Supracoperta: *Anton Perussi*

805.90(03)

B. PETRICEICU-HASDEU

ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE

DICȚIONARUL LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE A ROMÂNILOR

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI STUDIU INTRODUCTIV
de
GRIGORE BRÂNCUȘ

3

EDITURA MINERVA
BUCUREȘTI—1976

9558

P. 3

ACADEMIA R P. R.
FILI[illegible]ȘI
Inv.

ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE

DICȚIONARUL LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE A ROMÂNILOR

TOMUL III

GENEALOGIA POPOARELOR BALCANICE

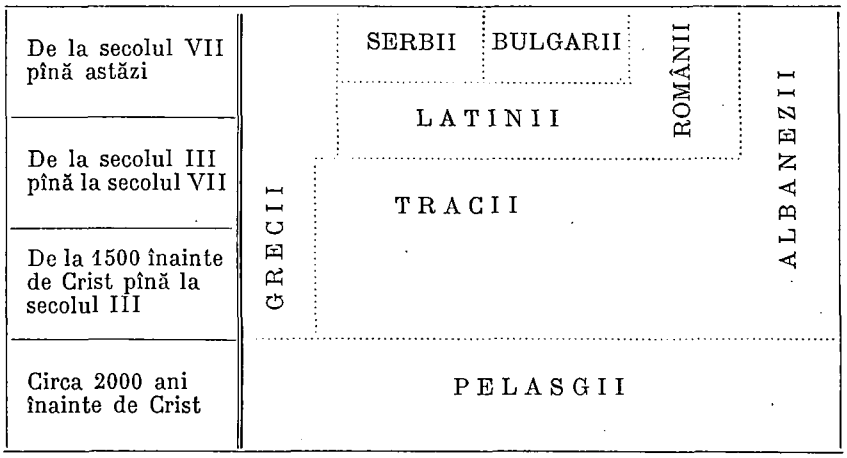

Cine sînt grecii de astăzi?

De unde vin albanezii?

Bulgarii și serbii sînt ei oare în adevăr înrudiți mai de aproape cu rușii decît cu ceilalți slavi?

Românii din Carpați venit-au ei de peste Dunăre în veacul de mijloc, după cum ne asigură unii? și dacă n-au venit de acolo, atunci cari anume să fie legăturile lor de neam cu macedo-românii și cu istriano-românii?

În fine, grecii, albanezii, serbii, bulgarii și românii, grămădiți toți pe aceeași Peninsulă Balcanică, sînt ei oare în realitate nește deosebite naționalități străine una alteia, după cum s-ar părea a fi la prima vedere?

Acestea sînt problemele cele mari de limpezit în studiul de față, probleme pe cari de demult le-ar fi dezlegat știința, dacă întruna, pe fel de fel de căi piezișe, nu s-ar fi silit să le tot încurce politica.

Negreșit, politica unui stat poate și chiar trebui să se folosească de istorie la așezarea instituțiunilor interne și a raporturilor externe ale națiunii, tot așa precum profită de astronomie pentru marină sau de geometrie pentru cadastru, dar o politică uneltind falsificarea verității istorice este ca și cînd ar cere să dispară din spațiu planeta Marte sau să se schimbe proprietățile treunghiului.

Eu unul, dacă aş şti că românii sînt ţigani sau că ungurii au descoperit America, mi-ar părea rău, foarte rău, din punctul de vedere al simpatiilor şi antipatiilor mele personale; totuşi nu m-aş sfii o singură clipă de a spune adevărul în faţa tuturora.

După această profesiune de credinţă, care nu e de prisos, întru d-a dreptul în materie.

Oriunde istoria ne arată vreo ginte temeinic aşezată, pretutindenea sub această ginte ea ne lasă a vedea, sau măcar a zări pe furiş, neşte rămăşiţe mai mult sau puţin stăruitoare dintr-o altă ginte mai veche, cucerită sau cotropită. Orice ginte se compune, ca terenurile în geologie, dintr-un strat actual şi din substraturi succesive anterioare.

Pe Peninsula Balcanică, întrucît ne putem urca ceva mai sigur pe scara timpului cu ajutorul scriitorilor şi al monumentelor, cinci-şase-şeapte veacuri înainte de Crist, ne întîmpină două straturi etnice învecinate: gintea greacă şi gintea tracică, ambele suprapuse unui substrat comun pelasgic.

Cine anume să fi fost pelasgii, acei autoctoni între Marea Neagră şi Marea Adriatică, mai presăraţi oarecînd în Italia, poate şi-n Spania, şi din cari în epoca lui Herodot abia mai rămînea licărind o urmă? Această întrebare este, fără îndoială, mai întunecoasă decît aceea despre originea bascilor de astăzi; dar cum că pelasgii au existat într-o vreme e tot aşa de pozitiv ca şi existinţa în timpul nostru propriu a enigmaticului element bascic.

Este probabil că pelasgii n-au fost nici indo-europei, nici semiţi, ci mai curînd hamiţi. Aşezămintele lor în Asia Mică şi apoi în Europa sudică sînt în dreptul continentului african, unde Egiptul strălucea ca centru al hamitismului. Zidurile ciclopice ale pelasgilor par a fi surori piramidelor egiptene, cu cari le şi asemăna în vechime Pausanias, pe cînd semiţilor, şi chiar indo-europeilor, nu le plăceau niciodată construcţiunile gigantice. Dacă pelasgii au fost hamiţi, după cum credem noi, atunci o personificaţiune mitică a lor pe Peninsula Balcanică ar fi egipteanul Danaos, fratele lui Aegyptos, cu vro 1500 de ani înainte de Crist, să zicem cu 2000 de ani — acel Danaos al căruia neam clădi minunata ceatate ciclopică de la Tiryns.

Oricum, fie hamiţi, fie semiţi, fie indo-europei, pelasgii n-au fost greci şi n-au fost traci; însă tracii şi grecii, descălecînd în Europa, găsiseră pretutindeni o groasă pătură pelasgică şi pretutindeni s-au amestecat cu ea, astfel că ei ştiau că nu sînt pelasgi, dar ştiau totodată că se trag din pelasgi, de unde aserţiunile cele contrazicătoare în aparinţă la scriitorii antici, cari deosebesc foarte lămurit pe pelasgi, pe greci şi pe traci unii de alţii, şi totuşi adesea îi împleticesc laolaltă.

Cu acest prim raport de strat şi substrat se începe istoria Peninsulei Balcanice şi se desfăşoară apoi de atunci, la intervaluri depărtate, prin alte două raporturi analoage:

1. peste cea mai mare parte din stratul tracic, devenit la rîndul său substrat, se aşează latinii, dînd naştere naţionalităţii traco-latine a românilor;

2. peste cea mai mare parte din stratul român, devenit la rîndul său substrat, se aşează slavii, dînd naştere naţionalităţii româno-slavice a serbilor şi naţionalităţii româno-slavice a bulgarilor.

Din prima amalgamare — latinizarea tracilor — se sustrage numai neamul albanez, unicul supravieţuitor nemijlocit al stratului antelatin şi acela mulţumită căruia noi putem şti astăzi cam ce fel de ginte a fost acea tracică, ceea ce n-am şti aproape de loc după puţinele date linguistice şi etnice împrăştiate pe ici-colea în literatura clasică.

Din amalgamarea a doua — slavizarea latinilor — s-au sustras numai românii din Dacia. Repetăm încă o dată: *numai românii din Dacia*, căci aşa-numiţii macedo-români şi istriano-români, *armânii* din Pind şi *rumerii* din Dalmaţia, după cum ne vom încredinţa mai la vale, nu se pogoară din latinii de acolo din epoca cea anteslavică, ci se trag din numeroase cete de d a c o - r o m â n i din Carpaţi, trecute peste Dunăre abia în secolul X.

Pe greci, din cauza înaltei lor culturi literare, denaintea căriia se închinau cu entuziasm Scipionii şi Cezarii, romanii n-au putut şi chiar n-au vrut să-i latinizeze. Din ce în ce mai scăpătaţi sub raportul moral şi intelectual, grecii totuşi şi-au păstrat astfel străvechea lor naţionalitate, o păstrează şi o vor păstra şi de acum înainte. Amestecul medieval cu slavi, cu albanezi, cu români, cu cine mai ştie cine — un amestec care făcea pe alde Fallmerayer să tăgăduiască elenismul palicarilor de astăzi — acel amestec greciza pe cei ce se însoţeau cu dînşii, dar pe dînşii nu i-a românizat, nici albanizat, nici slavizat. Ca naţionalitate, Kir-Iane se trage d-a dreptul din Leonizi şi din Aristoteli, din Temistocli şi din Platoni, din acea pleiadă de capete sublime şi de inimi uriaşe a cărora răsărire pe un peticuţ de spaţiu într-un peticuţ de timp este un fenomen fără pereche în istoria omenirii. Grecii actuali sînt o continuitate directă a vechilor elini, tot aşa precum copţii actuali, fără graiul cărora nu s-ar fi putut descifra hieroglifele, sînt o continuitate directă a vechilor egipteni.

Numai şi numai legionarii romani ar fi fost în stare să deznaţionalizeze pe greci, şi ei n-au făcut-o. În Grecia cea cuceritâ — observă Mommsen *(Röm. Gesch.* V, 249) — se învăţa mai puţin latineşte de cum se învăţa greceşte în Roma cea cuceritoare. Mai mult decît atîta: romanii îngăduiau de bună voie grecilor să grecizeze întreaga parte meridională a Peninsulei Balcanice, în care de altmintrelea procesul de grecizare se începuse deja sub Filip şi sub Alexandru cel Mare. La umbra acuilei capitoline, această propagandă grecească se întindea pînă la Balcani. În Tracia propriu-zisă, devenită provincie romană cu un secol înainte de cucerirea Daciei, inscripţiunile pînă la Traian, sub Traian şi după Traian sînt aproape toate greceşte; ba chiar şi legionarii cei mai curaţi romani, bunăoară un *Aurelius Mucianus*, cum s-ar zice la noi un „Aurel Muceanu", îşi făceau fală de a nu scrie lătineşte, ci: Αὐρελιὸς Μουκιανὸς πρετωριανὸς κωὸρτης τρίτης πρετωρίον etc. (Dumont, *Inscr. de la Thrace*, p. 11; cfr. Heuzey et Daumet, *Mission de Macédoine*, Paris, 1864; О. Антонинъ, Поѣздка въ Румелію, Petersb., 1880). Este arheologiceşte absurd de a crede că românii de astăzi din Macedonia, din Epir, din Tesalia, s-au format acolo în acea epocă, şi vom vedea mai jos că aceasta este absurd nu numai arheologiceşte. La nord însă, între Balcani şi între Dunăre, apoi pe întregul teritoriu iliric ocupat astăzi de elementul serbo-croat, cu atîta şi mai vîrtos în Dalmaţia, cea pe atunci privită ca o parte a Italiei, cultura latină şi numai latină se lăţea fără nici o pedecă deasupra substratului tracic, pe care-l metamor-

foza și prin care se metamorfoza ea însăși într-o naționalitate românească transdanubiană, paralelă cu naționalitatea românească cea cisdanubiană din Carpați, născîndă ceva mai tîrziu din aceleași două ingrediente — din latini și din ramura tracică a dacilor. În Epir, grație unor fericite împregiurări topice excepționale, tracii scăpau și de greci și de romani, însă numai acolo.

Românii și grecii împărțeau dară atunci, între secolii III—VII, în două jumătăți aproape dopotrivă întinderea Peninsulei Balcanice: unii la nord de Balcani, ceilalți la sud. Grecii mai aveau pe deasupra insulele și fășii grecizate din Asia și din Africa, ba încă și orașele din Dobrogea și de lîngă Dunăre, iar românii, pe lîngă Oltenia, Banatul și o parte din Ardeal, își tindeau ramure peste Panonia, unde mai în urmă îi găsi năvala maghiară. Cît se atinge de Muntenia propriu-zisă și de Moldova, să nu căutăm acolo pe români în acea epocă, în care vîjăia pe țărmul nordic al Mării Negre rostogolirea hoardelor răsăritene spre gurele Dunării. De la Nistru și pînă la Olt era o adevărată vale a plîngerii, de unde nu scăpai decît numai doară înfundîndu-te în creierii Carpaților.

E comic, și totuși este foarte adevărat, că cel mai vechi monument al limbei române, un monument istoricește mai prețios pentru noi decît însăși Columna lui Traian, se datorează unui catîr, "τῷ ἡμίονῳ", despre care vorbesc pe larg doi scriitori bizantini din secolul VI: Theophanes în Ἱστοριῶν βίβλοι δέκα și Theophylactus Simocatta în Ἱστορία οἰκουμενική. Începînd de la Thunmann și pînă la Cipariu, începînd de la Cipariu și pînă la mine, toți pe rînd sîntem nevoiți a încăleca pe acel năzdrăvan catîr, fără care n-am fi în stare astăzi a dovedi printr-un text ne-ndoios vechea latinizare a tracilor între Balcani și între Dunăre. Era pe la anul 580, sînt acum treisprezeci veacuri. Chaganul avarilor pustia Imperiul Oriental. Doi hatmani romani, Comențiol și Martin, ascunși în codrii Balcanilor, au năvălit de acolo pe neașteptate asupra barbarilor. Izbînda era sigură să nu se fi întîmplat catîrul de mai sus, care purta o povară. Povara alunecîndu-se și căzînd de pe catîr, fără s-o bage de samă stăpînul dobitocului, un alt ostaș strigă cît îl ținea gura să se întoarcă ca s-o rădice: τόρνα τόρνα φράτρε = t o a r n ă, t o a r n ă, f r a t r e! Așa zice Teofane și tot așa povestește Teofilact, la care însă este forma r e t o a r n ă: ῥετόρνα și se mai adaugă că aceste cuvinte erau în limba țărei, adecă în graiul lăcuitorilor din regiunea Balcanilor: „ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ". Întreaga oaste a lui Comențiol și a lui Martin fiind compusă din români, țipetul „toarnă, fratre!" produse între dînșii o mișcare de spaimă, căci el însemna retragere: î n t u r n a r e sau r e-n t u r n a r e. Românii dară au fugit, însă „t o a r n ă, t o a r n ă, f r a t r e" ne-a rămas, încît istoricul trebui să binecuvinteze acea fugă, datorită unui catîr.

Aceasta se petrecea, încă o dată, în a doua jumătate a secolului al VI-lea.

Precum la nord în Dacia peste substratul tracic se așternuse stratul latin, tot așa dară au despărut tracii sub latini la sud în antica Mesie, iar cu atît mai vîrtos nu puteau să nu dispară în regiunea Iliriei, unde elementul tracic fusese cel dentîi cucerit și latinizat.

În locul numeroaselor dialecte tracice de altădată, trebuiau să se formeze trei mari dialecte traco-latine: dialectul daco-latin în Carpaţi, dialectul meso-latin în Balcani şi dialectul iliro-latin spre Adriatică; trei dialecte cari, de la apus spre răsărit, alcătuiau o prelungire organică a grupului dialectelor italiene.

Afară din Epir, traci nu mai erau nicăiri, adecă nicăiri nu se mai vedeau pe deasupra.

Acum, în secolii VI şi VII, se arată un nou strat: stratul slavic. Într-un mod sporadic şi fără a rămînea pe loc, ci numai năvălind, prădînd, învîrtindu-se şi apoi întorcîndu-se, slavii făcuseră cunoştinţă cu Peninsula Balcanică deja cu mult mai denainte, mai ales amestecaţi pintre goţi, pintre huni, pintre avari. În deşert însă slaviştii de altădată, cu generalul Čertkow în frunte şi d. Drinow mai încoace (Заселение Балканского полуострова Славянами, Moscva, 1873), şi-au bătut şi-şi bat capul de a găsi locuinţe compacte statornice de slavi în Dacia pînă la secolul VI, iar peste Dunăre pînă cu un secol mai tîrziu.

Pentru a ajunge la scopul lor, Čertkowii şi Drinowii sînt siliţi a alerga la următoarele mijloace:

1. dînşii iau invaziunile momentane de slavi, şi chiar aparițiunile individuale de cîte un slav, drept aşezăminte etnice permanente, ca şi cînd — de pildă — ar susţine cineva că România a fost colonizată de germani fiindcă armate austriace au trecut pe la noi nu o dată, sau fiindcă un Winterhalter a fost subministru la finance, iar un Van Saanen la externe;

2. dînşii răstălmăcesc prin lexiconul slavic vechea nomenclatură topică şi personală a Peninsulei Balcanice, adecă neşte cuvinte al cărora sens nu se ştie şi, prin urmare, e lesne orişicui, cînd apucă o vorbă *en bloc* fără s-o descompună în tulpină şi-n sufix şi fără a se întemeia pe vro lege fonetică, să-i dea tot felul de sensuri cu ajutorul unor asemănări curat materiale, de exemplu un *Hasdeu*, prin cele trei sonuri *h-s-d*, poate să devină latinul *Hosidius* sau evreul *Khisdaï* sau olandezul *Heusde;*

3. în fine, dînşii resping mărturia contrarie a texturilor celor mai necontestabile, bunăoară a împăratului Constantin Porfirogenet, şi se întemeiază pe vreo interpolaţiune posterioară dintr-un text indiferent, bunăoară pe pasagiul despre cele „şeapte neamuri slavice“ în Tracia la armeanul Moise de Choren, scriitor din secolul V, dar a cărui cronică a fost refăcută în secolul X, cînd s-a şi intercalat în ea pasagiul în cestiune, luat din Anastasius Bibliothecarius, scriitor din secolul IX.

Nici o dovadă serioasă despre aşezarea slavilor pe Peninsula Balcanică înainte de secolul VII nu există.

Cele „şeapte neamuri slavice“ ne întimpină pentru prima oară la bizantinul Teofane sub anul 678, o sută de ani după „toarnă, toarnă, fratre“.

Pe cînd românii din Balcani strigau: t o a r n ă , t o a r n ă , f r a t r e, tot atunci trăia gotul Iornande, ajuns episcop al Ravennei în Italia, şi trăia grecul Procopiu, devenit prefect al Bizanţiului, cele mai sigure două izvoare despre începuturile slavilor pe Peninsula Balcanică, cele mai sigure nu numai prin aceea că erau contimpurani, dar mai ales prin călătoriile lor şi prin înalta poziţiune politică a amîndurora. Pe

timpul lui Procopiu şi al lui Iornande, adecă în secolul VI, la meazăzi de Dunăre nu se afla încă nicăiri nici un aşezămînt slavic, ci numai la nord, şi anume în sus de la gurele Dunării. Iornande, mai ales, descrie pe cît se poate de limpede marginile topografice ale celor două mari ramure slavice orientale de atunci: anţii şi slavinii. Slavinii — zice el — se întind de la Dunăre pînă la Nistru şi apoi spre nord pînă la Vistula, iar anţii de la Nistru spre răsărit pînă la Nipru.

Noi am tradus din textul lui Iornande numai partea care se cuprinde în toate ediţiunile şi în toate manuscriptele. Am lăsat fără traducere pasagiul pe care slaviştii, cu Schaffarik în cap, îl tăgăduiesc sub cuvînt că n-are nici un înţeles: „sinnlos" *(Abkunft d. Slawen*, 115). Acel pasagiu însă se găseşte atît într-un manuscript foarte important, precum şi-n primele ediţiuni, şi dacă el nu avea nici un înţeles pentru Schaffarik, l-a căpătat totuşi pentru Zeuss, iar de la Zeuss încoace se mai întăreşte printr-o descoperire arheologică. Pasagiul în cestiune sună într-un manuscript: „a civitate novi et Sclavino rumunnense et lacu qui appellatur Musianus"; în primele ediţiuni, începînd de la a lui Bonaventura Vulcanius: „a civitate nova et Sclavino Rumunnensi et lacu qui appellatur Musianus". „Lacus Musianus" se ştie că este lacul Ramsin din Dobrogea. Aci se împacă toţi comentatorii. Ceea ce nu plăcea lui Schaffarik este anume: „Sclavinum Rumunnense". Zeuss, un cap genial ca linguist şi ca istoric totodată, acela care — după expresiunea lui Rösler *(Üb. d. Zeitpunkt d. slaw. Ansiedlung*, în *Sitzungsb. d. Wien. Akad., phil.-hist. Cl.*, t. LXXIII, p. 96) — ne minunează cu atît mai mult cu cît mai bine îl cunoaştem: „ein Forscher den wir desto mehr bewundern, je mehr wir ihn studiren"; Zeuss, reproducînd pasagiul de mai sus *(Die Deutschen u. die Nachbarstämme*, p. 593—4), constată că „Civitas-Nova" se numea la bizantini oraşul Nicopole, iar „Sclavinum Rumunnense" — zice el — ar putea să fie actualul sat Slăveni din districtul Romanaţi, astfel că textul întreg din Iornande însemnează că lăcuinţele slavinilor se întindeau în jos pînă la gurele Dunării şi pînă la Olt: „die nördlichen Grenzen der Sklawenen lägen so am Dniester und an der Weichsel, die südlichen an der Donaumündung und der Aluta".

Şi cînd zicea acestea pe ghicite prin puterea geniului său, Zeuss nu ştia că satul Slăvenii de lîngă Olt a fost în adevăr un punct foarte însemnat deja în epoca romană. Cu alte cuvinte, Zeuss nu putea să ştie ceea ce va vorbi în urmă despre Slăveni d. A. Odobescu bunăoară, cînd — profitînd de săpăturile altora de mai-nainte — ne dă în studiul său despre „Antichităţile din Romanaţi" *(Scrieri*, t.2, p. 414, 447) următoarea notiţă: „Mai spre nord, la Slăveni, alături cu calea lui Traian, este o cetate pătrată cu şanţ întreit şi cu un turn lîngă dînsa, aşezate drept pe malul înălţat al Oltului. În ripa de sub cetate şi sub curtea d-lui Murgăşeanu s-a deschis la 1837 o boltă subterană, din care s-au scos mai multe tăbliţe de peatră sculptate cu icoanele zeului Mitra şi cu inscripţiunile: SOLI. INVICTO. MITHRAE., şi un altar purtînd cuvintele: ARA. SOLIS..." Şi apoi, mai jos, adaogă: „Iată acum informaţiunile ce ne veniră de la Slăveni (plasa Ocolului): în această comună, Slăvenii, se află în centrul său ruinele unei *vechi cetăţui*, care, după cercetările făcute prin bătrînii comunei, nu se ştie de cînd şi de cine este zidită, ale cărei şanţuri se văd a fi fost numai de pămînt, iară nu de peatră sau de cărămidă. *Bănuţi cu inscripţiuni* foarte vechi s-au găsit adesea de locuitori pe ruinele acestei cetăţi. Se mai află încă prin această comună, ruinat, *un drum aşternut*

cu piatră mărunţă, avînd direcţiune de la miazănoapte spre miazăzi prin comună, care se zice a fi fost făcut de împăratul Traian (subscr. P. Ionescu...)"

În România sînt mai multe sate numite „Slăveşti", dar — afară de acel sat de lîngă Olt — nici o localitate nu poartă numele de Slăveni, în care se păstrează atît de viu „Sclavinum" al lui Iornande, „Sclavinum Rumunnense", adecă Slăvinul românesc, marginea cea apuseană a stăpînirii slavice la noi în secolul VI. Sufixaţiunea românească cea mai obicinuită a nomenclaturei de sate fiind în „-eşti" şi în „-eni", *Slăveni* este o formă posterioară analogică în loc de vechiul *Slăvin*, „Sclavinum", în care ne întîmpină sufixul *-în*, un sufix mult mai rar, dar foarte caracteristic în numiri topice oltene: *Severin*, *Marotin*, *Potopin*, *Scorcodin*, *Robotin*, *Sîmbotin* etc., şi-n cele personale ca: *Tudorin*, *Florin*, *Sorin* şi altele. Fie topic, fie personal, sufixul nostru *-în* este vechiul latin onomastic *-īnus*, *-īna*, *-īnum*, mai adesea numai amplificativ ca în „Severinus" din „Severus", „Justinus" din „Justus", „Constantinus" din „Constans", „Paulinus" din „Paulus" etc. Topicul „Slăvîn" cată dară să se fi născut din personalul „Slăvîn", o amplificaţiune printr-un sufix curat românesc din numele „Slav", foarte întrebuinţat altădată la toţi slavii: *Slavata*, *Slavek*, *Slavko*, *Slaven* etc. (Морошкинъ, Именословъ, p. 179—80; cfr. Венелинъ, Граматы, p. 348). Românii, ca şi alte popoare, împrumutau numi personale de pe la toţi vecinii, adesea fără nici o schimbare; pe „Slav" însă ei l-au românizat în „Slăvîn" printr-o sufixaţiune de tot romanică. Mai este de observat că *v* între două vocale s-a conservat în „Slăvin" ca şi-n „Severin", căci fonetica numirilor topice şi personale diferă în această privinţă de fonetica vorbelor comune, în cari un asemenea *v* tinde a se vocaliza ca în „cal = ital. cavallo". Identificarea între Slăvenii de astăzi şi între „Sclavinum" din secolul VI, bănuită de Zeuss printr-o interpretare exclusiv istorică a textului lui Iornande, se confirmă dară pe deplin prin arheologie şi prin linguistică totodată.

Întregul pasagiu: „Sclavini a Civitate Nova et Sclavino Rumunnensi et lacu qui appellatur Musianus usque ad Danastrum et in boream Vistula tenus commorantur; hi [c] paludes sylvasque pro civitatibus habent" însemnează astfel: „Hotarele slavilor se încep în centru de la Dunăre în faţa Nicopolei, apoi la stînga de la Olt în dreptul Slăvinului românesc, iar la dreapta de la lacul Ramsin în Dobogrea, mergînd de aci spre nord şi spre răsărit pînă la Vistula şi pînă la Nistru, pe unde nu sînt oraşe, ci numai bălţi şi păduri".

Cele trei puncturi sudice, Iornande le înşiră în ordinea importanţei lor relative: Nicopole, Slăvin, Ramsin; iar la „Sclavinum" el adaogă epitetul „rumunnense", „românesc", tocmai pentru a se feri de confuziune, deoarăce în pasagiul întreg e vorba de poporul slavinilor, cărora „Sclavinum" nu le aparţinea, ci aparţinea românilor.

Acest „rumunnensis" ne aduce aminte că sufixul *-ensis* devenise aşa-zicînd specific pentru numirile etnice din Dacia: Αλβοκήνσιοι, Πιαρήνσιοι, Τρικορνήνσιοι, Ποτουλατήνσιοι, Σαλδήνσιοι, Καυκοήνσιοι, Κοτήνσιοι, Ρατακήνσιοι, *Amicenses*, *Picenses* etc. la Ptolemeu, la

Dione Cassiu, la Ammian Marcellin şi la alţi. Către aceste numiri etnice din Dacia, „Namen dakischer Völkerschaften", după expresiunea lui Pott *(Personennamen*, p. 459), se mai adaogă acum: R u m u n n e n s e s, prima menţiune textuală a formei r o m â n sau r u m â n.

Pe cînd d. Gr. Tocilescu scormoleşte cu sapa în mînă şi descopere în Dobrogea oraşul roman Tropaeum, despre existinţa căruia nu mai e chip a ne îndoi, îmi pare bine de a descoperi şi eu, la un alt capăt al lumii româneşti, oraşul oltenesc „S c l a v i n u m r u m u n n e n s e"; totuşi, mai puţin norocos decît vechiul meu elev şi acuma iubit coleg, această descoperire cu cată s-o împărţesc cu răposatul Zeuss, ba încă trebui să-i las lui partea cea mai frumoasă. Merg cu altruismul şi mai departe: îmi pare rău că împărţeala nu s-a făcut mai denainte între Zeuss şi între d. A. Odobescu, căruia un Zeuss ar fi trebuit să nu-i scape din vedere cînd scria tocmai despre Slăveni.

La Iornande ramura slavinilor se întindea de la Dunăre în sus pînă la Vistula, pe cînd la răsărit de dînşii lăcuia ramura anţilor de la Nistru pînă la Nipru. Această preţioasă indicaţiune „Vistula" ar fi ea singură de ajuns pentru a ne arăta că slavinii erau anume poloni, iar anţii — ruşi sau mai bine ruteni. Polonii dară au fost aceia cari în secolul VI ocupaseră întreaga Moldovă cu Muntenia pînă la Olt şi cari — cu cîteva zecimi de ani mai în urmă — s-au revărsat peste Dunăre pentru a da acolo naştere naţionalităţii bulgare. La acest polonism al bulgarilor noi vom reveni mai jos. Deocamdată să trecem la serbi.

Ceea ce Procopiu şi Iornande sînt pentru începuturile bulgarilor, pentru începuturile serbilor este împăratul Constantin Porfirogenet. Nimeni nu era mai în poziţiune decît dînsul de a cunoaşte tot ce se petrecea sau ceea ce se petrecuse într-o epocă destul de apropiată în marginile şi la hotarele imperiului. Ei bine, el ne spune foarte limpede că întreaga ginte serbească, serbii propriu-zişi şi croaţii cu diferitele lor subdiviziuni, s-a aşezat pe teritoriul spre Adriatică în secolul VII, sub împăratul Eracliu, adecă ceva înainte de anul 640, şi că se pogorîse acolo din părţile Bavariei (Βαγιβαρεία) învecinate cu Franconia (Φραγγία= Francia orientalis), deci nicidecum din Rusia, şi nici din Galiţia, după cum unul după altul şi unul de la altul tot repetă slaviştii, ci anume din ramura cea mai occidentală a slavilor, adecă din ramura bohemă.

Se pare că însuşi cuvîntul s e r b a fost într-o vreme oarecare un nume generic pentru întreaga ramură bohemă. Aşa-zişii sorabi din Lusaţia, cari îşi dau ei înşii numele de „serbi" întocmai ca şi serbii din Peninsula Balcanică, vorbesc un dialect bohem, amestecat cu elemente polone. Nu e apoi fără însemnătate că în cronica bohemă rimată a lui Dalimil, scrisă pe la anul 1300 pe baza legendelor poporane, ne întimpină următorul pasagiu despre „Ceh", fabulosul părinte al naţionalităţii boheme:

„W srbském jazyku jest zemie
Jejžto Charwati jest imie,
W tej zemi bieše lech
Jemuž imie bieše Cech..."

Adecă: „În gintea serbă este o ţară care se numeşte Croaţia; în acea ţară era un boier, care se numea Ceh...“ Scriind acestea pe la finea secolului XIII, Dalimil nu putea avea în vedere vreo altă Serbie sau vreo altă Croaţie decît singurele cari existau atunci şi cari există pînă astăzi. Prin urmare, unicul sens legendar, care se poate da într-un mod firesc pasagiului de mai sus, este că la bohemi era încă proaspătă în secolul XIII tradiţiunea despre strînsa lor legătură de neam cu serbii şi cu croaţii şi despre vechea răspîndire a numelui de serbi peste întreaga ramură bohemă. Dalimil se împacă pe deplin în această privinţă cu ceea ce ne spune Constantin Porfirogenet.

Bulgarii priviţi ca o colonie polonă şi serbii ca o colonie bohemă, iată ceva cu totul nou, deşi rezultă d-a dreptul din mărturia fîntînelor istorice celor mai temeinice.

Această mărturie atît de pozitivă n-o vedeau oare predecesorii mei, aceia cari citează mereu pe Iornande şi pe Constantin Porfirogenet? Negreşit că ei o vedeau, dar se zbuciumau a n-o vedea, adecă a o încungiura sau a o răstălmăci prin fel de fel de tertipuri, numai şi numai fiindcă pe cei tendenţioşi îi nemulţumea că slavii nu sînt destul de vechi pe Peninsula Balcanică, iar pe cei nepărtenitori îi încurca o teorie linguistică cu desăvîrşire falsă, pe care dînşii o îmbrăţişară fără s-o fi cercetat mai de aproape. Vom vorbi numai cu aceşti din urmă, a căror rătăcire e de bună credinţă.

Dobrowsky împărţea pe toţi slavii în două ramure: o ramură orientală, în care el bagă pe ruşi, pe bulgari şi pe serbi, şi o ramură occidentală, în care el pune pe poloni şi pe bohemi. Criteriile acestei clasificaţiuni, aşa cum ni le dă Dobrowsky *(Institutiones linguae slavicae*, Vindob., 1822, p. I), sînt toate fără nici o greutate. Primul criteriu este că slavii orientali zic „razum“, pe cînd cei occidentali „rozum“; ultimul criteriu este că slavii orientali zic „desnitza“, pe cînd cei occidentali „pravitza“; şi tot aşa sînt celelalte opt din numărul total de zece criterii. După neşte asemenea criterii, rutenii trebuiesc despărţiţi de slavi orientali, căci ei zic „rozum“, nu „razum“.

Nu după deosebiri lexice şi nu după forme rare sau izolate se clasifică dialectele unei familii linguistice, ci ele trebuiesc clasificate după trăsurile cele fundamentale fonetice. Astfel, de exemplu, ceea ce caracterizează graiul rusesc şi pe cel rutenesc după toate dialectele şi-n toate monumentele literare, întru cît nu s-a furişat în ele limba bisericească paleoslavică, este aşa-numitul p l e n i s o n, rusește полногласие, adecă sonurile licuide *l* şi *r* provoacă o reduplicare vocalică a silabei, de ex. „golovà“ în loc de „glòva“ sau „glàva“, „gòrod“ în loc de „grod“ sau „grad“, „koròlĭ“ în loc de „krolĭ“ sau „kralĭ“ etc. Acest plenison, cu care s-au bălăbănit toţi slaviştii începînd de la Vostokov şi pînă la Potebnia, este atît de esenţial şi atît de circulator în graiul ruşilor şi al rutenilor, încît izbeşte de la cea dentîi clipă urechea oricărui nerus sau neruten. Nici polonii, nici bohemii, dar nici serbii, nici bulgarii, nu cunosc cîtuşi de puţin acest fenomen fonetic, de ajuns el singur pentru a constitui o unitate dialectală deosebită ruteno-rusă.

Unitatea ruteno-rusă este aceea pe care Iornande o numea a n ţ i, „Antes“, spunîndu-ne că ei stăpînesc dencolo de Nistru şi că sînt ramura cea mai puternică a ginţii slavice: „fortissimi eorum“, ceea ce e adevărat pînă astăzi.

Alături cu unitatea ruteno-rusă, fără ca să vorbim aci despre dialecte mici, cari lesne îşi pot găsi locul intern sau intermediar din dată ce se va stabili o adevărată clasificaţiune a dialectelor celor mari, ne întimpină alte două unităţi slavice dialectale: unitatea polono-bulgară şi unitatea bohemo-serbă.

Pe polono-bulgari îi caracteriză:

1. Vocala nazală. În vechea bulgară, adecă în aşa-numita paleoslavică, această vocală se reprezinta prin literele cirilice ѫ şi ѧ, rostite ca *on* şi *en* în francezul „*bon*" şi „*fin*"; la poloni ea se scrie astăzi prin *a* şi *e* cu cedilă: *ą*, *ę*. La bulgarii actuali vocala nazală s-a păstrat numai în unele localităţi sau în unele vorbe, dar totuşi s-a păstrat cu o deplină certitudine. Fenomenul a fost indicat de demult de Grigorovič, apoi studiat de Miklosich (*Die Sprache d. Bulgaren*, Wien, 1858) şi urmărit de Hattala (*Knijiževnik*, t.2, p. 461 sqq.). Între vocala nazală polonă şi între cea bulgară nu există cea mai mică diferinţă. Nici ruteno-ruşii, nici bohemo-serbii nu cunosc această particularitate atît de caracteristică pentru fonetismul polono-bulgar. Luînd exemple din textul publicat de Hattala, noi vedem bulgăreşte *enzik* = polonul *język* (*ĭenzyk*), pe cînd ruseşte, ruteneşte, bohemeşte şi serbeşte cuvîntul sună *ĭazyk* sau *ĭezik* fără nici o nazală; bulgăreşte *rănkă* = polonul *ręka* (*renka*), pe cînd ruseşte, ruteneşte, bohemeşte şi serbeşte: *ruka*. Vorbele noastre *poruncă*, *rînd*, *muncă*, *răspintie*, *oglindă* etc., noi le-am împrumutat anume din vechea bulgară, şi sub aceeaşi formă nazală le-am fi putut împrumuta de la poloni, numai de la bulgari şi de la poloni, niciodată de la ceilalţi slavi. La ceilalţi slavi vocala *on* şi *en* nu ne întimpină nici în graiul de astăzi, nici în monumentele lor cele mai vechi, afară numai de dialectul sloven, despre care vom vorbi mai jos.

2. Sonul *dz*, pe lîngă *z*, nu există nici la ruteno-ruşi, nici la bohemo-serbi, ci numai la polono-bulgari. În grafica cirilică *z* se scria з şi se numea „zemlĭa", iar *dz* se scria ѕ şi se numea „dzĭalo", fiecare son posedînd cîte un semn grafic deosebit. Cîte un semn grafic deosebit au ambele sonuri şi-n alfabetul slavic cel numit glagoliţă. Miklosich a dovedit de demult că litera ѕ şi cea corespunzătoare din glagoliţă exprimă totdauna anume sonul *dz* (*Rad jugoslov. Akad.*, IX, 11—16). Tot aşa în texturile cirilice româneşti ѕ se rosteşte totdauna *dz* şi este mai cu samă des în cele moldoveneşti: раѕѫ = *radzâ*, брѫнѕѫ = *brândzâ* etc., dar зълог = *zălog*. Poloneşte se scrie *z* şi *dz*: „ziemia" şi „dzień". La bulgarii de astăzi sonul *dz*, ca şi vocala nazală, nu se mai aude pretutindenea, dar pe unde s-a păstrat, acolo sună curat poloneşte, şi fraţii Tzankof (*Gramm. d. bulg. Spr.*, 7) observă cu drept cuvînt: „das *z* in einigen Wörtern wird in manchen Gegenden wie das polnische *dz* ausgesprochen". În bulgarul *dzvăneţ* „clopoţel", *dz* sună întocmai ca în polonul *dzwónek* „clopoţel", ruseşte *zvonok*, bohemeşte *zwonec*. Nemic analog la toţi ceilalţi slavi, afară de slovaci, la cari către elementul bohem s-a adaos cel polon. Belo-ruşii sînt pe jumătate poloni prin consonantismul lor. La ruteni *dz* sună numai în cuvintele împrumutate de la poloni sau de la moldoveni; iar la montenegrini este un italienism: „ *z* dolce" ca în „razzo" sau „pranzo".

3. În fine, polonii şi bulgarii se întîlnesc în sonul *ĭa*, pe care ruteno-ruşii şi bohemo-serbii rostesc *ĭe*. În alfabetul cirilic acest *ĭa* e reprezintat prin litera ѣ numită „ĭatĭ". Împrumutînd cirilica de la vechii bulgari

românii au conservat lui ѣ valoarea-i cea adevărată, pe care rușii și serbii au schimbat-o în *ĭe*. Numai bulgarii și polonii zic: *vĭara* (вѣра) — nu *vĭera*, *gnĭazdo* (гнѣздо) — nu *gnĭezdo*, *nevĭasta* (невѣста) — nu *nevĭesta*.

În acest mod, trei particularități fonetice de cea mai mare însemnătate: vocala nazală *on* și *en* (ѫ, ѧ), duplul *z* și dz (ꙁ, ѕ) și iatismul în loc de ietism, stabilesc o unitate dialectală polono-bulgară în opoziținne cu unitatea dialectală cea ruteno-rusă.

Unitatea bohemo-serbă, pe de altă parte, se caracterizează prin:

1. Funcțiunea vocalică a lui *r*. Bohemește și serbește se zice deopotrivă *trn*, *prst*, *krk* etc., acolo unde toți ceilalți slavi trebuie să recurgă la o vocală propriu-zisă: *tern*, *perst*. Nici ruteno-rușii, nici polono-bulgarii nu cunosc acest fenomen.

2. Din toate dialectele slavice, numai bohemii și serbii posedă cuantitatea prozodică: vocale lungi și vocale scurte în sensul cel clasic muzical al cuvîntului. O vocală lungă la bohemi poate fi scurtă la serbi și viceversa, după cum este chiar în unele dialecte boheme sau serbești, dar fenomenul în sine e același, și el deosebește cu totul unitatea bohemo-serbă de celelalte două unități: cea ruteno-rusă și cea polono-bulgară. Compare oricine:

Rusul:	*Polonul:*	*Bohemul:*	*Serbul:*
bolото	błoto	bláto	blàto
soloma	słoma	slâma	slâma
zdorov	zdrów	zdráv	zdràv
čerešnĭa	czeresznia	třešné	trèšnĭa etc.

Despre accentuațiunea polono-bulgară și cea bohemo-serbă noi vom vorbi mai jos.

A pretinde că rutenii și rușii au avut și ei odată vocala nazală sau vocala licuidă și le-au perdut mai în urmă, sau că polonii nu avuseseră dintru-ntîi pe *dz* și l-au căpătat mai tîrziu, este a confunda noțiunea concretă de un dialect național cu noțiunea abstractă de o limbă primitivă comună unei ginți. E vorba de ruteni, de ruși, de poloni, de bohemi, de cînd rutenii sînt ruteni, de cînd rușii sînt ruși, polonii poloni și bohemii bohemi, iar nicidecum nu e vorba de o teoretică epocă anterioară unitară.

Asupra acestui punct trebui să atragem atențiunea cu tot dinadinsul, căci ștrengari științifici alde d. Oblak de la Gratz *(Archiv für slav. Philologie)* s-au și grăbit deja a ne acuza de ignoranță, „Unwissenheit", fiindcă cutezarăm a pune la o parte fonetica cea protoslavică și am insistat în cazul de față numai asupra foneticelor slavice dialectale posterioare. D. Oblak n-a trecut încă peste vrîsta de a crede că tot ce zboară se mănîncă, adecă tot ce se găsește în manualuri este sacrosfînt. Manualurile cele cunoscute lui le-am cunoscut și noi, și cine oare nu le cunoaște! Dar ceea ce știm noi și ceea ce n-a venit timpul să știe și d. Oblak este că toate foneticele din lume au cîte o cronologie proprie fiecăriia. În acest mod, ca să vorbim pedagogicește, așa ca să ne poată înțelege

9158

chiar d. Oblak, fonetica limbei *x* a avut în cursul istoriei sale perioada *a*, perioada *b* şi perioada *c*. Dacă în perioada *b* s-a diferenţiat din limba *x* un dialect oarecare *z*, fonetica acestui dialect *z* are a face numai şi numai cu fonetica perioadei *b* a limbei *x*, nicidecum cu perioada *a*. Linguişti alde d. Oblak îşi închipuiesc a fi grozavi cînd compară, bunăoară, graiul ţigănesc d-a dreptul cu sanscrita sau cu vedica, în loc de a se mărgini cu vreun dialect pracrit, după cum o cere bunul simţ.

Ei bine, de cînd rutenii sînt ruteni şi ruşii ruşi, adecă dintr-o perioadă cu mult mai veche decît secolul VI — şi numai acest secol ne interesă pe noi în studiul de faţă — ei n-au nici o urmă de vocala nazală a polono-bulgarilor, de vocala licuidă a bohemo-serbilor, de *dz*, de cuantitate prozodică etc.

Oricare ar fi fost, sub raportul fonetismului, ipotetica „limbă primitivă comună" a slavilor, ea se diferenţiase în cîteva dialecte mari dintr-un timp imemorial, fiecare mare dialect dobîndind un caracter propriu prin acelaşi proces prin care s-au caracterizat mai încoace bulgarii şi serbii: s t r a t i f i c a ţ i u n e. Această lucrare a substraturilor eterogene asupra diferenţierii slavilor era cît p-aci s-o ghicească eminentul linguist rusesc Baudouin de Courtenay, elev al lui Ascoli, dar a trecut iute pe dasupra-i cu următoarea observaţiune nedezvoltată şi neaplicată: „Probabil o înrîurire străină, de alt neam, a comunicat deosebitelor grupuri de dialecte şi subdialecte slavice caracterul cel distinctiv al fiecărui grup". (Программа лекций, Kazan, 1881, p. 145: „Вѣроятное чужое, иностранное влияние сообщившее отдѣльным группам словинских нарѣчий и говоров своебразный характер").

Trei straturi deopotrivă slavice aşezîndu-se fiecare în trei regiuni diferite peste cîte un altfel de substrat etnic, unul a devenit bohem pe Elba, cellalt polon pe Vistula, cel de al treilea ruteno-rus pe Nipru sau pe aiurea, şi din acelaşi moment fonetismul fiecăruia din ele este un fonetism aparte. Substratul bohemilor va fi fost celtic sau german, substratul ruteno-ruşilor va fi fost tătăresc sau finez, nu se ştie; cu mai multă siguranţă se poate crede că substratul polonilor a fost anume litvan, şi numai asupra acestuia din urmă noi ne vom opri o clipă.

Litvanii nu sînt slavi, după cum nu sînt nici germani, ci o ginte indo-europee separată. Prin încălcări succesive din partea altor neamuri, ei au ajuns a fi puţin număroşi, dar totuşi se împărţesc în două mari dialecte: cel litvan propriu-zis şi cel letic, după ce un al treilea dialect, cel prusic, a dispărut cu desăvîrşire. Leţii sau latîşii sînt ramura cea mai nordică, lîngă Marea Baltică; litvanii propriu-zişi, ramura cea sudică, sînt din vecii vecilor la coasta polonilor, în acelaşi chip în care bascii sînt la coasta spaniolilor sau bretonii la coasta francezilor, adecă: înghiţind spaniolii substratul iberic, au rămas neînghiţiţi numai bascii; înghiţind francezii substratul galic, au rămas neînghiţiţi numai bretonii; înghiţind polonii substratul litvan, pe care-l cotropiseră la aşezarea lor în regiunea Vistulei, numai o parte din acel substrat a rămas neînghiţită.

Acea vocală nazală pe care n-o au ruteno-ruşii şi bohemo-serbii, pe care n-o are nici chiar ramura cea letică a litvanilor, litvanii propriu-zişi o au pe deplin dezvoltată, de unde dînşii, ca substrat, au dat-o stra-

 tului polon.

Comparaţi:

Vechi bulgar:	*Polon:*	*Litvan:*	*Rus:*	*Ruten:*	*Bohem:*	*Serb:*
desentĭ	dziesięć	dẽšimtis	desĭatĭ	desĭatĭ	deset	deset
penta	pięta	pẽntis	pĭata	pĭata	peta	peta (pintene)
menkŭkŭ	mięnkki	mènkas	mĭagkiĭ	mĭahkyĭ	měkky	mek
zentĭ	zięć	gentìs	zĭatĭ	zĭatĭ	zeť	zet
zonbŭ	zonb	žambas	zub	zub	zub	zub (zîmbesc)
mondrŭ	mondry	mandrùs	mudryĭ	mudryĭ	moudrý	mudr (mîndru)
ronka	renka	rankà	ruka	ruka	ruka	ruka (poruncă)
blonditĭ	błondzić	blansti	bluditĭ	bluditi	blouditi	bluditi (blîndă)
onglĭ	węgieł	anglis	ugolĭ	uholĭ	uhel	ugalĭ...

Lăsăm ca alţii să urmărească mai departe ceea ce noi ne mărginim aci de a indica pe scurt, căci nouă ne ajunge a constata conformitatea faptului istoric cu faptul linguistic. Cînd Iornande aduce pe bulgari de la Vistula, iar Constantin Porfirogenet pe serbi din Bohemia, mărturia lor, atît de ponderoasă prin sine însăşi, nu numai că nu e în contrazicere cu adevărata clasificaţiune a dilalectelor slavice, ci tocmai se controlează şi se întăreşte prin această clasificaţiune.

În invaziunile polonilor peste Dunăre, înainte de aşezarea lor acolo, au participat uneori şi cete vecine de ruteni de peste Nistru, adecă — în graiul lui Procopiu şi al lui Iornande — pe lîngă „slavini" au fost şi „anţi", din cari unii n-au putut să nu rămînă şi ei peste Dunăre. Pe de altă parte, la năvălirea bohemilor în laturea superioară apuseană a Peninsulei Balcanice, i-au însoţit o samă de cete învecinate de poloni, după cum ne dă a înţelege însuşi Constantin Porfirogenet, cînd ne spune că unul din principii serbeşti era venit din regiunea Vistulei: „εἰς τὸν ποταμὸν Βίσλας". Dar grosul naţionalităţii bulgare s-a format din poloni cu un amestec prea mic de ruteni, iar grosul naţionalităţii serbe s-a format din bohemi cu un amestec prea mic de poloni, în ambele cazuri fără nici un ingredient de ruşi propriu-zişi.

Aceste două straturi slavice, cel polon de o parte şi cel bohem de alta, s-au suprapus dopotrivă stratului anterior românesc, aşezat el însuşi de la Marea Neagră pînă la Marea Adriatică peste substratul primitiv tracic, adecă s-au suprapus celor două dialecte latine transdanubiane despărute: cel meso-latin şi cel iliro-latin. Românii de peste Dunăre au fost slavizaţi astfel pe deasupra, ceea ce vrea să zică că slavii de peste Dunăre au fost românizaţi astfel pe dedesupt: raport de strat şi de substrat.

Înainte de a trece mai departe, un cuvînt despre slovenii cei din Carintia şi din Stiria, cărora şcoala lui Miklosich sau mai bine a lui Kopitar le atribuie limba paleoslavică, dîndu-i numele de paleoslovenică.

Strînsa înrudire dialectală a slovenilor cu serbii este mai pe sus de orice îndoială, şi totuşi ei posedă pînă astăzi pe alocuri vocala nazală ca polonii şi au avut-o deja în secolul X, judecînd după textul aşa-numit frisingian. Vocala nazală nu este singura particularitate fonetică care-i uneşte cu polonii. În acelaşi text frisingian, bunăoară, ne întîmpină con-

tracțiunile *tva*, *mc* pentru *tvoia*, *moic*, întocmai ca polonește, și pînă astăzi la sloveni, ca și la poloni, circulează deopotrivă *člek* și *človek* = *człek* și *człowiek*. Numele lor medieval „Sclavini", identic cu numele medieval „Sclavini" al bulgarilor, indică iarăși un singur dialect polon, despărțit în două ramure. Epoca despărțirii cată să fi fost secolul VI, poate chiar secolul V, cînd dintr-un punct comun la nord-ost de Carpați, adecă din Galiția actuală, ramura cea mai orientală s-a pogorît spre gurele Dunării, unde ne-o arată Procopiu și Iornande. Cealaltă ramură, mai occidentală, rămasă dentîi în Galiția, a început apoi, prin trecătorile munților Tatra și Beskid, a străbate în Pannonia, nu înainte de finea secolului VII, după ce adecă o ramură a bohemilor ocupase deja Iliria. Din Pannonia invaziunea maghiară împinse o parte din acești poloni către Carintia și către Stiria, unde ei s-au amestecat cu serbii.

Slovenii formează astfel un dialect intermediar între unitatea polono-bulgară și între acea bohemo-serbă. În timpul petrecerii lor în Pannonia —o vom vedea mai jos — slovenii s-au întîlnit cu elementul românesc. De la acești sloveni, iar nu de la bulgari, au căpătat ungurii cuvintele lor cu vocala nazală: *péntek* = пѧтъкъ, *rend* = рѧдъ, *szerentse* = сърѧща, *parancs* = поръчѧ etc. Acești sloveni, la rîndul lor, de la românii din Pannonia, iar nu de la cei din Dacia, au căpătat unele particularități linguistice, bunăoară diftongul nostru *oa* (Miklosich, *Lautl.*, p. 228).

Este de observat că, după cum trecerea polonilor din Moldova în Bulgaria în secolul VII a permis rutenilor a se așeza în urmă pe malul nordic al Dunării, tot așa rutenii au profitat de pogorîrea celorlalți poloni în Pannonia pentru a urma și acolo după dînșii, prin aceeași cale a Tatrei și a Beskidului, așezîndu-se în unele părți nord-ostice ale Ungariei, unde-i găsim pînă astăzi.

Cît se atinge de cestiunea dacă limba paleoslavică este vechea bulgară sau dacă e vechea slovenă, apoi pe noi — întrucît vechea slovenă și vechea bulgară reprezintă deopotrivă un dialect paleopolon — ea ne preocupă foarte puțin în cazul de față: lăsăm pe slaviști să se certe ei înde ei.

Raportul de s t r a t și de s u b s t r a t constituă substanța unei naționalități. Către această substanță se adaogă pretutindeni din cînd în cînd a c c i d e n t e, adecă o intervenire superficială a unor elemente etnice străine, deja după formarea cea definitivă a unei naționalități. Fenicienii au fost un accident la vechii eleni. În Tracia occidentală a fost un accident elementul celtic al scordiscilor sau al tauriscilor; în Tracia orientală, elementul german al bastarnilor. Goții, gepizii, longobarzii, apoi hunii, avarii și cîți alții, au fost accidente pe întreaga Peninsulă Balcanică. La neolatinii din Apus n-a fost decît un accident revărsarea elementului germanic peste stratul latin cel suprapus acolo substratului celtic, iberic, etrusc, pe alocuri chiar pelasgic. Din strat și substrat se naște organismul unei naționalități; prin accidente se pre-noiesc moleculele acestui organism, se activează circulațiunea, dar organismul rămîne același.

În dezvoltările de mai sus noi n-am vorbit nemic despre elementele cele accidentale turanice pe Peninsula Balcanică. Bohemii găsiră în Iliria stoluri de avari, cari au perit fără a lăsa mai nemic fino-tătăresc în naționalitatea serbă. Asupra polonilor, abia așezați în Balcani, năvăliră alte stoluri fino-tătărești, așa-numiții bulgari din părțile rîului Volga,

cari se arătaseră din cînd în cînd şi mai-nainte în imperiul bizantin, atîrnaţi la hoardele cele cotropitoare ale hunilor (Zeuss, *op. cit.*, 710—27), şi cari de astă dată, devenind stăpîni, deteră „slavinilor" lui Iornande şi ai lui Procopiu pînă şi numele de „bulgari". Un nume şi nemic mai mult. Bulgarii sînt tătari numai prin nume, după cum numai prin nume sînt germani francezii: „Franken"; după cum numai prin nume „anţii" lui Procopiu şi ai lui Iornande sînt scandinavi, căci „rus" era numele varegilor celor veniţi în Rusia din Svezia. De aceeaşi natură nereală este numele de „romani", „Ῥωμαῖοι", pe care şi-l dau grecii moderni.

Tătăresc între greci, slavi şi români nu e aproape nemic pe Peninsula Balcanică, afară numai doară de unele figure cu nasuri turtite sau de unele căpăţine brachy-cephalice, pe cari le studiază antropologiştii, dar cari nu dovedesc nemic, chiar dacă ele s-ar putea supune unui serios control statistic. La serbi, la bulgari, la români, pretutindeni neamurile turanice se deznaţionalizau din dată ce se vedeau izolate de restul tătărimii. Oare unde mai sînt astăzi cumanii din Moldova?

Pentru Peninsula Balcanică întreagă, tătarii au fost ca o vijelie care trece înainte, iar slavii — poloni spre răsărit, bohemi spre apus — au fost o mănoasă ploaie care, întrînd adînc în pămîntul cel românesc de mai-nainte, a făcut să rodească acolo două naţionalităţi nouă pline de viitor: naţionalitatea bulgară şi naţionalitatea serbă.

Fiind vorba despre numele „bulgar", pe care şi l-au însuşit mai tîrziu slavinii lui Iornande şi ai lui Procopiu, aci este locul de a observa în treacăt că pînă-n timpii de tot noui el era cu desăvîrşire necunoscut românilor. Moşii şi strămoşii noştri numeau totdauna pe bulgari ş c h i a i. Aşa, de exemplu, despre cucerirea Bulgariei de către turci cronicarul oltean Moxa (Hasdeu, *Cuv. d. bătrîni* I, 402) zice: „Baĭazitŭ prinse pre Suşmanŭ domnulŭ ş c h ĭ a i l o r ŭ de-l tăè, ani 1395, atunce luară turcii ţara ş c h ĭ a i l o r ŭ cu totulŭ..." Cuvîntul „şchiau", ca simplu epitet, căpătase în gura poporului român înţelesul de „naiv" sau „rustic". Mitropolitul Dosofteiu zice într-un loc (*Synaxar*, 1683, dec. 29, f. 244 a): „om prostacŭ şi ş c h ĭ a u şi cu totulŭ ţărănatecŭ". Să se bage de samă că în „şchiau", nefiind un nume personal sau topic, ci un termen comun, s-au păzit cu rigoare legile fonetice: „şchiau" derivă din „sclavum" prin aceeaşi trecere a lui *cl* în *chi* şi prin aceeaşi vocalizare a lui *v* între vocale ca în „cheie", vechi „chiaie", din „clavem", „chiamă" din „clamat", „rîu" din „rivum" etc. Românii dară nu cunoşteau decît numele cel primitiv al ramurei polone aşezate în secolul VII peste substratul mesolatin: „Sclavini" la Iornande, „Σκλαβηνοὶ" la Procopiu. Albanezii, al cărora fonetism se apropie în această privinţă şi-n altele multe de cel românesc, nici dînşii nu numesc pe bulgari altfel decît ş t ĭ a, Bulgaria — Ş t ĭ i n i c ă.

Despre rolul substratului românesc în naşterea şi-n dezvoltarea slavilor transdanubiani au vorbit mai mult sau mai puţin unii şi alţii, mai ales răposatul Miklosich şi eu însumi în studiul meu: *O pagină din sintaxa româno-albaneză* (*Cuv.d. bătr.* II, p. 611—687). Va fi mult, mult, foarte mult de vorbit de acum înainte. Aci noi vom atinge un singur punct, care va întregi cele zise mai sus despre polonismul bulgarilor şi bohemismul serbilor.

Cele trei unități dialectale slavice se deosebesc una de alta nu numai prin fonetism, dar și prin accentuațiune. Ruteno-rușii au o accentuațiune de tot liberă: accentul poate să cază pe oricare silabă a cuvîntului. La poloni și la bohemi, din contra, accentul este nestrămutat, și anume: la poloni totdauna pe silaba penultimă, la bohemi totdauna pe prima silabă. Așa, de exemplu, numele rîului *Ialomița* poate să fie accentat rusește în patru feluri: *Iàlomița*, *Ialòmița*, *Ialomìța* și *Ialomițà;* polonește numai: *Ialomìța*; bohemește numai: *Iàlomița*; — trei sisteme de accentuațiune cu desăvîrșire deosebite.

De aci urmează că la bulgari, după cum este la poloni, accentul ar trebui să cază totdauna pe penultima, iar la serbi, după cum este la bohemi, totdauna pe prima; și întocmai așa ar fi fost dacă substratul românesc cel transdanubian n-ar fi zguduit accentuațiunea celor două straturi slavice de acolo. Românii, ca și italienii, avînd o accentuațiune pe deplin liberă, au altoit-o serbilor și bulgarilor. Această libertate de accentuațiune s-a socotit pînă acuma la serbi și la bulgari ca un semn de unitate dialectală cu rușii, pe cînd în faptă rușii, precum am văzut, n-au avut de loc a face nici cu bulgarii, nici cu serbii. Însă accentuațiunea românească n-a putut să distrugă peste tot la serbi și la bulgari cele două sisteme anterioare, astfel că sistema penultimară cea polonă se mai recunoaște pînă astăzi la bulgari, iar sistema primară cea bohemă se mai recunoaște pînă astăzi la serbi. Și iată cum:

1. Unele subdialecte bulgare, bunăoară zagoricenii și costurenii, accentează totdauna pe penultima întocmai ca polonii: *èdno*, *mòmče*, *râkă*, *žènă*, *dète*, *òvčar*, *ùmrel*, *galèno*, *četìri*, *zatvorèni*, *napravila*, *mesečina*, *babičkă*, *golèmo*, *kralìță* etc. etc., mutînd accentul în flexiune iarăși întocmai ca polonii, de exemplu: din *òvčar* „cioban" *ovčàrkă* „ciobancă" = polonește din „*òwczarz — owczàrka*" (Tzonev, *Za udarenieto v bălgarski ezik*, în *Sbornik*, t. 6, Sofia, 1891, p. 23).

2. La serbi, zdruncinîndu-se accentuațiunea bohemă prin înrîurirea substratului românesc, a rămas totuși tendința de a accenta pe cît se poate mai sus, astfel că la auz se pare ca și cînd accentul ar fi totdauna pe prima silabă. Din această cauză, ca o dovadă de tendința cea generală, cînd un nume se construiește cu o prepozițione, numele poate să devină atonic, urcîndu-se accentul pe prepozițione, bunăoară: *nà ranu*, *nà vodu*, *prèko brda* etc. (Miklosich, *Lautl.* I, 320), întocmai ca bohemește: *òb den*, *pòd nohou* etc., ceea ce la numi disilabice sau polisilabice e peste putință în celelalte dialecte slavice.

Cunoscutul profesor de la Belgrad, d. Stoian Bošković, actualul ministru al Serbiei în România, mi-a observat într-o zi că din toți străinii, slavi și neslavi, bohemii sînt aceia cari învață mai lesne și vorbesc mai bine serbește. Și nu e de mirare, de vreme ce numai pe bohemi nu-i poate încurca vocala *r*, cuantitatea prozodică și accentuațiunea serbească.

În acest chip băgarea serbilor și bulgarilor în unitatea ruteno-rusă a fost pînă acum ca un fel de iluziune optică, datorită împregiurării că rușii, serbii și bulgarii au același alfabet și aceeași limbă bisericească.

Limba bisericească mai cu deosebire, adecă vechea bulgară, a servit a forma limba rusească cea literară, dîndu-i un aspect foarte depărtat de graiul rusesc poporan și apropiind-o într-un mod artificial de graiurile slavice transdanubiane, și aceeași limbă bisericească a fost în curs de secoli limba oficială și literară a serbilor, astfel că — la prima vedere —

rusește, serbește și bulgărește se pare a fi mai-mai tot una, deși în realitate aceste trei graiuri aparțin la trei unități dialectale diferite.

Prin fonetism, pînă și prin accentuațiune, întru cît nu s-a amestecat în ele substratul cel românesc, bulgara este un vechi dialect polon, serba un vechi dialect bohem.

La bulgari, fără îndoială, înrîurirea românească se resimte mai puternic decît la serbi, ceea ce însemnează una din trei:

1. Sau că stratul serbesc a fost, în provinciile pe cari le-a ocupat, mai număros decît stratul bulgar în celelalte provincii;

2. Sau că meso-latinii au fost mai compacți și mai energici sub bulgari decît iliro-latinii sub serbi;

3. Sau că serbii n-au încetat mult timp de a fi în contact cu dialectele cele înrudite de la Iliria în sus pînă la Bohemia, pe cînd bulgarii s-au văzut deodată despărțiți de trunchiul polonilor, așa că cei dentîi au putut să reziste mai bine decît ceilalți acțiunii substratului românesc.

Cîtetrele cauzele au putut să concurgă la producerea efectului; cauza a treia însă ni se pare a fi fost cea mai decisivă: grabnica izolare a bulgarilor de elementul polon și prelungita comunitate a serbilor cu elementul bohem.

Îndată după trecerea și așezarea slavinilor peste Dunăre, foastele lor locuințe dintre Olt și Nistru au fost ocupate de către porțiunea cea mai apuseană a anților, anume de către ruteni, cari s-au grăbit a apuca Moldova, unde au și rămas în curs de mai mulți secoli, luptîndu-se sau înfrățindu-se acolo cu pecenegii, cu comanii, apoi cu românii. Pe lîngă ruteni, cată să fi fost și stoluri de vechii vecini ai polonilor litvani, polonește „Litwa", un neam mult mai sălbatec decît slavii și a cărora atingere de atunci cu românii, deși foarte scurtă, totuși ne-a lăsat o amintire supărăcioasă în cuvîntul „litfă" sau „liftă": „litfă rea", „liftă spurcată". Această „litfă" sau „liftă" la moldoveni și la munteni nu se poate trage decît numai din acea epocă, deoarăce cu Litvania propriu-zisă românii de la Dunăre n-au fost niciodată în vecinătate. Prin ruteni dară și prin ceilalți, continuitatea între slavini, adecă vechii bulgari, și între poloni a fost astfel ruptă pentru totdauna. Substratul românesc a putut să lucreze fără nici o pedecă asupra stratului bulgăresc, și a lucrat atît de viguros, încît nu numai a modificat gramatica și a zguduit accentuațiunea, dar încă a transmis bulgarilor trăsurile cele mai caracteristice ale vocalismului românesc: pe *ea*, pe *oa* și pe vocala obscură mobilă. Despre *ea* și *oa* la bulgari noi nu vom vorbi aci; despre vocala obscură mobilă vom constata numai că bulgarii, întocmai ca românii și contra tuturor legilor foneticei slavice, lasă pe *a* a trece în *ă* de cîte ori *a* perde accentul: *slàtkă* și *slătkà*, ca la noi *bàrbă* și *bărbàt*.

Începînd de pe la finea secolului VII și pînă pe la începutul secolului X, adecă într-un interval de cel puțin două sute de ani, s-au cristalizat naționalitatea polono-română a bulgarilor și naționalitatea bohemo-română a serbilor, deja după ce se tradusese Sînta Scriptură în vechea bulgară, de vreme ce în limba acelei traduceri nu se recunoaște încă puternica lucrare a substratului românesc asupra stratului slavic. În

acest interval de timp, la finea secolului IX, cade năvălirea ungurilor în Pannonia — un eveniment care a dat naştere moravo-românilor pe de o parte, pe de alta macedo-românilor şi istriano-românilor.

Noi înlăturăm cu totul pe făimosul *Notarius anonymus Belae regis* şi celelalte fîntîne în cari se afirmă că maghiarii la întrarea lor în Pannonia au găsit acolo pe slavi, mai corect pe sloveni, şi pe români. Acele fîntîne pot fi criticate, pot fi bănuite, pot fi spulberate, pot fi h u n f a l v i z a t e — puţin ne pasă. Ca punct de plecare, nouă ne ajunge un text istoric mai pe sus de toate texturile: existinţa românilor în Moravia. Este un text pe care o mie de Rösleri nu vor fi în stare să-l răstoarne şi nici măcar să-l răstălmăcească în felul lor. Acei români cum oare ar fi putut ei să nemerească în Moravia, dacă nu i-ar fi împins într-acolo din Pannonia năvălirea ungurilor?

Astăzi, în urma cercetărilor lui Miklosich şi ale lui Bartoş (*Moravské Valašsko*, în *Osvěta*, 1880, p. 369—86), neminea nu se mai îndoieşte că valahii din Moravia sînt adevăraţi români, cu desăvîrşire slavizaţi de nu se mai ştie de cînd, dar mai păstrînd încă multe cuvinte româneşti, unele sub forma românească cea mai veche, de exemplu: „glag = chiag", din latinul rustic „clagum = coagulum", cu nemuiarea lui *cl* în *chi*, sau „merenda = merindă", latinul „merenda", cu netrecerea lui *e* în *i*. Moravo-românii au conservat chiar unele vorbe romanice despărute din graiul românesc, bunăoară „tropa" = francezul „troupe" = spaniolul „tropa". Un moravo-român, Beneş Kulda, a publicat în două tomuri basmele româno-morave (*Moravské národni pohádky*, Praha, 1874—5), în cari cititorul se izbeşte mereu de asemeni românismi. Epoca slavizării acestor români din Moravia este aşa de veche, încît nici un document morav nu-i deosebeşte de ceilalţi slavi de acolo. În actele morave din secolul XI abia se mai găsesc cîteva numi personale româneşti, precum „Crisan", „Bukan filius Neg" şi „Kokor" într-un act din 1052 (Boczek, *Cod. Morav.* I, 125), cari însă nici acelea nu sînt pe deplin sigure. Aşezarea dară a acelor români în Moravia trebui urcată cu vro doi secoli mai sus, întîlnindu-se astfel din punct în punct cu năvălirea ungurilor în Pannonia.

Năvălind în Pannonia despre nord şi orient, ungurii au trebuit firesce să împingă pe românii de acolo în cele două direcţiuni opuse punctelor de întrare, adecă spre occident şi spre sud. Spre occident au fost împinşi românii pe cari îi găsim apoi în Moravia, cu totul despărţiţi de restul românimii şi slavizaţi fără nici o greutate; spre sud, adecă peste Dunăre, au fost împinse alte cete de români, din cari unii, cei din Bosnia mai ales, şi-au păstrat mult timp naţionalitatea şi s-au serbizat d-abia după secolul XV (Miklosich, *Wander. d. Rumunen*, 3—6), alţii — istriano-românii — au nemerit tocmai pe la Triest, unde au putut să reziste bine-rău serbizării, mulţumită stăpînirii italiene de acolo; în fine o samă, numărul cel mai mare, trecînd prin elementul serbesc şi prin cel bulgăresc, s-au strecurat în Macedonia, în Epir şi-n Tesalia, unde nu s-au deznaţionalizat din cauză că acolo se începuse deja lupta între greci şi între slavi, astfel că nici grecii nu mai erau tari, nici slavii nu se întăriseră încă. Profitînd de acest antagonism, românii ştiură cu dibăcie a se

însoţi: cînd cu grecii contra slavilor, cînd cu slavii contra grecilor, căutînd mai pe sus de toate a se consolida ei înşişi, iar după ce se consolidară, peste vro doi secoli şi mai bine, ei au izbutit a funda imperiul româno-bulgar al Asanilor.

Aşadară naşterea macedo-românilor, a istriano-românilor şi a moravo-românilor datează deopotrivă din secolul X, nefiind ei toţi altceva decît neşte daco-români împinşi din Pannonia spre sud şi spre apus prin năvălirea maghiară. Tocmai aceasta rezultă şi din cronica rusească a lui Nestor, scriitor din secolul XI, care zice sub anii 886—898 (ed. Miklosich, p. 12): „au trecut lîngă Kiew ungurii, pe dealul ce se numeşte cel unguresc, şi ajungînd la Nipru au aşezat corturile lor, căci umblă şi ei cu corturi ca cumanii, şi venind din părţile răsăritului s-au repezit peste munţi mari şi au început a face război cu românii şi cu slovenii cari lăcuiau acolo, fiindcă dentîi lăcuiseră acolo slovenii, apoi românii au cuprins pămîntul slovenilor, de aci ungurii au gonit pe români şi au rămas cu slovenii, pe cari i-au supus, şi de atunci se cheamă Ţara-Ungurească, şi au început ungurii a face război grecilor, prădînd Tracia şi Macedonia pînă la Tesalonica, şi au început a face război cu moravii şi cu bohemii..." În acest preţios text nu numai se constată că ungurii au găsit pe români în Pannonia: „počaša voĭevati na živuščaĭa tu Vlahy" şi că i-au alungat de acolo: „Ugri prognaša Vlahy i naslĕdiša zemlĭu", dar se mai constată totodată că mişcarea cea centrifugă a ungurilor s-a făcut anume în cele două direcţiuni: spre sud către Balcani şi spre apus către Moravia; prima mişcare ne-a explicat deja mai sus originea românilor transdanubiani de astăzi, iar a doua mişcare pe aceea a moravo-românilor.

În cronica lui Nestor trebuie despărţită cu stăruinţă partea cea de la început, în care nu se află nici o indicaţiune cronologică, de partea cea următoare, unde evenimentele sînt înşirate an după an, anume de la anul 852 încoace. Prima parte, o stîngace ţesetură de legende, n-are aproape nici o valoare istorică. Acolo, bunăoară, Nestor ne spune dentîi că „vlahii" au alungat pe toţi slavii din regiunea Dunării, făcîndu-i să plece spre nord, apoi mai jos ne povesteşte că apostolul Andreiu a găsit pe slavi tocmai la Novgorod, de unde rezultă că acea alungare a tuturor slavilor din regiunea Dunării se întîmplase cu mult timp înainte de Crist, de vreme ce pe timpul apostolilor ei erau deja aşezaţi la Novgorod, iar prin urmare numele „vlahilor" nu se mai poate aplica nici chiar la vechii romani, astfel că şcoala lui Schaffarik se văzu silită a preface pe acei „vlahi" în gali şi a născoci o fantasmagorie a unor lupte preistorice între slavi şi celţi. Încă o dată, prima parte a cronicei lui Nestor e aproape o galimatie. Cu totul altceva este partea cea cronologică. Aci călugărul de la Kiew, înşirînd lucruri apropiate de timpul său şi despre cari el avea informaţiuni precise, devine unul din izvoarele cele mai preţioase pentru istoria medievală a Europei orientale. De această natură este şi relaţiunea de mai sus a lui Nestor despre mersul ungurilor pe lîngă Kiew, despre trecerea lor prin Carpaţi, despre întrarea în Pannonia, despre lupta cu slovenii şi cu românii, despre gonirea românilor. Această relaţiune rezistă oricării răstălmăciri rösleriane.

Primul text care menţionează pe macedo-români este din anul 976, adecă numai vro optzeci de ani după năvălirea ungurilor în Pannonia. Acel text se cuprinde anume la bizantinul Kedrenos (II, 435) şi ne spune

că atunci un principe bulgar a fost ucis de „neşte d r u m a ş i români": „παρὰ τινων Βλαχῶν ὁ δ ι τ ῶ ν." Românii cei fugăriţi din Pannonia nu erau încă aşezaţi nicăiri într-un mod statornic, ci alcătuiau docamdată cete de bejenari fără adăpost.

Peste un secol lucrurile se schimbă. La bizantinul Kekaumenos, scriitor de pe la 1070, al căruia text s-a descoperit abia de vro zece ani, ne întîmpină următorul pasagiu:

„Παραγγέλλω δὲ ὑμῖν καὶ τοῖς ἐξ ὑμῶν τοῦτο· ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν Βλάχων γένος ἄπιστόν τε παντελῶς (ἐστι) καὶ διεστραμμένον, μήτε εἰς. Θεὸν ἔχον πίστιν ὀρθήν μήτε εἰς βασιλέα μήτε εἰς συγγενῆ, ἢ φίλον, ἀλλὰ ἀγωνιζόμενον πάντας καταπραγματεύεσθαι· ψεύδεται δὲ πολλὰ καὶ κλέπτει πάνυ· ὀμνύμενον καθ' ἑκάστην ὅρκους φρικωδεστάτους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ φίλους καὶ ἀθετοῦν ῥαδίως· ποιοῦντες, ἀδελφοποιήσεις καὶ συντεκνίας καὶ σοφιζόμενοι διὰ τούτων ἀπατᾶν τοὺς ἁπλουστέρους· οὐδέποτε δέ ἐφύλαξεν πίστιν πρός τινα, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους Βασιλεῖς τῶν 'Ρωμαίων. Πολεμηθέντες παρὰ τοῦ βασιλέως Τραιανοῦ καὶ παντελῶς ἐκτριβέντες ἑάλωσαν, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφαγέντος καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ δόρατος ἀναστηθέντος ἐν μέσῃ τῇ πόλει 'Ρωμαίων· Οὗτοι γάρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκαι καὶ Βέσσοι; ᾤκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν, ἔνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκούσιν, ἐν ὀχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις· Τούτοις θαρροῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δούλωσιν πρὸς τοῦς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὀχυρωμάτων ἐληίζοντο τὰς χώρας τῶν 'Ρωμαίων· ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐτῶν, ὡς εἴρηται, διέφθειραν αὐτούς. Οἱ καὶ ἐξελθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ᾤκησαν τὴν 'Ελλάδα..."

„Să ştiţi de la mine, voi şi ai voştri, că al vlahilor neam e necredincios la culme şi stricat, nici lui Dumnezeu ţinînd credinţă dreaptă, nici împăratului, nici rudei sau amicului, ci silindu-se a-i amăgi pe toţi. Mari minciunoşi şi tîlhari vestiţi, ei sînt pururea gata a jura prietenilor cele mai grozave jurăminte, şi a le călca apoi cu uşurinţă, făcînd frăţii de cruce şi cumetrii, meşteri de a înşela prin ele pe cei proşti. Niciodată n-au fost ei cuiva cu credinţă, nici chiar vechilor împăraţi ai romanilor. Împăratul Traian îi atacase, i-a strivit de tot şi i-a robit, ucizînd pe împăratul lor Decebal, al căruia cap a fost înfipt într-o suliţă în mijlocul oraşului Roma. Ei sînt aşa-numiţii daci şi bessi. Dentîi lăcuiseră *în vecinătatea Dunării şi a fluviului Sau numit astăzi Sava, unde acum lăcuiesc serbii*, în locuri tari şi grele de străbătut, pe cari răzemîndu-se, făţăreau iubire şi supunere către vechii împăraţi, pe cînd din întăririle lor năvăleau şi pustiau provinciile romanilor, încît aceştiia, perzînd răbdarea, precum am spus-o, i-au strivit. Atunci *fugind de acolo*, ei s-au răspîndit în tot Epirul şi Macedonia, cei mai mulţi s-au aşezat în Elada..."

(Vasilievski, Совѣты и разказы византийскаго боярина, XI вѣка, Petersb., 1881, p. 106-2, 169).

În acest pasagiu, este o parte pe care Kekaumenos a luat-o din lecturele sale clasice, bunăoară despre bessi din Strabone (VII, 5, § 12) şi despre lupta lui Traian cu Decebal din Dione Cassiu (ed. Gros, IX, 419);

este o parte însă, în privi ţa căriia el nu putea să aibă decît informaţiuni personale, şi anume:

1. în secolul XI românii locuiau în Epir, în Macedonia şi foarte mulţi în Elada;

2. acei români ştiau să ameţească şi să înşele prin viclenie pe toţi duşmanii lor;

3. ei veniră acolo fugind dintr-o regiune învecinată cu rîul Sava, adecă nu din Dacia, ci din Pannonia.

De către cine fuseseră alungaţi românii din Pannonia? Aceasta Kekaumenos n-o ştia, şi de aceea el o atribuie într-un mod vag „vechilor împăraţi", căzînd astfel în două nepotriveli:

1. ar fi fost absurd ca „vechii împăraţi" să fugărească pe români din Pannonia tocmai în interiorul imperiului, adecă să-i adăpostească în loc de a-i goni;

2. din cauza acelei fugăriri românii veniseră a se aşeza pînă în Elada, unde iarăşi ar fi absurd de a-i căuta sub „vechii împăraţi".

Pasagiul din Kekaumenos se poate înţelege pe deplin numai întregindu-se prin cronica lui Nestor: invaziunea maghiară a fost aceea care alungase pe români din Pannonia.

Tuturor istoricilor noştri a rămas necunoscut un preţios crisov de la împăratul bizantin Basiliu Bulgaroctonul, care — după ce nemicise primul imperiu bulgăresc — ne spune în anul 1020 că „în întreaga Bulgarie se află împrăştiaţi români, iar lîngă rîul Vardari, adecă în Rumelia, lăcuiesc o samă de unguri": τῶν ἀνὰ πάσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάρειον Τουρκῶν (Голубинский История цекквей, Moskva, 1871, p. 263).

Acei români din 1020 nu erau meso-latinii cei găsiţi de slavini în Balcani în secolul VII şi despăruţi apoi prin amestec cu dînşii, ci erau românii cei alungaţi de către unguri din Pannonia pe la 900—950, pe cari gonindu-i maghiarii, „Τοῦρκοι" în cronicele bizantine, o samă din aceşti maghiari au rămas şi ei în Rumelia.

Menţiunea ungurilor la un loc cu românii în crisovul împăratului Basiliu Bulgaroctonul e foarte caracteristică. Pretinde-va un Hunfalvy, pentru a nu-şi perde procesul cu românii, cum că şi acei unguri lăcuiau peste Dunăre tot din epoca lui Aurelian, ca şi colonia cea ungurească de îngă Ochrida, pe care o menţionează Ana Comnena: οἱ περὶ τὴν Ἀχριδὸν οἰκοῦντες Τοῦρκοι?

Despre aceşti unguri vorbeşte şi Anonimul regelui Bela, cînd ne spune că în invaziunea peste Dunăre, perzînd pe căpitanul lor, ei din prostie nu s-au mai întors în Ungaria: „stultus populus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam". Dînşii au rămas dincolo de Balcani din prostie, fie şi aşa, deoarăce nu avem nici o probă contrarie; românii însă, alungaţi din Pannonia de neamul acestui „stultus populus", au trebuit să rămînă peste Dunăre de nevoie.

Năvălirea ungurilor a avut o importanţă extremă pentru istoria Peninsulei Balcanice în veacul de mijloc. Pe românii din Dacia, tari prin cetatea munţilor, Arpad şi urmaşii săi n-au fost în stare să-i sfă-

rame sau să-i gonească, ci chiar din contra au fost aproape totdauna bătuţi de dînşii; pe românii însă cei de pe şesul Pannoniei, rău adăpostiţi şi poate şi rău organizaţi, maghiarii i-au alungat, şi de aci următoarele două consecinţe:

Dentii, către naţionalitatea serbă, plămădită din amestecul bohemilor cu iliro-latinii, s-a mai altoit acuma un element daco-latin, de astă dată nu ca substrat, ci numai ca accident, dar accident foarte însemnat prin înrudirea sa cu substratul.

Al doilea, s-a născut naţionalitatea macedo-română, care în curs de vro două sute de ani, de la secolul X pînă la secolul XII, n-a încetat de a se tot lăţi, de o parte pînă la poalele Balcanilor, de alta pînă la nordul Eladei.

Calea fiind odată deschisă, din cînd în cînd puteau a se mai adăuga către acei macedo-români cete nouă de români din Dacia, sau din cei ieşiţi cu dînşii tot din Pannonia şi cari se opriseră printre serbi.

Să nu fi fost năvălirea ungurilor, nu s-ar fi plămădit acel puternic imperiu româno-bulgar al lui Ioniţă Asean, care dete Bizanţiului prima adevărata lovitură de moarte.

Cînd alăturează cineva dialectul daco-român sau al *românilor* propriu-zişi cu dialectul macedo-român al *armânilor* şi cu cel istriano-român al *rumerilor*, nu poate să nu constate următoarele:

1. Aceste trei dialecte diferă între ele nu mai puţin decît dialectele provinciale din Italia şi din Franţa, iar prin urmare e peste putinţă ca rumperea continuităţii între ele să fie veche. Separaţiunea s-a operat foarte tîrziu, după ce totalitatea unei singure limbi româneşti fusese deja pe deplin formată, crescută şi consolidată, ceea ce s-a întîmplat anume între secolii III—IX, în curs de şease sute de ani, în ţara unde Traian îşi pusese piciorul trecînd podul de la Severin şi de unde apoi elementul românesc s-a întins treptat în Ardeal, în Banat, în Pannonia.

2. Dialectul daco-român prezintă o dezvoltare liniştită organică, în care nu ne întîmpină contrastul între un prea mare conservatism pe de o parte şi între o prea mare desfigurare pe de alta, ca la macedo-români şi cu atît mai mult la istriano-români. Un asemenea contrast este rezultatul unei zguduiri. Orice zguduire dezechilibrează. Dialectul macedo-român şi cel istriano-român s-au zdruncinat prin colindările lor, pe cînd cel daco-român s-a mişcat simetriceşte, rămînînd nestrămutat în aceleaşi condiţiuni teritoriale, climaterice şi etnice.

Faimoasa teorie a lui Rösler este o ipoteză antilinguistică şi antiistorică totodată. Antilinguistică, de vreme ce ea se întemeiază pe absoluta neştire a legilor de formaţiunea dialectelor. Antiistorică, fiindcă ea uită în genere că popoarele din veacul de mijloc se împingeau de la nord spre sud, niciodată de la sud spre nord, şi uită în specie că românii erau atunci ciobani, iar migraţiunile ciobanilor sînt totdauna iarăşi de la nord spre sud, niciodată de la sud spre nord.

Cînd e vorba de începutul popoarelor şi de epoce întunecoase din viaţa lor, orice studiu exclusiv istoric duce la încheieri greşite; la încheieri greşite, nu mai puţin, duce orice studiu exclusiv linguistic. Pentru a

nemeri adevărul, sau încai a ne apropia de adevăr, trebui neapărat un studiu paralel istorico-linguistic. Cînd un text istoric se întăreşte printr-un fapt linguistic sau viceversa, ambele urmărite pe o cale strîns metodică, atunci şi numai atunci adevărul e găsit.

Isprăvind, mă-ntreb acuma: izbutit-am oare a limpezi problemele cele mari, puse în capul studiului de faţă?

Primul strat etnic cunoscut al Peninsulei Balcanice întregi au fost pelasgii, o ginte nesemitică şi neindo-europee, sămănînd la apucături mai ales cu vechii egipteni.

Peste substratul pelasgic, amestecîndu-se cu el, s-au aşezat, cu vro 2000 de ani înainte de Crist, două ginţi indo-europee deosebite: elinii şi tracii.

Grecii de astăzi, cu toate ingredientele străine primite în cursul veacurilor, sînt o continuitate directă a anticilor elini; iar o continuitate directă a anticilor traci sînt albanezii de astăzi, cari însă reprezintă numai unul din număroasele dialecte tracice.

Afară de albanezi, toţi ceilalţi traci, împărţiţi într-o mulţime de popoare mari şi mici, au fost deznaţionalizaţi sub dominaţiunea romană, şi anume tracii cei sudici, de la Balcani în jos pînă la Elada, au fost grecizaţi, tracii cei nordici au fost latinizaţi.

Latinizarea tracilor nordici, făptuită între secolii III—VI, au produs trei dialecte traco-latine: dialectul meso-latin între Dunăre şi între Balcani, dialectul iliro-latin între Balcani şi între Adriatica, dialectul daco-latin în Carpaţi.

În secolul VII, aproape în acelaşi timp, un popor slavic de ramura polonă s-a aşezat peste meso-latini, cu cari amestecîndu-se a dat naştere naţiunii româno-slavice numite mai tîrziu bulgari, iar un popor slavic de ramura bohemă s-a aşezat peste iliro-latini, cu cari amestecîndu-se a dat naştere neamului româno-slavic al serbilor.

Înainte şi-n tot timpul acelor mişcări polono-boheme, daco-latinii lăcuiau netulburaţi în Oltenia, în Banat şi-ntr-o parte a Ardealului, de unde cu încetul îşi întinseră crengile asupra Pannoniei, pe cînd în Moldova şi pînă la Olt se învîrteau — parte tătari, parte slavi — pecenegii, comanii, rutenii şi chiar litvanii.

Năvălirea ungurilor în secolul X n-a putut să nimicească sau să alunge pe românii cei din părţile Daciei propriu-zise, dar a reuşit să împingă o samă de români din Pannonia spre Moravia, unde ei n-au întîrziat a fi slavizaţi, iar pe ceilalţi români tot din Pannonia i-a gonit peste Dunăre, unde dînşii parte s-au slavizat, parte s-au păstrat în Istria, partea cea mai mare au alcătuit sîmburele macedo-românilor de astăzi.

În acest mod, după secolul X, afară de daco-latinii cei vechi rămaşi în Carpaţi, cari au păstrat numele de *români*, menţionat deja la Iornande, s-au ivit două odrasle ale lor peste Dunăre: *armânii* la sud de Balcani şi *rumerii* lîngă Triest.

Sînt acum treizeci de ani şi mai bine de cînd, printr-o monografie despre *Io* în titlul domnilor români şi bulgari şi printr-un studiu întitulat:

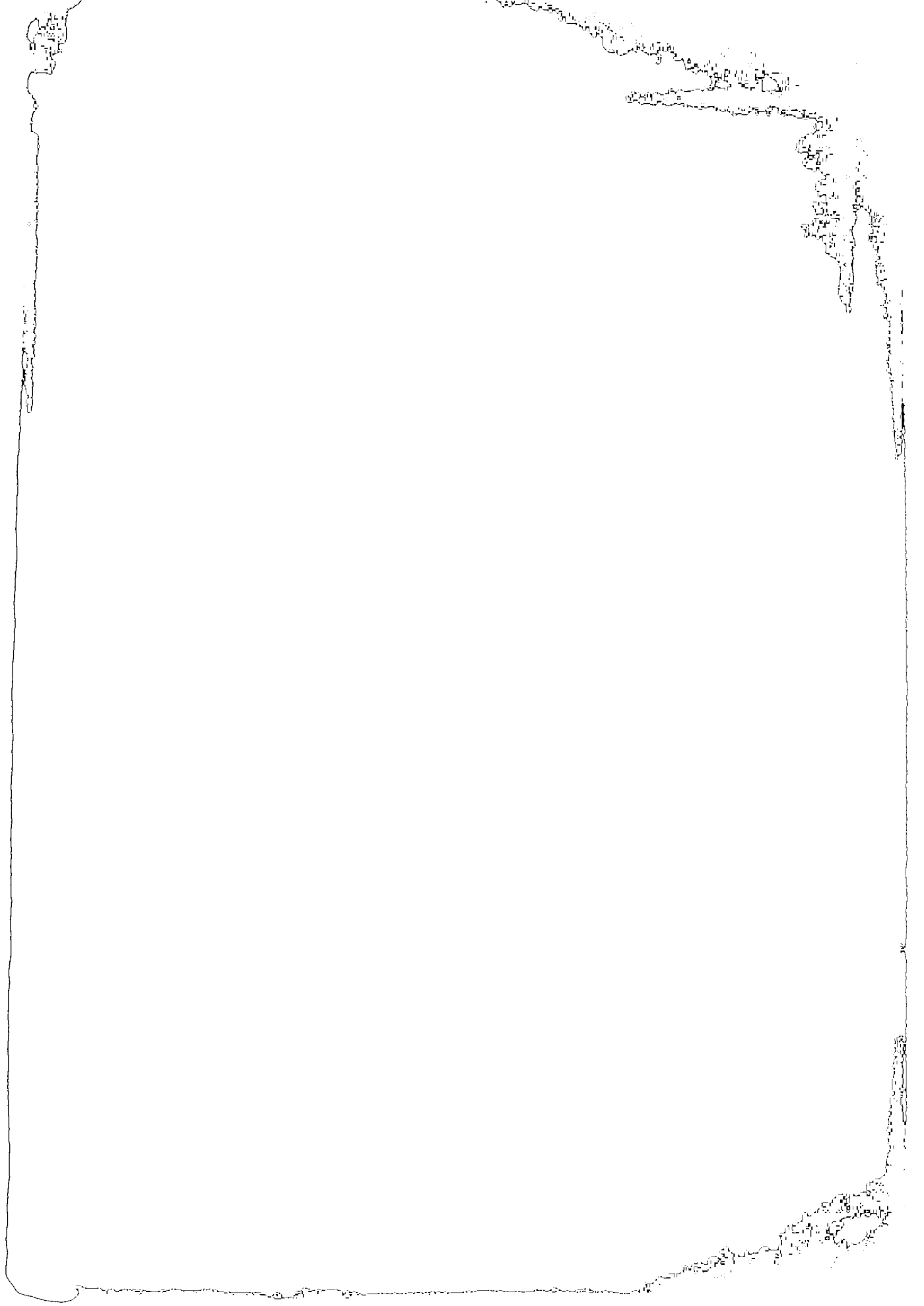

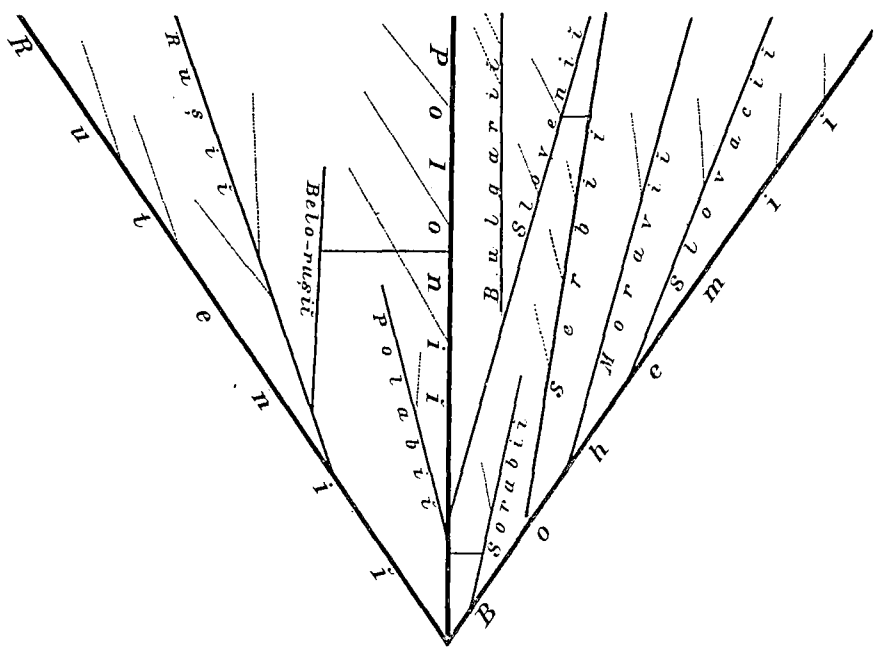

Locul Serbilor și Bulgarilor
între Slavi

B

B, b; lettre et consonne. A doua literă a alfabetului, reprezintînd o consoană labială lină.

Ca literă, în grafica română cirilică se scria **Б, б**: **Барбѹл Басарава, бърбат**. În alfabetul slavic acest **Б** = *b*, ca și litera a treia *B* = *v*, s-au format ambele din varianturile paleografice ale aceluiași B (Βῆτα, beta), care la vechii greci se rostea ca *b*, dar în epoca bizantină era deja cu desăvîrșire scăzut la sonul *v*. În alfabetul neogrec lipsind un semn pentru *b*, acest son se transcrie prin μπ, și așa îl transcriau altădată și macedo-românii: μπα̨ρμπατου, μπροάσκα̨.

Fiziologicește, consoana *b* este pe de o parte labială, adecă din aceeași ordine fonetică cu consoanele labiale *p*, *m*, *v*, *f* și *ŭ* (*w*), cărora între vocale le corespunde labialul *u* și semilabialul *o* (= *au*), iar pe de altă parte este lină (medie, sonoară, slabă), de același grad cu consoanele line *g*, *d*, *v*. De aci urmează pentru trecerea lui *b* în alte labiale și-n alte line, adecă în alte sonuri de aceeași ordine sau de același grad, o posibilitate teoretică, care însă nu în toate graiurile se realizează în același mod, ci se deosebește după caracterul propriu al graiului.

La români fonetismul în genere rezultînd, în trăsurile sale cele fundamentale, din lucrarea converginte a elementului etnic latin și a elementului etnic tracic, prin aceste două elemente se explică la noi și transformațiunile lui *b*, din cari cele principale sînt două:

I

Șovăirea între b și v

În latina, începînd din secolul II, tocmai din epoca lui Traian, se începe în grai o confuziune între *b* și *v* (Corssen, *Ausspr.*[2] I, 131 sqq.), două consoane de aceeași ordine și de același grad totodată, ambele fiind labiale line, cu deosebirea însă că *b* e o consoană propriu-zisă, explozivă sau momentană, pe cînd *v* este o consono-vocală, sonantă sau continuă, astfel că trecerea lui *b* în *v* e totdauna o slăbire, iar trecerea lui *v* în *b* o întărire. În inscripțiuni latine ne întimpină deopotrivă: *debitum* și *devitum*, *libenter* și *liventer*, *viridis* și *biridis*, *viginti* și *biginti*, *volo* și *bolo*, *vixit* și *bixet*, *veteranus* și *beteranus*, ba chiar tripletul: *verba*, *verva*

și *berba*. Ca rezultat al acestei confuziuni, resimțit în toate dialectele neolatine, mai mult sau mai puțin, a fost o tractare foarte neregulată a ambelor sonuri, latinul *b* trecînd în *v* sau latinul *v* trecînd în *b* sau unul și altul conservîndu-se, fără vreo normă statornică. În loc de regule dară se pot constata aci numai oarecari tendințe, precum sînt:

1. Inițialul *v* urmat de o vocală tinde a se î n t ă r i în *b: berbece* = *vervicem* (ital. *berbice*, fr. *brebis*), *beșică* = *vesicam* (portug. *bexiga*), *bătrîn* = *veteranum*, *boace* = *vocem* (ital. *voce*, *boce*), *biet* = *victum*, *beată* = *vittam* (span. *beta*) etc.; dar în același timp: *vecin*, *venin*, *verde*, *verme*, *vespe* (portug. *bespa*), *viță*, *vorbă* și o mulțime de altele.

2. Medialul *b* între vocale izbutește a s l ă b i în *v*, vocalizîndu-se apoi de tot: *cal* = *caballum* (ital. *cavallo*, fr. *cheval*), *nuor* = *nubilum* (it. *nuvolo*), *tăun* = *tabanum* (provenț. *tavan*), *șuier* = *sibilo*, *treier* = *tribulo*, *cot* = *cubitum* (provenț. *coto* și *covado*), *seu* = *sebum* (it. *sevo*) etc.; totuși: *roib* = *rubeum* (portug. *ruivo*), *zgaibă* = *scabiem*, *cuib* = *cubium* (it. *covo*), unde mănținerea lui *b* pare a se datori numai metatezei lui *i*, ca și-n *aibă* = *habeat;* iar pe de altă parte: *stavăr* = *stabilem*, *avăr* = *habilem*, unde *v* nu s-a vocalizat, întreaga silabă „văr = bilem" fiind tractată ca sufix.

3. Medialul *v* după o licuidă se întărește în *b: sălbatec* = *silvaticum*, *cerb* = *cervus*, *corb* = *corvum* (it. *corvo* și *corbo*, fr. *corbeau*), *nalbă* = *malvam*, *pulbere* = *pulverem*, *șerb* = *servum*, *albie* = *alveum* etc., și numai excepțional: *arvă* = *arvam* și *sîlvă* = *silvam*.

4. Medialul *b* denaintea unei licuide izbutește a slăbi în *v* și apoi a se vocaliza: *faur* = *fabrum* (fr. *orfèvre*), *făurar* = *Februarium* (fr. *février*), *uit* = *oblito* (span. *olvidar*).

5. În derivatele din „habeo" graiul conservă laolaltă în flexiune formele cu *b*, cu *v* și cu vocalizarea: *aveți* și *ați* = *habetis*, *aibă* = *habeat*.

v. *V*.

De altmintrelea latinul *b*, întrucît nu-i urmează un *i*, e mai persistinte la români decît la toți ceilalți neolatini. El nu trece nici într-o altă consoană și nu înlocuiește nici o altă consoană afară de *v;* în cele două-trei excepțiuni ca: *corfă* = *corbem* și *bolf* = *bulbum*, trecerea lui *b* trebui explicată aparte, ca și înlocuirea lui *gu* prin *b* în *limbă* = *linguam* și în *întreb* = *interrogo* (*interroguo*), pe cînd o asemenea înlocuire nu ne întîmpină în *lingoare* = *languorem* sau în *ung* = *unguo*.

v. *Bolf*. — *Întreb*.

Să cercetăm acuma pe *b* sub raportul elementului tracic.

II

Trecerea lui bi în ghi

Toate dialectele române cunosc, mai mult sau mai puțin, trecerea labialelor în guturale denaintea lui *i*, fie cînd labiala este inițială ca în: *ghine* din *bine*, *ghie* din *vie*, *kicior* din *picior*, *hire* din *fire*, *nie* (*nγie*) din *mie*, fie labiala medială ca în: *alghină* din *albină*, *cokil* din *copil*, *trandahir* din *trandafir*, *dornire* din *dormire*, fie labiala urmată de finalul *i* scăzut la *ĭ* ca în: *cerghĭ* din *cerbĭ*, *lukĭ* din *lupĭ*, *dornĭ* din *dormĭ*, fie, în sfîrșit, vocala *i* trecută în *ĭ* și apoi dispărută ca în: *keatră* = *kĭeatră*, *herb* = *hĭerb*
 etc., cari în vechile texturi se scriu: пиатрѫ sau chiar пиатрѫ, фиерѣ.

Trecerea cea mai importantă este a celor două labiale explozive *b* și *p*, fiind cea mai răspîndită în grai prin numărul cuvintelor în cari ne întîmpină și cea mai variată totodată prin complicațiuni fonetice ulterioare: *bi-ghi-bghi-bgi, pi-ki-pki-pci (bine = ghine = bghine = bgine; picior = kicior = pkicior = pcicior = cicior)*. Ajunge dară a supune unui studiu critic pe *ghi* din *bi*, de care nu putem despărți pe *ki* din *pi*, pentru ca prin însăși aceasta să se limpezească cestiunea celorlalte labiale guturalizate, cari sînt de o importanță secundară.

Despre acest fenomen, întru cît îmi pociu aduce aminte, au scris mai pe larg Miklosich, Lambrior, Onciul și Șăineanu, din cari primii trei n-au cunoscut în privința-i prețiosisimul text al lui Cantemir, iar cîtepatru nu puteau să cunoască adevărata măsură de circulațiune în totalitatea dialectelor românești a formelor celor guturalizate. Lipsindu-le astfel punctul istoric de plecare și mai ales statistica fenomenului, nu e de mirare că concluziunile lor sînt cu desăvîrșire subiective.

Miklosich *(Lautl. d. rum. Spr. Cons.* II, p. 14 sqq.; cfr. Schuchardt, *Litteraturbl. f. germ. u. rom. Phil.*, 1892, nr. 9) în deșert caută pentru guturalizarea labialelor române paraleluri neolatine occidentale. E cu totul altceva cînd neapolitanii sau sicilianii zic „chianta" pentru „pianta" sau „ghianco" pentru „bianco", căci neapolitano-sicilianul *ghi* și *ki* niciodată nu reprezintă pe primitivul *bi* și *pi* ca la români, ci totdauna pe *bl* și *pl: ghianco = blanco, chianta = plantam, chiaga = plagam, chiano = planum, chiantu = planctum, chieno = plenum, chiu = plus, chiummo = plumbum* etc. Guturalizarea grupurilor consonantice *bl* și *pl*, ba și *fl*, este romanică occidentală, fie italiană, fie chiar spaniolă, dar tocmai românii n-o au de loc; pe cînd guturalizarea grupurilor consonovocalice *pi, bi, fi*, pe care o au românii, e tocmai ceva cu totul necunoscut dialectelor romanice occidentale. Apoi Miklosich se înșeală (cfr. *Rumun. Untersuch.* II, 7) cînd atribuie românilor rostirea *dïine* pentru *ghine* sau *tïicior* pentru *kicior*, după cum se rostește numai acolo unde elementul românesc este amestecat cu ungurii, pe cînd moldovenii, muntenii și macedo-românii rostesc foarte lămurit *ghi* și *ki*, nu *dïi*, nici *tïi*.

Lambrior *(Romania*, 1877, p. 446) nu se sfiește a ne asigura că românii n-au pe *ghi = bi* și pe *ki = pi* decît de pe la finele secolului trecut: „ils n'ont pu commencer que dans la seconde moitié du XVIII-e siècle". Cu alte cuvinte, numai după 1750 toți macedo-românii și toți moldovenii au început deodată a zice *ghine* și *kicior!* Apoi Lambrior știa că acest fonetism nu este numai moldovenesc și macedo-românesc: „Ce phénomène s'observe dans t o u t l e d o m a i n e r o u m a i n, mais il n'est pas partout également développé; en Moldavie, en Bessarabie et en Boukovine, c'est l ' é t a t n o r m a l du parler populaire et même de la conversation familière; on le trouve sporadiquement e n V a l a c h i e e t e n T r a n s y l v a n i e et il est constant dans le dialecte macédo-roumain..." Și toate astea abia de un secol!

D. Onciul *(Conv. lit.*, 1885, p. 594) își pune întrebarea dacă nu cumva o samă de colonii macedo-române, „un adaos de populație română din Peninsula Balcanică", va fi altoit daco-românilor guturalizarea labialelor; și această ipoteză surîde de asemenea d-lui Șăineanu *(Ist. filologiei*, p. 70—72), ambii crezînd că fenomenul e specific transdanubian și necunoscînd faptul statistic că pînă și între macedo-români sînt unii cari nu guturalizează labialele, anume subdialectul macedo-român din Meglen (Weigand, *Vlacho-Meglen*, p. 16), unde se zice: *bine, corbi, picior, lupi*, iar nu: *ghine, corghi, kicior, luki.*

Din punctul de vedere curat fiziologic, trecerea lui *bi* în *ghi* sau a lui *pi* în *ki*, palatalizate apoi în *gi* și *ci*, putea să se-ntîmple în orice limbă. Așa, bunăoară, o au în extremul Orient tibetanii, la cari „*pia* se prononce *cĭa (tcha)*, *bia — gĭa (dja)*“ (Abel-Rémusat, *Recherches sur les langues tartares*, p. 340). Altceva însă este o posibilitate abstractă și altceva realizarea concretă. În Europa întreagă, întru cît am putut cerceta, afară de Peninsula Balcanică nu se găsește nicăiri *ghi* = *bi* și *ki* = *pi*. Nu fiziologia dară, adecă nu elementul antropologic trebui să ne preocupe, ci urmărirea cauzei locale etnice.

Cantemir *(Descr. Mold.*, ed. Papiu, p. 151) zice: „Mulieres quoque moldavae peculiarem a viris pronunciationem habent. Mutant enim syllabas *bi* et *vi* in *gi*, ut: *bine (bene)* = *gine*, *vie (vinea)* = *gie; pi* in *ki: pizma (invidia)* = *kizma*, *piatra (petra)* = *kiatra. Mi* initiale in *ng* literam, vix aliis pronunciabilem, ut: *mie (mihi)* = *ngie* etc. Qui semel e viris etiam ei pronunciationi asvetus fuerit, vix ac ne vix quidem ab ea liberari potest, et ceu sorex suo ore semper prodit se nimis diu in matris sinu moratum fuisse, qua de re etiam tales vulgo ficior de baba, filii vetulae, per contemtum dicuntur.“

Cantemir dară constată că atît *ghi* = *bi* și *ki* = *pi*, precum și *ni* = *mi*, era la români un fonetism străin graiului bărbătesc, caracterizînd în specie graiul femeiesc, așa că bărbații cari rosteau astfel erau porecliți cu despreț: „feciori de babă“. Și aserțiunea lui Cantemir se întărește pe deplin prin faptul pozitiv, necontroversabil, că nu se află nici un vechi text românesc, fie din orice provincie și fie de o proveninţă oricît de rustică, în care să ne întimpine *ghi* pentru *bi* sau *ki* pentru *pi*, ba nici *ni* pentru *mi*. Sînt texturi cu rotacismul *r* din *n*, sînt texturi cu duplul *z* (ȝ și ſ) sau cu *r* și *rr*, sînt texturi cu *hi* pentru *fi*, sînt texturi cu ϰ și rϰ, dar texturi cu *ghi*, *ki* sau *ni* pentru *bi*, *pi* și *mi* nu există, căci letopisețele, zapisele, cărțile bisericești, pisaniile de pe morminte etc. au fost scrise toate de bărbați, nu de femei, nici de „feciori de babă“.

v. *N. — R. — F. — H.*

Una din prea puținele excepțiuni este actul moldovenesc din 1644 *(Arh. ist.* I, 1, p. 87) în care sînt descrise hotarele unei moșii: „și de acolo suptŭ margine în capu k i c ĭ o r u l u i din mijloc lăngă mocirla Căcaţii într-o moviliță, cari ĭaste suptŭ gropa boului alături cu vale Căcacii, și acolo s-au făcut bour într-un gĭugastru lăngă cel vechĭu, și apucă k i c ĭ o r u l din mijloc la dealŭ în pădure...“ Să se observe însă că în acest text k i c i o r nu este un cuvînt comun, ci s-a stereotipat ca termen topic, încît trebuia scris întocmai, chiar dacă l-ar fi scris însuși Cantemir.

v. *Chicior.*

Datele statistice, culese prin învățători și prin preoții de prin sate, probează pe de o parte marea răspîndire teritorială a acestui fonetism, iar pe de alta, o r i g i n e a l u i c e a f e m e i a s c ă p r e t u t i n d e n e a.

În districtul Brăilei peste tot (comunele Cazas, Naziru, Slujitori-Albotești, Lacul-Redii, Cotu-Lung, Ruseți, Tichilești, Sutești, Filipești, Viziru etc.) se zice: *ghine*, *kicior*. În unele locuri fenomenul mai conservă caracterul său femeiesc, iar bărbații, printr-o reacțiune, prefac viceversa pe *ki* în *pi*. Așa învățătorul I. Păișescu din comuna Stăncuța ne scrie: „La noi *ghi* pentru *bi* se rostește mai cu samă de femei
34 cînd ocărăsc copii: să-l mănînce corghii! Apoi *ki* se amestecă cu *pi*,

zicîndu-se nu numai *kept* pentru *pept*, dar și *înpide* pentru *închide*, *pin* pentru *chin*, *pirie* pentru *chirie*.“ În comuna Latinul bărbații au învins pe *ki*, încît toți zic *picior*, nu *kicior*, dar femeile la rîndul lor au învins pe *bi*, încît toți zic *ghine*, nu *bine*.

În districtul Ialomița de la un capăt pînă la celalalt (comunele Dudești, Perieții, Coșereni, Ograda, Borănești, Reviga, Grindu, Cosumbești, Larga, Pioa-Petrii, Poiana, Broșteni, Ciochina, Copuzu, Gîrbovii, Slobozia, Pribegii, Iazu, Petroiu etc.) se zice *ghine*, *kicior*. O mustră de graiul țărănesc de acolo, comunicată de învățătorul Th. Theodorescu din comuna Lupșeanu: „Da *ghine*, Mariio! tu stai și eu nu mai pociu dă foame. Du-te și fă ceva dă mîncare; hierbe niște carne d-aia dă oaie cu varză; da s-o *hierghi ghine* că-i cam bătrînă. — A cumpărat arîndașu nostru niște cai negri ca *corghii*. — Cînd am trecut lacu, ni-a vinit apa pîn'la *kept*, ș-o scoică *ni*-a zgîriet *kelea* dî la *kicioru* stîng. As-noapte a întrat *luchii*-n zăvadă...“ Nici aici totuși lupta între rostirea bărbătească și între cea femeiască nu s-a isprăvit încă de tot. În unele comune (Șocariciu, Țăndărei etc.) circulează deopotrivă la plural: *lupi* și *luki*, *popi* și *poki*, dar totodată reacțiunea bărbătească a înlocuit pe *ki* prin *pi* în *rapiu (rakiu)* sau *pirie (kirie)*. În comuna Ceacu se aude deopotrivă *kicior* și *picior*, *kept* și *pept* etc., dar se zice numai *bine*, nu *ghine*. În comuna Malu, după cum îmi scrie învățătorul Ion Canciu: „cicior z i c n u m a i f e m e i l e cînd își mîngîie copilul, iar oamenii mari nu întrebuințează decît forma *kicior*“, adică femeile, după ce altoiră bărbaților pe *ki*, s-au diferențiat ele înseși apoi mai departe palatalizîndu-l în *ci*.

În districtul Teleorman rostirea bărbătească a învins aproape pretutindenea pe cea femeiască, dar lăsînd urme de luptă. Sînt unele comune în cari au biruit femeile. Așa învățătorul Cr. Voiculescu din Viișoara ne scrie: „Pe la noi se zice: este *ghine* să te duci cu *ghiolii*, *corghii* sînt negri, tu *sorghi* ciorbă, *lukii* mănîncă un *kicior* de cal, *pokii* cerșesc, *keptenele* meu este rar“.

În districtul Rîmnic-Sărat (comunele Zgîrcîții, Bălăceanu, Obilești, Corbu, Jirlău, Dedulești, Buda, Tîmboiești, Vișani etc.) guturalizarea labialelor e mai generală decît chiar în districtele Buzău și Prahova. În adevăr, în Buzău sînt multe comune (Săgeata, Petroasa, Gheraseni, Lipia, Stîlpu, Fundeni, Zărnești-Călnău, Tăbărești, Boldești, Pogoanele, Cilibia, Sărulești, Găvănești etc.) în cari pe lîngă formele *ghi* și *ki* se aude totodată *bi* și *pi*. În Prahova de asemenea; ba chiar pe alocurea (Scăieni, Mălăiești etc.) nu se află de loc *ghi* pentru *bi*, ci numai *ki* pentru *pi*.

În districtul Muscel formele *ghi* și *ki* sînt foarte răspîndite (comunele Cetățeni, Rădești, Valea-Mare, Nămăești, Țițești, Poienari, Voinești, Bălilești, Cotești etc.), dar în același timp se aud și formele *bi* și *pi*, iar în unele locuri (comunele Băjești, Mățău, Văleni etc.) există numai *ki*, nu și *ghi;* apoi la plural nu se zice mai niciodată *cerghi*, *luki*, ci *cerbi*, *lupi*. În acest district, ca și-n nordul Moldovei și-n partea răsăriteană a Transilvaniei, lupta între elementul bărbătesc și între cel femeiesc se manifestă mai cu deosebire prin forme de compromis, prin acel „syllexis“, despre care eu am vorbit cel dentîi altădată *(Cuv. d. bătr.* II, p. 218, 240) și am găsit apoi o confirmațiune la Weigand *(Olympo-Walachen*, p. 44). Circulînd în același timp femeiescul *ghi-ki* 35

lîngă bărbătescul *bi-pi* și ambele fiind deopotrivă tari, din amestecul lor, ca un fel de împăcare, s-a născut *bghi* și *pki*. Învățătorul G. Țuțuianu din comuna Valea-Mare: „P-aicea se rostește *ghi* în loc de *bi* în multe cuvinte; așa se zice *ghine* în loc de *bine*, *cerghi* în loc de *cerbi*, *corghi* în loc de *corbi*, dar mai ales se aude și *b* înaintea lui *g*, cari contopindu-se sună amîndouă slab, precum: *bghine*, *cerbghi*, *corbghi*, *orbghi*, *neghiobghi* etc. Tot asemenea se întîmplă și cu *ki* în loc de *pi*, așa se zice *kicior* în loc de *picior*, *kimniță* în loc de *pivniță*, *kept* în loc de *pept*, *okinci* în loc de *opinci*, dar mai ales se pune *p* înaintea lui *k*, spre ex.: *pkicior*, *pkimniță*, *opkinci* etc. La plural: *popki*, *lupki*, *vulpki*."

În districtul Dîmbovița *ghi* pentru *bi* se aude numai la ciobani (comuna Pietroșița), dar *ki* pentru *pi* se aude adesea și din gura țăranilor. De asemenea numai *ki* pentru *pi* se găsește în districtul Romanați. Învățătorul Marin Stănescu din comuna Leul ne scrie: „Poporul din această localitate zice *kept*, *kepten*, dar nu *luki* sau *poki*, ci *lupi* și *popi*". Tot așa în districtul Dolj (comunele Cetatea, Vela, Ciuperceni, Țințăreni, Băilești, Risipiți, Dobridor, Poiana, Coțofenii-din-Față, Maglavit, Gubancea, Plosca, Pelești, Breasta, Adunații-de-Georgmane, Plenița, Seaca-de-Cîmp etc.). Alături cu *ki* circulează însă forma cu *pi* și cea silectică *pki: pkiatră*, *pkept*, *pkeptene*.

Din districtul Vîlcea, preotul Istănescu din Recea ne scrie: „Aici păstorii de oi zic *ghine* în loc de *bine*, *cerghi* pentru *cerbi* etc. În glume zic și sătenii *kept* pentru *pept*, *kicior* pentru *picior*". Adecă — după vorba lui Cantemir — bărbații își bat joc de „feciori de babă", a cărora rostire femeiască a fost învinsă prin cea bărbătească.

Formele cele de compromis *bghi* și *pki*, adesea palatalizate apoi în *bgi* și *pci*, cari rezultă, după cum am spus, din neputința formei femeiești de a goni cu totul pe cea bărbătească, sînt răspîndite mai cu deosebire în districtele Suceava și Neamț (comunele Fărcașa, Tătărași, Broșteni, Borca, Botești, Bodeștii-Precistei, Șaru-Dornei, Dorna-Gura-Negrii etc.), unde se aude: *bghine* și *bgine*, *corbghi* și *corbgi*, *cerbghi* și *cerbgi*, *pkicior* și *pcicior*, *opkincă* și *opcincă*, *pkiatră* și *pciatră*, *pkept* și *pcept*, iar în unele vorbe labiala se perde: *corgi*, *cergi*, *cicior*, *ciatră*, *cept;* de asemenea *lupci* și *popci*. Cît se atinge de *lupki*, *popki*, *copkil*, *stupkină*, apoi așa se rostește în Moldova întreagă.

Același fenomen ne întîmpină și-n Transilvania, nu numai în regiunea Năsăudului cea învecinată cu Moldova, dar și în părțile Făgărașului (comunele Voila, Vistea, Lisa etc.), unde se zice: *bghine*, *albghină*, *corbghi*, *cerbghi*, *pkept*, *pkieur*, *pkele*, *pkerd*, *popki* etc. Tot așa și în Maramureș, în Selagiu, în așa-numita țară a Oașului, unde totuși guturalele tind a se palataliza: *bgine*, *pcicior* (preut E. Bran, Sălagiu, com. Bîrseul-de-Jos). În regiunea Sibiiului (com. Sina, Orlat, Vestem etc.) se aud numai formele nesilectice și nepalatalizate *ki* și *ghi*, ca și-ntr-o mare parte din regiunea Făgărașului (com. Vaidarecea, Ohaba, Mărgineni, Copăcel etc.). Pretutindenea însă, cel puțin într-un mod sporadic, se aud și formele cele bărbătești *bi* și *pi*.

În multe localități, după cum am văzut-o deja mai sus, femeiescul *ghi* pentru *bi* n-a putut să se impună, dar s-a impus totuși femeiescul *ki* pentru *pi*. Față cu acest fenomen, se naște o întrebare firească: de ce oare *ki* a fost mai tare decît *ghi?* Răspunsul se cuprinde și se dă pe
 față de la sine în următorul șir de fapte decisive.

Într-o mare parte din districtul Dolj (comunele Drănicu, Gogoș, Comoșteni, Bulzești, Galiciuica, Vela, Ișalnița, Murgaș, Șimnic, Căpreni, Bodăești, Calopăr etc.) nu se aude de loc *ghi* pentru *bi*, nici *pi* pentru *ki*, afară de un singur cuvînt: *kept*, uneori *pkept*.

În comuna Ploieștiorii din Prahova labiala se guturalizează numai în trei cuvinte: *kept*, *kipotă* și *keptene*, iar în comuna Mălăiești numai în două: *kept* și *keptene*.

În comuna Bălțații din Teleorman numai în singurul *kept*.

De asemenea în comuna Micloșani din Muscel.

Dialectul istriano-român nu cunoaște de loc guturalizarea labialelor, afară numai și numai în două vorbe: *kĭept* și *cĭaptere* = *kĭaptene* (Miklosich, *Rumun. Untersuch.* I, 23—4).

Aceeași guturalizare este cu desăvîrșire necunoscută subdialectului macedo-român din Meglen, afară iarăși de cele două vorbe: *kĭept* și *kĭaptene* (Weigand, *op. cit.)*.

Nemic mai femeiesc ca noțiunile de „pept" și de „peptene", și tocmai mulțumită lor, în lupta cea seculară între fonetismul bărbătesc și între cel femeiesc, *ki* s-a arătat aproape pretutindenea mai foarte decît *ghi*, iar vorbele izolate *kiept* și *kieptene* au izbutit a se furișa pînă și la istriano-români.

De aci rezultă că:

1. Guturalizarea labialelor există în toate dialectele române: cel daco-român, cel macedo-român și chiar cel istriano-român;

2. Ea este foarte veche, deoarăce se urcă mai sus de formarea acestor dialecte, a cărora despărțire nici într-un caz nu poate fi mai nouă de secolul X;

3. În toate aceste dialecte ea ni se înfățișează ca un element de tot femeiesc, persistînd în cele două cuvinte *kept* și *keptene* chiar acolo unde nu s-a putut încuiba în restul graiului;

4. Oriunde s-a introdus la noi și s-a propagat acest element de tot femeiesc, el a întîmpinat o crîncenă rezistință din partea elementului celui bărbătesc a conservării labialelor.

Dar cum oare să se explice o asemenea răstrăbunească dezbinare linguistică între cele două sexuri în sînul unei singure națiuni?

Pretutindenea unde o naționalitate s-a născut prin cucerire, elementul cuceritor cel bărbătesc vorbea la început o limbă cu totul alta decît elementul cucerit cel femeiesc. Dintre copiii născuți din căsătoriile cele bilinguice, băieții se deslipeau mai curînd „a matris sinu", după expresiunea lui Cantemir, sustrăgîndu-se astfel înrîuririi mumelor, pe cînd fetele, rămînînd totdauna sub această înrîurire, conservau cu stăruință tradițiunea graiului femeiesc, pe care veacurile o puteau șterge numai treptat-treptat, așa că la urma urmelor — după ce se plăsmuise deja din amestec o singură limbă pentru bărbați și pentru femei — trebuia totuși să mai treacă mult timp pînă să dispară orice deosebire fonetică.

O divergință între graiul bărbătesc și graiul femeiesc se constată pînă astăzi pe o scară foarte întinsă la caraibi, a cărora naționalitate se născuse sînt acum cîțiva secoli prin cucerire, bărbații din tribul galibilor căsătorindu-se cu femeile din tribul arruacilor; și Adam Lucien *(Revue de linguistique* XII, 275—304) observă: „La science saisit sur le vif, dans le double parler caraïbe ramené à ses origines, le phénomène instructif de la formation d'une langue par l'effet d'une

conquête qui, d'une partie des hommes de la nation conquérante et d'une partie des femmes de la nation vaincue, fait une nation nouvelle".

Dintr-o cauză analogă la eschimoșii din Groenlandia numai femeile schimbă pe *k* în *ng* și pe *t* în *n* (Sayce, *Introd. to the science of language* I, 205).

Toate naționalitățile latine extraitalice s-au zămislit din amestecul bărbaților romani cu femeile barbare. Despre spanioli, naționalitatea extraitalică cea mai veche, noi avem în această privință un text special categoric la Tit Liviu (XLIII, 3): „Et alia n o v i g e n e r i s h o m i n u m e x H i s p a n i a legatio venit. Ex militibus romanis et ex hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes, supra quatuor millia hominum..."

La români — pe cari Tit Liviu i-ar fi numit „novum genus hominum ex militibus romanis et dacicis mulieribus" — la români elementul cuceritor, adecă cel bărbătesc, fiind latinii, iar elementul cucerit sau femeiesc fiind dacii, fenomenul linguistic *ghi* = *bi*, *ki* = *pi*, *ni* = *mi*, întrucît el este femeiesc, nu poate să fie decît o rămășiță dacică, nicidecum latină.

Și aci ni se prezintă o dilemă:

1. sau că în limba dacică labialele se guturalizau denaintea lui *i*;

2. sau că în fonetismul latin grupurile *bi*, *pi*, *mi* se rosteau altfel decît aceleași grupuri în fonetismul dacic, adecă se rosteau în așa fel încît pentru auzul dacilor ele cuprindeau un element diferențial gutural.

Prima ipoteză trebuie înlăturată cu desăvîrșire, de vreme ce în nomenclatura personală, în cea locală și în cea botanică a dacilor ne întîmpină foarte des labiale neguturalizate denaintea lui *i*, bunăoară:

Bere*bi*stes, nu Bere*gi*stes
*Bi*cilis, nu *Gi*cilis
*Pi*eporus, nu *Ki*eporus
Cle*pi*dava, nu Cle*ki*dava
Ti*bi*scum, nu Ti*gi*scum

apoi Ca*pi*dava, *Pi*roboridava, *Pi*num, caro*pi*thla, rhathi*bi*da etc.

Tracii de peste Dunăre, despre cari noi știm că ei numeau tezaurul „pitu-", nu „kitu-" *(Schol. Apollonii Rhodii* I, 933: Θρᾶκες τὸν θησαυρὸν πιτύην λέγουσιν), de asemenea nu guturalizau labialele, după cum nu le guturalizează nici posteritatea lor actuală albanezii.

Rămîne dară în picioare numai ipoteza a doua, și anume: dacii rosteau pe latinul *bi*, *pi*, *mi* ca *ghi*, *ki*, *ni*, un pseudo-fonetism cam așa după cum creolii prefac sonurile franceze, spaniole și portugeze (Schuchardt, *Kreol. Studien*, passim), sau după cum alsacienii, chiar cînd au învățat în școală franțuzește, totuși pronunță:

„Mon *béti* Vrançois
Toi *fouloir* que *che* t'apprenne
Gomment audrefois
Che falsais à la Prusienne
Ou *pien* à la Tyrolienne..."

(Nisard, *Hist. d. livres popul.* I, 73)

Fonetismul latin nu era tocmai ușor pentru o ureche neromană. Așa vechii greci aveau pe *ti* (τι), și totuși pe latinul *ti* îl rosteau ca *tzi*: *optzimus* = *optimus*. Așa celții aveau pe *v*, dar pe latinul *v* îl ames-

tecau cu *f: vulgor = fulgur, figil = vigilia* (Sittl, *Verschiedenheiten d. lat. Spr.*, p. 51 sq.).

Într-un singur punct, sub raportul guturalizării labialelor, fonetismul dacic se întîlnea întrucîtva cu cel latin. Se știe că romanii confundau pe *f* cu *h: faedus — haedus, fordeum — hordeum, folus—holus, fariolus—hariolus* etc. (Corssen, *Ausspr.*[2] I, 159 sqq.). Iată de ce *hi* pentru *fi* era nu numai dacic, dar și oarecum latin, încît a putut să se introducă fără rezistință în graiul românesc: el figurează adesea în vechea noastră literatură și nu se atribuie de către Cantemir „feciorilor de babă". În fond însă acest fonetism nu este la români latin, ci dacic, după cum fonetismul analog la spanioli în *hierro=ferrum, hacer=facere* etc., nu este latin, ci iberic (cfr. Ascoli, *Due lettere*, p. 29). Concordanța latino-dacică într-o parte, ca și concordanța latino-iberică în cealaltă, a fost o simplă înlesnire de propagandă fonetică.

Aplicarea dacilor, sau mai bine zicînd a tracilor în genere, de a guturaliza pe labialele latine denaintea lui *i* poate ea singură să dezlege o enigmă din Hesychius. Acest culegător de glose din secolul IV aduce pluralul: *serghi* în loc de latinul *cervi* sau *cerbi:* σεργοί — ἐλαφοί, întocmai ca la români în *cerghi*, moldovenește *șerghi*. El nu ne spune de unde a luat-o, dar nefiind nici grecească, nici italică, este învederat că această glosă nu poate să fie decît tracică. Tot de proveniență tracică, directă sau indirectă, ni se pare a fi guturalizarea labialelor denaintea lui *i* în dialectul neogrecesc așa-numit tzaconic, pe care însă aci noi ne mărginim a-l menționa numai.

v. *Cerb.*

Despre trecerea sporadică foarte interesantă a lui *b* în *m*, iarăși un fonetism tracic,

v. *Buzău.*

În fine, cată să observăm că maioritatea cuvintelor române cu inițialul *b* sînt de originea turanică și de cea slavică. O mare parte circulează în grai rar sau numai ca provincialismi și nu se ramifică. Cuvintele curat latine, în genere foarte circulătoare, bunăoară b a d e, b a t, b e a u, b a r b ă, b i n e, b r a ț, b o u etc., formează abia vro cincizeci de familii. Inițialul *b* este sărăcăcios atît în vocabularul latin, precum și-n cele romanice occidentale; la români însă el este bogat prin mulțimea elementelor străine, unele foarte trebuincioase.

[1]**Ba**, adv. et conj.; 1. non, pas, point; 2. mais, d'autant plus. În ambele sensuri *ba* exprimă o opoziție, dar în primul sens opoziția este negativă, în sensul al doilea restrictivă, iar o restricțiune este și o afirmațiune totodată. Din acest punct de plecare toate accepțiunile lui *ba* se pot reduce la patru: 1. „—Te duci?—*Ba*" este o negațiune simplă. 2. „Te duci acuma? — *Ba*, mă voi duce mai tîrziu" este o restricțiune în care se neagă ducerea „acum", dar se afirmă ducerea „mai tîrziu". 3. „Te duci? — *Ba* nu", este o negațiune afirmată prin *ba*, adică o negațiune dublă. 4. Contrariul „Nu te duci? — *Ba* da" este o dublă afirmațiune, care însă, cuprinzînd în sine un element de opoziție, e mai puțin categorică decît simplul d a.

I. Negativul *ba* e totdauna mai energic decît sinonimul n u. Cînd e vorba de o alternativă, el se leagă de afirmațiunea ce-i precede prin conjuncțiunea a u în graiul vechi, prin o r i în cel de astăzi, rareori prin s a u.

Biblia Şerban-vodă, 1688, *Genes.* XXXVII, 32:

„...cunoaşte de ïaste haina fecoruluï tău au *ba*..." | „...agnosce si tunica filii tui est, an n o n..."

Ibid., *Numeri* XIII, 21:

„...de sântŭ într-ănsulŭ copaci au *ba*..." | „... si sunt in ea arbores an n o n..."

grecește în ambele locuri: ἢ οὔ.

Şiapte taine, 1644, p. 15: „va fi lucrulŭ cu prepusŭ, oare botedzaţi sămtŭ au *ba*..."

Pravila Moldov., 1646, f. 87: „stă pre sama gïudeţului să gïudece acel lucru şi acïa vină de carïa să téme muïarïa, poate să fie de chizeşie au *ba*..."

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 27 b: „au putia-vii ačasta tăgădui? sau putia-vii că ačasta nu iaste aşia să dzici *ba?*...", unde în contextul grecesc lui *ba* îi corespunde „ὄχι".

Acelaşi, *Ist. icroglif.* (ms. în Acad. Rom.), p. 140: „Şi cum cu singură numai tăcéria spre robie şi suppunere véčnică ne vom lăsa? *Ba*, fraţilor, odată cu capul lucrul acesta neizbîndit să nu lăsăm..."

Costachi Negruzzi, *Sobieski şi românii:*

„ — Încă o dată vă întreb, vă închinaţi ori *ba?*
— *Ba*..."

Alexandri, *Boieri şi ciocoi*, act. III, sc. I: „Mojicul nu poate să zică *ba*, cînd porunceşte guvernul..."

Basmul *Porcul fermecat* (Ispirescu, *Legende*, p. 50): „de unde o să ştie tata daca noi am întrat au *ba*..."

În basmuri, cînd e vorba de ceva peste măsură frumos, fie om, fie femeie, fie lucru, este stereotipă locuţiunea: „La soare te poţi uita, dar la dînsul sau la dînsa *ba*".

Balada *Cucul şi turturica:*

„Pentru dumneata
Eu n-aş zice *ba*,
Dar zic şi zic *ba*
Pentru maică-ta..."

Doină din Banat:

„Strigă moartea la fereastră:
— Spoveditu-te-ai, nevastă?
— Ce-ai tu, moarte, a-ntreba
Spoveditu-m-am ori *ba?*..."

(S. Liuba, c. Maidan)

Doină din Ardeal:

„Pîn-eram la maica fată,
Cîţi voinici mă întîlneau
Îmi zîmbeau şi mă-ntrebau:
Mai sugi tu ţiţă ori *ba?*
Doamne, albă ţi-i faţa!
De cînd m-am înstrăinat,
Cîţi voinici mă întîlnesc,

Cu toţii mă jeluiesc,
Cătră min-aşa grăiesc:
Cari tu petre, zău ori *ba?*
Doamne, neagră ţi-i faţa!..."

(J.B., *Trans.*, 177)

II. *Ba* ca o restricţiune, prin care ceva se mărgineşte într-o sferă determinată.

Gavril Protul, *Viaţa lui Nifon*, 1652, ed. Erbiceanu, p. 58: „boïariĭ nu se putïa voi pre cine vor pune domnŭ, că uniĭ zicïa să fie cesta, ïar alţiĭ *ba* c e l a, şi era gălcavă..."

Biblia Şerban-vodă, 1688, *Genes.* XIX, 2:

„... abateţi-vă la casa slugiĭ voastre şi odihniţŭ şi spălaţŭ pičoarele voastre, şi mânecândŭ veţŭ mérge la calea voastră; şi ziseră: *ba* î n u l i ţ ă vomŭ odihni..."

„...declinate in domum pueri vestri, et divertite, et lavamini pedes vestros, et mane surgentes abibitis in viam vestram. Et dixerunt: N e q u a q u a m, sed in platea divertemus..."

în contextul grec: οὐχί.

A. Odobescu, *Scrieri* I, 162:

„— Dar ce, măre, să mai fie şi asta? strigau unii din drumeţi, ne-ncercaţi la sama cailor. Or că strechea a dat într-înşii?

— *Ba* a ş a-s bahmeţii de la noi, răspunse cu mîndrie un bătrîn lipcan tătar din Bugiac..."

Laurian-Massim: „Ast om nu prea vede. *Ba* e orb cum se cade. — Furii te pradă. *Ba* te şi omoară. — Nu-ţi răspunde datoria. *Ba* te şi bate..."

Acelaşi sens are repetatul *ba:* „*ba* aşă, *ba* altfel", foarte obicinuit în graiul poporan şi prin care lucrul nu se mărgineşte într-o singură sferă, ci în mai multe sfere posibile, toate însă determinate.

I. Creangă, *Scrierile* I, p. 109: „aveai muşterei de nu erai bucuros: *ba* să-i duci la Peatră, *ba* la Fălticeni, *ba* pe la iarmaroace, *ba* la mănăstirea Neamţului, *ba* la Secu, *ba* la Rîşca, *ba* în toate părţile pe la hramuri..."

Ibid., p. 139: „slujind cu credinţă *ba* la unul, *ba* la altul, pînă la vrîsta de treizeci şi mai bine de ani..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 115: „pă dracu l-au zărit oameni[i] ca o nălucă, *ba* ca o mogîndeaţă, *ba* că era cu coarne, *ba* că şedea în casă pustiie cu spahiile, cu muma păduri[i], cu joimăriţa..."

Th. Speranţia, *Iţic gîndeşte:*

„*Ba* că-i treacă, *ba* că-i meargă,
Ba că-i asta, *ba* cutare,
Ba chiar Iţic o să fie
Un bancher, un lucru mare..."

Basmul *Aleodor împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 43): „Aleodor voi să se codească oarecum, *ba* că trebile împărăţiei nu-l iartă să facă o călătorie aşa de lungă, *ba* că n-are călăuz, *ba* că una, *ba* că alta..."

Basmul *Înşiră-te mărgăritar (Ibid.*, p. 64):

„— Iată, stăpînă, ce făcuşi d-ta!

— Cum se poate una ca asta? îi răspunse doamna.

Şi pîngara de cioară începu a se ciorovoi cu doamna sa: *ba* c-o fi, *ba* că n-o fi..."

III. *Ba* servind a mai întări o negaţiune: *ba* n u , *ba* n i c i —, *ba*, *ba*...

Costachi Negruzzi, *Gelozia:*

„Ştii pentru ce? — *Ba* n u. — Ah! trebui să ţi-o spun,
Destul e de cînd chin în sufletu-mi adun!..."

Acelaşi, *Cîrlanii*, sc. 4:
„Miron: Ha! am înţeles. Îţi temi nevasta?
Terinte: Eu? *Ba* n i c i gîndesc..."
Basmul *Trei fraţi împăraţi* (Ispirescu, *Legende*, p. 270):
„— Poţi tu să citeşti ce zice aici?
— *Ba* n i c i boabă..."

Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 228: „Dară ce se adună cu Hristos? bani? *ba*, *ba*, că el nici au adunat, nici au avut bani..."

Balada *Cucul şi turturica:*

„*Ba*, cucule, *ba*,
Nu te-oi asculta..."

A. Pann, *Povestea vorbei* I, p. 83:

„Şi altul are cap, da,
Dar ca-al meu *ba-ba-ba!*"

Basmul *Ciobănaşul cel isteţ* (Ispirescu, *Legende*, p. 246): „Mai văzuse el cai buni, înşelaţi şi înfrînaţi frumos; mai văzuse şi fii tineri de boieri îmbrăcaţi cu haine scumpe; auzise că unii dintr-înşii sînt limbuţi, desmerdaţi, luători în rîs şi înfumuraţi de nu le ajunge cineva cu strămurarea la nas; dar ca şi aceştiia, *ba*, *ba*, *ba!*..."

IV. *Ba* întărind o afirmaţiune, mai cu samă în *ba* î n c ă sau *ba* ş i sau *ba* c h i a r „et même, mais encore", şi în *ba* s ă z i c i sau *ba* c ă s ă z i c i „bien plus" etc. În genere însă, tocmai din cauza caracterului său fundamental restrictiv, *ba* dă afirmaţiunii pe care o însoţeşte o nuanţă ironică: *ba* t o c m a i , *ba* c u m n u etc.

Costachi Negruzzi, *Au mai păţit-o şi alţii:* „se deprinde a bea cafea turcească şi a fuma dintr-un ciubuc lung, *ba* î n c ă află multă poezie în forma şlicului şi a hainelor lungi..."

Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 339: „pentru acéia nu mă muncéşte cugetul, *ba* î n c ă dinprotivă mă bucur..."

Ibid., p. 18: „au văzut strîgoaie prefăcîndu-se în găini şi strigoni în pricolici, apoi aşa se duc noaptea şi mîncă inimile oamenilor celor adormiţi, *ba* î n c ă să auzim ce povestéşte şi baba Socolana..."

I. Creangă, *Scrierile* I, p. 4: „nunta se făcu, şi baba îşi luă cămeşa de soacră, *ba* î n c ă netăiată la gură..."

Doină din Ardeal:

„Cînd eram la mama fată
Mă culcam destul pe vatră,
Pe vatră şi pe cuptori,
Ba ş i jos a-uneori..."

(J.B., *Trans.*, p. 443)

Cu și sau încă subînțeles:

„Frunză verde sălcioară,
Trage-o cătană să moară,
Ș-așa trage de cu milă
Că moare-n țară străină,
Ba moare fără lumină..."

(*Ibid.*, p. 320)

„În locuțiuni particulare *ba* să zici, *ba* să mai zici, cineva adaoge la cele spuse, afirmînd că acestea-s și mai pe sus de ce spune. Ex.: Ce om învățat! *Ba* să zici, frate. — Rău mai este domnul! *Ba* că să zici, zău! " *(L.M.)*. În aceste locuțiuni se subînțelege: „și mai mult". Tot așa, cu sensul de „à fortiori", în doina din Ardeal:

„Eu pe deal, mîndra pe vale,
Frică mi-i să nu mă-nșale;
Înșela-va pe dracul...
Ba pe badea săracul!"

(J.B., *Trans.*, p. 95)

În idiotismul *ba* că chiar, foarte răspîndit mai ales în Moldova, *ba* dă afirmativului „chiar" o accepțiune ironică: „à d'autres!"

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4: „Miron: Parcă-i numai Vochița în tot satul.

Terinte: Vochița, femeia mea! *ba* că chiar..."

Alexandri, *Chir Zuliaridi*, sc.I:

„Afrodita: Dumnealui care se culcă odată cu găinele și se trezește odată cu cucoșii!

Mărdica: *Ba* că chiar!... Mai dinioarea s-o trezit și dumnealui..."

Același, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 4:

„Gahița: Du-te de vezi paveoa cea nouă.

Damian: *Ba* că chiar! hodoronc-tronc!..."

Cu același sens se aude în Muntenia exclamațiunea: *ba* ce! scurtată din: *ba* ce se potrivește.

„Ți-e frică de mine. — *Ba* ce!" *(L. M.)*.

E de asemenea ironic afirmativul *ba* în construcțiune cu subjonctivul:

„De cînd am tăiat copilului bine nasul, *ba* să mai facă ce mai făcea, de atunci *ba* să mai dea pe la mine" *(L.M.)*.

Aceeași accepțiune ironică în legătură cu afirmațiunea ne întîmpină în: *ba* a ia-i vorbă.

Basmul *Numai cu vitele se scoate sărăcia* (Ispirescu, *Legende*, p. 209):

„ — Da unde să mai mă dau? răspunse Sărăcia.

— Ieși afară, dacă n-ai loc, și te du în oțelele pustei vrunui vînător, că acolo ți-e locul.

— *Ba* a ia-i vorbă! mai pune-ți pofta în cui!..."

De asemenea afirmațiunea „*ba* zău" e numai pe jumătate serioasă, uneori de tot glumeață, mai ales cînd se pune în formă interogativă.

Doină din Ardeal:

„Cît de mare-i pămîntul,
Ce-i mai rău ca urîtul?
Ba z ă u, mai rea-i dragostea,
Care uscă pajiștea...“

(J.B., *Trans.*, p. 9)

Alta:

„Suflă vîntu-n paie ude,
Eu strig, mîndra nu m-aude.
— *Ba* z ă u, bade, aud bine,
Dar nu pot veni la tine!“

(*Ibid.*, 56)

Alta:

„Frunză verde ș-un bănuț,
Nu stă lumea-ntr-un drăguț...
— *Ba* stă, z ă u, dacă-i mîndruț!
Frunză verde ș-o frăguță,
Nu stă lumea-ntr-o drăguță...
— *Ba* stă, z ă u, dacă-i mîndruță!“

(*Ibid.*, 405)

Filimon, *Ciocoii vechi și noui*, p. 111:

„— Hei! dacă e așa, lasă-mă pe mine; o să te fac să mănînci un miel fript hoțește.

— *Ba* z ă u! și ce fel frig hoții mieii!...“

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act.I, sc.I:

„Damian: Nu vezi că cucoana Gahița-i damă de moda nouă, care, cu cît îmbătrînește, se socoate mai tînără?... Ce dracu-i vorbești tot de leacuri?

Gîngu: Ba z ă u?... Iaca dracul!...“

În Bucovina, poate întrucîtva și pe aiuri, sînt familiari idiotismii:

c a m a i *ba* „pas du tout“;

n i c i m a i *ba* „impossible!“;

ba c a m d a „tout de même“.

Basmul *Hargatul năzdrăvan* (Sbiera, *Povești*, p. 243): „Preutul sări îndata mare și unde nu mi-l înhață pe lupul de morariu cu un par de pe cuptoriu și mi-l freacă așa de tare încît abia au scăpat numai cu un pic de suflet din mînile morților, și de-acu înainte c a m a i *ba* să se iubească el cu cumătră-sa...“

Basmul *Sfînta Vinere* (*Ibid.*, p. 309): „După aceasta biata fată n i c i m a i *ba* să zolească ea spre ziua de vineri...“

Basmul *Cei trei tîlhari* (*Ibid.*, p. 269): „Oaspeții lui Petrea se cam pricepură ce făcu el și de aceea zise unul din ei către celalalt:

„— N i c i m a i *ba!*

— *Ba* c a m d a! Tot om păpa-o...“

La macedo-români *ba* se întrebuințează, deși mult mai rar decît la daco-români (Dr. Obedenaru, *Texte*, p. 133); cuvîntul însă, oricum ar fi, nu e de loc romanic și n-are a face nici cu italianul o i b o, nici cu francezul p a s, cu cari îl alătura deja *Lexiconul Budan;* tot așa n-are a face cu latinul v a h și cu francezul b a h, de unde îl trag Laurian și Massim. El este din punct în punct slavicul *ba*, conjuncțiune și adverb,

cunoscut rutenilor, bohemilor și polonilor (Cihac, II, 3). La poloni și la bohemi, mai cu deosebire, el funcționează întocmai ca la noi. Iată cîteva exemple polone după Linde: b a bez malanie prawda = *ba* puțin lipsește ca să fie adevărat; b a latwo to mówić, ale trudno czynić = *ba* e ușor s-o spui, dar e greu s-o faci; nie wie, b a i wiedzieć nie chce = nu știe, *ba* nici nu vrea să știe; nowy smutek, b a nie nowy = întristare nouă, *ba* nu nouă; b a toć się nie godzi = *ba* asta nu se cuvine; b a prawie! = *ba* ți-ai găsit! Exemplele boheme se pot vedea la Jungmann, care compară pe slavicul b a cu latinul v a h, cu grecul βᾶ și cu sanscritul b a, toate prea depărtate prin sens: așa sanscritul b ā, mai corect v ā, nu însemnează altceva decît „sau".

Pe lîngă simplul b a, polonii mai au pe compusul b a i: „b a i bardzo!" „b a i prawie!" întrebuințat ironic cu sensul de „ce spui!" sau „ce are a face!" Acest b a i a trecut și el la români, în specie la moldoveni, devenind negativul b à i u, disilabic, care funcționează ca un fel de verb cu înțeles de „nu pot" sau „nu vreau".

Basmul din Bucovina *Dealul roșu* (Sbiera, *Povești*, p. 201):

„— Hai, întră degrabă înlăuntru! îi zise dracul.

— B a i u! n u v r e u, ca să nu mă vadă..."

Basmul tot de acolo *Cucoșelul și mîța (Ibid.*, p. 295): „Dar baba n-au vrut, ci i-au zis b a i u!"

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 12:

„Lionescu: Ia stăi puținel, dragă Vochițo!

Vochița: B a i u, b a i u, nu se poate..."

Acest b a i u se aude pe alocuri și la munteni sub forma b a i e u, pe care Dr. Polysu a luat-o drept compoziținne din *ba* și e u: „*ba* eu = ich nicht".

v. *Nu. — A-ba! — Abo! — Ama!*

²BA. — v. *Bale.*

BÀBA-COAJA, n. pr. f. artic.; t. de mythol. popul.: ogresse qui tue les enfants non baptisés.

S.F. Marian, *Nașterea la români*, p. 33: „Românii din unele părți ale Transilvaniei încă cred că există un spirit necurat și răutăcios care omoară pe copiii cei nebotezați și care se numește *Baba-Coaja. Baba-Coaja*, care corespunde ființei mitologice germane F r a u B r e c h t a m i t d e m K l u m p f u s s și care e regina tuturor spiritelor celor necurate și rele, are, după credința românilor transilvăneni, un picior de fer, unghii de aramă la degetele mînilor și un nas lung de sticlă. Ea omoară pe copiii nebotezați, iar sufletele lor le închide în tufișe de soc, unde petrec apoi pînă ce le putrezește corpul. Din cauza aceasta apoi românii nicicînd nu strică sau sapă bucuros soc" (cfr. Wlislocki, *Siebenbürg. Rumänen*, p. 8)

Asemănările *Babei-Coaja* cu „Frau Brechta" a germanilor, ca și cu a noastră A v e s t i ț ă (v. *ad voc.*), ca și cu ebraicul „Lilith" și cu alte mituri analoage, n-o împedecă de a avea o origine cu totul deosebită. Ea este o creațiune specifică serbo-românească din epoca conlocuirii serbilor și românilor în Pannonia.

Cea mai teribilă b a b ă în mitologia serbă este K u g a, la deminutiv K u ž i ț a, adjectivul k u ž n a. Ea personifică în genere pe

„ciuma", „pestis", dar o locuțiune proverbială dovedește că are o misiune specială de a omori pe copii, și anume, cînd cineva cîștigă ceva hoțește, se zice: „kupi kao Kuga dïetzu", adecă: „a cumpărat-o ca K u g a pe copil" (Karadžić). Dintre toți slavii, pe K u g a n-o au decît serbii cu vecinii lor slovenii, adecă ramura cea panonică a slavilor. Matzenauer *(Cizi slova*, p. 393) îi găsește paraleluri numai la germani, la cari în diferite dialecte vechi, în Bavaria, în Helveția, pe Rin, k o g e însemnează stîrv „cadaver" și epidemie „contagio". Serbii din regiunea Bavarici fiind pogoriți în secolul VII în Pannonia, unde s-au întîlnit cu creanga cea mai occidentală a românilor — vezi studiul introductiv la volumul de față — se explică de ce *Baba-Coaja* = serbul K u g a, K u ž i ț a, k u ž n a = germ. k o g e n-a străbătut dincoace de Carpați la ramura cea orientală a românilor. De la germani cuvîntul a trecut la serbi, de la serbi la români, apoi la serbi și la români el s-a ramificat în două tipuri mitice deosebite, dar strîns înrudite.

v. *Babă*. — *Soc.*

BĂBA-DOCHIA. — v. *Babele.*

BABĂ-NOVĂC, n. pr. m.; 1. héros légendaire de l'épopée populaire roumaine, serbe et bulgare; 2. personnage historique, général roumain sous Michel le Brave. Baladele poporane române au amestecat la un loc, ca și cînd ar fi o singură individualitate, pe haiducul *Baba-Novac* și pe generalul *Baba-Novac*, între cari, în adevăr, este nu numai identitatea de numi, dar și alte puncturi de asemănare: amîndoi serbi, amîndoi dușmani ai păgînilor; dar unul personagiu curat legendar, care în orice caz va fi trăit cu mult înainte de anul 1500, iar celalalt un personagiu de tot istoric, brațul drept al lui Mihai cel Viteaz în luptele contra turcilor, contra polonilor și contra ungurilor, prins și ars de viu de către acești din urmă la 1601.

Balada *Novac și corbul:*

„Fost-a, cică, un Novac,
Un Novac, *Baba-Novac*,
Un viteaz d-ai lui M i h a i
Ce sărea pe șeapte cai
De striga C r a i o v a vai!
El un fecioraș avea
Și tot astfel îi zicea:
Fecioraș Gruiuțul meu,
Ascultă de ce-ți zic eu!..."

Lăsăm la o parte pe *Baba-Novac* cel istoric, despre care se poate citi mai ales la contimporanul său Spontoni *(Historia della Transilvania*, Venezia, 1638), și ne vom opri o clipă asupra lui *Baba-Novac* celui legendar, care numai el aparține pe deplin literaturei poporane la români și la serbi, pînă la un punct și la bulgari (Miladinovtzi, *Bălgarski narodni piesni*, p. 209-11), totdauna în însoțire cu fiul său Grue. Nici o baladă românească despre *Baba-Novac* nu este o traducere și nici măcar o imitațiune a vreunei balade slavice transdanubiane, deși aceleași sînt caracterele celor doi eroi și motivele epice, adecă un fond comun pe care serbii,

românii și bulgarii l-au utilizat pe trei căi neatîrnate una de alta. Să luăm, bunăoară, următorul fragment din balada română:

„În munții Catrinului,
În pădurea Pinului,
Odihnea *Baba-Novac*
La umbra unui copac,
Și prin vis el tot vedea
Pe feciorul său Gruia.
Iat-un corb că se ivea
Și pe creangă se punea
Chiar dasupra capului,
Capului Novacului.
Corbulețul ușurel
Avea-n ciocu-i un inel,
Care jos cădea din el
Chiar în barba lui Novac,
Lui Novac *Baba-Novac.*
Adormitul se trezea,
Și inelul cît vedea,
Scotea haine novăcești
De punea călugărești,
Scotea cuca de Novac
Și punea un comanac..."

și apoi purcedea la scăparea lui Grue. Să alăturăm acuma și un cîntec bulgăresc din Macedonia, în care motivul și caracterul sînt aceleași, dar cu totul altfel este modul utilizării: „Înflorește de timpuriu floarea trandafirului! Sub trandafir se așterne un covor, pe covor este pusă o perină albă, pe perina albă șeade m o ș N o v a c, bea și mănîncă, mielul rumen e fript, vinul galben e turnat. Iată însă că sosesc trei porumbei, se lasă din zborul lor pe trandafir, cade jos floarea trandafirului, iar ei vorbesc așa: Ascultă, ascultă, m o ș N o v a c e! Tu bine mănînci și bine bei, mielul rumen e fript, vinul galben e turnat, pe cînd piere scumpul tău fiu, scumpul tău fiu dempreună cu cea dentîi a lui iubită, dempreună cu băiețelul lor..." (Verković, *Pesme Makedonski Bugara*, t. I, p. 205). Caracterul lui *Baba-Novac* — căci fiecare erou din epopeea poporană prezintă o figură tipică aparte — se zugrăvește cu o deosebită plasticitate în următoarea baladă serbă: „Novac și Radivoe beau vin la răcoare lîngă fluviul Bosna la cnezul Bogoslav, iar după ce băuseră în voie, iată că acesta începe a grăi așa: Spune-mi drept, fărtate m o ș N o v a c e, spune-mi pe față, de ce oare te-ai apucat tu, frate, tocmai la bătrînețe, cînd nu se mai cade, a-ți frînge gîtul, a rătăci pe dealuri, a duce traiul mișelesc de hoț? Bătrînul Novac îi răspunde: Ascultă-mă, fărtate cneje Bogoslave, să-ți povestesc cu dreptate cruda mea nevoie, de vreme ce mă-ntrebi. Precum știi și-ți aduci aminte, cînd Irena zidea orașul Semendria, atunci m-a pus și pe mine la muncă de i-am argățit trei ani, cărînd lemne și petre tot cu căruța mea și tot cu boii mei, iar la sfîrșitul acelor trei ani nu aveam nici un ban în pungă, măcar ca să-mi poci cumpăra nește opinci. Aceasta n-ar fi fost nemica, dar mai este ceva, frate. După ce isprăvise cetatea, ea începu a mai zidi și turnuri, cu porți și cu ferestre tot aurite, aruncînd bir asupra oamenilor cîte trei litre de aur de fiecare casă, ceea ce face, frate, cîte trei sute de galbeni! Cine avea bani, îi da; cine da, rămînea; numai eu, sărmanul, neavînd ce să-i dau, mi-am luat

tîrnăcopul cu care argătisem, și luînd tîrnăcopul mă dusei în haiducie, căci nu mai era chip a mai rămînea în țara afurisitei Irene. Și fugii spre Drinul cel rece, apoi spre Bosna cea petroasă, și cînd mă apropiai de muntele Romania, iată că întîlnii acolo în cale nuntași turci, ducînd o fată turcoaică. Toți nuntașii trecură în liniște, numai turculețul mire, care călărea pe un mare cal cam murg, nevrînd să mă lase în pace, scoase un bici întreit, ferecat la trei capete, și mă lovi peste spate. De trei ori i-am spus chiar ca la un frate: mă rog ție, turculețule mire, să aibi noroc și vitejie, bucurie și fericire, dar pleacă înainte, cată-ți de drum, căci doară mă vezi bine că sînt om sărac. Turculețul însă nu vru să mă asculte, ci mă bătea din ce în ce mai tare, pînă ce a început să mă cam doară, și atunci furia mă cuprinse, apucai tîrnăcopul de pe umăr, lovii pe turculețul ce mi se gurguța călare, și-l potrivii atît de bine, încît căzu jos la pămînt. Apoi mă repezii la dînsul, îl mai lovii de vro două-trei ori pînă ce-l despărții de suflet, băgai mînile în buzunarele sale, scosei trei pungi pline, le așezai la mine în sîn, îi descinsei sabia de la brîu, lui i-o descinsei și mie mi-o încinsei, îi pusei la cap tîrnăcopul meu, ca să aibă turcii cu ce să-l îngroape, încălecai pe murgul său, și plecai drept spre muntele Romania; iar nuntașii turci se uitau la mine și nu voiau să mă ia la goană, ori că nu voiau, ori că nu cutezau. De atunci, frate, sînt iată patruzeci de ani de cînd petrec pe muntele Romania mai bine de cum petreceam acasă; stau aici de pîndesc calea din deal în vale, aștept pe tinerii turci ce vin de la Saraievo, le răpesc argint și aur, catifea și mîndrul postav, cu care mă îmbrac apoi pe mine și pe tovarășii mei; știu cînd să atac, știu cînd să fug, știu cînd să mă bat, și nu mă tem de nimeni, afară numai de Dumnezeu!..." (Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, ed. 1846, III, p. 1—4).

La români, ca și la serbi și la bulgari, *Baba-Novac* este un tip de h a i d u c - p a t r i a r c, un haiduc p a t e r - f a m i l i a s:

„La grădina cu cerdac
Lui H a g i -*Baba-Novac*
Care poartă comanac,
Lungă masă e întinsă
Și de oaspeți mulți cuprinsă.
Dar la masă cine șede?
Pe-mprejur cine se vede?
Șede bătrînul Novac
Ce trăiește-acum d-un veac,
Cu cincizeci de finișori,
Tinerei mîndri bujori,
Și cincizeci de finișoare,
Tinerele garofioare.
Toți cu bine petrecea,
Pe Novac îl fericea..."

Vechi de zile, dar de o putere gigantică; lung-răbdător, dar groaznic la mînie; drept, dar răzbunător. Un altfel de caracter are fiul său, despre care

v. [2]*Gruie.*

O particularitate interesantă este că numele de B a b à, turcește „tată", se dă lui N o v a c numai la români, și nu la toți românii. În baladele serbe îi ține locul epitetul S t a r i n a, care e sinonim cu B a b à, de vreme ce însemnează „bătrîn". În baladele bulgare ne în-

timpină D e b e l - N o v a k, adecă „Novac cel gros". Aceasta dovedește că redacțiunile actuale ale baladelor române despre *Baba-Novac* și-n specie cele publicate de Alexandri sînt toate posterioare epocei lui Mihaiu-Viteazul, căci numai atunci s-a putut face o fuziune între legendarul haiduc și între *Baba-Novac* cel istoric. Pînă la acea epocă trebuia să fi fost în epopeea noastră cea poporană numai N o v a c, fără B a b à. S-ar putea bănui că pe B a b à l-a adaos de la sine Alexandri, dacă n-am găsi acest epitet și în excelenta colecțiune bucovineană a lui S.F. Marian (t. I, p. 142):

„La grădină, la cerdac
Lui H a g i *Baba-Novac*..."

Fără B a b à totuși sînt varianturile de peste Carpați, cele mai multe din Banat, ceea ce lesne se explică prin vecinătate cu serbii. Dr. At. Marienescu a cules peste 30 de balade cu N o v a c, în cari toate lipsește B a b à. Una se începe așa:

„Plecat-a, Doamne, plecat
Un fecior de împărat
Și de viță de viteaz,
Cel N o v a c ca porcăraș
În cel codru-ntunecat
Și de nime neumblat,
Porcii dinapoi mînînd,
Codru-ntreg cutrierînd.
N-a umblat o zi sau două
Ci-a umblat el, zău, și nouă
Zile mîndre tot de vară,
Și a noua zi-n de-seară
Cel N o v a c mult s-a mirat
Că în codri el a dat
De un lac cu lapte dulce,
Ce tot crește și nu curge,
Unde șoimii se adapă,
Unde zînele se scaldă
În tot anul de trei ori
Cînd au ele sărbători!..."

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 354)

Chiar în unele varianturi din Țara Românească ne întîmpină numai N o v a c, bunăoară în acele din Brăila:

„În vremile de demult
N-au fost pușcă nici săbii
Pe N o v a c a-l prăpădi.
Sus la munte, la cerdac,
La cerdacul lui N o v a c,
La masă de os de pește
Bea N o v a c și libovește,
Numai Gruia-i supărat,
Nebăut și nemîncat..."

(*Șezătoarea*, 1892, p. 107)

În Oltenia, de asemenea, se conservă în grai simplul n o v a c cu înțeles de „uriaș", un înțeles pe care cuvîntul nu-l are în limbile slavice, unde el însemnează „tînăr", „νεανίας", tocmai antiteză cu B a b à și cu serbul S t a r i n a. În districtul Romanați circulează pînă astăzi legende despre un gigant numit N o v a c, care cu un plug avînd înjugați doi bivoli albi a tras o brazdă chiar prin Olt, „mai adăugînd că Oltul face și acum valuri pe unde a trecut această brazdă" (A. Odobescu, *Scrieri* II, p. 420).

v. *Brazdă*. — *Novac*.

BABÀC s. **BABÀCĂ**, s.m.; t. famil.: père, papa. Sinonim cu t a t ă. Se aude numai în Moldova printre orășeni. Deși italienii au pe b a b b o „tată", totuși moldovenescul *babac* sau *babacă* vine d-a dreptul din turcul b a b à „père", cu același sufix dezmierdător ca și-n „duducă" din turcul „dudu", ambele din epoca Fanarioților.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII:* „Cunosc pre *babaca* d-sale..."

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 7: „Dumnealui îi slugeriul Gîngu, un prieten vechi a *babacă*-tău..."

În Moldova se aude și forma b a b a i e, cu deminutivul b ă b ă i ț ă, analoagă cu d u d u i e și d u d u i ț ă; de asemenea b ă b ă c u ț ă ca și d u d u c u ț ă.

v. *Babalîc*. — *Băbăiță*. — [1]*Turc*.

BABÀIE. — v. *Babac*. — *Băbăiță*.

BABALÎC (pl. *babalici*), s.m.; 1. t. famil.: homme âgé et vieillot; 2. poutre qui soutient un moulin. În primul sens e sinonim cu m o ș n e a g, g h i u j, v î j, un om nu numai bătrîn, dar care e și bătrînicios, de unde se poate zice în glumă *babalîc* și la un tînăr. Cuvîntul nu e vechi la români, venind din turcul b â b â l î q „homme âgé", dar totuși s-a răspîndit în grai și s-a înrădăcinat totodată la țară prin sensul metaforic de o parte esențială a unei mori.

1. *Babalîc* „homme âgé".

„*Babalîc* se zice la un bătrîn sau și tînăr cu apucături bătrînești. Ce mai face *babalîcul* cela de moș Ion? Pe Ion nu-l vezi niciodată ieșind cu flăcăii de sama lui; îi un adevărat *babalîc* de o sută de ani..." (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea).

În cronica lui Dionisie Eclesiarhul (Papiu, *Tezaur* II, p. 190—95), *babalîc* are sensul de v e n e r a b i l, însă cînd vorbesc turcii între dînșii, de ex.:

„...au început a se sfătui cu el, fiind om bătrîn și vestit la războaie; după altele i-au zis: *babalîc*, să punem treaba în lucrare..."; „...au scris Căpitan-pașa lui Leu-pașa pitac: Multă sănătate și dragoste măriei tale *babalîc*..."

2. *Babalîc* „poutre de moulin".

În Tecuci, în Tutova, în Covurlui, pe lîngă *babalîc* se mai aude și forma *babaluc*.

„*Babalîc* e un picior pe care stă moara" (C. Ciurean, Vaslui, c. Zăpodeni).

„*Babalîc*, un lemn foarte gros ce se bate în pămînt și se așează pe dînsul moara de vînt, care are la centrul său dedesupt un lemn tare așezat vertical spre a întra în o bortă făcută în *babalîc* ceva mai lărguță decît lemnul ce întră în ea, astfel ca să poată întoarce stăpînul moara după vînt. *Babalîcul* supoartă toată greutatea morii. Cu multă trudă se drege o moară cînd i se strică *babalîcul*...“ (E. Mironescu, *Covurlui*).

„Deosebitele părți ale morii poporul le numește astfel: *babalîc*, la mijlocul *babalîcului* două copchilițe care ține masa în capul *babalîcului*...“ (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

Numele de „copiliță“ sau „copilițe“ ce se dă uneori lemnului sau lemnelor dasupra *babalîcului* ne explică metafora de moșneag dată acelei părți care susține moara întreagă: în ochii poporului *babalîcul* este într-o moară ca un fel de patriarc cu familia lui.

Cum însă un cuvînt curat turcesc a putut să străbată în nomenclatura cea morărească, care la români e cu mult mai veche decît înriurirea otomană? S-a furișat printr-un qui pro quo. În loc de *babalîc* se zicea înainte babă, și-n multe locuri se mai zice și pînă astăzi: „babă, o grindă sau tălpoaie ce întră în construcțiunea unei mori“ (Costinescu). Vechiul termen babă se potrivea și mai bine cu copilița pe care o ține în brațe. Prefăcînd pe baba în *babalîc*, poporul nu știa că înlocuiește o vorbă slavică printr-una turcească, ci voia numai să masculinizeze termenul cel vechi, crezînd că genul bărbătesc corespunde mai bine cu tăria ce se cere de la piciorul morii.

v. *Babă*. — *Băbăluc*. — *Copiliță*. — *Moară*.

BABÀN. — v. *Băban*.

BABÀNĂ (pl. *babane*), s.f.; t. pastor.: vieille brebis, brebis stérile. Cuvînt ciobănesc foarte întrebuințat în Moldova și-n locul căruia în Muntenia se obicinuiește mai mult botoașă. E format din babă prin sufixul augmentativ -an (v. *-an*), ca și cum s-ar zice: „babă mare“ sau „babă de tot“.

„*Babane* se numesc oile atunci cînd sînt știrbe“ (N. Petriceanu, Iași, c. Popești).

„Oaia cînd e bătrînă se zice *babană* sau hîștioagă“ (Mironescu, Neamț, c. Taslău).

„Hîrștioagă se numește oaia bătrînă, căriia îi mai zice și *babană*, care n-are dinți și nu mai poate produce miei...“ (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

v. *Babă*. — *Botoașă*. — *Hîrștioagă*. — *Oaie*.

BABÀR (pl. *babari*), s.m.; t. famil.: homme marié, pris en ridicule. Format din babă cu sufixul -ar. La Cihac (II, 4): „*băbar*, homme efféminé“ este greșit ca formă și ca sens, căci primul *a* nu trece în *ă* și cuvîntul nu însemnează „efféminé“, ceea ce se zice românește muierce, muierotcă, afemeiat (v. *Afemeiat*).

A. Pann, *Povestea vorbei* II, p. 145: „Că așa zic și astăzi la însurați: Ești în catastihul nostru, te-am scris în rîndul *babarilor*...“

v. *Babă*. — *-ar*.

BABÀȘ, s.m.; restes de la cire fondue. Ceea ce rămîne în fagur după ce s-a scos din el ceara. Termenul cel mai obicinuit în popor este v o ș t i n ă sau b o ș t i n ă sau h o ș t i n ă, pe lîngă care circulează ca sinonimi j i n t i ț ă și b a b a ș. „Productul albinelor: miere, j i n t i ț a sau *babaș* și ceară" (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjăoani).

D. Șăineanu *(Dicț. germ.*, 30, 33) dă acestui cuvînt două forme: *babàș* și b à l b a ș și-l trage din turcul b a l „miel" (cfr. Cihac, II, 546); tot d-sa *(El. turc.*, p. 12) definește însă pe b à l b a ș prin „un fel de băutură sau mîncare cu miere", ceea ce nu e de loc *babàș*, în care nici o urmă de miere nu se pomenește. Sînt două cuvinte cu totul deosebite. *Babașul* fiind o storsură, o rămășiță, un ce așa-zicînd fără putere, românul i-a format un nume metaforic din b a b ă prin sufixul deminutival -a ș. Sînt nește formațiuni poporane curat românești, pentru cari e de prisos a căuta cu orice preț o derivațiune străină, cu atît mai vîrtos că în terminologia noastră apicolă, destul de bogată, elementele turcești lipsesc cu desăvîrșire.

v. *Albină.* — *Babă.* — *Boștină.* — *Jintiță...*

BABATÌE. — v. *Băbătie.*

BABÀUĂ, s.f.; t. enfantin: nom fantastique pour épouvanter les enfants.

S.F. Marian, *Nașterea la români*, p. 342: „Cînd devin copiii prea obraznici, cînd prind a fi neascultători, atunci îi amenință cu *Babaua*, spaima copiilor..."

Asemenea reduplicări silabice, avînd un sens familiar aproape același, se pot naște pe căi neatîrnate la popoarele cele mai eterogene (v. *Babă).* În cazul de față însă, între români și între italieni ne întîmpină o identitate perfectă de fond și de formă, pe care n-o găsim pe aiuri. Mumele din Sicilia sperie pe copiii lor întocmai ca românce le: „b a b - b a u, nome vano per far paura a' bambini" (Traina); tot așa în Veneția: „far b a b a o, certo scherzo per far paura ai fanciulli, coprendosi il viso" (Boerio); tot așa în dialectul sard: „b a b a o, paura, terrore, voce colla quale s'impauriscono i ragazzi" (Spano); tot așa în mai multe dialecte italiene secundare. Noi nu ne sfiim dară a privi acest cuvînt ca o moștenire curat italică.

v. *Copil.*

BÀBĂ (pl. *babe*), s.f.; 1. grand'mère, vieille femme; 2. femme mariée en général; 3. personnage de certains jeux enfantins; 4. sobriquet pour les hommes faibles et sans énergie; 5. sorcière, sage-femme, guérisseuse; 6. t. de myth. popul.: vieilles femmes légendaires, malfaisantes et bienfaisantes; 7. t. de zool.: *a)* espèce de poisson, *b)* épithète de la cloporte; 8. t. de botan.: *a)* sorte de champignon, *b)* épithète d'une variété de saligot; 9. t. de construction: poutre, étai, soutien; 10. sorte de gâteau. În diferitele sale sensuri și prin mulțimea derivatelor de tot felul, *babă* este una din vorbele cele mai circulătoare în grai.

Reduplicarea silabică b a - b a, ca și alte reduplicări analoage de sonuri labiale și dentale: ma-ma, pa-pa, ta-ta, na-na, da-da etc., alcătuiesc în toate graiurile omenești, pînă și în cele mai străine unul altuia,

un fond primordial comun, antropologic, din care s-a format terminologia familiară pentru părinți și neamuri. Acest fond primordial comun s-a diferențiat însă pretutindenea prin trei factori: 1. schimbări fonetice și metatetice, astfel că din „baba" s-au putut face „abab", „aba", „bubu" etc.; 2. diferita aplicare a aceleiași reduplicări, astfel că „baba" într-un grai însemnează pe „mumă", în alt grai pe „tată", aiuri pe „unchi" etc.; 3. diferita desfășurare ulterioară a sensurilor la trecerea termenului din cercul familiar în cercul cuvintelor comune, astfel că „baba" a putut să ajungă în unele graiuri la sensul de „preut", iar în altele la acela de „copil". Numai la slavi, după toate dialectele lor, primitivul b a - b a a căpătat înțelesul de „grand'mère" și apoi de „vieille femme", iar de la slavi d-a dreptul, mai ales de la poloni, au împrumutat pe *babă* românii, fără ca s-o aibă neolatinii din Occidinte. Toate accepțiunile cuvîntului *babă* în limba noastră se găsesc de asemenea și în cea polonă, deși unele din ele lipsesc altor dialecte slavice.

Cu sensul cel fundamental slavic de „bunică" *babă* se mai aude la românii din Sălagiu (*Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 85); mai pretutindenea însă acest sens a despărut, rămînînd în locu-i acela de „femeie bătrînă". Dispariținea s-a început cam în secolul XVII.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 10 b (sept. 8): „Deci Măriia s-au măritat și au făcut pe Salomi *baba*, iară Sovi s-au măritatŭ ș-au făcut pre Elisavetŭ maica luĭ Ioanŭ Crăstitelŭ...", unde la cuvîntul *baba*, autorul, temîndu-se că nu va fi înțeles în sensul său de „grand'mère", adaugă la margine sinonimul „m o a ș a".

În sens de „femeie bătrînă", care este cel mai răspîndit, *babă* e în antiteză cu m o ș sau cu m o ș n e a g, o antiteză care ne întimpină la tot pasul în literatura poporană.

I. Creangă, *Scrierile* I, p. 63: „Era odat' o *babă* și un m o ș n e a g. *Baba* avea o găină și moșneagul un cucoș; găina *babei* se oua de cîte două ori pe fiecare zi, și *baba* mînca o mulțime de ouă, iar moșneagului nu-i da nici unul..."

Proverb din Banat: „M o ș i i sînt buni și *babele* rele" (Marian, *Înmormîntarea*, p. 393).

v. *Babele*.

Strigătură din Bucovina:

„Cît e m o ș u l de bătrîn
Tot dorește măr din sîn;
Cît e *baba* de bătrînă
Tot dorește voie bună..."

(Marian, *Nunta*, p. 362)

Între jocurile întrebuințate la „priveghi" în Bucovina unul se cheamă: m o ș n e a g u l și *baba*. Îl descrie pe larg d. S.F. Marian, *Înmormîntarea la români*, p. 209—10.

A. Pann, *Povestea vorbei* III, p. 150:

„De-ar avea și *baba* ca oamenii barbă,
Atuncea i-ar zice: ce mai m o ș de treabă!"

Fără antiteză cu m o ș, *babă* se aplică, mai în specie, pe de o parte la femei bătrîne sărace, iar pe de alta la cele vicioase.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 343: „băcăliile sta vărsate pre uliţe de era sătui şi copiii; stafide, smochine, alune era destule pre la toate *babele*...“

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 64: „măcar că era earna, eară bieţii oameni şi *babele* şi altă sărăcime pustiia casele şi fugia în lume plîngînd...“

Ion Canta, *Letop.* III, p. 182: „şi o *babă* săracă, ce torcea în furcă să-şi agonisească hrana şi comăndul său, trebuia la acea vreme să dee şi ea bani la văcărit...“

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 218: „dar şi multe blăstămuri au luat de la săraci pentru văcărit, ales de la *babile* cele văduve...“

Un cîntec de nuntă:

„Aşa joacă *babele*,
Cînd le cad măselele,
Cînd se scurg ulcelele...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 332)

Strigătură de joc din Sălagi, c. Gîrcei:

„Cine dracu-o şi văzut
Iepure vara cosînd,
Iepuroaic-adunînd fîn,
Puii după ea greblînd
Şi *baba* de danţ fugînd...“

După clasificaţiunea într-o glumă poporană din Ardeal, din c o p i l ă se face n e v a s t ă, din nevastă *babă*, din *babă* c ă t ă r a m b ă:

„Dragele badii copile,
de v-ar putea badea creşte
să vă facă tot neveste,
din neveste *babe*
slabe
şi din *babe* cătărambe!“

(R. Simu, c. Orlat)

O variantă pentru *baba* c ă t ă r a m b a este: *baba* c a r a b a *(Conv. lit.*, t. IX, p. 190).

v. *Carabă.*

Epitetul de „slabă“ ne întîmpină şi în balada *Corbea*, unde muma haiducului este:

„*Babă* slabă şi-nfocată,
Dar la minte înţeleaptă...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 519)

Pînă n-ajunge c ă t ă r a m b ă, o *babă* nu se crede încă a fi bătrînă, după cum nu e bătrîn nici „moşul“ pînă n-ajunge „ghiuj“ sau „vîj“. De aceea expresiunea „*babă* bătrînă“, ca şi „moş bătrîn“, nu e un pleonasm.

Cîntecul *Plugului:*

„Şi-a strîns fine
Şi vecine

Şi toţi finii
Şi vecinii
Şi vro trei *babe* b ă t r î n e
Care ştiu rîndul la pîine..."

(G.D.T., *Poez. pop*, 146)

Altul din Bucovina:

„Ci sîntem din Cîmpulung
Unde trag fetele-n plug
Ş-o *babă* b ă t r î n ă
Dinapoi le mînă
Cu un bici de lînă..."

(S.F. Marian)

Oamenilor b e c i s n i c i sau n e v o l n i c i, fără energie, li se dă în bătaie de joc epitetul de: ce *babă!* ce mai *babă!* curată *babă*...

Balada *Badiul:*

„Alei! frate Badiule,
Cum te calcă *babele!*
Cît zicea, se repezea,
Stîlpul hornului smuncea,
Pe Badiu că-l slobozea..."

În graiul familiar bărbatul zice nevestei sale *babă*, chiar dacă e tînără.

Cîntec poporan la I. Creangă, *Scrierile* I, p. 108:

„Cînd cu *baba* m-am luat,
Opt ibovnice-au oftat:
Trei neveste cu bărbat
Şi cinci fete dintr-un sat..."

Doină din Ardeal:

„Eu iubesc, *baba* iubeşte,
Casa ni se pustieşte..."

(J.B., *Trans.*, p. 413)

Jocul păpuşilor din Bucureşti:

„(...iepurele)
Decît la tine pe masă,
Mai bine la *baba* acasă,
Să-i facă din blană un maşou
În chip de dar la Anul nou..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 124)

„Ştie cît *baba* mea", adecă prea puţin, este o locuţiune proverbială. A. Pann, *Povestea vorbei* I, p. 10:

„Ştie sfătuiri să dea
Cît ştie şi *baba* mea..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 74: „N-ar strica să hiie şi doftori dă ghite, că mulţi din ăi d-azi ştiu mai numa cît *baba* mea, vorba ăluia..."

Altă locuţiune proverbială la Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 309: „după ce s-au întîmplat ceva, atuncea fiece *babă* poate proroci".

A îndrăgi ceva deodată și peste măsură, se zice la moldoveni: „a se arunca în el ca *babele* în căței și motani".

Cost. Negruzzi, *Cum am învățat românește:* „Pe cînd uitasem că sîntem români și că avem și noi o limbă; pe cînd ne lipsea și cărți și tipografie; pe cînd toată lumea s e a r u n c a s e în dasii și perispomenii c a *babele* î n c ă ț e i ș i m o t a n i..."

Alte proverburi:

„Pentru o *babă* surdă popa nu toacă de două ori" (Pann, III, p. 123).

„În urma dijmarilor multe bîrfesc *babele*" *(Ibid.*, I, p. 169), adecă după ce trecuse primejdia sau năpastea.

„A cășunat ca *baba* la mormînt" *(Ibid.*, III, p. 4), se subînțelege pentru „pomană".

„*Baba* călătoare
N-are sărbătoare".

(Pann, II, 85)

Blestem proverbial: „Du-te unde a dus mutul iapa și călugărul *baba*" (R. Simu, Trans., c. Orlat).

O variantă a acestui proverb: „Să te duci unde a dus mutul iapa și țiganul cîrlanul" (Pann, *Povestea vorbei* II, p. 118).

O altă variantă la Th. Speranția *(Contimporanul*, 1882, p. 804):

„Unde mutul dus-a roata, pe urlați pe unde-a dus
Surdul iapa, să te ducă naiba naibei tot pe sus..."

A vorbi d-a dreptul, fără a ocoli, fără a chibzui mult, se zice uneori: a vorbi „ca *baba*-o a r b a" sau „ca *baba*-chioara", care adecă taie drumul d-a dreptul.

Jipescu, *Opincaru*, p. 61: „Bietu taica, șontorog cum era el, da vorbea omului drept, ca *baba* - o a r b a, nu se shiia..."

A. Pann, *Povestea vorbei* I, p. 25: „Nu vorbi pe de-ntregul ca *baba*-c h i o a r a, că se găsește vreunul de-ți umflă ceafa de pumni..."

Altceva este jocul copilăresc „d-a *baba*-o a r b a", despre care vorbește I. Creangă, *Scrierile* I, p. 55: „Atunci Dănilă leagă strîns, c-un ștergar gros de cîlți, ochii și urechile dracului, ca la *baba*-o a r b a..."

„*Baba*-o a r b a, joc în care unul din jucători, legat la ochi, caută să prindă pe vreunul din ceilalți jucători" *(L.M.)*.

Despre ființa mitologică numită *Baba*-o a r b a, a se vedea mai jos.

Un alt joc copilăresc se cheamă *baba*-m i j a.

Pontbriant: „*Baba*-o a r b a = Colin-Maillard, *baba*-m i j a = cligne-musette".

v. *Ajumitul.*

Alt joc copilăresc „*baba*-g a i a", în care o cloșcă își apără puii contra gaiei sau eretelui. Iată dialogul între ele după o variantă muntenească (G.D.T., *Poez. pop.*, 198):

„— Ce cauți, *babo?*
— Acul Doamnei.
— O fi ăsta (arătînd piciorul drept).
— Ptiu! nu e ăsta!

(Cloșca aruncă departe bățul ce i-a dat gaia și apoi zice):

— Trei, trei
colăcei,
pîn-o veni *baba*-g a i a

cu tigaia!
trei, trei
colăcei,
pîn-o veni *baba*-g a i a
cu tigaia!

(După venirea gaiei)

— Mi că ți-oi lua un puișor!
— Mi că ți-oi scoate un ochișor!..."

v. *Gaia.*

În jocul copilăresc „de-a luminărica" rolul principal aparține copilului care se face *babă.* Începutul dialogului după o variantă (G.D.T., *Poez. pop.*, 198):

„— Unde-ai plecat, *babo?*
— La biserică, maică!
— Dar ce să faci acolo?
— Ia, să mă-nchin și eu.
— Ia-ne și pe noi, *babo.*
— Haideți și voi cu mine,
Dar să nu mă dați de rușine.
— Nu, *babo*, ferească-mnezeu!..."

Copiii cei crescuți prea mult timp pe mînele mumelor și ale bunicelor poartă din vechime în popor desprețuitoarea poreclă de f e c i o r i d e *babă*, despre care vorbește deja Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, p. 151.

Babele sînt privite ca ființele cele mai „d-a dracului", de unde vine obicinuita însoțire a cuvîntului *babă* cu epitetele cele pejorative: c l o a n ț ă, c o t o r o a n ț ă, h î r c ă, t a l p a-i a d u l u i, h o a n g h i n ă etc. Bolintineanu, *Mihnea:*

„Aci se fac misterele
De *babe* blestemate
Ce scot la morți arterele
Și hîrcele uscate..."

I. Creangă, *Scrierile* I, p. 142: „Tocmai așa s-au întîmplat și cu flăcăul acesta, că pănă la vremea asta nici el de la sine, nici prietenii, nici *babele* — cîtu-s ele de-a dracului, de prefăcute și iscoditoare — tot nu l-au putut face să se însoare..."

Ibid., I, p. 97: „Ș t i r b a-*baba*-c l o a n ț a, știind că împăratul are obicei a bea în toată seara o cupă de lapte dulce, i-a pregătit acuma una ca să doarmă dus pînă a doua zi dimineață..."

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 260): „Stînd el acolo și uitîndu-se la c o t o r o a n ț a d e *babă*..."

v. *Cloanță. — Cotoroanță. — Hîrcă. — Hoanghină...*

Ca ființe „d-a dracului", *babele* sînt nu numai m o a ș e, dar și doftoroaice de tot felul și vrăjitoare totodată.

„La moașa, care moșește, în părțile Reciței se zice *babă*, în ale Bocșei b a i c ă" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

v. *Baică.*

S.F. Marian, *Nașterea la români*, p. 420: „În Banat m o a ș a, numită altmintrelea și *babă* d e b u r i c, după ce a tăiat buricul pruncului

nou-născut pe un băț de corn, anume ca micuțul să fie mlădios și tare ca cornul, îl învălește într-un petec de pînză..."

v. *Buric.*

Dicționarul româno-latin bănățean, circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 426):

„*Babă.* Avia. Anus. Vetula."

„*Babă.* O b s t e t r i x".

La macedo-români (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms. în Acad. Rom.) o femeie bătrînă în genere se numește m o a ș ă, iar *babă* se zice numai despre „sage-femme."

v. *Moașă.*

Două proverbe privitoare la rolul medical al *babelor:*

„Leacul fie, or nu fie,
Colacul *babei* se știe."

(Pann, *Povestea* III, p. 140)

„*Babele* nici nu-l scoală după boală, nici nu-l lasă ca să moară" *(Ibid.)*

„Cînd pe un om îl chinuiește duhul cel rău, atunci în ziua Sfîntului Ioan Botezătorul de mînecate merge cu dînsul o *babă* la apă curgătoare și bate cu o vargă de alun în apă, strigînd: Mihăilă, Gărsăilă, Uniilă, veniți la *baba* de-i faceți treaba! Apoi vin acești trei sub chip de ciini și aduc după dînșii alții mulți ca spuza. Atunci *baba* îi întreabă: care din voi toți chinuiți pe X? Unul răspunde că el, ca să slujească stăpînului său. De aci *baba* îi poruncește ca să lase pe om în pace și să peară toți..." (Pr. I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 46: „să zică și ei ca baba acéia caré au zis: o, fătul mieu! bine e și înaintea dracului a aprinde cînd și cînd cîte o lumină..."

Costache Negruzzi, *Toderică:* „s-a coborît într-o ocnă părăsită, care i-o arătase o *babă* vrăjitoare, și s-a dus, s-a dus, s-a tot dus pe sub pămînt, pînă a ajuns la poarta iadului..."

Basmul *Porcul fermecat* (Ispirescu, *Legende*, p. 54): „într-o zi văzu trecînd pe acolo o *babă* cloanță vrăjitoare..."

„*Babele* scot ochii sfinților ca să fermece cu ei, să orbească pe vrăș-mașii lor, sau să facă pe bărbați ca să nu vază toate ale femeilor" (C. Ionescu, Dolj, c. Adunați-de-Geormane).

Unele din asemenea *babe* doftoroaie și vrăjitoare ajung în popor a fi atît de vestite, încît numele lor răsună din gură în gură: *baba* cutare.

Țichindeal, *Fabule*, p. 18: „Însă *baba* B r î n d u ș e, vrăjitoarea cea bătrînă, precum și *baba* F r u g a, vestită descîntătoare, spunea atîtea și atîtea moduri de spaime cît cutremur mare te lovea..."

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5: „Întreabă, dacă nu mă crezi, pe *baba* A n g h e l u ș a, știi, cea care face dresuri de obraz, o cunoști..."

A. Pann, *Povestea vorbei* I, p. 53:

„Căută o *babă*, auzind că ele
Îl întrec pe dînsul la drăcii și rele,
Ș-a găsit pe una V i ș a n a anume,
Întîia drăcoaie dracilor din lume..."

Heliade, *Zburătorul:*

„Or ce să fie asta? întreabă pe bunica,
O ști vrun leac ea doară... a fi vrun zburător!
Or aide l-alde *baba* C o m a n a or S o r i c a,
Or du-te la moș Popa, or mergi la vrăjitor!...“

Chiar *babele* cele bune, cari nu se închină necuratului, totuși sînt cel puțin cărturărese sau dau cu bobii sau prevestesc viitorul după semne.

Țichindeal, *Fabule*, p. 17: „Cînd strigă vreo canie sau vreo cioară găiaște, se sparie *babele*, căci acéia însemnează moarte, adecă că va muri cineva...“

Doină din Ardeal:

„Ucigă-te crucea, drace!
Ce nu dai *babelor* pace?
Să mai facă rugăciuni,
Să nu tot poarte minciuni!...“

(J.B., *Trans.*, p. 466)

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 22: „Știi c-o să te faci bine, voinic sănătoșel, și c-o să ajungi om mare? Așa i-a spus d i n b o b i *baba* bîlbăita...“

O altă îndeletnicire favorită a *babelor* este de a b o c i la înmormîntări. B o a c e t e l e formează în literatura poporană o adevărată poezie b ă b e a s c ă, citeodată de o frumsețe rară.

v. *Boacet.*

De aci însă orice plîns femeiesc, ba și bărbătesc, se califică ironic ca b o c i r e b ă b e a s c ă.

Jipescu, *Opincaru*, p. 84: „Numa *babili* bocesc, fără să puie umăru la leoca carului să-l scoață din făgaș...“

Babele joacă un rol însemnat în mitologia poporană.

Pricina vîntului după unii este un m o ș, după alții o *babă.*

„Poporul de aice crede că vîntul iese dintr-o gaură ce este la capul pămîntului, pe care o astupă o *babă*-o a r b ă cu un ghem, și cînd se strînge vînt mult aruncă ghemul, și bate vîntul pînă cînd *baba* găsește ghemul iarăși și astupă gaura...“ (St. Galicea, Dolj, c. Goicea-Mare).

v. *Moș. — Vînt.*

Baba-R e l e a, în basmul din Bucovina *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 56), este o ființă care locuiește „pe un ostrov de mare“ și are doi mînzi năzdrăvani, unul cu două și celalalt cu trei inimi, pe cari nu-i pot întrece nici caii zmeilor.

v. *Relea.*

Locuțiunea proverbială din Ardeal: „Toarceți, fete, toarceți, c-a murit *Baba*-C l o a n ț a“, este întemeiată pe un basm, în care *Baba*-C l o a n ț a: „lungă, seacă, gheboasă, cu nește dinți lungi ca și colții de la greblă“, e totuși o ființă mitică binefăcătoare, care ajuta altădată la lucru pe fetele cele nenorocite (Reteganu, *Povești* I, p. 51—9).

O *Babă*-o a r b ă, ca ființă mitologică, ne întîmpină în descîntece, bunăoară următorul „de desfăcătură“ din Bucovina:

„M-am tîlnit cu *Baba*-o a r b a,
Baba-o a r b a de mine s-a apropiat,
De mîna dreaptă m-a luat,

În groapă cu spini m-a aruncat
Şi ceas de moarte că mi-a dat...
Haşi, cioară neagră,
Neagră, păntănoagă!
Ciţi, miţă,
Neagră priscorniţă!
Ia-ţi urile,
Făcăturile
Ş-aruncăturile:
Făcăturile din lună noauă,
Făcăturile de la sfîrşit,
Făcăturile de la ivit,
Făcăturile mucede,
Făcăturile putrede...
Ihi! haită neagră,
Poneagră!
P-ici vinovata mea,
Cară-te de-acolea,
Şi durerile îţi ia!..."

(Marian, *Înmormîntarea*, p. 17)

Baba-D o c h i a sau o *babă* oarecare sau mai multe *babe* sînt pricina zilelor celor nestatornice şi vijelioase de la începutul lui marte, despre cari circulează în popor, la noi şi pe aiuri, o mulţime de legende.

v. *Babele.*

Cînd cineva nu apucă folosul la timp, poporul îi zice: „a trecut *baba* cu colacul", întocmai ca în Veneţia: „Don' Ana spassizza", „doamna Ana trece", cînd e foame.

În Banat, Ţichindeal, *Fabule*, p. 120: „ajută fratelui tău întru toate, şi în bună vréme la lucruri bune şi de folos, căci toţi purtăm o sarcină a neştiinţii şi a slăbiciunei, să nu-l faci să-ţi zică: după ploaie căpeneagul, şi: a u t r e c u t *baba* c u c o l a c u l..."

Tot aşa în Ţara Românească: „I-a trecut *baba* cu colacii" (Pann, *Povestea vorbei* III, p. 141).

Despre originea acestui proverb, care aparţine vechei mitologii italice,

v. [2]*Ana* [vol. II, 35].

În zoologia poporană, „c i i n e l e-*babei* este un fel de vierme păros" (Pr. C. Alessandrescu, Neamţ, c. Bistricioara), anume „oniscus asellus", „cloporte"; iar în Banat: „*Baba* e un peşte scurt şi lat cam de 0,6 dm., în Caraş sînt şi mai mari, are solzi; oamenii noştri cred că peştele acesta este făcut din scoică" (S. Liuba, c. Maidan).

v. *Ciincle-babei.*

În botanică, d i n ţ i i-*babei* (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus) sau c o l ţ u l-*babei* (Dr. Brîndză) se cheamă o plantă din familia rutaceelor, „tribulus terrestris", numită şi p ă d u c h e r n i ţ ă, cu fructe spinoase, de unde-i vine numele nemţesc de „Teufelsdorn", „spinul dracului" (Nemnich).

Un fel de ciuperci poartă numele de *babă* sau u r e c h e a-*babei*. „Urechiuşele sînt neşte ciuperci de forma castronului, de mărimea unei jumătăţi de coajă de nucă, de o culoare galbenă negricioasă, se fac pe lemnele putrede uscate. *Babele*, tot de aceeaşi formă şi mărime ca urechiuşele, dar pe partea concavă de o culoare roşie, iar partea

convexă albă; cresc pe crăci uscate putrede; se mănîncă" (P. Michăileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

„U r e c h e a-*babei* are forma întocmai ca urechea unui om; este roșie pe din afară, iar pe dinăuntru alburie; crește pe putregaiurile buturugelor" (St. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciurești; Dumbravă, Neamț, c. Uscații).

v. *Ciupercă.*

În tehnica poporană, *babă* însemnează: „trunchi sau căpătîi de lemn de sprijinit greutăți sau corpuri voluminoase; o grindă sau tălpoaie ce intră în construcțiunea unei mori" (Costinescu). Această din urmă semnificațiune îndemnase pe Laurian și Massim a crede că *babă* este la noi de origine latină: „fiindcă în casele romanilor bătrînele purtau de regulă greutățile casei, vorba *babă* va fi trecut în imaginațiunea românului de la însemnarea de b ă t r î n ă la cea de p u r t ă t o a r e d e g r e u t ă ț i, și de aci la însemnarea și mai generală de razem de greutăți, temelie, fundament, talpă sau tălpoaie. Oricum ar fi însă, această din urmă însemnare nu ocurge, pre cît știm, în limbile slavice..." Laurian și Massim se-nșeală: bohemește și polonește b a b a este un lemn gros, un trunchi de bătut în pămînt sau în apă, pe care francezii și germanii, printr-o metaforă foarte înrudită, îl numesc „domnișoară", d e m o i s e l l e, J u n g f e r.

v. *Babalîc.*

Între aluaturi, un fel de cozonac cu stafide, introdus din Polonia, se numește *babă*, mai ales în părțile Moldovei.

S.F. Marian, *Nunta la români*, p. 236: „a coace mai multe cuptoare de pîne, colaci, cozonaci, mălaie, plăcinte, *babe*, învîrtite și alte c o p t u r i..."

De la poloni pînă și limba franceză a căpătat pe „b a b a, pâtisserie dans laquelle sont mêlés des raisins de Corinthe" (Littré).

O particularitate sintactică interesantă, care s-a putut deja observa din mai multe texte de mai sus, este că nu numai numele propriu, dar și adjectivul ce urmează după articulatul *baba* se articulează de asemenea: *baba* oarba, *baba* chioara, *baba* bîlbăita, *baba* gaia, *baba* cloanța, *baba* hîrca, *baba* cotoroanța etc.

În fine, o mulțime de localități în România poartă numele de *Babă* sau *Babe*, apoi B a b a-R e a, B a b a r o a g a, B ă b a n ă, B ă b e n i, B a b o i u, B ă b e ș t i, B ă b u ț a, B ă b u ș a etc. (Frunzescu), din cari unele au legendele lor. Numai în districtul Buzău ne întîmpină: B a b a-A n a, B a b a-Chira, B a b a-Dobra, B a b a-Sorca, B a b a-Zamfira, Izvorul B a b e i-D o b r o a i e, Piciorul-B a b e i, Pîrciu-B a b e i, Vîrfu-B a b e i etc.

„Înainte de 1830, B a b a-Ana era o vastă leasă de mărăcini, avînd la drumul Mărgineanului o cîrciumă, unde vindea *baba* Ana, care a dat numele său întregei comune" (B. Iorgulescu, *Județul Buzău*, p. 16).

Derivatele din *babă*: b ă b î r c ă, b ă b ă t i e, b ă b o r n i c, b ă b o i, b a b a ș, b ă b u ș c ă, b ă b u ț ă, b ă b a r, b ă b a n, b a b a n ă, b a b i ț ă etc.

v. *Femeie.* —*Băbesc.*

BÀBELE, s.f. plur. artic.: 1. t. du calendrier popul.: giboulées de Mars, jours d'emprunt; 2. t. de mythol. popul.: légende de Niobé. 61

Laurian-Massim: „*Babele*, cele dentîi 9 zile din luna lui marte. Est-timp am avut bune *Babe*, iară cele de an ce rele mai fură!“

De la Vrancea, *Trubadurul*, p. 152: „Și nu trecu mult, cam între sfîrșitul lui făurar și începutul *Babelor*, p-un ger în neștirea firescului...“

Prin obicinuita antiteză între b a b ă și m o ș (v. *Babă)*, după cele 9 zile ale *Babelor* urmează M o ș i i.

S. Mangiucă, *Călindar*, 1882: „În al 9-lea mărțișor ies *Babele* și se pun M o ș i i. M o ș i i — zice poporul — bat cu boțile pămîntul să între frigul și să iasă căldura...“

v. *Moșii.*

Înainte de începerea *Babelor* și în cursul lor, femeile din popor și chiar orășencele își aleg sau își menesc fiecare în glumă cîte o zi viitoare ca s-o reprezinte pe dînsa, bunăoară ziua de joi sau de miercuri etc., și dacă ziua cea aleasă se brodește a nu fi viscoloasă, femeia se laudă că e b a b ă bună, iar dacă e o zi urîtă — celelalte femei o mustră că este b a b ă rea.

În loc de *Babele* se zice și z i l e l e B a b e i, adecă zilele cari urmează după 1 marte, cînd numai atunci, în ziua de Sînta Eudochie după calendar, este adevărata b a b ă: B a b a-D o c h i a, un personagiu mitic căruia îi aparțin cele opt zile următoare, numite după dînsa *Babele.*

B a b a-D o c h i a cea mai vestită este aceea de pe muntele Ceahlău în Moldova, pe care o menționase deja Cantemir și pe care a poetizat-o apoi bătrînul Asachi *(Doquie et Trajan*, Iassy, 1840). Este o bucată de peatră naltă de vro cinci coți, crescută chiar din stîncă, avînd de departe forma unei femei de stil egiptean hieratic și din mijlocul căriia izvorește apă, iar de jur în jur sînt mai multe petroaie mai mici în chip de turmă. Aceasta este b a b a care se lăudase că nu-i pasă de marte, care și-a luat 9 cojoace și și-a mînat turma la munte, care a zis în batjocură „de-o vrea Dumnezeu, de n-o vrea!“, care s-a urcat pînă la mijlocul Ceahlăului tot lepădînd de căldură cojoc după cojoc, iar în ziua a noua, răzbunîndu-și marte cu un ger pe neașteptate, a făcut-o să plîngă cu amar și a împetrit-o plîngătoare acolo împreună cu oițele, de unde *Babele*, cele 9 zile ale B a b e i-D o c h i a.

Cu oarecari varianturi în legendă și cu deosebiri firești în figura și-n poziținea blocului celui reprezentativ de peatră și ale petroaielor de pe-nprejur, această B a b ă-D o c h i e se regăsește pretutindenea la români: pe Bucegi ca și pe Ceahlău, la izvorul Argeșului ca și la izvorul Ialomiței, în Banat ca și în Oltenia.

Babele formează subiectul unui excelent studiu al d-lui L. Șăineanu *(Romania* XVIII, 108—127), în care e cules aproape tot materialul relativ la cestiune și ni se dă totodată un început de clasificațiune: 1. Germanilor și slavilor propiu-ziși, adecă celor neamestecați cu românii, *Babele* sînt cu totul străine; 2. Popoarelor neolatine din Occident e familiar sensul cel calendaristic al *Babelor*, dar legendele de acolo, pe lîngă alte particularități, ne înfățișează trăsura caracteristică de a nu fi în legătură cu nici un fel de s t a t u ă sau i d o l; 3. Numai popoarele de pe Peninsula Balcanică: românii, bulgarii, serbii cu slovenii, albanezii și grecii, însoțesc mitul cu o reprezentațiune plastică, astfel că la ei toți fondul se reduce la următorul prototip comun: știind că a trecut iarna, o b a b ă crede că poate să înfrun-

teze pe M a r t e, își rîde de dînsul, iese cu oile sau caprele la munte, frigul o apucă fără veste și furiosul Marte își răzbună împetrind-o cu turma cu tot, prefăcînd-o sau prefăcîndu-le într-un chip sau în chipuri de peatră, cari se văd pînă astăzi pe muntele cutare sau cutare, fie pe Ceahlău în Moldova, fie pe Almaș în Banat, fie lîngă Marathon în Grecia, fie pe Șar-Planina la bulgari etc.

O dată ajunși aci, rezultă de la sine, cred eu, că prototipul cel comun tuturor popoarelor balcanice aparține substratului lor etnic omogen: t r a c i l o r; iar prin urmare nu poate fi decît acea N i o b e, Νιόβη, despre care însuși d. Șăineanu observă, prea în treacăt, că: „la légende de Dokia, surtout au point de vue topographique, a une r e s s e m b l a n c e f r a p p a n t e avec la fameuse tradition de Niobé", uitînd a adauga punctul cel esențial că această tradițiune era anume frigiană, adecă t r a c i c ă. Paralelismul, după noi, se întemeiază pe patru momente:

1. B a b a-D o c h i a este o ființă cutezătoare și mîndră, care-și bate joc de Marte; Niobe insultă pe zîna Latona cu aceeași fală și îndrăzneală:

„...oculos circumtulit alta superbos...
...post tot quoque funera vinco!..."

(Ovid., *Metam.* VI, 169, 285)

2. Pedepsită de puterea cea de sus, B a b a-D o c h i a se preface pe un vîrf de munte într-un stan de peatră, din care nu încetează de a curge apă; tot așa Niobe:

„...et validi circumdata turbine venti
In patriam rapta est, ubi fixa cacumine montis
Liquitur, et lacrymas etiam num marmora manant..."

(*Ib.*, 310)

3. Cu B a b a-D o c h i a sînt pedepsite totodată oile sau caprele sale; cu Niobe — fiii și fiicele.

4. B a b a-D o c h i a e totdauna acoperită cu zăpadă, aflîndu-se la mijlocul Ceahlăului, unde — zice Cantemir *(Descr. Mold.*, ed. Papiu, p. 24) — omeții nu se topesc niciodată: „in medio perpetuis riget nivibus"; tot astfel e descrisă Niobe de către Sofocle în Antigona:

Ἤκουσα δὴ λυγροτάταν ὀλέσθαι
τὰν Φρυγίαν ξέναν
Ταντάλου Σιπύλῳ πρὸς ἄκρῳ,
τὰν κισσὸς ἁς ἀτενὴς
πετραία βλάστα δάμασεν, καὶ νιν ὄμβροι τακομέναν,
ὡς φάτις ἀνδρᾶν,
χιών τ' οὐδαμὰ λείπει,
τέγγει δ' ὑπ' ὀφρύσι παγκλαύτοις δειράδας· ἃ με
δαίμων ὁμοιοτάταν κατευνάζει..."

Și să nu uităm, pe de o parte, că legenda Niobei ne e cunoscută numai așa după cum ne-au transmis-o elenii, iar nu în forma sa originală tracică; pe de alta, că în legenda actuală balcanică s-au amestecat învederat mai tîrziu oarecari ingrediente din prototipul occidental latin.

v. *Dochia.* — *Babură.*

BĂBEȘ, n. pr.; t. de géogr.: nom d'une montagne. Frunzescu: „*Babeș*, munte și stînă în județul Prahova, plaiul Teleajen, aproape de hotar, cu 1000 pogoane pădure". Această localitate este interesantă prin următorul crisov de la Mateiu-vodă Basaraba din 1644 *(Cond. ms. a mănăstirii Snagov*, f. 65, în Arh. Stat. din Buc.): „...să ia ce va fi venitul dupre la s t ă n e l e b o e r é ș t ĭ dupre munții sfinteĭ mănăstirĭ Snégovuluĭ ce să chiamă Gărbova și de la Floréĭu și de la Radila și de la *Babeșul* și de la Zănoagă, cum au fost și maĭ denainte p r e l é g e b ă t r ă n ă, pentru că am miluit domniia mea cu tot venitul acestor munțĭ de pre stănele boerești să fie sfinteĭ mănăstirĭ întărire și călugărilor de hrană, cum am văzut domniia mea și cartea răposatuluĭ bătrănuluĭ Alexandru voevod fecĭorul Mircii voevod pentru acești munțĭ de la leat 7077 (1569) veche și spartă..."

Babeș este o curioasă formațiune din b a b ă prin sufixul -e ș, care rareori se acață la substantivi, ci mai cu samă la adjectivi.

v. *Babă.* — *-eș.*

BĂBICI, nom d'une ancienne famille noble moldave. Într-un crisov de la Iliaș-vodă din 1434: „boĭarin pan Stan *Babič*", căruia i se hărăzesc mai multe moșii pentru serviciile aduse țărei încă din timpul lui Alexandru cel Bun (Ulĭanitzki, Матеріялы для исторіи, Moscva, 1887, p. 47).

v. *Boier.*

[1]**BĂBIȚĂ,** s.f.; t. de zool.: pélican, pelecanus onocrotalus; oiseau de mer en général. „Cea mai mare pasere notătoare cunoscută românilor este p e l i c a n u l, numit în unele locuri încă și *babiță* și b a t c ă" (Marian, *Ornit.* II, 400). „*Babiță*, vorbă după sufix ca și după accent neîndoios slavică; pasere mare și albă, cu o mare gușă sub cioc, în care stringe peștele cu care se nutrește" *(L.M.)*. Pelicanul se cheamă b a b a la ruși, la poloni și la bulgari din cauza aspectului său grav și bătrînicios; la bohemi însă și la serbi el poartă numele de n e ĭ e s y t sau n e n a s i t, adecă „care nu se satură", întocmai ca numele german al acestei păseri N i m m e r s a t t „niciodată sătulă". În vechile texturi române prin *babiță* se înțelege o pasere de mare în genere.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Levit.* XI, 15:

„... și struțul și bogza și *babița* și câte-s asémene ei..."	„... et struthionem et noctuam et l a r u m et similia ei..."

și tot acolo, *Deuteron.* XIV, 15:

„... și struțul și cĭuhul și *babița*..."	„... et struthionem et noctuam et l a r u m..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 154: „Pe ostrovul învecinat un stol de *babițe* sta adormite..."

v. *Babă.* — [3]*Babiță.*

[2]**BĂBIȚĂ,** s.f.; t. de méd. popul.: sorte de maladie infantile, diarrhée qui accompagne la première dentition. Cuvîntul se întrebuințează mai ales la plural: *babițe* sau *babiți.*

S.F. Marian, *Naşterea la români*, p. 398 sqq.: „*Babiţa*, numită altmintrelea şi *baghiţă*, *baighiţă* şi *babghiţă*, pl. *babiţi* şi *baghiţi* sau *baighiţi*, e un fel de morb pre care îl capătă mai cu samă copiii cărora nu le-au crescut încă toţi dinţii. Copiii ce pătimesc de acest morb, spun rămâncele că li se umflă pîntecele, capătă dureri crîncene de stomah şi pîntecare mare, din care cauză apoi îngălbinesc şi slăbesc aşa de tare, că mulţi şi mor dacă nu sînt îngrijiţi şi vindecaţi degrabă. Morbul acesta se poate vindeca, după părerea celor mai multe rămânce, prin aşa-numitul „descîntec de *babiţi*“. Descîntătoarea, care voieşte a vindeca pre copilul ce pătimeşte de acest morb, ia o ulcică nouă, toarnă într-însa apă ne-ncepută, apoi nouă petricele albe, crude, cu deosebire sarea-mîţei, precum şi mălai mărunţel sau păsat. După aceasta pune ulcica, astfel umplută, la foc ca să fearbă şi anume: luni dimineaţa înainte de răsăritul soarelui, apoi tot în acea zi, înainte de ameazi, precum şi înainte de apusul soarelui. Tot aşa face ea miercuri şi vineri...“

Mijloacele băbeşti de a vindeca *babiţele* sînt foarte variate, precum şi descîntecele ce le însoţesc. Unul din acestea din urmă se începe aşa:

„Ieşiţi,
Periţi!
Babiţi mîncăcioase
Babiţi puturoase
Babiţi cu arsură
Şi cu băutură
Şi cu pocitură,
Babiţi cu ostineală
Şi cu gălbineală
Cu mîncare multă
Şi cu trudă multă,
Babiţi cu neodihnă,
Babiţi cu mult plîns
Şi cu foc nestîns.
Ieşiţi,
Periţi!
Din vîrvul capului,
Din crierii capului,
Din creştetul capului.
Ieşiţi,
Periţi!
Babiţi seci...“

(Marian, *Descîntece*, p. 32)

Cuvîntul ne-a venit d-a dreptul de la bulgari, la cari el se întrebuinţează în acelaşi sens tot la plural: b à b i t z y şi este în strînsă legătură cu vorba curat bulgară b a b e k sau b a b a „estomac“, însemnînd literal „pîntecare“. Prin urmare, el n-are a face cu b a b ă „vieille femme“, cu care-l asociază Cihac (II, 4), scriindu-l totodată greşit: *babiţi*. De la români cuvîntul a trecut la ruteni: B à b i ţ ĭ a „Art Krankheit“ (Želechowski). În *Lexiconul Budan* ne întîmpină formele b ă b i e şi b ă b i ţ ă, explicate prin „profluvium alvi, Durchlauf“. Dacă ele în adevăr există undeva în graiul poporan, atunci nu sînt decît romanizări din *bàbiţă* prin sufixele *-ie* şi *-iţă*, ambele de origine latină.

v. *-ie. — -iță.*

La bulgari mijloacele băbești contra *babițelor* sînt aproape aceleași ca și la români. Iată începutul unui descîntec bulgăresc *(Sbornik*, t.V, 1891, *Narodni umotvoreniia*, p. 115; cfr. *Ibid.*, t. I, 1889, p. 82):

„Drislívi bábitzi,
Piklivi babitzi,
Izleste, babitzi,
Ot lep babitzi,
Ot voda babitzi,
Ot stut babitzi,
Ot slăntze babitzi“ etc.

v. *Copil.*

[3]**BĂBIȚĂ,** s.m.; t. de botan.: sorte d'éponge dont on fait des amadous et des mèches, agaricus betulinus.

„*Babițe* sînt un fel de bureți cari se mănîncă și din cari ciobanii scot prin ferbere în cenușă așa-numita i a s c ă ce le servește la scăpărat. Din *babițe* neferte pe la munte se fac fitiluri pentru candelele de la biserici: sînt mult mai durabile decît cele de bumbac sau cînepă“ (Poppescu, Buzău, c. Chiojdu).

Despre ciuperca [numită] b a b ă,

v. *Babă.*

[1]**BABÒI,** s.m.; t. de zool.: poisson d'étang, perca fluviatilis. Acest pește fiind de diferite mărimi, în unele graiuri fiecare mărime are cîte un nume deosebit; așa la germanii din Elveția felul de tot mic se cheamă „hürlig“, felul mai mare „kretzer“, felul și mai mare „rechling“ sau „stichling“, felul cel mai mare „barsch“ (Rolland, *Faune popul.* III, p. 183). La români se pare că felul cel mai mic se zice p l e v u ș c ă, ceva mai mare p e t r o ș e l, și mai mare *baboi*, și-n fine c o s t r i ș.

Glosar slavo-român circa 1670 (ms. în bibl. Societății arheologice din Moscva, p. 127): „перкъ: *baboiu*“.

Poienar-Aaron-Hill: „alevin, p l e v u ș c ă, *baboi*, p e t r o ș e i, peștișori mărunți“.

Costinescu: „*Baboi*, pește mic, mărunt, peștișor, p e t r o ș e l“.

„Peștele c o s t r ă ș sau *baboi*“ (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjăoani).

Laurian și Massim *(Gloss.*, 37) citează locuțiunile: „un *baboi* d e p e ș t e, am prins numai d o i *baboi* d e p e ș t e“, în cari *baboi* are înțelesul general de „pește nu mare“ sau „nu tocmai mare“.

Din *baboi* se formează deminutivul b a b o i a ș.

Cîntec din București:

„Foicică iarbă mare,
Hai la pește de vînzare:
Știuculița cinci parale,
B a b o i a ș u l opt parale,
Peștișorul ăl mai mic
Ocaua c-un firfiric...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 299)

Cihac (II, 477) crede că *baboi* se întrebuințează numai la plural, ceea ce e fals; apoi îl trage din maghiarul b á b „poupée, mannequin, nymphe d'un insecte". Este învederat că românii puteau să acațe sufixul augmentativ și pejorativ -o i numai doară la un cuvînt care exista deja de mai-nainte în limba românească sau pe care l-au împrumutat chiar atunci din afară; din afară însă românii n-au împrumutat pe maghiarul b á b „păpușă", și prin urmare *baboi* nu poate fi decît o metaforă curat românească din b a b ă, fără nici un amestec unguresc. Peștele „perca fluviatilis" este sur, de unde-i vine și numele cel grecesc πέρκη; de la sur pînă la bătrîn și apoi la b a b ă — metafora e gata.

v. *Babă.* — *Costriș.*

²BABÒI. — v. *Băboi.*

BABOIÀȘ. — v. *Baboi.*

BABÒLȚ. — v. *Bîtlan.*

BABÒRNIȚĂ. — v. *Băborniță.*

BÀBURĂ, s.f.; grosses gouttes de pluie. „*Babură* se zice la picăturile de ploaie mari, cari uneori sînt mestecate cu grindină, iar cînd e timpul așa se zice că b ă b u r e a z ă" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Acest cuvînt este format după modelul altor două vorbe mult mai răspîndite, analoage prin sufix și prin sens totodată: p ì c u r ă „ploaie mică și rară, pluie fine" și c h ì c i u r ă „brumă groasă ce se prinde iarna de arburi, givre" (Costinescu), în cari amîndouă ne întîmpină același atonic -u r ă și aceeași noțiune fundamentală de „apă ce se lasă jos din atmosferă". Modelîndu-se după p i c u r ă și c h i c i u r ă, *babură* s-a format d-a dreptul sau din b a b e „giboulées de Mars", prin adaosul sufixului celui caracteristic, sau chiar din b u r ă, b u r e a z ă „bruine" prin reduplicarea frîntă intensivă a primei silabe. E cu putință chiar ca poporul să fi avut în vedere ambele elemente, formînd pe *babură* prin așa-numita contaminațiune sau fuziune de două teme din b a b e și b u r ă, un mijloc la care, în creațiunea cuvintelor nouă, nu o dată recurge etimologia poporană (cfr. *Cuv. d. bătr.* I, p. 418, 436, 437). În orice caz, este o vorbă curat românească foarte expresivă, aproape onomatopoetică.

v. *Babele.* — *Bură.* — *-ură.*

BABÙȘCĂ. — v. *Băbușcă.*

BABÙT. — v. *Băbut.*

BAC! interj. — v. *Băcăiesc.*

BĂCA! interj.; provinc.: voyons! V e z i b i n e! Se aude numai în Banat. Este turcul b a k a „regarde!“ care s-a furișat și la serbi (Karadžić).

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 279: „...dară iaste în Alcoran scris — iarăși întrebă dervișul — că toți turcii sînt frați unul cu altul? — *Băca!* cum nu ar fi, deacă iaste? răspunse sultanul...“

v. [1]*Turc.*

BACÀL
[1]BACÀN } — v. *Băcan.*

[2]BACÀN, s.m.; t. de comm.: bois de Brésil. „Un lemn roșu cu a cărui apă fiartă se roșesc ouăle etc.“ (Costinescu).

Tarifa vamală moldovenească din 1761 (Cogăln., *Arh. Rom.)*: „*Bacan*, de 14 oca 1 leu vechiu“.

Arabul b a k k a m, trecut în limbile turanice (Miklosich, *Türk. Elem.* I, 19). Deja la cumani: b a c h a n (Kuun, *Codex Cumanicus*, p. 290).

v. [1]*Cuman.* — [1]*Turc.*

BACĂU, n. pr. m. loc.; ville en Moldavie, chef-lieu du district de même nom. Capitala districtului cu același nume în regiunea nordvestică a Moldovei. Se rostește totdauna cu primul *a* clar: *Bacău*, în documente scrise în limbi străine: Баковъ, *Bakow*, *Bacov*, *Bacovia*, *Bacovium* etc. Deja la 1341 exista în Serbia un sat cu acest nume: Баково (Daničić, *Rječnik iz književnih starina* I, p. 22); de asemenea în Ungaria sînt o mulțime de localități numite B a k ó, B a k a, B á k, B a k o v (Hornyanszky, *Geogr. Lex. d. Ung.)*, dintre cari „claustrum de valle B a k o w a“ se citează deja la 1411 (Fejér, *Cod. Diplom. Hung.* X, 5, p. 207); cu toate acestea vorba nu e de loc slavică, ba nici neapărat ungurească, dar totodată n-are a face nici cu zeul B a c c h u s , cu care o înrudeau la noi latinomanii de altădată. Silaba b a c se găsește în orice limbă, și, întrucît semnificațiunea *Bacăului* nu e cunoscută, o etimologie sigură e peste putință. Singura ipoteză plauzibilă se poate răzema pe următorul fapt istoric. La 1400 *Bacăul* era deja un oraș însemnat. Nemic nu arată și nu e probabil că el se va fi întemeiat în scurtul interval de jumătate de secol după descălecarea Moldovei în 1350. Înainte de venirea românilor din Maramureș, aci stăpîneau cumanii (v. [2]*Neamț)*, pe cînd în partea orientală a Moldovei se întinseseră rutenii (v. *Bîrlad)*. *Bacăul* dară ar putea să fi avut ca oraș o origine cumanică, și atunci numele lui s-ar explica prin dialecte turce. A se compara în acest caz orașul B a k ù de lîngă Marea Caspică.

Prin *Bacău* se înțelege nu numai orașul, dar și districtul întreg, bunăoară la Ion Neculce, *Letop.* II, p. 246: „au vîndut un sat la *Bacău* anume Fîntînelele...“

Crisov de la Ștefan-vodă Tomșa din 1614 *(Condica Doljeștilor*, nr. II, p. 186, în Arh. Stat. din Buc.): „cămpiia lui Dragoș-voevod

la Bacău" — o cîmpie despre care a se vedea crisovul lui Alexandru cel Bun din 1419 *(Arh. ist.* I, 1, p. 111).

v. *Trotuș. — Cîmpie. — Dragoș.*

La 1646 episcopul italian Marco Bandini (ap. Kemény, *Das Bisthum zu Bakov*, în *Kurz's Magazin* II, p. 14) descria *Bacăul* și regiunea lui în următorul mod: „Orașul *Bacău* a fost într-o vreme reședința domnilor Moldovei, mai ales atunci cînd trăia Margareta, fiica voevodului unguresc Ștefan din Transilvania și soția lui Alexandru-vodă (moartă la 1410). Pe atunci se înălța în partea sudică a orașului un palat domnesc, care acuma zace în cenușă. Poziținea orașului e cea mai desfătată, scăldat la răsărit de rîul Bistrița, care se revarsă cu violență din munții Ardealului, la meazăzi privind o întinsă cîmpie acoperită cu dese sate românești, despre crivăț pînă la Carpați avînd vestita vale a Bistriței, numită astfel după rîu, și-n fine despre apus, la depărtare de o legă, munți și dealuri, întrerupte prin văi, cale de trei zile pînă la Transilvania. Aerul e cel mai sănătos; păduri frumoase prin natură și prin artă, stejărișe, feare sălbatece și pasări mulțime, rîuri pline de pești delicioși necunoscuți în Italia, apoi belșug de vite, de grîne, de poame, unt și miere..."

Despre Doamna Margareta, prima nevastă a lui Alexandru cel Bun și aceea sub care *Bacăul* ajunsese pe la 1400 la apogeul înfloririi,

v. [2]*Baie.*

Un alt moment important în istoria *Bacăului* a fost episcopatul catolic de acolo, „episcopia cea ungurească din tărg din *Bacău*", după cum îl numesc Duca-vodă și Antonie Ruset *(Foaia pentru minte*, 1845, p. 25, 37), un episcopat fundat la 1401 de către papa Bonifaciu IX și despre care pe la finea secolului XVII Miron Costin *(Arh. ist.* I, 1, p. 169) ne spune: „Biscopul de *Bacău* are titlul: al bisericelor catolice din toată Țeara Moldovei. Autoritatea lui se întinde și asupra Bugiacului, unde locuesc nu puțini catolici, anume în Cetatea-Albă, în Țeghinea și în cele șeapte sate hănești..." Lista episcopilor catolici de la *Bacău* se poate vedea la Benkö, *Milcovia* II, 24—35.

v. [2]*Siret.*

În secolul XV *Bacăul* mai avea încă o altă însemnătate, cea mai mare din punctul nostru de vedere, fiindcă, după cum vom vedea mai jos, ea a lăsat pînă astăzi o urmă în grai. Pînă la anexarea către Moldova în 1475 a districtului Putnei *(Letop.* I, p. 128), *Bacăul* era oraș de hotar despre Muntenia și chiar despre Ardeal. Aci trebuia să se vămuiască mărfurile. În tractatul comercial cu Polonia din 1407, Alexandru cel Bun zice *(Arh. ist.* I, 1, p. 131): „Exportațiunea postavurilor la unguri și la munteni este slobodă, anume pentru exportațiunea muntenească se va plăti în Suceava de la 1 grivnă 3 groși, și la fruntarie la *Bacău* de la 1 grivnă 2 groși, și apoi la întoarcere din Valachia cu marfă de acolo, fie piper, fie lînă, fie orișice, se va plăti în *Bacău* de la 12 cîntare $^1/_2$ rublă de argint..."; și mai jos: „importațiunea cerei muntenești și brașovenești e liberă, plătindu-se vamă de la o peatră de ceară în *Bacău* 1 groș..." Tot astfel sună tractatul comercial cu Polonia din 1434 de la Ștefan-vodă (Kalužniacki, *Dokumenta moldawskie*, Lwów, 1874, p. 25) și de la Petru-vodă din 1456 *(Ibid.*, p. 37). Despre depozitul mărfurilor străine în *Bacău* vorbește un crisov al lui Ștefan cel Mare din 1460 *(Arh. ist.* I, 2, p. 7): „oricare negutitor va veni fie de oriunde și-și va depune

mărfurile în *Bacău* să dea călugărilor (de la Tazlău) vama cea mare de grivnă, iar de mărfurile trecătoare să se ia după lege vamă de car...", adecă o vămuire m a r e după valoare și o vămuire m i c ă după greutate. Un alt crisov de la Ștefan cel Mare din 1459 *(Arh. ist.* I, 1, p. 114) ne arată în *Bacău* o autoritate judiciară, compusă din judecători (sudtzi) avînd la dispoziținea lor „globnici" și „slugi", agenți pentru executarea sentințelor.

Din acea epocă s-a născut și a rămas în graiul românesc o locuțiune proverbială foarte interesantă, pe care Cihac (II, 477) o scrie: „a-și găsi b ă c ă u l", o traduce prin: „trouver son diable" și o trage din cuvîntul unguresc b a k ó „bourreau". Tot așa d. Șăineanu *(Dict. germ.*, 30): „a-și găsi b ă c ă u l = seinen Meister finden, ung. b a k ó, călău", precum și d. Mîndrescu *(Elem. ungurești*, p. 134). Această locuțiune care nu însemnează niciodată „a perit" sau „a murit", ci numai „a pățit-o", „și-a găsit cineva omul care să-l pună la loc și să-l învețe minte, a căzut cineva într-o nevoie din care învață minte" (Laurian-Massim, *Gloss.*, p. 38), n-are a face de loc cu nici un fel de „călău". Apoi nu se rostește „băcăul", ci totdauna „bacăul", cu *a* clar. Este o locuțiune de aceeași natură ca și: „orbul cu întrebarea a nimerit B r ă i l a" (Pann, *Povestea vorbei* II, p. 4), a nimerit-o adecă măcar că e orb și măcar că „Brăila" e departe, ceea ce Cihac ar fi trebuit să scrie cu inițiala mică „a nimerit b r ă i l a", ș-apoi să-i caute originea bunăoară în germanul „Brille = ochilari", tocmai ceea ce caută un orb! „Și-a găsit *Bacăul*", nu „băcăul", vrea să zică pur și simplu: a mers pînă ce a dat de hotar, a ajuns la vamă, a fost oprit și scotocit, n-a putut să mai meargă înainte. Născut în secolul XV, cînd pe călători și mai ales pe negustori îi îngrozeau cele două vămi, „mi-am găsit Bacăul" este un adevărat monument istoric.

Chiar după ce *Bacăul* încetase de demult a fi oraș de margine cu cele două vămi, totuși apropierea acestei regiuni de hotar și poziținea-i cea foarte muntoasă, care înlesnea hoțiile de tot felul, făcea ca districtul întreg în curs de mai mult timp să fie organizat curat militărește, cu sate scutite de dări și însărcinate a ținea s t r a j ă.

Iată în această privință un act inedit din 1633 *(Doc. Rom.* I, nr. 88, în Arh. Stat. din Buc.): „Io Alexandru Iliiaș voevoda etc., scriem domniia mea tuturor slugilor domniei méle căți veți înbla cu slujbele domniei méle la ținutul *Bacăului*, dămu-vă știre, deaca veți vedea cartea domniei méle, iară voi să aveți a lăsa foarte în pace de toate angheriile satul Burlești, numai să aibă ei a-și plăti cisla lor cât vor hi scrisi la catastiv în vistériul domniei méle, nici iliș să nu dea nici sulgu nici unt nici cară nici lup nici o angherie câte sint pre alți mișei a domniei mele, pentru căci domniia mea ĭ-am lăsat să ție strajă pre apa Tazlăului celui mare, cum țin și alte străji, și de toate să li se ție în samă de câte se țin și altor străji, și nime întru nimic să nu-i învăluiască preste cartea domniei méle, inak ne bădet. Sam gospodin velél. Io Alexandru Iliiaș voevoda. (L.S.). u Ias leat 7141, mart 15. — Poiannă."

Bine scris și întrebuințat aproape-aproape în sensul său cel adevărat, acest prețios idiotism ne întimpină la Costache Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII:* „Cahin-caha am trecut prin Roman, a m g ă s i t *Bacăul*, și am înaintat spre Tîrgu-Ocnei..." Norocul lui Negruzzi că la *Bacău* nu mai erau vameșii de altădată, ba nici măcar străjerii lui

Alexandru-vodă Iliaș, căci atunci el n-ar fi zis „am găsit", ci „mi-am găsit *Bacăul*".

„A-și găsi *Bacăul*" este ceea ce în folcloristică se numește „blazon populaire": porecle satirice sau ironice ce se dau de către popor diferitelor localități și a cărora origine se perde uneori în vechimea cea mai depărtată. Un alt b l a z o n al *Bacăului*, care n-a izbutit a se răspîndi și a deveni proverbial, se cuprinde într-o colindă „a plugului" din Moldova (Ghibănescu, în *Analele literare*, 1888, p. 44):

„Unii sîntem de la *Bacău*,
Unde mămăliga e un leu,
Cea de făcăleț
Un sorocovăț,
Cea de pe căldare
Douăzeci de parale!..."

v. *Gherghița. — Giurgiu. — Tîrgoviște.*

BACCEÀ, s.f.; t. famil.: vieux décrépit, vieille décrépite. Termen burgez, necunoscut la țară. D. Șăineanu *(Elem. turc.*, II) crede că *baccea* ar putea să fie din b a b c e a, un deminutiv din turcul b a b à „tată, bunic".

v. *Boccea.*

BACCEVÀN, s.m.; maraîcher, marchand de légumes. Z a r z a v a g i u. Turcul b a g č e b a n „jardinier", de unde la bulgari b a h č e v a n (Miklosich, *Türk. Elem.* I, 17). Cuvînt întrebuințat de cronicarul Enachi Cogălniceanu în același pasagiu cu o mulțime de alte turcisme:

„Că boierul de divan
A s-agiungă *baccevan*
Și să strige pe s o c a c
Vănzînd tot praji și spănac;
Aceasta de nu le vine
Și vor să trăească bine,
Apuce-s' de b ă c ă l i e,
Că-i mai mare boierie;
Ș-aceasta de nu le place,
Pe h a m a l vază ce face..."

(*Letop.* III, 284)

Românii au luat cuvîntul nu d-a dreptul de la turci, ci de la bulgari, vestiți la noi ca zarzavagii. Nu știm dacă se mai întrebuințează undeva în grai.

v. *Zarzavagiu.*

BÀCE. — v. *Bade.*

¹BACI (pl. *baci)*, s.m.; maître berger, fromager. Se rostește monosilabic. „Acela care într-o stînă sau cășărie îngrijește de brînzuri și face cașul" (Costinescu).

P.S. Aurelian, *Sistemele de cultură*, p. 21—2: „*Baciul* este însărcinat cu facerea brînzei, a urdei și a untului. El cu toate că nu poruncește ciobanilor, nimeni însă nu poate să ia ceva din productele stînei fără încuviințarea sa. El ține cheile și îngrijește de stîna oilor. El duce la cășărie pe cal produsele stînei. Simbria sa este zeciuiala din toate productele ce fabriccază, precum și îndestularea. *Bacii* buni sînt foarte căutați..."

v. ²*Scutar.*

Balada *Gealip Costea:*

„Dur la mine, *bacilor,*
Bacilor voinicilor,
Voi la turme să-mi tot stați,
Bine seama să-mi luați..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 513)

Balada *Dobrișean:*

„Ciobanii lui Dobrișean
Sînt boieri ca de divan,
În toiege rezimați
Și-n caftane îmbrăcați;
Bacii lui poartă cîrlige,
Tot cîrlige de argint
Cum n-am văzut pe pămînt..."

(*Ibid.*, 474)

Balada *Șalga:*

„La perdeaua-n miezul nopții
Nemerit-au haiducii,
Nemerit-au, năvălit-au,
Palașele zinghenit-au,
Pe ciobani legatu-mi-au,
Dulăi împușcatu-i-au,
Iar pe *baciul* c e l m a i m a r e
Îl fereca și mai tare
Cu coatele la spinare..."

Basmul *Sărăcia din casă* (Ispirescu, *Legende*, p. 209): „Pe toamnă se pomenește cu un alt argat că-i aduce un burdușel de brînză. — *Baciul* de la stînă, zice el, a adunat laptele de la oaia finului, l-a făcut brînză și l-am adus acasă..."

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 18: „Dar cîte una-una căruțele sosesc la tîrla sau la stîna unde vînătorii au să petreacă noaptea; un bordei acoperit cu paie, cîteva saiele și olumuri pentru vite, o ceată de dulăi țepeni lătrînd cu învierșunare și în toată împrejurimea un miros greu de oaie, de ceapă și de rachiu, iată adăpostul și straja ce le poate oferi *baciul* de la Rădana sau cel de la Renciu..."

În monumente istorice, cuvîntul *baci* ne întîmpină deja de pe la finea secolului XIII. Într-un crisov al țarului serbesc Ștefan Uroș I (1293—1302), într-o lungă listă de r o m â n i (д сѣ Власи), figurează și unul cu numele *Baciu:* Бачь *(Documente Hurmuzachi* I, 2, p. 797). Apoi, într-un crisov al lui Ștefan cel Mare din 1488 (Melchisedec, *Chron. Romanului* I, p. 147), se menționează doi tatari din cei așezați din vechime

pe pămîntul Moldovei: „*Baciul* cu copiii și fratele său Ninga holteiul“ (Татаръ на имѧа Бачюл съ челедію и брата его Нинга Холтѣюл)

De unde vine cuvîntul?

Mai întîi de toate, trebui să separăm pe *baci* „cioban“ de b a d e „frate“, cu care-l amestecă Cihac și alții și pe care bănățenii, dar numai bănățenii, îl rostesc uneori b a c e, căci în graiul lor dentala urmată de o vocală moale tinde regulat a se preface în palatală, ceva cu desăvîrșire provincial, necunoscut celorlalți români și datorit în regiunea Banatului exclusiv influinței serbe.

v. *Bade*. — *D*. — *T*.

Din dată ce rămîne numai *baci* „cioban“, urmează a se constata că el există la toți românii, pretutindenea cu sensul bine determinat de „cel mai mare dintre ciobani“, acela care e însărcinat în specie cu facerea cașului, iar la macedo-români „*baciu* se numește acela care îngrijește să strîngă seul la zalhana, adecă acela care dirigează, care dă ordini celorlalți argați“ (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms. în Acad. Rom.).

Pentru a face de aci un pas înainte, cată să observăm că:

1. la albanezi *baci* „cioban“ nu se află de loc, încît Miklosich (*Etym. Wtb.*, 6) numai doară din grăbire de condei a putut să admită pentru acest cuvînt posibilitatea unei origini albaneze;

2. între cuvintele române ciobănești nu se află de loc nici un termen unguresc, pe cînd ungurii, din contra, au împrumutat de la români pînă și pe b e r b e c s = *berbece* (= berbicem) și pe p a k u l a r = *păcurar* (= pecorarium), astfel că românismele în terminologia pastorală ungurească fiind un fenomen necontestabil, nu românii au putut să ia de la unguri pe *baci*, ci tocmai ungurii l-au luat de la români, dîndu-i formele de b a c s, b a c s a, b a c s o „maître-berger“.

La slavi, după recunoașterea unanimă a slaviștilor (Miklosich, Matzenauer etc.), *baci* este o vorbă străină. Ea nu se găsește decît acolo pînă unde s-a putut întinde înrîurirea românească, și anume:

a) la românii cei slavizați din Moravia, de unde și-n limba bohemă și la slovaci „b a č a, b a č e, Oberschäfer bei den Walachen in Mähren“ (Jungmann, *Slownyk česky* I, 59);

b) la românii cei polonizați din Silezia de lîngă Teschen: b a c z a (L. Malinowski, *Zarysy życia na Szląsku*, p. 51);

c) la serbi, într-un mod provincial, b a č și b a č a „Senner, pecoris custos“, pe cînd termenul serbesc cel răspîndit este „stanar“; apoi b a č i ĭ a „locus et casa mulgendis aestate ovibus“, pe lîngă termeni mai întrebuințați „stan“ și „katun“ (Karadžić);

d) în fine la bulgari b a č i l o „bergerie“, mai puțin răspîndit decît sinonimul „mandră“.

Să mai adăogăm în treacăt că la sașii din Ardeal românul *baci* a căpătat sensul onorific de om venerabil în genere: „B a a t s c h u, Ehrenbenennung älterer Männer, dem hochdeutschen Meister, Herr entsprechend“ (*Sitzungsber. d. Wiener Akad., hist.-phil. Kl.*, t. I, p. 234).

v. *Băcie*. — *Brînză*. — *Jintiță*. — *Urdă*...

Așadară ungurii și slavii au căpătat pe *baci* d-a dreptul de la români; de unde însă îl vor fi avînd românii? căci latin sau romanic el nu este, și nu este nici dacic sau tracic.

Cuvîntul nostru „cioban“, sinonim cu romanicul „păcurar“, deși persian de origine, totuși ne-a venit nouă foarte de demult prin turani, nu însă despre meazizi de la turcii osmanlîi, după cum își închipuiește Cihac (II, 566), ci despre răsărit: de la acele triburi din veacul de mijloc,

cari l-au lăsat de asemenea rușilor și polonilor și dintre cari pecenegii și cumanii în specie au trăit printre români secoli întregi. În toate dialectele turco-tătare tulpina b a k însemnează „regarder, surveiller", de unde prin sufixul *-ci*: b a k č i „surveillant". La români acest cuvînt a dobîndit forma *baci* și sensul restrîns de „surveillant de la bergerie", cu cari ambele, ca un fel de pecete curat românească, el a trecut apoi la slavi și la unguri. În secolul X, cînd s-a făcut despărțirea între dacoromâni și macedo-români, sensul strict ciobănesc al *baciului* se pare a nu se fi fixat încă pe deplin, și de aceea în dialectul macedo-român cuvîntul însemnează „surveillant de la boucherie".

O mulțime de localități în România poartă numele de *Baci*, între cari și o insulă în Dunăre lîngă Turnu-Măgurele. De asemenea augmentativul B ă c i o i u. Cît privește localitățile B ă c e ș t i și B ă c e n i, numele lor ar putea să derive tot așa de bine din B ă c.

v. [2]*Baci.* — *Cioban.*

[2]BACI, s.m., t. de jeu enfantin: le premier ou le plus habile au jeu d'osselets. Cel mai dibaci dintre copiii cari se joacă „în armean", una din varietățile jocului „în arșici", se numește *baci.*

Ispirescu, *Jocuri de copii*, p. 79: „Al cui ichiu cade mai întîi bei, este *baciul*, adecă cel ce trebuie să dea întîi".

Ion Ghica, *Scrisoarea XV:* „Teodoros era meșter de frunte în toate jocurile de copii. Reputația lui de giolar era mare de la Antim pînă în Lucaci. Averea noastră în arșice se suia într-o vreme pînă la două mii tot c a p r e curățite în var și îngropate în pămînt în donițe. El zicea totdeauna pe

Opus pocus imperator,
Țangăr mangăr nacaftù,
Tacaftù melengher buf!

Și le potrivea așa de bine, că buful cădea totdeauna pe ceialalți jucători, și rămînea tot el *baciul...*"

Arșicele în jocurile copilărești fiind numite m i e l e și c a p r e, ca și cînd ar închipui o turmă, se înțelege de la sine pentru ce jucătorul cel mai de frunte poartă numele de *baci*, adecă de „maître-berger".

v. [1]*Baci.*

BACLAVÀ (plur. *baclavale)*, s.f.: espèce de patisserie ou de gâteau, massepain. „Plăcintă turcă sau greacă, cu miere sau zahar, cu nuci sau migdale" (Costinescu). Turcul b a k l a w a, cu același sens.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXII:* „Un domn grec, a cărui nume ingrata istorie a uitat a ni-l păstra, era un mare mîncău de plăcinte. Caimac, gugoașe, alivenci, iaurt, seralii, *baclavale*, plăcinte, învîrtite etc. se îngropau în stomahul lui ca într-un abis fără fund..."

v. [1]*Turc.*

BACÒN, s.m.; t. de bot.: tabac femelle, Nicotiana rustica. „*Bacon* sau b a c o n i ț ă" (Dr. Brîndza). Rusește dialectic b a k u n (Будиловичъ, Первобытные Славяне, I, p. 82). Cuvîntul pare a fi străbătut la noi cu ocupațiunile rusești.

v. *Dohan.* — *Tutun.*

BACÒNIȚĂ. — v. *Bacon.*

BACȘÎȘ (plur. *bacșișuri)*, s.n.; pourboire, pot-de-vin, étrennes. Turcul b a g š y š. Cuvînt introdus la români chiar înainte de epoca fanarioților. *Bacșișuri* se dau la subalterni, d a r u r i la cei deopotrivă sau la superiori.

Axinti Uricarul, *Letop.* II, p. 164: „Aceasta ce au făcut inicerii și n-au vrut să dea războiu șvezilor, au făcut-o ori că nu se îndura de craiul că le da mult *bacșiș*, ori că agiunsăse craiul cu d a r u r i la capetele inicerilor..."

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 218: „(Iliaș Alexandru) era și darnic, *bacșișuri* da mari, că era om bun..."

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 197: „și așa trecând la Iași au sosit la Copou și au conăcit acolo șezând pănă a treia zi, mergând domnul în toate zilele de se împreuna, triimețăndu-i de toate tefaricule ce se afla în Iași, dănd și *bacșișuri* îndestul la oamenii pașii..."

Ibid., p. 223: „le găsisă orz de agiuns, dăndu-le și căte un *bacșiș* de cheltuială pentru bună venire..."

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 306: „apoi dascalul școalei slovenești asemene face orații printr-al său ucenic pe limba românească, și toți aceștii mergând pe rănduială sărută măna domnului și-și ieu *bacșișul* lor..."

Ibid., p. 314: „la partea slujitorească se rănduesc *bacșășurile* de la visterie cu catastif domnesc..."

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 1: „Să dai degrabă curcanii la bucătărie să-i puie-n frigare, și să spui lui Gheorghi bucătariul ca să mi-i rumunească frumos, că i-oi da *bacșiș* bun..."

v. [1]*Turc.*

BADANĂ. — v. *Bidinea.*

BÀDE, s.m. 1. t. famil. qu'on emploie: *a)* quand on parle à son frère aîné ou de son frère aîné, frère ou cousin plus âgé; *b)* quand une jeune paysanne parle à son amant ou de son amant; *c)* quand on s'adresse à un paysan plus âgé que l'on veut honorer; 2. Nom de baptême. Deși masculin, cuvîntul se declină femeiește: articulat *badea*, genitiv și dativ singular *badii*, vocativ *badeo*, plural n-are. În Banat se rostește *bace*, cu trecerea silabei *de* = *dže* în *ce* sub înrîurirea foneticei serbe, fără a se confunda însă cuvîntul vreodată cu b a c i „maître-berger".

Dicționarul bănățean circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 426):

„B a č. Opilio.

Ba če. Frater maior natu".

Tot în Banat se aude și forma *baia*, care se explică iarăși prin fonetism serb: „baĭam = badem" etc. (Karadžić).

Formează o mulțime de deminutivi: b ă d i ț ă cu scurtatul b i ț ă, b ă d i c ă cu scurtatul b i c ă, b ă d i u c ă, b ă d u c ă, b ă d i c u ț ă, b ă d i l ă, și are o formă colaterală b a d i u cu deminutivii ei, despre cari toate a se vedea la locurile lor.

Rar în orașe, acest cuvînt e foarte des pe la țară. Ca nume pe care un frate sau văr îl dă fratelui sau vărului mai mare, se întrebuințează

mai mult deminutivii b ă d i c ă și b ă d i ț ă. În texturi literare, întru cît ne aducem aminte, *badé* cu această nuanță nu ne întîmpină de loc. Nuanța a doua însă, ca nume pe care fata îl dă iubitului ei, *bade* este de o circulațiune extremă, astfel că numai în micul volum de doine și strigături culese de dd. Bîrsan și Jarnik el se găsește peste 150 de ori, afară de formele cele deminutivale; citeodată *bade* se repetă mai de multe ori într-o singură bucată, bunăoară:

„*Badea* meu, tînăr băiat,
Nici mustața nu i-a dat;
Badea meu, tînăr copil,
Roșu ca un trandafir,
Din obraz îi pică sînge,
Unde-l văz inima-mi plînge.
Fața lui ca trandafirul,
Trupul lui ca rosmarinul.
Cum e bradul arătos,
Așa-i *badea* de frumos;
Cum e bradul nalt din munte,
Așa-i *badea* meu de frunte!...“

(J. B., 39)

sau:

„Foaie verde nuc-amară,
Badea-i mînios de-aseară
Că n-am șest cu el afară!
Foaie verde flori de fragă,
Iartă, *badeo*, iartă dragă...“

(*Ib.*, 105)

sau:

„Floricică din grădină,
Badea dorul nu-mi alină;
Floricică de pe luncă,
Dorul *badii* mă usucă;
Floricică din ogoară,
Dorul *badii* mă omoară;
Floricică de izvor,
Vino, *bade*, altfel mor...“

(Sevastos, *Cîntece moldov.*, 129)

Este de observat că, în poezia poporană, cînd despre flăcău se zice *bade*, atunci aproape totdauna i se răspunde despre fată prin m î n d r ă:

„Ce stai, *bade*, tot pe prag
Și te uiți la noi cu drag?
— Mărită-te, m î n d r a mea,
C-apoi nu m-oi mai uita!
— Și tu, *bade*, crezi că eu
Mă topesc de dorul tău?
— M î n d r ă, de nu ți-ar păsa,
Acum nu m-ai întreba!
— *Bade*, mie mi-i de tine
Chiar ca lupului de cîne!“

(*Ib.*, 129)

sau:

„Rău e dealul cu cucute
Şi *badea* cu mîndre multe..."

(*Ibid.*, 407)

sau:

„Suflă vîntu-n paie ude,
Eu strig, mîndra nu m-aude.
— Ba zău, *bade*, aud bine,
Dar nu pot veni la tine..."

(*Ib.*, 56)

sau:

„— Poţi tu, mîndră, zice zău
Că nu te-am sărutat eu?
— Ba eu, *badeo*, nu pot zice,
Că mi-a plăcut gura dulce..."

(*Ib.*)

sau:

„Iese mîndra la portiţă
Numa-n iie şi-n cretinţă,
Badea trece pe uliţă;
Mîndra trage cu ochiul,
Badea sucește clopul;
Badea trage cu geana,
Mîndra scoate năfrana..."

(*Ib.*, 72)

sau:

„— Răsai lună şi sui sus
Şi du la mîndra răspuns,
Sau să iasă sau să ştiu
Pe la ea să nu mai viu.
— Răsai lună şi sui sus
Şi du la *badea* răspuns
Să iubească-n altă parte,
Că pe-aici nu se mai poate..."

(Sevastos, *Cîntece mold.*, 103)

Pentru acest important paralelism s-ar putea aduce sute de exemple.

În graiul poporan, „femeie mîndră" sau „fată mîndră" însemnează frumoasă nu numai fiziceşte, dar şi moralmente (v. *Mîndru)*. Tot aşa corelativul *bade* trebui să exprime, din punctul de vedere fizic şi moral, o calitate caracteristică a bărbatului sau a flăcăului, o calitate nefemeiască, prin urmare nu frumuseţea, ci vîrtutea, prin care el apără şi protege pe femeia. Pentru ţărancă *bade* este „le maître", dar „le maître" ales de bună voie, nu prin impunere, adecă „le patron".

Tot ca „patron", dar numai prin etichetă, nu prin simţimînt, se întrebuinţează *bade* cînd ne adresăm către un ţăran mai în vrîstă, care nu e slugă a noastră şi pe care voim a-l cinsti.

I. Creangă, *Scrieri* I, p. 151:

„— Ba nu, *bade* Ipate, n-aibi grijă; nu ți-oi mai cere vreun lucru mare pînă pe-acolo. Ș-apoi, ce ți-oi lua eu din casă nu-ți face trebuință d-tale.

— Apoi na, zise Ipate. Măsură-i vorba cu îmblăciul. Balan să-ți aleagă din gură ce spui, dacă nu vorbești deslușit.

— Apoi dă, *bade* Ipate..."

În *Urarea plugului:*

„Aho! aho!
Plugul *badei* cu 12 boi,
Boi bourei...
La luna,
La săptămîna,
S-a dus *badea* să vază
Grîul de-i răsărit,
De era de secerat;
Badea l-a secerat,
În girezi l-a adunat..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 144)

P. Ispirescu, *Păcăliturile internaționale (Col. l. Tr.*, 1882, p. 158): „Un român călătorea. Ajungînd într-un sat, unde își aducea aminte a cunoaște p-un sas, trase în gazdă la acesta, fiindcă înserase.

— Bună vremea, j u p î n e.

— No, bine ai venit, *bade* Ioane.

— Bucuroși la oaspeți, j u p î n e?

— Bucuroși, bucuroși, *bade* Ioane".

În acest dialog, j u p î n și *bade* sînt termeni corelativi; dar j u p î n „seigneur", pe care-l întrebuințează săteanul față de orășean, arată lipsa de intimitate, pe cînd orășeanul prin *bade* vrea să între tocmai în intimitatea săteanului, vrea să-i grăiască așa-zicînd sătenește; cu alte cuvinte, țăranul este cu un respect rece, orășeanul cu o amicie prefăcută.

Ca nume propriu, *Bade* e foarte obicinuit printre săteni, mai ales în Țara Românească; altădată era nu mai puțin răspîndit pe-n orașe și chiar printre boierime. Fiind același cuvînt cu apelativul b a d e, se articulează și se declină întocmai ca și acela, avînd și el o formă colaterală B a d i u, precum și formele deminutivale B ă d i c ă, B ă d i ț ă, B ă d i c u ț ă, B i c ă și B i ț ă.

La 1430, sub Dan-vodă, trăia marele vornic *Badea (Arh. ist.* I, 1, p. 73).

La 1529, sub Moise-vodă, marele stolnic *Badea (Ibid.*, p. 30).

La 1575, sub Alexandru-vodă, un alt *Badea*, tot mare stolnic *(Ibid.*, p. 50), și sub același domn, la 1577 *(Ib.*, p. 143), un simplu gramatic *Badea.*

Într-un zapis din 1607 *(Doc. rom.* I, nr. 20, în Arh. Stat. din Buc.): „eu *Badea* fečorul Mușatii den Nagomirești-de-Jos ot sud Mușcel dat-am acesta al mieu zapis ca să fie de bună adevărată credință la mâna dumnĭalui *Badii* armașul...", amîndoi contractanții purtînd același nume de *Bade.*

Într-un zapis din 1636 *(Doc. rom.* I, nr. 85, în Arh. Stat. din Buc.): „ĭ-am vândut o moră, care moră am luat de la *Badea* de Argeș 2 rote într-o casă..."

Într-un zapis dîmboviţean din 1638 *(Doc. rom.* I, nr. 274, în Arh. Stat. din Buc.): „mărturie anume Coresie i Ignat i Gudea i Ion brat Cores i Comanŭ i Dragomir ot Fiĭani i Neacşul i Oprea i Micul i Vasilie i *Badea* i Liĭa..."

Într-un zapis piteştean din 1645 *(Doc. rom.* II, nr. 8, p. 5 b, în Arh. Stat. din Buc.): „*Badea* den Grosi şi Ion şi Bobolea şi Micul şi Stancĭul şi Stan şi Mihaĭ Dumitru al *Badei*".

Într-un zapis din 1657 *(Doc. rom.* I, nr. 132, în Arh. Stat. din Buc.): „cu *Badea* Lancea i Negrea i Aldea Cărstocea i Radul Lancea i Aldea Vlădău ot Rucărŭ..."

La 1699 Constantin-vodă Brîncoveanu *(Cond. ms. brîncovenească*, p. 7, în Arh. Stat. din Buc.) vorbeşte despre o rudă a sa: „*Badea* logofăt den Brâncovéni".

În acelaşi timp trăia faimosul mare boier *Badea* Bălăceanu, făcut conte de către Austria, un titlu pe care românii îl metamorfozară în „contoş".

Ion Canta, *Letop.* III, p. 146: „era mulţi şi de ai noştri amestecaţi cu leşii, şi *Badea* Bălăceanu c o n t o ş..."

Filimon, *Ciocoii vechi şi noui*, p. 331, scoţînd pe scenă doi oameni din popor, pe unul îl face V l a d, pe celalalt *Bade:*

„— Nevoie mare, măi Vlade! eu de aş fi ca Vodă, în loc de a osîndi pe tîlhari la ocna părăsită, le-aş tăia mai bine capetele.

— Da de ce, măi *Badeo?...*"

Femininul din *Bade*, B ă d e a s ă, după cum se cheamă şi un sat în Argeş (Frunzescu).

O mulţime de localităţi în Ţara Românească poartă numele de B ă d e n i, B ă d i c e n i, B ă d i ţ ă, B ă d i ţ e ş t i, B ă d e ş t i, dintre cari una este istorică deja din secolul XIV (v. *Bădeşti).*

Apoi patronimicul B ă d e s c u, ca nume de familie, e foarte răspîndit la români.

În Moldova numele propriu *Bade* este astăzi rar: însă numirile satelor ca B ă d e n i şi B ă d e u ţ i, dintre cari acesta din urmă e din secolul XV (v. *Bădeuţi)*, dovedesc că el se obicinuia într-o vreme mai mult decît astăzi.

La 1421, între boierii lui Alexandru cel Bun figurează Dumitru B a d e v i c i, adecă fiul lui *Bade*. La 1443, între boierii lui Ştefan-vodă ne întîmpină marele vornic *Badea (Documente Hurmuzake*, t. 1, p. 833 şi 880).

În Transilvania numele propriu *Bade*, cu ortografia ungurească B a g y e, a fost totdauna şi a rămas foarte circulator printre români; iar din deminutivii lui s-au format numile a două familii boiereşti din Făgăraş, una B i ţ ă = B ă d i ţ ă în Veneţia-de-Jos şi cealaltă B i c a = B ă d i c a în Voevodenii-Mari (N. Densuşianu, în *Col. l. Tr.*, 1883, p. 443—4).

La slavi onomasticul *Bade* nu există de loc. Toate exemplele citate de Moroškin (Славянскій именословъ, p. 6) sînt luate din nomenclatura curat românească în colecţiunea de documente moldo-muntene a lui Venelin şi în aşa-numitul Sinodic al lui Sevastianov.

Ca apelativ, *bade* este de asemenea cu desăvîrşire străin slavilor, iar la ruteni, sub formele b a d ĭ o şi b a d i c a, el este un învederat împrumut de la moldoveni, cu cît mai vîrtos că nici nu-l au decît numai rutenii din Bucovina şi huţanii. Slavicul b a t ĭ a, de unde maghiarul b á t y a (Miklosich, *Etymol. Wtb.*, v. *bašta)*, cu sensul fundamental de

„tată", nu putea să devină *bade*, deoarăce românii nu prefac niciodată pe *t* în *d;* şi-apoi de la noţiunea de „père" şi chiar de „frère" era cam greu a ajunge la aceea de „amant". Chiar dacă fonetica română ar permite trecerea lui *t* în *d*, ceea ce nu este, totuşi această trecere nu s-ar fi putut întîmpla la români anume cu slavicul b a t ĭ a, căci analogia cuvîntului f r a t e ar fi apărat o formă cu *t*, nu cu *d*. În scurt, ungurii şi slavii n-au a face în cestiunea de faţă.

v. *Baştină.*

Noi am văzut că *bade*, fie ca frate mai mare, fie ca ţăran respectabil, fie ca amant, are la români înţelesul general de „amic mai cu autoritate". Cu obicinuita şovăire romanică între *b* şi *v* (v. *B*), *bàde* este d-a dreptul latinul v à d e m *(vas, vadis)* „celui qui garantit pour quelqu'un, celui qui répond de quelqu'un devant la justice", sinonim cu „fidejussor" şi cu „sponsor". În dreptul roman imperial, s p o n s o r e s înlocuiră aproape de tot pe v a d e s, cari însă n-au încetat de a trăi în gura poporului. În latinitatea medievală se mai întrebuinţa forma v a d i u s, precum şi verbul v a d a r e „fidejubere pro alio" (Du Cange); dar în dialectele romanice occidentale cuvîntul n-a rămas. Românul *bade* = v a d e este o preţioasă rămăşiţă juridică din acea epocă a colonizării Daciei Traiane, cînd provincialii, departe de contactul puterii centrale, expuşi la tot felul de vexaţiuni administrative, aveau necontenit trebuinţă, fie bărbaţi, fie femei, de cineva mai cu vază ca să chezăşuiască şi să se facă răspunzător pentru dînşii: „se dare v a d e m pro amico", „v a d a r i amicitiae nodulo". De aceea *bade* la români exprimă o nuanţă de iubire, pe care n-o are nici „frate", nici „nene", nici ceilalţi termeni analogi din nomenclatura familiară. Noi credem că numai lipsa acestui cuvînt în limbile romanice occidentale a împedecat pînă acum pe linguişti de a observa din capul locului că românul *bade* nu este altceva decît latinul v a d e m; să nu uităm însă niciodată că românii singuri formează întreaga ramură romanică orientală, a căriia formare înfăţişează o mulţime de particularităţi specifice.

Bade nu însemnează o rudă de sînge, ci o rudă de alegere, o rudă convenţională de acelaşi fel cu f î r t a t (= ca şi frate) şi cu s u r a t ă (= ca şi soră). Între f î r t a ţ i şi s u r a t e există însă o egalitate de condiţiuni, doi f î r t a ţ i fiind deopotrivă între ei, două s u r a t e de asemenea fiind una ca şi alta, pe cînd *bade* e totdauna mai mare faţă cu acela care-i zice astfel, adecă pentru acela care, ca să aibă un apărător sau ocrotitor, „illum v a d e m constituit".

v. *Badiu. — Fîrtat. — Surată. — Nene. — Lele...*

BADÌE, s.f.; ?

În balada *Rada* din colecţiunea lui Alexandri:

„Şi ţi-oi da eu ţie
Ruble chiar o mie,
Papuci în ***badii***
Aduşi din Indii..."

D. Şăineanu *(Elem. turc.*, 16) scoate de aci singularul *badie*, pe care-l explică prin „coş, cutie" şi-l trage din persianul b a d i a „cruche".

Noi ne temem foarte mult că „în *badii*" va fi o greşeală de tipar sau o greşeală de auz, una din două. „Papuci î n c u t i i" n-are nici un sens,

de vreme ce în cutii se poate aduce orișice și n-ar fi vreo deosebită laudă pentru papuci. Apoi de la noțiunea de „cruche", „ulcior", pînă la acea de „coș, cutie" e cam departe. Nu cumva „î n *badii*" ar trebui cetit î m b a d i ĭ, plural de la un adjectiv î m b a d i ŭ? În acest caz cuvîntul ar fi tot turcesc, dar din arabul b é d ì „nouveau, rare, merveilleux", ceea ce ar avea un sens cît se poate de potrivit: „papuci minunați, rari, de modă nouă":

„Papuci î m b a d i i
Aduși din Indii..."

v. [1]*Turc.*

BÀDIU, s.m.; 1. t. familier ayant toutes les significations de b a d e (v. ce mot); 2. nom de baptême; 3. nom propre d'un bandit légendaire. Se rostește disilabic. Maioritatea numilor masculine terminîndu-se în *-u*, *badiu* este o formă mai nouă analogică în locul formei vechi organice b a d e, despre care vezi mai sus. Se articulează *badiul* și se declină în consecință. Formează deminutivi: b ă d i ș o r, b ă d i c, b ă d i ț, b ă d i c u ț. Ca nume personal se întrebuințează totdauna articulat: *Badiul*, cu femininul B ă d i u l e a s ă. E mult mai rar în circulațiune decît *bade*, de care se izbește cîteodată în același cîntec poporan, ori îl înlocuiește numai pentru hatîrul rimei sau al ritmului, bunăoară:

„Foaie verde-a macului,
Pentru voia *badiului*
Dat-am trupul dracului..."

(J.B., *Trans.*, 11)

sau:

„Frunză verde frunzuliță,
Rădică-te, neguriță,
De pe peri, de pe gutui,
De pe casa *badiului*..."

(*Ibid.*, 161)

sau:

„Foaie verde de dupleu,
Însoară-te, *badiul* meu,
Și trăiește, b a d e o,-n bine,
Și gîndește și la mine..."

(*Ib.*, 404)

Cu sensul de frate mai mare și cu acela de termen de cinste ca în „b a d e-I o n", „b a d e-cutare", forma *badiu* nu ne întimpină aproape niciodată.

Între mai mulți moșneni moldoveni de la 1554, cari cumpără un pămînt de la Alexandru-vodă Lăpușneanul *(Arh. ist.* I, 1, p. 67): „*Badĭul* i Dobre i Ion Leul..."

Într-un act muntenesc din 1601 *(Doc. rom.* I, nr. 57, în Arh. Stat. din Buc.): „adecă eu *Badul* Căndea ot Nucet împreună cu soru-mea..." 81

La 1580, între chinesii români din Ardeal *Badiul*, cu ortografia ungurească *Bagyul* (Kemény în *Kurz's Magazin* II, p. 329).

Ca nume personal, e mai cu deosebire răspîndit în popor banditul *Badiul*,

„Circiumarul frîncilor,
Măcelarul turcilor,
Spatiiul ovreilor
Și gazdul holteilor..."

cu nevastă-sa B ă d i u l e a s ă,

„Cu stat ca de jupînească,
Cu ochi mari de puic-aleasă..."

O lungă baladă despre acest *Badiul:*

„Ascultați, boieri, la mine,
Să vă s p u i p e *Badiul* bine..."

circulează, cel puțin în patru varianturi, în Moldova, în Bucovina și-n Țara Românească. Varianturile cele mai interesante sînt cele publicate de dd. G.D. Teodorescu și S.F. Marian. Această baladă s-a născut învederat în regiunea dunăreană a României,

„În cel mare sat s e r b e s c
Jumătate r o m â n e s c"

după variantul din colecțiunea lui Alexandri; dar fondul istoric este anevoie de limpezit. *Badiul* e un nume curat românesc, dar acela care-l scapă în baladă din mîinile turcilor, nepot după unii, frate după alții, este cînd „Neculcea",

„Fecioraș de serb bogat,
Mare veste-n Țarigrad"

cînd un „Marcu",

„Marcului Bulgarului,
Frățiorul *Badiului*"

cînd un „Carabăț". Apoi Alexandri observă că: „Această baladă se cîntă pe o arie cam serbească, cu trăgănături de glas orientale, și lăutarii adaugă la sfîrșitul ariei un soi de suspin pe cuvintele turcești: Brui aman, aman!" Prea veche nu este nici într-un caz. *Badiul* nu e un h a i d u c, ci un h o ț obicinuit, de o putere fizică îngrozitoare, dar fără nici o trăsură eroică, fără nici o scînteie nobilă, fără nemic din ceea ce caracterizează pe Toma Alimoș, pe Baba-Novac, pe Gruie Grozovan, pe Codrean, pe Mihu etc.

v. *Haiduc.* — *Hoț.*

Mai multe localități în România poartă numele de B ă d u l e ș t i, B ă d i c, B ă d u l e a s ă, iar un munte în Gorj se cheamă chiar *Badiu*, negreșit după vreo tradițiune, pe care noi n-o cunoaștem.

Ca nume de familie, e foarte răspîndit la români patronimicul B ă d u l e s c u.

v. *Bade.* — *Bădăran.*

BÀE. — v. *Baie.*

BÀEA. — v. *Baia.*

BÀER.
BÀERĂ. } — v. *Baier.*

BÀFTĂ. — v. *Boftă.*

BAG *(băgat, băgare)*, vb.; faire entrer, faire aller, faire avancer. A da lui *bag* înțelesul fundamental de „mettre, placer", după cum fac Pontbriant, Cihac și alții, ca și cînd ar fi sinonim cu p u n, este a nesocoti accepțiunile cele mai de căpetenie ale acestui verb, cari sînt toate de o natură cauzativă. *Bag* n-are nici un sinonim, afară de v î r „enfoncer, fourrer", dar și cu acesta se întîlnește numai în unele accepțiuni strict materiale, bunăoară:

„Mare șerpe s-au aflat
Și în sîn mi s-au *băgat.*
Cu glas tare am strigat
Și de maica m-am rugat,
Ca să v î r e mîna-n sîn,
Să mă scape de la chin...
La puicuță m-am rugat,
Mîna-n sîn ea mi-au *băgat*
Și de șerpe m-au scăpat..."

(Sevastos, *Cîntece moldov.*, 180)

Aci „a *băga* mîna în sîn" și „a v î r î mîna în sîn" este tot una; din dată însă ce ieșim dintr-un cerc foarte restrîns, în care se poate întrebuința v î r, sinonimica încetează și nu se mai poate pune nemic în loc de *bag*, nici chiar în accepțiuni materiale, după cum vom vedea îndată din exemple.

v. *Vîr.*

Bag exprimă în modul cel mai general, sub raportul moral ca și sub cel material, noțiunea de „faire entrer" și este în antiteză cu s c o t, al cărui înțeles fundamental e de asemenea cauzativ: „faire sortir".

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. I, p. 4: „trufa amu întru propaste *bagă* omulŭ, ĭarâ smereniĭa deîn cădére s c o a t e pre elŭ..."

Gavril Protul, 1652, ed. Erbiceanu, p. 84: „săpă pănă ajunse de moaștele sfăntuluĭ, deciĭ le s c o a s e afară și le *băgă* într-un secriu de lemnŭ..."

Doină din Ardeal:

„Foaie verde, verde mac,
Ochii lelii care-mi plac,
Dulcișori și mieriori,

Mă cheamă sub prunișori
Să mă scoață din fiori;
Nu știu s c o a t e-mă ori ba,
Ori mai tare m-o *băga*!..."

(J.B., *Trans.*, 36)

Alta:

„Dragostile nevestești
Mi te *bagă* pe ferești,
Și te s c o t
Pe unde pot,
Pe sub strașină prin pod!..."

(*Ibid.*, 393)

„De unde l-am *băgat* eu, nici dracul nu-l poate s c o a t e" *(L.M.)*

În toate aceste texturi și-n altele analoage, *bag* se traduce d-a dreptul prin „faire entrer", iar opusul s c o t prin „faire sortir".

În *Psaltirea* lui Coresi din 1577 *bag* corespunde în contexturile latin și grec:

ps. XLII:

„... mâ năstăvirâ și *băgará*-mâ în pădurea sfănta a ta..."	„... me deduxerunt et a d d u x e r u n t in montem sanctum tuum..."

grec: ἤγαγόν με.

Ibid., ps. LXXVII:

„... și-i *băgâ* în pădurea sfinției sale..."	„... et i n d u x i t eos in montem sanctificationis suae..."

grec: εἰσήγαγεν.

Ibid., ps. LXXXIV:

„... să *bage* slavâ în pământulŭ nostru..."	„... ut i n h a b i t e t gloria in terra nostra..."

gr.: τοῦ κατασκηνωσαι.

Ibid., ps. CVI:

„... și *băgâ* aciia flămînzii..."	„... et c o l l o c a v i t illic esurientes..."

gr.: κατῴκισεν.

Ei bine, *bag* traduce pe cuadruplul „adducere", „inducere", „inhabitare" și „collocare", în cele patru texturi de mai sus, numai pentru că el exprimă noțiunea generală de „faire entrer": „me firent entrer dans la montagne", „faire entrer la gloire dans le pays", „fit entrer les affamés".

Tot așa numai prin „faire entrer" *bag* se înțelege corect în *Codicele Voronețian*, circa 1550, ed. Sbiera, *Act. Apost.* XXII, 19:

„... eu era cela ce-i *băga* în temniță și ucidea priin gloate ceĭa ce credea întru tiire..."	„... ego eram c o n c l u d e n s in carcerem, et caedens per synagogas eos qui credebant in te..."

unde în *Noul Testament* din Bălgrad, 1648: „am t r a s în temniță", iar în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „p u i n d în temniță".

În *Noul Testament*, 1648, *Luc.* XXII, 54:

„Şi prinzăndu-l pre elŭ, d u s e r ă - l şi-lŭ *băgară* în curtea popeĭ celuĭ mare..."

„Comprehendentes autem eum, d u x e r u n t ad domum principis sacerdotum..."

grecește: ἤγαγον. Tot „d u s e r ă - l şi-lŭ *băgară*" şi în *Biblia Şerban-vodă*, 1688, adecă traducătorii români au crezut de cuviință de a traduce verbul din original printr-o gradațiune: d u s e r ă şi *băgară* = „menèrent et firent entrer".

La Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 374 b: „Domnul Hristos, carele pentru voi au î n t r a t ŭ acolo pentru ca să vă *bage* şi pre voi..." = „entra pour vous y faire entrer".

Tocmai din cauza acestui înțeles fundamental, *bag* se construieşte mai cu samă cu î n şi apoi pe a doua linie cu l a, adecă cu „in" şi „ad", cele două prepoziţiuni ale verbilor de mergere.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. III, p. 5: „striinii şi ceĭa fără case în casele noastre să-ĭ *băgămŭ*, golii să-i îmbrăcămŭ..."

Carte oltenească de judecată din 1591 *(Cuv. d. bătr.* I, p. 57): „se-au mărtirisit Lungul naintea judecăţiei, cum n-au *băgat* nici el, nici frate-său, pre Stănilă î n m o ş i a Moldoveanului, ci fără lucru au întrat el într-ača moşie, ĭară Moldoveanul se-au mărturisit înaintea acelui boĭarin că nici l-au *băgat* el într-ača moşie, nici frate-său..."

Pravila Moldov., 1646, f. 83 a: „Cela ce-ş va *băga* muĭarĭa î n h ĭ a r ă sau o va închide undeva ca într-o temniță..."

Biblia Şerban-vodă, 1688, *Genes.* XXIX, 23 (cfr. XXXIX, 17; XXXIII, 17—18 etc.):

„... luînd Lavanŭ pre Lia fata luĭ, o au *băgatŭ* î n l ă u n t r u la Iacov..."

„... sumens (Laban) Liam filiam suam, i n t r o d u x i t ad Jacob..."

grecește: εἰςήγαγεν...

Cantemir, *Chron.* I, 93: „aicea ştim că în multe gînduri am *băgat* pre cetitoriul nostru..."

Ibid., I, 152: „doară l-ar putea întoarce dintr-acea nedreaptă socoteală ce-ş *băgasă* î n c a p..."

Acelaşi, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom.), p. 155: „Dările de pre an, de bună voe, fără lipsă şi fără bănat strîngîndu-le, să le numere, cumpăniască, în pungi *băgîndu-le* să le lége şi să le pecetluiască..."

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 20: „Vezirul atuncia aruncînd vina lui Lascarachie, l-au luat de lîngă Duca-vodă şi l-au *băgat* î n f i e r ă..."

Nicolae Mustea, *Letop.* III, p. 13: „în loc de cinste şi de milă, l-au *băgat* î n f e r e şi l-au trimis mazil la Ţarigrad..."

Ibid., p. 44: „şi ducăndu-l drept la Tighina cu mare pază, acolo *băgăndu*-l în cetate cu tot ce au avut, au pus eniceri vartă de-l păzia..."

Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 469: „Lesne vă iaste voao a rîde, că încă nu ştiţi ce e muiarea rea; ia *băgaţi* şi voi capul în ciubărul cu apa, apoi veţi vedea..."

I. Văcărescu, p. 330:

„Gît de lup unuia arătase,
Cocoşel negru-n sînu-i *băgase*..."

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 208: „Dar pînă atunci, na-ţi o palmă ca să ţii minte ce ţi-am spus. *Băgat*-ai î n c a p vorbele mele?..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 431: „Doamne, veniră străinii în moșia noastră și spurcară mînele lor cu mite și îndrăzniră a vinde, a cîrciumări sfintele tale și a goni pe moștenii și în trudele și ostenelile lor a *băga* pe străini...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 143: „Rumânu cu ce poartă și cu ce *bagă*-n gură, cu aia s-alege pă lumea asta...“

O colindă din Ilfov:

„Cîinii și-a legat,
P-alții i-a certat,
Î n c a s' ne-a *băgat*...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 19)

Doină din Ardeal:

„Trage-ți, lele, cununa
Cam pe ochi, cam pe sprincene,
Că mă *bagi* î n m u l t e r e l e...“

(J.B., *Trans.*, 18)

Proverbi:

„Nu-ți *băga*-n cîrd cu dracul“ (Pann, I, 25).

„A *băga* mîna în miere și a nu-ți linge degetele, nu se poate“ (*Ib.*, III, 30).

„Nu te *băga* în tărîțe, că te mănîncă porcii“ (*Ib.*, III, 48).

„De drag ce-mi e, l-aș *băga* de păr în sîn“ (*Ibid.*, II, 92).

Idiotismi din Laurian și Massim: „De frică toți se *băgară* în gaura de șearpe. Îmi *bagi* un fer ars în inimă. Nu mai bate copilul, că-l *bagi* în alte alea = în epilepsie. Pe toți vă *bag* în draci! Vrea să mă *bage* în păcat. A *băga* în cap ceva cuiva, nu va să zică numai a face pe cineva să înțeleagă ceva, ci și a-l face să crează ceva ce nu e, a-i inspira o idee fixă, a-l înfumura, a-l ameți. Am *băgat* și eu în coș = am început a măcina, am căpătat rînd la moară. Cine-și *bagă* în clin cu nebunul, e mai nebun ca dînsul. Pînă nu *bagi* în plug cu cineva, nu-l poți cunoaște. Cine-și *bagă* în cîrd cu mișeii, ca mine să pațe. Nu vreau să-mi *bag* cu tine nici în ciur, nici în ciurel.“

v. *Clin.* — *Ciur.* — *Coș.* — *Cîrd...*

Frumoasă locuțiune ardelenească: „a *băga* ziua în noapte = opus diurnum usque ad noctem protraho“ *(Lex. Bud.)*.

„*Bag* pe cineva în gura diregătorilor, adecă îl pîrăsc = accuso, incuso, defero“ (Ibid.).

„Îmi *bag* nasul în ceva, adecă mă amestec“ (Ib.).

Locuțiunea „a *băga* în boală“ sau „a *băga* boala în“ cu varianturile și ramificațiunile ei:

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 292 a: „Cumu-i lăngoarîa cumplită trupului, așîa și mârirîa deșartă îaste cumplită sufletului, că multe b o a l e *bagâ* într-ănsu...“

Basmul muntenesc *Ileana Simziana* (Ispirescu, *Legende*, p. 20): „ochii ăia marii, frumoși și vioi de te *bagă* î n b o a l e, mînușița aia micuța și piciorușul ca de zînă...“

Basmul bucovinean *Pepelea*: „Cum l-au zărit popa, s-au *băgat* î n t o a t e b o a l e l e și s-au temut să-i deschidă poarta...“

Doină din Ardeal:

„Măi bărbate,
Blăstemate,
De cînd in ai semănat,
B o a l ă - n o a s e mi-ai *băgat*..."

((J.B., *Trans.*, 457)

Alta:

„Că destul m-am supărat
Și nemic n-am căpătat,
Făr' viața mi-am scurtat,
B o a l ă - n o a s e mi-am *băgat*..."

(*Ibid.*, 215)

Alta:

„Ochii tăi mă *bagă*-n b o a l ă,
Sprincenele iar mă scoală;
Ochii tăi mă *bagă*-n f r i c ă,
Sprincenele iar ridică..."

(*Ibid.*, 23)

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 196: „m-ai *băgat* în t o a t e g r o z i l e m o r ț i i, căci cuprins de amețeală nu mai știam unde mă găsesc..."
Ibid., p. 9: „Fă cum știi, numai să nu ne *bagi* și pe noi î n b e l e a..."
Proverbial:

„Eu fac, eu trag,
P-altu-n belea nu *bag*."

(Pann, II, 102)

v. *Belea.* — *Boală.*

Uneori *bag* se construiește deopotrivă cu î n și cu l a pentru a exprime aproape aceeași noțiune: „a *băga* în mînă" și „a *băga* la mînă", „a *băga* în ureche" și „a *băga* la ureche".

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Regn.* I, XVIII, 25:

„... și Saulŭ au socotit să *bage* pre David î n m â n i l e celor streini de félĭu..."	„... et Saul cogitabat i n j i c e r e eum in manus alienigenarum..."

grecește: ἐμβαλεῖν.

Cantemir, *Chron.* I, 281: „Emilian atîta de bine și vitejește s-au purtat, cît în mare dragoste slujitorilor întrînd, îndată l-au numit împărat, înprotiva căruia Gallie cu oaste mergînd, siliia să-l *bage* l a m î n ă..."
Biblia Șerban-vodă, 1688, *Genes.* IV, 23 (cfr. XV, 26):

„... *băgați* î n u r e c h i cuvintele . méle..."	„... a u r i b u s percipite verba mea..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 59: „*Băgați* bine l a u r e c h i e, codănei[i] tati[i]: limba asta d-o vorbiți voi acuma așa am apucat-o ieu dă la părinți[i] miei..."

Laurian și Massim *(Gloss.*, 40), pe cari rău îi încurcă atît etimologia precum și clasificațiunea sensurilor lui *bag*, explică totuși foarte bine deosebirea cea funcțională între ambele construcțiuni î n și l a: „Expre-

siunile cu în sînt mai energice decît cele cu la; deci expresiunile „a *băga* în închisoare“ și „a *băga* la închisoare“ diferă între sine ca și expresiunile: „a scăpa de la închisoare“ și „a scăpa din închisoare“. Cela ce scapă de la închisoare n-a fost încă în închisoare, ci numai pe cale de a fi pus în închisoare, pe cînd cel ce scapă din închisoare a stat de fapt mai mult sau mai puțin în închisoare. De asemenea un judecător decide prin sentență să *bage* pe cineva la închisoare, dar prin sentență nu-l și *bagă* de fapt în închisoare, ci numai executorul sentenței *bagă* pe condamnat în închisoare. Tot așa „a *băga* caii în arie“ va să zică a-i duce în faptă și într-un moment dat în arie, pe cînd prin „a *băga* caii la arie“ înseamnă numai sau: a-i da cuiva ca să treiere cu ei, sau: a-i prinde de pe cîmp și a-i avea la dispoziținea sa pentru tot timpul treieratului. Prepoziținea în exprimă dară relațiuni materiale și imediate, iară la relațiuni ideale și mediate sau depărtate“.

v. *În.* — *La.*

Cu la întrebuințarea lui *bag* e mult mai rară decît cu în.

Urechea, *Letop.* I, p. 100: „i-au amăgit (pe leși) ai noștri de i-au *băgat* la codru, fiind copacii înțînați pre lîngă drum, i-au surpat asupra lor...“

Ibid., p. 114: „n-au vrut să dea războiu, socotind să-i *bage* la locuri strimte și zăbovindu-i să-i flămănzească...“

Șiapte taine, 1644, p. 102: „spată de îmbe părțile ascuțită *bagi* la inima lui, de-l va gîunghîa pre dănsu și trupéște și sufletéște...“

Ibid., p. 141: „Preotulŭ ce va pără pre oameni și-i va *băga* cu gura lui la vreo nevoe...“

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, ps. XLIX:

„Limba-ți ĭaste mincinoasâ
Și gura lăudăroasâ,
Ședzînd grăești răŭ de frate
Ca să-lŭ *bagĭ* la greutate...“

Ion Neculcea, *Letop.* II, p. 390: „de la o vreme *băgăndu*-se la strimtori, vrînd să treacă părăul în ceia parte spre cămp, n-au mai putut ține răsboiul...“

Nicolae Mustea, *Letop.* III, p. 57: „boierii îl sfătuia să-i *bage* (pe leși) în tărg pre la gazde...“

Ion Canta, *Letop.* III, p. 142: „îi *băga* la închisoare, poroncind să plătească de la casele lor acea datorie...“

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 234: „la grea nevoie m-a *băgat* iar spînul...“

„Îl *bagă* la umbră = în temniță“ (Pann, II, 28).

Afară de în și la, *bag* se mai construiește într-un mod excepțional cu pe, cu sub, cu între.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XIV, p. 16: „Aduceți-vâ aminte, zice Hristos, că n-amŭ venitŭ să *bagŭ* pace pre pământŭ, ce spată...“ = „faire entrer la paix sur la terre“.

Basmul *Zmeul cu șeapte capete* (Ispirescu, *Legende*, p. 203): „El însă o cam *băgase* pe mînecă, dară se prefăcea că nu-i pasă...“, unde *bag* pe mînecă este un idiotism cu sensul de: încep a mă teme.

„*Bag* apă pe mîni, adecă torn, fundo, infundo“ *(Lex. Bud.)*.

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 185: „se îmbracă pe ascuns într-o pele de urs, apoi încalecă pe cal, iese înaintea fecioru-său pe altă cale și se *bagă* sub un pod...“

Laurian-Massim: „Verbul *băgare* se construieşte cu î n t r e, cînd obiectul pasiv al verbului înseamnă desunire, neînţelegere etc., cum: nu ştii decît *băga* zizania între oameni; ai *băgat* discordia între fraţi; inimicul *băgase* desunirea şi împărechiarea între cetăţeni; — şi ca reflexiv cu însemnare de a se amesteca: tu, care esti fată mare, nu te *băga* între copile; cine se *bagă* între porci, îl muşcă cînii."

„A *băga* d e s p r e cineva sau a s u p r a cuiva vorbă rea, adecă îl defaim, îi stric numele cel bun" *(Lex. Bud.)*.

În însoţire cu v i n ă, *bag* a căpătat în grai o interesantă accepţiune curat juridică.

Noul Testament, 1648, *Mat.* XII, 10:

„Şi ĭaca un omŭ era acolea avănd mănа uscatâ, şi întrebară pre el zicănd: oare cade-să în sămbătâ a vindeca? ca să-l *bage* î n v i n â..."

„Et ecce homo manum habens aridam: et interrogabant eum, dicentes: Si licet sabbatis curare? ut a c c u s a r e n t eum..."

Ibid., Mat. XXVII, 12:

„Şi cănd-u-i *băga* v i n â mai marii popilor..."

„Et quum a c c u s a r e t u r a principibus sacerdotum..."

Doină din Ardeal:

„Toţi au casă şi moşie,
Numai eu trag la urgie;
Nimănui v i n ă nu-i *bag*,
Fără prostului de cap..."

(J.B., *Trans.*, 180)

Alta:

„— Spune-mi, bade, din inimă,
Bagă-mi maică-ta vro v i n ă?
— Eu îţi spui de la inimă
Că nu-ţi *bagă* nici o v i n ă..."

(*Ib.*, 271)

A *băga* în vină = „faire entrer quelqu'un dans la faute"; a *băga* v i n ă = „faire entrer la faute dans quelqu'un".

Cu acelaşi sens, mai energic, însă totodată mult mai rar, se zice: a r u n c vină asupra cuiva = jeter, lancer la faute sur quelqu'un".

v. *Vină*.

Dar însoţirea cea mai caracteristică a lui *bag* şi cea mai în circulaţiune este aceea cu s a m ă; mai des: *bag* î n s a m ă şi *bag* s a m ă, mai rar: *bag* d e s a m ă.

Bag î n s a m ă însemnează literalmente: „faire entrer dans le compte".

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. I, p. 7: „acéstea toate *băga*-le î n s e a m â şi le s o c o t i ĭ a..."

Urechea, *Letop.* I, p. 187: „au perit atunce 47 de boieri, fără altă curte ce nu s-au *băgat* î n s a m ă..."

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, p. 21 a: „de nu vom *bâga* î n s a m â mila lui, nice vom l u a a m e n t e îndelungă râbdarĭa lui..."

Ibid., II, f. 73 a: „déca vâdzu că nu-i *bagâ* cuventele nice î n t r - o s a m â, negrĭ de mânie..."

Ibid., I, f. 2 a: „să nu *bage* în s a m ă nice frica, nice moartĭa..."

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 14: „de să vor afla deîn ceĭ răĭ, cum am zis maĭ susŭ, nici într-un chip să nu li sâ *bage* în s c a m â păra și mărturia lor...."

Gavril Protul, 1652, ed. Erbiceanu, p. 44: „și porunci să nu-l maĭ *bage* niminĭa în s a m ă, nice să-l s o c o t ĭ a s c ă, nice să-l c i n s t ĭ a s c ă...."

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, ps. LXXXV:

„Și mișelulŭ mĭeŭ sufletŭ cercarâ
Și de tine-n s a m â nu *băgarâ*...."

Ibid., ps. XXI:

„Și oasele toate-mĭ numărarâ
Și nice-ntr-o s a m â mă *băgarâ*..."

Cantemir, *Chron.* I, 348: „întâĭ au început frigurile a-l ispiti, el, socotind că cu ostenința drumului le va putea scutura, n-au *băgat* în s a m ă ...."

Același, *Ist. ierogl.*, p. 148: „Iară alalte de singe nevinovat vărsătoare jiganii, fietecaria trunchiu de meserniță și prăvălie de carne deschisése în toate părțile giunghind, zugrumînd, tăind, despoind, aruncînd, împărțind, și nici de grasă în s a m ă *băgînd*, nici de vitioană cevaș milă avînd..."

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XXXIII:

„Acest sărac sub cer au strigat
Și Domnul în s e a m ă l-au *băgat*..."

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 202: „văzând ceilalți boieri cum se poartă trebile, și domnul căzut cu totul la mese mari și zeefeturi și primblări și la alte desfătări a lumii, luasă cu toții un mare obraz și nu-l *băga* în s a m ă și făcea ce le era voea lor..."

I. Văcărescu, p. 153:

„Lira mea dragă,
Urc-al tău glas!
În s e a m ă *bagă*
Și an și ceas!..."

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 49: „Tot mănăstiri să croiești, dacă vrei să te *bage* dracii în s a m ă...."

Expresiunea „*bag* în s a m ă" se referă către „*bag* s a m ă" întocmai ca „iau în socoteală" către „iau socoteală". În primul caz noi avem a face numai cu o parte din ceva, în cazul al doilea cu totalitatea. Negreșit, în uz se face o confuziune între ambele locuțiuni, rămînînd însă între ele orișicum acea deosebire esențială că *bag* s a m ă este mai energic și că poate să fie întrebuințat într-un mod absolut, atît de independite încît funcționează chiar ca o interjecțiune.

Codicele Voronețian, circa 1550, ed. Sbiera, *Act. Apost.* XIX, 19:

„... și *băgară* s a m a prețului loru, și aflară ciînci înturérece..."	„...et c o m p u t a t i s pretiis illorum, invenerunt pecuniam LM..."

90 în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: s o c o t i r ă.

Noul Testament, 1648, *Mat.* XVIII, 23-4:

„... asamănă-sâ înpărăţiia cerîuluĭ omuluĭ craĭu, carele vru să *bage* s a m â cu slugile lui. Deci începăndŭ elŭ a *băga* s a m â..."

„... assimilatum est regnum coelorum homini regi qui voluit r a t i o n e m p o n e r e cum servis suis. Et quum coepisset r a t i o n e m p o n e r e..."

şi la margine: „să *bage* s a m â" este explicat prin „să le ĭa samâ".

Ibid., *Paul. ad Tim.* I, 4:

„Nece să *bage* s a m â povestilor menciunoase..."

„Neque i n t e n d e r e n t fabulis..."

Gavril Protul, 1652, ed. Erbiceanu, p. 90: „el trecu cu meşteşug ca într-ascunsŭ şi nu-ĭ *băgă* nimĭanĭ s a m ă ..."

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 68: „Pedepsirea celuĭa ce înblâ cu bani răĭ ĭaste maĭ mare căndu-l vor şti c-au înblat de multe ori şi i s-au zis şi n-au *băgat* s e a m â...."

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, ps. LXXII:

„Câtŭ de moarte eĭ nu *bagâ* s a m â
Şi de boală cu lesne se-ntramâ..."

Acelaşi, *Synaxar*, 1683, f. 94 b (oct. 30): „întâĭ o spândzurară şi o arsără cu făcliĭ de vântŭ, şi ĭa *băga* s a m â foculŭ ca apa, şi adeveriia la toţĭ cum vĭade pre svântulŭ îngerŭ roorându-o şi răcorindŭ para făcliilor...."

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 42: „văzîndu-se cîmpolungenii sub altă stăpînire, trimiţînd la dînşii Cantemir-vodă cu poftă ca să dea ajutor ţării cu o samă de berbeci, iară ei n-au *băgat* s a m ă, ce încă cu ruşine au scos pre trimişii lui Cantemir-vodă...."

Axinti Uricarul, *Letop.* II, p. 159: „Iată că trimite hanul şi paşa oaste ca să vă scoată din ţară de la Moldova, dară voi să nu *băgaţi* s a m ă, ce să vă stringeţi la un loc...."

A. Văcărescu, p. 35:

„De aceea de ţi-e teamă,
De dreptate *bagă* s e a m ă ..."

A. Pann, *Povestea vorbei* II, 97:

„Şi caută-n lume bărbat să găsească
Ca pe o muiere să-l îmbrobodească.
Ea să fie mare, ce o vrea să facă,
Bărbatu-i la toate ca mutul să tacă;
Şi dacă găseşte vreun ia-mă-mamă:
Nu vede, n-aude şi nu *bagă* s a m ă,
De părere bună, pe care-ntîlneşte
Îşi laudă casa şi se fericeşte...."

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII:* „...vorbind singur, fără să *bag* s a m ă la un bun bătrîn care mă privea cu mirare...."

Doină din Ardeal:

„De lacrămi n-aş *băga* s a m ă,
Că le şterg cu-a mea năframă,
Dar mi-i milă de obraz
Că rămîne fript şi ars...."

(J.B., *Trans.*, 101, 151)

Impersonal: „nu se *bagă* s a m ă = man merkt es nicht, es macht nichts“ (Dr. Polysu).

Bag s a m ă se poate întrebuința interjecțional, ca un singur cuvînt b a g-s a m ă, cu înțelesul de „apparemment, à ce qu'il paraît“.

Lexicon Budan: „B a g-s a m ă, interj., fors, forsitan, ut adverto, ut opinor, ni fallor, mihi videtur. B a g-s a m ă, nu e nemine acasă = ut adverto, nemo est domi“.

Basmul ardelean *Fiuțul oii (Tribuna din Sibiu*, 1887, nr. 4): „nu mai voiră a da față cu Fiul-oii, că b a g -s a m ă se cam temea de el...“

Pe cînd *bag* î n s a m ă și *bag* s a m ă se dezvoaltă d-a dreptul, într-un mod organic, din sensul cel fundamental al lui *bag* „faire entrer“, locuțiunea cea a treia: *bag* d e s a m ă s-a născut pe o cale indirectă din *bag* s a m ă prin construcțiunea substantivală b ă g a r e d e s a m ă, o construcțiune foarte corectă, căci ceea ce verbal cu *bag* s a m ă este neapărat substantival o b ă g a r e d e s a m ă, dar o construcțiune de unde numai printr-o incorectitudine s-a putut trage noua formă verbală: *bag* d e s a m ă, de vreme ce verbul *bag* nu se construiește niciodată cu d e.

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, ps. XIII:

„Pentr-acîaîa, Doamne, le trimite spaimâ
Cîndŭ nu lî-a hi-n vîaste să *bage* d e s a m â...“

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 181: „care nu va *băga* d e s e a m ă la bună vréme de lucrul cel trebuincios, aceluia i se va piiarde binele dinaintea ușii...“

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 24: *Bagă* d e s a m ă că ai a face cu un membru al Academiei...“

Bag de s a m ă este o construcțiune cu totul de prisos, de vreme ce totdauna poate să fie înlocuită prin *bag* s a m ă.

v. *Samă.*

Un verb cauzativ cu sensul de „faire entrer“, din dată ce se pune în forma reflexivă de „se faire entrer soi-même“, recapătă prin aceasta sensul simplu de „entrer“, căci „mă fac eu pe mine a întra“ sau „se face el pe sine a întra“ este identic cu „eu întru“, „el întră“, elementul pasiv identificîndu-se cu cel activ. Astfel reflexivul m ă *bag* încetează de a avea un caracter cauzativ.

I. Văcărescu, p. 11:

„Strigînd, întreb: Cine este?
Cin-aicea s-a *băgat?*
Cin-aici fără de veste
A-ndrăznit de a î n t r a t?...“

În doina din Ardeal:

„Frunză verde lapte acru,
Mă *băgai* s l u g ă la dracu...“

(J.B., *Trans.*, 193)

însemnează „je suis entré au service du diable“.

De asemenea în frazele citate de Laurian și Massim: „Fiindcă nu mai aflu alt mijloc de trai, m-aș *băga* a r g a t la cel din urmă țăran.

Eu nu mă *bag* r ă s p u n z ă t o r pentru un om mișel ca tine. Dacă nu ești băgat la cineva, *bagă*-te la mine (subînțeles: argat, servitor etc.). Mă *bag* pentru tine, căci pentru altul nu m-aș *băga* (subînțeles: răspunzător sau altceva analog). A se *băga* la vaci = a se *băga* văcar; a se *băga* la oi, a se *băga* la viței, a se *băga* la drumul de fer, a se *băga* la miliție etc."

Șiapte taine, 1644, p. 109: „de nu va ținé mente nemică să fie vădzut în vis, atunce s ă va fi *băgat* diavolulŭ de-i va fi făcut pacoste...."

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 533: „eĭ să nu se lépede, ce să stea de față la vréme cănd̆u trebue s ă s e *bage* chezași..."

Pe dată însă ce forma nu e reflexivă, *bag* își păstrează caracterul său fundamental cauzativ: te *bag* slugă, îl *bag* argat, vă *bag* la vaci, însemnează: „je te (le, vous) f a i s e n t r e r".

Mitropolitul Dosofteiu, 1673, ps. CXXVIII:

„Să n'aibâ cu sĭaceriă-n ce trage
S ă c e r ă t o r ĭ ce vorŭ vrĭa să *bage*..."

Doină din Ardeal:

„Cine m-a *băgat* c ă t a n ă,
Nu-i mai trebuie pomană..."

(J.B., *Trans.*, 304)

Reflexivul m ă *bag* diferă totuși de simplul î n t r u printr-o nuanță foarte importantă, datorită tocmai formei reflexive, care materialmente se confundă cu forma reciproacă: cînd noi zicem „ei s e *bagă*" și „ei s e ceartă", numai gramatica deosebește în prima frază un verb reflexiv: „ei se *bagă* p e s i n e", și-n cealaltă un verb reciproc: „ei s e ceartă u n i i c u a l ț i i". Prin formă dară reflexivul m ă *bag* capătă o nuanță de amestec în afacerile altora, pe care neutrul î n t r u n-o are. De aci m ă *bag*, cu sensul pejorativ de „a se amesteca", în locuțiunile citate de Laurian și Massim: „Tu ești fată mare și nu nu ți se cade a t e *băga* cu copile. Nu v ă *băgați* cu mișeii. Eu nu m ă *bag* cu tine. Cine s e *bagă* cu copiii, mai copil e. El s e *bagă* în toate. Faceți ce știți, că eu nu m ă *bag*. S e *bagă* în părețí. Ce t e *bagi* în mine? etc."

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 5: „se temea de jidovi, că așa s e *băgase* jidovii: cine va ispovedi Hristos, lepădatŭ să fie de besérecă..."

Urechea, *Letop.* I, p. 172: „atăta groază le-au dat (ungurilor Petru Rareș), căt la vreme de primejdie ce era și pribag la dănșii și-și perduse domnia, și după ce s-au dus la turci lăsindu-și doamna și cuconii în Ciceu cu toată averea, atunce ungurii, necum s ă s e *bage* să-i jăcuească, ce încă i-au păzit..."

La macedo-români *bag* funcționează — zic Laurian și Massim — „mai ales cu însemnarea de p u n e r e, a ș e z a r e, c u l c a r e: pulĭulu se *bagă* pre arbure; nu *băgați* mîna la capu; *bagă*-te în pat". Cu alte cuvinte, la macedo-români au predomnit construcțiunea lui *bag* cu p e asupra construcțiunii cu î n și cu l a; aci este toată deosebirea. Construcțiunea cu p e am văzut-o mai sus și la daco-români, dar foarte rar. Ambele dialecte despărțindu-se în secolul X, sensul cel fundamental cauzativ al lui *bag* „faire entrer" a trecut treptat la macedo-români aproape de tot la sensul derivat de „placer", dar n-a despărut cu desăvîrșire. Macedo-românii zic ca și noi: „a *băga* lingura t r u ceanac = în cenac",

„a *băga* mina t r u oală = i n oală“ (Petrescu, *Mostre* I, p. 39). În textele culese de dr. Obedenaru (ed. Bianu, p. 87) noi citim:

„Toate sboarăle a callui Perpiliţa îşi l e *băgă* t u m i n t e ghine...“	„Toate vorbele calului Perpeliţa şi l e *băgă* bine î n m i n t e...“

Asupra originii lui *bag* s-au emis pînă acum părerile cele mai curioase.

Lăsînd la o parte „*bag* ab obsoleto v a g i o unde et v a g i n a“ (*Lex Bud.*), cu atît şi mai vîrtos etimologia cea celtico-francezo-engleză propusă de sasul Schuller (*Argumentorum epicrisis*, Cibinii, 1831, p. 79), ne vom mărgini cu Cihac, Laurian-Massim şi Miklosich.

După Cihac (II, 638) noi am împrumutat pe *bag* de la neogreci, cel mult din epoca bizantină, anume din: „βάζω, βάνω (βάλλω) (mettre, placer; mgr. βάζειν mittere, ponere, immittere, injicere, addere, adjungere, imponere, exequi, adimplere, adhibere, apponere (Du Cange), βάζω μέσω mettre dedans, introduire; βάζω εἰς τὸν νοῦν μου se mettre dans la tête, se proposer; βάζω γνῶσιν faire attention; βάζω εἰσὲ τόπον estimer, tenir compte; βάζω ἄδικα ἀπάνω accuser quelqu'un à tort; βάζω μάρτορα prendre quelqu'un à temoin; βάζω εἰς τὸ ποδάρι substituer.“ Noi am reprodus părerea lui Cihac în toată întregimea ei, căci ea, dacă dovedeşte ceva, apoi negreşit nu că românii au luat pe *bag* de la neogreci, ci numai doară că neogrecii l-au luat de la români. În adevăr, niciodată nici într-o limbă un *z* (ζ) nu trece în *g*, şi prin urmare, lucrul fiind foneticeşte peste putinţă, fie în cuvinte moştenite, fie în cele împrumutate, din grecul v a z o, orişicum l-am suci, nu e chip să iasă românul *bag*; un *g*, din contra, putînd prin palatalizare să treacă în *z* (ζ), mai cu samă în limba greacă, unde elenicul ἄζω vine din ἀγ (ἅγιος, ἁγίζω, ἅγος), deci medio-grecul βάζω poate să se tragă din românul *bag*. Afară de aceasta, românii posedînd ambele sonuri *b* şi *v*, cari şovăiesc la noi numai în vorbe de originea latină (v. *B*), nu aveau nevoie de a preface pe medio-grecul *v* (β) în *b*, ci l-ar fi conservat ca şi-n „văpsea = βάψιμον“, pe cînd medio-grecii, fiind lipsiţi de *b*, pe românul *b* din *bag* trebuiau vrînd-nevrînd să-l prefacă în *v* din βάζω. Nici grecii însă n-au luat de la români, nici românii de la greci. Analogiile între funcţiunile lui *bag* şi ale lui βάζω, analogii necontestabile, se datorează numai împregiurării că neogrecul βάζω n-are a face cu βάλλω, ci este o dezvoltare semasiologică a vechiului grec βάζω, care era un cauzativ din βα „a merge“: „βα gehen, βάζω lasse kommen, bringe“ (Curtius). Neogrecul βάζω însemnînd dară în fond „faire entrer“, ca şi românul *bag*, accepţiunile cele ulterioare ale ambilor trebuiau să se întîlnească mai mult sau mai puţin, şi ele s-au întîlnit. Dacă vro înrudire genetică există, apoi poate numai doară, după cum vom vedea mai jos, între *bag* şi între vechiul grec βαδίζω „aller“, dar o înrudire foarte depărtată.

Laurian şi Massim (*Gloss.*, 42) propun următoarea etimologie: „Noi credem ca foarte probabil că *băgare* derivă din latinul p a n g e r e, mai simplu p a g - e r e = grec. πήγνυμι (aorist ἐπάγην), cu însemnările: a înfige, a îndesa, a stabili, a pune. Din acest înţeles al verbului latin iese foarte natural şi uşor înţelesul general al verbului românesc *băgare*, şi prin urmare din partea logică nu este nici o dificultate. Să considerăm dară partea formală a vorbei. Şi mai întîi, că din verbe terminate la infinitiv cu -e r e, atît latinul cît şi românul pot forma alte verbe terminate cu -a r e, este ceva foarte cunoscut: din «dicere», «sedere» etc. se formează în latineşte «dicare», «sedare»; aşa şi în româneşte: «aşezare», «scăpare» etc. comparate cu «şedere», «încăpere». În puterea

acestui proces, din p a g e r e românul a putut forma p a g a r e. Rămîne acum a explica trecerea lui *p* în *b*. Legea lui Grimm de substituțiunea consonantelor se aplică nu numai de la o limbă la alta de aceeași familie, ci și la aceeași limbă în diferitele epoce ale vieței sale, deși în unele limbi cu mai puțină rigoare decît în altele. De ce dară tocmai limba noastră, așa de bătrînă, ar face o excepțiune de la această lege? De ce, în puterea acestei legi, în latinește aceeași vorbă ar fi trecut prin toată scara labialelor, încît să apară și cu *p* și cu *f* și cu *b*, cum: *pario* = produc, nasc; *fero* = duc, și «bero» în *salu-ber* = purtător sau aducător de salute? Și de ce și în limba română labiala din aceeași vorbă să nu fi putut percurge măcar unele din gradele aceleiași scări, încît să apară cu *p* în *păgîn*, cu *b* în *băgare?*" Trecînd peste ereziile linguistice cele incidentale din această argumentațiune, cari în orice caz sînt mai mici decît ereziile lui Cihac, ne mărginim a răspunde la întrebarea prin care încheie Laurian și Massim: „de ce?" De ce? pentru că așa este: așa este f a p t u l p o z i t i v că niciodată, dar absolut niciodată, latinul *p* nu trece la români în *b*, și deci *băgare* n-are a face cu p a n g e r e.

Miklosich *(Slav. Elem. im Rumun.*, p.8) înrudea pe românul *bag* cu albanezul b a i g „a purta", privindu-l ca un element tracic în limba română. Diefenbach *(Kuhn's Zeitschr.* XI, 285) a nimicit această etimologie în următorul mod: „Nu mai puțin prin formă ca și prin sens românul *băgare* nu se potrivește cu albanezul gheghic *b a i g*, în care -i g este numai o desinință verbală, iar tulpina e b a r (sanscrit *bhar*), care s-a păstrat în albanezul toschic m b a r (la Xylander μπάϊγ și μπαρέϊγ, la Hahn m b â cu sensul de «ținere», pe care-l are și μπάϊγ la Xylander). Un cuvînt atît de des și atît de multisemnificativ ca *bag* trebui să fie foarte vechi și baștinaș în limba română".

Din cele trei etimologii de mai sus, cea mai serioasă este aceea pe care o dau Laurian și Massim, nu pentru că a nimerit adevărul, ci pentru că înlesnește nimerirea lui prin următoarele două puncturi: *a*) *bag* este un element curat latin în graiul românesc; *b*) *bag* poate să derive dintr-un verb latin de a treia conjugațiune: -e r e, nu neapărat din prima: -a r e.

Trecerea din a treia în prima conjugațiune servește în latina, între altele, a forma verbi cauzativi. Astfel d i c a r e este un cauzativ din d i c e r e, s e d a r e un cauzativ din s e d e r e. Nu toți cauzativii de felul acesta figurează în latinitatea cea clasică; o samă cată să fi fost proprii numai latinității rustice. Sensul cel fundamental al lui *băgare* fiind cauzativ: „faire entrer", noi îl derivăm d-a dreptul din latinul rustic v a d a r e „faire aller en avant", cauzativ din v a d e r e „aller en avant", înrudit, poate, cu vechiul grec βάδος și βαδίζω. Să se observe că v a d e r e în sinonimica latină se deosebea de i r e prin aceea anume că însemna o mergere energică, înlăturînd și biruind pedecele (Barrault et Grégoire). Singurul punct de justificat în această etimologie este trecerea latinului *d* la români în *g*.

Din *occido* românește *ucid* și *ucig*, apoi *ucigaș*. Din *putridus* și *mucidus* — *putred* cu *putregai* și *muced* cu *mucegai;* din *purced* gerundiul poporan *purcegînd*. În aceste exemple ne întîmpină deocamdată numai șovăirea între *d* și *g*, o șovăire însă foarte interesantă prin aceea că *d* tinde a deveni *g* tocmai denaintea lui *a*, adecă a vocalei celei tematice din prima conjugațiune. O trecere însă perfectă există în *strig*, *strigare*, din latinul *strido*, *stridere*, unde este totodată trecerea din a treia în prima conjugațiune, dar o trecere întîmplată deja pe terenul românesc, nu pe cel latin,

şi de aceea necauzativă. A trage pe *strigare* din *exquiritare* „par syncope *critare* — *gritare* — *exgritare* transposé en *extrigare*“, după cum o face Cihac (I, 266), este ceva mai pe sus de orice aberaţiune linguistică posibilă. Prin sens şi prin formă, *strig* este din punct în punct latinul *strido*.

În flexiunea lui *strigare* din *stridere* orice urmă din *d* a dispărut. Tot aşa în *băgare* = v a d a r e „faire aller en avant“, cauzativ din v a d e r e „aller en avant“. Din simplul v a d e r e, românii au conservat numai imperativul *vă* = *vade!*, des încă în vechile tipărituri şi-n care iniţialul *v*- n-a trecut în *b*-, deşi a trecut în *băgare* = v a d a r e, după cum n-a trecut în *vechi* = *vetulus*, deşi a trecut în *bătrîn* = *veteranus*, două vorbe din acelaşi *vetus*.

v. *Băgare*. — *Băgat*. — *Strig*.

BAGĂ, s.f.; t. de comm.: écaille de tortue. „Ţeastă de broască ţestoasă“ (Şăineanu). „Un fel de os din care se face diferite lucruri şi scule, precum tabachere, inele, brăţare etc.“ (Costinescu). Turcul b a g a, cu acelaşi sens.

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 451: „Ornamentele săpate nu se păstrară decît pentru unelte ecleziastice mai mici sau pentru mobile de biserică fără de însemnătate liturgică. Aceste obiecte nu se executau mai niciodată în peatră, ci mai adesea în metale de preţ, în os, în corn, în fildeş, în sidef, în *baga* ori în deosebite lemne...“

v. *Fildeş*. — *Sidef*. — [1]*Turc*.

BAGATÈL, s.n., sau **BAGATÈLĂ** şi **BAGATEÀ** *s.f.*; bagattelle. Un franţuzism sau poate italianism (b a g a t e l l a, span. b a g a t e l a), întrat în limba română deja în secolul trecut şi care, dacă va rămînea în grai alăturea cu f l e a c, cu m o f t şi cu alte c h i ţ i b u ş u r i, este o adevărată *bagatelă*. Românii se încercară dintru-ntîi să-l turcească, dîndu-i forma de *bagatea*, la plural *bagatele*.

Critil şi Andronius, Iaşi, 1794, p. 29: „ăcasta nu este decîtŭ o *bagatè*, aŭ zisŭ Erosŭ; şi de socoteşti, şi acestea nişte *bagatèle*...“

Ibid., p. 42: „nu-lŭ înpacă decîtŭ cu mîncarea, nu-lŭ veseleşte decîtŭ cu giucărei şi cu bagatéle...“

I. Văcărescu, p. 317:

„Dar an nu băuşi paharul?
Ba două pahare rele:
Doi feciori nu-s *bagatele!*...“

A. Văcărescu, p. 34:

„Atîta numai îţi zic,
Să n-o numeri drept nimic
Şi drept *băgătelă* chiar
A mă omorî-n zadar...“

Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 407: „nu e l u c r u m i c, însă, pre lîngă aceasta ce vom zice, e *bagatel*...“

A. Pann, *Erotocrit*, p. 82:

„Acum o să se cunoască acel dulce cîntăreţ,
Că trebui să se arate din toţi viteaz mai isteţ,

Căci dacă pe acei zece a putut să-nvingă el,
Astă luptă o să-i pară că e un joc *băgătel...*"

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act II, sc. 6:

„Lunătescu: Cît îi acea socoteală?
Cati: Treizeci și doi de galbini.
Lunătescu: O *bagatelă!...*"

v. *Fleac.*

BAGDADÎE, s.f.; plafond. Se întrebuințează numai în Moldova. Ne-a venit de la turci. Cihac (II, 545): „turc b a g d ā d i stuc ou plâtre à la manière de Bagdag; de la même origine esp. b a l d ā q u i, b a l d a q u i n, it. b a l d a c c h i n o etc. de l'it. b a l d a c c o, nom de la ville de Bagdad (arabe b a g d ā d i), où ces étoffes précieuses, ces brocarts se fabriquaient". Este istoricește interesant numai în legătură cu alți termini arhitectonici intrați la români prin limba turcă, cari sînt multe și între cari figurează și sinonimul t a v a n, mai răspîndit în grai.

v. [1]*Turc. — Dușumea. — Bagdat.*

BAGDÀT, s.m.; t. de géogr.; Bagdad. Altădată cel mai vestit centru al civilizațiunii mahometane, *Bagdatul* trăiește pînă astăzi în literatura și chiar în memoria popoarelor orientale și a celor legate cu Orientul.

Ion Neculcea, *Letop.* II, p. 422: „de o parte era tărgul *Bagdatul* și de altă parte era apa Efratului..."

Cantemir, *Chron.* I, 258: „precum să zice prost cuvîntul turcesc: socoteala smintită și de la *Bagdat* să poate întoarce..."

Există în România o familie *Bagdat*, apoi un sat în Brăila *Bagdatul* -N o u, ba și S l o b o z i a-*Bagdat* în Rîmnic-Sărat.

v. [1]*Turc.*

BAGEAC, BAGEAG, s.n., sau **BAGEACĂ, BAGEAGĂ,** s.f.; lucarne, le bas du tuyau de la cheminée. „*Bagiagă* este locul pe unde iese fumul în pod" (I. Dimitriu, Vaslui, c. Mircești). Se întrebuințează numai în Moldova. Este turcul b a ğ a cu același înțeles, cuvînt trecut de asemenea la bulgari, la serbi, la albanezi și la neogreci (Miklosich, *Türk. Elem.* I, 17).

Alexandri, *Paraclisierul*: „în fund o portiță se deschide în zaplaz; în dreapta o șură ca *bageacă* spre scenă..." Și la pag. 1767 explicațiunea: „*bageacă,* gura de jos a coșului".

v. [1]*Turc.*

BĂGHIȚĂ. — v. *Babiță.*

BAGHIUNÈTĂ (pl. *baghiunete)*, s.f.; t. milit.: baïonnette. Franțuzism cunoscut în limba română aproape de doi secoli, deși nu sub forma actuală b a i o n e t ă. L-au introdus la noi armata rusească a lui Petru cel Mare, sau poate mai denainte polonii lui Sobieski. Polonește b a g n e t, de unde se explică *g* în forma românească.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 68: „Moscalii cu mare îndrăznire au început a-i goni și a-i giunghia cu șpege și cu *baghiunete* ce sînt în gura flintelor..."

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 601: „vîrful b a i o n e t e l o r și tăișul săbiilor ajung pe luptători...“

v. *Spagă.*

BAGIÒCURĂ.
BAGIOCURÈSC. } v. *Batjocură.—Batjocuresc.*

BAGRÎN, s.m.; t. de botan.: 1. Robinia pseudo-acacia, acacia blanc; 2. Cytisus laburnum, aubours. S a l c î m. A c a ț. Oltenește d a f i n. *Bagrin*, uneori *braghin* și chiar *magrin*, se zice în Banat atît la salcîmul ordinar, precum și la s a l c î m - g a l b e n (S. Liuba, c. Maidan). Se mai aude tot acolo pentru cel dentii și termenul b r e b e n e (M. Juica, Srediștea-Mică). *Bagrin* este serbul b a g r e n a (Karadžič), care însă nu se știe de unde vine, negreșit prin transpoziținne de la numele unei alte plante. Din b a g r e n a românii au făcut *bagrin* prin analogie cu a n i n sau a r i n.

v. *Salcîm. — Braghină.*

BAHADÎRCĂ, s.f.; provinc.: bégueule. „Băborniță ce face pe virtuoasa, bătrînă prefăcută“ (Șăineanu, *Elem. turc.*, 12). Acest moldovenism figurează, după cît știm, numai în dicționarul francez-român al lui T. Codrescu. Întru cît privește graiul românesc, *bahadîrcă* n-are a face de loc cu turcii, ci ne-a rămas d-a dreptul de la soldații muscali din epoca ocupațiunilor militare, cel mult de pe la finea secolului trecut. Rusește feminninul богатырка, rostit b a g a t î r c a, însemnează eroină în sens ironic sau comic, adecă tocmai „bégueule“, pe cînd masculinul „bagatîr“ se ia ca „erou“ numai în accepțiune serioasă. Rutenește b a h a t i r c a „femeie bogată“ (Želechowski).

v. [1]*Muscal.*

BAHAMÈT. — v. *Bahmet.*

BAHLÙI, n. pr. loc. m.; rivière en Moldavie, afluent de Jijia. Izvorînd în districtul Botoșani, *Bahluiul* trece prin Iași, primește în sine patru riulețe sau păraie, din cari unul se cheamă B a h l u i e ț, și se varsă în Jijia la Țutora. În documente scrise cu cirilica: Бахлуи, bunăoară într-un crisov din 1453 *(Arh. ist.* I, 1, p. 103).

Ion Neculcea, *Letop.* II, p. 449: „au mers podgheazul pe *Bahluiu* în gios, au trecut *Bahluiul* pre la Căcarăzeni și au luat pre la Șanta și au trecut codrul la V a s l u i u ...“

Am reprodus într-adins acest pasagiu, pentru a se vedea că originea numelui *Bahlui* pare a fi în cea mai strînsă legătură cu a celorlalte localități avînd același sufix toponimic -l u i, între cari cele mai cunoscute sînt V a s l u i, C o v u r l u i, de aci T e s l u i și altele, nu numai în Moldova, dar și-n Muntenia.

v. *-lui.*

Cu toate astea, pe de altă parte, este anevoie a despărți pe *Bahlui* de un cuvînt comun existinte pînă astăzi pe alocuri în graiul poporan, și anume b a l h u i.

„B a l h u i, sinonim cu m o c i r l ă și cu n ă m o l, numește poporul pămîntul înmuiat peste măsură cu apa ce vine de pe scursura unei văi mari sau mici; cînd oamenii trec prin astfel de locuri cu carul sau numai cu vitele slobode, se înnomolesc sau se scufundă, încît abia cu mare greutate ies afară. Cînd b a l h u i u l nu e adînc, ci numai de 1—2 decimetri, atunci se cheamă ș l e a f sau t u r b u c a l ă“ (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Nu cumva *Bahlui* și b a l h u i să fie unul și același cuvînt, diferențiat printr-o ușoară metateză?

v. *Covurlui.*

BAHMÈT (plur. *bahmeți*), s.m.; petit cheval de race noghaï, cheval tartare. Tătarii Nogai din Crîm și din Bugeac aveau nește cai mici, dar foarte iuți și tari, pe cari îi numeau b a h m a t și cu cari făceau invaziunile lor în Rusia, în Polonia și-n Moldova, astfel că termenul *bahmet*, ca nume tecnic al acelei varietăți de cai, a pătruns totodată la noi și la vecinii noștri. E ciudat că Cihac (II, 4) vrea cu orice preț ca acest cuvînt curat tătăresc să fie la noi un slavism, deși relațiunile noastre cu tătarii erau directe, fără nici o mijlocire din partea slavilor; ba încă *bahmeții* cei mai vestiți erau din Bugeac, adecă chiar de pe teritoriul României. Vechii scriitori poloni (ap. Linde, v. *Bachmat*) ne spun că *bahmeții* aveau picioare scurte, erau grosolani, începeau a fi buni de călărie numai de la patru ani în sus, dar întreceau la goană pe cei mai frumoși armăsari.

Balada *Gruie Grozovanul:*

„Dacă vedea și vedea,
El în grabă se ducea
Chiar la grajdiul hanului,
Hanului tătarului;
Cînd la grajdi el ce zărea?
Un *bahmet* ce tot sărea,
Un căluț cam pătrărel,
Ieșea-n vară cincărel...“

Cuvîntul se rostea și trisilabic: *bahamet.*

Balada *Fata cadiului:*

„Și te du în grajdiul meu
De-ți alege-un pui de zmeu
Din cincizeci de *bahameți*,
Bahameți cu perii creți...“

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 161: „Erau tot călușei rătunzei de Dobrogea și *bahmeți* zbîrliți de Bugeac, abia tot pătrărei și cincărei...“

v. *Bugeac.* — *Cal.*

BÀHNĂ (plur. *bahne*), s.f.; marécage, marais. „*Bahnă*, loc mlăștinos pe care crește papură și stuf“ (A Ciureanu, Vaslui, c. Zăpodeni). M o c i r l ă. M l a ș t i n ă. S m î r c. B ă l t o a c ă. B u l h a c...

Biblia Șerban-vodă, 1688. Esa. XXXV, 7:

„..... acolo veselie pasărilorŭ, odăi de turme de trestie și *bahnă*..." | „..... ibi laetitia avium, caulae arundinis et p a l u d e s..."

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 12: „stejarul cel drept crește pe munte, în aer viu și-n țălină sănătoasă, iar nu în *bahnă*..."

O mulțime de localități, unele foarte vechi, poartă numele de *Bahnă*, B a h n i ț ă, B ă h n i ș o a r ă, B ă h n ă ș e n i.

Sfitocul mănăstirii Tismana, ms. 1646 (*Doc. Rom.* II, nr. 3, p. 5, în Arh. Stat. din Buc.): „Vladul voevod feciorul Vladului voevod, leat 7019 (1501) dat-au sfintei mănăstiri sat anume *Bahna* toată cu tot hotarul..."

Satul *Bahnă* deja înainte de 1360 sub Vladislav Basaraba (Venelin, p.6, cfr. *ibid.*, 129).

Este polonul b a g n o, bohemul b a h n o „marais".

v. *Bihlesc.* — *Băhnire.* — *Băhniș.* — *Băhnos.*

[1]**BÀHNIȚĂ.**— v. *Bahnă.*

[2]**BÀHNIȚĂ.** — v. *Bahorniță.*

BAHÒRNIȚĂ, s.f.; t. famil.: femme dépravée. Un lung registru de sinonimi figurează la Jipescu, *Opincaru*, p. 56: „cînd e-ndîrjit rumânu pă fămeia lui, îi zice ce-i ghine-n gură, adică: muiere, muierușcă, calu-dracului, dracu-npelițat, vulpe-n patru labe, scorpiie, iasmă, pui de lele, teleleică, talpa-iadului, petrecută, hăcuită, tîrîtură, papină, pațachină, fleoarță, tîrfă, beșoandră, bașoldină, *bahorniță*, magmuză, ploscașă..."

Este serbul b a h o r i t z a „sorcière", b a h o r i t i „ensorceller" (Karadžić), înrudit pe de o parte cu slovenul b a h á r i j a „fanfaronnade", b a h u l j a „femme vaniteuse" (Murko), iar pe de alta cu bohemul b á c h o r a „superstition, fable" (Jungmann), adecă un cuvînt propriu ramurei slavice serbo-boheme. Pe serbul b a h o r i t z a românul s-a mărginit a-l preface în *bahorniță* prin analogie cu sufixul din b ă b o r n i ț ă; se poate însă ca și la serbi să fie sau să fi fost forma b a h o r n i t z a de vreme ce este la sloveni b o h o r n i t z a „sorcière" (Matzenauer, *Cizi slova*, p. 115).

Alături cu *bahorniță* circulează cu același sens b a h n i ț ă, care ar putea să fie o simplă contracțiune românească din *bahorniță*, dacă nu cumva este mai curînd o vorbă slavică deosebită, căci bohemește b a c h n a însemnează „femeie burtoasă", de unde poate să existe b a h n i t z a chiar în vreun dialect serbesc.

Basmul *Înșir-te mărgăritar* (Ispirescu, *Legende*, p. 63): „o fată a unei b a h n i ț e de țigancă ce-și ținea zilele prin curtea boierului cu ce se îndurau stăpînii..."

v. *Baborniță.*

[1]BAI. — v. *Băiez.*

[2]BAI (plur. *baiuri*), s.n.; peine, tourment, angoisse. Cuvîntul unguresc b a j, trecut la românii de peste Carpați, foarte rar de dincoace, dar frumos și energic.

„Multă h i b ă și mult *bai* pe capul nostru", se zice pe la Năsăud *(Gazeta Transilvaniei*, 1887, nr. 261).

„*Bai* = b e l e a, n ă c a z, s u p ă r a r e, n e v o i e. Se mai folosește în sensul: am de lucru = am *bai* cu săpatul; mă doare, mi-e rău la cap = am *bai* cu capu; ce *bai* ai = ce-ți lipsește? ce-ți pasă? ce *bai* ai cu...? În acest înțeles din urmă, într-o doină:

Fă inimă cum vei vrea,
Nici un *bai* nu ți-oi avea...

Fraza: ce-i *baiu* (cu *-u* articulat) mai are înțelesul: ce este? ce-i de făcut?" (V. Vaida, Sălagiu, în *Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 85).

Locuțiuni din *Lexiconul Budan:*

„Nu-mi face atîta *bai* = s c î r b ă, v a l, p e s t e-m î n ă;
Am mult *bai* = t r e a b ă, l u c r u;
Am *bai* cu cineva = p r i c e, c i o a n d r ă."

Cîteodată se întrebuințează în loc de b o a l ă.

Doină din Ardeal:

„Aoleo, măi hoț de dor,
N-am topor
Să te omor,
Nici secure să te tai,
Să nu mai am nici un *bai!*..."

(J.B., *Trans.*, p. 93)

Alta:

„Nici de pită n-ar fi *bai*,
Dar nu știu face mălai..."

(Mîndrescu, *Elem. mag.*, 38)

Chiuitură din Sălagiu (c. Gîrceiu):

„— N-aibă nime g r i j e me,
Că io joc cu vară-me;
— N-aibă nime *baiu* mnieu,
Că io joc cu văru-mnieu..."

Alăturea cu substantivul b a j, unii ardeleni au luat de la unguri și adverbul b a j o s.

„B à i o ș = cu anevoie, anevoios, cu greu, abia că" (V. Vaida, Sălagiu).

BĂIA-DE-ARAMĂ.
BĂIA-DE-FER. } v. [1]*Baie.*

BAIB, s. m.; t. de jardin.: plante d'ognon. Baronzi, *Limba română*, p. 128: „*Baĭb*, u s t u r o i d e s ă m î n ț ă".

„*Baĭb* se cheamă usturoiul acela al căruia bulb nu e împărțit în c ă ț e i, ci o t o v a, adecă tot una de la periferie pînă la mijloc. Cuvîn-

tul *baib* se întrebuințează numai întovărășind pe substantivul usturoi: u s t u r o i *baib*. L-am auzit în împregiurimile Tîrgului-Frumos" (Th. Speranția).

Baib pare a fi de o origine de tot romanică, ca și a i, c e a p ă, u s t u r o i. Spaniolul b a b o s a „ognon ou bulbe qu'on garde pour planter" (Fonseca) să fie oare de aceeași origine latină rustică cu al nostru *baib*? Cuvîntul spaniol presupune un prototip „babosus" sau „bavosus"; cuvîntul român derivă, după noi, dintr-un prototip de asemenea adjectival b a b e u s, cu conservarea lui *b* prin metateza lui *i* = *e*, întocmai ca în *aibă* = *habeat*, *roib* = *rubeus*, *zgaibă* = *scabies*.

v. *Usturoi*.

BAIBAFÎR. — v. *Başbafir*.

BAIBARÀC (pl. *baibarace*), s.n.; t. rust.: sorte de vêtement court, pourpoint. Un fel de i l i c. Ca nume de haină țărănească scurtă, fie femeiască, fie bărbătească, dar numai pentru copii sau flăcăi, *baibarac* se aude la sătenii din Moldova, din Țara Românească, parte din Ardeal și la huțanii sau românii cei rutenizați din Galiția, de la cari a trecut și la alți ruteni (Żelechowski, *Ruthen. Wtb.* I, 9).

„*Baibarac*, o haină scurtă la țărance și la copiii de la țară" (I. Sîrbulescu, Mehedinți, c. Butoiești).

„*Baibarac* în Moldova, prin județele Iași și Botoșani pe cursul Miletinului, se numește o haină scurtecică așa cam pînă la brîu. E sinonim cu l a i b ă r u l, cu acea deosebire însă că laibărul poate să fie și din nou, pe cînd *baibaracul* se face dintr-o haină veche mai lungă, care a fost scurtată" (Th. Speranția).

În Transilvania *baibarac* s-a prefăcut în b u i b ă l a c sau b u i b ă l ă u „surtuc pentru femei croit strîns la trup" (*Tribuna din Sibii*, 1890, nr. 86).

Într-o doină ardeleană:

„Frunză verde iasomie,
Spusu-mi-a măicuța mie
Că mi-a face b u i b ă l a c
Și m-a da după diac..."

(*Gaz. Trans.*, 1888, nr. 173)

Ca nume propriu personal, sau mai bine ca o poreclă ironică, în ghicitoarea despre „dovleac":

„Pe valea lui *Baibarac*
Șede Vlad mort și umflat".

(*Țara nouă*, 1887, p. 157)

Un fel de *baibarace* se aduceau din Turcia, judecînd după tarifa vamală din 1761 (Cogăln., *Arh. ist.*): „*Baibarace* nouă, de 7 un leu".

Cuvîntul e foarte vechi în limba română și a avut o soartă curioasă de scădere semasiologică. B a i b o r a k era numele tătăresc al unei stofe orientale prețioase, care se aducea din Crim prin comerciul genovez și avea în secolul XV un depozit în Moldova. Din acea stofă se făceau haine. Una din condițiunile de alianță între domnii Moldovei și

între regii Poloniei era de a trimite în fiecare an la curtea regească cîte 400 bucăți de b a i b o r a k (Linde, *ad voc.)*. Din palat și de la boieri cuvîntul a trecut la bordeiul țăranului, unde însă *baibaracul* cel scump de altădată s-a prefăcut într-o veche haină scurtată, care adecă fost-a ce a fost, dar a ajuns un lucru prost.

v. *Coftirie. — Ilic. — Băibărăcărie.*

BAIBAZÎR. — v. *Başbafir.*

BÀICĂ, s.f.; provinc.: sage-femme. M o a ș ă. Cuvînt întrebuințat într-o parte a Banatului.

„La moașa, care moșește, în părțile Reciței se zice b a b ă, în ale Bocșei, *baică*“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

S-a format din b a b ă prin analogie cu t a i c ă și m a i c ă.

v. *Maică.*

BAICEANU, n. pr. pers. m.; ancienne famille noble moldave.

v. *Baico.*

BÀICO s. **BÀICU,** n. pr. pers. m. Un nume de botez și de familie foarte răspîndit altădată la români, la bulgari și la serbi — fără a se putea ști care de la care a luat, sau dacă nu cumva unii și alții vor fi căpătat din vreo limbă turanică medievală — era și B a i u sau B a i e cu deminutivii săi B a ĭ l ă, B a ĭ c e și *Baicu* sau *Baico.*

Între românii din Serbia, cari între anii 1293—1302 aparțineau mănăstirii Hilandar, unul se chema B a i l o *(Docum. Hurmuzache* I, p. 797; cfr. Daničić, *Rječnik iz starina* I, p. 22).

La 1453, Alexandru-vodă Iliaș dăruiește mănăstirii Pobrata trei dintre tătarii cei așezați din vechime în Moldova, între cari unul se cheamă *Baico (Arh. ist.* I, 1, p. 103, 142).

Între boierii moldovenești la 1448 — 53 era Ion B a i č a n (Ulianitzki, Материяль для историй, p. 72; *Arh. ist.* I, 1, p. 103).

Între numi personale într-un crisov muntenesc din 1536 *(Cuv. d. bătr.* I, p. 239): B a ĭ a.

Într-un zapis muntenesc din 1604 *(Cuv. d. bătr.* I, p. 136), între boierii marturi: „*Baico* logofăt ot Drăghinește“.

Un român din Gherghiță la 1642 *Baico* (Venelin, 323).

Zapis muntenesc din 1681 *(Doc. Rom.* I, nr. 174, în Arh. Stat. din Buc.): „ace delniți anome care o a țănot *Baĭcu* ot Voinește și o am vîndut eu Stančol fečorul Bărangăi...“

Zapis muntenesc din 1686 *(Doc. Rom.* I, nr. 183): „Oprea a lu Ion i *Baicului*...“

„Poiana *Baicului*“, un sat în Moldova (Frunzescu); apoi „calea B a i u l u i“ și „B a i u l-Mic“ cu „B a i u l-Mare“ în Muntenia *(Ibid.)*.

Numele personal *Baicu* se întrebuințează pînă astăzi printre moții din Ardeal (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 117).

Au existat și formele feminine B a i a și B a i ț a (Venelin).

De aci numirile de familie B ă i c a n, B ă i c u l e s c u, B ă i l e s c u, precum și cele topice B ă i e ș t i, B ă i c e n i, B ă i c o i, B ă i c u l e ș t i, B ă i l e ș t i.

În dialectul turc djagataic h a ĭ însemnează „homme riche, seigneur“ (Vámbéry). Tot așa se zicea în limba cumanică: „b a y, dives“ (Kuun, *Codex Cumanicus*, p. 229). Poate de aceeași origine este numele celebrului khagan al avarilor B a ĭ a n (626), precum și al regelui bulgar B a ĭ a n (762) din dinastia cea turanică.

v. [1]*Coman.* — [2]*Bale.*

BAICU. — v. *Baico.*

BAIDÎR, s.n.; cache-nez, sorte de chale, long mouchoir de cou en laine ou en coton. Vorbă întrebuințată în Moldova, poate și pe aiuri.

„Țăranii la frig își învălesc gîtul cu *baidir*, o lungă fășie din bumbac sau lînă colorată“ (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu; Tutova, c. Iepurenii).

Cuvîntul este învederat oriental turanic, dar nu turcesc.

v. [1]*Coman.* — *Baibarac.* — *Baier.*

[1]BĂIE (plur. *băi*), s.f.; 1. bain, baignoire; 2. mine, minière, carrière. În primul sens, sinonim cu s c a l d ă, nu și cu f e r e d e u, care este o varietate a *băii;* în sensul al doilea, sinonim cu o c n ă. Forma organică, pe care au păstrat-o în parte bănățenii, este *baňe.*

I. *Baie* „bain“.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XI, p. 3: „întru *bae* și în s c ă l d â t u r a apei aduce vindecare...“

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Regn.* IV, X, 27:

„Și surpară casa lui Vaalŭ și orânduiră pre ĭa să fie *bae* până în zioa ačasta...“	„Et diruerunt titulos Baal, et posuerunt eum in l a t r i n a m usque in diem hanc...“

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 286: „Șase luni (Omer) toate *băile* noroadelor le-au încălzit cu acéste cărți...“

Colindă munteneașcă:

„O tu, dalbă zînișoară,
O tu, mîndră lebejoară,
În *baie* te-oi îmbăia,
Cu tine că m-oi scălda,
În *baie* de lapte dulce,
De-aicea nu te-i mai duce...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 89)

Poporul descrie uneori *baia* astfel încît s-ar crede cineva strămutat în anticitatea romană. Așa în basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Legende*, p. 37):

„— La noi este obiceiul, adăogă zîna, ca înainte de a merge la cununie, să ne îmbăiem.

— Ne vom îmbăia la palaturile tatălui meu, răspunse el.

— De ce să mai facem p-acolo tevătură? să ne îmbăiem aci.

Și făcînd un semn cu mîna, apa elești eului se trase într-o parte și
104 într-alta, și în locul lui se văzură niște palaturi strălucite de podoabe,

încît la soare te puteai uita, dară la dînsele ba. Aurul cu care erau poleiți stîlpii și ciubucele de pe lîngă streașină licăreau de-ți luau ochii. Zîna luă de mînă pe fiul împăratului și intră în palat. Vezi că el rămăsese cu ochii bleojdiți, ca unul ce nici dînsul, deși era fecior de împărat, nu mai văzuse asemenea scumpeturi. Și fiind *băile* gata și apa încropită numai ca laptele cînd îl mulge de la oaie, intrară fiecare în cîte o *baie* și se îmbăiară. Fiul împăratului nu cuteza să calce pe pardoseala *băii* și pe velințele cele de mare preț ce erau așternute prin palat, de milă să nu le strice frumusețea. *Baia* era pardosită cu tot felul de marmură lustruită, și adusă din meșteșug așa încît închipuia fel de fel de flori, de pasări și cîte nagode toate. Apa ciuruia din țevi aurite și o luau cu năstrape și cu căușe de aur. Ștergarele erau de mătase și în țesătură cu fir de cel bun și cu mărgăritare. După ce ieșiră din *baie* și se îmbrăcară, trecură prin grădină, unde mirosul florilor îi îmbăta..."

Ca termen bisericesc, *baie* este vasul care servește la botez, „fonts de baptême".

Omiliar de la Govora, 1642, p. 121: „Unulu e tatâl vostru în ceriu, o mumâ pre voi v-au născut: *baĭa* b o t e j u n i e i; une țițe vâ hrănirâ pre voi..."

Mitropolitul Antim, *Predice*, ed. Bianu, p. 196: „i-au dăruit nu numai sănătatea trupului, ci și a sufletului, botezîndu-se de sfîntul Silivestru; s-au botezat drept aceia în *baia* a doua a nașterei..."

v. *Ciupă*. — *Feredeu*. — *Scaldă*.

II. *Baie* „minière, carrière".

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 427): „*Banyĕ*. Fodina.

Banyĕ de aur. Aurifodina.

Banyĕ de arĝent. Argentifodina.

Banyĕ de arame. Aerifodina.

Banyĕ de plumb. Plumbifodina.

Banyĕ de fiĕr. Ferrifodina.

Banyĕ de cositor. Stannifodina".

Geografia Ardealului, ms. circa 1650 (Cipariu, *Archiv.*, 1869, p. 435): „unii lucră la argint-viu, aur, argint, arame, plumb, her, oțel și pre alocurea sănt orașe de *băi*..."

Astăzi în Muntenia numai numele tîrgușorului *Baia*-d e-A r a m ă în Mehedinți și al satului *Baia*-d e-F e r în Gorj păstrează suvenirea vechilor miniere de acolo.

Constantin Brîncovean, 1693 *(Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 217), în „o carte a Costii negutitoriul de la *Baĭa*-d e-A r a m ă", zice: „...cari moșie și rumăni au fost zălogit Iachim spătărelul drept aramă oca 700 la Dédĭul Duca, și acei bani ce s-au dat pre aramă au fost ai Costii negutitoriul, și cănd au fost la zi, neputănd să dea arama, au fost dat toate zapisele de ačastă cumpărătoare la măna Costii..."

Același *(ibid.*, p. 109): „Și ĭar am dat și am adaos domniĭa mea satul ce se chĭamă *Baĭa*-d e-F e r din sud Gorjiŭ..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 21 b (sept. 17): „le tăĭarâ gleznile de la picorul cel stângŭ și-ĭ dĭaderâ la o c n e la *băĭ* să patâ răŭ..."

În secolul XVIII sensul cel montanistic al cuvîntului *baie* a fost deja uitat în Moldova și-n Muntenia, fiind înlocuit prin turcul m a d e m, iar episcopul Amfilohie Hotiniul *(Gheografie*, Iași, 1795) s-a încercat chiar a introduce pe francezul m i n i e r ă.

v. *Madem.*

V i l v a-*băilor* este o ființă mitologică, despre care se povestește în Ardeal.

Frîncu și Candrea, *Moții*, p. 67: „Găina e un munte situat la meazăzi-apus a Munților Apuseni și are o înălțime de 1744 metri peste nivelul mării. La poalele lui e Vidra-de-Sus și numirea sa se ascunde în întunericul mitic. Vidrenii spun că, în timpul cînd și în munții Bihariei se lucrau *băile*, o găină de aur ieșa din *băi* spre a se așeza în vîrful muntelui pe cuibul său în care erau ouăle sale de aur. Vidrenii, atrași de frumusețea nemaipomenită a găinei, în mai multe rînduri s-au încercat s-o prindă, ea însă a fugit în jurul minelor de aur de la Roșia. De atunci, nemaiputîndu-se găsi aur în *băile* din acest ținut, moții au încetat de a le mai lucra, fiindcă găina din poveste era V i l v a-*băilor*, și ea a dus aurul cu sine în părțile unde a zburat...“

v. [1]*Vilvă.*

Cuvîntul *baie* a avut în linguistică o soartă foarte ciudată. Cihac îl pusese dentii între „elemente latine“ (I, 21), apoi s-a răzgîndit și l-a băgat între „elemente slavice“ (II, 5). Laurian și Massim îl considerau ca latinesc, și totuși îl așează în *Glosariul* lor, adecă între „vorbe străine prin origine sau formă“. Și toată încurcătura vine numai și numai din împregiurarea că și slavii nordici — rușii, polonii, bohemii — au cuvîntul b a n i a cu același înțeles. Dacă nu l-ar avea slavii nordici, desigur nu s-ar afla un singur glas care să tăgăduiască originea *băii* din latinul b a l n e a. Să cercetăm.

În epoca imperială singularul b a l n e u m nu se mai întrebuința aproape de loc, ci numai pluralul b a l n e a, care tindea astfel în graiul poporan a trece la prima declinațiune, întocmai ca „folia“ din „folium“, românul „foaie“ = italianul „foglia“ = spaniolul „hoja“ etc.

De altmintrelea, chiar dacă latinește s-ar fi întrebuințat numai b a l n e u m, și tot încă românii l-ar putea avea în forma feminină, după cum au pe „albie“ din latinul „alveus“, de unde la italieni și la spanioli „alveo“.

Punctul nostru de plecare va fi dară latinul rustic b a l n e a, cu accentul pe silaba inițială: b à l n e a. Al doilea punct este grupul consonantic *-ln-*. El ne întîmpină de asemenea în adjectivul „alninus“, de unde românii au făcut „anin“ (v. [1]*Anin)*, iar prin urmare — după fonetica românească — din b à l n e a trebuia să se facă b à n e a, de unde apoi d-a dreptul b à n i e și *baie*. În b a n i e = b a l n e a, *a* denaintea lui *n* n-a trecut în *î*, după cum n-a trecut nici în „anin = alninus“. Deci, în privința tranziținii regulate a sonurilor nu există nici o umbră de dificultate. Nu mai puțin nici în privința desfășurării sensurilor, căci deja pe terenul italic b a l n e u m trebuia să fi căpătat înțelesul secundar de „ocnă“, de vreme ce acest înțeles ne întîmpină și-n italianul b a g n o, de unde francezul b a g n e și spaniolul b a ñ o. Acest înțeles de „carrière“ sau „minière“ cată să se fi desfășurat din aspectul părților inferioare ale *băilor* greco-romane, mai cu samă din așa-numitul „hypocaustum“.

Pentru slavicul „bania“ nu s-a găsit pînă acum nici o origine slavică proprie. Este o vorbă împrumutată. De unde să fie? Ambele noțiuni cuprinse în *baie*, cea igienică și cea montanistică, sînt de acelea cari lesne se răspîndesc oricît de departe pe calea culturală, trecînd pe nesimțite de la un popor la altul. După căderea imperiului roman, Italia n-a

încetat niciodată, mai mult sau mai puțin, de a exercita o acțiune industrială, comercială, tecnică asupra Europei întregi. Din țările slavice, acea acțiune trebuia s-o resimță mai ales Bohemia, cea mai veche ea însăși prin civilizațiune. Bohemul b a ñ sau b a n ě „bain et mine" ar putea să fie un împrumut din italianul b a g n o, pe care bohemii îl vor fi transmis apoi într-un sens polonilor, ca b a n i a „bain", într-un alt sens ungurilor, ca b á n y a „mine", călătorind de aci cuvîntul de la poloni la ruși. E cu putință însă, și e chiar de crezut că ungurii, cari la venirea lor în Europa găsiseră *băi* lucrate de veacuri în Ardeal, să fi luat cuvîntul de la români. Posibilități de felul de mai sus sînt multe, în fața cărora se rădică o singură imposibilitate, și anume aceea ca românii să fi împrumutat de la slavi sau de la unguri un cuvînt care unguresc sau slavic nu este, pe cînd la noi, prin sens și prin formă, ca și prin tradițiunea *băilor* romane din Dacia, el se constată a fi o continuitate directă din latinul b a l n e a. Cestiunea originii externe și a filiațiunilor interne ale termenului b a n i a la slavi mai rămîne deocamdată o problemă; cît se atinge însă de latinitatea *băii* la români, ea ni se pare a fi scoasă din orice îndoială, deși macedo-românii au perdut acest cuvînt, păstrat în giurul lor de serbi și de bulgari. Turcii — zice Cihac (I, 21) — au de asemenea „b ā n a bains d'eaux chaudes naturelles"; se poate, după cum turcii prin împrumut au o mulțime de cuvinte de la italieni.

v. [2]*Baie.* — [1,2]*Băiaș.* — [1,2]*Băiat.*

[2]**BĂIE,** n. pr. loc. f.; t. de géogr.: ancienne ville, aujourd'hui village en Moldavie. Se rostește și se declină întocmai ca b a i e „bain".

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 225: „găsit-au atunce un podghiaz mare la *Bae* și s-au lovit hatmanul Velicico cu dănșii..."

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 13: „mergănd spre cei ce era în Suceavă, i-au lovit pe șesul *Băii*..."

Astăzi *Baia* este o simplă comună rurală în districtul Suceava, cu vro 3 000 locuitori. La 1684 Miron Costin *(Arh. ist.* I, 1, p. 172) o numără încă între orașe, punînd-o în ținutul Dorohoiului înainte de Ștefănești; peste puțin însă, sub Cantemir *(Descr. Mold.*, p. 17), figurează deja ca tîrg numai Ștefăneștii, iar despre *Baia* nici o vorbă.

Și totuși *Baia*, sub forma veche *Banĭa*, cu cirilica Банꙗ, este una din localitățile cele mai vechi în Moldova, întemeiată după unii de Dragoș-vodă, după alții de o colonie săsească din aceeași epocă.

Cronica slavo-moldovenească de pe la 1510 (Bogdan, *Vechile cronice*, p. 188):

„...И Драгошь воевода насади прьвое мѣсто (Бооурени) на рѣкѣ на Молдавѣ и патомъ насадиша мѣсто Бани и иные мѣста по рѣкамъ и по криницамъ..."

„Iar Dragoș-vodă a descălecat întîiul loc pe apa Moldovei (Bourenii), mai apoi a descălecat locul *Baia* și alte locuri d-a lungul apelor și izvoarelor..."

Nicolae Costin, *Letop.* I, p. 91: „Suceava tărgul l-au descălecat niște cojocari: sociu se chiamă ungurește cojocar, eară Suceava cojocărie. Așijderea și tărgul *Baia* l-au descălecat niște olari sași: olărie săsește se chiamă b a i a..."

Cantemir, *Hron.* II, p. 113: „hronicul moldovenesc cel vechiu pomenește de niște ruși ce-au fost lăcuind la Suceava și la *Bae* mai denainte de venirea lui Dragoș-vodă...“

Ibid., p. 377: „dintr-aceste létopisețe, carile acmu prin mînule noastre să poartă, macar că chip și socoteală de adevărată istorie nu pot avea, însă pre cît arată că și mai denainte de înturnarea moldovénilor de la Ardeal să să fie aflat niște cojocari unguri la Suceavă și niște olari la *Bae* și de un Iațco rus la satul carele de pe numele acelui rus și acmu să să fie chemînd Eţcanii, aceste de au fost așea adevărate, putem zice că de mirat lucru este cum ungurii și rușii, oameni streini fiind, s-au putut stăvi și a să ținea pre acéle locuri, iară cei de moșie nici cum...“

Cu toată supărarea lui Cantemir, *Baia* încă pe la jumătatea secolului XV, înainte de Ștefan cel Mare, era o localitate curat săsească, avînd un regim municipal compus din sași.

Printr-un crisov din 1453 *(Arh. ist.* I, 1, p. 102), Alexandru-vodă Iliaș hărăzește monastirii Pobrata următoarele drepturi în tîrgul *Baia:*

„...еще есми дали. с волею шолтꙋзы и пръгары ѡт Бани. щобы имали ѡт ихъ млинъ. на кажды год. по двѣнадесѣт колод. солод. и четири колод. пшеницы. и тои щобы давали на каждыи год нашемꙋ монастирю безабава. протож. варе коли Сасове ѡт Бани. имет ѡтстоупити. ѡт своих. токмѧл. бꙋд коли. тогди Сасове. нам имет платити. ѯ. роубли сребра...“

„... am mai dat, cu voia șoltuzului și părgarilor de la *Baia*, ca de la moara lor să aibă a lua mănăstirea noastră pe tot anul cîte 12 măsuri de orz și 4 măsuri de grîu fără nici o zăbavă; iară dacă sașii din *Baia* vor călca vreodată această tocmeală, atunci acei sași ne vor plăti 60 ruble argint...“

De aci însă nu urmează, negreșit, că sașii au fost chiar întemeietori ai *Băii*, al căriia nume *Bania* nu e de loc săsesc.

Înflorirea *Băii*, ca și a Bacăului, se datorea Margaretei, prima soție a lui Alexandru cel Bun, papistașă și unguroaică. Ea fusese înmormîntată aci într-o biserică, unde Marco Bandini (ap. Kemény, în *Kurz's Magazin* II, 15) i-a văzut încă mormîntul la 1646 cu următoarea inscripțiune: „Anno MCCCCX hoc templum in honorem Beatissimae Mariae Virginis dedicatum, ab Illustrissimo Principe Alexandro Vayvoda aedificatum est una cum Monasterio Moldaviensi, cujus piae memoriae conjux Margaretha sub fonte Baptismatis sepulta est. Requiescat in vitae aeternae resurrectionem. Amen“.

Înainte de acea epocă și pînă mult mai tîrziu, afară de olăria despre care vorbesc Nicolae Costin și Cantemir, *Baia* era renumită prin făinărie.

Într-un crisov din 1448, domnul moldovenesc Petru-vodă zice că: „lîngă orașul *Baia* au fost din vechime morile domnești pe timpul fraților și al părinților săi“ (Ulianitzki, Материялы для истории, p. 7).

La 1402 Alexandru cel Bun hărăzise mănăstirii Moldovița două mori întregi și o jumătate de moară la *Baia*, și-n același timp patru case de tătari tot de acolo, negreșit rămășițe din vechea împoporare cumanică a Moldovei (Wickenhauser, *Moldawa*, p. 55).

Această donațiune a fost întărită aproape peste doi secoli — la 1581, 1593, 1595 — de către Iancu Sasul, Aron-vodă și Ștefan Răzvan, cari mai adaugă că mănăstirea Moldovița, pe lîngă mori, stăpînea în *Baia* și o veche berărie *(Ibid.*, p. 88, 94, 95).

În timpul lui Ștefan cel Mare, *Baia* a fost arsă, ilustrîndu-se prin victoria acestui domn asupra ungurilor.

Urechea, *Letop.* I, p. 119: „(Matiiaș craiul) au lăsat calea despre Succavă, unde-l aștepta Ștefan-vodă, și au luat spre *Bac*, unde au sosit luna dechemvrie 14 (1466), și acolo la *Bac*, cum nu vrea avea nici o grijă de nici o parte, își lăsă oastea fără nici o pază, la băuturi și la jacuri. De care lucru având Ștefan-vodă știre și prinzând limbă marți dechemvrie 15, au aprins tărgul asupra lor, cănd ei era fără nici o grijă; și fiind ei beți, i-au lovit Ștefan-vodă...“

Sulzer *(Gesch. d. trans. Dac.* I, 140 sqq.) s-a ocupat mult cu *Baia*. El a găsit în localitate mormîntul unui sas de la 1652: „Dominus Joannes Wolff de Banya“, care pare a dovedi că sașii cei din secolul XV se mănținură în *Baia* pînă-n timpul lui vodă Vasile Lupul. Sulzer s-a încurcat însă, cînd se apucă a căuta la *Baia* urme montanistice, presupunînd că vechii romani scoteau de acolo aur.

Numele cel adevărat al pîriului, care curge lîngă *Baia* și se varsă apoi în Moldova, nu este Topolița, după cum se rostește astăzi (Frunzescu), ci Toplița, nume ce i se dă în crisoave începînd de la Alexandru cel Bun (Wickenhauser, *op.cit.*, p. 81, 93). Toplitza slavonește însemnează tocmai baie: „Топлица, θερμί ὕδατα, thermae“ (Miklosich, cfr. Karadžić, *ad. voc.*). În țările slavice o mulțime de localități poartă acest nume, pe care germanii îl prefac în Toeplitz. Numele *Baia* nu este dară decît o traducere a numelui pîriului Toplița și însemnează „bain“, nu „minière“.

v. [1]*Baie.* — *Topliță.*

[3]**BÀIE.** — v. *Bade.*

[4]**BÀIE.** — v. *Baicu.*

BÀIER s. **BAIERĂ** (plur. *baiere, baieri, băieri)*, s.n. et f.; 1. lien, cordon, tirant, noeud; 2. amulette. „Ață mai mult sau mai puțin groasă, cordea, fășie etc., cu care se prinde, se leagă, se închide ceva, sau de care spînzură ceva: cămeșile țăranilor noștri au la guler două *baiere* sau cheietori. În special, zgardă ce se pune la gît, mai ales la copii, ca prezervativ în contra deochiului sau altor rele, ori ca avînd puterea de a vindeca rele: de cînd am pus *baiere* copilului, ba să se mai deochie! purtați, cum văz, *baiere* de friguri. Metaforic, *baierele* inimei: mi s-au rupt *baierele* inimei“ *(L.M.)*.

„*Baier*, *baierile*, împletituri de lînă colorată cusute cu amîndouă capetele de partea deschisă a străiței spre a o putea anina după grumaz. *Baiere* se numesc și niște împletituri mai subțiri de lînă, descîntate de vreo muiere știutoare, cari se pun la grumazul copiilor bolnavi spre a redobîndi sănătatea. În fine, poporul numește pre aici *baiere* și urechile inimei, nemțește Herzklappe. Fraze: Coasă *baierul* la straiță. Am fost la baba Eva să-mi facă un *baier* la copil, că e biciag de giochiu. Tușește așa de tare, încît crezi că i se rup *baierile* inimei“ (M. Juică, Banat, Sredișlea-Mică).

„*Baier*, o aţă de lină care serveşte în loc de toartă la găleţile de la stînă. *Baier* la straistă, la desagi, la pungă, la peptare lungi, aţele cele de pele cu canafi legate la pept şi trase pe subsuori şi îmbinate la spate prin o mărgică“ (S.F. Marian).

I. *Baier*, *baieră* „lien“.

Baiere la haine ţărăneşti, mai cu samă la fete, „căpătii de cingătoare etc. ce rămîne afară peste nodul de strînsură sau de înnodare; cheotoarea de aţă, de sfoară, de găitan la o haină, o cămaşă etc.“ (Costinescu).

Doină din Ardeal:

„Frunză verde frunzuliţă,
Ieşi, mîndruţo, la portiţă
Numa-n *baieri* şi-n crătinţă...“

(R. Simu, c. Orlat)

„Să nu-şi facă fata *baieri* lungi la iie, că feteşte mult“ (R. Simu, c. Orlat).

Baiere la pungă, de unde locuţiunea proverbială „a strînge *baierele* pungei = a nu prea cheltui, a face economie.“

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 43: „Şi trecînd pe lîngă un negustoriu cu pungi de vînzare, dă gînsacul pe o pungă de cele pe talger, cu *baierile* lungi, de pus în gît...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 58: „să face că-ţi dă povaţă cum să nu chieltuieşti, pînă-ţi taie pă nesimţite *băierili* pungi[i]...“

Alexandri, *Ginerele lui Hagi-Petcu*, act. I, sc. 5:

„Petcu: Ia vezi-l, Adelo? Chiar acu-mi zicea că bărbatu-tău te ruinează...

Verdulescu: Dar! o spuneam... însă tu n-ai decît să strîngi *băierile* pungii...“

Ibid., sc. 14: „Îţi place să trăieşti ca un haitui, trăieşte fătul meu; şi eu de azi înainte mi-oi strînge *băierile* pungii...“

Baierele i n i m e i „entrailles“, partea cea ascunsă, aşa-zicînd legată sau înnodată a inimei:

„A ofta din *băierile* inimei“ (Jarnik, *Sprachliches*, 16).

Basmul *Porcul cel fermecat* (Ispirescu, *Legende*, p. 54): „Mi se rupe, uite, *băierile* inimei de milă pentru dumneata...“

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 256: „simţindu-mă atunci la largul meu, rîdeam din *băierile* inimei...“

Descîntec oltenesc de „aplecate“:

„Să săriţi
Să răsăriţi
Din *baierile* inimei,
Să vă duceţi la fete de împărat
Că v-aşteaptă cu făclii aprinse
Cu mesele-ntinse...“

(F. Popescu, Romanaţi, c. Cilieni)

Metaforic, o „întrebare fără *baiere* = fără n o d, fără a s c u n z ă t u r ă“, la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom.), p. 228: „Dulăii cîtăva vréme în gînduri stînd, şi la întrebare fără *baiere* ca aceia ce să-i răspunză socotind, mai tărziu într-acesta chip îi zisără...“

Printr-o metaforă analogă, la A. Odobescu, *Scrieri* II, p. 268: „se
110 înfundă în *baierile* unei movile...“

Baiere la un vas:

„Cînd este trebuință de muls oile, le bagă într-un ocol care se numește strungă, din strungă oile ies în spătări unde stau mulgarii, vasul unde mulge laptele se numește găleată; pe a căriia *băieri* stă așezat un vas mic de lemn care se numește cupă“ (P. Sălăgianu, Neamț, c. Hangu).

Baiere la gît:

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, p. 146): „Acest copil avea un *baier* atîrnat de gît. Și dacă îl luă, văzu că într-însul era o scrisoare...“

În acest sens, la macedo-români *baieru* se cheamă „s a l b a de galbeni sau m ărgean etc.“ la gîtul fetelor (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms. în Acad. Rom.).

Aci *baierul* trece deja la a doua accepțiune, și anume:

II. *Baier*, *baieră* „amulette“.

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 315: „ceĭa ce poartâ *baere* sau n ă r o c u l ŭ cesta ce zic oamenii că are năroc omulŭ, sau vorŭ căuta de vor socoti zioa în caré se-au născutŭ bună ĭaste au rea, aceĭa să se canonească ani 5...“

Ibid., p. 597: „Carele se va făgădui să fie preotŭ, aceluĭa nu-ĭ se cade să fie vrăjitorŭ sau cinpoitorĭu sau să aibă niscare învățături réle sau cititorĭu de stéle sau să facă *baere*...“

Glosarul slavo-român circa 1670 (ms. în bibl. Societății arheologice din Moscva) are cuvîntul de două ori:

f. 209: „оузлоносїе: *baerul* care poartă cei nebuni la gătu“;

f. 231 b: „оузоношенїе: *baer* ci dau fărmăcătorii să poarte la gătu“.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 215 a (dec. 13): „ĭară svăntulŭ Orestŭ, deaca să vădi că-ĭ creștinŭ și elŭ, căce să lovisâ de străjĭarĭulŭ, că având cruce în *baerŭ* la pieptŭ, i să vădzu crucĭa...“

Cantemir, *Ist. ierogl.*, p. 295: „în vréme ce noi giurămînturile cu iscălituri și cu peceți întăriam, atuncia el cu mijlocul vrăjitoriului despre Crivăț la vrăjitorii cei mai de la Delta un *baer* trimisése...“

Mărgăritare a lui Zlatoustŭ, 1691, f. 6: „chiamă pre draci și-ț scriu *baere* și te despoae de mîntuirea ta...“

Hronograf, 1798 (ms. în Arh. Stat. din Buc.), p. 889: „unul din boierii lui, numele lui Theoctist, carele avea un *baer* la grumazi și în *baer* era zugrăvit Domnul nostru Isus Hristos...“

Peste Carpați se aude și o formă *baior*.

„*Bàior* = *baier*. Se obicinuiesc însă ambele forme; o colindă cu forma *baior:*

Tri păcurerei,
Tri turme ghe uăi,
S-o suit la muntĭe
Să-și vază mai multĭe:
Fată ghe maior
Cu galbăn *baior*...“

(V. Vaida, Sălagiu, în *Trib.*, 1890, nr. 85)

Sub forma *baior*, cu sensul de un fel de „ață“, de la români d-a dreptul au împrumutat cuvîntul polonii, formînd din el deminutivul b a j o r e k (citește: *baĭorek)*, termen cu desăvîrșire izolat în limba polonă: „b a j o r e k, nitki złote kreçone, Fadengold“ (Linde). „La poloni — zice Matzenauer *(Cizí slova*, p. 101) — b a j o r e k este fără nici o îndoială străin“, dar nu-i găsește vreo origine, comparîndu-l pe

brodite cu italianul „*bagliore* = fulger"! De la poloni cuvîntul a trecut apoi la ruteni: „b a ĭ o r o k Fadengold, grobe mit Draht umsponnene Saite" (Żelechowski).

Baier, *baior*, *baieră*, cuvîntul este foarte vechi și foarte răspîndit la români. Îl au daco-românii, macedo-românii și chiar istriano-românii: „*baieră*, perili in *baieră* = Haarflechtband" (Miklosich, *Unters.* I, 19). Dar de unde vine?

Deja *Lexiconul Budan* îl alătura cu italianul b a v e r o. Laurian și Massim (I, 114) revin asupra acestei etimologii, dezvoltînd-o în următorul mod: „Spaniolul b a b e r a = zgardă de căciulă și b a b e r o = șervețel ce se spînzură la gîtul copiilor spre a le prezerva veștmintele de b a l e; italianul b a v i e r a = zgardă de cască sau fășie la căciulă, care la trebuință se aduce peste gură, și b à v e r o = guler de manta". Deci *baier* sau *baieră* este pentru Laurian și Massim un derivat din: „b a l e, al căruia singular b a u ă — zic ei — a căutat să dea și în limba noastră, ca și în surorile ei, *baieră* și *baier*". Puteau să mai adaoge pe francezul b a v e t t e, care nu se deosebește decît prin sufix: „petite pièce de toile qu'on attache sur la poitrine des petits enfants pour recevoir la bave" (Littré). Puteau să mai adauge pe medio-latinul b a v a r a și b a v a r u m „ad excipiendam in infantibus bavam" (Du Cange). Oricîte însă ar fi mai adăogat, totuși de la noțiunea de b a l e pînă la aceea de *baier* sau *baieră* e de tot departe.

Cihac (II, 546) desparte fără nici un motiv pe *baieră* „entrailles" de *baieră* sau *baier* „ceinture, ruban, cordon, tirant". Ambele după dînsul sînt turcești osmanlii; dar cel dentîi vine din „b ā g y r, b ā g h r foie, coeur, intestins, entrailles", iar cel al doilea din: „b ā g h, b ā g h y lien, noeud, bande, courroie". Se știe că pentru Cihac nici un fel de legi fonetice nu există, încît după dînsul turcul *gh* lesne poate să troacă la români în *i*. Dar, cel puțin sub raportul semnificațiunii, cum oare de uită el și nu menționează măcar în coadă pentru românul *baier* sau *baieră* sensul cel foarte caracteristic de „amulette"? În sfîrșit, prin ce minune poate să fie o s m a n l i u un cuvînt românesc de tot poporan, comun tuturor dialectelor române și care trebui să fie în orice caz mult mai vechi decît cunoștința românilor cu otomanii? Greșeala lui Cihac a repetat-o și d. Șăineanu *(Elem. turc.*, 12), dar cu o rezervă oarecare, admițînd turcismul numai pentru *baieră* „entrailles", după cum o făcuse deja mai denainte Miklosich *(Türk. Elem.* I, 17).

Latin *baierul* nu este. Turcesc nu poate să fie, dar totuși e turanic, adecă rămas la noi de la pecenegi sau de la cumani de prin secolul IX, înainte de separațiunea românilor în cele trei ramure. În dialectul turc oriental sau așa-numitul djagataic, care se deosebește de turcul occidental sau osmanliu mai mult de cum se deosebește limba română de cea italiană, b a ĭ există pînă astăzi cu ambele înțelesuri esențiale de „lien" și de „amulette": b a y „lien, charme, enchantement" (Vămbéry, *Cagataische Spraehstudien*, p. 243). Din turanicul b a ĭ românii trebuiau să facă dentîi pluralul *baiuri*, după care s-a format apoi un nou singular analogic: *baiur* sau *baiură*, *baior* sau *baioră*, întocmai după cum din vechiul grec γρύψ prin pluralul „gripțuri" românul a ajuns la singularul „zgripțor". O paralelă și mai interesantă ne oferă cuvîntul „pajură" sau „pajoră" sau „pajeră", care nu este decît persianul „pažan = falco milvus, milan royal" (Borhâni qâtiu, ap. Vullers, *Lex. Pers.* I, 357), adus
112 nouă ca și *baier* de către pecenegi sau comani sub forma „paž", de unde

românii, iarăși prin pluralul „pajuri", au căpătat singularul „pajură", „pajoră", „pajeră". Sub forma *baiur*, desfășurată d-a dreptul din pluralul *baiuri*, au împrumutat de la noi cuvîntul rutenii: „B a ĭ u r, Schnurband, aus Wolle geflochten" (Żelechowski).

Cam în aceeași epocă medievală, în care străbătuse la români orientalul b a y „amulette", ceilalți neolatini primeau tot din Orient sinonimul „talisman"; și este curios că și acolo pluralul a jucat un mare rol în formațiunea cuvîntului, căci „talisman" nu vine din singularul arab „telsam", ci prin forma plurală „telsamān". Să mai adăogăm că și latinul a m u l e t u m era de proveniență orientală asiatică *(Grünbaum in Z. d. deutsch. morgenl. Gesellsch.* XXXI, 342).

v. *Pajură.*

Din *baier* „lien" și „charme" s-a format la noi verbul d e z b a i e r „délier" și „deshabituer = délivrer d'un charme", contras în d e z b ă r. Pe acest d e z b ă r Cihac (II, 94) îl trage din slavicul b r a t i „prendre"!

v. *Dezbăr.*

BĂILĂ. — v. *Baicu.*

BAÎNSCHI. — v. *Băinți.*

BĂIOȘ. — v. [2]*Bai.*

BĂIRĂC (pl. *bairace)*, s.n.; t. milit.: étendard. S t e a g. P r a p u r e. F l a m u r ă. Purtătorul *bairacului* se numea b a i r a c t a r. Ambele cuvinte se întrebuințau în epoca fanariotică, dar numai atunci cînd era vorba de oștirea turcă sau organizată la noi după modul turcesc. Astăzi b a i r a c t a r a dispărut de tot, iar *bairac* se mai aude numai doară în sens ironic.

Lefile boierilor în 1776, ed. Rășcan, p. 74: „4 b a i r a c t a r i de la 4 steaguri de Leventi cîte 7 pol lei unul..."

Alexandri, *Sandu Napoilă:* „pe cînd cu Unirea, știți, mai anțărț, și eu am purtat *bairacul*, și eu am giucat hora unirii în colț la Petrea bacalul..."

După Laurian și Massim (*Gloss.*, 46) se aude și forma *baiarac.*

Turcul b ā i r ā k „étendard", b a i r ā k d ā r „porte-enseigne" (Șăineanu).

v. *Sangiac.*

BAIRACTĂR. — v. *Bairac.*

BAIRĂM, s.n.; t. de calendrier turc: le bairam, fête solennelle chez les musulmans. „Sărbătoare cu care musulmanii termină ramadanul sau ajunul lor" *(L.M.).* „Paștile turcești" (Cantemir).

Cuvîntul s-a întrodus la români în secolul XVII din cauza peşcheşului, pe care domnii români se făcură atunci datori de a trimite totdauna sultanului cu ocaziunea acelei sărbători, cînd se mai făceau totodată daruri şi la alţi turci cu vază.

Constantin Brîncoveanu, *Condica de venituri*, 1694—704, p. 516: „S-aŭ dat pentru un cojoc de rîs ce s-aŭ luat de la cojocar, care s-aŭ dat poclon împăratului la *bairam*...“

Se rostea şi *bariam*.

Amiras, *Letop.* III, p. 136: „n-au putut să stringă haraciul ca să-l trimiţă după obiceiu la *bariam*, şi măniindu-se împărăţia l-au mazilit...“

Darurile ce se dedeau la *bairam* sau *bariam* turcilor aşezaţi sau petrecători în România purtau în specie numele de bairamlîc sau bariamlîc.

Brîncoveanu, *Condica*, p. 560: „977 $^1/_2$ tal. s-aŭ dat pentru baĭramlîcurile ce s-aŭ dat turcilor de aicĭ la *baĭram*...“

Ibid., p. 712: „bariamlîcurile turcilor celor de aicĭ ce li se dă la *bariam*...“

Turcul bayrām „jour de fête“, bayrāmlyq „concernant le jour de fête“ (Şăineanu).

v. [1]*Turc*.

BAIRAMLÎC. — v. *Bairam*.

BÀIU, interj.; pas moi! moi non! Întrebuinţată numai la prima persoană, această interjecţiune, care se aude mai ales la moldoveni, exprimă mai cu energie noţiunea de eu nu vreau sau eu nu poci.

Doină din Moldova:

„Puiculiţă albă dragă,
Hai să-ţi dau, mîndruţo, salbă!
— *Baiu*, *baiu*, nu mai vreu,
Că mi-i drag puiuţul meu.

— Să-ţi dau salbă şi mărgele,
Să-ţi ieu cercei şi inele.
— *Baiu*, marfa de la voi
Nu se poartă pe la noi...“

(Sevastos, *Cîntece moldov.*, 172)

Pentru alte exemple, precum şi originea cuvîntului, v. [1]*Ba*.

BAJÒCURĂ
BAJOCURÈSC } v. *Batjocură*. — *Batjocuresc*.

114 **BALABÀN.** — v. *Bălăban*.

BALABÙSTĂ, s.f.; t. famil.: Juive mariée, femme d'un Juif. Totdauna se ia ironic, bunăoară *balabusta* în *Jocul păpuşilor* (G.D.T., *Poez. pop.*, 126).

Th. Speranţia, *Iţic călare:*

„Un ovrei cu *balabusta*
Cum sub sară sta la masă,
Dintr-o dată-mbucătura
De la gură jos o lasă..."

Alexandri, *Herşcu boccegiul:*

„Mititică *balabustă*,
Dragă nieu,
Poartă rochii fără fustă,
Zic şi zău..."

D. Şăineanu *(Dicţ. germ.*, 32) zice că cuvîntul e chiar evreiesc. După o comunicaţiune orală din parte-i, este b a a l-h a b a i t h a „maîtresse de la maison".

v. [1]*Jidov.*

BALAMĂ (plur. *balamale)*, s.f.; charnière, fiche, penture; figur.: *balamale*, facultés mentales. „Ferul ţintuit în uşă, în poartă, în obloane etc., prin care acestea se închid şi se deschid" (Costinescu). Turcul b a g l a m a, cu acelaşi sens (Şăineanu).

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 321: „cumpără unelte de teslărie, două lătunoaie groase, patru *balamale*, cîteva piroane..."

Întrebuinţarea cea mai caracteristică a acestui cuvînt, prin care el s-a românizat de tot, este pluralul *balamale* luat figurat în sens de facultăţi mentale.

Alexandri, *Kir Zuliaridi*, sc. 20:

„Afrodita: Ce ai? ce ţi-i?

Papă-lapte: Nimica... mi-o s l ă b i t *balamalele...*

Afrodita: Eşti bolnav?..."

Ion Ghica, *Scrisoarea XI:* „bine ai făcut de nu te-ai potrivit lui, e om bătrîn, şi-apoi i s-au cam s l ă b i t *balamalele* capului..."

„Figurat: a se î n m u i a *balamalele* semnifică a perde puterile, a îmbătrîni, de ex.: bietului moşneag i s-au înmuiat *balamalele*, nu mai merge dîrz cum mergea odată" (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea).

Tot aşa: „a scoate pe cineva din *balamale* = a scoate din minte, a zăpăci".

v. [1]*Turc.*

BALAMÎŞ-BÂLMOŞ. — v. *Balmoş.*

BALAMÙC. — v. *Balamut.*

BALAMÙT (pl. *balamuţi)*, blagueur, radoteur. F l e c a r. F a r f a r à. B î r f i t o r. Nu însemnează de loc pe „tont căruia abia scoţi vorba" *(L.M.)*, ci din contra pe un om care vorbeşte mult, dar prost, încurcîn- 115

du-se in vorbă și incurcind pe alții. Este un cuvînt slavic, întrebuințat la ruși, la bohemi și la poloni.

Glosarul slavo-român circa 1670 (ms. in bibl. Societății arheologice din Moscva, f. 251) traduce pe slavicul шепотникъ „blagueur, menteur" prin doi sinonimi românești: „ć o c o t n i ț a, *balamut*".

v. *Ciocotniță*.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 452: „darâ voĭ, *balamuților*, pentru ce rănjițĭ spre mine?..."

Într-un crisov de la Radu-vodă din 1618 despre viile de la Cotnar (*Condica ms. Asachi*, in Arh. Stat din Buc., t. 1, f. 199, cfr. t. II, f. 51), după o veche traducere sună: „vii drepte cumpărături lui Dumitrache Chiriță postelnic 2 falce care sint în dialul *Balamuțului*...", după originalul slavic insă: въ гор Баламѹцим, adecă „in dealul *Balamuților*".

Din *balamut* românul a format b a l a m u c, cu sensul de „casă de nebuni", „Irrenhaus" (Șăineanu). Trecerea cea neorganică a finalului *t* în *c* se datorește înrîuririi cuvintelor n ă u c și h ă b ă u c.

v. *Balamuțesc*.

BALAMUȚÈSC (*balamuțit*, *balamuțire*), vb.; radoter, blaguer, parler de but en blanc. F l e c ă r e s c. V o r b e s c în b o b o t e. B î r f e s c.

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 590: „mai b ă r f i a de zicea că nesfărșita muncâ are sfărșenie și draciĭ ĭarâ vorŭ să-ș vie la a lorŭ cinste; maĭ *balamuția* zicăndŭ că nu e raĭulŭ nice e făcut de Dumnezău; maĭ b ă r f i a zicăndŭ că Adamŭ..."

v. *Balamut*. — *Bîrfesc*.

BALAMUȚÌE, s.f.; radotage, blague. B î r f e a l ă. F l e c ă r i e. V o r b ă d e c l a c ă.

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 471: „au fostŭ începutŭ a filosofi și a ijderă multe b ă r f é l e și h u l e înpotriva pravoslavieĭ, dreptŭ acéĭa acestŭ sfăntŭ săborŭ surpăndu-ĭ *balamuțiile* ca unuĭ ereticŭ și întărindŭ pravoslavia, pre dinsulŭ și pre soții luĭ déderă-lŭ anathemeĭ..."

v. *Balamut*. — *Balamuțesc*.

BALÀN. — v. *Bălan*.

BALÀNCĂ s. **BALANGĂ**, s.f.; clochette attachée au cou des bêtes. Sinonim cu t a l a n c ă sau t a l a n g ă.

„*Balangă*, clopotul ce se atîrnă la gîtul calului" (Baronzi, *Limba română*, p. 101).

T. Stamati, *Pepelea* (*Alisandria*, Iași, 1868, p. 108): „se giuca de-a mijoarca, de-a brăzdița, de-a puia-caia, de-a bostanul, de-a halea-malea sau în dupi, de-a sita-la-cumătra, de-a boul, de-a *balanca*..."

Formele *balancă* și t a l a n c ă, cari nu sînt decît unul și același cuvînt, se explică printr-o reduplicare disimilativă *balancă*-t a l a n c ă, întocmai ca în „balmeș-talmeș". Forma cu *b* în ambele cazuri este cea primitivă, forma cu *t* fiind rezultatul disimilațiunii ulterioare. Nici *balancă* dară, nici t a l a n c ă, n-au a face cu slavicul *palitza* „bâton",

de unde le trage Cihac (II, 241). *Balancă* aparține învederat acelei tulpine latine rustice b a l l - cu sensul de mișcare necontenită, „s'agiter", „herumschwingen" (Körting, *Romänisches Wtb.*, p. 96), care e foarte răspîndită și ramificată în toate dialectele romanice.

v. *Talancă.* — *Balmoș.*

BALÀȘ (pl. *balașuri)*, s.n.; rubis balais. O peatră scumpă varietate de rubin. Cuvînt arab, întrodus în Europa în veacul de mijloc, de unde medio-latinul b a l a s c i u s, italianul b a l a s c i o, spaniolul b a l a x etc. Forma română indică o proveniență italiană.

Zapis muntenesc din 1644 *(Condica ms. a mănăstirii Hurezul*, 1754, în Arh. Stat. din Buc., f. 372 a): „Adecă eu Preda spatar sinŭ Tudosie iž biv vel ban, nepot banului Predei ot Cipturoaia, scriu și mărturisesc cu acesta al mieu zapis să fie de mare credință la mâna jupânului Chiriță, cum să se știe că m-am tocmit cu dumnealui de i-am vândut partea mea de moșie den Jdegla a 7 parte, și den Čubrova iară a șasea parte și din Čupercéni a patra parte de mi-au dat bani gata 9000 și o p ă r é c h i e d e c e r c e i c u *balaș* d r e p t b a n i 3000, fac cu tot 12.000..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 134: „Ici se vedeau sipeturi de sidef pline cu ghiordane, cu cercei, cu lefturi de smaragduri, de *balașuri*, de rubini, de zamfiri..."

v. *Nestimată.*

BALÀȘĂ. — v. *Bălașă.*

BALÀUR. — v. *Bălaur.*

[1]BALĂ (plur. *bale)*, s.f.; 1. bave, salive; 2. écume de bête fauve, monstre. În primul sens se întrebuințează numai la plural: *bale;* în sensul al doilea, numai la singular: *bală.*

I. *Bale* „salive".

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Regn.* I, XXI, 13:

„... și să nebuniia la ușăle cetății și să sprijiniia întru mânile lui și cădea pre ușăle cetății și *balele* lui curà preste barba lui..."

„...et tympanizabat ad ostia civitatis, et collabebatur in manibus suis, et cadebat ad portas civitatis, et s a l i v a e ejus defluebant in barbam ejus..."

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 43): „Această pasire dară cu mare mînie, mai mult din stomahul tulburat decît din rostul fără sfat, într-acesta chip cuvintele deodată cu *balele* își stropiia..."

Ibid., p. 218: „cu capul viperii să închina, cu ochii vulpei căuta, cu trupul dulăului să clătina, și ca cum de duh rău tulburat ar fi fost, cu fălcile căscate, cu buzele lăsate și cu *balele* aspumate, cuvinte cu stropi și stropi cu cuvinte amestecate, într-acesta chip a împrăștia începu..."

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), starea I:

„Toate poruncile tale,
Adevăr sînt, nu sînt *bale*..."

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 187: „La gură împrejur s-a durat mușoroiu și *balele* cătrănite pe care ucigă-l-toaca le scuipă din văgăune..."

Glumă poporană: „— De ce-i curg boului *balele?* — Că nu poate să scuipe" (G.D.T., *Poez. pop.*, 249).

Ghicitoarea despre „melc":

„Îmi port casa în spinare
Și din gură-mi pică *bale.*"

(*Țara nouă*, 1887, p. 159)

Balada *Balaurul:*

„Și unde-i spăla,
Nistrul se-nchiega
De *bale* de șearpe,
Pustiia l-ar bate..."

(G.D.T., *Poez., pop.*, 450)

Balada *Miul zglobiul:*

„Pe margini de drum
Nu e fir de fîn
Nici de iarbă verde:
De foame, de sete
Roz zăbalele
Și-mi beau *balele*..."

(*Ibid.*, p. 407)

II. *Bală* „écume de bête fauve".

Basmul *Voinicul fără tată* (Ispirescu, *Legende*, p. 131): „Și cît ai zice mei, făcu mici fărîme pe necuratul zmeu, *bala* d r a c u l u i..."

Basmul *Gheorghe cel viteaz (Ibid.*, p. 133): „iată că un balaur, *bala* d r a c u l u i, venea măre spre dînsa ca un vîrtej..."

Basmul ardelean *Frunză-muză (Telegraful din Sibiu*, 1886, nr. 133): „Vino odată jos, *bală* s p u r c a t ă d e z m e u! zise Frunza-muză bun viteaz, căci acum n-o să-mi mai scapi cu minciuni de-ale tale..."

Poezie ardeleană, circa 1800 *(Tribuna din Sibiu*, 1886, nr. 128):

„Mai bine m-aș fi-ngropat
Decît m-am fost însurat
De-am luat această *bală*
Care mă face obială..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 24: „Noi rumâni[i], hiind răsniți încoa și-ncolo dă *bala* d ă dușmani, parcă nu sîntem dăplin, parcă ne piere ceva..."

Ibid., p. 37: „Streinu, pîntru hirea ta, e *bală* n e b o t e z a t ă..."

Costinescu: „Acesta este o adevărată *bală* = este o pîngăriciune, o spurcăciune. O *bală* = femeie desfrînată și murdară".

Strigătură din Ardeal:

„— Ce cați, bădiță, pe luncă?
— Cat o vacă ș-o junincă
Ș-o *bală* d e ibovnică..."

(J.B., *Trans.*, p. 414)

Lexiconul Budan, cel dentîi, trage pe *bală* din latinul b e l l u a „feară sălbatecă", și pentru hatîrul acestei etimologii scrie cuvîntul *beală:* „*beală* spurcată= diavol", deși niciodată și nicăiri românul nu

rostește *bealĕ*, ci totdauna și pretutindeni numai *balĕ*. După *Lexiconul Budan* s-au luat apoi toți pînă la unul: Laurian și Massim, Cihac, Șăineanu, Pontbriant etc., toți cu *bealĕ* și toți cu „bellua". Oricine va alătura în texturile de mai sus pe *balĕ* cu *bale*, lesne se va încredința că este una și aceeași vorbă la singular și la plural, căci singularul *balĕ* nu însemnează altceva decît „écume, bave", și anume:

„*balĕ* s p u r c a t ă = bave immonde";
„a d e v ă r a t ă *balĕ* = véritable bave";
„*balĕ* (f e m e i e) = (femme) baveuse";
„*balĕ* n e b o t e z a t ă = mécréant b a v e u x";
„*balĕ* d e d u ș m a n = ennemi écumant de fureur";
„*bala* d r a c u l u i = écume de diable"; și așa mai departe, în corelațiune cu:

„*bale* d e ș e a r p e",
„*bale* c ă t r ă n i t e pe cari ucigă-l-toaca le scuipă",
„duhul rău cu *balele* a s p u m a t e" etc.

Cuvîntul dară n-are de loc a face cu latinul b e l l u a, ci numai cu romanul rustic b a v a, care nu se găsește în latinitatea clasică, dar s-a păstrat pretutindeni în limbile neolatine, afară de reto-romana: italianul b a v a, sardul b a a, spaniolul b a b a, portugezul b a v a, proventalul b a v a r ca verb, francezul b a v e:

„Rentre dans l'ombre où sont tous les monstres flétris
Qui, depuis quarante ans, b a v e n t sur nos débris..."

(V. Hugo)

Din latinul rustic b a v a românii trebuiau să facă *ba* și *bauă*, la plural *bale*, întocmai după cum din medio-latinul „zava" ei au făcut „za" și „zauă", la plural „zale"; apoi înrîurirea pluralului a înlocuit pe singularul cel organic prin forma analogică *bală*, întocmai după cum și pluralul din „zale" a produs pe un singular inorganic „zală".

Elementul -l e în *bale* este specific românesc. Cu acest element specific românesc au împrumutat de la noi cuvîntul chiar la plural serbo-croații: „b a l e, f. pl., der Rotz, mucus" (Karadžić), de unde apoi s-au format la dînșii: b a l a v sau b a l a v a ț „bălos", b a l i t i „a îmbăla", b a l o și b a l o n ĭ a „*balĕ* de om", „der Rotzige, mucosus", toate fără nici o legătură cu celelalte limbi slavice. Deja Miklosich (*Rumun. Untersuch.* II, 71) a recunoscut că serbii împrumutară cuvîntul de la români și că la români el se trage din latinul b a v a. Și totuși Cihac (II, 7) ne asigură că românii au luat pe *bale* de la serbi. Cu o asemenea metodă linguistică, el ar fi putut susține că francezii au împrumutat pe „merci" de la români!

v. *Bălos. — Îmbălez. — Bălaur.*

[2]**BÀLĂ**, s.f.; t. de comm.: balle, gros paquet de marchandises. Italianul b a l l a, de unde și la germani B a l l e n.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 263: „Și isprăvindu-le aceste toate, și stringănd și lăna, s-au apucat de lucrul postavului, și au început a face fel de fel de postav, și au făcut și o *bală* de postav prea frumoasă de au trimes-o la Împărăție..."

v. *Postav.*

BÀLBAŞ. — v. [2]*Baloş.*

BALC. — v. [2]*Bale.*

BALCEANU. — v. [2]*Bale.*

BALCÎZ, -Ă, adj.; gros et gras, corpulent. „Vorbă turcească cunoscută numai unora din orăşeni din România liberă: m a r e şi g r a s, vorbind de oameni" *(L.M.).*

Cuvîntul lipseşte la d. Şăineanu în *Elemente turceşti*, ceea ce ne face a crede că nu l-a găsit în dicţionarul dialectului osmanliu. Turanic este în orice caz.

Ion Creangă, *Amintiri din copilărie (Conv. lit.* XIV, 367): „Nica lui Costache cel răguşit, *balcîz* şi răutăcios, nu mai avea stăpînire asupra mea..."

Ibid., 374: „Irinuca avea bărbat şi o fată *balcîză* şi lăliie, de-ţi era frică să înnoptezi cu dînsa în casă..."

v. [1]*Turc.*

BÀLDE. — v. *Baldovin.*

BALDOVÌN, n. pr. pers. m.; Baudouin. Acest nume personal, care nu era rar la români, s-a furişat la noi în veacul de mijloc, în epoca Cruciatelor, din Occident, căci este învederat germanul B a l d e w e i n sau B a l d w i n, italianul B a l d o v i n o, francezul B a u d o u i n.

La 1399 boierul *Baldovin* era logofăt la Mircea cel Mare (Venelin, 18).

În vechiul pomelnic al mitropoliei din Bucureşti figurează *Baldovin (Arh. ist.* I, 1, p. 89).

La 1520, sub Neagoe Basaraba *(Condica ms. a mănăstirii Vieroş*, în Arh. Stat. din Buc., f. 58 b): „pănă în hotarul lui *Baldovin...*"

Un boier muntenesc *Baldovin* ne întîmpină la 1557 *(Arh. ist.* I, 1, p. 40).

La 1578 *(Condica ms. a mănăstirii Nucet*, 1753, în Arh. Stat. din Buc., p. 24): „din Anişani Stan logofăt şi Tudor logofăt şi *Baldovin* şi din Drăgoeşti Badea..."

La 1653, sub Mateiu Basaraba *(Cond. ms. Vieroş*, f. 143 b): „Radul fečorul luĭ *Baldovin...*"

De aci apoi formele scurtate B a l d e sau B ă l d e.

Într-un zapis din 1596 *(Doc. Rom.* II, nr. 41, în Arh. Stat. din Buc.): „B ă l d e a brat Puĭa".

O varietate de struguri se numeşte b ă l d o a i e sau b ă l d o v a i e (Jipescu, *Opincaru*, p. 54).

B î l d a n a, un sat în Dîmboviţa; apoi cîteva sate B a l d o v i n e ş t i, toate însă în Muntenia (Frunzescu).

Numele personal *Baldovin* şi scurtatul B a l d e se întrebuinţau şi la serbi (Daničić, *Rječnik* I, p. 23), de unde patronimicul B a l d o v i c i.

[1]BÀLE. — v. [1]*Bală.*

[2]BÀLE, n. pr. pers. m. Un nume personal foarte poporan altădată la români și foarte interesant prin ramificațiunile sale.

Forma primitivă este B a l ă.

Deja la 1222, într-o lungă listă de români (Влахи) așezați atunci în Serbia, ne întîmpină: „Bucorŭ, Radŭ, Bratina, B a l a“ (Miklosich, *Monum. Serbica*, p. 12).

Sub această formă, B a l ă, numele se întrebuințează pînă astăzi la românii din Munții Apuseni ai Ardealului (Frîncu-Candrea, *Moții*, p. 117).

Într-un act din 1389 privitor la românii din Banat, între alții unul se chemă *Balca* „Balya“ *(Documente Hurmuzache* I, p. 320).

În părțile Ardealului, un boier din Făgăraș la 1666 *Ballya* de Braza (Pușcariu, *Date istorice*, p. 184), apoi în Maramureș un B a l i n la 1589 și un alt B a l i n la 1470 *(Ibid.*, p. 7, 9).

În crisovul lui Dan-vodă din 1430 *(Arh. ist.* I, 1, p. 73; *Ibid.*, p. 142): „Coico *Balca* paharnicŭ“.

Într-un crisov de la Ștefan-vodă din 1518 *(Condica ms. Asachi*, în Arh. Stat. din Buc., t. 1, p. 30; t. II, p. 636): „*Bale* Plopescul“.

Între românii menționați într-un crisov muntenesc din 1588 *(Cuv. d. bătr.* I, p. 258) unul se chemă *Balca.*

Zapis muntenesc din 1601 *(Doc. Rom.* I, nr. 41, în Arh. Stat. din Buc.): „Ion, *Balca* i Stančul...“.

Zapis moldovenesc din 1627 *(Arh. ist.* I, 1, p. 14): „Necula peh fečorul popeĭ *Balei* de Brașov...“

Zapis muntenesc din 1657 *(Doc. Rom.* II, nr. 125, în Arh. Stat. din Buc.): „fostu-se-au înfrățitu *Balca* moșul Tatului cu Micul vornicul...“

Zapis muntenesc din 1673 *(Doc. Rom.* I, nr. 305, în Arh. Stat. din Buc.): „ot Ruși *Balca* postelnic i ot Bučiuméni Cărstea logofăt...“

Între românii așezați în Serbia pe la 1300 este un B a l o s i n și trei fii ai lui B a l i n (Hurmuzache, *Documente* I, p. 797).

Un sat B a l o s i n e ș t i i în Tutova la 1617 *(Condica ms. Asachi*, în Arh. Stat. din Buc., t. II, f. 395).

În vechiul pomelnic al mănăstirii Bistrița din Moldova (ms. în Acad. Rom., p. 73): „Tatenŭ, Mărie, B a l o s i n ŭ...“

Într-un crisov muntenesc din 1624 (Venelin, *Vlacho-bolgarskiia gramaty*, p. 286) se vorbește despre „*Balca* fiiul lui *Balca* din B a l o t e ș t i“.

Într-un alt crisov din 1631 *(ibid.)* figurează „B a l o t ă din Urlați“ și „*Balca* fiiul lui Silvestru“.

La 1431 Alexandru cel Bun hărăzește un sat lui B a l o t ă și lui Oancea (Ulianitzki, Матерiялы для исторiи, p. 34).

Într-un zapis muntenesc din 1606 *(Cuv. d. bătr.* I, p. 151): „Roman Minescol și Radomirŭ și B a l o t ă...“

Crisov de la Vasile-vodă din 1645 *(Condica ms. Asachi*, în Arh. Stat. din Buc., t. II, f. 15 b): „fečorul Vărvareĭ nepot lui Ignat B a l o t ă...“

Să se observe însă că numele personal B a l o t ă, de unde mai multe localități B a l o t e ș t i, poate să nu derive din onomasticul

Bale, ci se trage mai probabil din b a l ă „monstre, écume de bête fauve", întocmai ca „Racotă" din „rac" sau „Calotă" din „cal" (v. *Arnotă*).

Zapis din 1652 (*Doc. Rom.* I, nr. 322, în Arh. Stat. din Buc.): „fecorii noştri anume Negul i B a l o m i r..."

Crisov de la Dan-vodă din 1430 (*Arh. ist.* I, 1, p. 73): „B a l o m i r e ş t i".

Alţi B a l o m i r e ş t i în Moldova la 1615 (*Ibid.*, p. 158).

Un sat B ă l e ş t i i în Muntenia se menţionează la 1429 (Venelin). Pînă astăzi există o mulţime de sate B ă l e ş t i şi B ă l e n i, în legătură cu cari este şi familia boierească B ă l c a n u; apoi o insulă în Dunăre numită Gura-*Balei*, un munte *Bale* în Dîmboviţa, un părîu *Bale* în Rîmnicul-Sărat, izvorînd din muntele B ă l e a n. Satele B ă l i l e ş t i, B ă l i n e ş t i şi B a l o m i r e ş t i indică formele personale B ă l i l ă, B ă l i n şi B a l o m i r, din cari aceste două din urmă ne-au şi întîmpinat deja în texturile de mai sus. Numile personale B a l i c ă şi B a l i ţ ă sînt deminutivi tot din *Bale*.

B a l e se numea, între alţii, fiul lui Sas-vodă din Moldova, din dinastia cea maramureşeană, întors apoi în Ungaria şi, împreună cu fratele său Drag, fundator al familiei conţilor Drágfy, jucînd acolo un rol însemnat între anii 1365—1398, cîtva timp şi voevod al Transilvaniei (Puşcariu, *Date istorice*, p. 116—7). În actele epocei el se numeşte B a l c şi totodată B a l i ţ ă *(Balicza)*, ceea ce dovedeşte că şi B a l c, contras din B a l i c, nu era decît o formă deminutivală a numelui B a l e.

Un boier moldovenesc „B a l i ţ ă fiiul lui Bărlea" ne întîmpină la 1404 (Ulianitzki, Матерiялы для исторiи, p. 15).

Din B a l e vine numele patronimic B ă l c e s c u, cu cel topic B ă l c e ş t i, şi numele vechei familii boiereşti din Moldova B a l c e a n u, din care „Ion B a l c ă n", mare păharnic la 1436 (Ulianitzki, *op. cit.*, 54). O formă intensivă din B a l e este B a l c a n (v. *Bărcan*). Vom vedea la locul său că tot o formaţiune din *Bale* este şi cunoscutul nume de familie B a l ş.

Faţă cu această întinsă ramificaţiune a numelui *Bale* la români, etimologia lui nu poate a nu fi interesantă. El ar trebui să fie slavic, dacă am judeca după forma B a l o m i r; dar tocmai acest „Balomir", atît de slavic în aparinţă prin finalul *-mir*, nu se găseşte în nomenclatura slavilor; iar *Bale*, B a l i n şi B a l i ţ ă se află rar şi numai la serbi, la bulgari şi la moravi, adecă numai în regiunile cele atinse de înrîurirea românească. Aceasta ne face a admite o origine cumanică. În limba djagataică b a l a însemnează „copil", „ostaş", şi totodată „pui", în verbul *bala-lamak* „a avea pui" (Vámbéry, *Čagat. Sprachst.*, 243). Cuvîntul exista şi la cumani, după cum se constată prin deminutivul „balazuc = pulastrum" (Kuun, *Codex Cumanicus*, p. 130). Pînă şi B a l o m i r, departe de a fi slavic, ne duce la nomenclatura turanică, aducîndu-ne aminte pe „B a l a m i r rex Hunnorum" la Iornande. Elemente cumanice în onomastica română se vor constata foarte des.

v. [2]*Asan.* — *Baico.* — *Balică.* — *Balş.* — *Bole.* — [1]*Coman...*

BĂLEG *(bălegat, bălegare)*, vb.; fienter. Se rosteşte şi *balig*. „De regulă ca reflexiv: a se *bălega* = a-şi lepăda b a l e g a, a scoate excremente, vorbind de vite, şi mai ales de boi sau cai; metaforic se aplică şi la om în înţeles spiritual: a se dezonora cu vorbe spurcate şi ruşinoase" *(L.M.)*.

Basmul bucovinean *Petrea Făt-Frumos* (Sbiera, *Poveşti*, p. 40): „Calul mînca jăratec şi *băliga* galbeni...“

Tot aşa de corect ar fi: „se *bălega*...“

Ghicitoarea despre „sfredel“: „Am un bou, el mănîncă, el se *baligă*, el mătură“ (G.D.T., *Poez. pop.*, 245).

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 364: „iar caii se *bălega* tot apă, că altă n-avea ce *bălega*...“

v. *Balegă.*

BÀLEGĂ s. **BÀLIGĂ** (plur. *balige, baligi)*, s.f.; bouse, fiente, excrément. „Excrement de vite, mai vîrtos de bou şi de cal: lutul de lipit casele se calcă şi se frămîntă cu *balegă* de bou; *balega* de cal nu e aşa bună pentru acest scop. Metaforic: un om moale şi lipsit de orice tărie de corp sau de suflet. Prin eufemism: *balegă* de vită botezată = excremente de om“ *(L.M).*

Dicţionarul ms. bănăţean, circa 1670 *(Col. l.Tr.*, 1883, p. 427):

„*Balegă.* Stercus jumentorum.“

„Baleg. Stercus emitto.“

Cuvîntul e foarte des în *Biblia Şerban-vobă*, 1688, *Exod.* XXIX, 14:

„... iară cărnurile viţeluluĭ şi piĭalea şi *balega* veĭ arde cu foc afară den tabără...“	„... carnes autem vituli, et pellem, et fimum combures igni extra castra...“

Ibid. ps. LXXXII, 11:

„Periră de tot în Aendorŭ, făcură-se ca *balega* pămîntuluĭ...“	„Disperierunt in Aendor, facti sunt ut stercus terrae...“

La Coresi, 1577: „ca gunoĭulŭ pămîntuluĭ“.

Ibid., *Ezech.* IV, 15:

„... ĭată am datŭ ţie *balege* de boĭ pentru *balegile* céle de omŭ...“	„... ecce dedi tibi stercora boum pro stercoribus humanis...“

Ibid., *Siraeh* XXII, 2:

„Cu *balega* scârnelorŭ se asamănă léneşulŭ...“	„Stercori boum de sterquiliniis comparatus est piger...“

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 234 (dec. 23): „purtaţŭ pedestri de-aceĭ fără rîndŭ muncitorĭ 30 de dzăle, şi traş prin gunoae şi prin *baligĭ*...“

Ibid., f. 196 (dec. 4): „Şi direapta cea de Hristos tămăduită — o, minunată-ţă-ĭ bărbăţăĭa smereniiĭ, Ioane! — acĭaĭa o îmă cu *balegile*, şi nu-ĭ era greaţă...“

Samuil Clain, *Învăţături*, Blaj, 1784, p. 41: „Alţii îi umplea nările de scîrnă şi de *balegă*, alţii îi stórcea în faţă bureţi plini de bale de om şi de bou...“

Basmul bucovinean *Finul lui Dumnezeu* (Sbiera, *Poveşti*, p. 187): „Era odată un om atît de sărac cît n-avea nimică la casa sa; el trebuia, sărmanul, să coacă *baligă* de vită ca să-şi hrănească copiii...“

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 253: „Zău, nu şuguieşti, măi buzilă? Da amarnic mai eşti la viaţă; cînd te mînii, faci sînge-n *baligă*...“

Cîntec de glumă la un copil care plînge:

„Ris cu plîns,
Balegă de mînz,
Iapa fuge,
Mînzul suge!“

(R. Simu, *Trans.*, c. Orlat)

La macedo-români se zice cu același sens *balegă* (Dr. Obedenaru) și *balică* (Weigand).

Este una din vorbele cele ciobănești lăsate la Dunăre prin invaziunile popoarelor turanice din veacul de mijloc. În diferite dialecte tătare circulează pînă astăzi cu același sens b a l g a s, b a l h a s, b a l g a š etc. (Castrén, *Nordische Reisen* II, 138, 156). De la români a trecut cuvîntul la serbi: b a l e g a (Karadžić) și la albanezi: b a i g ă (Gustav Meyer, *Wtb.*, 23). Rutenul b e l e g a sau b a l o h (Żelechowski) poate să vină d-a dreptul dintr-un dialect tătăresc.

v. [1]*Coman.* — *Bălegar.*

BALGIBAȘÀ
BALGÌU } — v. [2]*Baloș.*

BALHUI, s.n.; marais. — v. *Bahlui.*

BALÌCĂ, 1. n. pr. pers. m.; 2. une ancienne famille noble moldave. Ca nume personal, cunoscut în Moldova, în Muntenia și-n Ardeal, *Balică* este, ca și B a l i ț ă, un deminutiv din onomasticul B a l e, despre care a se vedea la locul său.

Zapis muntenesc din 1628 *(Doc. Rom.* I, nr. 298): „Să se știe cum au venit aceștĭ megiași deîn Macsen anume Bogdan i *Balica* i Stan i Radul...“

Crisov muntenesc din 1670 *(Condica ms. a mănăstirii Hurez*, în Arh. Stat. din Buc., 1754, f. 320) pe satul Craiovița în Dolj: „care sat și cu rumâni și țigani ai jupânésii Stancăi ce au fost jupănească *Balicăi* paharnic, din breasla de zéstre, de tată-său Fiera logofătul Leurdeanul...“

Într-un crisov de la Constantin Brîncoveanu din 1693: „*Balica* Pleșoĭanul“ *(Cond. Brîncovenească*, ms. în Arh. Stat. din Buc., p. 26).

Constantin Brîncovean, 1693, *ibid.*, p. 19: „și cu mulți boĭari mărturii iscăliți în zapis, anume Necula căpitan Glogoveanul i Rafail clucerul de la mănăstirea Topolnița i Iancu ĭuzbașa i Stoica sinŭ Iancului ĭuzbașa i *Balica* ot Orbești...“

Numele personal și de familie *Balică* se întrebuințează și la românii de peste Carpați, unde l-a purtat, între alții, la începutul secolului trecut, un vestit căpitan Nichită *Balică*, în armata de curuți a lui Francisc Rakoczy (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 30).

În Moldova, dealul *Balicăi* și părîul *Balicăi* în județul Vaslui.

Neamul boieresc moldovenesc *Balică*, de demult stîns, era strîns înrudit cu dinastia Movileștilor, căci hatmanul Isac *Balică* ținea în că-
 sătorie pe Șchiauna, sora lui Ieremia-vodă și a lui Simeon-vodă.

Crisov din 1583 de la Petru-vodă Șchiopul *(Condica ms. Asachi*, în Arh. Stat. din Buc., t. I, f. 110, cfr. t. II, f. 436 b): „Facem știre tuturor cui să cade că viind înaintea domniei-méle rugătorĭul nostru părintele Gheorghie episcopul de Rădăuți și cu frații săi Toader și Eremie vornic și Simion aprod și cu s o r a l o r Ș c h ĭ a u n a g ĭ u p ă n e a s a *Balicăi* hatman, și sora lor Greaca, ficĭorii Movilii logofăt mare..."

Acest text dovedește că în actul din 1615 *(Arh. ist.* I, 1, p. 128): „Isac *Balica* hatman" este numit „fiĭu" al mumei lui Ieremia Movilă nu pentru că ar fi fost frate cu acesta, ci numai cumnat.

În același sens Moise-vodă, fiul lui Simeon Movilă, într-un crisov din 1634 *(Arh. ist.* I, 1, p. 72) zice: „v ă r u l domniei méle răpousatul Isac *Balica* ce au fost hatman..."

Mănăstirea Frumoasa din Iași fusese dintru-ntîi o bisericuță făcută de hatmanul *Balică*.

Ion Canta, *Letop.* III, p. 163: „era o biserică mică de peatră făcută de un *Balica* h a t m a n ..."

Din această cauză, locul învecinat, adecă șesul la meazizi de Iași, se numea *Balică*.

Ion Neculcea, *Letop.* II, p. 404: „(Grigorie-vodă) au șezut cu corturile și cu toată oastea lui în c î m p l a *Balica*..."

v. [2]*Bale*.

La 1649, printre căzacii zaporojeni din Ucraina serveau doi români, Ion și Simeon *Balică*, căzăcește B a l i č e n c o (Bodianski, Реестра войска запорожскаго 59, 146) și un alt român Iosif *Balica (Ibid.*, p. 62).

v. *-enco*. — *Căzac*.

BALIMÈZ (plur. *balimezuri* și *balimezi*), s.m. et n.; t. milit.: canon de siège. Tun de cel mai mare calibru. Cuvînt de demult dispărut din grai. Turcul b a l j e m e z - t o p „canon de gros calibre" (Șaineanu).

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 230: „(Vezirul) tot stricând și arzind prin Podolia cetățile și târgurile cu *balimezurile* și pușcele cele mari, și hanul cu tătarii robind toată Podolia..."

Ibid., p. 290: „căteva părechi de bivoli pentru rădicarea *balimezilor*..."

Axenti Uricarul, *Letop.* II, p. 164: „au lăsat tunurile care adusăse întăiu și au adus și mai mari *baliemezuri* și cumbarale..."

v. [1]*Turc*.

BALÎN. — v. [2]*Bale*.

BALINDÈȚ. — v. *Bolindeț*.

BALÌȚĂ. — v. [2]*Bale*.

BALÎC, s.m.; t. de zool.: Raia torpedo, torpille. Cunoscutul peşte electric, care se cheamă şi c a l c a n.

„*Balîc* sau p e ş t e c - u n o c h i“ (A. Mogoş, Rîmnicu-Sărat, c. Obileşti).

Turceşte k a l k a n-b a l y k. Numele „peşte c-un ochi“ aduce aminte sinonimul italian „occhiatella“ (Nemnich).

v. [1]*Turc.* — *Calcan.*

BALÎCDÎŞ, s.m.; t. de comm.: fanon de poisson. „Os sau dinte de peşte, b a l y k poisson, d i š dent“ (Şăineanu, *Elem. turc.*, p. 116).

Tarifa moldovenească din 1761 (Cogălniceanu, *Arh.* [2]II, 244): „*Balăcdiş*, oca 50 bani“.

v. *Balîc.*

BÀLMIEŞ. — v. *Balmoş.*

BÀLMOŞ s. **BÀLMĂŞ** s. **BÀLMUŞ** s. **BÀLMEŞ** s. **BÀLMĂJ** s. **BALAMÌŞ,** subst. n.; sorte de talmouse, mot familier surtout aux bergers. După cum variază formele cuvîntului, cam tot aşa se deosebeşte şi modul de gătire a *balmoşului*, care însă pretutindenea îşi păstrează caracterul său c i o b ă n e s c.

„*Balmăj* se zice la caş dulce, fiert în lapte dulce, scrobit cu puţină făinină“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Dr. At. Marienescu *(Familia*, 1873, p. 240): „Se adună lapte din toate găletele în o căldare, se pune de fierbe şi acuma se face întîiul caş şi se taie în bucăţele mărunte. Se adună lapte din nou din toate găletele în căldare, şi cînd fierbe se aruncă în ea bucăţelele de caş, şi după ce a fiert îl scot sub numirea de *balmăş* sau *balmăj* şi-l pun pe şuba unui păcurar ca să se răcească şi stoarcă.“

„*Balmeşul* este unt cu brînză şi cu ouă“ (C. Corbeanu, Olt, c. Alimăneşti).

„*Balmuşul* se face din lapte, făină de grîu, unt şi cîteodată şi grăsime“ (M. Dimitriu, Covurlui, c. Smulţi).

„La ciobani *balmuşul* se compune din unt pus pe foc sau jăntuit şi la fierberea lui se bagă făină de păpuşoi şi sare şi se face întocmai ca mamaliga“ (Pr. C. Alessandrescu, Neamţ, c. Bistricioara).

Basmul ardelenesc *Stan Bolovan* (Reteganu, *Poveşti* IV, p. 16): „Acum să puse Stan la pîndă în staur în mijlocul oilor, de bună samă după ce cinară un *balmoş* păcurăresc...“

Locuţiunea proverbială „a se întinde ca *balmoşul*“, la Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 400: „Muiarea de cinste şi înţeleaptă, de va fi şi în haine proaste înbrăcată, e vrednică de cinste; iară cea deşartă, ţifrăşită, zădarnică şi fără de lucru, carea cu şuşeirea hainelor de mătasă i se întorc şi crierii, sloboade graiurile întinse ca *balmoşu:* unde nu se vorbéşte rău de alţii, acolo nu rămîne ea...“

Laurian-Massim: „*Balmeş*, bucată de făină cu lapte şi unt. Metaforic, mai ales în unire cu t a l m e ş, amestecătură de lucruri disparate, pisătură şi muietură, vorbind de solide: a face pe cineva t a l m e ş-

balmeș = a-l rupe în bătaie. Originea vorbei ar fi grea de urmărit, căci și tonul ei nu e bine fixat, ci unii pronunță *bàlmeș*, alții *balmùș*."

Lexicon Budan: „*Balmoș* = eine mit Milchrahm oder Butterhefteten schmackhaft zubereitete Kukurutzmehlspeise".

Costinescu (*Voc.* II, 597) nu cunoaște pe *balmeș*, ci numai pe „t a l m i ș, un fel de plăcintă din brînză, ouă, unt; bucate gătite prost".

Alexandri, *Păpușariul:* „Ai fost și tu cînd ai fost, pe cînd te hrăneai cu *balamiș-balmuș* d e l a c u m ă t r a, și aveai 12 perine mari umplute cu frunzari...", unde „*balamiș-balmuș* d e l a c u m ă t r a" este o locuțiune proverbială cu sensul de „morceau pour la bonne bouche".

Același, *Peatra din casă*, sc. 1:

„Zamfira: Ți-am mai spus, Ioano, că nu-s destul de legate dulcețile...

Ioana: De le-oi mai pune pe jaratic, mă tem că din belte s-or prifface în *balmuș*..."

Cuvîntul fiind curat ciobănesc, nu românii l-au împrumutat de la unguri, după cum crede Cihac (II, 478), ci ungurii l-au luat de la români împreună cu mai mulți alți termeni ciobănești (v. *Baci*). Tot de la români l-au primit rutenii sub formele b a l m u s, b a l m u š, b a m u š, b a n u š „Kukuruzpolenta auf Rahm gekocht", ba încă și cu sensul cel metaforic: „pobiti na b a l m u s = tüchtig zusammenschlagen, gräulich misshandeln" (Želechowski). Deja Kalužniacki (ap. Miklosich, *Wander. d. Rum.*, 12) observă: „b a l m u š, nur bei den Huculen und bei den Ruthenen der Bukovina, ein mit Schmetten gekochter Brei, vom rumun. *balmuș*". Cît se atinge de bohemul b a l e š „met farineux ordinaire", pe care-l citează Cihac, apoi este o vorbă exclusiv moravă, „usus moravicus" (Jungmann), iar prin urmare căpătată de la românii cei slavizați din Moravia.

În limba română sînt mai multe formațiuni așa-zicînd reduplicative cu simpla schimbare a inițialei. Așa sînt, între altele, „tanda-manda", „tranca-fleanca", „balancă-talancă", pe lîngă cari se așează de la sine „*balmeș*-t a l m e ș", căci în toate ne întîmpină deopotrivă o inițială dentală *t* față cu o inițială labială: *b,f,m*. Tot așa, cu labiala inițială *p*, este în „Păcală-Tîndală". Dacă nu pururea, dar cel puțin în generalitatea cazurilor, e organică forma cea cu labiala (v. *Balancă*). În privința *balmoșului*, primitivitatea formei cu *b* asupra celei cu *t* e necontestabilă. Cuvîntul, foarte vechi la români, ne-a rămas de la pecenegi sau de la cumani, soții noștri cei turanici din veacul de mijloc. În dialectul djagataic el se păstrează pînă astăzi: b u l a m u k și b u l a m a č „une soupe épaisse et gluante, bouillie" (Vámbéry, *Čagat. Sprachstud.*, 249). Așadară t a l m e ș, mai bine t a l m o ș, este o formațiune posterioară curat românească din turanicul *balmoș* = b a l u m u č. Deja Costinescu și apoi Cihac au observat apropiarea lui t a l m e ș de francezul t a l m o u s e „pièce de pâtisserie sucrée, dans laquelle il entre de la crême, du fromage et des oeufs" (Littré). T a l m o u s e exista la francezi deja în secolul XIV. Să fie oare o asemănare întîmplătoare? sau o migrațiune a cuvîntului românesc? Ne mărginim a pune întrebarea fără a răspunde. O etimologie serioasă a francezului t a l m o u s e nu s-a dat încă pînă acuma.

v. *Talmeș.* — *Bălmășesc.* — [1]*Coman.*

BALMÙT, s.m.; t. de myth.: nom d'un sabre légendaire. — v. *Basm.*

BALOMÎR. — v. [2]*Bale.*

BALOSÎN. — v. [2]*Bale.*

[1]**BÀLOȘ.** — v. *Balș.*

[2]**BÀLOȘ,** s.n.; miel. Cuvînt care se află numai la Dr. Polysu ca sinonim cu m i e r e, de unde l-a reprodus apoi d. Șăineanu *(Elem. turc.*, 12), grupîndu-l la un loc cu următoarele vorbe de aceeași origine turcească:

b a l b a ș „un fel de băutură sau mîncare cu miere", la Cihac b a l b a ș „hydromel", citînd tarifa de vamă;

b a l g i u „vînzător de miere și de balbaș", de exemplu la Ion Neculcea, *Letop.* II, p. 413: „(Grigorie-vodă) pre turcii *balgii* din țară foarte îi înfrănase și se temea de dănsul, de nu putea face zapt întru nimică...";

b a l g i b a ș a „trămisul hanului pentru luarea dăjdiei de miere", de exemplu la Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 29: „au prins atunce și pe b a l g i b a ș a h a n u l u i...";

toate acestea din turcul b a l „miel", b a l ğ y „vendeur de miel et d'hydromel".

Să se observe o mică eroare din partea d-lui Șăineanu: în Romînia turcii b a l g i i nu erau „vînzători", ci, tocmai din contra, „cumpărători" de miere, cari umblau pe-n districte pentru a aproviziona cu miere Poarta Otomană, asuprind pe oameni, și iată de ce Grigorie-vodă Ghica se văzuse silit a înfrîna abuzurile acestor turci, cari nu puteau face nici un rău dacă ar fi fost „vînzători".

Faptul istoric este că, pe la începutul secolului XVII, Ieremia-vodă Movilă „s-au legat — zice Miron Costin, *Letop.* I, p. 217 — miere să dea hanilor în toți anii". De aci „b a l g i b a ș a hanului", carele venea din an în an să-și primească tributul de miere. Acest b a l g i b a ș a nu avea întru nemic a face cu „turcii b a l g i i", nește negustori cari veneau nu din Crim, ci de peste Dunăre pentru a specula cu mierea pe propria lor socoteală, căci Moldova nu era datoare de a da miere Porței Otomane.

v. *Desetină.* — *Miere.* — [2]*Ban* (p. 148).

BÀLOTĂ. — v. [2]*Bale.*

BALSÀM (plur. *balsame*, *balsamuri*), s.n.; t. de comm.: baume. Cuvînt ebraic care, prin grecul β ά λ σ α μ ο ν și prin latinul b a l s a m u m, a străbătut în toate limbile europene, încît românii puteau să-l ia ori de unde. Este la noi un neologism, dar destul de vechi.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 425: „și pănză cumpără și cu unsori de *balsamă* unse trupul..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 214 a (dec. 12): „înfășurâ cu pândze curate cu u n s o r ĭ d e m i r o s u r ĭ s c u m p e“, iar la margine, ca explicațiune: *balsame*.

Axinti Uricarul, *Letop.* II, p. 182: „feciorul lui Șeremet s-au răsbolit și degrabă i s-au tămplat moartea și, grijăndu-i trupul cu *balsam*, l-au dus la țara lui...“

I. Văcărescu, p. 18:

„De miroase înmulțite
Balsam viu din ele dînd,
Zefir dulci suflări trimite
Ici și colo se jucînd...“

A. Pann, *Erotocrit*, p. 14:

„La rana lui Erotocrit vorbele lui Polidor
Îndată se prefăcură într-un *balsam* vindecător...“

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 381: „O atmosferă de *balsame* răcoroase învia suflarea, și șoapta frunzelor, ușor cletinate de o lină adiere, se îngîna singură cu susurul greierilor ascunși în frunziș...“

v. *Mireasmă*.

[1]**BÀLȘ** s. **BÀLȘE** s. **BÀLȘA** (plur. *Balși* și *Bălșești*), 1. n. pr. pers. m.; 2. une ancienne famille noble moldave. Vom vorbi dentîi despre neamul boieresc al *Bălșeștilor*. Se rostește nu numai monosilabic *Balș*, dar și disilabic *Balșe* sau *Balșa*, bunăoară într-un act din 1615: „Ghiorghie *Balșe* (Балше) vtorii logofet“ *(Arh. ist.* I, 1, p. 158).

Într-un crisov de la Grigorie Ghica din 1737 *(Condica ms. Asachi*, în Arh. Stat. din Buc., t. II, f. 55 b): „vornicul Ion *Balșe*“; de asemenea într-un zapis din 1667 *(Ibid.*, f. 78 b): „Măricuța fata Lupului *Balșe* sulger“.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 10: „au trimis Petriceico-vodă pe Neculai Răcoviți logofătul și pe Ionașco *Balșia* (Балшѧ) vornicul...“

După o tradițiune care circula în secolul XVII, *Bălșeștii* ajunseseră la boierie mare pe la 1564.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 202: „De la a doua domnie a lui Alexandru-vodă Lăpușneanul au început domnii a se așăza mai cu temeiu în scaun în Iași; și când au purces de la Poartă cu a doua domnie, zic să-l fie învățat turcii să taie boierii să-i slăbească, și pe cuvântul vezirului au tăiat atâta mulțime de boieri și au trimis și au ales din c u r t e n i d e ț a r ă pre Racovițești și pre Sturzești și pre *Bălșești* și pre alții mulți...“

Ca „curteni de țară“, adecă boierime districtuală, *Bălșeștii* ne întimpină deja sub Ștefan cel Mare, care la 1490 întărește unuia din ei satul Drăgușanii: „Потвръдили слѹзѣ нашемѹ Балши“.

Genealogia regulată a *Bălșeștilor* nu se-ncepe decît de la 1598, cînd trăia marele vornic Cristea *Balș*, din ai căruia doi fii, Lupul și Gheorghie, s-au tras cele două ramure cunoscute lui Cantemir *(Descriptio Mold.*, ed. Papiu, p. 115): „*Balszestii*, d u p l i c e s“.

Din prima ramură era vornicul Ionașco *Balș*, pe a căruia fată o ținea unul din fiii lui Brîncovean.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 315: „iară în anul 7214 (1706) făcut-au nuntă Brâncovanul-vodă cu un fecior a lui anume Dinul în tîrg în București de au luat o fată de aice din țară de la noi din Moldova a lui Ioan *Balș* vornicul, și au dus-o acolo la București...“

După genealogia autentică, pe care ne-a împărtășit-o d. Mihail *Balș*, toți *Bălșeștii* de astăzi se trag din ramura a doua, și anume din însoțirea lui Vasile *Balș* cu Maria, fata păharnicului Ștefan Hasdeu, nepoata lui Petriceicu-vodă (cfr. *Arh. ist.* I, 1, p. 52).

Iată această parte a genealogiei:

Vasilie
vel-logofăt, se mărturisește prin împărțala din 1721, s-au însoțit cu Marie, fata păharnicului Ștefan Hăjdeu

Andrei
vel-spatar, se adevărește prin cartea gospod din 1756.

Ecaterina
a avut cu însoțire pe Toader Cuza, după cum se încredințează prin împărțala din 1751.

Roxandra
s-au însoțit cu Neculai Cucoranu marele jicnicer, precum se adevărește prin împărțala din 1751.

Vasilie
marele stolnic, s-au însoțit cu Marie, fata stolnicului Toader Cantacuzino.

Grigorie
marele spatar, s-au însoțit cu Zoița, fata spatarului Toader Costachi.

Sandu
s-au însoțit cu Ana, fata logofătului Constantin Catargiu.

Neamul *Bălșeștilor* este, negreșit, unul din cele mai vechi și mai istorice în Moldova, fără a avea nevoie de a-și căuta un fantastic leagăn nici în vechea familie contală ungurească „B a l a s s a de Gyarmath“, nici în ilustra familie provențală „de B a u l x“, din care o ramură se stabilise în secolul XIV pe teritoriul iliric și este cunoscută în istoria serbă sub formele Балша și Балша. Cu toate zbuciumările istoricului serb Mijatović (cfr. Kanitz, *Neue freie Presse*, 1888, nr. 8583) a trage pe *Bălșești* din „de B a u l x“, aceasta este tot așa de arbitrar ca și cînd i-ar aduce cineva din orașul portugez B a l s a!

Istoricul serb Mijatović, într-un studiu publicat englezește (*The eastern and western Review*, 1893, January, p. 96) ne spune că în arhivul particular al *Bălșeștilor* se află următoarele trei acte: 1. un crisov moldovenesc din 1493, în care se zice că ei sînt „principi veniți din Serbia“; 2. două scrisori din 1490, prin cari împăratul Frederic III recomandă domnului Moldovei și domnului Țărei Românești pe „principii serbești Teodor și Ivan *Balșa*“. Putem asigura pe d. Mijatović că aceste

trei acte sînt cu totul imaginare. De aceeaşi natură este împregiurarea că B a l ş i i din Serbia purtau în marca lor nobilitară o stea, şi că tot o stea ne întimpină pe pecetea *Bălşeştilor*, dar numai de la anul 1800 încoace.

Înainte de d. Miĭatović, episcopul Melchisedec *(Chron. Rom.* I, p. 143) se încercase a trage pe *Bălşeşti* din familia cea princiară serbească, fiindcă în două crisoave de la Ştefan cel Mare, din 1471 şi din 1487, se vorbeşte despre satul Poiana pe apa Moldovei „гдѣ би́ли кнѣзове Бълош и Данчюл“, adecă „unde au fost c n e z i *Băloş* şi Danciul“. De aci răposatul prelat trage concluziunea că: „Nu e de mirare că aceşti cnezi serbeşti, după ce patria lor a căzut sub turci, au dobîndit azil în Moldova cea independinte şi ospitalieră pentru confraţii creştini“. Nu aceasta este de mirare, ci e de mirare că episcopul Melchisedec nu ştia că c h i n e z i se numeau la români dentîi primarii satelor, iar mai tîrziu toţi ţăranii cei liberi, ceea ce n-are a face de loc cu nici o familie princiară din Serbia sau de pe aiuri.

v. *Chinez.*

La locul său noi vom vedea că adevărata posteritate românească a familiei B a l š a din Serbia sînt C a t a r g i i i, aşezaţi dentîi în Oltenia şi apoi trecuţi în Moldova.

v. *Catargiu.*

Balş, cu formele colaterale *Balşe* şi *Balşa*, este un nume curat românesc, derivat din vechiul nume foarte răspîndit B a l ă sau B a l e, prin acelaşi sufix onomastic -ş a ca şi în numile proprii „Lupşa“ din „Lup“, „Popşa“ din „Popă“, „Capşa“ din „Cap“, „Comşa“ din „Coman“ etc. Între moţii din Ardeal există pînă astăzi numele de familie *Balşa* (Frîncu-Candrea, *Munţii Apuseni*, p. 117), care n-are a face cu *Bălşeştii* din Moldova. Tot aşa n-are a face cu dînşii satul *Balş* din Romanaţi.

Zapis oltenesc din 1636 *(Doc. Rom.* I, nr. 316, în Arh. Stat. din Buc.): „Radul căpitan din Fărcaş şi Stan clucer din *Balşi*...“

Altul din 1645 *(Doc. Rom.* II, nr. 5, p. 23 b, în Arh. Stat. din Buc.): „Dumitru postelnic ot *Balşi* i Preda postelnic ot Mileşti...“

Şerban-vodă, 1689 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurez*, în Arh. Stat. din Buc., 1754, f. 427): „precum au fost avut şi mumă-sa Nidélĭa pără de faţă cu Vartolomeĭu sluj. la conacul domniei méle la pod la *Balşi*...“

O altă formă colaterală a aceluiaşi nume este B a l o ş.

La 1433, între boierii lui Alexandru cel Bun era şi marele păharnic B a l o ş (Ulianitzki, Материялы для историй, p. 35).

O hotarnică din 1689 pe mai multe moşii din Fălciu *(Condica ms. Asachi*, în Arh. Stat. din Buc., t. II, f. 240 b): „Loghin fičor Cărstei nepot lui B a l o ş şi cu nepotu-său Iordache fičor lui Gheorghie şi cu nepotu-său Ion fičor Uléchii, cum au văndut parte moşului lor lui B a l o ş gĭumătate de sat...“

O altă formă veche B a l a ş i n se cuprinde în numele satului B a l a ş i n e ş t i, menţionat într-un crisov moldovenesc din 1442 *(Arh. ist.* I, 1, p. 74).

v. [2]*Bale.*

[2]**BALŞ**, n. pr. loc. — v. [1]*Balş.*

BÀLTĂ (pl. *bălți*), s.f.; amas d'eau dormante, étang, lac, marais, marécage. Semnificațiunile cuvîntului sînt destul de bine arătate de Laurian și Massim: „1. Masă de apă mai mare sau mai mică, care prin vărsarea unui rîu în lunca sa se grămădește în basinuri din acea luncă, și care apoi, cînd seacă rîul, seacă și ea în parte sau de tot. *Bălțile* sînt de ordinar foarte pescoase; suprafața lor este sau deschisă sau ascunsă în parte ori în tot de papură, trestie și alte plante palustre foarte dese, în cari trăiesc mulțime de paseri acuatice. 2. Cu însemnare de l a c: *Balta*-Albă e un l a c sărat. 3. Locul pe unde se poate vărsa un rîu și forma *bălți:* pe iarnă mulți își bagă vitele în *baltă*, unde acestea află pășiune și în timp de iarnă; *balta* a înflorit de minune. 4. Masă de apă formată din ploaie".

Trăsura cea caracteristică a unei adevărate *bălți* este de a fi o apă s t ă t ă t o a r e bogată în v e g e t a ț i u n e, adecă tocmai ceea ce era la romani „palus", de unde se știe că, prin forma latină rustică „padulem = paludem", s-a născut al nostru „pădure".

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Esa.* XLII, 15:

„... voiu pune râurile spre ostroave și *bălțile* voiu usca..."	„...ponam flumina in insulas, et p a l u d e s siccabo..."

grec.: ἕλη.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 242 a (dec. 27): „ĭ-au dusu-ĭ în p ă d u r e de luncâ cu *bălți*, unde era locul plinŭ de vĭespĭ și tăunĭ și țânțarĭ și mușine..."

Ion Neculcea, *Letop.* II, p. 380: „eșia rușii de prin *bălți* și de prin p ă d u r i de-i ucidea..."

Balada *Mierla și sturzul:*

„Peste cap se da
Și mi se făcea
Se făcea d-o *baltă*
Cu papură naltă,
Cu papură groasă,
Naltă și stufoasă..."

(G.D.T. *Poez. pop.*, 455)

Doină muntenească:

„Foicică, foaie lată,
Foaie lată de pe *baltă*,
Bine mai trăiam, surată..."

(*Ibid.*, 271)

Doină din Ardeal:

„Frunzulița încolțește,
Iubește, bade, iubește
Trestie mîndră din *baltă*,
Subțirea, verde și naltă..."

(J.B., *Trans.*, p.47)

Cantemir, *Hron.* I, p. 150: „În ce chip limpede apa isvorului din curgerea sa, în pișteln iță și în *bălți* s t ă t ă t o a r e oprindu-să, să strică..."

Adevărata *baltă* nu e mică, nu este o p i ș t e l n i ț ă, o m l a ș t i n ă, o b ă l t o a c ă, un b a l h u i, ci e mare ca și un l a c, de care se deosebește mai mult numai prin aspectul său păduros.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 23: „au și murit în Cetatea-Albă, și o *baltă* ce este acolo Vidov pe numele acelui Ovidius este..."

Urechea, *Letop.* I, p. 195: „Apoi singur Ion-vodă cu vro 600 de oameni s-au lipit la *baltă* la Cahul unde era oastea turcească..."

Costachi Negruzzi, *Cîntee vechi:*

„— Nu știu, care e *balta* unde-au perit atîta călărime leșească în vremea domnului Constantin Cantemir? am întrebat pre călăuzul meu.

— N-a fost niciodată *baltă*, ci numai un l o c h l e i o s, plin de m l a ș t i n e, colo de vale.

— Unde mi se înglodaseră roțile trăsurii?

— Așa..."

Bălțile, fiind în genere foarte pescoase, formează o însemnată ramură de venit teritorial, care ne întîmpină mereu în vechile crisoave, unde *balta* e privită uneori chiar mai pe sus de s a t.

Gavril Protul, ms. 1682, ed. Erbiceanu, p. 136: „și o am adaos (Curtea-de-Argeș) și cu *bălți* cu pește, cu s a t e și cu țigani..."

Constantin Brîncovean, 1693 *(Cond.*, ms. în Arh. Stat. din Buc.), p. 37: „să-i fie lui ocină toată moșia satului Ulmuleților ot sud Teleorman cu v i i și cu *balta*..."

Cîntec de nuntă din Bucovina:

„Codrii
Cu urșii,
Măgurele
Cu fearele,
Bîtcele
Cu ciutele,
Stîncele
Cu caprele,
Rediurile
Cu vulpile,
Bălțile
C u p e ș t e l e,
Satele
Cu fetele,
Cîmpiile
Cu florile,
Poienele
Cu zînele,
Dumbrăvele
Cu izvoarele..."

(Marian, *Nunta*, p. 169)

În România, tot lungul Dunării formează o imensă zoană de *bălți.*

Legiuirea Caragea, 1818, p. 26: „Clăcașul să nu poată să vîneze pește în h e l e ș t e u l stăpînului, dar în *bălțile* Dunării să vîneze pește, dînd cîte un pește la zece..."

Radu Popescu, *Cron. (Magaz. ist.* IV, p. 52): „Hanul s-au dus în sus pre *baltă* către Cerneți..."

Același *(Ibid.*, p. 107): „se tindea brăilenii pănă la orașul Flocii pe *baltă* în sus, și despre Rîmnic și Buzău se tindea pănă în apa Buzăului

de stăpănia pămîntul și satele, și pusese subași prin sate și scaun pe *baltă* de lua vamă din toate cele ce eșia din *bălți* și lua dișmă de pre moșiile țării. Așișderea dărstorenii s-au tins de au luat toate *bălțile* de la oraș în sus pînă la Greaca, și între *bălți* pre unde este uscat făcuse tot sate turcești cu subași..."

De aci, așezată între Dunăre și Carpați, România întreagă este privită de către popor ca: „de la *baltă*, pînă la m u n t e".

Jipescu, *Opincaru*, p. 126: „traiu tău dă veacuri așezat dă la *baltă* pînă dincolo dă m u n t e..."

Doină muntenească:

„Mărioară dintre *bălți*
Cu dragostea-n patru părți..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 312)

în opoziție cu:

„Albo, Albo de la m u n t e..."

Locuțiunile proverbiale au în vedere mai ales natura cea stătătoare a *bălții* și bogăția de pește.

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 141: „ba s-a însura la toamnă, ba la iarnă, ba la primăvară, ba la vară, ba iar la toamnă, ba vremea trece, flăcăul începe și el a se trece, mergînd tot înainte cu burlăcia, și însurătoarea r ă m î n e a *baltă*..."

Ibid., p. 230: „Fost-ai și d-ta la tinerețe, nu zic, dar acum îți cred; dă! bătrînețe nu-s? cum n-or s t a trebile *baltă*!..."

Proverb: „Are *balta* pește" *(Țara-nouă*, 1887, p. 536).

Altul: „rîde vîrșa de *baltă*" (Doncev, *Curs de limba română*, 1865, p. 59), sinonim cu: „rîde dracul de porumbre negre".

Glumă din Ardeal:

„Toată fata
Sare *balta*,
Numai știrba
Scoate limba,
Da și oarba pipăia,
Drăguț, să saie și ea!"

(J.B., *Trans.*, p. 434)

Descîntec de „iele":

„Vă duceți în locuri depărtate,
În *baltă*, trestie, pustietate,
Unde popă nu toacă,
Fata nu joacă..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 380)

Despre un om beat: „i se oblîncesc picioarele ca cînepa cînd o scoți din *baltă*" (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre cineva care cîntă prost: „cîntă ca un bou de *baltă*" *(Ibid.)* v. *Bîtlan.*

După credința poporului, *balta* este o reședință favorită a dracului; de aci vorba: d r a c u l d i n *baltă*, la Cantemir *(Descr. Mold.*, ed. Papiu, p. 141) „d r a c u l i n v a l l e daemones appellant, quos aquas habitare credunt", unde v a l e este sinonim cu *baltă*, ca și la Urechea, *Letop.*

I, p. 203: „mare săcetă s-au făcut în țară, cât au săcat toate izvoarele, văile, *bălțile*, și unde prindea mai-nainte pește, acolo ara cu plugul...“

Ghicitoarea despre „buric“:

„Cuibul berzei
În mijlocul *bălții*.“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 218)

Ghicitoarea despre „stele“:

„De la *baltă* pîn'la munte
Tot zale mărunte.“

(*Ibid.*, 246)

Aceeași ghicitoare și despre „furnici“ (*Țara-nouă*, 1887, p. 162).

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 174: „căzu înțepenit într-o *baltă* de sînge...“

Mai multe localități în România sau locuite de români poartă numele de *Baltă*, dintre cari cele mai importante sînt: orașul *Balta* în Podolia lîngă Nistru, Cetatea-de-*Baltă* în Ardeal și tîrgul *Bălți* în Basarabia.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 269: „Iar la *Balta* nemerind niște mărzaci cu cîtăva tătărime, și văzând pre căzaci opriți acolo cu atăta avere, au omorit și pre căzaci și pre turci, și luând averea și-au căutat de treabă...“

Urechea, *Letop.* I, p. 122: „două cetăți mari la Ardeal, anume *Balta* și Ciceul...“; tot acolo, p. 171: „Cetatea-de-*Baltă*...“

Balada *Jicmond craiul:*

„Cetatea-de-*Baltă*
Dintre toate-i naltă,
Naltă-n foișoare,
Măruntă-n pridvoare...“

(*Țara-nouă*, 1887, p. 190)

Doină din Basarabia:

„Maica s-a luat prin țară
Să ne strîngă grămăgioară,
Să ne deie-n *Bălți* la școală,
Mai bine-am muri de boală!
Moscălește să-nvățăm,
Și la oaste să întrăm...“

(Alexandri, *Poez. pop.*², 404)

Românul *baltă* este d-a dreptul slavicul blato, cu același vocalism ca în românul „daltă“ din slavicul „dlato“ (cfr. *gard* = градъ). Cuvîntul există în toate dialectele slavice. De la români, cu vocalismul nostru caracteristic bal- = bla-, cuvîntul a trecut la albanezi, balță, și la neogreci, βάλτη sau βάλτος. E și mai interesant că rutenii, deși aveau deja această vorbă din fondul slavic comun sub forma boloto, totuși au mai împrumutat apoi de la români pe *baltă* (Želechowski, *Ruth. Wtb.* I, 11).

v. *Băltăreț.* — *Băltoacă.*

BALȚ (plur. *balțuri)*, s.n.; 1. bande, bandelette, bandeau, lacet, lacs; 2. voile, surtout voile de fiancée.

Lexicon Budan: „*balț*, laqueus, die Schlinge".

Laurian-Massim: „*balț*, 1. cerc de fer cu care butile roatelor se leagă la capete sau pe la mijloc; 2. la macedo-români, legătură de cap, mai ales albă; 3. în genere lat, ochi, față cu care se prinde, se leagă, se încinge și se strînge ceva".

Dr. Obedenaru *(Dicț. macedo-român*, ms. în Acad. Rom., t. I, p. 37): „*Balțu*, pl. *balțuri*, se zice o legătură albă de cap de femeie, de unde verbul î m b ă l ț a r e = a se lega la cap".

Accepțiunea cea mai interesantă este aceea de „voile de fiancée", prin care *balț* e sinonim cu h o b o t, s o v o n sau z o v o n, t u l b e n t, n i m i t e ț, p o t i l a t și p r o c o v, termeni întrebuințați cu același sens în diferite regiuni ale României, *balț* mai ales în munții Bucovinei, în unele părți ale Transilvaniei și la românii din Ungaria.

„*Balț* = vălul de mireasă, peteala albă ce împodobește creștetul miresei" (V. Vaida, *Tribuna din Sibii*, 1890, nr. 85).

Descîntec de „iele" în regiunea Năsăudului:

„În vîrful munților,
În crușile brazilor,
În cununa fetelor,
În *balțul* m i r e s e l o r..."

(Șăineanu, *Ielele*, p. 12)

S.F. Marian, *Nunta la români:* „În Sălagiu duce nănașa în presara cununiei *balțul*, cu care are să se î m b ă l ț e z e mireasa, la casa mirelui și aice îl dă ea nunelor ca să-l tivească. Nunele, luîndu-l, îl tivesc cu primă mierie. Fac apoi din altă primă tricoloră, precum și din sasău sau bărbenog (Vinca minor), după cum se numește planta aceasta în Chior, o cunună pe care o coase pe *balț*, astfel ca atunci cînd vor pune-o miresei pe cap să vină tocmai dasupra frunții..."

Balțul poate să fie alb, adesea e roșu, uneori de altă culoare.

Deja Cihac (I, 21) a recunoscut în *balț* pe latinul b a l t e u s sau b a l t e u m „ceinture" și a adus următoarele paraleluri romanice: „it., esp., port. b a l t e o baudrier; it. b a l z a bordure, frange, précipice, b a l z o rebondissement; esp. b a l z a bannière, b a l z o noeud; port. b a l s a, b a l z a haie vive, bannière, b a l s o câble; bresc. b a l s a bord, entraves, queue d'une robe; ferrare b a l z tortis de paille; parm. b a l z bord; piém. b a l t i a brandilloire; reggiano b e l z a entraves". Nu toate paralelurile acestea sînt corecte: după obiceiul său, Cihac amestecă la un loc elemente eterogene (cfr. Körting, *Roman. Wtb.*, v. *balsa* et *balteus)*, ba mai adaogă încă că *balț* se rostește în popor b î l ț și g î l ț, ceea ce e fals; nouă ne ajunge latinul b a l t e u m, de unde vine d-a dreptul românul *balț*. Lătinește b a l t e u m era un termen curat milităresc: nu „ceinture", ci „ceinturon", cingătoare pentru armă, uneori „sangle", chingă de cal. Vălul de mireasă în specie se chema lătinește „flammeum".

De la români au împrumutat pe *balț* rutenii: „b à l e t z ĭ Kopftuch der Frauen" (Želechowski).

v. *Hobot.* — *Bălțat.* — *Bolindeț.*

BĂMĂ s. **BĂMIE** s. **BĂMBĂ** (pl. *bambe, bame, bamii)*, s.f.; t. de botan.: Hibiscus esculentus, gombaut, corne grecque. „Leguminoasă de forma unei teci de ardei, plină de seminţe“ *(L.M.)*

A. Pann, *Povestea vorbei* I, 125:

„Pe patlagelele-n roşu îmbrăcate
Şi pe cele-n vînăt, ce sînt veninate;
Bamiile încă, loboda şi ştirul
Să se afle faţă să-mplinească şirul...“

Turcul b a m i a (Şăineanu).
v. [1]*Turc.*

[1]**BAN** (plur. *bani*), s.m.; 1. d'abord prince ou souverain de la Petite-Valachie, plus tard vice-roi de la même province, enfin le premier des boyards de la Valachie; 2. dignitaire moldave, intermédiaire entre le grand-porte-épée et le grand-échanson. Se zicea generalmente v e l-*ban*, slavoneşte велики банъ, adecă „mare *ban*“, şi aşa deja în documentele cele mai vechi.

În Moldova, boieria de *ban* sau v e l-*ban* se întroduse abia pe la începutul secolului trecut sau cu puţin înainte.

Gheorgachi Logofăt, 1762, *Letop.* III, p. 292: „...vel-postelnic, vel-spatar, vel-*ban*. Însă această boierie a b ă n i e i în vechile vremi n-au fost, şi nu demult s-au adaos şi această boierie, făcîndu-i-se şi venit un ban de drobul de sare de la ocnă. După vel-*ban*, vel-paharnic, vel-vist, vel-stolnic şi vel-comis. Şi fieştecare boierie se păzia şi se cinstia la rănduiala sa...“

Întroducerea cea statornică a boieriei de v e l-*ban* în Moldova datează din anul 1705, cu a doua venire la domnie a lui Antioh Cantemir, despre care Ion Neculcea, *Letop.* II, 313, zice aşa: „pre Lupul Bogdan iar l-au pus hatman, pre Maxut vel-postelnic, pre Ilie Cantacuzino vel-spatar, pre Savin Zmucilă v e l-*ban*; şi de atunce se aşăză această boierie cu temeiu în Moldova de este aşezată la rănd, că mai înainte vreme, deşi era la vreun domn, uneori şedea mai sus, iar alteori mai gios: dupre cum le fusăse alte boierii, aşa şedè şi cu b ă n i e a la divan; iar de aci înainte i s-au aşezat răndul după spatarul cel mare, şi i s-au făcut şi venit boieriei căte un ban de drobul de sare de la Ocnă...“

Era o imitaţiune nominală foarte scăzută a treptei de m a r e *ban* din Muntenia, unde această boierie a fost în adevăr „mare“ şi n-a încetat niciodată de a sta în fruntea tuturor celorlalte.

Cantemir, *Hron.* II, p. 372: „pănă astăzi *banii* în Ţara Muntenească, măcar că supt ascultarea şi voia domnului sînt, însă după privileghiile — poate fi — carile di-nceput au fost avînd, şi la boierie sînt mai de frunte, şi altă putere au peste Olt, nu n u m a i a g i u d e c a, c e ş i c u m o a r t e p r e v i n o v a ţ i a c ă z n i, şi tot acel vechiu titlu de *ban* îşi ţîn...“

Înlăturîndu-se inovaţiunea cea din Moldova, istoria b ă n i e i ne înfăţişează patru perioade:

1. Pînă pe la 1300 *banul* S e v e r i n u l u i era singurul suveran al Olteniei.

2. De pe la 1300 pînă pe la 1600, dentîi *ban* a l S e v e r i n u l u i, apoi *ban* a l C r a i o v e i *(Ist. crit.* [2]I, p. 81, § 21), uneori *ban* a l

Mehedinţului ca în actul latinesc de la Vlad-vodă din 1511: „Radulo Bano de Mehedince“ (Marienburg, *Kleine Siebenb. Gesch.*, Pesth, 1806, p. 224), citeodată *ban* al Jiiului ca într-un crisov din 1533 *(Condica ms. a mănăstirii Govora*, 1753, în Arh. Stat. din Buc., p. 111; cfr. Venelin, p. 164), *banul* scăzu la a doua treaptă după domnul Ţărei Româneşti, dar era mai totdauna din dinastia Basarabilor (v. *Banoveţ)*, rudă foarte de aproape al domnului, care-l numea şi-l lăsa să fie stăpîn peste cele cinci judeţe ale Olteniei, avînd o curte a sa princiară deosebită la Craiova, o judecată, o armată etc.

3. De pe la 1600 pînă pe la 1700 *ban* al Craiovei = un fel de vice-rege al Olteniei, numit de către domn dintre oamenii cei mai de frunte, mai ades dintr-o veche familie boierească, rar din străini, exercitînd în marginea celor cinci judeţe o autoritate administrativă şi judiciară aproape suverană.

4. De pe la 1700 încoace pînă la stîngerea vechii organizaţiuni ierarhice, ban al Craiovei = primul boier al Ţărei Româneşti, uneori fanariot, figurînd în fruntea sfatului domnesc, reşezînd totdauna în Bucureşti şi bucurîndu-se de o autoritate curat nominală asupra Olteniei, unde administrau de fapt „ispravnicii“ de judeţe sub o supremaţie a unui „caimacam al Craiovei“.

Cu toată scăderea treptată a importanţei politice, *banul* rămase pînă la urma urmelor un personagiu atît de mare, încît chiar în ultima perioadă dede naştere la locuţiunea proverbială: „voia la dumneata ca la *banul* Ghica“, cu sensul de: poţi să faci tot ce-ţi place.

O colindă muntenească, în care se închipuieşte vorbind un Lixandru-vodă:

„Slujeşte-mi, slujeşte
Pîn-la Sînvăsii
Să-mpart boierii,
Că te-oi ridica
Ban la Craiova,
Şi tu că-i băni
De te-i ferici...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 48)

unde e foarte interesant verbul băneşc corespunzător lui „domnesc“.

Balada *Radu Calomfirescu:*

„*Banii* Suverinului,
Caimacamii Oltului
Şi boierii tîrgului
Stau la dreapta domnului
Cam în faţa cortului;
Iar la stînga domnului,
Domnului şi *banului*
Şed Buzeştii
Şi Căpleştii...“

(*Ibid.*, 478)

Sînt cazuri cînd au fost totodată doi bani de *Craiova*, deşi nu se ştie cam ce fel anume să fi fost între dînşii despărţirea de atribuţiuni. Aşa sub Vlad-vodă Ţepeş, la 1486, erau *bani* „jupan Dimitru Ghizdavăţ“ şi „jupan Deatco“ *(Col. l. Tr.*, 1876, p. 469). Aşa iarăşi la 1602 sub Simeon-
 vodă Movilă, Oltenia era administrată în acelaşi timp de „Voda logofăt“

și de „Sidor“, amîndoi deopotrivă bani de Craiova: „Бани краловски“ *(Cuv. d. bătr.* I, p. 125). Este probabil că această reduplicare a b ă n i e i se făcea numai în timpuri grele, atunci cînd unul din *bani* trebuia să fie concentrat asupra administrațiunii ostășești a Olteniei, pe cînd celalalt rămînea cu administrațiunea civilă, adecă cam în același mod cum se rînduiau în Moldova cîte doi pîrcălabi la districtele cele importante din punctul de vedere milităresc (v. *Pîrcălab).*

Un specimen de „carte de judecată“ de la un *ban* de Craiova:

„† Jupan Dragomir v e l-*ban* cralevskiĭ. Scriim cartea noastră sfintei mănăstiri Tismeanei și părinteluĭ Ștefan igumenul, ca să aibâ a ținea pre Radul den Tismana rumănŭ să fie sfintei mănăstiri și cu toț fečorii lui, pentru că acest rumăn Radul ce scrie mai sus au fost de moșie al sfintei mănăstiri, ĭar Vintilâ post den Glogova și Ghinea post den Cătun ei au zis că ĭaste rumăn al lor den Bae; de-acia s-au părăt acești boĭarĭ ce scrie mai sus cu părinții den mănăstire î n n a i n t e a H r i z e i *banul* Dumnezeu-l pomenească de față, și s-au adevărat că ĭaste rumăn sfintei mănăstire; ĭar de-acia l-au tot ținut mănăstirea cu pace; ĭar acum ĭar s-au sculat acești boĭari ce scriu mai sus de-au venit î n n a i n t e a n o a s t r ă cu pără de față cu părintele Ștefan igumenul, zicănd că ĭaste rumănul lor, ĭar n o i a m c ă u t a t ș i a m j u d e c a t pre lége dereaptâ și am adevărat cum ĭaste rumăn sfintei mănăstire și d a t a f i r u m ă n ș i d e H r i z a *banul;* noi încă am dat să fie rumăn Radul și fečorii lui și tot neamul lui sfintei mănăstiri în veacŭ neclătit, ș-au rămas Vintilâ post și Ghinea post de lége și de judecată, ș-au zis și ei î n n a i n t e a n o a s t r ă cum să nu mai scornească părâ, ce să fie rumănŭ Radul sfintei mănăstiri, cum scrie mai sus; ĭar cine va mai scorni pără de acum înnainte să nu se creaze. Ačasta scriim, inak da nést po našemu rečeniĭu. Pis u Tismanâ ĭun 12, leat 7151 (1643) (L.S.)“ *(Doc. Rom.* II, nr. 11, în Arh. Stat. din Buc.).

Nevasta sau văduva unui *ban* se zicea b ă n e a s ă.

Un zapis din 1656 *(Doc. Rom.* I, nr. 125, în Arh. Stat. din Buc.): „scris-am eu Ileana b ă n e a s a Buzasca împreună cu fiĭu-mieu Mateĭ acesta al mieu zapis ca să fie de mare crediînță la măna Vladului spătar ot Oteteliș, cum să se știe că au botezat fiĭu-mieu Mateĭ un cocon al dumnĭalui de ș-au pus numele lui Mateĭ, deci căndu au fost la tunsoare hărăzit-au coconului partĭa noastră de moșăe den Cĭupercéni den vadul Diĭului, moșăĭa noastră den moș den strămoș al nostru de la *banul* Vladul...“

Un zapis din 1699 *(Doc. Rom.* I, nr. 190, în Arh. Stat. din Buc.): „Adecă eu jupăneasa Mariĭa b ă n e a s a, care au fostu a răposatului Barbului biv-v e l-*ban* Milescul...“

De aci mai multe localități în România numite B ă n e a s a, precum și satul din Teleorman S t o r o-B ă n e a s a mai bine S t a r a-B ă n e a s a „Băneasa cea bătrînă“.

Ierarhia curții princiare la români era modelată întreagă după tipicul bulgar din epoca Asanilor, adecă după ierarhia bizantină slavizată: logofăt = λογοθέτης, vornic = дворьникъ, spatar = σπαθάρης, stolnic = стольникъ etc. Numai *ban* se sustrage acestei ierarhii, fiind o demnitate supraierarhică cu mult mai veche.

Între anii 1350—1450 titlul de *ban* a l S e v e r i n u l u i figura cîteodată în titulatura domnilor Țărei Românești, bunăoară:

În crisovul din 1360 de la Vladislav Basaraba, păstrat în Arhivul municipal din Brașov (Marienburg, *Kleine Siebenb. Gesch.*, Pesth, 1806, p. 189): „Weyvoda Transalpinus et B a n u s d e Z e u r i n o“, iar

pe pecete: „WEYVODA TRANSALPINVS B A N DE ZEVRINO DUX DE FVGRVS“, adecă „*banul* de Severin“ mai pe sus de „duce de Făgăraș“.

În două acte din 1390 și 1391 Mircea cel Mare se intitulează: „Woyuoda Transalpinus, Ffogoras et Omlas Dux, S e v e r i n i C o m e s“, iar pe pecete: „WAIWODA TRANSALPIN B A N DE CZWRINIO“ *(Docum. Hurmuzache*, p. 322, 334), unde este interesantă traducerea lui *ban* prin „comes“ (cfr. *ibid.*, p. 374).

Pe un alt sigil al marelui Mircea din 1411: „B A N I SEVERINIENSIS“ *(Ibid.*, 473).

Tot dînsul, într-un crisov slavic din 1406 (Venelin, *Vlacho-bolgarskiia gramaty*, p. 22), își dă titlul: „stăpîn al B ă n i e i de Severin (Сѣверинскомѣ Банствѣ Господинъ).“

La 18 iuliu 1387 istoria ne arată pe un mare demnitar unguresc Stefan Losonczy intitulîndu-se „Banus Sewrinensis“, fiindcă administra regiunea Mehadiei și a Almașului din Temeșiana actuală (Kemény, în *Kurz's Magaz.* II, 304); și-n același an, la 27 iuliu, aproape tot atunci, Mircea cel Mare hărăzea sau întărea mănăstirii Tismana mai multe proprietăți în Oltenia propriu-zisă *(Arh. ist.* III, p. 191), adecă era „Banus Sewrinensis“ în toată puterea cuvîntului. Noi am explicat deja altădată *(Ist. critică* I, § 11) că întregimea stăpînirii *banului* de Severin înainte de 1400, și chiar ceva mai încoace, era Oltenia și porțiunea orientală a Temeșianei cam pînă la rîul Caraș. Rareori însă, bunăoară în ultimul pătrar al secolului XIII și-n primul pătrar al secolului XIV, apoi în al treilea pătrar din secolul XIV și-n primul pătrar al secolului XV, afară de intervaluri de tot scurte, Basarabii reușeau a cuprinde întregul acest teritoriu. Cele mai de multe ori regiunea Mehadiei și mai ales a Almașului rămînea sub stăpînirea ungurilor, cari îndată rînduiau acolo pe un „Banus Sewrinensis“ din partea lor, pe cînd altmintrelea ziceau în diplomele lor că „honos Banatus Sewrinensis vacat“.

Primul „Banus Sewrinensis“ de acest fel al ungurilor, întru cît se poate constata prin documente, a fost un „Leukus“ la 1233; și aproape la același timp se referă următorul pasagiu din cronica orientală a lui Fazelullah-Rašid (D'Ohsson, *Hist. d. Mongols* I, p. XXXV): „În primăvara anului 1240, principii mongoli trecură munții Galiției pentru a întra în țara bulgarilor și ungurilor. Ordà, carele mergea spre dreapta, după ce a trecut Țara Oltului, îi iese înainte B a z a r a n-b a m cu o armată, dar e bătut...“ Adecă dintr-o parte spre apus era *banul* de Severin cel unguresc Leukus, iar de altă parte spre răsărit era românul B a s a r a b a-*ban*.

Negreșit, nu atunci pe la 1230 în ajunul năvălirii mongole, ci cu mult mai denainte se vor fi înființat „*banii* de Severin“, și anume cei românești, deoarăce cei ungurești n-au fost niciodată decît un fel de reacțiune contra Basarabilor, un titlu așa-zicînd de contrabandă. Nu este o socoteală încărcată de a crede că b ă n i a cea oltenească trebuia să fi existat deja cel puțin de vrun secol, cam de pe la 1100—1150.

Între 1189—1378 principele Bosniei își dedea titlul de *ban* și de m a r e *ban:* банъ велики. Pe la 1253 ne întîmpină un *ban* la Ragusa (Daničić, *Rječnik* I, p. 25). În Slavonia, Croația și Dalmația, *banii* apar pe la 1150; în Serbia, așa-numiții *bani* de Macîva, „Bani Machovienses“, pe la 1270 (Fejér, *Cod. diplom.*, passim). Temeșiana n-a fost niciodată
140 b ă n i e, ci numai din cauza legăturei sale cu Oltenia, căreia îi aparținuse

în parte din timp în timp, și-a căpătat numele cel modern de B a n a t, pentru prima oară abia în secolul XVI sub forma de „Banat de Lugoș și de Caransebeș".

v. [2]*Bănat.*

În Ardeal, de asemenea, n-au fost *bani;* românii de acolo cunoșteau însă pe cei ungurești pe de o parte, bunăoară la 1275 „Alexander B a n u s Comes Scibiniensis et de Doboka" (Fejér, *Cod. dipl.* V, 2, 298), iar pe de altă parte cunoșteau pe *banii* Basarabi din Oltenia, astfel că suvenirea *banilor*, ca și cînd ar fi existat chiar în Ardeal, s-a păstrat în poezia poporană, de exemplu:

„Eu sînt Nița *banului*
D i n Ț a r a A r d e a l u l u i..."

(Pompiliu, *Balade*, p. 61)

„*Banul* din Ardeal" e cunoscut și-n poezia poporană epică a serbilor:

„....b a n a Hrdelĭića,
Hrdelĭskoga b a n a..."

(Bogisić, *Narodne pĭesme*, p. 98)

La serbi însă titlul de *ban* se putea aplica într-un mod onorific la orice principe sau om puternic, iar în Ragusa și-n Muntenegru el se întrebuințează pînă astăzi cu sensul de „seigneur" sau „monsieur" (Karadžić, *Lex.*, *ad voc.).*

Bulgarii n-au avut pe *bani*, dar au cunoscut pe cei din Oltenia și pe cei din Serbia, încît în poezia epică bulgară *ban* e aproape sinonim cu c r a i , bunăoară:

„Sé sobrale, sé nabrale
Do tri B a n a, do tri K r a l ĭ a,
Vo grad Solun na Solunski
Na Solunski sedum kuli..."

(Miladinovtzi, p. 246)

sau:

„Sednala ĭe Kralĭovitza,
K r a l ĭ o v i t z a B a n o v i t z a
Na visoki-te palati..."

(*Ibid.*, 258)

adecă: „s-au adunat, s-au nemerit vro trei *bani*, vro trei c r a i , la orașul Tesalonica, la cele șeapte turnuri de acolo"; și: „ședea crăiasa, c r ă i a s a b ă n e a s a , în cele nalte palaturi..."

Dan Basarab. fratele marelui Mircea, trăiește pînă astăzi în poezia poporană bulgară, mai ales în colinde, sub numele de „Dan-*ban*, Dan-v o d ă":

„Dane b a n e, Dan voivodo..."

(*Sbornik*, V, 12 etc.)

Din cele de mai sus rezultă că înființarea b ă n i i l o r peste tot se urcă istoricește cel puțin la secolul XII, între 1100 —1200.

Schafarik și alții după dînsul pretind a găsi pe *ban* la croați deja în secolul X în βοάνος și βοεάνος din Constantin Porfirogenet; dar elementul vocalic în aceste două forme indică învederat pe slavicul воіє- în воієвати „pugnare", вон „miles", воієвода „belli dux", de unde воꙗнь

= βοάνος βοεάνος este o formațiune serbească tot așa de corectă ca воинъ „bellator" de la бои „pugna". O observațiune analoagă o făcuse deja Diefenbach *(Kuhn's Zeitschr.* XI, 287): „ βοεανος, βοάνος, deutet eher auf sl. v o j a n , vgl. ngr. βοεβόδος. Să mai adăogăm pe bohemul v o ĭ a n „ostaș" (Jungmann, v. *Wogan*). Constantin Porfirogenet dară nu vorbește de loc despre *ban*, deși de altmintrelea *banul* putea să fi pătruns deja la serbi de pe atunce.

La bizantini, prima mențiune despre *ban* la serbi ne întîmpină abia în secolul XIII la Cinnam (Matzenauer, *Cizi sloca*, p. 104) sub forma μπάνος, singură care corespunde lui банъ.

De unde oare vine cuvîntul?

Pentru a-l latiniza cu orice preț, Laurian și Massim *(Gloss.*, 58) pe de o parte explică pe βοεάνος din Constantin Porfirogenet prin b o u a n „avut în turme de b o i ", iar pe de altă parte se acață de glossa lexicografului alexandrin Hesychius din secolul IV: „β ά ν ν α ς, , βασιλεύς παρὰ Ιταλιώταις, ὁ δὲ μέγιστος ἄρχως". Ei uită că: 1. dintr-un latin b o v a n u s trebuia să se facă la români b o u î n , niciodată b o u a n ; 2. βοεάνος din Porfirogenet, după cum am constatat-o mai sus, este v o ĭ a n , dar nu *ban;* 3. „παρὰ Ιταλιώταις" la Hesychius însemnează pe grecii din Italia sudică, nicidecum pe latini; 4. între epoca romană și între prima aparițiune istorică a *banului* este o multiseculară întrerumpere, care nu poate fi nesocotită pentru simplul hatîr al unei etimologii de tot arbitrare.

Ban latin nu este și nu poate fi. E adevărat însă că serbii l-au primit de la români, dar pe o cale cu totul alta.

Cuvintele curat persiane, ca „cioban" bunăoară, străbăteau în veacul de mijloc în regiunea dunăreană mai cu samă prin mijlocirea celor două mari popoare turanice năvălitoare, pecenegii și cumanii, cari veneau în Carpați după o lungă ședere la coastele Persiei. Un vocabular cumanic din secolul XIV, ajuns din fericire pînă la noi, este plin de persianisme (Kuun, *Codex Cumanicus*, passim). Ei bine, nemic nu poate fi mai persian ca *ban:* b ā n (=zendicul v a n) „possessor, dominus, vir magnus, illustris" (Vullers, I, 184). De la persiani b ā n a trecut la toți vecinii lor, turani și neturani. Așa la armeni compusul m a r z - b ā n era titlul capului oștirii (De Lagarde, *Abhandl.*, p. 64). Alanii din Caucaz, cînd au înaintat în Europa împinși de huni, unul din principii lor se chema „Sangi b a n u s " (Jornand.).

Continuitatea teritorială de la Oltenia prin Serbia pînă la Adriatică este învederată. Pe acest spațiu geograficește ne-ntrerupt, pecenegul sau cumanicul *ban* „domn" nu putea să călătorească decît plecînd din România, prima stațiune balcanică a pecenegilor și a cumanilor, astfel că după mine nu este nici o îndoială că oltenii avuseseră pe *bani* înainte de a-i fi căpătat serbii. Ceva mai mult: gonită prin invaziunea maghiară, ramura românească cea așezată de veacuri în Pannonia, după cum am arătat-o în studiul cel introductiv la volumul de față, se revărsase în parte în secolii X—XI tocmai asupra Bosniei și Dalmației, adecă acolo unde ne întîmpină cele mai vechi b ă n i i ale serbilor. De aci rezultă că în acea epocă — o epocă în care o mare parte a României era cuprinsă de pecenegi, astfel că contimporanul Suidas zice: „Δάκες, οἱ νῦν Πατζινακῖται λεγόμενοι" — în acea epocă Oltenia avea deja *bani*,
142 titlul pe care, prin românii cei din Pannonia, ea l-a transmis serbilor.

Pe lîngă titlul *ban*, românii au avut din aceeași vechime numele personal B a n cu derivatele B ă n i l ă, B ă n i c ă, B ă n ă u, B a n c i u, B ă n c i l ă, B a n ș etc., despre cari se va vorbi mai la vale.

v. [2,3] *Ban.* — *Banoveț.* — *Bănesc.* — *Bănie.* — [2]*Bănișor.* — *Basarabă...*

[2]**BAN** (plur. *bani*), s.m.; 1. monnaie en général; 2. sou, denier, billon. „În genere, monetă de orice fel și valoare; în specie, o monetă de aramă de cea mai mică valoare" *(L.M.)*. În sensul general, *banul* este „numisma" sau „pecunia", iar pluralul *bani* însemnează chiar „divitiae"; în sensul special este „denarius" sau „obolus"; aceasta se poate vedea mai bine din următoarele contexturi:

Noul Testament, Bălgrad, 1648, *Matth.* XVIII, 28:

„... era lui détoriu cu o sută de *bani*..."	„... debebat ei centum d e n a r i o s..."

Ibid., XXII, 19:

„Arătați-m *banul* dăjdei. Iară ei adusără lui un *ban*..."	„Ostendite mihi n u m i s m a census. At illi obtulerunt ei d e n a r i u m..."

Ibid XXVIII, 12:

„... *bani* mulți déderâ vitéjilorŭ..."	„... p e c u n i a m copiosam dederunt militibus..."

Silvestru, 1651, p.XIV:

„*Banii* săi nu-i dâ în camătâ..."	„P e c u n i a m suam non dedit ad usuram..."

unde la Coresi, 1577: „a r g i n t u l ŭ său."

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Exod.* XXX, 13:

„... doaozecĭ de *bani* didrahmul..."	„... viginti o b o l i ipsum didrachma..."

Ibid., Jes. Nav. XXII, 8:

„... cu *bani* mulți aŭ mersu la casele lorŭ..."	„... in d i v i t i i s multis abierunt in domos suas..."

Prin *ban* se înțelege obicinuit mijlocul metalic legal de tranzacțiuni și ceea ce reprezintă acel mijloc, după cum sînt, bunăoară, *banii* de h î r t i e.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 13: „Cînd tocmindu-ne dăm lucru pă *bani* numai, sau pă lucru numai dar prețuit în *bani*, sau și pă *bani* și pă lucru mai puțin la preț decît *banii* sau deopotrivă, atunci această tocmeală se numește vînzare..."

În același sens *banul* constituă o avuție metalică.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 277: „cînd este mănia de la Dumnezeu, atunce nici mintea nu slujește, nici prietenii, nici *banii*..."

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 335 a: „în trei lucruri dzace avuțiia, în *bani*, în veșmente, în pietri scuînpe; pentr-acea Domnulŭ acéste trei lucruri aratâ de spune că *banii* să stricâ de ruginâ și cheltuindu-să vrémĭa-i svărșește, veșmentele moliile le mâ-

năîncă, pietrile céle scuînpe ce nice ruginescŭ nice moliile le mânăîncă, de furi și de tălhari pierŭ și toate trecŭ..."

În acest sens, *banul* = avere personală, în cîntecul din Moldova:

„Și dacă eu cheltuiesc,
Eu singur agonisesc;
Ce aveți cu *banul* meu,
Judeca-v-ar Dumnezeu?..."

(Sevastos, *Cîntece mold.*, 258)

Ca avuție metalică, *banul* e nu numai de aramă, ci mai ales de metaluri scumpe, de aur și de argint.

Ureche, *Letop.* I, p. 162: „el le-au dat lor 70 galbeni, *bani* de a u r..."

Cantemir, *Hron.* I, p. 194: „într-un rînd mi-au adus Theodori părcălabul de Galați un *ban* d e a r g i n t..."

În privința tranzacțiunilor prin mijlocul *banilor*, fraza se construiește cu prepoziținea p e: a cumpăra p e *bani*, a vinde p e *bani*, a face p e *bani*...

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 47: „păgănii își cumpără robi p e *bani* și în al șeptelea an îi eartă..."

Axinti Uricarul, *Letop.* II, p. 167: „niște cai ce se cumpărase p e *bani* crăești..."

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 142: „alergați, plătiți preoților să se facă pe la toate bisericile rugăciuni și bdenii, socotind că și sfinții p r e *bani* fac minuni..."

Expus la contrafacere sau la desprețiare, *banul* este b u n sau r ă u.

În *Pravila* lui Vasile Lupul, 1646, ne întîmpină un capitol întreg: „Pentru c a l p u z a n i ceĭa ce fac *bani* r ă i și pentru certarĭa lorŭ", unde între altele (f. 40 a) se zice:

„*Banii* cei răi sănțu de trei félĭuri mestecătură, ce să dzice aurulŭ cel curatŭ ce are fi să fie ei-l spurcă și améstecă, argintulŭ așijdere, unulŭ amésteca cu arame, altulŭ facŭ chĭar de arame și numai că ce-l spoescŭ deasupra cu argintŭ, ačasta-i una; a doo, s-are fi și curați o samă de *bani*, ei fac mai mič de ce nu ăgungŭ la cumpănă, ce păgubăscŭ oamenii ceĭa ce-i ĭau; a treĭa, așijdere să chĭamă menčunoșŭ pentru čače chipulŭ și scriptura ce pune pre dănșŭ ĭaste minčunoasă, nu ĭaste făcută den svat cu învățătura cuiva, ce pre furiș ca un lucru rău, drept-acéĭa de-are fi și curați cu nemică mestecați, și de-are fi și deplinŭ la cumpănă, totu-i un lucru menčĭunos și să chiamă minčĭunos, soțŭ furtușagului. *Banii* cei b u n i și d i r e p ț i au patru lucruri pren pregĭurul lorŭ: întăi cela ce face *bani* să aibă putére și voe de la înpărăție sau de la domnulŭ locului aceluĭa, al doile să să facă în locŭ vestitŭ cum are fi în mijlocŭ tărgului să vadză toțŭ, al treile să aibă chipŭ și scriptură cinstită și frumoasă, ĭară să nu fie făcută acĭa scrisoare în vreun chipŭ grozavŭ și de rușine; al patrulŭ ĭarăș să fie și la cumpănă deplinŭ, nemică să nu-i lipsĭască..."

Cu schimbări mai mult ortografice, același capitol figurează în *Pravila* lui Mateiu Basaraba, 1652, p. 67.

Puțin timp după Vasile Lupul, tocmai un domn din Moldova se apucă a fi c a l p u z a n, făcînd *bani* r ă i, anume Istrate Dabija.

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 10: „făcea ș a l ă i de aramă, carii
144 numai aice în țară îmbla, 4 șalăi la un *ban* bun..."

Două zapise moldovenești din 1665 *(Arh. ist.* I, 1, p. 79—80): „*bani* proști s a l ă ĭ în zilele Dabijiĭ-vodă..."

v. *Bănar. — Bănărie. — Calpuzan. — Tarapană.*

În graiul de altădată, fiecare categorie de dări fiscale purta numele colectiv articolat de *banii*, urmat de specificarea dării la genitiv: *banii* birului, *banii* haraciului, *banii* văcăritului, *banii* bairamului etc.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 239: „multă strînsoare făcea pentru rămășița *banilor* b i r u l u i..."

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 83: „Închisăse pe Rugină sulgerul și pe Ștefan Luca visternicul pentru *banii* n ă p ă ș t i l o r..."

Amiras, *Letop.* III, p. 127: „pănă s-a împlini rămășița cea păsuită și *banii* p o c l o a n e l o r..."

Ion Neculcea, *Letop.* II, p. 458: „(Constantin Mavrocordat) au scos *banii* s t e a g u l u i pe țară, de tot omul căte 105 p a r a l e..."

Nicolae-vodă Mavrocordat, 1745 *(Condica ms. a Hușilor*, în Arh. Stat. din Buc., t. III, p. 124): „i-am ertat ca să fie scutiți de *banii* p e c e ț i l o r, însă să nu fie oameni de țară sau din cei ce au lipsit din țară și acum să întorcu iarăș la urmă în țară, ce să fie oameni streini cum zăcem din Țara Unguriască sau dintr-alte părți..."

Lefile boierilor, 1776, ed. Răşcanu, p. 25: „*Banii* g r o s u l u i de la cei ce se vor închide, căud se vor slobozi..."

Cea mai mare unitate monetară era p u n g a d e *bani.*

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 128: „Fost-au să dea Lupul vornicul și vro 60 p u n g i d e *bani* la vezirul din veniturile țării ce ieu domnii din ocne și din vămi; ce alți *bani* nu prea era fără căt c o p e i c e și d u t c e căte de patru *bani* și t i m f i de cei noi moschicești..."

Constantin Basaraba, 1695 *(Condica mănăstirii Hurezul*, ms. 1754, în Arh. Stat. din Buc., f. 76): „Am dat domniĭa-mea la sfântul mormânt t r e ĭ p u n g ĭ d e *bani*, a d e c ă t a l e r ĭ 1 5 0 0..."

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 205: „După ce s-au dus Vasilie-vodă la Poartă, l-au închis turcii în Edecule și-l pîria domnul muntenesc și domnul moldovenesc și Racoți craiul unguresc și sta tare asupra lui să-l omoare Împărăția, și giuruia 3000 d e p u n g i d e *bani*..."

Ibid., p. 413: „Turcilor Agi ce venia de la Poartă cu trebi, căruia era să dee o p u n g ă d e *bani*, îi da cinci-șese tot ca să-l laude..."

Ureche, *Letop.* I, p. 146: „Trimis-au la Împărăția turcilor pre Tăutul logofătul cel mare cu slujitori, pedestrime dărăbani, de au dus birul zece p u n g i d e *bani*..."

v. *Pungă.*

Monetele străine cele mai variate circulau la români (Peyssonnel, *Commerce de la Mer-Noire*, 1787, t. II, p. 189) și purtau în popor numi deosebite, din cari unele s-au păstrat pînă astăzi în literatura poporană, deși însăși moneta a dispărut demult din circulațiune.

Balada *Badiul:*

„Ia intră-n odaia mea,
Umple cu g a l b e n i poala,
Tot cu galbeni v e n e t i c i
De cîte-o sută și cinci,
Cu m a h m u d e l e turcești,
Cu r u b i e l e-arăpești,
Cu g r o ș e lipovenești,
Cu d i n a r i moldovenești

Şi cu g r i v n e munteneşti;
În casă cînd ăi intra,
Să te faci a mătura,
Bani prin casă că-i vărsa..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 541)

Doină din Moldova:

„Şi salba-i de g o l o g a n i
Făcută de doi ciobani,
Salba-i de s o r o c o v e ţ i
Făcută de logofeţi,
Şi salba-i de i r m i l i c i
Făcută de doi voinici,
Şi salba-i de i c o s a r i
Făcută de doi primari,
Şi salba-i de g ă l b e n a ş i
Făcută de coconaşi..."

(Sevastos, *Cîntece moldov.*, 152)

Cu sensul general de „monnaie", *ban* a dat naştere la o mulţime de idiotismi.

Locuţiuni proverbiale adunate de P. Ispirescu (Tocil., *Rev.* I, 1, p. 450):

„Strînge *bani* albi pentru zile negre."
„*Bani* au şi ţiganii."

„*Banii* din mînă îi scapă
Ca ciurul cum ţine apă."

„Cu *bani* faci *bani*."
„*Banii* la *bani* trag."

„*Banul bani* unde zăreşte,
Colo se rostogoleşte."

„*Banii* nu aduc procopseală, ci procopseala aduce *bani*."
„*Banii* strîngătorului pe mîna cheltuitorului."
„*Banii* sînt rătunzi, bată-i să-i bată! îţi scapă printre degete şi se duc d-a dura."
„*Banii* pe om îl învaţă."
„*Banul* e ciocoi de uşi multe."
„*Banul* este ochiul dracului."
„*Banul* muncit nu se prăpădeşte."
„*Banul*, pasere cu aripi."
„*Banul* te bagă afund, *banul* te scoate."

Apoi:

„Din peatră seacă scoate *banul*" (Pann, II, 86), o figură tot atît de energică precum era la vechii romani zicătoarea conservată de Sf. Augustin: „Frange lunam et fac fortunam".

„Cu toptanul,
Şi *banii* la anul."

(Pann, II, 86)

„Marfă gata *bani* aşteaptă." *(Ibid.*, 87)

„*Banul* rău nu se perde = omul fără merite, neînsemnat, nu se prăpădește, nu este amenințat, nu moare lesne bolnăvindu-se“ (Costinescu).

Locuțiunea observată de Jarnik *(Sprachliches*, p. 19) în basmuri: „a trăi pe lîngă cineva ca *banul* c e l b u n.“

Alta tot din basmuri *(Ibid.*, p. 23): „o mie de vorbe un *ban* nu face...“

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 38:

„Frate, frate,
Dar pita-i cu *bani*, bărbate!“

sub forma mai obicinuită: „frate, frate, dar brînza-i pe *bani*“.

Același, *Scrieri* I, p. 3: „avea strînse și părăluțe albe pentru zile negre, căci lega p a r a o a cu zece noduri și tremura după *ban*...“

Ibid., p. 279: „cine are *bani*, bea și mănîncă, iară cine nu, se uită și rabdă...“

Ibid., p. 185: „*bani* de cheltuială, straie de primineală...“

Alți idiotismi:

A f a c e *bani.*

Cîntec din Moldova:

„Rachiuașul tare-mi place,
Bani nu știu de unde-oi face;
Oi face cum oi putea
Și i-oi plăti cu vadea...“

(Sevastos, *Cîntece mold.*, 257)

A s e u m p l e d e *bani.*

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 16: „u m p l u t u-s-a u leșii d e *bani* și de haine și de cai...“

A m î n c a *bani.*

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 38: „rămăind asupra lui din *banii* țării m ă n c a ț i multe pungi de *bani*...“

A b e a *bani.*

Doină din Ardeal:

„Cucul cîntă, mierla zice:
Nu-ți b e a *banii*, măi voinice!...“

(*Familia*, 1884, nr. 50)

A î n g h i ț i *bani.*

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 91 a: „pentru să n-aibâ a râpști ceva că nu-ĭ sosește, ĭarâ elŭ și *banii* mirului vrĭa să î n g h i ț â...“

L ă c o m i a de *bani.*

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 35: „ce vor să isprăvească pravilele unde domnește l ă c o m i a *banilor*?...“

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 88: „cu anevoe va fi vezir dacă nu va fi l a c o m la *bani*...“

A s e s ă t u r a de *bani.*

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 21: „au topit *banii* ce au luat de la turci pentru cetatea Cehrinul și i-au turnat în gură s ă s e s a t u r e d e *bani*...“

A s p u n e *banii.*

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 112: „îi purta tot legați pre ulițe bătându-i să-și s p u e *banii*...“

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 272: „femeile și fetele, slujnicele din casă, le bătea s ă s p u e *bani* și odoare și haine mistuite...“

A i e r t a *banii.*

Ureche, *Letop.* I, p. 108: „le-au întors Pocuția cu toate tîrgurile și le-au e r t a t și *banii*...“

A u n g e cu *bani* ochii cuiva.

Ureche, *Letop.* I, p. 197: „având mare cunoștințe între căzaci, au mers la dănșii, pre unii cu giuruință împlăndu-i, pre alți cu *bani* u n g ă n d u - l e o c h i i...“

A a j u n g e c u *bani* la cineva = a mitui.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 17: „zic unii să fie a g i u n s vezirul c u *bani* la Popovici, că acum le perise turcilor nădejdea de a lua cetatea...“

D a r e d e *bani* = mituire.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 9: „ș-au scos capul cu d a r e a d e *bani* de la moartea ce i să gătea...“

Cantemir, *Hron.* II, p. 45: „macar cevaș neprocopsind, de nevoe i-au căutat lui Theodosie a pleca la pace și cu d a r e d e *bani* vrăjmășiia varvarilor a îmblînzi...“

A-ș i p o r n i f i r e a a s u p r a *banilor.*

Cronica muntenească (Magaz. ist. IV, 370): „Radul-vodă încă nu socotia nimica de unele ca acestea, ci numai î ș i p o r n i s e f i r e a a s u p r a *banilor*, pre svatul unor marghioli ca aceia...“

V e s t i t d i n *bani.*

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 25: „Ursachie ce au fost visternic mare, cel v e s t i t de bogat și d i n *bani* la toți în toate țerile...“

S t r î n s o a r e d e *bani* = strîmtorare.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 26: „rămas în mare nevoe și supăr și s t r i n s o a r e d e *bani*...“

A d a *bani* p e m i e r e = a batjocuri.

Melchisedec, *Chronica Hușilor* I, p. 87: „Unul din articulele de speculă ale comerciului turcesc în țară era mierea. Agenții antreprenorilor turci, răspîndiți prin țară, arvuneau de timpuriu miere de pe la locuitorii ce aveau prisăci (stupine); cu condiție ca la termenul pus cătimea angajată să fie la dispoziția turcului rînduit. Românul însă, neexact în daraverile lui ca și astăzi, puțin gîndea la angajamentele sale, fie chiar și cu turcii, cari nu-l cruțau — pînă ce da de ziua necazului. Dacă, din naturala apatie sau din cauza timpului nefavorabil stupilor, mierea nu era la timp pusă la dispoziția turcului ce o pretindea, atunci vai! Se începeau schingiuirile fără cruțare. Românul dator alerga în toate părțile, rugîndu-se de miere, ca să scape de turc, ce se ținea de el grapă; da pînă la cămașă, numai să scape. De aci expresiunile: „a lua *bani* pe miere“, „a da *bani* pe miere“ au devenit proverbiale la români. Chiar astăzi zicerea: „a d a *bani* p e m i e r e“ înseamnă: a-i face un atac, o necinste, o maltratare...“

„A da cuiva *bani* pe miere = a-l mustra, a-l critica în față, a-l învăța minte, a-l bate“ *(Costinescu).*

v. [2]*Baloș.* — *Miere.*

Banii d - a g a t a.

Ion Creangă, *Scrieri* I, p. 49: „Tot mănăstiri să croiești, dacă vrei să te bage dracii în samă, să-ți vie cu *bani* d e - a g a t a la picioare și să te facă putred de bogat....“

Altceva este „*bani* g a t a “, expresiune foarte deasă în vechile zapise și care însemna „numéraire“. De aci și locuțiunea „ f e c i o r d e *bani* g a t a “, despre un om care n-are grijă de a lucra, ci cheltuiește averea moștenită de la părinți.

Ca monetă specială, *banul* este și a fost totdauna cea mai mică sau aproape cea mai mică monetă de aramă, care prețuiește atît de puțin, încît expresiunea „n i c i u n *ban*“ însemnează „mai nemic“.

Neagoe Basaraba, 1512-21 *(Arh.* ist. I, 2, p. 129): „de n-ai haine, tu dă măcar o c o s t a n d ă sau un *ban*...“

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 28 b: „noĭ acum o fârămâ de pâine saŭ un *banŭ* ne scumpimŭ a da...“

Doină din Ardeal:

„Mîndra cînd e rumenită
Cu cinci sute nu-i plătită;
Dar cînd se desrumenește,
N i c i d o i *bani* nu mai plătește...“

(J.B., *Trans.*, 440)

Lexicon Budan: „*Ban*, o jumătate de creițar.“

Adevărata valoare economică a *banului*, ca și a *banilor* în genere, a șovăit totdauna după timpuri și s-ar putea limpezi numai prin prețul lucrurilor în diferite epoce; nu e greu însă a constata, prin studiul vechilor documente, valoarea nominală a *banului*, adecă raportul lui proporțional către alte feluri de *bani* cari circulau la români.

Vom da un simplu specimen de o asemenea lucrare.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 463: „Socotit-au măria-sa Constantin-vodă și pentru pârcălăbiile de pe la tîrguri, având obiceiu pîrcălabii de luau osebit de c e i d o u ă z e c i d e *bani* și cîte două oca de vin de bute de vin sau de horilcă sau orice fel de băutură ar fi fost, și pîrcălabii nu lua numai acele două ocă, precum era obiceiul, ci luau niște tidve mari căte patru-cinci ocă, de jăcuia oamenii și neguțitorii, spărgându-le buțile. Iar măria-sa Constantin-vodă au stricat acel obiceiu rău să nu mai fie, să nu mai iée pârcălabii tidve și oce de vin și de horilcă, ci numai să iée pârcălăbiile drept pre obiceiu căte doi p o t r o n i c i de car...“, de unde rezultă că „obiceiul“ era de a lua numai „cîte 2 potronici“ sau „20 *bani*“, iar prin urmare un *ban* era a 10-a parte dintr-un p o t r o n i c.

P o t r o n i c u l, pe de altă parte, era tot una cu c o s t a n d a, după cum se vede din alăturarea unui text din Neculce cu un alt text din Nicolae Muste (Melchisedec, *Cron. Huș.* I, 82) și deci un *ban* era de asemenea a 10-a parte dintr-o c o s t a n d ă.

Din *Lefile boierilor Moldovei în 1776*, ed. Rășcanu, se vede la tot pasul că un *ban* era a 120-a parte dintr-un l e u și a 330-a parte dintr-un g a l b e n, bunăoară:

p. 25: „Lei 70 *bani* 60 de la 47 lefecii căte 1 pol ($1\,^1/_2$) leu unul“, adecă: $47 \times 1\,^1/_2 = 70$ lei $+\,^1/_2$ leu $(= 60$ *bani)*;

p. 26: „Lei 5 *bani* 60 adică 2 galbeni zări de la fieștecare carte gospod“, adecă: 1 galben $= 2\,^1/_2$ lei $(= 300$ *bani)* $+ 30$ *bani*.

Zapis muntenesc din 1640 *(Arh. ist.* I, 1, p. 24): „acest loc l-am cumpărat noĭ de la Dumitru cojocarĭul derept u g h ĭ 5, ĭar noĭ l-am datu părinteluĭ Thanasie derept *banĭ* g a t a 700, ĭar pentru 300 de *banĭ* ĭ-am lăsat să-ĭ fie pomeană...“, de unde urmează că într-un u g h i era 200 de *bani*, de vreme ce 5 ughi corespundea cu 1000 *bani*.

Zapis muntenesc din 1683 (*Arh. ist.* I, 1, p. 62): „O bute de vin vedre 60, vadra căte *bani* 30, facu taleri 15 costande 12...“ ceea ce se lămurește în următorul mod:

15 taleri a 52 *bani* unul fac 780 *bani;*
12 costande a 10 *bani* una fac 120 *bani;*
total 900 *bani* = prețul a 60 vedre cîte 30 *bani* vadra.

Deci, un *ban* era:

a 10-a parte dintr-o costandă sau dintr-un potronic;
a 52-a parte dintr-un taler;
a 120-a parte dintr-un leu;
a 200-a parte dintr-un ughi;
a 330-a parte dintr-un galben...

O parà era ceva mai mult decît *banul*, căci Sulzer *(Gesch. d. transalp. Dac.* III, 352) ne spune că un taler avea 40 de parale.

Citeodată vechile texturi alăturează monetele una cu alta sub raportul volumului.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 17: „un *ban* de alamă galbăn iarăși la acea cetate năruită am aflat, căt un ort de mare...“

Ibid., p. 25: „iar *banul* ce s-au aflat mai jos de Roman așa era de mare căt șăstacul cel de patru *bani* leșești...“

În același mod se poate deslușì raportul *banului* cătră ort, cătră zlot, cătră florint etc., ceea ce noi vom face treptat la locurile cuvenite.

v. [4]*Aspru.* — *Bătut.* — *Copeică.* — *Costandă.* — *Dutcă.* — *Florint.* — [2]*Galben.* — *Gata.* — *Grivnă.* — *Lescaie.* — [2]*Leu.* — [2]*Ort.* — *Parà.* — *Potronic.* — *Rublă.* — [2]*Șalău.* — [2]*Taler.* — *Ughi.* — [2]*Venetic.* — *Zlot.*

Afară de *bani* străini, românii avuseră din cînd în cînd o bănărie proprie, în privința căriia reproduc aci textual notița pe care mi-o comunică scumpul meu amic d. D.A. Sturdza, părintele numismaticei române. Monetele, despre cari se vorbește, reprezintate pe cele trei table alăturate, se află toate, dăruite de cătră însuși d. Sturdza, în colecțiunea Academiei Române, afară de două.

„*Banii* moldovenești și muntenești sînt dintre mărturiile cele mai pipăite a trecutului vieței noastre naționale și au o importanță cu atît mai mare, cu cît șirul lor începe aproape cu timpul fundării Principatelor, cu cît tocmai timpurile cele mai vechi sînt mai bogat reprezintate, și cu cît probleme istorice și culturale nedezlegate încă se leagă de examinarea lor.

Între anii de la 1348 pînă la 1551 — în timp de 200 de ani — au domnit în Moldova 28 principi, dintre cari 14 sînt reprezintați prin *bani.* Între anii de la 1272 pînă la 1552 — în timp de 300 de ani — Muntenia a avut 32 domni, și de la 12 dintre dînșii posedăm *bani.* Acesta este întîiul fapt important de constatat.

Examinînd acest material monetar, cît a ajuns pînă în zilele noastre și a întrat în colecțiuni cunoscute, se constată mai departe că nu ne aflăm dinaintea unor bucăți de *bani* izolate, simple curiozități. Academia posedă peste 2000 bucăți de monete moldovenești și peste 400 bucăți de monete muntenești. În această colecțiune se numără peste 350 *bani*
150 de la Petru Mușat, peste 350 de la Alexandru cel Bun, peste 130 de la

Ştefan Locustă, peste 120 de la Vlad I, peste 87 de la Mircea I, peste 69 de la Vlăduţ.

Aceste sînt dovezi incontestabile că Moldova şi Muntenia aveau, chiar din începuturile lor, *bani* proprii înfăţişînd un întreg sistem monetar.

În Moldova ca şi în Muntenia tipul unităţii *banilor* celor mai vechi se leagă de tipul *banilor* Europei Apusene, numit g r o s s u s.

Seria moldovenească începe chiar cu Bodgan I (1348 — 1365) şi e întreruptă prin deosebiri de mărime şi de greutate numai de seriile lui Ştefan cel Mare (1457—1504) şi a lui Ştefan zis Ştefăniţă (1517—1527). Mai tîrziu, în al 16-lea şi al 17-lea secol, aflăm o schimbare mare, căci Ion-vodă cel Cumplit (1572—1574) are *bani* de un tip propriu; iar Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561, 1563—1566) şi Despot (1561—1563) imitează *banii* ungureşti, şi Eustratie Dabija (1662—1666) *banii* leşeşti.

Seria muntenească începe cu Vlad I (1360—1375); dar Mircea I (1386—1418) şi fiul său Mihail (1418—1420) au un tip original şi cu totul nou; asemenea, mai tîrziu, Mihnea cel Rău (1658—1659).

Precum tipul celor mai vechi *bani* româneşti e acel apusean, asemenea şi legendele lor sînt latineşti.

Aceasta se constată pe toţi *banii* moldoveneşti de la 1348 pînă la 1546, cu patru excepţiuni, şi anume: legendele latineşti sînt înlocuite cu legende slavone pe *banii* lui Alexandru II (1448—1449, 1451—1455), Bogdan II (1449—1451), Bogdan III (1504—1517) şi Ştefan Locustă (1538—1540).

Legendele latineşti se citesc pe *banii* munteneşti de la Vlad I, Radu-Negru, Dan I (1385—1386), dar cu Radu II încep şi urmează neîntrerupt legendele slavone.

Banii cu legende latineşti se ţin de arta monetară italiană; *banii* cu legende slavone reprezintă o artă monetară proprie.

Aceste constatări ne conduc la următoarele întrebări: Care a fost sistemul monetar în Principatele Române? De unde a fost el adoptat şi în ce împregiurări? De unde legendele latineşti? De unde legendele slavone? De ce sigiliile şi documentele (afară de foarte rare excepţiuni) sînt în limba slavonă, pe cînd *banii* sînt în limba latinească? De unde arta monetară italiană, care se răsfrînge şi asupra ornamentării din sigilii? Cum şi de ce s-a rupt şirul unei dezvoltări normale şi s-a modificat sistemul monetar ca tip şi ca formă?

Precum cei mai mulţi *bani* româneşti nu poartă pe dînşii vreo dată, de asemenea numai *banii* lui Alexandru II poartă pe ei denumirea lor, şi anume aceea de g r o ş. Mai ştim încă din cronica lui Nicolae Muste că bănuţii de aramă ai lui Dabija-vodă să numeau ş a l ă i. Mai avem încă denumirea generică de *ban*.

Era denumirea de g r o ş constantă pentru *banii* tip de argint? Se numeau bănuţii de aramă în toate timpurile ş a l ă i? Dacă groşul era unitatea *banului* de argint şi şalăul reprezintantul bucăţii celei mai mici de aramă, cum se numeau diviziunile şi subdiviziunile în jos şi în sus? Dacă aceste denumiri se află în Moldova, cari erau denumirile uzitate în Muntenia? Cari *bani* se numeau *ban?* şi cum s-a generalizat această denumire pînă a fi uzitată pentru moneta curentă a ţării?

Dacă păşim la însăşi examinarea *banilor* româneşti, constatările noastre nu sînt mai puţin interesante.

Pe *banii* moldoveneşti c a p u l d e b o u r cu steaoa între coarne este constant, dacă facem abstracţiune de *banii* lui Despot, cari sînt tot atît de fantastici ca şi viaţa acestui venetic cutrierător de lume.

Dar afară de capul de bour se mai află pe *banii* moldovenești s c u t u l împărțit în două jumătăți, pe una cu grinzi transversale, pe alta cu flori de crin, asemănat cu scutul familiei Anjou, care domnea în Ungaria. Aceste embleme ale scutului se modifică însă adesea. Crinii sînt înlocuiți cu un pumnal și un buzdugan, cu un cap de bour, cu coroane, cu o cruce și o rozetă, cu crucea cu patru brațe și cu crucea cu șease brațe. Ce semnifică toate acestea? Nu știm, precum nu știm nici ce semnifică literele izolate, cari apar pe *banii* lui Alexandru cel Bun și ai succesorilor lui.

Pe *banii* muntenești cei vechi ca și pe sigilii, v u l t u r u l e tot atît de constant ca și capul de bour pe *banii* și sigiliile moldovenești. Vulturul e foarte bine caracterizat prin cap și cioc, prin statură și aripi. Numai mai tîrziu vulturul se preschimbă cu încetul în corb. Decadența artei monetare merge mînă-n mînă cu decadența statului. Pe monetele cele mai vechi muntenești, vulturul stă pe un coif cu totul eraldicește dezvoltat în formă. Acest coif nu se vede pe sigilii, dar el adesea lipsește și pe *bani* și e înlocuit prin un postament cu crucea. Pe *banii* lui Mircea I coiful cu vulturul e superpus unui scut, pe care sînt grinzi transversale și flori de crin, embleme ale casei Anjou. Florile de crin sînt însă înlocuite pe unele bucăți cu o cruce sau cu semiluna. Crucea cu patru brațe se află pe *bani* de-ai lui Vlad I, Mircea I și Dan I.

Cu mijlocul secolului al 17-lea *banii* românești dispar. Un secol după aceasta, *banii* românești sînt atît de rari, încît chiar acei ai lui Ion-vodă cel Cumplit devin anticități. E cert că *banii* țării au dispărut cu armata și cu cetățile ei. Apăsarea din afară, care a micșurat poziținea politică a Principatelor, s-a făcut simțită și pe cîmpul economic; atît e de adevărat, că toate mișcările din viața unui popor sînt strîns legate unele de altele. Lucrurile au ajuns la începutul secolului al 18-lea atît de departe, încît unul din capii de acuzațiune a Porții în contra lui Constantin Brîncovanu a fost că a îndrăznit să bată medalii proprii ale sale.

Din cele expuse reiese o mulțime de cestiuni istorice importante, cari mai toate au rămas pînă acum fără răspunsuri. Dar chiar șirul domnilor, reprezintați prin *bani*, stă încă deschis. Astfel numismatica românească prezintă și de aci înainte încă un cîmp larg de cercetări.

Întrînd în clasificarea *banilor* românești, constatăm mai întîi două diviziuni principale: *banii* cu dată și *banii* fără dată.

Banii cu dată sînt:

Pentru Moldova, de la Alexandru Lăpușneanu, de la Despot, de la Ion-vodă cel Cumplit, de la Răzvan, de la Eustratie Dabija; pentru Muntenia, de la Mihnea cel Rău.

Dacă *banii* cu dată prezintă de la sine o clasificare ușoară, întîmpinăm mari dificultăți la *banii* fără dată.

Semnele cari deosebesc între dînșii *banii* fără dată sînt: legendele latinești și legendele slavonești — literele mai vechi și literele mai nouă.

Pășind cu multă prudență în compararea literelor de pe *banii* românești între dînșii și cu acei ai țărilor vecine, ne putem da o samă exactă de schimbările succesive în formă și desemn și putem izbuti a-i înșira mai întîi după numele domnilor ce poartă, și apoi după cum prin forma literelor unii *bani* preced sau succed altora. În această clasificare sîntem ajutați de întrebuințarea în *banii* cu legendele latinești de așanumitele l i t e r e m o n a c a l e, întrucît acest soi de litere nu trec peste jumătatea secolului al 15-lea, și prin urmare *banii* avînd legende cu litere monacale nu pot depăși această limită.

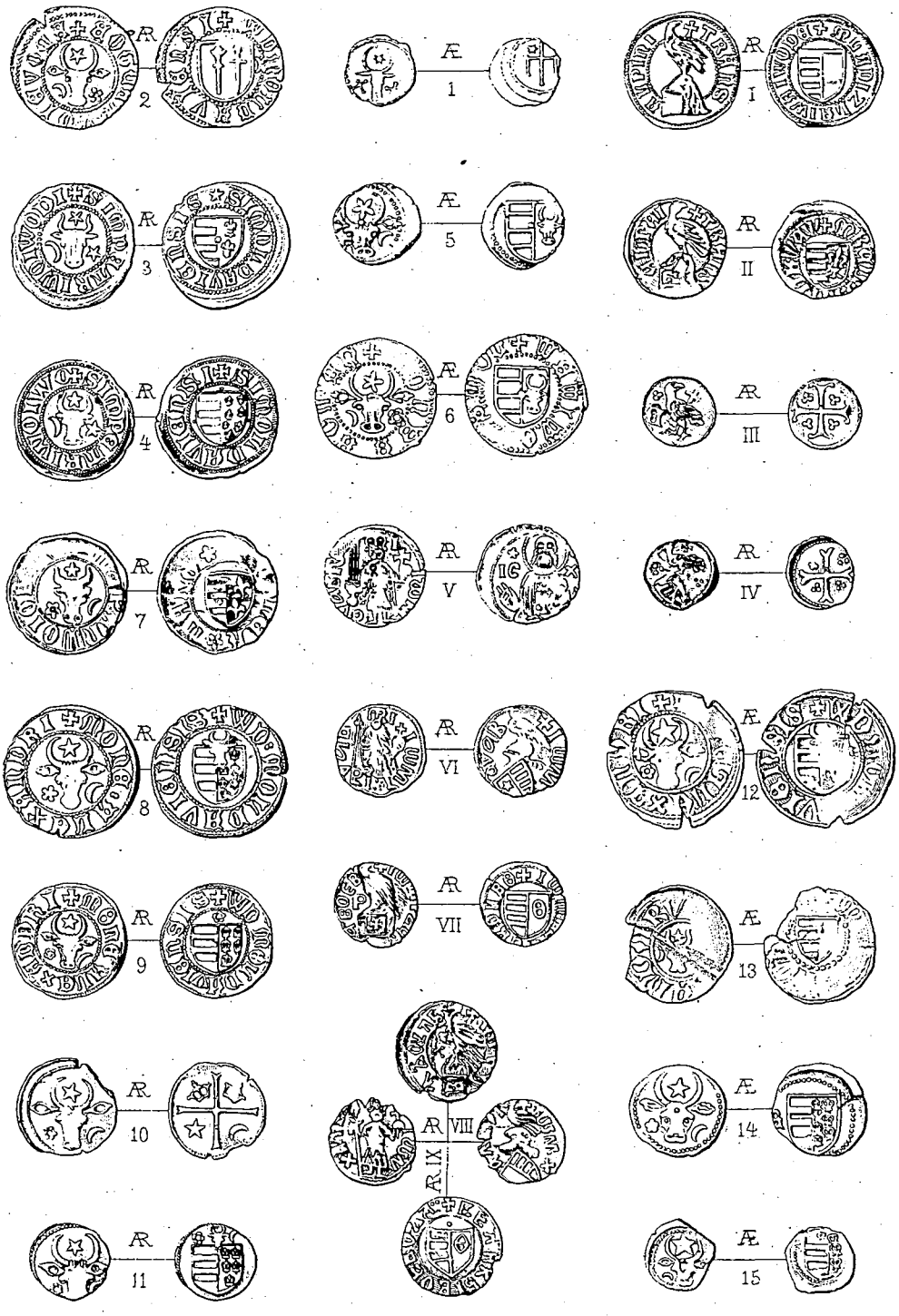

Lith. G. Voneberg, Bucuresci.

Această întîie clasificare făcută, a doua e mai lesnicioasă, căci nu avem decît a introduce *banii*, aşezaţi după vechimea şi succesiunea lor, în rîndul diferiţilor domni, precum aceştia se prezintă după nume şi dată.

Călăuzindu-se de aceste principii, *banii* moldoveneşti şi munteneşti fără dată capătă următoarea primă clasificare:

Bani moldoveneşti: 14 tipuri de la 14 domni;
3 de la Alexandru: 2 cu litere latineşti, 1 cu litere slavone;
3 de la Bogdan: 1 cu litere latineşti, 2 cu litere slavone;
5 de la Ştefan: 4 cu litere latineşti, 1 cu litere slavone;
1 de la Iliaş, cu litere latineşti;
2 de la Petru, cu litere latineşti;
1 de la Roman, cu litere latineşti.

Bani munteneşti: 12 tipuri de la 12 domni:
1 de la Dan, cu litere latineşti;
4 de la Radu: 1 cu litere latineşti, 3 cu litere slavone;
4 de la Vlad: 1 cu litere latineşti, 3 cu litere slavone;
2 de la Mircea, cu litere slavone;
1 de la Mihail, cu litere slavone.

Afară de *banii* curenţi, cîţiva domni au bătut medalii, şi anume: Mihai Viteazul, Constantin Brîncovanu şi Constantin Hangerli.

Aceste premise puse înainte, păşim la descrierea cronologică a *banilor* şi a medaliilor cuprinse în cele trei stampe alăturate.

A. Moldova

I. *Domn necunoscut*

1. *Av.* Într-un cerc de perle capul de bour, între coarne o stea cu şease raze, de-a dreapta şi de-a stînga o cruce.
Rev. Într-un cerc linear o cruce, în dr. sus o stea cu cinci raze.

Tab. A, 1

II. *Bogdan (1348—1365)*

2. *Av.* † BOGDAN VOIEVODA între două cercuri de perle; în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dreapta semiluna, în stînga o rozetă cu cinci frunze.
Rev. † WD MOLDAVIENSI, între două cercuri de perle; în mijloc un scut cu un buzdugan şi un pumnal.

Tab. A, 2

III. *Petru Muşat (1375—1391)*

3. *Av.* † SI M PETRI WOIWODI între două cercuri de perle; în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. o stea cu cinci raze.
Rev. ✻ SI MOLDAVIENSIS între două cercuri de perle; în mijloc un scut împărţit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. două flori de crin una sub alta.

Tab. A, 3

4. *Av.* † SI M PETRI WOIWO între două cercuri de perle; în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. o stea cu cinci raze.
Rev. † SI MOLDAVIENSI între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. șeapte flori de crin așezate în două rînduri de 3 și de 4.

Tab. A, 4

IV. *Roman (1391—1394)*

5. *Av.* † MONEA ROMAN între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. o rozetă cu cinci frunze.
Rev. WAWIWODA MOL între două cercuri de perle; în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. capul de bour.

Tab. A, 6

6. *Av.* În mijlocul unui cerc de perle un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. rozeta, în st. semiluna.
Rev. În mijlocul unui cerc de perle un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. capul de bour.

Tab. A, 5

V. *Ștefan (1395)*

7. *Av.* ..stePAN WOIOD.. între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. moNEA ✻ TA WO între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. două frunze trilobate așezate una sub alta.

Tab. A, 7

VI. *Alexandru cel Bun (1401—1433)*

8. *Av.* MONE: ALEXANDRI între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. † WD: MOLDAVIENSIS între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. șease coroane așezate în două rînduri de trei și de trei. Deasupra scutului un cap de bour.

Tab. A, 8

9. *Av.* † MONE ALEXANDRI între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. † WD. MOLDAVIENSIS între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. cinci coroane așezate în două rînduri de trei și de două. Deasupra scutului o rozetă cu cinci frunze.

Tab. A, 9

10. *Av.* Într-un cerc de perle un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă, în st. semiluna.
Rev. Într-un cerc linear o cruce cu patru brațe, între brațele de sus cîte o coroană cu trei flori; între brațele de jos, din dr., o stea cu cinci raze, în st. semiluna.

Tab. A, 10

11. *Av.* Ca și la nr. 10.
Rev. Într-un cerc de perle un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. cinci coroane așezate în două rînduri cîte două și jos una singură. Deasupra scutului capul de bour, în dr. rozeta cu cinci frunze, în st. semiluna.

Tab. A, 11

12. *Av.* †...E ALEXANDRI între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. † WD MOLDAVIENSIS între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. (coroanele). Deasupra scutului un cap de bour.

Tab. A, 12

13. *Av.* ...ANDDRV... între două cercuri lineare, în mijloc capul de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. (?)
Rev. ...M... între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, în st. gol.

Tab. A, 13

14. *Av.* Într-un cerc de perle un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. Într-un cerc de perle un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. șeapte coroane așezate în două rînduri de 4 și 3. În cîmp de-a dr. A.

Tab. A, 14

15. *Av.* Într-un cerc de perle un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st.(?).
Rev. Într-un cerc de perle un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. trei coroane una sub alta. Deasupra scutului o rozetă.

Tab. A, 15

VII. *Iliaș (1433)*

16. *Av.* † ELIAS WAIWODA între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă, în st. semiluna.
Rev. † ELIAS WAIWODA între două cercuri de perle, în mijloc un scut cu o cruce și un W. Deasupra scutului A.

Tab. B, 1

17. *Av.* † ELIAS WOIWODA între două cercuri de perle, în mijloc un lup sau un cîne sau un urs călare ținînd în dr. o spadă, sub cal balaurul.

Rev. † ELIAS WOIWODA A între două cercuri de perle, în mijloc un scut cu o cruce şi un W.

Tab. B, 3

18. *Av.* În mijlocul unui cerc de perle un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. În mijlocul unui cerc de perle un scut cu o cruce şi un W. În cîmp sus o rozetă, în dr. un buzdugan.

Tab. B, 2

VIII. *Iliaş şi Ştefan (1435—1444)*

19. *Av.* ... eLIAS WOIWODA între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. SDEPANV. WOI... între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărţit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. şease coroane aşezate în două rînduri verticale de cîte 3. Deasupra scutului o coroană; în cîmp în dr.?

Tab. B, 4

IX. *Alexandru (1448—1449; 1451—1455)*

20. *Av.* † ГРОШЬ ЯЛЄ ...ДРЯ între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o frunză triilobată, în st. semiluna.
Rev. † БОЄВОДЯ între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărţit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. cinci coroane aşezate în două rînduri verticale de 3 şi 2. Deasupra scutului M.

Tab. B, 6

21. *Av.* În mijlocul unui cerc de perle un cap de bour, între coarne o stea, în dr. o rozetă cu cinci raze, în st. semiluna.
Rev. În mijlocul unui cerc de perle un scut împărţit de-a lungul în două, de-a dr. trei grinzi transversale, de-a st. cinci coroane aşezate în două rînduri verticale de 3 şi 2. Deasupra scutului M.

Tab. B, 7

X. *Bogdan (1449—1451)*

22. *Av.* † ІѠ БОГДЯН БОЄВОДЯ ГОС între două cercuri lineare, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă, în st. semiluna.
Rev. † ПОДЯР ЗЄМЛИ МОЛДАВЄКОІ între două cercuri lineare, în mijloc un scut cu crucea cu şease braţe.

Tab. B, 5

XI. *Ştefan cel Mare (1457—1504)*

23. *Av.* † MONETA MOLDAV între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.

Rev. STEHANVS VOIEV între două cercuri de perle, în mijloc un scut cu crucea cu șease brațe.

Tab. B, 8

24. *Av.* Un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. o rozetă cu cinci frunze.
Rev. În mijlocul unui cerc de perle un scut cu crucea cu șease brațe. În cîmp sus o rozetă cu cinci frunze, în dr. semiluna.

Tab. B, 9

25. *Av.* Un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. o rozetă cu cinci frunze.
Rev. Un scut cu crucea cu șease brațe.

Tab. B, 10

XII. *Bogdan (1504—1517)*

26. *Av.* **T IѠ БОГДАН VOЄVOДа ГОС** între două cercuri lineare, în mijloc capul de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. un soare, în st. semiluna.
Rev. **† ПОДаР ЗЄМЛИ МОЛДаВС** între două cercuri de perle, în mijloc un scut cu crucea cu șease brațe.

Tab. B, 11

XIII. *Ștefăniță (1517—1527)*

27. *Av.* † MONETA MOLDAVIE între două cercuri de perle, în mijloc capul de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă, în st. semiluna.
Rev. † STEHANVS VOIEVODA între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. o cruce și o rozetă, de-a st. trei grinzi transversale.

Tab. B, 12

28. *Av.* Într-un cerc de perle un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. rozeta cu cinci frunze.
Rev. Într-un cerc de perle un scut împărțit de-a lungul în două, de-a dr. o cruce și o rozetă, de-a st. trei grinzi transversale. În cîmp, în dr. o cruce, în st. semiluna.

Tab. B, 13

XIV. *Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546)*

29. *Av.* † PETRVS VOIEVODA între două cercuri de perle, în mijloc un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. ...ONETA MOLDAVIE între două cercuri de perle, în mijloc un scut cu crucea cu patru brațe, deasupra o coroană cu trei flori; în cîmp, în dr. D, în st. Ч.

Tab. B, 16

30. *Av.* Într-un cerc de perle un cap de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. rozeta, în st. semiluna.

Rev. Într-un cerc de perle un scut cu crucea cu patru braţe, sus pe scut o coroană cu trei flori, în st. R.

Tab. B. 17

XV. *Ştefan Locustă (1538—1540)*

31. *Av.* † ІѠ СТЄФАНА ВОЄВОДА ✻ ГОСПО într-un cerc linear exterior şi altul de perle interior, în mijloc un scut cu capul de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. o rozetă cu cinci frunze. *Rev.* † ДАР ✻ ЗЄМЛИ МОЛДАВ ✻ СКОИ între un cerc linear exterior şi altul de perle interior, în mijloc un scut cu o cruce cu şease braţe, în cîmp în dr. şi în st. cîte o rozetă.

Tab. B, 14

32. *Av.* Într-un cerc linear un scut cu capul de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. o rozetă cu cinci frunze, în st. semiluna.
Rev. Într-un cerc de perle un scut cu crucea cu şease braţe, în cîmp în dr. şi în st. cîte o rozetă.

Tab. B, 15

XVI. *Alexandru Lăpuşneanu (1552—1561, 1563—1566)*

33. *Av.* PATRONA MOLDAWI între un cerc linear exterior şi altul întors interior, în mijloc Madona cu pruncul, în dr. S, în st. M.
Rev. ALEXANDER D.G. W. MOL ✻ 1558 într-un cerc linear interior şi unul întors exterior; în mijloc un scut împărţit în patru cîmpuri şi cu un scutişor cu capul de bour în mijloc; în dr. sus trei grinzi transversale jos trei rozete aşezate pieziş de sus în jos; în st. sus crucea cu şease braţe, jos două flori de crin aşezate pieziş din sus în jos.

Tab. C, 5

XVII. *Despot (1561—1563)*

34. *Av.* HERACLIDIS · DESPOTE PATRIS · PATR. între un cerc linear exterior şi altul de perle interior, în mijloc capul lui Despot încoronat spre st. cu trupul loricat, în dr. 6, în st. 3.
Rev. VINDEX. ET. DEFENSOR. LIBERTATA: PATR: între două cercuri lineare; în mijloc un scut împărţit în patru cîmpuri şi cu un scut oval cu capul de bour; în dr. sus un turn, jos un leu eraldic spre dr., în st. sus un arbore cu un şearpe încolăcit, jos un peşte cu un inel. Deasupra scutului vulturul cu două capete şi aripele întinse.

Col. Doboczky, Tab. C, 1

35. *Av.* ✻ HERACLIDIS ✻ DESPOTE ✻ PATRIS ✻ PATRIE ✻ 1563 între două cercuri de perle, în mijloc bustul lui Despot încoronat spre st. cu trupul loricat, în mîna dr. spada, în st. globul cu crucea.
Rev. ✻ VINDEX ✻ ET ✻ DEFENSOR ✻ LIBERTATIS ✻ PATRIE ✻ între două cercuri de perle; în mijloc un scut împărţit în 16 cîmpuri cîte 4 de-a rîndul, în centru scutişor cu capul de bour; în întîiul rînd din dr. spre st., o cetate cu turn, un arbore cu şearpele împleticit, scutul corvinian împărţit în patru cu crucea simplă, cu patru grinzi transversale, cu corbul şi cu trei globule, vulturul cu două capete şi

aripele întinse — în al doilea rînd, un leu eraldic spre dr., un peşte spre st., arborele cu şearpele, o coroană în cîmp cu două rozete — în al treilea rînd, o coroană în cîmp cu două rozete, vulturul cu două capete şi cu aripele întinse, cetatea cu turnul, arborele cu şearpele — în al patrulea rînd, scutul împărţit în patru cu crucea, cele patru grinzi, o stea şi trei globule, crucea cu şease braţe, leul eraldic spre dr. şi peştele spre st. Deasupra scutului vulturul cu două capete şi aripele întinse. Peste acestea o coroană.

Tab. C, 2

36. *Av.* PATRONV MOLDAV între două cercuri de perle, în mijloc Madona cu pruncul; în cîmp, în st. M, în dr. S, jos S.
Rev. IOHAN.D.G. WAIWODA. 1563. între două cercuri de perle, în mijloc scutul corvinian, în centru alt scut cu corbul cu inel în plisc, de-a dr. sus trei grinzi transversale, jos două capete încoronate, de-a st. sus crucea cu şease braţe, jos leul eraldic spre st.

Tab. C, 3

37. *Av.* ✻ PATRONA ✻ ✻ MOLDAWI între un cerc linear exterior şi de perle interior, în mijloc capul laureat al lui Despot spre st.
Rev. IOHANN. D.G. WAIVOD. 1562 între un cerc linear exterior şi de perle interior, în mijloc capul de bour, între coarne o stea cu cinci raze, în dr. semiluna, în st. o rozetă cu şease frunze.

Tab. C, 4

XVIII. *Ion-vodă cel Cumplit (1572—1574)*

38. *Av.* ѠТЄЧ·МОЛДОВЄІ între două cercuri de perle, în mijloc capul bărbos al lui Ion-vodă spre st., cu căciulă de blană şi gîtul loricat.
Rev. ЯКЧЄ·ГХЄРЄГІЄ·МОЛ·ДОВЄІ între două cercuri de perle, în mijloc capul de bour, între coarne o stea cu cinci raze; în cîmp în dr. З în st. ПЯ adecă 7081 sau 1573.

Tab. C, 6

XIX. *Ştefan Răsvan (1595)*

39. *Av.* STEPH. BOIBOD. MOL. DOB. în mijloc capul bărbos şi încoronat spre st.
Rev. GROS. ARG T|RIP... ꓷMO|OΣDA BIA ✻|✻ 1595| Sus într-un scut rotund un cap de bour, în dr. şi în st. două crengi cu o roză. Jos între 15 şi 95 un scut cu un pumnal, cu cîte o semilună de-a dr. şi de-a st. În cîmp de o parte şi de alta de acest scut cîte o cruceliţă.

Tab. C, 7

XX. *Eustratie Dabija (1662—1666)*

40. *Av.* IOHAN. ISTRAT. D.B.V.V. între un cerc linear în afară şi un cerc de perle înlăuntru. În mijloc un călăreţ în galop spre dr.; sus coroana princiară, jos capul de bour.
Rev. SOLIDVS. SAC. B.M.D. 18 între un cerc întors din afară şi un cerc linear înlăuntru. În mijloc două bastoane de comandament încrucişate, pe cari o căciulă cu trei pene.

Tab. C, 8

B. Muntenia

I. *Vladislav (1360—1375)*

1. *Av.* + M LADIZLAI WAIWODE între două cercuri de perle; în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, în care în dr. 4 grinzi transversale, în st. un cîmp gol.
Rev. + TRANS|ALPINI între două cercuri de perle, în mijloc un coif închis, deasupra vulturul spre dr. cu capul spre st.

Tab. A, 1

II. *Radu Negru (1375—1385)*

2. *Av.* + M RADVL.. WAW între două cercuri de perle; în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, în care în dr. trei grinzi transversale, în st. două flori de crin opuse una alteia.
Rev. + TRANS|ALPAI între două cercuri lineare, în mijloc un coif închis ornat, deasupra vulturul spre dr. cu capul spre st.

Tab. A, II

III. *Dan (1386)*

3. *Av.* În mijlocul unui cerc de perle vulturul spre dr. cu capul spre st. În cîmp în dr. o frunză trilobată și D, în st. o cruce.
Rev. Într-un cerc de perle o cruce cu trei brațe, între fiecare braț o frunză trilobată.

Tab. A, III

IV. *Mircea-cel-Mare (1386—1418)*

4. *Av.* **ИѠ М|РЧА ВІО.** În mijloc domnitorul în picioare cu plete, barbă și hlamidă, în mîna dr. o spadă, în mîna st. globul cu crucea.
Rev. Într-un cerc de perle Domnul Christos binecuvîntînd cu dr.; în cîmp la dr. o stea cu cinci raze, dedesubt IC; la st. o stea, dedesubt XC.

Tab. A, V

5. *Av.* **І ІѠ М|РЧА** В într-un cerc de perle, în mijloc domnitorul în picioare cu plete, barbă și hlamidă, în mîna dr. o lance, în mîna st. globul cu crucea.
Rev. + **ІѠ М|РЧА** В într-un cerc de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, în dr. o stea cu cinci raze, în st. 4 grinzi transversale; deasupra colțului sting al scutului un vultur întors spre dr. cu capul spre st.

Tab. A, VI

6. *Av.* **ІѠ М|РЧА** ВО; în mijloc domnitorul ca la nr. 5.
Rev. + **РОСГН|SIАНВ** într-un cerc de perle; în mijloc scutul ca la nr. 5, însă partea din dr. a scutului goală.

Tab. C, III

7. *Av.* Într-un cerc de perle un scut cu grinzi transversale; deasupra colțului sting al scutului vulturul întors spre dr. cu capul spre st. În cîmp la dr. trei globule, la st. trei globule, sus o cruce.

Rev. Într-un cerc de perle o cruce cu trei brațe, între brațe în dr. sus o floricică, între celelalte cîte trei globule.

Tab. C, IV

V. *Mircea II*

8. *Av.* **IѠ МИZЧА ВОЄВ** într-un cerc linear; în mijloc vulturul întors spre dr. pe un postament cub însemnat cu crucea, capul vulturului spre st. În cîmp la dr. P.

Rev. + **IѠ МРZЧА ВОНВѲ** între două cercuri de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, în dr. patru grinzi transversale, în st. Ѳ.

Tab. A, VII

VI. *Mihail (1418—1420)*

9. *Av.* **IѠ МХАЛ В**; în mijloc domnitorul cu plete și barbă, în picioare, în mîna dr. o lance, în mîna st. un glob cu crucea.

Rev. + **IѠ МХАЛВОІ**; în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, în dr. cîmpul gol, în st. trei grinzi transversale; deasupra colțului stîng al scutului un coif ornat, pe el vulturul spre dr. cu capul spre st.

Tab. A, VIII

VII. *Vlad Dracul (1430—1439, 1442—1446)*

10. *Av.* + **IѠАN ВЛАТІ** într-un cerc de perle în afară și un cerc linear înlăuntru, în mijloc un coif ornat spre dr. dasupra căruia vultur întors spre dr. cu capul spre st. În cîmp din dr. o stea cu șease raze.

Rev. + **IѠАN ВЛАТІСЛА ВОІВОДА** într-un cerc linear exterior, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, în dr. patru grinzi transversale, în st. cîmpul gol.

Tab. B, I

VIII. *Radu (1425—1427)*

11. *Av.* + **IѠ РА'ДОУЛА** între două cercuri lineare, în mijloc vulturul întors spre dr. cu capul spre st. pe un postament. În cîmp în dr. ×.

Rev. + **ВЄЛИКЪІ ВОЄВОДА** între un cerc linear exterior și un cerc de perle interior, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, în dr. trei grinzi transversale, în st. O.

Tab. B, II

12. *Av.* + **IѠ Р'АДОУЛЬ** între două cercuri lineare, în mijloc vulturul întors spre dr. cu capul spre st. pe un postament cub cu trei globule. În cîmp în dr. o cruce.

Rev. + **ВЄЛИКЫ ВОЄВОДА** .. între un cerc linear și unul de perle, în mijloc un scut împărțit de-a lungul în două, în dr. trei grinzi transversale, în st. O. Deasupra scutului o globulă.

Tab. A, IX

IX. *Vlad Ţepeş (1456—1462, 1476)*

13. *Av.* + ІѠ ВЛАД|ІСЛАВА în afară de un cerc linear intern; în mijloc un coif spre st. cu cruce în partea inferioară, dasupra lui un vultur întors spre st. cu capul spre dr.; în cîmp la st. o scară cu cruce în vîrf şi o stea cu 6 raze.

Rev. + ІѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЄВОДА în afară de un cerc de perle intern; în mijloc un scut împărţit d-a lungul în două, în dr. două grinzi transversale, în st. o semilună. Dasupra scutului o cruce.

Tab. B, III

X. *Radu Marele (1494—1507)*

14. *Av.* ІѠ РАДѴЛ|ВОИВОД într-un cerc zimţuit extern şi unul linear intern; în mijloc un coif ornat, dasupra vulturul întors spre dr. cu capul spre st., cu crucea cu un braţ mai lung pe aripi.

Rev. + ІѠ РАДѴ. ВОИВОД. ГNВ între un cerc de perle exterior şi un cerc linear interior; în mijloc un scut împărţit d-a lungul în două, în dr. semiluna dasupra unei stele cu şease raze, în st. trei grinzi transversale.

Tab. B, IV

XI. *Vlăduţ (1510—1512)*

15. *Av.* + ІѠ ВЛАД|ИСЛА ВОВД între două cercuri lineare; în mijloc un coif ornat spre dr., dasupra lui vulturul întors spre dr. cu capul spre st.

Rev. + ІѠ ВЛАДІСЛА ВОИВОД ГNВ într-un cerc de perle extern şi un cerc linear intern; în mijloc un scut împărţit d-a lungul în două, în dr. semiluna dasupra unei stele cu şease raze, în st. două grinzi transversale.

Tab. B, V

16. *Av.* Într-un cerc de perle un vultur întors spre dr. cu capul spre st. pe un postament cub cu o stea cu şease raze. În cîmp în dr. o stea cu şease raze, în st. crucea şi semiluna.

Rev. Într-un cerc de perle un scut împărţit de-a lungul în două, în dr. semiluna deasupra unei stele cu şease raze, în st. trei grinzi transversale.

Tab. B, VI

XII. *Mihai Viteazul (1593—1601)*

17. *Av.* MICHAEL: VAL: TRANS: WAIW: SCRÆ: M: CONS: PER: între două cercuri de perle; în mijloc bustul bărbos al domnului, pe cap o căciulă de blană cu surguci şi petre scumpe, pe umere o manta ornamentată cu guler de blană.

Rev. ☞ TRANSYL: LOCUMT: CIS: TRAN: PAR: EI SUP: EXER GE: CAP între două cercuri de perle; în mijloc în 8 rînduri — | :A:D: | VIGILAN | TIA VIRTU | TE: ET ARMI | S: VICTORI | AM: NACT | ꝏVSꝏ |: 1600: | 1600: |. Jos o linie întoarsă.

Colecţiunea imperială din Viena.
Tab. C, I

XIII. *Mihai Radu (1658—1659)*

18. *Av.* + IO MICHAEL. RAD D G VAL. TR PR între două cercuri lineare; în mijloc bustul principelui încoronat și loricat spre st., în mîna dr. sceptrul, în mîna st. sabia. În cîmp în dr. 16, în st. 58.
Rev. + SI DEUS NOBISCUM QUIS CON NO între două cercuri întoarse, în mijloc vulturul cu două capete și aripele întinse, dasupra o coroană.

Tab. C, II

Pînă aci d. D. Sturdza.

Să cercetăm acum originea *banului* românesc întru cît aceasta intră în sfera linguisticei.

Nici un domn românesc n-a cîrmuit mai mult timp ca Alexandru Basaraba, tatăl lui Vladislav-vodă și al lui Radu-Negru, bunicul marelui Mircea. De la 1310 pînă la 1360, în curs de o jumătate de secol, „nobilissimul mare voevod și domn al întregei Ungro-Vlachie“ ((ὁ εὐγενέστατος μέγας βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας), după cum îl numea sinodul patriarcal din Constantinopole *(Acta Patriarchatus* I, 384), acest principe poate fi privit ca adevăratul întemeietor al voevodatului sau hospodaratului românesc în locul băniei de Severin de pînă atunci. Și totuși tocmai de la Alexandru Basaraba nu s-a găsit pînă acum nici o monetă, adecă nici o bucată metalică lucrată, purtînd o legendă sau o efigie, un „chip“ sau o „scriptură“. Dovedește oare aceasta că pînă la 1360 românii, și-n specie oltenii, nu vor fi avut *bani* românești? Iată o cestiune strîns legată cu însăși originea cuvîntului *ban.*

Pentru trebuința micului schimb intern de toate zilele, pe care o satisface arama, monetă poporană prin excelință, de unde la vechii romani pînă și galbenii purtau numele de „aramă“: „etiam aureos numos aes dicimus“ *(Digesta)*, se obicinuiau pretutindeni în unele epoce bucăți metalice informe, destul numai ca ele să fi fost cîntărite și să aibă dasupra un semn convențional recunoscut: „aes signatum“ (Plin.). Acest fel de *bani* nu s-au păstrat aproape nicăirea, și chiar de la popoarele cele mai puternice abia dacă se vede cîte un specimen pe ici și pe colea în colecțiuni numismatice. Dintre vecinii noștri, la ruși pe la 1250 umblau încă *bani* de pele: „pour les Russiens, la monnaie qui a cours entr'eux, est de petites pièces de cuir, marquetées de couleurs“ (Rubruquis, ed. Bergeron, I, 91). Tot atunci *banii* de pele circulau și la poloni (Miechovius ad ann. 1298). În scurt, lipsa monetei române propriu-zise înainte de Vladislav Basaraba (1360) nu este o probă de lipsa pînă atunci la români a vreunui fel de *bani* cu semnul autorității suverane, adecă al banului de Severin, iar prin urmare nici lipsa unui cuvînt cu sensul de „monnaie.“

A recurge la pei, ca rușii și polonii, nu era nevoie. Vechea lucrare a aramei în Oltenia, anume la Baia-de-Aramă din Mehedinți, tocmai lîngă scaunul băniei, dovedește că acei *bani* nu erau decît niște bucăți de aramă cu o stampilă oarecare, „aes signatum“ în sensul literal al cuvîntului; iar termenul *ban*, identic cu titlul suveranilor de atunci ai Olteniei, face a crede că acea stampilă, negreșit cu scrisoarea cirilică, va fi fost БАН sau numai Б sau БН sau vreo monogramă, poate o figură rudimentară.

Acei *bani* nu erau b ă t u ţ i, „frappés“, după cum se zicea în urmă despre moneta propriu-zisă, ci erau t ă i a ţ i. Forma lor cată să fi fost pătrată, fiind modul cel mai uşor de a t ă i a o bucată metalică. Astfel în secolul XIV rubla rusească (însăşi vorba rublă însemnează literalmente „tăiat“) era o fişie lungă de argint, avînd următoarea formă:

(Karamzin, t. IV, nota 250). O monetă de aramă trebuia să fi fost mai mare, iată tot. Tradiţiunea *banilor* p ă t r a ţ i pare a se fi conservat pînă astăzi tocmai într-o porţiune a vechii bănii de Severin, căci la bănăţenii actuali bucăţi de aluat „tăiate în cuadrat“ se cheamă b ă n u ţ c i (M. Juică, c. Srediştea-Mică), ceea ce nu se potriveşte de loc cu moneta modernă. Dispariţiunea ulterioară a unor asemenea *bani* de aramă lesne se explică: pe de o parte, prin perderea caracterului şi chiar a aspectului monetar din dată ce s-au generalizat *banii* cei rătunzi, iar pe de altă parte prin uzul aramei pentru unelte de gospodărie. În zilele noastre, cînd B a i a-d e-A r a m ă din Mehedinţi doarme de veacuri, se importează din Austria numai prin Vîrciorova vro 30:000 oca de aramă în fiecare an, atît de mare este căutarea acestui metal. Cu toate astea, nu e cu neputinţă ca să se descopere într-o zi vreun *ban* de cei pătraţi, asupra cărora noi atragem aci atenţiunea arheologilor.

Cum că *ban* nu însemnează altceva decît „moneta b a n u l u i“, aceasta rezultă din analogia cu italianul „ducato“, cu englezul „sovereign“ etc., şi totodată se întăreşte într-un mod curat documental. La 1272 un act din Croaţia, unde stăpînea atunci un b a n, zice: „pro quinquaginta pensis denariorum b a n a l i u m“ (Schoenvisner, *Notitia rei numariae*, 167). Într-o diplomă a regelui unguresc Carol-Robert din 1323 noi citim: „ad pondus denariorum b a n a l i u m antiquorum, quos Stephanus quondam B a n u s tempore Domini Belae Regis cudi fecerat“, şi mai jos: „et pro duobus antiquis b a n a l i b u s similiter unus novus denarius“ *(Catal. nummor. Inst. Széchéniani*, II, 164). În terminologia numismatică din veacul de mijloc „denarius b a n a l i s“ sau simplu „b a n a l i s“ era dară moneta b a n u l u i Croaţiei şi a oricării ţări unde se afla în frunte un b a n, iar prin urmare şi a Olteniei; ba încă cu atît mai vîrtos a Olteniei, unde b a n i i au existat mai mult timp decît în regiunile serbe. În adevăr, termenul b a n a l i s cu sensul de monetă nu s-a înrădăcinat nicăiri, trecînd repede pe aiuri prin limba oficială fără a lăsa vreo urmă în grai, pe cînd la românii din Dacia Traiană *banul* a rămas pentru totdauna.

Dar cum oare să se explice faptul că pe acest *ban* îl au românii din Ardeal, din Crişiana, din Maramureş, din Moldova, departe pînă la Nistru şi chiar de dincolo, deşi el e născut şi crescut în Oltenia? Problema este de cea mai mare însemnătate pentru istoria întregei Românii carpatine în veacul de mijloc.

Pînă astăzi oltenii întrec pe toţi românii prin uşurinţa cu care emigrează. În multe sate poporaţiunea la dînşii se îndoieşte la fiecare 20 de ani (I. Ionescu, *Mehedinţi*, p. 200, 674), aşa că n-ar mai avea unde să încapă după un timp oarecare, dacă nu şi-ar scutura din cînd în cînd prisosul prin revărsare asupra altor regiuni. Acest fenomen de îmmulţire peste măsură pe de o parte, de mişcare în afară pe de alta, fiind un rezul-

tat al naturei teritoriale, nu este ceva modern, ci cată să fi fost orișicînd. Sînt acum aproape șeapte sute de ani, în secolul XIII, deși suferise tocmai atunci mai multe invaziuni tătare, Oltenia totuși gemea de mulțimea norodului, după cum o constată trei bule papale, din cari cea din 1236 zice: „m u l t i t u d o g e n t i u m terrae Ceurin", cea din 1238: „terram quae Zemram nominatur in qua dudum desolata e x c r e v i t p o p u l i m u l t i t u d o", cea din 1239: „p o p u l i m u l t i t u d o s u p e r c r e v e r i t" (Theiner, *Monum. Hung.* I, 150, 165, 171). Tot astfel, firește, trebuia să fi fost și-n secolii anteriori, al XII-lea și al XI-lea; și iată de ce românii de la B a i a-d e-A r a m ă se răspîndeau în toate direcțiunile, ducînd cu dînșii pretutindenea pe caracteristicul *ban*, chiar pe acolo unde nu se știa nemic despre b a n u l d e S e v e r i n.

Din Moldova, cuvîntul s-a furișat la polonii de peste Nistru, unde se aude în învecinata Podolie, nu mai departe, și se aude ca o vorbă străină, nicidecum polonă. Termenul polon general pentru *ban* este p i e n i ą d z, paleoslavicul пѣнязь. Oricine va zice *ban* în Volinia, cu atît și mai mult în regatul polon propriu-zis, la Posen sau în Galiția, va vorbi polonilor chinezește. Lexicograful Linde *(Słownik*, ed. 1854, I, 51) a găsit pe b a n „ein Pfennig" în două texturi polone din secolul trecut, într-o comedie și într-o fabulă, unde cuvîntul constituă un p o d o l i s m. Ei bine, Cihac (II, 8—9) afirmă că românii au luat pe *ban* de la poloni, și-n același timp îl înrudește și cu b a i c, o căsătorie de greșeli mai fabulă și mai comedie decît comedia și fabula cele polone cu b a n.

v. [1]*Ban. — Bănarit. —* [3]*Bănat. — Bănesc. —* [1,2]*Bănișor. — Bănet. — Bănos. — Bănuț...*

[3]**BAN,** n. pr. pers. m. Numele personal *Ban*, de unde formele derivate B ă n i l ă, B ă n i c ă, B ă n ă u, B a n c i u, B ă n c i l ă, B ă n a c h i, B a n ș, poate să fie același cuvînt cu b a n „vice-roi", iar prin urmare de origine pecenegă, sau poate să nu fie altceva decît o scurtare din Ș e r b a n, după cum „Dan" e scurtat din „Bogdan", „Din" din „Costandin" etc. Oricum ar fi, este un nume românesc vechi și foarte poporan.

v. *Șerban.*

Crisov de la Alexandru Lăpușneanul, 1554 *(Arh. ist.* I, 1, p. 66): „*Banul* stolnicel i Vlaicul moșul i Dragotă...", unde numele *Ban* n-are a face cu titlul b a n, care nu exista pe atunci în Moldova. De asemenea la Miron Costin, *Letop.* I, p. 270, sub domnia lui Moise Movilă: „au ales Moise-vodă pre Cehan vornicul și pre Roșca visternicul și pre *Banul*...".

În vechiul pomelnic al mitropoliei din București (Venelin, *Vlachobolgarskiia gramaty*, p. 342): *Banul* și *Banu*.

În crisovul de la Mateiu Basaraba din 1639 (Venelin, p. 309 sq.) se menționează un moșnean *Banul* și doi țărani numiți fiecare B a n c i u.

Jipescu, *Opincaru*, p. 34: „îmi spunea alde leica Ana, fata lui B ă n ă u..."

Act muntenesc din secolul XVIII *(Condica ms. a mănăstirii Vierosul*, 1780, în Arh. Stat. din Buc., f. 265 b): „Dumnealui B ă n i c ă Budișteanul biv treti logofăt..."

Zapis moldovenesc din 1611 (*Doc. Rom.* I, nr. 172, în Arh. Stat. din Buc.): „și Goian din Jadova și Gheorghie Mândrea de B ă n i l a..."

Despre aceeași localitate vorbește Ion Neculce, *Letop.* II, p. 263: „în B ă n i l a pe Turculeț cel mare cu moldoveni, în Hliniță pe Botez tij cu moldoveni..."

Zapis muntenesc din 1649 (*Doc. Rom.* I, nr. 260, în Arh. Stat. din Buc.): „sântem frați pre dălnița lu B ă n a c h i și al Șărban..."

Altul din 1632 (*Doc. Rom.* I, nr. 171): „Dumitru cu feciorii, Stoica cu feciori, B a n c i u cu feciori..."

Crisovul muntenesc din 1573 (*Cuc. d. bătr.* I, 252): B a n c i u l.

Zapis muntenesc din 1663 (*Doc. Rom.* I, nr. 23): „Eu Pârvul, cu Stan B ă n c i l ă ot Boténi..."

Altul din 1630 (*Doc. Rom.* I, nr. 97): „Theodosie diiacon de B ă n o l e ș t i...", adecă B ă n u l e ș t i dintr-o formă patronimică B ă n u l e s c u.

Apoi o mulțime de sate B ă n e ș t i, B ă n c i u l e ș t i etc., din patronimicele B ă n e s c u și B ă n c i u l e s c u.

Numele personal *Ban*, articulat *Banul*, se întrebuințează și la românii de peste Carpați. Sub forma B a n e el se obicinuiește la moți (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 117). Vestitul mitropolit Gavriil, exarc al Moldovei și Țării Românești la 1808, era ardelean din Bistrița, având numele de familie B ă n u l e s c u l (Новороссійскій Календарь, 1848, p. 379).

După cum din „Bal" s-a format „Balș", tot așa din *Ban* românii din Ardeal făcură B a n ș, numele a doi țărani fruntași de lîngă Sibiu din 1383: „Negru B a n ș" și „Radu B a n ș" (Fejér, *Cod. dipl.* X, 1, p. 134).

v. *Balș*.

Bulgarii, la cari s-au furișat mai multe numi personale românești chiar articulate, bunăoară „Radul", „Neagul", „Vidul", sau vocativul „Baleo" din „Bale", au luat de la noi și pe B a n c e (Miladinovtzi, *Bălgarski pĭesni*, p. 529), care nu e de loc slavic. Serbii nu-l au. La bohemi însă există numele personal B a n cu deminutivii B a n e k și B a n ě š (Palacky, *Popis gmen*, în *Časopis česk. Mus.* VI, 60), poate de la românii din Moravia. Rusul Maroškin, în al său *Onomastic* slavic (Именослов, p. 7), citește „Banul" în loc de „Bandk", într-un act polon din 1222, citește „Bančula" în loc de „Binčula", într-un act serbesc din 1240, citește „Banič" în loc de „Rannich", într-un act bohem din 1052 etc. Prin niște asemenea contrafaceri nu e greu de a alcătui orice fel de Onomastic! Faptul în adevăr interesant este că într-un act morav din 1248 ne întîmpină „Stephanus filius Nycolay cognomento B a n" (Boczek, *Cod. diplom. Moraviae* III, p. 85).

În documente din Ungaria, numele personal *Ban* e foarte rar, și este anevoie de a lămuri naționalitatea acelora ce l-au purtat, bunăoară țăranul B a n din 1237, într-un act unde figurează alături un „Formos", un „Porck", un „Olup", un „Bugur" (Fejér, *Cod. dipl.* IV, 1, p. 80), sau țăranul „Ladislaus B a n" din 1437, unul din capii răscoalei în care erau amestecați laolaltă români și unguri (Kemény, în *Kurz's Magaz.* II, 367).

v. [1]*Ban.* — [2]*Bale.* — [1]*Coman.* — *Pecenеag...*

[1,2]BANÂT. — v. [1,2] *Bănat.*

BÂNĂ, s.f.; t. macédo-roumain: vie. Deşi cuvîntul s-a păstrat numai la macedo-români, totuşi noi nu-l putem trece cu vederea, fiind exclusiv românesc, cu desăvîrşire necunoscut popoarelor învecinate.

Cuvîntul daco-român v i a ţ ă se întrebuinţează şi la macedo-români, dar mai mult cu înţelesul de „fiinţă", pe cînd în sensul propriu el se înlocuieşte totdauna prin *bană.*

Iată cîteva exemple din texturile macedo-române culese de răposatul Dr. Obedenaru (ed. Acad., p. 12, 31, 66):

Basmul *Amirâûlu cu zîna:*

„Amirâûlu treceaună *bană* muşatâ cu nivoasta-lî, ci nu se spune cu gura..."	„Împăratul trăia o v i a ţ ă frumoasă cu nevastă-sa, cum nu se spune cu gura..."

Ibid.:

„Amirâûlu bănâ tuună ahtare *bană* doisprăzeace de anî întregî..."	„Împăratul duse o v i a ţ ă ca asta doisprezece ani întregi..."

Basmul *Picurarlu Perpiliţa:*

„Ahtare turlie de *bană* trapse treî anî de zile..."	„Astfel de v i a ţ ă duse trei ani de zile..."

De unde oare va fi venind acest *bană,* cu desăvîrşire necunoscut astăzi daco-românilor?

Rösler *(Sitzungsb. d. wien. Akad. hist. Kl.* L, p. 588) îl trage din persianul z e b a n „vivre", uitînd că la persiani finalul *an* este o simplă desinenţă a infinitivului, întocmai ca nemţeşte *en* în „leben", tulpina cuvîntului fiind numai z e b-, de unde e tot aşa de peste putinţă a ajunge la *bană* ca şi din germanul l e b.

Miklosich, pe de altă parte *(Rumun. Untersuch.* II, p. 25), bănuieşte înrudirea lui *bană* cu albanezul b ă „faire", întemeindu-se pe formula albaneză de salutare: „tš b ă n? = comment vous portez-vous?", care însă n-are nici o însemnătate, căci corespunde pe deplin românului „ce mai faci?" sau englezului „how do you do?" Albanezul b ă, ca şi românul „fac" şi englezul „do", măcar că figurează în acea întrebare stereotipă, totuşi în afară de ea nu funcţionează niciodată cu sensul de „vivre, exister, être". Cu un asemenea temei, *bană* s-ar putea trage şi mai bine din grecul βαίνω „merg", fiindcă nemţeşte noţiunea de mergere se cuprinde în formula corespunzătoare „wie geht's?", ba şi englezeşte „how goes it?"! Să mai adăugăm că în albanezul b ă n din b ă finalul *n* este flexionar, iar nu aparţine tulpinei ca în românul *bană.*

Prin urmare, nici cu persianul z e b a n, nici cu albanezul b ă, acest cuvînt n-are a face. Grecii nu-l au; slavii, litvanii, germanii şi celţii nu-l au; turcii, ungurii şi celelalte graiuri turanice nu-l au nici ei; aşa dară, încă o dată, ce să fie?

Substantivul *bană* nu poate fi foarte vechi la români; el este cel mult din perioada medievală, căci clarul *a* tonic denaintea nazalei ne întîmpină în unele vorbe împrumutate de la slavi sau de la turani, de exemplu „rană" sau „cioban", dar niciodată în cuvintele cele m o ş t e n i t e, adecă din epoca naşterii graiului românesc, unde trebui neapărat să fie *-în-*, ca în „lînă", „mînă" etc. Verbii însă cu *-în-*, chiar acei din fondul curat latin, au proprietatea de a putea forma la noi substantivi abstracţi

cu terminațiunea -a n ă. Astfel din „ademinare = lat. admanuare“ noi găsim „ademană“ in Psaltirea din 1651, ps. XXV: „direapta lor plină-i de a d e m a n ă = dextera eorum repleta est muneribus“. Tot așa, prin urmare, substantivul macedo-român *bană* nu este decît o formațiune ulterioară din verbul b ă n a r e „vivre“.

Iată citeva exemple de acest b ă n a r e:

„Că ieŭ înĭ plîngu ș-lăcrămez
Că nu știŭ ca cum va s-b ă n e z...“

sau:

„Di uruteți să nĭ-afirim
Pînă s-b ă n ă m și pînă s-him...“

(Dr. Obedenaru, 113, 116)

Basmul *Fecior mușat* (V. Petrescu, *Mostre* I, p. 11): „foamea îlĭ aduse aminte că era dator să b ă n e a z e...“

Ca exclamațiune de mulțumire: „să nĭi b ă n e z i! = ich danke dir dafür“ (Bojadschi, 162).

Este de observat că sinonimul daco-român al macedo-românului *bană* e de asemenea o formațiune foarte tîrzie, anume „viață“, care nu e nicidecum latinul „vita“, după cum credea Cihac (I, 318), ci se trage la noi deja pe terenul postlatin din adjectivul „viu“, întocmai ca „dulceață“ din „dulce“, „albeață“ din „alb“ etc., sau ca italianul „vivezza“ din „vivo“. În acest mod derivațiunea lui *bană* din b ă n a r e, necesară sub raportul fonetic, se justifică nu mai puțin și din punctul de vedere logic.

Macrobius *(Saturn.* I, 12) ne-a transmis o locuțiune latină: „annare perennareque“, însemnînd: „a trăi și a vecui“. Din acel a n n a r e „vivre, passer l'année et les années“, termen curat rustic, de tot străin clasicității, prin intensivul a b se capătă a b a n n a r e „vivre longtemps“ sau „vivre depuis longtemps“, căci prepoziținea a b, prin rolul său în „ab antiquo“, „ab ovo“, „ab initio“, mai ales în „abavus“, „abnepos“, „abmatertera“, „abpatruus“ etc., își dobîndise nuanța de lungă durată. Rusticul a b a n n a r e a devenit apoi b a n n a r e prin perderea inițialului *a*, o afereză obicinuită în latina vulgară deja în epoca lui Plaut (Schuchardt, *Vulgärlat.* II, 380) și pe care, între altele, o exemplifică al nostru „prier“ din „aprilis“. O paralelă și mai perfectă pentru afereza din b ă n a r e = a b a n n a r e este daco-românul b o r ă s c „vomir“ din latinul rustic a b h o r r e s c o „avoir envie de vomir“; o paralelă asupra căriia noi ne vom opri o clipă.

Lexiconul Budan zice că b o r ă s c vine din latinul v o m o „prin schimbarea lui *m* în *r*“, o schimbare fără exemplu pe suprafața globului pămîntesc. Laurian și Maxim *(Gloss.*, 86) nu erau tocmai contra acestei minunate etimologii, dar adăugau totodată ceva și mai minunat, anume că „b o r î r e ar putea fi în loc de f o r i r e, compus c o f o r i r e“, ceea ce nu mai are nici măcar un înțeles. Cihac însă (II, 23) n-a brodit-o nici el cu mult mai bine, trăgînd pe b o r ă s c din slavicul b l ĭ u v a t i, fără a ne spune prin ce fel de tranziținni fonetice un b l ĭ u v a t i poate să se transforme în b o r î r e.

B o r ă s c nu este și nu poate fi decît a b h o r r e s c o.

Chiar latinul clasic a b h o r r e o însemna „greață“, „actio vomiturientis“, „Verabscheuen besonders mit Ekel“ (Reisig, *Lat. Sprachwiss.*, § 388). Dar e și mai aproape, negreșit, incoativul vulgar a b h o r r e s c o, care ne întîmpină în glosare medievale și care s-a păstrat la spanioli și

la portugezi: a b o r r e s c e r sau a b o r r e c e r cu sensul de „répugner", precum și în limba sardă: a b o r r ê s c i r i și a b o r r ê s s e r e. Sinonimul latin a b o m i n o căpătase și el o accepțiune foarte apropiată de b o r ă s c, bunăoară în tractatul de medicină al lui Constantin Africanul, vestitul cap al școalei din Salerno: „a b o m i n a t i o et v o m i t u s aut ex cibi sunt quantitate aut de qualitate." E mai ales caracteristică la români forma participială b o r î t în locuțiunile cele citate de Laurian și Maxim: „ciocoi b o r î t, țigan b o r î t" etc., cari se pot traduce foarte bine italienește prin „abborrito" și spaniolește prin „aborrecido", „exécré, détesté, abominé", în dialectul milanez chiar „borito". În unele dialecte franceze se zice cu același sens a v o u r r y „homo aperte et palam nequissimus", în veacul de mijloc a b o r r i s sau a b h o r r i s (Du Cange, ed. Carpent. I, 27).

B o r ă s c „vomir" din a b h o r r e s c o „répugner" și b ă n a r e „vivre" din a b a n n a r e „passer des années", nemic nu poate fi mai limpede și mai învederat, fie ca formă, fie ca semnificațiune; în filologie totuși, ca și în filosofie, ceea ce este limpede și învederat se nimerește totdauna tocmai la urma urmelor, spiritul omenesc fiind parcă osîndit de a da multe tîrcoale înainte de a fi în stare să recunoască adevărul.

După cum daco-românii au perdut pe b ă n a r e, tot așa macedo-românii nu mai au pe b o r ă s c, ci numai pe v o m din latinul v o m o, pe care l-au conservat și la noi românii din Banat cu forma participială v o m u t.

Este învederat că daco-românii trebuiau să fi avut și ei prin moștenire pe b ă n a r e înainte de a se fi despărțit în secolul X de ramura macedo-română. Dispariținea acestui termen se explică la noi prin ciocnirea sa cu vorbele b a n, b ă n a t, b ă n u i e s c etc., împrumutate mai în urmă de la vecini și pe cari nu le au de loc macedo-românii, așa că numai la dînșii nici o confuziune de omofonie nu era cu putință.

Cuvîntul a putut să existe și în dialectele romanice occidentale, de unde îl va fi gonit concurența medievală a o mulțime de omofoane de proveninţă germanică: *ban*, *bannire*, *bannalis* etc. (cfr. Körting, *Rom. Wtb.*, 99). E cu putință totuși ca b ă n a r e să nu fi fost din capul locului decît numai în ramura romanică orientală, care în atîtea și atîtea privințe își are o fizionomie a sa proprie independinte.

v. *Trai.* — *Viață.* — *Borăsc.*

BÀNCIU
BÀNCU } — v. [3]*Ban.*

BÀNDĂ (plur. *bande*), s.f.; bande, crampon de fer. Luat din germanul B a n d, fie d-a dreptul, fie prin mijlocirea francezului b a n d e sau a italianului b a n d a, acest cuvînt înlocuiește pe vechiul românesc b a n t ă sau b e a n t ă, cu care se și confundă, circulînd însă numai prin orașe, grație ferarilor străini, aproape de loc prin sate. Peste Carpați se întrebuințează și forma p a n t ă, luată din maghiarul p á n t, și pe care graiul, iarăși prin confuziune cu b e a n t ă, îl vocalizează mai adesea în p e a n t ă, după cum și din *bandă* se face uneori prin aceeași confuziune pluralul *benzi* în loc de *bande*.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 154: „un sipet mare legat în *bande* de fer alb peste pele de căprioară albastră..."

v. *Bantă.* — *Pantă.*

BÀNDOL. — v. *Bandoră.*

BÀNDOR (plur.:?), subst.; ventre, estomac. Acest sinonim cu p î n t e c e, v i n t r e, s t o m a h, ne întîmpină numai în *Biblia Şerban-vodă*, 1688, p. 613:

„... iată eu osăbescu voao umărulŭ, şi voĭu răsipi *bandoru* prestre obrazele voastre, *bandorulŭ* sărbătorilorŭ voastre..."

„... ecce ego separo vobis humerum, et dispergam v e n t r i c u l u m super facies vestras, v e n t r i c u l u m solemnitatum vestrarum..."

în contextul grec: ἔνυστρον.

În unele dialecte polone b a n d o h (asibilat: bandzoch) este sinonim cu „brzuch", „ventre" (Zawiliński, în *Rozprawy Akad. Krak.* VIII, 226). Ungureşte b e n d ö „ventre". Dar cum să se explice finalul *-r* în *bandor?*

v. *Burtă.* — *Pintece.* — *Stomah.* — *Vintre...*

BÀNDORĂ şi **BÀNDURĂ**, s.f.; sorte de chiffon. D.V. Vaida (*Tribuna din Sibii*, 1890, nr. 85) spune că aşa se numeşte în regiunea Sălagiului: „pînzătură de calitate dură în formă de ştergar, se foloseşte spre a înlătura pulberea despre obiecte". Pe de altă parte, cuvîntul se aude şi pe la Năsăud sub forma *băndură* cu sensul de cîrpă sau legătură în care ţăranii pun mai ales brînză, de unde deminutivul b ă n d u r i c ă la G. Coşbuc, *Draga mamei:*

„Măduvă de soc,
Fir de busuioc
Să fearbă la foc
În apă curată
Bine străcurată,
Pîn' va aburi,
Pîn' va clocoti,
Pînă ce vor fi
Ierbile-ncîlcite,
Arse şi topite;
Iar apoi ş-apoi
Fira le va scoate,
Le va pune toate
Într-o b ă n d u r i c ă,
Într-o cîrpă mică,
Ş-apoi le va duce
Unde-i drumul cruce..."

(*Tribuna din Sibii*, 1886, nr. 120)

Se pare că tot aci, sub forma masculină, vine bucovineanul b à n d o l, cu sensul de obială sau cîrpă servind drept ciorap, în ghicitoarea despre „cizmă şi piciorul" (Sbiera, *Poveşti*, p. 321): „Stăi, neagră, să-ţi bag *bandolul*".

Cuvîntul fiind cunoscut numai peste Carpați, puțin răspîndit chiar acolo, și avînd totodată nește forme străine foneticei române, el nu este vechi și s-ar putea bănui că se trage din germanul B ä n d e l sau B ü n d e l „legătură".

În privința ghicitoarei bucovinene, noi credem că prototipul ei trebui să fi fost: „Stăi, neagră, să-ți bag o b i a l a", unde există o antiteză, care s-a putut naște numai la românii din Bucovina, vecini de aproape cu rutenii și cu polonii. Polonește adjectivul feminin „biala", rutenește „bila", însemnează a l b ă. Astfel, în ghicitoarea de mai sus, întrucît figurează în ea „obiala", se cuprinde un joc de cuvinte: „stăi, n e a g r ă, să-ți bag o a l b ă"; o antiteză poporană întocmai ca în ghicitoarea despre „scrisoare": „cîmpul a l b, oile n e g r e". Jocul de cuvinte a dispărut prin introducerea vorbei b a n d o l.

v. *Obială.*

BANDRABÛRĂ. — v. *Bandraburcă.*

BANDRABÛRCĂ (pl. *bandraburci)*, s.f., t. d'hortic.: pomme de terre, Solanum tuberosum. Unul din numeroasele numi românești provinciale ale c a r t o f u l u i.

„La țărani cartoafele, numite b a r a b u l e și *bandraburce*, se gătesc cu borș, cu carne, prăjite, cu usturoi și cu oțet" (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rănghilești).

„*Bandraburci* sau p i c i o c i" (I. Andriescu, Iași, c. Zaboloteni).

Se aude și o formă metatetică *brandaburcă.*

C. Barcianu, *Nomenclatura plantelor*, p. 34: „Cartoful: picioică, crumpenă, crumpirii, gramciri, pere de pămînt, ghibiroance, barabule, baraboi, țermer, *brandaburce*, napi, bologene, h a d a b u r c e, picioarcă, mere de pămînt, poame de pămînt".

Cihac (II, 9) aduce în paralelă bohemul b a n d o r și b r a m b o r, rutenul b a n d u r k a și m a n d o b u r k a, citînd totodată și o formă românească nedeminutivală b a n d r a b u r ă.

v. *Barabulă.*

BÀNIȚĂ (plur. *banițe)*, s.f.; boisseau, mesure de blé. „Măsură de capacitate pentru lucruri uscate: făină, grîu, orz etc., cuprinzînd 20 de ocale" *(L.M.)*. Sinonim cu d i m i r l i e, care însă ar trebui să fie de fer, pe cînd *banița* poate fi de lemn, și cu f e r d e l ă, care se aude rar și mai ales în vecinătatea sașilor sau a ungurilor.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 26: „banița de ocă doaozeci și doao..."

Balada *Tudorel:*

„Și da Tudor, și mai da:
Nu da banii cu punga,
Ci da sacii cu mîna,
Lăscăi cu d i m i r l i a,
Parale cu *banița*..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 676)

A. Pann, II, 56:

„...să cer a-l împrumuta
C-o *baniță* de făină, or de mălai, ce-i avea..."

P. Ispirescu, *Citea-n carză (Col. l. Tr.*, 1882, p. 124): „Cînd se ducea și el, ca toți ai lor, prin sate să cumpere grîu sau alte boabe, ca să facă negoț, apoi nu era destul că se tocmea cu bietul român tocmeală ca la ușa oborului, nu era destul că rădea *banița* cum îi plăcea lui, nu era destul că lua 21 *banițe* în chilă în loc de 20, apoi se țigănea pînă i se ura românului, cerînd să-i mai adoage pe dasupra cîte o jumătate de *baniță*..."

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 115: „Pe mine m-a împrumutat cu două *banițe* de mălai, și sînt trei ani de cînd tot i le plătesc..."

„La cîmp se duc bucatele în *baniță* sau f e r d e l ă, care este de lemn, rotundă și cu fund; în aceasta se așează oalele cu bucate, strachinele, castroanele și lingurile, și se duc de femei în cap..." (Preut Istănescu, Vîlcea, c. Recea).

„La moară *banița* sau d i m e r l i a este aceea cu care se măsoară pîinea ce se macină; m e r t i c u l, cu care se ia vama" (C. Teodorescu, Vaslui, c. Lipova).

„Pe la noi se zice o chilă de loc tarlaua, adecă suprafața de arat care coprinde sămînța de grîu din 8 *banițe*, adecă o chilă de Dobrogea..." (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

Ghicitoarea despre „baniță":

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-aduse,
Curva satului mă puse."

(*Șezătoarea*, 1892, p. 27)

„C a p c î t o *baniță*", locuțiune proverbială despre un cap voluminos, dar sec.

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 117: „Capul lui mare ca o *baniță* se reazămă p-un gît înfundat în umeri..."

„Mama-Pădurii cu capul cît *banița* și c-o gură pînă la urechi" (T. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Cîntec poporan din Covurlui:

„Cu capul cît *banița*,
Cu căciula cît roata..."

(G. Theodorescu, Galați, Mavromolu)

Proverb: „*banița* nu se umple cu vorbe = lucrul nu se face cu vorbe" (Laurian-Maxim).

În literatura poporană se obicinuiește antiteza între mărimea *baniței* și micimea l i n g u r e i.

Doină din Ardeal:

„Cine a-mpărțit urîtul?
Că bine nu l-a-mpărțit!
Că mie mi s-a venit
Urîtul cu *banița*,
Dragostea cu l i n g u r a...."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 197)

Balada *Gruia lui Novac*, tot de acolo:

„Dă-mi suflet cu l i n g u r a
Să-ți dau bani cu *baniță*...“

(*Ibid.*, 289)

Sufixul cel netonic -i ț ă, străin limbilor romanice, face deja a bănui că termenul *baniță* ne-a venit pe de-ntregul de la slavi, ca și „dòniță“, „ràriță“, „pivniță“, „mèrță = mèriță“ etc. Idiotismul polon: „Głowa jak b a n i a = ein Kopf wie ein F a s s“ (Linde), identic cu al nostru „capul cît *banița*“, întărește această etimologie. Astfel cuvîntul român n-are a face d-a dreptul cu medio-latinul b a n n a, b e n n a, b e n n a t a „mensura aridorum“ (Du Cange), ci numai prin mijlocirea vreunui dialect slavic, probabil a celui paleoserbic, care îl va fi căpătat din Occident pe calea terminologiei comerciale.

v. *Dimerlie*. — *Majă*.

BANOVEȚ, adj. et subst.; appartenant à la caste nobiliaire des Bassaraba. Deminutiv slavic din titlul b a n prin sufixul -e ț adaos la forma adjectivală b a n o v -, de unde la serbi și la bulgari femininul b a n o v i t z a = banov-itza „nevasta banului“. *Banoveț*, în grafica paleoslavică **Бановьць**, este o formațiune analoagă cu paleoslavicul **сыновьць**, polonește „synowiec“, literalmente „petit fils“. S-ar putea traduce prin „petit Ban“. În biografia patriarcului Nifon, scrisă dentîi pe la 1517, ne întîmpină după copia manuscrisă din 1682 (ed. Erbiceanu, p. 60): „un neam carele erau mai alesu și mai temătoriu de Dumnezeu, căruia era numele de moșie *Banovții*, adecă B ă s ă r a b e ș t i i, elŭ (Mihnea-vodă) cu multe amăgéle și șutéle și cu gréle jurămănturi să lega cu boiarii carii era de acel neamŭ că nu-i va omorî...“ Toți B ă s ă r ă b e ș t i i fără deosebire erau *banoveți*, adecă b ă n i ș o r i sau n e a m b ă n e s c, iar numai unul dintre dînșii, anume domnul țărei, era b a n sau m a r e l e b a n. Fiii domnului, ca și ceilalți Băsărăbești, erau numai *banoveți*. Există însă un indice că pînă și domnul țărei, întru cît era B a s a r a b ă, putea fi numit *banoveț*. Este vorba de un pasagiu foarte interesant, publicat greșit în textul lui Windek, biograf contimpuran al împăratului Sigismund. Vorbind despre protecțiunea acordată de către acest principe lui Vlad Dracul, Windek zice: „eines Suns P a n g r a t z des Weissen, der do von etlichen Jahren ein Herre was gewesen derselben Landen, und hatte geheissen M e r z i w e y d e n. Des P a n k r a t z e n s Sun machte der König zu einem Herren in demselben Lande der grossen Walachey und der Kleinen...“ (Windek, ap. Engel, *Gesch. d. Wal.*, 167). O fîntînă istorică atît de importantă numește aci foarte lămurit de două ori pe Mircea cel Mare P a n g r a t z și P a n k r a t z, adăugîndu-i epitetul de c e l a l b: „der Weisse“. Ce să fie oare acel „Pankratz“ sau „Pangratz“? Nu poate fi decît o lectură greșită în loc de P a n w a t z, adecă *banoveț* rostit nemțește cu schimbarea lui *b* în *p*. Editorul n-a știut să descifreze în manuscript pe *w*, prefăcîndu-l o dată în *kr* și a doua oară în *gr*. Așa dară Mircea cel Mare era cunoscut contimpuranilor săi și sub numele de *banovețul* c e l a l b. Epitetul de „alb“ se explică pe deplin prin antiteză, de vreme ce Mircea era fiul lui Radu-Negru, adecă al *banovețului* c e l u i n e g r u. Pasagiul din Windek încetează astfel de a mai fi o cimilitură.

După forma feminină *Banoviţă* se numeşte pînă astăzi un sat în Mehedinţi între Cerneţ şi Severin (I. Ionescu, *Mehedinţi*, p. 555 sq.).
v.[1] *Ban. — Basarabă — -eţ.*

BANOVÎŢĂ. — v. *Banoveţ.*

BANŞ. — v. [3]*Ban.*

BÀNTĂ s. BEANTĂ (genitiv *bentei*, plur. *bente*; *rar*: *benţii*, *benţi*); s.f.; bande, lien. „*Bantă*, b a t ă, făşie, legătură, şină, orice lucru care este mai mult lung decît lat." (Costinescu). „B a n d ă, *a)* legătură, b a t ă, făşie; *b)* cerc, cearcăn, margine ce împresoară sau mărgineşte un ce, mai ales o ţesătură; în acest înţeles şi sub forma *bantă* sau *beantă*, plur. *bente* sau *benţi*: *benţile* cămeşei" (Laurian-Maxim). Toţi trag acest cuvînt din germanul B a n d „legătură"; ba Cihac (II,9) îl identifică încă cu z b a n ţ „bande de fer", care este la noi un termen cu totul modern de ferărie, schimonosit din germanul „Eisenband", contras în s b a n d, pe cînd *bantă* sau *beantă* e o vorbă poporană foarte răspîndită în întreaga Dacie Traiană, întrebuinţată mai adesea la plural: *bente: bente* la uşi, *bente* la lăzi, *bente* la căruţă, *bente* la mîneci, *bente* în sens de obezi etc.

A. Pann, *Moş Albu* II, p. 15:

„... că de ce nu l-a prins viu
Să-l lege, să-l puie-n *bente* şi să-l ducă la zapciu?..."

Delavrancea, *Între vis*, p. 25: „Cîntăreţul se făcu negru-verde şi răspunse, încheindu-şi *banta* de la mîna dreaptă..."

Act muntenesc din 1630 (*Doc. Rom.* I, nr. 97, în Arh. Stat. din Buc.): „Eu Paraschiva muĭarea lu Ion fecorul Maneĭ *Bentii* deîn Fuleştii...", unde *bantă* formează o poreclă personală, ca şi-n numele de familie boierească B a n t ă ş, despre care a se vedea mai jos.

Deminutivul din *bantă* este b e n t i ţ ă.

A. Odobescu, *Scrieri* I, 418: „un fel de semicerc de fir susţinut de b e n t i ţ e late tot de fir..."

Augmentativul este b ă n t ă u, ca în numele unei localităţi din districtul Dîmboviţa (Frunzescu).

Forma cu *d*, b a n d ă, la plural b a n d e, nu e de loc poporană, ci numai literară, cel mult orăşenească, singură care are a face cu germanul B a n d, direct sau indirect.

v. *Bandă.*

Aşadară vorba *bantă*, sub forma organică *beantă*, trebui cu desăvîrşire despărţită de b a n d ă pe de o parte, de z b a n ţ pe de alta, precum şi de maghiarismul din Ardeal p a n t ă sau p e a n t ă. Pentru a-i descoperi mai lesne originea, noi cată s-o studiem în paralelism cu sinonimul b e a t ă, moldovenește b a t ă, la plural b e t e, cu care o şi confundă uneori lexicografii, ba şi graiul poporan.

Cuvîntul b e a t ă se aplică numai la îmbrăcămintea ţărănească, fie la femei, fie la bărbaţi. El însemnează: „ceinture, lisière, bande, rabat, poignet, épaulette" (Cihac).

A. Pann (III, 24), la locuțiunea proverbială:

„Îl luă pe loc de b e t e
Ș-afară pe ușă-l dete"

explică în parentezi b e t e prin b r î u.

O altă locuțiune proverbială caracteristică cu b e t e este la Jipescu, *Opincaru*, p. 129: „în loc dă boierule or cucoane, cum i-ar hi-n plac, or poartă condeiu la urechie ca să-ți zicem logofete, or l o g o f e t e b r î n z ă -n b e t e, c a ș c a v a l î n b u z u n a r, l a p t e a c r u -n c ă l i m ă r i..."

Tot acolo, p. 142: „dă ie iarnă, pune paie-n opinci, să-ncinge cu b e t i l i piste antiriu, și pînă să sosească la oraș mai abate pă lə cîte o cîrciumă..."

Ghicitoarea despre „ghem" (Sbiera, *Povești*, p. 320):

„B e t e peste b e t e,
Cinci mii încheiete".

Ghicitoarea despre „ploscă":

„Am o fată încinsă cu b e t e,
Ș-o strigă din cetate
Șeapte lei și jumătate."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 240)

Balada oltenească „Mocanca și vrînceanca:

„Băiete, băiete,
Cu ciucuri la b e t e!..."

(*Col. l. Tr.*, 1883, p. 240)

Hora *Barbul*:

„Foicică ș-un burete,
Vine Barbul de la fete
Cu mijlocul plin de b e t e,
Cu cămașă de bumbac
Cum e Barbului pe plac..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 329)

Doina *Murgului*:

„Sora mea-i o fată mare:
Cînd vine vro sărbătoare
Se spală, se premenește,
Ia oglinda, se gătește,
Se-ncinge frumos cu b e t e
Și se duce-n sat la fete..."

(*Ibid.*, 351)

Cîntec moldovenesc:

„De-ai fi om, mi te-ai pricepe:
Dragostea din ce se-ncepe?
Din inele și din *bete*,
Vara din busuioc verde!"

(*Șezătoarea*, 1892, p. 112)

Cihac (I, 24) a constatat foarte bine originea românului b e a t ă din latinul v i t t a „legătură“, de unde italianul v e t t a, proven-ţalul v e t a, spaniolul şi portugezul b e t a (cfr. Körting, *Wtb.*, nr. 8788), către cari să mai adăugăm pe reto-romanul v ë t t a (Alton, *Ladin Idiome*, p. 370). Proveniența latină a lui b e a t ă este dară mai pe sus de orice îndoială. Între b e a t ă şi *beantă* deosebirea logică fiind numai aceea de specializare, aceeaşi noţiune fundamentală aplicîndu-se în b e a t ă numai la o stofă pentru haine, pe cînd în *beantă* predomneşte accepţiunea de metal pentru unelte sau gospodărie, prima ipoteză etimologică ar putea să fie că *beantă* nu e decît o nazalizare din b e a t ă. Această ipoteză însă cade prin legea fonetică a limbei române că vorbele latine nu se nazalizează de loc, nici prin proces curat fiziologic, nici pentru diferenţiare de funcţiune; din contra, denaintea lui *t* chiar nazala cea organică tinde a dispare, ca în „cît = quantum“, „către = contra“ etc. Trebui căutată, prin urmare, o altă cale.

După cum în b e a t ă = v i t t a latinul iniţial *v* urmat de scurtul *i* tonic a trecut la români în b e a -, prin aceeaşi tranziţiune fonetică, *beantă* nu poate fi decît latinul v i n c t a, rustic v i n t a cu obicinuita perdere a lui *c* între *n* şi *t*, întocmai ca în „unt = unctum“. Lîngă latinul v i n c t u r a „bandage“, care ne întîmpină la Pliniu şi la Celsiu, trebuia să fi fost o formă participială aproape cu acelaşi sens v i n c t u m, ca „fissum“ lîngă „fissura“, „pistum“ lîngă „pistura“ etc. În adevăr, substantivul masculin v i n c t u s se află la Varrone: „aut funicolo, aut v i n c t u“ (*Der. rust.* I, 8,6). Cu atît mai normal era neutrul v i n c t u m. De la pluralul v i n t a = v i n c t a se trage d-a dreptul românul b e a n t ă, precum din pluralul neutral „folia“ s-a tras „foaie“. Să se observe că verbul v i n c i r e se întrebuinţa chiar în latina clasică tocmai în cazurile în cari românul aplică *beantă*, de ex. „lacertos auro v i n c i a t“ la Tibul, „ferrum quo rotae v i n c i u n t u r“ la Quinctilian etc.: *bente* la roată, *bente* la mîni sau la picioare, şi altele.

Aşa dară din latinul rustic v i n t a „legături“ românul a format *beantă*, în care *ea* după consoana labială trece la nominativ singular în *a:bantă*, după aceeaşi normă ca în: „masă = measă“, „vargă = veargă“, „fată = feată“, ba şi b a t ă din b e a t ă. Străvechiul *bantă*, moştenit din Roma, s-a întîlnit apoi la noi mult mai tîrziu cu neologismul germanic b a n d ă şi cu variantul maghiar al acestuia p a n t ă. Asemănarea fonetică şi logică lesne a făcut ca toţi aceşti termeni să înceapă a se confunda unul cu altul, confundîndu-se totodată întrucîtva şi cu b e t e l e de la haine. Metoda ştiinţifică e singură în stare a stabili între ele o distincţiune sigură: b a n d ă şi p a n t ă nu sînt nici vechi, nici proprii graiului ţărănesc, căruia îi aparţin numai b e a t ă = lat. v i t t a şi *beantă* = lat. v i n c t a, două vorbe latine separate, deşi născute din aceeaşi radicală (Corssen, *Ausspr.*² I, 540-2).

Din *beantă*, sau mai bine din pluralul *bete*, s-a născut la noi prin privativul *s = ex* verbul denominativ z b î n ţ u i r e, apoi z b î n ţ u i t u r ă, cu sensul de „a se destrăbăla“ = „a ieşi din *bente*“, după cum este în cele două pasage din Alexandri, pe cari nu le-a înţeles Cihac: 1. „Mă mir cum nu s-o săturat de z b î n ţ u i t? Ieri a fost la fteatru, şi-n astă-seară merg la bal...“ *(Chiriţa în Iaşi)*; 2. „Bată-te-ar gardu, coţofană! numai la z b î n ţ u i t u r i ţi-i gîndu, ghidi, ghidi, pupăză bălţată!...“ *(Drumul de fer)*. În aceste două pasage, Cihac găseşte sensul de: „garnir de bandes de fer, garnir, ajuster en général“!

În veacul de mijloc, cînd se formase naționalitatea serbă peste substratul românesc transdanubian, românul *bantă* a trecut la serbi cu sensul de „margine". Schaffarik l-a aflat în vechea serbească transcris grecește: βάντα „terminus" *(Das serbische Schriftthum* I, 156), fără ca să fie cu putință vro etimologie slavică a acestui cuvînt. La serbii moderni acel βάντα a perdut pe inițialul *b,* devenind a n t a , și se mai aude numai în Sirmia: „ a n t a, u Srijemu, der Markhaufen, cumulus terrae t e r m i n a l i s" (Karadžić, *Lex., ad voc.*).

Într-un timp mai încoace, au împrumutat de la români pe *bantă* vecinii ruteni, la cari, sub formele b a n t a și b a n t i n a , el se întrebuințează cu două înțelesuri: *bentele* de lemn ce unesc căpriorii acoperișului casei, și, prin analogie, *bentele* cotețului pentru găine, „Hühnersteige" (Želechowski, I, 12).

v. *Bantăș. — Beată. — Beartă. — Betelie...*

BÁNTĂȘ (plur. *Băntășești*), n. pr. m. pers.; une ancienne famille noble moldave. *Bantăș* n-are a face cu maghiarul b á n t a n i = b î n t u i e s c ci este o formațiune onomastică românească din substantivul b a n t ă, forma organică b e a n t ă, prin același sufix -ă ș ca în numele de familie B r a h ă ș de la „brahă = bragă" *(Cuv. d. bătr.* I, 26); tot așa o familie boierească din timpul lui Ștefan cel Mare se zicea S a c ă ș, o alta din epoca Movileștilor O r ă ș, apoi M a t c ă ș, B o a n c ă ș, B a r d ă ș, într-un crisov muntenesc din 1568: B r ă n z e ș *(Cuv. d. bătr.* I, 250) etc.

v. *Bantă. — ²-eș.*

Bantășeștii se încuscriră în secolul XVII cu trei familii boierești ajunse la domnie: Dabija, Duca și Cantemir. Muma nemuritorului Dimitrie Cantemir era fiica lui Toader *Bantăș*, adecă o B a n t ă ș o a i e . Tot atunci trăia Artemie *Bantăș* și Constantin *Bantăș*, toți rude depărtate între dînșii, dar pogorîtori din același neam *(Vita Constantini Cantemiri*, Moskva, 1783, p. 378—82).

În crisovul de la Miron-vodă Barnovski din 1628 *(Cond. ms. a mănăstirii Bărnova*, f. 29 b, în Arh. Stat. din Buc.) se menționează „Dumitru *Bantăș* fecorul Sofronii nepot Greacăi strănepot luĭ Capotă, din uricu de întăritură de la Bogdan voevod..."

În actul de împărțeală din 1689 *(Cond. ms. Asachi*, t. 1, f. 319, în Arh. Stat. din Buc.), frații „Andreĭu *Bantăș* clucerul", „Mihalachi *Bantăș*" și sora lor „Anița soțul luĭ Constantin-vodă" Cantemir, vorbesc foarte lămurit despre „strămoșul lor Vicol neguțitorĭul de Lăpușna", care stăpînise în acele părți satul Pojorenii.

Prin urmare, boieria *Bantășeștilor* nu se urcă mai sus de jumătatea a doua a secolului XVI, trăgîndu-se dintr-un neam neguțitoresc din Basarabia.

La 1711, Dimitrie Cantemir, pribegind în Rusia, cei mai mulți *Bantășești* din cele trei ramure s-au retras și ei acolo după dînsul, întrînd în nobilimea rusească. Din ramura lui Constantin *Bantăș,* carea prin alianță își adaose porecla K a m e n s k i, s-a născut la 1738 Nicolae *Bantăș*-K a m e n s k i, unul din cei mai laborioși scriitori ruși ai timpului său (Митрополитъ Евгений, Словарь писателей, t.I, p. 16—19). Fiul acestuia, Dimitrie *Bantăș*-K a m e n s k i, s-a distins prin lucrări istorice, dintre cari cea mai remarcabilă este o istorie a Ucrainei în trei tomuri: История Малой Росии, Moscva, 1830.

Se pare că astăzi *Bantășeștii* s-au stins în Rusia, după cum s-au stins nu de demult și-n Moldova.

v. *Abaza.* — *Cantemir.* — *Heresca.* — *Milescu...*

BANTĂȘOAIE. — v. *Bantăș.*

BĂPCĂ. — v. *Batcă.*

BARABÂN
BARABÀNĂ } — v. *Rus.* — *Tobă.*

¹BARABÒI s. BARLABÒI, s.m.; 1. t. de botan.: Chaerophylum bulbosum, cerfeuil bulbeux (Dr. Brîndză); 2. espèce de danse rustique. Se mai zice *barlaboi*, iar după Cihac și *barboi.* Plantă leguminoasă.

„Cînd *baraboiul* e tînăr, rădăcina lui e dulce; cotorul și frunzele seamănă cu ale tinerei cucute. Copiii se duc primăvara la *baraboi. Baraboiul* și brîndușele plac mult copiilor" (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea; D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Baraboi figurează adesea în capul cîntecelor poporane, mai totdauna a celor satirice sau de joc.

Cîntec din Bucovina:

„Frunză verde *baraboi!*
Lelea cea cu cămeșoi
Și cu cozile-napoi,
Parcă-i fată de strigoi..."

(*Col. l. Tr.*, 1883, p. 140)

Altul tot de acolo:

„Frunză verde *baraboi!*
La moară la Dorohoi
Merge-un car cu patru boi
Încărcat cu păpușoi;
Dinapoia carului
Merge-n fuga calului
Ciocoiașul satului..."

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 152)

Doina *Ciocoiul:*

„Frunză verde *baraboi,*
Mă-ntîlnii cu un ciocoi.
— Bună cale, măi române!
— Mulțămim, ciocoi de cine!..."

(Alex., *Poez. pop.*², 250)

O variantă:

„Frunză verde *barlaboi,*
La moară la Torontoi
Vine-un car cu patru boi..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 296)

Alexandri, *Florin şi Florica*, sc. 3:

„Frunză verde *baraboi*,
Am ajuns şi eu ciocoi,
Sus, Florine, sus!..."

Cîntec poporan din Moldova:

„Foaie verde *baraboi*,
Este horă-n sat la noi,
Şi-s poftiţi mai mulţi flăcăi..."

(*Şezătoarea*, 1892, p. 75)

Tot de acolo:

„Frunzuleană *baraboi*,
Ce nu vii, bade, la noi?..."

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 139)

Altul:

„Frunzuliţă *baraboi*,
Ne-au făcut maica pe doi,
Unul miercuri, altul joi,
N-au avut parte de noi..."

(*Ibid.*, 109)

Hora *Barbul:*

„Foaie verde *barlaboi*,
Ce caţi, Barbule, la noi?
Au nu sînt fete la voi?..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 329)

„Între jocurile ţărăneşti de aice unul poartă numele de *baraboi*" (P. Sălăgeanu, Neamţ. c. Hangu).

Jipescu, *Opincaru*, p. 52, între jocuri ţărăneşti pune şi: „nunească, or frunzuliţă *bîrlaboi* şi la dreapta cîte doi".

v. *Barabulă.*

[2]BARABÒI.— v. *Barabulă.*

BARABULĂ (plur. *barabule)*, s.f.; 1. t. de botan.: Solanum tuberosum, pomme de terre; 2. bagatelle, pas grand' chose. Unul din mulţimea de numi poporane ale cartofului. Se aude şi deminutivul b a r a b u ş c ă. Se zice de asemenea b a r a b o i, ca şi la planta „cerfeuil bulbeux". Este o formă reduplicativă din latinul b u l b u s (= gr. βολβός), vechi termen botanic întrebuinţat în genere despre rădăcine bulboase, „racines bulbeuses". De aci la unguri b a r a b o l y a „cerfeuil", la ruteni бульба, бараболя, барабин, барабоня despre „pomme de terre" (Želechowski), la români *barabulă* şi b a r a b o i despre ambele deopotrivă, precum şi b u l u g h e a n ă tot de acolo.

„Pe la noi la cartofi se zice *barabule*, b u l u g h e n e şi p i c e u c e" (Suceava, c. Broşteni; C. Alessandrescu, Neamţ, c. Bistricioara).

Simu a lui Ioan, *Tribuna din Sibii*, 1885, p. 914: „Cartofii se mai numesc: mere, pere, alune de pămînt, boabe, b a r a b o i, b a r a b u ş t e, picioci, peruşte, crumpene, grumbe, ghiştine, hiribe...."

Ghicitori despre *barabulă?*

1. „Ce pui una, găsești două;
Ce pui două, găsesc nouă."

2. „Mă dusei în pădure,
Săpai ouă de bobice,
Săpai nouă,
Lăsai două,
Că bobicii iar se ouă."

3. „Dedesupt prescure,
Deasupra pădure."

(*Șezătoarea*, 1892, p. 28)

Forma b a r a b o i, luată aci mai potrivit despre „pomme de terre" decît despre „cerfeuil", se întrebuințează și cu sensul de „un ce de puțină importanță, un nemic, o secătură" *(L.M.)*.

Doină din Ardeal despre „popa Ionică":

„Pentr-un blid de *baraboi*
Ne-a cununa și pe noi..."

(*Familia*, 1885, p. 428)

Strigătură din Moldova:

„Frunză verde *baraboi*,
Cîte fete-n sat la noi
Nu plătesc un *baraboi:*
Baraboiu-i de mîncat,
Fetele-s de lepădat!"

(*Șezătoarea*, 1892, p. 105)

Deși *barabula* este nouă în Europa, fiind introdusă abia după descoperirea Americei, totuși în literatura poporană română ea a ajuns deja a deveni o ființă mitologică, a căriia legendă a povestit-o în următorul mod d. S.F. Marian *(Albina Carpaților*, 1879, p. 327):

„A fost cînd a fost o fată, care niciodată nu vrea să asculte de maica sa. Aceasta a blăstămat-o zicînd:

Fire-ai a dracului să fii! Și totdeauna, cînd n-o asculta, îi spunea cuvintele acestea.

Dar iacă într-o zi vine dracul și, luînd fata, o duse acolo unde locuia el, și a luat-o de muiere.

După nouă luni născu nevasta o copilă.

Dracul, cum e rîndul dracilor, se tot ducea de-acasă, și pe cine-l întîlnea și putea îl îndemna spre fapte rele.

Nevasta lui însă rămînea singură acasă și cît e ziulica de mare plîngea legănînd copila.

Într-o zi, nimerind din întîmplare un vînător pe-acolo și, văzînd-o că plînge, o întrebă:

— Ce-ți este ție, nevastă, că plîngi așa de tare și cum de te afli tu pe-aicea?

Nevasta a început a plînge și mai tare, pentru că, de cînd o luase dracul de la părinții ei și o dusese la dînsul acasă, nu mai văzuse ființă de om. Apoi îi istorisi din fir în păr toată viața sa. În urmă îi zise:

— Voinice! du-te degrabă de-aici, depărtează-te de pe-acest loc necurat, căci simt că-mi va veni îndată bărbatul și, de te-a afla aici, are să ne omoare pe amîndoi!

Dar încă nu sfîrșise bine cuvintele acestea, cînd și sosi dracul și zise plin de mînie:

— Acum te-am prins, netrebnico, cu acest om nelegiuit!...

Dar vînătorul nu-l lăsă să vorbească multe, ci, scoțînd degrabă o sfoară, prinse pe dracul cu ea de grumaz și-i zise:

— Mai degrabă te-oi omorî eu pe tine, împelițatule!... Cum ai cutezat tu a lua această fată cu trup cu tot de la părinții săi ș-a ți-o ținea de muiere?...

Iară dracul spăimîntat strigă:

— Stăi, omule! nu mă omorî, că-ți dau ție muierea aceasta dimpreună cu fiica sa!

Atunci vînătorul l-a lăsat de grumaz și voi să se depărteze de-acolo împreună cu muierea și cu fiica acesteia.

Însă dracul îi opri zicîndu-le:

— Stați!... nu vă depărtați așa degrabă, că după drept numai jumătate de copilă e a muierii mele, iar ceialaltă jumătate e a mea!

Și rostind cuvintele acestea, scoase degrabă un paloș și cît ai clipi din ochi tăie copila drept în două din vîrful capului în jos. Jumătate din copilă și-o luă șie-și, iar cealaltă jumătate o dete vînătorului ca să se ducă cu dînsa și cu maica sa unde vor voi.

Nevasta se topea de plîns, că dracul i-a omorît copila și și-a oprit jumătate dintr-însa. Nici n-avea ce face, căci ce s-a-ntîmplat o dată nu putea să se mai îndrepte.

După ce sosi nevasta acasă la părinții săi, a îngropat jumătatea de copilă sub talpa țînterimului și locul unde a îngropat-o l-a numit mormîntul moroaicei, pentru că a fost de simbră cu mamonul.

La cîtăva vreme s-a văzut apoi pe mormîntul acesta răsărind și crescînd o buruiană cu mai multe odrasle, pe care erau flori albe, vinete și roșii. Și săpînd buruiana aceasta, află că din inima, plămînele și maiul (ficatul) fetei s-au făcut o mulțime de *barabule*, unele ca oauăle de găină, altele mai mari, și gustîndu-le să vază cum sînt află că-s bune de mîncat. Deci luîndu-le le-a numit *barabule*, pentru că din b u c a t ă de copilă au crescut.

Văzînd dracul ce lucru se făcu din jumătatea de copilă a nevestei sale, îngropă și el jumătatea lui, cugetînd că și din aceea se va face așa ceva.

Dar n-a fost după cum a gîndit necuratul, căci din jumătatea lui a crescut o buruiană mare, cu frunze late și cu floare mărunță, și cînd a căutat în pămînt să vază ce este n-a aflat nimic.

Dracul, năcăjit peste măsură, nu știa ce să facă cu frunzele buruienei crescute. În urmă însă le strînse, le puse să se usuce și apoi le dete unuia și altuia învățîndu-i ca să le fumeze. De-atunci apoi au prins cei mai mulți oameni a fuma frunze de-acestea, cari s-au numit t u t u n, t i t i u n și t a b a c, pentru că s-au făcut din jumătatea de copilă a t a t ă l u i.

Iar nevasta n-a mai supărat de aci înainte pe maica-sa, ci a învățat încă și pe alte fete să asculte de maicele lor, să nu pățească și ele ca dînsa. Așa a rămas apoi învățătură din neam în neam și frică de diavol pentru fetele neascultătoare de maicele lor.

Fiindcă *barabulele*, după cum arată legenda aceasta, se trag din o parte de viță și sămînță de diavol, românii din ținutul Dornei nicicînd nu le-ntrebuințează ca bucate la ospețele lor publice, cum sînt bunăoară: cumătriile, colăcimile, nunțile, comîndările, și niciodată nu le dau de sufletul morților.

Barabulele se-ntrebuințează de către români nu numai ca nutremînt pentru sine și pentru vite, ci și ca medicament. Așa, deacă cineva are gîlci, frige o *barabulă*, apoi o turtește și-o pune la gîlci și așa se vindecă. Deacă cineva se arde, se frige, sau se opărește, rade una sau mai multe *barabule* pe-o răzătoare; această răsură, punîndu-se pe partea arsă, friptă sau opărită, îndată trage focul afară. Cînd îl doare pe cineva capul, se leagă cu felii de *barabulă*. Cînd are cineva vreo bubă răutăcioasă pe trup, încă se leagă cu *barabule* rase, cu cari apoi se vindecă.

V i ț e l e de *barabulă* se mai numesc în limba poporului și b î l e (sing. b î l ă) și b e l d i i (sing. b e l d i e). Iară ogorul pe care sînt semănate *barabulele* se numește b a r a b u l i ș t e."

v. [1]*Baraboi. — Bulugheană. — Pieeucă.*

BARABÙLIȘTE
BARABÙȘCĂ } — v. *Barabulă.*

[1]BARÀC. — v. *Baragan. — Bară.*

[2]BARÀC, -Ă, adj. et subst.; t. de chasse: nom de certains chiens. Acest termen vînătoresc pare a fi destul de răspîndit în România.

„Cînii de vînat se numesc: *Barac*, Gealap, Neamțu..." (C. Nicolescu, Muscel, c. Văleni).

„*Barac*, *Baracă*, figurează aci pintre numile cînilor de vînat" (P. Theodorescu, Ialomița, c. Șocariciu).

„În Dobrogea *barac* se zice la un cîne flocos la păr și cu musteți mari la bot" (I. Negrescu, Constanța, c. Paraschioi).

Este turcul b a r a q „poilu, vêlu, chien de chasse, grand épagneul originaire de Tartarie et de Sibérie" (Barbier de Meynard, *Dict. turc* I, 256).

v. *Cîne.*

BARAGÀN, 1. t. de géogr.: „plaine très étendue et inculte dans le district de Ialomitza, entre le fleuve Ialomitza et le Danube"; 2. „lieu inculte, désert en général" (Cihac). Se zice și: „cîmpul *Baraganului*". Se rostește *Baragan* și *Bărăgan*. O admirabilă descriere a *Baraganului* la Alexandri:

„Pe cea cîmpie lungă, a cării tristă zare
Sub cer, în fund, departe misterios dispare,
Nici casă, nici pădure, nici rîu răcoritor,
Nimic nu-nveselește pe bietul călător.
Pustietatea goală sub arșița de soare
În patru părți a lumii se-ntinde-ngrozitoare,
Cu iarba-i mohorîtă, cu negrul ei pămînt,
Cu-a sale mari vîrtejuri de colb ce zboară-n vînt..."

A. Pann, II, p. 44:

„La cercetare răspunse
Că nici o oaie nu tunse,
Ci-n *Bărăgan* pe cîmpie —
Nu ar mai fi fost să fie! —
Păscînd le-a smuls-o ciulinii,
Mai cu samă mărăcinii..."

Balada *Moş Stan din Bărăgan:*

„La puţul lui Cioropină,
La Silistra a bătrînă
Pascu-mi-se,
Adapă-mi-se
Trei cîrlăiori
Giugăiori,
Pintenogi de trei picioare,
Cu steluţi de cîte-o nare,
Unde-i vede, moş Stan moare!
Moş Stan
Din *Bărăgan*
Împletea la un arcan..."

(Vulpian, *Texturi*, p. 73)

Variantă:

„Ia nea Stan din Piersica,
Care-i om de nimica,
Nepotul lui moş Drăgan,
Moş Drăgan din *Bărăgan*..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 688)

În crisovul lui Mihnea-vodă din 1579 (*Cuv. d. bătr.* I, 254) se vorbeşte despre „drumul *Baraganului* (прєз пѫт Бъраганов)".

Cihac (II, 6) trage pe *Baragan* din cuvîntul rusesc „b a l a g a n ŭ, baraque d'été des Kamtchadales, échoppe de saltimbanque dans les foires"; apoi renunţă el însuşi la această poznaşă etimologie slavică şi propune (II, 546) una turcească: „b î-â b â n, vulg. b e j â b â n plaine inculte, désert". D. Şăineanu *(Elem. turc.*, p. 116) dă o altă derivaţiune, de asemenea turcească, sau mai bine arabo-persiană: „b e r r-i j a b a n, cuvînt ibrid compus din arabul b e r r (champ) şi din persianul j a b â n (désert)", de unde — zice d. Şăineanu — dentîi b a r a b a n şi apoi *Baragan*. Cîtetrele etimologiile sînt deopotrivă peste putinţă.

Regiunea întreagă învecinată cu Dunărea a fost totdauna privită la noi de popor ca b a l t ă, şi tocmai de aceea vîntul sudic se cheamă b ă l t ă r e ţ. Acea b a l t ă, negreşit, nu era Dunărea, ci numai zona marelui fluviu. Aceasta e mai cu samă potrivit în privinţa judeţului Ialomiţa, unde Dunărea se bifurcă prin aşa-numita „Borce", astfel că într-o epocă oarecare o vastă întindere de pămînt de acolo trebuia să fi fost pururea acoperit de ape stătătoare sau mocirle, adecă de ceea ce se cheamă româneşte b a r ă. *Baraganul* nu este altceva decît o imensă mlaştină secată, care a rămas nesănătoasă şi neroditoare.

v. *Baltă.* — *Bară.* — *Băltăreţ.*

Precum din „baltă" se formează „băltău" şi „băltac" (Cihac), tot aşa o formaţiune poporană din b a r ă este b a r a c, de unde, ca desfăşu-

rare ulterioară: b ă r ă c i u n e. „B ă r ă c i u n e se zice la o apă stătută, împuțită, d. ex.: nu lăsa să beie jitele din b ă r ă c i u n e; sau: tătă ziua am băut și io b ă r ă c i u n e d-aceia, că nu-i p-acolo nici fîntînă, nici izvor, numai apă acea cu b ă r ă c i u n e“ (I. Reteganu). Sufixul românesc -a c trecînd în -a g pentru a căpăta o nuanță pejorativă (v. *-ag*), din b a r a c se face b a r a g; și-n sfîrșit, prin sufixul intensiv -a n (v. [3]*-an*): *Baragan* „grand marais, grand étang, grande étendue d'eau stagnante“.

Să se observe că, pe aceeași cale fonetică și morfologică, din numele personal B ă r ă amplificat în B ă r a c, păstrat în numele local „Bărăcești“ (Frunzescu), s-a format intensivul B ă r ă g a n, bunăoară în crisovul lui Radu-vodă Mihnea din 1615, relativ la nește moșii din Oltenia *(Cond. ms. a monastirii Hurezu*, f. 410 a, în Arh. Stat. din Buc.): „de-aciia în lacurile albe, de-aciia în lacul cu crucea, la puțul luĭ B ă r ă g a n, în lacul care să chiĭamă al satuluĭ...“

v. *Bără.*

Este interesant, în fine, că în ghicitoarea poporană despre „buric“, o variantă ne spune:

„Cuibul berzei
În mijlocul b ă l ț i i...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 218)

iar o altă variantă:

„Cuibul ciocîrlanului
În mijlocul *Bărăganului*...“

(*Șezătoarea*, 1892, p. 62)

v. *Bărc. — Boarce.*

BARĂGĂ. — v. *Barangă.*

BARAGLĂDIN. — v. *Bîrlad.*

BARAIMLÎC (pl. *baraimlîcuri*), s.n.; présent offert à la Porte-Ottomane à l'occasion de la fête du Baïram. Despre originea acestui p o c l o n la români, vorbește Ion Neculce, *Letop.* II, p. 204: „(Vasile-vodă) atunce au trimis la Poartă poclon de au mulțămit împăratului și vizirului și altor turci mari, blane de spinări de soboli, pentru binele ce au făcut de au așteptat țara, care acest d a r n-au fost nici de un folos țării, că au rămas obiceiu de dă țara *baraimlîc* de atunce încoace în toți anii...“

Ibid., p. 312, 315: „au pîrit pre Mihai-vodă pentru două biruri și pentru două *baraimlîcuri*, că le-au luat din țară cînd au fost domn, și la visteriea împărătească nu le-au dat...“

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 52: „despre turci era mare asupreală, că au început a cere toate obiceiurile deplin, cumu-i *barieamlîcul*, mucaréme...“

v. *Bairam.*

BARÀNGĂ, s.f.; 1. épithète populaire du loup; 2. fig. criard, braillard; 3. nom propre personnel. Termen cunoscut deopotrivă în Moldova şi-n Ţara Românească.

„Între ocări se aude la noi: *Baranga* l u p u l să te ia, dragul mamei!" (I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

Într-un act muntenesc din 1679: „Vasile nepotul *Băranghi*..."; în altul din 1681: „Stančul fečorul Bărangăi" *(Doc. Rom.* I, nr. 73 şi 74, în Arh. Stat. din Buc.).

Într-un zapis din Buzău din 1780 *(Cond. ms. a episc. Buz.*, t. III, f. 639): „...eu având o ţigancă în ţigăniia episcupiei, măritată după un Ioniţă Lăutaru fecior *Barangăi.*"

În districtul Argeş există pînă astăzi un sat numit B ă r ă n g e ş t i şi altul B ă r a n g i (Frunzescu).

„*Barangă* este lupul bătrîn care urlă întîi, cînd lupii încep a urla. Tot *barangă* se mai numeşte şi taurul cel mai puternic şi mai voinic, care conduce cireada şi căruia i se atîrnă clopotul; de asemenea se zice vacei care merge în capul turmei şi este de ordinar stearpă. *Barangă* zice ţăranca copilului care ţipă tare: ho, *barangă*, ce zberi aşa? Cînd ţăranul suduie pe nevasta sa, strigînd la dînsa, ţăranca îi zice: ce zberi ca o *barangă?* Aceste expresiuni se aud în Argeş, în Muscel şi în Vîlcea" (C. Dobrescu-Argeş).

Fără nazală, la A. Deparaţianu, *Doruri şi amoruri*, p.43:

„La lumina stelei, stelei cobitoare,
Cînd s-ardică ursul în două picioare,
Geme şi copaciul scoate din pămînt;
Şi lupul cu capul înălţat în vînt
Urlă, cînd *baraga* întîi a urlat..."

şi-n notă la *baraga:* „astfel numesc ţăranii c ă p e t e n i a l u p i l o r". Deparaţianu era din Teleorman.

Un cuvînt foarte interesant, numai ţărănesc, care ne-a rămas d-a dreptul de la comani. În graiul acestora b o r u însemna „lup", iar a g a „bătrîn" (Kuun, *Cod. Cuman.*, 248, 302), de unde b o r' a g a „lup bătrîn", tocmai sensul lui *baragă.*

Aci este locul de a observa că la comani lupul se bucura de o vază cu totul excepţională, şi anume lupul *baraga*, acela care

„...întîi a urlat..."

Cronicarul rus Nestor ne spune că urletul lupului era la dînşii un augur de victorie. Astfel, în ajunul luptei cu ruşii, hanul comanic Boniac, „cînd era miazinoapte, s-a sculat, s-a depărtat de oaste şi se puse a urla lupeşte, şi atunci lupul i-a răspuns, iar în urmă au început a urla mulţi lupi" *(Chron. Nestoris*, ed. Miklosich, p. 172).

v. [1]*Coman.* — [1]*Lup.*

BARÀNŢĂ. — v. *Boranţă.*

BARAÒN (pl. *Baraoni)*, s.m.; sobriquet donné aux Bohémiens. Una din poreclele poporane de despreţ ce se dau ţiganilor, modificată din f a r a o n.

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 116, despre „țiganul lăcătuș": „Mergînd el, ce-i plesni *baraonului* prin cap, că începu să vorbească cu uneltele lui, că, de s-ar întîmpla să se întîlnească cu cineva, să crează că sînt mai mulți inși..."

v. *Faraon.*

BARÀT, — v. *Bărăție.*

BĂRĂ, s.f.; terrain marécageux, bourbeux. O întindere de pămînt mocirlos.

„*Bară* se zice la un loc băltos cu imală ce se află în drum; de ex.: să nu bagi carul în *bară*, că nu-l scoți nici cu patru boi" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Din *bară* se formează deminutivul b a r a c sau b ă r a c, care pe de o parte trece în pejorativul b a r a g sau b ă r a g, de unde intensivul B a r a g a n sau B ă r ă g a n; iar pe de alta, se amplifică în b ă r ă c i u n e. Tot din b a r a c sau b ă r a c, prin contracțiune ca în „usc" din „usuc" sau în „farm" din „fărîm", se naște b a r c sau b ă r c „étang", pe care Cihac (II, 546), necunoscînd existința vorbei *bară* la români, îl trage din turcul b i r k è „piscine".

v. *Baragan.*

Numai în limba română *bară* se vede încungiurat de o familie lexică destul de număroasă. Pe aiurea, el este pretutindeni aproape singuratec: serbește b a r a, bulgărește b a r ă, la neogreci μπάρα, cu același înțeles ca și la noi. La slavii nordici această vorbă nu se găsește, așa că Miklosich crede că bulgarii și serbii o au numai prin împrumut *(Die slav. Elem. im Neugriech.*, p. 22). Fiind proprie Peninsulei Balcanice, Schaffarik *(Slowanské starožitnosti*, p. 380) privea *bară* ca o rămășiță a limbei dacice: „nepochybně ze starogetického gazyka". Matzenauer *(Cizé slova*, p. 18) constată variantul sloven b a r a, uneori b a r i n a, care pare a fi căpătat de la serbi, și pe bohemul b a r ž i n a, care nu este decît forma slovenă cea amplificată, astfel că termenul tot încă nu încetează de a fi exclusiv balcanic. *Bară* fiind totdauna cu *b*, niciodată cu *p*, n-are a face cu finalul -p a r a în numile orașelor tracice, dar ar putea să fie alăturat într-un mod ipotetic cu finalul curat dacic -b a r a în „Zurobara" la Ptolemeu.

De la români, *bară* a trecut prin Moldova la ruteni cu același sens de „pămînt mocirlos", anume între două coline: „b a r, feuchter Ort zwischen zwei Hügeln" (Želechowski).

v. *Bărc.*

BÂRBA-BOIÈRULUI, t. de botan.: Nigella Damascena, nigelle de Damas. Frumoasă plantă, cultivată în grădini. Se mai zice și c h i c a v o i n i c u l u i (Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 5). Termenul *barba-boierului* se potrivește cu numile poporane franceze b a r b i c h o n și b a r b e d e c a p u c i n, datorindu-se aceleiași asociațiuni de idei, produsă prin aspectul plantei.

v. *Barbă.*

BÀRBA-CÀPREI, t. de botan.: 1. tragopogon pratense, salsifis sauvage ou barbe de bouc; 2. Spiraea Aruncus, barbe de chèvre. Ambele plante poartă numi analoage aproape în toate limbile, şi chiar în terminologia botanică latină ele se numeau: b a r b u c a h i r c i şi b a r b a c a p r a e (Nemnich). În sensul al doilea, dr. Brîndză *(Prodrom*, p. 538) indică următorii sinonimi poporani: b a r b a-p o p e i, b a r b a-ţ a p u l u i, f l o a r e a-z m e u l u i, c o r n u l-d r a c u l u i, c o a d a-p r i c o l i c i l o r, g o l i c i u n e a-f e t e i-p ă d u r i i şi m u m a-p ă d u r i i.

v. *Barbă. — Pricolici. — Zmeu.*

BARBA-COT (STATU-PALMĂ-), s.m.; t. de myth.; personnage légendaire: vieux nain barbu d'une force épouvantable, habitant le centre de la terre et voyageant monté sur la moitié d'un lièvre boiteux. Piticii, ca şi uriaşii, sînt unul din elementele cele mai obicinuite ale basmelor la toate popoarele; dar, începînd de la grecul Pigmeu, Πυγμαῖος, adecă omul cît pumnul, πυγμή, şi pînă la germanul „Däumling", francezul „Petit Poucet" şi rusul мальчикъ съ пальчикъ, adecă oameni cît degetul, al nostru S t a t u-P a l m ă-*Barba-Cot* îşi are o individualitate a sa foarte caracteristică între toţi piticii cei legendari. El se luptă totdauna singur, fără ajutorul altor pitici, avînd tovarăş nedespărţit, în loc de cal, numai pe „jumătatea de iepure şchiop"; şi totuşi biruieşte fără nici o greutate pe uriaşii cei mai înspăimîntători, pe smuncitorii stejarilor şi ai stîncelor, pînă ce, în sfîrşit, îl doboară şi pe dînsul un Făt-Frumos, care nu este uriaş. În Banat poporul îi zice S t a t i-C o t sau S t a ţ i-C o t (Schott, *Walach. Mährchen*, p. 298); în Ardeal:

„Omul cît şchiopul
Cu barba cît cotul,
P-un iepure şchiop călare,
Cu căpăstru-ntr-o chiotoare,
Răzemat p-un pai de secară..."

(Reteganu, *Poveşti* III, 63)

în Bucovina: Ş c h i o p u l c u b a r b a c î t c o t (Sbiera, *Poveşti*, 80); în Muntenia T a r t a-C o t; peste Dunăre, N ă P a l m ă-O m-D o u ă-P a l ñ i-B a r b ă în Macedonia, P a l m ă-O m- şi *-Barbă-Cot* în Epir (Papahagi); numele însă cel mai obicinuit este: S t a t u-P a l m ă-*Barba-Cot.*

Alexandri, *Poez. pop.*[2], 132: „În poveştile poporale există o fiinţă fantastică ce se numeşte: S t a t u l-P a l m ă-*Barba-Cot*, adecă cu statul înalt de o palmă şi cu barba lungă de un cot. El trăieşte sub pămînt şi umblă călare pe un iepure şchiop".

C. Negruzzi, *Toderică:* „Pe cînd trăia S t a t u-P a l m ă-*Barba-Cot*, şi în Academia din Podul-Iloaiei da lecţii vestiţii dascăli Păcală şi Pepele..."

I. Creangă, *Poveşti* I, p. 224: „Şi odată scoate Sfînta Duminecă obrăzariul şi sabia lui S t a t u-P a l m ă-*Barba-Cot* de unde le avea, şi, dîndu-le lui Harap-Alb, îi zice: ţine acestea, că au să-ţi fie de mare trebuinţă..."

Basmul *Sur-vultur* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 31): „În vreme ce plîngea el, numai iaca se pomeneşte alături cu T a r t a c o t, barbă d-un cot, călare p-o jumătate de iepure şchiop..."

Armatura lui *Barba-Cot*, după cum se vede de mai sus, variază în legendă: după unii, este numai „un pai de secară", după alții: o sabie și un „obrăzar", adecă „casque à visière", după alții — precum vom vedea mai jos — un colosal „buzdugan".

Mersul cel tipic al basmelor cu *Barba-Cot* este următorul: un Făt-Frumos, numit uneori „Petru Firicel", alteori „Tei-Legănat", alteori „Fiiuțul Oii" etc., își asociază treptat pe doi sau trei uriași, a căror grozavă putere se exprimă prin chiar numile ce le dă poporul: S f a r m ă-P e a t r ă, S t r i m b ă-L e m n e, S e u t u r ă-M u n ț i i, uriași descriși de Alexandri într-o admirabilă legendă:

„Urlă-n vaet uriesii!... Amîndoi cuprinși dodată
În virtej de nebunie se fac Dunăre turbată,
Și-n văzduh încep s-arunce, împroșcînd ca doi vulcani,
Cei mai groși stejari din codri, cei mai zdraveni bolovani..."

Împreună cu acești tovarăși, Făt-Frumos se așează într-un bunget, de unde în fiecare zi unul pe rînd rămîne acasă ca să gătească bucate, pe cînd ceilalți pleacă la vînătoare. Dentîi rămîne unul din uriași; dar tocmai cînd bucatele erau gata, iată că se ivește *Barba-Cot*, îl bate, îl dă jos, mănîncă bucatele fierbinți pe pieptul învinsului și pleacă liniștit călare pe jumătatea cea de iepure șchiop. A doua zi, tot așa o pățește al doilea uriaș. A treia zi însă, Făt-Frumos biruiește pe *Barba-Cot* și-l robește, închizîndu-i barba în despicătura unui copaci. Piticul totuși scapă de acolo, smulgînd copaciul din rădăcină și ducîndu-l cu sine. Făt-Frumos cu uriașii îl urmăresc, pînă ce dau de groapa prin care *Barba-Cot* întrase sub pămînt, și-apoi urmează diferitele peripeții petrecute în „lumea-neagră" pînă la „buricul pămîntului".

Reproducem aci întreagă varianta română transdanubiană, culeasă de d. St. Ciumetti la Călive-Badralexi în Macedonia: „Niște uriași răpesc o fată de împărat și o ascund în nește păduri înspăimîntătoare, unde pasere nu calcă. P a l m ă-O m-ș i-*Barbă-Cot* află aceasta de la un iepure prieten al său. Iute pune mîna pe buzdugan, care cîntărea o mie de ocale și mai bine, și iepurele mergînd înainte, iar el după iepure, ajunge la locuința uriașilor. Era acolo numai unul din ei, care, cum îl văzu, începu să-și bată joc de dînsul. Amîndoi se luptă, și uriașul e doborît. Cînd cade uriașul, întreaga pădure se clatină, încît al doilea uriaș se repede spre palat ca să vază ce este pe acolo; dar P a l m ă-O m-ș i-*Barbă-Cot* îl omoară și pe dînsul. Același lucru se întîmplă și cu al treilea uriaș. Atunci fata de împărat, scăpată din robie, îl ia de bărbat pe pitic, iar iepurele rămîne pe lîngă dînșii ca să servească."

Despărțiți de daco-români în secolul X, macedo-românii, fugind din Pannonia denaintea invaziunii maghiare, au dus cu dînșii peste Dunăre și pe *Barba-Cot* cu i e p u r e l e; dar în cursul timpului numai atîta le-a rămas din ingredientele cele fundamentale ale basmului daco-român: restul a fost modificat; ba în unele variante, mai ales acelea din Epir, pe cari le cunoaștem de la d. Papahagi, a dispărut chiar iepurele, iar *Barba-Cot* s-a prefăcut într-un pitic binefăcător, un fel de „spirituș" din legendele noastre.

Un pitic, citeodată o pitică de felul lui *Barba-Cot*, ne întîmpină nu rareori și-n basmele occidentale, fie franceze, fie italiene sau reto-romane, ba și în cele germane. Așa este, bunăoară, basmul flamand despre „ucenicul ferar", în care eroul Jan se asociază cu un uriaș ținînd un pod pe

spinare, apoi cu un altul dezrădăcinînd copacii din pămînt, de aci cu alți trei, și se opresc cu toții într-un castel pustiu în adîncul unui codru, gospodărind în fiecare zi cîte unul, întocmai ca în basmul românesc. Aci se încep pățaniile uriașilor din partea unui pitic roșu cu o lungă barbă, care însă nu era singur, ci avea în ajutor o mulțime de alți pitici, omoriți la urmă de către eroul povestii *(Contes flamands*, în *Revue d. trad. popul.*, t. 2, p. 559 sq.).

Este învederat că basmul românesc și cel flamand, ca și celelalte occidentale cu aceeași antiteză de un pitic față cu mai mulți uriași bătuți de dînsul, aparțin aceluiași ciclu legendar, ciclu care n-a fost clasificat de Hahn între cele patruzeci de tipuri generale de basme *(Gricchische Märchen* I, 45—61); dar trăsurile cele distinctive ale lui *Barba-Cot* sînt cu totul altfel, și ele nu ne întîmpină pe deplin în Europa — dacă nu mă înșel — decît numai la vecinii noștri serbi și bulgari. Profesorul Jagić *(Archiv. f. slav. Phil.*, t. 5, p. 27—32) a descris vro șease variante serbești, în cari mai în toate piticul poartă întocmai numele S t a t u-P a l m ă-*Barba-Cot:* „der Ellenbart-Spanne-hoch". Într-unul din ele tovarășii lui Făt-Frumos sînt anume uriașii „Strîmbă-Lemne" și „Sfarmă-Peatră". Apoi învingerea piticului, închiderea lui într-un copaci și fuga pînă la gaura sub pămînt se încheie prin urmărire și prin trecerea eroului pe „cellalt tărîm". Aci nu este numai același ciclu, ci chiar același basm. La bulgari, de asemenea, piticul poartă ca și la noi numele cel compus: „Pedĭa čilĭak-lakătŭ brada", literalmente „om-palmă-barbă-cot" *(Sbornik*, t. 2, *Narodni umotvorenia*, p. 161). La ceilalți slavi, afară de serbi și bulgari, acest basm — nu zicem „acest ciclu" — nu s-a constatat pînă acuma; și nu știm dacă ceva în felul acesta există la sași sau la unguri, cari ar fi fost în stare de a-l căpăta de la noi.

Este el originar românesc? Dar atunci de unde-l au românii, de vreme ce nu se află la ceilalți neolatini?

Este el originar serbo-bulgăresc? Dar atunci de unde-l au serbo-bulgarii, de vreme ce nu se află la ceilalți slavi?

Un basm aidoma ca cel românesc, și anume ca prototipul cel daco-românesc, nu ca zdruncinata copie macedo-română, se găsește în Caucaz la poporul turanic numit avari, un rest al groaznicilor avari din veacul de mijloc și rude cu pecenegii, urmași ai acelor avari în regiunea Carpaților.

v. *Avan.* — [1]*Ban.*

În basmul avar eroul, numit „Ureche-de-Urs", se însoțește cu doi uriași, din cari unul smulge paltenii din rădăcină, iar cellalt învîrtește o moară pe genuchi. De aci să ascultăm basmul în rezumatul francez de d. Cosquin *(Romania*, 1876, p. 89): „Les trois amis s'établissent dans un endroit qu'ils trouvent convenable et vivent de leur chasse. Les deux compagnons d'Oreille-d'Ours sont successivement, pendant qu'ils apprêtent le repas, garrottés par un p e t i t h o m m e à l o n g u e b a r b e qui arrive c h e v a u c h a n t s u r u n l i è v r e b o i t e u x et qui mange toute la viande. Mais l'Oreille-d'Ours empoigne le petit homme et lui emprisonne la barbe dans la fente d'un platane. Le nain s'étant échappé traînant le platane après lui, les compagnons suivent ses traces et parviennent à une ouverture, sur le bord de laquelle le platane a été jeté. Oreille-d'Ours s'y fait descendre..."

În basmul avar se regăsește pînă și „iepurele șchiop", pe care-l au numai românii, ba încă numai daco-românii, căci macedo-românii, deși au păstrat pe „iepurele", totuși au uitat că era „șchiop".

Concluziunea noastră este că pe *Barba-Cot* ni l-a lăsat nouă în Dacia lui Traian năvălitorii cei turanici din evul-mediu, mai probabil pecenegii, iar de la noi el a trecut apoi românizat la serbi şi la bulgari. Zicem „românizat", şi sîntem datori a explica această „românizare".

În basmul turanic nu ne întîmpină de loc noţiunea de c o t, pe care o au toţi românii, transmiţînd-o şi slavilor de peste Dunăre. La noi această noţiune figurează în toate numirile cele daco-române şi cele macedo-române ale legendarului pitic: *Barba-Cot*, „Stati-C o t", „Tarta-C o t" etc. În „Tarta-C o t", compus din „Tartar" şi „cot" — „Tartar" = lat. „Tartaros", adecă infern, ca în textul bogomilic circa 1550 *(Cuv. d. bătr.* II, 465): „în focului nestinsu şi în vermii neadurmiţi şi în t a r t a r u..." — în „Tarta-c o t" noţiunea de c o t, ca termen de măsură, n-are nici un înţeles. Lasă că o barbă numai de patru ori mai lungă decît statul nu este ceva destul de iperbolic în sensul iperbolei din basme, care ar cere un plus cel puţin de „şeapte" sau de „nouă" ori. Noi bănuim dară că acest c o t este rezultatul posterior al unei etimologii poporane, şi iată cum:

La daci, sau mai bine la traci în genere, cuvîntul c o t însemna ceva foarte mic, „un rien, presque rien". Cu acest sens el s-a conservat la albanezi în locuţiunea adverbială m b ë k o t „pour rien, en vain", care se aude şi la macedo-români: „î n c o t u = în deşert, degeaba." Existinţa vorbei c o t „très petit" la traci nu este o simplă ipoteză, ci se întăreşte printr-un vechi text decisiv. În glosariul cuvintelor tracice s-a scăpat pînă acum din vedere un preţios pasagiu din bătrînul Pliniu. Vorbind despre regiunea numită astăzi Dobrogea, el zice *(Hist. Nat.* IV, 18): „În laturea unde fluviul Istru se varsă în Marea Neagră, T r a c i a posedă cele mai frumoase oraşe: Istropolea Milesianilor, Tomi, Callatis numit mai nainte Acervetis; mai era oarecînd Heraclea şi Bizonea cea scufundată sub pămînt; mai este Dionisopolea zisă altădată Crunos, lîngă rîul Ziras; toată această regiune au ocupat-o sciţii cei numiţi plugari; oraşele lor sînt: Afrodisias, Libistos, Zigere, Borcobe, Eumenia, Partenopolis şi Gerania despre care se povesteşte că existase acolo gintea pigmeilor cea gonită de cocori şi pe care barbarii o numesc c a t t u z i": „Pygmaeorum gens fuisse proditur, C a t t u z o s Barbari vocant".

Pe pitici dară barbarii din Tracia, în epoca lui Pliniu Naturalistul, îi numeau c a t t u z i.

În acest cuvînt, finalul *-z* este sufixul deminutival albanez *-z* (de ex.: *pak* „puţin" — *pakăză* „puţintel", *doră* „mînă" — *dorăză* „mînuţă" etc.), pe care de la daci l-au moştenit şi românii, mai păstrîndu-l într-un număr de cuvinte, bunăoară: *pupăză*, *coacază*, *spetează*, *cinteză*, *spînz*, *mînz* şi altele, unde sufixul tracic *-z* s-a acăţat şi la unele tulpine latine: *pupăză* = *upupa* + *-ză*, *spetează* = *spatha* + *-ză* etc.

v. *-ză.*

În acest chip plinianul c a t t u z se descompune în c a t t u + *-z*, în care c a t t u însemnează ceva mic, iar sufixul *-z* îl mai deminutivează, întocmai ca în „mititel" din „mic" sau „mărunţel" din „mărunt". Prin urmare, albanezul k o t în m b ë k o t „pour rien, en vain" se urcă la vechiul tracic c a t t u „pitic".

Tracicul c a t t u „pitic" se confirmă nu numai prin derivatul albanez, dar şi prin paralelurile eranice, anume: zendicul k u t a k a şi afga-

nicul k ō t ā h „petit“ (Justi, *Hb. d. Zendspr.*, 83), astfel că cuvîntul ni se prezintă cu o genealogie linguistică ramificată:

zend. *kutaka* — trac. *kattuza*
afgan. *kōtāh* alban. *kot* rom. *cot*

Finalul *-aka* în forma zendică este un sufix deminutival, ca şi finalul *-za* în forma cea tracică.

v. [2]*-ac.*

Concordanţa vocalei labiale *u* (*o*) în toate formele eranice şi în forma albaneză ne face a bănui că tot vocala labială cată să fi fost şi în forma tracică, şi prin urmare în textul lui Pliniu ar trebui citit C u t t a z o s (= C ū t a z o s), în loc de „Cattuzos“.

Înainte de secolul X, atunci cînd primiseră de la avari sau de la pecenegi basmul cel turanic, românii cată să fi avut încă pe acel dacic c o t cu sensul de „pitic“, care însă la noi nu putea să nu se ciocnească foneticeşte cu latinul c o t = c u b i t u m, şi de aceea, printr-o asociaţiune de idei foarte obicinuită în aşa-numita etimologie poporană, iată că din c o t c u b a r b ă, adecă „nain barbu“, se născuse *Barba-Cot*, adecă „barbe d'une aune“; s-a amplificat apoi printr-o altă asociaţiune de idei în S t a t u-P a l m ă-*Barba-Cot;* şi-n sfîrşit, astfel pe deplin românizat, a trecut la serbi şi la bulgari.

Prin amestecul anticului element linguistic dacic cu medievalul element legendar turanic, ambele cimentate printr-o etimologie poporană curat latină: „Status-palma-barba-cubitus“, *Barba-Cot* este una din figurele cele mai interesante în mitologia poporană română.

v. *Iepure. — Pitic. — Uriaş...*

BÀRBA-ÎMPĂRATULUI, t. de botan.: 1. Viola tricolor, Pensée, herbe de la Trinité; 2. Lychnis coronaria, Lychnide. În primul sens, se mai zice românește t r e i-f r a ţ i-p ă t a ţ i; în sensul al doilea: c u r c u b e u, f l o a r e a-c u n u n e i, f l o c o ş e l e (Dr. Brîndză). Ambele plante au flori foarte frumoase, ceea ce explică pompoasa lor nomenclatură în mai toate limbile. „Viola tricolor“ se cheamă şi ungureşte: „Tsászárszakál“, literalmente: *barba-împăratului.*

v. *Barbă. — Curcubeu. — Trei-fraţi-pătaţi...*

BÀRBA-LUI-ARÒN, t. de botan.: Arum maculatum, gouet commun. Numele cel vechi latin tecnic al acestei plante a r u m a dat naştere în toate limbile europene la etimologia poporană de la biblicul A r o n, şi anume *barba-lui-Aron*, foarte popularizată prin psaltire.

Coressi, 1577, ps. CXXXII:

„Ca myrulŭ în capŭ ce deştinge în barbâ, în *barba lu Aaronŭ*...“

„Sicut unguentum in capite quod descendit in barbam, b a r b a m A a r o n...“

Românește această plantă mai are o mulţime de alte numi: r o d u-p ă m î n t u l u i, u n g u r e a n c ă, c o c o ş o a i c ă, m ă r c e ţ, p i c i o r u-v i ţ e l u l u i (Dr. Brîndză).

v. [1]*Aron. — Arumă. — Barbă. — Cocoşoaică...*

BÀRBA-LÙPULUI, t. de botan: Helleborus foetidus, pied-de-griffon. Numele obicinuit al acestei plante este b o z ă ţ e l.

v. *Bozăţel.*

BÀRBA-PÒPEI. — v. *Barba-caprei.*

BÀRBA-SÀSULUI, t. de botan.: Equisetum arvense, prêle, queue-de-cheval. Se mai zice româneşte: c o a d a-m î n z u l u i, c o a d a-i e p e i, c o a d a-c a l u l u i, p ă r u-p o r c u l u i, i a r b a d e c o s i t o r, b a r b a-u r s u l u i (Dr. Brîndză). Oare prin cel fel de asociaţiune de idei s-a identificat „sasul" cu „calul", cu „porcul" şi cu „ursul"? Numai doară pentru a figura în nomenclatura noastră botanică alăturea cu b a r b a-u n g u r u l u i.

v. *Barba-ungurului. — Barbă. — Coadă.*

BÀRBA-ŢÀPULUI. — v. *Barba-caprei.*

BÀRBA-ÙNGURULUI, t. de botan.: Dianthus plumarius, oeillet mignardise.

v. *Barba-sasului.*

BÀRBA-ÙRSULUI. — v. *Barba-sasului.*

BARBARÎC (musteaţa î n), adv.; à la barbare, moustache longue et grosse propre aux bandits. Acest cuvînt ne întîmpină numai în construcţiunea adverbială cu î n, numai în cîntecele haiduceşti şi numai urmat de: „cum stă bine la voinic".

Balada *Fulga:*

„După Fulga se ţinea
Şi cu Fulga-mi tot venea
Tocmai patruzeci şi cinci,
Cincizeci, mărе, fără cinci,
Tot voinici şi tot levinţi,
Străiori făr' de părinţi,
Cu m u s t a ţ a - n *barbarie*
Cum stă bine la voinic..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 510)

Balada *Vîlcan:*

„N-aţi văzut pe ăl Vîlcan,
Puişor de ortoman,
Om de treabă şi chipos,

Copt la minte şi la os,
Cu mustaţa-n *barbaric*
Cum stă bine la voinic..."

(*Ibid.*, 550)

Balada *Iencca Săbiencea:*

„Dar cu ce e îmbrăcat?
Cu şalvari de ciocîrlat
Cum se poartă la-mpărat,
Cu saiaoa friptă-n brîu,
Cu murgul trăgînd de frîu,
Cu mustaţa-n *barbaric*
Cum stă bine la voinic..."

(*Ibid.*, 640)

Balada *Golea:*

„Tot voinici d-ai Oltului,
Cum îi place codrului,
Cum nu-i vine cîmpului,
Lungi de mînă,
Tari de vînă,
Tot porniţi pentru pricină,
Lungi în coate, laţi în spate,
Cu hangere ferecate,
Cu mustaţa-n *barbaric*
Cum stă bine la voinic,
Cu mustaţa cît o coadă,
Două la ceafă le-nnoadă,
Şi face nodul cît pumnul
De se sperie păgînul..."

(*Ibid.*, 585)

Ultima baladă descrie lămurit aspectul unei musteţi în *barbaric*. Dar de unde oare să fie cuvîntul? De la barbă nu, căci tocmai o asemenea musteaţă nu se lăsa în jos ca să se amestce cu barba propriu-zisă; ş-apoi haiducii români rareori erau bărboşi, baladele reprezintînd în genere cu barbe pe duşmanii haiducilor, bunăoară pe Ianuş Ungureanul în *Mihu Copilul*, pe cînd haiducul ne apare numai cu neşte groaznice musteţi, ca în balada *Gruia lui Novac:*

„Musteţile i-s ca la rac
Şi le-nnoadă după cap..."

(*Şezătoarea*, 1892, p. 44)

Aşadară d. Damé (*Dict.* I, 119) se-nşeală cînd explică pe *barbaric* prin „avec la moustache mêlée à la barbe".

Noi credem că *barbaric* este la români singurul rest al latinului barbarus, pe care pe aiurea ei l-au înlocuit prin „varvar", luat de la bizantini şi de la slavi. Din forma barbàricus al nostru *barbarìc* nu poate să se tragă din cauza diferinţei tonice, ci numaì din barbarus, sau mai bine din barbarum. Construcţiunea exclusivă „în *barbarìc*" mai întăreşte încă această bănuială, de vreme ce tot aşa exclusiv cu in se construia latineşte substantivul barbarum „à la barbare, d'une façon barbare", de două ori la Tacit: „non in barbarum

corrupta“ *(Ann.* VI, 42), „aucto in barbarum cognomento“ *(Hist.* V, 2). Către construcțiunea cea latină „in barbarum“ românul n-a făcut altceva decît a adaos sufixul *-ic*, nu ca micșurător, ci ca dezmierdător. „Musteața în *barbaric*“ însemnează dară o musteață mare, groasă, spăimîntătoare, ca la barbari.

v. *Varvar.*

BARBĂ (plur. *barbe)*, s.f.; 1. barbe d'homme; 2. menton; 3. les poils que certains animaux ont au museau; 4. en botanique, arêtes des graminées et aigrettes des composées, nom de certaines plantes. Sensul de: „oameni cu *barbe*, mai vîrtos cu *barbe* albe, bătrîni, și de aci ruginiți, împetriți în ideile vechi și opuși la ideile nouă“, sens pe care-l dau Laurian și Massim (I, 117), nu ne-a întimpinat nici în texturi, nici în graiul poporan, și ni se pare a fi un simplu galicism. *Barbă* este latinul barba, trecut în toate limbile romanice (Cihac, I, 22). Forma *bărbei, bărbi, bărbile*, care se găsește la unii scriitori moderni, de ex. la d. A. Odobescu, e necorectă; în limba literară veche și la cei de la țară pînă astăzi forma normală este *barbei, barbe, barbele.*

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Levitic.* XIX, 27:

„Să nu faceți creț den chica capului vostru, nice să stricați fața *barbei* voastre...“	„Non facietis sisoem ex coma capitis vestri, neque corrumpetis aspectum barbae vestrae...“

Ibid., Regn. II, X, 4:

„Și au luat Annon slugile luĭ David și au ras *barbele* lor...“	„Et cepit Annon pueros David et rasit barbas eorum...“

Ib., Jerem. XLI, 5:

„...80 de oameni raș la *barbe* și rumte hainele lorŭ...“	„...octuaginta viri, rasi barbas et scissis vestibus...“

I. *Barbă* „păr ce crește pe bărbie și fălci“ *(L.M.)*. Acesta este sensul fundamental, cuvîntul derivînd dintr-o radicală indo-europee vrdh, care însemnează „creștere“ și de unde derivă de asemenea slavicul „brada“, germanul „Bart“ etc.

v. *Brad.*

Balada *Corbea:*

„*Barba*-i crescuse d-un cot,
Pletele ca de netot...“

(Tocilescu, *Rev.* II, p. 393)

Cîntec din Ardeal:

„Trandafir crescut în fin,
Rău îmi stă june bătrîn;
Trandafir crescut în iarbă,
Rău îmi stă june cu *barbă*...“

(J.B., *Trans.*, 459)

Primii peri ce se arată pe bărbia unui băiat se numesc tuleie. A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 177: „De micuț îl dase doamna la carte, și cînd abia începuse tuleiele *bărbei* să-i umbrească pelița copilărească, el vorbea pe de rost toate limbile de pe lume...“

v. *Tulei.*

Cu acelaşi sens se zice f u l g i d e *barbă* (Strelbiţki, *În scurt adunare numelor*, Iaşi, 1789, p. 22).

v. *Fulg.*

Cînd iese perii în *barbă*, se zice că r ă s a r.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 94 b: „iată înnainte-vestitorii ţ-au vinit, iată solii ţ-au sositŭ, iată perii albi în cap şi în *barbă* ţ-au r ă s ă r i t..."

v. *Răsar.*

De la prima răsărire a *barbei*, urmează apoi trepte de creştere, pe cari literatura poporană le caracterizează prin diferite lungimi, mai cu samă însă: p î n ă l a b r î u şi p î n ă l a g e n u c h i, uneori mai nedefinit: c î t b r î u l.

Balada *Miul Cobiul:*

„Ianoş bătrînul,
Barba c î t b r î u l,
Bată-l tunetul..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 491)

Balada *Fulga:*

„Fulga moşul, moş bătrîn,
Moş cu *barba* p î n' l a b r î u..."

(*Ibid.*, 510)

Balada *Dobrişean:*

„Nemerit-a,
Poposit-a,
Măre, trei moşnegi bătrîni,
Cu *barbele* p î n' l a b r î n i,
Cu căciuli la subţioare,
Cu vîslele la spinare..."

(*Ibid.*, 473)

Balada *Gruia lui Novac:*

„— Fa Aniţă,
Crîşmăriţă,
Spune-mi părul cailor
Şi stamba voinicilor.
— Da-i voinicul cel mai mare
Cu păr galben pe spinare;
Iară celui mijlociu
B a t e *barba* b r î i l e
Şi părul călcîile..."

(*Şezătoarea*, 1892, p. 44)

Balada bucovineană *Voinicul scăpat:*

„Şi el tare-a-mbătrînit
De cînd şede osîndit:
Chica-i bate călcîile,
Musteaţa umerele
Şi *barba* g e n u c h i l e..."

(Marian, *Bucov.* I, 118)

Balada *Manea:*

„Am fost june de-nsurat,
Nici mustața nu mi-a dat;
Acum *barba*-mi b a t e g e n u c h i i
Și mustața umerii..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 327)

În basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 9—10), Fătul-Frumos, cînd începe a îmbătrîni, simte dentii că este „cu *barba* albă pînă la brîu", apoi „cu *barba* albă pînă la genuchi".

v. *Brîu. — Genuchi.*

După cum lungimea *barbei* se măsoară „pînă la brîu" și „pînă la genuchi", tot așa însăși *barba* servă în poezia poporană ca o măsurătoare: de sus în jos pentru l a c r i m e, și de jos în sus pentru s î n g e.

Doină din Ardeal:

„Stăi, bade, și odihnește
Și calul ți-l potcovește
Cu potcoave de aramă —
Cu lacrimele sub *barbă*,
Cu țintuțe de argint —
Cu lacrimi pînă-n pămînt..."

(J.B., *Trans.* 267)

Alta:

„Cine desparte doi dragi,
Ducă-i corbii carnea-n fagi;
Cine face orz din grîu,
Șează-n sînge pînă-n brîu,
Să-l mînce viermii de viu!
Șează-n sînge pînă-n *barbă*,
Mînce-l viermii de ispravă!..."

(*Ibid.*, 281)

Doină din regiunea Năsăudului:

„Cînd am fost tatii mai drag,
M-a băgat Neamțu-n șireag,
În șireagul denainte,
Unde focul se aprinde,
Unde nu-i spicuț de grîu
Fără sînge p î n' l a b r î u,
Unde nu-i spicuț de iarbă
Fără sînge p î n' l a *barbă*..."

(*Familia*, 1886, p. 54)

În literatura poporană, diferitele aspecte ale *barbei* se descriu foarte comic în orațiile de nuntă, cînd e vorba de a se alege un popă care să cetească „cartea împăratului":

„Și chemați popa să vie,
Că el lătinește știe;
Dar nu vrunul *barbă*-l u n g ă
Trei zile să nu-i ajungă,
Nici vrunul cu *barba*-r a r ă

Să ne ţiie pîn' deseară,
Nici vrunul cu *barba*-d e a s ă
S-o citească ne-nţeleasă..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 171)

Variantă:

„Vrun popă cu *barba* d e a s ă
Să ne citească cartea-aleasă,
Să nu fie cu *barba* c ă n i t ă
Să rămîie cartea necitită,
Ori vrunul cu *barba* r a r ă
Să ne ţiie pîn' deseară,
Ci unul cu *barba* c a f u s u l
Să ne dea curînd răspunsul..."

(*Ibid.*, 175)

Despre *barba* c ă n i t ă la români vorbeşte deja cu despreţ şi cu groază Ion Neculce, *Letop.* II, p. 245: „(Duca vodă) îşi c e r n i a *barba*, pe atîta se cunoştea că nu avea acătare minte sau frica lui Dumnezeu..."

Balada *Mihu Copilul:*

„Ianuş Ungurean,
Vechiul hoţoman,
Cu *barba* z b u r l i t ă,
De rele-nvechită,
Pînă-n brîu lungită,
Cu brîu-nvălită..."

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 234:

„Un bătrîn cu *barba* ţ e p o a s ă, ciudată..."

Balada *Oprişanul:*

„Mihnea-vodă se scula,
Faţa albă îşi spăla,
Barba n e a g r ă-şi peptina,
La icoane se-nchina..."

Fără antiteză de „alb" şi „negru", în balada *Constantin Brîncovanul:*

„Brîncovanul se scula,
Faţa blîndă îşi spăla,
Barba a l b ă-şi peptina..."

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 254: „(Constantin Cantemir) la stat nu era mare, era gros, burduhos, rumăn la faţă, buzat; *barba* îi era a l b ă c a z ă p a d a..."

Despre *barba* a l b ă e curioasă expresiunea „de păr oiesc" în balada *Gruia lui Novac:*

„Împăratul că-l vedea,
Da din grai aşa-i grăia:
— Du-te, cuc călugăresc
Cu *barba* d e p ă r o i e s c !"

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, f. 104 a: „avu sventiia sa legături gréle şi uciseturi dése, de pâr şi de s v â n t a *barbâ* trasŭ şi schĭuopit în obraz..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1681, oct. 3 (f. 42 a), despre Sf. Dionisie Areopagitul: „căruntŭ, chicosŭ adecâ părulŭ lungŭ, lungăreaţâ *barba* r ă r i ş o a r â...“

Pentru o *barbă* a l b ă cu mărgini sure sau gălbui, ne întîmpină un admirabil epitet tot la Dosofteiu, Januar. 25, descrierea S-tului Grigorie Teologul: „nu foarte lungâ *barba*, ce destul de deasâ; plĕşivŭ, alb la păr; *barba* pre la marginĭ a f u m a t â.

Acelaşi, Jan. 30, despre S-tul Vasile cel Mare: „albŭ la părŭ, a f u m a t â marginea *barbei*...“

Cu epitetele de a l b ă, n e a g r ă, l u n g ă etc., *barba* figurează adesea în porecle.

Sub Alexandru-vodă, predecesorul lui Mihai Viteazul, marele vistier la 1592—1593 era boierul *Barba*-A l b ă (Venelin, *Vlacho-bolgarskiĭa gramaty*, p. 235).

Într-un crisov de la Mihai-vodă Racoviţă din 1726 *(Cond. ms. Asachi*, t. I, p. 512, 514, în Arh. Stat. din Buc.) se menţionează un boier „Ianache *Barba*-L a t ă“ cu nevasta sa „Catrina *Barbă*-L ă t o a e“.

În vechea noastră ierarhie, chiar în prima jumătate a secolului XIX, *barba* m a r e era unul din semnele cele distinctive ale unui boier de treaptă înaltă. E foarte interesantă în această privinţă următoarea naraţiune a unui d i v a n i t:

Constantin Golescu, *Călătoria*, 1826, p. 161: „La noi, lăcuitorii din multa juguire ce au avut şi neluminare nu-şi cunoaşte nici datoria către altul, aducînd închinăciune numai aceluia de care să teame, cum stăpînului său, zapciului, ispravnicului de-l va cunoaşte, iar către oricare om nu-şi scoate căciula, fie măcar de cea mai mare treaptă. Cum mi s-au întîmplat chiar mie să mă întîlnesc cu mulţi lăcuitori cu căruţe pe drumuri, şi nici unul nici căciula şi-au scos, nici drumul jumătate mi-au dat, în vreame ce, v ă z i n d u - m ă c u *barbă*, m-a u c u n o s c u t c ă s î n t d e t r e a p t a d i v a n u l u i. Iar mai tînăr fiind, dar ispravnic şi împrejurat de slujitori, atunci întîlnindu-mă au căzut la pămînt cu capetele goale...“

v. *Boier.*

„A c ă u t a c u i v a î n *barbă* = a stima, a respecta pe cineva, a-şi stăpîni furia către el pentru vîrsta sau oarecari virtuţi ce posedă“ (Costinescu).

Pentru un popă, *barba* este nu numai o podoabă, dar încă un atribut atît de esenţial, încît „a r a d e *barba* p o p e i“ însemnează: a - l r ă s p o p i, a-i lua darul.

Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 60: „Însă iată nevoie mare! că zic oamenii: pre popa încălţat cu opinci şi pre popa fără *barbă* nu trebuie crezut; şi apoi aceasta încă le mai ţine *barbele*...“

„Nu mai taci, popă? că fac de-ţi rade *barba!*“ (Laurian-Massim).

v. *Popă.*

Judecînd după următorul text, r a d e r e a *barbei* se întrebuinţa uneori ca pedeapsă şi pentru poporul de jos:

Ion Canta, *Letop.* III, p. 179: „Acest domn (Constantin Mavrocordat) cu domnia întâi au urmat cu obiceiurile altor domni, iară într-aceasta a doua domnie multă supărare au făcut ţărei cu obiceiuri nouă, şi macar că în doi ani ce au domnit văcărit n-au scos, dar au scos hărtii: pre toată luna şi sărac şi bogat şi tânăr şi bătrân, tot omul să aibă pecete în sîn, şi pre toată luna cerea capuri, şi mulţi oameni de frică şi de sărăcie fugia

prin munți și prin codri, și mulți peria de frig și de foame, și mulți din fruntașii satelor s-au primejduit cu ulița și l e-au r a s *barbele*..."

Întru cît se atinge de Țara Românească, pedeapsa prin r a d e r e a *barbei* se constată într-un mod decisiv prin crisovul lui Constantin-vodă Șerban din 1654, care se află în posesiunea contelui Talievici la Craiova și unde se zice că țăranii din satul Dărvar în Mehedinți, fiind prinși cu minciuna și cu clevetirea împotriva boierilor Filișeni, drept pedeapsă „au avut capetele și *barbele* r a s e ca neşte o a m e n i r ă i și v i c l e n i: „бритвꙋет главе им и брадове ꙗкож нѣци чловѣци зли и лꙋкави."

„A r a d e *barba* cuiva = a-l înfrunta, a-l bate" (Costinescu).

Deja la vechii romani, a pune mîna pe *barba* cuiva era privit ca o gravă insultă.

Persius II, 28:

„Idcirco praebet stolidam tibi v e l l e r e b a r b a m Iuppiter..."

Horatius, *Sat.* I, 3, 133:

„...v e l l u n t tibi b a r b a m
Lascivi pueri..."

Martialis, X, 90:

„B a r b a m v e l l e r e mortuo leoni..."

Se știe legenda din Tit Liviu (V, 41) despre luarea Romei de către gali: a fost de ajuns ca un gal să atingă ușurel *barba* senatorului Papirius pentru ca acesta, furios de o asemenea insultă, să-l izbească cu măciuca: „scipione eburneo in caput incusso iram movisse". Cu această ocaziune Tit Liviu ne spune că pe atunci fruntașii Romei purtau toți *barbe* lungi: „barbam suam, ut tum omnibus promissam..." De aci „*barba* s t r ă m o ș i l o r", la Juvenal, XVI, 31: „barba majorum".

Cu toate astea, românul rîde de *barba* m a r e sau *barba* l u n g ă.

Proverbii din colecțiunea lui P. Ispirescu (Tocilescu, *Rev.* I, p. 451):

„*Barba* lasă să se ducă, capul să trăiască."

„*Barbă* mare,
Dar minte n-are."

„*Barbă* lungă pînă-n burtă,
Și minte pînă-n gît scurtă..."

Zilot, *Cron.*, p. 20: „ocărîta ispravă a căpitan-pașei și a celorlalți pași, p l i n i d e *barbă* și g o i d e m i n t e..."

Astfel epitetul „*barbă* m a r e" putea fi luat și ca insultă, ca „sudalmă", după expresiunea vechilor legi românești.

Pravila Moldov., 1646, f. 123 b: „De va dzice neștine altuĭa: tu aĭ *barbă* m a r e, ĭaste cuvăntŭ ce să prinde și drept sudalmâ și nu dreptŭ sudalmâ, pentru că acéstĭa cuvinte să chĭamâ ca neşte izvoade, și gĭudețulŭ mai bine créde cumŭ să fie fără de sudalmâ, drept acéĭa nu să va certa atunce acela č-aŭ dzis acélĭa cuvinte..."

Tot așa, numai cu ortografia schimbată, în *Pravila* lui Mateiu Basarabă, 1652, p. 81.

Alte zicători sau locuțiuni proverbiale despre *barbă:*

„Cine scuipă în bătaia vîntului, își scuipă în *barba* sa = cine batjocorește pre altul, pre sine se batjocorește" (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 90: „să ai tu atîta minte în crieri cîți peri în *barbă*..."

Despre îmbătrînire:

Jipescu, *Opincarii*, p. 56: „Ca s-ajungi acolo, bine, va să-ți ningă-n cap nițel și să porți gisea-n *barbă*...“

De asemenea:

„An seuipam în iarbă
Și es-timp în *barbă*...“

(Pann, II, 146)

„Cine are *barbă*, să-și cumpere și pieptene“ *(Ibid.*, III, 111).

„Tragi nădejde ca spinul de *barbă*“ *(Ibid.*, III, 118).

Laurian-Massim *(Gloss.*, 228): „să nu se facă dîră prin *barbă* = să nu se deschiză cale, să nu se facă început, să nu devină un învăț“.

Zilot, *Cron.*, p. 46: „El tot acela era, sărmanul; dar ce folos! că-și d e d e s e *barba* î n m i n a fiiu-său, și cum este vorba rumânească: cum îi cînta, așa juca...“

În graiul tîlharilor, „mă mănîncă *barba*“ însemnează: „văz ceva po care aș vrea să-l fur“.

Basmul bucovinean *Cei trei tîlhari* (Sbiera, *Povești*, p. 268): „Intrînd pe ușă în casă, au aruncat unul din ei ochii în pod și, zărind o slănină mîndră și groasă aninată-n pod, au zis către celalalt: — Firtate, mă mănîncă *barba!* — Lasă c-om rade-o! răspunse celalalt...“

„*Barba* l u i S o l o m o n“ pare a juca un rol în vrăjile poporane.

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 116:

„Iar ca să-l poți omorî,
Tot drept în pept să izbești,
Unde avanul de han
Poartă baier fermecat
Ce este puterea sa,
Fiind în baier cusut
Un deget afurisit,
Citeva fire de păr
Din *barba* l u i S o l o m o n
Și alte lucruri drăcești...“

v. *Solomon*.

II. *Barbă* = b ă r b i e, mai ales la femei și la copii.

A. Pann, II, 95:

„O văduvă-n vîrstă, bătrînă, zbîrcită,
Cu doi dinți în gură, *barba* ascuțită,
Nas cît pătlăgeaua...“

C. Negruzzi, *Cum am învățat românește:* „Mumele uimite suspinau sub bonetele înhorbotate. Lacrimi de bucurie izvorau din ochii lor, odată frumoși poate, dar acum stinși și împregiurați de un cerc purpuriu; aste lacrimi, strecurîndu-se pe lîngă zbîrciturile nasului ca pe niște uluce firești, ajungeau sub buza dedesubt, unde *barba* î n t o a r s ă înnăuntru le oprea ca o stavilă...“

Laurian-Massim: „Ce de bube a scos copilul pe „*barbă!*“

III. *Barbă* = perii lungi cari cresc sub bot sau sub cioc la unele
200 animale: *barba* maimuței, *barba* țapului, *barba* cocoșului...

Cimilitura despre „capră": „Cine se naşte cu *barbă*?" *(Şezătoarea*, 1892, p. 63).

Laurian-Massim: „Ce frumoasă *barbă* are cocoşul nostru!"

Metaforic se zice *barbă* despre o parte a unui vas sau vreun alt lucru de care poţi să apuci ca de *barbă*.

Ghicitoarea despre „fedeleş":

„Urduc-burduc,
De *barbă*-l duc,
De *barbă*-l aduc."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 227)

IV. În botanică, se deosebesc la unele cereale varietăţi cu *barbă* şi fără *barbă:* grîu cu *barbă*, orz cu *barbă*, „*barba* spicului" *(L.M.)*. Apoi un număr de plante se numesc: *barba*-boierului, *barba*-călugărului, *barba*-caprei sau *barba*-popei, *barba*-împăratului, *barba*-lui-Aron, *barba*-lupului, *barba*-sasului, *barba*-ungurului, *barba*-ursului, despre cari se vorbeşte la locurile lor.

v. [1,2]*Bărbat. — Bărbie. — Bărbuţă. — Bărboaie. — Bărbărie. — Bărbătuş. — Bărbier. — Bărbos...*

BARBÒVSKI, n. pr. pers.; une ancienne famille noble moldave. O veche familie boierească din Moldova, care din numele său primitiv Bărbescu, de la Barbu, făcuse deja în secolul XVI *Barbovski*, pentru a imita finalul *-owski* al numilor nobilitare polone. Să se observe că numele propriu Barbu nu există de loc la poloni şi nici la ceilalţi slavi.

v. *Barbu.*

Moda de a acăţa cîte un -ski la neşte numi curat româneşti s-a introdus în Moldova din zilele lui Alexandru cel Bun, încuscrit cu curtea din Cracovia. Aşa la 1404 ne întîmpină boierul „Bîrlea Horlovski = de Hîrlău" (Ulianitzki, Материалы, p.15), la 1407: „Mihail Dorohunski = de Dorohoi" şi „Ilieş Dumitrovski = de Dumitreşti" *(Ibid.*, p. 16), la 1433: „Jurjea Fratovski = de Frăteşti" *(Ibid.*, 34) etc., iar într-un act din 1435 ne izbim de o listă întreagă de boieri cu -ski:

Isaia Banovski,
Ucliata Zubrovski,
Ştefu! Şerbanovski,
Duma Braniştarski,
Mîndrea Jumatatinski,
Stanciul Bagaetski,
Stan Bîrlea Voroniţski,
Vitolt Ripujinski,
Denisco Hropotovski,
Steţco Jurjea Toporovski,
Danco Jurjea Fratovski,
Iliaş Negrinski,

şi alţi cîţiva (Ulianitzki, p.50). Dacă această modă ar fi persistat, întreaga boierime a Moldovei lua un aspect curat polonez, deşi în sînul ei nu se afla nici un polon; şi n-ar lipsi, desigur, istorici cari, pe un asemenea temei, să susţină originea slavică a nobilimii la români.

Cel mai vechi *Barbovski* cunoscut este marele boier al lui Petru-vodă Rareș, menționat în crisovul din 1530 *(Arhiva ist.* I, 133) ca „portar al Sucevei" (Барбовского портарѣ сочавскаго), adecă castelan al capitalei Moldovei, demnitatea care se traducea obicinuit prin h a t m a n.

Despre acest *Barbovski* vorbește Urechia, *Letop.* I, p. 157: („Petru-vodă Rareș) au trimis pre Grozea vornicul cel mare și pre *Barbovski* h a t m a n u l, carii era mai credincioși din boierii sei..."

De atunci familia *Barbovski* a scăzut pe nesimțite la treapta de boiernași.

Pe timpul lui Vasile-vodă Lupul trăiau ca „boieri de țară" în districtul Dorohoiului: Pentelie *Barbovske* și Pătrul *Barbovske (Condica ms. a mănăstirii Bărnova*, p. 51, în Arh. Stat. din Buc.).

„Păntelei *Barbovskii*" figurează și într-un act din 1656 *(Arh. ist.* III, 233), unde totodată se menționează satul B a r b e ș t i i, forma toponimică de la patronimicul B ă r b e s c u, de unde s-a polonizat apoi *Barbovski.*

În fine, între boierii moldoveni emigrați în Polonia cu Ștefan-vodă Petriceicu era și: Ion *Barbowskiy (Arh. ist.* I, 53).

Nu știm dacă această familie mai există astăzi.

v. *Barnovski.* — *-ski.*

BÀRBU, n. pr. pers. m.; Balbus? *Barbu*, mai adesea articulat *Barbul*, la genitiv *Barbului*, la vocativ *Barbule*, a fost totdauna unul din numile cele mai poporane la români, mai ales în Țara Românească, atît la boieri precum și la țărani. El nu se află în calendar, și de aceea *Barbii*, printr-o asociațiune curat fonetică, își serbează ziua onomastică la Sînta B a r b a r a, cu care însă n-au a face etimologicește. Românul *Barbu* să fie oare din latinul B a l b u s, un nume foarte obicinuit la vechii romani? sau nu cumva se va fi trăgînd dintr-un nume vechi latin nu mai puțin obicinuit B a r b a, cu trecerea finalului *-a* în *-u* prin analogie cu majoritatea nomenclaturei personale bărbătești? Este greu a ne rosti între ambele ipoteze. În orice caz, *Barbu* nu există la vecinii noștri slavi, decît numai la bulgari prin împrumut de la români, uneori chiar sub forma cea articulată *Barbul*, fie păstrată intactă, fie prefăcută în B a r b u r. Astfel într-o baladă poporană bulgărească publicată de Bezsonov Временникъ Моск. Общества истории, t. XLIII, p. 223-27) ne întîmpină la un loc R a d u l și B a r b u r.

Ion Ghica, *Scrisoarea XVI:* „Pe cel dentîi îl chema *Barbu* și-i zicea B ă r b u c i c ă..."

Balada *Fata Bărbulesei:*

„Sus pe malul Oltului,
La casele *Barbului*,
Barbului boierului..."

și mai jos, nevasta lui: B ă r b u l e a s ă (Bibicescu, *Poez.pop.*, 261 sqq.).

Hora *Barbu:*

„*Barbule* din Răsuceni,
Ce cați la noi la Strîmbeni?

Ce cați, *Barbule*, la noi?
Ori nu-s fete pe la voi?..."

(Vulpian, *Texte*, p. 20)

Variantă:

„Ce cați, *Barbule*, la noi?
Nu sînt fete pe la voi?
— Ba sînt, da-s cam mititele,
Nu mă pot iubi cu ele..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 335)

În Moldova numele *Barbu* a devenit foarte rar și-l mai poartă numai *doară* țiganii.

Cîntecul *Plugului* din Moldova:

„Dar a ajuns plugul într-un os de rimă
Și s-a făcut mici și fărîmă;
Eu degrabă l-am luat
Și la *Barbu* ț i g a n u l,
Care bate cu ciocanul,
Am alergat..."

(*Analele literare*, 1888, p. 43)

Din *Barbu* se formează patronimicul B ă r b u l e s c u și toponimicul B ă r b u l e ș t i.

v. *Barbovski*. — *Bărbucă*. — *Bărbucică*.

BARBÚN (pl. *barbuni*), s.m.; t. de zool.: barbeau, Cyprinus barbus. Un pește de rîu cu patru fire de b a r b ă împregiurul gurei, din care cauză se numea lătinește b a r b u s, b a r b o, b a r b u l u s (Nemnich), de unde toate numirile sale neolatine, apoi prin împrumut de la români serbul b a r b u n alăturea cu numele curat slavic „bradavatitza" și neogrecul μπαρμποῦνι (Cihac, I, 22). Forma românească *barbun*, ca și cea venețiană b a r b o n, vine din prototipul latin b a r b o n e m, întocmai ca „păun" din „pavonem". *Barbunul* nu e tocmai gustos, de unde proverbul francez: „Il ressemble au barbeau, lequel n'est bon ni à bouillir ni à rôtir" (Rolland, *Faune popul.* III, 148).

v. *Barbă*. — *Pește*.

BÀRBUR s. **BÀRBURE** (plur. *barburi*), s.m.; 1. sorte de broderie sur la partie supérieure d'une chemise de paysan; 2. tranchant ou fil d'une hache, d'une cognée. Cuvînt păstrat cu ambele sale sensuri, mai cu samă la românii de peste Carpați.

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 98.: „*Barbur*, lărgitura cămeșei bărbătești de la pept și spate"; iar la pag. 12 cămașa e descrisă așa: „Cămașa la guler e cusută cu arnici, mînecele la încheietura pumnului sînt cu pumnișori sau pumnași de mătase ori de arnici, și e croită cu clini atîrnați susuoară de pave sau păvițe, cari se împreună la pept și la mijlocul spatelor de așa-numitul *barbur*..."

Doina din Ardeal (J.B., *Trans.*, 307):

„Maică, pînă ce-oi veni,
Tu cămașă mi-i croi,
Dar să n-o coși omenește,
Ci s-o coși cătănășește:
Pe *barburul* denainte
Pune plug cu șease vite,
Pe *barburul* dinapoi
Pune plug cu șease boi..."

unde d. Jarnik observă în notă (p. 350): „După cît am aflat, *barburul* este o chindisitură în formă de triunghi", iar în glosar (p. 20) traduce cuvîntul prin „broderie", ș-apoi într-o notă (p. 350) adaogă: „cuvîntul se întrebuințează și despre alte lucruri, de ex. *barburul* toporului".

„*Bărbure* se numește partea din jos a ascuțișului unei securi; la plural: *barburii* securilor" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Întru cît privește sensul de „tranchant", care e cel fundamental, Jarnik nu se înșeală cînd afirmă că *barbur* vine din b a r b ă: „barba toporului" sau „barba securei", o expresiune metaforică de aceeași natură ca „buza" în doina *Lelea citează:*

„Cine are bardă mică,
Facă-i b u z a subțirică:
Cînd s-a repezi prin gloate,
Să deie sărut de moarte..."

(Alex., *Poez. pop.*², 319)

Dentii cată să fi fost femininul b a r b u r ă = lat. b a r b u l a, adecă „bărbioară", trecînd apoi la genul masculin prin analogie cu sinonimii t ă i ș, a s c u ț i t etc. Cît se atinge de sensul „broderie", el este posterior, datorindu-se unei oarecari asociațiuni de idei, bunăoară între forma triunghiulară a *barburului* de la cămașă și între aceea a ferului unei securi: ⊂

v. *Barbă.* — *Secure.*

BÀRBURA, s.f. artic.; 1. n. pr. pers. f.: Barbare; 2. jour de la S-te Barbare et les coutumes populaires qui s'y rattachent. *Bàrbura* este o veche formă latină B à r b a r a, păstrată la popor în locul formei medievale paleoslavice V a r v à r a, care figurează în calendar. Scăderea lui al doilea *-ba-* la *-bu-* este un fenomen de disimilațiune, propriu silabelor reduplicate.

Slavici, *Novele*, p. 79: „*Barbura* lui Corbei veni să spună din partea Siminei că de cu sară nu poate veni..."

Sfînta Varvara se serbează la 4 decembre, urmată de Sf. Sava și de Sf. Nicolae, alți doi sfinți foarte poporani la români, astfel că cele trei zile sînt privite în popor ca una și aceeași sărbătoare prelungită: o singură *Barbură*, „trei zile rele de bube" și în cursul cărora totodată la țăranii din Banat — zice Simeon Mangiucă (*Calendar* pe 1882) — „se face turta de dragoste".

v. *Dragoste.*

„La Sfînta Varvara poporul zice *Barbura.* În ziua ei copiii se î m b ă r b u r e a z ă cu fructele călinului la barbă, la frunte și la obraji..." (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Jipescu, *Opincaru*, p. 67: „Ce mai aştepţi *Barbura*? îmbărbureazã-te încai, în loc de căline, cu cocoloaşe, şi pune-ţi şi terci în cap...“

v. *Îmbărburez.*

„*Barbura* sau borboasele, după cum îi zic ţăranii, se face în prima zi a Sîntului Sava (4 decembre) şi se obicinuieşte aşa: fiecare femeie însemnează pe faţa copiilor chipul crucii cu degetul arătător muiat în miere sau zahar dizolvat. Scopul acestei operaţiuni este ca la acei copii cari nu zăcuseră încă de vărsat să le iasă vărsatul dulce ca mierea sau zaharul. Pe de altă parte, nu se dă copiilor de mîncare mere, pere, prune, nuci, cartofi, gulii sau bob, pentru ca să nu iasă vărsatul mare ca aceste poame“ (S. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

v. *Borboase.*

La macedo-români nu există forma *Barbura*, ci numai cea grecească Varvara. Prin etimologia poporană de la varvar, această sfîntă a căpătat acolo un caracter de răutate, pe care nu-l are de loc la daco-români: ea omoară femeile cari lucrează în ziua ei şi pe cari apoi Sf. Sava — printr-o altă etimologie poporană — le însăvonează, iar Sf. Nicolae le-ngroapă. De aci locuţiunea: „Varvara u-nvărvără, Sava u-nsăvănă, ş-ai Nicola u-ngrupă“ (Papahagi).

v. *Nicoară. — Sava.*

¹BARDÀC s. **BARDÀCI**, s.m.; t. d'hortic.: variété de prunier. „Prunus domestica şi prunus insititia, aceste două specii dau o mulţime de varietăţi ce se cultivă în toate părţile ţărei, sub denumirile vulgare de: pruni, curcudei, *bardaci*, avrami etc.“ (Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 67).

Fructul acestui prun se zice: prună bardacă, perjă bardacă sau numai: bardacă.

„Soiurile prunului: perj, perj-alb, *bardac*, avram, goldan, prun, curcudel şi porumbrel“ (Preut N. Sandovici, Dorohoi, c. Tărnauca).

„...perj, prun, prasad, motrun şi *bardaci*...“ (G. Pohrib, Bîrlad).

„Varietăţile prunelor: goldane = prune rotunde, bardace = prune cu gît, avrame = prune mari galbene“ (Stareţ Dionisie, Gorj, m-rea Polovragi).

Întrebuinţarea cuvîntului în Moldova şi totodată în Oltenia indică răspîndirea lui şi o vechime oarecare. D. Şaineanu *(Elem. turc.*, p.13) crede că *bardac* „prun“ este acelaşi cuvînt cu bardac „ulcior“ din turcul bardak „cruche“. Nouă ni se pare cu totul altceva. Descrierea acestei varietăţi ca „prună cu gît“ ne face a bănui că bardacă derivă dintr-un prototip slavic bradač „bărbos“, adecă o prună cu barbă. Această etimologie *bardac* = bradač se împacă cu obicinuita metateză a lui *a* denaintea licuidei în vorbele româneşti cele vechi împrumutate de la slavi: *baltă* = *blato*, *daltă* = *dlato*, *scovardă* = *skovrada*, *gard* = *gradŭ* etc., iar prin urmare: *bardac* = *bradač*, Cît se atinge de trecerea finalului slavic *-č (-ci)* la români în *-c (-k)*, apoi este un fenomen de analogie disimilativă întocmai ca în „*berbec*“ în loc de „berbece“, „şoarec“ în loc de „şoarece“ şi altele, adecă forma cea cu *-ci* fiind considerată de către popor ca pluralul unui singular cu *-c (k)*, pluralurile *berbeci*, *şoareci*, *bardaci* au disimilat analogiceşte cîte un singular neorganic ca „berbec“, „şoarec“, „bardac“. Prin aceeaşi procedere, pluralul feminin „prune bardace“ a produs pe singularul bar-

d a c ă. Cu toate astea, într-un mod sporadic se aude şi forma *bardaci*, care ar fi din punct în punct slavicul b r a d a č, dacă nu cumva este o palatalizare posterioară, deja pe terenul românesc, din forma *bardac* prin acţiunea inversă a analogiei asimilative cu pluralul, ca în „cîrnaţ" în loc de „cîrnat = lat. carnatum" din cauza pluralului „cîrnaţi", „dorobanţ" în loc de „dorobant = germ. Trabant" prin pluralul „dorobanţi" etc. Serbeşte un fel de prune se cheamă b a r d â c l i ĭ a, dar numai în Sirmia, la coastele Banatului (Karadžić). Să fie oare un împrumut de la români?

v. *Prun.*

²BARDÀC. — v. ²*Bardacă.*

¹BARDÀCĂ. — v. ¹*Bardac.*

²BARDÀCĂ s. **BĂRDÀCĂ** (plur. *bardace*, *bărdace*), s.f.; cruche, broc. C a n ă. U l c i o r. „Vas mic de pămînt, ulcea cu toartă de băut apă" (Costinescu). Se zice la singular şi b a r d a c sau b ă r d a c. Turcul b a r d a k „pot de terre, cruche" (Şaineanu); la români însă cuvîntul fiind foarte răspîndit şi de tot ţărănesc nu pare a fi luat de la osmanlii, ci de la comani, în graiul cărora: „ b a r d a c = urceus" (Kuun, *Cod. Cuman.*, p. 300).

Basmul *Poveste ţărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 263): „Dac-ar fi cineva să-mi dea şi mie un colac să-mbuc şi o *bardacă* de apă de izvor să beau..."

v. *Canĕ.*

BÀRDĂ (plur. *barde*, rar *bărzi*),s.f.; hache. „Un fel de secure a tîmplarilor, cu tăişul lat şi coada scurtă, cu care lucrează numai cu o mînă" (Costinescu). Altădată se întrebuinţa la români şi ca armă de război. Din maghiarul b á r d „hache" (Cihac).

Biblia Şerban-vodă, 1688, *Psaltirea* LXXIII, 6:

„Ca întru o dumbravă de lémne, cu topoară au tăĭat uşile lui deodată, cu săcuri şi cu *bardă* surpară pre elŭ..."

„Quasi in sylva lignorum securibus exciderunt januas ejus in id ipsum, in securi et a s c i a dejecerunt eam..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 203 b: „Dintru cariĭ, unulŭ cu foamĭa, altulŭ hăcuitŭ şi demicatŭ cu *barda*, ĭară al treile băgat în focŭ, să săvârşiră..."; şi mai jos:

„Martinŭ demicatŭ de *barda* m â c i l e a s c â
Ş-au deschisŭ colnicŭ către vĭaţa cerească..."

Psaltirea lui Corbea, ms. circa 1700, în Biblioteca Academiei Române, ps. LXXIII:

„Cu săcure şi *bardă* l-au surpat pre el,
Şi l-au junghiat ca pre un nevinovat miel."

Doina *Lelea vitează:*

„Cine are topor mare,
Scoată-mi-l la foc de soare;
Cine are *bardă* mică,
Facă-i b u z a subțirică:
Cînd s-a repezi-prin gloate,
Să deie sărut de moarte...“

(Alex., *Poez. pop.*², 319)

Balada *Grue Grozovanul:*

„Două cruci numai făcea,
«Doamne-agiută!» el zicea,
Bardă-n mînă apuca
Și-n tătari se arunca,
Ca un vînt înviforat
Într-un lan de grîu uscat...“

Cîntecul *Plugului* din Moldova:

„Dar a ajuns plugul într-un os de rîmă
Și s-a făcut mici și fărîmă;
Eu degrabă l-am luat
Și la Barbu țiganul,
Care bate bine cu ciocanul,
Am alergat;
El îndată l-a-njghebat,
Căci cu *barda* bărduia
Și cu chila chilia,
Așa că singur pe brazdă mergea...“

(*Analele literare*, 1888, p. 44)

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 127: „Acea ușă se deschidea pe o scară de peatră închisă între doi păreți și dreaptă, care ducea într-un pridvor al cărui acoperiș sta rezimat pe stîlpi ciopliți din *bardă*...“

Despre oameni proști și grosolani: „n e l u a t î n *bardă*, cioplit numai cu securea“ (R. Simu, Trans., c. Orlat).

În balada *Corbea* descrierea spînzurătorii:

„Jupîneasa Carpena
Adusă din Slatina,
Numai din topor cioplită
Și din *bardă* b ă r d u i t ă,
Pe la vîrf cam ascuțită...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 520)

Într-o variantă:

„Jupîneasa Carpena,
Sor' bună cu Cînepa,
Adusă din Slatina,
Din pădurea Cocala,
Tăiată cu securea,
B ă r d u i t ă cu *barda*,
Din teslă frumos luată,
Cu rindeaua îndreptată...“

(*Ibid.*, 530)

Pluralul *bărzi* e rar; în vechile texturi ne întîmpină numai *barde*. Cîntecul poporan *Bradul şi teiul*:

„Meşterii că mă ochesc,
La pămînt că mă trîntesc,
Cu *bărzile* mă cioplesc,
Cu gealău înă geluiesc..."

(Marian, *Bucov.* I, 192)

Biblia Şerban-vodă, 1688, *Prov.* XXX, 14: „nepotul rău are dinţi de sabie şi măsălele *barde*..."

v. *Secure.*

BÀRDĂŞ. — v. *Barză.*

BARDÌŞ (plur. *bardişe)*, s.n.; ancien t. milit.: hache à longue manche. O armă pe care, în secolul XVII, românii au cunoscut-o de la poloni. Cuvîntul e înrudit cu b a r d ă.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 247: „*bardişe* este un fel de arme: topoare cu coade lungi..."

Polonește b a r d y s z, rusește бердышъ „lunata securis" (Linde).

v. *Bardă.*

BÀRDOŞ. — v. *Barză.*

BÀREM s. BARÉM, adv.; au moins, du moins. Se mai aude: *barim* şi *barîm*. Sinonim cu m ă c a r, b a t î r, î n c a i, c e l p u ţ i n. Turcul b a r i m „du moins" (Barbier de Meynard), de unde serbii şi bulgarii au luat şi ei b a r e m sau b a r i m (Miklosich), ba şi albanezii b a r i sau b a r e (Gustav Meyer). Cihac totuşi (II, 479) vrea cu orice preţ să tragă pe *barem* din maghiarul b à r „quoique", de unde numai pe alocuri în Ardeal se aude b a r *(Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 85).

„În loc de m a c a r, pe la noi se zice mai mult *barîm* şi b a t î r, de ex.: *barîm* o leacă de pîine, sau b a t î r o leacă de pîine" (N. Petriceanu, Iaşi, c. Popeşti).

Cîntec din Ardeal:

„Eu mă duc, mîndra rămîne.
Cum s-o fac s-o duc cu mine?
Barem calea jumătate,
Să n-o las aşa departe!"

(J.B., *Trans.*, 112)

Tot de acolo:

„Bade, inimă de piatră,
Ce nu vii la noi vrodată?
Barăm numai pînă-n casă,
Să mă vezi pe min' mireasă;

Barăm numai pîn'la poartă,
Să mă vezi pe mine moartă..."

(*Ibid.*, 143)

Balada *Petrea și Măcinica*:

„Bate-o-aș, de-o aș putea,
Pînă pielea i-ar crepa,
Ca să mai capete minte
Barăm cît un bob de linte..."

(*Tribuna din Sibiu*, 1887, p. 15)

Basmul *Voinicul cel fără de tată* (Ispirescu, *Legende*, p. 123): „Voinicului îi păru bine de astă întîmplare, mai cu samă — gîndea el — că va fi *barim* o slugă în curte..."

P. Ispirescu, *Citea-n varză (Col. l. Tr.*, 1882, p. 127):

„— Ce să-ți dau, mă omule? ce să-ți dau acum la miezul nopții?
— Scoal' și fă *barim* o azimioară, că iată sînt pocîltit de tot..."

Basmul *Sfîntul Arhanghel* (Stăncescu, *Basme*, p. 288): „Tot sînt eu sărac lipit pămîntului, *barim* să găsesc copilului un naș cu dare de mînă să ne mai fie și de un ajutor..."

Slavici, *Novele*, p. 429: „Dac-o fac, să o fac *barem* deplină!..."

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 145: „Ei, dar la lăsatul-secului de Paște e mai mare păcatul să nu-și facă *barim* datinele moștenite de la părinți. Nu să-și mănînce plăcinta cu brînză împreună, nu doară să bată alvița băiatul și fata la aceeași grindă, dar c e l p u ț i n ce se cuvine mai mult: doi bulgări de alviță și două lumînări de seu..."

v. *Batîr.* — *Încai.* — *Măcar.*

BARIJ
BARIȘ } — v. *Bariz.*

BARILCĂ s. **BALÈRCĂ** (plur. *barilce*, *balerce)*, s.f.; baril. B u r i u, b u t o i a ș. Deși de origine occidentală, acest cuvînt ne-a venit d-a dreptul de la ruși sub forma *barilcă* = барылка sau баримка, care a devenit apoi prin metateză *balercă*, întocmai cum din rusul h o r i l c ă s-a făcut h o l e r c ă.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 254, vorbind despre luxul unui polon: „Ciuberele cu care adăpa caii era de argint, și cofe, și *barilce*, și ținte la hamuri..."

Axinte Uricarul, *Letop.* II, p. 163: „împlînd toate v a s e l e căte avea, *barilce* și altele..."

Amiras, *Letop.* III, p. 133: „o *balercă* au îngropat-o în acea pivniță, zicănd că este vișănap..."

Alexandri, *Ginerele lui Hagi-Petcu*, act. I, sc. 6: „Spune stolnicului să scoată din pivniță o garafă de Comandaria de cea bună... Am adus-o eu însumi de la Chipru... ține opt sute de lei *balerca*..."

Cîntec de nuntă:

„Că mi-oi face gura leică
Și pîntecele-o *balercă*,
Ca să mai pot bea și holercă..."

(Marian, *Nunta*, p. 839)

Oraţie de nuntă din Moldova:

„Avînd pentru oşteni
B u ţ i cu vin
Şi *balercc* cu rachiu..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 163)

Ghicitoarea despre *balercă:* „Am o vacă cu buricul în spate" (Sbiera, *Poveşti*, p. 320).

v. *Buriu.*

BARÎM. — v. *Barem.*

BARÎZ s. **BARIŞ** s. **BARIJ** (plur. *barizuri, barişuri, barijuri);* s.n.; b a r è g e „étoffe de laine-légère et non croisée" (Littré). Cuvînt curat franţuzesc, introdus la noi prin comerciu şi devenit foarte poporan.

Baican, *Strigările precupeţilor*, Buc., 1884, p. 8.: „Poftiţi să vă dăm pălărie, căciuliţă, cojocèle, sumăeşe, mănătăluţe, cizmuşoare, pantofaşi, *barizuri*, cituri, materii de lînă-n lînă..."

Doina *Marioara:*

„Of! leliţă Mărioară,
Cu polcuţa roşioară,
Cu *barizul* foc şi pară,
Măritä-te-n astă vară..."

(Marian, *Bucov.* I, 9)

Despre femei bătrîne, locuţiunea „a-şi d a *barişul* p e c e a f ă" a căpătat înţelesul de „a perde ruşinea".

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 148: „bătrînele prea sînt de tot, prea dau pilde rele, prea se ocolesc, prea bombăne, prea se uită chiondorîş, prea-şi dau, la vreme de bătrîneţe, *barişul* pe ceafă şi-şi pun poalele-n cap..."

v. *Anghină.*

BÂRNEE, s.f.; dépouille, butin, proie. P r a d ă. J a f. Cuvînt foarte enigmatic: **БАРНЕЕ**, care ne întîmpină în *Psaltirea Scheiană*, circa 1500 (ed. Bianu), de unde l-a reprodus întocmai Coresi, 1577, ps. CXVIII:

„Bucuru-mă eu de cuvintele tale, că aflaiu *barnee* multă..."	„Exsultabo ego super eloquia tua, sicut qui invenit s p o l i a multa..."

La Silvestru, 1651: „ca cela ce află d o b ă n d ă multă..."

În *Biblia Şerban-vodă*, 1688: „ca cela ce află j a f u r i multe..."

Nici la Coresi, nici în *Psaltirea Scheiană* cuvîntul nu e accentat; este învederat însă că tonul cade pe prima silabă, căci dacă accentul ar fi pe a doua, am avea în textul cirilic: **БЪРНѢЕ** nu **БАРНЕЕ.**

Noi credem că acest *bărnee* nu e altceva decît o formă metatetică din paleoslavicul **БРАНИЄ** „luare", „collectio, συλλογή".

v. *Jaf.*

 BÂRNIŢĂ. — v. *Burniţă.*

BARNÒSCHI. — v. *Barnovschi.*

BARNÒVSCHI, n. pr. pers. m.; une branche de l'illustre famille noble moldave M o v i l a. O ramură din neamul domnesc al Movileștilor, care a dat și ea Moldovei un domn: pe Miron-vodă M o v i l ă *Barnovschi* (1626—1630).

Cantemir *(Descr. Mold.*, ed. Papiu, p. 45) zice că acest principe era polon: „Miron *Barnovski*, natione P o l o n u s". Polonul Petricki, scriitor contimpuran, ni-l arată, din contra, nu numai ca pe român curat, dar încă, înainte de a fi ajuns la domnie, ca pe cel mai înverșunat dușman al polonilor: „erat in Castris Osmani, 1621, B e r n a v i u s, vetusto in nos odio perque latrocinia Podoliae clarus, magna gratia V a l a c h u s" (apud Engel, *Gesch. d. Mold.*, 262). În războiul turco-polon din 1621 Miron *Barnovschi*, în capul unei cete de voluntari moldoveni, îngrozise pe poloni prin vitejia sa personală. Iacob Sobieski *(Comment. Chotinensis belli*, Dantisci, 1646, p. 32) îl numește: „B e r n a s c i u s, praedonum gentis suae fax". „B e r n a w s k i — zice Stanislau Lubomirski (Zegota Pauli, *Pamiętniki o wyprawie Chocimskiej*, Krak., 1853, p. 73) — este foarte bine văzut de sultanul Osman, căruia i-a dat vro cîteva zecimi de poloni prinși vii în război și pe care-l sfătuiește de a merge drept asupra Cameniței". Tocmai despre acel război vorbește Miron Costin, *Letop.* I, p. 259, cînd zice: „După moartea Radului-vodă celui Mare, boierii și țeara, văzând pre *Barnovschi* ce era hatman pre aceia vreme, om de țeară și fără ficiori, cunoscut și la Poarta Împărăției pentru slujbele ce făcusă la Hotin în vremea lui sultan Osman, au ales cu glasurile tuturor pre *Barnovschi* hatmanul la domnie".

Adevăratul neam al acestui principe, după cum am mai spus, era M o v i l ă, iar *Barnovschi* nu este decît o poreclă croită după modelul polon din numele moșiei B ă r n o v a (v. *Barbovschi).* El însuși, în mai toate crisoavele sale, își dă numele întreg: „Miron M o v i l ă Barnovschi" *(Arh. ist.*, passim).

Tatăl său, la 1606, sub Ieremia Movilă, Dumitru *Bărnovske*, era mare-postelnic *(Cond. Asaki*, t. I, f. 85 a, ms. în Arh. Stat. din Buc.). Într-un zapis din 1583 Ieremia Movilă, pe atunci mare-vornic, și cu toți frații săi, fii ai marelui-logofăt Ion Movilă, numesc pe acest Dumitru: „nepotul lor Dumitru fiĉorul luĭ Văscan Movila părcălabul", adăogînd că într-o vreme el „aŭ fostu pribag în Țara Românească" *(Cond. Asaki*, t.I, f. 456). V ă s c a n M o v i l ă, bunicul lui Miron *Barnovschi* și văr primar cu Ieremia Movilă, căci nu era frate bun cu dînsul, este cel întîi dintre M o v i l e ș t i care-și dedese porecla de *Barnovschi* și care jucase un rol însemnat sub Despot-vodă. Sommer *(Vita Despotae*, pag. 38, 45, 142) vorbește de mai multe ori despre dînsul, punîndu-l între boierii cei mai de frunte ai Moldovei: „Proceres qui dignitate et opibus pollebant plurimum: B e r n o v i u s, Moczog et Stroicza..."

O frumoasă legendă despre calul lui Miron *Barnovschi* se citește la Ion Neculce, *Letop.* II, p. 203: „Cînd i-au tăiat capul lui *Barnovskii*-vodă, calul lui au și început a sări, cât n-au mai putut să-l ție comisul în mînă, și scăpându-l din mână pe loc au căzut de au murit. Și văzând turcii, mult s-au mirat și au zis: nevinovat au fost acest om..."

Miron Costin, *Letop.* I, p. 268: „Se pomenește den zilele lui *(Barnovschi*-vodă) și o iarnă ce căzuse în luna lui mart, cării ierni îi zic: i a r n a l u i *Barnovschi*-vodă..."

Obiceiul de a califica iernele cele grele cu numele principelui care domnea atunce a rămas la români pînă în timpii moderni, bunăoară la Zilot, *Cron.*, p. 10: „Iarna aceasta au fost din cele osebite, că şi zăpadă năprasnică au căzut, şi viscole deosebite şi geruri au fost; pentru acceea au rămas de se pomeneşte: i a r n a de l a H a n g e r i u l..."

v. ²*Movilă.*

BÀROS s. BARÒS (plur. *baroase*, şi *barosuri*) s.n.; gros marteau de forge. Cuvînt ţigănesc luat din grecul βάρος „poids".

Cîntecul *Vasilcei:*

„Ciobotari cu-ntinsorile,
Lăutari cu arcuşele,
Ţigani cu *baroasele*..."

şi mai jos:

„Români cu topoarele,
Ţigani cu *baroasele*,
Cobzarii cu cobzele,
Lăutarii cu diblele,
Casapi cu masatele,
Olteni cu palanţele,
Dănciuci cu copăile,
Bucătari cu cleştile..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 135—6)

Plugurelul din Moldova:

„Nanu cum îl auzea,
Îndată afară ieşea,
Cu *barosul* d-a spinare,
Cu ilăul după cap,
Negru ca un drac..."

(*Analele literare*, 1888, p. 51)

Cîntecul de frică al ţiganului într-o satiră poporană:

„Temi-te tu, pilă?
— Nici ţiră!
Dar voi,
Foi?
— Nici noi!
Dar tu, *baros*?
Tu eşti mai fricos,
Ia dă-te jos!"

(*Familia*, 1885, p. 524)

O variantă:

„Tu, *baros*,
Să mergi pe jos;
Tu, cleşte,
Mergi bărbăteşte..."

(P. Ispirescu, *Snoave*, p. 117)

v. *Ţigan.*

BARŞÒN (plur. *barşoane)*, s.n.; 1. velours rouge pourpre; 2. sorte de coiffure de femme. Maghiarul b á r s o n y. Se aude numai la românii de peste Carpaţi. Sinonim cu c a t i f e a şi cu vechiul u r ş i n i c.

Cîntec din Ardeal:

„Că-i rochie de *barşon*,
Ş-aşteaptă mînă de domn;
Rochie de c a t i f e a:
Umblă domnii după ea..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 222)

Strigătură din Ardeal:

„Cîte şute,
Cîte mute,
Toate-s cu *barşon* pe frunte;
Lelea cu *barşoanele*
Nu şti mulge oile..."

(J.B., *Trans.*, 424)

Alta:

„Şoade vremi am ajuns, Doamne!
Că fetele-s toate doamne:
Cu laibăre de *barşoane*
Şi cu şurţuri de cartoane,
Părinţii le mor de foame!"

(*Gaz. Trans.*, 1888, nr. 52)

Pe lîngă *barşon* se mai aude în regiunea Turdei şi forma metatetică *braşon* (Mîndrescu, *Elem. ungureşti*, p. 39).

v. *Catifea.*

BARZ. — v. *Barză.*

BÀRZĂ (plur. *barze* şi *berze)*, s.f.; t. de zool.: Ardea ciconia, cigogne. Pasere călătoare, mare, cu ciocul şi picioare foarte lungi, pene albe pe corp, de acelaşi gen cu c o c o r u l sau g r u i a. Afară de Muntenia şi Banat, pe aiuri se zice mai mult s t î r c sau c o c o s t î r c.

Berzele la apropiarea toamnei pleacă de la noi spre ţări mai calde şi se întorc către primăvară.

„Despre cocori şi *berze* cînd se întorc în ţară pe la martie, e un semn că nu mai ninge" (I. Georgescu, Dolj, c. Bodăeşti).

„La 1 martie sau mărţişor, oamenii leagă copiilor la gît aţe roşii cu alb şi cu bani; copiii le păstrează pînă vin *barzele* şi atunci zic: n-aţi negreţele şi dă-mi albeţele" (G. Eftuşescu, Dobrogea, Constanţa, c. Ciobanu).

În unele locuri românii cred că în călătoriile sale *barza* serveşte pe neştiuteţ drept cal pentru şiretul c u c.

„Poporul zice că cucul pleacă peste mări şi se-ntoarce în ţară la primăvară şezînd pe spatele *berzei*, care astfel îl transportează" (D. Vasilescu, Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

La vechii romani *barza* era privită ca un fel de pasere sfîntă, „avis pia et benigna" (Nemnich). La români ea se bucură pretutindeni de aceeaşi socotinţă.

Alexandri, *Poez. pop.*², p. 13: „Unii şerpi însă au privilegiul de a fi respectaţi, de pildă acei de casă. Ei, ca şi *barzele* de pe coperişul casei şi ca rîndunelele de sub streaşină, sînt oaspeţi neatinşi..."

Din legendele şi credinţele poporane despre *barză*, adunate de S.F. Marian *(Ornitologia poporană* II, 310 sqq.), sînt mai însemnate următoarele:

1. *Barza* fusese dentru-ntîi un om căruia Domnul Hristos îi dedese un sac legat, plin de şerpi, broaşte şi alte jigănii, pentru ca să-l arunce în mare şi astfel să nu mai fie asemeni jivine pe uscat; omul însă a dezlegat sacul, lăsînd să se împrăştie jigănii pe pămînt; atunci D-zeu l-a prefăcut pe el în *barză:* „vei umbla prin toate bahnele şi păraiele pînă ce vei aduna iarăşi la un loc în sac pre toate jigăniile cărora le-ai dat drumul". Sacul este guşa cea mare la grumaz, pe care o are *barza.*

2. *Barza* este „împărat peste toate broaştele din lume".

3. *Barza* fusese oarecînd om, dar o babă vrăjitoare l-a prefăcut „într-o pasere cu picioare mari şi cu gîtul lung".

4. *Barza* n-are coadă, adecă este bearcă, fiindcă mersese să aducă lui Făt-Frumos „apă-vie" şi „apă-moartă", cari nu se află decît numai „între munţii ce se bat în capete", şi acolo vîrfurile munţilor, izbindu-se tocmai cînd *barza* izbutise să scape, îi apucară coada.

5. Dacă cineva supără o *barză*, furîndu-i ouă sau omorîndu-i puii, ea îşi răzbună aducînd în pliscu un tăciune şi aprinzînd casa acelui om.

6. *Barza* fiind din fire foarte recunoscătoare, „în tot anul, după ce şi-a scos puii, aruncă pe unul jos stăpînului de casă în semn de mulţămită pentru că a lăsat-o să-şi facă cuibul pe casa acestuia şi pentru că, prin tot timpul cît a stat aice, nu i s-a întîmplat nici o neplăcere din partea căsaşilor".

7. Cînd *barza* „îşi acopere puii, e un semn că în scurt are să plouaie".

8. Dacă cineva împuşcă o *barză*, „trebuie să păţească rău: ori că-i înlemneşte vreun picior, ori că i se-ntîmplă altă nenorocire, căci e păcat a omorî o pasere care nu face oamenilor nemic rău, ci din contra numai bine".

Mersul *barzei* fiind foarte falnic, de aci proverbul:

„S-a-nfoiat ca varza
Şi s-a-ngîmfat ca *barza*".

(Pann, I, 161)

O aluziune la firea cea răzbunătoare a *barzei* ne întîmpină în balada *Iorgovan:*

„Alţii ziceau ca să-l arză,
Ochii doar să-i ia o *barză*
Şi să-i duc-acas' la el,
La copilu-i mititel..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 560)

Ghicitoarea despre „buric":

„Cuibul *berzei*
În mijlocul bălţii..."

(*Ibid.*, 218)

Pliscul *barzei* se numeşte c i o c şi mai ales c l o b a n ţ.

Delavrancea, *Vis şi viaţă*, p. 137: „În sfîrşit ajunseră la pădure: şi de cum ajunseră le clănţăniră dinţii aşa de tare, că parcă cu toţii ar fi avut c i o c u r i de *barză*...“

S.F. Marian, *Ornit.pop.* II, 330: „luînd un tăciune aprins în c l o b a n ţ...“

Sonul pe care-l produce *barza* cu c l o b a n ţ u l ei a dat naştere la mai mulţi verbi onomatopoetici:

„*Barza* t o c ă n e, cocorul curuieşte“ (C. Ionescu, Ialomiţa, c. Borăneşti).

„*Barza* p ă c ă n e ş t e“ (G. Poppescu, Ialomiţa, c. Broşteni).

„*Barza* t o a c ă sau t o c ă n e ş t e“ (A. Bărbulescu, Ialomiţa, c. Pribegii).

„*Berzele* c l ă p ă i e s c sau t o a c ă“ (I. Mănescu, Ialomiţa, c. Mărculeşti).

„*Barza* c l ă m p ă n e ş t e“ (G. Basoc, Tecuci, c. Homocea).

„*Barza* c l ă p ă n e ş t e“ (I. Burghelea, Tutova, c. Iveşti; I. Chirica, Tutova, c. Cîrjeoanii).

Toţi aceşti verbi izvorăsc din onomatopeele t o c, p o c şi c l a p.

Poporul deosebeşte două varietăţi de *barză:* „*barza* a l b ă şi *barza* g r i v ă, adecă cea cu aripele negre“ (D. Damian, Rîmnic-Sărat, c. Bălăceanu).

Deşi termenul *barză*, întru cît ştim noi, se aplică numai la „cigogne“, totuşi el ne întîmpină cu sensul de „pélican“ în *Biblia Şerban-vodă*, 1688, *Levit.* XI, 17—18:

„... şi s t â r c u l şi porfirionŭ şi *barza* şi lebăda...“	„... et i b i n et porphyrionem et p e l e c a n e m et cygnum...“

Ibid., *Deuter.* XIV, 18:

„... şi *barza* şi şoĭumul şi câte-i samănă luĭ...“	„... et p e l e c a n e m et charadrium et similia ei...“

v. [1]*Babiţă*. — *Batcă*.

De unde oare vine cuvîntul *barză*?

Etimologia propusă de Cihac (II, 10), care identifică *barza* cu polonul b a g „cigogne noire“ şi totodată cu rusul b u z a n ŭ, nu e serioasă. Tot atît de puţin serioasă din punctul de vedere fonetic este ecuaţiunea *barză* = b ă l ţ a t ă, la Laurian-Massim *(Goss.*, 66). Eu însumi am avut succesiv asupra acestui cuvînt două ipoteze.

Iată prima părere, pe care am emis-o în *Istoria critică* (ed. din 1873, p. 308): „Dintre cele trei păseri, pe cari Linneu le confunda într-un singur grup: *ciconia*, *ardea* şi *grus*, prima este cea mai a l b ă. Genul ciconia se subdivide la rîndul său în trei specii, din cari iarăşi mai a l b ă decît toate este cea vulgară, numită de românii din Muntenia *barză*. În istoria naturală această specie se cheamă: ciconia a l b a, cigogne b l a n c h e. Elenii îi ziceau πέλαργος, în care lesne se recunoaşte de asemenea constitutivul ἀργός, a l b. Astfel a l b e a ţ a a fost totdauna trăsura exterioară cea mai caracteristică a *barzei* printre celelalte păseri de cari ea se apropie prin configuraţiune. Însuşi terminul *barză* caută să exprime dară ideea de ceva a l b. Ei bine, îi veţi căuta în deşert această derivaţiune în toate limbile de sub soare. Veţi afla numai şi numai albaneşte: b a r d[hë] „blanc“. Pretinde-va Rösler că românii au adus *barza* din Epir? Din norocire pentru noi, albaneşte b a r d[hë] are exclu-

sivamente înțelesul adiectival de a l b, iar la *barză* se zice „lelek", încît este evident că românii nu aveau ce să împrumute de acolo, ci trebuiau s-o găsească într-o altă limbă, în care era și b a r d = albus și *barză* = ciconia, astfel că, lăsînd la o parte pe cel întîi, ei și-au apropriat numai pe derivatul său. Tot așa, bunăoară, părinții noștri au luat în timpii moderni de la slavi vorba „pagubă", fără să ia totodată și radicala „gubiti"; dacă însă limba slavică nu și-ar fi format „paguba" din „gubiti", după cum albanezii nu și-au format *barză* din b a r d[hë], puteau oare să fi luat românii ceea ce nu exista?..."

A doua părere despre *barză* eu am expus-o la 1878 în *Cuvente den bătrâni*, t.I, p. 269. Iat-o:

„Are afiliațiuni sigure numai cu limbile celtice. În unele dialecte franceze o varietate de *barză* (ardea garzetta, Buschreiher) se cheamă pînă astăzi b a r d e t, deminutiv dintr-un b a r d = *barză*. Despre vechii galli, Turnebiu (Diefenbach, *Origines*, p. 241, cfr. *Kuhn's Beitr.* V, 446) ne spune că la dînșii cîntăreții se numeau b a r d i, iar ciocîrlia b a r d a e a sau b a r d a l a. Să nu uităm că și numele latin al *barzei: ciconia*, în dialectul prenestin *conia*, însemnează de asemenea «cîntătoare», de la radicala *can* (Corssen, *Ausspr.*[2], II, 248). Să mai amintim că la celți cuvîntul b a r d prezintă o formă armoricană asibilată b a r z (Belloguet, *Gloss. gaulois*, 111), deși această tranziție, negreșit, este independinte de cea românească. Oare nu cumva dintr-un celtic b a r z a se va fi născut actualul spaniol g a r z a (portugez g a r ç a) «*barză*», pătruns apoi și-n Italia? Cît pentru trecerea inițialului *b* în *g* la spanioli, a se alătura: span. *gurό* din franc. *bourreau*, span. *gorracho* = *borracho* din lat. *ebriacus*."

Prima din cele două ipoteze ale mele a fost adoptată de Hugo Schuchardt (*Ueb. Hasdeu's altrumän. Texte*, p. XXIII), care însă, în același timp, suggeră o foarte ingenioasă idee și anume: nu cumva la nașterea românului *barză* și a spaniolului g a r z a va fi concurs într-un mod oarecare sinonimul latin a r d e a: „Dennoch liesse sich das südromanische und das ostromanische Wort zusammenbringen, wenn man von lat. a r d e a ausginge, worauf dort g a r z (in g a r z o n e, vgl. franz. g a r c e) eingewirkt haben würde, hier ein alteinheimisches Wort b a r d".

Să supunem procesul unei nouă cercetări, utilizînd nește materialuri pe cari nu le cunoscurăm nici la 1873, nici la 1878.

În Oltenia și-n Banat, adecă în chiar cuibul naționalității române, s-a păstrat pînă astăzi o formă neasibilată: b a r d, foneticește mai veche decît *barză*.

„Cucostîrcii pe la noi se zic b a r d o ș i, la singular b a r d o ș" (Banat, c. Jupalnic lîngă Orșova).

„Pe la noi *berzei* îi zice b a r d ă ș, de ex.: văzurăm b a r d ă ș i i; era numai b a r d ă ș i" (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

Fie dară celtic ca în a doua a mea ipoteză, fie tracic ca în cea dentîi, *barză*, adecă b a r d ă, este la noi un element lexic antelatin, primit de la daci, cari la rîndul lor puteau să-l fi moștenit de la traci, sau să-l fi împrumutat de la celți, una din două.

Găsind pe acest b a r d ă în Dacia ca termen autocton, „alteinheimisches Wort", după expresiunea lui Schuchardt, legionarii romani n-au uitat totuși pe străbunul latin a r d e a, din care fonetica românească trebuia să facă a r z ă.

De aci ambii sinonimi înrîurind unul pe altul, prin fuziunea b a r d ă + a r z ă s-a născut actualul *barză*.

Ceea ce confirmă din punctul de vedere semasiologic această etimologie, datorită luminoasei observaţiuni a lui Schuchardt, este că cellalt nume românesc al *barzei:* c o c o s t î r c, s-a născut şi el prin fuziunea a doi sinonimi: c o c o r şi s t î r c.

Deci:

barză = bard + ardea : : cocostîrc = cocor + stîrc.

Barza a dat limbei noastre istorice cîteva interesante derivate:

1. Numele personal B a r z e sau B é r z e şi B a r z u.

Într-un crisov de la Ştefan cel Mare din 1502 *(Cond. ms. Asaki*, t.2, f.24, în Arh. Stat. din Buc.) se vorbeşte despre boierul *Bérzĭa* (Бѣрзѧ).

Crisov de la Miron-vodă Barnovski din 1629 *(Cond.ms. Asaki*, f. 92): „Gheorghie ficĭorul Zbĭarăi nepotul B a r z u l u i..."

Zapis muntenesc din 1649 *(Doc. Rom.* I, nr. 244, în Arh. Stat. din Buc.): „locurele anume, la părul lu B a r z u 2 locure..."

2. Numele personal B a r z o t ă, cu acelaşi sufix -o t ă ca în „Calotă", „Albotă", „Bòotă", „Càpotă", „Arnotă", „Başotă", „Balotă" etc., de unde apoi topicul B ă r z o t e n i, vechi sat în Vîlcea a mănăstirii Hurezu *(Condica ms. a Hurezului*, în Arh. Stat. din Buc., p. 56, 59, 62 etc.); de asemenea două păraie în Tutova: B î r z o t a şi B î r z o ţ e l (Condrea, *Dicţ. geogr. al Tutovei*, p. 21).

v. *-otă.*

3. Numele local compus B ă r z o g î r l ă = *Barză* + g î r l ă, analog cu numele local compus „Ciorogîrlă = cioară + gîrlă": B ă r z o g î r l ă, o localitate peste Olt menţionată în actele mănăstirii Tismana *(Doc. Rom.* I, în Arh. Stat. din Buc., n-rile 54, 55).

4. Într-o hotărnicie din 1764 *(Cond. ms. a mănăstirii Snagovu*, în Arh. Stat. din Buc., f. 44 a): „piscul *barzei*", unde este de observat genitivul cu *-a-* în loc de: *berzei.*

v. *Cocor. — Cocostîrc. — Stîrc.*

BARZU. — v. *Barză.*

BASAMÀC (plur. *basamacuri)*, s.n.; eau-de-vie de la pire espèce. Sinonim cu h o l e r c ă, t ă r î ş, p o c i r l ă. *Basamac* se face din rachiu de bucate — porumb sau grîu — amestecat pe jumătate cu apă, uneori chiar 1/4 rachiu la 3/4 de apă.

Dr. C. Istrati, *O pagină din istoria contimporană*, p. 295: „... otrăvitoare băuturi: pocirlă, tărîş, *basamac*, rachiu de Moldova, cari omoară clasa noastră de jos!..."

Basamac circulează uneori şi ca poreclă pentru beţivi, bunăoară într-un cîntec:

„B a s a m a c e,
Nu te face,
Adă testimelu-ncoace!..."

Cuvîntul nu e vechi, şi totuşi a ajuns a fi foarte răspîndit. El se trage probabil dintr-o înjurătură ungurească trivială.

v. *Horilcă.*

BĂSAMĂ, adv.; apparemment, à ce qu'il paraît. O contracțiune din b a g s a m ă. Sinonim cu p e s e m n e. Acest adverb se aude la românii din Biharia *(Conc. lit.*, 1887, p. 1004).

v. *Bag. — Samă.*

BASAÒCHI s. BAZAÒCHI (plur. *basaochi*, *bazaochi)*, adj. et s.m.; drôle, coquin, mauvais plaisant. D e ș a n ț a t. *Basaochi* se aude numai în Moldova.

Alexandri, *Harță răzeșul*, sc. 14:

„Harță: Da ce este aici? Ce plîngi, Mărioară?

Mărioara: Cum n-oi plînge, bădică, dacă vine *basaochiul* ista de-mi tăvălește pinza cu picioarele lui... gioacă pe dînsa ca un curcan șuierat..."

Unul din jocurile copilărești cele mai obicinuite este enumerațiunea comică a diferitelor părți ale obrazului, bunăoară la francezi:

„Menton fourchu,
Bouche d'argent,
Nez cancan,
Joue bouillie,
Joue rôtie,
Oeil de Picard,
Oeil de saint Martin,
Tape, tape, tape sur le robin.."

(Rolland, *Jeux de l'enfance*, p. 19)

În Moldova unul din asemenea jocuri sună așa:

„Barba bărbărie,
Gura gurărie,
Nas năsălie,
Ochi *bazaochi*,
Sprîncene coțofene,
Frunte vălătuc,
Hap de țuluc!

Se aude în județele Iași și Botoșani, în Tîrgul-Frumos, Hîrlău etc. La fiecare vers, acela care recită apucă pe copil de barbă, de nas etc., iar cînd zice „Hap de țuluc" îl apucă de părul din frunte" (Th. Speranția).

Moldovenescul *basaochi* nu este altceva decît înjurătura rutenească b i s o v o - o k o sau b i s o v - o k o, literalmente „ochiul-dracului".

O ciudată etimologie italiană a acestui cuvînt ne întîmpină la G. Seulescu *(Arhiva Albinei, Suplem.*, 1845, nr. 11): „*Baza-ochiu, basaochiul:* căutătoriu în gios = b a s s a-o c c h i o".

v. *Bujavercă.*

BASARÀB. — v. *Basarabă.*

BASARÀBĂ, articulat BASARÀBA (plur. *Băsărăbești*, modern *Basarabi)*; n. pr. pers. m.; 1. nom ancien général de la caste nobiliaire dans la Petite-Valachie; 2. nom spécial de l'ancienne dinastie princière en Valachie.

Basarabă este cuvîntul cel mai important din întreaga l i m b ă i s t o r i c ă a românilor.

Dacă ne va fi dat a lămuri cu deplinătate:
cine au fost *Basarabii?*
de unde?
de cînd?
o întinsă lumină se va răspîndi asupra perioadei celei mai lungi și totodată celei mai întunecoase din trecutul naționalității române.

I. BASARABII N-AU FOST O FAMILIE, CI O CASTĂ.

Cantemir zicea că pe timpul său nu mai existau demult *Basarabii (Gesch. d. osm. Reichs*, 608).

Cantemir greșește.

În adevăr, contimpuranul său Constantin Brîncoveanul nu era *Basarabă* în linia bărbătească, măcar că, după expresiunea cronicarului: „și-au pus nume de domnie Constantin *Basarabă*-vodă" (Nic. Costin), măcar că pe medalia sa gravează cu litere mari: CONSTANTINVS BASSARABA, măcar că înjurătura trivială muntenească cu „*Basaraba* tatei" sau „*Basaraba* mamei" pare a se referi la dînsul, și măcar că sub acest nume se memorează el pînă astăzi în jocul copilăresc *Halea-malea* din Moldova:

„— De-a halea-malea!
— Încotro ți-i calea?
— Deschide porți!
— A cui porți?
— A lui *Basarabă.*
— Ce-i dai vamă?
— Un cățel
Ș-un purcel
Și pe N. de-un picior..."

(Th. Stamati, *Alixandria*, 109)

în unele varianturi chiar cu numele de botez: „Costea *Basarabă*" (G. D. Teodorescu, *Poezii pop.*, p. 197). Tot așa de puțin *Basarabă* era celalt contimpuran al lui Cantemir, Șerban Cantacuzin, măcar că își da numele de: іоанъ шърбанъ кантакознно басарабъ. Și mai puțin *Basarabă* este astăzi o ramură a Bibeștilor, măcar că-și croiește o fantastică genealogie tocmai de la Radu-Negru în ridicula carte a contelui Amédée de Foras: *Notice historique et généalogique sur les Princes Bassaraba!* Prin urmare, se poate zice că pe timpul lui Cantemir nu mai existau urmași recunoscuți din acea ramură a *Basarabilor* care, începînd de la Mircea cel Mare și de la frate-său Dan, își monopolizase, fie ca „Dănești", fie ca „Drăculești", tronul Munteniei; dar a zice că nu mai exista n e a m u l B ă s ă r ă b e ș t i l o r e fals, fiindcă acel neam cuprindea nu o singură, ci o mulțime de ramuri, unele rămase în ființă pînă astăzi.

În secolul XVI numai dintre *Basarabi* se numeau marii bani ai Craiovei, căci numai *Basarabii* aveau dreptul ereditar la bănie, ca unii ce erau b a n o v e ț i , b a n i ereditari, bani „de moșie", după cum ne-o spune lămurit pe la 1530 biograful contimporan al patriarcului Nifon (ed. Erbiceanu, p. 60): „un neamŭ carele era maĭ alesu și maĭ temătorĭu de Dumnezeŭ, căruĭa era n u m e l e d e m o ș i e B a n o v e ț i, adecă *Băsărăbeștiĭ*". Așadară Buzeștii, bunăoară, pogorîtori din marele

ban Vlad de pe la 1535, erau *Basarabi;* de asemenea *Basarabi* sînt Creţuleştii, pogoritori din marele ban Dobromir de pe la 1565. Chiar Mihnea Turcitul, cînd numise pe la 1568 mare ban al Craiovei pe grecul Ianc (Venelin, p. 225), putea să pretexteze nu fără temei că numeşte pe unul din B ă s ă r ă b e ş t i, căci acel Ianc îşi măritase pe soru-sa după Petraşcu cel Bun şi era unchi al fiilor acestuia (cfr. Walther, în Papiu, *Tesaur* I, p. 9: „matris frater gente Graecus, qui et ipse antea dicto Balmi officio functus erat"), deci nu un om străin neamului B a n o v e ţ i l o r. Cel dentîi, nepotul de soră al acelui Ianc, Mihaiu Viteazul, făcînd mari bani pe grecul Manta şi pe serbul George Raţ, îndrăznise a nesocoti pe deplin datina de a da bănia Craiovei totdauna pe mîna *Basarabilor*. În acest chip, orice familie de astăzi va putea dovedi prin acte autentice, ca Buzeştii sau Creţuleştii, cum că străbunul ei fusese mare ban al Craiovei înainte de anul 1600, este o familie din „neamul b ă s ă r ă b e s c".

v. *Banoveţ.*

Alte ramure de *Basarabi* erau aşezate de veacuri în Transilvania, anume în Ţara Haţegului. La 1398 un „*Bassarabe*" este acolo chinez la Riuşor (Fejér, *Cod. Dipl. Hung.* X, 8, p. 447; cfr. *ib.*, XI, p. 504). În colecţiunile documentale ale lui Kemény, păstrate în Biblioteca Universităţii din Cluj, eu am găsit sub anul 1592 la marginea haţegană a Banatului pe nobilul „Franciscus *Bazaraba* de Karansebes" (Kemény, *Cod. Dipl. ms. literalium instrumentor.*, t. VI, p. 111—118), iar la 1686, chiar pe timpul lui Cantemir, în oraşul Hunyad trăia nobilul „Stephanus *Bazzarabai*" (Kemény, *Regestra ms. archivorum*, t. II, p. 263). Tot acolo un sat pînă astăzi se cheamă *Basarabeasa* (Windisch, *Georgr. d. Siebenb.*, 138), şi forma femeiască *Barasabeasă*, analoagă cu „băneasă", „vorniceasă" etc., este foarte remarcabilă prin aceea că presupune numele *Basarabă* a fi ca o demnitate sau un rang, pe cînd femininul de la numi proprii de familie se formează obicinuit prin *-oaie: Bălşoaie, Sturzoaie* etc. După datele oficiale adunate de cavalerul de Puşcariu *(Familiile române*, p. 49—50), pînă astăzi există două familii nobile române *Basaraba* în Haţeg, una în comuna Peşteana, celaltă în comuna Cornești.

v. *Haţeg.*

În fine, nu mult înainte de Cantemir, la 1649, în oştirea căzăcească, printre o mulţime de români cari îşi făceau acolo totdauna ca un fel de şcoală militară şi uneori ajungeau polcovnici sau hatmani, serveau cinci *Basarabi*, fie din Muntenia, fie din Haţeg (Реестр всего войска запорожскаго, ed. Bodianski, Moscva, 1875, p. 73, 142, 148, 187, 208), şi anume: Sava *Basarab* în regimentul de Kaniew şi Marcu *Basaraba* în regimentul de Kalniça; apoi Vasile *Basaraboi* în regimentul de Umani şi Ion *Basarabéi* în acelaşi regiment, a cărora formă nominală cu *-oi* şi *-ei* nu este decît maghiarizatul *Bazzarabai* de mai sus, cu finalul *-i* nobilitar; în sfîrşit, Teodor *Basarabenco* în regimentul de Kiev. Se ştie că rutenii acăţau pe atunci sufixul deminutival *-enco* la numele unui tînăr care trăia pe lîngă tată-său sau o rudă mai mare, aşa că *Basarabenco* presupune pe un bătrîn *Basarabă* venit la căzaci odată cu tînărul.

v. *Căzac.*

În scurt, crengile „neamului Băsărăbesc" erau foarte întinse în afară din dinastia propriu-zisă: nu era o familie, ci o colectivitate de
220 familii cu tradiţiuni comune, un fel de castă care-şi avea cuibul în

Oltenia şi în Haţeg, nu mai departe, adecă cuprindea Dacia lui Traian în sensul cel restrîns al cuvîntului, acea Dacie unde se petrecuse lupta între Traian şi Decebal şi unde s-au păstrat monumente din epoca cuceririi romane. Din acest cuib oltenesc şi circumoltenesc, unii *Basarabi* în cursul timpului emigrau în diferite direcţiuni, dar tulpina lor rămînea curat oltenească. Într-un alt loc *(Ist. crit.* I, 83 sqq.), eu am dovedit că dinastia Muşăteştilor din Moldova a fost şi ea o ramură a *Basarabilor*; un fapt pe care astăzi nu-l mai contestă nimenea. Poate să fi fost tot *Basarabi* şi Asanii, dar aceasta nu ne interesează deocamdată.

Dacă *Basarabii* ar fi fost numai o familie, iar nu o întreagă clasă predomnitoare, atunci Oltenia şi Ţara Românească n-ar fi căpătat numele „Ţărei *Basarabilor*", pe care l-a purtat deja în secolul XIII. Sub anul 1259, vorbind despre o invaziune a mongolilor spre Carpaţi, cronicarul polon contimpuran zice: „MCCLIX. Thartari subiugatis B e s s a r e b e n i s" (Sommersberg, *Siles. rer. script.* II, 82; cfr. Ossolinski, Vincent Kadlubek, ed. Linde, 622). În *Istoria critică* (ed. 2, p. 62 sqq.) sînt grupate mai multe texturi din secolii XIV şi XV, în cari Ţara Românească e numită „a *Basarabilor*" sau B a s a r a b i e: ţarul serbesc Ştefan Duşan (1330—1356); papa Gregoriu XI (1370—1378), împăratul Sigismund (1366—1437), regele Vladislav Iagello (1350—1434), analistul Dlugosz (1415—1480), analistul Miechowski (1450—1523), analistul Thurocz (1450—1490) etc. Astăzi se mai pot adăuga alte fîntîne de prin documente publicate mai încoace (Ulianitzki, Матеріалы для исторіи, Moscva, 1887). Aşa la 1429 marele duce litvan Vitold, vorbind despre certele dintre munteni şi moldoveni, zice: „differencias pro quibus inter B e s s a r a b i t a s et Moldwanos oriuntur quesciones", iar la 1430 ambasadorii poloni vorbesc despre: „woywoda Dan B e s s a r a b i e, adunatis sibi exercitibus gencium B e s s a r a b i c o r u m..." Însuşi Mircea cel Mare, la 1403, în două acte de alianţă cu regele Vladislav îşi dă titlul de: „mare voevod şi domn autocrat a toată ţara b a s a r a b e a s c ă". E nu mai puţin caracteristic că domnii Moldovei, cu Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare în frunte, numeau şi ei Ţara Românească B a s a r a b i e, sau şi mai bine o numeau cu pluralul: *Basarabi*, ca şi cînd ar fi fost *Basarabi* toţi locuitorii.

O cauză foarte curioasă a concurs a face ca numărul cel mare al *Basarabilor* să fie aşa-zicînd învăluit începînd chiar din secolul XIV. Se pare că era un obicei ca în fiecare familie din acest neam numai unul din fraţi sau veri să poarte numele *Basarabă*, şi încă să-l poarte în locul numelui său de botez. Acest obicei se învederează mai întîi la *Basarabii* din Haţeg, cari apar în istorie în secolul XIV şi — după cum am văzut mai sus — există acolo pînă astăzi. În secolii XIV şi XV ei stăpîneau, între altele, în însuşire de „chinezi" satul Rîuşor. Actul din 1398 numeşte trei fraţi: „honestos viros Janustinum et fratres suos B a s s a r a b e et Custe Knesios de Riuşor", şi mai jos: „saepedicti Knesi Janustinus, B e s s a r a b e et Custa" (Fejér, *Cod. dipl. Hung.* X, 8, 447—8); numai fratele al doilea poartă numele de *Basarabă*, fără nici o indicaţiune a numelui de botez. Actul din 1435 constată că chinezii de atunci din Rîuşor, Costa, Stanciul şi Volcul popă, au trădat Ungaria trecînd în Moldova, şi transmite chineziatul în partea „Nobilium Michaelis et B a z a r a d ac Joannis filiorum quondam Joannis de dicta Ryusor" (Fejér, XI, 504). Toţi cei menţionaţi, trei fugiţi şi trei

rămași, erau din aceeași familie chinezială a *Basarabilor* din Rîușor, frați și veri; totuși, numai unul din șease se numește *Basarabă* și iarăși un frate al doilea, al cărui nume de botez ne rămîne necunoscut. Fără îndoială, avem denaintea noastră un obicei, un obicei pe care întrucîtva îl putem urmări în aceeași epocă și la *Basarabii* din Țară Românească.

După moartea primului Dan-vodă la 1386, apucînd tronul fratele său Mircea cel Mare, se pregătise pentru viitor o crîncenă luptă între cele două crengi domnești, o luptă care s-a trăgănat pînă departe în secolul XVI. O creangă numită „Drăculești", după numele lui Vlad Dracul, fiu al lui Mircea și tată al lui Țepeș, se credea în drept a domni prin faptele adevărat eroice ale membrilor săi; posteritatea însă a lui Dan sau „Dănești", de cîte ori izbuteau pe o clipă a apuca domnia, pretindeau că dînșii singuri se pot numi *Basarabi*. Primii doi „Dănești", Dan I și fiul său Vladislav, se mulțumeau cu numile lor de botez *(Arh. ist.* I, 1, p. 19, 73, 142). Dar iată că fiul acestui Vladislav nu se mai știe ce nume de botez va fi avut, căci el se intitulează: „tînărul *Basaraba* voevoda fiul bunului *Basaraba* voevoda", ca și cînd *Basarabi* ar fi fost numai el și tatăl său (Venelin, p. 111, 121). La 1476 domnește fiul lui Dan II, dîndu-și numele tot așa: „*Basaraba* voevoda" *(Ibid.*, p. 118). Cel mai celebru dintre „Dănești" a fost artistul Neagoe. Și el, de asemenea, din dată ce ajunge domn la 1512, nu vrea să mai știe de numele său de botez „Neagoe", ci începe a se scrie pretutindenea: „*Basaraba* voevoda fiul prea bunului *Basaraba* voevoda" *(Ib.*, 137 etc.). Fenomenul este cam același ca și la *Basarabii* din Hațeg; ba este chiar același, dacă vom judeca după crisovul lui Dan II din 1428, în care „sînt numiți, ca fii ai domnitorului, Danciul și *Basaraba*" (Odobescu, *Scrieri* I, 393), adecă este *Basarabă* numai fiul al doilea, întocmai ca în Hațeg.

În Țara Românească urmările acestui fenomen au fost mult mai însemnate de cum puteau ele să fie în Hațeg. Din dată ce stăpînul țării monopoliza numele *Basaraba*, boierii din „neamul b ă s ă r ă b e s c" erau siliți a lua alte porecle, din cauza cărora cu timpul li se uita originea și putea să se pară că *Basarabii* cei foarte mulți de altădată s-au stins aproape cu totul. Era și mai rău cînd veneau la putere „Drăculeștii": atunci oricine și-ar fi zis *Basarabă* era expus a fi privit ca din ramura cea vrăjmașă a „Dănești lor". Astfel s-a întîmplat că în secolul XVII căutai pe adevărații *Basarabi* și nu-i mai găseai, căci *Basarabii* — după cum observă foarte bine patriarcul constantinopolitan Dositeiu în prefața la *Biblia* din 1688: „cîndŭ era boĭari, pentru zavistiia stăpânitorilor celor tiranĭ să chema cu altŭ nume".

Obiceiul de a rezerva numele de *Basarabă* unuia dintre frați sau veri în fiecare din cele multe familii de *Basarabi*, obicei surprins de noi în Hațeg și în Țara Românească deopotrivă, a avut drept efect treptata împuținare aparentă a *Basarabilor*; dar acest obicei fusese el însuși la început efectul unei cauze. Și care cauză? Nu putea să fi fost alta decît tocmai acea mulțime a *Basarabilor*, care făcea ca toți locuitorii din Țara Românească să ajungă a fi priviți de către străini ca „Bassarabeni", „Bassarabitae", „Bassarabici", ba la moldoveni chiar ca *Basarabi*. Fiind prea mulți, *Basarabii* au căutat un mijloc de a nu se confunda cu poporul, și acel mijloc l-au găsit în obiceiul de mai sus, care era un fel de m a j o r a t sau mai bine de m i n o r a t nominal: o concentrare nu de avere, ci de poreclă.

Aci este locul de a vindeca un text, pe care rău l-au îmbolnăvit unii istorici ai noștri, deși în fond el este tot ce poate fi mai sănătos. Vestitul împărat serbesc Ștefan Dușan, vorbind despre coalițiunea tuturor popoarelor învecinate cari năvăliseră asupra tatălui său Ștefan Milutin, numește între dușmani: „Алеѯендра цара Бпьгаромъ и Басарабꙋ Иванка таста Алеѯендра цара сумегь живꙋщихъ Чрьныихъ Татарь и господство сашко и прочіихь съшиимъ господа“, adecă: „Alexandru țarul Bulgarilor, și Ivanco *Basaraba* socrul țarului Alexandru al învecinaților Negri-Tătari, și domnia săsească și alți domni cu dînșii“. În paleografia cirilică lesne confundîndu-se grupul са cu grupul ꙗ, fiindcă în acesta din urmă *i* este legat cu а printr-o liniuță care-l aseamănă cu cirilicul *s*, în loc de „господство сашко“ editorul Novaković *(Zakonik*, 1870, p. XXIII) citise „господство ꙗшко“, ca și cum ar fi vorba despre I a ș i i din Moldova sau cine mai știe despre ce, pe cînd sînt în joc numai s a ș i i din Transilvania, „dominium Saxonum“, сашки fiind în vechea serbească un adjectiv de la сась, de ex.: „сашкимь пꙋтемь = via Saxonum“ (Daničić, *Rječnik* III, 81). Această alianță a sașilor cu bulgarii contra serbilor merită a fi urmărită în fîntînele istorice săsești; în orice caz, ea este un fapt. Mergem mai departe. Pe „Ivanco *Basarabă*“ istoricii l-au prefăcut în domn al Țărei Românești, pe cînd el era numai socrul domnului: таст Алеѯендра цара, iar acel domn nu era Alexandru din Bulgaria, menționat deja deosebit în același text, ci era celebrul Alexandru *Basarabă,* pe care Ștefan Dușan îl numește aci: „țar al negrilor tătari“, înțelegînd prin aceasta „Nigra Cumania“, după cum numeau atunci ungurii România *(Ist. crit.* I, 99). Se știe că tocmai la 1330 Alexandru *Basarabă* era în luptă contra regelui unguresc Carol Robert; și iată de ce în ajutorul aliaților săi bulgari nu putea să meargă peste Dunăre el însuși, ci le-a trimis pe socrul său.

Cînd d. Xenopol zice *(Ist. Rom.* II, 77): „Ivancu *Basarab*, 1310—1320, este urmașul și probabil fiul lui Radu Negru sau Tugomir *Basarab*. Despre acest Ivancu se spune în legile sîrbești ale lui Ștefan Dușan că el ca domn al Valahiei ar fi ajutat țarului bulgar Mihail (1323—1331) în lupta acestuia contra imperiului bizantin. Ivancu *Basarab*, urmînd exemplului dat de tatăl său Radu Negru, mărită pe fata lui după Alexandru, nepotul și urmașul în tronul bulgăresc a lui Mihail etc., etc.“ — în toate acestea ne surprinde aritmetica autorului, în puterea căriia un domn mort la 1320 merge totuși la război între anii 1323—1331, după ce de demult murise, dar nu ne surprinde de loc mulțimea de greșeli, mai multe greșeli decît cuvinte, împletite asupra unui text slavic, pe care d. Xenopol nu l-a văzut niciodată, și care nu e altul decît cel de mai sus. Este însă foarte de mirare că același text, așa de lămurit, așa de limpede, n-a fost înțeles de profesorul rus Brun (Ж. Мин. Нар. Просв., t. 200, 1878, sect. 2, p. 237) și de bohemul Jireček *(Gesch. d. Bulg.*, 290, 293, 298).

Așadară într-o căsătorie a sa înainte de 1330 Alexandru *Basarabă*, puternicul domn al Țărei Românești, ținea pe fata unui Ivancu *Basarabă*, membru și el al neamului *Băsărăbeștilor*, b a n o v e ț și el, din aceeași castă și el, dar nu rudă cu principele, ceea ce ar fi împedecat căsătoria, ci numai un boier mare, pe care ginerele său l-a trimis în capul oștirii contra serbilor.

Acuma dară, după ce noi ştim cine au fost *Basarabii:* nu o dinastie, nu o familie, ci o numeroasă grupă de familii, constituind o castă în toată puterea cuvîntului, mai ales înainte de secolii XV şi XVI, să ne întrebăm: de unde vine numele *Basarabă?*

II. *BASARABĂ* ESTE O COMPOZIŢIUNE DIN TITLUL BAN ŞI DIN NUMELE DE FAMILIE SARABA.

În prima ediţiune a *Istoriei critice*, începător atunci în studii linguistice, eu credeam (t. I, p. 166) că „*Basarab* este de aceeaşi origine cu elenicul βασιλεύς principe" şi am căutat a mă urca pînă la radicala sanscrită *bhas* „briller", dar: 1. radicala cea indo-europee nu e *bhas*, ci *bha*; 2. *bh*, după legi fonetice cunoscute, trebuie să treacă la greci în φ, nu în β; 3. forma cea organică a cuvîntului românesc este nu *Basarab*, ci *Basarabă;* 4. în orice caz finalul *b* nu se explică de loc prin grecul βασιλεύς. Deja în a 2-a ediţiune a *Istoriei critice* eu renunţai cu totul la acea etimologie, şi o mai citez astăzi numai doară ca o fază foarte trecătoare în cronologia cercetărilor mele asupra lui *Basarabă.*

În cronice, în unele texturi mai nouă, rareori în acte oficiale, ne întîmpină trisilabicul *Basarab*, în loc de tetrasilabicul *Basarabă.* Aceasta se poate privi în parte ca o scurtare poporană prin analogie cu celelalte numi bărbăteşti: aşa eu însumi scriam altădată *Basarab*, iar d. Odobescu, chiar atunci cînd traduce un text slavic de la Neagoe-vodă, unde de două ori e pus foarte clar nominativul Басарабъ, îl preface de două ori în *Basarab (Rev. Rom.* I, 816—817). Mai obicinuit însă acest *Basarab* în loc de *Basarabă* este din partea editorilor de cronice şi de vechi texturi o lectură greşită şi o greşită transcriere a graficei cirilice, în care finalul *bă* se scrie dasupra rîndului cu un singur Ъ, dar prin consoana cea suprascrisă se subînţelege totdauna şi vocala ce o însoţeşte, adecă nu *Basarab*, ci *Basarabă.* Apoi nu o dată în texturi se citeşte *Băsărabă* sau *Băsărab*, cu cei doi *a* netonici trecuţi în *ă*, prin analogie cu fonetica normală a limbei româneşti şi totodată prin înrîurirea pluralului celui poporan *Băsărăbeşti*, unde toţi *a* scad la *ă.* Forma însă *Băsărabă* este foarte rară în texturile cele vechi şi aproape fără exemplu în cele oficiale, mai ales pînă la anul 1600, unde scrierea cea tradiţională nu e altfel decît articulat Басарабъ sau nearticulat Басарабж şi Басарабъ. Astfel în colecţiunea de crisoave slavice muntenesti a lui Venelin:

1472: Басарабъ cu genitivul Басарабѣ, nu cu genitivul Басарабы după cum cere gramatica slavică;

1476: Басарабъ

1480: Басарабъ cu genitivul Басарабѣ;

1514: Басарабъ cu acelaşi genitiv, foarte interesant, căci nu e slavic, ci este genitivul românesc nearticulat, care nu poate să provină decît de la un nominativ cu *-ă*, niciodată cu *-ŭ*: *babă* — (unei) *babe*, *roabă* — (unei) *roabe*, *bubă* — (unei) *bube*, *tată* — *tate(i)*, *popă* — *pope(i).*

Forma cea organică este dară *Basarabă*, şi în această formă totul arată că ea s-a compus din două cuvinte:

— dentîi, lungimea *Ba-sa-ra-bă* e neobicinuită în numi proprii
224 cari nu sînt formate prin sufixele onomastice *-eanu* sau *-escu* şi cari tot-

dauna sînt monosilabice, disilabice, cel mult trisilabice, afară numai de străinul „Cantacuzino", scurtat şi acela la moldoveni în „Canta";

— al doilea, patru *a*, din cari primii trei sînt pururea clari în vechile monumente: *Ba-sa-ra-*, nu se pot explica decît prin fuziunea a două cuvinte deosebite fiecare cu tonicul *a*, ceea ce a făcut ca asimilarea vocalică bilaterală să mănţină clar pe *a* cel de la mijloc, prin urmare: *bà-sa-ràbă.*

Rezultă dar că iniţialul *Ba* aparţine în compoziţiune unui alt cuvînt decît finalul *ràbă*, medialul *sa* putînd să aparţină unuia sau altuia din cele două cuvinte în compoziţiune.

Ajunşi aci, lucrul se limpezeşte de la sine.

Fiind vorba despre neamul cel b ă n e s c din Oltenia sau despre acea castă nobilitară a b a n o v e ţ i l o r din care se alegeau b a n i i, compusul *Basarabă* este B a n-S a r a b ă; şi aceasta se întăreşte pe deplin prin sintaxă şi prin fonetică în acelaşi timp.

Românește titlurile se pun înainte de nume sau se pun după nume, nu însă arbitrar, nu deopotrivă, nu fără nici o deosebire, ci urmînd unei regule statornice. După nume se pun titluri individuale: Ion-v o d ă, Ştefan-l o g o f ă t, Petru-s t o l n i c etc.; înainte de nume se pun titluri cari aparţin unei clase de indivizi: j u p î n u l Ştefan-logofăt, b o i e r u l Petru-stolnic, c u c o n u l cutare. În *Basarabă* = *Ban Sarabă*, titlul figurează foarte corect înainte de nume, căci acest titlu distingea pe toţi membrii castei nobilitare din care se alegea capul ţării, pe toţi b a n o v e ţ i i. Astfel într-un crisov de la Vlad Ţepeş din 1491, figurează patru boieri purtînd toţi deopotrivă titlul de „ban", deşi nici unul din ei nu era „marele ban": banul Deatco, banul Deadiu, banul Diicu şi banul Dragomir (Venelin, 130). Erau patru b a n o v e ţ i, adecă patru *Basarabi.*

Ca titlu de breaslă, nu de persoană, graiul cerea dară ca b a n să se pună denaintea numelui: „ban Sarabă". Tinzînd apoi a se aglutina ambele elemente, de vreme ce b a n era inseparabil de S a r a b ă, o lege fonetică imperioasă în limba română împunea mai departe dispariţiunea lui *n* denaintea lui *s* din b a n-S a r a b ă. Trebuia să devină *Basarabă* după cum din „mensa" s-a făcut „masă", din „densus" — „des", „pensare" — „păsare", „pinso" — „pisez", „mansum" — „mas" etc., căci *n* denaintea lui *s* n-a dispărut numai în flexiunea verbală cu tematicul *d* şi *g: tind — tins, plîng — plîns, ung — uns.* Fenomenul a fost în parte cunoscut deja în latina, şi ne întîmpină şi în alte dialecte romanice; la noi însă el formează o normă.

Aşadară, din punctul de vedere sintactic, ca şi din punctul de vedere fonetic, *Basarabă* este b a n S a r a b ă, şi deci, înainte de a se fi putut introduce la români titlul b a n, adecă înainte de secolul X, marea castă oltenească, din care a izvorît dinastia *Basarabilor*, se numea S a r a b ă.

Aglutinarea lui b a n cu S a r a b ă pentru a forma *Basarabă* trebuia să fi fost completă deja în secolul XIII; cel puţin străinii nu mai deosebeau de pe atunci în compoziţiune elementul cel titular „ban", de vreme ce cronicarul Fazel-Ullah-Raşid, descriind sub anul 1240 năvălirea mongolilor asupra „Ţării Oltului", numeşte pe capul acesteia din urmă „Bazaranbam" (D'Ohsson, *Hist. d. Mong.* II, 627—8), adecă „Basarabă-ban", mai adăogînd o dată titlul în coada numelui, după uzul oriental. Cu toate acestea, primitivul S a r a b ă, dacă

nu în memoria poporului, încai în tradiţiunea proprie a *Basarabilor* cată să fi rămas multă vreme cunoscut ca numele cel primitiv al castei. În adevăr, în secolul XIV nu se accenta *Basaràbă*, ci *Bàsarabă*, unde accentul pe *Ba* arată că în această silabă se simţea încă titlul b a n. Pe mormîntul lui Alexandru *Basarabă* din 1364, descoperit de către d. Tocilescu în interiorul bisericei mănăstirii Cîmpulung, se citeşte:

МЦ҃А НОЕБРЇА·ЅЇ ДН҃Ь·ПРѢСТАВИСѦ ВЕ
ЛИКІИ И САМОДРЬЖАВНЫ ГДРЬ·ІѠ·НИ
КОЛА АЛЕѮАНДРЬ ВОЕВОДА·СН҃Ь ВЕ
ЛИКАГО БАСАРАБѪ ВОЕВОДѪ·ВЬЛѢ·
Ѕ·ѠТ ОГ·ЕН·Г·ВѢЧНАѦ ЕМѸ ПАМѦТ·:

(† luna noembre 16 zile a răposat marele şi autocratul domn Io. Nicolae Alexandru voevoda, fiul marelui *Bàsarabâ* voevodă, în anul 6873 indiction 3, fie-i eternă memoria).

În această inscripţiune Басарабѫ e preţios nu numai prin iniţialul *Bà-* = B a n, dar şi prin finalul cel nearticulat: *Basarabâ* = B a n-S a r a b ă.

Înainte de a păşi mai departe, o parenteză. Asemănarea fonetică între elementul -s a r a b ă din numele *Basarabă* şi între s ă r b fiind foarte mare, unii din cronicarii noştri s-au apucat de timpuriu a face pe *Basarabi* de origine serbească. În cronica pe care, oricîte ar spune d. V.A. Urechia (Tocilescu, *Revista*, an. II, vol. I, fasc. 1; cfr. Sîrcu, în Ж. Мин. Нар. Просв., t. 239, secţ. 2, p. 345), eu persist a o atribui lui Nicolae Milescu, se zice despre boierimea românească: „Unii sînt din sărbi, alţii din greci, alţii din albănaşi, alţii din frînci, alţii dintr-alte limbi, că şi domnii încă mai mulţi din străini au stătut, cum şi *Basarabii* se t r a g d i n n e a m s ă r b e s c" (cfr. *Istoria critică*, ed. 2, t. 1, p. 81). În cronica lui Zilot Românul (ed. Hasd., p. 113): „Acest neam al Cantacozinilor rudindu-se de aproape cu neamul *Basarabeştilor*, care au stătut şi stă cel mai slăvit neam aici în ţară, şi pentru căci se trage despre tată din sîngele împăraţilor S e r v i e i, iar despre mumă din sîngele împăraţilor Ţarigradului, şi pentru căci cel dîntîi domn al ţărei, de cînd avem istorie, au stătut *Basarab*, şi pentru căci ei cu vrednicia lor stătură destoinici a înfrîna pe turc pe acele vremi cînd el dedese groază în tot pămîntul şi cădeau supt dînsul împărăţiile şi crăiile, precum pică poamele cînd se coc, abia mişcînd pomul la rădăcină; iar mai vîrtos Mircea-vodă cel Bătrîn şi Laiotă-vodă, amîndoi *Basarabeşti*..." În aşa-numita *Cronică Cantacuzinească*, la Cantemir şi în genealogia domnilor româneşti cea publicată de Pray (*Dissert.*, 140) noi vedem aceeaşi confuziune între *Basarabi* şi s e r b i; o confuziune care, cu totul necunoscută cronicelor serbeşti şi fîntînelor slavice în genere, este datorită în fond numai numelui celui primitiv:

S a r a b ă.

Dar ce este acest S a r a b ă? De unde vine? De cînd se începe?

Am văzut că e vorba nu de o familie, ci de o castă întreagă, de un fel de breaslă, o colectivitate tradiţională, formată prin secoli şi ale

căriia rădăcini sînt înfipte în istorie cu mult mai adînc decît se pare la prima vedere.

Sînt acum vro 20 de ani, pe la 1874, într-o notiță pe care o dedei d-lui F. Damé (*Annuaire générale de la Roumanie*. 1879, p. 41), cu ziceam: „La caste nobiliaire, du sein de laquelle on tirait par élection les princes et les pontifes, s'appelait chez les Daces B a s s a r a b i, nom tronqué en Z a r a b i dans Jornandès". Astăzi nu voi avea decît a modifica pasagiul în următorul chip: „s'appelait chez les Daces S a r a b i, nom amplifié chez les Roumains en B a s a r a b i".

Să vedem.

III. SARABI ESTE NUMELE CASTEI NOBILITARE LA DACI.

La Iornande, după toate ediţiunile cele vechi, dintre cari vom pomeni pe cea dentîi din 1515 a lui Conrad Peutinger, apoi a lui Bonaventura Vulcanius (1597), a dominicanului Jean Garet (1679) şi a lui Muratori (1723), se citeşte următorul pasagiu:

„...ut refert Dio, qui historias eorum (Getarum) annalesque graeco stilo composuit, qui dixit primum Z a r a b o s T e r e o s, deinde vocitatos Pileatos hos, qui inter eos generosi exstabant: ex quibus eis et reges, et sacerdotes ordinabantur..."

În nouăle ediţiuni, dintre cari avem denaintea noastră pe a lui Closs (1866) şi pe a lui Holder (1882), afară de a lui Mommsen (1882), în loc de „Z a r a b o s Tereos" ne întîmpină: „Tarabostes eos". În codicii manuscripţi, aşa cum i-a colaţionat Mommsen, se găseşte:

cel Ottobonian: „tarabostereos";

cel Berlinez: „thorabostes eos";

cel Laurenţian: „strabostes eos";

cel Breslavian: „zarabostereos".

Puţin ne pasă în cazul de faţă dacă pasagiul de mai sus Iornande l-a luat d-a dreptul din Dione Crisostom sau numai prin mijlocirea lui Cassiodor. Nu este de loc important, pe de altă parte, de a se şti care din codicii manuscripţi e mai vechi şi care e mai nou, deoarăce o copie mai veche după acelaşi original poate să fie mai puţin corectă decît o copie mai nouă. Singurul lucru de căpetenie, tocmai acela pe care nimenea nu l-a băgat pînă acum în samă, este concordanţa pasagiului în cestiune cu un alt pasagiu tot din Iornande, şi anume:

„Elegit namque (Diceneus) ex eis tunc nobilissimos prudentioresque viros, quos theologiam instruens, numina quaedam et sacella venerare suasit fecitque sacerdotes, nomen illis Pileatorum contradens, ut reor, quia o p e r t i s c a p i t i b u s t i a r i s, quos pileos alio nomine nuncupamus, litabant; reliquam vero gentem, Capillatos dicere jussit..."

Se ştie că Iornande, ca şi prototipul său Cassiodor, confundă pe daci cu goţii; în pasagele însă de mai sus este învederat că se povesteşte numai despre daci, căci în cel al doilea e vorba în specie de marele legislator dacic Deceneu, amic al regelui dacic Berebista din epoca lui Cezar, ambii bine cunoscuţi din Strabone (VII, c. 3, § 5, 11; XVI, c. 2, § 39); ş-apoi, direct sau indirect, relaţiunea e luată din Dione Crisostom, scriitor din epoca lui Traian şi autor al unei opere perdute despre daci, nu despre goţi.

În pasagiul al doilea este foarte interesantă menţiunea t i a r e l o r ca acoperământ de cap la nobilii daci. „Tiara" nu este un cuvînt grecesc, ba grecii nu ştiau nici măcar la ce gen să-l pună, zicînd „ἡ τιάρα" şi „ὁ τιάρας.". Pentru copiştii cei latini ai lui Iornande, această vorbă era atît de neobicinuită, încît în manuscriptele consultate de Mommsen fiecare o scrie altfel: „tyaris", „thyaris", „thiaris" şi „tiaris". T i a r a era o căciulă curat tracică, pe care Servius în scoliile la Virgiliu *(Aen.*, 247) o explică prin „pileum phrygium". Ea se întrebuinţa şi la vechii persi, dar Lagarde *(Abhandl.*, 206) n-a putut să-i găsească vreo etimologie eranică.

La daci dară exista o clasă nobilitară şi sacerdotală care nu umbla cu capul gol ca poporul, ci purta pe cap tiare, de unde latineşte ei se numeau „pileati", iar în limba dacică se ziceau „Zarabi Terei" sau „Tarabi Terei". Care din aceste două lecturi este oare cea mai corectă?

Să presupunem că la daci s a r a b a însemna „cap"; o presupunere provizorie, pe care mai jos o vom verifica pe calea pozitivă. Nobilii daci umblau cu capul acoperit cu tiara, adecă erau c a p e t e t i a r a t e: „capita tiaris operta" la Iornande în pasagiul al doilea, întocmai aşa şi la Dione Crisostom *(Or.* LXXII): „πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντας." Întrucît S a r a b i ar însemna „capete", a doua parte a numelui, T e r e i , cată neapărat să cuprinză o noţiune privitoare la t i a r ă : un adjectiv „tiareus = couvert d'une tiare" este din punct în punct tot aşa de tracic ca şi adjectivul recunoscut tracic „bassareus, βασσάρεύς = couvert d'une pelisse de renard" din cuvîntul tracic βασσάρα „pelisse de renard" (De Lagarde, *op. cit.*, 278). Este un raport fonetic şi morfologic perfect:

tiareus: tiara:: bassareus: bassara.

Pentru a demonstra că textul lui Iornande nu poate fi citit şi înţeles altfel decît aşa cum l-am citit şi înţeles noi, să luăm ipoteza contrarie, întemeiată pe lectura „Tarabostes eos", şi lesne se va vedea că ea duce la absurd.

În această ipoteză, „Tarabosti" se explică (Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, p. 657) prin „neopersianul *tārbus*, căciulă ascuţită, pileus", şi deci se referă la „Pileati". Însă „eos", care urmează după „Tarabostes", în antiteză cu „hos", care precede pe „Pileatos", vădeşte că „Tarabostes" în această ipoteză nu poate fi clasa cea nobilitară, care purta căciule, ci numai restul poporului dacic, cei pletoşi, „Capillati" din pasagiul al doilea, cătră cari nu se potriveşte de loc „căciula", căci tocmai ei umblau cu capul gol. Pe lîngă această absurditate logică, vine apoi absurditatea etimologică de a atribui dacilor un cuvînt neopersian, fără a dovedi că el a existat la traci sau măcar la vechii persi.

Am putea să nu mai vorbim despre etimologia cea gotică a lui „Tarabosti" din „*tharbôstai*, was zwar egentes, necessarii, vielleicht aber auch sacrifici, sacrificantes heissen kann" (Grimm, *Gesch. d. d. Spr.*, 820). Astăzi nimenea nu mai amestecă pe daci cu goţii, una la mînă; ş-apoi, al doilea, „tharbôstai", însemnînd „săraci", este absurd ca să fie un nume tocmai pentru casta cea domnitoare.

Numai prin lectura „tereos = tiareos" dispare acel „eos" care încurcă orice ipoteză contrarie. Dar culmea demonstraţiunii este că numai prin lectura „Sarabos" noi ajungem la un cuvînt curat dacic, asupra căruia ne vom opri acuma o clipă.

Mai sus noi ne-am mărginit a bănui că în limba dacică s a r a b a însemna „cap", după cum se admit presupuneri provizorii chiar în matematice, cu condițiunea însă, neapărat, ca să le verifice și să le confirme apoi consecințele. În cazul de față consecințele au justificat bănuiala, și am avea dreptul din parte-ne de a ne mulțumi cu atita. Din fericire, avem material îndestulător ca să mergem mai departe.

Pentru noțiunea de „cap", cuvîntul indo-europeu primitiv cel mai comun era ç a r a (Pauli, *Benennung d. Körpertheile*. Stettin, 1867, p.8), scăzut în sanscrita la ç i r a și din care d-a dreptul s-au dezvoltat:

cu *k:*	cu *s:*
gr. κάρα, κάρη, κάρ; lat. vulg. *cara*, de unde *cara* la sarzi, proveņțali, spanioli și portugezi, vechi francez *chiere* (Körting, *Rom. Wtb.*, 171).	zend. *çara;* armean. *sar;* pers. *sar, ser.*

Se află o mărturie textuală din epoca lui Cezar cum că tracii, iar prin urmare și dacii, aveau pentru „cap" același nume, dar cu *s* ca eranii, nu cu *k* ca greco-italii, anume la Strabone (XI, 14): „Φασί δὲ καὶ Θρᾳκῶν τινας, τοὺς προσαγορευομένους Σαραπάρας, οἷον κεφαλοτόμους..." în traducere: „nește traci porecliți S a r a p a r e, adecă c a p - tăietori..." (cfr. Lassen, în *Zeitschr. d.d. morgenl. Gesellsch.* X, 367).

La daci în specie s a r a „cap" ni se înfățișează în nomenclatura topică la orașul „Sarmizegethusa", capitala dacilor, „caput Daciae", după cum Tit Liviu numește Roma „caput Italiae" sau Larissa „caput Thessaliae", astfel că acest nume trebui descompus în Sar-mizegethusa. Apoi peste același s a r noi dăm la „Sargetia", rîuleț ce curgea lîngă Sarmizegethusa și care tocmai prin aceasta căpăta importanța de a fi și el „caput", descompunîndu-se în *Sar-getia*. În restul Daciei, s a r a se găsește tot în compozițiune, întru cît îmi aduc aminte, numai la finea unor numi locale: *Germi-sara* și *Deu-sara*, peste Dunăre *Sapri-sara*, unde *Germi-*, *Deu-* și *Sapri-* trebui să fie elemente adjectivale.

Alături cu ç a r a se constată în limba indo-europee primitivă o formă amplificată ç a r a b h a, cu un *bh* care se știe că trece la greci în φ, la erani și latini în *b*. Așa sînt:

— la greci: κορυφή „cap" cu nazalizatul κόρυμβος;

— la latini: c e r e b r u m „crier", adecă c e r e b-r u m „aparținînd capului", nicidecum c e r e-b r u m „purtător de cap", ceea ce n-are nici un sens, de vreme ce nu crierul poartă capul, ci viceversa;

— vechea formă persică la Isidor: „s a r a b a r a e quaedam capitum tegmina nuncupantur qualia videmus in capite magorum picta" (De Lagarde, *Abhandl.*, 206), adecă s a r a b a-ra „căciulă", literalmente iarăși „aparținînd capului", cu același sufix adjectival *-ro-* ca și în latinul c e r e b-r u m;

— în fine, zendicul ç ā r a v ā r a „căciulă", „Kopfbedeckung" (Justi, *Handb.*, 294), urmează și el a fi îndreptat în ç ā r a b ā r a.

Așadară tracii, pe lîngă s a r a trebui să fi avut și ei pe amplificatul s a r a b a, și tocmai pe acesta noi îl vedem la daci ca nume al castei celei nobilitare în prețiosul pasagiu din Dione Crisostom.

Prin urmare, din toate punctele de vedere, cea mai corectă lectură a primului pasagiu din Iornande rămîne aceea din ediția lui

Peutinger: „Zarabos Tereos" = „Sarabos tiareos" şi mai bine: „Sarabas tiareos". Întregul pasagiu va suna astfel: „ut refert Dio, qui historias eorum annalesque graeco stilo composuit, qui dixit primum S a r a b a s t i a r e o s, deinde vocitatos Pileatos hos, qui inter eos generosi exstabant: ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur..."

În acest pasagiu „primum" se rapoartă la cuvîntul original dacic „Sarabas", iar „deinde" la traducerea lui, fie greacă, fie latină: „πιλοφόροι" la Dione Crisostom, „pileati" la Iornande. Sensul dară este: „Dione, care a scris grecește istoria dacilor, ne spune că la dînşii se numea S a r a b i t i a r e i, adecă c a p e t e c u c ă c i u l i, pe latinește p i l e a t i, clasa cea de sus, din care se alegeau regi şi sacerdoţi".

S a r a b a însemnînd „cap", este învederat că şi fără epitetul t i a r e u s acest cuvînt caracteriza deja îndeajuns casta cea nobilitară, astfel că mai adesea sau chiar totdauna el urma să se întrebuinţeze singur în gura poporului de cîte ori era vorba de „pileati" sau „πιλοφόροι," şi de aceea t i a r e u s trebuia de la sine-şi să dispară, devenind de prisos.

IV. O URMĂ A DACICULUI S A R A B A ÎN GRAIUL ROMÂNESC DE ASTĂZI.

Noi am văzut că la daci s a r a b a era nu numai un titlu, dar circula totodată cu sensul comun de „cap". Ca titlu, forma cea dacică, oricare să fi fost, lesne putea să se conserve intactă la români, după cum se conservă intact un nume propriu prin tradiţiunea familiară, deşi tendinţele fonetice ale poporului supun în restul graiului aceleaşi sonuri la diferite modificări succesive. În compusul *Basarabă* = B a n - S a r a b ă, dacicul s a r a b a ajunge pînă la noi cu vocalismul ne-ntunecat şi cu *b* între vocale. Este adevărat că în aceeaşi poziţiune, după silaba tonică *-ra-*, *b* s-a păstrat în „scărăbuş", deminutiv din „scăràbu = scarabeus, *scarabus". Oricum însă, conservaţiunea acelui *-b-* şi a vocalismului era cu mult mai anevoie pentru dacicul s a r a b a cu sensul comun de „cap". Aci trebuiau să-şi reia deplina lor putere tendinţele cele fonetice ale graiului. Precum din „strabus" s-a făcut românește „strîmbu", italienește „strambo", deja în epoca latină, tot aşa s a r a b a ar fi căutat de pe atunci a da o formă nazalizată s ă r î m b ă. Ei bine, acest s ă r î m b ă trăieşte la noi pînă astăzi în gura poporului, şi trăieşte iarăşi numai într-o compoziţiune: n ă s ă r î m b ă = n e - s ă r î m b ă „lucru fără minte, fără cap", ἀκέφαλον, ἀκόρυφον, „minus-caput".

Miklosich *(Slav. El. im Rumun.*, 46) trage pe românul нъсърѧмбъ din slavicul срамъ „pudor", ca şi cînd ar însemna „impudentia". Cihac (II, 215) îşi apropriază această etimologie, traducînd pe „năsărîmbă" prin „impudence". Vom vedea mai jos dacă aceasta se potriveşte din punctul de vedere al sensului; nu merge însă de loc sub raportul morfologic şi sub cel fonetic, căci:

1. Românii puteau să adaoge negaţiunea numai la un cuvînt slavic trecut în limba română, pe cînd nu este nici o urmă la noi de slavicul „sramŭ", iar prin urmare nu se putea forma o negaţiune pentru ceva neexistinte;

2. E peste putință a presupune că românii au împrumutat de la slavi cuvîntul cu negațiunea cu tot, adecă „nesramŭ", fiindcă această formă substantivală negativă nu se află la slavi și este cu totul excepțională la dînșii chiar forma adjectivală „nesramĭnĭ = impudicus";

3. Slavicul „sramŭ" ar fi rămas la români „sram", după cum „hramŭ" a rămas „hram", „gramada — grămadă", „păstramă — παστραμᾶς", „dram — δράμι", „cramă —krama", năframă — maqrama" etc.;

4. Chiar trecerea masculinului „sramŭ" în femininul „sărîmbă" ar fi ceva anormal, de vreme ce limba română feminineză numai pe neutrii slavici, de ex. „baltă = blato", nu însă pe masculini.

Dar derivațiunea lui n ă s ă r î m b ă din slavicul „sramŭ" este nu mai puțin greșită din punctul de vedere al sensului.

Lexiconul Budan, din 1825, singurul pe care-l cunoscuse Miklosich, vede de asemenea în n ă s ă r î m b ă o negațiune, însă anume din latinul „siremps": „Siremps prorsus obsoletum apud Latinos, denotabat omnimodam rei similitudinem, et hinc negatio apud Valachos N e s î r é m b ă ".

Adjectivul latin „siremps" era un termen exclusiv juridic, contras din „si-rem-ipse" și însemnînd: „parfaitement égal, absolument semblable"; deci forma negativă nu-i putea da un alt sens decît numai doară acela de „tout-à-fait différent", de unde nu ajungem la n ă s ă r î m b ă, chiar dacă trecerea latinului -p s e în românul -b ă n-ar fi o imposibilitate tot așa de mare.

Cum oare se traduce n ă s ă r î m b ă în celelalte vocabulare?

La Budai-Deleanu, care observă foarte bine că acest cuvînt este numai țărănesc: „năsărîmbă, der Possen" *(Lex.*, ms. circa 1820, în Muz. ist. din Buc.), adecă „farce, bouffonnerie, arlequinade".

La Sava Barcianu *(Wtb.*, 1868, p. 153) „năsărîmbă" se explică prin „neghiobie".

La Laurian-Massim *(Gloss.*, 406) „năsărîmbă" este: „stulteață, nebunie, inepție".

Prin urmare, „n ă s ă r î m b ă " nu e de loc „impudence" a lui Cihac.

Ne-ncrezător în vocabulare, eu am făcut o anchetă în graiul poporan, și iată rezultatul:

„N ă s ă r î m b ă însemnează: prost, prostovan, meteleu" (Avocat P. Călciunariu, Banat, Orșova).

„N ă s ă r î m b se întrebuințează cu înțelesul de prost, hăbăuc, tîmpit la minte, fără socotă" (Dr. I. Roșiu, Banat, Biserica-Albă).

„În graiul poporului, a face n ă s ă r î m b ă înseamnă a face un lucru nepotrivit, slab, prost" (Preot D.Popovici, Banat, Lugoș).

„N ă s ă r î m b ă însemnează în Transilvania, de ex. în comitatul Alba-Iulia și pe la Brașov: om prostănac, într-o ureche; iar cu sensul rușinos se zice numai în privința calului, ca și cînd s-ar zice: prostia calului" (N.Mănărăzianu).

Cum că n ă s ă r î m b ă n-are în fond alt sens decît acela de nerod sau neghiob, probă este că poporul îl amalgamează uneori cu „nătîng", prefăcîndu-l în n ă s ă r î n g ă, și cu „nătărău" prefăcîndu-l în n ă t ă r î m b ă.

„N ă t ă r î m b și n ă t ă r î m b ă se aude în Banat și pe la Lipova. N ă t ă r î m b este un om care face o prostie, n ă t ă r î m b ă o muiere care nu îngrijește de afacerile sale. Se mai zice și ca substantiv, de ex.: acest om a făcut o n ă t ă r î m b ă, s-a îmbătat și și-a bătut muierea" (I. Tuducescu, Banat, Lipova).

„N ă s ă r î n g ă, la plural n ă s ă r î n g u r i, însemnează ceva rău, de ex.: acest argat numai n ă s ă r î n g u r i îmi face oriunde îl mîi" (I. Pop-Reteganul, Transilvania).

„Cuvintele n ă s ă r î m b ă și n ă t ă r î m b ă se întrebuințează în înțelesul de a face d-ale nefăcute, adecă un non-sens, un lucru rău, gîlceavă, potcă, ceva nebunesc. Apoi n ă s ă r î m b ă mai însemnează a face o față urîtă cuiva, a încreți fruntea" (Avocat P. Rotariu, Timișoara).

Afară de substantivul n ă s ă r î m b ă și adjectivul n ă s ă r î m b, *Lexiconul Budan* ne mai dă adjectivul n ă s ă r î m b o s. Ambele forme adjectivale sînt însă învederat posterioare și sporadice, ca și formele analogice n ă t ă r î m b și n ă s ă r î n g ă. Forma cea primitivă, singură răspîndită în popor, este cea substantivală, mai ales în locuțiunea: a face o n ă s ă r î m b ă. Cuvîntul se descompune de la sine-și în n e-s ă r î m b ă= „ne-cap", o compoziție prin care s-a tradus literalmente în Dacia latinul rustic m i n u s-c a p u t, conservat pînă astăzi în Occident. Acest m i n u s-c a p u t „ne-cap" era tocmai ceea ce însemnează substantivul n e s ă r î m b ă, adecă o pagubă sau o neplăcere făcută prin lipsă de judecată, de unde spaniolul m e n o s c a b o „dommage, détriment, atteinte", apoi portugezul m e n o s c a b o „mépris, dépréciation", în fine provențalul m e s c a p și francezul m é c h e f „fâcheuse aventure", nuanța logică cea mai apropiată de românul n e s ă r î m b ă, astfel că, bunăoară, în vechea franceză versul lui Gringoire în *Les folles entreprises:*

„Tu m'as fait m e s c h i e f
En me cuydant faire tres grant service..."

se traduce perfect românește: vrînd să-mi faci un prea mare bine, mi-ai făcut o n ă s ă r î m b ă.

Așadară dacicul s a r a b a „cap" și totodată numele membrilor castei nobilitare s-a păstrat la români în ambele sale înțelesuri: ca vorbă comună în n e-s ă r î m b ă „minus-caput" și ca nume în *Basarabă* = B a n-S a r a b ă.

După ce am constatat modul de desfășurare a *Basarabilor* din S a r a b i ai lui Dione Crisostom, să ne oprim acuma cu tot dinadinsul asupra unor faze din istoria lor între secolii II și XI.

V. CAPUL NEGRU ESTE EMBLEMA ERALDICĂ A BASARABILOR.

Se știe că în veacul de mijloc o mare parte din mărci nobilitare erau ceea ce se numește în eraldică „armes parlantes", „figurae paronomasticae", adecă pe pecete sau pe steag figurau lucruri al cărora nume, peste tot sau măcar întrucîtva, aducea aminte de numele familiei nobile respective. Așa, bunăoară, dinastia regală a Plantageneților avea în marca sa o drobiță, modesta plantă numită latinește „genista" și din

care se fac măturí. Aceste figure paronomastice nu erau o invenţiune a feudalităţii, căci ele ne întimpină şi la sălbateci: nu este în fond altceva decît aşa-numitul „totem" al Pieilor-Roşii din America, o asociaţiune de idei proprie minţii omeneşti în genere. În acest mod, marca *Basarabilor*, din cauza elementului fonetic *arab*, trebuia să fi fost un cap negru, adecă un cap de arap. Oricine cunoaşte istoria blazonului medieval poate să afirme apriori pe acest trebui, chiar dacă n-ar exista nici un document în sprijinul afirmaţiunii.

Olandezul Levinus Hulsius a publicat la 1597 o marcă a Ţărei Româneşti cu trei capete negre şi totodată o marcă a Moldovei cu două capete negre puse în vîrfuri a două ramuri încrucişate, iar ramurile, „les ramaux", se ştie că însemnează în limbagiul eraldic derivaţiune, adecă marca Moldovei derivînd din aceea a Ţărei Româneşti *(Ist. crit.*[2] I, 95).

Iată cele două mărci:

Hulsius se ocupase în specie cu ţările româneşti, scriind chiar o carte intitulată *Descriptio Transylvaniae, Moldaviae et Valachiae* (Engel, *Gesch. d. Wal.*, 69). Acele mărci dară el le-a luat de undeva dintr-o fîntînă consultată. Oricare să fi fost însă acea fîntînă, în cazul de faţă o întăresc două fapte pozitive:

1. Preceptele blazonului, după cari numele *Basarabă* urma să aibă ca „armes parlantes" un cap negru;

2. Împregiurarea că dinastia Muşăteştilor din Moldova era în adevăr o ramură, o derivaţiune din *Basarabi.*

v. *Muşat.*

În *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1541), în *Illyricum* al lui Du Cange (1746) şi pe aiuri, cele două capete negre, pe cari Hulsius le pune în marca Moldovei, sînt atribuite Bosniei:

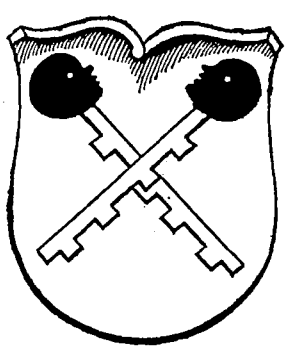

Să fie oare printr-o confuziune între b a n şi b a n, fiindcă în vechea Bosnie principii purtau titlul de b a n ca şi în Oltenia?

Sau nu cumva printr-o confuziune de o altă natură, între iniţialul B o s din „Bosnia" şi iniţialul B a s din *Basarabă?*

Sau poate va fi fost în adevăr aşa oarecînd marca Bosniei?

Ar trebui studiată sigilografia specială a acestei ţări. Să nu se uite în orice caz că, din toate regiunile serbeşti, Bosnia este aceea unde s-a conservat mai mult timp un element românesc foarte puternic, imigrat din Pannonia cam în secolul X şi cuprinzînd nu numai ciobani, dar şi căpetenii, bunăoară acel „cnez Markul", adecă „Marco" cu articolul românesc *-l*, de care se plîngeau la 1401 raguzanii că a apucat cu forţa şi nu lasă din mînă oraşul dalmatin Almissa (Putzić, Споменици сръбски, t.I, p. 35). La 1373 un district întreg al Bosniei se numea „România Mare", „Major Vlachia" (Miklosich, *Wander. d. Rum.*, 5).

Dar să ne-ntoarcem la marca *Basarabilor.*

În Biblioteca imperială din Viena se află într-o traducere germană anterioară secolului XVIII o colecţiune de blazonuri făcută de unul numit Rubčić, care îşi dă titlul de eraldist (Wappenherold) al împăratului serbesc Ştefan Duşan (Ianko Schaffarik, în Гласник, t. 9, 1857, p. 348). Dacă această indicaţiune cronologică ar fi adevărată, atunci noi am avea a face cu un monument eraldic tocmai de pe la 1340. În acea colecţiune, marca Ţărei Româneşti este din punct în punct ca la Hulsius.

Toate acestea, neapărat, sînt deja ceva, dar în cestiuni de o asemenea natură se cere cu orice preţ un izvor foarte autorizat, cînd e vorba mai ales nu de o marcă particulară, ci de blazonul unei ţări. Prima confirmaţiune oficială ne oferă numismatica maghiară.

La 1368 Vladislav *Basarabă* recunoscuse suzeranitatea Ungariei asupra Ţărei Româneşti (Fejer, IX, 4, p. 148, 210). Din aceeaşi epocă există monete de la regele Ludovic, de diverse mărimi, purtînd pe o parte c a p n e g r u:

Pe alte monete de la regele Ludovic, asupra cărora mi-a atras atenţiunea amicul meu d. D.A. Sturdza, acelaşi cap negru nu ocupă scutul întreg, ci se află numai la o parte sau dedesubtul efigiei regeşti, ceea ce

reprezintă și mai expresiv triumful cel jubilat al Ungariei asupra lui Vladislav *Basarabă:*

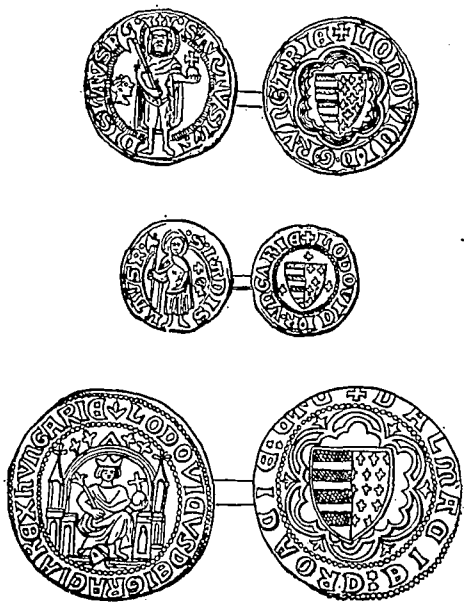

Acest c a p n e g r u nu poate fi marca Siciliei, care va fi avut a face cu familia Anjou a regelui Ludovic, dar în orice caz nu avea a face de loc cu Ungaria; cu atît mai vîrtos un cap figurînd alături cu efigia regească, sau chiar ocupînd scutul întreg, nu poate fi marca vreunui fabricant de monetă. Singura explicațiune serioasă rămîne dară „subjectio Valachiae", după cum presupuneau deja în secolul trecut arheologii unguri: „hoc esse Mauri caput, eoque subjectionem Valachiae notari autumant" (Schönvisner, *Notitia Hung. rei num.*, p. 206).

Numismatica maghiară ne dă o mărturie oficială prețioasă, dar numai externă, nu internă, adecă nu din partea *Basarabilor*, și de aceea ea tot încă nu ne mulțumește pe deplin.

Confirmațiunea, pe care o dorim noi, ne vine pe o altă cale, grație unei descoperiri făcute de d. D.A. Sturdza.

Mai întîi o observațiune preliminară.

Oricine a avut în mînă crisoave muntenești n-a putut să nu fie izbit de împregiurarea că sigiliile lor prezintă nu o singură marcă a țărei, ci două mărci diferite: una cu vulturul, cealaltă cu sfinții Constantin și Elena, întrebuințate cînd una, cînd cealaltă, cînd ambele în compoziținne.

Față cu această duplicitate, lucrul cel mai natural este de a admite că o marcă era a statului, cealaltă a dinastiei. A statului fiind vulturul, care singurul figurează pe sigiliile cele mari atîrnate, pe sama dinastiei rămîn sfinții Constantin și Elena. Dar sfinții Constantin și Elena ce au

ei a face cu dinastia *Basarabilor?* Să se bage de samă că este tocmai o dinastie care pînă la a doua jumătate a secolului XVII n-a avut în curs de cinci secoli nici un membru cu numele „Constantin", astfel că nu sfîntul Constantin ar fi fost dispus s-o patroneze.

Acuma vine descoperirea d-lui Sturdza: un act de la Vlad Dracul și două acte de la fratele său Alexandru, ambii fii ai lui Mircea cel Mare. Actele sînt anterioare anului 1444, iar cele de la Alexandru sînt anume din 1431.

Pecetea lui Vlad Dracul este:

Pecetea lui Alexandru:

Către acestea vom mai adăuga că întocmai așa se află două capete deja pe pecetea lui Mircea cel Mare într-un act din 1403: „duo capita humana coronis ornata" (Hurmuzaki, *Documente*, t. I, partea 2, p. 825, nota 4).

Negreșit, aceste capete se deosebesc de arapii lui Hulsius și ai lui Rubčić, dar ele se deosebesc cel puțin tot pe atîta și de figurele sfinților Constantin și Elena de pe peceții din secolii XVI și XVII. Numărul capetelor este indiferent, ca și ramura de la mijloc, de vreme ce și la Hulsius este o marcă numai cu două capete și cu ramuri. Indiferentă mai este și găteala de cap, deoarăce se deosebesc între ele în astă privință chiar cele două peceți de mai sus. Acestea fiind indiferente, marca de la 1431 devine tocmai ceva intermediar între faza cea de tot veche cu capete negre și între faza cea nouă cu sfinții Constantin și Elena.

Înainte de a se fi metamorfozat de tot în sfinții Constantin și Elena, cele două capete de la 1431, sau mai corect de la 1403, au trecut printr-o
 lungire treptată și ramura s-a prefăcut într-un arbore, după cum d. Sturdza

o constată foarte bine pe următoarea pecete de la Ţepeş, fiul lui Vlad Dracul:

Nu sînt încă nici aici sfinţii Constantin şi Elena, dar nu mai e departe pînă la dînşii. „Capetele de pe sigiliile lui Vlad şi Alexandru — zice d. Sturdza — capătă trup, însă nu pe deplin, ci numai pe trei pătrare, la sigiliile lui Vlad Ţepeş, şi se dezvoaltă la urmă în trupurile întregi ale sfinţilor Constantin şi Elena pe sigiliile posterioare" (Sturdza, *Dare de samă*, p. 10).

Ce rezultă de aci? Rezultă că a r a p i i, capetele cele negre, fie unul, fie mai multe, singura emblemă eraldică potrivită a *Basarabilor*, s-au transformat pas la pas în sfinţii Constantin şi Elena, trecînd prin mai multe trepte decît zîmbrul pentru a ajunge bou şi vulturul pentru a ajunge corb, dar trecîndu-le pe temeiul aceluiaşi principiu, principiul că poporul, cînd o poate face, înlocuieşte totdauna noţiunile mai rare sau mai puţin cunoscute prin noţiuni mai familiare: boul e mai familiar decît zîmbrul, corbul e mai familiar decît vulturul, sfinţii cei sărbătoriţi mereu sînt mai familiari decît a r a p i i.

Evoluţiunea mărcii *Basarabilor* cată dară să se fi operat cam în următorul mod:

— dentîi un singur cap negru ca pe monetele regelui Ludovic, ceea ce era suficient pentru „armes parlantes";

— apoi două capete negre unul lîngă altul, adecă ceva ca în marca Muşăteştilor;

— apoi trei capete negre ca la Hulsius şi la Rubčić;

— apoi capul al treilea transformat într-o ramură înflorită între celelalte două capete, toate perzînd tipul negritean, ca pe sigiliile din 1403—1431;

— apoi sub capete adăogîndu-se o parte din corp, iar ramura cea înflorită prefăcîndu-se în copăcel, ca pe sigiliul lui Ţepeş;

— apoi corpul lungindu-se etc., etc. pînă la figura sfinţilor Constantin şi Elena.

În orice problemă din arheologia figurată lipsa unei verigi de la mijloc împedecă nu numai de a lega ambele capete ale lanţului, dar chiar de a recunoaşte că acele capete aparţin unui singur lanţ. Într-un asemenea caz fiecare capăt se studiază îndeosebi ca ceva străin unul altuia, găsindu-se, pentru fiecare în parte, multe analogii cari totuşi perd orice valoare din dată ce, prin aflarea verigei celei de la mijloc, se reconstituie totalitatea lanţului. Două figure în felul sfinţilor Constan-

tin şi Elena de pe sigiliile româneşti se văd pe monete şi la bizantini, şi la serbi, şi la unguri, şi cine mai ştie pe unde; în acelaşi mod în Portugalia, în Sicilia, în Polonia şi pe aiuri se nemeresc pe mărci capete negre; astfel dintr-o parte şi din cealaltă se puteau face cu multă erudiţiune neşte apropieri foarte ingenioase, a cărora lipsă de temei se învedereză însă pe dată ce regăsirea verigei celei de la mijloc restabileşte la români în specie strînsa filiaţiune între capetele cele negre şi între cele două figure. Această filiaţiune ar fi rămas ascunsă fără descoperirea d-lui Sturdza, o descoperire în aşteptarea căriia sfinţii Constantin şi Elena erau o nestrăbătută enigmă în marca *Basarabilor*.

Post-scriptum. Cele de mai sus erau scrise cînd d. Dim. Sturdza, în şedinţa Academiei Române din 12 novembre 1893, a comunicat o carte care — zice d-sa — „din cîmpul îndoielilor l-a făcut să între în acel al realităţii“ întru cît priveşte capetele de arapi din Levinus Hulsius. Este anume descrierea Conciliului de la Constanţa, făcută de către Ulric de Reichental la 1417, nu numai ca martor ocular, dar încă după o însărcinare expresă din partea municipalităţii de acolo, în arhivul căriia s-a şi depus atunci manuscriptul original. După 1450, adecă după descoperirea tiparului, opera lui Reichental fu tipărită la Augsburg, dar acea ediţiune devenise în scurt timp atît de rară, încît la 1536 a retipărit-o tot la Augsburg Enric Steiner, in-folio, sub titlul: *Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden.* Această a doua ediţiune, devenită şi ea foarte rară şi foarte scumpă, este aceea pe care d. Sturdza a dăruit-o Academiei Române. În cartea lui Reichental numile proprii sînt mai-mai toate desfigurate, cel puţin în textul cel tipărit; adevărat importantă însă nu este nomenclatura personală, ci partea cea figurativă, în care nu încăpea nici erori de pronunciaţiune, nici acelea de tipar. Între mai multe steme, copiate de către Reichental la 1417 de pe steagurile celor veniţi la Constanţa, se află şi două steme princiare pe cari le aduseră cu sine reprezentanţii oficiali ai României: „die Walachei“. Ambele sînt sub o coroană ducală şi-n ambele ne întimpină deopotrivă c a p e t e d e a r a p i, cu deosebirea numai că pe una sînt trei capete negre întoarse spre stînga, pe cealaltă două figure aproape întocmai ca cele publicate de Boliac *(Daco-romane*, nr. XXII), care nu arată de unde le-a luat, şi anume: „doi arapi întregi, goi, fără legătură, întorşi cu spatele unul către altul, braţul stîng al fiecăruia fiind rădicat în sus, astfel că ambele se unesc încrucişîndu-se în nivelul capetelor, iară braţele drepte sînt lăsate în jos şi picioarele au aerul de a danţa“. În acest mod cercetarea noastră despre blazonul *Basarabilor* primeşte o nouă strălucită confirmaţiune, printr-un document autentic din epoca lui Mircea cel Mare şi a lui Alexandru cel Bun, dovedindu-se totodată că atît numărul capetelor precum şi proporţiunile corpului erau supuse la variaţiuni chiar în sînul dinastiei, iar cu atît mai vîrtos în totalitatea castei *Basarabilor*.

VI. S A R A B I I AU FOST CUNOSCUŢI VECINILOR SUB PORECLA DE A R A B I.

„Arab“ este un element eraldic al numelui *Basarabă*, dar mai ales al formei celei vechi S a r a b ă, de care se deosebeşte printr-o singură consoană.

Înainte dară de a fi devenit *Basarabi*, adecă înainte de a-şi fi aglu-
238 tinat titlul de „ban“, S a r a b i i cată să fi avut deja pe pecetea şi pe

steagul lor capete negre sau un cap negru. Numele și emblema trebuiau deopotrivă să le dea în ochii tuturor vecinilor un aspect de a r a p i, și tocmai aceasta o constatase cel dintîi d. Bezsonov în poezia poporană epică sîrbă și bulgară, unde foarte adesea românii sînt numiți a r a p i (Rybnikov, Народныя былины, p. CCCXXX sq.).

Nu voiesc a reveni aci asupra celor dezvoltate pe larg în *Istoria critică*; voi semnala însă ceva nou.

Căzacii cei ruteni din Ucraina nu puteau să aibă a face cu *Basarabii* de la Olt; dar începînd din secolul XVI ei au fost mereu în contact cu acea parte a Moldovei căriia din timpul stăpînirii muntenești acolo în secolii XIV și XV, de pe cînd Mircea cel Mare și Vlad Dracul erau domni pînă la gurele Dunării, îi rămăsese numele de „Basarabie", după cum o spune deja Miron Costin în poema sa polonă: „Giurgiul și Brăila sînt eterne suveniri ale acelor domni muntenești *Basarabi*, cari stăpîniseră o parte a Bulgariei și peste țărmul mării unde s-a lățit numele B a s a r a b i e i" *(Arh. ist.* I, 162).

Dd. Antonowicz și Dragomanov au publicat în zece variante o baladă poporană ruteană de pe la finea secolului XVI, întitulată *Alexe Popovici și furtuna pe Marea-Neagră* (Историческия пѣсни Малорусскаго народа I, 176—208), unde este vorba anume despre acea B a s a r a b i e de la Nistru.

Primul variant se-ncepe așa:

„Acolo pe Marea-Neagră, pe o peatră albă, șeade un șoim luminos și suspină cu jale, privind îngrijit la Marea-Neagră. Nu va fi bine pe Marea-Neagră, căci furtuna cea rea se rădică, împrăștiind în trei părți luntrile cele voinicești ale cazacilor: o parte din ele spre Țara B i l a r a p e a s c ă (u Bilarapsĭku zemlĭu), a doua parte în gîrla Dunării, a treia parte în mijlocul Mării-Negre..."

Variantul al optulea:

„Acolo pe marea cea vînătă, pe o peatră albă, șeade luminosul șoim cu ochii strălucitori; el își pleacă în jos capul și suspină cu jale, privind la sfîntul cer, căci întunerecul a acoperit jumătatea soarelui, jumătatea lunei, și se începe furtuna pe marea cea vînătă, se rădică valuri din fundul mării și împrăștie în trei părți luntrile căzăcești: duc o parte din ele în Dunărea cea liniștită, împing a doua parte spre Țara A r a b e a s c ă (v Arabsĭku zemlĭu), înnecă a treia parte în mijlocul mării...."

Variantul al șeaselea:

„Acolo pe Marea-Neagră, pe o peatră albă, șeade luminosul șoimuleț, trist și jelitor, privind departe la luciul Mării-Negre, căci nu va fi bine pe Marea-Neagră: se rădică din fundu-i valuri dușmănești și împrăștie în trei părți luntrile căzăcești, azvîrlind o parte din ele în gîrla Dunării, împingînd pe a doua parte spre Țara O r a b e a s c ă (u zemlĭu Orabsĭku), iar pe a treia parte, neștiind ce să-i mai facă, o înnecă în mijlocul mării..."

Variantul al șeaptelea se începe ca și cel al optulea, cu deosebirea numai că în loc de „Țara Arăbească" este „Țara Orabească" (u zemlĭu Orabsĭkuĭu) ca și în variantul al șeaselea:

Variantul al treilea:

„Pe Marea-Neagră, pe o peatră albă suspină cu jale luminosul șoim; e trist și privește îngrijit la Marea-Neagră, căci nu va fi bine pe Marea-Neagră; s-au întunecat pe cer toate stelele, au acoperit norii jumătatea

lunei, şi din jos suflă vîntul cu furie împrăştiind în trei părţi luntrile căzăceşti: a dus o parte spre Ţara Agareasc ă (v zemlĭu Agarsku), a doua parte a înghiţit-o gîrla Dunării, a treia parte — unde să fie? — se-nnecă în Marea-Neagră..."

În fine, în variantul al patrulea „Ţara Agarească" este amplificată în „Ţara Agarancască" (v Agaranĭsku zemlĭu).

Precum vedeţi, naufragiul se întîmplă pe Marea-Neagră, aproape de gurele Dunării, faţă cu ţărmii B a s a r a b i e i.

Din „Basarabie", prin o schimbare fonetică nesimţită, balada de mai sus, după primul său variant, a făcut „Bilarapie", ceea ce însemnează „Alba-Arabie"; din această „Bilarapie" omiţîndu-se iniţialul *bil*, considerat ca un simplu epitet de a l b, a rămas în variantul VIII numai „Arabie", de unde apoi în variantul VI şi VII a ieşit o formă mai coruptă „Orabie"; în sfîrşit, numele „arabilor" amintind imaginaţiunii poporane, prin asociaţiunea de idei, pe al „agarilor" sau „agarenilor", ambele aceste numi aplicîndu-se dopotrivă la păgîni şi mai ales la mahometani, iată că în loc de „Arabia" sau „Orabia" ne întîmpină în variantele III şi IV „Agaria" şi „Agarania".

Este o procedură identică cu aceea prin care, într-o epocă mai veche, serbii şi bulgarii a r a b i z a u pe *Basarabii* de la Olt, o procedură însă pe care balada ruteană, graţie numeroaselor sale variante, ne permite, ca să zic aşa, a o pipăi de astă dată cu degetul, urmărind pas la pas toate fazele succesivei sale transformaţiuni. Dacă o scurtă cunoştinţă cu B a s a r a b i a cea de la gurele Dunării au permis rutenilor a o preface în A r a b i e şi apoi chiar în A g a r i e, cu cît mai vîrtos serbii şi bulgarii, puşi în contact cu *Basarabii* şi mai întîi cu S a r a b i i de la Olt în curs de mai mulţi secoli, trebuiau neapărat să urzească asupra acestor a r a b i din Dacia o vastă ţesătură de complicaţiuni! Bezsonov ne-a indicat abia cîteva puncturi; restul urmează să-l studieze alţii.

Vom mai adăoga în treacăt că pînă astăzi numele cel legendar al B a s a r a b i e i la învecinaţii ruteni este B i s o v a A r a p i a, literalmente „Arabia dracului" (Želechowski, *Ruthen. Wtb.* I, 31).

Ceea ce s-a întîmplat rutenilor, ceea ce s-a întîmplat serbilor şi bulgarilor, nu putea să nu se întîmple şi mai denainte tuturor neamurilor învecinate cu *Basarabii*, adecă toate trebuiau de asemenea să-i arabizeze mai mult sau mai puţin; şi întrucît începutul S a r a b i l o r se înfundă în epoca dacică, de pe atunci deja ar putea să ne fi rămas în istorie vreo urmă de acest fenomen.

S a r a b i i lui Dione Crisostom, ca şi *Basarabii* posteriori, îşi aveau cuibul lor în munţii Haţegului şi ai Olteniei, căci aci, în giurul Drobetei şi al Sarmizegetusei, fusese centrul statului lui Decebal, iar prin urmare şi al castei celei nobilitare. Haţegul şi Oltenia sînt tocmai regiunea pe care, sub raportul idrografic, o reprezintă rîul Jiiu, izvorînd din Haţeg şi străbătînd apoi pe lîngă Vulcan pentru a şerpui în lung prin întreaga Oltenie. Ei bine, în geografia lui Ptolemeu Jiiul n-are alt nume decît: κατ' Αράβων ποταμός, literal „de Arabibus fluvius", adecă: „rîul care se pogoară din Ţara A r a b i l o r", pe cînd Dunărea este Δανούβιος ποταμός, Oltul — Αλούτας ποταμός, Temeşul —Τίβισκος ποταμός etc.

Dăm mai jos secţiunea corespondinte din atlantele lui Ptolemeu, luată după preţiosul manuscript din secolul XII, cel mai vechi din cele

cunoscute pînă acum, descoperit de Sevastianoff la Vatopedi în Atos *(Géogr. de Ptolémée*, 1867, p. LXXVIII).

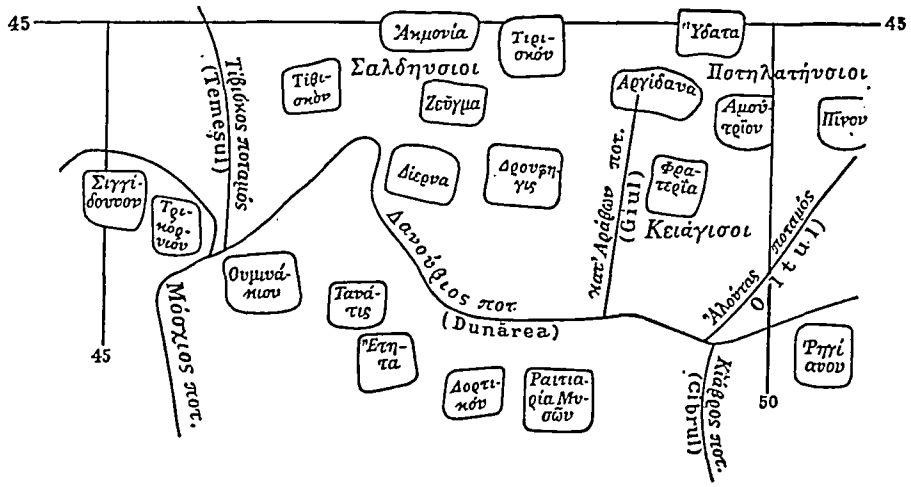

Fiindcă editorii lui Ptolemeu citesc totdauna: κατὰ Ῥαβῶνος ποταμοῦ, cată să facem următoarele observațiuni paleografice asupra manuscriptului:

1. De cîte ori prepoziținea κατὰ nu se unește prin elipsă cu vorba ce-i urmează, manuscriptul îi dă regulat accentul, pe cînd în cazul de față accentul lipsește pe hartă ca și-n text (p.XXXIII), ceea ce dovedește că nu poate fi „κατὰ Ῥαβ-", ci este „κατ' Ἀραβ-".

2. Atît în text precum și pe hartă se vede -βων fără obicinuita abreviațiune suprascrisă pentru finalul -ος, astfel că este arbitrar de a citi -βωνος.

3. În text acest -βων nu e accentat de loc, iar pe hartă accentul este dubios, căci copistul trage dentîi o liniuță din vîrful lui β spre a forma un ὀξύς pe α din ρα, și după aceea se răzgîndește și se întoarce spre ω accentîndu-l cu un lung βαρύς, o nedumerire care probează că în original lipsea accentul.

Lectura dară cea mai corectă este: ποτ' Ἀράβων ποταμός, unde noi completăm pe ποτ prin nominativul ποταμός, după cum tot la nominativ sînt puse și celelalte rîuri.

Ptolemeu scria pe la 170, peste vro 50 de ani după Dione Crisostom. Dione Crisostom fusese el însuși în Dacia, unde cunoscuse casta cea nobilitară a S a r a b i l o r. Ptolemeu, trăind departe, în Alexandria, putea să culeagă numai nește informațiuni indirecte, extra-dacice, dar tocmai de aceea noi îi datorim cunoștința celei mai vechi transformațiuni a S a r a b i l o r în a r a b i. Gura Jiiului fiind pe harta lui Ptolemeu față în față cu misii din orașul Ratiaria: Ῥαιτιαρία Μυσῶν, este probabil că fîntîna lui Ptolemeu își luase pe Ἄραβες din Oltenia de la misi, cari, ocupînd regiunea slavilor meridionali de astăzi, vor fi numit astfel pe S a r a b i cu mai mulți secoli înainte de serbi și de bulgari. În orice caz, numai prin S a r a b i din Dione Crisostom se poate înțelege „κατ' Ἀράβων

ποταμός" din Ptolemeu, și aceasta este punctul cel esențial, de la care putem trece d-a dreptul la una din cestiunile cele mai interesante în istoria *Basarabilor*.

VII. ÎMPĂRAȚII FILIP ȘI LICINIU AU FOST DACI DIN CASTA SARABILOR.

Despre împăratul roman Filip dintre 244—249, acela sub care Roma își serbase jubileul de 1000 de ani și care a fost cel întîi împărat creștin, fîntînile istorice sînt foarte puține. Toți se unesc a-i da porecla de „Arabs", A r a b u l; dar de ce „Arab"? ce fel de „Arab" și de unde?

Bizantinul Zonara ne spune că Filip era din regiunea Bostrei, în Palestina, unde a și fundat orașul Filipopole. Cedren însă zice că acea Bostră, de unde era Filip, se afla nu în Asia, ci în Europa, adecă Filipopole din Tracia. Cedren trăia în secolul XI, Zonara și mai tîrziu cu un secol. Despre fundarea Filipopolei de către împăratul Filip mai vorbesc Cassiodor din secolul V și Iornande din secolul VI, amîndoi însă o pun în Europa: „Philippus urbem nominis sui in Thracia construxit"; ba Iornande *(Summa temporum*, 283) mai adaoge și numele cel curat tracic al acestui oraș: „Pulpudeva". Toți însă deopotrivă uită că orașul cel pretins fundat atuncea, fie Filipopole din Tracia, fie Bostra din Asia, existaseră cu mult mai denainte.

Fîntîna cea mai importantă, întrucît e scrisă numai cu un secol după moartea lui Filip, este Aurelius Victor. În capitolul 28 din cartea sa *De Caesaribus* el zice: „M. Julius Philippus A r a b s T r a c h o n i t e s, sumpto in consortium Philippo filio, rebus ad Orientem compositis, conditoque apud Arabiam Philippopoli oppido, Romam venit." Deci orașul cel fundat era în Asia, dar nu Bostra, ci o altă localitate, pe care se pare că a și descoperit-o d. Waddington în ruinele satului Șehebe din Hauran *(Sur l'emplacement de Philippopolis d'Arabie*, în *Revue numismatique* X, 56 sqq.). Deși satul Șehebe nu se află tocmai în regiunea numită la cei vechi „Trachonitis", Τραχωνῖτις, Τρκχωνῖται Ἄραβες la Ptolemeu, totuși arheologul francez crede pe deplin confirmată prin această descoperire originea lui Filip anume din acea provincie, adecă crede că așa trebui să fie înțeles textul lui Aurelius Victor: „Arabs Trachonites".

Mai întîi, „Trachonites" sau „trachonites" — majusculul T aparține editorilor moderni, iar nu paleografiei — poate să nu însemneze altceva decît „hoț" sau „fecior de hoț", „neam de haiduc", și aceasta în două feluri:

1. Locuitorii Trachonitei erau vestiți departe prin hoțiile lor, după cum ne-o spune Strabone (XVI, c. II, § 20), și prin urmare numele lor putea să fi devenit un simplu epitet pentru orice bandit;

2. Din grecul τραχών se formase în latinitatea vulgară t r a c h o n e s cu sensul de ascunzături sub pămînt și chiar cu acela de balauri. Vilhelm de Tyr, vorbind despre regiunea Trachonitei, zice: „Videtur nobis a traconibus dicta; tracones enim dicuntur occulti et subteranei meatus, quibus ea regio abundat..." Într-un glosar din evul mediu: „Traco idem est quod via subterranea, vel ubi habitant dracones fantastici.." (ap. Du Cange, ed. Carpent., VI, 625).

Deci, prin „Trachonites" Aurelius Victor nu trebuia neapărat să
 aibă în vedere Țara Trachonită, ci putea să înțeleagă originea cea hoțească

a lui Filip, sau mai bine, profitînd de porecla „Arabs", el putea să-i acațe un epitet în legătură cu hoții din Arabia propriu-zisă. Noi zicem deocamdată „putea", fără a afirma că așa a și fost. Pentru afirmațiune se cere o probă, și o asemenea probă cine oare poate să ne-o dea mai cu temei decît însuși Aurelius Victor?

Noi am văzut mai sus că pasagiul din Iornande n-a fost înțeles numai și numai fiindcă nu se pusese în alăturare cu un alt pasagiu corespunzător tot din Iornande. Pasagiul din Aurelius Victor, de asemenea, nu poate fi înțeles decît alăturîndu-se cu un alt pasagiu corespunzător tot din Aurelius Victor, și anume capitolul 28 din cartea sa *De vita et moribus*, unde despre originea împăratului Filip se zice: „Is Philippus humillimo ortus loco fuit, patre nobilissimo l a t r o n u m d u c t o r e ..."

Iată dară în loc de: „Trachonites" — „latronum ductoris filius", „fiul unui căpitan de hoți".

În acest pasagiu ne mai întimpină un „nobilissimus" foarte caracteristic. Cum putea oare să fie „nobilissimus" un bandit? Ș-apoi fiul unui „nobilissimus" cum oare să fi fost „humillimo ortus loco"? Este învederat că pasagiul întreg trebui să fie tradus: „Acest Filip a fost născut în obscuritate, fiindcă tatăl său, deși de un neam ilustru, totuși se făcuse căpitan de hoți". Și atunci „nobilissimus" din pasagiul al doilea ne va da o cheie pentru „Arabs" din pasagiul întîi, dacă în adevăr „Arabs", după cum ne vom încredința îndată, nu este altceva decît numele „Saraba" al castei celei aristocratice din Dacia, „virorum nobilissimorum" din Dione Crisostom.

Pînă aci noi am stabilit numai posibilitatea ca Filip să nu fi fost de loc „arab" în sensul geografic al cuvîntului, dar o pură posibilitate. De aci înainte urmează argumentațiunea cum că el a fost în realitate d a c.

Rolul acestui împărat în privința Daciei n-a fost încă destul de studiat. Uzurpînd tronul imperial după măcelul lui Gordian III în războiul contra Persiei, Filip nu-și mai bate capul cu Asia, cedează perșilor Mesopotamia, le-ar fi cedat la nevoie și Arabia, se întoarce în Europa, serbează în Roma jubileul cel mare și apoi... apoi s-ar părea că nu se mai gîndește decît numai la Dacia. După ce perduse cu nepăsare o mare provincie asiatică, el ține ca Dacia să nu fie nici măcar turburată de barbari. La cea dentîi ocaziune, Filip lasă în Roma pe fiul său, numit de asemenea Filip, înaintează cu o armată în Dacia, se luptă cu o invaziune germanică, mai ales cu carpii, învinge și liniștește provincia. Aceasta ne-o spune Zosima (I, 20), dar și mai cu autoritate monetele cu legenda „Victoria Carpica" și cu titlurile „Carpicus Maximus" și „Germanicus Maximus", urmate la 248 de un triumf. Nu e încă tot. La 247 Filip înființează în Dacia o monetărie proprie, ceea ce este o mare grație imperială și dovedește totodată o stare comercială înflorită a provinciei. Pe aceste „monete dacice" figurează Dacia ca o femeie între o aquilă și un leu, cu numerele Legiunilor V și XIII, ținînd într-o mînă sabia dacică cea încovoiată întocmai ca pe bas-reliefurile Columnei Traiane, iar în cealaltă un steag. Sabia cea dacică nu se vede decît numai pe aceste monete ale lui Filip. Pe unele exemplare Dacia poartă tiara sau bonetul cel frigian, simbol de libertate. Pe altele, noi citim: „Dacia Felix". Locuitorii Daciei își creaseră chiar o eră proprie de la împărățirea lui Filip, numărînd anul 247 ca cel întîi, și această eră a durat acolo cîtva timp și sub urmașii lui Filip: Deciu, Valerian, Emilian și Galien (Katancsich,

Istri geographia II, 347). Era un fel de renaştere a Daciei, operată sub Filip în scurtul interval de vro trei ani.

Ce îndemn să fi avut un arab din Asia de a face toate acestea pentru Dacia? Întrebarea e cu atît mai legitimă, cu cît pentru restul Imperiului Roman Filip n-a făcut nemic, sau nu va fi făcut decît acel oraş din Hauran despre care vorbeşte d. Waddington, deşi însuşi d. Waddington ne face a bănui că oraşul în cestiune, negreşit su b un alt nume, existase acolo deja sub împăratul Marc-Aureliu (161—180): „sur les dix inscriptions que j'ai copié à Chéhebé, il y en a une d'une époque incertaine, une d u r è g n e d e M a r c A u r è l e..." *(loco cit.*, p. 62). Încă o dată, de unde o asemenea dragoste exclusivă a lui Filip pentru Dacia? Fiindcă acel a r a b nu era din Asia, ci era un S a r a b a, un „nobilissimus" din Dacia, din provincia lui Traian; şi despre aceasta, ca ultimul argument decisiv, vom da acum un text care a scăpat cu totul din vedere d-lui Waddington şi celorlalţi istorici ai împăratului Filip.

Dintre împăraţii pe cari i-au luat Roma din Dacia, cel mai celebru a fost Liciniu, cumnatul lui Constantin cel Mare şi înverşunatul duşman al creştinilor. Fîntînele sînt unanime asupra originii sale: „Licinius imperator est factus, D a c i a o r i u n d u s" (Eutrop.); „ἀπὸ Δακίας ὁρμώμενος" (Socrates Scholasticus). Şi se mai adaoge că era un barbar, un om crescut şi născut departe de oraşe: „agraribus plane ac rusticantibus, quia ab eo genere ortus altusque erat, satis utilis" (Aur. Victor). Despre Liciniu dară este necontroversabil că a fost „natione Dacus", ca să vorbim în stilul inscripţiunilor. Ei bine, acest d a c Liciniu zicea că se trage din neamul lui Filip A r a b u l; iar prin urmare una din două: sau Liciniu a fost a r a b din Asia, ceea ce-i peste putinţă, sau Filip a fost S a r a b a din Dacia, după cum am văzut că-l arată şi faptele sale.

Julius Capitolinus trăia sub Constantin cel Mare, căruia i-a şi închinat scrierile sale. În Viaţa lui Gordian III (c. XXXIV) la sfîrşit, tocmai în pasagiul unde se adresează către Constantin cel Mare, Capitolinus vorbeşte despre o inscripţiune în care se menţiona că Gordian fusese învins de Filip, adecă de împăraţii Filip Arabul şi fiul său Filip II; apoi adoage că se zice cum că Liciniu, cînd ajunse împărat, a distrus acea inscripţiune, fiindcă el, Liciniu, „pretindea a se trage din neamul celor doi Filipi": „Quem titulum evertisse L i c i n i u s dicitur eo tempore quo est nactus imperium, quum se vellet videri a P h i l i p p i s o r i g i n e m t r a h e r e".

Acest text este nec plus ultra categoric. Toată lumea ştia că Liciniu era dac, ba încă barbar din Dacia, dar toţi trebuiau să ştie nu mai puţin că el îşi urcă originea neamului la Filip Arabul, pe care însuşi Julius Capitolinus îl numeşte „Philippus A r a b s"; şi trebuia s-o ştie mai ales Constantin cel Mare, cînd îi dăduse pe soru-sa în căsătorie. Înrudirea însă între Liciniu şi între Filip nu putea să fi fost în fapt decît identitatea de castă: amîndoi S a r a b i. Elementul cel mai rezistinte contra dominaţiunii romane în Dacia, S a r a b i i, floarea dacilor de altădată, par a se fi ţinut totdauna retraşi, departe de cultura cea curat latină a oraşelor: de aci tatăl lui Filip ne este descris ca un hoţ de codru, iar Liciniu ca un ţărănoi. Neam barbar pentru urbanitatea romană, S a r a b i i se distingeau totuşi prin trăsura caracteristică de a fi toţi foarte mîndri: „superbus", zice Capitolinus despre Filip. Asupra acestei trăsuri caracteristice noi vom reveni mai jos.

Originea dacică a împăratului Filip şi sensul poreclei sale „Arabs"
244 fiind lămurite, nu ne va fi greu acuma de a explica greşeala acelora cari

îl aduceau din „Bostra", o greșeală foarte instructivă prin aceea că pînă și ea, bine înțeleasă, servește a confirma adevărul. Ca dac, Filip era un „Traianensis", era din „Provincia Traiana", și o aluziune la aceasta cată să fi fost în vreo fîntînă cunoscută încă bizantinilor înainte de Cedren și de Zonara. Din dată însă ce porecla „Arabs" era luată în sensul geografic, bizantinii trebuiau vrînd-nevrînd să caute anume în Arabia vreun oraș cu numele lui Traian, și n-au putut să găsească acolo decît numai unul singur, căci numai unul singur exista: „Nova Traiana Bostra", care pe monetele sale poartă legenda: *NEA TPAIANH BOΣTPA* (Mionnet, *Descr. d. médailles* V, 579 sq.; Eckhel, III, 500 sq.). Fără acest „*TPAIANH*" nimenui n-ar fi venit în cap să aducă pe Filip din Bostra, ci l-ar fi lăsat simplu cu porecla sa de „Arabs". Orice poreclă însă să fi avut, stăruința lui Filip de a rădica Dacia și prețiosul text al lui Capitolinus demonstrează că el era dac.

Confuziunea între două regiuni t r a i a n e n s e ca „Dacia" și „Bostra" ne amintește ceva absolut de aceeași natură la Ammian Marcellin. Dacia era „provincia lui Traian"; Spania era „patria lui Traian"; de aci unul și același „Traianensis", Paulus Notarius, personagiu important sub împăratul Constanțiu, este numit la Ammian Marcellin în cartea XIV: „ortus in Hispania", iar în cartea XV: „natus in Dacia". Un alt qui pro quo cam de același fel ne întîmpină în privința împăratului Carus, despre care nu se știa dacă a fost de origine din Pannonia sau din Africa, fiindcă se confundaseră termenii „Pannonius" și „Poenus" (Vopisc., *Car.* IV).

D. Waddington susține că tatăl împăratului Filip, „nobillissimus latronum ductor" al lui Aurelius Victor — o expresiune care, fie zis în parentezi, ne amintește cuvintele lui Vopiscus despre împăratul Proculus: „domi nobilis, sed majoribus latrocinantibus" (IV *Tyr.* XII)— d. Waddington susține că acel tată se numea „Marinus" și că a fost apoteozat în Filipopole cel din Hauran. Lucrul e cu putință, cu atît mai mult că tocmai acolo nu se știa că el fusese bandit. Noi lăsăm dară în picioare tot ce spune d. Waddington despre monete și inscripțiuni cu ΘEΩ MAPINΩ, deși argumentațiunea sa e departe de a fi suggestivă. Marin sau ne-Marin, tatăl lui Filip a fost un S a r a b a din Dacia, după cum un S a r a b a din Dacia a fost și tatăl cel necunoscut al lui Liciniu, ambii din regiunea cea caracterizată de către Ptolemeu prin κατ' Ἀράβων ποταμός".

VIII. ALȚI SARABI ÎMPĂRAȚI ROMANI.

Dominațiunea romană în urma cuceririi Daciei nu exterminase acolo nici poporul de jos, pe cei „părești", „capillatos", nici casta cea aristocratică a „căciulaților", „S a r a b a s", ba nici chiar în sînul acestei caste dinastia cea regească a lui Decebal. Filip, un S a r a b a ordinar, adecă nedinastic, apucă sceptrul imperial la 244. Peste 17 ani, la 261, pe fostul tron al cuceritorului Daciei se urcă un alt dac, dar nu S a r a b ă ordinar, ci tocmai din dinastia lui Decebal, anume Regillian: „gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, affinis "(Treb. Pollio, XXX *Tyr.* IX). Aceasta învederează pe deplin puternica persistință a S a r a b i l o r în Dacia un secol și jumătate după moartea lui Traian. Ceva mai mult, peste vro zece ani după Regillian, împăratul Aurelian retrage din Dacia administrațiunea romană și legiunile, lăsînd pe ceilalți locuitori în voia furtunelor, dar elementul cel nedomolit al S a r a b i l o r ră-

mâne nestrămutat acolo, şi, după ce Roma perde cu totul Dacia, doi dintr-înşii mai izbutesc a deveni împăraţi romani: la 307 Liciniu, despre care s-a vorbit deja, iar la 305 Galeriu.

Se repetă mereu că împăratul Galeriu a fost născut în Dacia cea nouă sau a lui Aurelian nu departe de Sardica, adecă aproape de Sofia, în Bulgaria actuală, fiindcă Eutropius (IX, 22) zice: „Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Sardica natus". În privinţa lui Galeriu, o fîntînă mult mai sigură decît Eutropius este Lactantius, contimpuran cu acest principe, nu posterior ca celalalt, şi carele ne spune foarte lămurit că Galeriu era din Dacia cea veche sau a lui Traian, de unde mumă-sa fugise cu dînsul trecînd Dunărea denaintea unei invaziuni a carpilor, şi prin urmare putea să fie crescut în Sardica sau pe aproape, dar nu fusese născut acolo. Lactantius mai adaogă că Galeriu nu era latin, ci barbar din Dacia cea veche, şi anume indigen, adecă dac, de vreme ce fugea denaintea năvălitorilor străini. Iată chiar textul: „Inerat huic bestiae naturalis barbaries et feritas a Romano sanguine aliena. Non mirum, cum mater ejus Transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat" *(De mort. persecutor.* IX). De aci se explică amicia sa cu Liciniu: „veteris conturbernii amicum et a prima militia familiarem", pe care dînsul l-a ajutat a se urca pe tron, astfel că în acelaşi timp Roma avea doi daci împăraţi.

Despre Liciniu noi ştim că a fost Sarabă, deoarăce pretindea a fi din neamul lui Filip Arabul. Fost-au oare tot Sarabă şi Galeriu?

Apriori se poate răspunde că da, căci este de crezut că în secolul IV, faţă cu agera sistemă romană de deznaţionalizare în curs de doi secoli trecuţi, din întregul popor dacic de altădată numai doară elementul cel ne-nduplecat al Sarabilor, cu tradiţiunile sale de veche mărire, a putut să păstreze acea atitudine autoctonă pe care romanii o numeau „barbaries". Poporul de jos, „pletoşii", „capillati", afară de cei adăpostiţi în creierii munţilor sub îndatinata căpetenie a Sarabilor, cată să fi devenit de demult o singură apă cu colonii romani. Dacă dară Galeriu ar fi fost dintre aceştia, Lactantius nu putea să-l numească barbar „a Romano sanguine alienus".

Aposteriori, Galeriu era foarte mîndru de originea sa. Pe cînd alţii îl porecleau „cioban", „armentarius", după cum ziceau lui Filip „haiduc" şi lui Liciniu „bădăran", însuşi Galeriu pretindea a fi dintr-un neam zeesc: „diis oriundus" după Lactantius, sau un neam de balaur: „matre compressa dracone", după Aurelius Victor.

Consideraţiunile de mai sus ar fi ele singure destul de ponderoase pentru a ne îndemna să credem că Galeriu, ca şi prietenul său Liciniu, a fost din casta Sarabilor; dar ceva şi mai hotărîtor este însuşi numele „Galerius". Dacă nu s-ar şti cu certitudine că acest împărat a fost dac, numele său „Galerius" n-ar avea nici o importanţă deosebită; cînd se ştie însă că el era nu numai dac, dar încă se pretindea a fi de origine ilustră, atunci ne izbeşte împregiurarea că „Galerius" însemnează tocmai „pileatus", derivînd din „galerus" şinonim cu „pileus": „galerus est genus pilei", zice Servius într-o scolie la Virgiliu, şi prin urmare nu este altceva decît o traducere latină literală a dacicului Saraba.

Mai este ceva. Din Dione Crisostom noi am văzut că Sarabii erau la daci o castă nu numai nobilitară, dar şi sacerdotală totodată.
246 Ei bine, Lactantius *(De morte persec.* XI) ne spune că muma lui Ga-

leriu cea „transdanuviană" era o bogată preotească păgînă a „zeilor de munte": „mater Galerii erat deorum montium cultrix, quae sacrificabat paene quotidie et vicarios suos dapibus et epulis exhibebat" (cfr. Van Haag, *De Galerio Caesare*, p.3).

IX. CONCLUZIUNEA.

Am urmărit pe S a r a b i începînd din epoca lui Cezar, cînd casta lor fusese organizată de către regele dacic Berebista, și pînă la epoca lui Constantin cel Mare, cînd S a r a b i i Galeriu și Liciniu reușesc a se înălța pe tronul imperial al Romei, toate acestea în curs de vro patru secoli.

Am urmărit pe *Basarabi* începînd de la lupta lor cu mongolii la 1240 și pînă astăzi, în curs de șease secoli și mai bine, constatînd că ei au fost tot o castă nobilitară ca și S a r a b i i sub daci, că purtau la vecini același epitet de „arabi" ca și S a r a b i i pe timpul lui Ptolemeu și al împăratului Filip, că n-au încetat niciodată de a avea centrul lor, ca și S a r a b i i, în aceeași regiune a Jiiului, în Oltenia și în Hațeg.

Cunoaștem dară o mie de ani din istoria *Basarabilor*, fie sub numele lor cel primitiv de S a r a b i, fie după alipirea către acest nume a titlului de b a n.

Ne mai rămîne necunoscut intervalul de opt veacuri dintre secolii V și XIII; dar pînă și acest interval se luminează acum pe neașteptate. Cînd un lanț solidar de probe peremptorii demonstrează că un fluviu între anii A—C avusese același curs, sub același nume, între aceleași maluri, pe aceeași albie, ca și între anii H—L, mai trebui oare demonstrat că pe aceeași albie, între aceleași maluri, sub același nume, el avusese același curs în intervalul cel mijlociu dintre anii D—G? O demonstrează însăși logica faptelor, mai probă decît orice probă. Așadară:

1. De vreme ce înainte de secolul V și pe urmă după secolul XII, întîi S a r a b i i și apoi *Basarabii* n-au părăsit niciodată Oltenia și Hațegul, deci tot acolo au fost ei și între secolii V și XIII;

2. De vreme ce S a r a b i i înainte de secolul V și *Basarabii* după secolul XII constituiau ne-ntrerupt o castă nobilitară, deci tot o castă nobilitară au fost ei și între secolii V și XIII;

3. De vreme ce S a r a b i i înainte de secolul V au fost dat dacilor pe cei mai mari regi cu Decebal în frunte și deteră apoi Romei cinci împărați: pe doi Filipi, pe Regilian, pe Galeriu și pe Liciniu, toți de o energie mărturisită chiar de către dușmanii lor, și de vreme ce după secolul XII *Basarabii* au dat românilor un lung șir de eroi, ca Alexandru, ca Mircea, ca Vlad Dracul, ca Țepeș etc., deci același rol conducător în capul neamului românesc contra furtunelor din afară avuseseră ei și între secolii V și XIII.

În acest mod, pentru intervalul dintre secolii V și XIII ne lipsesc texturi, ne lipsesc documente, ne lipsesc numi proprii, ne lipsesc amărunte, dar perspectiva istorică nu ne mai lipsește de astă dată: în Oltenia și în Hațeg, luptîndu-se contra năvălitorilor și revărsîndu-se din cînd în cînd asupra regiunilor de pregiur, trăia pe atunci poporul românesc, avînd domni din casta S a r a b i l o r, ascuns în munți ca o comoară depusă de Traian și păzită de urmașii lui Decebal.

Iată cine, iată de cînd, iată de unde sînt *Basarabii.*
v. *Sărăbar.*

BASARÀBIE s. **BESARÀBIE**, s.f.; t. de géogr.: 1. actuelle Bessarabie, province entre le Pruth et le Dniéster appartenant à la Russie; 2. avant 1812, la partie sud-est de la Moldavie avoisinant les bouches du Danube et la Mer-Noire; 3. avant la moitié du XV-e siècle, la Valachie entière.

Sub numele actual de *Basarabie* se înțelege întreaga regiune a României de la Prut spre răsărit, pe care și-a anexat-o rușii la 1812 și care se compunea atunci din trei părți: așa-numita raia a Hotinului, supusă d-a dreptul Turciei; o porțiune din Moldova de mijloc; și mai jos, posesiunile tătărești și turcești dintre Prut, Nistru și Marea-Neagră, cari numai acelea se numeau *Basarabie.*

Înainte de 1812, *Basarabia* era sinonim cu B u g i a c, aparținînd tătarilor, afară de orașele mărginașe Ismail, Chilia și Akerman, pe cari le stăpîneau turcii (Sulzer, *Gesch. d. transalp. Daciens*, t. 1, p. 376; Peyssonel, *Commerce de la Mer-Noire*, t. I, p. 304).

Cantemir, *Chron.* II, p. 371: „*Basarabia*, sau precum noi acum cu nume tătărăsc îi zicem, B u g e a c u l...".

Cu acest înțeles, ceva mai lărgit, ne întîmpină *Basarabia* deja în secolul XVI ca un nume vechi, deoarăce polonul Broniowski, care scria pe la 1579, zice: „Moldaviae seu Valachiae inferioris pars, quae o l i m B e s s a r a b i a dicta fuit" (Broniovius, *Tartariae descriptio*, ed. 1595, p. 2), vorbind despre întreaga zonă danubiană a Moldovei pînă la Marea-Neagră.

Tocmai acest teritoriu, așa cum îl înțelege Broniowski, în prima jumătate a secolului XV aparținuse Munteniei, ai cărora domni B a s a r a b i erau „stăpîni pe Dunăre pe ambele maluri pînă la Marea-Neagră", iar Țara Românească peste tot, de la Severin pînă la Chilia, se chema *Basarabie*, adecă „Țara B a s a r a b i l o r". La 1396, Vlad-vodă Dracul, răsculîndu-se contra tatălui său Mircea cel Mare, se intitulă: „Waywoda B e s s a r a b i a e nec non Comes de Severino" (Dogiel, *Cod. diplom.* I, 623). Însuși Mircea își dă același titlu în unele acte internaționale (Ulianitzki, Материалы, p. 13, 14 etc.).

În scurt, numele *Basarabie* este o simplă suvenire a vechii dominațiuni a B a s a r a b i l o r peste gurile Dunării, atunci cînd dînșii au fost cuprins și Dobrogea.

Poporul român din *Basarabia* nu-și dă niciodată numele de b a s a r a b e n i, ci numai pe acela de m o l d o v e n i, după cum face și poporul român din Bucovina. Rușii de asemenea le zic basarabenilor: молдованы. Limba este m o l d o v e n e a s c ă; se vorbește m o l d o v e n e ș t e.

v. *Basarabă. — Bugiac. — Dobrogea. — Hotin...*

BÀSCĂ, s.f.; toison. Un cuvînt foarte prețios din mai multe puncturi de vedere. Astăzi dialectul daco-român nu are decît un singur termen, l î n ă, pentru „laine " și pentru „toison", adecă pentru cele două noțiuni pe cari le deosebea și limba latină prin „lana" și „vellus". Macedoromânii, din contra, au păstrat două vorbe separate: l î n ă = lat. l a n a m, și *bască* cu sensul de „vellus" sau „toison". Acest *bască* a exis-
248 tat oarecînd și la daco-români, dar s-a conservat o singură dată, într-un

singur text, anume în *Psaltirea Șcheiană*, scrisă înainte de 1500 în Transilvania (ed. Bianu, 1889), unde ne întîmpină anume în ps. LXXI, v. 6:

„Deștinge-va ca ploa spre *bască*..." | „Descendet sicut pluvia in vellus..."

La 1577, cînd Coresi copia același text care este în *Psaltirea Șcheiană*, vorba *bască* nu se mai obicinuia în grai și de aceea dînsul a înlocuit-o prin lînă: „deștinge-va ca ploaĭa spre lână".

În terminologia cea păstorească a românului elementul slavic nu joacă vreun rol; și-apoi la slavi nu se află nici un cuvînt care să se poată apropia de *bască*. Elementul turanic, prin pecenegi și prin comani, a lăsat cîte ceva ciobanului român, dar nici la turani nemic de felul lui *bască* nu se găsește. Marea majoritate a graiului nostru păcurăresc este latină pe de o parte, pe de alta autoctonă, anterioară cuceririi romane, cum sînt, bunăoară, *brînză*, *urdă*, *jîntă* etc. Nefiind latin, *bască* să nu fie oare dacic?

În adevăr, la albanezi baskă însemnează întocmai ca la noi „toison"; și negreșit daco-românii nu l-au împrumutat cine știe cînd din Epir, ci trebui să fi fost un antic termin comun tuturor tracilor, rămas moștenire albanezilor, de la cei transdanubiani, iar nouă de la daci.

Gustav Meyer *(Etym. Wtb. d. alban. Spr.*, pag. 28) bănuiește că albanezul baskă poate să fie înrudit cu vechiul tracic βασσάρα, fiindcă Lagarde *(Gesamm. Abhandl.*, 275) deriva pe acest βασσάρα din zendicul vareça „păr", astfel că βασσάρα ar fi o asimilațiune din βαρσάρα, iar albanezul baskă din varskă. Această etimologie nu se susține, căci: 1. forma dacică *baskă* probează că și-n cea albaneză n-a fost nici un *r*; 2. glosele antice, citate chiar de Lagarde și de Meyer, sînt unanime a da traicului βασσάρα sensul precis de „piele de vulpe". Etimologia daco-epiroticului *bască*, după noi, este cu totul alta.

În limba indo-europee primitivă se constată o radicală va, care prin determinativele *r* și *s* s-a diferențiat în subradicale var și vas, ambele însemnînd „a acoperi, a îmbrăca". Din subradicala var se trag cei mai mulți termeni cu sensul de „laine" și „toison": sanscritul „ūrna = varna", grecul ἔρος = Fέρος, slavicul „vlŭna", latinul „vellus", goticul „vulla" etc., dar totodată și unele cu sensul de „vêtement": sanscritul „varutra", scandinavul „veria" și altele (Pictet, *Origines*² II, 30—31, 384). Tot așa din subradicala paralelă vas, alăturea cu termenii însemnînd „vêtement", între cari și latinul „vestis", a putut să se dezvoalte pe alocuri semnificațiunea „laine" sau „toison", care ne întîmpină în tracicul baska = vaska din $\sqrt{\text{vas}}$ cu sufixul -ka.

Oricare ar fi însă originea cuvîntului *bască*, noi ne mulțumim a ști că el este tracic, fără a fi vreo neapărată trebuință de a ne urca mai sus la un prototip indo-europeu.

v. *Brînză*. — *Cioban*. — *Lînă*...

BÀSE. — v. *Băseși*.

BASM, uneori *bàsmu* (plur. *basme* și *basmuri)*, s.n.; conte populaire, conte bleu, conte féerique. Ramura cea mai importantă din litera- 249

tura poporană a oricării națiuni, *basmul* pentru români în parte este cel mai bogat izvor de credințe sau noțiuni mitologice și de date linguistice, astfel că *Etymologicum Magnum Romaniae* e dator a da acestui cuvînt un loc de onoare cu totul excepțional, cu atît mai vîrtos că originea și natura *basmului* sînt pînă acum nește enigme, pe cari știința contimpurană, în loc de a le limpezi, le-a întunecat și mai mult prin fel de fel de teorii subiective: ba teoria cea solară a lui Max Müller, ba teoria cea meteorologică a lui Adalbert Kuhn, ba teoria cea de migrațiune din India a lui Benfey, ba teoria cea animistică a lui Tylor, ba cîte altele, toate aproape deopotrivă false.

Cea dentîi adunare sistematică de *basme* în literatura europeană în genere a fost aceea germană a fraților Grimm la 1812; tot doi frați germani, Artur și Albert Schott, au publicat nemțește în 1845 prima colecțiune, și o colecțiune foarte serioasă, de *basme* române în specie, adunate anume în Banat. Românește însă ni se pare că nu s-a dat la lumină nici un *basm* pînă la 1862, cînd Filimon scoase pe *Românul năzdrăvan* în ziarul *Țăranul român*. De atunci colecțiunile s-au înmulțit și se înmulțesc mereu, bune și mediocre: Fundescu (1867), N.D. Popescu (1874—85), D. Stăncescu (1885), Hințescu (1879), Sbiera (1886), Pop-Reteganul (1882—88) și alții, iar în fruntea tuturora, ca adevărați maeștri: Petre Ispirescu și Ion Creangă. În acest mod noi avem deja destule specimene din Țara Românească, din Moldova, din Bucovina, din Ardeal și din Banat, ba încă și de la macedo-români, grație mai ales lui Dr. Obedenaru.

Cuvîntul nostru *basm* este de originea slavică, însă numai ca material brut.

Românii împrumutară pe calea cărturărească pe paleoslavicul БАСНЬ „fable", care niciodată nu însemnează la slavi *basmul* propriuzis, „conte", ceea ce se cheamă rusește сказка, polonește „bajka", bohemește „bágka", bulgărește și serbește „prikazka". În limba literară, sub formele b a s n ă și b a s n u, cuvîntul cel paleoslavic a păstrat la noi totdauna sensul său primitiv de „fabulă" sau „apolog" cu nuanța cea obicinuită de „minciună". Bunăoară:

Noul Testament, 1648, *Epist. Petri* II, I, 16:

„... nu îmblând după b a s n e cu măestrii am arătat voao..."	„... non enim doctas f a b u l a s secuti notam fecimus vobis..."

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Siraeh* XX, 21:

„Omulŭ fără harŭ, b a s n u fără vréme..."	„Homo sine gratia, f a b u l a intempestiva..."

Cantemir, *Chron.* I, p. XLII, LXV:

„... nu istorie, ce b a s n e..."	„... non historiam, sed f a b u l a m..."

Același, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom.), p. 206 a: „la viclian parola dumnezăiască și b a s n a poeticiască tot o cinste au..."

Miron Costin, *Letop.* I, p. 59: „Acea Alexandrie minciunoasă ce-i pre limba românească, plină de b a s n e..."

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 135: „Așadară ne învață pre noi această
250 b a s n ă că neamul omenesc nu poate fi norocos fără stăpînire..."

A. Pann, *Povestea vorbei:*

„Cîte b a s n e firoscoșii
Undeva spunea-n vileag,
Și eu ca năbădăioșii
Alergam s-ascult cu drag..."

Ibid., 175:

„Neputînd să se-nțeleagă,
În veac nu se mai împac,
Ajung judecăți să tragă,
De b a s n u-n lume se fac..."

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 236:

„— Ce spui tu mă, Tomo! exclamară ciocoii cu mirare; sînt astea adevărate?

— Adevărul curat, fraților.

— Bree! dar asta seamănă a b a s n u..."

v. *Basnă.*

Pe acest b a s n graiul poporan l-a prefăcut foneticește în *basm* și i-a dat sensul precis de „conte", făcîndu-l astfel să nu se mai confunde cu noțiunea de „fable" și mai cu samă cu acea de „mensonge", căci țăranul, după cum vom vedea mai la vale, crede în posibilitatea și chiar în realitatea celor povestite în *basme*, încît pentru dînsul *basmul* e departe de a fi minciună, iar cînd recunoaște și el că e minciună, atunci nu este *basm* ț ă r ă n e s c , ci *basm* d i n l u m e, ca în orația de nuntă din Ialomița:

„Poftiți de-nchinați o dată,
Vă udați gura căscată,
Ș-o treceți din mînă-n mînă,
Să ne dați pe acea zînă,
Ca s-o ducem la-mpăratul
Și să contenim tot sfatul;
Nu gîndiți că vorbim glume
Ori niscai *basme* d i n l u m e..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 172)

Din dată ce nu-i vine a crede într-o narațiune ce i se prezintă sub numele de *basm*, țăranul caută a-i da un epitet, prin care s-o înlăture din sfera *basmelor* propriu-zise. Așa este *basmul* c u c o c o ș u l r o ș u, numele unei glume copilărești ajuns a fi o locuțiune proverbială cu sensul de o flecărie fără sfîrșit (v. *Cocoș*). Astfel e, mai cu deosebire, așa-numitul *basm* c u m i n c i u n i l e, al căruia însuși numele arată că pentru popor celelalte *basme* nu sînt de loc c u m i n c i u n i. În acel *basm* c u m i n c i u n i l e (Fundescu, p. 93) un herghelegiu își perde herghelia într-un dovleac sau într-un pepene și o tot caută în zădar trei zile, apoi pe capul unei albine, înjugate la plug cu un bou, crește un nuc etc., adecă nu se povestește lucruri supranaturale, ci se îndrugă nește absurdități, iar poporul face totdauna o mare deosebire între supranatural și între absurd. În absurd el nu crede, în supranatural, da.

Tranziținea logică a paleoslaviculuí b a s n ĭ „fable" la românul *basm* „conte" se explică prin strînsa înrudire a ambelor genuri de narațiune. Latinește, ca și grecește, ele purtau unul și același nume: 251

f a b u l a, μῦθος. Fabula nici nu este altceva decît o aplicațiune didactică sau etică a particularității luate din *basm* că dobitoacele vorbesc ca și oamenii, adecă este un produs al *basmului*, o micșurare a lui, o „fabella" din „fabula", după cum o și numește Quintilian: „Aesopi f a b e l l a s, quae f a b u l i s nutricularum proxime succedunt" *(Inst.* I, 9). Este probabil că din latinul f à b u l a românii, după legile fonetice cunoscute, își vor fi format din capul locului f à u r ă, care însă, ciocnindu-se la noi cu omofoanele f à u r „ferar" și f à u r „februarie", a căutat să dispară din grai, înlocuindu-se mai tîrziu prin *basm* și prin p o v e s t e, cari nu provocau nici o confuziune.

Sinonimul p o v e s t e, întrebuințat mai cu deosebire în Moldova, este de asemenea paleoslavic: повѣсть; la slavi însă el însemnează narațiune în genere, chiar o relațiune curat istorică, uneori roman, niciodată *basm.*

Deja în vechile texturi b a s n ă și p o v e s t e figurează cîteodată alăturea ca sinonimi, dar nu cu sensul de „conte", ci cu acela de „légende", „récit fabuleux", de exemplu la Urechia, *Letop.* I, p. 96: „ca nește oamini neașăzați și mai mult proști și necărturari, ce și ei au scris mai mult den b a s n e și den p o v é ș t i...", pasagiu pe care-l putem opune aceluia din A. Pann, *Moș Albu* I, 28:

„Știe p o v e ș t i prea frumoase, cum și b a s n e, ghicitori,
D-aceea îl și tot cheamă fetele la șezători..."

Alăturîndu-se ambele pasage, se vede lămurit marea deosebire între sensul literar și între acela poporan al sinonimilor *basm* și p o v e s t e. Cu sensul cel poporan ambele cuvinte figurează la A. Odobescu, *Scrieri* II, p. 511: „treptele de jos ale națiunii, unde *basmele*, p o v e ș t i l e, cîntecele și snoavele au ținut loc pururea de crisoave domnești și de pisanii ctitoricești..."

Pentru a diferența cei doi sinonimi, cuvîntul p o v e s t e trebui luat, cum se și ia pînă la un punct în popor, cu înțelesul de orice fel de narațiune, fie legendă, fie snoavă, fie anecdotă; fie „povestea vorbei", după cum zicea foarte nimerit Anton Pann, în cari nu ne întîmpină nemic miraculos sau supranatural, pe cînd *basm* este și rămîne numai „conte bleu", numai „Mährchen", numai:

„Și eu încălecai p-un gătej uscat,
Să fie *basmul* b ă s m u i t și-n alt sat..."

(Stăncescu, *Basme*, 164, 323)

Astfel, de exemplu, „Păcală" nu este un *basm*, ci numai o p o v e s t e, căci toate păcăliturile lui sînt foarte firești, afară de singurul epizod al fluierului celui magic, care însă este împrumutat dintr-un deosebit *basm*, cunoscut mai pretutindenea și publicat în versiunea germană sub titlul *Der Jude im Dorn* în colecțiunea fraților Grimm (v. *Păcală).* În p o v e s t e element supranatural nu există de loc; în f a b u l ă sau a p o l o g elementul cel supranatural al vorbirii dobitoacelor este o simplă convențiune, o stravestire care nu înșeală pe nimeni, pe care nimeni n-o ia ad litteram și care, deși născută din popor, totuși s-a făcut mai acasă în literatura cea cultă; numai în *basm* supranaturalul constituă un element esențial.

După ce am deosebit *basmul* de f a b u l ă și d e p o v e s t e, să-l studiem acum în specie, rezervîndu-ne însă dreptul de a reveni la f a b u l ă ca produs al *basmului.*

v. *Poveste.*

I. Fondul *basmului.*

În literatura poporană *basmul* ocupă întocmai acelaşi loc ca romanul în literatura cea cultă şi de aceea unii le cuprind pe amîndouă sub aceeaşi rubrică de „ficţiune", o caracteristică cu desăvîrşire necorectă. *Basmul*, ca şi romanul, reprezintă fiecare cîte o realitate, realitate în toată puterea cuvîntului, dar două realităţi foarte diferite, aproape antagoniste.

Littré *(Dict.*, v. *Conte)* zice: „Il n'y a pas de différence fondamentale entre le conte et le roman; l'un et l'autre sont des narrations mensongères ou regardées comme telles. Tout ce qu'on peut dire, c'est que conte est le terme générique puisqu'il s'applique à toutes les narrations fictives, depuis les plus courtes jusqu'aux plus longues. Le roman ne se dit que de celles-ci. Un conte de trois pages ne s'appellera jamais un roman, tandis qu'un roman est, dans toute la rigueur du mot, un conte suffisamment long. La nouvelle ne se distingue pas non plus au fond du conte ou du roman. Dans l'usage ordinaire, c'est un roman de petite dimension dont le sujet est présenté comme nouveau ou peu ancien, ou avec des détails inconnus jusqu'ici..."

Sînt minunaţi filosofii aşa-numiţi pozitivişti! Pentru dînşii în lumea întreagă nu există nemic decît numai raportul între dimensiuni. Romanul e mai lung, nuvela e mai scurtă, *basmul* e şi lung şi scurt, cîtetrele deopotrivă minciună, „narration mensongère", adecă: minciună mai lungă, minciună mai scurtă, minciună mai aşa sau aşa, iată toată deosebirea cea macaronică.

Lăsînd deocamdată la o parte *basmul*, să ne întrebăm: romanul şi nuvela sînt ele minciuni? Un romancier adevărat, un Dickens, un Balzac, un Thakeray, nu face altceva în privinţa realităţii celei concrete decît ceea ce face algebra în privinţa aritmeticei, adecă din ceea ce în realitate ne întîmpină la fiecare pas ca figure sau evenimente deosebite, împrăştiate, individuale, romancierul abstrage tipuri de figure şi tipuri de evenimente, pe cari le grupează apoi întocmai după cum ele ar fi cu putinţă de a se grupa de la sine-şi în realitate. În loc de operaţiunea aritmetică: 1 + 1, 1 + 2, 1 + 3..., romancierul ne dă: A + B. Oare A + B să fie o minciună? Tot aşa face şi nuvelistul, tractînd un epizod acolo unde romancierul tractează o vastă totalitate. Cînd un romancier sau un nuvelist ne-ar da tipuri false şi cînd le-ar grupa fals, numai atunci ar fi o minciună, dar atunci nimenea nu-i citeşte! O minciună nu poate trăi. Nu va trăi filosofia pozitivistă, dar romanul şi nuvela vor trăi, căci ele nu sînt minciuni, ele nu fac decît a reduce aritmetica fenomenelor la algebra tipurilor. Şi dacă *basmul* trăieşte şi el, trăieşte de cînd e lumea, probă că reproduce şi el o realitate.

Nu în lungime consistă deosebirea între roman sau nuvelă de o parte şi între *basm* de alta, ci mai întîi în deosebirea sferelor respective. Romanul şi nuvela, începînd de la Daphnis şi Chloe a lui Longus, începînd de la *Satyriconul* lui Petroniu, ba începînd chiar de la specimene chineze, indiene, egiptene şi asiriene, aparţin numai literaturei culte, sînt creaţiuni exclusiv individuale, niciodată o operă colectivă anonimă a popoarelor, după cum este *basmul.* Nu e deosebire de mai scurt şi mai lung, ci este deosebire de cult sau individual şi de poporan sau colectiv. Dar această deosebire de sfere nu

este încă destul de caracteristică. Un individ de geniu, un Hoffmann sau Edgar Poe, aparţinînd pe deplin literaturei culte, poate să scrie totuşi un *basm*, fără a trece prin aceasta în literatura poporană. *Orlando furioso* al lui Ariosto şi *Gerusalemme liberata* a lui Tasso sînt ţesături de *basme*, ca şi multe alte opere curat individuale din veacul de mijloc sau din alte epoce, şi totuşi ele nu sînt poporane, chiar atunci cînd sînt inspirate din popor, ceea ce trebuia să se fi întîmplat foarte adesea. Şi-n literatura cultă, prin urmare, se poate furişa *basmul;* el va fi însă acolo ca o plantă exotică, care poate să fie frumoasă, poate să placă, după cum este la noi, de exemplu, *basmul* cutare sau cutare ieşit din fantazia lui Delavrancea. Deosebirea dară, care ne preocupă, trebui să consiste nu numai în sfere, ci mai ales în natura diferită a celor două r e a l i t ă ţ i, din cari una se răsfrînge în roman şi în nuvelă, cealaltă în *basm.*

În adevăr, omul, ca şi alte fiinţe organice, trăieşte nu o singură viaţă, ci două vieţe: v i a ţ a v e g h i e r i i şi v i a ţ a s o m n u l u i. Ceea ce facem noi în veghiere, ceea ce lucrăm, vedem, simţim, cugetăm, este o r e a l i t a t e; dar nu mai puţin r e a l i t a t e, deşi de o altă natură, este ceea ce facem noi, ceea ce lucrăm, vedem, simţim, cugetăm în stare de somn, adecă în v i s. Şi omul primitiv crede deopotrivă, cu aceeaşi tărie de convicţiune, în ambele aceste r e a l i t ă ţ i. „Ca şi copilul — zice foarte bine ilustrul filolog englez Sayce *(Science of language* II, 290) — el nu poate să deosebească limpede una de alta starea de veghiere şi ceea ce vede în vis". Romanul şi nuvela oglindesc într-un mod algebraic r e a l i t a t e a v e g h i e r i i; *basmul*, tot într-un mod algebraic, este o oglindă a r e a l i t ă ţ i v i s u l u i.

D. Şăineanu *(Ist. filol. române*, p. 360) zice: „În timpul din urmă, d. Hasdeu a expus, într-o serie de prelegeri universitare, o nouă teorie despre formaţiunea *basmelor.* După d-sa, explicaţiunea elementului antropologic sau a miraculosului din poveşti o poate da numai visul, care, asemenea *basmului*, nu cunoaşte nici timp, nici spaţiu. Astfel într-ambele aceste elemente, deopotrivă caracterizate prin fenomenul miraculosului, n-ar exista nici o deosebire esenţială..." Teoria mea este nouă numai fiindcă omenirea a uitat-o de vro cinsprezece secoli, în cursul cărora ştiinţa nu s-a ocupat de loc cu literatura poporană. Această teorie pare a se fi născut în şcoala neoplatonică din Alexandria, şi anume în creierul martirei Hypatia, ultima rază a filosofiei antice. Se ştie cu ce nepovestită barbarie calăii patriarcului Ciril sfîşiaseră în bucăţi pe marea profesoare de filosofie a Muzeului din Alexandria, în momentul chiar cînd sublima virgină se ducea a-şi face cursul despre armonia între Platone şi Aristotele. Operele ei, afară de un fragment astronomic, au fost toate nimicite de către sălbatecele fiare, cari cutezau a vorbi în numele lui Crist. Din fericire, cel mai iubit elev al Hypatiei a fost tocmai un episcop creştin, nobilul Synesius. Între altele, Synesius ne-a lăsat un tractat „despre vise", „περὶ ἐνυπνίων λόγος", pe care-l închinase magistrei sale Hypatia „τῇ φιλοσόφῳ" şi-n care spune în treacăt, ca ceva cunoscut deja în şcoala de atunci din Alexandria, că originea miturilor este în vise: „μερὶς τῶν ἐνυπνίων ὄντες οἱ μῦθοι" *(Synesii Opera*, Lutetiae, 1623, p. 157). Aşadară, dacă nu teoria mea cu d-amăruntul, cel puţin „le bout d'idée" se datorează Hypatiei.

Rareori mi se-ntîmplă a îmbrăţişa vreo aserţiune a lui Schopen-
254 hauer; dar tocmai de aceea sînt pentru mine foarte importante acele

puncturi în cari noi ne putem întîlni, căci îmi zic atunci eu însumi: dacă un lucru are același aspect pentru un ultrapesimist și pentru un ultraoptimist, este cea mai sigură dovadă despre veritatea aspectului.

În studiul său *Versuch über Geistersehn*, Schopenhauer zice: „A lua visurile drept un simplu joc al cugetării, drept nește simple imagini fantastice, este a fi lipsit cineva de reflexiune sau de bunăcredință, fiind învederat că visurile sînt cu totul altceva. Imaginile pornite din fantazie sînt slabe, palide, fragmentare, unilaterale și atît de efemere încît prin fantazie noi abia în curs de cîteva secunde ne putem crea în minte imaginea unui om absent. Pînă și fantazia cea mai vie n-are nimic comparabil cu acea r e a l i t a t e p a l p a b i l ă (handgreifliche Wirklichkeit) pe care ne-o dă visul. E cu totul fals de a explica acest fenomen prin aceea că imaginile fantaziei sînt tulburate și slăbite prin impresiunea produsă asupra lor de către lumea exterioară. Chiar în liniștea cea mai adîncă a nopții celei mai întunecoase, fantazia nu poate să producă nemic care să se apropie măcar de evidența și de corporalitatea cele o b i e c t i v e ale visului (objektive Anschaulichkeit und Leibhaftigkeit des Traumes). Apoi imaginile fantaziei sînt totdauna provocate de asociațiuni de idei sau de alte motive, și omul are conștiință de arbitraritatea lor; pe cînd visul, din contra, ni se impune nouă ca ceva de tot străin, ca o lume exterioară, independinte de voința noastră și chiar contrarie voinței noastre."

Schopenhauer conchide că omul posedă pentru vis un deosebit organ, „Traumorgan", „organul visului", prin care vede, aude, simte. Dar un singur organ are o singură misiune: ochii de a vedea, urechile de a auzi, mîinile de a pipăi etc., pe cînd organul visului întrunește toate acestea, deci nu este un organ, ci un organism, un complex de organe. Omul dară, după Schopenhauer, are două organisme deosebite, prin cari trăiește în două lumi, în d o u ă r e a l i t ă ț i: realitatea veghierii și realitatea somnului. Negreșit, prin strînsa întrunire a ambelor organisme în același individ, elemente din starea de veghiere se răsfrîng în somn și viceversa, elemente din somn se pot răsfrînge în starea de veghiere. Elementul cel mai important de această natură, r ă s f r î n g e r e a s o m n u l u i î n v e g h i e r e, e s t e *basmul*, care constituă pentru om l i t e r a t u r a v i s u l u i, o literatură întemeiată și ea, ca și aceă a veghierii, pe observațiuni, dar observațiuni nu prin organe corporale, ci prin celalt organism, prin „Traumorganismus" al lui Schopenhauer.

Visul însoțește totdauna somnul, deși nu totdauna omul și-l aduce aminte. Și este știut de demult că cu cît omul e mai primitiv, mai incult, mai natură, cu atîta mai bine el își amintește visul cu toate amăruntele lui.

Alfred Maury a scris o carte întreagă pentru a dovedi că visul rezultă din impresiuni exterioare primite de corp în timpul somnului. Descartes, zice el, a fost pișcat de un purice și visa că-l străpunge o sabie. Însuși Maury a pus pe un amic să-l gîdile ușor cu o peniță pe obraz pe cînd dormea, și visă că este torturat.

Ce urmează de aci? În vis, ca și-n *basm*, piticul devine uriaș, totul crește, totul se mărește, totul ia proporțiuni gigantice.

Această trăsură caracteristică a visului, și ceva mai mult decît numai atîta, ne-o descrie cu o admirabilă plasticitate următorul scurt

basm românesc din colecțiunea lui Ispirescu întitulat *Sufletul (Legende*, ed. 1872, p. 119—23):

„A fost odată doi muncitori. Prieteni din copilărie, orice găseau de muncă lucrau împreună și niciodată nu se despărțeau. Și ca să nu șeadă fără treabă, nu se codeau la nici un fel de muncă; puneau mîna și la una și la alta, numai să nu se lenevească. Dacă într-un loc nu găseau de muncă, ei se duceau în altă parte. Și la cîmp, și în oraș, ei munceau la orice le ieșea înainte, numai să trăiască cinstiți și cu frica lui Dumnezeu. Mergînd odată pentru muncă la un sat și fiind timpul frumos și noaptea răcoroasă, merseră, merseră pînă în revărsat de zio. Ajunseră într-o poiană verde și frumoasă, cu fel de fel de floricele; se puseră a se odihni și a trage cîte un pui de somn, mai cu samă că erau și obosiți de drum. Pe unul dintr-înșii, cum puse capul jos, îl fură sîntul; celalalt însă, nu știu cum, nu știu de ce, dară nu-l putea fura somnul, nici cît ai da în cremene. Se întoarse pe o parte, se întoarse pe alta, să adoarmă nicidecum; strînse ochii cît putu, și cu toate acestea nu fu putință nici măcar a aromi; parcă ar fi fost cu ochii în soare. Dacă văzu și văzu, se puse și el pe brînci cu coatele pe pămînt și cu capul rezemat de mîini și privea la tovarășul său cum dormea de dulce.

Era jumătate de oră de cînd privea el astfel cînd deodată se scoală în sus și rămîne cu gura căscată, văzînd un porumbel alb care zbura pe dasupra omului adormit și pe care nu-l băgase de samă pînă aci. Și fiindcă era așa de jos, crezu că ar putea să-l prinză cu mîna; dar unde! că porumbul, cît de blînd se părea a fi, avea aripi, bată-l nevoia, și zburînd mai cît colea se puse jos. Omul nostru se ia după dînsul; porumbul zboară mai-nainte, și tot astfel trecură livedea cu floricele și cu iarba verde, pînă ajunse la un crînguleț. Acolo dete peste o căpățînă de cal pe care ploaia și soarele o albise ca osul de fildeș. Porumbelul întră pe gură și sări afară prin locul ochilor, mai întră și ieși de mai multe ori; apoi ieșind se scutură și părea a se veseli, luă iară drumul ca mai-nainte, zburînd cît colea și uitîndu-se la om ca cum i-ar fi zis vino după mine; și merse și merse pînă la o măgură, unde porumbelul se înălță pînă în slava cerului de nu-l mai puteai vedea. Omul nostru se gătea a se întoarce crezînd că norii au luat pe porumbel, cînd deodată îl văzu că se coboară în jocuri, iute ca o săgeată; și luă drumul înapoi pînă la tovarășul ce rămăsese dormind. Aci, se puse pe fruntea lui și peri. Atunci se culcă și omul nostru, și îndată adormi, parcă l-ar fi lovit cineva cu muchea în cap.

După ce își făcură povara de somn, se sculară și se găteau a-și urma calea, cînd omul pe fruntea căruia se pusese porumbelul zise:

— Ce vis frumos am visat!

— Ce vis? Și ce ai văzut? zise celalalt.

— Dădusem cu mîna în foc. Se făcea că eram pe o cîmpie frumoasă și plină de flori. După ce am îmblat cîtva, am ajuns la un palat numai de marmoră. Am intrat acolo, și așa de bine ce-mi părea, ca cum ar fi fost al meu. Am intrat pe ușă, m-am preumblat prin toate odăile, săream pe ferestre și iară întram. Era acolo niște scaune și paturi numai de mătase. Oglinzi mari cu cercevele de aur, pereții poleiți, și părea că era al meu. Cu toate astea nu știu de ce, dară trebuia să plec. După ce am mers o bucată bună de drum prin iarbă verde și-naltă, care da un miros de te-mbăta, am ajuns la o movilă mare și am intrat într-însa printr-o crăpă-
 tură. De pe cele ce vedeam, mă așteptam să văz cine știe ce minuni,

cînd colo nu găsii decît un chiup d-alea marile și vechi și muced, de nu-ți venea să pui mîna pe el. Apoi mi-am luat inima în dinți și am zis: fie ce-o fi, și am ridicat capacul; cînd acolo, ce să vezi? jaratec. Am băgat prin buzunări, am luat în căciulă, am luat cît am putut să duc, dar nici pomeneală nu era să se golească chiupul. Și niște bani, numai de aur; și străluceau de-ți lua ochii. Am plecat și l-am lăsat așa, cu gînd să te găsesc și pe tine ca să mergem să-l golim; știu că eram rupt de osteneală; m-am întors pe la palat, dară n-am mai intrat în el, fiindcă mă grăbeam; am ajuns de unde plecasem, apoi nu-mi aduc aminte ce am mai făcut, și m-am deșteptat.

Pe cînd acesta își spunea visul, celalalt zîmbea. Apoi, după ce sfîrși de spus, îi zise:

— Măi vere, ceea ce n-ai putut să faci tu singur, aidem să facem amîndoi. Vom merge să luăm banii. Ce zici tu?

— Da ce mă, nebun ești tu? Ce bani să luăm? Eu îți spusei că am visat, și tu, tronc, te pomenești vorbind. Dar de unde să iei banii?

Tovarășul său îi vorbi așa de serios încît îl încredință și primi să meargă cu el, dară cam cu îndoială și cam ciorovăindu-se.

Porniră, deci, tot pe drumul ce apucase porumbelul și, ba că a fi una, ba că a fi alta, ba că tunsă, ba că rasă, ajunseră la căpățîna de cal, și o arătă cu degetul celui ce visase, zicîndu-i:

— Iată palatul tău de marmură în care ai umblat și atîta te-ai veselit. Omul cu visul se uită cam cu coada ochiului la tovarășul său și se gîndi: el este nebun sau își rîde de mine. Pînă a nu apuca să mai zică ceva, se luă după tovarășul său, care pornise înainte; el era foarte hotărît a nu mai urma pe tovarășul său daca și-ar rîde de dînsul mai mult, spuindu-i astfel de minciuni, și a se despărți de dînsul.

Mai merseră însă ce merseră și ajunseră în poalele movilei. Apoi omul zise celui ce visase:

— Aci este.

— Ce este?

— Ei bine, comoara... Dar, ia stăi, ce-om găsi, pe jumătate.

— Totul, dacă vrei! era să zică; dară, luîndu-și sama, începu la glumă: ei bine, pe din două; nu sîntem noi tovarăși la muncă?

Nu făcură zece pași în crăpătură și dădură peste chiupul cel vechi, muced și mîncat de rugină. Pînă a nu se atinge de dînsul, se uitară unul la altul și începură a rîde de bucurie. În sfîrșit ridicară capacul și rămaseră înmărmuriți, cînd văzură că chiupul era plin cu vîrf numai cu bani de aur, și, fiindcă erau oameni de omenie, împărțiră frățește și se legară între dînșii a fi tovarăși pînă la moarte."

În acest *basm*-v i s sau v i s -*basm*, basmul și v i s u l sînt minunat de bine caracterizate prin cele două ale lor trăsuri comune fundamentale:

1. În v i s totul capătă forme mai mult decît iperbolice: o căpățînă de cal din realitatea veghierii devine un palat în realitatea somnului; aceeași ultraexagerațiune în *basme*.

2. Ceea ce visează omul poate să se adeverească în starea-i de veghiere, după cum s-a adeverit chiupul cel cu galbeni în crăpătura movilei; visurile dară, oricît de ciudate în aparență, pot fi crezute, pot fi ceea ce Virgiliu numea „vera somnia", pot descoperi ceea ce nu se vede sau nu se știe; de aci orice popor crede în v i s e și tot așa el crede în *basme*, pe cari — la noi și pretutindeni — le începe mai totdauna prin afirmativul „fost-a fost", ba în limba sanscrită însuși *basmul* se cheamă

i t i h a s a = „iti ha āsa", adecă „așa a fost" (Pott, *Etym. Forsch.* ²II, I, p. 430).

Plecînd de aci, nu este greu de a urmări mai departe strînsul paralelism omnilateral între v i s și între *basm,* un paralelism zdrobitor pentru teoriile cele solare, meteorologice etc., etc. despre originea *basmului.*

3. În *basm,* ca și în v i s, spațiul se șterge: dormind în București, omul se visează la Paris, și peste o clipă la New-York, tot așa precum eroul basmului străbate ca săgeata pînă la buricul-pămîntului, peste nouă mări și nouă țări, în lumea-albă și-n lumea-neagră, fără a se prea plînge de oboseală.

4. În *basm,* ca și-n v i s, se șterge nu numai spațiul, dar și timpul: în cîteva minute visătorul trăiește mai mulți ani; eroina basmului umblă atîta încît își tocește toiagul și papucii de fer, dar totuși ajunge la țel tînără și frumoasă ca și-n ziua plecării.

5. În *basm,* ca și-n v i s, zborul este un mijloc foarte îndemînatec de locomoțiune.

6. În *basm,* ca și-n v i s, omul vede zei sau zîne și petrece cu sfinții.

7. În *basm,* ca și-n v i s, ne întîmpină monstri, cu cari ne luptăm și pe cari mai totdauna îi învingem.

8. În *basm,* ca și-n v i s, deosebirea de limbi nu există, toți se înțeleg unii cu alții, ba vorbesc omenește pînă și dobitoacele.

9. În *basm,* ca și-n v i s, metamorfoazele cele mai extravagante sînt ceva foarte normal.

10. În fine, în *basm* ca și-n v i s, suferințele și nenorocirile cele mai cumplite se încheie sistematic printr-un bun deznodămînt, printr-o nuntă, printr-un banchet, căci coșmarul în ipnologie este o excepțiune.

Nu se poate găsi un singur element al *basmului* care să nu-și aibă obîrșia în v i s; și dacă știința n-a observat pînă acum acest perfect paralelism, dacă ea a alergat la tot soiul de teorii mai mult sau mai puțin absurde, dintre cari cea mai absurdă este neapărat aceea a lui Dr. Gaster despre nașterea *basmelor* din c ă r ț i și mai ales din c ă r ț i e v r e i e ș t i *(Lit. populară română,* p. 545 sqq.), cauza este că știința, cam totdauna și cam în toate, începe ca Don Quijote prin excentricități și numai la urma urmei, tot ca Don Quijote, se pocăiește și-și vine în fire.

Toți oamenii, cei inculți însă mai viu decît ceilalți, au visat, visează și vor visa pînă la sfîrșitul pămîntului; de aceea și *basmul* nu s-a născut într-o epocă sau într-o țară oarecare, ci pretutindenea s-a născut odată cu nașterea omenirii.

Stările psihice ale oamenilor primitivi, ca și ale copilului în genere, fiind puține și aproape cu aceleași variațiuni sau asociațiuni de idei, v i s u r i l e lor — fie la indiani, fie la hotentoți, la japonezi, la zelandezi, la oricine — s-ar putea restrînge la un număr foarte mărginit de norme comune identice, pe cari etnologii ar trebui să le adune și să le grupeze, ceea ce nu s-a făcut încă pînă acuma. Iată de ce și *basmele* se aseamănă într-un mod atît de uimitor la neamurile cele mai diverse, chiar atunci cînd și acolo unde e absolut peste putință de a admite vreo umbră de împrumut de la neam la neam; și iată de ce, în același timp, totalitatea *basmelor,* fie ele indo-europee, fie turanice, fie africane, fie americane sau australiane, se poate restrînge la un număr foarte mărginit de norme comune identice. O ingenioasă încercare în această privință s-a făcut de către Hahn *(Griech. Märchen* I, 45 sqq.), care a reu-

şit a împărţi întregul tezaur antropologic de *basme* numai în patruzeci de prototipuri, ba şi chiar patruzeci sînt încă prea multe. După indicaţiunile mele, elevul meu d. C. Litzica de la Şcoala normală superioară a redus prototipurile lui Hahn la următoarele douăzeci şi opt:

I. *a)* O fiinţă supraomenească se căsătoreşte cu una umană, punînd la nuntă o condiţie; *b)* Omul calcă condiţia şi fiinţa supraumană îl părăseşte; *c)* Omul pleacă după ea şi o regăseşte sau nu.

II. *a)* Bărbatul lasă pe nevastă, fără nici o vină; *b)* Ea îl aşteaptă cu credinţă; *c)* Întoarcerea lui şi veselia.

III. *a)* Copiii cei noi-născuţi sînt furaţi şi duşi departe; *b)* Mama e acuzată că i-a ucis; *c)* Ca urmare e pedeapsa mamei; *d)* Copiii sînt regăsiţi de tatăl lor şi vine împăcarea.

IV. *a)* O femeie perde soţul care pleacă în lume şi se însoară iar; *b)* Femeia îl regăseşte, dar nu se poate apropia din cauza nevestei de a doua; *c)* Pentru daruri minunate nevasta a doua o lasă să vie la el; *d)* A 3-a noapte el o aude cum i se plînge şi o reia.

V. *a)* O virgină cere daruri de la un bărbat; *b)* Îl înşeală de două ori, dar a treia oară e prinsă şi se mărită cu el.

VI. *a)* Părinţii dorind un copil, la naştere, din vreo cauză, îl făgăduiesc dracului; *b)* Dracul vine la termen, dar copilul fuge; *c)* Dracul îl caută; *d)* Dracul e învins.

VII. O fată e aruncată în mare împreună cu copilul ce a născut, dar scapă ambii şi se reîntorc după cîtva timp la tatăl fetei.

VIII. *a)* O fată de-mpărat e expusă spre a fi mîncată de un monstru; *b)* Un erou omoară monstrul; *c)* Urmează căsătoria.

IX. *a)* O mamă vitregă izgoneşte pe fiica bărbatului său, pentru că e mai frumoasă; *b)* Reuşeşte s-o omoare; *c)* Un erou o găseşte moartă, o învie şi pedepseşte pe vitregă.

X. *a)* Fratele şi sora fug de vitregă; *b)* Unul sau chiar ambii sînt schimbaţi în fiare, dar scapă curînd de vrajă şi redevin oameni.

XI. *a)* Spre a face o izbîndă se încearcă trei fraţi, dar reuşeşte cel mai mic; *b)* Învingător, scapă pe cei mai mari; *c)* Aceştia, voind să-l peardă, spun că ei au reuşit; *d)* Fratele mai mic vine travestit, se descopere şi îi pedepseşte.

XII. *a)* Sora cea mai mică e disprețuită de două surori mai mari; b) Apare de două ori la curte îmbrăcată împărăteşte; *c)* A treia oară e recunoscută şi o ia de soţie fiul împăratului.

XIII. *a)* Doi fraţi gemeni se duc spre a găsi noroc; *b)* Unul cade în pericol; *c)* Celalalt aleargă de-l scapă.

XIV. *a)* Un erou omoară pe toţi zmeii afară de unul; *b)* Acesta se-nţelege cu mama sau sora eroului spre a-l perde; ea se face bolnavă şi-l trimite după leacuri; *c)* Eroul scapă şi-i pedepseşte.

XV. *a)* O soră are mai mulţi fraţi schimbaţi în animale; *b)* Pleacă după ei, îi găseşte şi-i scapă.

XVI. *a)* Adevăratul copil sau nevasta sînt trimişi la tată sau mire, însoţiţi de o slugă; *b)* Pe drum copilul sau nevasta ori se rătăcesc, ori schimbă locul cu sluga, din cauza vreunui pericol; *c)* Ajungînd la destinare, sluga trăieşte ca copil, ori nevastă; *d)* Minciuna e descoperită şi pedepsită.

XVII. *a)* Eroul are trei surori căsătorite după fii de-mpăraţi schimbaţi în fiare; *b)* Eroul îi cercetează pe fiecare; *c)* Ajungînd în pericol, cumnaţii îl scapă; *d)* Scăpînd el, îi scapă şi pe dînşii.

XVIII. Eroul nu poate căpăta mîna iubitei decît de va executa întreprinderi grele sau va dezlega enigme.

XIX. *a)* Eroul răpește o femeie cu sau fără voia ei; *b)* Răpirea poate să fie sau să nu fie urmată de căsătorie.

XX. *a)* O ființă mai bătrînă, de natură demonică, oprește pe o ființă tînără de a deschide o ușă; *b)* Ea nu ascultă; *c)* El vrea să o omoare, dar nu poate.

XXI. *a)* Forța fizică a eroului este ascunsă într-un loc; *b)* O rudă, mamă, soră sau nevastă, află locul, și demonii îi iau puterea; *c)* Eroul recapătă puterea singur sau cu ajutorul nevestei, dacă nu e vinovată, și pedepsește pe culpabili.

XXII. *a)* Eroul scapă de la moarte niște fiare; *b)* Ajungînd în pericol, fiarele îl scapă.

XXIII. E vorba de un pitic de o tărie extraordinară, viclean și maliții os.

XXIV. *a)* Un amic răpește pentru erou o fată și i-o duce; *b)* Pe drum păsările îi spun că acasă îl așteaptă pericol și-l învață cum să scape, dar să nu spuie nimenui; *c)* El scapă, dar divulgă secretul și e metamorfozat; *d)* Eroul sau mireasa îl scapă.

XXV. *a)* Eroul în călătorie e silit să se facă slugă; *b)* De două ori se arată el sub adevăratu-i chip, apoi se străvestește; *c)* A treia oară lucrul se descopere și eroul își reia locul.

XXVI. *a)* Eroul prinde pe demonii în cursa ce-i pregăteau lui; *b)* Îi robește și le ia comorile.

XVII. Un om slab, dar șiret, prin ifos face să i se supună niște forțe diabolice.

XVIII. Un om merge în infern și, după multe lupte, vine iar în lume cu comori și cu nevasta.

Hahn a făcut, firește, cîteva scăpări din vedere. Așa, ca să nu dăm decît un singur exemplu, el a uitat cu totul acel prototip în care o zeitate călătorește pe pămînt pentru a pedepsi sau a răsplăti pe oameni, un prototip foarte răspîndit pretutindeni și reprezintat admirabil la români, între altele, prin *basmul Azima călătoare* (v. *Azimă*). Cătră cele douăzeci și opt de prototipuri din tabelul de mai sus, cercetările ulterioare, negreșit, vor mai adăuga un număr oarecare, în orice caz nu prea însemnat, și atunci noi vom avea fondul complet al *basmului.* Un fond atît de mic, și totuși susceptibil de a se multiplica în mii și mii de varianturi! Lucrul nu este de mirare. Scribe, cel mai fecund scriitor teatral din timpul nostru, zicea că toate situațiunile comice se reduc în ultima analiză la șeapte. Din acest fond de șeapte situațiuni, prin diferite combinări și complicări, se naște un milion. Cu atît și mai lesne se poate multiplica într-un mod indefinit numărul cel cu mult mai mare al prototipurilor de *basme*, și aceasta anume amestecîndu-se fiecare *basm:*

— cu elemente din alte *basme;*

— cu elemente din viața de veghiare, fie actuală, fie istorică;

— cu elemente psihice sau fizice proprii poporului în sînul căruia se operează amestecul;

— cu elemente topice sau climaterice ale fiecării țări;

— cu elemente cărturărești, datorite contactului clasei inculte cu stratul cel cult al societății;

— cu elemente linguistice de etimologie poporană ale fiecărui grai în deosebi;

— cu cîte altele, cari îmi scapă din vedere;

şi-n fine, astfel modificat, printr-un amestec simplu sau multiplu, *basmul* trece prin moştenire la generaţiuni viitoare, cari iarăşi îl mai modifică, sau trece prin împrumut la alte naţiuni, unde se supune unor nouă modificări.

Cît de anevoie este a descurca unele amestecuri se poate vedea în studiul meu despre *Povestea numerelor (Cuv. d. bătr.* II).

Uneori amestecul lesne se constată, dar totuşi rămîne o enigmă modalitatea prin care s-a putut introduce. Aşa, în *basmul George cel viteaz*, din colecţiunea lui Ispirescu *(Legende*, p. 139), eroul botează sabia sa, punîndu-i numele „B a l m u t ajutătorul meu". Acest „Balmut" este învederat faimoasa sabie magică B a l m u n g a eroului epic german Siegfried (cfr. Cox, *Aryan mythol.* I, 292, 300). Dar cum oare a pătruns ea într-un *basm* românesc, auzit în Bucureşti de la „Mihalache Constantinescu din mahalaua Delea-Veche"? Urmează a se cerceta. Şi cîtă bătaie de cap! Să se observe că botezarea săbiilor pare a fi fost un vechi obicei exclusiv germanic: sabia „Mimung" a lui Wieland, sabia „Nägling" a lui Beóvulf, sabia „Durndart" sau „Durandal" a lui Roland etc. (cfr. Schrader, *Sprachvergleichung u. Urgeschichte*, p. 241).

Cu chipul acesta, unul şi acelaşi prototip poate să se transforme în trei, cinci, zece, nu numai variaţiuni, ci chiar *basme* diferite în una şi aceeaşi literatură poporană. Iată de ce se cere adesea o muncă colosală şi cea mai ageră pătrundere din partea filologului pentru a discerne originea şi filiaţiunile unui *basm*. Prima încercare comparativă metodică asupra unui *basm* românesc a fost monografia mea despre *Măzărel împărat (Cuv. d. bătr.* II, 567—608).

v. *Afin.* — *Aleodor.* — *Arăpuşca.* — *Aripa-Cîmpului.* — *Barba-Cot...*

Şi totuşi, trecînd prin fel de fel de modificări, trăsurile cele caracteristice ale fiecărui *basm*, cîteodată pînă şi amăruntele, se păstrează uneori din secol în secol cu o minunată statornicie, graţie pe de o parte spiritului celui pretutindenea foarte staţionar şi conservator al poporului de jos, iar pe de altă parte graţie veşmîntului stereotip pe care-l are sau la care tinde.

II. F o r m a *b a s m u l u i.*

Nu e nici exageraţiune teoretică, nici şovinism naţional, cînd vom zice că *basmele* româneşti au fost culese şi publicate mai bine decît cele franceze, germane, engleze etc., cîte au apărut pînă acum la lumină, şi meritul nu este de loc al editorilor noştri, ci se datorează pe deplin la trei împregiurări: 1. daco-românii n-au dialecte şi subdialecte; 2. limba literară nu s-a prea depărtat la noi de graiul poporului; 3. nu pătrunsese la noi erezia aşa-numitei şcoale mitologico-comparative din Occident de a se da importanţă numai fondului *basmelor* şi de a se nesocoti cu desăvîrşire forma lor. Mulţumită acestor trei împregiurări, *basmele* româneşti, chiar în colecţiunile cele mai mediocre, ni se înfăţişează cu îmbrăcămintea lor originală întreagă, neciuntită şi nedescolorată, înţeleasă şi gustată de toţi românii şi unde ne izbim din capul locului de patru particularităţi ale f o r m e i, cam rare în colecţiunile *basmelor* străine:

1. locuţiuni metaforice;
2. formule:
a) iniţiale;
b) finale;
c) mediale.

I. Locuţiunile metaforice ale *basmului.*

Dr. Urban Jarnik *(Sprachliches aus rumän. Volksmärchen,* Wien, 1877) atrase cel dentîi atenţiunea asupra bogăţiei elementului metaforic în *basmele* române, publicînd şi explicînd un număr de specimene. Elevul meu d. I.D. Valaori, de la Şcoala normală superioară, a complectat pentru mine lucrarea lui Dr. Jarnik în următoarea listă de vreo 230 metafore relative la 86 de noţiuni:

1. Abundanţă: „Norocu-i curgea gîrlă" (Creangă, nr. 7, p. 153). „Îi curgeau lacrimile părîu" *(Conv. lit.* VI, 6—232, ap. Jarnik).
2. Adevărat: „Bine ar fi, măi Chirică, de-ar fi toate cu lapte cîte le spui" *(Conv. lit.* XI, 1—25, ap. Jarnik).
3. A se amoreza: „Aşa-i că ţi-a căzut cu tronc la inimă?" (Creangă, 7, 166). „I se aprind lui Ipate călcîile" (Cr., 7, 163).
„A început a le sfîrîi inimele unul după altul" (Cr., 7, 167).
4. Asociaţie: „Şi-a pus boii în cîrd cu dracul" (Cr., 8, 250). „Cu capra ţi-ai pus în cîrd?" *(Conv. lit.* IX, 9—343, ap. Jarnik). „Cu mine ţi-ai pus boii în plug?" *(Ibid.,* 342).
5. A bate joc: „Ei îl luau cam peste picior despre avuţiile lui" (Isp., I, 51, ap. Jarnik).
6. Bătrîn: „O babă gîrbovă de bătrîneţe" (Cr., 8, 139).
„Femeia lui era bătrînă ca nu ştiu cine; să spun: era ca sf-ta Vineri" *(Conv. lit.* IX, 5—185, ap. Jarnik).
„Un pusnic bătrîn, bătrîn ca D-zeu" *(Ibid.,* 186).
7. Belea: „Vrei să ne aprindem paie-n cap?" (Cr., 1, 9).
„Iată în ce chichion am intrat" (Cr., 5, 84).
8. Bucurie: „Rîdea inima babei de bucurie" (Cr., 1, 4).
„I se părea c-apucă pe D-zeu de un picior" *(C. Tr.,* 1876, 176, ap. Jarnik).
9. Bucuros: „Ei îi dau fata cu mîneci largi" (Cr., 7, 165).
10. Bun: „Un băiat bun, drept şi nevinovat, de să-l pui la rană şi să se vindece" *(Column. Traian,* 1876, 369, ap. Jarnik).
„Un stăpîn ca pîinea cea bună" *(Conv. lit.* XI, 1—25, ap. Jarnik).
„Bărbatul meu e bun ca pîinea cea bună" *(Ibid.,* 33, ap. Jarnik).
11. Căinţă: „O rodea la ficaţi călcarea poruncei tatălui lor" *(Col. Tr.,* 1876, 172, ap. Jarnik).
„Vă vor ieşi ele toate pe nas" (Cr., 8, 260).
12. Ceartă: „Nu te pune-n poară cu împăratul iadului" (Cr., 3, 49).
13. Comunitate: „Ţăranii cari n-avusese nici în clin nici în mînecă cu dînsul" (Isp., I, 144, ap. Jarnik).
14. A dispărea: „Parcă a intrat în pămînt" (Cr., 2, 24).
„S-a dus pe urlaţi după ceialalţi" (Cr., 3, 60).
„Ia pe unchiaş de unde nu e" (Isp., I, 56, ap. Jarn.).
„Ia caii de unde nu e" *(Ibid.,* 151).
„Ia iapa daca ai de unde" *(Conv. lit.* IX, 12—456, ap. Jarn.).
15. A dormi: „Se pune Enache pe gene" (Cr., 1, 6). „Adoarme mort de puteai să tai lemne pe dînsul" (Cr., 8, 215). „Muierea coace som-

nul pînă după nouă ceasuri" (Stănc., 22, ap. Jarn.). „Se puseră a trage cîte un pui de somn" (Isp., I, 119, ap. Jarn.). „După ce-şi făcură povara de somn, se sculară" (Isp., I, 121). „Tu dormi ca un buştean" (Isp., II, 1—37, ap. Jarn.). „Adormi parcă l-ar fi lovit cineva cu muchea-n cap" (Isp., I, 120, ap. Jarnik). „Nu fu cu putinţă nici măcar a aromi, parcă ar fi fost cu ochii în soare" (Isp., I, 120, ap. Jarnik).

16. Drac: „Parcă eşti cel de pe comoară de ştii toate cele" (Cr., 7, 150).
17. Durere: „Cu inima arsă" (Cr., 5, 79).
18. Fără grijă: „Trecea prin pădure fără să-l doară măcar capul" (Isp., I, 10, ap. Jarnik).
„Trăi acolo ca-n sînul mă-sei" (Isp., II, 263, ap. Jarnik).
„Îi (vei) trăi pe lîngă noi ca banul cel bun" *(Conv. lit.* XI, 1, 33, ap. Jarnik).
19. Flămînd: „Îmi gîrăiau maţele de foame" *(Ibid.*, 23).
„Îmi ghiorăiau maţele de foame" (Cr., 8, 257).
„Îi chiorăia maţele de foame" (Isp., II, 1, 76, ap. Jarnik).
„Parcă nu mîncase de o lună de zile" *(Col. Traian,* 1872, 257, ap. Jarnik).
„Mă roade la inimă de foame ce-mi e" (Cr., 8, 259).
„Doar nu v-au mas şoarecii în pîntece" *(Ibid.)*.
20. A flecări: „Îi mergea gura ca pupăza" *(Ibid.*, 230).
„Nu-mi tot spuneţi cai verzi pe pereţi" *(Conv. lit.* XI, 1, 34, ap. Jarnik).
„Începu să-i spuie verzi şi uscate" *(Cal. Bucur.*, 1876, 48, ap. Jarn.).
„Ce-or mai fi dondănit şi cît or mai fi dondănit" (Cr., 8, 255).
„Oamenii vorbesc vrute şi nevrute" *(C. lit.* X, 10, 330, ap. Jarn.).
„Îţi va toca cîte-n lună şi-n soare" *(C. lit.* VI, 1, 27, ap. Jarn.).
„Spunea alandala" (Isp., II, 1, 141, ap. Jarnik).
21. Frumos: „O fată scrisă de frumoasă" (Sbiera, 2, 23).
„La soare te puteai uita, dar la dînsa ba" (Isp., I, 76, ap. Jarn.).
„Parcă era făcută de zahăr" (Isp., I, 86, ap. Jarnik).
„Îţi era mai mare drag să te uiţi la el" (Cr., 5, 76).
„Mărul numai nu zicea: mîncă-mă, surioară" *(Conv. lit.* VI, 6, 230, ap. Jarnik).
„Amîndoi aveau pe vino-ncoace" *(Col. Tr.*, 1876, 277, ap. Jarn.).
„Ruptă din soare întocmai ca Ileana Cosînzeana" *(Conv. lit.* IX, 1, 30, ap. Jarnik).
„Frumoasă de mama focului" (Cr., 8, 276).
„Ca un boboc de trandafir" (Isp., I, 128, ap. Jarnik).
„De-ţi era dragă lumea să te uiţi la el" (Sb., 152).
22. A fugi: „Pe aici ţi-e drumul" *(Col. Tr.*, 1872, 260, ap. Jarnik).
„O ia la papuc" (Cr., 3, 47).
„Îşi luă picioarele pe umeri" *(Conv. lit.* VI, 6, 229, ap. Jarnik).
„O apucă la sănătoasa" (Isp., I, 66, ap. Jarnik).
„Iepurii o croiră la fugă" *(Cal. Bucur.*, 1877, 10).
„O tuli la fugă, o tuli d-a fuga" (Isp., I, 67, ap. Jarnik).
23. A medita: „A se aşterne pe gînduri" (Cr., 3, 45).
24. Gol: „Punga pute a pustiu" *(Ibid.)*.
25. A împinge: „Îi făcu vînt în cazan" (Isp., I, 66, ap. Jarnik).
„Îi făcură vînt pe poartă afară" *(Col. Tr.*, 1876, 370, ap. Jarn.).
26. A nu se-mplini: „Însurătoarea rămîne baltă" *(Conv. lit.* XI, 1, 22, ap. Jarnik).

27. Îndrăzneală: „Cercați marea cu degetul“ (Cr., 8, 260).
28. A îndura: „Înghițiră găluşca“ (Isp., II, 2, 24, ap. Jarnik). „Tăcea şi-nghițea noduri“ (*C. lit.* IX, 12, 453, ap. Jarn.).
29. A înşela: „L-am boit“ *(Ibid.*, 454). „L-am potcovit bine“ *(Ibid.)*.
30. A întinde curse: „Fraţii mei îmi cocea turta“ (Isp., I, 89). „Îşi puseră-n gînd să i-o coacă“ (Isp. II, 42, ap. Jarnik). „Mirosi cam ce papară i se găteşte“ (Isp., I, 137). „Văzu ce plăcinte i se pregăteşte“ *(Col. Tr.*, 1876, nr. 28). „Simţise că fraţii săi îi poartă simbetele“ (Isp., I, 42, ap. Jarnik).
31. Învăţătură: „Cartea a-nvăţat-o toată din scoarţă-n scoarţă“ *(C. lit.* IX, 23).
„Învăţase cartea pînă la briu, adică se făcuse burduf de carte“ *(Snoave* I, 27, ap. Jarnik).
32. A învinge: „Îl mînca urîtul“ *(*Cr., 5, 73).
„Urîtul îi venea de hac“ *(Conv. lit.* XI, 1, 21).
„Am eu ac de cojocul tău“ (Isp., I, 40, ap. Jarnik).
„A încăleca pe nevoie“ (Cr., 5, 78).
„Să iasă dasupra ca untdelemnul“ (Isp., I, 21).
33. A iubi: „Se uita la dînsul ca la soare“ (Isp., I, 72).
„Drag ca ochii din cap“ *(Conv. lit.* XI, 1, 25).
„Ca lumina ochilor“ (*Cal. Bucur.*, 1877, 23, ap. Jarnik).
„Parcă-mi vine s-o sorb cu ochii de dragă ce-mi e“ *(Conv. lit.* XI, 1, 30).
„O prăpădea din ochi de dragă ce-i era“ (Creangă).
„Se iubeau ca niște hulubaşi“ *(C. lit.* XI, 1, 30).
34. În zadar: „De florile mărului“ (Isp., II, 2, 67, ap. Jarn.).
„Sari în sec“ *(Ibid.*, 62).
„Dar degeaba, să te pui şi-n picioare şi-n cap, tot nu poţi“ *(Ibid.*, 1, 118).
„Degeaba mai baţi apa-n chiuă să se aleagă unt“ *(Conv. lit.* X, 10, 378).
„Umblă-n gol“ *(Ibid.*, XI, 1, 22). „Ce s-a făcut s-a făcut, văzu el acum că o mie de vorbe un ban nu fac“ *(C. Tr.*, 1876, 173).
35. Lămurit: „Văd ca un copil de 7 ani“ (Sbiera, 3, 40).
36. De lucru: „Nici acasă n-am de coasă“ (Cr., 2, 24).
37. A lega: „M-a legat snopi“ (Isp., II, 1, 57, ap. Jarnik). „El o legă de copaciu cobză“ *(Ibid.*, I, 66). „Îi legară fedeleş“ *(Snoave*, 1, 18, ap. Jarnik).
38. Mare: „O turtă cît toate zilele de mare“ (Isp., I, 180).
„O gură largă cît o şură“ *(Conv. lit.* VI, 1, 28, ap. Jarnik).
39. A mînca: „Dă-le colb ş-apoi te apucă de treabă“ (Cr., 7, 153).
„Mînca şi bea pînă chiuia ş-apoi cu pălăria după lună azvîrlea“ *(C. lit.* IX, 5, 192, ap. Jarnik).
„Mînca de parcă i se bătea lupii la gura lui“ (Isp., II, 1, 119, ap. Jarnik).
„Mînca aşa de iute şi cu aşa poftă de-ţi părea că nici pe o măsea n-are ce pune“ *(C. lit.* IX, 5, 340, ap. Jarnik).
40. Mînie: „Nu ştii cine-i mămuca, n-ai mîncat niciodată moarea ei“ (Cr., I, 8).

41. Meşter: „Baba meşteşugoasă la trebile sale cum e sfredelul dracului“ *(Conv. lit.* XI, 1, 31, ap. Jarnik).
42. Milă: „Le plînge lumea de milă“ (Cr., 5, 78).
43. Moleşire: „Ea a fost crescută numai în bumbac“ (Isp., I, 126, ap. Jarnik).
44. A muri: „Mai mult nu vei mai bea apă“ (Sb., 2, 26).
„Voi adormi somnul ăl vecinic“ (Isp., I, 18, ap. Jarnik).
„Era să dea ortu popii“ *(C. Bucur.*, 1876, 8, ap. Jarnik).
„Şi poate acum o fi oale şi ulcioare“ (Cr., 6, 136).
45. Nebun: „Trebuie să-i lipsească vro doagă“ (Isp., II, 2, 42).
„A mîncat lauri“ *(Ibid.*, I, 97, ap. Jarnik).
„Nu umbla cu gărgăunii-n cap“ *(C. lit.* X, 3, 108, ap. Jarnik).
46. Necaz: „Găsi prilej a-i face pe obraz“ (Cr., I, 12). „Capra ţi-a veni de hac“ *(Ib.*, 2, 32). „I-oi face eu una de şi-a muşca labele“ *(Ibid.)*.
„Ei las', că-ţi găsesc eu acuş leacul“ *(C. lit.* XI, 1, 23, ap. Jarnik).
„Stăi măi tu că ţi-o fac eu ţie pe piele“ (Isp., II, 1, 80, ap. Jarn.).
„Cu răbdarea îi frigi pielea“ (Cr., 8, 223).
47. Nenorocire: „Îl păştea păcatul şi-l mînca spinarea“ *(Ibid.*, 1, 24).
48. Nevinovat: „Se aşează în cămara sa ca cum usturoiu n-ar fi mîncat şi gura nu i-ar fi mirosit“ *(Cal. Buc.*, 1876, 41, ap. Jarnik).
„A se face mort în păpuşoi“ (Cr., I, 13).
49. Obosit: „Mi-a trecut ciolan prin ciolan“ *(C. lit.* IX, 7, 283, ap. Jarn.).
„Ostenit ca vai de el“ (Isp., II, 2, 43, ap. Jarnik).
50. Obraznic: „Dau prin băţ de obraznici ce erau“ (Cr., 2, 19).
51. A ocări: „Mînca-l-ar brînca să-l mănînce“ *(C. lit.* X, 3, 106, ap. Jarnik).
„Mînca-v-ar fripte ăl de vă are“ (Isp. II, 1, 140, ap. Jarnik).
„Începui să ţip şi să-l dau tuturor răilor, strigînd că nu mă mărit“ *(Cal. Bucur.*, 1877, 39, ap. Jarn.).
„Am s-o dau dracului de pomană“ *(C. lit.* XI, 1, 32, ap. Jarnik).
„L-au dat în burduful dracului şi l-au lăsat pe sama lui“ *(Ib.*, 22).
„Mama zmeului se dă de ceasul morţii, că nu putea descoperi adevărul“ *(C. Tr.*, 1872, 258).
52. A ofta: „Oftă din greu“ (Cr., 5, 74).
„Oftă din baierile inimei“ *(C. Buc.*, 1877, 39, ap. Jarnik).
53. A se opune: „Cela nu se pune de pricină“ (Cr., 3, 42).
54. Păr: „O apucă de cinepa dracului“ (Cr., I, 13).
55. Cu amăruntul: „Află şiretenia pricinei din fir pînă-n aţă“ *(C. Tr.*, 1876, 431). „Cunoştea ca-n palmă toate cotiturile munţilor“ *(Conv. lit.* IX, 1, 21, ap. Jarnik).
56. A perde: „Dacă văzu că s-a spălat pe mîini de vasul cu botez“ (*C. Tr.*, 1872, 260, ap. Jarnik).
„Să te ştergi pe bot despre dînsul“ *(C. lit.* IX, 12, 459, ap. Jarnik).
57. A plăcea: „Ochii lui căzu tronc pe un bou“ (Isp., II, 1, 115, ap. Jarnik).
„Se uita la dînsa ca la un cireş copt“ *(Ib.*, 16, 89).
58. Poftă: „Îi lăsa gura apă“ (Creangă).
59. Nepotrivire: „Se potriveşte ca nuca-n părete“ *(C. lit.* IX, 12, 456, ap. Jarnik).
60. Priceput: „El trecuse şi prin ciur şi prin dîrmon“ (Isp., I, 49, ap. Jarnik).
„Am văzut şi eu hoituri mari“ (Cr., 7, 149).

61. Prost: „Tu numai nu dai în gropi de prost ce ești" (Cr., 3, 52).
„Omul nostru era om de aceia căruia-i mănîncă ciinii din traistă" *(Conv. lit.* IX, 12, 453, ap. Jarnik).
„Vorbești de tine, care nu știi nici cum se mănîncă mămăliga" *(C. Tr.*, 1872, 257, ap. Jarnik).
„D-voastră se vede că pașteți bobocii de nu vă pricepeți al cui fapt e ăsta" (Cr., 8, 233).
62. A nu putea: „Dac-ar fi fost în banii lor, s-ar fi lepădat de spîn" (Cr., 8, 210).
63. Repede: „Cît ai îmbuca o dată" *(C. Tr.*, 1876, 269, ap. Jarnik).
„Nici cît ai da-n cremene" (Isp., I, 120, ap. Jarnik).
„Cît te ștergi la ochi" (Fund., I, 18, ap. Jarnik).
„Numai cît te-ai freca la ochi" (Isp., II, 1, 139, ap. Jarnik).
„Cum ai strînge ochii" *(C. lit.* VI, 1, 20, ap. Jarnik).
„Cum ai clipi cu ochii" *(Ib.*, IX, 5, 188). „Cît ai bate-n palme" *(Ibid.*, XI, 1, 25, ap. Jarnik). „Cît ai bea o lingură de apă" *(Ib.*, IX, 5, 188, ap. Jarnik).
64. Rău: „Baba cînoasă la inimă" (Cr., 4, 65).
„Nevasta era pestriță la mațe" *(C. lit.* IX, 12, 453, ap. Jarnik).
65. Sărac: „Săracă lipită pămîntului" (Cr., 4, 70).
„N-avea după ce bea apă" (Isp., I, 49, ap. Jarnik).
„Două-n tei nu putea lega și el" *(Ib.*, II, 1, 53, ap. Jarnik).
„Erau așa de săraci că nu se ținea zdreanță de zdreanță" *(Cal. Buc.*, 1876, 16, ap. Jarnik).
66. Sete: „Îmi sfîrîie gîtlejul de sete" (Cr., 8, 257).
67. A sforăi: „Și unde nu începe a mîna porcii la jir" (Cr., 8, 226).
68. Zgîrcit: „Lega paraua cu 10 noduri și tremura după ban" *(Ib.*, 1, 3).
69. Silință: „Se făcea luntre și punte" (Isp., I, 124, ap. Jarnik).
70. Singur: „Se văzu singură cuc" *(Col. Tr.*, 1876, 175).
71. A spune: „Îți spun verde și curat" *(C. lit.* VI, 1, 29, ap. Jarnik).
„Ți-oi spune românește pe șleau" (Isp., II, 61, ap. Jarnik).
„Să nu spuneți nici laie, nici bălaie" *(C. lit.* IX, 7, 286, ap. Jarnik).
72. A uri: „Nu-l poate mistui" (Cr., 8, 210).
„Mi-i negru denaintea ochilor".
73. A supăra: „Să nu mă scoți din sărite, să nu mă faci să ies din răbuș afară" (Cr., 7, 152).
74. A se supune: „Încet, încet nora s-a dat la brazdă" (Cr., 1, 7).
75. A tăcea: „Tace ca pămîntul" *(Ibid.*, 2, 23).
„Iedul cel cuminte tăcea molcum în horn, cum tace peștele în borș la foc" *(Ib.*, 2, 25).
76. A se teme: „Tremura ca varga de frică" *(Ib.*, 2, 23). „Îi sărise inima de frică" *(C. Tr.*, 1876, 426, ap. Jarnik). „Tîlharii rămăsese ca scrișî pe părete" *(Ib.*, 431). „Se făcea părul măciucă" (Isp., I, 31). „I se făcuse inima cît un purece" *(Ib.*, 64). „Se făcură ca pămîntul" *(Cal. Buc.*, 1874, 49, ap. Jarnik). „Se făcu verde de frică" *(Ib.*, 16, 50). „Ceea ce am auzit mi-a băgat groaza pînă la măduva oaselor" (Isp., I, 130, ap. Jarnik). „Tremura carnea pe dînsul" (Cr., 2, 23). „Mi s-a suit părul în vîrful capului; cred că ți s-a încrîncina și ție carnea" (Cr., 5, 77). „Ei, cum văzură pe Prîslea, o sfeclîră" *(Ib.*, 16, 48).
77. Țeapăn: „Găsi pe toți morți bușteni" *(C. Tr.*, 1876, 429, ap. Jarnik).
78. A da a înțelege: „Dascălul bătea șeaua să priceapă iapa" (Isp., II, 1, 61).

79. Tortură: „Făcea zile fripte bărbatului“ *(C. lit.* IX, 12, 453).
„De ce mă chinuiești ca pe hoții de cai?“ *(Ib.*, 3, 36, ap. Jarnik).
80. Trist: „Nu-i erau boii acasă“ (Cr., 6, 111).
„Parcă ți s-a-necat corăbiile pe mare“ (Isp., I, 51, ap. Jarn.).
„Posomoriți ca vremea cea rea“ *(C. lit.* X, 3, 105).
„Posmăgit ca cum i-ai fi luat boii și l-ai fi lăsat cu carul în drum“ *(C. Bucur.*, 1877, 47, ap. Jarn.).
81. A se trudi: „Mi-am stupit sufletul cu dînsul“ (Cr., 8, 230).
82. A umbla în zadar: „Să umblați așa frunza frăsinelului“ (Cr., 8, 188).
„Mergînd astfel în dorul lelei“ *(C. Bucur.*, 1877, 44, ap. Jarnik).
„Pe cînd umbla tăind cîinilor frunză“ (Isp., I, 132).
„Să nu mai umble ca un pierde-vară după icre verzi“ (Isp., II, 1, 78).
83. A umbla puțin: „După ce merse o bucățică cît dai cu praștia“ *(Cal. Buc.*, 1877, 5).
84. A ucide: „Să-ți scurteze cărările“ (Cr., 8, 199). „Lovi pe zmeu, îi luă mirul, apoi îi tăie capul“ (Isp., II, 2, 58, ap. Jarnik). „Îl lovi cu copitele drept la mir“ *(Cal. Buc.*, 1877, 10, ap. Jarn.). „Ciomăgel, știi colea, tocmai bun de pălit la mir“ *(Ib.*, 34).
85. A valora: „Chirică băiatul știe cît le poate calul“ (Cr., 6).
„Dascăl d-ăia terchea-berchea trei lei perechea“ (Isp., II, 1, 66, ap. Jarnik).
86. Veselie: „Veselie și petrecanie ca-n ziua de Paște“ *(C. lit.* VI, 1, 24).

Această listă este departe și prea departe de a fi completă. Așa la cele șeapte metafore despre „adormire“ s-ar mai putea adăoga din *basme* și numai din *basme* altele multe, dintre cari noi ne aducem aminte vro două foarte interesante:

„l-a furat sfîntul“, cînd adoarme cineva liniștit și are un vis plăcut;

„l-a furat Aghiuță“, cînd somnul e neliniștit și visul amenință a deveni coșmar.

În fine, dacă cineva se zbuciumă a adormi și nu poate, atunci: „l-a uitat sfîntul“.

Chiar cu materialul astăzi publicat, mai ales cu *basmele* din Ardeal și din Banat, lista de mai sus s-ar putea îndoi și întrei. Noi o dăm însă ca o simplă indicațiune a elementului metaforic în *basme*, observînd totodată că unele locuțiuni, bunăoară: „la soare te poți uita, iar la dînsul sau la dînsa ba“, nici nu ne întîmpină undeva în grai afară din cercul *basmelor*.

2. Formule.

D. G.D. Teodorescu *(Poez. pop.*, 401—406) a fost pînă acum singurul la noi care s-a ocupat cu formulele *basmelor*, dînd cîteva specimene de „începutul *basmelor*“, de aci interioare „din *basm*“ și apoi „sfîrșitul *basmelor*“.

a) Formula inițială.

Mai la toate popoarele *basmele* se încep cu ceva în felul lui „așa a fost“ sau „a fost odată“, afirmînd adecă realitatea celor povestite. Cîteodată însă formula e mai lungă, sau pentru a fi și mai afirmativă, sau pentru ca povestitorul să arate într-un mod acoperit că dînsul nu e tocmai sigur de cele spuse, deși ascultătorii trebuie să fie siguri, sau mai ales pentru a asocia la un loc mai multe imagini disparate, a cărora capricioasă grupare se aseamănă cu începutul adormirii, atunci cînd omul nu

visează încă, dar începe deja a vedea ceva confuz. Astfel o formulă inițială celtică din Bretania zice: „Nu este nici o îndoială că altădată cine avea doi ochi nu era orb, cine avea unul singur era chior și trebuia să facă drumul de două ori ca să vază și la dreapta și la stînga", și apoi urmează *basmul (Revue celtique* III, 337). La români începutul cel mai obicinuit este: „A fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar povesti"; adesea însă formula e mai complicată, de exemplu: „A fost odată ca niciodată,

pe cînd era lupul cățel
și leul se făcuse miel,
de se jucau copiii cu el".

(G.D.T., *Poez. pop.*, 401)

sau: „A fost odată ca niciodată,

cînd se coceau ouăle în gheață
și noaptea se făcea de dimineață".

(Fundescu, p. 97)

iar uneori începutul e de tot lung, bunăoară: „A fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar mai povesti; de cînd făcea plopșorul pere și răchita micșunele; de cînd se băteau urșii în coadă; de cînd se luau de gît lupii cu mieii de se sărutau înfrățindu-se; de cînd se potcovea puricele la un picior cu nouăzeci și nouă de oca de fer și s-arunca în slava cerului de ne aducea povești,

de cînd se scria musca pe părete,
mai mincinos cine nu crede".

(Ispirescu, *Legende*, p. 1)

Asupra caracterului acestor din urmă formule noi vom reveni mai jos cu ocaziunea formulelor celor finale.

b) Formula medială.

Formulele mediale sînt totdauna rimate, producînd astfel o neașteptată plăcută diversiune în mijlocul prozei. D. G.D. Teodorescu a reprodus asemenea formule din *basmele: Fata din dafin, Țugunea, feciorul mătușei, Împăratul și crivățul, Cruce cruciulița mea, Poteca cu dorul, Păpușica licărea, Năramza cea frumoasă, Capra cu trei iezi, Nouă viteji, Femeia lenevoasă, Șoimei și ogărei, Doi împărați* și *Carakîz viteazul.* Cele mai interesante sînt din *Țugunea*, și anume:

Dintre trei frați, cel mai mic, Țugunea, e ologit de muma a trei zmei, ca să nu-i poată omorî. Plecînd citeșitrei, el se roagă la Dumnezeu

„să-l fac-o albină
să treacă pe mare
ca printr-o grădină".

Țugunea fură vinele din casa zmeilor și pleacă ca să-i întimpine. Fiecare zmeu, ajungînd la podul sub care era ascuns viteazul, vede că i se poticnește calul și zice:

„— Hii, cal de zmeu,
de paraleu,
ce sai
și-ndărît te dai?

De cine ţi-e ţie frică?
că mie nu mi-e de nimeni,
decît numai de Ţugunea,
feciorul moale-al mătuşii;
şi nici de el nu mi-e frică
că vinele-i sînt acasă,
şi doar nu i-o fi adus p-aicea
cioara osciorul
şi vîntul perişorul!"

Ţugunea (arătîndu-se):

„— Ba am venit eu,
ca un viteaz ce sînt.
Cum vrei să ne măsurăm?
În săbii să ne tăiem,
ori luptă să ne luptăm?"

Zmeul:

„— Mie tot una-mi face!"

Ţugunea:

„În luptă,
că e mai dreaptă,
de la Dumnezeu lăsată".

„Se luptară,
se luptară,
zi de vară
pînă-n seară".

Zmeul (către un corb):

„Corbule, corbule,
adu niţel seu în unghişoară
şi-n cioc niţică apşoară:
cu seul să ungi
şi cu apa să uzi
flacăr-asta
albastra,
ca s-o îmoi şi s-o stingi,
că ţi-oi da să mănînci
un stîrv de om!"

Ţugunea (către corb):

„Corbule, corbule,
adu niţel seu în unghişoară
şi-n cioc niţică apşoară;
cu seul să ungi,
cu apa să uzi
flacăr-asta
roşie,
ca s-o îmoi şi s-o stingi,
că ţi-oi da să mănînci
două stîrvuri de cai paralei
şi trei stîrvuri de zmei!"

Femeia zmeului mai în vîrstă se face:

„o vie mănoasă
la struguri frumoasă:
unii înfloresc,
alții rodesc,
alții se pîrguiesc,
altora le cad boabele de coapte".

Cea mijlocie dintre femeile zmeilor se face:

„o livede de peri:
perii înfloresc,
unii rodesc,
perele se pîrguiesc,
multe se coc,
multe se răscoc".

Cea mai mică se face asemenea:

„o fîntînă
lină
cu apă puțină,
apă limpegioară
ca o lăcremioară".

În călătoria ce face, Țugunea se întîlnește cu:

„o droaie de țînțari,
unii mai mici, alții mai mari"

apoi cu un năzdrăvan de om care

„alerga pe cîmp
cu nouă pietre de moară
și nouă de rîjnicioară,
și fugea așa de iute
c-ajungea iepurele la noadă
și-l apuca de coadă..."

Cîteodată aceeași formulă medială se repetă de mai multe ori în cursul *basmului*, așa că povestirea întreagă se pare a fi împletită cu versuri, de pildă în *basmul* ardelenesc *Ganul Țiganul* (Reteganul, *Povești* I, 59—79), unde se tot repetă formula:

„Scumpă masă
De mătasă,
Ia aminte
De te-ntinde,
Cu mîncări,
Cu țigări,
Și cu vin
De pelin"

cînd Ganul vrea să prînzească; apoi după prînz:

„Ian adună,
Masă bună,
Bucături

Și sfărmituri
Laolaltă
Pin'de d-altă-dată!"

De aci formula către miraculosul cu care face bani:

„Scump cal
Din Ardeal,
Dă-mi bani,
Gologani,
Taleri lați,
Galbeni spălați"

iar cînd Ganul ia numai o parte din bani, despre rămășița lor zice calului:

„Soarbe banii,
Gologanii
Ce-au rămas,
Iar pe nas!"

Și-n fine formula către ciomagul fermecat, care bătea pe oricine după poruncă:

„Jiloveață,
Legată cu ață,
Să te-ntorci și să te suci,
Și mintea la loc s-o duci"

iar ca să se oprească:

„Acum lasă ș-odihnește,
Căci asta mult folosește..."

Asemenea formule mediale ne întîmpină din cînd în cînd în *basmele* tuturor popoarelor, dar ele sînt pretutindeni fără alăturare mai rare decît cele inițiale și cele finale, nu se prezintă nicăiri ca ceva tipic, ș-apoi uneori se află în unele varianturi și lipsesc în altele din același *basm*, de exemplu sînt multe în *basmul Țugunea* din colecțiunea cea inedită a d-lui G.D. Teodorescu și lipsesc de tot în același *basm Țugulea* din colecțiunea lui Ispirescu.

c) Formula finală.

Formula medială este un accident al *basmului;* numai formula finală, ca și cea inițială, fie ambele cît de scurte, închipuiesc o particularitate stereotipă a acestui gen din literatura poporană, corespunzînd cu cele două capete ale visului: adormire și deșteptare. Tocmai de aceea formula cea inițială consistă adesea dintr-o grămădire de imagini disparate, analoage cu confuziunea de idei prin care se caracterizează începutul adormirii, iar formula cea finală se deosebește printr-un ton de ne-ncredere, de îndoială, de nesiguranță, cu totul străin întregului cuprins al *basmului.* Deșteptîndu-se din vis, omul se simte deodată în realitatea veghierii, care-l face să nu mai fie pe deplin sigur de realitatea somnului; tot așa, isprăvind *basmul*, pe care-l povestise cu cea mai vie credință în cele spuse, omul tocmai atunci vede că lumea în care petrecuse nu se prea potrivește cu

lumea la care se deșteaptă, și tranziținea de la o stare la cealaltă se manifestă printr-o glumă, printr-o păcăleală, printr-un scepticism aparent, care nu este decît un fel de ciocnire momentană între cele două stări, fără ca prin aceasta să se zguduie credința cea statornică a poporului în adevărul *basmului*.

Formulele finale ale *basmelor* române, fie în proză, fie în versuri, fie amestecate, sînt multe și felurite.

Bunăoară:

În *Balaurul cel cu șeapte capete* (Ispirescu, *Legende*, 204):

„Eram și eu p-acolo și dedeam ajutor la nuntă, unde căram apă cu ciurul, iară la sfîrșitul nunții

aduseră un coș cu prune uscate
să arunce în cele guri căscate..."

În *Ciobănașul cel isteț (Ibid.*, 252):

„Încălecai p-un mărăcine,
Să m-asculte orișicine".

În *Poveste țărănească (Ib.*, 265):

„Am fost și eu acolo și am văzut toate chefurile, căci de n-aș fi fost de unde aș fi știut eu să vă povestesc:

O lingură scurtă,
Pe la nasul cui n-ascultă".

În *Țugulea (Ib.*, 332):

„Încălecai pe un lemn
La bine să vă îndemn,
Încălecai pe un cocoș
Să vă spui la moș pe groș".

În *Sucnă-murgă* (Sbiera, *Povești*, 98):

„Și am fost și eu la nuntă
De v-am spus-o vouă frîntă".

În *Mîntă-creață (Ibid.*, 107):

„La nunta lui Sucnă-murgă m-am întîmplat și eu. Of! ce bucate alese mai era la acea masă, tot numai fripturi și copturi ca acelea de le-ai fi înghițit și cu ochii! Da încă vinurile acelea! Le-ai fi băut pe toate de nu te-ai fi temut de vro amețeală! Mie mi-au plăcut mai ales un fel de friptură de rață; am mîncat din ea cît n-am mai putut, și, pentru că îmi plăcea așa de tare, am vîrît un picioruș în buzunar ca să-l am de merinde pe drum cînd m-oi întoarce acasă. Cînd veneam acasă, cam pe la mijlocul căii, am fost flămînzit și m-am apucat să rod piciorușul acela. Tocmai cînd îmi era carnea mai dulce, m-a întîlnit un om învățat, care îmi spunea că a învățat carte pe la toți înțelepții lumii, și a început a mă tot ruga și a mă cehăi ca să-i dau și lui să mănînce, că era fript de foame. Tot năcăjindu-mă el ca să-i dau și să-i dau, m-am cam supărat și i-am azvîrlit cam repede piciorul acela. El, sărmanul, în loc să-l prindă în mîni, a ținut mînile în buzunar. Piciorul de friptură nu i s-a putut vîri în buzunar, ci l-a lovit amarnic peste un picior, de merge bietul și pînă acuma șchiop. De nu mă credeți, ia să vă uitați numai la cutare învățat și-l veți vedea șchiopătînd pînă astăzi din pricina aceea!"

În *Fata Rumpe-haine (Ibid.*, 147):

„La nunta fetei acesteia m-am tîmplat și eu de față. Era o nuntă aleasă, boierească, și nuntași pozderie! Toți erau voioși și chiuiau și jucau de răsuna pămîntul sub dînșii! Pînă și mireasa era voioasă, măcar că nu-i prea era ei de măritat! Dar la masă, ce bucate și ce băuturi, cît te-ai fi descins și-ai fi tot mîncat și băut, numai de-ai fi avut unde băga atîta! Între toate bucatele erau niște plăcinte atît de gustoase, cît făcea poznă, nu alta! Mai ales eu nu mă puteam sătura de ele, așa de tare îmi plăcea! Era călduțe și molcuțe cît le-ai fi mîncat și cu ochii! O plăcintă de acestea am băgat-o în sîn ca s-o am de merinde pe drum, cînd m-oi înturna acasă. Cînd pe la mijlocul căii, mi-a venit poftă de plăcintă și am scos-o din sîn și voiam s-o mănînc. Atuncea numai ce mă trezesc, ia, cu cutare om, drept în față. Văzîndu-mi plăcinta în mîni și plăcîndu-i și lui, se vede ca și mie, unde n-a prins a mă ruga și a mă pofti ca să i-o dau lui numaidecît și numaidecît, că, de nu i-oi da-o, el îi în stare să crepe de poftă, nu alta! Tot îmbulzindu-mă cu cererile și poftele sale, n-am avut de la o vreme încotro și i-am aruncat-o ca s-o prindă. El însă, în loc să întindă mînile și s-o apuce, închide ochii și pleacă capul în jos. Atunci plăcinta liop, tocmai în vîrful capului și, pentru că era molcuță și călduță, i s-a lipit tot părul de dînsa. Dînd el s-o ia, și-a smuls toți perii de pe cap de-a rămas pleșuv pînă astăzi. De nu mă credeți, ian să vă uitați numai la capul lui, cînd vă veți întîlni cu el, și vă veți încredința că vă spun adevărul!“

În *Tîlharul cel vestit (Ib.*, 261):

„M-am suit pe o prăjină
Și v-am spus chiar o minciună!
Și-am încălecat pe-o șea
Și v-am spus-o toat-așa!
Plătiți-mi-o!
— Să ți-o plătească Dumnezeu
Din prea mare darul său!“

În *Crăiasa zînelor* (Reteganul, *Povești* II, 21):

„Iar eu mă suii pe o șea
Și o spusei așa,
Șeaua a fost cam ruginoasă
Și povestea mincinoasă!“

cu varianta *(Ibid.*, III, 26):

„Eu mă suii pe-un cui
Și pînă-n alt rînd nu v-o mai spui;
Mă suii pe-o custură ruginoasă
Și poate că povestea fu cam mincinoasă“.

În *Făt-Frumos cu părul de aur* (Fundescu, 76):

„...se făcu bucurie mare și masă împărătească. Eram și eu p-acolo și căram mereu la vatră lemne cu frigarea, apă cu ciurul și glume cu căldarea, pentru care căpătai

Un năpîrstoc de ciorbă
Ș-o sfîntă de cociorbă
Pentru cei ce-s lungă-vorbă!“

În *Balaurul cu douăsprezece capete (Ibid.*, 126):

„Și-ncălecai p-o lingură scurtă
S-o bag în gura cui ascultă:
Lingură de prun, ori de tei,
Plină cu minciuni de care vă spusei!"

La macedo-români formula finală cea mai obicinuită este: „așĭ, părmith nĭi știam, părmith vă spușĭ; nu știu cum fecĭ, ma nu vă arîșĭ = așa *basm* știam, așa *basm* vă spusei; nu știu cum făcui, dar n-am rîs de voi" (Dr. Obedenaru, *Texte).*

Românii din Moravia au unele formule finale foarte frumose, de exemplu:

„Și de multă veselie nuntașii dedeau mereu din pistoale; unul, din greșeală, în loc de glonț m-a băgat în pistol pe mine, a tras și m-a aruncat drept aice".

O formulă rimată: „am fost și eu acolo, s-a mîncat pîne de orz, dar tu, Marcule, să nu spui minciuni":

„jedli tam chleb ze rži,
a ty, Marku, nelži".

(Kulda, *Morawské pohádky*, passim)

Numai doară italienii s-ar putea pune la întrecere cu românii prin bogăția formulelor finale ale *basmului.* D. Stanislao Prato *(Quattro novelline livornesi*, Spoleto, 1880, p. 85 sqq.) a adunat din ele o mulțime de specimene, din cari noi vom reproduce vreo cîteva. În Toscana *basmul* se încheie obicinuit prin:

„Stretta la foglia, larga la via,
Dite la vostra, chè ho detto la mia..."

sau:

„Stretta la foglia, e stretta l'ugna,
La mia novella non è piu lunga..."

În *basme* marchegiane:

„Fecero le nozze e le nozzarelle,
A me 'n me dettero cuèlle,
Me dettero 'n biscotti,
El buttai sotto 'l tauli,
Me dettero 'n confetto,
El buttai sotto 'l letto..."

pe la Roma:

„Me dettero cunfetti,
Uno lo dava al gallo
Che mi portava a cavallo,
Uno alla gallina
Che m'insegnò la via,
Uno al porco
Che m'insegnò la porta,
Uno ne mangiai,
E uno ne missi là,
Che ancora ci sarà..."

Pe la Neapole: „Fecero tante feste e festini con un gran pranzo e tanta carne che si mangiarono; io stava sotto la tavola, mi gettarono un osso, e mi ruppero il vomero del naso".

Pe la Veneția:

„Se la volè più lunga,
Tagieve el naso e feve 'na tromba;
Se la volè più curta,
Tagieve el naso e feve 'na zuca..."

D. Prato aduce apoi în paralelă cîteva formule finale franceze, spanioale, scotlandeze și ruse, cari toate se acață de nuntă, deznodămîntul cel obicinuit al *basmului*, povestitorul afirmînd că a fost și el pe acolo, că a mîncat cîte și mai cîte, dar la urma urmelor a pățit-o. În descrierea acelor bancheturi din formula cea finală a *basmului* nimenea însă nu întrece pe celți, despre cari d. Luzel *(Revue celtique* III, 338) zice: „On sait que les contes populaires, quelque merveilleux qu'ils soient, se terminent presque toujours par le mariage du prince et de la princesse, du héros et de l'héroïne, et, à cette occasion, il y a des fêtes, des jeux et des festins surtout, dans la description desquels se complaisent d'ordinaire les conteurs. Pauvres diables, qui, le plus souvent, ont dîné de patates frites avec des pommes de terre, comme ils le disent avec une résignation et un accent mélancolique fort touchants, et qui, en imagination du moins, se promènent dans des palais de marbres et d'or, au milieu des enchantements d'un luxe tout oriental, et prennent part à des festins interminables..." Dacă d. Luzel cunoștea adevărata natură a *basmului*, el nu s-ar fi mirat, căci ar fi înțeles că fenomenul este absolut analog cu flămîndul care-și aduce aminte după deșteptare despre bielșugul bucatelor mîncate în v i s. Astfel asemănarea formulelor finale la diferite popoare sub raportul banchetului de nuntă își are o explicațiune curat antropologică, fără a fi la mijloc un împrumut sau o filiațiune etnică. Sînt de tot rare sau chiar excepționale acele formule pentru cari s-ar putea constata sau măcar a bănui cu temei o origine istorică, după cum ni se pare a fi una singură românească, și anume cea mai răspîndită, cea mai tipică din toate:

„Încălecai pe-o șea
Și v-o spusei așa"

pe care Julia Hasdeu *(Théâtre, légendes et contes*, p. 369) l-a tradus franțuzește:

„Je montai en selle
Et vous contai cette kyrielle".

Această formulă circulează pretutindeni la daco-români, începînd de la Nistru și pînă la Tisa. O urmă a ei s-a păstrat și la macedo-români, bunăoară în basmul *Fiul de împărat și chelșul* (Petrescu, *Mostre* II, 44):

„Eram și eu aclo cînd se feace numta și haraua,
Și vhineam p e u n c a l c u ș e a u a..."

Ce să fie oare acest „încălecai pe-o șea" sau „cal cu șeaua"?

Judecînd după o novelă a lui Boccaccio *(Decamer.*, lib. VI), în vechea italiană *basmul* se numea „novella a cavallo", „povestire d-a-ncălarele": „Un cavaliere dice a madonna Oretta di portarla con una n o v e l l a

a cavallo". Boccaccio a profitat de această expresiune metaforică pentru a croi asupra-i o anecdotă, în care i se dă un sens literal. În fond însă acea „novella a cavallo" este identică cu al nostru „încălecai pe-o șea" și constituă o particularitate comună italiano-română, iar prin urmare trebui să se urce la epoca romană.

O urmă a aceleiași metafore ni se pare păstrată în formula finală a *basmelor* de la Roma:

„Me dettero cunfetti,
Uno lo dava al gallo
Che mi portava a cavallo..."

Latinește „inequito", adecă încalec, construit cu dativul, însemna a rîde de cineva, a-l lua peste picior. Astfel la Arnobiu: „frustra inequitas nobis = degeaba îți rîzi de noi"; la Macrobiu în *Saturnalele:* „Medicina audet inequitare philosophiae = medicina cutează a-și rîde de filosofie". Formula finală românească cea cu încalec s-ar putea traduce exact latinește prin: „inequitavi et sic vobis narravi".

Metafora dară „încălecai pe-o șea", „novella a cavallo", „inequitavi", adecă „am glumit sau am mințit", este o veche moștenire latină.

Să se observe că ideea latinului „inequitare" s-a păstrat la noi și-n verbul „înșel = insello", literalmente „pun șeaua pe cineva", „îl încalec", un verb care de loc n-are a face cu slavicul мъшєлъ „usure", de unde-l trăgeau Miklosich și Cihac.

III. Deceurile.

Noțiunea despre *basm* nu va fi completă dacă nu-i vom restitui un gen literar poporan care-i aparține din toate punctele de vedere.

Am văzut mai sus că fabula este un produs al *basmului*, nu însă un produs nemijlocit. D-a dreptul din *basmul* propriu-zis, adecă din unul din cele douăzeci și opt sau mai multe prototipuri din clasificațiunea lui Hahn, fabula nu poate să derive, căci *basmului* îi lipsește cu desăvîrșire orice tendință, pe cînd fabula este totdauna tendențioasă, totdauna îndreptată a ajunge la un scop determinat, la așa-numita „morale de la fable". Între *basmul* ordinar și între fabula ordinară trebui să fie o specie intermediară, în care *basmul*, fără a-și perde caracterul său, să aibă totuși o tendință, să țintească la un țel, să fie un „conte à thèse". O asemenea specie există și chiar e foarte răspîndită, deși folcloriștii nu i-au găsit încă un termen propriu, numind-o docamdată „le pourquoi", „das Warum", „the why", ceea ce românește nu se poate exprime decît prin deceul.

Deceul este un *basm* menit a da soluțiunea unei probleme. Prin forma sa interogativă el se apropie de ghicitoare, prin fond însă, prin mijloacele pe cari le întrebuințează, prin elementul cel supranatural, deceul face pe deplin parte din *basm*. Un deceu, fie cît de scurt, nu se va confunda niciodată cu ghicitorile, pe cînd, din contra, un deceu ceva mai lung are pînă-ntr-atîta aspectul unui *basm*, încît colectorii îl publică fără nici o sfială între *basmele* propriu-zise; și nici n-au unde aiurea să-i afle locul în întreaga sistemă a literaturei poporane. Așa *basmul* publicat de Ispirescu *(Legende*, p. 205—210) sub titlul *Numai cu vitele se scoate sărăcia din casă* nu este decît un lung deceu: de ce vînătorii sînt săraci, iar ciobanii bogați? Și mai interesant e deceul: de ce oamenii mor? pe care
 tot Ispirescu (ed. 1872, pag. 102—105) l-a publicat ca *basm* sub titlul

Glasul morții. Cîte un deceu înrudit ne întîmpină mai-mai în toate limbile. Reinhold Köhler *(Archivio per le tradizioni* I, 71) alăturase patru versiuni din țările cele mai diferite: una sveziană, una austriacă, una bascică și una slavică: „perchè gli uomini non sanno più quando devono morire?“ În asemenea cazuri nemic nu împedecă pe popor de a acăța la cele două capete ale deceului formula inițială și pe cea finală, ba încă de a găsi undeva loc și pentru vreo formulă medială; și atunci ce deosebire mai există oare între *basm* și între d e c e u, afară numai de caracterul cel tendențios al acestui din urmă?

Cîteodată două sau mai multe deceuri sînt cimentate într-o singură bucată, întocmai după cum uneori un singur *basm* se cimentează din două sau mai multe. Iată, de exemplu, un *basm* moldovenesc despre Maica Domnului *(Șezătoarea*, 1892, p. 177—179):

„A fost odată un om mare, cu toporul mare, și s-a dus în pădurea mare, ca să facă lemn mare, și l-a scos în cîmpul mare, ș-a făcut biserică mare, cu nouă uși, cu nouă altare, cu ferestrele spre sfîntul soare. În altarul cel mare ședea Sînta Maria-Mare; în altarul cel mic ședea Sînta Maria-Mică; în altarul de mărgăritar ședea Maica Domnului de cetea și slujea. Căta în cărți, căta în toate părțile, ca să vadă pe fiu-său, pe Dumnezeu. Pe fiu-său D-zeu nu l-a văzut, ci a văzut pe Ion, Sînt-Ion, nanașul lui D-zeu. De cît loc l-a văzut, înainte i-a ieșit cu păr galben pînă-n pămînt, năfrămi înainte i-a întins, calea i-a cuprins:

— Hei Ioane, St. Ioane! n-ai văzut, n-ai întîlnit pe fiul meu, pe fiul tău, pe D-zeu?

— De văzut nu l-am văzut, de patimă am auzit, că îl chinuiră cînii păgîni de jîdani spurcați nebotezați; coroană de spini pe cap pusu-i-au, cu brîu de ciulini încinsu-l-au, în sus zvîrlitu-l-au, trei răni făcutu-i-au, trei pahare de sînge cursu-i-au, cînii păgînii de mare bucurie băutu-l-au; cît băut, băut, cît mai mult irosit.

Maica Domnului cînd a auzit a știut un munte mare ascuțit, ca o sîmcea de cuțit și s-a dus acolo ca să-și puie inima să-și facă samă singură; cînd a ajuns acolo, s-a topit ca ceara muntele și s-a sleit ca aurul.

A știut un bulătău mare fără fund; cînd a ajuns a fost prund, a fost rămas numai oleacă de băltiță, din care a ieșit o broscuță.

— Of, maică! ce te văicărești, ce te tînguiești așa tare?

— Cum nu m-oi văicăra și cum nu m-oi tîngui după fiul meu, după D-zeu?

— Maică! nu băga sama, nu te văicăra așa tare, că și eu am avut 12 puișori, ș-a venit o roată forforoată și i-a călcat pe toți odată, și numai unul a scăpat, care a fost mai mititel, și de drag ce mi-a fost, i-am pus numele Busuioc.

— Ia să-l văd și eu, broscuță.

— Busuioace, vin' la mama-ncoace!

Tare era supărată Maica Domnului, dar cînd l-a văzut

cu niște picioare băscărețele,
cu niște mîni lăboșele,
cu niște ochi boldiței,

a zîmbit a rîde și a luat Maica Domnului pe broască ș-a azvîrlit-o cu piciorul și-a zis: „broască unde n-a fi, apa să nu fie bună de băut“.

Şi s-a luat Maica Domnului şi s-a dus înainte; s-a întîlnit pe drum cu meşterul de lemn şi l-a întrebat Maica Domnului:

— De unde vii, meştere de lemn?

— Da vin că m-o chemat jidanii să le fac o cruce de răstignit; ei au zis s-o fac uşoară ca s-o putem purta, dar eu am făcut-o mare, că este lemn destul.

Maica Domnului l-a blăstemat aşa:

— Să lucri cu anu
şi să capeţi banu.

Şi a pornit tot înainte Maica Domnului şi s-a întîlnit cu un ţigan; ţiganul de departe a zis:

— Bună calea, maică!

— De unde vii, meştere de fer?

— Da vin că m-o pus jidanii să fac piroane; mi-o dat fier puţintel şi încă am mai furat din el, ca să nu fie piroanele groase ca să-l doară de tot pe fiu-tău.

— Să dai odată cu ciocanu
şi să capeţi banu.

Şi s-a dus tot înainte Maica Domnului, ş-a ajuns la jidani unde s-a chinuit Domnul Hristos şi-a intrat în casă la jidani. Jidanii tocmai atunci se puneau la masă. Atunci au strigat jidovii:

— Ce cauţi? pe fiu-tău, pe D-zeu? El este al şeaptelea părete; cît sînge i-am băut, cît i-am irosit, atunci va învia el de unde este de la al 7-lea părete, cînd va cînta cocoşul ista că-i fiert, şi-a bate din aripi şi-a cînta; şi cînd a mişca păstrăvul ista că este fiert, şi-a ieşi din blid afară. Atunci ei uitîndu-se la Maica Domnului, cucoşul a înviat şi a ieşit din blid afară şi a cîntat, şi păstrăvul iarăşi a ieşit din blid afară şi a înviat; ei uitîndu-se în blid, păstrăvul a dat din coadă şi i-au stropit; şi cocoşul a bătut din aripi ca să cînte şi iar i-au stropit pe obraz, şi de atunci pestriţi au rămas şi ei pe obraz. Domnul Sfînt a ieşit de unde a fost, şi s-au luat pe drum jidanii după Maica Domnului de dau cu fuga şi zvîrleau cu bolovani. Maica Domnului lua bolohanii şi-i zvîrlea înapoi, şi din bolohani se făceau ouă roşii. Şi a întrebat jidanii ce sînt acelea? Maica Domnului a zis că sînt ouă roşii, căci astăzi este ziua de Paşti şi va fi cît va fi lumea."

Acest *basm* se alcătuieşte din începutul unui descîntec, urmat de cinci deceuri deosebite, şi anume:

— de ce apa fără broaşte nu e bună?

— de ce lemnarii cîştigă banii cu anevoie?

— de ce ferarii cîştigă banii uşor?

— de ce evreii au pistrui pe obraz?

— de ce la Paşti se mănîncă ouă roşii?

Elementul cel tendenţios al deceului rezultă din amestecul celor două r e a l i t ă ţ i: realitatea stării celei neconştiente din somn, de unde izvorăşte *basmul* propriu-zis, şi realitatea stării celei conştiente de veghiere, care impune minţii omeneşti la tot pasul tendinţa de a rezolvi probleme. Deceul este fiu al ambelor acestor realităţi, aparţinînd pe jumătate visului şi pe jumătate aievei. El se naşte din însoţirea în părţi egale a v i s u l u i cu a i e v e a. Cînd *basmul* propriu-zis şi copilul său, deceul, ajung deopotrivă la un însemnat grad de dezvoltare într-o socie-

 tate deja relativ destul de înaintată, elementele lor se fuzionează, siste-

matizîndu-se într-un complex numit m i t o l o g i e, în care sînt două pătrimi neconștiente provenite direct sau indirect din *basmul* propriu-zis, o pătrime conștientă datorită caracterului celui tendențios al deceului, și o altă pătrime conștientă rezultată din opera ulterioară de sistematizare. Prin jumătatea cea neconștientă, sustrasă liberului arbitriu, toate m i t o l o g i i l e se aseamănă una cu alta și ele nu se deosebesc decît prin jumătatea cea conștientă, care le apropie de natura literaturei celei culte.

Deceurile în genere, fie românești, fie străine, sînt de o varietate extremă și de o extremă ingeniozitate. Ele dau o soluțiune poporană neașteptată problemelor celor mai mari, ca și problemelor celor mai mici, și poporul are o deplină credință în d e c e u, ca și-n *basm*, ca și-n v i s, măcar că nu crede în f a b u l ă, acest produs deja prea depărtat al *basmului*.

De ce sînt pete în lună?
v. *Avel.*
De ce luna și soarele se întunecă?
v. *Vircolac.*
De ce sasul n-are sfinți, ci numai pe Dumnezeu?
v. *Cîrnat.* — *Sas.*
De ce păianjenul e blăstemat?
v. *Păianjen.*
De ce cînii și pisicele nu se-mpacă?
v. *Cîne.*
De ce suflă vîntul?
v. *Vînt.*
De ce capra ține coada în sus?
v. *Capră.*
De ce iepurele are buza crăpată?
v. *Iepure.*
De ce bradul are o cruce în vîrf?
v. *Brad.*
De ce ursul n-are coadă?...

Iată un deceu asupra căruia ne vom opri pentru a arăta în ce chip o problemă analoagă capătă pe calea curat antropologică cîte-o analoagă soluțiune la popoare diferite.

La români ursul n-are coadă fiindcă l-a înșelat vulpea făcîndu-l să și-o bage din lăcomie într-un rîu ca să se prinză pești de coadă, și apa înghețînd de ger, ursul abia a putut să scape berc. De aci, cînd o pate cineva din lăcomie vreo pacoste, se zice proverbial: de aia n-are ursul coadă.

În Franța ursul este o raritate, dar sînt foarte populari iepurii. Iepurele n-are nici el coadă. D e c e? Cînd arca lui Noe plutea pe apă, dracul o tot găurea mereu, ca doară-doară să se-nece. Noe tot astupa găurele cu piroane. Isprăvind piroanele și văzînd că dracul a mai făcut o gaură, Noe s-a repezit de a tăiat coada iepurelui, băgînd-o în acea crăpătură. Față cu un piron cum nu s-a mai văzut, dracul a fugit, iar iepurele a rămas fără coadă *(Revue d. trad. pop.* V, 244).

Din Franța să sărim tocmai la zulușii din sudul Africei. Acolo nu sînt nici urși, nici iepuri, dar este un fel de bursuc fără coadă. D e c e? Fiindcă la zidirea lumii, atunci cînd toate dobitoacele merseră la Dumnezeu ca să-și ceară fiecare cîte o coadă, numai bursucul din lene nu s-a dus singur, ci a trimis în locu-i pe altul ca să i-o aducă, și acela nu i-a

adus-o. De aci în Africa sudică proverbul despre oameni leneși: „de aia n-are bursucul coadă“ *(Revue d. trad.* IV, 110).

Din deceul românesc, proverbul „de aia n-are ursul coadă“ despre cei lacomi; din deceul zulușilor, proverbul „de aia n-are bursucul coadă“ despre cei leneși; este învederat că românii nu s-au înțeles cu zulușii, dar natura cea antropologică a deceului este astfel, încît chiar la capetele opuse ale lumii el poate să dea o soluțiune asemănată unei probleme înrudite, iar acea soluțiune să devină apoi un proverb aproape identic.

Proverbul, care nu este în principiu decît concluziunea unei povestiri, persistînd chiar atunci cînd însăși povestirea s-a uitat de demult, își are originea dentii în deceu, și apoi în fabulă ca produs direct al deceului.

În acest mod filiațiunile categoriei literare poporane a *basmului* se pot reprezinta prin următoarea genealogie:

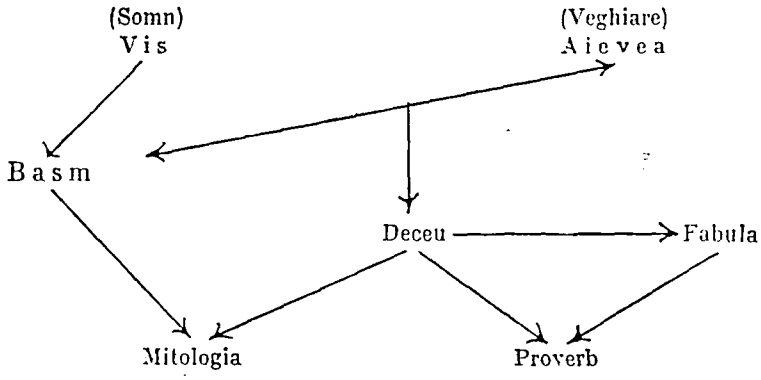

v. *Cimilitură. — Zicătoare. — Somn. — Vis...*

BASMÀ (artic. *basmaoa*, plur. *basmale)*, s.f.; mouchoir, foulard. „Bucată de materie de bumbac sau de mătasă“ (Costinescu), care servă: *a)* a șterge nasul, *b)* a se lega sau a se acoperi la git, *c)* a cuprinde și a purta oarecari lucruri mărunte. *Basmalele* sînt mari sau mici, mai totdauna colorate. Sinonim cu năframă, testemel, turban, cari sînt tot de origine comercială orientală ca și *basmaoa* = turc. basmà „toile peinte“, de unde cuvîntul a trecut și la serbi (Cihac).

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. II, sc. 2: „Nu-ți mai uda *basmaoa* degeaba!... Schimositurile aceste mă string de git!... În toate zilele tot țipete și bocete!...“

Același, *Iașii în carnaval*, act. II, sc. 1: „Înger cu bonetă și cu pipiliote, care-mi îndulcești viața și-mi tivești *basmalele!...*“

A. Pann, *Povestea vorbei* I, p. 67:

„Răspunse altul: prea bine, bravo! așa vom urma,
Să legăm pe cîrciumarul la ochi bine c-o *basma...*“

A. Odobescu, *Scrieri*, t. I, p. 414: „De partea stîngă a ușei stă Io Petru-voevod, purtînd într-o mînă o *basma* roșie cu borduri de fir și în cealaltă o cruce cu trei răscruci...“

Pluguşorul din Bucovina:

„Lîngă grîu mi s-a plecat,
Trei spice-n mîni a luat,
În *basma* mi le-a legat,
În curea că le-a băgat
Şi spre casă s-a-nturnat..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 150)

Balada *Mitul:*

„Ş-a căzut
Un şearpe rău
Ce-a-ncăput
În sînul meu,
Mijlocelul mi-a cuprins
Şi de inimă s-a prins:
Ţine tu *basmaua* mea,
Înfăşoară mîna-n ea
Şi apucă procletul
Că-mi răpune sufletul..."

(*Ibid.*, 684)

La popor, *basmaoa* caracterizează mai mult pe femeie decît pe bărbat.

Colindă din Dobrogea:

„Ea tot coasă şi-nchindeşte,
Şi frumos mai potriveşte,
Într-un guler ş-o *basma*
Albă-dalbă ca ziua:
Guleru-i a fraţilor,
Basmaoa-a surorilor..."

(Burada, *Călăt.*, 103)

Doină din Ardeal:

„Spune, dragă, maică-ta,
Dacă vrea să mi te dea,
Nemic zestre eu nu-ţi iau;
Papuci, dragă, eu îţi dau,
Ş-o rochiţă, ş-o *basma*,
Numai să mă uit la ea..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 370)

Basmaoa n e a g r ă, fie la bărbaţi, fie la femei, exprimă ceva trist în poezia poporană.

Doină din Bucovina:

„Puiculiţa mea cea dragă
E-nvălită-n *basma* n e a g r ă;
Ce să fac s-o dezvălesc,
Inima să-mi răcoresc?..."

(Marian, *Bucov.* II, 100)

Alta:

„Chiar aseară a venit,
Cu suman negru cernit,

Cu *basma* n e a g r ă la gît,
Cum mi-i mie mai urît..."

(*Ibid.*, 143)

În credinţele poporane *basmaoa*, mai ales acea de cununie, poate servi ca un prevestitor de nenorocire pentru soţii cari se depărtează pe un timp unul de altul.

Basmul *Voinicul cel cu cartea în mînă* (Ispirescu, *Legende*, p. 95): „ia să iei tu *basmaoa* mea care am avut-o în ziua de cununie, şi eu ştergarul cel vărgăţel ce mi-ai adus de zestre; şi cînd vom vedea pe ele cîte trei picături de sînge, să ne întoarcem acasă: acesta să fie semnul că moartea s-a apropiat de unul din noi..."

În balada *Inelul şi năframa* acelaşi rol joacă sinonimul n ă f r a m ă:

„— Draga mea, sufletul meu,
Ţine tu inelul meu,
Pune-l în degetul tău:
Cînd inelu-a rugini,
Să ştii, dragă, c-oi muri!
— De mă laşi plingînd acasă,
Na-ţi n a f r a m a de mătasă
Pe margini cu aur trasă:
Aurul cînd s-a topi,
Să ştii, frate, c-oi muri!"

(Alex., *Poez. pop.*², 319)

Ceva analog ne întîmpină la deminutivul b a s m a l u ţ ă. Într-un cîntec din Moldova, orfanul o trimite în mormînt la maică-sa:

„Frunzuleană sălcioară,
Apuşoară Bistrioară,
Face-te-ai neagră cerneală,
Să-mi cernesc o b ă s m ă l u ţ ă,
S-o trimet l-a mea măicuţă
Pe şuierul vîntului
În fundul pămîntului..."

(Sevastos, *Cînt.*, 30)

De asemenea în următoarele alte doine din Moldova:

„Ştii, bădiţă, ce-am visat?
Un vis mare minunat:
B ă s m ă l u ţ a ta cea nouă
Am visat-o ruptă-n două..."

(*Ibid.*, 62)

Şi:

„Că de-i zăbovi o lună,
Me-i găsi pe deal nebună,
B ă s m ă l u ţ a ta pe mînă
Culegînd la mătrăgună..."

(*Ibid.*, 66)

BASMAGÌU s. **BASMANGÌU** (pl. *basmagii*, *basmangii*), s.m.; fabricant de mouchoirs, marchand de mouchoirs. „Acela care fabrică sau vinde b a s m a l e“ (Costinescu). Turcul b a s m a ğ i „imprimeur sur indienne“ (Şăineanu).

v. *Basma.*

BĂSMALÙȚĂ, s. **BĂSMĂLÙȚĂ**, s.f.; petit mouchoir, petit foulard. Deminutiv dezmierdător din b a s m à, de care de altmintrelea nu se deosebeşte prin sens.

Doină din Bucovina:

„Leagă-ţi doru-n *basmaluţă*
Şi-l sădeşte-n grădinuţă,
Ca să crească merişor,
Şi mîncînd, ţi-a fi uşor!...“

(Marian, *Bucov.* I, 22)

v. *Basma.*

BASMANGÌU. — v. **BASMAGIU.**

BASN s. **BÀSNU** s. **BÀSNĂ**, uneori **BÀZNU** (plur. *basne*, *basmuri*, *baznuri*); 1. fable, apologue; 2. fiction, mensonge. Paleoslavicul **БАСНЬ**, cu aceleaşi două înţelesuri pe cari românii le-au păstrat formei celei foneticeşte intacte *basn*, pe cînd formei modificate b a s m i s-a dat accepţiunea specială de „conte bleu“.

Cu sensul al doilea, *basn* e sinonim cu m i n c i u n ă, n ă s c o c i r e, s c o r n i t u r ă, f l e c ă r i e, vechi m ă n i e c i e şi altele, toate în antiteză cu a d e v ă r u l.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 25, f. 164 b: „batgĭocureadzâ pre aĭ noştri marĭ dumnădzăĭ, numind facerile lorŭ *basne* şi m â n i e c i ĭ...“

Cantemir, *Chron.* I, p. 121: „Cine este acela carele zice că numele acestui neam, adecă a moldovénilor şi a munténilor, este de pe numele hatmanului de Rîm Flac, *basne* zic...“

Ibid., p. 151: „capul mort, de la carele izvorîia zisa mai dinainte puturoasa *basnă*...“

Ib., p. 208: „cînd slaba omului socoteală cu tot deadinsul să pune pentru ca cea adevărată istorie din *basne*, ca grîul din neghină, să aleagă...“

Ib., II, p. 191: „O! cît de grozav stă m i n c i u n a în scaunul adevărului! O! cum să dovedeşte *basna*, măcar că cîtăva vreme ar trece pănă a să dezvăli!...“

Miron Costin, *Letop.* I, p. 4: „de unde sănt dară aceste *basne*, că sănt moşii ţărăi aceştiia din temniţile Rămului?...“

Nicolae Costin, *Letop.* I, p. 65: „Caută-te acum, cetitorule, ca într-o oglindă şi priveşte de unde eşti, lepădând de la tine toate celelalte *basne* căte unii au însămnat de tine den neştiinţă rătăciţi, alţii den zavistie...“

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 52: „Filosofilor nu credea, că ei cuvintele sale nu cu dovediri dumnezeești, ci numai cu niște *baznuri* le întărea..."

Zilot Românul, *Chron.*, p. 88: „Jeluirea nu avea loc, pentru că toți era căptușiți de hrăpire și mituire. Dreptatea? zicea că a perit, fiind vremea turburată. Lege, suflet, Dumnezeu, răsplătirea? zicea că sînt toate nimicuri și *basne* c ă l u g ă r e ș t i ..."

A. Pann, *Moș-Albu* I, p. 16:

„Îmi frec ochii, mă uit bine, văz că s-a fost înserat,
Ș-alăturea un foc mare, de fete încunjurat,
Care din sat se strînsese la șezătoare cu furci,
Și de glume, *basne*, rîsuri, hohotea ca niște curci..."

Din contra, cu sensul de „fabulă" sau „apolog", din cauza moralei finale *basn* poate să devină sinonim cu a d e v ă r sau cu î n ț e l e p c i u n e.

Cantemir, *Chron.* I, p. 345: „O! cît este de frumoasă și a d e v ă r a t ă *basna* lui Esop carea zice: că cînele cu carnea în gură trecînd pe punte s-au văzut în apă..."

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 41: „taurul *basnei* acestia foarte cu î n ț e l e p c i u n e să poartă..."

Locuțiunea proverbială: „a se face de *basnu* în lume" (Pann, I, 175) = „devenir la fable du monde", sinonim cu „a se face de rîs".

v. *Basm.* — *Băsnesc.*

BÂSNĂ
BÂSNU } — v. *Basn.*

BASTARÀ, s.f.; sorte de brouillard pendant l'été. Cuvînt pe care-l cunoaștem dintr-o singură informațiune și asupra căruia nu ne putem rosti deocamdată.

„*Bastarà* se numește ceața în timpul verei, foarte periculoasă semănăturilor" (A. Bărbulescu, Ialomița, c. Pribegii).

v. *Ceață.*

BASTÒN (plur. *bastoane*), s.n.; *bâton.* B i t ă, b ă ț, t o i a g, de cari toate *bastonul* se deosebește prin aceea că e mai fin, mai elegant, mai meșterit, și-l poartă numai orășenii. Este italianul b a s t o n e (fr. b â t o n = span. b a s t o n etc.), întrodus prin comerciu la noi ca și la neogreci: μπαστοῦνι, pare-se în secolul XVII, căci pe la începutul secolului XVIII poporul dete deja porecla de B a s t o n unui mare boier din Moldova, Iordachi Rusăt B a s t o n, medelnicer sub Constantin-vodă Mavrocordat (Ioan Canta, *Letop.* III, p. 177), pe fiul căruia, sub Teodor-vodă Calimah, Enachi Cogălniceanu *(Letop.* III, p. 244) îl numea simplu: „feciorul lui B a s t o n stolnic".

v. *Ruset.*

În *Cuvîntul Sfîntului Sisoe*, scris la 1770 și legat la un loc cu *Alexandria* din 1714 (v. *Alexandria*): „și-i înpunse coasta cu paloșul, și o bătu foarte țare, și o bătu cu *bastoane* de usturime..."

Ion Ghica, *Scrisoarea XXII:* „La alaiuri și la ceremonii, protipendada și veliții purtau pe cap gugiuman de samur cu fundul de postav roșu, vara feregea și iarna contoș; başboierul purta hanger la brîu; boierii cei halea stau împregiurul domnului cu *bastoane* lungi în mînă...“

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 190: „Cu *bastonul* și cu mîinile în buzunar, cu capul plecat în jos, adus de spate, tresărind din vreme în vreme, el mergea încetișor...“

v. *Bîtă.*

BASTONÂȘ (pl. *bastonașe*), s.n., petit bâton. Deminutiv din b a s t o n.

v. *Baston.*

[1]BAȘ, s.n.; t. de commerce: agio, change. „*Baș*, ceea ce se lasă schimbătorului pentru schimbatul unei monete“ (Costinescu). Cuvînt turcesc, ca și z a r a f „changeur, banquier“. Din turcul b ā š are și neogreaca cu același sens: μπάσι (Cihac, II, 547).

v. [1]*Turc.*

[2]BAȘ-, préfixe pour marquer un degré de supériorité: archi-. Este turcul b a š „tête, chef, le premier“, întrodus la români dodată cu titulatura ierarhică otomană, în care acest *baș* se aglutinează cu numele diferitelor funcțiuni, precum:

1. *Başbulucbașa*, cap peste zece plutoane.

După *Așezămîntul* lui Grigorie-vodă Ghica din 1776 (ap. Răsçan, *Lefile boierilor Moldovei*, p. 8 etc.) erau în Moldova un *başbulubaș* „a curții gospod“ și un alt *başbulubaș* „a hătmăniei“, din cari cel dentîi avea 360 lei pe an, iar celalt 180.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 218: „Pe Costache Purice încă pănă a nu sosi Grigorie-vodă la Iași, cu bună pază închizăndu-l la Cetățue, șăzănd pănă au venit domniea în Iași, și atuncea l-au scoborît în curte la *başbulucbașa* de simeni...“

v. *Bulucbașă.*

2. *Başciauș* „colonelul unui regiment de ieniceri“ (Șăineanu).

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 220: „luară pre Duca-vodă de l-au dus de l-au închis la *başceauș*...“

Gheorgachi, *Letop.* III, p. 327: „Domnul din oamenii pașii pe altul pe nimene n-au îmbrăcat, fără numai pe *başceauș*...“

v. *Ceauș.*

3. *Başciohodar* „întîiul cămăraș al palatului“ (Șăineanu).

Ion Ghica, *Scrisori*, p. X: „Pe feciorii de boier, cînd făceau vreo neorînduială sau vreo necuviință, îi poftea la cafea, în odaie la cămăraș, la tufeccibașa sau la *başciohodar*, și acolo li se trăgea cîteva nuiele la tălpi ca să le vie mintea la cap...“

Același, *Scrisoarea I:* „răposatul Măciucă, Dumnezeu să-l ierte, *başciohodar* și mîna dreaptă a lui Vodă, cum s-ar zice astăzi î n t î i u l a g h i o t a n t d o m n e s c...“

v. *Ciohodar.*

4. *Başconaccíu*, cap peste cei însărcinați cu îngrijirea conacelor pentru turcii călători.

Gheorgachi, *Letop.* III, p. 327: „şi domnul încă au poroncit de s-au răuduit conacile, orânduindu-se *başconacciu* pe Constantin Canano...“

v. *Conac.*

5. *Başaga*, cap al unei cete de turci.

Balada *Badiul:*

„Mîndra cît se arăta,
Başagaoa se-mbăta...“

(Alex., *Poez. pop.*², 125)

v. *Agă.*

6. *Başbeşli-aga.*

Ion Ghica, *Scrisoarea VI:* „Pentru mănţinerea ordinii, Kehaiabeg in Valachia şi Iusuf-paşa in Moldova orinduise in fiecare plasă cîte un b e ş l i u cu 10 neferi, in oraşele principale cîte un b e ş l i-a g a cu 50 de neferi, şi la Iaşi şi Bucureşti cîte un *Basb e ş l i-a g a* cu cîte 200 de neferi...“

v. *Beşleagă.*

7. *Baş-i-b u z u c*, turceşte b a ş-i-h o z u k „milice irrégulière“, literalmente „cap sucit“ (Şăineanu).

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 603: „În război ostaşul turc, fie nizam, ori *baş-i-buzuc*, fie seiz ori paşa, rămîne pururea o fiară sălbatică...“

Baş-i-buzuc, cu sensul de băutură, la Delavrancea, *Paraziţii*, p. 156: „Dacă îi este sete, intră într-o bragagirie. Ei, să gust, ce *başi-buzuc* aveţi? Suge un fund de tinichea...“

8. *Baş-buză* „bragă de cea mai bună calitate“.

Jocul păpuşilor în Bucureşti:

„Hai la bragă,
Soră dragă,
Bragă bună, *baş-buză:*
Cine bea, rămîne grea...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 121)

v. *Bragă.*

O dată introdus în grai prin mai mulţi termeni turceşti ca cei de mai sus, prefixul *baş-* n-a întîrziat a se acăţa, cu acelaşi sens de „arhi-“, la unele vorbe vechi româneşti, de exemplu:

1. *Başboier* „cel întîi boier al ţării“.

Ion Ghica, *Scrisoarea XXII:* „La alaiuri şi la ceremonii, protipondada şi veliţii purtau pe cap gugiuman de samur cu fundul de postav roşu, vara feregea şi iarna contoş; *başboierul* purta hanger la brîu...“

v. *Boier.*

2. *Başmarghiol* „strengar de frunte“.

Balada *Necola Neculcea* din Dobrogea:

„Necola Neculcea,
Din oraş din Tulcea,
Fecioraş de sîrb,
Başmarghiol de tîrg...“

(Burada, *Călăt.*, 134)

v. *Marghiol.*

3. *Baştarigradean* „fruntaş din Constantinopole, constantinopoli-
 tan get-beget“.

O colindă muntenească:

„Iar voi, corăbieri,
Baştărigrădeni,
Trageţi şi tăceţi..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 86)

v. *Ţarigrad.*
4. *Başfir.*
v. *Başbafir.*
5. *Başneghiob* „maître-sot" (Pontbriant).
6. *Başneguţitor* (Laurian-Massim).

Şi altele.

În acelaşi mod, *baş-* s-ar putea anina la o mulţime de termeni româneşti: *başcioeoi*, *başcărturar*, *başmişel* etc., unde ar fi uneori mai expresiv decît sinonimul a r c h i-, de care diferă printr-o nuanţă ironică.

v. [1]*Turc.*

[3]**BAŞ**, adj.; épithète du coq qui chante le premier, qui annonce le premier la nuit. În bogata monografie a lui Rolland despre c o c o ş *(Faune popul.* VI, 1—122), eu n-am găsit nici un termen special pentru cocoşul *baş* şi nemic analog cu credinţele poporane române relative la acest cocoş n ă z d r ă v a n.

„Poporul crede că este o t o a c ă î n c e r după care cîntă cocoşii. În fiecare sat este un cocoş care cîntă cînd este numai de trei zile. Acest cocoş aude cel dentîi t o a c a d i n c e r şi, după ce cîntă el, apoi încep a cînta şi ceilalţi cocoşi. Acel cocoş se numeşte c o c o ş *baş*" (S. Ionescu, Buzău, c. Gheraseni).

În Moldova este mai obicinuit pentru un asemenea cocoş epitetul de n ă z d r ă v a n.

S.F. Marian, *Ornit.* II, 243: „Despre acei cocoşi cari cîntă tocma i la miezul nopţii, cari cîntă de douăsprezece ori după olaltă, iară mai mult nu, poporul zice că sînt n ă z d r ă v a n i. Într-un sat nu se găsesc decît puţini cocoşi n ă z d r ă v a n i, trei pînă la patru, mai mulţi nu. Aceştia încep mai întîi să cînte, şi numai după dînşii cîntă apoi şi ceialalţi cocoşi de rînd; însă cocoşii de rînd n-au darul de-a putea cînta de douăsprezece ori după olaltă, prin urmare ei nu ne pot număra cele douăsprezece oare din noapte. Cocoşii n ă z d r ă v a n i, spune mai departe poporul, că de aceea se trezesc drept la mezul nopţii şi cîntă de douăsprezece ori după olaltă şi anume înaintea celorlalţi cocoşi, pentru că ei aud atunci pe îngeri cîntînd în cer. Ei se cunosc pe aceea, căci, după credinţa poporului, îndată ce ies din găoace, şi încep a cînta. Asemenea se mai zice că numai acei cocoşi pot fi n ă z d r ă v a n i cari au pene negre sau roşii, iar ceialalţi nu. Poporul crede că muierea care taie vreun cocoş n ă z d r ă v a n trebuie să păţească ceva rău: ea ori îşi perde glasul şi nu poate mai mult vorbi, ca să fie auzită şi înţeleasă de alţii, ori că i se sclinteşte vreun picior şi rămîne apoi şchioapă în toată viaţa."

E sigur că epitetul *baş* n-are a face cu turcul b a ş, care se pune la noi (v. [2]*Baş*) totdauna denaintea substantivului şi care — totodată — este fără exemplu în terminologia română curat ţărănească. Cu toate

astea, fără a fi turcesc osmanliu, acest *baş* este totuşi turanic şi poate să fie de asemenea turanică şi credinţa poporană despre c o c o ş *baş*.

Noi am văzut într-un alt loc (v. *Barangă)* că de la cumani a rămas românilor numele lupului care urlă cel dentîi în capul unui haitic. Tot de la cumani cată să fie şi epitetul *baş* al acelui cocoş prin care se începe cîntatul cocoşilor într-un sat. În adevăr, în limba cumanică, ca şi turceşte, b a š însemna „cap" şi „început" (Kuun, *Cod. Cuman.*, p. 31).

v. *Başotă.* — [1]*Coman.* — *Toacă.*

[4]**BAŞ,** adv.; justement, exactement, à point. Cuvînt întrebuinţat, pareni-se, numai în Banat.

„*Baş* este un adverb cu sensul de c h i a r" (Liviu Iancu, Banat, c. Visag).

Doină din Banat:

„Cînd te văd, bade, la soare,
Inima mi-i ca o floare;
Cînd te văd, bade, la lună,
Inima nu mi-i *baş* bună,
Şi cu dor mare aştept
Să te poci strînge la piept..."

(Hodoş, *Poez. pop.*, 113)

Alta tot de acolo:

„Frunză-n meri,
Frunză sub peri,
Pe mine mă cer doi veri;
Nu mă cer *baş* de demult..."

(*Ibid.*, 117)

Este adverbul serb b a š „chiar, tocmai" din paleoslavicul бъшь „omnino" (Miklosich).

v. *Chiar.*

BAŞAGÀ. — v. [2]*Baş.*

BAŞBEŞLI-ÀGĂ
BAŞBOIÈR
BAŞBULUCBÀŞ
BAŞBUZÀ — v. [2]*Baş.*

BAŞCEAUŞ
BAŞCIOHODÀR
BAŞCONACCIU
BAŞIBUZÙC — v. [2]*Baş.*

BAŞARDÎNĂ s. **BAŞOLDÎNĂ** (plur. *başardine, başoldine)*, s.f., femme âgée de mauvaise vie. Nu se prea zice despre fete, ci mai ales despre o „muiere grasă bătrînă" sau „cotoroanţă" desfrînată (Şăineanu, *Semasiologia*, p. 253). Dr. Polysu: „*Başardină* = das Mensch, die Bestie". Este un cuvînt ţărănesc foarte răspîndit. Cihac (II, 481) îl trage din maghiarul b a s z o s (citeşte: b o s o ş) „débauché" prin forma maghiară intermediară b a s z á r k a (citeşte: b o s a r c o) „gibecière, valise, casaque fourrée". D. Şăineanu *(Elem. turc.*, 116) îi caută o origine turcă, şi anume în: „b a š k a d y n, la première dame d'un harem et surtout de celui du Grand Seigneur; cuvîntul, care însemnează întîia favorită a sultanului, ar fi dobîndit în gura poporului un sens pejorativ, altminterea lesne de explicat". Nu e de loc „lesne de explicat" nici *başardină* din b o s a r c o, nici *başardină* din b a ş c a d î n. D. Şăineanu, pe de altă parte, identifică totodată *başardina* cu b e ş o a n d r ă, un sinonim în adevăr, dar care derivă d-a dreptul din românul trivial „beş-" prin analogie sufixală cu sinonimul b u l e a n d r ă, însemnînd literalmente „grande péteuse".

v. *Beşoandră. — Bosorcă. — Buleandră.*

Jipescu, *Opincaru*, p. 56, are o bogată gradaţiune a acestui cuvînt: „Cînd e-ndîrjit rumânu pă fămeia lui, îi zice ce-i ghine-n gură, adică: muiere, muieruşcă, calu-dracului, dracu-npelițat, vulpe-n patru labe, scorpie, iasmă, pui de lele, teleleică, talpa-iadului, petrecută, hăcuită, tîrîtură, papină, pațachină, fleoarță, tîrfă, b e ş o a n d r ă, *başoldină*, bahorniță, magmuză, ploscaşă, verigaşă, hîrlavă, tigoare, îngălată, trîntoriță, tartoriță, hoancă, toantă, mototoală, hoaşcă, ciumă..."

D. Jipescu a scăpat din vedere sinonimul cel mai important: s c o r ţ o t i n ă, derivat din latinul s c o r t u m, care însemna în acelaşi timp „peau d'animal" şi „femme de mauvaise vie": „scorta appellantur meretrices" (Paul. Diac.). În „scorţotină" este de observat sufixul primar -o t ă: „scorţotă" întocmai ca în „pipotă", şi apoi mai ales sufixul secundar „-i n ă", sufix caracteristic de vreme ce el ne-ntimpină de asemenea în sinonimii: p a p i n ă, p a ţ a c h i n ă, *başardină.*

Din cele două variante: *başardină* şi *başoldină*, forma cea mai veche este învederat *başardină*, nu numai pentru că e cea mai în circulaţiune, dar mai cu samă fiindcă nu oferă în grai nici o analogie după care s-ar fi putut modifica, pe cînd *başoldină* a suferit confuziunea poporană posterioară cu ş o l d „hanche", ca şi cînd s-ar zice: „femme aux grandes hanches".

Separînd sufixul -i n ă , tulpina cuvîntului rămîne b a ş a r-, căci *-d-* ar putea să fie restul unui alt sufix anterior.

Ei bine, acest *başar-* „femme de mauvaise vie" se regăseşte pe deplin în de demult cunoscuta glosă tracică βασσάρα „femme de mauvaise vie, bacchante": „λέγονται Βασσάραι αἱ Θράκιαι Βάκχαι" (Hesych., Suid., *Etym. magn.*), cu forma colaterală βασσαρίδ-: „b a s s a r i d e s omnes bacchae dictae sunt" *(Schol. ad Pers.*, I, 101), fiindcă bachantele tracice se îmbrăcau cu piei de vulpe, iar vulpea se numea la traci b a s s a r: „vulpes Thraces b a s s a r e s dicunt" (*Ibid.;* cfr. Henric. Steph., *Thes., ad. voc.* βασσάρα). Acest nume al vulpii tracii îl împrumutaseră de la vechii egipteni, la posteritatea cărora, în limba coptică, pînă astăzi b a ş o r însemnează vulpe. Forma egipteană cu *-ş-*, regăsită de Brugsch *(Diet. hierogl., ad. voc.)* şi-n ieroglife, ne face a susține că tot cu *-ş-*, ca şi la noi în *başardină*, era

cuvîntul tracic, pe care grecii, lipsindu-le acest son, l-au transcris prin -σσ-, căci altmintrelea, dacă ar fi fost simplul -*s*-, ajungea grecește transcrierea prin simplul -σ-.

Este foarte prețios paralelismul nu numai sufixal, dar mai cu samă cel logic, între cei doi sinonimi românești: *başardină*, moștenit din limba tracică prin daci, şi s c o r ţ o t i n ă, rămas din latina prin romani. *Başardină*, ca şi s c o r ţ o t i n ă, avuseseră deopotrivă dintru-ntîi sensul de „peau", de la care au trecut apoi la acela de „femme de mauvaise vie".

Vom mai adăoga că prin greci această vorbă tracică se pare a fi străbătut şi-n latina vulgară, căpătînd încă acolo o nuanță de sens foarte curioasă şi cu totul diferită, acea de „țiță de vacă" sau de „vacă țițoasă": „b a s s a r i d e s vaccae mulsariae uberes, B a s s a r i d e s etiam sacerdotissae Bacchi" (Du Cange, ed. Carpent., I, 612).

v. *Curvă.*

BAŞBAFÎR s. **BAIBAFÎR** (plur. *başbafire*, *baibafire*), s.n.; t. de comm.: fil d'or pur. La ceprazari se zice simplu b a ş-f i r. *Başbafir* = b a ş-b a ş-f i r, o formă reduplicată, care ne întîmpină numai în graiul poporan poetic, unde ea s-a mai diferențiat apoi în *baibafir*, ba se aude şi b a i b a-z î r.

Colindă din Muntenia:

„C-o furcă dalbă la brîu,
Caier verde de mătase,
Tot cu-mpletitura-n şease.
P-un fuscior
De argințel
Trage f i r
De *baibafir*:
Toarce față lui Hristos..."

unde d. G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 31) observă în notă: „*baibafir* şi *başbafir*, fir de aur, bun, excelinte, de prima calitate".

Altă colindă munteneascâ:

„Cu cioltar de fir,
Fir şi *başbafir*..."

(*Ibid.*, 46)

Alta:

„Şi mă poartă bine,
Cum mi se cuvine,
Cămaşă de in,
Guler *baibafir*,
Nasturi de arginți
Cu fir potriviți..."

(*Ibid.*, 80)

Alta:

„Cămaşă de in
Cusută cu fir
Şi cu *başbafir*..."

(*Ibid.*, 79)

Balada *Moşneagul* din Muntenia:

„Buzdugane pentru fin
Şi miresei *baibafir*:
Dar bogat că se făcea,
Avuţie se strîngea..."

(*Ibid.*, 620)

v. [1]*Baş.* — *Fir.*

BAŞCĂ s. **BĂŞCĂ,** adv.; en outre de, en dehors de, séparément. Î n d e o s e b i. Se zice şi: d e *başca*, d e *başcă*. Este turcul b a š k a, cu acelaşi înţeles (Şăineanu).

· Zapis muntenesc din 1715 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurezul*, f. 593 a, în Arh. Stat. din Buc.): „care scrie mai sus, sînt céle doao livezi *başcà*, cumpărături ale popei luĭ Ioan..."

I. Creangă, *Harap-Alb (Poveşti*, p. 266): „Stăpînu-tău ca stăpînu-tău; ce ţi-a face el, asta-i d e o s e b i t, d e *başca*, zise împăratul..."

Marion, *Viaţa la mahala*, p. 143: „o vie de vro opt pogoane şi ceva, *başca* crama şi casele..."

„*Băşca* = de chilin; a d e s b ă ş c ă ş i = a despărţi unul de altul" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Se zice şi d-a *başcà* sau d-a *başcă*.

v. [1]*Turc.* — *Chilin.* — *Deosebi.*

[1]**BĂŞCĂ.** — v. *Başca.*

[2]**BĂŞCĂ** s. **BĂŞTĂ** (pl. *băsci* şi *başte*), s.f.; 1. t. milit.: bastion; 2. souterrain, voûte, sous-sol. Din forma germană B a s t e y polonii şi-au făcut b a s z t a (citeşte: başta), de unde d-a dreptul românul *baştă*, apoi *başcă*, în care trecerea lui *t* în *c* se datorează acţiunii analogice a pluralului *băşti* = *băsci.*

I. *başcă* sau *baştă* „bastion":

Miron Costin, *Letop.* I, p. 217: „între acele *băşti* au scos Zamoiskii oaste leşească împrotiva grosimei tătăreşti; năvălia tătarii cu toată oastea asupra leşilor, ce leşii sta neclătiţi şi din *băşti* da din tunuri..."

Ibid., I, p. 240: „au scos Jolkovski toată oastea leşească pe pilda lui Zamoiskii când cu Cazi-Gherei sultan, şi au tocmit oastea cât ajungea glonţul puştii, făcând şi doă *băşti* de pământ, una la un corn de oaste, alta la alt corn, câte cu patru puşti..."; şi mai jos: „Schindir-paşa tot cu acea năvală au lovit la *başca* cea den jos, şi îndată au întrat enicerii în *başcă;* sărit-au leşii de lângă şanţuri şi au apucat de au scos o samă de pedestrime ce era în *başcă*, eară mai mulţi au perit, şi puştele tuspatru au luat turcii...", unde prin „puşcă" se înţelege „canon", iar nu „fusil".

Tot la Miron Costin, p. 250, ne întîmpină şi forma singulară *baştă:* „făcuse leşii în cele trei zile o t a b i e, adecă o *baştă* den-afară de şanţuri..."

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XLVII:

„Sionul a crivăţului mari coaste,
Cetatea cea cu *băşti* şi şanţuri nu proaste,
A împăratului decît toţi mai mare,
Care stăpîneşte pre cer şi pre mare..."

II. *bască* sau *baştă* „voûte“:

A. Odobescu, *Scrieri*, t. I, p. 128: „Toate aceste încăperi, precum şi deosebitele *băsci* sau c ă m ă r i b o l t i t e...“

Ibid., p. 130: „întrară în *başca* rătundă cu părepii şi pardoseala de peatră, unde le aştepta Chiajna...“

Astăzi, în popor, *başcă* are mai ales sensul de prăvălie sub pămînt.

v. *Boaltă*. — *Prăvălie*.

BAŞOLDÎNĂ. — v. *Başardină*.

BÂŞOTĂ (plur. *Başoteşti)*, n. pr. m.; nom d'une ancienne famille noble moldave. La Cantemir *(Descr. Mold.*, ed. Papiu, p. 115) în lista familiilor boiereşti din Moldova: „B a s z o t e s t i i“. Paharnicul Sion *(Archondologia*, ed. Ghibănescu, p. 31) zice că pe la jumătatea secolului XVI Alexandru-vodă Lăpuşneanul rădicase pe „ţăranul Toader *Başotă* deodată hatman“. De unde va fi luat-o Sion? nu se ştie. Numai pe la începutul secolului XVII, sub Movileşti, *Başoteştii* ne apar ca boieri mari şi foarte avuţi.

Între boierii lui Moise-vodă Movilă, Miron Costin *(Letop.* I, p. 263) pune: „Buhuş visternicul, Furtuna comisul, *Başotă* logofătul...“, şi pe acelaşi *Başotă,* mai jos, p. 269, ni-l arată ca hatman sub Miron-vodă Barnovski. Din ambele pasage se vede că acest *Başotă* de două ori fusese la Constantinopole în afacerile ţării, unde a fost şi închis într-un rînd.

Un act moldovenesc din ianuariu 1631 e subscris de trei *Başoteşti:* „Pâtraşco *Başotă* biv-logofăt“, „Iuraşco *Başotâ* biv-dvornic“ şi „Gheorghie *Başotă* biv-vistiarnic“ *(Arh. ist.* I, 71); în acelaşi an, pe la august *(ibid.*, 112), Petraşco *Başotă* funcţionează ca mare-visternic şi capătă de la Moise-vodă Movilă un sat „pentru a sa dreaptă şi credincioasă slujbă către domnia-mea şi pentru că a dat în visteria domnească 200 galbeni ungureşti, cari bani s-au cheltuit cu merticul turcilor balgii şi cu alte nevoi ale ţerii...“

Iuraşco *Başotă* ne apare ca hatman în crisovul lui Alexandru-vodă Ilieş din 1632 *(Cond. ms. Asachi*, t.I, f. 91 a, în Arh. Stat. din Buc.).

Între boierii lui Constantin-vodă Duca era: „Pătraşco Zosin Başotă vel stolnic...“

Cel de pe urmă pogorîtor al vechiului neam boieresc al *Başoteştilor* a fost în zilele noastre marele logofăt Anastasie *Başotă*, fundatorul institutului liceal cu acelaşi nume pe moşia Pomîrla din districtul Dorohoi.

Başotă aparţine la o categorie de numi proprii foarte interesantă, formată prin sufixul atonic -o t ă, precum:

Càlotă, *Àlbotă*, *Bàlotă*, *Bîrzotă*, *Àrnotă*, *Càpotă*, *Bòotă*, *Mèşotă*, *Hîrgotă*, *Bòrfotă*, *Ràcotă*, *Ciòcotă* etc., în cari -o t ă se adaogă deopotrivă la tulpine masculine ca „Rac-otă“ sau la cele feminine ca „Barză-otă“. Cele mai multe din asemenea tulpine fiind numi de animale: cal, arn (= ţap), bou, barză, cioacă etc., *Başotă* nu se poate trage decît din epi-
292 tetul poporan b a ş al cocoşului care cîntă cel dentîi (v. [3]*Baş)*. În

acest mod, pe o cale cu totul independinte, din aceeași tulpină și din același sufix s-au născut numele personal *Bașotă* în Moldova și același nume personal *Bașotă* în Ardeal. Un ardelean Vasile *Bașotă*, fără nici o înrudire cu moldovenii *Bașotești*, este autorul studiului geologic *Munții Apuseni ai Transilvaniei* (Blaj, 1883).

v. *-otă.*

BĂȘTE (pl. *băști*), s.f.; bête à laine. La singular nu se prea aude, persistînd totuși în numele de familie *Baște*, articulat *Baștea*, la Rucăr. Pluralul *băști*, termen exclusiv ciobănesc, e destul de răspîndit, cel puțin în Muntenia.

„Oaia cu clopot se zice: oaia de *băști*" (P. Theodorescu, Ialomița, c. Șocariciu).

„*Băști*-b e l u se zice la berbecul cel cu clopot; iar la toți berbecii și oile cînd le mînă de la urmă se zice *băști*" (G. Secăreanu, Dîmbovița, c. Runcu).

Forma organică este *beaște*, cu obicinuita trecere a tonicului *e* în *a* după o consoană labială: *bată* = *beată*, *vargă* = *veargă*, *masă* = *measă*, *fată* = *feată* etc. *Beaște* este unicul rest în limba română din latinul b e s t i a „animal", care mai avea în latina rustică două forme colaterale b e s t a, una cu *e* scurt și cealaltă cu *e* lung (Körting, *Rom. Wtb.*, 113).

Și în limbile romanice occidentale b e s t i a a căpătat uneori sensul restrîns de „bête à laine", bunăoară la reto-romani b i s c i a „oaie", b i s c e r „păcurar", de asemenea în dialectul italian din Comasco b e s c i a „oaie" (Diez, *Etym. Wtb.*[2], 10).

v. *Bel.* — *Berbec.*

BĂȘTINĂ (plur. *baștine*), s.f.; t. jurid.: propriété héréditaire à titre perpétuel. Se întrebuințează mai adesea construcțiunea adverbială și adjectivală: d e *baștină*, mai rar d i n *baștină* „à titre héréditaire", sinonim cu p e v e c i sau d e v e c i, dar cu acea deosebire că acesta din urmă nu cuprinde în sine noțiunea de „moștenire".

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. 1, sc. 3:

„Lipicescu: N-auzi, bade Arbure? ia sama c-aici nu te afli la Arbureni.

Arbore: Cred și eu, ciocorofleandură... Acolo-i *baștina* de răzăși, ș-aici e roi de ciocoi..."

A. Odobescu, *Scrieri*, t. I, p. 466: „În acel pămînt d e *baștină* română, mulți străini au știut a se prefira și mai cu samă a se încuiba în cetăți..."

Ibid., t. III, p. 14: „Din copilărie și eu am trăit cu tămădăienii, vînători de dropii d i n *baștină*, cari n e a m d e n e a m u l l o r au rătăcit prin Bărăgan..."

Costinescu: „D e *baștină* = nestrămutat, neînstrăinat, nemișcat din loc de ani nepomeniți; l o c u i t o r i d e *baștină* = locuitori cari nu s-au strămutat din locul, din satul, ori din orașul sau din țara ce lăcuiesc niciodată..."

Cuvîntul ваштина, de unde vine d-a dreptul românul *baștină*, este numai serbo-bulgar. Slavii nordici nu-l au de loc. El se trage din bulgarul ваша „tată", însemnînd literalmente „avere rămasă de la tată", „patrimonium". La bulgari însă *baștina* nu și-a dezvoltat un sens juri-

dic bine determinat de „dominium“, pe cari la serbi, din contra, ni-l înfăţişează în monumentele lor cele mai vechi (cfr. Daničić, *Rječnik* I, 30—31). Dintre acestea noi vom utiliza aci pe cele mai importante două: Zakonnikul împăratului Ştefan Duşan de pe la 1349 şi crisovul tot de pe atunci de la acelaşi împărat, dat mănăstirii Arcangelilor de la Prisren şi pe care eu l-am studiat altădată pe larg în întregul său *(Arh. ist.* III, 85—196).

În Zakonnik ne întimpină mai întîi următoarele cinci §§-uri despre *baştină:*

§ 40. „Властеле и властеличити иже се обрѣтаю ѹ дръжаве моеи. Србъли и Гръци, што естъ комѹ дато имъ прѣ дръжаве моей ѹ баштинѹ до дънъсъ, до сего събора, те баштине да сѹ тврьде...“

„Boierii mari şi boierii mici, cari se află în statul meu, serbi şi greci, cîte li s-au dat lor de *baştină* înainte de domnirea mea prin crisov şi le-au stăpînit pînă astăzi, pînă la această adunare generală, acele *baştine* să rămînă stabile.“

§ 41. „И въси хрисовули и простагме што есть комѹ сътворило царство ми и што въсхоштетъ комѹ сътворитми, и те зи баштине да сѹ тврьде, ꙗкоже и пръвіихъ правовѣрныхъ царъ, и да сѹтъ волни ними или подъ церковъ дати или за дѹшѹ отдати или продати ко ѹ любо...“

„Şi toate crisoavele şi daniile, cîte le-a acordat cuiva împărăţia mea, şi cîte va vrea să mai acoarde cuiva, şi acele *baştine* să fie stabile, întocmai ca ale împăraţilor bine-credincioşi predecesori, şi să fie liberi peste ele, sau a le închina bisericei, sau a le da pentru suflet, sau a le vinde cuivaşi...“

§ 42. „Кои властелинъ иматъ дѣтцѹ или неиматъ, и ѹмретъ и по нѣгове смърти баштина пѹста останетъ, аште се обрѣштетъ отъ нѣгова рода до третіего братѹчеда, тъ да иматъ еговѹ баштинѹ.“

„Care boier are (o avere cu dreptul de a trece la) copii, dar nu are copii, şi după moartea lui *baştina* va rămînea deşeartă, dacă se va găsi din neamul său pînă la a treia generaţiune fraternă, acela să aibă *baştina* sa.“

§ 43. „И баштине въсе да сѹтъ свободне отъ всѣхъ работъ и поданъкъ царства ми, развѣ да даваютъ конѣ и воискѹ да воюютъ по закону.“

„Şi toate *baştinele* să fie libere de toate muncele şi dările către împărăţia mea, afară numai ca să dea cai şi să meargă la război după lege.“

§ 44. „И да нѣстъ волнъ господинъ царъ или кралъ и и госпожда царица никомѹ ѹзети баштине по силѣ, ни кѹпити, ни замѣнити развѣ аште си кто самъ полюби...“

„Şi să nu aibă voie domnul împărat, sau regele, sau doamna împărăteasă de a lua *baştinele* prin forţă, nici a cumpăra, nici a schimba, afară numai cu învoirea proprietarului...“

Din aceste cinci §-uri se constată că *baştina* în sensul Zakonnikului lui Ştefan Duşan:

1. Emana şi se confirma de la împărat;
2. Era cu dreptul de a se vinde, de a se dărui, de a se schimba, în fine „cum jure utendi et abutendi“;
3. Se da numai nobililor (Властелини);
4. Era liberă de diferite obligaţiuni fiscale;
5. Îndatorea pe proprietar numai la serviciul militar;

6. Era apărată contra arbitrariului chiar din partea puterii suverane...

Însă această *baştină* perfectă, singură cunoscută în Zakonnikul lui Ştefan Duşan şi care prezinta drept condiţiuni principale distinctive: nobleţa proprietarului, obligaţiunea serviciului militar, scuteala de orice greutăţi fiscale şi lipsa de presiune din partea capului statului, ne apare în crisovul monastirii Archangelilor însoţită de o altă specie de *baştină*, mai mult sau mai puţin imperfectă şi despre care se poate judeca după următoarele cîteva exemple:

„...Такогіе приложи царство ми Ѡрландоу мицовикꙗ з бащиномь, с винограды, с млины, и люд и и сьс всѣмь що си има оу градоу и сь іеговѣмь селомь бащининимь селчани...“

„... De asemenea adause împărăţia mea pe Orland al lui Miţă cu *baştina*, cu vii, cu mori, cu oameni şi cu tot ce are în oraş şi cu al său sat de *baştină* Selciani...“

Iată dară o *baştină* pe care monarcul o supunea toată dempreună cu titularul la o a treia faţă, fără ca să fi întrebat măcar pe Orland al lui Miţă dacă el se învoieşte sau nu cu atare dispoziţiune. Este vederat că o proprietate ereditară de această natură nu era supusă numai obligaţiunii serviciului militar, care n-ar fi putut aduce nici un folos mănăstirii, încît trebuie să admitem necesarmente cum că Orland al lui Miţă era constrîns la alte îndatoriri, la un tribut în bani sau în natură cătră stat, şi aceste obligaţiuni sau acest tribut, mult sau puţin, era aceea ce Ştefan Duşan transmitea acum prin cesiune călugărilor de la Prizren, deşi Orland al lui Miţă rămînea tot proprietar ereditar, adecă tot cu dreptul de a lăsa averea sa la copii, şi deşi condiţiunea sa primitivă nu se schimba de loc, cu acea numai diferinţă că în locul statului el şi posteritatea sa deveniră contribuabili cătră mănăstire.

Următorul pasagiu confirmă cu deplinătate aserţiunea noastră:

„Нось з братиѡмь и з дѣтиюда имь царствоми землю оу Лютоглавѣхь — нивніе и ливаде и мьлинь и виноградь на рѣцѣ Милкоусовь, и да си имаю сніези все оу бащиноу и дѣтца нхь, и да имь нѣ ине работе развѣ зиданиꙗ и бѣдбе день и лѣха винограда, и да имь нѣ никое приплате жоупьске...“

„Lui Nos cu fraţii şi cu copiii îi dă împărăţia mea pămînt la Liutoglave, holde şi livezi şi o moară şi o vie lîngă rîul lui Milcus, pe cari acestea toate să le aibă de *baştină*, ei şi copiii lor, şi să nu aibă alte clăci decît numai o zi pentru zidărie, lucrul cîmpului şi culesul viei, şi să nu plătească nimic cătră judeţ...“

Ştefan Duşan acoardă aci o proprietate ereditară la neşte bieţi zidari, „lor şi copiilor“, făcîndu-i contribuabili nu cu serviciul militar, precum era în respectul proprietăţii ereditare celei perfecte sau nobilitare, ci cu o cantitate de muncă la cîmp, la vie şi la clădirea edificiilor; care muncă, datorită în principiu statului, împăratul o cedează acum monastirii Archangelilor. Este de observat că crisovul scuteşte pe aceşti zidari într-un mod excepţional de contribuţiuni de „jupă“ sau districtuale, ceea ce dovedeşte că generalitatea unor asemeni proprietăţi ereditare neperfecte sau „roturières“ era supusă la un număr mult mai mare de obligaţiuni fiscale.

Tot în acest sens, deşi nu atît de explicit, se mai pronunţă următoarele pasage:

„И приложи царствоми Владимира чрѣпника и бонка петровика сь всомь бащиномь що си имаю оу градоу, и іеще имь придасмо церковне землiе ѡт посоуга поусте...“

„Şi mai adause împărăţia mea (mănăstirii Archangelilor) pe Vladimir olariul şi pe Boico al lui Petru cu toată *baştina* lor, cîtă este în oraş, mai dîndu-le lor pămînturile bisericeşti nelăcuite de la Posug...“

„И благословеннiемь игоумена хиландарскога и все братiе приложи царство ми прьвоу снови и з бащиномь...“

„Şi cu binecuvîntarea egumenului de Chilandar şi a tuturor fraţilor, mai adause împărăţia mea pe Părvu cu fiii şi cu *baştina*...“

În fine, mai era încă o a treia specie de proprietate ereditară, anume acea preoţească, despre care găsim următoarea unică aluziune destul de obscură în Zakonnikul lui Ştefan Duşan:

§ 31. „И поповѣ бащининици да си имають свою бащину землю и да су свободни.“

§ 31. „Şi preuţii cei cu *baştine* să-şi ţină *baştinele* şi să fie liberi...“

Zakonnikul lui Ştefan Duşan menţionează aci proprietatea preuţească cea ereditară, fără însă a da un alt amărunt, afară numai că un popă proprietar ereditar „este liber“, o expresiune foarte vagă, ce ne lasă în confuziune asupra caracterului şi gradului unei asemenea „libertăţi“, care fireşte nu putea fi decît numai relativă, şi pe care noi nu ştim dacă trebuie s-o înţelegem în privinţa individului ca un drept personal, sau în acea a teritoriului ca un drept real.

Crisovul mănăstirii de la Prizren ne procură următoarele pasage mai mult sau mai puţin preţioase asupra *baştinei* celei preoţeşti:

„И іеще приложи царство ми село рабча с попомь главатомь и с попомь райкомь с нихь родомь и сь нихь бащинами...“

„Şi încă mai dărui împărăţia mea satul Rabcea cu preutul Glavat şi cu preutul Raicu cu neamul lor şi cu *baştinele* lor...“

„И іеще приложи царство ми село бродь и дроуги бродь с попови дикановикы и с нихь родомь и с нихь бащинами и сь заселкомь грьмлѧни.“

„Şi încă mai dărui împărăţia mea satul Vad, şi un alt Vad cu preuţii Dicaneşti şi cu neamul lor şi cu *baştinele* lor şi cu cotunul Gromlénii...“

„И попове латиньсци кои соу оу шикли тере дрьже винограде бащинне, да даiе всаки попь чьбрь вина церкви, а ине работе да имь нѣст ни поданка.“

„Şi preuţii lătineşti (catolici), cari sînt la Şiclea, posedînd acolo vie de *baştină*, să dea fiecare preut cîte un ciubăr de vin bisericei (Archangelilor), iar altă muncă să nu aibă, nici altă dare.“

Din aceste trei pasage se vede că, de vreme ce proprietarii ereditari din clerul catolic erau obligaţi a da numai cîte un ciubăr de vin fiscului sau aceluia cui suveranul îi cedase dreptul fiscal, apoi naturalmente cu atîta şi mai neînsemnată trebuia să fi fost în cazul analog obligaţiunea clerului predomnitor ortodox.

Aşa dară, putem stabili acum, în deplină cunoştinţă de cauză, că *baştina* în imperiul serb al lui Ştefan Duşan prezinta următoarele trei varietăţi gradate:

1. Proprietatea ereditară nobilitară, scutită de orice sarcine, afară numai de obligaţiunea serviciului militar;

2. Proprietatea ereditară preoţească, supusă unor sarcine pecuniare sau în natură, însă foarte mici;

3. Proprietatea ereditară aşa-zicînd roturieră, subordinată unui mare număr de munce şi dări.

Ca o consecinţă logică a naturei acestor trei *baştine* era că suveranul nu putea ceda nimănui drepturile sale asupra proprietăţilor ereditare nobilitare, căci numai statul avea trebuinţă de prestaţiunea simplă şi pură a serviciului militar, singura obligaţiune a unor aşa proprietăţi; pe cînd, din contra, drepturile suveranului asupra proprietăţilor ereditare preoţeşti şi roturiere, consistînd în neşte utilităţi curat economice, puteau trece şi treceau prin cesiune la oricare particular, dupre cum ne-o arată aceasta crisovul lui Ştefan Duşan în privinţa lui popa Raicu, a popilor Dicaneşti, a preoţilor catolici de la Şiclea, a olarului Vladimir, a lui Orland etc., trecuţi dempreună cu toate *baştinele* lor pe sama mănăstirii Archangelilor de lîngă Prizren, care căpătă astfel dreptul de a percepe de la ei ceea ce se datorea în principiu statului, însă nu mai mult decît atîta, şi fără ca ei să pearză cîtuşi de puţin calitatea lor primitivă de proprietari ereditari.

Trecînd dintru-ntîi de la împărat către un particular, un asemenea drept de a primi un folos oarecare de la proprietăţi ereditare nenobilitare respective putea trece apoi mai departe, tot prin cesiune, de la un particular la altul, deşi crisovul lui Ştefan Duşan nu ne prezintă într-aceasta exemple clare, căci următorul pasagiu, prin care un mare boier cedă mănăstirii Archangelilor dreptul său de a exige anualmente cîte 18 vulpi de la unul Dabija, nu se ştie dacă se rapoartă la proprietatea ereditară sau la acea uzufructuară a contribuabilului:

„И съ милостию и хотѣнием царствами приложи кесарь грьгоурь церкви царствами архаггелоу дабижива каматника. Да дає за годищє ні лисиць..."

„Şi cu mila şi voinţa împărăţiei mele, dărui cezarul Gregoriu bisericei împărăţiei mele a Archangelilor pe Dabija cămătar, ca să dea pe an cîte 18 vulpi..."

Oricum să fie, acest pasagiu ne arată că în unele tranzacţiuni teritoriale între particulari se necesita autorizaţiunea, adecă „mila şi voinţa" suveranului.

Trecînd la români, noi putem urmări *baştina* numai în actele scrise româneşte şi-n traducerea românească veche de pe documentele cele scrise slavoneşte.

a) Acte scrise româneşte:

1. Act muntenesc din 1596 (*Cuv. d. bătr.* I, 66): „am văndut moşia deîn Glodéni, părţile nostré, căte să va alege den *baştina* de la moşii noştri..."

2. Zapis muntenesc din 1659 (*Cond. ms. a mănăstirii Vieroşul*, f. 134 a, în Arh. Stat. din Buc.): „Adecă eu Andronie ot Piteşti scriu şi mărturisescu cu acest al mieu zapis, ca să fie de mare credinţă la măna dumnealui jupan Manta vel căm., cum să să ştie că ĭ-am văndut dumnealui partea mea de moara căte (sic) îmĭ vin, însă treĭ ciricuri ot Piteşti în apa Argeşului, unde să hotăraşte cu Goleştii, drept bani gata ug 130, şi o am văndut dă a mea bună voe fără nič o silă, cu ştirea vecinilor tuturor de pre împrejurul lo-

culuĭ, ca să fie dumnealui stătătoare și coconilor dumnealui, că moșiĭa au fost de *baștină*, și când au fost de am vândut ăcastă moară, fost-au mulți boĭari mărturii..."

3. Zapis muntenesc din 1692 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurezul*, p. 668 b, în Arh. Stat. din Buc.): „fecoriĭ Raduluĭ țigan și aĭ Marineĭ graseĭ, care țiganĭ aŭ fost aĭ noștri de *baștină* și de la moșĭ..."

4. Zapis moldovenesc din 1755 *(Cond. ms. a episc. Huși*, t.V, p. 64, în Arh. Stat. din Buc.): „un fiĭor a lui Mihălachi ține o fată moșancă de *baștină* di pe Rusăști..."

5. Zapis moldovenesc din 1759 *(Cond. ms. a episc. Huși*, t. III, p. 284): „dat-am danie aceștii sfintei episcopii o fată de țigan anume pre Catrina fata lui Toader Stăngă țiganul, carii sînt din drepți țiganii noștri ce avem părințăști den *baștenă*".

6. Act de la Grigorie-vodă Ghica din 1762 *(Cond. ms. a episc. Huși*, t. III, p. 312): „să cercetați foarte cu amăruntul și în frica lui Dumnezău, după scrisori: atîta de cumpărături și *baștini* cît și de daniĭ..."

7. Act moldovenesc din 1766 *(Cond. ms. a episc. Huși*, t. V, p. 10): „jăluind Simeon Turbatul, cum că în satul Brădicești ĭare di pe părințiĭ sei șepti pămănturi *baștină;* așijdere și Tacul Frătița iarăși au jăluit, că tot într-acel sat Brădicești ĭare *baștină* pămănturi..."

b) Acte traduse din slavonește.

1. Crisov de la Neagoe Basaraba din 1517 *(Cond. ms. a mănăstirii Govora*, p. 124, în Arh. Stat. din Buc.): „iaste moșie de *baștină* a sfintei mănăstiri, și încă și de cumpărătoare din zilele Radului-voevod..."

2. Crisov de la Radu-vodă din 1526 *(Cond. ms. a mănăstirii Govora*, p. 24): „pentru că iaste a lor bătrănă și dreaptă moșie și de *baștină*, pentru ăcasta am dat lor și domniia-mea ca să le fie lor moșiia de *baștină* și ohabnică lor și fecorilor lor, și să nu să vănză de dănșii, ci să le fie acelor ce vor rămănea dintru dănșii, și de nimenea să nu se clătească..."

3. Crisov de la Mircea-vodă din 1539 *(Cond. ms. a mănăstirii Govora*, p. 43): „iaste a lui bătrînă și dreaptă moșie de *baștină*, și hotărîtă și aleasă cu 24 de boĭari și cu hotarnic sluga domnieiméle Stanciul Scurtul..."

4. Crisov de la Alexandru-vodă 1574 *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroșul*, p. 162 b, în Arh. Stat. din Buc.): „am cetit domniia-mea cărțile domnilor celor bătrîni ale Codrii logofătului și ale fraților lui, cartea răpoosatului Radului voevoda Țepeș, și cartea răpoosatului Basaraba voevoda cel bătrîn, și am văzut și am adevărat foarte bine cum că iaste a slugilor domniei méle Codrii logofătul și a fraților lui dintru acest sat jumătate de *baștină* de la moși de la strămoșii lor de cînd iaste Țara Rumănească..."

5. Crisov de la Mihnea-vodă din 1578 *(Cond. ms. a mănăstirii Nucetul*, f. 20 b, în Arh. Stat. din Buc.): „sînt ale sfintei mănăstiri bătrîne și drepte moșii de *baștină*, căștigate și date de răpăosatul Gherghina părcălabul..."

6. Crisov de la Radu-vodă din 1616 *(Cond. ms. a mănăstirii Nucetul*, f. 38 b): „să-i fie lui aceste prăvălii şi pivniţă ce sănt mai sus zise, de *baştină* şi ohabnice...“

7. Crisov de la Radu-vodă din 1617 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurezul*, f. 453 a, în Arh. Stat. din Buc.): „din cămp, din pădure, din apă, din siliştea satului şi pres' tot hotarul, şi cu moşiia de peste Olt cîtă iaste partea lor, pentru că ačastă moşie ce s-au zis mai sus au fost a lor bătrînă şi dreaptă moşie şi de *baştină*...“

8. Crisov de la Vasile-vodă din 1632 *(Cond. ms. a mănăstirii Bărnova*, f. 30, în Arh. Stat. din Buc.): „din uric de *baştină* č-au avut moaşele lor Anna şi Marina de la bătrînul Ştefan-voevod, care acea silişte se înparte în cinci părţi...“

9. Crisov de la Mateiu Basaraba din 1645 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurezul*, f. 92 a): „boiariului domnii méle jupan Diicul vel-spatar ot Buicești, ca să-i fie lui acești mai sus-zişi rumăni din Urşani şi din Bărzoténi şi cu toţi ficiorii lor şi cu toate dealnițele lor de peste tot hotaru şi cu tot venitul, de *baştină* şi ohabnici, şi feciorilor lui, nepoţilor şi strănepoţilor...“

Unul din epitetele cele mai obicinuite ale *baştinei* este „bătrînă şi dreaptă“ (*b*, 2; *b*, 3; *b*, 5; *b*, 7), fiind căpătată „de la părinţi“ (*a*, 5; *a*, 7) sau „de la moşi“ (*a*, 1; *a*, 3; *b*, 4), iperbolic: „de când este Ţara Românească“ (*b*, 4). Ca sinonim cu *baştină* figurează uneori adjectivul ohabnic (*b*, 2; *b*, 8). La vînzarea unei moşii de *baştină* erau de faţă vecinii (*a*, 2), iar în unele cazuri vînzarea era chiar oprită: „să nu se vînză, ci să le fie acelora ce vor rămînea dintre dînşii“ (*b*, 2). Stăpînirea unei asemenea moşii se întemeia pe „un uric de *baştină*“ (*b*, 8). Afară de pămînt puteau să fie de *baştină* case (*b*, 6), ţiganii (*a*, 3; *a*, 5), ba chiar şi rumânii (*b*, 9), adecă ţăranii cei liberi, supuşi numai la unele dări, întocmai ca în legea serbească a lui Ştefan Duşan. Oricine va întreprinde un studiu monografic asupra *baştinei* la români, lesne va completa prin sute de documente aceste cîteva date, cari nu sînt deocamdată altceva decît nişte simple indicaţiuni (v. [2]*Bătrîn.* — *Moşie.* — *Răzaş* etc.). Noi ne mărginim din parte-ne a constata identitatea juridică cea fundamentală a *baştinei* române cu *baştina* serbească din legile cele de pe la 1348—49, şi totodată înrădăcinata răspîndire a acestui termen în graiul poporan, atît la munteni precum şi la moldoveni.

Este învederat că *baştina* la noi s-a introdus nu mai tîrziu de secolul XIV, căci după moartea lui Duşan se începe iute zdruncinarea şi apoi căderea statului serbesc, care de atunci încoace nu putea să mai exercite nici o înrîurire destul de simţită asupra vecinilor.

Pe la 1270 împăratul serbesc Ştefan Milutin ţinuse în căsătorie pe fiica „domnului românilor“, după mărturia contimporană a bizantinului Nicefor Gregoras (VI, 9). Nepotul lui Milutin, împăratul Ştefan Uroş, a luat apoi de nevastă — spun cronicele serbeşti — pe fiica lui Alexandru Basaraba *(Glasnik* V, 69; cfr. Hasdeu, *Ist. crit.*[2], 83). În acest interval de strînsă încuscrire între Serbia şi România, cam între 1270—1350, cată să se fi întîmplat introducerea la noi a termenului juridic *baştină*. Să observăm în treacăt că unul din vechile manuscripte ale Zakonnikului lui Ştefan Duşan a fost găsit anume în mănăstirea Bistriţa din Oltenia (Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, p. 38).

Intrat în graiul poporan înainte de 1350, cuvîntul *baştină* a devenit în scurt timp atît de românesc, încît după 1360, de cînd se

încep la noi primele crisoave scrise slavonește, gramaticii îl respingeau sistematic din stilul cel oficial al cancelariei domnești. Iată de ce mai sus noi l-am putut cita numai după zapise scrise românește și după traducerea cea românească a crisoavelor, crisoave în cari — dacă nu cumva va fi vreo excepțiune ce ne scapă din vedere — el nu ne întimpină niciodată, n i c i o d a t ă. Acolo unde românește figurează *baștină*, acele crisoave întrebuințează alți doi termeni, prin cari diferă cele muntenești de cele moldovenești și cari au rămas deopotrivă aproape cu totul străini graiului poporan, deprins de secoli și mulțumit cu *baștina*. Cei doi termeni în cestiune sînt:

În Muntenia — o h a b ă, de unde adjectivul o h a b n i c sau o h a v n i c;

În Moldova — u r i c.

De unde o h a b ă? și de unde u r i c?

În Lexiconul paleoslavic, în care sînt trecuți toți termenii din crisoavele slavo-române, cel puțin din colecțiunea lui Venelin, Miklosich a uitat sau n-a vrut să pună pe o h a b ă „ѡхабѫ"; pe u r i c însă îl pune *(Lex.*, 1063), identificîndu-l cu paleoslavicul u r o k ŭ „оурокъ", care vrea să zică „sententia" și cu maghiarul ö r ö k „aeternus"; iar după Miklosich, firește, repetă Cihac (II, 441) aceeași etimologie, cu desăvîrșire greșită, și uită și el ca și Miklosich pe o h a b ă.

Muntenescul o h a b ă însemnează „hrană", din bulgarul o h a p — u h a p „a mușca", acțiunea de „mușcare" și aceea de „mîncare" confundîndu-se întocmai ca în paleoslavicul кѫс „mordere et edere" (Mikl., *Lex.*, 329). Așa în crisoavele muntenești, începînd bunăoară de la ale lui Mircea cel Mare din 1387 și 1399 (Venelin, Блахо-болгарскіа граматы, p. 19, 26), expresiunea да ест на ѡхабѫ sau да имыте въ охабѫ n-are alt sens decît: „să fie pentru h r a n ă", „să aveți pentru h r a n ă", „entretien, subsistance". Numai prin acordarea acestui mijloc de hrană într-un mod ereditar cuvîntul o h a b ă a putut să capete înțelesul de „ereditate".

Moldovenescul u r i c are o origine și mai curioasă, dar foarte sigură. Unul din cele mai vechi crisoave moldovenești existente este acela de la Roman-vodă din 1392 *(Arh. ist.* I, 18). El se începe în următorul mod:

„Аз велики самодержѣвнъи милости божи господинъ Іѡ Романъ воевода. обладлꙗ землею молдавъскою ѡт планины до морꙗ. далъ есмъ. и с моимъ сынъми Олександро и Богданъ. слꙋзѣ нашемꙋ Иванышю Битѣзю. за его вѣрнꙋю слꙋжбꙋ. г. села на Серетѣ. емꙋ оу рꙋкъ со оусѣмъ доходомъ. оу вѣкы..."

„Eu, marele autocrat cu mila lui Dumnezeu domn Ion Roman voevoda, stăpînind Țara Moldovei de la munte pînă la mare, dinpreună cu fiii mei Alexandru și Bogdan, am dat slugei noastre Ianăș Viteazul, pentru a lui credincioasă slujbă, 3 sate pe Siret, lui î n m î n i cu tot venitul pe veci..."

Expresiunea atît de lămurită: оу рꙋкъ со оусѣмъ доходомъ оу вѣкы, adecă „î n m î n i cu tot venitul pe veci", se transformează deja în crisoavele lui Alexandru cel Bun, de exemplu în acela din 1419 *(Arh. ist.* I, 110), în: оу рикъ со оусѣмъ доходомъ на вѣкы, adecă: „u r i c cu tot venitul pe veci", unde construțiunea оу рꙋкъ „în mîni" devine un singur termen juridic оурикъ cu sensul de „donațiune domnească"; apoi mai tîrziu acest u r i c trece la semnificațiunea generală de „act domnesc pe o moșie sau pe o altă proprietate", în-

curcînd astfel pe Miklosich și pe Cihac, din cari cel puțin acesta din urmă, vorbind la 1879, ar fi putut să bage în samă crisovul lui Roman-vodă, publicat deja la 1865.

În cronologia elementelor slavice în limba română, o h a b ă și u r i c sînt cu mult mai nouă decît *baștină*; iar în geografia acelor elemente, numai *baștină* este adevărat răspîndit și foarte poporan, atît în Moldova precum și-n Muntenia, deși nu pare a fi străbătut în Transilvania, unde înrîurirea serbească propriu-zisă a fost întotdauna aproape nulă: cel puțin în *Lexiconul Budan* din 1825 și în *Dicționarul* lui Bobb din 1822 *baștină* nu se află, iar în *Vocabularul* lui Budai-Deleanu de pe la 1820 (ms. în Muz. ist. din Buc.) acest cuvînt este indicat anume ca m o l d o v e n e s c.

Despre elementul juridic slavic la români există un studiu al lui Dr. Pič, *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Recht* (Prag, 1886), tradus și franțuzește: *Les lois roumaines et leur connexité avec le Droit byzantin et slave* (Bucur., 1887). Cestiunea proprietății ereditare este abia atinsă acolo pe o jumătate de pagină, iar despre *baștină* nici o vorbă.

v. *Girebie. — Serb.*

¹BAT *(bătut, batere)*, vb.; battre = 1. sens fondamental: frapper plusieurs fois de suite ou consécutivement: *a)* de près (rosser, flageller, taper, trépigner, heurter, cogner, épousseter, tisser etc.); *b)* de loin (canonner, bombarder, darder, projeter); 2. sens secondaires: *a)* vaincre; *b)* punir; *c)* secouer; *d)* viser; *e)* danser; *f)* tinter.

Cuvîntul latin rustic b a t u o, pe care clasicitatea îl înlocuia prin „icere", „ferire", „verberare", „caedere", „pulsare", „mulcare", „tundere" etc., a rămas la toți neolatinii, iar de la români a trecut și la serbi: батати „schlagen" (Karadžić), pe cînd mai toți ceilalți sinonimi au dispărut deodată cu latina cea clasică. În diverse dialecte romanice, din acest b a t u o s-au desfășurat o mulțime de sensuri secundare și terțiare; dar pretutindenea el a conservat același sens fundamental, și anume: noțiunea continuă sau frecuentativă a l o v i r i i: *bat* însemnează lovesc nu o dată, ci lovesc de mai multe ori în șir, fie șirul ne-ntrerupt, fie el despărțit într-un mod periodic prin intervaluri, de exemplu: îl *bătea* toată ziua, îl *bătea* în toate sîmbetele. Plecînd de la acest sens fundamental, să căutăm a clasifica după putință pe românul *bat*, lăsînd de o parte paralelurile neolatine occidentale.

Pînă acuma o asemenea clasificare nu s-a făcut, și nu e de mirare, de vreme ce nici Littré n-a fost în stare de a clasifica pe francezul b a t t r e. Sub raportul frazeologiei, un bogat material se găsește la Laurian-Massim, pe care întreg noi îl vom utiliza mai jos, dar un material grămădit într-o ciudată dezordine.

v. *Lovesc.*

I. S e n s u l f u n d a m e n t a l.

În *bat*, fie cu accepțiunea proprie, fie cu cele figurate, acțiunea se operează printr-un instrument sau un organ sau un mijloc, care este numit sau care numai se subînțelege: *bat* = l o v e s c de mai multe ori în șir c u mîna, c u bățul, p r i n scris, d i n gură, c u piciorul sau d i n picior etc.

Acest sens fundamental ni se prezintă sub două aspecte paralele: *bat* = l o v e s c de mai multe ori în șir de aproape, și *bat* = l o v e s c de mai multe ori în șir de departe, cari aspecte, ambele sau fiecare în parte, dau naștere la ulterioarele sensuri secundare.

Fără a avea în vedere vreunul din cele două aspecte, sau mai bine zis avîndu-le în vedere pe amîndouă împreună, se zicea în graiul vechi *bat* r ă z b o i = mă lovesc cu cineva sau cu ceva de mai multe ori în șir, cînd de aproape, cînd de departe, fie în privința materială, fie în acea morală.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXIV, p. 10: „voiniculŭ nu numai pre elușŭ să se mîntuĭască *bate* r ă z b o ĭ u și se chinuĭește, ce și cetățile întru tărie să pue...“

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 91 a: „fii bărbatŭ vîrtos și *bate* r ă z b o i u...“

Ibid., f. 114 b: „cea mai de apoi a poftelor celor ce cu sufletulŭ r ă z b o i u *batŭ*, într-acesta chipŭ iaste...“

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 25: „atunci de toate părțile tare r ă z b o i u *bate* diiavolul cu trupul...“

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Regn.* I, XXV, 28:

„... r ă z b o ĭ u l domnului mieu Domnul va *bate*...“ | „... p r a e l i u m domini mei Dominus p r a e l i a t u r...“

unde sensul locuțiunii române nu este de loc „praelium praeliare“, ci mai curînd „bellum bellare“, sau simplul „bellare“ ca la Tacit în: „non ad pugnandum, sed ad bellandum“.

v. [1]*Război.*

1. *Bat* d e a p r o a p e.

Dentîi sub forma activă.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Matth.* X, 17:

„... și în săboarăle lor vor *bate* pre voĭ...“ | „... et in synagogis suis f l a g e l l a b u n t vos...“

Ibid., *Matth.* XXI, 35:

„... pre unul *bătură*, ĭară pre altul omorâră...“ | „... alium c e c i d e r u n t, alium occiderunt...“

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, II, p. 82 a: „ĭată-ți trupul înaintĭa ta gol, *bate*-lŭ c u toĭage, arde-lŭ cu focŭ, înneacâ-lŭ cu apâ, tae-lŭ cu sabie...“

Mitropolitul Dosofteiu, *Psaltirea*, 1673 (ed. Bianu, p. 306):

„Și-i voi *bate* c u t o ĭ a g e
Pre de laturĭ să n-alĭarge,
Și c u v a r g a âĭ voĭ *bate*
Prin strămbătățĭ și păcate...“

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 10: „Husein-pașia în multe chipuri supăra pe Petriceico-vodă, pe bieții boerii cei mari îi *bătia* l a t a l p e...“

Ibid., 25: „ținîndu-l un an în temniță și *bătându-l* l a t a l p e...“

„A *bate* l a t a l p e“ a devenit în graiul actual o locuțiune proverbială cu sensul de „a risipi“, „a cheltui cu destrăbălare“, de exemplu la Ioan Ghica, *Scrisoarea IV:* „cei mai mulți s-au adăpostit prin curțile
302 boierești ca grămătici, vătafi de curte, stolnici, trăind pe bere și pe

mîncare fără grijă de ziua de mîne; cînd puneau mîna pe cîte o para, o *băteau* l a t ă l p i p e must, p e cîrnați, c u lăutari la Filaret..."

v. *Talpă.*

Ioan Neculcea, *Letop.* II, p. 239: „(Duca-vodă) au făcut un băț în opt muchi de *bătea* pre boieri și pre zlotași c u b ă ț u l..."

Cîntec din Ardeal:

„Citu-i copila de mică,
Bate-o ș-o pune la furcă,
Că iubește
De pîrlește,
Și la lucru nu gîndește!"

(J.B., *Trans.*, 389)

Altul:

„Vai, leliță, cum te-aș *bate*!
Dar mi-s mînile legate..."

(*Ibid.*, 78)

Colindă munteneașcă:

„Cînd e capul veacului,
Sfîrșitul pămîntului?
Cînd o *bate* fiu pe taică,
Fiică-sa pe maică-sa;
Cînd o *bate* fin pe naș,
Fină-sa pe nașă-sa;
Atunci capul veacului,
Sfîrșitul pămîntului..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 23)

I. Creangă, *Scrieri* I, 70: „o prinde ș-o *bate*, ș-o *bate* pînă o omoară în bătaie..."

Proverbul omului leneș:

„Ast lucru l-aș face-ndată,
Dar n-am cine să mă *bată.*"

(Pann, I, 107)

Activul *bat* d e a p r o a p e poate să fie luat și într-un înțeles de tot amical în expresiunea: a *bate* p e u m e r i, întru cît acțiunea lovirii nu este dușmănească sau dureroasă, ci e dezmierdătoare.

Laurian-Massim: „Nu numai că nu mi-a zis nemica rău, dară încă m-a *bătut* cu mulțumire p e u m e r i..."

Cîntec oltenesc:

„C-aseară-am venit la voi
Și te găsii între doi;
Unul te *bătea* p e s p a t e:
Jurași, mîndro, că ți-e frate;
Altul te *bătea* p e p ă r:
Jurași, mîndro, că ți-e văr..."

(Vulpian, *Text*, p. 40)

Tot așa „a *bate* p e s p a t e" în privința unui animal, mai ales a calului.

Colinda *Solul:*

„...un cal legat,
Legat și-nfrînat...
Și pe el mi-l țin
Vro cinci vornicei,
Vro cinci comișei:
Doi de dîrlogei,
Doi de dalbe scări,
Iar al cincilea
Frumușel mi-l *bate*,
Mi-l *bate* p e s p a t e
Și mi-l netezește
Și mi-l potrivește..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 45)

Cu un alt sens, în locuțiunea proverbială: „g u r a *b a t e* s p a t e l e".

Basmul *Tei-legănat (Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 26): „Strîmbă-Lemne a fost așa cum v-am spus în cît pentru puteri, pătimea însă de limbuție. Nu-i păsa lui de fața cu care grăia nemic și gura-i umbla ca o pîrpăriță, cît cu treabă, cît fără treabă. Așa nu-i bine, căci b r i c i u l p r e a a g e r s e știrbă și g u r a *b a t e* s p a t e l e" = limbuția aduce după sine bătaie.

v. *Spate.*

„A *bate* c u c a p u l î n p ă m î n t = a se umili cu pocăință".

Omiliarul de la Deal, 1644, p. 41: „au venit osîndit și cu fața rușinată și c u c a p u l s ă u î n p ă m ă n t *bătea*..."

„A *bate* î n p a l m e" are patru accepțiuni deosebite:

a) A aplauda, lovind de mai multe ori palmele mînilor una de alta.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Jerem.* V, 31:

„... și preoții *bătură* în p a l m e l e lor, și norodul mieu au iubit așa..."

„...et sacerdotes a p p l a u s e r u n t m a n i b u s suis, et populus meus dilexit sic..."

Cu același sens la Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XIII, pag. 2: „toate limbile *bateți* c u m â n i l e, strigați lu Dumnezeu cu glasu de bucurie...", în psalmul XLVI, care în traducerea lui Silvestru, 1651, sună: „toți oamenii *bateți* c u m â n u l e..."

Balada *Soarele și luna:*

„Puternicul soare,
Ca puternic mare,
Unde-o auzea,
Bine că-i părea,
-n p a l m e că *bătea*..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 413)

b) A chema o slugă, lovind de asemenea de mai multe ori palmele mînilor una de alta, deși intențiunile într-un caz și în celalalt diferă cu desăvîrșire.

Balada *Dobrișean:*

„Și cînd ochii deschidea,
Zare-n casă că-mi vedea,

Lumina și zarele
Cum răsare soarele;
El în palme că-și *bătea*,
Slugulița că-și chema
Și din gură că-i zicea..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 155)

Pontbriant: „Această slugă e nesuferită, trebuie să *bat* de zece ori în palme ca să vie = il faut que je l'appelle dix fois pour qu'il vienne".

c) Ca expresiune metaforică despre scurtimea timpului celui întrebuințat pentru o lucrare; un timp însă mai lung decît acela cuprins în metafora analogă: „cît ai clipi din ochi".

Basmul *Fata Ciudei* (Sbiera, *Poveşti*, p. 63): „Cît *baţi* în pălmi, au şi fost la curţile Zmăului şi au intrat în casă..."

Alexandri, *Chir Zuliaridi*, sc. 4: „Cît se poate mai degrabă. Hai, să te văd. Cît oi *bate*-n palme, să fii înapoi..."

I. Creangă, *Scrieri* I, 153: „şi cîte alte lucruri de gospodărie, făcute de mîna lui Chiriacă cît ai *bate* din palme..."

d) În fine, expresiunea „a *bate* palmă în palmă" însemnează a isprăvi o tocmeală, a se înţelege deplin asupra unei învoieli.

Delavrancea, *Vis şi viaţă*, p. 46: „Şi *bătu* palmă în palmă cu negustorul. Tocmeala se făcuse..."

v. *Palmă*.

Bat cu piciorul sau *bat* din picior „taper du pied, trépigner", este obicinuit un semn de mînie sau de supărare, ca şi *bat* cu pumnul.

I. Creangă, *Scrieri* I, 57: „Scaraoschi, îngrijit şi mînios grozav, chemă înaintea sa toată drăcimea şi *bătu* din picior, strigînd..."

Doină din Ardeal:

„Maică-ta-i femeie rea:
Ea *bate* cu pumnu-n masă
Că-i trebe noră aleasă,
Bate cu picioru-n prag
Că-i trebe noră pe plac,
Şi *bate* cu pumnu-n vatră
Că-i trebe noră bogată..."

(*Familia*, 1883, p. 215)

Laurian-Massim: „focosul armăsar *bate* tot într-una din picioare; n-am decît să *bat* din picior la ei, şi toţi se bagă în gaură de şcarpe...."

v. *Picior*.

Bat în uşă sau *bat* la uşă, la poartă, la fereastră...

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Act. Apost.*, XII, 13:

„Şi *bătând* Pătru în uşa tărnatului, mérse o fată..." | „Pulsante autem eo ostium januae, processit puella..."

Ibid., *Matth.* VII, 8:

„...şi cine caută află, şi celui ce *bate*, i să deschide..." | „...et qui quaerit, invenit; et pulsanti aperietur..."

Proverb: „La poarta surdului poţi să *baţi* oricît de mult" (Pann, I, 94).

Laurian-Massim: „a *bate* la toate uşele = a se indrepta şi solicita la toţi ca să capete ceva...“

Cintec poporan:

„— Cine *bate* la fereastră,
Nevastă, nevastă?
— Omule, pisica noastră...“

Sînt unele lucruri cari nu se pot înfige fără a fi lovite de mai multe ori în şir, adecă bătute, deşi *bat* nu trece prin aceasta la sensul de înfig. v. *Înfig.*

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, II, f. 73 a: „intinsârâ-l pri-nsŭ la pămăntŭ şi picioarele-i *bâtură* în grosŭ...“

Gavril Protul, *Viaţa lui Nifon*, ms. 1682 (ed. Erbiceanu, p. 104): „pre făcătoaria de minuni icoană a sfăntului mucenic *bătut*-au insuş Neagoe-vodă cu cuişoare un măr de aur curat...“

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 23, f. 276 a: „pe-ntre dîagete le *bâturâ* ţăpuşŭ de herŭ infocate...“

Ibid., noevr. 4, f. 103 a.: „prin cap şi prin plămâne, prin mănuntăi să le *batâ* cue de herŭ...“

Anton Pann, *Povestea vorbei* II, 119:

„...răspunde dracul
Că pîn-aci i-a fost lacul,
Şi că aci e hotarul
Unde şi-a *bătut* el parul.“

Slavici, *Novele*, p. 29: „Părintele trimise pe Cozonac în vale după nuiele, *bătu* doi pari în pămînt, între pari tot în depărtare de o palmă *bătu* beţicaşe mai subţirele...“

Această acţiune de a *bate* avînd de scop ca lucrul cel bătut să stea tare, de aci cuvîntul se aplică la alte lucruri bătute în acelaşi mod, cu ciocanul sau cu orice fel de unealtă, în vedere de a le înţepeni într-un loc.

Laurian-Massim: „a *bate* cercuri la o bute; a *bate* o broască la o uşă; a *bate* o fereastră etc.“

Tot prin bătaie cu un ciocănaş se ascute coasa, de unde termenul *bat* coasa, se *bate* coasa.

Proverbul din Bucovina, comunicat de d. S.F. Marian:

„La toată casa
Bate coasa,
Numai la mine
N-are cine.“

De asemenea se *bat* secerile *(L.M.)*

Despre *bat* bani,

v. *Bătut.*

Bat se întrebuinţează în privinţa oricărui lucru pe care cineva îl loveşte de aproape de mai multe ori în şir cu o unealtă determinată şi cu un scop determinat: a *bate* un drum, a *bate* oarie, a *bate* grîne, a *bate* haine, a *bate* lîna, a *bate* scaune sau scoarţe, a *bate* pînza, a *bate* pomii, a *bate* ouă, a *bate* laptele, a *bate* stupii, a *bate* sita sau ciurul, a *bate* mazere, a *bate* carnea etc. etc., în cari toate se păstrează intact sensul cel fundamental al cuvîntului

bat, de vreme ce el se cuprinde în natura acțiunii, iar nicidecum în acea a uneltei sau a scopului.

Costinescu: „*a bate* a u r u l, a r g i n t u l, a r a m a, ca să se facă dintr-însele foi subțiri".

Laurian-Massim: „ia acest v e ș m î n t și-l *bate* bine de pulbere; i n u l, c î n e p a, le topești întîi, apoi le *bați* ca să se aleagă ce e bun de tors; l î n a însă o bați înainte de a o băga în straie, ca să se afîne și să se curățe de pulbere; p o r u m b u l s-a cules și s-a *bătut*; pune g r î u în cea piuă și-l *bate* bine; am *bătut* cei doi p e r i și mi-au dat două care de pere; cînd *bateți* p o m i i, luați aminte să nu-i vătămați, rupîndu-le ramure; veniți să *batem* n u c i i; a *bate* n u c i l e, p e r e l e etc. = a le da jos, *bătînd* pomul cu ceva; *bat*, despre licuide sau vasele ce le cuprind = a amesteca *bătîndu*-le: a *bate* o u ă; pune v i n, p i p e r și a r d e i în același vas și *bate*-le bine să se amestece; *bate* l a p t e l e ca să scoată unt; în același înțeles: a *bate* p u t i n e i u l; a *bate* s t u p i i ca să iasă albinele și să se scoată mierea; a *bate* s î t a, ca să iasă din ea licuidul sau făina; a *bate* c i u r u l, ca să iasă din el grăunțele; a bate g r ă u n ț e sau b o a b e, ferte mai vîrtos, spre a le reduce în stare licuidă: a *bate* m a z e r e, f a s o l e, l i n t e..."

Lexicon Budan: „*Bat* g r î u, s e c a r ă etc. = înblătesc".

Proverb:

„L a p t e l e pînă nu-l *bați*
Smîntînă nu poți să scoți."

(Pann, II, 34)

I. Creangă, *Scrieri* I, 118: „degiaba mai *bați* a p a-n c h i u ă s ă s-a l e a g ă u n t, că nu s-alege niciodată..."

Proverb: „*Bate* n u c i l e pînă nu pică frunza" (Hințescu, 125).

Cu același sens proverbul: „*Bate* f e r u l pînă e cald"; și altul: „ferul rău cît să-l *bați*, e degeabă" (Pann, II, 57).

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „*Bate* f e r u l p î n ă e c a l d și fă tot lucrul la vremea lui..."

„De departe calu-și *bate*,
De aproape ochii-ți scoate."

(Pann, II, 111)

ceea ce Laurian-Massim explică: „de departe bun sau frumos, de aproape rău sau urît."

Balada *Rada:*

„Pe tine te vreu
Bărbat să te ieu,
Că-i o zicătoare
De însurătoare:
Cine *bate* D u n ă r e a,
Nu mi-l *bate* muierea!..."

(Alex., *Pocz. pop.*², 122)

adecă un voinic care nu se teme a trece Dunărea înot, *bătînd* valurile.

v. *Dunăre.*

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XII:* „*Bate* șeaoa s ă-n ț e l e a g ă i a p a, căci femeia-i dracul: șeade în deal și prăvale carul în vale..."

Alexandri, *Ginerele lui Hagi-Petcu*, act. I, sc. 6:

„Petcu: Văd cu mulțămire, beizade, că vă place a nu șidea cu mînile subsuori.

Radu (în parte): *Bate* ș e a o a socrul, dar mă fac că nu pricep...“

Acest proverb există în mai multe limbi. Rolland *(Faune popul.* IV, 155) citează pe cel vechi francez: „qui ne peut b a t t r e lo cheval, b a t t e la selle ou le bast“ și pe cel italian: „Si b a t t e la sella per non b a t t e r e il cavallo“, unde însă ne întîmpină o altă nuanță de sens.

v. *Șea*

Variantă:

„*Bate* samarul
Să priceapă măgarul.“

(Pann, II, 144)

Figurat, a *bate* c u c u v i n t e l e = a lua socoteală, a cere samă cu asprime.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 284:

„Și vor să ne amărască
Pentru Țara Românească
Bătînd c u c u v i n t e l e :
Ce am făcut pungele?...“

Sub forma pronominală, s e *bat* poate fi reciproc, reflexiv sau pasiv.

a) reciprocul s e *bate*, cînd doi sau mai mulți se lovesc de mai multe ori în șir unul pe altul.

Laurian-Massim: „Cocoșul s e *bate* cu găina; bărbatul s e *bate* cu muierea; frații nu s e *bat* unul cu altul; românii s e *bătură* cu turcii; popoarele învățate cu pacea anevoie s e *bat;* berbecii s e *bat* în capete...“

Silvestru, 1651, ps. XXXIV:

„... *bate*-te cu ceĭa ce s ă *bat* cu mine...“	„...π ο λ έ μ ή σ ο ν τοὺς π ο λ ε μ ο ῦ ν τ ά ς με...“

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Luc.* XIV, 31:

„Sau care craĭu mergăndŭ să s ă *batâ* cu altŭ craĭu au nu va ședea mainte să să sfătuĭască...?“	„Aut quis rex iturus c o m m i t t e r e bellum adversus alium regem, non sedens prius cogitat...?“

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Genes.* XXVI, 20:

„Și s ă *bătură* păstorii Gherarilor cu păstorii luĭ Isaac, zicând cum a lor ĭaste apa...“	„Et p u g n a v e r u n t pastores Gerarorum cum pastoribus Isaac, dicentes suam esse aquam...“

Ibid., *Exod.* XIV, 14:

„Domnul s e v a *bate* pentru voĭ, și voĭ veț tăcea...“	„Dominus p u g n a b i t pro vobis, et vos tacebitis...“

Pravila Moldov., 1646, f. 63 a: „Totŭ omulŭ are putére să s e *batâ* cu vrăjmașulŭ cela ce vine asupra luĭ să-l ucigâ...“

Cantemir, *Chron.* I, 239: „precum romanii să biruiască, așea dacii să nu să dea, dintr-îmbe părțile vitejește s ă *bătea...*“

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 300: „Svedul rămasă a s e *batere* în două părți. Și Moscul cu oastea lui iar *bătea* în două părți, cu o samă de oaste s e *bătea* la Narva cu șvezii, iar pe altă parte dede oaste lui August craiului leșesc...“

Zilot Românul, *Cron.*, 67:

„Corbul să scoată ochi la alt corb nu se poate,
Turcul pentru creştin cu turcul nu se *bate*..."

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice:*

„Dos la dos, spate la spate, s e *bat* deznedejduit,
Lovirile li-s grozave încît nu-i de pomenit..."

Iancu Văcărescu, p. 411:

„Căutătura-ţi va război,
Zîmbirea-ţi cere pace;
Şi să mă-mpac cu tine voi,
Dar să m ă *bat* îmi place!

Balada *Pătru Haiducul:*

„Împărate
Înălţate!
Îmi dai oaste să m ă *bat?*
Ori la ce tu m-ai chemat?..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 611)

Proverb: „se ceartă ca ţiganii şi s e *bat* ca orbii" (Pann, III, 23).

O locuţiune proverbială la Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „să pun ca lupi[i] ligniţi împrejurul mămăligi[i] şi-mbucă cu aşa poftă, dă pare că să *bat* d o i n e b u n i l a g u r a l o r..."

Altă locuţiune proverbială despre timpuri fabuloase: „cînd s e *băteau* u r ş i i î n c o a d e" (Ispirescu, *Legende*, p.1.), adecă pe cînd urşii mai aveau coade, pe cari nu le mai au.

v. *Basm.*

O admirabilă metaforă poporană din Moldova: „Pe cînd s e *bate* z i u a c u n o a p t e a = pe la amurg, pe-nserate" (S.F. Marian).

O locuţiune ironică: „a s e *bate* cu o bucată, cu o plăcintă etc. = a-şi pune toate puterile ca s-o mănînce toată" *(L.M.)*, ca şi cînd plăcinta s-ar opune din parte-i, *bătînd* şi ea pe cel ce vrea s-o mănînce.

b) reflexivul s e *bate*, cînd cineva se loveşte pe sine însuşi de mai multe ori în şir.

Laurian-Massim: „A s e *bate* cu pumnii în cap = a fi desperat; a s e *bate* cu pumnul în pept = a arăta că vrea a-şi răzbuna..."

Costinescu: „A s e *bate* î n p e p t = a se lăuda şi ameninţa pe cineva".

„A *s e bate* î n p e p t" mai are şi accepţiunea religioasă de pocăinţă.

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 182 b: „apostolii râmasârâ gîos şi cu mare jale câota spre cerîu şi s ă *bâtîa* î n p i e p t ŭ şi lacrâmi pre féţele sale vârsa..."

v. *Pept.*

c) pasivul s e *bate*, cînd cineva este sau urmează a fi sau să fie lovit de mai multe ori în şir.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Luc.* XII, 48: „Iarâ cela ce n-au ştiut, şi făcând lucruri care să cuvine pre bătae, *bate*-s ă -va puţinŭ..." = „va fi *bătut*".

Mitropolitul Antim, *Predice*, ed. Bianu, p. 192: „să se închiză ca Petru în temniţă cu lanţ de gît, să s e *bată* cu toiege ca Pavel..." =„a fi bătut".

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 85: „Cîți să vor vădi martori mincinoși, să se dea prin tîrg *bătîndu-s*e și să se treacă în condicile judecătoriilor..." = „fiind *bătuți*".

Zilot Românul, *Cron.*, p. 99: „și, o! minune! oaste înfricoșată ca aceasta — rămase roabă, *bătîndu-s*e de două părți: și de peste Dunăre și de dincoace, fără nădejde de scăpare de nicăiri..." = „fiind bătută".

2. *Bat* de departe.

Armele cele aruncătoare *bat* la distanță, avînd drept țintă un lucru, o ființă, o oștire vrăjmașă sau o cetate, pe cari le lovesc de mai multe ori în șir prin gloanțe sau alte projectile și unelte.

Laurian-Massim: „tunul *bate* mai departe ca pușca".

Tunul sau pușca fiind însă niște simple instrumente la dispoziținea omului, ele pot să nu fie menționate anume, menționîndu-se numai agentul.

Urechea, *Letop.* I, pag. 135: „au trimes (Albert craiul leșesc) soli la Ștefan-vodă de i-au dat știre să se gătească să meargă cu dînsul să *bată* Chilia și Cetatea-Albă..."

Miron Costin, *Letop.* I, p. 283: „au luat Sultan Murat Bagdadul cu mare vărsare de sînge de la perși, după patru luni den ce zi începuse a *batere* orașul..."

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 6: „atuncea *bătea* cetatea cea vestită a frîncilor Critul, adecă Candiia, pre care apoi o au și luat-o acel vezir..."

Ibid., p. 9: „Atuncea au *bătut* și tîrgul Liovul un Caplan-pașă..."

Cantemir, *Chron.* I, 362: „(Gotthii) nici arme avînd de treabă, nici pînă atunce a *bate* la cetate fiind deprinși, de cetate s-au lăsat..."

N. Muste, *Letop.* III, pag. 14: „În Cameniță era numai oamenii cei de loc și vro 7000 de drăgani la porți, și, cum au tăbărît turcii lîngă cetatea Cameniței, n-au zăbovit zece zile, *bătînd* din puște, s-au și închinat..."

Ibid., p. 8: „Au lăsat vezirul pre un sarascher cu oști și un sultan cu vreo treizeci de mii de tătari să *bată* cetatea Leva să o dobîndească..."

Axinte Uricarul, *Letop.* II, p. 138: „au și sosit moscalii și au început a *bate* cetatea, care au și luat-o pînă în trei zile..."

Ibid., p. 164: „au pogorît din cetatea veche tunuri și le-au tocmit să *bată* asupra casei craiului..."

Prin analogie cu acțiunea omului de a *bate* de departe, cuvîntul se aplică la unele elemente cari lovesc de asemenea de mai multe ori în șir de la distanță, deși lovirea poate să nu fie decît o simplă atingere sau chiar o dezmierdare.

Expresiunea cea mai obicinuită în această privință este: *bate* vîntul.

Urechea, *Letop.* I, p. 203: „atîta prav au fost cât să strîngea troiene la garduri cînd *bătea* vînt, ca de omăt era troiene de pulbere..."

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, II, f. 31 b: „deaca vădzură că le *bate* vănтŭ bunŭ de-a mérgerĭa cătră locului de unde era ei, svătuirâ să margâ..."

Cîntec moldovenesc:

„Vîntul *bate* vălurèle
Și-mi aduce dor și jele..."

(Sevastos, *Cînt.*, 79)

Balada *Jiianul:*

„*Bate* v î n t u l, viscolește,
Și de gazdă n-am nădejde:
Gazda mea e-n Valea-Rea,
Mi-o căznește potera..."

(*Col. l. Tr.*, 1873, p. 53)

Doina *Pleopul:*

„Foaie verde de sipică,
V î n t u l *bate*, frunză-ți pică,
Veselia mi se strică..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 354)

Colinda *Toader Diaconul:*

„Nici popă tocînd
Nici clopot trăgînd,
Nici paseri cîntînd,
Ci v î n t u l *bătînd*
Și ape curgînd..."

(*Ibid.*, 37)

Cîntec din Ardeal:

„*Bate*-mi v î n t u l dinspre munți,
Vine-mi dor de la părinți;
Bate-mi v î n t u l dinspre deal,
Vine-mi dor de la Ardeal..."

(J.B., *Trans.*, 200)

Cîntec moldovenesc:

„*Bate*, v î n t e, pintre munți:
Adă-mi dor de la părinți;
Bate, v î n t e, pintre brazi:
Adă-mi dor și de la frați;
Bate, v î n t e, pintre flori:
Adă-mi dor de la surori..."

(Sevastos, *Cînt.*, 80)

Tot așa o doină din Ardeal la d. Bibicescu *(Poez. pop.*, 108).

Figurat: de unde *bate* cuiva v î n t u l = în ce fel de dispoziție se află omul.

A. Văcărescu, p. 37:

„Ci dar mă rog să mă ierți
De vreme ce-n două părți
Ți se-nduplecă cuvîntul:
Dincotro îți *bate* v î n t u l..."

Locuțiune proverbială despre risipitori la Jipescu, *Opincaru*, p. 109: „Da la hăi București, nu cunosc eu pe un boier care a risipit douo sutișoare dă mii dă galbini? Ti! A *bătut* v î n t d e v a r ă p i s t e e l e, n - a m a i a ș t e p t a t b r u m a..."

v. *Vînt.*

Tot așa: *bate* g r î n d i n a sau p e a t r a, *bate* p l o a i a, *bate* b r u m a, *bate* l u m i n a sau s o a r e l e sau l u n a, *bate* c e a ț a

etc., în unele cazuri prepoziţional: *bate* c u g r i n d i n a, *bate* c u c e a ţ a şi altele.

Proverb: „După ce pomul îl *bate* g r i n d i n a, îl *bate* şi omul dîndu-i cu prăjina“ (Pann, I, 144).

Psaltirea Scheiană, circa 1500 (ed. Bianu, p. 251):

„Şi *bătu* c u g r i n d i r e viile lorŭ şi sicamenele lorŭ c u b r u m ă...“	„O c c i d i t in grandine vineam eorum, et moros eorum in pruina.“

Cîntec din Ardeal:

„Codrule cu frunza lată,
B r u m a cază, nu te *bată*...“

(J.B., *Trans.*, 199)

Mitropolitul Dosofteiu, *Psaltirea*, 1673 (ed. Bianu, p. 262):

„Murii le-aŭ *bătutu*-le cu b r u m â
Şi de dobitocŭ n-aŭ rămas urmâ...“

unde este de observat forma moldovenească poporană cu pronumele repetat: „l e-au *bătutu*-l e.“

Corbea, *Psaltirea*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.):

„Vei găti lor faţa
Ca să-i *bată* c e a ţ a ...“

Mitropolitul Antim, *Predice*, ed. Bianu, p. 43: „parcă văz corabia Apostolilor că se luptă cu multă selbătăcie în turburarea mării, de o parte o *bat* v a l u r i l e, de altă parte o *bat* v î n t u r i l e şi o turbură...“

Colindă muntenească:

„Pleacă Ion botezînd,
Sfînt-Ilie fulgerînd,
Sfîntul Petre p l o i *bătînd*...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 34)

Delavrancea, *Paraziţii*, p. 126: „Cosmin stă trîntit, cu faţa în sus, în odăiţa din fund. O l u m i n ă tristă îi *bate* î n g e a m u r i: cele din urmă unde gălbui ale apusului...“

Ibid., p. 173: „Cîteva p i c ă t u r i d e p l o a i e *bat* î n g e a m u r i l e Hagiului...“

Proverbul ţiganului:

„Tot la noi în şatră
Bate v î n t şi p e a t r ă.“

(Pann, II, 27)

Laurian-Massim: „Un s o a r e violent ne *bătea* în faţă; un v î n t c u p l o a i e ne-a *bătut* toată noaptea pe cale; puneţi-vă pălăriile în cap, că vă *bate* s o a r e l e; l u n a *bătea* în fereastră; un dulce v î n t *bătea* în pînzele noastre; b r u m a a *bătut* rău viile...“

Este învederat că la *bat* forma pronominală, întru cît este vorba de o acţiune de departe, nu poate să fie reflexivă şi nici chiar reciproacă, ci numai doară pasivă, bunăoară: „grînele s-au *bătut* de peatră = au
 fost bătute“, care însă şi aceea se întrebuinţează foarte rar.

II. Sensurile secundare.

1. *Bat* = biruiesc.

Cine *bate*, fie de aproape, fie de departe, este sau se presupune a fi mai foarte decît adversarul său, căci altfel ar fi bătut. De aci *bat* = lovesc de mai multe ori în şir trece d-a dreptul la sensul de biruiesc, dovedesc, învîng. Totuşi mai adesea se adaoge într-un asemenea caz adverbul „rău": a *bate* rău.

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 55 a: „crucĭa ĭaste armâ vonicilorŭ, că într-ănsa nedejduindŭ, întrâ în râzboĭu şi cu putérĭa ei *batŭ* şi izbăndescŭ..."

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 29: „dănd creştinii răsboiu turcilor şi tătarilor, i-au biruit şi i-au *bătut* peste putere, cât au scăpat de acolo vezirul cu fuga..."

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 131 a: „Nu vei biruinţa dobîndi pînă nu te vei vitejiaşte *bate*..."

Acelaşi, *Chron.* I, 318: „îndată cu oaste le-au eşit înainte, pre carii rău *bătîndu*-i până peste Dunăre i-au gonit..."

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 193: „Şi de acolo au mers (Moscul) la cetatea Vozia de s-au *bătut*, ş-atîta i-au *bătut* de rău, cât s-au omorît mulţime de turci..."

Laurian-Massim: „leul *bate* pe urs; la Călugăreni românii *bătură* înfricoşat pe turci; nimenea nu te poate *bate* în cărţi; tu *baţi* pe toţi la jocul de mince; cartea mea *bate* pe a voastră; cine a *bătut* şi cine a fost *bătut*? — de astă dată am *bătut* eu..."

v. *Biruiesc.*

2. *Bat* = pedepsesc.

Bătînd pe cineva, fie de aproape, fie de departe, noi îl pedepsim sau credem a-l pedepsi pentru o faptă oarecare. De aci *bat* se ia foarte des drept pedepsesc.

Pravila Moldov., 1646, f. XVIII b: Cănd va fura neştine de va sparge vreun zid sau uşe sau secriĭu saŭ altâ asémenĭa acestora, de va fi făcutŭ ačasta dzua şi de va fi omŭ de rod bunŭ, să-lŭ scoaţâ den locului lui o samâ de vréme, ačasta să înţelége de va fi omŭ de ocinâ să-l scoaţâ den ocinile lui cătâva vréme cătu va fi voĭa gĭudeţului; ĭară de va fi omŭ mai de gŏsŭ, să-l *batâ* ca pre unŭ furŭ şi să-lŭ trimiţă la ocnă cătâva vréme..."

Pravila lui Mateiu Basaraba, 1652, p. 201: „şi-ĭ purta pre măgari despuĭaţi, *bătându*-ĭ preîn toate uliţele..."

Este interesant în această Pravilă, pe p. 152, capitolul: „Cănduŭ şi cum poate bărbatulŭ să-ş *batâ* muĭarea şi în ce chip."

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Matth.* XXVI, 31; *Marc.* XIV, 27:

„... *bate*-voĭu păstorĭul, şi să va răsfira turma oilorŭ..."	„... percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis..."

Nicolae Mustea, *Letop.* III, p. 18: „Tătarii sănt lupi apucători, pradă, robescu, *batu* şi căznescu pe creştini..."

Miron Costin, *Letop.* I, p. 241: „Iară a doua zi l-au legat hinu-seu şi l-au dus legat la Schindir-paşa. O! să-l *bată* Dumnezeu hinu ca acela!..."

Cîntec din Ardeal:

„Tot de rău parte-am avut:
Dumnezeu m-a tot *bătut*!..."

Altul:

„Nu știu zilele mi-s rele,
Ori m ă *bat* faptele mele;
Nu știu locu-mi este rău,
Ori m ă *bate* Dumnezeu!
Nu m ă *bate*, sfinte Doamne,
Nu m ă *bate* cu canoane,
Dacă nu m-ai fost *bătut*
Cînd faptele le-am făcut..."

(*Ibid.*, 194)

Bat = p e d e p s e s c este mai cu deosebire des și caracteristic în invocațiunile din blestemele poporane și-n jurăminte.

Doină din Ardeal:

„Să t e *bată*, b a d e o, *bată*
Nouă b o a l e dintr-o dată,
Nouă boale
Ș-o lîngoare
Din arat
Pînă-n cărat,
Din culesul cînepii
Pînă-n ruptul cămășii!..."

(J.B., *Trans.*, 265)

Cîntec din Banat:

„*Bată*-mi-t e, neico, *bată*
R ă d ă c i n a f a g i l o r
Și t r e i z i l e-a P a ș t i l o r!
Bată-mi-t e, neico, *bată*,
Bată-mi-t e v î n t u r i l e,
Vînturile, p l o i l e,
Să-ți rămână oasele!"

(Hodoș, *Poez. pop.*, 129)

Doină din Moldova:

„Ea prinse a se giura:
Să mă *bată*-a n a f t e m a
De-am mai dat gură cuiva
Afară de dumneata!..."

(Alex., *Poez. pop.*², 313)

Doină din Ardeal:

„*Bată*-mi-t e, leleo, *bată*
I n i m a mea întristată!
Bată-t e, leleo, pe tine
C e l e p a t r u z e c i d e z i l e
Ce le-am postit pentru tine!
Să t e *bată*-un d o r și d r a g
Să șezi toată ziua-n pat..."

(J.B., *Trans.*, 259)

Doina bucovineană *Nevasta cu prunc mic:*

„Ardă-l focu, blăstămat,
Că s-a dus și m-a lăsat!

Ardă-l focu, ticălos,
Că mi-a fost necredincios!
Bată-l l a c r i m i l e mele,
Bată-l c u g e t e l e grele,
Bată-l m i l a d e l a m i n e,
Cînd i-a fi-n lume mai bine!..."

(Marian, *Bucov.* I, 108)

Doină din Moldova:

„*Bată*-l c r u c e a om bogat,
Om bogat şi făr' de sfat!..."

(Alex., *Poez. pop.*², 259)

Balada *Blăstemul:*

„Să te-agiungă dorul meu
Unde-ar fi drumul mai greu!
Să te *bată* j a l e a mea
Unde-a fi calea mai grea!..."

(*Ibid.*, 17)

v. *Ard.*

Uneori asemenea blăsteme şi jurăminte sînt foarte uşoare sau chiar glumeţe.

Cîntec moldovenesc:

„Frunză verde liliac,
Bată-l v i n a de gîndac,
C-au mîncat frunza de fag..."

(Sevastos, *Cînt.*, 83)

Cîntec din Vîlcea:

„Suie mîndra pe colnic
Răsucind la borangic,
Şi pe fus n-a pus nemic,
Pe cer cătînd dup-un nor:
Bată-t e p u s t i a dor!"

(G.D.T., *Poez. pop.*, 278)

Doina *Femeia cu doi bărbaţi:*

„Îmi usucă inima
Ş-a uscat-o dragostea,
Bate-o-a r p î r d a l n i c a !..."

(*Ibid.*, 307)

Doină din Ardeal:

„Dorul rîde şi se duce,
Bate-m i-l-a r s f î n t a c r u c e !..."

(*Familia*, 1884, p. 443)

Satira poporană *Nevasta frumoasă:*

„Şovîrnog
Şi tîrfălog
Şeade lungit lîngă foc
Şi-şi usucă obielele

Și-și coace lulelele,
Bate-m i-l-a r s t e l e l e !..."

și mai jos:

„Omule, ție nu-ți cînt,
Vide-te-aș pus în mormînt;
D-așa merge cîntecul,
Bată-t e - n t u n c e c u l !..."

(Marian, *Satire pop.*, 19—20)

Cîntec moldovenesc:

„Frunzuleana pui de nuc,
Bate-t e-ar p u s t i a , cuc,
Ți-am plătit să-mi cînți un an,
Nu mi-ai cîntat nici de-un ban..."

(Sevastos, *Cînt.*, 18)

I. Creangă, *Scrieri* I, 172: „Eu știu ce vra să zică durerea de inimă, *bat*-o p î r d a l n i c a s-o *bată*!..."

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 2: „*Bată*-t e c u c u l s ă t e *bată*! Hai, du-te de te pune la pîndă..."

Blăstemele cu p u s t i a, p î r d a l n i c a, v i n a, c u c u l, sînt totdauna puțin serioase.

v. *Cuc.*

Citeodată rămîne numai forma cea stereotipă de blăstem cu *bată*, pe cînd în realitate este un fel de binecuvîntare, de exemplu: *bată*-t e n o r o c u l s ă t e *bată!*

„*Bată*-l D u m n e z e u d-amor
Că m-a prăpădit de dor!
Zio, noapte, mă muncește
Trupul rău îmi chinuiește..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 157: „o să ghie binili buluc piste noi, c-o s ă n e *bată* f e r i c e a : poate pe lumea ailantă..."

Proverb:

„Unul umblă și străbate,
Și pe alt f e r i c e a *bate*."

(Pann, II, 42)

v. [2]*Ferice.*

E foarte ciudat blăstemul la Zilot Românul, *Cron.*, 49:

„Cum se mănîncă ca cîinii
Nesățioșii de greci,
Bată-i c î ș t i g a r e a p î i n i i
Cu grozavul foc de veci!..."

Un energic pleonasm tot la Zilot Românul, p. 41: „de aceea dar și Dumnezeu, văzînd neîntoarcerea și împetrirea inimei noastre, prea puțin ne-au lăsat în chipul de liniște, și apoi iarăși cu asemenea și mai rele b ă t ă i n e - a u *bătut*..."

În următorul cîntec din Ardeal se însoțește la un loc trei accepțiuni d-ale lui *bat:* reciprocul „a s e *bate*", apoi „*bat* de departe" și *bat* „pedep-
316 sesc" din blăsteme:

„Înălţate
Împărate,
Pune pace, nu te *bate*,
C-or cădea pe capu-ţi toate:
Nu te-or *bate* tunurile,
Ci te-or *bate* lacrimile,
Lacrimile maicelor,
Ş-ale surioarelor...“

(J.B., *Trans.*, 316)

v. *Pedeapsă.*

3. *Bat* = clatin.

Sensul fundamental *bat* = lovesc de mai multe ori în şir de aproape cuprinde în sine necesarmente noţiunea de clătinare; şi astfel, printr-un sens secundar, trece în sfera acestei noţiuni, cu aplicaţiunile ei cele materiale ca şi cele morale deopotrivă, fie sub forma activă, fie sub acea pronominală.

Coresi, *Psaltirea*, 1577, ps. LXXVI, 7: „Noaptea cu inema mea scrăbia-mâ şi *bătea*-s e duhulŭ mieu...“ şi tot aşa în *Psaltirea Şcheiană*, circa 1500 (ed. Bianu, p. 239), acolo unde contextul slavic are: клъцааше доухъ мои, verbul клъцати însemnînd mai ales „palpiter, trembler“, de unde — prin forma slavică nazalizată клѫцати — vine românul „clănţănesc“, iar prin urmare: „*bătea*-s e duhul meu = mon esprit palpitait“. În *Psaltirea* mitropolitului Dosofteiu, 1680: „să izbiĭa sufletulŭ mĭeu“, ceea ce exprimă aceeaşi idee.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 38 b : „dormind, numai vinele céle vii mi să clătescŭ şi să *batŭ*“.

Lexicon Budan: Mi se *bate* inima, adecă zvîcneşte; cor palpitat, trepidat, micat“.

Conachi, p. 223:

„Ca să-mi laud desfătarea, trebuie să gust pe-a ta;
Doresc să-mi simt inimioara *bătîndu*-s e supt a ta...“

A. Văcărescu, p. 28:

„Pieptule, ce pînă azi
Nu ştiuşi decît să arzi,
Aflînd acum unde mergi —
Bate în ceasuri întregi...“

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 93: „inima-i a *bătut* cu tărie la acele splendide privelişti...“

Ochiul se *bate* cînd zvîcneşte. După credinţa poporană, e un semn rău cînd se *bate* ochiul stîng.

Balada *Ioviţă:*

„Ochiul cel stîng ţi se *bate:*
Ştiu că vor fi nişte fapte,
Ori nişte păcate multe,
Ori nişte zile sfîrşite...“

(Marian, *Bucov.* I, 149)

Alexandri, *Iaşii în carnaval*, act I, sc. 1: „Nu rîde, soro, că, zău, nu-i de şagă. De cîteva zile mi se *bate* ochiul stîng, şi sînt sigur că are să se-ntîmple în curînd vro blestemăţie grozavă...“

v. *Zvîcnesc.*

Laurian-Massim observă: „O c h i u l, s p r i n c e a n a, p e p t u l, v î n a, i n i m a se *bate*. Expresiunile de formă pronominală zic mai mult ca cele de formă simplă. I n i m a s e *bate* este o expresiune cu mult mai energică decît i n i m a *bate*: inima s e *bate* numai cînd e atinsă de bucurie mare, de spaimă, de frică, de orice alte sentimente vii şi tari; inima *bate* totdauna în starea ei normală. De asemenea v î n a, p u l s u l *bat* în starea lor ordinară, s e *bat* însă numai în paroxismul frigurilor...“

C l ă t i n a r e a, care e indiferentă în cazurile de mai sus, adecă poate să fie normală sau anormală, este susceptibilă de două nuanţe mai definite, mai caracterizate, şi anume: α) sensul terţiar de z b u c i u m a r e, o clătinare rea sau grea sau neplăcută; şi β) sensul terţiar de o mişcare repeţită într-o parte şi-n alta, o simplă frecuentativitate, un n e a s t î m p ă r.

α) *Bat* = z b u c i u m.

În această clasă intră mai multe locuţiuni privitoare la z g u d u i r e a, z b u c i u m a r e a, t u r b u r a r e a momentană a m i n ţ i i: g î n d u r i l e *bat* pe om, c u g e t u l îl *bate*, apoi el însuşi îşi *bate* c a p u l sau *bate* c a p u l altuia.

Balada *Ioviţă:*

„Nici nu beu, nici nu mănînc,
Că m ă *bate*-un g î n d a d î n c...“

(Marian, *Bucov.*, 144)

Doină din Ardeal:

„*Bată*-t e, bădiţă, *bată*,
Nu t e *bată* alte rele,
Numai g î n d u r i l e mele:
Gîndurile dintr-o noapte
T e *bată* pînă la moarte,
Gîndurile dintr-o zi
T e *bată* cît îi trăi...“

(*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 1098)

Cîntec din Ardeal:

„Cîţi frăgari pe la Arad,
Atîtea g î n d u r i m ă *bat*;
Cîţi frăgari pe la Ineu,
Atîtea gînduri am eu!...“

(J.B., *Trans.*, 139)

Basmul *Cele douăsprezece fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 231): „Stăpîne, pe mine m ă *bate* g î n d u r i l e să mă duc în lume să-mi caut norocul...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 71: „De, vere Moţăilă, m ă *bat* g î n d u r i l i, fel şi chip; nu-ndrăznesc să-ţi spui; n-are cum hi mai sucit...“

Ibid., p. 156: „pîrcălabu nostru, mînca-l-ar tăuni[i], tot cere, plătim şi iară ne apucă cu veste dă răvaş galben! M ă *bate* g î n d u să bănuim că ne-nşală ca pă copii şi ne papă bani[i]...“

 v. *Gînd.*

Doină din Bucovina:

„Pe cel deal, pe cea lupcină,
Este-o creangă de sulcină.
Bate v i n t u l ș-o clătină
Din virf pîn' la rădăcină.
Nu-i pricina de crenguță,
Da-i pricina de mămuță,
Și nu *bate* v i n t u l creanga,
Bate c u g e t u l pe mama
Că nu mă las-a iubi
Cu cine m-aș potrivi..."

(Marian, *Bucov.* II, 32)

Doina *Nevasta:*

„Tacă-ți gura, măi bărbate,
Că, zău, c u g e t u l î m i *bate*
Din străin să-mi fac un frate
Ca să-mi cate
De dreptate..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 308)

v. *Cuget.*

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 6: „tot gîndește și i s c o d é ș t e și-și *bate* c a p u l cum ar face rău altuia, pănă cînd cade el însuși în rău..."

Ibid., p. 23: De iaste leneș, nu va el să-și *bată* c a p u l ca mai arte să ajungă cu mintea..."

I. Creangă, *Scrieri* I, 263: „Și apoi ducîndu-se împăratul în treaba lui, i-a lăsat să-și *bată* c a p u l cum vor ști..."

Unei asemenea z b u c i u m ă r i morale îi corespunde o z b u c i u m a r e analoagă materială, fie a omului, fie a altor ființe sau lucruri mișcătoare.

Cîntec din Ardeal:

„Săracele fetele,
Mult își *bat* p i c i o a r e l e
Pe toate răzoarele
S-adune ceapă ciorească,
Fața să și-o rumenească..."

(J.B., *Trans.*, 439)

I. Creangă, *Scrieri* I, 246: „De n-ar fi și unul ca mine pe acolo, d e g e a b a v ă m a i *bateți* p i c i o a r e l e ducîndu-vă..."

Se *bat* = s e z b u c i u m ă valurile unui rîu sau talazurile mării.

Între danțurile și jocurile poporane, unul se numește: C u m s e *bate* D u n ă r e a (Jipescu, *Opincaru*, p. 52).

v. *Dunăre.*

Laurian-Massim: „A-și *bate* c a p u l cu ceva sau cu cineva = a se frămînta, a asuda; mult m i-a m *bătut* c a p u l să pricep ce spui; mult n e-am *bătut* c a p u l cu aceasta, fără s-o putem scoate la capăt. În același înțeles se zice, cînd e vorba de laboare intelectuală, și: a-și *bate* m i n t e a cu ceva. A *bate* c a p u l cuiva = a sta de dînsul, a nu-i da pace, a-l supăra cu o cerere: mult am *bătut* c a p u l bietei muieri; muierea îmi *bate* c a p u l de luni de zile ca s-o duc la bal..."

v. *Cap.*

Din același sens de t u r b u r a r e se desfășoară:

a) v i n u l sau b e u t u r a *bate* l a c a p;

b) f u m u l sau c ă r b u n i i sau diferite m i r o s u r i și g a z u r i *bat* l a c a p.

Basmul *Petre Făt-Frumos* (Sbiera, *Povești*, p. 36): „El îi mai dă și ceialaltă ploscă cu rachiu să beie și dintr-aceasta. Ea au luat-o și au băut și dintr-aceasta ș-apoi i-au zis: Hei! aceasta-i altă băutură: *bate* mai tare l a c a p...“

Locuțiune proverbială despre om beat: „L-a *bătut* cărbunii la c a p = a suflat în fundul oalei“ (Pann, I, 111).

Laurian-Massim: „vinul beut ieri m-a *bătut* rău l a c a p; cărbunii ne-au *bătut* l a c a p = a îmbăta, a ameți“.

Fiind însoțit de noțiunea de n e - n d e m î n ă sau de s t r i c ă c i u n e, tot aci se clasifică *bat* în următoarele locuțiuni din Laurian-Massim: „a s e *bate* c u moartea = a fi în agonie; a s e *bate* î n p a r t e = a se *bate* și lupta așa că nici unul nu învinge pe celalt; boul s e *bate* la c e a f ă de jug = jugul *bate* pe bou la ceafă; calul s e *bate* la s p a t e de șea = șeaua *bate* pe cal la spate; coastele calului s e *bat* de opritori = opritorile *bat* coastele calului; poamele s e *bat* de părețiii carului = părețiii carului *bat* poamele; absolut: calul s e *bate* = se coșește, se lovește cu piciorul de picior; scos din apă peștele s e *bate* pe uscat până moare; toată noaptea m-am *bătut* în pat fără să pot închide ochii; paserile și alte animale înjunghiate s e *bat* mai multe minute până să moară; cizmele mă *bat* rău la picioare...“, locuțiuni din cari unele se pot întrebuința numai sub forma pronominală.

β) *Bat* = n e a s t î m p ă r.

A *bate*, fie de aproape, fie de departe, exprimă o acțiune totdauna frecuentativă; de aci apoi aplicarea acestui cuvînt la orice m i ș c a r e r e p e t i ț ă sau f ă r ă a s t î m p ă r.

O pasere *bate* d i n a r i p i:

Balada *Novac și corbul:*

„Un corb negru, corbișor,
Ce zbura încetișor
Și d i n a r i p i tot *bătea*
Și cu jale croncănea...“

(Alex., *Poez. pop.*², 145)

I. Văcărescu, p. 452:

„Ai văzut p-o rămurea
Turturel cu turturea
Bot în bot se sărutînd
Și d i n p e n e des *bătînd*?“

Locuțiunea proverbială: „s e *bate* ca peștele pe uscat“ (Pann, II, 49) = ca o ființă pusă afară din elementul ei propriu, deși acest proverb, exprimînd nu numai neastîmpăr, dar mai vîrtos suferință, aparține mai mult sensului terțiar α.

Corbea, *Psaltirea*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. VIII:

„Paserile de ceri
Și peștii cei din mări,
Cari c ă r ă r i l e *bat*
A mărilor și străbat...“

Laurian-Massim: „Am *bătut* toate c ă i l e și c ă r ă r i l e fără să pot afla ce căutam; cîte ț ă r i și m ă r i a mai *bătut* și acest om! calul *bate* c î m p i i, pădurile, bălțile; această vacă *bate* l a t u r i l e = umblă rătăcită de altele; toată ziua *batem* p o d u r i l e; *bat* u ș e l e = umblu fără căpătîiu din casă în casă; vînătorii *bat* p ă d u r i l e sau cîmpii, cu oameni sau cu cîni, ca să scornească vînatul; de aci și absolut, fără obiect direct: cînii mei *bat* de minune; în deșert douăzeci de oameni au *bătut* trei zile, că n-au putut prinde nici măcar un iepure; proverb: a *bate* c î m p i i = a vorbi altele de ce se cade; a *bate* p o d u r i l e = a umbla fără căpătîiu și fără lucru, de unde ca substantiv compus: un *bate*-p o d u r i = un perde-vară, care nu se mai astîmpără de pe drumuri..."

„E un *bate*-l e l a = c'est un freluquet" (Th. Codrescu, *Dialoguri*, 1880, p. 234).

„A *bate* c r î ș m e l e = „hanter les tavernes, les mauvais lieux".

Balada *Muierea cosașului:*

„Merge bărbatul la coasă,
Muierea-i rămîne acasă:
Bărbatul *bate* c o a s a,
Muierea *bate* c r î ș m a..."

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 266)

unde „a *bate* c o a s a" are un alt sens, despre care s-a vorbit mai sus la sensul fundamental 1.

Laurian-Massim: „ian vezi cum s e *bate* limba șerpelui în gura lui; a *bate* d i n b u z ă sau d i n b u z e = a-și face să tremure buza, și în sens metaforic a fi mînios, a rămînea duios de ceva, a perde și duce dorul de ceva: dacă nu mănînci acum, mult ai s ă *bați* din buze de mîncare..."

I. Creangă, *Scrieri* I, 46: „lișițele, nefiind chioare, nici moarte, au zburat; toporul s-a cufundat, și Prepeleac a rămas *bătînd* î n b u z e ..."

Poienar-Aaron-Hill: „Le chien f r é t i l l e de la queue = cînele *bate* d i n c o a d ă ..."

Fie cu sensul terțiar α, fie cu sensul terțiar β, se zice în privința sexuală: p e ș t i i se *bat* = „sînt în căldura de împuiare" (L.M.), „leapădă sîmînța sau icrele lor" (Costinescu): „berbecii *bat* o i l e, caii *bat* i e p e l e, taurii *bat* vacile" *(L.M.)*, deși în privința taurului expresiunea cea obicinuită este g o n e ș t e. Numai despre armăsar se zice totdauna că *bate*.

Colindă muntenească:

„Tot stave de jugani galbeni.
Știavele cine le *bate?*
Bate-le negrul nebun
Ce-i cu coama viforîtă
Și cu coada bici făcută..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 74)

Despre expresiunea „a *bate* pe berbec = châtrer un bélier",
v. *Bătut. — Berbec. — Întorc.*

4. *Bat* = ț i n t e s c.

Sensul fundamental *bat* = l o v e s c de mai multe ori în șir d e d e p a r t e are neapărat în vedere o țintă, pînă la care lovirea trebui

să ajungă de la distanță; de aci se naște sensul secundar de ț i n t i r e, de n ă z u i r e, fie materială, fie morală. Macedo-românește pînă astăzi: „*bate*-să“ însemnează „caută“ sau „dorește“, „are în vedere să fie sau să facă ceva“ (Dr. Obedenaru, *Texte*, p.60). Acest sens ne întîmpină uneori întocmai așa în vechile texturi daco-române.

Moxa, 1620, p.388: „Varda *bâtîa* s ă f i e înpăratŭ și păziia deîn zi în zi...“

Ibid., p. 392: „Romanŭ de eluș să făcîa a purta grijîa înpăratului, iară d e n t r u a d ă n c u l i n i m i e i lui elŭ *bătea* să fie înpăratŭ...“

În aceste pasage: „*bătea* să fie împărat“ însemnează ț i n t e a sau n ă z u i a să ajungă la împărăție.

Cu un sens apropiat, tot la Moxa: „iară Mihail deaca văzu că vine Leulŭ cel cu năravŭ de fiară, se duse de voe-și și lăsă scaunul celui ce-i *batŭ* mulți p i z m ă ...“ = către care s e î n d r e p t e a z ă invidia.

E nu mai puțin interesant pasagiul la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 15, f. 221 a: „începu a-l lingări cu cuvinte măguliĉoase, ispitind că va slăbi bărbățîa Svântuluĭ, ce de vrîame că, *bătîndŭ* v ă z d u h u l ŭ p i l d e l o r ŭ, n-avu pre Svântulŭ înduplecatŭ în cuvintele luĭ, pentr-acîaîa învățâ de-ĭ tăîarâ capulŭ...“, unde „a *bate* văzduhul pildelor“,după cum rezultă din context, vrea să zică: „a t i n d e prin vorbe dulci să încurce sau să amețească“.

Lexicon Budan: „*bat* b u c u r i e de ceva = aliquid cum laetitia exspecto“.

Laurian-Massim: „a *bate* cu prepoziținea c u = a fi plecat tare spre cineva sau ceva, a avea mare plăcere, a afecționa; de ex.: vulpile *bat* cu găinele; copilul *bate* c u tată-său; n-am văzut om care să *bată* așa de mult c u alunele și nucile; fetele *bat* mai mult c u mama, băieții c u tatăl; copilul nostru *bate* tare c u cartea; mai rar în acest înțeles *bat* se construiește cu d u p ă sau s p r e : *bate* d u p ă muieri = umblă după muieri...“

Descîntec de dragoste:

„Cum se *bate* toată lumea,
Toată omenimea,
Toate sufletele,
Toate vitele,
Toate paserile,
Toate lighioile
După apă bună și curată,
Așa să se *bată*
Toți feciorii,
Toți voinicii
D u p ă dragostile mele,
D u p ă frumusețile mele,
D u p ă mîndrețele mele,
D u p ă vorba mea...“

(Marian, *Vrăji*, p. 43)

Altul:

„Cum s e *bat* grecii
D i p e oauă,
Și berbecii
D i p e sare,

Şi viţeii
D i p e lapte,
Şi pruncii
D i p e ţîţă,
Aşa să s e *bată* flăcăii
D i p e mine..."

(*Ibid.*, 49)

Acelaşi sens de ţ i n t i r e are *bat* construit cu l a în următoarele exemple din Laurian-Massim: „cartea *bătea* l a tine ieri, astăzi *bate* l a mine; nu ştiu de ce lumea *bate* aşa l a dînsul; limba cîntarului *bate* l a o parte..."

De asemenea fără l a, tot din Laurian-Massim: „acum înţeleg u n d e *bătea* vorba ta".

Lexicon Budan: „mă *bat* spre ceva = mă silesc, mă nevoiesc, năzuiesc".

Tot sensul de ţ i n t i r e au următoarele exemple din Laurian-Massim cu prepoziţiunile d u p ă, l a şi p r e: „a s e *bate* d u p ă plăcinte" = a le rîvni; „vă *băteţi* l a cîştig şi fugiţi de perdere; muştele s e *bat* la miere; toţi s e *bat* p r e domnie, p r e ministere, p r e funcţiuni; mulţi s e mai *bat* p r e mîna acestei frumoase şi avute văduve; moştenitorii se *bat* p r e rămasul mortului..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Psaltirea*, 1671 (ed: Bianu, p. 489):

„Că Domnulŭ p r e c a ĭ nu se *bate*,
Nice p r e v i t ĭ a j ĭ cu staturĭ nalte,
Ce Domnuluĭ acela om place
Ce-ĭ plinĭaşte porunca cu pace..."

Tot acolo, p. 183, fără prepoziţiune, „mulţĭ s e *bat* să surpe" = n ă z u i e s c:

„Sîntŭ cu mulţâĭ strînşĭ asupră-mĭ să mă dĭa de râpâ,
Şi să *batŭ* de la nălţâme să mă surpe-n pripâ..."

Afară de exemplele de mai sus, tot aci aparţine *bat* construit cu obiectul direct sau cu prepoziţiuni în următoarele trei cazuri:

a) Laurian-Massim: „A *bate* o c h i u l = a face impresiune bună, de ex.: acest om nu-mi *bate* o c h i u l; acest cal îmi *bate* mai mult o c h i u l ca celalt; mie unuia lucrul nu-mi *bate* o c h i u l..."

b) „a *bate* l a..." = „exercer une attraction..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 130: „un vas e mai smănţuit, una oală mai coaptă, o pîrnaie mai arătoasă; unu *bate* l a ochi, altu l a pungă, altu l a cap..."

c) „a *bate* în..." în privinţa culorilor, franţuzeşte „tirer sur le..."

A. Pann, *Erotocrit* II, 17:

„Era îmbrăcat cu haine albastre-n r o ş u *bătînd*..."

„A *bate* î n verde = tirer sur le vert" (Cihac).

„Faţa frunzelor începea să *bată* î n galben" *(L.M.)*

5. *Bat* = j o c .

O trăsură caracteristică a jocurilor poporane la români este că mai toate sînt b ă t u t e, adecă jucătorii, şi mai ales flăcăii, *bat* vîrtos şi des cu picioarele în pămînt. De aci întrebuinţarea lui *bat* în privinţa deosebitelor jocuri, ajungînd la o schimbare totală a sensului celui

fundamental. Nu vorbim aci despre jocuri copilăreşti: „a *bate* m i n c e a , a *bate* p o p i c u l , a *bate* p o a r c a etc." *(L.M.)*, căci în acelea sensul cel fundamental al cuvîntului se păstrează, *bătîndu*-se în realitate obiectele jocului cu mîna, cu băţ sau cu altele.

Laurian-Massim: „a *bate* = a juca cu joc, *bătînd* tare şi iute în pămînt cu picioarele: a *bate* h o r a , a *bate* b r î u l etc., de unde b ă t u t a , joc cu mişcare repede şi animată".

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 124: „strîns-au mehterii şi tabulhanagii a ţării, şi punea de *bătea* c h i n d i e în toate zilele în curte..."

Locuţiune proverbială: „a *bătut* ţ u r c a toată ziua şi n-a făcut nici o treabă" (N. Andriescu, Covurlui, com. Cuca).

„Un copil cînd nu vrea să asculte pe părinţii săi, se zice: *bate* c i a m b u r u sau *bate* d r a g a i c a ..." (S. Velişcu, Iaşi, c. Bădeni).

v. *Bătuta. — Brîul. — Chindie. — Ciambur. — Dragaică. — Horă. — Ţurcă...*

În acest mod, a *bate* j o c însemnează literalmente „danser". Pînă aci totul este limpede, dar se naşte acum întrebarea: din sensul „danser" cum oare a putut să se desfăşoare acela de „se moquer, persifler, ridiculiser", pe care îl are la noi locuţiunea *bat* j o c ?

Pentru a răspunde în cunoştinţă de cauză, cată să studiem mai întîi natura jocului poporan la români. Iată, bunăoară, cum descrie d. Th. Burada o h o r ă *(Almanah muzical*, 1877, p. 57):

„Înlăuntrul cercului stau lăutarii ţigani, avînd unul scripca, iar altul cobza; ei umblă necontenit pe lîngă dănţuitori, înveselindu-i şi spunînd din cînd în cînd versuri şegalnice pentru flăcăi, şi adeseori atingătoare pentru bărbaţii însuraţi. Aşa, de pildă, lăutarul, trecînd pe lîngă o copilă din cercul danţului, îi cîntă:

«Zis-a badea c-a veni
Luna-n cer cînd s-a ivi...»

Şi apoi:

«Pentru tine am tras toate,
Ş-apoi zici că nu se poate?
Am să mor, n-am să trăiesc
Pîn' ce-o să te dobîndesc...»

Pe urmă, apropiindu-se de badea în altă parte a cercului, îi arată mîndra cu ochiul şi zice în treacăt:

«Să te duci, voinice, duci
În livada cea de nuci,
Că te-aşteaptă nu ştiu ce
Şi-i găsi o florice...»

Badea şi cu fata se întîlnesc cu ochii: copila se roşeşte, pleacă capul în jos, uitîndu-se în pămînt, iar voinicul ridică capul şi-şi răsuceşte musteaţa; lăutarul continuă mai departe, şi alăturîndu-se de vreun bărbat îi cîntă:

«Sărmanul bărbatul prost,
Bun odor la casă-a fost,
Orice vede
Nu mai crede...»

Bărbatul se mînie, dănțuitorii rîd cu hohote și se uită la femeia odorului lîngă care s-a oprit lăutarul zicînd:

«Ilenuța de la Piatră,
Cu percica retezată,
Ce-ai fermecat lumea toată,
Vin să te sărut odată!...»

Așa se petrece cînd cîntă lăutarul; adevărata însă b ă t a i e d e j o c este atunci cînd flăcăii cei jucători încep a improviza ei înșii cîte o e p i g r a m ă din cele așa-numite „strigături" sau „chiuituri", prin care iau peste picior pe unul din jucători, sau pe o fată, sau pe o nevastă cu bărbatul ei, sau pe cineva din cei ce asistă la joc.

Privind la un rival fără musteață, jucătorul îi chiuie:

„Dragu-mi-i feciorul spîn,
Că-i și tînăr și bătrîn!..."

Văzînd o babă pe care are necaz că-l vorbise undeva de rău:

„Ucigă-te crucea, drace!
Ce nu dai babelor pace?
Să mai facă rugăciuni,
Să nu tot poarte minciuni!..."

Zărind afară din horă pe un preut:

„Fă-mă, Doamne, cum îți place,
Numai popă nu mă face:
Să mînc pită
Bombăită
Și colaci
De la săraci!..."

Pentru a păcăli pe o fată:

„Toată fata
Sare balta,
Numai știrba
Scoate limba,
Da și oarba pipăia,
Drăguț, să saie și ea!..."

sau:

„La mîndruța jucăușă
E gunoiul după ușă;
La mîndruța-n joc bărbată
Curtea nu e măturată;
La mîndruța-n joc voinică
Spală oala tu, pisică!..."

și ca să nu se supere fata:

„Păseruică de pe culme,
Iartă-mă, mîndro, de glume,
Că nu-i om să nu glumească
Și să nu păcătuiască!..."

Sînt mii de asemeni „strigături" ironice sau sarcastice, prin cari jocul poporan la români se deosebește cu desăvîrșire de sentimentalismul cinteceloг analoage la italieni și la ceilalți neolatini.

Iată de ce a *bate* j o c , la noi și numai la noi, este nu atîta „danser" pe cît „se moquer, persifler, ridiculiser", singurul sens cu care această locuțiune s-a răspîndit în graiul poporan și a dat apoi naștere cuvintelor b a t j o c , b a t j o c u r ă , b a t j o c u r e s c .

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Luc.* XXIII, 35:

„Și sta oamenii de previia, *bătându-și* g i o c ŭ de clŭ..."	„Et stabat populus spectans, et d e r i d e b a n t eum..."

Ibid., *Matth.* XXVII, 31; *Marc.* XV, 10:

„Și deaca-ș *bătură* g i o c ŭ de clŭ, dezbrâcară de pre clŭ veșmîntulŭ..."	„Et postquam i l l u s e r u n t ei, exuerunt eum chlamyde..."

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXIX, p. 13: „frămsețea lumiei și grija bunătăției cu ceaia ce înșalâ pre noi draculŭ și-ș ŭ *bate* j o c ŭ ..."

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 71 a: „și-lŭ vor da prinsŭ limbilorŭ și-ș ŭ v o r *bate* ğ o c ŭ di-nsulŭ..."

Ibid., I, f. 363 a: „să vedemŭ pre alți oaspeți la masâ și să dzicem: darâ ačasta ce ïaste? de carii ne-am r ă s ŭ și ne-am *bătut* ğ o c și ne-au pârut câ săntŭ fără de mente și nebuni..."

Miron Costin, *Letop.* I, p. 338: „ce le este lor (păginilor) a *batere* j o c u r i p r e creștini?..."

v. *Batjoc.*

6. *Bat* = r ă s u n .

Sînt unele instrumente muzicale, și tocmai dintre cele mai primitive, cari nu funcționează fără a fi lovite; iar pentru ca ele să execute o bucată, trebui ca lovirea să fie de mai multe ori în șir, adecă să fie o adevărată b ă t a i e . Această b ă t a i e se produce cu un bețișor la t o b ă , cu o pană de giscă la c o b z ă , mai ales însă cu degetele, ca la t e l i n c ă , la f l u i e r , la f l a u t , la t r i ș c ă , la c a v a l , la c i m p o i . Numai asemenea instrumente *bat*, pe cînd cele fără bătaie z i c , o deosebire pe care o observă foarte bine deja mitropolitul Dosofteiu, *Psaltirea*, 1671 (ed. Bianu, p. 273):

„*Bateți* t â m p ă n a ș i d z â c e ț i î n l ă u t e ..."

De asemenea la Ion Neculce, *Letop.* II, p. 252: „z i c e a s u r l e l e și t r ă m b i ț e l e și *bătea* d o b e l e ..."

v. *Zic.*

Axinte Uricarul, *Letop.* II, p. 166: „mergea chihaelele pașilor, și pre urmă mergea m e h t e r h a n e l e l e *bătând*...", adecă „muzica militară".

v. *Mehterhanea.*

Gheorgachi, *Letop.* III, p. 327: „În cîte zile au fost zăbava pașii aici, m e h t e r h a n e a o a domnului, după obiceiul ce este de *bate* în toate zilele n u b e t ...", adecă iarăși muzica militară.

v. *Nubet.*

Proverb:

„*Bate* t o b a în Moldova
Și s-aude la Craiova..."

un proverb care descrie de minune răsunetul diferitelor invaziuni, mai cu samă a celor căzăcești și apoi rusești, de cîte ori treceau Nistrul și mai tîrziu Prutul.

Basmul *Fata săracului* (Ispirescu, *Legende*, p. 75): „Dară *bate* t o b a l a u r e c h e a s u r d u l u i. Adecă, de! Ce să zici? Ar fi fost și ei, poate, mai îngăduitori și mai cu răbdare, dar burta le da ghies și-i făcea de multe ori să fie ne-nțelegători...“

Cîntec din Ardeal:

„Auzi, mîndră, d o b a *bate*...
Mai rămîi cu sănătate!...“

(J.B., *Trans.*, 298)

Altul:

„Cînd mă pui să odihnesc,
D o b a - mi *bate* să pornesc,
D o b a - mi *bate* de pornit,
Nu cată că-s ostenit!...“

(*Ibid.*, 302)

v. *Dobă.*

La macedo-români se zice de asemenea: „a *bate* f l u i e r u l sau f l u i e r a = a sufla în fluier, a cînta cu fluierul“ *(L.M.)*, din cauza b ă t ă i i cu degetele pe gaurele fluierului.

Tot atît de neapărată este bătaia, în sensul cel obicinuit al cuvîntului, la c l o p o t, pe care-l *bate* limba, și la t o a c ă, pe care o *bate* ciocanul.

Colindă din Dobrogea:

„Bre, dascăle Constantine,
De tocat vremea ne vine;
Ieși afară,
Sui pe scară
La dalba clopotnicioară,
De trei ori tu *bate*-n t o a c ă
Să s-audă-n valea seacă,
Nouă ori tu *bate*-n c l o p o t
S-audă norodul tot...“

(Burada, *Călăt.*, 47)

A.Odobescu, *Scrieri*, t. I, p. 105: „C l o p o t e l e bisericei domnești din tîrgulețul Bucureștilor *băteau* cu g l a s jalnic și treptat...“

Delavrancea, *Paraziții*, p. 301: „răspunsei c-un glas ce-mi tremura ca și cum cineva ar fi *bătut* t o a c a pe beregata mea...“

v. *Clopot.* — *Toacă.*

De la c l o p o t și de la t o a c ă se trece d-a dreptul la g l a s u l pe care-l scoate un ceasornic, cînd *bate* c e a s u l.

I.Văcărescu, p. 527:

„Ce auziri d-odată!
Ce tainic g l a s ascult!
Simt c e a s u l c-o să *bată*
Ce-l așteptam demult...“

Doină din Ardeal:

„Cînd *bătea* c e a s u l l a u n u l,
Eram gata ca păunul:
Cînd *bătea* c e a s u l l a d o i,
Eram cu mîndr-amîndoi:
Cînd bătea *ceasul* la trii,
Ne jucam ca doi copii..."

(J.B., *Trans.*, 299)

Alta:

„Cînd va *bate* m i e z-d e-n o a p t e,
Treacă-te sudori de moarte..."

(*Ibid.*, 259)

v. *Ceas.*

Astfel *bat* căpătă treptat sensul secundar de r ă s u n, în care noțiunea cea fundamentală de bătaie materială despare de tot în: „cinele *bate*" sinonim cu „cinele l a t r ă". Și despre vulpe se zice tot că *bate*.

v. *Cîne.*

Figurat, e foarte energică expresiunea „a *bate* c u g î l c e a v ă u r e c h i l e", în *Pravila* lui Mateiu Basaraba, 1652, p. 483: „nu cumva să meargă la împăratulŭ saŭ la domnŭ să *bată* c u g â l c e a v ă u r e c h i l e lŭi..." = „cu plîngeri, cu judecăți".

În acest mod, din sensul cel fundamental al lui *bat*: „lovesc de mai multe ori în șir" se dezvoaltă dentii cele două aspecturi: „lovesc de aproape" și „lovesc de departe"; apoi din ambele aspecturi deopotrivă se desfășoară sensurile secundare „biruiesc" și „pedepsesc"; în fine, din aspectul „lovesc de aproape" se nasc sensurile secundare „clatin", „joc" și „răsun", iar din aspectul „lovesc de departe" sensul secundar „țintesc", fără a ne opri aci asupra unor sensuri terțiare, arătate sub cele secundare.

Biografia cea semasiologică a cuvîntului se rezumă astfel în următorul tabel:

bat

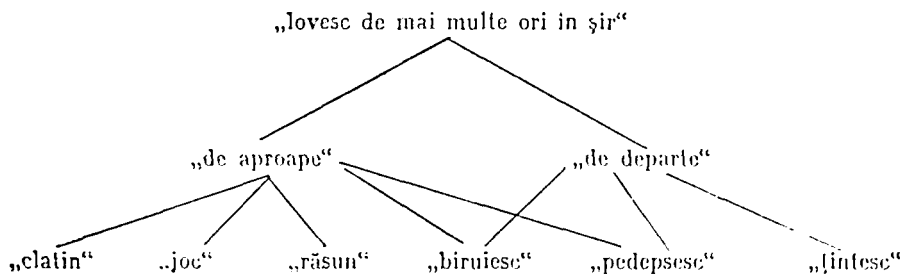

v. *Abat. — Bătălău. — Bătaie. — Bătălie. — Bătăiaș. — Bătăios. — Bătător. — Bătătură. — Bătăuș. — Bătează. — Bățelișe. — Bătucesc. — Bătut. — Dezbat. — Străbat. — Zbat...*

²**BAT.** — v. *Beat.*

 ³**BAT.** — v. *Bățești.*

BATÀC, s.; „bourbier, marais". Cuvînt înregistrat de Cihac (II, 547), de unde l-a luat și d. Șaineanu: „*batac* = loc smîrcos" *(Elem. turc.*, 14), derivîndu-l ambii din turcul b a t h a k „bourbier", fără nici un text sau vreo altă probă care să dovedească că el circulează în adevăr sau a circulat vreodată în graiul românesc.

v. [1]*Turc.*

BATÀL (plur. *batali)*, s.m.; t. pastor.: bélier châtré, mouton; bouc châtré. B e r b e c î n t o r s. B e r b e c b ă t u t. Citeodată ț a p b ă t u t.

„Cînd un berbec este scopit se numește *batal.* Aceasta o fac numai locuitorii cari se ocupă cu creșterea oilor, pentru a avea pe lîngă carne bună și seu mult, căci un berbec nescopit nu se îngrașă așa de tare" (M. Busuioc, Suceava, c. Pașcani-Stolniceni).

„*Batal* este berbecul întors, iar cel lăsat de rudă sau de prăsilă se cheamă t a u r ... " (I. Vișoianu, Muscel, c. Mățău).

„Dacă berbecii se castrează, se zic *batali*, și oile dacă îmbătrînesc — b a b a n e" (V. Mircea, Iași, c. Copou).

„*Batal*, berbecul de la doi ani în sus" (C. Păsculescu, Brăila, c. Suțești).

„Și la țap scopit se zice *batal*" (G. Munteanu, Covurlui, c. Jorăști).

Jipescu, *Opincaru*, p. 48: „Ce-ți pare mai blînd, mai plăpînd ca oițili, berbeci[i], mieoarili, *batali[i]*...?"

D. Șaineanu *(Elem. turc.*, 14) căuta dentîi originea acestui cuvînt în turco-arabul b a t t ā l „oisif, aboli, vieilli", apoi, renunțînd cu drept cuvînt la această etimologie, admise *(Dicț. rom-germ.*, 36) că *batal* „bélier châtré" se trage din verbul b a t , și anume din b a t u n b e r b e c e „châtrer un bélier".

Să începem prin a urmări filiațiunile lui *batal* la români.

Peste Carpați, după *Lexiconul Budan*, ne întîmpină augmentativul b ă t ă l ă u cu sensul de „mulierosus, effoeminatus, ein weiberhafter Mann", în care sufixul augmentativ -ă u s-a adaos la tulpina *batal.*

Afară de *batal*, românii au pe v ă t u i cu femininul v ă t u i e.

Costinescu: „ V ă t u i = iepure mic".

Stamati: „V ă t u i = berbec scopit".

Lexicon Budan: „V ă t u i e = capră tînără, capra novella, eine junge Ziege".

În v ă t u i, separîndu-se sufixul -u i, rămîne tulpina v a t-, avînd același sens fundamental de „slab, neputincios, castrat" ca și-n *batal* și aplicîndu-se de asemenea la „berbec" și la „țap", pe lîngă cari se mai adaoge „iepurele".

După fonetica română, inițialul *b* nu scade niciodată la *v*, pe cînd inițialul *v* se întărește foarte adesea în *b*, și aceasta deja din epoca formațiunii graiului românesc (v. *B*). Prin urmare, în *batal* (= *bat* + *-al)* alăturea cu v ă t u i (= *vat* + *-ui)* tulpina cea prototipică este v a t-, nu b a t-, adecă *batal* reprezintă o formă primitivă v a t a l.

În această formă merită o deosebită atențiune sufixul -a l. Cum că acest sufix a existat odată în limba română, dovadă este cuvîntul f ă t ă l ă u „hermaphrodite", compus întocmai ca b ă t ă l ă u, adecă dintr-o tulpină f ă t a l = f a t ă + - a l. La vechii romani se află o singură vorbă cu sufixul - a l l u s, anume h i r q u i t a l l u s „pîrciu". La traci însă un sufix -a l pare a fi fost foarte răspîndit, judecînd după

numi proprii ca: D i z a l a, D i s z a t r a l, A t t a l u s, Σαδάλας, Z a n t i a l a, Μουκατράλης etc. (cfr. Dumont, *Monum. figurés*, 1877, 66, 78-81). Probabilitatea este dară că în *batal* = v a t a l, ca și-n f ă t a l, noi avem a face cu un sufix rămas românilor de la daci.

Să trecem acum d-a dreptul la vechiul grec β ά τ α λ ο ς, a cărui asemănare fonetică și logică cu b ă t ă l ă u o observase deja *Lexiconul Budan*.

De cîte ori acest cuvînt ne întîmpină în texturi elenice (cfr. Henr. Stephanus, *ad voc.*), totdauna îl însoțește o explicațiune despre ceea ce însemnează, probă că era o vorbă puțin cunoscută în literatură. Neputîndu-i găsi o origine grecească, elenii pretindeau că el s-a născut de la numele propriu Βάταλος al unui flautist, care cel dentîi va fi ieșit pe scenă încălțat femeiește, deși este lucru mai firesc viceversa, că tocmai din acea cauză i se va fi dat flautistului porecla de Βάταλος „éfféminé". În orice caz, elenicul βάταλος n-are alt sens decît pe acela al românului b ă t ă l ă u: οὐκ ἄ ν δ ρ α ς μ α λ α κ ό ς, α ἰ σ χ ρ ό ς πρός τι etc., la Plutarc, la Climente Alexandrinul, la Hesychius, la Suidas și la alții, adecă „ființă slabă, nebărbătească, moale, nevoiașă, pasivă." Ceva mai mult, un indice ne face a crede cum că în graiul cel poporan la vechii greci βάταλος era chiar al nostru *batal* „bélier ou bouc châtré". Vestitul Demosten avusese în viața sa două porecle: în tinerețe poporul îi zicea βάταλος, la bătrînețe: ἀργάς. Porecla cea bătrînească ἀργάς însemnează „șearpe", arătîndu-se prin ea că Demosten era sau avea renumele de a fi viclean ca un șearpe. Dar atunci nu cumva tot un nume de animal va fi fost și porecla cea tinerească βάταλος? „Pe Demosten, zice Libanius (ap. Phot., *Myriobibl.*, ed. 1612, p. 1480), îl numeau Βάταλος, fiindcă în tinerețe el fusese neputincios: ἀσθενής, și șubred: νοσώδης", adecă un adevărat „eunuc", un *batal*. Astfel, între cele două porecle: ἀργάς și βάταλος, se stabilește o perfectă corelațiune.

Cuvîntul nefiind indigen la vechii greci, iar la români el neputînd să fie decît numai o moștenire dacică dempreună cu o mare parte din terminologia noastră curat pastorală, rezultă că în limba tracilor în genere, a celor nordici de la Dunăre ca și a celor sudici de lîngă Elada, exista vorba v a t a l- cu sensul de „dobitoc scopit", fie berbec, fie țap, fie alt animal domestic, de unde a căpătat-o apoi atît vechii greci precum și colonia latină din Dacia.

Ca observațiune în treacăt, finalul -a l într-un cuvînt de o origine sigură tracică ne întîmpină nu numai în *batal*, dar și [în] al nostru m a l = albanezul m a l ĭ. Dacă românii ar fi împrumutat pe „mal" de la albanezi, am avea „mai", niciodată „mal", căci muiatul -l ĭ trebuia la noi să dispară cu orice preț, urmînd unei norme fonetice fără nici o excepțiune. Tracicul *l* în -*a l* cată dară să fi fost o licuidă foarte dură, ceva ca polonezul „*l* barré", fără a fi fost reduplicat.

v. *Bătălău.* — *Vătui.*

BATALAMÀ (plur. *batalamale*), s.f.; quittance, reçu. Înscrisul prin care se adeverește că datoria s-a plătit. O ciudată scurtare din turcul b a t t a l - e t m è k „abolir, anéantir". Se zice cu o nuanță comică: dă-mi o *batalama* la mînă; dă-mi *batalamaua*, nu-mi ajunge numai cuvîntul din gură.
330 Locuțiune proverbială: „A face capul *batalama* = a zăpăci, verwirren"

(Şaineanu). În epoca fanariotică, din turcul b a t t a l se mai formase verbul b a t a l i s e s c „abandonner“ cu substantivul b a t a l i s i r e („Dr. Polyzu), a cărora durată în grai a fost mai mult decît efemeră.

v. [1]*Turc.*

BATÀLĂ s. **VATÀLĂ** (plur. *batale, vatale*), s.f.; t. de tisser: ros, tavelle du métier. O parte a stativei sau a războiului de ţesut. Sinonim cu b r î g l ă, care se întrebuinţează mai ales peste Carpaţi, pe cînd *batală* sau *vatală* circulează pretutindeni în Moldova şi în Muntenia. Se aude mai ales la plural, ca şi b r î g l e, fiindcă se compune din neşte bete paralele, între cari la mijloc se prinde aşa-numita s p a t ă a războiului.

„*Batale* sau *vatale*, unealtă în care stă aşezată s p a t a pentru bătaia sau îndesirea firelor ţesute...“ (G. Voicu, Tecuci, c. Stănişeşti).

„În *vatale* se pune s p a t a cu t o r t u l“ (P. Căderea, Neamţ, c. Bistricioara; N. Petriceanu, Iaşi, c. Popeşti).

„Pe la noi b r î g l e l e de la război se cheamă şi *vatale*“ (Făgăraş, Ios. Stoica, c. Ohaba; G. Dobrin, c. Bucium).

Mărginile *batalei* prin cari se reţine s p a t a, apucată ca într-un jug, se cheamă în unele locuri f ă l c i (T. Crişianu, Trans., c. Cugieru), în altele m î n i (P. Michailescu, Brăila, c. Ceacîru).

Cihac (I, 23), fără a-şi fi dat osteneala de a afla cu preciziune ceea ce este *batală*, i-a căutat originea după simpla asemănare fonetică cu b a t, deşi tocmai ea nu b a t e de loc, această sarcină aparţinînd numai s p a t e i. Din aceeaşi cauză Cihac a confundat *batala* cu b ă t e a l ă „trame“, cari n-au a face una cu alta, *batală* fiind o parte de instrument, iar b ă t e a l ă o parte din ţesătură. Singurul lucru bun la Cihac în această privinţă este că el constată ambele forme, *batală* şi *vatală*, recunoscînd totodată că bulgarii au luat pe v a t a l ă de la români, pe cînd d. Şaineanu *(Dicţ. rom.-germ.*, 411) crede, din contra, că românii au luat *vatala* de la bulgari.

v. *Bătează.*

Să examinăm cestiunea.

Chiar dacă *batală* ar avea funcţiunea de a b a t e, pe care n-o are, totuşi forma colaterală *vatală* ar împedeca înrudirea acestui cuvînt cu verbul românesc *bat*, al căruia iniţial *b* nu poate să treacă în *v* (v. *Batal).* Finalul - a l ă, pe de altă parte, ne aminteşte neutrii slavici cu sufixul instrumental -ло (=-дло), trecuţi regulat la români în femininul - a l ă: „cesală“, „zăbală“, „tînjală“ etc. (v. [1,2]*-ală).* În terminologia românească a ţesutului vorbele slavice, mai ales cele de proveninţă serbească, sînt numeroase în genere; iar în specie cu acelaşi sufix -ло ne întîmpină acolo femininul „sucală“ = serbul neutru „sukalo“, literalmente „torcătoare“ de la сукати „toarcere“. În fonetica serbească iniţialul *v* reprezintă adesea pe paleoslavicul хв; şi, între altele, trec la serbi în *v* anume derivatele paleoslavicului хват „apuc“:

vat = хват.

vataníe = хватаньє.

vatati = хватати.

vatiti = хватити.

vatlíika = хваталька...

În vechea serbească trebuia dară să fi fost, ca nume al bîrglei de la război: v a t a l o = хвателло „unealtă care apucă spata“, după cum în

realitate o a p u c ă, de unde prin împrumut s-a născut apoi d-a dreptul al nostru *vatală*, pe care fonetica românească l-a întărit după aceea pe alocuri în *batală*, deşi variantul cu *b* a rămas puţin răspîndit. De la români, sub forma cea feminină, care nu poate să fie slavică, ba încă tocmai sub forma feminină cea articulată românește: *vatala*, au împrumutat cuvîntul bulgarii: „ватала, la tavelle du métier de tisserand" (Bogorov). În acest mod, la români acest termen este serbesc, la bulgari însă el e curat românesc.

Genealogia cuvîntului este dară:

serbul v a t a l o = ватало
|
românul *vatală (batală)*
|
bulgarul v a t a l a

Bulgarii întrebuinţează în grai şi pluralul românesc *vatale*, moldovenește *vatali*, pe care-l citează Cihac.

v. *Bîrglă*. — ²*Războiu*. — *Vatală*.

BATALIÓN (plur. *batalioane*), s.n.; t. milit.: bataillon. Un galicism care a străbătut la noi de pe la începutul secolului XVIII prin terminologia militară rusească.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 67: „şease *batalioane* de pedestrime alo svedului şi cîteva s t e a g u r i de călărime ce se numescu şvadroane din-a-dreapta din fruntea oştii s-au rupt şi de nevoe la pădure s-au tras..."

v. ¹*Rus*. — *Steag*.

BATALISÈSC
BATALISÎRE } — v. *Batalama*.

BÀTĂ. — v. *Bantă*. — *Beată*.

BÀTĂRĂŞ. — v. *Batăr*.

¹BÀTCĂ s. **BÀPCĂ**, s.f.; denier, vieille monnaie. Termen ieşit de mult din întrebuinţare şi în privinţa căruia Cihac (II, 4) are dreptate cînd zice că e străin: ungureşte b a p k a şi b a t k a „denier".

Dicţionar bănăţean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 426): „B a p c ă. Grossus, obolus, denarius.

Batcă, idem."

Este unul din cei foarte mulţi termeni străini numismatici, cari prin comerciu se furişează atît de lesne în orice limbă.

v. ²*Ban*.

²BÀTCĂ (pl. *batce* s. *bătce*), s.f.; chaploir, petite enclume dont se servent les faucheurs. O mică nicovală pe care se ascute coasa, adecă se b a t e coasa.

S.F. Marian: „*Batcă*, un instrument de oțel sau de criță, pe care se b a t e coasa. B u t u c de *batcă* se numește lemnul pe care se înțepenește *batea...*“

„*Batcă* este un instrument pe care se ascute coasa, b a t î n d u - s e cu un fel de ciocan“ (P. Sălăgianu, Neamț, c. Hangu).

Cuvîntul *batcă*, prin același sufix ca în h a p c ă, vine d-a dreptul din b a t întocmai după cum termenul francez corespunzător „chaploir“ se trage din vechiul francez „chapler = battre“ (Littré).

v. — [1]*Bat.* — *Coasă.* — *-că.*

[3]**BÀTCĂ** (pl. *batce* s. *bătce*), s.f.; souricière. C u r s ă sau c ă p c a n ă de prins șoareci. La intrarea șoarecelui în cursă, găurica pe unde întrase se închide cu zgomot printr-o b ă t a i e, de unde și cuvîntul *batcă*, format întocmai ca și cel precedinte.

v. [2]*Batcă.* — *Bătaie.*

[4]**BÀTCĂ,** s.f.; t. de zool.: sorte de poisson. „Pe la noi un fel de pește se cheamă *batcă*“ (I. Dan, Brăila, c. Slujitori-Albotești). Să nu fie oare o formațiune feminină de la b a t o c ?

v. *Batoc.*

[5]**BATCĂ,** s.f.; t. de zool.: pélican, pelecanus onocrotalus (S.F. Marian). B a b i ț ă. Nu ne putem rosti asupra originii acestui termen, pe care Cihac (II, 4) îl crede a fi un deminutiv din b a b ă, dar nu explică trecerea lui *b* în *t* în fonetica românească fără nici o înrîurire a analogiei sau a etimologiei poporane.

v. *Babiță.*

BÀTE-LÈLA. — v. [1]*Bat.* — *Lela.*

BÀTE-PÒDURI. — v. [1]*Bat.* — *Pod.*

BATÈI. — v. *Bătești.*

BÀTERE (plur., *bateri*), s.f.; l'infin. de b a t: action de battre dans toutes ses acceptions; battement. Se poate întrebuința ca substantiv abstract în toate sensurile verbului b a t: *baterea* cetății, *baterea* dușmanului, *batere* de cui, *batere* de *joc*, *batere* de palme sau din palme, *batere* din picioare, *baterea* iepei, *baterea* berbecului, *baterea* untului etc. etc.; în multe însă din aceste expresiuni figurează mai potrivit și mai energic sinonimul b ă t a i e, astfel că ambele cuvinte urmează mai bine a fi studiate împreună.

v. [1]*Bat.* — *Bătaie.*

BATGIOC. — v. *Batjoc.*

BATGIÒCORĂ } — v. *Batjocoră*.
BATGIÒCURĂ }

BATGIOCORÈSC } — v. *Batjocoresc*.
BATGIOCURÈSC }

BATÎN. — v. *Bătești*.

BATÌSTĂ (plur. *batiste*), s.f.; mouchoir de poche, batiste. Sinonim cu b a s m a, dar numai de buzunar, apoi de o stofă mult mai fină și servind totodată și la facerea rochilor. Rar pe la săteni, cuvîntul totuși s-a răspîndit și pe la țară. Este francezul b a t i s t e, după numele unui fabricant (Littré.)

Basmul *Porcul cel fermecat* (Ispirescu, *Legende*, p. 53): „... se dete jos și se tăvăli în noroi pînă se făcu una cu tina, apoi suindu-se zise miresei să-l sărute. Biata fată, ce să facă? Scoase *batista*, îl șterse nițel la bot și-l sărută..."

Doină din Moldova:

„De-napoi bade-ai veni,
Eu minteanul ți-oi blăni,
Și cămeșa ți-oi călca,
Și *batista* ți-oi spăla..."

(Sevastos, *Cînt.*, 272)

C. Negruzzi, *O alergare de cai* II: „Fața ei era atît de slabă, atît de schimbată! Pelița ei sămăna cu *batista* subțire, fără pic de viață; o moarte se vestea în ochii ei scînteietori..."

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 520: „Nemeșilor unguri, fiind poftiți la prînzul împărătesc, nu se cuvine să se descalțe de cisme pe sub masă, nici să bage degetele în bucate, nici să-și sufle nasul fără *batistă*..."

Delavrancea, *Paraziții*, p. 237: „Ea apăru la fereastră; întinse o mînă, o aduse la gură ușurel și lung, apoi o destinse repede; scuturâ o *batistă* albă... Mă chema?..."

Ibid., p. 283: „Vîntul pe care-l făcea ea în fugă îi flutura r o c h i a u ș u r i c ă de *batistă* albă cu bobițe negre..."

v. *Basma*.

BATÎR s. BĂTĂR, adv.; au moins, du moins. Sinonim cu b a r e m, m ă c a r, i n c a i, c e l p u ț i n. Cuvînt destul de răspîndit în popor. Este maghiarul á m b á t o r, b á t o r „quoique, quand même" (Cihac). Peste Carpați se aude și o formă lungită b a t ă r ă ș (Mindrescu, *Elem. ungur.*, 39).

Noul Testament, 1648, f. 205 a: „nu pentru destoînicîa faptelorŭ, *batârŭ* că sâ cuvine să facemŭ fapte bune..", unde *batîr* c ă înseamnă „deși", „quoique".

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 60: „moșii aceștia, ca să scape de rîsul și batjocura pruncilor, au început unul cîte unul a-și rade barba, pînă ce nu au mai rămas n i c i *batîr* unul să se îngroape cu barbă" = „nici m ă c a r".

Ibid., p. 335: „nu iaste într-o mie de capete *batăr* unul carele n-ar fi în stat șeapte rînduri într-o zi să țină în minte...“ = „c e l p u ț i n unul“.

Balada *Petrea:*

„*Batăr* capul mi-ți lua,
Aduceți-mi pe Țurca,
Să-mi pun șeaua pe dînsa,
Să-mi răcoresc inima...“

(Marian, *Bucov.* I, 50)

Cîntec din Ardeal:

„De cînd s-a dus bădița
Mi-i pustie ulița:
Mi-i pustie
Numai mie,
C-a zis că n-o să mai vie!
Turturea fără soție,
Eu tot crez c-o să mai vie
Batăr la Sfînta Marie,
Cîndu-s copți strugurii-n vie...“

(J.B., *Trans.*, 129)

Altul:

„Ce focul, bade, te ține
De nu vii seara la mine
Batăr la două-trei zile?...“

(*Ibid.*, 237)

În limba noastră literară *batîr* este și mai rar decît b a r e m.

v. *Barem.*

BATJÒC s. **BATGIÒC** (plur. *batjocuri*, *batgiocuri*), s.n.; dérision, risée. Această formă substantivală nu ne întimpină de loc în dicționare, deși ea nu este rară în vechile texturi și n-a despărut de tot nici din graiul poporului, fiind în același timp mult mai energică decît sinonimul b a t j o c o r ă, căruia i-a dat naștere.

E de toată frumusețea idiotismul „j o c ș i *batjoc*“ la Cantemir, *Chron.* I, p. 205: „într-un chip oarecarile de g i o c și de *batgioc*, cîte și cîte féliuri de schimonosituri și din zi în zi altele și altele una după alta schimbări și mutări în faptele și lucrurile omenești...“, unde se pipăie așa-zicînd cu degetul originea cuvîntului *batjoc* din locuțiunea verbală b a t j o c, despre care noi am vorbit pe larg la locul său.

Vom începe prin pluralul *batjocuri*, din care s-a născut d-a dreptul substantivul b a t j o c o r ă, iar mediat sau imediat verbul b a t j o c o r e s c.

Coresi, *Psaltirea*, 1577, ps. CXVIII, 22:

„Ĭa de la mine î n p u t a r e a și *batŭjocurile...*“	„Aufer a me o p p r o b r i u m et c o n t e m p t u m...“

unde este de observat grafica *batŭjocurile*, „бдтьжокꙋрилє“, în care prin litera ь *(ŭ)* se mănține separațiunea între elementele cele constitutive b a t ș i j o c.

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, p. 73 a: „știu cè mă va tămpina de la dănși, ce *batgĭocuri* și ce o c â r i...“

Ion Neculce, Letop. II, p. 382: „ca niște oșteni păgăni ce era, tot stricăciuni făcea cu fel de fel de r î s u r i și *batjocuri* a f e t e fecioare și a f e m e i înțălepte...“

Singularul *batjoc* se construiește mai totdauna cu î n și cu d e la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 20 (f. 75a): „ĭară omulŭ, vădzândŭ că-l ĭ a î n batgŏc, nu-ĭ maĭ răspunsâ...“

Ibid., noemv. 4 (f. 104 b): „Și-l dusără legat la Vavilonŭ d e *batgŏcŭ*, ș-au murit acolo în robie...“

Același, *Psaltirea*, 1673 (ed. Bianu, p. 192):

„Ce tu, Doamne, de dînșiĭ veĭ r ă d e,
Cînd în lațŭ cu păgâniĭ s-or prinde,
De vorŭ fi d e *batgŏcŭ*, de o c a r â,
Și lĭ-a eși vĭastĭa peste țarâ...“

Ibid., p. 223:

„Ĭară cînd mă-mbracŭ în strecătoare,
L e s î n t d e *batgŏcŭ* în sărbătoare:
Ceĭa ce bĭaŭ la crășme mă cîntă...“

v. [1]*Bat.* — *Batjocoră.* — *Batjocoresc.* — *Bătaie...*

BATJÒCORĂ, BATGIÒCORĂ s. **BATJÒCURĂ, BATGIÒCURĂ** (plur. *batjocore* s. *batgiocore*, *batjocure* s. *batgiocure*, *batjocuri* s. *batgiocuri*), s.f.; dérision, persiflage, raillerie, risée, outrage. Cuvîntul s-a născut printr-o formă singulară analogică din pluralul vechiului substantiv neutru b a t j o c: b a t j o c u r i, conservînd același plural; iar din *batjocoră* s-a format apoi verbul b a t j o c o r e s c. Natura compusă a lui *batjocură* din b a t și j o c fiind prea învederată, în vechile texturi, din cari unele sînt reproduse mai jos, ne întîmpină cîteodată scrierea бдтьжокоурж = *batŭjocură*, ca și cînd ar fi două cuvinte despărțite prin obicinuitul ъ, ь *(ŭ)*. Aglutinarea completă a ambelor elemente a produs forma poporană *bagiocură*, b a g i o c u r e s c, cu perderea lui *t*, care formă însă e de tot nouă. A fost o zăpăcire nepilduită din partea lui Cihac (II, 638) de a trage această familie de cuvinte atît de neaoșă românească din grecul Βαγυρίζω „insulter, outrager, offenser par des paroles“, βαγύρισμα „insulte, outrage, offense“, βαγύριστής „impostor“ (Du Cange), cfr. βαγίζω „pleurer, crier“! Și fiindcă Cihac pretindea, cu tonul cel mai afirmativ, cum că: „b a t j o c u r e s c n-a pas du tout l'acception de se moquer de quelqu'un, mais bien et seulement d'insulter quelqu'un par des paroles et même par des faits“, să începem prin:

S i n o n i m i c ă.

Sinonimul cel mai des al lui *batjocură* este r î s „risée, dérision, moquerie“.

Omiliarul din Deal, 1644, p. 186: „cănd pui mâna ta întăi în frunte, după acéĭa în umărul direpț sau în stăng, și atunce pui pre păntece, ce cruce faci atunce? nu ĭaste acĭasta cruce, ce maĭ vrătos *batjocură* și r ă s faci...“

Pravila Moldov., 1646, f. 108 a: „Cela ce să va însura de-ș va lua muĭarĭa călugărița, acéĭa nuntâ nu e destulŭ că ĭaste d e r ă s ŭ ș i d e *batgĭocură* și urătâ tuturorŭ, ce încă să cĭartâ și cu moarte...“

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 152: „Trebue să fie mărturiile, carele vorŭ vrea să arate vrăjmășiia bărbatuluĭ, să fie destoĭnici de-a să créderé, să nu fie rudă sau oamenii mueriĭ, nice să fie d e r ă s ŭ ș i d e *batjocură*: o a m e n i d e c a r i ĭ s ă n u - ĭ b a g e n i m e n i l e a n i c e î n t r - o s e a m ă..."

Mitropolitul Antim, *Predice*, ed. Bianu, p. 21: „pre toți îi hulim, pre toți îi grăim de reu, pre toți îi părîm, pre toți îi l u ă m î n r î s ș i î n *batjocură*, tuturor le zicem că sînt nebuni și fără nici o socoteală..."

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 209: „așa s-au rușinat aicia, cît nu e vrédnic numai d e r î s ș i d e *batjocură*, ci încă și de jalea cea mai de pre urmă..."

Ibid., p. 174: „începe a sări asupra celor mai buni decît dînsul, și așa r ă m î n e d e r î s ș i d e *batjocură* și neamurilor din urmă..."

Ibid., p. 60: „ca să scape de r î s u l și *batjocura* p r u n c i l o r, au început unul cîte unul a-și rade barba..."

Zilot Românul, *Cron.*, 88: „Și așa a j u n s e r ă casele dumnealor r î s ș i *batjocoră* n e a m u r i l o r, și încă începură a se și urî și a se pîrî unii pre alții..."

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Job.* XII, 4:

„... direptulŭ omŭ și fără de prihană s-au făcutŭ î n t r u *batjocură*..."	„... justus vir et sine crimine venit i n d e r i s u m..."

Ibid., *Job.* XXXIV, 7:

„Cine e omŭ ca Iovŭ, bându *batjocură* ca apa?..."	„Quis vir ut Job, bibens s u b s a n n a t i o n e m sicut aquam?..."

I. Creangă, *Sericri* I, p. 84: „(moșneagul pețind pentru purcelul său pe fata împăratului) multă vorbă, mult r î s și mare nedumerire se m a i făcuse la palat și în toate părțile despre o astfel de *batjocură* nemaipomenită..."

Tot aci, în legătură directă cu r î s, vine sinonimica lui *batjocură* cu m a s c a r à.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom.), p. 47: „Deci unii de minie și de necaz să aprindia, iară alții cu *batjocură* în laude și cu m a s c a r à în pofală o lua..."

De la această noțiune fundamentală de „dérision", „risée", *batjocură* trece apoi la sensul de o c a r ă, r u ș i n e, n e c i n s t e...

Coresi, *Psaltirea*, 1577, ps. XLIII, 14:

„Pus-ai noi *batjocură* vecinilorŭ noștri, î n t ă r ă t a r e și o c ă r à r e ce sântŭ înprejurulŭ nostru..."	„Posuisti nos o p p r o b r i u m vicinis nostris, s u b s a n n a t i o n e m et d e r i s u m his qui sunt in circuitu nostro..."

Ibid., ps. LXXVIII, 4:

„Fumŭ *batăjocură* vecinilorŭ noștri..."	„Facti sumus i n o p p r o b r i u m vicinis nostris..."

Șiapte taine, 1644, p. 239: „să nu fie bărbatulŭ de 50 de ai și fata de 12, sau muĭarĭa de 50 și bărbatulŭ de 20 de ai, că acéĭa nu ĭaste nuntâ, ce ĭaste o *batăgĭocură* și o ocară și din nafară de direptate și lucru plinŭ de r u ș i n e și numai ce ĭaste de r ă s ŭ și de graĭurile oamenilor și de mustrare și ponoslu în tot cĭas..."

Silvestru, 1651, ps. XXI, 7:

„Iară eu săntŭ viiarme şi nu om, *batğocurâ* oamenilorŭ şi o c a r â năroduluĭ..."

„Ego autem sum vermis et non homo, o p p r o b r i u m hominum et a b i e c t i o plebis..."

Ibid., ps. XXX, 14:

„... Că audziiu *batğocura* a mulţi..."

„... quoniam audivi v i t u p e r a t i o n e m multorum..."

Ibid., ps. LXVIII, 8:

„... pentru tine am suferit *batğocurâ* şi acoperi r u ş i n ĭ a faţa mĭa..."

„... propter te sustinui e x p r o b r a t i o n e m, operuit confusio faciem meam..."

Ibid., ps. LXXIII, 12:

„Dâ vecinilorŭ noştri de şĭapte ori în sănulŭ lorŭ *batğocura* c e b a t ğ ĭ o c o r i r â pre tine..."

„Redde vicinis nostris septuplum in sinum eorum o p p r o b r i u m ipsorum quod e x p r o b a v e r u n t tibi..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 29 (f. 94 a): „şi ocărâ idolii luĭ toţŭ, d e f ă ĭ m â n d u - ĭ pre rândŭ: carele din ce *batŭğocurâ*-ĭ scornitŭ..."

Cantemir, *Cron.* I, 284: „(Valerian) biruit fiind la bătae, viu au căzut pre mîna lui Sapor împăratul persilor, unde Sapor î n mare *batğiocură* ş i o c a r ă ţiindu-l, cînd vrea să încalece pre cal, în loc de scăueş supt picioare îl siliia de să supunea..."

Omiliarul din Deal, 1644, p. 182: „*batjocura* şi f ă r â - c i n s t e a rabdâ, ca să te proslăveşti tu şi cinste să ĭaĭ..."

Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 483: „De nu vrea fi fost Petru cel Mare împăratul moscalilor, până astăzi se vrea închina moscalii picioarelor de măgariu, căci începuse călugării lor a le purta prin ţară; însă pre el l-au luminat Dumnezeu: le adună şi le îngropă, ca să nu se f a c ă această r u ş i n e şi *batjocură* creştinilor..."

Delavrancea, *Paraziţii*, p. 119: „Toţi vor i n s u l t a pe un nenorocit? Ce crimă a comis pentru ca să merite o asemenea *batjocură?* Cosmin fu coprins de o milă nemărginită..."

Balada *Darie şi potera:*

„Stînsu-mi-s-ar fi lumina
Mai-nainte de-a-ţi da mîna,
Decît să rămîi văduană
Fără casă, fără hrană,
Fără milă de bărbat,
S p r e *batjocura* d i n sat..."

(Marian, *Bucov.* I, 11)

E foarte interesant următorul pasagiu din *Codicele Voroneţian*, circa 1500 (ed. Sbiera, p. 10, *Act. Apost.* XIX, 31):

„Urii ce era diîntru Asia începători, fiindu lui ĭubiţi, tremeaseră la elu de lu rugară se nu-ş dea siînre întru z b o r i ş t e întru *batğocură*..."

„Quidam autem et de Asiae principibus, qui erant amici ejus, miserunt ad eum rogantes ne se daret in t h e a t r u m..."

unde în *Noul Testament* din 1648: „să nu ĭasă în teatru“, iar în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „să nu dĭa pre sine la priveală“. Este învederat că în *Codicele Voronețian* expresiunea „întru zboriște întru *batgiocură*“ are vechiul sens teologic pejorativ despre reprezentațiunile scenice ca nește lucruri nerușinate, nește mascarale.

v. *Mascara.*

În același înțeles se rostesc vechile legi românești despre necinstea lăutarilor.

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 191: „Alăutarĭulŭ, carele zice cu vioara și alăuta pre la târgure și pre la zborure și pre la nunte, nu poate să ĭa fată de omŭ bunŭ saŭ de boĭarĭu, că unii ca aceĭa săntŭ *batjocură* luĭ Dumnezeu și oamenilor...“, unde este de observat și construcțiunea lui *batjocură* cu dativul.

În acest mod *batjocură* devine antiteză cu cinste.

Urechea, *Letop.* I, p. 139: „mai apoi nice ai săi nu-l băga în samă, ce era în zavistia celor de casă și în *batjocora* tuturor; așa și cinstea den zi în zi micșurându-i-se, de inimă rea puțin de n-au murit...“

Țichindeal, p. 452: „sau spre vecinica cinste și mărire, dacă sînt buni, sau, dacă sînt răi și netrébnici, spre vecinica *batjocură* să rămînă...“

Laurian și Massim stabilesc destul de bine o gradațiune între bătaie de joc și între *batjocură*, cari amîndouă își au punctul de plecare în rîs, dar bătaia de joc nu este decît „o satirizare, care poate fi cît de împungătoare și amară, însă nu țintește nicidecum la despreț, umilire și dezonorare, cari sînt totdauna motivul și ținta *batjocurei:* îmi place rîsul, dar nu sufăr *batjocura* de la oricine ar veni...“

Este foarte poporană locuțiunea: a fi de *batjocură*, a rămînea de *batjocură*, care figurează și în înjurături: fire-ai de *batjocură*! rămînere-ai de *batjocură*! De asemenea: a ajunge de *batjocură*, a ținea pe cineva de *batjocură* etc.

Urechea, *Letop.* I, p. 180: „nu numai călca obiceele țerii și jacuri făcea, ce și legea cu totul rămăsese de *batjocură*, deci cu toții sfătuindu-se, mai cu deadinsul Tomșa hatmanul, ca să scoață pre Despot-vodă den domnie...“

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 12: „Vulpoiul nu numai nu omenéște, ci încă tréce cu vedérea și de *batjocură* ține pre domnul său, adecă pre Leu...“

Basmul *Porcul cel fermecat* (Ispirescu, *Legende*, p. 52): „Ea nu mai voia să mănînce, nu se mai gătea, nu mai ieșea la plimbare; voia să se lase să moară mai bine decît să ajungă de *batjocura* lumii...“

Cu un sens apropiat, se poate zice: în *batjocură.*

Omiliarul din Deal, 1644, p. 182: „cu veșmânt mohorât înbrâcat în *batjocură* și pre cruce fără milă cu ascuțite piroane țintuit...“

Tot acolo adverbial: cu *batjocură*: „mulți deîntru voi vor zice mie cu *batjocură*: nu avem a ascultaré acéste cuvinte...“

Spre *batjocură*:

Viața lui Nifon, ms. din 1682, ed. Erbiceanu, p. 64: „preoților de prin satele lor tuturor le-au tăiat nasurile spre *batjocura* bisericii...“

Laurian-Massim: „A se face, a ajunge, a fi *batjocură*; a se face, a ajunge, a fi de *batjocură;* nu voi să fiu *batjocura* nimenui; nu vrem să ne facem de *batjocura* lumii. Între expresiunile: a se face, a ajunge sau a fi

batjocură și expresiunile: a se face, a ajunge sau a fi de *batjocură*, este o diferință de înțeles, așa că expresiunile fără prepoziționea de sînt mai energice și zic mai mult decît cele construite cu de; cine se va face de *batjocură* merită prin purtarea sa *batjocura*, dar expresiunea în sine nu implică că *batjocura* meritată i se și aplică în faptă de către cineva; din contra, cine se face *batjocură*, acela nu numai merită prin a sa purtare, dar și sufere în faptă *batjocura*...“

Această observațiune despre *batjocură* fără de este foarte justă.

Un exemplu:

Zilot Românul, *Cron.*, p. 109: „boierii și consulii ajunseră batjocură...“

Ibid., p. 118: „se uniră cu duhurile lor și la fără-de-legi și la despuierea norodului și la trufia drăcească, care fanarioții o au avut strămoșească, din care apoi scăzură de tot și ajunseră *batjocură* grecilor...“

În ambele aceste pasage, locuțiunea „de *batjocură*“ ar fi fost nu numai mai puțin energică, dar încă ar fi expres nu tocmai noțiunea de „bafoué“, ci mai curînd pe aceea de „bafouable“.

În fine, cuvîntul funcționează cu sensul cam de „caricature, parodie“ în locuțiunile citate de Laurian-Massim: „nu mi-ai făcut cămașă, ci *batjocură* de cămașă; tu nu ești om, ci *batjocură* de om...“ = cămașă de rîs, om de rîs...

v. [1]*Bat.* — *Batjoc.* — *Batjocoresc...*

BATJOCORÈSC s. **BATGIOCORÈSC, BATJOCURÈSC** s. **BATGIOCURÈSC** *(batjocorit* s. *batjocurit*, *batjocorire* s. *batjocurire)*, vb.; prendre en dérision, tourner en ridicule, persifler, bafouer, se gauser, outrager. În graiul poporan se aude și forma de tot asimilată *bajocoresc (bajocuresc)* sau *bagiocoresc (bagiocuresc)*, în care nu se mai recunosc cele două elemente lexice constitutive bat și joc, din cari s-a născut acest verb: fie prin mijlocirea substantivului feminin batjocoră, după cum ni se pare a fi mai probabil, fie din pluralul batjocuri al substantivului neutru batjoc, fie, în sfîrșit, d-a dreptul din locuțiunea verbală bat joc, prin același element formativ -oresc, ca în „josoresc“ din „jos“. Oricum ar fi, noțiunea cea fundamentală a lui *batjocoresc* este „se moquer de“. Numai printr-o dezvoltare ulterioară, întocmai ca și-n batjocoră, el ajunge a fi sinonim cu necinstesc.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Ep. Paul ad. Galat.* VI, 7:

„Nu vâ amegireți, Dumnezău nu să *batğocurește*...“	„Nolite errare: Deus non irridetur...“

Silvestru, 1651, ps. II, 4:

„Celŭ ce vieţuĭaşte în cerĭu rădei-va, și Domnulŭ *batgĭocori*-i-va preĕi...“	„Qui habitat in coelis irridebit eos, et Dominus subsannabit eos...“

Ibid., ps. LVIII, 9:

„Iară tu, Doamne, rădeveĭ de eĭ, *batgĭocori*-veri toate limbile...“	„Et tu, Domine, deridebis eos, pro nihilo habebis omnes gentes...“

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 80: „Cela ce va grăi omuluĭ cuvinte
340 bune, și le va grăi cu hiclenșugŭ de-l va *batjocori*, adecâ va grăi

peste piezi, acela se va pedepsi ca un suduitoriu...", unde amîndoi sinonimii: *batjocoresc* și grăiesc peste piezi exprimă admirabil în graiul curat poporan ideea de ironie.

Cu aceeași nuanță de sens la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noev. 24 (f. 150 a): „iară filosofii âl *batğocuriia*, aruncându-ĭ întrebări și cĭumilituri".

Ibid., ghen. 27 (f. 287 a): „și cu spinĭ âl încununa, și cădĭa în genunchĭ de-ĭ să-nchina *batğocurindă*, și tot fialĭul de batğocurâ făcându-i".

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Num.* XXII, p. 29:

„Căce m-ai *batjocorit*, și, de-aș fi avut cuțit în mâna mea, te-aș fi junghiat..."	„Quia illusisti mihi, et si habuissem gladium in manu, jam transfixissem te..."

Ibid., *Neem.* II, 19:

„... ne-au *batjocurită* pre noĭ și veniră spre noĭ..."	„... subsannaverunt nos et venerunt super nos..."

Ibid., *Paralip.* XXX, 10:

„... și să făcură ca cândŭ arŭ *batjocuri* pre ei și ĭ-arŭ măscări..."	„... et fuerunt sicut irridentes eos et subsannantes..."

unde *batjocoresc* ne apare ca sinonim cu măscăresc „dire des polissonneries, des saletés".

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 255: „să *batjocorește* vecinu de vecin, satu de sat, țara de țară, și toate noroadele unul de altul..."

Ibid., p. 186: „însăși aceia carii beau la pomană pentru sufletul nostru ne *batjocoresc* și rîd de noi..."

Ibid., p. 200: „ce folos vom avea noi să spunem nenorocirea noastră acelora carii ne vor rîde și ne vor *batjocori*..."

Poienar-Aaron-Hill: „Persifler, a *batjocori* = a lua pe cineva în rîs = a-și bate joc de dînsul spuindu-i lucruri lingușitoare pe care el le crede adevărate = a vorbi cu ironie, în bătaie de joc..."

De la sensul „se moquer" se trece imediat la acela de „ne pas respecter, mépriser".

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 43 b: „omeniasca minte cerești le socotiască, iară pămînteștile să *batgiocuriască*..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noev. 22 (f. 141 a): „Deci Tivurtie și Valerianŭ *batğocurirâ* idoliĭ, dzâcându: aceștĭa nu-s dumnedzăĭ, ce sânt dracĭ..."

Ib., oct. 13 (f. 626): „astătu naintĭa boĭarinuluĭ Lukianŭ, și defăimându-lŭ și *batğocurindu*-lŭ și nebăgându samă nicentr-o nemică îngrozâturile și răstiturile luĭ..."

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Regn.* I, XXVII, 42:

„Și văzu (Goliath) pre David, și *batjocori* pre elŭ, căce elŭ era copilașu..."	„Et vidit Goliath David, et contempsit eum, quoniam ipse erat puer..."

Nic. Mustea, *Letop.* III, p. 36: „Domnul pururea să fie iubitor adevărului și să se ferească la voroave să nu fie deșirat, că domnul la cuvânt nestătător și la făgăduință pentru slujbe cu credință îndoită, așa prietinii îl vor uri și-l vor părăsi, cum neprietenii îl vor *batjocori*..."

Zilot Românul, *Cron.*, p. 91: „Acest mitropolit Ignatie era foarte împodobit cu învățături și cu alte daruri firești; dar de trufie mult se stăpînea, și deosebit era viclean foarte; iar pe dasupra tuturor, multa învățătură, care la mulți se întîmplă vătămătoare de suflet, îl surpa și pe dînsul întru nebăgarea de seamă a dogmelor apostolești, pentru că mai naintea altora *batjocoriia* posturile, pînă și cel mare post al sfintelor Paști, cu mîncarea de carne".

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „Cît ăi trăi, hine, nu *batjocori* oameniia, înțelepciunea și prisosu..."

Desprețul aduce ocară și rușine, cari aceluia ce le îndură din partea altora i se par a fi nedreptate și clevetire sau defăimare.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. X, p. 15: „de ce vor ocără și vor *batjocuri* jidovii, și mai auzitâ și mai arâtatâ să fie acea minune..."

Ibid., quat. VI, p. 7: „și da-vorŭ elŭ păgânilorŭ, și *bătŭjocuri*-vor elŭ, și vor râni elŭ...", unde este de observat grafica: бътьжокȣри, în care pe de o parte *a* a trecut în *ă*, ceea ce ar indica o deplină asimilare a ambelor elemente constitutive bat și joc, pe de altă parte însă, din contra, bat este separat de joc prin ь *(ŭ)*, care-i dă aparința unui cuvînt deosebit.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Ep. Paul. ad Rom.* II, 23:

„Carele cu légea te lauzi, cu călcarea legiei pre Dumnezău *batğocurești*..."	„Qui in lege gloriaris, per praevaricationem legis Deum in honoras..."

Ibid., *Luc.* XX, 11:

„Ĭarâ elŭ trimése și altâ slugâ; ĭarâ eĭ și acela-lŭ băturâ, și *batgiocorindu*-lŭ trimisără-lŭ desărtŭ..."	„Et addidit alterum servum mittere. Illi autem hunc quoque caedentes, et afficientes contumelia, dimiserunt inanem..."

Ibid., *Matth.* XXII, 6:

„... alții prinsărâ slugile lui, *batgiocurirâ*-i și-i omorărâ..."	„... reliqui vero tenuerunt servos ejus, et contumeliis affectos occiderunt..."

Silvestru, 1651, ps. XLI, 11:

„... mâ *batgĭocoriĭa* pre mine pizmașiĭ mieĭ, zicăndŭ eĭ mie în toatâ dzua: unde ĭaste Dumnezăulŭ tău?..."	„... exprobraverunt mihi qui tribulant me, dum dicunt mihi per singulos dies; ubi est Deus tuus?..."

Ibid., ps. LXX, 24:

„... s-au rușinat și s-au *batğiocoritŭ* carii cautâ răulŭ mieu..."	„... confusi fuerint et erubuerint qui quaerunt mala mihi..."

Ibid., ps. CXVIII, 51:

„Făloșii foarte mâ *batgĭocorirâ*..."	„Superbi inique agebant usque valde..."

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Deuter.* XXXIII, 8:

„... l-au *batjocoritŭ* pre elŭ la apa priciĭ..."	„... jurgati sunt eum super aquam contradictionis..."

Mitropolitul Antim, *Predice*, ed. Bianu, p. 176: „toată ziua c l e v e t i m, *batjocorim*, o c ă r î m, î n j u r ă m și ne pohtim unul altuia reul și paguba...“

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), XXI:

„Toți cari m-au văzut m-au *batjocurit*,
Din buze-au grăit, din cap au clătit...“

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 231: „cu limba lor cea șerpească rău cuvintează și mușcă învățătura și luminarea norodului, c l e v e t i n d și *batjocorind*...“

Costachi Conachi, p. 221:

„Te-am văzut supt un cer negru, ce trăsnea, ce fulgera,
Luptîndu-te cu furtuna ce mările rădica:
Batjocoreai stînci și petre că nu te-au putut opri
Și te lăudai în brațe-mi că stihii poți birui...“

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 446: „Atunci îl cunoscură toți — spune cronica — și-l *batjocorea* și mari și mici, și-l s u d u i a muierile și copiii...“, unde este foarte fină distincțiunea cea psicologică între *batjocorea* din partea bărbaților și s u d u i a din partea muierilor și copiilor.

Batjocoresc pus la mijloc între o c ă r ă s c și m ă s c ă r e s c la mitropolitul Antim, *Predice*, ed. Bianu, p. 129, în următorul pasagiu important sub raportul folclorului românesc: „...ce neam înjură ca noi de lege, de cruce, de cuminicătură, de morți, de pomene, de lumânare, de suflet, de mormînt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici? și ne o c ă r î m și ne *batjocorim* însine legea! cine din păgîni face aceasta? sau cine-și m ă s c ă r e ș t e legea ca noi?...“

O energică reduplicare la Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 192: „O, faptă spurcată și lucru scîrnav! O, b a t g i o c u r ă d e *batgiocurit* și ocară de ocărît!...“

Supinalul „de *batjocorit*“ într-un cîntec din Banat:

„Gîndit-ai, bade, gîndit,
Că io floare ți-am găsit
Ție d e *batjocorit!*
Dar io-s floare dintr-o fragă,
La toată lumea îs dragă...“

(Hodoș, *Poez. pop.*, 120)

Variantul din Ardeal:

„Tu, bădiță, aș-ai gîndit
Că sînt floare de pe rît
Ție d e *batjocorit;*
Dar mi-s floarea florilor
Din grădina domnilor...“

(J.B., *Trans.*, 235)

Batjocoresc, în genere, este rar în poezia poporană. Totuși el ne întîmpină într-un mod foarte caracteristic în balada *Marcu* din Ardeal, care ne arată că, după credința poporului românesc, oricît de „rău“ ar *batjocori* cineva pe altul, pînă și atunci cînd îi calcă pe mumă-sa sub picioarele cailor, totuși culmea b a t j o c o r e i, adecă așa cum nu se poate „mai rău“, este numai atunci cînd îi fură pe nevasta.

„Cărpiniș, pădure deasă,
Mărculeț s-a dus d-acasă,
Și turcul a d-oblicit
Și la el d-a drept a vint,
Și rău l-a *batjocorit:*
Cetatea prădatu-i-a,
Măicuța călcatu-i-a
Cu copita calului
Tocma-n capul pieptului!
Foaie verde lemn sucit,
Și păgînul încînit
Cu-atît nu s-a-ndestulit,
Mai rău l-a *batjocorit:*
Nevasta robitu-i-a,
Departe pornitu-i-a..."

(J.B., *Trans.*, 485)

Cu același sens curat poporan la Delavrancea, *Paraziții*, p. 138: „S-a încălzit în casa lui, s-a săturat la masa lui... și el, el care trăiește, ce a făcut? I-a dat foc casei? I-a răpit averea?... I-a *batjocorit* v i a ț a, apoi i-a pus un revolver în mînă și i-a zis: ori te împușți, sau să-ți vezi casa c a s ă d e p r o s t i t u ț i e!..."

Construcțiunea cea normală a lui *batjocoresc* este cu acuzativul: *batjocoresc* pe cutare sau cutare lucru. În vechile texturi ni se înfățișează însă alte două construcțiuni de observat:

a) batjocoresc d e cineva:

Nic. Costin, *Letop.* I, p. 46: „n-au ascultat oamenii să se întoarcă de la răutățile lor, ce încă î ș i *batjocuria* d e Noe de ce făcea corabie în munte..."

Ibid., p. 51: „iară Dumnezeu cum ș i-a u *batjocorit* d e deșarta socoteală a lui Nevrod..."

Ibid., p. 128: „craiul șvedului î ș i *batjocuria* d e turci, și n-au vrut să meargă..."

b) batjocoresc c u i v a:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXXIII, p. 8: „pre toți spre Hristos rădicâ-i vrăjmașulŭ Diavolulŭ, și ucenicii făcu-i să se lépede, iară voinicii a s e *bătjocuri* l u i, și cei ce trecea pre elŭ să hulească..."

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Exod.* X, 2:

„... ca să povestiți în urechile fiilorŭ voștri și ale fečorilor fiilor voștri câte am *batjocorit* e g h y p t é n i l o r..."

„... ut narretis in auribus filiorum vestrorum, et filiis filiorum vestrorum, quaecunque i l l u s i A e g y p t i i s..."

în contextul grec de asemenea la dativ: τοῖς Αἰγυπτίοις...

v. *Batjoc.* — *Batjocură.* — *Batjocorit...*

BATJOCORÈZ *(batjocorat, batjocorare)*, vb.; persifler. O formă excepțională, în loc de normalul b a t j o c o r e s c, la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noev. 25 (f. 164 b): „o prea înțăleaptă femĭae ce s-au ivit într-acĭaste dzăle de *batğocureadză* pre aĭ noștri marĭ dumnedzăĭ..."

v. *Batjocoresc.*

 BATJOCORICIÒS. — v. *Batjocoros.*

BATJOCORÎRE (pl. *batjocoriri*), s.f.; l'infin. de batjocoresc pris comme substantif: action de persifler, railler, bafouer etc. Se poate întrebuința ca substantiv abstract în toate sensurile verbului batjocoresc: *batjocorirea* celor slabi, *batjocorirea* obiceielor, *batjocorirea* celor sfinte etc.; dar circulează rar, iar la plural mai niciodată.

v. *Batjocoresc.*

BATJOCORÎT s. **BATGIOCORÎT, BATJOCURÎT** s. **BATGIOCURÎT,-Ă,** adj.; le part. passé de batjocoresc: pris en dérision, tourné en ridicule, persiflé, bafoué, outragé. *Batjocorit* funcționează ca adjectiv în toate sensurile verbului batjocoresc, având aceeași sinonimică.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. VIII, p. 15: „amârâ-se amu, căce *batjocurită* fu; amârâ-se amu, căce legatŭ fu..."

Mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, I, f. 77 a: „ĭarâ cei nemilostivi și nemiluitori, vor hi ocârâț și *batgĭocuriți*..."

Ibid., f. 103 b: „în vartâ prespre toatâ noaptĭa răsŭ și *batgĭocurit* de slujitori, și în multe chipuri dosâdit..."

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Matth.* II, 16:

„Atunci Irod, văzându că fu *batgocurită* de maghĭ, să mânie foarte..."	„Tunc Herodes videns quoniam illusus esset a Magis, iratus est valde..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 12 (f. 16 a): „Ĭară înțăleapta bătrânâ dzâsâ: dară ce osândâ sau rușine-m va fi căce-m vor rușina și-m vor ocărâ čolanele decumŭ dzăcĭ, că încâ-m va fi cinste căce-m voĭu lăsa *batgocurite* oasele pentru credința svântă..."

Ibid., oct. 1 (f. 39 b): „Ĭară Maximian, vădzându-sâ *batgocoritŭ* și ocărâtŭ de Svântulŭ, nebăgându-ĭ samâ muncile, învățâ de-l scoaserâ afarâ..."

Urechea, *Letop.* I, p. 175: „care poate fi om ca acela, să-și vază muierea silită și *batjocorită*, și să sufere?..."

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Regn.* II, X, 5:

„... era oamenii *batjocurit* foarte..."	„... erant viri inhonorati valde..."

Cantemir, *Chron.* I, p. 64: „rușinați și *batgiocoriți* vor rămînea, de nu să vor scula să-ș răscumpere necinstea..."

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784), p. 40: „Și cu picioarele în fieară ocărît și *batjocorit*, așa au poruncit de l-au adus înaintia sa..."

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 240: „el nu numai ce au fost gonit, ocărît, *batjocorit*, scuipat, ci și picătura cea mai de pre urmă a sîngelui său o au vărsat-o..."

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 246: „Rănică Vulpoiul își petrecu viața furișindu-se prin tufe și prin vizuini, huiduit și *batjocorit* de toți..."

Delavrancea, *Paraziții*, p. 233: „Ei rîdeau, rîdeau, făcînd din inima mea o minge, pe care o azvîrleau din mînă în mînă. Oh! unde erau cîmpiile în cari mă născusem, pentru ca să pot plînge în voie, neauzit de nimeni? Unde era mama ca să mă mîngîie și să m-adoarmă? Amintirile acestei fericiri stinse erau niște junghiuri cari se înfigeau adînc în inima mea *batjocorită*..."

v. *Batjocoresc.*

BATJOCORITÒR,-OARE, subst. et adj.; celui ou celle qui persifle, qui raille, qui bafoue, qui outrage, railleur, moqueur, outrageant etc. Acela sau aceea care b a t j o c o r e ș t e pe cineva sau ceva, luîndu-l în rîs sau înfruntîndu-l cu despreț.

Pravila Mateiu Basaraba, 1652, p. 627: „Nu se cade cuiva ca să strice ceva deîn toate cărțile deîn Légea Véche sau deîn Légea Nouo, și maĭ alesŭ deîntr-ale sfinților învățători, sau să le dea *batjocoritorilor* de cărți...", unde cuvîntul figurează ca substantiv.

Ibid., p. 614: „Cliricului, cănd-i chemat la nuntâ, și nu se va scula să fugâ maĭ nainte pănâ nu întrâ înșelătoarele și *batjocoritoarele* jocure, atunce nu i se ĭa darulŭ numaĭ cât...", unde cuvîntul figurează ca adjectiv.

Mitropolitul Dosofteiu, *Parimiar*, 1673, gioi I (f. 10), *Esa.* III, 4:

„... și *batgocoritorĭ* vor stăpâni lor..." | „... et i l l u s o r e s dominabuntur eis..."

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Ep. Petri* II, III, 3:

„... vor veni în zilele cêle de apoi *batjocuritori*, după ale lor pohte umblândŭ..." | „... venient in novissimis diebus i n d e c e p t i o n e i l l u s o r e s, juxta proprias concupiscentias ambulantes..."

P. Ispirescu (ap. Damé, *Dicț.*, 126): „Mă uitam cu milă și la *batjocoritori* și la b a t j o c o r i ț i..."

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 543: „Tot astfel odinioară, la ceasul îngrozitor al ispășirii de veci, călăii Mîntuitorului nostru cutezase a-l insulta cu cunună de spini și cu numele *batjocoritor* de Rege al Iudeilor..."

Laurian-Massim: „Cuvinte *batjocoritoare*, fapte și mai *batjocoritoare* am avut să sufăr chiar din partea celora cărora le-am făcut bine..."

v. *Batjocoresc.* — *Batjocoros.*

BATJOCORITÙRĂ (pl. *batjocorituri*), s.f.; dérision sans portée, persiflage dont on ne tient pas compte. O b a t j o c o r ă trecătoare sau fără nici o însemnătate, de ex.: nu se poate băga în samă o asemenea *batjocoritură* sau ori ce fel de *batjocoritură*. Această formă este indicată numai în *Lexiconul Budan.*

v. *Batjocoră.* — *-ură.*

BATJOCORÒS,-OASĂ, s. **BATJOCORICIÒS,-OASĂ,** s. et adj.; celui ou celle qui aime à persifler, à railler, à bafouer, à outrager etc. *Batjocoros* se deosebește de b a t j o c o r i t o r prin aceea că cel dentîi arată numaĭ tendința cătră b a t j o c o r ă, pe cînd celalt o și aplică.

Silvestru, 1651, ps. I, 1:

„Fericit bărbatŭ carele nu îmblă în sfatulŭ necuraților și în calĭa păcătoșilor n-au stătut, și în scaunulŭ *batgocoroșilorŭ* n-au șezutŭ..." | „Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra p e s t i l e n t i a e non sedit..."

În contextul paleoslavic **гѣбителѣ**, ceea ce mitropolitul Dosof-
 teiu, *Psaltirea*, 1680, a tradus perfect prin „p i e r z ă t o r i l o r"; e tot

așa de bine tradus în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „seaunul u c i g a ș i l o r“: în *Psaltirea Scheiană*, circa 1500 (ed. Bianu, p.1): „ședерile p i e r d z ă t o r i l o r“.

Ibid., ps. XXXIV, 16:

„... și cu *batgocoroșii* b a t g o c o r i n d și scărșnind spre mine cu dinții săi...“

„... s u b s a n n a v e r u n t me s u b s a n n a t i o n e, frenduerunt super me dentibus suis...“

E foarte curioasă forma *batjocoricios* în *Omiliarul din Deal*, 1644, p. 69: „pre păcătoșii chiamă capre, ca neșce osândiț și nedestoînici cinsteĭ luĭ, că cum sănt caprele s i r é p e și *batjocuricĭoase* și p u t r ă u, sărind și înblând pre sus hrănindu-sâ cu mâncare amară, așa și păcătoșii imblă fără fricâ preste prilazurile a toată fără légea, sirépi și n e p l e c a ț i p o r u n c e l o r luĭ Dumnezeu...“

v. *Batjocoritor*.

BATJOCUR... — v. *Batjocor...*

BATÒC (plur. *batoci*), s.m.; t. de zool.: Gadus morhua, morue, poisson séché. Un fel de pește, care fiind uscat se cheamă și nemțește s t o c k f i s c h, adecă „pește-băț“. Acest paralelism nu dovedește de loc cum că românul *batoc* s-ar trage neapărat din slavicul БАТОГЪ „bici“, după cum credeau Miklosich și Cihac, de vreme ce slavicul b a t o g ŭ n-a trecut în limba română și de vreme ce, totodată, la slavi, afară numai de vecinii noștri serbi, nici un fel de pește nu se cheamă b a t o g ŭ. La serbi forma este întocmai ca cea românească: БАТОК (Karadžić), cu același sufix deminutival -o c acățat la tulpina b a t „battre“, pe care de la români au împrumutat-o și serbii: БАТАТИ, fără ca s-o aibă celalți slavi. Noi nu ne sfiim dară a da dreptate lui Laurian și lui Massim, cînd ei contestă slavismul lui *batoc*.

v. [1]*Bat*. — [4]*Bateă*. — *Pește*.

[1,3,4]**BAȚACHÎNĂ**. — v. [1,2,3]*Pațachină*.

BAȚAGÒNIE. — v. *Bazaconie*.

BAU, t. enfantin: syllabe par laquelle les tout petits enfants croient effrayer quelqu'un. O onomatopee a carii reduplicare produce un alt termen copilăresc: b a b a u a, despre care s-a vorbit la locul său. Prin *bau* copiii vor să sperie pe cei mari; prin b a b a u a cei mari sperie pe copii.

Delavrancea, *Vis și viață*, p. 7: „...peste capul fetei cu cosițe de aur cădea barba albă a împăratului ca niște șuvoaie de apă, și fata, despicînd în două barba lui, mai lungă decît ea, scotea capul, ca printr-o gaură de cămașe, și zicea rîzînd: *Bau*, tată! *bau*!...“

Ibid., p. 10:

„ — Dar, măria ta, ce ai?

— Ce să am, ale pustii de bătrîneți; nu mă mai țin genuchii ca să-mi joc copila; ce n-aș da să-mi mai facă *bau* prin barbă!...“

v. *Babaua*. — *Copil*.

BĂUR, adj.; laborieux, travailleur. Cuvîntul se întrebuințează numai la românii din munții apuseni ai Transilvaniei, de unde l-au scos dd. Frîncu și Candrea (*Moții*, p. 88): „*baur* = h a r n i c, m u n c i t o r“. Să fie oare germanul B a u e r „paysan“, care însemnează în fond „muncitor“, ca și francezul „laboureur“? Dar cum și de unde un asemenea germanism tocmai în graiul moților și tocmai într-un adjectiv cu totul în afară din cercul terminologiei celei industriale sau comerciale? Ș-apoi însăși conservarea atît de intactă a fonetismului german într-o vorbă împrumutată pe calea poporană nu este probabilă. Grupul vocalic disilabic *-àu-* ne întîmpină la români în à u r, t à u r, g r à u r, l à u r, b ă l à u r etc., astfel că prin vocalism *bàur* ar putea să fie la noi indigen; însă latinul b à b u l u s, din epoca lui Traian, la Apulejus, de unde foneticeşte ar ieşi românul *bàur* prin vocalizarea cea normală a medialului *b* între vocale și prin trecerea lui *l* în *r* în aceeași poziție, acel b à b u l u s însemnează „limbut, palavragiu“, și prin urmare este foarte departe de noțiunea de „laborieux“. Renunțăm dară deocamdată a găsi originea lui *baur*. Să adăogăm că dd. Frîncu și Candrea au uitat a ne spune dacă acest adjectiv se întrebuințează și la feminin.

BAZACÒNIE (plur. *bazaconii*), s.f.; 1. iniquité, injustice; 2. farce, blague, bêtise. Astăzi cuvîntul mai circulează numai cu sensul al doilea și numai în Moldova.

Laurian-Massim: „*Bazaconie* și *bezaconie*, necuviință, prostie, nebunie, zisă sau faptă necuvenită sau prostească...“

D. Șăineanu a studiat acest cuvînt din toate punctele de vedere în următoarea notiță (*Semasiologia*, p. 218):

„*Bazaconie*, arhaic *bezaconie*, din paleoslavicul *bezakoniĭe* „iniquitas, injuria“ (*bezŭ* „sine“, *zakoniĭe* „justitia“), are, în vechile tipărituri, sensul exclusiv de „fărădelege, nedreptate, nelegiuire“.

Psaltirea lui Coresi din 1577:

Ps. XXXVIII: „...Că *bezaconiile* méle preanălțară-se capul meu, ca tar greu păsară spre mine... = Nam i n i q u i t a t e s meae transcendunt caput meum ut onus grave...“

Ps. CXXX: „Și el izbăvéște Israil de toate *bezaconiile* lui... = Et ipse redimet Israelem ab omnibus i n i q u i t a t i b u s ejus“.

Pravila de Govora din 1640, p. 13: „Iară ce ĭaste de muĭare, cu mult maĭ bine să întrebĭ pre acéstĭa și să iscodeștĭ de cât pre bărbat, că ajung acéstĭa și în maĭ marĭ *bezaconiĭ*, că fac f a r m e c e și v r ă j ĭ și pĭerd sufletele cuconilor la vréme de naștere, și încă fiind și în trupul lor, și beŭ oarecarĭ erbĭ céle ce înseșĭ le știu“.

În *Alexandria* scrisă la 1620 (ed. Bianu, în *Columna* pe 1883, p. 450): „Înpărate, noi simtem de la țara grecască și am avut înpărat la Machidonie pre Araclie și împărătĭasă Seramida; și văzură acolo omeni râi și să făce multe răotăți, și să vîrsa sângele omenesc și războe și multe *bezaconii* văzu pre lume făcând omenii“.

În ediţiunile moderne ale cărţii populare acest pasaj sună astfel: „Împărate, noi sîntem de la ţara grecească şi am avut împărat elinesc de la Machedonia pre Eraclie împăratul şi împărăteasa lui Semiramida. Şi văzură acolo atăta s t r î m b ă t a t e şi r ă z b o a i e şi multe *bazaconii* şi s î n g e v î r s a t“.

În limba modernă, cuvîntul, sub forma *bazaconie* sau *baţagonie*, a încercat o scădere logică extraordinară, redus fiind a însemna faptă hazlie, istorie ciudată, gogomănie, prostie, citeodată numai cu o uşoară nuanţă pesimistă.

Jipescu, *Opincar*, p. 45, 115: „Aici în oraş alte *baţagonii:* caleştile îţi hauiesc capu“. — „Că pe dracu l-au zărit oamini[i] ca o nălucă, ba ca o mogîndeaţă, ba că era cu coarne, ba că şedea în casă pustiie cu spahiile, cu muma pădurii, cu joimăriţa: toate *baţagoniile* astea sînt scoase d-ăl de n-are de lucru.“

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 260 *(Odinioară):* „Pe loc împăratul porunci la doi cetaşi să întoarcă călugărul din cale, ca să-i spuie şi lui *bazaconia* de g h i c i t o a r e, pe care n-a dovedit-o nici ciobanii, nici mocanii, nici ţurcanii, nici iţanii“.

Creangă, în povestea *Stan Păţitul (Conv. lit.* XI, 22): „Atunci dracii s-au împrăştiet iute ca fulgerul în toate părţile. Unii din ei au apucat spre păduri să vadă de n-a putea trebălui ceva şi pe acolo: doar a face pe vrun om să b î r f e a s c ă împotriva lui Dumnezeu, pe altul să c h i n u i a s c ă boii; altuia să-i r u p ă vrun capăt sau alteeva de la car, altuia să-i s c h i l o d e a s c ă vrun bou, pe alţii să-i facă să se b a t ă pînă s-or ucide, şi cîte alte *bazaconii* şi n ă z b u t i i de care iscodeşte şi vrăjeşte dracul.“

Alexandri, în cînticelul comic *Sandu Napoilă (Teatru*, p. 40): „Bre! bre: adică multe am văzut în viaţa mea!... c-am văzut ieniceri şi răzmeriţi; am văzut ciuma, holera şi lăcustele, dar încă aşa *bazaconie* n-am chitit c-oi agiunge să văd... Auzi? reforme? îmbunătăţiri?...“

În *Kera Nastasia (Teatru*, p. 104): „El învaţă acum de şase luni la şcoala publică şi ştie o mulţime de *bazaconii*, ştie constituţiunea şi convenţiunea şi drepturile cetăţeneşti şi paternitatea...“

În opereta *Crai Nou (Teatru*, p. 226): „Acu... nepoata ca nepoata; dar altă *bazaconie*!... În ziua cînd au spălat putina Anica cu Leonaş, am găsit lada sămăşici deschisă, broasca stricată şi înnăuntru 40.000 lei lipsă“.

În *Iorgu de la Sadagura (Teatru*, p. 993): „Ce spui, cucoană Gahiţo?... Argaţii mei au făcut vro *bazaconie* la d-ta în casă?... nu mă-nebuni!...“

Pînă aici am reprodus pe d. Şaineanu. Acum să mai adăogăm ceva.

În pasagiul de mai sus din Creangă, *bazaconie* e pus ca sinonim cu n ă z b u t i e, un moldovenism foarte interesant, tot de originea slavică, dar pe care Cihac (II, 32) nu l-a înţeles de loc, derivîndu-l din paleoslavicul b u ĭ „insipidus, temerarius, crudelis, petulans“. Pe n ă z b u t i e moldovenii l-au luat anume de la ruteni, la cari din negativul n e şi din verbul z b u t i „a se desface de ceva“ s-a format n e z b u t n i ĭ „nicht verwirklicht, unerfüllt“ (Zelechowski, *Ruth. Wtb.* II, 511), o belea de care nu poate cineva să scape.

În fine, să observăm că la bănăţeni *bazaconie*, sub forma b o z o c o a n e, au luat sensul de „farmece, făcături ori vrăjituri“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan), adecă „fără legi“ din punctul de vedere teologic.

v. *Fără-lege. — Năzbutie.*

BAZAMÒC, t. de botan.:? G. Baronzi *(Limba română*, p. 128), într-un capitol intitulat „Botanica română", pune între alte nume de plante: „*bazamoc*", fără nici o explicațiune. Să fie oare un adevărat termen botanic românesc? De unde? Nu știm.

BAZÀOCHI. — v. *Basaochi.*

BÂZNU. — v. *Basnu.*

BĂBĂCĂ. — v. *Babac.*

BĂBÀIE (sans pluriel), s.m.; t. famil.: petit père, petit papa. Termen poporan orășenesc în Moldova. Formă dezmerdătoare din b a b a c ă, nu prin vreun sufix deminutival, ci prin procesul curat fonetic de a înlocui pe durul -c ă prin vocala dulce -e, întocmai ca în „duduie" din „duducă". Din *băbaie* se formează apoi deminutivul b ă b ă i ț ă, ca din „duduie" — „duduiță".

Acest termen familiar e moldovenesc; totuși un sat din Vlașca se cheamă B ă b ă i ț ă (Frunzescu).

v. *Babac.*

BĂBÀN (plur. *băbani)*, s.m.; vieux rabougri (Cihac). Nu e sinonim cu b ă b a r, căruia îi place societatea b a b e l o r, ci însemnează pe acela care trăiește el însuși ca o b a b ă sau are înfățișare și apucături de b a b ă. E mai curînd sinonim cu b ă b î r c ă, cînd se aplică la un bărbat.

Ca nume propriu personal, într-un crisov de la Eustratie-vodă Dabija din 1663 *(Doc. Rom.* II, nr. 6, în Arh. Stat. din Buc.): „și țigan anume *Băban* cu femeîa și cu feciorii lor..."

În districtul Rîmnicul-Sărat un sat se cheamă: Lacul-lui-*Baban* (Frunzescu).

v. *Babă. — Babană. — Băbîrcă. — -an.*

BĂBÀR. — v. *Babar.*

BĂBĂSCĂ. — v. *Bălbească.*

BĂBĂÎȚĂ. — v. *Băbaie.*

BĂBĂLĂI, s. plur. m.; t. de botan.:? „*Băbălăi*, cu floarea galbenă, cresc înalți" (Cărare, Iași, c. Cucuteni).

BĂBĂLÙC, s.m.; 1. poutre qui soutient un moulin; 2. vieux temps, anti-
350 quité, temps jadis. În primul sens cuvîntul se întrebuințează în Moldova,

mai adesea însă sub forma b a b a l î c; cu sensul al doilea se aude numai în Banat, fiind moștenit acolo din epoca dominațiunii turce.

„Piciorul pe care stă moara se zice *băbăluc*“ (I. Corciovă, Tutova, c. Docani).

„Așa ne-am pomenit din *băbăluc* însemnează la noi tocmai cum am zice: așa ne-am pomenit din moși-strămoși“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

v. *Babalic. — Bătrîn.*

BĂBĂRÊT (sans pluriel), s.n. collect.; les vieilles femmes. Format din b a b ă nu prin sufixul -e t, de unde ar fi „băbet“, ci d-a dreptul prin analogie cu colectivul t i n ă r e t „les jeunes gens“, astfel că elementul fonic *-r-* în *băbăret* constituă un curios împrumut din „tinăret = tinăr-et“, unde acest *-r-* este organic. Însemnează b a b e l e peste tot, ca și cînd ar fi un sex deosebit, cu toate ale lor, mai cu samă cu apucăturile cele rele.

Jipescu, *Opincaru*, p. 150:

„ — Ce-o hi, cuscre Zăbîrneo, și ghisili astea? Să hiie adăvărate videniili, or că să shiiește așa și-i nălucește mintea rumânului noaptea, cînd să plimbă prin cap fără frîu?

Zăbîrnea, rîcăindu-și hălăciuga țesti[i], dă cu socotiala că ie mai bine să ispitiască pă popa or pă logofătu satului, să caute dînși[i] la cărți, că poate să hiie ceva. Or să dea cu bobi[i] la alde lea Comănița și să-i descînte de ceasu rău.

Foloștină dă cu părerea că *băbăretu* nu poate nimic înaintea sfîntului. Vere, strigă el, ce ți-o hi scris dă la ursitoare, aia ai să pați...“

v. *Babă. — Tineret. — -et.*

BĂBĂRÎE (plur. *băbării*), s.f.; sortilège, maléfice, enchantement, superstition de vieille femme. Sinonim cu b o s c o a n ă. Se întrebuințează mai ales la plural. Derivă din b a b ă prin sufixul romanic compus -r i a (= *ar* + *ia*), care figurează foarte des în numi colective cu sensul pejorativ, de ex. la francezi: „bigoterie“, „diablerie“, „fourberie“, „juiverie“ etc., cu formele corespundinți în toate dialectele neolatine. Prin sens și prin sufix, *băbărie* nu se deosebește de francezul „sorcellerie“.

v. *R.*

Jipescu, *Opincaru*, p. 76: „Cui i-s dragi tare sărbătorili, cine-ascultă dă i r e s u r i, dă *băbării*, rămîne și desculț și dator la toți ciini[i] și mort de foame...“

Ibid., p. 105: „să se tipărească neaoș românește dăspre toate obiceiurili voastre, la clacă, la nuntă, la sărbători, dăspre *băbării* și credințe, dăspre nevoi...“

v. *Babă. — Băborniță. — -ie.*

BĂBĂTIE (plur. *băbății*), s.f.; t. famil.: chère vieillotte (en parlant de la femme mariée, pas d'une veuve). Sinonim cu b ă b u ș c ă, b ă b u ț ă, b ă b u c ă, care însă are o nuanță mai puțin dezmierdătoare și nu se întrebuințează niciodată despre o văduvă sau o femeie fără bărbat, ci numai despre nevastă.

Laurian-Massim: „*Băbătie*, în înțeles de răsfățare sau compasiune: bună bătrînă, biată bătrînă".

Pontbriant *(Dicț.*, 60) scrie greșit acest cuvînt „băbăție" și-l confundă apoi cu b o b o t a i e, traducîndu-l prin „grande flamme".

I. Creangă, *Povești* I, 111: „De glumeț, glumeț era moș Nichifor, nu-i vorbă, dar, de multe ce dăduse peste dînsul, se făcuse cam ursuz. *Băbătia* lui, de la o vreme încoace, nu știu ce avea, că începuse a scîrțîi: ba c-o doare ceea, ba că-i e făcut de năjit, ba că-i e făcut pe ursită, ba că-i e făcut de plînsori, și tot îmbla din babă în babă cu descîntece și cu oblojele, încît lui moș Nichifor acestea nu-i prea veneau la socoteală..."

Cîntec poporan din Bucovina:

„O, saraca *băbătie*,
Eu știu ce-ți trebuie ție:
Un cojoc mare mițos
Ș-un fecior care-i frumos..."

(S.F. Marian)

Acest cuvînt este foarte interesant din punctul de vedere al formațiunii sale. El se descompune în b a b ă și în duplul sufix -ă t i e, adecă -o t i e, compus din sufixul secundar -i e, avînd aci sensul foarte rar de amplificațiune, și din sufixul primar deminutiv aproape dispărut din grai -o t, același ca în „mititel = mic-ot-el", „puțintel = puțin-ot-el", „pip-otă" etc. (v. *Bașotă). Băbătie* presupune dară o formă deminutivală anterioară b à b o t ă, către care s-a adaos apoi amplificativul -i e. Despre femeie bătrînă se zice *băbătie* cu același -i e pe care-l vedem în termenul poporan b ă r b ă r i e cînd se vorbește despre un om bărbos.

v. *Babă. — Babușcă. — Băbucă. — Băbuță. — Bărbărie. —-ie —-ot...*

BĂBĂU s. **BOBĂU** s. **BUBĂU** (plur. *băbauă* s. *băbauo*, *boboauă* s. *boboauo)*, s.n., t. rust.: manteau grossier à longs poils. Sinonim cu s a r i c ă. Un fel de c o j o c țărănesc cu flocii pe din afară sau păros pe din afară. Laurian-Massim, cînd afirmă *(Gloss.*, 77) că acest cuvînt e „necunoscut dencoace de Carpați", se înșeală: el ne întîmpină atît în vechile tipărituri muntene și moldovene, precum și-n graiul poporului.

Glosar român-slavic circa 1600 *(Cuv. d. bătr.* I, 271): „*Bobou* = port, z é c h i e".

Mitropolitul Teofil, *Cazania*, 1642, f. 217 a: „cănd vei lua deîn măinile lui Hristos cununa cea nevestejită a biruirei tale, pentru z ă b l a e și *boboao* veșmăntul celŭ fără moarte..."

Ibid., f. 438 b: „în locul brăului cel de aur se va încinge cu ață, și în loc de veșmente luminate vor pune pre dinsele d r ă ș t i n e și *bobou* de jale..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1682, prefața: „Săhastriĭ aschitaciĭ, cariĭ ača maĭ zăbavnică și maĭ trudnică mâcenicie a științii luptară, cariĭ petrecură în *boboaâ* (бобоаж) și-n p i c ĭ d e c a p r â, lipsițŭ, scârbițŭ, pățâțŭ rău..."

Corbea, *Psaltirea*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. LXVIII:

„Și am pus îmbrăcămintia-mi *bobou*,
Și m-am făcut lor piildă ca un bou..."

Satira poporană din Ardeal *Mîndra și Iuda:*

„ — Ciți feciori ai sărutat
Pînă a nu veni-n iad?
— Au fost doi
Cu căluțuni noi.
Ș-au fost cinci
Cu opinci.
Ș-au fost nouă
Cu *hoboană*,
Iar zece
Cu chepenege..."

(S.F. Marian, *Satire*, p. 160)

Locuțiunea: umblă cu cămașa ca *hoboul*, însemnează: cu cămașa n e a g r ă. Într-un cîntec se zice:

„Aruncă-ți, badeo, *hoboul*,
Nu juca ca boul!..."

(R. Simu, Trans., c. Orlat)

Notiță de la G. Bariț: „*Boboul* este o șubă, îmbrăcăminte dasupra mare, port din districtul Făgărașului..."

„*Bubău*, la plural *buboană*" (I. Georgescu, Trans., Făgăraș, c. Scorei).

„S a r i c a se numește și *bobou*" (D. Pop, Trans., Făgăraș, c. Copăcel).

„Deosebitele feluri de țesături țărănești sînt: plocad, procov, saci, desaghi de păr, strai, *băbău*, velințe..." (G. Secăreanu, Dîmbovița, c. Runcu).

„*Băbău* este o țesătură țărănească din păr de capră și puțină lînă..." (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

Lexicon Budan: „*Bubău* = s a r i c ă, ein von einer Seite zottiges Oberkleid".

Pisone, *Dict.*, 39: „*Băbău* = z e c h e, ț u n d r ă, manteau grossier pour les paysans; îmbrăcat cu *băbău* = vêtu d'un manteau grossier".

Cihac (II, 485) cunoaște numai forma *bubău* și trage cuvîntul din maghiarul g u b o, care are același înțeles. Eu însumi aprobasem altădată această etimologie, explicînd-o *(Cuc. d. bătr.* I, 271) prin asimilațiune consonantică regresivă peste silabă: $g + b = b + b$ și alăturînd-o cu o altă ecuațiune tot din Cihac: „românul b u m b = maghiarul g o m b".

După Laurian-Massim *(Dict.* I, 79) *bubău* vine din b o m b y x = βόμβυξ „verme de mătasă", însemnînd „veșmînt b o m b i c e u". În sprijinul acestei etimologii Laurian-Massim ar fi putut aduce multe din medio-greaca și din medio-latina, bunăoară formele βάμβαξ și βαμβάκιον, b a m b a c i n u m = „tela facta ex b a m b a c e", „meum b o m b i c u m et meas pellicias" etc. (Du Cange).

Astăzi, grație noului material adunat, nici ipoteza Laurian-Massim, dar nici aceea a lui Cihac, nu ne mulțumesc, căci:

1. Cuvîntul se constată a fi fost răspîndit în România întreagă, nu numai peste Carpați, și deci originea maghiară devine, nu zic imposibilă, dar mai puțin probabilă.

2. Termenii ciobănești, între cari putem să punem și pe *băbău*, au trecut generalmente de la români la unguri, iar nu viceversa.

3. Analogia fonetică cu „bumb = ung. g o m b“ e riscată, de vreme ce femininul român „boambă“ în loc de „boabă“ lasă a crede că și masculinul „bumb“ nu este decît o formă nazalizată pentru „bob“, nasturul fiind mic și rotund ca un „bob“, printr-o metaforă nu departe de aceea care ne întîmpină în francezul „bonton“ sau în germanul „Knopf“.

4. Graiul românesc nazalizează uneori o vocală, dar mai niciodată din contra nu suprimă o nazală organică, și prin urmare *băbău* nu pare a se trage dintr-un b ă m b ă u, adecă din greco-latinul b o m b y x, de unde vine al nostru „bumbac“.

5. Între doi *b* trebuia neapărat să se mănțină vocala labială *u (o)*, așa că maghiarul g u b o nu putea să treacă la români în *băbău*, ci ar fi rămas exclusiv *bubău* sau *bobou*.

De unde dară vine cuvîntul?

Sub raportul formei, față cu cele trei varianturi vocalice: *băbău*, *bobou* și *bubău*, este sigur că cel mai vechi e *băbău*, iar celelalte se datorează treptat numai acțiunii labializatoare a celor doi *b*.

Sub raportul sensului, *băbău* însemnează o manta l u n g ă, u r i c i o a s ă și p ă r o a s ă.

Știindu-se nuanța cea pejorativă proprie cuvîntul b a b ă, mai ales atunci cînd i se dă un sufix bărbătesc ca în „babaș“, „băban“, „băboi“, lungul, uriciosul și părosul *băbău*, printr-o metaforă lesne de înțeles, nu este altceva decît b a b ă cu sufixul augmentativ -ă u; sîntem dară departe de g u b o, ca și de b o m b y x.

Această etimologie, atît de simplă, se mai întărește prin împregiurarea că în multe localități flăcăii și bărbații cei tineri se feresc de a purta b ă b a u ă, rezervîndu-le bătrînilor.

Așa despre ardelenii din Rășinar, d-na Aurelia Goga (Silv. Moldovan, *Țara noastră*, p. 127) zice: „Mai poartă cei mai bătrîni vara așanumitul *bobou*, o haină lungă, neagră, cu mînecile foarte lungi, făcută din pănură de casă; *boboul* se pune numai pe umeri, fără a-l îmbrăca pe mîneci, fiind acelea foarte lungi. C e i t i n e r i n u p o a r t ă *bobou*“.

Apoi la ardelenii de la Avrig *(ibid.*, 174) mamele îmbracă pe copii cu o „sarică mică“ numită *bubou* și b u b o i a ș.

Un om sau un copil cu *băbău* are pe deplin înfățișarea cea informă a cozonacilor numiți b a b ă, cînd sînt bine crescuți (v. mai sus, p. 61), sau a acelor figure de peatră în felul „B a b e i-D o c h i a“, foarte numeroase pe movilele din Rusia meridională și pe cari poporul le numește b a b e.

v. *Babă*. — *-ău*. — *Sarică*. — *Seghe*. — *Țundră*...

BĂBEANU (plur. *Băbeni)*, n. pr. m. pers.: nom d'une famille noble valaque. La feminin B ă b e a n c ă. *Băbenii*, boieri de a doua mînă sau mai mult moșneni, se par a fi fost din districtul Vîlcii, vecini cu Otetelișenii.

În lungul și interesantul testament al vornicului Ilie Otetelișanu din 1732 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurezul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 571): „pétece de moșie de pen prejur ce mai am de cumpărături: Gergeni jumătate din partea mătușii méle Ilinca, în Zbărciogeni de la Barbul Cojocariul, în Mereșani de la Stroe *Băbeanul* din B ă b e n i i de la Radul Berendei...“

Crisov muntenesc de la Mihaiu Racoviță din 1742 *(Cond. ms. a*
354 *mănăstirii Vieroșul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 19): „și s-au scris hrisovul

acesta în anul dintăi într-a doao domnie a domniei méle aici în orașul scaunului în București de Mihai logofăt *Băbeanul...*"

Într-un alt crisov din același an *(Cond. ms. a măn. Nucetul*, în Arh. Stat., f. 61): „Mihai logofătul feciorul Tomei *Băbean*".

Adjectivul b ă b e n e s c , probabil „proprietate a unui *Băbeanu*", ne întîmpină în următorul zapis muntenesc din 1669 *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroșul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 69 b): „Adică eu Marco den Vulpești, fecĭorul luĭ Slav, scris-am acest al mieu zapis să fie dă credință la mâna jupânului Fierăi vel logofăt, ca să să știe că am venit eu dă a mea bună voe la dumnealui dă m-am vândut rumân drept trei mii dă bani gata, șă m-am vândut eu dă a mea bună voe șă cu toți fecĭorii miei șă toată partea mea dă ocină, care o am cumpărat dă la mătușă-mea Călină dăn funiĭa b ă b e n e a s c ă..."

v. *Băbeni. — Slăvitescu.*

BĂBEASCĂ, s.f.; t. de botan.: variété de raisin. Se întrebuințează mai ales în regiunea Tecuciului, unde se zice și „ p o a m ă *băbească*". Nu este altceva decît adjectivul b ă b e a s c ă substantivat prin subînțelegerea „poamă". Rostirea obicinuită moldovenească este *babască.*

„Varietățile poamei negre sînt: *băbască*, tare, păsărească și coarnă" (C. Dămăcescu, Tecuci, c. Visurești).

„Un fel de strugure se numește p o a m ă *băbască*" (A. Negri, Tecuci, c. Poiana).

„Poama *băbască* este cu boabele mari negre" (G. Bunescu, Tecuci, c. Brăhășești).

„*Băbească* este o poamă neagră cu boabele rare..." (I. Chirvăsuță, Tecuci, c. Ionășești).

E interesant sinonimul: p o a m ă c r ă c a n ă.

„Poamă *băbească* sau c r ă c a n ă" (Preut I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

v. *Băbesc. — Crăcană. — Strugur.*

BĂBENÈSC. — v. *Băbeanu.*

BĂBÈNI, s.m. plur.; t. de géogr.: nom de certains villages en Valachie. În Moldova, pare-mi-se, nu există nici un sat numit *Băbeni*, ci numai în Muntenia, și mai ales peste Olt.

Act din 1573 *(Doc. Rom.* II, nr. 36, în Arh. Stat. din Buc): „adecă eu Evtemie egumenul ot Bistrița cum să se știe č-am cheltuit pre ĭazul de moară de la *Băbéni...*"

Zapis oltenesc din 1644 *(Doc. Rom.* I, nr. 309, în Arh. Stat. din Buc.): „Adécă noi fičori Zahariĭai log ot *Băbenii* anume Préda post și Iscrul post și Zahariĭa, scris-am acesta al nostru zapis ca să fiĭa dea mare credĭințe la mâna părĭințelui Stefan dé la mănăstire ot Coziĭa, cum să să știe că am văîndut ocina dé la Frăsinet partea noastră toată..."

Alt zapis din 1645: „de la fečorii Zahariei log ot *Băbéni* anume de la Zahariĭa și de la Ionŭ peh și Iscrul..."

Opisul veniturilor mănăstirești din 1827: „mănăstirea *Băbenii* sud Slam Rămnic, închinată la velà ot Ioanina".

Băbeni, plural de la B ă b e a n, însemnează literalmente „locuitor din B a b a“ sau „venit din B a b a“. Ar fi interesant de a urmări localitatea B a b a, de unde se trag *Băbenii*.

v. *Băbeanu*.

[1]BĂBESC, -EASCĂ, adj.: de vieille, appartenant aux vieilles; altmütterlich, altweiberhaft. De felul cum fac, sau de felul cum cred b a b e l e. Totdauna se întrebuinţează cu o nuanţă de despreţ.

Laurian-Massim: „port *băbesc;* vorbe *băbeşti*“.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Paul. ad Tim.* I, IV, 7:

„Iară de cuvintele spurcate şi *băbeşti* te leapădă...“	„Ineptas autem et a n i l e s fabulas devita...“

În contextul grecesc: γραώδεις μύθους...

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom., p. 70): „Că voroava frumoasă la cei cunoscători de n-ar mai sfîrşi, încă mai plăcută ar fi; iară cei necunoscători mai tare dulceaţă în basnele *băbeşti* decît în sentenţiile filosofeşti află...“

Acelaşi, *Chron.* I, 299: „... să ispitească, custura este în teacă? şi de este, oare sabie slujitorească? şi tăioasă este? au tîmpă custură *băbască*, şi numai de covăţi răzătoare este?...“

Aci se poate observa că femininul *băbească* se rosteşte pînă astăzi în Moldova *băbaseă*, întocmai ca la Cantemir.

A. Odobescu, *Scrieri*, t. III, p. 245: „Aşa îl învăţase jupineasa Albina, care se pricepea la tot felul de farmece *băbeşti*...“

v. *Babă*. — *Băbeşte*. — *Băbească*.

[2]BĂBÈSC (*băbit, băbire*), vb.; 1. assister les femmes qui sont en travail d'enfant, exercer la profession de sage-femme; 2. être vieille femme, vivre comme une vieille femme.

În primul sens, *băbesc* = serb. b a b i m „obstetricem ago“ se zice în Bănat, unde substantivul b a b ă are înţelesul de „sage-femme“. Sinonim cu al nostru m o ş e s c.

Dicţionarul ms. bănăţean circa 1670 (*Col. l. Tr.* 1883, p. 426): „*Băbesc* = obstetricor“.

În sensul al doilea cuvîntul se întrebuinţează la toţi românii.

Laurian-Massim: „A *băbi*, a petrece etatea de b a b ă, a fi b a b ă. De ex. mulţi ani a mai *băbit* şi astă muiere!“

v. *Babă*. — *Moşesc*.

BĂBÈŞTE, adv.; „en vieille femme, comme une vieille“ (Pontbriant). A face, a vorbi, a se purta ca o b a b ă. Eşti fată tînără şi totuşi te-mbraci *băbeşte*. Nu mai vorbiţi *băbeşte*!

v. *Babă*. — [1]*Băbesc*.

BĂBÌCĂ (sans pluriel), s.f.; t. famil.: petite chère vieille. Deminutiv
356 din b a b ă. Sinonim cu b ă b u c ă, dar cu o nuanţă şi mai dezmierdă-

toare. Cihac și Laurian-Massim nu cunosc pe b ă b u c ă, ci numai pe *băbică*.

v. *Băbucă. —-ică.*

BĂBÌCI, s.m.; n. pr., t. de géogr.: village dans la Petite-Valachie. Comună mare în districtul Romanați: „Mai multe măguri încongiură satul, și aproape de Olt se observă niște ruine, desigur romane“ (Locusteanu, *Dicț.*, 35).

v. *Babă. — Babici.*

BĂBÎRE } — v. ²*Băbesc.*
BĂBÎT }

BĂBÎȚĂ (plur. *băbițe)*, s.f.; t. famil.: petite chère vieille. Deminutiv din b a b ă. Sinonim cu b ă b u ț ă, dar cu o nuanță și mai dezmierdătoare. Cihac și Laurian-Massim nu cunosc pe b ă b u ț ă, ci numai pe *băbiță*.

v. *Băbuță. —-iță.*

BĂBÎRCĂ (plur. *băbîrce)*, s.f.; t. famil.: 1. vieille peau, vieille ridée; 2. barbon, petit vieillard.

Cu sensul al doilea acest cuvînt este indicat numai de Pontbriant, deși nu este rar în graiul familiar despre un moșneag cu o înfățișare de b a b ă, mic, slab sau spîn. Este și mai pejorativ decît sinonimul b ă b a n.

Cu primul sens, care e cel fundamental, *băbîrcă* este o b a b ă neplăcută, supărăcioasă, dar mai puțin rea decît o b ă b o r n i ț ă. De b ă b o r n i ț ă se teme și fuge omul: pe *băbîrca* o desprețuiește numai.

Lexicon Budan: „*Băbîrcă* se zice în chip de batjocură muierilor celor trecute, das Mütterchen, die Vettel“.

Laurian-Massim cred că: „în *băbîrcă* pare a se fi combinat și conceptul de z b î r c i r e, și de aci în batjocură: babă zbîrcită, babă foarte bătrînă“.

Despre adevărata derivațiune a acestui cuvînt, care etimologicește n-are a face cu z b î r c i r e,

v. *Băborniță.*

BĂBÎRNĂC s. **BOBÎRNĂC** (plur. *băbîrnace*, *bobîrnace)*, s.n.; 1. t. famil.: chiquenaude, croquignole, fig.: affront, reproche; 2. nom d'un jeu d'enfant. Rostirea cea obicinuită este *bobîrnac*, cu *ă* scăzut la labialul *o* din cauza celor doi *b*, forma cea organică fiind *băbîrnac*, care se mai aude uneori în grai.

Dr. Polysu: „*Băbîrnac* s. *bobîrnac* = der Nasenstüber“.

Laurian-Massim: „*Bobîrnac* = lovitură peste nas sau la alt loc cu degetul de mijloc pus așa sub degetul cel mare încît scapă de sub acesta cu violență. A d a, a l u a *bobîrnace*. Proverb: a da *bobîrnace* = a împuta, a mustra, a tăia nasul; a lua *bobîrnace* = a primi imputări, mustrări etc.“

Delavrancea, *Paraziții*, p. 306: „Își ștergea ghetele cu batista, dedea necontenit *bobîrnace* gunoaielor de pe haine, și după *bobîrnac* sufla de trei ori, scurt și repede...“

Basmul *Cele douăsprezece fete de împărat* (Ispirescu, *Legende*, p. 232): „Grădinarul fu bun bucuros să-l primească, cînd îl văzu așa curățel, căci dobîndise pînă atunci cîteva *bobîrnace* de la fetele împăratului că bagă argați tot ce este mai uricios..."

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 33: „Stăi acum să-ți dau un *bobîrnac*, zise românul neamțului, și bea-ți berea; eu însă îmi voi bea vinișorul meu de Drăgășani, ca să nu mai stric orzul pe gîște..."

„De-a *bobîrnacul* este un joc copilăresc, care se joacă cu cinci petricele sau goanțe" (P. Olteanu, Trans., Hațeg).

„De-a *bobîrnacul* se joacă cu mai multe petricele, aruncîndu-le în sus spre a le prinde cu dosul mînei" (C. Corbeanu, Olt., c. Alimănești; I. Vulcănescu, Dolj, c. Pelești).

În acest joc copilăresc, care pare a fi propriu regiunii Oltului, *bobîrnacul* însemnează că petricelele, dacă nu sînt prinse cu dibăcie, pot cădea pe nasul copilului.

Bobîrnac, organic *băbîrnac*, n-are a face cu bob, „fève", de unde-l trage Cihac și Laurian-Massim din cauza simplei asemănări fonetice între bob și între forma cea labializată.

Sensul cel fundamental al cuvîntului este o pedeapsă ușoară, dar rușinoasă, și acest sens ne duce d-a dreptul la o vorbă conservată pînă astăzi, pare-ni-se, numai în Banat: băbîrnă, labializat bobîrnă.

„Bobîrnă se zice la arest. Cînd duce pe cineva la închisoare, privitorii, dacă voiesc să-l huiduiască, strigă după el: hait la bobîrnă cu tine!" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

A fi huiduit mergînd la bobîrnă și a primi *bobîrnace* este deopotrivă „subir un affront".

Costinescu, *Vocab.* I, 118, aduce și un verb: bobîrnăcesc pe cineva: „nasarder, croquignoter", care se aplică tot așa de bine la huiduirea cea bănățenească: „hait la bobîrnă!"

Băbîrnac este învederat o formațiune deminutivală din băbîrnă, cuvînt despre a cărui origine

v. *Cobîrnă.* — *Bobîrnăcesc.*

BĂBÎRNĂ. — v. *Băbîrnac.*

[1]BĂBÒI. — *Baboi.*

[2]BĂBÒI (sans pluriel), s.m.; t. famil.: vieille virago; femme âgée, grande, robuste et méchante. Sinonim cu hîrcă. Format din babă prin sufixul augmentativ -oi de gen bărbătesc, întocmai ca „fătoi" din „fată", probabil chiar după analogia acestui din urmă.

I. Creangă, *Povești* I, 97: „Hîrca nu doar că șoptea și îmbla cătinel ca să n-o audă împăratul, ci avea grijă să n-o audă din odaia de alăturea un credincios al împăratului, care în toate zilele îmbla cu dînsul la vînat. Și cum s-a depărtat *băboiul* de acolo, nenorocita drumeață a îngenunchiat lîngă patul soțului ei..."

v. *Babă.* — *Fătoi.* — *-oi.*

BĂBÒRNIȚĂ (plur. *băborniţe*), s.f.; t. famil.: vieille sorcière, vieille femme laide et acariâtre. *Băborniţă* prin sufixul -n i ţ ă, ca şi b ă b î r c ă prin sufixul -c ă, s-au format deopotrivă dintr-o tulpină b a b u r ă, care se recunoaşte şi la serbi iarăşi într-o compoziţiune: b a b u r i n a (Karadžić), pe cînd simplul b a b u r ă s-a perdut şi acolo, dar s-a păstrat în dialectul sloven: b a bù r a „ein verächtliches Weib" (Murko).

O b ă b î r c ă este mai puţin rea şi slută decît o *băborniţă*. Cihac (II, 4) grămădeşte la un loc: „b ă b ă c h i e, b ă b î r c ă, b ă b ă t i e, b ă b i c ă, b ă b i ţ ă, *băborniţă*, b ă b u ş c ă", toate cu aceeaşi explicaţiune de „vieille femme", deşi numai „băbică" şi „băbiţă", mai bine b ă b u c ă şi b ă b u ţ ă, se pot considera ca ecuivalente, iar celelalte toate (observăm că „băbăchie" nu este decît o variantă fonetică pentru „băbătie") se deosebesc fiecare una de alta prin nuanţe de sens foarte caracteristice, cari românizează aşa-zicînd prototipul slavic b a b ă.

Imaginea poporană a iadului:

„Încrezuţii satului
Tăiau lemne dracului,
Şi juratul satului
Cără apă dracului,
Iar vornicul satului
Ţinea talpa iadului;
Băborniţa d r a c u l u i
Ce ia mana vacilor
Era calul dracilor:
Doisprezece mi-o ţinea,
Şeaua pe dînsa punea..."

(Marian, *Satire popor.*, 72)

Alexandri, *Chiriţa în provincie*, act II, sc. 4:

„Vai! *băborniţă* bătrînă,
Bine că te-am pus la mînă,
Cum te-oi mai suci!..."

I. Creangă, *Poveşti* I, 99:

„— Doamne, stăpînă, Doamne! Ce-am văzut eu! Femeia ceea are acum o tipsie de aur şi o cloşcă de aur, cu puii tot de aur aşa de frumoşi, de-ţi fug ochii pe dînşii!

Băborniţa, cum aude aceasta, pe loc trimite s-o cheme, zicînd în gîndul său: după ce îmblă ea, nu se mănîncă...

Şi cum vine străina, h o a n g h i n a pune mîna şi pe tablaua cea de aur..."

Rădulescu-Niger, *Rustice* III, 11: „Toţi se scutură, se spală; toţi aleargă de pe unde erau la muncă şi se înşiruic, jos pe iarbă, denaintea a două rînduri de făşii de zăblău. E masa obştească. O *băborniţă* le-aruncă din grabă o halcă de mămăligă, la faţă nu prea aidoma aurului; un isprăvnicel le împarte rachiu..."

v. *Babă*. — *Bâbîrcă*.

BĂBŪCĂ (sans pluriel), s.f.; t. famil.: petite chère vieille. Deminutiv dezmierdător din b a b ă. Sinonim cu b ă b u ţ ă, dar însemnînd o vrîstă mai înaintată. Termen dezmierdător pentru femei bătrîne drăgălaşe.

Albina Carpaților, 1879, p. 332: „Cînd se vede mircasa așezată în mijlocul casei pe un scaun cu perină, atunci drept că nici n-ar ști pe ce lume e, de n-ar trezi-o *băbuca* cea bătrînă, care aduce o ceapă frîntă și i-o dă pe la ochi ca să plîngă nițel...“

În Moldova se aude și o formă mai dezmierdătoare b ă b u i e, după analogia lui „duduie“ din „duducă“.

v. *Babă*. — *Băbuță*. — *Băbușcă*.

BĂBÙIE. — v. *Băbucă*.

BĂBUREAZĂ, vb. impers.: il pleut à grosses gouttes.

v. *Babură*.

BĂBÙȘCĂ(plur. *băbuște)*, s.f.; 1. t. famil.: petite vieille, chère vieillotte; 2. petit oiseau chanteur vieilli, qui ne chante plus; 3. t. de zool.: très petit poisson en général, alevin, perca fluviatilis; 4. t. de botan.: sorte d'herbe. Deminutiv din b a b ă, în genere cu o nuanță dezmierdătoare. În primul sens e sinonim cu b ă b u ț ă, cu b ă b u c ă și cu b ă b ă t i e; în sensul al treilea, cu b a b o i sau b a b o i a ș, cu p l e v u ș c ă, cu p e t r o ș e l etc.

1. *Băbușcă* „chère vieillotte“.

Vorbind bărbatul către sau despre nevastă-sa:

I. Creangă, *Povești* I, 75: „Slavă ție, Doamne! zise moșneagul, că pot să duc și b a b e i mele o mîngîiere! Mai știu eu! Poate ori că Dumnezeu ori că dracul i-a dat în gînd, ieri noapte, de una ca asta. Și cum ajunse acasă, zise: iaca, măi *băbușcă*, ce odor ți-am adus eu!...“

Ibidem, I, 111: „...biata *băbușca* lui era uneori și răzbucuroasă în sufletul ei să-l vadă cum l-a vedea urnit de acasă. Se vede lucru că și moș Nichifor era făcut pe drumuri...“

Ibidem, p. 135:

„Sărmana *băbușca* mea,
Fie bună, fie rea,
Am să țin casă cu ea!...“

P. Ispirescu, snoava *Cîtea-n varză (Col. l. Tr.*, 1882, p. 127): „Ce-i faci tu foamei? că sîrbul nu putea dormi. Începu iar să strige:

— B a b o, *babușcă*! Scoal' de-mi dă ceva de mîncare, că mă sfîrșesc de tot...“

Vorbind prietenește către sau despre o femeie bătrînă în genere:

La Jipescu, *Opincaru*, p. 44, o convorbire de țărani:

„—...Îți cat la obraz, c-acu ți l-aș terfeli!

— Dă-i dă-l lasă, *băbușco*!

— Că ia tacă-ți fleoanca și ție, Stîrceo! Nu vezi că-mi crapă hierea-n mine dă supăr și dă ciudă?...“

Balada *Voicu:*

„— Uiuiu, *băbușca* mea,
Ce mai cauți pe-acolea?
— Am venit l-al meu fecior,
Ca să-l ieu să mi-l însor...“

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 309)

Despre bătrînă mică și drăgălașă, la Rădulescu-Niger, *Rustice* III, 391, tablou de copii:

„Se joacă de-a boierii și tot ca ei se ceartă;
Ca două mici *băbuște* se pup, apoi se iartă;
Și fuga vin la mine ca basme să le spun..."

2. *Băbușcă* „petit oiseau vieilli", termen dezmierdător ca și în sensul de mai sus.

G.D. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 123: „*Babușcă* se numește sticletele, scatiul și orice pasăre îmbătrînită, care nu mai cîntă..."

Basmul *Sărăcia din casă* (Ispirescu, *Legende*, p. 209): „Și d-atunci a rămas de vînătorii sînt săraci, fiindcă-și perd vremea prin colții de peatră, prin mărăcini, umblînd toată ziua pînă să împuște și ei cîte vro *babușcă* de nu știu care păserică..."

3. *Băbușcă* „alevin".

Laurian-Massim: „*Băbușcă*, pește mic și mărunt = b a b o i, p l e v u ș c ă."

Această formă în loc de b a b o i se întrebuințează mai ales în Dobrogea (N. Ludovic, Dobr., c. Niculițel), unde se aude însă și b ă b o i (G. Eftușescu, Dobr., c. Ciobanul).

4. *Babușcă* „sorte d'herbe".

Termenul se aude mai cu samă în partea de jos a Moldovei.

„*Băbușca* este un fel de iarbă crescînd foarte deasă, pînă la înălțime de 11 cm" (Preut G. Rotariu, Tutova, c. Grăjdeni; C. Bumbar, Tut., c. Bursucani; D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu; Preut T. Jalbă, Tecuci, c. Corod).

Să mai adăugăm în treacăt că între numiri de oi la valahii din Moravia se aude *babușca* și b a b a n a (T. Burada, *Călăt. la rom. din Mor.*, p. 13).

v. *Babă*. — *Babană*. — *Baboi*. — *Băbătie*. — *Băbucă*. — *Băbuță*...

BĂBÙT. — v. *Car.*

BĂBÙȚĂ (plur. *băbuțe*), s.f.; t. famil.: femme mariée âgée, mais coquette. Deminutiv dezmierdător din b a b ă. *Băbuța* e mai tînără decît b ă b u c a; ba încă fetele mari sînt dispuse a privi ca *băbuță* pe orice femeie măritată.

Cîntec din Moldova:

„Frunză verde de-alunică,
Ce să facem noi, fetică?
Cîți flăcăi ni se rădică,
Toți *băbuțele*-i apucă;
Să ne strîngem fete multe,
Să dăm răvașul la curte;
Să iasă răvașul bun —
Să dăm la b a b e surgun..."

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 154)

În jocul copilăresc „d-a luminărica“:

„— Und'te duci, *băbuță*?
— La bisericuță.
— Să mergem și noi?
— Haide, măiculiță!
Dar nu care cumva
Să faceți pe drum ceva.
— Nu, *băbuțo*, nu...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 198)

v. *Babă*. — *Băbucă*.

BĂCÀL.—v. [1]*Băcan*.

BĂCĂLĂ. — v. [1]*Bîca*.

[1]**BĂCÀN** s. **BĂCÀL** (pl. *băcani*, *băcali*), s.m.; épicier. „Negutitor în mărunt de feluri de obiecte pentru hrană, orez, undelemn, mezele etc.“ (Costinescu). Cuvîntul ne vine prin turci din arabul b a k k ā l „marchand de légumes et d'autres comestibles“ (Șăineanu, *Elem. turc.*, 11); prin urmare, forma cea originală s-a conservat la moldoveni în *băcal*, rostit mai adesea *bacal*, pe cînd muntenii și ardelenii au romanizat-o în *băcan*, ca și cînd ea ar avea sufixul -a n, ca în „lipscan“.

Constantin Brîncoveanu, *Condica vistieriei*, 1693, ed. Aricescu, p. 175: „unt ce au dat *băcanii*, care s-au trimis la Dărstor la Capichehaĭaoa Hanuluĭ...“

A. Pann, *Povestea vorbei* II, 8:

„Îl îndreaptă pe fereastră, dîndu-i în mînă un ban,
Zicîndu-i: na, ține asta și mergi colea la *băcan*
Să-ți dea mezelicuri, pîine și o carafă de vin...“

C. Negruzzi, *Scrisoarea XXV*: „am să-l dau calfă la vrun lipscan sau la vrun *bacal*, să-nvețe negutitoria...“

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 62: „furnicele strîng, economisesc ca *băcanii*, bob cu bob, firimitură cu firimitură...“

Negotul de *băcan* a fost totdauna privit ca mai lucrativ și mai sigur decît alte feluri de negoț. De aceea, după *Așezămîntul* moldovenesc al lui Grigorie-vodă Ghica din 1776 (ed. Răsțan, p. 14), în Iași „starostele de *băcali*“ plătea p o c l o n anual agiei cîte 30 lei, mai mult cu 10 lei decît toți ceilalți starosti.

Cuvîntul, deși turcesc, sau mai bine arabesc, totuși a fost introdus la noi prin greci, cari se par a fi fost cei întîi *băcani* în România.

Într-un act moldovenesc din 1669, scris în Iași, sînt menționați: „Drosea ce am fost staroste de blănari, și Petco *băcalul* și Gheorghie But *băcal*...“, apoi ambii *băcali* sînt iscăliți grecește: Γοργις Μπουτης μαρτηρας — Πετηκος μ π α κ α λ η ς μαρτηρας (*Arh. ist.* I, p. 136).

Băcan și g r e c ajunseseră la noi într-un timp a fi ca și sinonimi.

C. Negruzzi, *Muza de la Burdujeni*, sc. 10:

„Zău, cuconiță, păcatu mare!
Eu văd că g r e c u l aista are
Lucruri plăcute, bune bucate,

Tot cam sărate și chipărate;
Știu că stomacul mi-ar fi tot plin
Dacă *bacalul* mi-ar fi stăpîn..."

Laurian-Massim: „B ă c ă n e a s ă = 1. care ține o b ă c ă n i e ; 2. muierea unui *băcan*".

v. *Băcănie.*

²BĂCĂN, s.m.; t. de comm.: couleur rouge extraite de bois de Brésil. „*Băcan*, lemn bun de văpsea roșie, și în specie roșul cu care muierile își direg și roșesc fața" (Laurian-Massim).

I. Creangă, *Scrieri* I, 112: „iaca se trezește la spatele lui cu jupîn Știrul din Tîrgul Neamțului, negustor de *băcan*, inuri, ghileală, sulimineală, boia de păr..."

Delavrancea, *Paraziții*, p. 161:

„— Ce prostie! Ouă roșii? Nu e mai bine să le mîncăm proaspete? Ouă roșii, ouă ținute.

— Să roșim puțintele.

— Dacă roșim puține, ardem focul degeaba, cumpărăm d-a surda *băcanul*. Cheltuială zadarnică..."

Ibid., p. 152: „Vardiști naționali cu coade de cocoș muiate în *băcan*..."

Costinescu: „*Băcan*, un lemn roșu cu a cărui apă feartă se roșesc ouăle etc."

Despre originea cuvîntului,

v. *²Bacan.*

³BĂCĂN.
BĂCANI. } — v. *¹Bic.*

BĂCĂLÀIE. — v. *¹Bic.*

¹BĂCĂLÌE. — v. *Băcănie.*

²BĂCĂLIE. — v. *Văcălie.*

BĂCĂNEASĂ. — v. *¹Băcan.* — *-easă.*

¹BĂCĂNÈSC *(băcănit, băcănire)*, vb., teindre en rouge avec du bois de Brésil. Laurian-Massim: „a s e *băcăni*=a se drege cu roșu, a-și da roșu pe față, se zice de muieri". A *băcăni* o u ă l e .

v. *²Băcan.*

²BĂCĂNÈSC, -EASCĂ, adj.; d'épicier, appartenant à un épicier. Lucrul *băcănesc*. Socoteală *băcănească*. Se zice însă mai obicinuit: d e băcan, d e băcănească.

v. *¹Băcan.*

BĂCĂNÌE s. **BĂCĂLÌE** (plur. *băcănii, băcălii)*, s.f.; epicerie, droguerie. Cuvîntul are trei accepțiuni: 1. prăvălia unde se vînd coloniale; 2. „tot ce se pune în bucate spre a le face gustoase și mai ales înțepătoare la limbă“ (Laurian-Massim); 3. profesiunea de b ă c a n .

1. *Băcănie* ca prăvălie.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 26: „Clăcașul să nu poată să deschiză *băcănie* pe moșie de nu să va tocmi cu stăpînul...“

A. Pann, *Povestea vorbei* I, 64:

„... un mare ulcior luînd
Și pe gură un burete înlăuntru lui băgînd,
Se duse la *băcănie* cu dînsul numaidecît
Și poruncește să-l umple cu untdelemn pînă-n gît;
După ce-l umple b ă c a n u l, el atunci cu grai semeț
Îl întreabă ca să-i spuie: cum îl vinde? cu ce preț?...“

Jocul „de-a gîsca“ în Bucovina:

„Că făceam 12 alămîie
Și le dam la *băcălie*...“

(Marian, *Înmorm.*, 218)

2. *Băcănie* = marfă ce se vinde de un b ă c a n.

Balada *Chiva:*

„La Brăila-n vale
Șeapte bolozale
Și șeapte sandale
Descarc la zamboale
Și-ncarc la stamboale,
Descarc *băcălii*
Și-ncarc dimerlii
Tot de grîu mărunt
Și de arnăut...“

Ion Ghica, *Scrisoarea IV:* „Cînd era la cîte un ziafet, își sufleca mînecile și iată cum frigea mielul: îl înjunghia, îl spinteca, îi scotea pîntecele, îl cosea la loc și-l acoperea cu pelea, după aceea îl băga într-o groapă plină de jaratec cu curpeni de viță sălbatecă, unde-l lăsa pînă cînd pocnea ca un tun; atunci îl scotea, îl învălea într-o pînză și-l ungea cu un fel de salță inventată de dînsul, făcută cu vin amestecat cu usturoi pisat și cu *băcănii*, cu lămîie și cu sare...“

3. *Băcănie* = profesiunea de b ă c a n.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 284:

„Că boierul de divan
A s-agiungă baccevan
Și să strige pe Socac,
Vănzănd tot praji și spănac;
Aceasta de nu le vine
Și vor să trăiască bine,
Apuce-s' de *băcălie*,
Că-i mai mare boierie...“

Prin români, *băcănie* a trecut și la unguri: b a k o n y á s cu același sens (I. Szinnyei, în *Ungaria* din Cluj, 1893, p. 286).

v. [1]*Băcan.* — *-ie.*

BĂCĂNIOARĂ (plur. *băcănioare*), s.f.; petite épicerie. Deminutiv din b ă c ă n i e.

Opisul veniturilor mănăstirești din 1827 *(Doc. Rom.* II, nr. 2., p. 3 și 11, în Arh. Stat. din Buc.): „arenda unei *băcănioare* 180 taleri", pe cînd „b ă c ă n i a cea mare" era arendată cu 900.

v. *Băcănie.* — *-oară.*

BĂCĂU.
BĂCĂUAN. } — v. *Bacău.*

BĂCÈNI
BĂCÈȘTI } — v. [1]*Bîc.*

BĂCÌE (sans pluriel), s.f.; t. pastor.: endroit de la bergerie où demeurent les bergers et où l'on fabrique le fromage. B a c i u l fiind cel mai mare dintre ciobani și principala-i sarcină fiind facerea brînzei, de aci *băcie* se cheamă partea stînei unde se face brînză și unde șed ciobanii.

„Coliba în care locuiesc ciobanii și unde se fabrică brînza se zice *băcie*" (Mehedinți, c. Isverna, Preut R. Popescu).

De la români cuvîntul a trecut nu numai la serbi: „b a č i i a = locus et casa mulgendis. aestate ovibus" (Karadžić), dar încă și în dialectul bulgar occidental b a č i i a (бачия), cu accentul pe *i*, se cheamă totalitatea sarcinelor de îngrijire a unei turme de oi, iar verbul b a č v a m (бачвам) „b ă c i u i e s c " = a lua din lapte și din altele partea ce se cuvine după datină celui însărcinat cu îngrijirea turmei (Marinov, în Сборник, t. X, 221).

Este de observat că în acel dialect bulgar există o mulțime de elemente lexice curat românești de origine latină, dintre cari vom aduce aci următoarele trei, luîndu-le numai din literele *a* și *b:*

a r a n i i a (аранния) „o mare căldare" (Marinov, *op. cit.*, p. 218) = — românul a r ă m i e „grand chaudron en cuivre" din lat. *aeramen* = ital. *rame* = portug. *arame* etc.

v. [2]*Arămie.*

b u n i c a (бъника) „o buruiană de leac pe care babele o întrebuințează și pentru fermece" (Marinov, *op. cit.*, p. 228) = românul b u n i c ă „grand-mère, vielle femme", deminutiv femeiesc din „bun" = lat. „bonus".

v. *Bunică.*

b u c i m i ș (бъчимиш), planta „Conium maculatum" (Marinov, *op. cit.*, p. 229) = românul b u c i m i ș, numele aceleiași plante, din „bucium", formă labializată din organicul „bucin" = lat. „bucinum".

v. *Buciumiș.* — *Băciuiesc.*

BĂCÌLĂ, s.m., n. pr. pers. Unul din interesanta listă de numi proprii, personale sau mitice, cu sufixul -i l ă, ca „Frățilă", „Plesnilă", „Bușilă", „Vintilă", „Zorilă", „Murgilă", „Serilă", „Flămînzilă" etc. *Băcilă* poate să fie o amplificațiune din numele personal B î c, mai curînd însă din B a c i.

În Țara Făgărașului se află trei familii române boierești purtînd fiecare numele ereditar *Băcilă*: una în satul Ludișor și două în Ucea-de-Jos (N. Densușianu, *Monum. p. ist. Făgăr.*, pag. 152—3). La 1630 trăia acolo boierul Oprea *Băcilă* (*Ibid.*, 20; cfr. Pușcariu, *Familiile nobile române*, p. 177).

v. ²*Baci.* — ¹*Bîc.* — *-ilă.*

BĂCIOACĂ. — v. *Băciulie.*

¹BĂCIÒC. — v. *Băciulie.*

²BĂCIÒC (plur. *Băciocești*), s.m.; n. pr. pers.: illustre famille noble moldave, depuis longtemps éteinte. Neamul *Băciocești*lor apare în istoria Moldovei sub Ion-vodă cel Cumplit, în timpul căruia unul din ei cumpărase o moșie, pe care i-a întărit-o apoi la 1585 domnul Petru cel Șchiop, cînd acel *Băcioc* era pîrcălab de Hotin. Să se observe că, după vechea ierarhie boierească din Moldova, pîrcălabul de Hotin ocupa locul imediat după cei doi mari-vornici și înainte de hatman (*Letop.* I, p. 104). Ba chiar un fost mare-vornic putea să fie numit pîrcălab de Hotin, atît de importantă era această funcțiune. În adevăr, același *Băcioc* fusese deja mare-vornic al Țării-de-Jos sub vodă Iancu Sasul între 1580—84 (Записки Одесск. Общ. Ист. t. IV, p. 313).

Crisovul cel din 1585 e publicat numai într-o traducere din slavonește (Codrescu, *Uricariul*, t. II, p. 254), în care numele e scris *Bucioc* în loc de *Băcioc*. Tot așa la Miron Costin ne întîmpină iarăși *Bucioc*, adecă cu vocala *ă* labializată în *u* prin acomodațiune cu *b*. Forma cea corectă însă, singură care se află în crisoave originale și-n iscălituri, este *Băcioc:* **Бъчок.**

Act moldovenesc din 1619 (*Arh. ist.* I, 2, p. 6): „Coste *Băcĭoc* vel dvornic dolnei zemli...“ și tot așa în iscălitură: „*Băcĭoc* dvornic“.

Tot forma *Băcioc* se recunoaște în transcripțiunea polonă B y c z e k la Sobieski și în transcripțiunea franceză B i c h o la Joppecourt, pe cari le vom vedea mai la vale.

Etimologia acestui nume poate să fie una din patru:

a) polonul b y c z e k (rusește бычекъ = бычокъ bohemește býček) „taurillon“ și „scarabaeus typhoeus“, în care caz originea *Băcioceștilor* ar fi polonă, de vreme ce cuvîntul ca vorbă comună n-a trecut la români;

b) deminutivul b ă c i o c din b a c i „maître-berger“, în antiteză cu augmentativul b ă c i o i ;

c) un deminutiv din numele personal țărănesc B î c e, deminutiv el însuși din numele personal țărănesc B î c .

d) vechiul cuvînt b ă c i o c „măciucă“.

v. ¹*Băcioi.* — ¹*Bîc.* — *Bîce.* — *Băciulie.*

Prima ipoteză trebui înlăturată, de vreme ce nu este probabil ca Petru cel Șchiop să fi încredințat unui polon, fie chiar numai de origine, tocmai cetatea Hotinului, vechiul bulevard al Moldovei contra Poloniei.

A doua ipoteză este slabă prin lipsa în grai a deminutivului b ă c i o c
366 din b a c i, din care se face numai deminutivul b ă c i u c ă.

A treia ipoteză nu este mai tare, căci nici deminutivul B ă c i o c din numele personal B î c nu e dovedit.

Rămîne dară numai ipoteza a patra, contra căriia nu se rădică nici o obiecțiune.

Fiul pîrcălabului de Hotin *Băcioc* a fost vestitul mare-vornic Costea *Băcioc*.

La 1603, sub vodă Ieremia Movilă, el avea boieria de clucer (Зап Од. Общ. IV, 343).

Pe la 1617 *Băcioc* comanda 2000 călărești în serviciul pretendentului Alexandru Movilă, pe care însă n-a zăbovit a-l părăsi, trecînd cu oastea cu tot la Radu-vodă Mihnea, numit domn al Moldovei: „se retira clandestinement et desbaucha bien deux mille chevaux qui le suivirent", zice contimporanul Joppecourt (Papiu, *Tesaur*, t. 2, p. 66); apoi peste puțin „le traistre *Bicho*" a tăiat Movileștilor între Cotnar și Botoșani drumul de retragere în Polonia, și astfel a fost principala cauză a căderii lor în mîna turcilor (Ibid., p. 73).

Domnia lui Gaspar-vodă Grațiani găsește pe *Băcioc* mare-vornic al Țărei-de-Jos.

Miron Costin, *Letop.* I, 237-8, povestind alianța lui Gaspar-vodă cu polonii contra turcilor: „Nu putea de tot slobod să hie în gîndul seu de boieri, carii, socotind cea de apoi să nu vie vre o peire țerii, nu-i pristănia boierii, dintre care mai cap era țerii pre atunce *Bucioc* vornicul Țerii-de-Jos; Vasilie-vodă era visternic mare la acea domnie. Ce în multe feliuri se ispitia să omoare o seamă de boieri, ca să hie singur slobod în faptele sale. Ce așa aevea nu se cuteza să-i omoare pentru țeară, că era *Bucioc* la țeară ales din toți, eară lui Vasilie-vodă i-au dat pricină că nu dă seamă de o samă de bani a visteriei, măcar că era hin de cununie, l-au băgat în temniță și l-au pus și la muncă, ear pre *Bucioc* au socotit să-l otrăvească. Și într-o zi oprindu-l la masă, și-au scornit voie bună, închinînd la *Bucioc* cu veselie, au pus de i-au dat otravă. În loc s-au simțit *Bucioc* otrăvit, și s-au și sculat de la masă și s-au dus la gazdă, avînd erbi împotriva otrăvii date de la un doftor prietin (v. *Doftor*), că aștepta el una ca aceea de la Gaspar-vodă. Îndată cît au luat erbi, au și început a vărsare otrava cu mare cumpănă de vieață. A doua zi s-au făcut răsbolit și Gaspar-vodă, dînd vina stolnicilor că au făcut bucatele cotlite. Văzînd grijă de vieață *Bucioc* vornicul, numai ce-i căută a pristănire cătră sfatul lui Gaspar-vodă ce avea așezat cu leșii..."

Se înșeală cronicarul cînd crede că *Băcioc* s-a făcut polonofil numai de groaza lui Gaspar-vodă. El fusese de demult înțeles cu polonii, precum o constată contimporanul Iacob Sobieski (*Comment. Chotinensis belli*, Dantisci, 1636, p. 33): „cum *Byczek*, nobili Moldavo, R e g i a s p a r t e s j a m p r i d e m s e c u t o ..." Chiar atunci cînd trădase pe Alexandru Movilă, *Băcioc* nu combătea de loc pe poloni, ci numai coteria Movileștilor.

Miron Costin, I, 241, vorbind apoi despre peirea lui Gaspar-vodă, zice: „Iară bietul *Bucioc* vornicul în Branișce au căzut la un hin al seu anume Toader Brănișteriul, unde lăcuia acel Toader, singur nemerit oștii den răsipă fără slugi pre lîngă sine, precum vremea aceia în răsipa așa aduce, și cu multă rugăminte și giuruită cătră hinu-seu s-au oploșit în vicleană făgăduința lui. Iară a doua zi l-au legat hinu-seu și l-au dus legat la Schindir-pașa. O! să-l bată Dumnezeu hin ca acela! Și dacă l-au

dus la Schindir-pașa, îndată au apucat de l-au înțăpat pe *Bucioc* săracul, cela ce pururea sfătuia pre Gaspar-vodă spre bine, și de mare nevoie i-au căutat a-i pristănire la sfatul lui Gaspar-vodă..."

În fine, tot la Miron Costin, I, 282: „într-acestaș an (1637) și-au sfârșit vieața și doamna lui Vasilie-vodă cea dentăi, fata lui *Bucioc*. După moartea doamnei au trimis Vasilie-vodă pre Catargiul în Țeara Cerchezească și de acolo i-au adus doamnă pre fata unui Mărzac de ai lor..."

Din acea căsătorie cu „fata lui *Băcioc*", anume Tudosca, fusese primul fiu al lui Vasilie Lupul, Ioan, pe care vroise cu orice preț să-l facă domn în Muntenia în locul lui Mateiu Basaraba.

D.V.A. Urechia, într-o notiță despre *Biserica din Cetatea Neamțu (Anal. Acad.*, seria II, t. 11, p. 115, 137), asigură că vornicul *Băcioc* ținuse într-o a doua căsătorie pe o „femeie din neamul Cantacuzin". D.I. Tanoviceanu *(Arhiva* din Iași, 1892, p. 14 sqq.) arată imposibilitatea acestei căsătorii și susține pe baze documentale cum că acea nevastă a doua a lui *Băcioc* era „Candachia", fiica lui „Petrașcu mare logofăt din 1610" și că ea avusese două fete: Alexandra, căsătorită cu visticrul Mălaiu și Catrina, măritată după vistierul Iordache Cantacuzino. Greșeala d-lui Tanoviceanu ni se pare a fi numai că pe marele logofăt Petrașcu îl face din neamul boieresc Ș o l d a n .

v. *Șoldan*.

După tragica moarte a vornicului *Băcioc*, averea lui a fost confiscată.

Crisov de la Alexandru-vodă Iliaș din 1621 *(Arh. ist.* I, 112):

„...четир фалчи за виноград что ѹ гор Мъндрѹл и ѹ Ласлъѹ ѹ Котнарѣ, что тїи виноградї бѣше Костеві Бъчок дворник и изгибли wт него и вьси иниих wтчини его за wхиціреи, за что wн съ Гашпар воевода въздвизалсѣ на Тѹрки и мног Тѹрки посѣкошѣ ѹ Іасох, и потом поимано его и на пал избит бист ѹ Скиндер пашѣ.,."

„... patru fălci de viie în dealul Mîndrului și în dealul Laslăului la Cotnar, care viie fusese a vornicului Costea *Băcioc*, confiscată împreună cu alte averi ale lui pentru trădare, sculîndu-se el cu Gaspar-vodă contra turcilor și ucizînd mulți turci în Iași, iar după aceea a fost prins și pus în țeapă de către Schinder-pașa..."

Urcîndu-se pe tronul Moldovei Vasile Lupul, ginere al vornicului *Băcioc*, acea avere cată să fi fost restituită familiei, căci sub urmașii acestui principe un *Băcioc*, probabil fiu al vornicului, figurează între boierii cei mari.

Într-un zapis din 1662 *(Cond. ms. a mănăstirii Bărnova*, în Arh. Stat. din Buc., f. 51 b) el iscălește: „Miron *Băcioc* vel-stolnic".

Miron Costin, *Letop.* I, 331: „Se rădicase pre acele vremi un tălhariu anume Detinca, carele aeve îmbla fără sieală în ținutul Hotinului și a Cernăuților și poroncia satelor. Deci au trimes Ștefan-vodă (Gheorghie) pre *Bucioc* stolnicul cu o seamă de slujitori, și l-au spart, și toți oamenii i-au risipit..."

Tot ca ostaș, Miron *Băcioc* ne apare sub domnia lui Ghica-vodă cel bătrîn în lupta acestuia contra lui Constantin Basaraba Cîrnul pe apa Jijia.

Miron Costin, I, 344: „acolo multă oaste de a noastră au perit, și mai mulți de apă; au căzut și vii cățiva pre măna lui Constantin-vodă, și mai ales den boieri: *Bucioc*, Buhuș slugerul cel mare și Gavriliță Costachi

vel jigniceriu pre atunci, pre carii, dacă i-au dus la Constantin-vodă, îndată i-au boierit și i-au slobozit fără de nice o pază eară la boieriile lor..."

De atunci *Băciocești* — pare-ni-se — dispar din istorie.

În zilele noastre memoria vornicului Coste *Băcioc* s-a re-mprospătat prin o dramă a d-lui V.A.Urechia.

v. *Boier.*

BĂCIÒI (sans pluriel), s.m.; t. pastor.: maître-berger, propriétaire de la laiterie. Augmentativ din b a c i prin sufixul -o i = -o n ĭ u, în opoziție cu deminutivul b ă c i u c ă (Laurian-Massim). În Banat se rostește *băcionțu*, cu *n* nemuiat.

„Stăpînului peste ceilalți ciobani, carele i a de la oi, adecă strînge și încheagă laptele, îi zic *băcionțu*" (I. Bombăcilă, Banat, c. Teregova).

„Primul între păcurari se numește vătau; cei ce mulg— mulgași; cei ce mînă oile la muls — strungași; proprietarul laptelui se cheamă *băcionțu*" (M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

O localitate din Muscel se cheamă *Băcioi.*

v. [1]*Baci.*

BĂCIÒNIU. — v. *Băcioi.*

BĂCIÙCĂ. — v. *Băcioi.*

[1,2] **BĂCIUIÈSC** *(băciuit, băciuire)*, vb.; 1. t. past.: avoir la surveillance d'une bergerie ou bien d'une ferme; 2. t. famil.: venir souvent ou rester longtemps dans le même lieu, hanter.

Cu primul sens, *băciuiesc* însemnează: a face treaba sau meseria de b a c i.

Dicționarul ms. bănățean circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 426): „*Băciuiesc* = villicor".

Satira poporană din Bucovina *Oaia țiganului:*

„Pe cînd *băciuia*
Dada și storcea
Untul dintr-un caș,
Cașul din urdaș,
Urdașul din unt..."

(Marian, *Satire*, p. 329)

Cu sensul al doilea, cuvîntul se află nu numai la Pontbriant, după cum credea Laurian-Massim, dar și-n *Vocabularul* foarte important al lui Costinescu, care observă că e un termen familiar: „A *băciui* = a sta, a se opri des la o casă, la o familie, la o persoană oarecare".

Care să fie oare raportul cel logic între ambele sensuri?

v. *Băcie.* — *-uiesc.*

[1,2]**BĂCIUÌRE.**
[1,2]**BĂCIUÌT.** } [1,2] *Băciuiesc.*

BĂCIULÌE s. **BOCIULÌE** (plur. *băciulii*, *bociulii*), s.f.; t. de botan.: partie arrondie d'une plante, soit bulbe, soit sommet. Sinonim cu m ă c i u l i e.

„În Bucovina: *băciulic* = căpățîna usturoiului ce crește în pămînt" (S.F. Marian).

Doină din Ardeal:

„Magheran de cel tufos!
Dragu̧l mi-i mînios;
Magheran cu *bociulie*!
Dracul ş̦ti de-a lui minie,
C-a merge-astară la boi
Ş̦-a sări gardul la noi..."

(*Tribuna din Sibiu*, 1886, p. 467)

Ca totdauna cînd o vorbă românească are un variant cu *bă* și un altul cu *bo*, primul este cel mai vechi, iar celalalt se datorează numai acțiunii celei labializatoare a lui *b*. Forma cea organică este dară *băciulic*.

E învederat că acest cuvînt s-a născut dintr-o tulpină b a c -, sufixată într-un mod analogic cu sinonimul m ă c i u l i e; iar prin urmare, credem noi, acea tulpină nu poate fi decît latinul b a c u l u m sau mai bine b a c i l l u m, care însemna „băț, toiag", aproape sinonim cu m a t e u c a, de unde vechiul portugez m a s s u c a, francezul m a s s u e și al nostru m ă c i u c ă (Körting, *Roman. Wtb.*, 481).

Această etimologie se confirmă și se limpezește totodată pe deplin prin dialectologia română de peste Carpați.

În Biharia — zice Miron Pompiliu — b o c i o c, b o c i o a c ă înseamnă „măciucă" (*Conv. lit.*, 1887, p. 1005).

În acest mod, dintr-o formă română primitivă b ă c e l = b a c i l l u m se formase dentii b ă c i o c și b ă c i o a c ă prin analogie cu sinonimul m ă c i u c ă, și apoi numai după aceea s-a operat formațiunea analogică ulterioară: *băciulic* = m ă c i u l i e.

v. *Măciulie*.

BĂCÎNCĂ s. **BOCÎNCĂ** s. **BOCOANCĂ** (plur. *băcînci*, *bocînci*, *boconci*), s.f.; t. rust.: sandale, chaussure très ordinaire. Numele acestei încălțăminți foarte primitive vine, ca și lucrul însuși, de la unguri: maghiarul b a k a n c s sau b o k a n c s (Cihac), de unde și forma românească plurală *băcînci* și *bocînci* sau *boconci*, după care s-a format deja în urmă pe cale analogică substantivul *băcîncă*, *bocîncă*, *bocoancă*. Serbii au luat și ei de la unguri: бакынча, soulier à cordons, sandale" (Pavlovitch).

Act de la Gaspar-vodă Grațiani din 1620 (*Cond. ms. Asaki*, în Arh. Stat. din Buc., t. 1, p. 225): „pișet gospodstvo-mi slugam nașim părcălabe ot tărgul Romanului i șoltuz i părgare ot tam, deacă veț vedea cartea domnii-méle, iară voi să aveț a lăsa în pace satul Tămășénii ce iaste a sfintei mănăstiri a Gălatei de podvoade și de cai de olac și de toate angariile și gloabă ce să vor face, ca să aibă a-i judecaré rugătorii noștri călugării de la sfânta mănăstire, să le fie d e *băcănci* (бъкъничы) ș i d e î m b r ă c ă m i n t e, iar cu tărgul și cu ținutul nimic să nu-i trageț, numai să-ș plătească cisla..."

Același ordin este repetat de Antonie-vodă Rusăt la 1675: „să le fie de *bocănci* (бокънчи) și de îmbrăcăminte..."

Cîntec cătănesc din Ardeal:

„Dusu-m-au la măgăzină,
Deteră-mi și pușca-n mînă,
Și nădragi vînăți frumoși;
Abia-i port de petecoși,
Și *boconci* frumoși purtați
Ce-au rămas de ceialalți..."

(*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 1086)

„*Boconci* sînt nește scarpi dasupra cu pele și talpă de lemn" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„Papucii mari se numesc *bocănci*"(I. Andriescu, Iași, c. Hermeziu).

Rădulescu-Niger, *Rustice* III, p. 33: „Uite-l pe Costandin gătit și mîndru, cu cioareci albi strînși pe picior, cu *bocînci* noui și tălpile groase și bătute-n ținte..."

În bătaie de joc, românii numeau b o c î n c a r i pe cătanele austriace.

Doină din Moldova:

„Nu mi-e ciudă de muscali,
Nici de nemții b o c î n c a r i ,
Cît mi-e ciudă de ciocoi,
Că te lasă la nevoi..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 246)

v. [1]*Ungur.*

BĂCOVÈȚ. — v. [2]*Bîc.*

BĂCUIAȚĂ, s.f.; t. rust.: taie d'oreiller employée comme sacoche ou besace. Cuvînt păstrat în Transilvania. „*Băcuiață* se zice la fața de perină cînd este folosită în loc de sac, cum fac bunăoară muierile cînd merg la tîrg, căci merindele, cioboatele și ceva haine, ele le pun într-o față de perină curată, cusută, pe care o iau subsuoară ori pe cap, iar la caz de lipsă scot din ea cele trebuincioase; numai pe cît timp face serviciul saculuí, fața de perină se cheamă *băcuiață*" (I. Pop Reteganu).

Băcuiață, feminin de la b ă c u i e ț , este o formă adjectivală întocmai ca „lunguiață" de la „lung" și presupune un adjectiv b î c , care, în adevăr, a existat în graiul românesc cu sensul de î n d e s a t , u m p l u t , t i c s i t , adecă tocmai ceea ce trebui să fie o față de perină pentru a deveni *băcuiață*.

v. *Bîcsesc.*

BĂDĂLĂ, s.m., n. pr. pers. *Bădală* este un nume de familie în Bucovina (A. Pumnul, *Fund religionar*, p. 39). Vine din B a d e prin sufixul foarte interesant și foarte rar - a l ă , ca în „Păcală", „Cicală", „Tăndală" etc.

O formă B ă d ă l a n , amplificată prin sufixul augmentativ -a n , ne întîmpină în colinda moldovenească *Plugușorul* din colecțiunea d-lui G. Ghibănescu:

„Și încărcară
Douăsprezeci cară
Cu povară,
Și plecară
La moară
La B ă d ă l a n,
Unde-am măcinat și an..."

(*Analele literare*, 1888, p. 37)

Apoi cu scăderea lui *bă* la *bo*, găsim între numi proprii de familie din munții Sucevei: B o d o l a n (*Șezătoarea*, 1893, p. 13).

v. *Bade.* — [1,2] - *ală.* —*-an.*

BĂDÂN (plur. *bădane)*, **BĂDÎI** s. **BĂDÎU, BUDÎI** s. **BUDÎU** (plur. *bădaie, budaie)*, **BUDÀC** s. **BUDĂCĂ** (pl. *budace)*, **BUDĂRCĂ** s. **BUDĂȘCĂ** (pl. *budărci, budaște)*, **BĂDÙI** s. **BUDÙI** (pl. *băduie, buduie*), s.m.; t. rust.: baratte, tinette à beurre, cuve, baquet. Un fel de p u t i n e i , întrebuințat la ciobani mai în specie pentru facerea untului, iar la săteni mai ales pentru ducerea bucatelor la cîmp, uneori pentru fabricațiunea rachiului, pentru păstrarea făinei etc. Cuvîntul se aude nu numai în Transilvania, dar și-n Moldova, iar în Bănat și-n părțile Hațegului el a păstrat în multe localități forma cea mai veche: *bădan* cu derivatul *bădînău. Bădan* se aude și-n Oltenia.

„...mulge laptele; apoi îl bagă în troce, unde se alege smîntîna; smîntîna luată de pe lapte o bagă în *bădîi* și acolo o bate de se alege unt din ea; iar care vrea să o păstreze, o bagă în botice..." (T. Crișianu, Trans., c. Cugieru).

„Zărul se ferbe și se alege din el urdă dulce; din aceasta, băgată în *bădiu* sau h u r d a i, se alege untul" (R. Simu, Trans., c. Orlat; A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarece).

„*Bădîi* este un fel de vas cît o coșă de mare" (P. Căderea, Neamț, c. Bistricioara).

„*Bădînău* = vasul în care se pune smîntîna spre a scoate untul din ea" (M. Juica, Banat, c. Sredișlea-Mică).

„...*bădînău* cu mătcă de bătut smîntîna ca să facă unt..." (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„*Bădînău* (cu *n* nemuiat) se numește la ciobani h u r d o i u l în care se bate zara și se alege untul" (P. Olteanu, Trans., Hațeg; M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

O locuțiune proverbială: „ca mîța din *bădîi*" la Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 59: „Ca hîrțul din tărîțe și ca mîța din *bădîi*, nu trăbuie fraților căutat: iaste preotul cu barbă; fie cu barbă, ori fără barbă, aceaia să fie la noi tot una; ci trăbuie căutat: are preotul nostru în cap din destul învățătură..."

„După ce a fert vinul și s-a limpezit, se trage de pre logor. Din logor, zis și groșală pre aici, se face răchie = vinars de logor; rămășițele cliucului ce au rămas în teasc se zic comină și cominiță, se pun în
372 c ă z i sau *bădane*, și dintr-însele se ferbe răchia de lozâ. *Bădan*,

bădane, se zice și la nește vase mari, în cari se pun prunele spre ferbere" (M. Juica, Banat, c. Srediștea-Mică).

„...o b ă d a n i ț ă de lemn ori un burduș din o pele pănușită pentru păstrat fănina..." (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Cuvîntul dară nu este de loc așa de rar, cum îl presupunea Laurian-Massim *(Gloss.*, 38), cînd ziceau cu un aer de îndoială: „*Bădîu?* s.m., aflat numai în dicționarul lui Bărcianu și explicat prin germ. Butterfassel, putinei?"

Ș-apoi exemplele cele de mai sus nu sînt decît o parte din totalitatea materialului.

Ca mai în toate cuvintele românești cu inițialul *bă-*, s-a produs și aci o labializare vocalică *bu-*, născîndu-se formele foarte poporane: *budîu*, *budîi* cu deminutivul b u d ă i e ș , *budac*, *budacă* cu deminutivul b u d ă c i c ă , *budarcă*, *budașcă*, *budui*, rămase cu totul necunoscute lexicografilor noștri, afară numai de două, pe cari le găsim la d. Fr. Damé *(Dicț.* I, 163), unde ele sînt indicate ca „din Transilvania", și anume:

„*Budașcă*, s.f.; 1. tinette plus large que haute; 2. se dit d'une femme petite et grasse".

„*Budui*, s.n., maie, huche:

«Ia și cea sită din cui
Și fărina din *budui*...»

(P. Pop)

= décroche le tamis et prend la farine dans la maie".

Lîngă *budui* cată să existe și o formă *bădui*.

În adevăr, G. Baronzi, *Limba română*, p. 126, între „ziceri culese din cărți vechi precum și din gura poporului", aduce: *bădui*, dar fără nici o explicațiune.

D. Damé cunoaște și forma *bădan*, pe care o numește „oltenească", ceea ce este foarte apropiat de adevăr.

Forma *budîi* sau *budîu* se aude mai ales în Bucovina și-n munții Moldovei.

Basmul bucovinean *Sfînta Vineri și fata sărmană* (Sbiera, *Povești*, p. 308): „întoarce toate lucrurile din casă cu dosul în sus: strachina, covata, căldarea, oala, *budîiul*, cociorva, lopata..."

„Vasele pentru gătirea bucatelor sînt: ulcică, craston, *budîi*..." (T. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

„Vasele pentru ducerea bucatelor la cîmp sînt: oală, cofă, *budîu*, traistă..." (T.Bălănescu, Neamț, c. Bălțătești).

La românii din părțile Ungariei, bunăoară în Biharia, circulează deminutivul „b u d ă i e ș = balercuță" (M. Pompiliu, în *Conv. lit.*, 1887, p. 1005).

Forma *budac*, cu femininul *budacă*, e foarte răspîndită în Moldova, unde se aude în regiunea Bîrladului și *budarcă*.

„Laptele muls îl strecoară prin strecătoare, strecătoarea e așezată pe hîrzob și hîrzobul pe *budacă;* în *budacă* se încheagă laptele, bătîndu-l cu brighidău ca să se amestece cu cheagul; după ce s-a închegat, îl scoate din *budacă*..." (E. Canu, Dorohoi, c. Sîrbii; I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

„*Budaca* este o putină largă în gură și strîmtă la fund" (I. Andriescu, Iași, c. Hermeziu; V. Popescu, Tecuci, c. Boghești).

„Închegătoarea de închegat laptele se cheamă *budac*. După ce s-a muls laptele, îl strecoară, îl pune în *budac* și-i dă cheag..." (D. Arghirescu, Covurlui, c. Mosc).

„Ciobanii în *budacă* încheagă laptele de se face caşul" (Pr. C. Ionescu, Iași, c. Sineștii).

„Termenul general pentru toate uneltele cu cari se servesc ciobanii la lucrul brînzei, este h o d r o b e i e, iar uneltele în specie sînt: găleata, cupa, *budaca*, hîrzob, strecătoarea..." (Pr. E. Rugescu, Iași, c. Bădeni).

„*Budaca* servă la închegat și strîns caşul" (Pr. G. Talpalar, Tîrgu-Frumos; T. Rosescu, Neamț, c. Bistricioara).

„Ciubărul în care se face caşul se zice h î r d ă u și *budacă*" (V. Mircea, Iași, c. Copou).

„După ce au străcurat caşul în *budac*, îi dă cheag, apoi îl bate cu brighidăul..." (Carare, Iași, c. Cucuteni).

„O *budacă* mică se zice b u d ă c i c ă" (V. Vamanu, Suceava, c. Rotopănești; T. Liţescu, Suceava, c. Horodnicenii).

Forma *budaşcă*, transilvăneană după d. Damé, se aude și în Țara Românească.

„Pentru ducerea bucatelor la cîmp servesc: cofiță, *budaşcă*, putinei, botă, lăcriță..." (A. Mogoș, Rîmnic-Sărat, c. Obilești).

Forma *budarcă*, pe cît știm, se întrebuințează numai în Tutova (Pr. M. Topolov, c. Costești; N. Ghenghea, c. Puntișeni).

În unele localități, circulînd în același timp formele *bădîu* și *budacă*, s-a produs o diferențiare logică, și anume *budacă* a rămas ca nume de vas, „tinette à beurre", iar *bădîu* a început a se zice la bățul de fărmat caşul în *budacă* „moulinet, moussoir", al căruia nume ciobănesc cel mai obicinuit în Moldova este t ă u j e r sau t ă u ș e r.

„Vasul unde mulge laptele se numește g ă l e a t ă, pe a căriia băieri stă așezat un vas mic de lemn care se numește c u p ă; apoi laptele se pune într-un vas numit *budacă*, unde pune cheag, după care laptele se închegă; laptele cel închegat baciul îl rupe cu mîinile și-l tot strînge grămadă pînă cînd se formează un boț, apoi scurge zerul în c ă l d a r e, îl fierbe și din el iese urda, iar caşul cel rămas în *budacă* îl farmă cu un lemn ce-i zice *bădîu;* rămășița din caș se numește jîntuit, pe care-l pune în *budacă*, îl bate cu un lemn numit b r i d i d ă u și din acest jîntuit iese untul..." (P. Selageanu, Neamț, c. Hangu).

Cu această nouă semnificațiune, forma *budîu* s-a amplificat apoi în b u d ă l ă u, ambele varianturi circulînd însă numai în munții Moldovei.

„Untul se bate cu b u d ă l ă u l" (Dumbravă, Neamț. c. Războieni; G. Leonescu, Neamț, c. Hangu; T. Liţescu, Suceava, c. Horodnicenii; V. Vamanu, Suceava, C. Rotopănești).

Confruntînd acum numeroasele forme ale cuvîntului, este foarte lesne de a restabili prototipul b a d, de unde prin cele două sufixuri augmentative -a n și -ă u, cari constituie în fond unul și același sufix (v. *-ău*), se nasc *bădan* și *bădău*, apoi din cel dentîi: *bădîi* = *bădînĭu* și b ă d a n i ț ă, în sfîrșit prin obicinuita scădere a lui *bă* în *bu: budîi* sau *budîu*, iar printr-o nouă sufixațiune: *budac*, *budacă*, *budarcă*, *budașcă*.

De la români, prin forma cea derivată *bădînĭu*, cuvîntul — negreșit într-o epocă destul de veche — a trecut la serbi: b a d a n ĭ „die Kufe, labrum" (Karadžić) și la sloveni: b e d e n ĭ „cadus" (Habde-

lich); de aci, fie prin români, fie prin serbi, la unguri: b o d o n y, b ö d ö n y „Fässchen, Tönnchen"; dar n-are a face cu germanul B ü t t e, care se înrudește numai cu românul b u t e.

v. *Bute.*

Ne rămîne dară prototipul românesc b a d, care nu poate fi altceva decît latinul vulgar b a d u s „amphore, grand vase, mesure pour liquides", grecul βάδος în glosarul lui Hesychius. Se crede, și este permis a crede, că grecii și romanii împrumutaseră acest cuvînt de la semiți, nu însă neapărat de la evrei, ci mai probabil de la fenicieni. După Iosef Flaviu *(Antiq. Jud.* VIII, c. 2, § 9) regele Salomon trimitea regelui fenician din Tyr untdelemn și vin anume în aceste vase numite b a d: σίτου μὲν αὐτῷ κατ'ἔτος πέμψας δισμυρίους κόρους, καὶ τοσούτους ἐλαίου βάδους. ὁ δὲ βάδος δύναται ξέστας ἑβδομήκοντα δύο. Τὸ δ'αὐτὸ μέτρον καὶ οἴνου παρεῖχεν... Oricum ar fi, în latinitatea din veacul de mijloc, cuvîntul circula sub formele b a d u s și b a t u s, totdauna cu același sau aproape cu același sens ca în variantele române de mai sus, adecă „amphorae species vel pelvis" (Du Cange, vv. *Badus, Batus, Abatis).*

Aci își are locul o cestiune. Latinește b a d u s = βάδος era masculin întocmai ca și c a d u s = κάδος, de care foneticește diferă numai prin inițială și cu care se înrudește prin sens. De ce dară din b a d u s românii au făcut *bad (bădan, bădîu, bădîi)*, pe cînd pe c a d u s l-a trecut la feminin în „cadă"?

Cihac (II, 37) crede că românii n-au luat pe „cadă" de la latini sau de la greci, ci de la slavi, de vreme ce în dialectele slavice acest cuvînt se află pretutindenea la feminin. Argumentul se poate foarte bine întoarce, adecă: slavii n-au luat pe „cadă" de la latini sau de la greci, ci de la români, de vreme ce numai românește el este feminin. Asemenea argument nu e argument. Forma slavică a cuvîntului este k a d ĭ (paleosl. кадь, rusul кадь, polonul *kadź*, bohemul *kad'* etc.), un învederat împrumut din deminutivul grecesc κάδιον, și de aceea este feminin, ca și-n тетрадь = τετράδιον... Din acest slavic k a d ĭ nu putea să se nască românul k a d ă. Dintre toți slavii numai la serbi este forma k a d a, pe care ei, prin urmare, n-au luat-o de la greci, nici de la ceilalți slavi, ci lesne puteau s-o fi căpătat de la români. Este probabil că-n latina rustică a existat o formă feminină c a d a alături cu masculinul c a d u s, după cum vom vedea mai jos pe masculinul „galetus" alături cu femininul „galeta", și atunci se explică dezbinarea de gen între *bad-* și c a d ă.

În orice caz, ambele aceste vorbe sînt la noi de proveniență romanică, deși nu numai b a d u s, dar și c a d u s pare a fi semitic prin prima-i origine: ebraicul k a d, כַּד „vasis genus" (Lenormant, *Les premières civilisations* II, 426). Există însă un al treilea sinonim, desigur nesemitic, anume g ă l e a t ă, pe care Cihac (II, 113) îl face iarăși slavic, fiindcă-l au bohemii. Din g a l e a „coif" (cfr. Körting, *Lat.-rom. Wtb.*, 353) latina rustică își formase un deminutiv g a l e t a cu sensul de o măsură de capacitate. Din dialectele neolatine îl păstrează pînă astăzi portugeza. În latinitatea medievală era un termen foarte răspîndit: g a l e t a sau g a l l e t a „mensura vinaria", uneori masculinul g a l e t u s „mensura frumentaria" (Du Cange). De acolo l-au căpătat bohemii prin împrumut; românii însă nu aveau decît să moște-

nească din latinitatea rustică forma g a l l e t a cea cu l reduplicat, de unde vine d-a dreptul al nostru g ă l e a t ă.

v. *Bădoacă.* — *Coafă.* — *Putină.*

BĂDĂNIȚĂ. — v. *Bădan.*

BĂDĂLĂN. — v. *Bădală.*

BĂDĂNĂ. — v. *Bidinea.*

BĂDĂRĂN (plur. *bădărani*), s.m.; rustre, roturier, maroufle, hobereau. La feminin se zice b ă d ă r a n c ă.

Laurian-Massim: „*Bădăran*, aplicat numai la persoane: nepilit, necioplit, grosolan. *Bădăran* b o i e r i t — homo novus, parvenu."

Costinescu: „*Bădăran* = grosolan, îngîmfat prost, care între ai săi trece de persoană cu merite, care sub maniere ridicole afectează pe nobilul, pe avutul, pe omul de spirit, maroufle; boier de țară prost, îngîmfat și mîndru, hobereau".

Poienar-Aaron-Hill, la vorba „roturier": „m o j i c, g r o s o l a n, *bădăran*".

A.Pann, *Povestea vorbei* III, 144:

„De unde știe c i o b a n u l,
M o j i c u l și *bădăranul*
Ce fel să te priimească
Și ce fel să te cinstească?..."

G. Baronzi *(Limba română*, p. 89) compară pe *bădăran* cu francezul b a d a u d și italianul b a d a r e. Vom vedea mai la vale că această etimologie pe ghicite nu e tocmai departe de adevăr.

Cihac (II, 477) leagă pe *bădăran* pe de o parte cu b a d e, pe de alta cu b a c i, două cuvinte fără nici o legătură între ele și ambele deopotrivă fără nici o legătură cu *bădăran*, în care sub raportul fonetic trebui explicat tematicul *-r-*, iar sub raportul logic nu se poate a se perde din vedere sensul cel esențial de: o ființă care supără, umilește, insultă prin chipul ei de a se purta cu alții.

Prin acest sens *bădăran* se apropie de c i o c o i, cu singura deosebire că ciocoiul s-ar putea zice un *bădăran* o r ă ș e n e s c, adecă mai cioplit, pe cînd *bădăranul* este un c i o c o i d e l a ț a r ă, adecă mai neobrăzat.

Nu vom urmări aci originea cea foarte interesantă a cuvîntului c i o c o i, pe care Cihac (II, 55) îl trage din slavicul чловѣкъ „om" (!!). Ne va fi de ajuns de astă-dată a constata că în secolul trecut c i o c o i se numeau perceptorii, după cum o arată însuși Cihac prin două texturi, și că o formă mai lungă a aceluiași cuvînt, anume c i o c o t n i ț ă, pe care Cihac n-o cunoaște, avea în România același înțeles deja în secolul XVI, după cum ne-o spune un grec contimpurean cu Mihai Viteazul: τζοκκότνητζες, ἐκεῖνοι ὁποῦ μαζώνουν τὰ ἀφεντικὰ τέλη
376 = ceux qui perçoivent les impôts des hospodars" (Legrand, *Poëmes*

en grec vulgaire, p. 26; cf. *Cuv. d. bătr.* I, 273). Ciocoii dară erau dintru-ntîi un fel de mici funcționari administrativi, trimiși din oraș la țară. Oare *bădăranii* să nu fi fost viceversa nește mici funcționari administrativi veniți de la țară în oraș? Dacă va fi așa, atunci neapărat rolul lor cel oficial cată să fi fost foarte vechi, mult mai vechi decît al c i o c o i l o r, de vreme ce nu i se găsesc urmele în documente, ci numai în studiul linguistic. În scurt, *bădăranul* trebui să fie la noi un rest din veacul de mijloc.

Cuvîntul se descompune în tulpina b ă d a r, la care s-a acățat sufixul augmentativ -a n. Acest sufix, după cum am arătat-o la locul său (v. *-ă u*), este același cu -ă u, ambele forme luînd adesea o nuanță pejorativă. *Bădăran* dară nu se deosebește în fond de b ă d ă r ă u, o formă care nu mai circulează în graiul comun, dar s-a păstrat ca poreclă sau nume de familie, mai ales în Moldova.

Un act din 1757 *(Cond. ms. a Episc. Huşilor*, t. IV, f. 25 a, în Arh. Stat. din Buc.): „iar de 5 ani s-au sculat acești oameni anume Andrei vornicul și Iordachi Focșe și Constantin B ă d ă r ă u și popa Ioan Hirță și Toader Gănscă și alte rudenii a lor de împresoară locul episcopii moșie Cărligații..."

La 1778 *(ibid.*, f. 131, 132, 135) figurează tot acolo răzeșul Vasilie B ă d ă r ă u și frate-său „Constantin Diacon brat lui" cu „Catrina B ă d ă r o a e".

Apoi un sat în districtul Iașilor se cheamă la plural B ă d ă r ă i (Frunzescu).

Avem dară:

1. tulpina b ă d a r - ;

2. sensul cel fundamental de mic funcționar administrativ din țărani, un sens atît de bine conservat în locuțiunea proverbială: *bădaran* b o i e r i t;

3. epoca medievală.

În latinitatea din veacul de mijloc, b a d e l l u s sau b a d e r i u s, două forme deopotrivă întrebuințate, însemna pe un fel de a p r o d, „apparitor, serviens, sergeant". Să luăm din Du Cange *(ad voc.)* următoarele texturi:

1272. „...a civitate Lugdunensi removeret gentes domini regis, vicelicet judicem, vegerium, b a d e l l o s et alios exercentes jurisdictionem nomine dicti domini regis in civitate Lugduni..."

1338. „...quod nos habebimus probos et fideles b a d e l l o s seu servientes..."

1312. „...b a d e r i u s seu maynerius curiae dicti loci non levet nec levare debeat de labore suo, de aliquo gagiamento, nisi duntaxat duos denarios..."

1308. „...dicti consules habebunt potestatem eligendi annis singulis b a d e r i o s sive messegerios, homines bonae famae, ad custodienda blada, vineas etc."

Forma cu *r* a rămas la români în *bădăran* și b ă d ă r ă u; forma cu *l* s-a conservat în toate dialectele neolatine occidentale: ital. b e d e l l o, provenț. b e d e l s, span. și port. b e d e l, francez b e d e l sau b e d e a u. Despre cuvîntul francez în specie se pot vedea o mulțime de texturi la Godefroy *(Diet. de l'ane. langue fr.* I, 608—609), din cari rezultă că b e d e l i i erau mici funcționari municipali din ț ă r a n i,

„paysans", însărcinați de a face „les offices qui ne sont pas si honnestes" și al cărora nume devenise și acolo un termen de injurie, căci purtarea lor era supărăcioasă pentru popor: „baillifz ne prevos ne autres ne tiegnent trop grant plenté de serjant ne de b e d i a u s , pource que l e p e u p l e n e s o i t g r e v é..."

Scheler *(Dict. d'etym.*, 1873, p. 45) zice că romanicul b e d e l vine sau din vechiul german p e t i l „emissarius" = anglo-saxonul b y d e l „messager", sau din vechiul german b u t i l „pracco", de unde modernul german B ü t t e l. Această dublă etimologie scapă deopotrivă din vedere forma medio-latină cu *a:* b a d e l l u s, și pe acea cu *a* și cu *r:* b a d e r i u s, de unde și terminul juridic „b a d e r i a = districtus et officium b a d e r i i, seu apparitoris vel fructuum custodis", bunăoară într-un text din 1192: „qui post eum b a d e r i a m illam tenebunt" (Du Cange). Cuvîntul vine din latinul rustic „b a d a r e = hippitare, oscitare" (Isid.), de unde italianul b a d a r e „faire attention, être attentif". Sensul fundamental cată să fi fost „a sta nemișcat, a veghea ațintit, a observa", de unde apoi sensul secundar de „a căsca". Din sensul cel primar s-a născut b a d e l l u s și b a d e r i u s, mai bine b a d a r i u s „surveillant"; din sensul cel secundar, francezul b a d a u d , italianul b a d a l o n e etc. În orice caz, românul *bădăran* înlătură posibilitatea unei origini germane pentru celelalte varianturi neolatine.

v. *Ciocoi.*

BĂDĂRĂNÉSC, -EASCĂ, adj.; de manières rustiques, roturier. Vorbe *bădărănești.* Purtare *bădărănească.* Obraz *bădărănesc.*

v. *Bădăran. — Bădărănos.*

BĂDĂRĂNÍE (plur. *bădărănii)*, s.f.; rusticité, balourdise, grossièreté. „Calitate, stare, faptă sau zisă de b ă d ă r a n" (Laurian-Massim). Lasă-te de *bădărănie*! Să nu mai văd aceste *bădărănii!*

v. *Bădăran. — - ie.*

BĂDĂRĂNÒS, -OASĂ, adj.; rustaud, grossier, maladroit. Asemenea unui b ă d ă r a n, fără a fi tocmai b ă d ă r a n. Nu fi *bădărănos.*

v. *Bădăran. — Bădărănesc.*

BĂDĂU, s.m.; n. pr. pers. O formațiune din numele personal B a d e prin sufixul -ău. Ne întîmpină într-un vechi zapis muntenesc *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroșul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 96 și 986). Apoi la moții din Ardeal (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 117), între numile de familie: *Bădău.*

v. Bade. — - *ău.*

BĂDEANU (plur. *Bădeni*), n. pr. m.; une ancienne famille noble valaque. O veche familie boierească din județul Buzău, despre care v. *Băleanu*.

BĂDÈNI, s.m. plur.; t. de géogr.: nom de certains villages en Roumanie. *Bădeni* este pluralul de la *B ă d e a n* , însemnînd literal „din B a d e" sau „de la B a d e". Numele de *Bădeni* îl poartă mai multe localități atît în Moldova precum și-n Țara Românească, dar nici unul nu se cheamă B a d e, ceea ce face a conchide că așa se numeau dintru-ntîi tocmai aceste sate, rămînînd apoi în locul termenului primitiv topic termenul cel derivat etnic: „*Bădeni* = toți cei din satul B a d e".

Crisov de la Mihnea-vodă din 1578 (Bibl. Acad. Rom., nr. 113), între o mulțime de moșii confirmate fostului mare logofăt Stoica: „*Bădéni* (Кьдѣни) a treĭa parte cu dealul".

Din *Bădeni* s-a format în Moldova prin sufixul polon -s k i curiosul B ă d e n s k i sau B a d e n s k i (v. *Barbovski*), nume de familie destul de vechi al unor moșneni neaoși moldoveni, dintre cari merită a nu fi uitat arhimandritul Andronic B a d e n s k i, cunoscut pînă acum numai după o interesantă notiță de d. C. Erbiceanu *(Despre Eteria sau Zavera*, Buc., 1893): „născut la 4 iulie 1820 în județul Vaslui, fiu de răzeș, ca laic se numea Andrei, purta familia B a d e n s k i ", apoi mort „la 12 august 1893 și s-a înmormîntat la mănăstirea Noul-Neamț" în Basarabia. După informațiunile căpătate de d. Erbiceanu de la d. G. Samureanu, starețul B a d e n s k i era un muncitor prodigios, scriind mereu, dar nepublicînd nemica: „După sine a lăsat 40 volume foarte mari in folio manuscripte, în cari tratează pe larg despre monastirile Neamțul, Secul, schiturile Pocrov, Sihăstria, monastirile Rîșca, Slatina, Bistrița, Horaița, ambele Agapii, Varaticul, Metropolia de Iași, Episcopiile de Roman, Huși și Rădăuți, Arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului, Episcopia Benderului și Achermanului; viața starețului Paisie (trei volume); viața starețului Vasile de la Poiana Mărului (Rîmnicul-Sărat), Eparhia Buzăului; despre St. Nicodim Sînțitul și Monastirea Tismana unde se află relicuiele lui, despre patriarhul ecumenic Nifon, în urmă mitropolit al Ungro-Vlahiei; despre St. Grigorie Decapolitul, al cărui cinstit cap se află în monastirea Bistrița. A mai scris despre: doi eretici moldoveni, furători ai Monastirii Neamțului, Sofronie Vîrnav, otrăvit de o jidancă la un otel din Bîrlad, și Naum Romano, care în urmă avu un sfîrșit tragic. Apoi despre secularizarea Monastirii Neamțului. A mai scris: *Scurtă istorie a ierarhiei Moldovei* (1861); *Călătoria la Muntele Sinai și în Egipt; Călătoria în Palestina și Sinai; Călătoria la Constantinopol, Muntele Atos și Tesalonic; Călătoria la Odesa și Chiev;* apoi despre Petru Movilă, Pahomic episcopul Romanului, care a adus degetul cel mare al mînei drepte din Schitul Pocrov (lîngă Neamț) la Lavra Pecerschi lîngă Chiev; despre Schitul Goloscev, unde se află Patronul Sf. Ioan de la Suceava și o părticică din relicuiele lui; despre starețiĭ Monastirii Neamțului Timoteiu (de la Orhei), Natanail, Neonil (rus), Gherasim (rus), Dometian, Ilarie și Dositei metropolitul Moldovei (mort la 1707 în Moscva ca metropolit al Azovului); Istoria politicească a Moldovei de la Iuga Voevod pînă la căimacămia lui Todiriță Balș (tratată după o mulțime de acte și documente autentice din Monastirea Neamțului, din cari unele pe pergament); Istoria Nouei Monastiri Neamțul din Basarabia de la 1861—1893; Istoria Icoanei făcătoare

de minuni din Monastirea Neamțului, dăruită de Ioan Paleologul la 1401 lui Iosif metropolitul Moldovei; Catagrafia averilor Monastirii Neamțului foarte pe larg; Viețele Sînților din România; Felurite încercări poetice, polemice și canonice (contra jurnalelor: „Bondarul" și contra „Stelei Dunărei"); Inscripțiile de la aerul dăruit de împărăteasa Elisabeta a Rusiei (1741—1761) bisericei Sf. Gheorghe de la Neamț; Amintiri despre ierarhii români Meletie Burdujanul, Iustin Edesiis și Veniamin Costache, la înmormîntarea căruia a servit și Părintele Andronic (1846)..."

Este învederat că aceste manuscripte ale starețului B a d e n s k i ar trebui urmărite și utilizate, mai ales în tot ce se întemeiază pe vechiul arhiv al Mănăstirii Neamțului, distrus printr-un incendiu pe la 1861.

v. *Bade.* — *- ski.*

BĂDÈNSKI s. **BADÈNSKI.** — v. *Bădeni.*

BĂDESCU. — v. *Bade.* — *Bădești.*

BĂDÈȘTI, s. m. plur.; t. de géogr.: nom de plusieurs villages en Valachie. *Bădeștii* este pluralul de la patronimicul B ă d e s c u = fiul lui B a d e , însemnînd prin urmare „neam al lui B a d e ." În Moldova, nu sînt sate cu acest nume, ci numai B ă d e n i și vestitul sat B ă d e u ț i , despre care a se vedea la locul său.

Crisov de la Mihnea-vodă din 1590 *(Cond. ms. a mănăstirii Vierosul,* în Arh. Stat. din Buc., f. 154 b): „satul anume Crăciunii i *Bădeștii* și Jupănești..."

Dintre sate cu acest nume, cel mai istoric este: „*Bădești,* comună în județul Muscel plaiul Nucșoara, cu 600 locuitori, cuprinde și 1200 pogoane pădure. A fost proprietatea lui Necolae Basarab-voevod și la 1352 prin crisov o dăruiește mănăstirii Cîmpulung, precum o dovedește pisania de pre peatra mormîntală a acestui domn, dar care astăzi nu se mai vede, fiind poate astupată sau strămutată din loc" (Frunzescu, *Dicț. top.,* 16).

Prețioasa peatră mormîntală, găsită de d. Gr. Tocilescu și a cării a inscripțiune noi am reprodus-o la cuvîntul B a s a r a b ă (v. mai sus, p. 220), dovedește într-un mod definitiv că „Nicolae-vodă" de pe la 1352 n-a fost altcineva decît celebrul domn Alexandru Basarabă purtînd duplul nume „Nicola-Alexandru", și că mormîntul lui se află anume în interiorul bisericei mănăstirii Cîmpulung, iar nicidecum la *Bădești.* Cu toate acestea, rămîne nu mai puțin adevărat că *Bădenii* sînt satul românesc cel mai vechi printr-o mențiune documentală precisă: el exista deja sub același nume la 1352, atunci cînd abia se întemeia domnia Moldovei.

v. *Bade.*

BĂDÈUȚI s. **BADEÙȚI** (artic. *Bădeuții, Badeuții)* s. **BĂDEÙȚ, BADEÙȚ** (artic. *Bădeuțul, Badeuțul),* s.m.; t. de géogr.: un village historique en Moldavie. Nu este de loc satul din districtul Botoșani, formînd o
380 singură comună cu satele Ștefănești și Stanca (Frunzescu), ci un mare sat

în Bucovina, pe rîul Sucevița, nu departe de Rădăuți, cu vreo mie de locuitori.

Cîntecul jocului „de-a gisca" din Bucovina (Marian, *Înmormînt.*, 217) zice despre botul gîștei:

„Că făceam din el un pod
Și-l puneam la *Badeuț*
Să treacă la Rădăuț..."

Urechia, *Letop.* I, p. 133, vorbind despre bătălia între Ștefan cel Mare și între munteni la Rîmnic în 1480, urmează: „Zic unii să se fi arătat lui Ștefan-vodă sfîntul mucenic Procopie îmblînd deasupra războiului călare și întrarmat ca un viteaz, fiind într-agiutor lui Ștefan-vodă și dînd vălhvă oștii sale. Este de crezut acest cuvînt, că dacă s-au întors Ștefan-vodă cu toată oastea sa, cu mare laudă ca un biruitor, la scaunul seu la Suceavă, au zidit biserică întru numele sfîntului mucenic Procopie la sat la *Badeuți*, care trăește și pînă astăzi..."

Printr-un crisov din 1490 (Wickenhauser, *Gesch. d. Bist. Radautz*, p. 132), acea biserică a fost închinată episcopiei din Rădăuți.

Apoi sub 1538, tot Urechia, *Letop.* I, p. 164: „Prădînd și stropșind țeara sultan Suleiman împăratul turcesc, și fiind țeara bejenită spre munți, s-au strîns vlădicii și boierii țerii la sat la *Badeuți*, den sus de Suceavă, de s-au sfătuit cu toții, ce vor face de acea nevoie ce le venisă asupra. Mai apoi de toate și-au ales sfat ca să trimiță soli la Împăratul..."

Pe atunci, sub Petru-vodă Rareș, *Bădeuții* cată să fi avut o deosebită importanță, de vreme ce pe mapa contimpurană a sasului Reychersdorfer acest sat este indicat ca și cînd ar fi fost un orășel: *Badeorcze* = *Badeovce (Moldaviae chorografia*, ed. 1595), ceea ce explică pentru ce tocmai acolo se strînseseră „vlădicii și boierii țărei".

Biserica din *Bădeuți*, așa cum este ea astăzi, o descrie d. Olinski-Olinescu *(Bulet. Societății geografice române*, 1894, p. 92): „este zugrăvită pe dinlăuntru a-la-fresco și în dedicație aflăm pre Ștefan într-o mantă roșie înfrumusețată cu flori de aur, ținînd în mînă biserica, înaintea lui pe băiatul Bogdan, în parte soția lui Ștefan cu o fiică. Ștefan e plin la față și cu barbă..."

Această biserică din *Bădeuți* pare a fi fost îngrijită în trecut cu nește preuți de frunte, de vreme ce unul din ei, „pop Sidor ot B a d e u ț", era atît de vestit prin caligrafie, încît pe dînsul l-a însărcinat Vasile-vodă Lupul a scrie la 1640 frumosul Evangeliar care se află la Trei-Ierarhi din Iași (Melchisedec, *Notițe istorice*, p. 177).

Wickenhauser *(Gesch. d. Kl. Solka*, p. 217) căuta pentru *Bădeuți* o etimologie gotică, care însemnează: „der Ort an der W a t e (Furt)", sat pe v a d, deși în acest caz ar fi fost mai aproape pînă la latinul v a d u m. *Bădeuții* însă n-au a face nici cu W a t , nici cu v a d u m.

În Bucovina și-n partea învecinată din Moldova și din Basarabia o mulțime de sate poartă numi cu sufixul -u ț i , care ne întîmpină chiar la orașele „Cernăuți" și „Rădăuți", dar este ceva neauzit în restul Moldovei, în Ardeal și-n Muntenia. Acest sufix se găsește dară numai acolo unde românii sînt amestecați cu rutenii, și nu este altceva decît un interesant compromis între sufixul românesc deminutival -u ț, ca în „micuț", „albuț", „berbecuț", „Petruț", „văcuță", „bărbuță" etc. și între sufixul deminutival compus al slavilor în genere și al rutenilor în specie -o v e t z (= *ov* + *etz)*, obicinuit mai cu samă în nomencla- 381

tura topică. Astfel, bunăoară, al nostru R ă d ă u ț, la plural R ă d ă u ț i, se cheamă rutenește R a d o v e t z, la plural R a d o v t z i T o p o r o u ț i = T o p o r o v t z i, C l i m o u ț i = K l i m o v t z i, V a s c o u ț i = V a ș c o v t z i. Tulpina numelui celui topic cu un asemenea sufix poate fi slavică sau poate să fie românească. Nu departe de *Bădeuți* se află vechiul sat F r ă t e u ț i, rutenește F r a t o v t z i, a căruia origine nominală din „frate" o mai pe sus de orice îndoială; și tot așa de sigură este originea nominală a satului *Bădeuți* din românul b a d e.

v. *Bade.* — *-uț.*

BĂDIÂN, s.m., t. de botan.: anis, badiane, Anisum. Plantă aromatică din familia ombiliferelor care se întrebuințează la fabricarea unui fel de rachiu. Din cauza popularității rachiului, a devenit oarecum poporan și acest termen, împrumutat de la nemți sau de la unguri sau de pe aiurea, căci se află mai pretutindenea *(Lex. Bud.).*

v. *Anason.*

BĂDÌC. — v. *Bădică.*

BĂDÌCĂ (sans pluriel), s.m.; 1. t. famil. diminutif qu'on emploie: *a)* quand on parle à son frère aîné ou de son frère aîné, frère ou cousin plus âgé; *b)* quand une jeune paysanne parle à son amant ou de son amant, à son courtisan ou de son courtisan, quelquefois aussi à son mari; *c)* quand on s'adresse familièrement à un paysan plus âgé que l'on veut honorer, ou quand on parle de lui; 2. nom de baptême. Deminutiv din b a d e, păstrînd aceleași înțelesuri, dar cu o nuanță dezmierdătoare, care însă e mai slabă decît în sinonimii b ă d i ț ă și mai ales b ă d i ș o r. La genitiv: *bădicăi.* Articulat: *bădica.*

1. Termen comun.

a) Î n t r e f r a ț i.

I. Creangă, *Povești* I, 22:

„— Ei, vedeți, zise iarăși cel mare; dacă mă potrivesc eu vouă!

— Nu-i mămuca, nu-i mămuca.

— D-apoi cine-i, dacă nu-i ea? Că doar și eu am urechi. Mă duc să-i deschid.

— *Bădică! bădică!* zice iarăși c e l m i c. Ascultați-mă și pe mine!..."

b) Despre a m a n t s a u c u r t e z a n.

Doina *Ionică:*

„Foaie verde foicică!
Nu te duce, măi *bădică:*
Oltu-i mare, luntrea-i mică,
Să nu te-neci, Ionică..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 323)

Cîntecul *Alba de la munte:*

„Inima-mi de dor e arsă,
Că *bădica*-i dus d-acasă

Să-mi cosească fîn cu rouă,
Frînge-i-s-ar coasa-n două..."

(Alex., *Poez. pop.*², 267)

Cîntecul *Fa leliță:*

„Drag îmi e *bădica* nalt,
Că sărută dezmierdat:
El se pleacă de eşti mică
Şi în braţe-i te ridică;
Dar *bădica* mititel
Mi-e urît şi fug de el..."

(*Ibid.*, 366)

Variantă din Ardeal:

„Dragu-mi-i b ă d i ţ a nalt,
Că sărută dezmierdat:
El se pleacă de eşti mică
Şi în braţă te ridică;
Iar *bădica* mititel
Mi-i urît şi fug de el,
Că cu nasu-n brîu te-mpunge
Şi cu gura nu te-ajunge..."

(*Familia* din Pesta, 1884, p. 516)

În această variantă e foarte caracteristic antagonismul între *bădică* şi b ă d i ţ ă.

c) N e v a s t a c ă t r ă b ă r b a t.

C. Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 8:

„Terinte: Vochiţo! Vochiţo!

Vochiţa: Cum îi, *bădică*? Iată-mă-s.

Terinte: Vrem să-ţi spui, n e v ă s t u i c ă, că eu şi cu cumătru ne ducem pîn' la tîrg..."

d) C a t e r m e n f a m i l i a r d e r e s p e c t.

I. Creangă, *Poveşti* I, 147:

„— Da de unde eşti tu, măi ţică? şi ce cauţi pe-aici, spaima cîinilor?

— De unde să fiu, *bădică*? Ia sînt şi eu un băiet sărman din toată lumea, fără tată şi mamă, şi vreu să întru la stăpîn..."

Rădulescu-Niger, *Rustice* III, 164: „Acu doisprece ani, voi toţi, feţii mei, abia eraţi nişte bucăţele de oameni şi vă hîrjoneaţi în bătătură cu dulăii, or făceaţi turte de ţărnă şi păpuşi din hlujani de păpuşoi. Pe-atunci alde *bădica* Bercea era fruntaş în satu nostru, om cu tot rostu la muncă şi la chef, om cu patru pluguri..."

Se întrebuinţează uneori şi forma scurtată *bădic*, cu vocativul *bădicule.*

S.F. Marian, *Nunta*, p. 702, dintr-o oraţie din Transilvania:

„— ...da d-voastră vă duceţi pe tîrfărie?

— Acolo, acolo, *bădicule.*

— Dumnezeu să vă ajute!..."

Din *bădică* se face un al doilea deminutiv, b ă d i c u ţ ă, cu o nuanţă mult mai dezmierdătoare.

C. Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 8:

„Miron: Ia, Domnico, o să ne ducem la tîrg cu cumătrul...

Domnica: Cum? te duci şi mă laşi? Nu ştii, b ă d i c u ţ ă, că nu pot şidea un ceas fără dumneata?..."

2. Nume propriu personal.

În Muntenia, la 1524 *(Arh. ist.* I, 104), printre boierii curții: „*Bădica* comis".

Act oltenesc din 1660 *(Doc. Rom.* I, nr. 93, în Arh. Stat. din Buc.): „și *Bădica* ot Cădeni și Gligori brat ego fecorii lui Cămărzan..."

Forma feminină: Bădiceasă.

Act muntenesc din 1572 *(Doc. Rom.* I, nr. 84, în Arh. Stat. din Buc.): „și au fost mărturie Bran i Nan i Stoica al Bădiceasei..."

Se pare că tot din *bădică* sau din *bădic* s-au format numile personale Bădici cu intensivul Bădician și nazalizatul Bădineă.

Zapis muntenesc din 1680 *(Cond. ms. a mănăstirii Nucetul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 110 b): „am cumpărat o vie în dealul Gorgoteĭ de la *Badič* și de la frații lui Mitea și Cărstea..."

Act muntenesc din 1629 *(Doc. Rom.* I, nr. 205, în Arh. Stat. din Buc.): „și dein Devesel uncheașul *Bădician* și Vladul..."

Într-un crisov muntenesc din 1501 *(Cond. ms. a mănăstirii Nucetul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 12 b), între mai multe nume de țigani: „Nénîul și *Badinca* cel bătrîn, Radul cu sălașul și Badea..."

v. *Bade.* — *Bădiță.* — *Bădișor.* — *Bică.*

BĂDICEASĂ.
BĂDÎCI.
BĂDICIÀN.
BĂDICŬȚĂ. — v. *Bădică.*

BĂDÎLĂ, s.m.; n. pr. pers. *Bădilă* s-a format din Bade prin același interesant sufix -ilă ca în „Băcilă", „Frățilă" etc. (v. *Băcilă).*

Act moldovenesc din 1680 *(Doc. Rom.* I, nr. 60, în Arh. Stat. din Buc.): „și *Bădilă* ot tam și Betelie și Ursul Corne..."

Crisov muntenesc din 1737 *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroșul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 93 b): „un uncheaș Necola i Neagoe *Bădilă* i Toader i Ion Lupescul...", iar într-un crisov din 1733 *(ibid.*, f. 92) același moșnean se numește „Neagoe Bădeanul".

Ecuațiunea între *Bădilă* și între Bădean pare a arăta că acesta din urmă ar fi mai corect Bădan, adecă cu sufixul -an, după cum intensiv este sufixul -ilă.

v. *-an.*

Forma femeiască deminutivală Bădiliță, numele unui părîu în districtul Sucevei (*Șezătoarea,* 1892, p. 155).

Bădilă cată să fi circulat odată și ca vorbă comună, ca o simplă formă intensivă din bade, de vreme ce se deminutivează în bădiluc ă, sinonim cu bădică, bădiță, bădișor.

v. *Bade.* — *Bădală.* — *-ilă.* — *Bădilucă.*

BĂDILÎȚĂ. — v. *Bădilă.*

BĂDILŬCĂ (sans pluriel), s.m.; t. famil.: amant, chéri. Un deminutiv
384 foarte remarcabil, căci el nu se trage d-a dreptul din bade, ci din deri-

vatul B ă d i l ă, deşi acesta nu se mai întrebuinţează decît numai ca nume personal.

Cîntec din Moldova:

„Foaie verde miez de nucă,
Măi b ă d i ţ ă, *bădilucă!*
Dac-ai avut gînd de ducă,
De ce m-ai prins ibovnică?..."

(*Şezătoarea*, 1894, p. 19)

v. *Bădilă.* — *-ucă.*

BĂDÎNCĂ. — v. *Bădică.*

BĂDIŞÒR (plur. *bădişori*), s.m.; t. famil. diminutif qu'on emploie: 1. quand une jeune paysanne parle à son amant ou de son amant; 2. quand on veut aduler un individu plus fort; 3. ironiquement, quand on parle à quelqu'un qui nous importune. *Bădişor* este un deminutiv din b a d e mai dezmierdător decît b ă d i ţ ă, care la rîndul său e mai dezmierdător decît b ă d i c ă. Tocmai de aceea, fiind culmea expresiunii de dezmierdare, *bădişor* se întrebuinţează aproape exclusiv în raporturile fetei către iubitul ei; iar cînd vorbesc doi bărbaţi, el capătă o nuanţă de exagerare ironică. Aşa, de exemplu, una şi aceeaşi locuţiune: „lasă-mă, *bădişorule!*" exprimă iubire din gura unei fete, dar ceva dispreţuitor din partea unui bărbat.

Doină din Ardeal:

„*Bădişor*,
Depărtişor,
Nu-mi trimite-atîta dor
Pe părău şi pe izvor..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 37)

Cîntec din Bucovina:

„*Bădişor* cu părul creţ
Şi cu ochişorii verzi!
Eu tare m-aş mărita,
Dar nu pot de dumneata..."

(Marian, *Poez. pop.* II, 150)

Ca o gradaţiune de dezmierdare după b a d e:

Doină din Ardeal:

„Ară badea cu plugul
Alăturea cu drumul;
Merge mîndra cu prînzul.
— Hai, mîndră, să odihnim
Şi mai tîrziu să prînzim.
— B a d e, *bădişorul* meu,
N-am venit să odihnesc,
C-am venit să-ţi povestesc..."

(*Tribuna*, 1885, p. 182)

Alta:

„B a d e, *bădișorul* meu!
De-am călcat cuvîntul tău,
Să mă bată Dumnezeu!
De-oi fi călcat vorba ta,
Să mă bată Precista!..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 65)

Alta:

„Ba eu, b a d e, *bădișor*,
Nu mă prind de al tău dor,
Că-i cu totul înfocat
Și mă arde-nflăcărat..."

(*Ibid.*, 28)

unde însă cele trei versuri din urmă sînt mai curînd cărturărești decît poporane.

Ca gradațiune după b ă d i ț ă:

Cîntec din Bucovina:

„Măi b ă d i ț ă, *bădișor*,
Nu trimite-atîta dor
Pe părău și pe izvor..."

(Marian, *Poez. pop.* II, 151)

Ca un termen de lingușire sau îmbunare:

Snoava *Țiganul sfînt* din Bucovina (Sbiera, *Povești*, p. 283): „Întîlnind pe un om de aceștia, l-au întrebat țiganul, zicînd: *Bădișorule*l mă rog, ian să-mi spui și mie ce casă este aceea..."

În balada *Savelcuța*, variantă ardelenească pentru *Inelul și năframa* din colecțiunea lui Alexandri:

„Frunză verde de bujor,
Fost-a fost un *bădișor:*
El de tînăr s-a-nsurat,
Mîndră fată și-a luat..."

(*Familia* din Pesta, 1886, p. 320)

acolo unde la Alexandri:

„Fost-a fost un c r ă i ș o r..."

Aci *bădișor* pare a indica că acea variantă se datorează unei fete, și chiar balada întreagă, foarte duioasă și lipsită totodată de orice element eroic, pare a fi o operă femeiască. Prin aceasta nu se exclude posibilitatea ca subiectul acestei balade să existe și-n alte limbi, căci este vorba numai de redacțiunea cea românească.

v. *Bade.* — *Bădică.* — *Bădiță.* — *Crăișor...*

BĂDÎȚ. — v. *Bădiță.*

BĂDÎȚĂ (sans pluriel), s. m.; t. famil. diminutif qu'on emploie: *a)* quand on parle à son frère aîné ou de son frère aîné, frère ou cousin plus âgé; *b)* quand une jeune paysanne parle à son amant ou de son amant. Deminutiv din b a d e, mai dezmierdător decît b ă d i c ă și mai puțin decît

b ă d i ș o r, *bădiță* este mijlociu între amîndouă, de unde rezultă că se întrebuințează cînd în locul unuia, cînd în locul celuilalt.

Î n t r e f r a ț i:

I. Creangă, *Povești* I, 44: „Și ajungînd în sat, se duce drept la frate-său, ca să-i ducă bucurie.

— Bine v-am găsit, *bădiță!*

— Bine ai venit, f r a t e Dănilă! Da mult ai zăbovit în tîrg!

— Apoi dă, *bădiță*; m-am pornit cu graba și m-am întîlnit cu zăbava..."

Pe cînd b ă d i ș o r nu se zice între bărbați decît numai doară ca termen ironic, *bădiță* se întrebuințează în semn de familiaritate sau de afecțiune chiar cînd nu există la mijloc nici o înrudire, apropiindu-se prin aceasta de b ă d i c ă.

Balada *Balaurul:*

„Cel balaur din păcate
Înghițise giumătate
Trup cu arme ferecate,
Trupușor de voinicel
Ce striga mereu din el:
Sai, *bădiță* o r t o m a n e,
Că m-ajunge la ciolane!
Sai, *bădiță*, de mă scoate
Că m-apuc fiori de moarte..."

Bădiță, exprimînd o nuanță mai rece decît b ă d i ș o r, o fată sau o femeie poate să-l întrebuințeze chiar atunci cînd nu iubește de loc pe un bărbat.

Balada *Năluca:*

„— Copiliță, stăi să beu,
Răcori-te-ar Dumnezeu!
— Ba, *bădiță*, ba nu vreu,
Că mă tem de d r a g u l meu:
El mi-a zis să mă feresc
De străini ce-i întîlnesc..."

Aci *bădiță* este într-un fel de antagonism cu d r a g u l.

Cîntec moldovenesc:

„— Frunzuleană lozioară!
Ce-ai în gură, Mărioară?
— Trandafir și tălioară.
— Dă-mi și mie, Mărioară,
Ca să mă scol de la boală.
— Ba, *bădiță*, nu ți-oi da
Așa cum crezi dumneata,
C-astă vară n-au plouat
Ș-am plătit de le-au udat
Cu bani de pe sărutat..."

(Sevastos, *Cînt mold.*, 56)

Cîntec din Bucovina:

„Pîn' ce-i fata mititică,
Bate-o, mamă, și-i dă frică,

Că după ce crește mare
Zvîrle furca pe cărare
Și tot strigă-n gura mare:
Vină, *bădiță*, mai tare..."

(Marian, *Poez. pop.* II, 211)

În balada *Păunașul codrilor* fata zice *bădiță* ca sinonim cu f r a t e tocmai cînd își arată răceala față cu iubitul ei:

„— Mîndro, mîndrulița mea!
Vin' de-mi strînge brîul meu,
Apăra-te-ar Dumnezeu,
Că-mi slăbesc puterile,
Mi se duc averile!
— Ba nu, nu, *bădiță* f r a t e,
Că vi-i lupta pe dreptate..."

În următoarele texturi se poate urmări șovăirea sensului lui *bădiță* între b ă d i c ă și între b ă d i ș o r.

Doină din Ardeal:

„Arde focu-n paie ude,
Strig la mîndra, nu m-aude.
— Ba te-aud, *bădiță*, bine,
Dar nu pot ieși la tine
Că-s dușmanii lîngă mine.
Vin', *bădiță*, mîne seară
Că-s dușmanii duși în țară;
Vino pe la miez de noapte
Cînd dușmanii dorm pe moarte.
Vin', *bădiță*, pe din dos
Că e poarta de rogoz:
Cînd pui mîna, pică jos.
Vin', *bădiță*, prin grădină
Că ți-am pus o rogojină..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 67)

Satira poporană din Bucovina *Jurămîntul drăguțului:*

„— Hai, hai, hai, *bădiță*, bine:
Tu mai ai pe oarecine!
— Ba eu, mîndră, m-oi jura.
De mai am pe cineva
Să mor, dragă, înecat
În vin fiert și pipărat..."

(S.F. Marian, *Satire*, 32)

Doină din Banat:

„Măi *bădiță*, nu-ntreba:
Ce-i mai rău ca frigura?
Frigura te mai trezește,
Dar dorul te prăpădește..."

(Hodoș, *Poez. pop.*, 36)

Doină din Ardeal:

„Și gîndesc atunci în mine,
Doamne! cum ar fi de bine
Să-ți fiu fluier, măi *bădiță*:
Să mă pui l-a ta guriță..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 33)

Doină din Bucovina:

„Frunză verde peliniță,
Merg la apă c-o cofiță,
Mă-ntîlnesc cu-al meu *bădiță*:
Văd, *bădiță*, eu prea bine
C-ai bea apă de la mine..."

(Marian, *Poez. pop.* II, 156)

Doină din Ardeal:

„Vin', *bădiță*, cînd gîndesc,
N-aștepta să te doresc..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 38)

Cîntec din Bucovina:

„Măi *bădiță*, păr sucit,
Șezi la noi dac-ai venit..."

(Marian, *Poez. pop.* II, 131)

Ca termen ironic despre amant, în satira poporană din Bucovina *Cumătrița:*

„Și *bădița*,
Cu lelița,
Se duse la cumetrița..."

(Marian, *Satire*, 66)

Badiță fiind un termen mai mult de afecțiune decît de amor, un frate poate să zică *badiță* surorii sale, întocmai după cum un tată sau o mumă dezmeardă pe copil zicîndu-i „taică", „mamă", un obicei foarte caracteristic în graiul țărănesc.

Rădulescu-Niger, *Rustice* III, 99:

„— Iar ție, Dokio *bădiță* — grăi fetei (frate-său Corbea) — o să-ți aduc o vulpe cum nu s-o mai văzut.

— Bearcă mătiucă, — rîse Dokia.

— Ba cu coada de-un stînjen..."

și mai jos:

„— Iaca! Da ce ai, Dokio *bădiță*, că parcă nu mijește a ziuă în ochișorii tăi?... Ori ai visat apă-n iastă-noapte?

— Apoi c-ai ghicit... Apă și nuntă, că parcă se făcea nunta că trece pe-o apă adîncă și mare... grăi Dokia, cu grijă...

— Ia lasă, Dokio *bădiță*; asta-i semn c-o să facem nuntă mare și ție la nuntă o să-ți dau să bei apă în loc de vin..."

După cum b ă d i c ă se scurtează în b ă d i c, tot așa *bădiță* are o formă mai scurtă *bădiț*.

Cîntec moldovenesc:

„*Badiță* de pe izvor,
Nu-mi trimite-atîta dor,
Că-s copilă tinerè:
Dorul tău nu-l pot ținè.
Mai bine, *bădițul* meu,
Răsădește-l dorul tău,
Răsădește-l prin livezi
Să se facă mere verzi...“

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 177)

Doină din Banat:

„Vai b a d e, *bădițul* meu,
Ascultă ce-ți spun și eu:
Decît să te văd sub steag,
Mai bine în pat beteag...“

(Hodoș, *Poez. pop.*, 215)

Doină din Ardeal:

„B ă d i ș o r ca b a d i u l meu
Nu-i cît ține Dumnezeu,
Făr' mai este-un brad a munte
Ca *bădițul* meu de frunte;
Dar nici bradul
Nu-i ca b a d i u l,
Că bradul mi-i clencuros,
Nu-i ca b a d i u l de frumos...“

(R. Simu, Trans., c. Orlat)

La vocativ: *bădițule* din *bădiț*, ca b ă d i c u l e din b ă d i c, iar din *bădiță* — *bădițo*.

Doina muntenească cu refrenul „*Bădițo, bădițo*“!

„Frunză verde lemn plouat,
Of, *bădițo, bădițo*!
S-a dus neica, m-a lăsat,
Of, *bădițo, bădițo*!“

(Vulpian, *Texte*, p. 25

Din *bădiță* se formează un al doilea deminutiv mai dezmierdător b ă d i ț e l.

Doină din Ardeal:

„Măi *bădiță*, b ă d i ț e l e,
Mi-ai furat mințile mele,
Și cu dorul m-ai lăsat
Tot în jale și bănat...“

(*Familia* din Pesta, 1886, p. 263)

Cel mai vechi deminutiv din b a d e nu este nici b ă d i ș o r, nici *bădiță*, ci b ă d i c ă, pe care de la noi l-au moștenit huțulii. La huțuli: b à d i k a, deminutiv b à d i č k o (бадїка, бадїчко), cu strămutarea accentului pe prima silabă, însemnează „frère aîné, homme âgé, maître de la maison“ (Zelechowski, *Ruth. Wtb.* I, 9). La ceilalți ruteni cuvîntul

nu se află. Noi am spus că huțulii au moștenit de la români, căci cercetările profesorului Kalužniacki (ap. Miklosich, *Wander. d. Rumunen*, p. 49) au dovedit că ei nu sînt altceva decît români rutenizați și, prin urmare, tot ce au rămas românesc în graiul lor se urcă sus în veacul de mijloc. În epoca despărțirii lor de restul românilor, poate să fi existat deminutivii *bădiță* și bădișor, dar înrădăcinat și răspîndit era numai bădică cu sensul cel fundamental de „patron".

v. *Bade. — Bădică. — Bădișor. — Biță.*

BĂDIȚĂL. — v. *Bădiță.*

BĂDIULEASĂ s. **BĂDULEASĂ,** n. pr. f.: 1. femme du bandit légendaire Badiul; 2. t. de géogr.: nom d'un ancien village. *Bădiuleasă* este în genere forma feminină de la numele personal Badiu; în poezia poporană însă așa se cheamă în specie nevasta vestitului hoț cu acest nume.

Balada *Badiul* din Bucovina:

„Tot umblînd
Și întrebînd
De curțile Badiului
Și de soțioara lui,
De vestita *Bădiuleasă*
Cu ochii de puic-aleasă..."

(Marian, *Poez. pop.* I, 128)

Aceeași baladă din Muntenia:

„*Bădiuleasă* mult frumoasă,
Cu port de cîrciumăreasă,
Cu stat ca de jupîneasă,
Cu ochi mari de puic-aleasă,
Unde este Badiul tău?..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 539)

Aceeași baladă din Moldova:

„Badiul greu se răsucea
Și din gură-ncet zicea:
Băduleasa mea frumoasă,
De mi-ai fost tu credincioasă,
Mergi degrabă la cămară
De ia galbeni din comoară..."

O altă *Bădiuleasă*, dacă nu chiar aceeași, a lăsat numele său unui vechi sat din regiunea dunăreană.

Zapis muntenesc din 1689 *(Doc. Rom.* II, nr. 8, p. 22 b, în Arh. Stat. din Buc.): „noi megiiașii den sat den *Băduleasă* den județul Teleormanului anume Zărnă nepotul Porcii cu verii miei..."; și mai jos: „moșie aleasă a *Băduleasei* toată pre sémnele și pre hotarele céle bătrâne..."; și: „această moșie a *Băduleasei*..."

v. *Badiu. — -easă.*

BĂDIUȘÒR, n. pr. pers. Deminutiv din numele personal B a d i u.

„Nu e dus B a d i u l la vie
Ca d-acolo-n pas să vie,
Ci aseară, pe-nnoptat,
Bădiușorul s-a-mbătat,
Somnul greu l-a apucat..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 340)

v. *Badiu.*

¹BĂDÎNIU. — v. *Bădan.*

²BĂDÎNIU, s.m.; t. de botan.: Amygdalus communis, amandier. Cuvîntul se aude numai în Banat. Din turcul b a d e m, de unde și serbul b a d e m. În unele dialecte tătărești b a d a n (Nemnich).

„Pe la noi migdalului i se zice b a g i m și *bădînĭu*" (M. Juică, Banat, c. Sredișlea-Mică).

Sinonimul b a g i m nu este decît o variantă fonetică din b a d e m, printr-o palatalizare proprie graiului bănățenesc, care și din „bade" face „bage".

v. *Migdal.*

BĂDÎU. — v. *Bădan.*

BĂDOACĂ (plur. *bădoace*), s.f.; boîte, cassette, nécessaire. Cuvînt cunoscut nouă numai la moții din Ardeal (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 98): „*bădoacă* = o c u ț i e de lemn pentru mărunțișuri". Nu ne putem rosti asupra originii acestui cuvînt, întrucît nu cunoaștem nici gradul său de răspîndire, nici variantele sale fonetice și logice, nici forma acelei c u t i i. Să nu fie oare înrudit cu b ă d a n, adecă cu latinul vulgar b a d u s? Într-un text italic din evul-mediu acest b a d u s ne întîmpină cam cu sensul de „cutie pentru mărunțișuri", deși de aur, nu „de lemn": „scutellam argenteam, et scattones tres, garales duos, b a d u m aureum unum" (Du Cange, v. *Badus*). Acest text însă e dubios. Tot ce e sigur în *bădoacă* din punctul de vedere etimologic este numai doară sufixul deminutival -o c.

v. *Bădan.* — *-ac.*

BĂDÛGĂ, s.f.; t. de méd.: toux phthisique. Termen bănățenesc. „*Bădugă* se numește tusea urîtă ce scuipă un ofticos; crișenii îi zic h î r ă" (S. Liuba, Banat, c. Maidan). Este slavicul БѢДА „periculum, flagellum" (Miklosich) cu sufixul nostru pejorativ -u g ă, întocmai ca în r ă p c i u g ă.

v. *Hîră.* — *Tuse.* — *-ugă.*

BĂDULÈȘTI, n. pr. m. plur.; t. de géographie: nom de certains villages. Numele mai multor sate în Muntenia (Frunzescu). Mai corect ar fi *Bădiuleşti*, de vreme ce derivă din numele personal B a d i u, prin patronimicul B ă d i u l e s c u = B ă d u l e s c u.

Zapis muntenesc din 1656 *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroşul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 121): „Adică noi 6 megiiaşi din *Bădulești* pre nume Stan şi Mihăilă şi Cărstea şi Vlad..."

v. *Badiu.*

BĂGÀRE (plur. *băgări)*, s.f.; l'infin. de b a g pris comme substantif: action de faire entrer, de faire aller, de faire avancer. „*Băgare* = fapta, lucrarea de a b ă g a, de a vîrî, de a face să între" (Costinescu). Infinitivul *băgare* exprimă ca substantiv toate noțiunile verbului b a g în antiteză cu s c o a t e r e. Întrebuințarea-i însă cea mai caracteristică, în care nu se poate înlocui printr-un sinonim, este compusul *băgare* d e s a m ă.

Zilot Românul, *Cron.*, p. 108: „(Ion vodă Caragea), după *băgarea* d e s e a m ă ce au făcut în anul dentii, pricepînd că firile boerilor cu răzmiriță s-au prefăcut cu totul şi sînt gata a-i plini relele voințe ale sale spre hrăpire, în al doilea an se dezbracă de ficleana şi lingușitoarea pele a vulpii şi se îmbracă cu fiorelnicul şi fricosul cojoc lupesc..."

I. Creangă, *Poveşti* I, 64: „Boieriul se uită cu *băgare* d e s e a m ă la cucoș, vede în clonțu-i o punguță şi zice vezeteului..."

Ibid., I, 115: „D-ta, moș Nichifor, ești om purtat, știi mai bine decît mine; dar totuşi te rog să mîi cu *băgare* d e s e a m ă, ca să nu-mi prăvăli nora..."

v. *Bag. — Băgat. — Băgătură.*

BĂGÀT,-Ă, adj.; le part. passé de b a g pris comme adjectif: enfoncé, fourré, introduit, mis dedans. Sensul cel fundamental al verbului b a g fiind cauzativul „faire entrer", participiul *băgat* se întrebuințează relativ rar ca adjectiv, căci el nu poate să exprime noțiunea de cauzalitate, ci numai rezultatul cauzalității: „entré", şi astfel se află foarte adesea în concurență cu mai mulți sinonimi, pe când verbul b a g are un singur sinonim, v î r, ba şi pe acesta exclusiv în accepțiunile strict materiale.

Aşa:

„cuiul *băgat* în părete" = î n f i p t;
„trăsura *băgată* în curte" = î n t r a t ă;
„musafirul *băgat* în casă" = a d u s;
„sabia *băgată* în teacă" = v î r î t ă etc.

O întrebuințare însă, în care *băgat* se poate înlocui cam cu anevoie, este compusul *băgat* î n s a m ă.

Mitropolitul Dosofteiu, *Psaltirea*, 1673, ed. Bianu, p. 189:

„Şi leilorŭ le despicâ
Fălcile cu carî stricâ:
Fă-ĭ ca apa ce-ĭ vărsatâ,
Ce nu-ĭ î n s a m â *băgatâ*..."

I. Creangă, *Poveşti* I, 279: „Şi mai fost-au poftiți încă:

Crai, crăiese şi-mpărați,
Oameni î n s a m ă *băgați*,

Ş-un păcat de povestariu
Fără bani în buzunariu.
Veselie mare între toţi era,
Chiar şi sărăcimea ospăta şi bea..."

Mult mai des se întrebuinţează însă negativul n e b ă g a t î n s a m ă, după cum şi infinitivul substantivat b ă g a r e d e s a m ă circulează mai puţin decît n e b ă g a r e d e s a m ă.

Cu toate acestea, *băgat* circulează mult în grai în antiteză cu s c o s: *băgat* în temniţă, *băgat* în draci, *băgat* în boală, *băgat* în spaimă, *băgat* în cap, *băgat* în datorii etc.; de asemenea în idiotismul: *băgat* slugă la cineva, argatul *băgat* la cutare, *băgat* la stăpîn.

Rădulescu-Niger, *Rustice* III, 22: „După conacu al doilea, soarele parcă e un cuptor fără fund, în care-s *băgate* toate pădurile pămîntului, aşa dogoreală ce bate de sus pe lumea de jos. Pînă şi vîntu are în gura lui suflare de foc!..."

v. *Bag.*

BĂGĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; celui ou celle qui enfonce, qui fait entrer. „*Băgător* = care b a g ă sau prin care se b a g ă" (Costinescu). Cuvîntul e puţin întrebuinţat, afară numai de compusul *băgător* d e s a m ă.

Ţichindeal, *Fabule*, 1814, p. 282: „Omul *băgătoriu* d e s a m ă şi înţălept, carele toate mai nainte le prejudecă..."

v. *Bag.*

BĂGĂTÙRĂ (plur. *băgături)*, s.f.; 1. enfonçure, coin; 2. gousset de chemise; 3. t. de méd.: ophthalmie variolique. În primul sens se zice mai des î n f u n d ă t u r ă; în sensul al doilea c l i n; în sensul al treilea, cuvîntul pare a fi numai bănăţenesc, însemnînd semnele de vărsat la ochi.

Dicţionarul ms. bănăţean circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 426): „*Băgătură* = Impositio.

Băgătură = Laesio oculorum propter variolas".

Laurian-Massim: „*Băgătură*, s.f. cu cele mai multe din însemnările verbului b a g, şi mai mult încă: 1. înfundătură; 2. clin de veşmînt".

Lexicon Budan: „*Băgătură* într-un veşmînt, de ex. la cămaşă subsuoară, der Zwickel".

v. *Bag.* — *Băgat.* — *-ură.*

BĂGĂU, s.m.; culot de pipe, chique. Maghiarul b a g ó cu acelaşi sens (Cihac). Deşi figurează şi în dicţionarul lui Pontbriant, totuşi pare a fi întrebuinţat numai peste Carpaţi în loc de s c r u m.

Strigătură din Ardeal, cu un învederat joc de cuvinte trivial:

„Fetele din Arpătac
Mereu pipă la tăbac,
Iar cele din Satu-Nou
Se întrec după *băgău*..."

(J.B., *Poez. pop.*, 452)

unde editorii observă în notă (p. 481): „*băgăul* este scrumul ce rămîne în pipă (lulea)".

v. *Scrum.* — [1]*Ungur.*

BĂHÀNIE. — v. *Bidiganic.*

BĂHĂRÀN. — v. *Băhăraucă.*

BĂHĂRÀUCĂ (plur. *băhărauce)*, s.f.; femme grasse, corpulente, replète. Se zice și b ă h ă r o a s ă. Cuvînt moldovenesc. În districtul Sucevei: „*Baharăŭcâ* sau b a h a r o a s â = femeie groasă, încalată“ *(Șezătoarea*, 1893, p. 126). Ambele forme feminine presupun termeni corespunzători pentru bărbați: *băhăran*, *băhăros.*

În ambele forme este un nume, fie substantiv, fie adjectiv, născut din slavicul b a h o r „pîntece“: bohemește și slovacește b a c h o r „der Bauch, der Wanst“ (J u n g m a n n), de unde și polonește adjectivul b a c h u r o w a t y „bauchig“ (Linde).

v. *Balcîz.*

BĂHĂRÒS. — v. *Băhăraucă.*

BĂHNÀR (plur. *băhnari)*, s.m.; marécage, bourbier, marais. Sinonim cu b ă h n i ș. Se aude mai ales în Moldova de jos. Este format din b a h n ă prin sufixul neutral -a r ca în „furnicar“, „băligar“ etc., care însemnează că *băhnarul* cuprinde în sine b a h n ă. Două sate în districtul Vaslui poartă numele de B ă h n a r i (Chiriță, *Dicț. geogr.*, 16).

v. *Bahnă. — Băhniș. — ³-ar.*

BĂHNÈSC.
BĂHNIRE. } — *v. Bîhlit.*

BĂHNÎȘ (plur. *băhnișuri)*, s.m.; marécage, bourbier. Sinonim cu b a h n ă, din care derivă prin sufixul -i ș ca în „desiș“, „petriș“ etc., dar însemnînd o întindere de pămînt mai mare și totodată o adîncime mai mică. *Băhniș* este mai mult un loc b ă h n o s decît o b a h n ă propriu-zisă.

Miron Costin, *Letop.* I, 280: „Vasile-vodă dacă au sosit la Praova, știind den limbi de gătirea lui Matei-vodă împrotiva sa, și cu oști cîteva, și străine și de țeară, au făcut sfat acolo la Ojogeni, socotind și trecătorile apelor, și locuri închise cu păduri den toate părțile, și *băhnișuri...*“

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Maccab.* I, IX, 42, 45:

„... și s-au întorsŭ la *băhnișul* Iordanuluĭ...“	„... et reversi sunt ad r i p a m Iordanis...“
„...și apa Iordanuluĭ dencoace și dencolea și *băhniș* și dumbravă...“	„... aqua vero Iordanis hinc et inde et p a l u s et saltus...“

„Locul unde se găsește lut galben se zice lutărie; unde crește iarba — șes; unde crește rogoz — b a h n ă sau *băhniș*“ (Gr. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

Din *băhniș* se formează deminutivul b ă h n i ș o a r ă, după cum se numește și un sat în districtul Neamț (Frunzescu).

v. *Bahnă. — Mocirlă. — -iș.*

BĂHNIȘOARĂ. — v. *Băhniș.*

BĂHNÎT. — v. *Bihlit.*

BĂHNÒS, -OASĂ, adj.: marécageux, bourbeux. Ceva ca b a h n ă. Sinonim cu m o c i r l o s, n ă m ă l o s, m l ă ș t i n o s. Pămînt *băhnos.* Luncă *băhnoasă.*

v. *Bahnă. — Băhniș.*

BĂHNURI, s.n. plur.; champ bourbeux. Un plural neutru din femininul b a h n ă, întrebuințat în unele regiuni din Moldova pentru a specifica o varietate de cîmp care se aseamănă cu b ă h n i ș.

„Deosebitele cîmpuri lucrate și nelucrate pe aici se numesc: lanuri, pîrloage, sărături, șesuri, nirește, b ă h n u r i, plajiște etc." (G. Vicol, Botoșani, c. Brihuești).

v. *Bahnă. — Băhniș. — -uri.*

BĂHTISEALĂ (plur. *băhtiseli)*, s.f.; ennui, embêtement. Sinonim cu substantivul u r i t. Cuvînt orășenesc din epoca fanariotică, de cînd se introdusese cu același înțeles și p l i c s i s.

v. *Băhtisesc.*

BĂHTISÈSC (*băhtisit, băhtisire)*, vb.; ennuyer. Se întrebuințează numai ca reflexiv: m ă *băhtisesc* = m i s e u r ă ș t e. Sinonim cu p l i c t i s e s c. Vorbă introdusă în orașe pe timpul fanarioților, deși nu e grecească, ci este turcul b a k h t s y z „malheureux", b a k h t s y z l y k „disgrâce, infortune".

v. [1]*Turc. — Plictisesc.*

BĂIALĂ (plur. *băieli)*, s.f.; peine, angoisse, désagrément. N ă c a z. S u p ă r. Cuvîntul se găsește la Budai-Deleanu *(Dicț.*, ms. în Muzeul istor. din Buc.). E sinonim cu b a i, din care s-a format prin sufixul -e a l ă pentru a arăta o stare mai prelungită.

v. [2]*Bai.*

*BĂIASTRĂ, s.f.; panier à provisions.

v. *Băiestrar.*

BĂIAȘ (plur. *băieși)*, s.m.; 1. celui qui fait le service du bain, baigneur; 2. ouvrier mineur; 3. celui qui fait du mortier; 4. ouvrier monnayeur; 5. Bohémien orpailleur; 6. Bohémien qui fabrique des ustensils en bois.

În primul sens, cuvîntul e cel mai răspîndit, avînd trei accepțiuni: *„a) băiaș* = cel ce are sau posedă o b a i e de scăldat; *b)* cel ce îngri-

jeşte un stabiliment de b a i e; *c)* cel ce serveşte la b a i e" (Laurian-Massim).

Cu sensul al doilea, cuvîntul se întrebuinţează mai ales în Ardeal.

Glosar slavo-român circa 1670 (ms. în bibl. Societăţii arheologice din Moscva, f. 98):

„лазебнаѧ: f e r e d e u, b a e;

„лазебникъ: *băiaş*".

Poienar-Aaron-Hill la cuvîntul „Mineur": „*băiaş*, o c n a ş, c i o c ă n a ş, care sapă la o mină spre a scoate materie minerală..."

Frîncu-Candrea, *Rotacismul la moţi*, p. 12, 15: „Locuitorii munţilor se împart după numire în m o ţ i, cărora le mai zic şi ţ o p i, în m o c a n i, *băieşi* şi c r i ş e n i... Acei dintre munteni cari se ocupă, după cum se zice pe acolo, cu b ă i e ş a g u l sau lucrarea minelor, se numesc *băieşi*..."

Cu acelaşi sens cuvîntul circula altădată în Ţara Românească, pe cînd se lucrau încă minele din Oltenia.

Crisov de la Mateiu Basaraba din 1644 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurezu*, f. 171, în Arh. Stat. din Buc.): „şi ĭară să fie domniei sale moşie la B a ĭ a-de-Fer, însă din partea Stancĭului *băĭaşul* o fune mare, într-acea fune mare stănjeni 774..."

La acest sens se referă ghicitoarea poporană din Bucovina: „Cînd şede un *băiaş* mai mult în munte? — Cînd e în mormînt" (Sbiera, *Poveşti*, p. 322).

În Moldova, între numi de familie ţărăneşti se aud: *Băeşu* şi B ă i ş a n u *(Şezătoarea*, 1893, p. 13), acesta din urmă fiind format prin sufixul intensiv -a n.

v. *-an.*

Bănăţenescul vechi *bănĭeş* în *Dicţionarul* ms. circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 426): „*Bănyeş* = Nummos cudens, Zingarus vagabundus", prezintă două semnificaţiuni:

a) lucrător la bănărie, „taraphangiu", cum se zicea la noi sub fanarioţi, negreşit prin asociaţiune de idei între monetă şi între minele de metal;

b) ţigan de laie, confundat cu aşa-numiţii altădată ţ i g a n i a u r a r i, cari spălau aur din năsipul rîurilor şi cărora li s-a zis *băieşi* prin asociaţiune de idei cu lucrătorii în mine de aur.

v. [1]*Aurar.*

Printr-o altă asociaţiune de idei, anume acea între cuptoare săpate în pămînt şi între groapele de mine, s-au numit *băieşi* tot în Banat şi în Haţeg ţiganii sau chiar neţiganii cari lucrează la mortar şi la facerea uneltelor de lemn.

„Aice se află cuptoare de var; oamenii cari se ocupă cu scoaterea petrei de var se numesc *băiaşi*, iar meseria lor b ă i e ş i t u l. Tot *băiaşi* se numesc şi un fel de ţigani cari se ocupă cu facerea fuselor, lingurilor, trocilor, corfelor, lopeţilor etc. Aceşti ţigani confundă în grai pe *v* cu *ŭ*, de ex. ei zic „z i v a" în loc de „z i u a", „ŭ a d a" în loc de „v a d a" (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Ţiganii *băieşi* se numeau la noi altădată l i n g u r a r i.

v. *Lingurar.*

„*Bănĭaşii* = *băiaşii* fac fuse, lopeţi şi troci" (P. Olteanu, Trans., Haţeg).

v. [1]*Baie. — Băişag. — -aş. — Ciocănaş. — Ocnaş...*

[1]BĂIAT. — v. *Băiez.*

[2]BĂIÀT (plur. *băieți*), s.m.; petit enfant mâle, garçon; adolescent, gars, gamin; courtaud de boutique, commis, apprenti. Laurian-Massim: „*Băiat* = 1. Copil ce are încă lipsă de îngrijirea plină de solicitudine a cuiva; născătoarea unui *băiat* e datoare să-l nutrească cu laptele ei; *băieții* tăi se joacă cu ai mei în curte; ai copii? am și eu un *băiat* și o b ă i a t ă; mă *băiete* cucuiete... — 2. În înțeles mai larg se zice și la oameni mari, mai tineri sau mai mici ca noi; săriți, *băieți!* dați, *băieți*, de foc; ascultă-mă pe mine, *băiete; băieții* noștri dorm și nu se scoală să înjuge boii...; mai ales în însemnare de subordinat, argat etc.: seceraţi, *băieți*, cu inimă; toți *băieții* de la noi mi-au fugit; *băiatul* meu din casă m-a furat și m-a despoiat... 3. În opoziție cu f a t ă, ca franc. „garçon" cu „fille", distinge sexul copiilor: *băiat* a născut soru-ta? ba f a t ă; *băieți* ai sau f e t e? și *băieți* și f e t e; *băieții*, nu f e t e l e, se joacă cu mincea..."

Pe cînd c o p i l, p r u n c, s u g a r, c o a c ă se aplică la amîndouă sexele deopotrivă, *băiat* se zice numai despre cel bărbătesc; cu toate astea, românul privind sexul bărbătesc ca pe cel mai de frunte și mai dorit la un copil, uneori într-un mod excepțional *băiat* se ia cu înțelesul de „enfant" în genere, de exemplu:

Coresi, 1577, ps CXXX, 2:

„Să nu plecaretŭ mândriia, ce înnălțarâ sufletulŭ mieu, ca *băiatulŭ* spre mumâ-sa..."	„Si non humiliter sentiebam, sed exaltavi animam meam: sicut a b l a c t a t u s super matrem suam..."

unde la mitropolitul Dosofteiu, 1680: „ca î n ț ă r c a t u l ŭ supra maĭcă-sa", iar la Silvestru, 1651: „ca î n ț ă r c a t u l ŭ la maĭcă-sa".

I. Creangă, *Povești* I, 118:

„— ...de *băieți* nu mai trag nădejde, pentru că baba mea e o sterpătură: n-a fost harnică să-mi facă nici unul...

— Nu te supăra, moș Nichifor, zise Malca, că poate așa a fost ca să fie de la Dumnezeu, pentru că așa scrie și la noi în cărți despre unii că tocmai la bătrînețe au făcut c o p i i..."

Băiat este termenul cel mai propriu pentru un copil de sex bărbătesc, începînd din leagăn.

S.F. Marian, *Nașterea la români*, p. 348: „În Bucovina copiii de la naștere și pînă la un an se numesc fără deosebire de sex c o c ă, deminutiv c o c u ț ă. Celelalte numiri ale copiilor sînt, și anume pentru *băieți: băiat* (mai adesea *băiet*), b ă i e ț e l, și cînd e mai mare b ă i e t a n; b ă i e ț a n, care e foarte uzitat în Bucovina și ca nume de familie; apoi b ă i e ț a n d r u..."

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 21: „Eram *băiat* de treisprezece ani cînd am învățat să dau cu pușca..."

Doină din Ardeal:

„Cînd d-acasă am plecat,
Eram tinerel *băiat*,
Tinerel fără mustață,
Și acum barbă stufoasă:
Nu m-or mai cunoaște-acasă..."

(J.B., *Poez. pop.*, 300)

Alta:

„Merg mumînile gemînd
Și tătinii suspinînd
Și din grai așa grăind:
Vai de mine, rău mă tem,
Rău mă tem și mă blăstem,
C-am un *băiat* tinerel
Ș-oi rămînea fără el!..."

(*Ibid.*, 304)

Cu sensul de „adolescent" sau de p î r c i u „hirquitallus", după cum se zicea lătinește prin aceeași asociațiune de idei:

Cîntec din Ardeal:

„Am iubit un biet *băiat*,
Nici mustața nu i-a dat,
C-ala-i bun de sărutat..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 388)

Altul:

„Pe supt deal, pe supt pădure,
Merg fetițele la mure
Și *băieții* la nuiele,
Să se-ntîlnească cu ele..."

(*Ibid.*, 220)

I. Creangă, *Povești* I, 162: „Ia în duminica viitoare, stăpîne, să mergem în sat la horă. Eu oi sta deoparte cu *băieții*, iar dumneata să te prinzi n joc lîngă o f a t ă..."

Ibid., I, 306: „Iară o a m e n i i ce priveau, și mai ales *băieții*, leșinau de rîs..."

Ibid., I, 20: „Să n-ai nici o grijă, mămucă, apucară cu gura înainte cei mai mari. Noi sîntem o d a t ă *băieți*, și ce-am vorbit odată, vorbit rămîne..."

De aci *băiat* se ia ca sinonim cu v o i n i c sau ș t r e n g a r.

În unele „orații de nuntă" ne întîmpină neologismul *băiat* m i l i t a r:

„— Bună dimineață,
Cinstiți socri mari!
— Mulțăm dumneavoastră,
Băieți m i l i t a r i..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 173)

Și totuși pentru țăranul român „a fi *băiat*", cu sensul de v o i n i c, nu este de loc a fi soldat, ci a trăi în libertate, după cum o exprimă foarte bine frumoasa doină ardelenească:

„Foaie verde ș-o alună,
Italia-i țară bună,
Fără mie-mi pare rea,
C-am șezut doi ani în ea
Departe de mîndra mea.
Cît te uiți în lung și-n lat,
Nu mai vezi pămînt uscat,

Ci tot ape tulburele
Umblînd corăbii pe ele,
Tot corăbii ferecate
Ce pe mare stau plecate,
Și-s cu tunuri încărcate,
Tunuri mari și tunuri mici,
La tot tunul cinci voinici:
Hei, mare! apă sărată!
Mai lasă-m-afar' o dată
Să mai văz pămînt uscat,
Să mai fiu o dat' *băiat!...*"

(J.B., *Poez. pop.*, 321)

După popor, nu soldatul e *băiat*, ci numai doară haiducul. Balada *Vîlcan:*

„Moș călugăr, de ești beat,
Du-te de te culcă-n sat,
Ori te du la mănăstire
De-ți citește pe saltire,
C-am aci niște *băieți*
I e n i c e r i, t u r l a c i și b e ț i
Și dacă-i vei deștepta,
O să dai din rasa ta..."

(*Ibid.*, 557)

Băiat, băieți este în armată un termen de familiaritate din partea unui superior: „înainte, *băieți*!", „la rînd, *băieți*!", „*băieți*, ascultați porunca..."

Ion Ghica, *Scrisoarea II:* „auziți, *băieți*, ghinărarul poruncește să mergem la sat..."

Rareori însă se întrebuințează la singular, căci atunci din familiaritate trece la intimitate.

C. Negruzzi, *Aprodul Purice:*

„De va vrea Dumnezeu astăzi să putem ca să scăpăm ....
De primejdia aceasta întru care ne aflăm,
Să știi, Purice, *băiete*..."

Este curioasă apropiarea între *băiat* și c r e ș t i n, adecă „om bun", în doina din Ardeal:

„Măi *băiete*, măi c r e ș t i n e,
Cînd te-nsori, gîndește bine,
Să nu pățești ca și mine!..."

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 90)

Cu sensul de v o i n i c, *băiat* se poate aplica și la un animal domestic, care ne este drag.

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 381: „Surugiul, spre a îndemna caii, învîrtea uneori biciul alene peste capul lor, ș-apoi le adresa din cînd în cînd, cu glas domol, strigătul prelungit de: hai, *băieți*!..."

Băiat cu sensul de f l ă c ă u, om ne-nsurat:

I. Creangă, *Povești* I, 139: „Era odată un f l ă c ă u s t ă t u t pe care-l chema Stan. Și flăcăul acela din copilăria lui se trezise prin străini, fără să cunoască tată și mamă și fără nici o rudă, care să-l ocrotească și să-l ajute. Și, ca *baiet* străin ce se găsea, nemernicind el de colo

pînă colo pe la ușele oamenilor, de unde pînă unde s-a oploșit de la o vreme într-un sat..."

Ibid., I, 114: „Și cum era Moș Nichifor strădalnic și iute la trebile lui, repede zvîrle niște coșolină în căruță, așterne deasupra o pereche de poclăzi, înhamă iepușoarele, își ia cojocul între umere și biciul în mînă, și t i v a *băiete*! N-apucase jupînul Ștrul a ajunge bine acasă, și moș Nichifor și trăsese căruța denaintea ușei...", unde *băiat* se aplică chiar la un m o ș.

În sfîrșit, *băiat* însemnează pe s l u g ă de sex bărbătesc, nu însă bătrînă, și mai cu samă pe c a l f ă.

A. Pann, *Povestea vorbei*, II, 55:

„Un țăran fiind odată cu treabă la București,
Și trecînd pe dinaintea boltilor bogășerești,
Băieții ce stau la ușă și unii pe alți se-ntrec
Ca să cheme și să-ndemne pe cîți pe uliță trec,
Începură totdodată a-l striga..."

Nemic nu poate fi mai limpede și mai ușor ca etimologia lui *băiat*, și totuși s-a găsit și aci un mijloc de încurcătură. *Lexiconul Budan*, p. 44, a dat verbului b ă i e s c o semnificațiune falsă: „b ă i e s c sau b ă i e z vreun prunc la țîță, adecă cresc, hrănesc, verpflegen, versorgen, erziehen ein Kind". Întemeindu-se pe această semnificațiune falsă, Diez *(Etym. Wtb.* I²,45) bagă forma participială *băiat* în aceeași familie cu italianul b a l i o, b a i l o, b a l i v o, francezul b a i l l i etc., toate din latinul vulgar b a j u l u s „custos, paedagogus"; și această etimologie o repetă apci Cihac (I, 21), ba încă n-o resping nici Laurian și Massim *(Gloss.*, 45*)*, cărora le păsa puțin de adevăr, numai și numai să fie o etimologie latină. Profitînd de aceeași falsă semnificațiune, Miklosich *(Slav. Elem. im Rum.*, 14) identifică pe românul b ă i e s c cu slavicul БАИТИ „allaiter". Ei bine, nicăiri la români b ă i e s c, sau mai bine b ă i e z, cu participiul *băiat*, n-are alt sens fundamental decît pe acela cuprins în b a i e; și întrucît b a i e însemnează „bain", b ă i e z e sinonim cu s c a l d, s p ă l, iar *băiat* cu s c ă l d a t, s p ă l a t. Ca punct de plecare, să luăm pe mitropolitul Varlam, *Cazania*, 1643, II, f. 108 a: „roagă pre fiiul tău, ce l-ai *bățatŭ* și l-ai înfășatŭ și l-ai aplecatŭ, să ne agiute..." Dacă *băiat* ar însemna aci „crescut", ar fi absurd de a pune după el: „și l-ai înfășatŭ și l-ai aplecatŭ", căci înfășarea și aplecarea fac abia o mică parte din creșterea copilului. Textul nu poate să însemneze altceva decît: „l-ai *băiat* (= s c ă l d a t) și l-ai înfășat și l-ai aplecat".

Tot așa în texturile poporane chiar de peste Carpați. Bunăoară:

„De cînd, maică, m-ai *băiat*,
Cu amar m-ai blestemat
Cu mînile către soare
Să trăiesc cu supărare,
Cu mînile către lună
Să n-am nici o voie bună..."

(J.B., *Poez. pop.*, 183)

unde se cuprinde aceeași idee ca în:

„Frunzuleană lemn uscat,
Cînd mămuca m-a s c ă l d a t

Of! că rău m-a mai scăldat
Cu apușoară din vad
Să umblu din sat în sat,
Cu apușoară din iaz
Să fiu lumii de năcaz..."

(Sevastos, *Cînt.*, 21)

sau:

„Dacă m-ai s c ă l d a t
Și dac-am țipat,
Rău m-ai blăstemat,
Blăstom cu păcat:
— Taci, că te-am s c ă l d a t
Cu apă de Prut
Să fii tot urît,
Cu apă de luncă
Să fii tot de ducă..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 438)

Apoi:

„Mîndră maic-am mai avut!
Copil mîndru m-a făcut,
M-a *băiat* c u f l o r i d e m u n t e..."

(J.B., *Poez. pop.*, 362)

unde se vorbește despre o s c a l d ă „cu flori de munte" într-însa, după cum se obicinuește a se pune flori sau ierburi într-o b a i e pentru copii, iar nicidecum despre „creștere" cu flori de munte! Se știe că-n scăldătoarea copilului se pune busuioc, bujor, viorele, lemnul-Domnului și „felurite flori, ca să fie drăgălaș ca florile" (S.F. Marian, *Nașterea*, p. 84). De aci, ca un fel de comentar la „m-a *băiat* cu flori de munte", o altă doină tot din Ardeal ne spune:

„Nu-i de vină cununa,
Că-i de vină maică-mea
De ce m-a făcut așa:
Frunză verde lemn de brad,
Că pe mine m-a s c ă l d a t
Tot în rozmarin și flori
Să fiu dragă la feciori,
În rozmarin de cel verde
Să fiu dragă cui mă vede..."

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 80)

Unde aci să fie vreo altă idee decît acea de b a i e?

La Laurian-Massim ni se zice: „b ă i e z = a da țîță unui copil, a-l îngriji, a-l crește, a-l priveghea, de ex.; nu-ți bate joc de ceea ce te-a *băiat*". Acest unic exemplu însemnează însă pur și simplu: „nu-ți bate joc de ceea ce te-a s c ă l d a t cînd erai prunc". Chiar în București, o femeie bătrînă cînd mustră pe cineva pe care-l îngrijise de mic îi zice: „eu te-am s p ă l a t, nu m-ai s p ă l a t tu pe mine", încît ar trebui să conchidem că și a „spăla" vrea să zică a „crește".

Se poate dară afirma cu o deplină certitudine că *băiat* n-are a face întru nemic, nici direct, nici indirect, cu latinul b a j u l u s, ci numai cu latinul b a l n e a r e, însemnînd literalmente „spălat" sau „scăldat".

Mai însemnează apoi d e z m i e r d a t, și iată cum:

La țărani, scăldarea este o parte esențială în creșterea copilului, și tocmai atunci cînd îl scaldă, pentru ca pruncul să nu plîngă și să nu țipe de frica apei, mama îl giugiulește mai mult ca oricînd altă dată. De aceea b ă i e z a căpătat în unele locuri sensul secundar de d e z m i e r d, care nici acesta nu se leagă cîtuși de puțin cu noțiunea de „bajulus", ci numai cu acea de „balneare".

„Cînd plîng copiii cei mici, mama îi b a i e, adecă îi netezește pre față cu mîna, zicînd: taci, țuce-l mama!" (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Să terminăm acum printr-o comparațiune.

O datină foarte interesantă din primii anișori ai copilului este tunderea părului.

La români, d. S.F. Marian *(Nașterea*, p. 409 sqq.) a consacrat acestui obicei un deosebit capitol, din care extragem următoarele: „În ajunul zilei pentru tuns sau retezat, tatăl sau mama copilului care are să fie retezat se duce și poftește pre nașul sau nașa sa ca să vie pe a doua zi și să-și reteze finul, căci ei singuri nu se cade să-l reteze, pentru că dacă l-ar reteza, după ce va crește mare și se va căsători, i-ar arde casa. Dacă nașul e împedicat de a veni, poate să vie și soția lui, și din contră. În caz însă cînd sînt amîndoi împedicați, poate veni și unul străin ca să reteze. Acesta se numește apoi j u m ă t a t e d e n a ș. În cazul din urmă însă nănașul adevărat mai totdauna se supără pe cumetrii săi: de ce s-au grăbit așa de tare, și au chemat pre un străin ca să tundă pre finul? Din cauza aceasta apoi cei mai mulți părinți cheamă pre un străin la tunderea părului numai atunci cînd nașul sau nașa copilului au murit în răstimpul de la botez și pînă la tunderea acestuia. În ziua tunderii, părinții mai avuți dau și puțină masă, la care poftesc, pe lîngă nănași, încă și unele dintre neamurile cele mai de aproape, precum și vro doi trei megieși..."

La italieni, acest obicei al tunderii a dat naștere termenului t o s o „tuns", care însemnează la dînșii întocmai ceea ce este la noi *băiat*. Astfel italienește copilul se cheamă „le tondu", la români „le baigné", două noțiuni diferite, dar luate dopotrivă din traiul concret, nu dintr-o generalitate abstractă ca aceea de „élevé".

v. [1]*Baie. — Băiată. — Cocon. — Copil...*

BĂIATĂ (plur. *băiete)*, s.f.; fille. Feminin din b ă i a t.

S.F. Marian, *Nașterea la români*, p. 348: „... *băiată*, b ă i e ț i c ă, se întrebuințează mai mult în Transilvania; c o p i l ă, c o p i l i ț ă, și după ce a crescut mai mărișoară: c o p i l a n d r ă; p r u n c ă, p r u n c u ț ă, p r u n c u ș o a r ă; f e t i ț ă, f ă t u ț ă, f e t i ș o a r ă, după ce a crescut mai mare: f ă t u i c ă, f e t i ș c a n ă, iar cînd i-a sosit timpul de măritat: f a t ă, f a t ă - n f l o a r e, f a t ă - m a r e și f ă t o c sau f ă t o i, dacă e naltă și robustă..."

Doină din Ardeal:

„Ghițule,
Drăguțule,

Răsări-ți-ar numele
Prin toate grădinile,
Să răsară florile,
Să le strîngă fetele,
Fetele, nevestele,
Mai cu drag *băietele...*"

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 32)

v. *Băiat.*

BĂICÀN.
BĂICÈNI.
BĂICÒI.
BĂICULÈSCU.
BĂICULÈȘTI.
— v. *Baico.*

BĂIERÙȚĂ (plur. *băieruțe*), s.f.; 1. petit cordon, petit tirant; 2. petite amullette. Deminutiv din b ă i e r ă, avînd ambele înțelesuri ale acesteia.

v. *Baier.*

[1]BĂIÈSC, *(băit, băire)*, vb., ; 1. être employé à la monnaierie; 2. travailler aux mines, exploiter les carrières. Verbul *băire* s-a format din organicul b ă i a r e (= b a l n e a r e) pentru a diferenția sensul „miner" de sensul „baigner"; se întrebuințează însă numai în unele regiuni din Ardeal și din Banat, ca un fel de cuvînt tehnic b ă i e ș e s c.

Dicționarul ms. bănățean circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 426): „*Bănyesc* = Nummos cudo".

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 41, termeni proprii minerilor: „A *băi* = a exploata"; și „*băire* d e l a z i u ă = lucrare pe suprafață la lumina zilei".

v. *Băiez.* — *Băiaș.* — *Băieșag.* — *-esc.*

[2]BĂIÈSC, -EASCĂ, adj.; minier, qui a rapport aux mines. Cuvînt trecut în *Lexiconul Budan* și întrebuințat, probabil, în regiunea cea auriferă a Ardealului. Laurian-Massim: „*băiesc* = ce se atinge d e o b a i e de metale".

v. *Baie.* — *Băișag.*

BĂIESTRÀR (plur. *băiestrari*), s.m.; marmiton, aide de cuisine. Vechi cuvînt pe care l-a înlocuit r î n d a ș sau r î n d a ș-d e-b u c ă t ă r i e.

Zapis moldovenesc din 1820 (*Doc.* 78, pach. XV, în Acad. Rom.): „Adecă eu Simion bucătar, rob a dumisale vel visternic Costachi Rusăt, dau adevărat și în credință zapisul meu la cinstită mâna dumisale cucoanei Catincăi Canta, precum să fie știut că cu voea noastră am făcut tocmală cu dumneaei cucoana de am luat pe trii ani un *băestrar* a dumisale ca să-l învăț bucătării în trii ani..."

Băiestrar însemnează pe băiatul care aduce proviziunile din piață într-o coșniță, ca și cînd s-ar zice c o ș n i ț a r, cu același sufix -a r ca în „măcelar", „cărbunar", „ferar" etc. Cuvîntul cuprinde dară în sine tulpina b ă i a s t r ă „panier à provisions", care duce drept la un pro-

totip latin rustic. În medio-latina „b a n a s t u m= cista rotunda et oblonga, ad modum sportae dossuariae efficta, quae ex palea contorta atque in orbem ducta rubis caninis dedolatis et tenautis consuitur; hac u t i s o l e n t r u s t i c i a d p i s a, f a b a s, f r u m e n t a a l i q u a e i d g e n u s p o r t a n d a v e l r e s e r v a n d a“ (Du Cange). În vechea franceză (Godefroy, I, 566) ne întîmpină formele b a n a s t r e, b e n n a s t r e, b e n a i s t r e „sorte de panier, corbeille“. Iată un text francez medieval:

„Et de corbeilles et de vans
Et de paniers et de b a n a s t r e s...“

Spaniolește b a n a s t r a „grand panier, grande corbeille de forme arrondie“, iar b a n a s t e r o, adecă cu sufixul - a r i u s, ca și-n românul b ă i e s t r a r „celui qui fait ou qui vend ou qui porte de grands paniers“. Fără sufixul *-st-*, cuvîntul b e n n a este indicat deja în vechea rusticitate latină ca un împrumut de la celți: „b e n n a lingua Gallica genus vehiculi appellatur“ (Paul. Diac.); un împrumut însă atît de vechi, încît devenise poporan deja în epoca lui Catone *(De re rust.* XXIII). În legenda medievală a lui St. Rémy (ap. Roget de Belloguet, *Gloss. gaulois*, p. 112) b e n n a însemnează „un grand vase ou panier dans lequel on mettait des denrées et des bouteilles de cervoise“. Din b e n n a se făcuse în graiul latin poporan b e n n i s t r a și b e n n a s t r a prin analogie cu sinonimul c a n i s t r u m, c a n a s t r u m, c a n a s t r a (Körting, *Roman. Wtb.*, 163), derivat din grecul κάναστρον sau κάναστρα și care însemna de asemenea „panier à provisions“. Din forma b e n n a s t r a au izvorît apoi varianturile neolatine occidentale, iar din forma b e n n i s t r a = b e n i i s t r a — românul b ă i a s t r ă, ca din „magistra = măiastră“, și-n sfîrșit *băiestrar*.

Este una dintre cele mai interesante rămășițe, astăzi poate perdută, a latinității rustice la români.

v. *Bădău. — Bădăran. — Coșniță. — Cuptă. — Rîndaș...*

BĂIEȘĂG s. **BĂIȘĂG** (plur. *băieșaguri, băișaguri)*, s.n.; profession de mineur, travail aux mines. Formă împrumutată din maghiarul b á n y o s á g, în loc de termenul curat românesc b ă i e ș i t, de care nu se deosebește prin sens: meseria sau munca de b ă i a ș.

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 32: „De la Baia pe Arieș în sus, la gura Cărpenișului, începe adevăratul ținut al *băișagurilor...*“

Aceiași, *Rotacismul la moți*, p. 84: „Bucium-Sat, Bucium-Izbita, Bucium-Muntari, Bucium-Șasa, Bucium-Poieni și Bucium-Valea-Albă, acestea sînt unele din cele mai frumoase și renumite sate din apropierea Abrudului și sînt cunoscute sub numirea colectivă Buciumani. Locuitorii acestor sate mai toți se ocupă cu *băișagul* și, împreună cu cei ai Abrudului, încă din vechime se bucurau de anumite drepturi și libertăți...“

v. *Băiaș.*

BĂIEȘÈSC, -EASCĂ, adj.; minier, appartenant aux mineurs. În munții Ardealului se aud unele vorbe *băieșești* necunoscute pe cîmpie. Portul *băieșese* se deosebește de al celorlalți munteni.

v. *Băieșește.*

BĂIEȘÈȘTE, adv.; à la façon des mineurs. Așa cum fac sau cum zic b ă i e ș i i. L-am văzut îmbrăcat *băieșește*. „*Băieșește*=more metallurgorum“ *(Lex. Budan)*.

v. *Băiaș.*

BĂIEȘÎT. — v. *Băieș.* — *Băieșag.*

BĂIÈȘTI. — v. *Baico.*

BĂIETÀN (plur. *băietani*), s.m.; adolescent; tout jeune homme. După o clasificațiune de vîrste făcută de C. Stamati, *Muza* I, p. 535, *băietan* e sinonim cu z ă b l ă u și c o p i l a n d r u, fiind intermediar între copil și f l ă c ă u:

P r u n c u l — pînă la trei ani.

C o p i l u l — pînă la doisprezece ani.

Băietan, Z a b l ă u, C o p i l a n d r u } pînă la douăzeci ani.

F l ă c ă u, H o l t e i } pînă la douăzeci și cinci ani.

B ă r b a t — pînă la patruzeci ani.

B ă r b ă t o i, M a t u r } pînă la cincizeci ani.

U n c h e ș, M o ș n e a g, G h i u j } de la cincizeci ani înainte.

H î r c ă — femeie foarte bătrînă.“

I. Slavici, *Nuvele*, p. 306: „Unul dintre boitari, un *băietan* ca de șeaptesprezece ani, intră în circiumă și căută pe Ghiță...“

I. Creangă, *Povești* I, 156: „Ce să cer, cucoane? ia, cînd ți-oi da grîul în girezi, să am voie a lua numai atîta grîu cu paie cu tot cît oi putea duce în spate eu și cu un *băietan* al meu...“

„Dintre comparațiuni poporane: un bărbat nalt și frumos ca un brad; un flăcău ca un bujor; un *băietan* nalt și subțire ca o cucută...“ (Pr. G. Grosu, Iași, c. Voinești).

O povestire țărănească din Moldova: „...un *băietan* frumos de nu mai era altul ca el îmi zise: ie sama, Petrache! ține la dreptul! Nu lua nici de la sărac pentru boier, nici de la boier pentru sărac, căci înaintea lui D-zeu ei sînt deopotrivă! — Vorbele f l ă c ă u l u i erau așa de blînde...“ *(Șezătoarea*, 1894, p. 161).

O altă povestire în graiul țărănesc din Moldova: „Cică într-un sat era o crîșmă pustii; vo cîtiva feti s-o apucat s-o grijască ca să facă în è șădzătoari, adică să s-adune mai multe feti la tors. După ci-o grijît-o și s-o adunat fetili într-o sară și flăcăii; și fetili torcè, iar *băietanii* mai spunè polojănii. Numai iaca că întrâ-n casă doi *băietani* nalți, sdravini și frumoși, și sta așa mai dioparte, și nu prè vorghè. O fată adorniisă

pi cuptioriu, iar una dintri celelanti, cari torcè, nu știu cum o scăpat fusu gios și s-o dus di-a dura până lângâ chicioarili *băietanilor* celor doi. Atunci, è cînd s-o plecat sâ-și iei fusu, o văzdut că chicioarili celor doi *băietani* era numa ca fusîli, și-ndatâ s-o și priceput câ acie-s strâgoi, și pi semni câ crîșma cee era casa lor. Atunci è a spus încet la celelanti feti și la *băietani*, și s-o sfătuit cum sâ fugâ..." (S. Teodorescu, Iași, c. Miroslava).

Băietan este augmentativ din *băiat* prin sufixul -an.

v. *Băiat.* — *Băieţandru.*

BĂIETÒR, -OARE, adj. et subst.: celui qui baigne, qui lave les petits enfants. Acela sau aceea care b ă i a z ă, adecă s c a l d ă sau s p a l ă pe prunc; și fiindcă această sarcină aparține în specie femeii care îngrijește pe copil, se întrebuințează aproape exclu iv femininul *băietoare:* „die Kinderwärterinn, die Amme" (*Lex Bud.*). Cu toate astea, masculinul *băietor* ne întimpină într-un frumos pasagiu la mitropoliul Dosofteiu, *Liturgiar*, 1681, f. 104 a: „... curățîaște, fericîaște-mâ pre unŭ ponegritŭ, o! părinte și fiiule și duhule troițâ sfântâ! tu-mĭ dă îngerŭ luminâ-purtăreţ, minţâĭ sporitoriŭ, *băetorĭu* (бѣторю) și socotitorĭu...", unde sensul este: „cel ce s p a l ă pe cel p o n e g r i t".

v. *Băicz.* — *Băiat.*

BĂIEȚAN. — v. *Băieţaș.*

BĂIEȚÀNDRU (plur. *băieţandri),* s.m.; grand garçon, gamin. Sinonim cu b ă i e t a n, ca și cu c o p i l a n d r u, după analogia căruia pare a fi format.

Ion Ghica, *Scrisoarea II:* „eram abia *băieţandru* ca de vreo optsprezece ani, cînd m-am scris la căzaci cu bietul Tudor al nostru..."

v. *Băiat.* — *Băietan.* — *Băieţaș.* — *Copilandru.* — *-andru.*

BĂIEȚÀȘ (plur. *băieţaşi),* s.m.; 1. garçon, garçonnet, bambin; 2. chéri. Sub raportul formei, *băieţaș* nu poate fi un deminutiv d-a dreptul din b ă i a t, căci atunci ar fi b ă i e t a ș, ci s-a modificat prin analogie cu sinonimul b ă i e ț e l, de unde s-a furișat în el inorganicul *ţ* pentru *t.* Prin aceeași influință analogică s-au format b ă i e ț a n d r u și b ă i e ț o i în loc de b a i e t a n d r u și b ă i e t o i; ba pînă și b ă i e t a n se rostește uneori b ă i e ț a n. Sub raportul sensului, nu se deosebește de b ă i e ț e l, întrebuințîndu-se deopotrivă despre copii mici și despre adolescenți sau chiar flăcăi în toată firea.

Balada oltenească *Mocanca și vrînceanca:*

„Și cel vrîncenaș,
Mîndru *băieţaș,*
Vrînceanca-și lua,
Acas' o ducea,
Nunta își făcea..."

Cîntec poporan de la 1848:

„Frunză verde lemn uscat,
Unde-i drumul la Banat,
Cu ungurul să mă bat?
Foaie verde arțăraș,
Spune-mi, spune-mi, *băiețaș*,
Unde-i drumul la oraș?
Frunză verde măr sălciu,
Unde-i drumul la Sibiu,
Unde-a fost bătaia-ntîi?..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 489)

v. *Băiat.* — *Băiețel.*

BĂIEȚÈL (plur. *băieței*), s.m.; 1. garçon, garçonnet, bambin; 2. chéri; 3. t. de choréogr.: sorte de danse populaire; 4. t. de botan.: nom d'une fleur. În primele două sensuri, *băiețel* este sinonim cu b ă i e ț a ș, dar mult mai întrebuințat.

Laurian-Massim: „*Băiețel:* 1. în înțeles propriu: are un *băiețel* frumos ca un îngerel; 2. în înțeles metaforic, ca expresiune de dezmierdare în loc de iubit: de cînd te-ai dus, *băiețele*, n-am mai pus la git mărgele..."

Balada *Corbea*:

„Foc la case de i-oi da,
Altele și-o ridica,
Mai frumoase ca astea;
Pe doamna de i-oi fura,
Altă doamnă c-o afla
Mai frumoasă ca asta;
Să-i fur și eu *băiețelul*
Ca să-i arză sufletelul
Și să nu se mai gîndească
P-altul să mai pedepsească..."

După această amenințare, haiducul

„Pe scăriță se suia,
La iatac că nimerea,
Și-n iatac că mi-și găsea
Leagănul c o p i l u l u i
Și odrasla domnului.
Corbea pe copil lua..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 535)

Balada *Păunașul codrilor:*

„— Cale bună, românaș!
— Mulțumim, măi Păunaș.
— Măi b ă i e t e, *băiețele*,
Măi voinice, voinicele,
Dă-ne nouă pe mîndra
Ca să scapi cu viața ta.
— Ba eu mîndra nu ți-oi da
Pîn'ce capul sus mi-a sta..."

„Dragă *băiețele*" formează refren la un cîntec quasi-poporan, pe care l-au răspîndit lăutarii:

„Du-te, du-te, n-ai mai fi,
D r a g ă *băiețele*,
Să n-am de cine dori,
D r a g ă *băiețele*..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 287)

De asemenea într-un cîntec adevărat poporan:

„Frunzuliță trei smicele,
D r a g ă *băiețele*,
Leagă calul de zăbrele,
D r a g ă *băiețele*..."

(*Ibid.*, 321)

„După cîntec, și un danț țărănesc de aci se numește „*băiețelul*" (Th. Cioban, Tutova, c. Fruntișanii; D. Ursu, Suceava, c. Ruginoasa).

„Între jocurile țărănești, unul se cheamă *băiețelul*" (Pr. C.D. Gheucă, Iași, c. Galata; I. Chirica, Tutova, c. Cîrjeoani; I. Șușnea, Covurului, c. Măluștenі).

„Unul din danțurile de aice se numește *băiețelul*" (N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„*Băiețelul* este un joc de brîu" (N. Busuioc, Suceava, c. Stolniceni).

Iată și aria jocului țărănesc *băiețelul*, așa după cum a transcris-o d. Vulpian (*Jocuri de brîu*, nr. 29) de la Moș Parasehiv din Bîrlad:

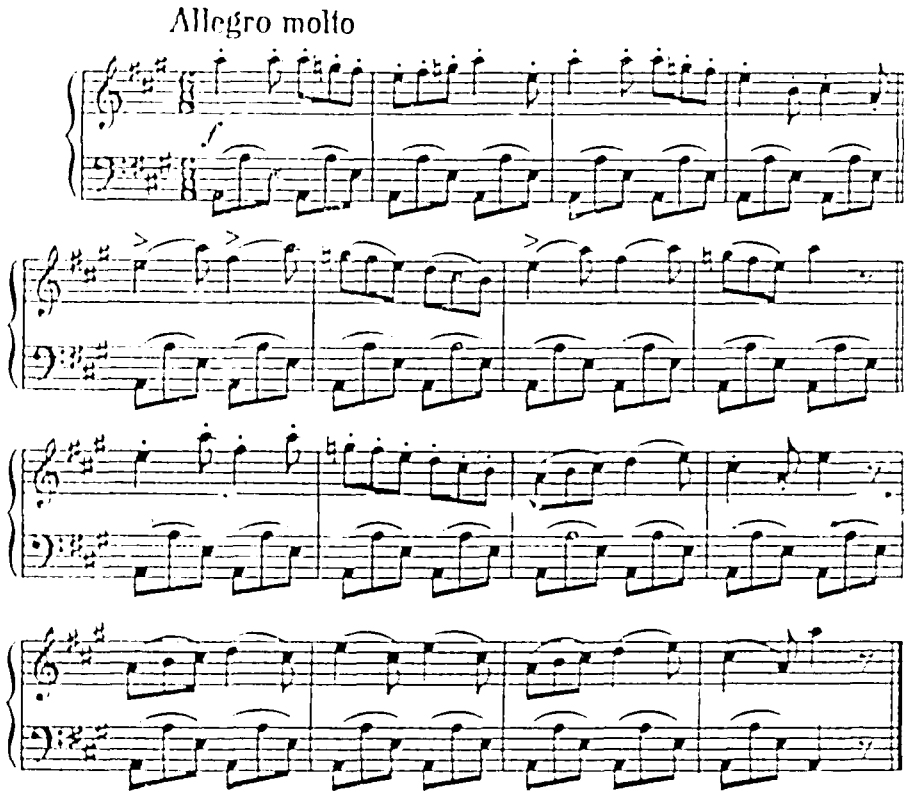

În sfîrșit, *băiețel* se cheamă și un fel de floare (I. Neculau, Neamț, c. Serbești).

Dar ce fel de floare?

v. *Băiat.* — *Băiețaș.* — *Brîu.*

BĂIEȚESC,-EASCĂ, adj.; „en garçon" (Cihac). În antiteză cu f e t e s c, dar tot așa de rar întrebuințat. „*Băiețesc* = ce are asemănare, raport cu manierele sau mintea b ă i a t u l u i" (Costinescu).

v. *Băiat.*

BĂIEȚÈȘTE, adj.; en garçon, comme les garçons. În antiteză cu f e t e ș t e. A se juca *băiețește.* A petrece *băiețește.*

v. *Băiat.*

[1]BĂIEȚÌCĂ.—v. *Băiată.*

[2]BĂIEȚÌCĂ (sans pluriel), s.m.; t. famil.: vieux garçon. Se zice ironic la un om în vîrstă, dar scurt la stat sau care vrea să-și dea aerul de a fi tînăr.

I. Ghica, *Scrisoarea XI*, p. 283: „Na și ție, *băieticăi*, zicea (polcovnicul) unui bătrîn bondoc, vărsîndu-i iarbă în corn și alice în basma. Vezi să nu mă dai iară de rușine ca mai dăunăzi, de-ai lăsat bunătate de lup să treacă pre lîngă tine și să se ducă sănătos..."

v. *Băiat.* — *-ică.*

BĂIEȚÌME, s.f.; „les garçons en général" (Cihac).

v. *Băiat.* — *-ime.*

BĂIEȚÒI (plur. *băieți)*, s.m.; grand bambin. Laurian-Massim: „*Băieți*, formă augmentativă din b ă i a t: băiat mare; se zice mai ales în despreț: *băieților* să le tai nasul, că apoi se prea întind; un *băieți* ca tine nu s-amestecă cu băieții; frate-tău e băiat, ba *băieți*..."

v. *Băiat.* — *Băiețaș.*

BĂIÈZ (*băiat*, *băiare)*, vb.; baigner. Sinonim cu s p ă l cînd e vorba de persoană, și mai ales cu s c a l d în privința copiilor. Corespunde italianului b a g n a r e, franc. b a i g n e r, span. b a ñ a r etc., toate din prototipul latin b a l n e a r e.

Forma cea organică a prezintelui indicativ singular cată să fi fost: eu *bai* = b a l n e o, tu *bai*, el *baie.*

Colindă muntenească:

„Mai din jos de vadul lor,
Vadul lor ș-al domnilor,
Scaldă-se sîntul Ion
S c a l d ă - s e, *băiază*-se,
Cu vin bun botează-se..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 30)

O deosebită importanță în grai a căpătat în specie participiul acestui verb, despre care
v. *Băiat.*

BĂILÈSCU. — v. *Baico.*

BĂILÈȘTI (rostit trisilabic), s.m. plur.; t. de géogr.: nom d'un village dans la Petite-Valachie. O mare comună în districtul Dolj, nu departe de Dunăre, vestită printr-o bătălie din 1828, în care 20.000 de turci au fost bătuți de generalul rus Geismar numai prin vitejia românilor.

Ioan Ghica, *Scrisoarea II*, povestirea polcovnicului Ioniță Ceganu: „Ne-am bătut cu turcii patrusprezece luni mereu, ziua și noaptea, sub conducerea lui Geismar și a lui Roth; vedeam în toate zilele moartea cu ochii, că ne puneau muscalii tot înainte la avant-posturi. Geismar, îndată cum a trecut Oltul, a trămis pe generalul Roth înainte să coprinză Calafatul, și el s-a dus de s-a așezat la Cioroiu. Cînd s-a pomenit dodată că îl ia pașa de la Dii cu vestitul Ciapanoglu pe la spate cu 15.000 de suvarii cu 30 de tunuri, care, după ce bătuse pe Roth lîngă Maglavit de-l topise, se aruncase asupra lui Geismar, îi tăiase drumul și spre Cioroiu și spre Calafat, îi luase toate vitele și tot proviantul din magaziile de la Galicea și le trecuse la Vidin. Muscalii, speriați, cînd îi răzbise turcii la *Băilești*, fugeau în toate părțile strigînd cît puteau: n a z a t! n a z a t! T u r e ț k i d u h ! cînd farmazonul nostru, bietul căpitan Ciupagea, care nu știa că pe muscălește n a z a t va să zică îndărăt, înapoi, aleargă printre șiragurile noastre strigînd: «auziți băieți, ghinărarul poruncește să mergem l a s a t». Alt sat nu mai era decît *Băileștii*, de unde turcii băteau cu tunurile în muscali de-i prăpădeau; noi am dat năvală la sat, ne-am repezit la deal și am pus mîna pe tunurile turcești; atunci Ciapanoglu, crezînd că sîntem putere mare și că fuga muscalilor era numai o stratagemă, s-a speriat și a luat-o la fugă spre Calafat, lăsînd toate proviziile și munițiile. Le-am luat în ziua aia douăzeci și patru de cară cu iarbă și patru sute de cară cu zaherea. Roth, văzînd că fug turcii dinaintea noastră, a luat curagiu, s-a întors, s-a pus și ei pe goana turcilor. Astfel s-a cîștigat cea mai vestită bătălie din toată campania. Lupta a ținut trei zile și trei nopți; am alergat după turci pînă i-am băgat în Dunăre. Başibuzucii omorau pe agalele cari voiau să-i rețină să nu treacă Dunărea și să-i întoarcă la bătălie spre Calafat. Să știi, domnule, că fără Ciupagea al nostru, mîncau muscalii o păpară de n-o mai uitau niciodată...“

Despre originea numelui *Băilești*,
v. *Baico.*

BĂIMÀC s. **BUIMÀC, -Ă**, subst. et. adj.; 1. ahuri, confus, abasourdi, troublé; 2. t. macéd.: bancal; 3. t. de géogr.; nom propre topique.

Cu primul sens:

Laurian-Massim: „*Buimac* = lassus, fessus, turbatus animo; a m e ț i t, o b o s i t“.

Costinescu, *Vocab.* I, 130, 132: „*Buimac* = amețit, amestecat, î n c u r c a t, fără orînduială“.

Ca sinonimi, se mai pot adăoga: z ă p ă c i t, u l u i t.

Două pasage din I. Creangă cu traducerea de d. Damé:

„Oamenii săriră, *buimaci*, care dincotro... = les gens accoururent de tous côtés, étourdis...";

„Era *buimac* de cap și hămisit de foame de atîta umblet = il était abêti et defaillant de faim..."

Cu sensul al doilea și cu vocalismul cel organic, cuvîntul s-a păstrat la macedo-români.

Dr. Obedenaru, *Dicț. maccd.* (ms., în Acad. Rom., t. I, p. 57): „*Băimac* = om sau cal care își lovește genunchii umblînd", adecă se încurcă la picioare.

Cu sensul al treilea, un sat și un deal în districtul Bacău se cheamă *Băimac* după numele părîului *Băimac* (Ortensia Racoviță, *Dicț.*, 111), conservînd astfel în onomastica topică forma cea veche a cuvîntului, întocmai ca la macedo-români, pe cînd în graiul comun din Moldova nu se mai aude decît forma ulterioară *buimac*.

Ideea cea fundamentală, cuprinsă în ambele sensuri secundare de mai sus, este acea de prostie, nicidecum acea de aiurare, „délirant, radoteur", după cum pretinde Cihac (II, 32), confundînd acest cuvînt cu biiguit (v. *Biiguiesc*). Chiar însă dacă s-ar potrivi sensurile, totuși *buimac*, adecă *băimac*, n-ar avea a face cu slavicul бѣй „insipidus, temerarius, crudelis, petulans", de vreme ce *u* în forma *buimac* este o învederată scădere din primitivul *ă*, datorită acțiunii celei labializatoare a lui *b*. Prototipul fonetic *băimac* a fost necunoscut atît lui Cihac, precum și lui Laurian și lui Massim, cari tocmai de aceea se plecau și ei spre derivațiunea din slavicul буй.

Prezința lui *băimac* la macedo-români, mai ales cu o deosebită nuanță de înțeles, este foarte importantă, dovedind vechimea acestui cuvînt, față cu care ni se prezintă următoarele două ipoteze:

1. o tulpină băim- cu sufixul -ac;
2. o compoziținne nominală băi + mac.

În ambele ipoteze ne întîmpină unul și același element comun băi, care ne duce la tulpina latină vulgară babe sau babi cu sensul de „prost": babeculus la Petroniu, babulus la Apuleiu, baburrus și babiger la Isidor, babugus și babillio la glosatorii medio-latini (Du Cange), toate însemnînd „stultus" sau „hebes", de unde cu același sens de „prost" spaniolul babieca, provențalul bavec, italianul babbeo sau babbione, babbuasso, babbuino etc. Latinul babe- sau babi- trebuia să devină la români bai, ca „ai = habes", „sui = subeo", „bei = bibis" etc., și apoi cu perderea accentului: băi.

În ipoteza *băim-ac*, tulpina băim- se poate explica printr-un latin vulgar babinus, cu același sufix ca în italianul babbuino, trecînd la noi finalul *n* în *m* ca în *bucium* = *bucinum*, *tărîm* = *terrenum*, *mulțămesc* = *mulțănesc* (v. *An*) etc.: din babinus se naște astfel prin intermediarul bavinus o formă românească băin = băim, care se scurtează în băim ca în „curm" din „curîm", „usc" din „usùc", „fărm" din „fărîm".

În a doua ipoteză: *băi* + *mac*, elementul băi-, fiindu-ne deja cunoscut, ne apare alăturea elementul -mac, care este din punct în punct latinul maccus, unul din termenii cei mai poporani în antica Romă, căci figura în așa-numitele jocuri Atellane. Maccus însemna „sot, niais, imbécile", și anume cu nuanța ironică, întru cît rîde cineva de prostia altuia. Din dialectele neolatine, cuvîntul s-a păstrat în limba sardă:
412 „maccu = pazzo, matto, demente", cu augmentativul maccone

„gran pazzo“ (Spano), și la români în m o a c ă „idiot, stupid, care nu e bun la nemica, sau care tot ce face — face rău și pe dos, face cu greu și mai cu greu isprăvește, care e de rîsul lumii: un moacă de om, o moacă de muiere“ (Laurian-Massim). Latinește m a c c u s, deși masculin, totuși se aplica și la femei, de ex.: „maccus virgo“ (Munk, *De fab. Atell.*, 144 sq.); la români femininul m o a c ă are întocmai aceeași întrebuințare bisexuală.

v. *Mocan. — Mocîrțan.*

Dacă *băimac* se descompune în b ă i + m a c, atunci el reprezintă un prototip latin rustic b a b i m a c c u s, compus din doi sinonimi însoțiți pentru a da ideei o nuanță intensivă, ca și cînd s-ar zice: prost-prost. Este fenomenul de reduplicare logică, cunoscut în toate graiurile și din care un frumos exemplu e italianul „badaluccare“, compus din „badare“ și din „alloccare“, ambele însemnînd deopotrivă „a sta la pîndă“ (Caix, *Studj di etim.*, 5).

Cum oare să ne rostim acuma între cele două ipoteze?

Noi ne plecăm mai mult către cea dentîi din ele, și iată de ce. Tulpina b ă i m = b a b i n u s existase în limba română, într-un mod independinte de orice sufix, într-o formă verbală sau nominală din care a rămas în grai adjectivul b u i m a t e c (= b ă i m a t e c) corespunzător unui latin b a b i n a t i c u s, compus din b ă i m și sufixul -a t e c ca în „sălbatec“, „nebunatec“, „prostănatec“, „roșiatec“ etc.

v. *-atec.*

Alexandri, în admirabila-i legendă despre Stat-Palmă:

„Iată însă mîndrul soare că se-ntunecă d-un nor!
Uriașii stau b u i m a t i c i, fumegînd d-a lor sudoare;
Rădic ochii și pe ceruri văd trecînd în zbor, drept soare,
Făt-Frumos cu Trestiana pe-un cal sprinten zburător...“

Pe cît timp existința tulpinei b ă i m este astfel constatată, capătă o nouă tărie ipoteza cea cu sufixul -a c; dar nu încetează totuși de a fi numai ipoteză, căci i se poate opune posibilitatea ca *băimac* să se fi compus din aceeași tulpină b ă i m și din cuvîntul m a c, adecă: *băim + mac*, un caz în care compoziținea ar fi fost chiar înlesnită prin identitatea între consoana cea finală și între consoana cea inițială ale celor două elemente: *băim-mac.*

Oricare ipoteză s-ar admite, *băimac* este la noi una din rămășițele cele mai interesante ale latinității rustice; o rămășiță conservată la dacoromâni și la macedo-români deopotrivă.

Derivatele cele poporane din *băimac*, afară de

1. b u i m a t e c,

sînt:

2—4. B u i m ă c e s c, cu formele verbale b u i m ă c i r e și b u i m ă c i t.

Laurian-Massim: „B u i m ă c e s c = a fi b u i m a c, a lucra ca b u i m a c“.

Costinescu: „A se b u i m ă c i = a se ameți, a se năuci...“

Alexandri, *Rusaliile*, sc.3: „Că, zău, sînt de jelit! M-am b u i m ă c i t de istov de-o bucată de vreme. Nu-i zi lăsată de Dumnezeu în care să nu cadă cîte o poroncă, cînd cu coroier, cînd cu teleaga dracului..“

Același, *Florin și Florica*, sc. 11:

„Florin (b u i m ă c i n d u - s e): „Așa vroiam să spun, stăpîna ta, nu a me, adică stăpîna me, nu a ta.

Florica (rizind în parte): S-o b u i m ă c i t..."

Basmul ardelenesc *Fiica a nouă mame (Tribuna din Sibiu*, 1885, nr. 13): „Feciorul b u i m ă c i t, ca omul cînd își perde ce are mai drag și mai scump pe lume, nu auzi vorbele zmeului, ba era p-aci să nu bage de seamă că Fiica-a-nouă-mame îi face semn cu capul să o aștepte la izvor..."; iar mai jos: „Feciorul, b u i m ă c i t și amărît pînă în suflet, cum e omul în năcaz..."

Alt basm ardelenesc *Marțolea (Tribuna din Sibiu*, 1885, nr. 198): „Apoi se puse iarăși pe căutate, și, dînd de ușa casei, intră înlăuntru, dar iarăși tot de clătite dădea preste tot locul pe unde pipăia; ajungînd la pat, află o grămadă de băieți... tot lucruri ce mai-nainte nu le văzuse. — Am greșit casa a bună samă, grăi ea din nou, b u i m ă c i t ă..."

Rădulescu-Niger, *Rustice* III, p. 330:

„Bogatu-n scurtă vreme
Lipsit de-nțelepciune ajunge-un rătăcit:
Îi place lingușirea și de păcate geme;
Rămas bun, cumpătare! E trîndav, b u i m ă c i t!..."

5. „B u i m ă c i e = calitate sau faptă de *buimac*" (Laurian-Massim).

6. B u i m ă c e a l ă.

Costinescu: „b u i m ă c e a l ă, buimăcire = starea persoanei buimăcite, uluite, amețite; amețeală, încurcătură în trebi; fapta de a se buimăci".

I. Creangă, *Povești* I, p. 46: „Așa zicînd, pornește și, mergînd prin pădure, s-a rătăcit; după multă trudă și b u i m ă c e a l ă, în loc să iasă la drum, dă de un helești..."

Același termen mai are și o accepțiune poporană medicală:

„Între boale de om, trohnăria se zice b u i m ă c e a l ă" (V. Hornescu, Iași, c. Băiceni).

v. *Năuc. — Uluit. — Zăpăcit.*

BĂIMĂTEC s. **BUIMĂTEC, -Ă,** adj,; troublé, confus, abasourdi.

v. *Băimac.*

BĂIMĂCEALĂ s. **BUIMĂCEALĂ** (plur. *băimăceli, buimăceli)*, s.f.; 1. trouble, confusion, étourdissement; 2. t. de méd. popul.: catarrhe, rhume de cerveau.

v. *Băimac.*

BĂIMĂCÈSC s. **BUIMĂCÈSC** *(băimăcit* s. *buimăcit; băimăcire* s. *buimăcire)*, vb.; troubler, étourdir, ahurir.

v. *Băimac.*

BĂIMĂCÌE s. **BUIMĂCÌE,** s.f.; trouble, confusion, torpeur.

v. *Băimac.*

BĂIMĂCÌRE s. **BUIMĂCÌRE** (plur. *băimăciri, buimăciri)*, s.f.; l'infin. de b ă i m ă c e s c pris comme substantif: trouble, torpeur.

v. *Băimac.*

BĂIMĂCÎT s. **BUIMĂCÎT,-Ă,** adj.; le part. passé de b ă i m ă c e s c pris comme adjectiv: troublé, confus, abasourdi.
v. *Băimac.*

BĂÎNȚI s. **BAÎNȚI,** s.m. pl.; t. de géogr.: nom d'un village en Bucovine. Numele satului bucovinean *Băinți*, în regiunea Siretului, este o formă rutenească din românul B ă i ț ă (v. *Băiță).* Satul exista deja și avea și o biserică sub Ștefan cel Mare la 1490 (Wickenhauser, *Gesch. d. Bist. Radautz*, p. 132). După acest sat, o veche familie boierească din Moldova s-a numit B ă i n s k i sau B a i n s k i, adăugîndu-și din modă terminațiunea polonă -s k i (v. *Barbovschi),* deși era un neam curat românesc. Un rol istoric a jucat Vasilie B a i n s k i, pe care la 1683 Ștefan-vodă Petriceicu l-a trimis să prinză pe Duca-vodă.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 34: „B a e n s k i e și cu ceilalți boieri ce era trimiși cu dînsul, prinzînd de veste cum cu Duca-vodă oaste nu-i, și cine și era îl urise, și slujitorii toți era îndoiți, puțintei siimeni ce era, și așa fără veste au sirguit de l-au lovit pre Duca-vodă dechemvrie în 25 marți în zioa de Crăciun, la vremea ce au șezut la masă..."

Și mai departe, p. 35: „Iară lui Petriceico-vodă mergînd vestea de bătaea căzacilor și moldovenilor din Bugeag, după ce au șezut în scaun în Iași numai 15 zile, i-au căutat a eși din Iași și luînd calea spre Suceavă, unde aducînd și nepotul seu Vasilie B a e n s k i e pre Duca-vodă, s-au împreunat la mănăstire la Dragomirna amîndoi, și așa de acolo l-a trimes în Țara Leșască la robie..."

Ion Neculce, *Letop.* II., p. 243: „Petriceico-vodă dacă au sosit în Iași, îndată au slobozit podgheazuri căzaci și leși cu Demidețki și cu Constantin Turculeț polcovnicul și cu B a i n s k i sardarul, să meargă să lovească pre Duca-vodă la Domnești..."

B a i n s k i era „serdar", adecă general peste toată călărimea din Orhei, Lăpușna și Soroca. Cantemir vorbește și el despre dînsul, numindu-l rudă de aproape cu Petriceicu-vodă și unchi al hatmanului Lupu Bogdan, carele ținea în căsătorie pe sora lui însuși Cantemir (Cantemir, *Opere*, ed. Acad. Rom., t. VII, p. 80; cfr. Истории Константина Кантемира, Moscva, 1783, p. 82). Aci noi vom limpezi numai felul de înrudire cu Petriceicu-vodă: B a i n s k i era însurat cu Maria, fiica lui Gheorghie Hasdeu (Pumnul, *Moșiile mănăstirești din Bucovina*, p. 57; cfr. *Arh. ist.* I, 1, p. 54), care dînsa era nepoată lui Petriceicu-vodă, și de aceea Nicolae Costin numește pe B a i n s k i „nepot" al acestui principe.
v. [2]*Bogdan.*

BĂIOARĂ (plur. *băioare),* s.f.; petit bain. „*Băioară* = baie mică" (Laurian-Massim). Derivat din b a i e prin sufixul deminutival -o a r ă. Nu e sinonim cu b ă i ț ă, care se întrebuințează numai despre b a i e în sens metalurgic.
v. [1]*Baie.* — *Băiță.* — *-oară.*

BĂIÒS, -OASĂ, adj.; riche en minerai, métallifère. Cuprinzînd b ă i de metaluri lucrate sau nelucrate. Cuvîntul se află în *Lexiconul Budan.* „*Băios* = plin de b ă i cu metale" (Laurian-Massim).
v. [1]*Baie.*

BĂIȘĂG. — v. *Băieșag.*

BĂÎȚĂ, s.f.; 1. petite mine, petite carrière; 2. t. de géogr.: village en Transylvanie. Deminutiv din b a i e „mine, carrière“ prin sufixul -i ț ă, *băiță* nu este sinonim cu b ă i o a r ă, deminutiv prin sufixul -o a r ă din b a i e „bain“, deși ambele forme deminutivale s-ar putea întrebuința deopotrivă în fiecare din cele două sensuri. În sensul al doilea, dezvoltat din cel dentîi, *Băița* este numele unui sat în regiunea auriferă a Transilvaniei, nu departe de Zlatna.

Balada *Pintea Viteazul:*

„În cetate în *Băiță*
Sîntu-mi doi robi în temniță,
Unu-i Pintea hoțomanul,
Unul e Stan ungureanul...“

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 110)

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 39: „În localitățile unde românii sînt amestecați cu nemți, la Săcărîmb, Hondol și *Băița*, lucrătorii minieri au o sărbătoare numită: K i r v a i l a b e r b e c e. La *Băița* sărbătoarea se ține în ziua de Regina, hramul bisericei romano-catolice, iar la Săcărîmb, în ziua de Teresia. Românii se adună într-un birt, iar nemții într-altul. Petrecerile țin cîte două și trei zile. Se alege un berbece dintre cei mai frumoși, care, împodobit cu iederă, cu flori și cu panglici, se pune la licitațiune prin jocuri de sorți, compuse din trei bile mici cu fețe și punctate. Punctele sînt pînă la 8, și seara pe la 9 ore, cînd se termină jocul, cine are mai multe puncte acela cîștigă berbecul. A doua zi pleacă pe strade cu berbecul condus de vătaf, cu lăutarii în frunte, jucînd și chiuind: K i r v a i l a b e r b e c e! După terminarea procesiunii se întorc la birt și se începe încercarea de a lovi berbecul cu toporul în cap. Unul îl ține de coarne și îi fierește capul, iar cel care dă, dacă nu-l nemerește, plătește ca pedeapsă o anumită taxă. Pe urmă berbecul se junghe, și pelea și un picior e al aceluia care l-a cîștigat, iar carnea se frige și se consumă împreună. Din banii adunați se plătesc lăutarii și beutura. După o petrecere de trei zile și trei nopți, intră iarăși cu toții pe sub pămînt...“

În exclamațiunea: „k i r v a i l a b e r b e c e“, „kirvai“ este o ciudată românizare din germanul K i r c h w e i h e „fête anniversaire d'une église“; o românizare ciudată nu numai sub raportul formei, dar și mai mult încă sub al înțelesului, căci în strigătul de mai sus acest cuvînt joacă rolul de îndemn, ca și cînd ar fi: „h a i la berbece!“ Este un specimen foarte interesant de modul cum se pot introduce în grai unele elemente străine. Ceva mai mult: acest k i r v a i dovedește că un obicei străin, cu numele cu tot, poate să treacă de la un popor la altul fără amestec etnic, după cum în Ardeal nu se amestecă niciodată românii cu nemții.

v. [1,2]*Baie.* — [2]*Alivenci* [vol. I, 626]. — *Băinți.*

BĂJÀGNĂ, s.f.; besace, saccoche. În regiunea Năsăudului: „*Băjagnă* = desagă“ (*Gaz. Transilv.*, 1888, nr. 54). Este în fond același cuvînt cu sinonimul d e s a g ă, dar pe cînd acesta ne-a venit prin intermediul
 bizantinului δισάκιον, *bejagnă* indică o proveniență occidentală, negreșit

indirectă, din latinul b i s a c c i u m, de unde francezul b e s a c e, italianul b i s s a c c i a etc. De unde însă finalul -n ă?

v. *Desagă.*

BĂJENÀR.
BĂJÈNIE. } — v. *Bej...*

BĂJÈSCU. — v. *Băjești.*

BĂJÈȘTI, s.m. plur.; t. de géogr.: nom de certains villages en Valachie. *Băjești* este un nume topic născut din pluralul patronimicului B ă j e s c u, care la rîndul său presupune o formă nominală B a j e sau B î j e, aparținînd onomasticei slavice: la bohemi B a ž a t a sau B a ž e k este un nume personal foarte obicinuit; la ruși în documente vechi: Баженъ și Баженко (Moroškin, Славянский именословъ, p.6).

Crisov de la Mihnea-vodă din 1578 (Bibl. Acad. Rom., nr. 113), între o mulțime de moșii confirmate fostului mare logofăt Staico: „*Băjeștii* (Бъжещии) cu morile".

BĂL, -Ă, adj.; blond, pâle, blanc tirant sur le jaune. *Băl* nu e sinonim cu a l b, ci însemnează o culoare mijlocie între a l b și între g a l b e n, sau mai bine o armonizare între aceste două culori, o asociațiune între ele; fiind însă o culoare foarte deschisă, adecă în opoziținne cu închis, cu întunecos, de aceea mai totdauna se confundă cu noțiunea de a l b. Adevăratul a l b e în antiteză cu n e g r u, pe cînd antiteza lui *băl* este l a i. Identificarea lui *băl* cu a l b, care adesea ne întimpină în texturi, trebui dară privită ca o simplă apropiare.

Dicționarul ms. bănățean circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 427): „*Băl* = Albus".

Doină din Banat:

„Dincolè de Făgețel
Este-un voinic nalt și *băl*
Parcă-i tras printr-un inel,
Dă-mă, maică, după el..."

(Reteganul, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 15)

Alta tot de acolo:

„*Băla* care-mi place mie,
Gura ei strugur de vie..."

(Hodoș, *Poez. pop.*, 55; cfr. 33)

Alta:

„Frunză verde de dudău,
Ce-am auzit, *bălo*, iău,
Că maică-ta-i pare rău
Că te iubesc, *bălo*, iău?
Spune, mîndro, maică-ta
Că atunci io te-oi lăsa
Cînd maica ț-o număra

Finu de pe două care
Și iarba din trei hotare..."

(*Ibid.*, 137)

Din munții Sucevei: *Bălâ*, b ă l u c â = b ă l a i e, blondă; oaie *bălâ*, cu obrajii albi, curați de tot (*Șezătoarea*, 1893, p. 126).

„Un bou alb de tot se zice b ă l o n ĭ u; vaca albă — *bâlă;* tot *bălă* și b ă l a i e este o oaie albă..." (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„Oaia cu botul alb se zice *bâlă*" (S. Cincu, Brăila).

S.F. Marian: „*Bălă* = g ă l b i e; oaie *bălă* = care aruncă în g a l b e n..."

Doină din Ardeal:

„Păcurar cu oi b ă l u ț ă,
Căpătatu-ți-ai drăguță?
De nu-ți vei fi căpătat,
Hai! că neica m-a lăsat..."

(Hodoș, *Poez. pop.*, 121)

„La oaia albă se zice b ă l u ț ă, la cea neagră — laie" (D. Receanu, Banat, c. Bucova).

„Oaia cu botul alb se zice b ă l u ț ă" (C. Ciureanu, Vaslui, c. Zăpodeni).

„La un cîne alb, ciobanii îi zic b ă l o i" (Pr. M. Iubaș, Banat, Lugoș).

B ă l u ț ă, nume de familie țărănesc în districtul Suceava (*Șezătoarea*, 1893, p. 13).

Despre b ă l u ț ă ca nume de danț poporan, se va vorbi la locul său.

La macedo-români, d. Weigand (*Die Aromunen*, p. 297) indică forma *bel*, mai corect *băl*, ca la noi, cu două sensuri: 1. berbec sau cîine negru cu o pată a l b ă pe frunte; 2. o petricică a l b ă la jocuri copilărești. Mai interesantă însă și mai sigură sub raportul vocalic este forma b a l ĭ u „animal cu peri a l b i în frunte" (Laurian-Massim, *Gloss.*, 48), mai cu samă cal. Numai această formă b a l ĭ u noi am putut-o controla. Ne temem ca cea adusă de d. Weigand să nu fie o greșeală.

Primitivul *băl* a despărut la noi din limba literară, unde se înlocuiește prin derivatele b ă l a n (*băl* + a n), b ă l a i (= *băl* + a l ĭ u), b ă l ă i o r (= *băl* + a l ĭ u + o r).

Din *băl* prin sufixul -a ș se formează masculinul b ă l a ș, din care vine apoi b ă l ă ș e l și b ă l a ș c u, și femininul b ă l a ș ă cu deminutivul b ă l ă ș i c ă.

Despre originea acestui termen, care n-are a face cu slavicul бѣлъ, v. *Bălan.*

²**BĂL.** — v. *Îmbăl.* — *Bălăcesc.*

BĂLĂCI, s.m.; nom propre personnel et topique. În ambele sale accepțiuni, numele propriu *Bălaci* ne întimpină mai ales în Muntenia.

Vro patru sate se numesc *Bălaci:* unul în Teleorman, două în Ialomița și unul în Vîlcea, afară de cari un mare sat în Mehedinți se chiamă
418 B ă l ă c i ț a (Frunzescu), ceea ce indică originea adjectivală a cuvîn-

tului b ă l a c i, presupunîndu-i o formă feminină b ă l a c e, de unde deminutivul b ă l ă c i ț ă.

Ca nume personal, într-un act oltenesc din 1665 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurezul*, în Arh. Stat. din Buc., p. 64): „și Șandru și *Bălacîu* fratele luĭ Costandin...“

În crisovul lui Constantin Brîncoveanul din 1693 *(Cond. ms. Brîncov.*, în Arh. Stat. din Buc., p. 10), pintre mai mulți boierinași olteni: „i Răduțul sin *Bălacîu* ot Comănești...“

Deminutivul B a l a c i c o (Балачко) ne întîmpină ca nume personal în faimoasa poemă poporană serbă despre *Nunta lui Dușan* (Karadžić, Пиесме, t. II, p. 151 sq.). Este „B a l a c ĭ c o -voevoda din orașul Letian“, un uriaș din capul căruia ies flăcări și furtune și care este cel mai periculos dușman al serbilor, adecă nu e serb el însuși, și nici bulgar, căci vorbește cu despreț despre bulgari. Acest nume B a l a c ĭ c o ne întîmpină una singură dată în literatura poporană serbă, iar în cea bulgară niciodată. Este învederat românul *Bălaci*. Despre aceasta noi ne vom încredința și mai bine, cînd ne va veni rîndul a vorbi, în introducerea la tomul IV, despre miticul oraș L e t i a n.

Să fie oare un derivat din b ă l „blond“ prin sufixul -a c i, ca „stîngaci“ din „stîng“? Ceea ce pare a întări această derivațiune este că numele personal *Balaci* există și la macedo-români (I. Caragiani).

Din topicul *Bălaci* se trage numele de familie B ă l ă c e a n u; din personalul *Bălaci* — numele de familie B ă l ă c e s c u, din care se formează apoi topicul B ă l ă c e ș t i.

v. — *Băl.* — *Bălăceanu.* — *Bălăcescu.*

BĂLÀI s. **BALÀI, -ÁIE, (-AE),** adj.; blond, pâle, blanc tirant sur le jaune. *Bălai* derivă din b ă l prin sufixul intensiv -a i, care circulează în grai mai des sub forma feminină -a i e decît sub cea masculină. De aceea *bălai* se aude mult mai rar decît *bălaie*, care corespunde celorlalte feminine analoage, mai ales ciobănești: „lunaie“, „murgaie“, „suraie“, „brezaie“, „potaie“ etc.

v. [1]*-ai.*

Intensivul *bălai* nu se deosebește de loc prin nuanța de sens de intensivul b ă l a n, ambele servind numai a amplifica pe monosilabicul b ă l sub raportul formei, fără a-i modifica înțelesul.

I. Văcărescu, p. 353:

„*Bălaiu*-i perișor lucea l-a ei a l b e ț e;
Tăriile-i din sîn ca legi îmi dau povețe:
Legi simple ce au drept firește a supune,
Nu legi de duh tiran ce-n jug viclean ne pune...“

Balada *Brumărelul:*

„Foicică ismă creață,
Într-o joi de dimineață
Tuturor li-i cu dulceață,
Numai unul are greață:
Voinicel *bălai* la față...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 450)

Delavrancea, *Paraziții*, p. 225: „Părul ei *bălai*, ca niște șuluri de borangic, îi lumina obrajii, gîtul și umerii..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 113: „Cu încetul tînăra copilă își veni-n simțiri; ochii ei albaștri clipiră sub lungile-i gene *bălaie*...", unde pluralul nu e corect, căci din *bălaie* se face *bălăi*, ca din „văpaie — văpăi", „potaie — potăi" etc.

Cîntec moldovenesc:

„Dragă mi-i oița l a i e
Și lelița cea *bălaie*,
Dragă mi-i oița creață
Și lelița cea isteață..."

(*Șezătoarea*, 1892, p. 213)

unde este de observat antiteza între *bălai* și l a i, asupra căriia noi revenim pe larg mai la vale.

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 32: „Eram de zece ani. Și deschisesem ochii pe o copilă cam de vîrsta mea, cu care adeseori colindam viile, spunîndu-i cîte văzute și nevăzute. *Bălaia*-i ziceam eu, căci era a l b ă..."

P. Ispirescu, *Un basm mitologic (Col. l. Tr.*, 1882, p. 307): „Cum se întoarseră acasă, deteră vacei numele de *Bălaia*. Din ziua aceea pare-că norocirea desjugase la casa lor. Nu era lucru pe care să puie ei mîna și să nu le iasă în de bine. Vaca *Bălaia* fătă, și fătă cu spor..."

Balada ardelenească *Horean:*

„ — Ce căutați pe-aicea?
— Căutăm pe soru-ta.
— Pe soru-mea nu voi da.
Dar voi da micori *bălăi*
Să cînte vara pe văi..."

(*Familia* din Pesta, 1886, p. 307)

Locuțiunea proverbială: î n ț a r c ă *bălaia* = s'en est fait".

D. Stăncescu, *Basme*, p. 199: „Văzînd zmeul că nu e chip să se scape de el, învăță pe mama lui Busuioc să se facă bolnavă și să-l roage să-i lase ei căței să-i mai ție de urît; iar cînd o fi el fără căței, atît i-a fost, că î n ț a r c ă *bălaia*, nu mai vede lumina cu ochii..."

Laurian-Massim: „a î n ț ă r c a t *bălaia* = nu mai sînt mijloace de trai, nu mai e de unde să se dea îndestulare pentru ceva".

Proverb: „nici lupul pre *bălaia*, nici *bălaia* pre lup" (C. Negruzzi, *Scrisoarea XII)* cu același sens ca: „paza bună trece primejdia rea".

Bălaie se zice și la o varietate de strugure (Jipescu, *Opincaru*, p. 53); la d. Damé: „*bălaie* = variété de raisin vermeil comme le chasselas".

Ca nume personal femeiesc, *Bălaie* în actul municipal bîrlădean din 1633 *(Doc. rom.* II, nr. 74, în Arh. Stat. din Buc.): „Au venitu înnaintea noastră Măriica și cu sora ei Grozava nepoatele lui Ion stolnicul, fétele *Bălaei* den Văléni..."

Forma cea obicinuită ca nume personal femeiesc nu este *Bălaie*, ci B ă l a ș ă.

v. *Bălaș.*

 Antiteza între *bălai* și l a i:

Jarnik, *Sprachliches aus rumän. Volksmärchen*, p. 15: „Să nu spuneți nici laie, nici *bălaie* = saget weder schwarz, noch blond, d.h. weder das Eine, noch das Andere".

A. Pann, *Prov.* I, 85: „El nu știe ce e laie, nici ce e *bălaie*".

I. Creangă, *Povești* I, p. 13:

„ — D-apoi cînd or veni ai noștri?

— Atunci voi să vă faceți moarte în păpușoi, să nu spuneți nici laie, nici *bălaie*..."

Ibid., p. 247: „Ochilă vedea toate cele, ca dracul, și numai înghețai ce da dintr-însul:

Că e laie,
Că-i *bălaie*,
Că e ciută,
Că-i cornută..."

Ibid., p. 285: „Ș-apoi cînd venea moșneagul de pe unde era dus, gura babei umbla cum umblă melița: că fata lui nu ascultă, că-i ușernică, că-i leneșă, că-i soi rău, că-i laie, că-i *bălaie*, și că s-o alunge de la casă..."

Ghicitoarea despre „cîntar":

„Laie
Bălaie
Unghie de gaie,
Creastă de ridichiu."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 219)

Aci este locul de a limpezi originea enigmaticului l a i, în privința căruia Gustav Meyer *(Etym. Wtb. d. alb. Spr.*, 235) se rostește foarte corect că este „un cuvînt pastoral, pe care l-au propagat ciobanii români" (ein durch die rumänischen Hirten verbreitetes Hirtenwort"), adecă românii l-au dat pe de o parte albanezilor: „l a ĭ, l a ĭ e = oaie cu lînă albă și neagră", pe de altă parte bohemilor, adecă moravilor: „l a ĭ k a = oaie neagră", și rutenilor: „l a ĭ i s t y ĭ = negru". În locuțiunile românești „l a i e d e țigani" și „țigan l ă i e ș" sensul este de „negreață", ca și cînd s-ar zice: „ceată neagră" sau „din ceată neagră". Gustav Meyer ne scutește de sarcina de a mai vorbi despre Rösler, care trăgea pe l a i din turcul „laĭ = boue noire", și despre Cihac, care grămădise cu ocaziunea acestui cuvînt o groază de vorbe slavice și germane, ba n-a uitat nici pe latinul l a t r a r e! L a i este curat românesc; dar de unde? Sensul fundamental al cuvîntului nu e „negru", ci „nenorocit". Acest sens apare la fiecare pas în literatura poporană macedo-română și s-a răsfrînt acolo și în verbul l ă i r e „maudire" (Obedenaru, *Texte*, p. 111). Printr-o asociațiune de idei foarte răspîndită în familia indoeuropee în genere, noțiunea de „nenorocit" se dezvoaltă din acea de „stîng", și aceasta mai cu samă la vechii romani, la cari ambii sinonimi pentru „stîng": s i n i s t e r și l a e v u s luaseră înțelesul de „nenorocit". Din forma latină arhaică l a i v u s (=gr. λαιός, λαιFός) vine d-a dreptul românul l a i, după cum din „lavo" vine „lau"; și horațianul:

„O ego l a e v u s..."

se traduce literalmente în macedo-româna prin: „o, io l a ĭ u!"

v. *Lai.*

Din *bălai* se formează deminutivul b ă l ă i o r, despre care a se vedea pe larg la locul său, şi termenul deminutival ciobănesc b ă l ă i c ă, care presupune pe masculinul b ă l ă e l.

„O oaie albă se zice b ă l ă i c ă" (G. Basoc, Tecuci, c. Homocea).

S.F. Marian: „b ă l ă i c ă, nume de viţică care aruncă în g a l b e n".

Este remarcabil apoi augmentativul B a l a i e ş sau B ă l a i e ş, format întocmai ca „Rareş" din „rar", „Verdeş" din „verde", „Frunteş" din „frunte" etc. şi întrebuinţat de asemenea numai ca nume propriu personal, mai ales în Moldova.

C. Sion, *Arhondologhia*, p. 28: „B a l a e ş, moldovan de la Bogzeşti, ţinutul Neamţului..."

Despre etimologie,

v. *Bălan.*

BĂLĂIEŞ s. **BALĂIEŞ** — v. *Bălai.*

[1]BĂLĂN s. **BALĂN, -Ă,** adj.; 1. blond, pâle, blanc tirant sur le jaune; 2. t. de myth. popul.: nom d'une divinité, probablement Soleil. În primul sens, *bălan* este sinonim cu b ă l a i, ambele formaţiuni intensive, sau mai bine amplificative din *b ă l*, cîte-trele avînd acelaşi înţeles, fără nici o nuanţă distinctivă: tot ce s-ar putea zice este numai doară că *bălan* sună mai energic, iar b ă l a i mai dezmierdător — două particularităţi fonetice pe cari nu prea ştiu să le utilizeze poeţii, dar cari se pot surprinde în graiul poporan.

A.Pann, *Erotocrit* II, 82:

„Că parcă sînt zugrăvite *bălanele* lui frumseţi..."

C. Negruzzi, *O alergare de cai* I: „Dinainte era un om *balan* ce putea să aibă 35 ani. Chipul său era frumos şi interesant, dar o întristare deznădejduită se vedea pe faţa sa p a l i d ă..."

Delavrancea, *Paraziţii*, p. 220: „Privii la acea fereastră, dar tocmai atunci cercevelele se deschiseră şi o femeie tînără, cu părul *bălan* risipit în jurul obrajilor, privi drept şi lung la mine..."

Bălan despre b o u:

Doină din Ardeal:

„Vai, mîncatu-s de străini
Ca iarba de boi bătrîni,
Şi mîncatu-s de duşmani
Ca iarba de boi *bălani*..."

(J.B., *Poez. pop.*, 191)

Colinda plugului:

„Boi bourei,
În coadă cudălbei,
În frunte ţintaţi,
În coarne-nferaţi,

Pe pîntece *bălani,*
Pe spate plăvani..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 144)

Ghicitoarea despre „brici":

„Am un bou *balan,*
Paște pe munte de ciolan."

(*Șezătoarea*, 1892, p. 32)

Cîntecul *Cărăușul* din Bucovina:

„Frunză verde de trifoi,
Trece badea pe la noi,
Cu căruțul cu doi boi:
Bădița cu părul creț
Și cu ochișorii verzi.
Stai, bădiță, stăi pe loc
Că-ți e m u r g u l slăbănog,
Și *bălanul* n-are vlagă
Carul singur să ți-l tragă,
Că-ți e carul încărcat,
Și-ți e jugul despicat,
Despicat în patru părți:
La protap și la lopăți;
Căci ți-s boii nemîncați,
Osteniți și-nsetoșați,
Și dacă-i vei adăpa
Pînă ce nu vor mînca,
Cel *bălan* va sîngera,
Iar cel m u r g te va-nșela..."

(Marian, *Poez. pop.* II, 102)

Deminutiv din *bălan* este b ă l ă n e l, la feminin b ă l ă n i c ă.
S.F. Marian: „B ă l ă n e l, nume de bou, mai ales însă de viței".
Bălan despre c a l:
Cîntec din districtul Bacău:

„Frunză verde de-un lipan!
Drag mi-a fost calul *bălan,*
Calul a l b și șeaua neagră,
Șeaua neagră, frîul verde,
Ține-l, Doamne, nu mi-l perde!..."

(*Șezătoarea*, 1892, p. 73)

Cîntec din Moldova:

„Frunză verde ș-un lipan,
Ah, aman, aman, aman!
Să pui șeaua pe *balan:*
Cine m-a vedea călare,
Toți să-mi zică căpitane..."

(Sevastos, *Cînt.*, 287)

Ghicitoarea bucovineană despre „pleava și grăunțele": „*Bălan* sare peste gard, dar Galbăn rămîne" (Sbiera, *Povești*, p. 320), unde *bălan* și g a l b e n exprimă două nuanțe ale aceleiași culori.

Ca termen cromatic despre cai, însă numai despre cai, românul *bălan*, sub forma scăzută b u l a n, a trecut la poloni și la ruși: b u l a n y, буланый „cal *bălan*", negreșit în epoca cea de înflorire a rasei cavaline în România, despre care noi vom avea a vorbi pe larg la locul său. v. *Cal.*

Bălan despre o a i e:

Balada *Oaia năzdrăvană:*

„Oiță, oiță,
Oiță plaviță,
Oiță *bălană*
Cu lina bîrsană,
De trei zile-ncoace
Gurița nu-ți tace..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 435)

Bălan despre c i n e:

I. Creangă, *Povești* I, p. 147: „Țibă! Hormuz; na! *Balan;* nea, Zurzan! dați-vă-n laturi, cotarle!..."

Bălan a fost odată foarte obicinuit la români ca nume propriu personal, de unde și mulțimea satelor numite B ă l ă n e ș t i, adecă „posteritatea lui *Bălan*", precum și patronimicul B ă l ă n e s c u. Tot între numi topice figurează femininul din *Bălan:* B ă l ă n e a s ă și B ă l ă n o a i e (Frunzescu).

De la români numele personal *Bălan* a trecut și la bulgari (Каравеловъ, Памятники быта Болгаръ, unde s-a amplificat apoi în B a l a n o v, B a l a n o v i c i, B a l a n o l u, în cari nu se mai recunoaște proveninţa cea românească.

Crisov de la Ștefan-vodă din 1434 (*Docum. Hurmuzaki*, vol. I, part. 2, p. 868 și 876):

„...на Тутовѣ двѣ села, где ес Миклѣ ѡт Бахну и где ес Баланъ ѡт Стрымба..."

„... pe Tutova două sate, unde este Miclea din Bahna și unde este *Balan* din Strîmba...",

iar în crisovul din 1443 (*ibid.*, p. 882) satul lui *Balan* poartă deja numele Бълънещи.

Crisov de la Ștefăniță-vodă din 1661 (*Cond. ms. a Episc. Hușilor*, t. IV, p. 57, 58, în Arh. Stat. din Buc.): „*Bălan* din Ivinițăștĭ, ficĭorul luĭ Drăgan de acolo, și cu nepoțiĭ săĭ Zota sin Burnar și alțĭ nepoțĭ..."

Din familia boierească Șincai din Făgăraș, Stanilă *Balan* de Sinka căpătase nobleța ungurească la 1689 sub principele Apafi (Pușcariu, *Date istorice*, p. 168).

Între românii din Epir, menționați pe la 1348 în crisovul țarului serbesc Ștefan Dușan, unul se chema *Balanŭ:* „Баланъ з братиѡмъ и снови", adecă: „*Balanŭ* cu frații și cu fiii" (*Arh. ist.* III, p. 181); iar în crisovul țarului Lazar din 1381 se menționează satul numit „Vadul B a l a i i": „село Баланнь бродь" (Miklosich, *Monum. Serbica*, p. 198).

În interesantul „Izvod de vecinii din Costești carii au fost la Ghianghea și la Prăjescul și la Iani sulgiariul" din sec. XVII (*Doc. Rom.* I, nr. 76, în Arh. Stat. din Buc.), pe lîngă „*Bălan* Leurdă" ne întimpină și „B ă l ă u n (Бълъѹн) sin Curea", o foarte remarcabilă formațiune prin sufixul -un ca în „căpcăun", „gărgăun", „văgăună" etc.

La prima vedere este legitim a trage pe românul b ă l, cu derivatele sale, din slavicul бѣлъ, după cum o făcuse dentîi Miklosich *(Slav. Elem. im Rumun.*, p. 16), cunoscînd numai forma *bălan*, pe care Cihac (II, 6) o crede născută dintr-un tip intermediar b e a l a n, un tip fără urmă în grai şi-n texturi, ba încă fiziologiceşte imposibil, de vreme ce *e* trece la noi în *ea* exclusiv într-o silabă tonică, nu altfel.

Etimologia din бѣлъ, în orice caz, e mai bună decît acea din latinul b e l l u s, pe care o susţin Laurian-Massim (*Gloss.*, 49), dar de unde, după o lege fonetică riguroasă, nu se putea naşte la români decît b e l sau b ĭ e l, ca în „miel", „viţel", „inel", „mişel" etc., niciodată b ă l, şi cu atît şi mai puţin b a l.

Din slavicul бѣлъ a rămas la români verbul b e l e s c; din latinul „bellus" — femininul b ĭ e a la olteni; dar *bălan* nu este nici latin, nici slavic.

v. *Belesc.* — *Biea.*

Noi am văzut mai sus că deja pe la 1348 se rostea româneşte *balan*, iar la 1381 b a l a e, nu b e l a n, nici b e l a e. Pînă astăzi în graiul poporan formele cu *a* clar: *balan*, b a l a i, sînt foarte răspîndite, ceea ce totuşi s-ar putea atribui asimilaţiunii cu accentatul *a* din silaba următoare. Nici o asimilaţiune însă nu există în forma macedo-română b a l ĭ u „cheval marqué au front d'une étoile blanche" (Dr. Obedenaru, *Texte macedo-române*, p. 74), compus din b a l şi din acelaşi sufix -i u (= lat. *-eus)* ca în macedo-românul „malĭu = lat. malleus". Este dară sigur că tulpina cea organică a cuvîntului e b a l, nu b e l, nici b i e l, adecă nu e nici slavică, nici latină, măcar că este foarte veche la noi, deoarăce ne întîmpină la toţi românii fără deosebire.

Să fie oare dacică?

Vom începe prin a limpezi un punct morfologic.

Sufixul -a n este la noi de originea slavică (v. ²*-an*), adecă posterior secolului VII. În *bălan* însă el nu este primitiv, ci substituit unui alt sufix mai vechi, care — după cum ne vom încredinţa îndată — nu putea să fi fost altul decît sufixul -a l, atît de des în onomastica tracică: *Dizala*, *Disztral*, *Attalus*, *Cothālas*, *Sadalas*, *Zantiala*, *Mucatralās* etc. (Dumont, *Monum. figurés de la Thrace*, 78-81). Din prototipul b a l a l s-a făcut *balan* printr-o disimilaţiune curat fonetică între cei doi *l*, operîndu-se în acelaşi timp trecerea logică la un sufix foarte potrivit prin aceea că dă expresiunii mai multă energie, ca în „şoiman", „corban", „golan", „vultan", „lungan" etc. Ceea ce confirmă realitatea prototipului b a l a l este raportul său cătră sinonimul b ă l a i, în care ne întîmpină acelaşi sufix primar -a l amplificat prin sufixul secundar -i u, adecă b ă l a l ĭ u = b a l + a l+i u. Cu alte cuvinte, -a i u în b ă l a i u este muiat din -a l ĭ u, nicidecum din -a n ĭ u. Dacă sufixul ar fi -a n ĭ u, atunci *n* s-ar auzi foarte limpede în dialectul bănăţean, care-l păstrează sistematic, de exemplu „întînĭu = întîi", „călcînĭu=călcîi", „cunĭu = cui" etc., pe cînd la bănăţeni se rosteşte totdauna b ă l a ĭ u, întocmai ca la noi, ceea ce constituă o probă irecuzabilă că b ă l a i u nu vine din b a l+a n ĭ u, ci din b a l+ a l ĭ u, iar prin urmare şi *bălan*, cu sufixul -a n cel furişat prin substituţiune după secolul VII, reprezintă un prototip anterior b a l a l = b a l + a l.

Înlăturîndu-se astfel din *bălan* elementul morfologic cel relativ mai nou -a n, vom repeta întrebarea: familia lexică b ă l, pe care noi am verificat-o ca foarte veche la toţi românii, să nu fie oare o rămăşiţă dacică?

Macedo-românul b a l ĭ u este important nu numai în privința fonetică, dar și prin legătura sa cu noțiunea de „frunte“: „cheval marqué a u f r o n t“ (Dr. Obedenaru), „animal cu peri albi în f r u n t e“ (Laurian-Massim). Această legătură se învederează pretutindenea și la daco-români, căci întocmai același înțeles are și al nostru „b ă l = cu botul alb“ (v. *Băl*), adecă „b ă l la cap“, „b ă l la frunte“.

Din dată ce această particularitate se constată, sîntem strămutați d-a dreptul la familia lexică albaneză:

1. b a l ă „frunte, cap, vîrf“;

2. b a l ĭ e „tulpan alb, cu care femeile își învălesc fruntea“;

3. b a l ĭ o ș sau b a l ĭ a ș „cal sau bou cu fruntea albă“;

4. În fine, în dialectul gheghic b a l ĭ o ș „alb aruncînd în galben“, „blond, rothaarig“ (Hahn, *Alb. Stud. Wtb.*, 11), „roux, des cheveux, bai, des chevaux“ (Dozon, *Manuel, Vocab.*, 8).

Este ciudat că Gustav Meyer *(Etym. Wtb. d. alb. Spr.*, 24, 25) desparte etimologicește sensurile 1 și 2 de sensurile 3 și 4, afirmînd că pe b a l ĭ o ș albanezii l-au împrumutat de la serbi și uitînd că serbul corespunzător b ĭ e l a ș „equus albus“ (Karadžić) nu numai este un provincialism izolat, întrebuințat anume în regiunea învecinată cu Albania, dar încă un provincialism care, împrumutat de la albanezi, a păstrat la serbi abia înțelesul de „alb“ și a perdut pe acela de „frunte“. A despărți unul de altul cele patru înțelesuri este a scăpa din vedere că ele formează învederat, prin fond și prin formă, o singură familie de cuvinte, în care sensul fundamental este acela de f r u n t e; un sens cu totul depărtat atît de latinul „bellus“ precum și de slavicul бѣлъ dar pe care însuși Gustav Meyer pentru sensurile 1 și 2 îl regăsește în sanscritul b h ā l a „frunte“. Este de adaus că acest sanscrit b h ā l a însemnează totodată „frunte“ și „lumină“, adecă noțiunea de a l b-g a l b e n pe lîngă acea de f r u n t e, și că derivatul b h ā l a n k a vrea să zică: „acela care are pe frunte semne de noroc“. Astfel pentru sensurile 1 și 2 Gustav Meyer a descoperit adevărata origine a prețiosului termen, carea se întinde însă într-un mod imperios și asupra sensurilor 3 și 4, adecă asupra familiei întregi. Ceva mai mult decît atîta: tot Gustav Meyer a nemerit originea cea curat tracică a acestui cuvînt la albanezi, iar prin urmare cea dacică la români, comparîndu-l cu glosa frigiană la Hesychius: „βαλήν, βασιλεύς“, adecă „b a l ē n = rege, cap, fruntaș“. Ar mai fi putut adăuga că acest βαλήν, ca termen tracic din Asia, ne întîmpină deja la Eschyl (*Pers.*, 663).

Așadară se capătă următoarea genealogie indo-tracică:

indo-europeul *b h a l a*

sancsr. *b h ā l a* „frunte, lumină“		tracic *b a l a* „frunte, lumină“	
bhālanka „cu semne de noroc pe frunte“	frigian *b a l ē n* „rege, cap, fruntaș“	epir. *b a l a* „frunte, alb-galben“	dacic *b a l a* „frunte, alb-galben“
		alb. *b a l ă*, *b a l ĭ c*, *b a l ĭ o ș* etc.	român *b ă l*, *b ă l a i*, *bălan* etc.

Nu vom cerceta aci filiaţiunea între indo-europeul b h a l a şi între numele zeului luminei la vechii celţi: B e l i s, B e l e n u s, B e l i n u s, Apollo B e l e n u s sau B e l e n u s Apollo în inscripţiuni, „le dieu blond, aux cheveux d'or", al căruia nume este într-o evidentă legătură cu modernul celtic b e l e n „jaune d'or" (Roget de Belloguet, *Gloss. gaulois*, p. 374). Ne vom mărgini numai a constata că şi la români în *bălan* s-a petrificat o urmă de sens mitologic. G. Baronzi, *Limba română*, p. 23, 82, aduce locuţiunea: „noaptea e murgă, soarele *bălan*"; dar ceva mult mai caracteristic este idiotismul: „*Bălan* să-ţi aleagă", „nici *Bălan* nu-ţi alege", care însemnează în graiul poporan „numai D u m n e z e u ar putea să-nţeleagă", „nici D u m n e z e u nu poate să priceapă".

I. Creangă, *Scrieri* I, p. 151:

„— Ba nu, bade Ipate, n-aibi grijă; nu ţi-oi cere vreun lucru mare pînă pe-acolo. Ş-apoi ce ţi-oi lua eu din casă, nu-ţi face trebuinţă d-tale.

— Apoi na, zise Ipate. Măsură-i vorba cu imblăciul. *Balan* s ă - ţ i a l e a g ă din gură ce spui, dacă nu vorbeşti deslușit.

— Apoi dă, bade Ipate..."

Acest „*Balan* s-aleagă" din Moldova este învederat identic cu „D u m n e z e u s-aleagă" din Muntenia, în următorul pasagiu din Jipescu, *Opincarii*, p. 151: „Puicana a auzit cu urechili iei dă la un boier bătrîn că parte din ghisuri sînt adăvărate, parte nu, ca şi vorbili: unili seci, altili pline. D u m n e z e u s-aleagă!..."

Să nu uităm însă că românul zice în acelaşi sens: „nici d r a c u l nu poate să-nţeleagă". *Balan* dară însemnează nu neapărat pe D u m n e z e u, ci în genere o putere supraomenească, fie bună, fie rea, adecă ceea ce vechii greci exprimau prin cuvîntul δαίμων. Noţiunea fundamentală în ambele cazuri este acea de „lumière, éclat".

În cele de mai sus noi am lăsat cu totul la o parte pe b ă l a u r, membrul cel mai important al familiei b ă l, mai ales din punctul de vedere mitologic. Credem de cuviinţă a-i consacra la locul său un deosebit studiu. Aci însă menţiunea lui e necesară pentru a completa următoarea genealogie specială dacică a familiei lexice b a l a:

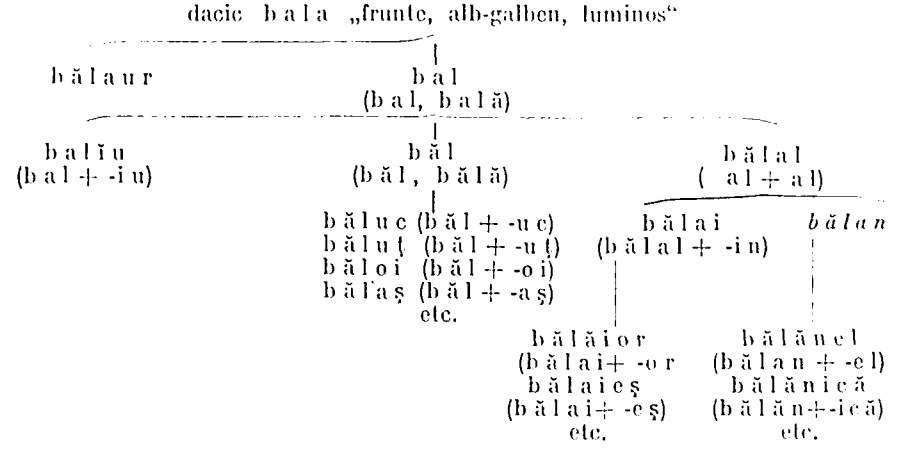

²**BĂLÀN** s. **BALÀN**, n. pr. pers. et top. — v. ¹*Bălan*.

BĂLÀNCĂ.
BĂLÀNGĂ. } — v. *Balancă*.

¹**BĂLÀȘ** s. **BALÀȘ** și **BĂLÀȘCU** s. **BALÀȘCU**, n. pers. m.; **BĂLÀȘA** s. **BALÀȘA**, n.p.f.: Blondin, Blondine. După cum din a l b derivă A l b a ș, care ne întîmpină numai ca nume personal, tot așa prin același sufix -a ș numele personal *Bălaș* se trage din b ă l „blond", și n-are a face nici cu forma ungurească B a l á s din numele personal „Blasius", nici cu peatra scumpă b a l a ș „rubis balais".

Act oltenesc din 1729 (*Cond. ms. a mănăstirii Hurez*, în Arh. Stat. din Buc., f. 336): „având Ion logofăt Podbăniccanul helești la Bodbaniță, și mai din susul lui au făcut și *Balaș* căpitan alt helești..."

Act moldovenesc din 1748 (*Cond. ms. a Doljeștilor*, t. 2, p. 203, în Arh. Stat. din Buc.): „dar acest *Bălașcu* să apucă pi capul lui că n-au dărămat pe lîngă poeni să strici locul cel de fănați cu dărămătura, nici la baltă..."

v. *-aș*. *-Albaș*. — *Negraș*.

Masculinul *Belaș* este mult mai rar decît forma feminină *Bălașă*.

Act de la Constantin vodă Brîncoveanul din 1694 (*Cond. ms. Brîncov.*, în Arh. Stat. din Buc., p. 57): „fustu-ĭ-au rămas în urmă 2 fete copile micĭ anume: Maria și *Bălașa*..."

Cronica muntenească (*Magaz. ist.* IV, 336): („soția lui Constantin-vodă Basarabă) *Balașa* au făcut o mănăstire ce se chiamă Jitiianul den sus de Craiova lîngă Jiiu. Făcut-au doamna *Balașa* și un sicrin mare de argint poleit foarte iscusit, în carele au pus trupul svîntului Grigorie Decapolitul de la mănăstrița, și alte multe bunătăți și odoară scumpe au făcut și le-au împărțit pre la Svîntul-Munte și printr-alte părți..."

Crisov de la Gheorghe-vodă Ștefan din 1654 (*Cond. ms. a episcopici Hușii*, t. V, p. 1286, în Arh. Stat. din Buc.): „acea parte de ocină din Brădicești iasti drĭaptă ocină și cumpărătură împreĭ luĭ Aleuș, Agafieĭ, de la *Bălașa*, de la Tudora..."

Act muntenesc din 1689 (*Cond. ms. a mănăstirii Hurez*, în Arh. Stat. din Buc., f. 670): „Adecă eu Necula sin Colții clucer împreună cu jupăneasa mea anume *Bălașa*..."

Balașa circulează ca nume femeiesc țărănesc în districtul Succava (*Șezătoarea*, 1893, p. 12).

În Moldova se zice *Bălașă* și la o căței b ă l a i e : „Numile ciobănești la haite, adecă la cățele, sînt: Dolca, Zalda, *Balașa*..." (Pr. C. Alessandrescu, Neamț, c. Bistricioara).

Deminutivul masculin b ă l ă ș e l în doina din districtul Suceava:

„Constantine *Bălășcle*,
Vin la mama de mă cere;
De m-a da, de nu m-a da,
Scrie-n carte că-s a ta..."

(*Șezătoarea*, 1893, p. 137)

De asemenea deminutivul feminin b ă l ă ș i c ă din *bălașă* alături cu b ă l ă i c ă din b ă l a i c :

„O oaie albă se zice b ă l ă i c ă , o capră albă — b ă l ă ș i c ă"
(G. Basoc, Tecuci, c. Homocea).

Aceste forme deminutivale sînt importante pentru a înlătura orice îndoială despre originea numilor personale *Bălaș* și *Bălașă* din b ă l.

Să mai adăugăm că aceste numi personale: *Balaș* și *Balașă*, se aud și la macedo-români (I. Caragiani).

v. *Băl.* — *Bălai.* — *Bălan.*

[2]BĂLĂȘ. — v. *Balaș.*

[1]BĂLĂUR s. BALĂUR (plur. *bălauri*, *balauri*), s.m.; 1.t. de zool.: variété de Boa, Python Neurorum (Eichwald), grand serpent en général, serpent jaune ou doré; 2. t. de mythol. popul.: dragon, serpent ailé, hydre, génie de la grêle, personnification de la tempête. Laurian-Massim: „*Balaur* = 1. șearpe de mărime prodigioasă; 2. șearpe și mai mic de culoare aurie; 3. în Scriptură balena, leviathan; 4. dracul, diavolul; 5. om crud ce se nutrește din sudoarea altora". Costinescu: „*Balaur* = 1. zmeu, un monstru fabulos; 2. un șerpe mare cu aripi; 3. termen de astronomie: o constelațiune de la meazinoapte; 4. figurat: persoană mare, puternică și îngrozitoare".

Sensul nr. 3 din Laurian-Massim este o simplă greșeală. Sensul nr. 3 din Costinescu este un neologism. Sensul 5 din Laurian-Massim și sensul 4 din Costinescu vor avea locul lor deosebit, nu aci în cercetarea strict zoologico-mitologică a lui *bălaur.*

Cuvîntul merită a fi studiat într-un mod metodic din toate punctele de vedere, și de aceea noi vom împărți monografia de față în următoarele șease paragrafuri: I. formele; II. diferențiarea logică între *bălaur*, d r a c și z m e u, cari aveau dintru-ntîi unul și același înțeles; III. caracteristica generală a *bălaurului* în credințele poporane române; IV. realitatea zoologică și geografia *bălaurului* în România, de unde se va vedea că acest cuvînt nu însemnează altceva decît b ă l, b ă l a n sau b ă l a i „blond, doré", despre a cărui origine dacică se vorbește pe larg la locul său; V. rolul cel mitologic al *bălaurului*, a cărui asemănare nominală cu b a l e dete naștere unui mit propriu românilor; VI. legătura vorbei *bălaur* cu vechiul termen l a u r „dragon", rămas de la daci, și prin analogie cu care s-a modelat finalul în *băl-aur.*

I. F o r m e l e:

Fie în texturi, fie în viul grai, variantele *bălaur* și *balaur* sînt deopotrivă răspîndite.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, sept. 30, f. 38 b: „în groapă adîncă l-au băgatŭ, ce era plină de gângănii veninate și de *bălauri*..."

Nic. Costin, *Letop.* I, p. 87: „nu ca un om faci, ci ca un *balaur* c u m p l i t omori oameni..."

Cantemir, *Chron.* II, p. 179: „cu niște groznici ș e r p i și *bălauri* pregiur grumazi și pregiur mijloc încinsă și înfășurată..."

Același, *Divanul lumii*, 1699, f. 16 b: „un omŭ carele într-un munte pustiiu lăcuiaște și într-o g a u r ă d e *bălaurŭ* sau într-o peșteră de leu sau de urs sau de pardos viețuiaște, oare ce fialiu de petrécere va să facă?...", unde e în contextul grecesc: „εἰς μίαν τρύπαν δράκωντος."

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XLIX:

„Sau doar voiu mînca eu carne de taur,
Sau voiu bea sînge de țap ca un crud *bălaur*..."

P. Ispirescu, *Judecata vulpii* (*Col. l. tr.*, 1882, p. 604): „Omul caută în dreapta, caută în stînga și dă de o văgăună, dasupra cării era un petroi mare. Ce să vezi d-ta? Acolo era culcușul unui *balaur*...“

Delavrancea, *Paraziții*, p. 152: „Uite, îmi zicea ctitorul mîniat, ce poftești? Nu-ți place sîntul Gheorghe? Ce vitejește stă pe cal? Și cum omora *balaurul* spurcat, parcă ar ucide un verme, nici nu se sinchisește...“

Balada *Blăstemul*:

„Îmi dormea, ori nu dormea,
Că iată se pomenea
C-un *balaur* veninos
Ce-l mușca pînă la os...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 438)

Ghicitoarea despre „sabie“:

„Retevei
De tei,
Limbă de *balaur*“.

(*Ibid.*, 243)

La feminin b ă l ă u r o a i c ă sau b a l a u r o a i c ă, prin analogie cu sufixul din „zmeoaică“.

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 82: „Ca o b a l a u r o a i c ă mi se sumeța împotrivă...“

Forma însă feminină cea veche este b ă l a u r ă sau b a l a u r ă.

Act românățean din 1693 (*Cond. ms. brîncovenească*, în Arh. Stat. din Buc., p. 8): „poteca Lupoaei pănă în B ă l a u r a, și valea în jos pănă în Cuibul-Vulturului, dé acolea pănă în Fântăna-B ă l a u r i i și pănă în Gura-B ă l a u r i i...“, unde e foarte interesant grupul cel zoologic de numi topice: Lupoaia, Vulturul și B ă l a u r a.

Deminutivul este b ă l ă u r e l sau b a l a u r e l.

Colindă muntenească:

„Călușelul lui
Puiul leului,
Șeulița lui
Falca zmeului,
Chingulița lui
Doi b a l a u r e i
Cu capul de zmei,
De coade-nnodați,
La gură-ncleștați...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 92)

II. D i f e r e n ț i a r e a l o g i c ă î n t r e *bălaur*, d r a c ș i z m e u.

În vechile noastre texturi biblice prin *bălaur* se traduce grecul δράκων și latinul d r a c o, cari exprimă aceeași noțiune de șearpe înaripat, cu unul sau mai multe capete și cu coarne.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Exod.* VII, 9, 10, 12:

„Și aruncară fiiștecarele toiagul luĭ, și să făcură *bălauri*, și înghiți toiagul luĭ Aaron toiagile lorŭ...“

„Et projecerunt unusquisque virgam suam, et factae sunt d r a c o n e s: et absorbuit virga Aaron virgas illorum...“

greceşte: ἐγένοντο δράκοντες...
Ibid., *Esther*, I:

„... şi ĭată 2 *bălauri* mari gata veniră înainte amândoi să să lupte..."

„... et ecce duo dracones magni parati processerunt utrique ad colluctandum..."

gr.: δύο δράκοντες...
Ibid., *Apocal.* XII, 3:

„... şi ĭată *bălaur* mare de focŭ, având capete şapte şi coarne 10, şi preste capetele luĭ steme şapte. Şi coada luĭ trăgĭa a treĭa parte den stélele cerĭuluĭ..."

„... et ecce draco magnus rufus habens capita septem, et cornua decem; et in capitibus ejus diademata septem. Et cauda ejus trahebat tertiam partem stellarum coeli..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Parimiar*, 1683, f. 37 a, *Esai.* XXVII, 1:

„... în dzua acĭaĭa va supra-aduce Dumnădzău sabiĭa sa cea svântă şi cea mare şi tare asupra *bălauruluĭ* şĭarpele celŭ îndărăpnicŭ..."

„In die illa inducet Deus gladium sanctum, et magnum, et fortem super draconem colubrum fugientem..."

Acelaşi, *Psaltirea*, 1673 (ed. Bianu, p. 507): „acel începătorĭu de răŭ şi adîncŭ *bălaurŭ*..."

De aci în Patrologia creştină figurează foarte des lupta sfinţilor cu *bălauri*, dintre cari cel mai vestit, fără îndoială, este *bălaurul* cel omorît de Sfîntul George.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noem. 10, f. 116 a, *legenda St-lui Mil*: „pripi pre un *bălaurŭ* întrândŭ în peşteră groznicŭ ca de dzéce stânjenĭ, şi-ĭ dzâsâ: sosât-au, o *bălaurule*! asupra ta sabiĭa luĭ Dumnedzău, şi făcându svânta cruce asupră-ĭ suflâ svântulŭ, îndată crepâ *bălaurulŭ*..."

Ibid., sept. 18, f. 21 b, *legenda St-lui Eumenie:* „Acesta pre un groznicŭ *balaur* cu făcliĭ l-aŭ părjolitŭ şi l-aŭ umorâtŭ..."

Fie prin traducerea greacă, fie prin acea latină, *bălaurul* cel biblic a trecut la români nu sub numele său evreiesc, ci sub acel greco-latin: draco, δράκων, care însă la noi s-a specializat apoi exclusiv în sensul de drac „diable", negreşit mai tîrziu, adecă în epoca postlatină, de vreme ce o asemenea specializare nu ne întimpină la ceilalţi neolatini, unde pretutindenea cuvîntul a păstrat accepţiunea de *balaur*. Pînă la această specializare, românii cată să fi amestecat noţiunea cea posterioară biblică cu noţiunea cea anterioară italică despre draco. „*Bălaurul* peste comoară" era la romani o veche locuţiune proverbială: „quasi thesaurum draco" la Cicerone *(Philipp.* XIII, 5, 12) sau la Marţial (XII, 53, 3): „Ut magnus draco, quem canunt poetae custodem Scythici fuisse lucri" (cfr. Apul., *Metam.*, 4, 9; Ovid., *Met.* IV, 647; *Phaedr.* IV, 19, 3 etc.). Nu din *Biblia* dară, ci anume de la romani a trecut în mitologia noastră poporană rolul *bălaurului* de a păzi comoare.

v. *Drac.*

Făcînd cunoştinţă cu slavii în secolul VII, românii au căpătat pentru *bălaur* un nou nume: zmeu.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Psalm.* LXXIII, 13-14:

„... tu zdrobiș capetele *bălaurilor* în apă. Tu zdrobiș capul z m e u l u i..."

„... tu contrivisti capita d r a c o n u m in aqua. Tu contrivisti capita d r a c o n i s..."

Grecește: τῶν δρακόντων, τοῦ δράκοντος...
Mitropolitul Dosofteiu, *Psaltirea*, 1673 (ed. Bianu, p. 492):

„Lăudați pre Domnul toți *bălaurĭ*
De pre pămînt și z m e ĭ de prin gaurĭ..."

Jocul copilăresc „d-a zmeul" (cerf-volant) în Transilvania se numește pe alocuri „cu *balaurul*" (R. Simu, c. Orlat).

Și cu slavicul z m e ŭ, ca și cu greco-latinul d r a c o , s-a întîmplat la noi o diferențiare logică, prin care el a încetat aproape cu desăvîrșire, dacă nu în poezia poporană, cel puțin în basme, de a însemna pe *bălaur* sau vreun alt fel de „șearpe".

D.L. Șăineanu, *Basmele române*, p. 810: „În mitologia daco-română, zmeii au o figură cu totul determinată și fundamental deosebită de a *balaurilor*, cu cari se confundă în basmele popoarelor balcanice. Zmeii sînt ființe în chip de om, dar cu proporțiuni mai mari: uriași cu o coadă solzoasă, cari umblă călare pe cai năzdrăvani cu mai multe inimi. În toate apucăturile lor ei se apropie de om și de traiul său: zmeii vorbesc ca oamenii, locuiesc în palaturi, au femei, copii. Într-un basm muntean, doi zmei se luptă de 9 ani fără a se putea dovedi. Făt-Frumos, chemat într-ajutor, mîntuiește pe unul din zmei, tăind pe cellalt cu paloșul său. Zmeul scăpat îmbrățișează pe mîntuitorul său și-l duce acasă să-i dea un cal năzdrăvan drept mulțumire. Mai adesea însă Făt-Frumos e în perpetuă dușmănie cu zmeii, cari răpesc fetele de împărați (în chip de vînt sau nor) și le țin ascunse în palaturile lor. Uneori fură chiar corpurile cerești (soarele, luna, stelele). De aci lupte continue, cari formează elementul cel mai familiar în basme, în cari Făt-Frumos iese totdauna învingător și se cunună cu cea mai tînără din domnițele scăpate. Cînd lupta devine înverșunată, Zmeul și Făt-Frumos se prefac într-o roată sau pară de foc de diferite culori: unul pară vînătă și altul pară galbenă, sau unul flacără galbenă și altul flacără roșie, roată de foc roșie și roată de foc verzuie, ori roată de lemn și roată de fer..."

Despre *balaur* în basme, pe de altă parte, d. L. Șăineanu, p. 813, zice: „Într-o baladă dobrogeană *Zmeul și Zmeoaica*, Zmeul îmbie pe 3 voinici să-i scoată punga din puț, în fundul căruia sta Zmeoaica, care-i înghiți. Dar cel mai mic o despică cu paloșul, iar dintr-însa ies ceilalți doi voinici «jumătate mistuiți și jumătate otrăviți». El îi vindecă însă cu «apă din cea fîntînă, pentru leacuri tare bună». Aci vedem Zmeul asemănat cu *balaurul*, a cărui locuință principală e în fundul puțurilor. Varianta munteană e într-adevăr intitulată *Șearpele*, iar cea din Moldova *Balaurul*. Fratele mai mare intră în puț și «Zmeoaica îl îmbucă», iar «cînd burta îi despica, zece inși din ea scotea». Imaginațiunea poporului confundă uneori aceste două ființe mitice, deși în genere ele aparțin la două categorii fundamental diferite: una făcînd parte din ființele umane, iar cealaltă fiind o simplă varietate de șerpi cu forme fantastice. Ne vom opri un moment asupră-i. *Balaurii* sînt șerpi uriași și puternici, cu solzi galbeni sau verzi și într-aripați, vărsînd foc din gură. Ei au cîte 12 limbi ascuțite și capete numeroase: tăindu-se unul, crește altul la loc.

Ei sînt așa de puternici, încît înghit dintr-o dată voinici înarmați sau cerbi cu coarne, iar gura lor e așa de mare, că ajunge cu o falcă în cer și cu una în pămînt. De aci greutatea supraumană de a răpune un asemenea monstru, a cărui nimicire constituie izbînda cea mai glorioasă a lui Făt-Frumos..."

„Despre z m e i se zice că demult erau nește oameni foarte mari, înaripați și cu o putere nemărginită; iar *balaurii* erau nește șerpi cu cîte 12 capete, 12 aripi și 24 de limbi, cari mîncau oameni și tot ce le ieșea înainte" (A. Popovici, Vaslui, c. Doagile).

v. *Zmeu.*

III. C a r a c t e r i s t i c a g e n e r a l ă a *balaurului.*

Ca punct de plecare pentru a înțelege ce este și de unde vine *bălaurul*, ni se pare a fi de o extremă importanță balada, sau mai bine variantul baladei celei menționate mai sus de d. Șăineanu, așa cum s-a povestit el d-lui G.D. Teodorescu *(Poez. pop.*, 444—50) în București de către brăileanul Șolcan, care baladă este învederat născută pe malurile Prutului în Moldova de jos sau chiar în Basarabia.

Se începe prin plecarea „voinicului" la vînătoare:

„Ca să-mi tot vîneze
Cu arme viteze
Dealul Piscului,
Codrii N i s t r u l u i,
Cîmpii L e ș i e i
Ș-ai Ș o v e d r i e i..."

Pe drum i se pare că zărește în depărtare:

„Focul cum ardea,
Para cum lucea..."

pleacă într-acolo și atunci vede că:

„Nu-i zare de foc,
Ci mare *balaur*
Cu s o l z i i d e a u r,
La s o a r e s c l i p i n d,
C a f o c u l l u c i n d.
Voinic, de-l vedea,
La el năvălea,
Șoimi că trimetea,
Ogari asmuțea,
Iar ș e a r p e l e sta
Gura de-și căsca
Și vorbe-i vorbea:
— Voinic tinerel,
Nalt și subțirel,
Ce te socotești
Și mă tot privești,
Țiind frigăruică
De fript păsăruică?
Nu-s z a r e d e f o c
Aprinsă pe loc,
Ci-s mare *balaur*

Cu solzii de aur,
La soare sclipind,
Ca focul lucind!
Voinic, de-l vedea,
Pe loc se oprea,
Fiori îl lua,
Iar proclet de șearpe,
Pustiia l-ar bate,
Din gură-i zicea
Și vorbe-i vorbea:
— Voinic tinerel,
Nalt și subțirel,
Străin și bogat,
De arme-nțesat,
Ce-asmuți șoimeii
Și ogăreii?
Lasă-ți armele
Și săgețile,
Și vin' lîngă mine,
Că ți-o fi mai bine!
Voinic n-asculta,
Călare ședea,
Arme nu-și lăsa.
Balaurul sta
Și iar îi zicea:
— Voinic tinerel,
Nalt și subțirel,
De nu vrei să vii,
Spune-mi deaca știi
Ce s-a întîmplat
Mă-ta cînd te-a fapt!
Ea, cînd te-a făcut,
Ea, cînd te-a născut,
Mi te-a înfășat,
Mi te-a legănat,
Și mi te-a culcat,
Țîță nu ți-a dat.
Tu n-ai adormit
Ș-ai orăcăit,
Iar ea s-a sculat
Și te-a blestemat.
Lapte cînd ți-a dat,
Iar te-a blestemat:
— Sugi, măicuță, sugi,
Sugi să nu mai plîngi,
Suge-te-ar cîinii,
Cîinii și șerpii,
Și *balaurii;*
Cîinii Nistrului
Ș-ai pustiiului,
Șerpii Leșiei
Ș-ai Șovedriei!

Cînd te-a blestemat,
Eu m-am întîmplat
Subt talpă de pat,
Și eu te-am luat,
Că mie te-a dat.
Vremea c-a trecut,
Mare c-ai crescut,
Voinic te-ai făcut.
Tu că mi-ai plecat
Și ai mînecat
Tot la vînătoare
Pentru-nsurătoare,
Vînat să-ți găsești,
Masă să-ți gătești.
Nimic n-ai găsit,
Făr' d-ai întîlnit
Sus pe rămurea
Mică turturea,
Dalbă viața ta.
Ea ți-a tot cîntat
Și mi te-a rugat
Să n-o săgetezi
Și să n-o vînezi,
Că te-o ajuta,
Viața ți-o scăpa.
Tu n-ai ascultat,
Cu săgeți ai dat
Ș-ai venit aici
În zare s-o frigi.
Mica turturea
E chiar viața ta
Pîrlită la zare
De *balaur* mare.
Vremea c-a sosit
Și te-a poticnit;
La mine-ai venit
Că mi-ești dăruit
Chiar de maica-ta,
Cînd te adăpa
Și te blestema.
Dar, de mila ta,
Eu nu te-oi mînca,
Că greu te-o durea,
Ci m-oi îndura
De te-oi îmbuca!

Voinic, d-auzea,
Voinic tremura,
Apoi mărmurea;
Iar ș e a r p e, cum sta,
Vorba-și isprăvea
Și se arunca

Cal de-mpiedeca
Și jos îl trîntea:
Cal se scutura
Și-ndat[ă] scăpa,
Iar voinic cădea,
Șearpe-l colăcea,
Gura-și deschidea
Și mi-l îmbuca.
Șearpele țivea
Și mi-l îmbuca
Pîn' la jumătate,
Că mai mult nu poate
De arme-ncărcate,
La brîu înțesate.
Voinicul țipa
Și se văieta..."

Din gura bălaurului îl scoate apoi pe voinic, venind de la Prut spre Nistru, adecă tot din regiunea Basarabiei,

„Un tînăr hușean,
Pui de moldovean..."

În timpul luptei, *bălaurul* promite tînărului hușean:

„Petre nestimate
Și comori bogate
Sub mine-ngropate..."

După ce-l scoate pe voinic din *bălaur*, tînărul hușean:

„În brațe-l lua
Și-n fugă pleca,
La Nistru-l ducea
La vadul de apă
Ce vitele-adapă.
La vad d-ajungea,
În apă-l băga,
De bale-l scălda,
Și, unde-l spăla,
Nistrul se-nchega
De bale de șearpe
Pustiia l-ar bate..."

În această baladă, care trebui să fie una din cele mai vechi așa cum este în versiunea de mai sus, *bălaurul* ne apare, cu trăsurile sale cele mai caracteristice, ca:

A) ființă zoologică:

1. un mare șearpe din regiunea Basarabiei:

„Codrii Nistrului,
Cîmpii Leșiei
Ș-ai Șovedriei."

2. un mare șearpe galben strălucitor:

„Cu solzii de aur,
La soare sclipind,
Ca focul lucind..."

B) f i i n ț ă m i t o l o g i c ă:

1. șearpe prin formă și om prin grai:

„Iar șearpele sta
Gura de-și căsca
Și vorbe-i vorbea."

2. Un șearpe care, înainte de a deveni *bălaur*, trăise sub pămînt:

„Cînd te-a blăstemat,
Eu m-am întîmplat
Sub talpă de pat..."

3. șearpe păzitor de:

„Petre nestimate
Și comori bogate."

IV. *Bălaur* c a f i i n ț ă z o o l o g i c ă.

Din timpii cei mai vechi, Basarabia a fost țara *bălaurilor*, adecă a șerpilor mari și primejdioși. Prima urmă a acestui interesant fapt din geografia zoologică noi am constatat-o de demult în *Istoria critică a românilor* (ed. II, p. 201), cînd am vorbit despre migrațiunile neurilor, după Erodot, cu șease secoli înainte de Crist, cari fuseseră siliți a fugi din Basarabia sudică de mulțimea șerpilor: „ὄφιας γάρ σφιπολλούς μέν ἡ χώρη ἀνέφαινε".

Colonelul rusesc Meier, care fusese în Basarabia pe la finea secolului trecut (Описание Очаковския земли, Petersb., 1794, p. 19), crede că Ofiusa, „'Οφιοῦσσα", adecă „oraș de șerpi", menționat la Strabone (VII, 4, § 16), trebuia să fi fost cam pe locul Benderului actual, căci — zice el — „între Bender și satul Osmăneștii, unde la 1790 a stat cu tabăra regimentul de infanterie Alexopolski, se află o m u l ț i m e n e n u m ă r a t ă d e ș e r p i (безчисленное множество)."

Balada *Grue Grozovanul* (Alexandri, *Poez. pop.*², 77) se începe cu:

„Sus, p e c î m p u l N i s t r u l u i,
Sub poalele ceriului,
La coada Ialpiului,
Unde fat z m e o a i c e l e..."

Într-o notiță manuscrisă a tatălui meu, pe care mi-o trimisese cînd scriam *Istoria critică*, eu găsesc următoarele: „La noi în Basarabia totdauna s-a crezut în popor că *balaurii* există în realitate în laturile cele păduroase ale Nistrului și că ei sînt nește șerpi mari, cu cununi de foc pe cap și cu limbi de văpaie în gură, de a cărora atingere se aprinde și arde iarba. Naturalistul Eichwald (Журн. Мин. Народи. Просв., t. XXI, secț. VII, p. 31 sqq.) descrie pelea de *balaur* găsită în codrii de lîngă Bălți și pe care o adusese la Petersburg baronul de Mure. Lungimea acelui *balaur* era de peste 8 picioare, iar grosimea ca la un mare b o a. Coastele și pîntecele erau de culoarea g a l b e n ă - a l b u i e (изжелто-бѣлаго цвѣта).

De la acest „galben-albui", adecă b ă l sau b ă l a n, s-a luat apoi că românii au dat numele de *bălaur* la șerpii cei galbeni în genere.

„Poporul zice că *balaurul* este un șearpe foarte mare și de culoare g a l b e n ă" (D. Damianu, Rîmnic-Sărat, c. Bălăceanu).

„*Bălaur* se zice la un șerpe foarte marc cu capul g a l b e n“ (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjeoanii).

„*Balaur* este un fel de șerpe g a l b e n; năpirca un fel de șcarpe negru“ (A. Birsănescu, Dolj, c. Vela).

De la b ă l a n s-a făcut apoi o firească tranziţiune logică la a u r i u. Balada ardeleană *Drăguța Pintei:*

„Și un ș e r p e m a r e *balaur*,
Maică, c u c a p u l d e a u r,
S-o băgat, cînd dormean eu...“

(Reteganul, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 100)

Balada *Mizil-craiu:*

„M a r e ș e a r p e se făcea,
Ș e a r p e *balaur*
C u c o a d a d e a u r,
Ochii-n cap ca de taur...“

(*Țara nouă*, 1886, p. 253)

Balada *Mitul:*

„Am simțit în sînul meu
Trupul rece, trupul greu
Al unui spurcat *balaur:*
Ș e a r p e c u c o a r n e d e a u r...“

Din cele de mai sus înțelege deja oricine că cuvîntul *bălaur*, rămas pînă acum o enigmă etimologică, este o formaţiune curat românească din b ă l, b ă l a n, b ă l a i, însemnînd literalmente: „galben-albui“ sau „auriu“, o etimologie asupra căriia noi vom reveni mai la vale; dar în același timp prin cele de mai sus ni se mai limpezește împregiurarea că dialectul macedo-român, depărtîndu-se cu totul de regiunea marilor șerpi de această culoare, a perdut pe *bălaur* sau — ceea ce este și mai remarcabil — l-a conservat abia numai ca nume propriu personal, pe cînd în Dacia lui Traian *bălaurul* a rămas pretutindenea în grai, fiind la noi un element mitologic și o seculară realitate zoologică totodată.

v. *Bălan.*

V. *Bălaur* c a f i i n ţ ă m i t o l o g i c ă.

S.F. Marian (*Albina Carpaților*, 1878, p. 9—10): „*Bălaurii* sînt fiinţe fioroase și răutăcioase cu trup de șcarpe și grai omenesc, cari de la naștere și pînă ce împlinesc șeapte ani petrec ne-ntrerupt la întunerec sub fața pămîntului. Nici o rază de soare nu-i atinge, nici un om pămîntean nu-i vede. Trupul lor, de o grosime și lungime imaginară, e învălit cu solzi verzi sau g a l b e n i c a a u r u l. Unii au numai cîte un cap, iar alții și pînă la douăsprezeci. Capetele lor sînt înzestrate cu ochi mari și înfocați, cu nări din cari cînd se înfurie împroașcă văpaie, cu urechi și limbi ascuțite, cu dinți și măsele veninoase, și cîte cu două coarne. Unii au aripi și picioare, iar alții nu. După al șeptelea an, șerpii, cari n-au fost atinși de nici o rază de soare și n-au fost văzuți de nici un om pămîntean, ies de sub fața pămîntului, se fac *bălauri* și petrec prin pustietăți necălcate de picior omenesc, prin codri și păduri stîncoase din lumea albă și cea neagră sau de pe tărîmul de jos. Ei rătăcesc prin peșterele munților, prin locuri umede; se ascund în lacuri fără de fund, în ochiuri și iezere, în puțuri sau fîntîne. Umblă pe lîngă marginile prăpăstiilor, la răspîntiile drumurilor; se pitulesc sub podurile pe cari trec voinicii Feți-Frumoși, Năzdrăvanii și alți viteji și feciori de împărați...“

Apoi în legătură cu fărmecătorii numiți „Solomonari", d. Marian (*Aurora*, 1878, p. 55) zice: „Cînd voiesc Solomonarii să se suie în nori, iau frîul cel de aur și se duc la un lac fără de fund sau la o altă apă mare, unde știu ei că locuiesc *bălaurii*, ce sînt meniți ca să-i poarte călare. Sosind la lac, se plimbă puțin încolo și-ncoace pe mal, rostesc dintr-o carte neste cuvinte misterioase și, scuturînd frîul, văd îndată *bălaurii* ieșind din fundul lacului și venind la dînșii. Atunci Solomonarii le aruncă frâul cel de aur în cap, se suie călare pe dînșii, se urcă de grabă în nori și aici încep a ferbe gheața pînă ce prefac norii în sloi..."

v. *Șolomonar*.

I. Creangă, *Povești* I, p. 121: „Iaca și D e a l u l-*Bălaurului*, jupînești că. Ia, aici a căzut odată un *bălaur* grozav de mare, care vărsa jăratec pe gură, și cînd șuiera, clocotea codrul, gemeau văile, fiarele tremurau și se băteau cap în cap de spaimă; și țipenie de om nu cuteza să mai treacă pe aici.

— Valeu! și unde-i *bălaurul*, moș Nichifor?

— D-apoi mai știu eu, jupînești că? Pădurea-i mare, el știe unde s-o fi înfundat. Unii spun că, după ce-a mîncat foarte mulți oameni și a ros toată coaja copacilor din codru, ar fi crăpat chiar aici în locul acesta. De la unii am auzit spuind că i-ar fi dat lapte de vacă neagră și cu aceasta l-ar fi făcut să se rădice iar în cer, de unde a căzut..."

„*Bălaurii* se fac din șerpi pe cari nu-i vede nime în 9 ani; aceia se duc la iazăr la Retezat și se fac *bălauri*" (P. Olteanu, Trans., Hațeg).

„Cînd vine seara vreun nor întunecos picînd gheață din el, se zice că acela e *balaurul*" (Pr. M. Iubași, Banat, Lugoș).

„*Balaurii*, cari aici se mai numesc și a l e, sînt crezuți de popor a fi niște duhuri rele ce se fac pe cer în timpul ploii, și că, unde se întîlnesc două a l e, încep a se bate și dărîmă tot ce întîmpină în calea lor; astfel dezrădăcinează arbori, dă jos pătule și coșeri, iau carăle ce se află la lucru și le duc departe..." (M. Ciocălteu, Dolj, c. Plenița).

v. [3]*Ală*.

Despre prefacerea șearpelui celui obicinuit în *bălaur*, se află și la mitropolitul Varlam, *Omiliar*, 1643, II, f. 58 b, legenda sf-tului Teodor Tiron: „...aproape de acelŭ locŭ era o pâdure mare, și într-aceaĭa pâdure era ascunsŭ un ș e a r p e m a r e, ș i d e m u l t â v r é m e l â c u ĭ a a c o l o p â n â s ă f â c u s e *bălaurŭ* (бѫлдѕрь) strașnicŭ, și nime nu cuteza să trĭacâ pe acĭalĭa câi, că și copacii aceiĭa pâdurĭ era roși și beliți pre unde să trâgea acel ș e a r p e, cătŭ și mulți oameni de frica lui ș'lâsase țarinele..."

Ceea ce a scăpat cu totul din vederea d-lui S.F. Marian în privința rolului mitologic al *bălaurului* este „fiertul mărgelei", care constituă o trăsură foarte caracteristică prin aceea că este proprie numai mitologiei poporane române.

M. Lupescu (*Șezătoarea*, 1893, p. 244): „*Balaurii* se fac din șerpi. Într-o anumită zi primăvara se strîng la un loc o sumedenie de șerpi, și mai mari și mai mici, și mai tineri și mai bătrîni, și toate aceste jivine își amestecă b a l e l e la un loc și alcătuiesc o peatră scumpă ce o înghite unul dintre ei, cel mai puternic. Operația aceasta se numește f i e r t u l m ă r g e l e i. Șearpele ce a înghițit peatra scumpă, după ce a dovedit pe toți ceilalți șerpi, fuge prin păduri și prin codri, și dacă 7 ani de zile nu vede față de om, atunci din șcarpe se face *balaur*. *Balaurii* sălășluiesc în nori, și mai ales în cei ce aduc peatra..."

„*Balaurii* se zic a fi șerpi foarte mari. În fiecare an toți șerpii se adună într-o zi hotărîtă și, luptîndu-se între ei, le curg din gură nu fel de b a l e, și acela dintre șerpi care le înghite se preface în *balaur*. Acea luptă cînd se face, oamenii zic că: ferbe peatra cea scumpă. *Bălaurii* sînt îmbrăcați cu solzi“ (V. Mircea, Iași, c. Copou).

L. Șăineanu *(Basmele române*, p. 814): „într-o anumită zi de primăvară se adună o sumedenie de șerpi, cari își amestecă b a l e l e, alcătuind din acea spumă o peatră scumpă sau diamant; ea are însușirea de a potoli foamea și setea la cei ce o ling. Șearpele care a înghițit această nestemată se face *balaur*, adecă începe a se lungi și îngroșa, îi cresc aripi și dobîndește mai multe capete“.

Și d. Șăineanu își pune aci întrebarea: „Să derive oare numele de *balaur*, fără analogie aiurea, de la această operațiune genetică?“ adecă de la cuvîntul b a l e?

Noi am văzut deja mai sus că *bălaur* însemnează „șearpe galben-albui“ și se trage d-a dreptul din tulpina b ă l, b ă l a n, b ă l a i. În fond dară, acest termen n-are a face cu b a l e. Poporul român moștenise însă din mitologia greco-latină că *bălaurul* păzește comoare cu petre scumpe, iar pe de altă parte știa că orice șearpe e b ă l o s, și astfel printr-o asociațiune de idei foarte ingenioasă s-a născut numai la români mitul despre creațiunea nestimatelor din b a l e l e șerpilor și despre prefacerea în *bălaur* a șearpelui care înghite acele b a l e, un mit imposibil într-o altă limbă, întrucît într-o altă limbă nu se află ambele elemente ale acestei etimologii poporane.

v. *Bală*.

VI. L a u r-*bălaur*.

Cihac, care niciodată n-a admis că poate să existe vreun singur cuvînt românesc trecut de la noi la altcineva dintre vecini, ci totdauna numai românii au luat toate de la străini, Cihac, *(Dict.* II, 7) susține că al nostru *bălaur* ne-a venit de la serbi.

Cum că la serbi b l a v o r (b l a v u r, b l o r, g l a v o r) este un element neslavic, împrumutat, „Fremdwort“, o constată și Jagić *(Arch. f. slav. Philol.* I, 431), și Matzenauer *(Cizi slova*, p. 113), și Miklosich *(Etym. Wtb. d. slav. Spr.*, 13), toți recunoscînd că serbii au luat cuvîntul anume de la români; iar Karl Appel (Филологический вѣстникъ, t. III, p. 88) observă foarte bine că variantul serbesc g l a v o r, în loc de b l a v o r „serpentis genus“, rezultă prin etimologie poporană din curat slavicul g l a v a „caput“.

Gustav Meyer *(Etym. Wtb. d. alb. Spr.*, 11) a reeditat părerea lui Cihac, dar amplificînd-o într-un mod foarte curios. El susține că românii în adevăr au luat pe *bălaur* de la serbi, dar serbii l-au împrumutat de la albanezi, cari la rîndul lor l-au căpătat de la vechii romani. Și cum așa? Din latinul b e l u a, zice Meyer, s-a născut albanezul b o l ă „grosse Schlange“, care dentîi trebuia să fi fost b o l v ă și care, printr-o altă formă ipotetică b o l v u r ă, corespunzătoare unui deminutiv latin iarăși ipotetic b e l v u l a, trecu apoi la serbi în b l a v o r.

Chiar dacă cuvintele b o l v ă și b o l v u r ă cu sensul de „șearpe“ ar exista la albanezi, ceea ce nu este, totuși Gustav Meyer ar trebui să ne explice o împregiurare esențială. El recunoaște că la serbi b l a v o r se aude numai în dialectul muntenegrin și la Ragusa, pe acolo adecă unde se știe că au fost pe la finea veacului de mijloc numeroase colonii
 române, după cum arată Miklosich *(Wander. d. Rum.)*, dar de unde e

prea departe pînă la Olt și mai ales pînă la Nistru. Serbii dară cei de la Ragusa și de la Muntenegru nu puteau să ne dea nouă pe *bălaur* decît numai:

a) sau răspîndindu-l mai întîi printre ceilalți serbi pînă la Dunăre, ceea ce nu s-a întîmplat;

b) sau transmițîndu-l macedo-românilor, cari — după teoria lui Rösler — să-l aducă apoi în Dacia lui Traian, ceea ce de asemenea nu s-a întîmplat, de vreme ce *bălaur* nu există în dialectul macedo-român.

Prin urmare, încă o dată, chiar dacă ar fi la albanezi b o l v ă și b o l v u r ă, cari în realitate nu există la dînșii decît numai în ipoteza lui Gustav Meyer, totuși călătoria lui *bălaur* de acolo prin Serbia pînă la noi ar fi o imposibilitate.

Nu mai vorbim despre tranziținea fonetică a netonicului *bo-* în *ba-*, pe care Gustav Meyer nu crede de cuviință s-o explice.

După Hahn *(Alb. Stud.)* numirile șearpelui la albanezi sînt: *ghĭarpăn* sau *ghĭarpăr*, *astrit*, *eștărhă*, *vittore*, *ĭulber*, *prevă* și *buuroin*. Dintre acestea numai cel din urmă se începe cu *b*, și Gustav Meyer, pentru a-și întregi teoria de mai sus, îl trage din ipoteticul latin b e l v u l o n i a printr-o formă iarăși ipotetică intermediară b u l u r o n ĭ e.

Rămîne dară constatat că albanezii n-au de loc pe *bălaur*, iar serbilor de la Adriatică l-au împrumutat acei ciobani români din Pannonia despre ale cărora migrațiuni într-acolo noi am vorbit pe larg în *Strat și substrat*.

La Laurian-Massim (*Gloss.*, 50) cuvîntul *bălaur* a dat naștere la o ciudată grămădire de întrebări, din cari unele se apropie de adevăr, dar nici una nu-l nemerește. Iată-le pe rînd:

a) nu cumva să fie latinul b e l l u a „feară“ cu sufixul -u r, ca în „bour“ din „bou“?

b) nu cumva din latinul b e l l u a și din a u r u m, „așa încît *bălaur* ar însemna animal de mărime prodigioasă și de culoare aurie?“

c) nu cumva „în relațiune de cumnăție cu b a l e n a, cel mai mare animal?“

d) nu cumva din grecul πέλωρ, πέλωρον, πελώριον „monstru, prodigiu, ceva nespus de mare?“

e) nu cumva „vorba b a l ă r i e să fie cumnată prin origine cu *bălaur?*“

Ar mai fi putut adăoga:

f) nu cumva este grecul β ε λ λ ε ρ ο „Drache, schlangenförmiges Ungethüm“ (Benfey, *Griech. Wurzellex.* II, 304), conservat în numele mitic Β ε λ λ ε ρ ο φ ο ν τ η ς?

Apoi mai jos: „Știm că *bălaurul* figura pe flamurele dacilor, ca cel mai mare protector al ginții“.

De aci Laurian-Massim termină zicînd: „Cuvîntul merită desigur cele mai serioase investigațiuni.“

Și așa și este.

Singurul lucru pe care niminea nu l-a băgat în samă este asociațiunea între *bălaur* și între l a u r.

Foarte adesea se zice în literatura poporană „ș e a r p e *bălaur*“, ca și cînd *bălaur* ar fi un simplu adjectiv, după cum și este în fond, de vreme ce însemnează b ă l a n: șearpe *bălaur* = șearpe galben-albui. Exemple am văzut deja mai sus în §-ul IV. Să observăm aci în treacăt că la d. Gaster *(Lit. popul.*, p. 422) începutul descîntecului: „Tu șearpe

bălaură..." este o învederată greșeală în loc de „șearpe *bălaur*", pe care d. G.D. Teodorescu *(Poez. pop.*, 376) a reprodus-o întocmai. O asemenea construcțiune ne întîmpină și în vechile texturi, bunăoară la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, noem. 15, f. 128 b: „s-au tras un ș ĭ a r p e m a r e *bălaură* pre-afurișulŭ ș-au întratŭ în vistĭarĭulŭ celŭ împărătescŭ..."

Ei bine, în loc de acest „ș e a r p e *bălaur*", în descîntecele poporane ne întîmpină stereotipul l a u r *bălaur* — o compoziținne pe deplin analogă cu „Făt-logofăt" sau cu „Leu-paraleu", cari prin formă întră în ceea ce linguiștii germani numesc „reduplicare frîntă", „gebrochene Reduplication", ca și cînd ar fi unul și același cuvînt repetat cîte de două ori cu o modificare fonetică inițială în prima parte, dar cari în fond sînt cîte două vorbe deosebite, asociate din cauza asonanței, sau, viceversa, asonate din cauza asociațiunii.

Descîntecul bucovinean de „învălirea focului" se începe așa:

„Eu, focule, te-nvălesc,
Te-nvălesc, te potolesc,
Dar tu mi te dezvălește
Și mi te despotolește,
Și te fă l a u r *balaur*,
C u a r i p i ș i s o l z i d e a u r,
Cu 99 d e c a p u r i,
Cu 99 d e o c h i,
Cu 99 d e l i m b i,
Cu 99 d e p i c i o a r e,
Și te du-n lume, peste lume,
La ursitul meu anume,
Și te du peste hotară
Pînă peste-a noua țară,
Și-mi adu ursitul meu
Cel lăsat de Dumnezeu..."

(S.F. Marian, *Vrăji*, p. 12)

De asemenea, în descîntecul de „încingerea brîului":

„Fă-te l a u r *balaur*
C u s o l z i i d e a u r..."

(*Ibid.*, p 17)

Descîntec ardelenesc „de deochi":

„Du-te, Petre, p-un deal ascuțit
Cît o sîncea de cuțit,
Și pînă în Marea-Roșie,
Acolo este un ș e a r p e,
L a u r *bălaur*,
C u s o l z i d e a u r..."

(Reteganul, *Cărțile săteanului*, 1886, p. 91)

Vraja moldovenească „de ursită":

„Brîne, brînișorul meu,
Fă-te șearpe l a u r

Şearpe *b a l a u r*,
Cu solzii de aur..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 37)

După cum alăturea cu l ă u r u ş c ă există o variantă r o u - r u ş c ă (Cihac, I, 235), tot aşa din l a u r s-a desfăşurat o variantă r a u r, care ne întîmpină într-un descîntec muntenesc „de şearpe" din 1809 (ap. Gaster, *Lit. popul.*, 419): „Plecărăură pe carărăură şi se întîlni cu ş e r p u-r ă u r ă, ş e r p u-r ă u r a muşcă pă r ă u r ă mult să vaicărăură...", unde acest r a u r sau ş e a r p e-r a u r face să se modeleze după dînsul, pentru a da descîntecului un aer mai misterios, aproape toate celelalte cuvinte şi se modelează la rîndul său şi el după dînsele, producîndu-se o galimatie intenţionată din partea descîntătorului.

Este învederat că acest l a u r n-are a face cu termenul botanic l a u r. Dar atunci ce însemnează el oare? şi de unde vine?

v. [1]*Laur.* — [2]*Laur.*

La daci *bălaurul* juca acelaşi rol ca aquila la vechii romani: era emblema naţională. Alăturăm mai jos steagul dacic, aşa cum ni-l reprezintă Columna lui Traian.

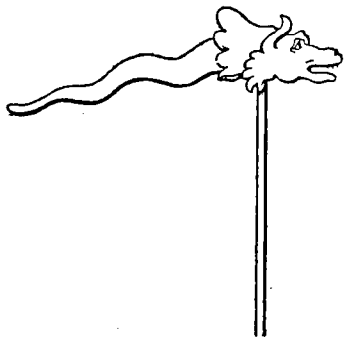

Nu ne interesează aci dacă embleme analoage au existat la vechii perşi, la sciţi şi chiar la chinezi. Despre *bălauri* în credinţele diferitelor epoce şi ale diferitelor popoare, cei doritori pot utiliza bogata indicaţiune bibliografică la Liebrecht (*Zur Volkskunde*, p. 70). Nouă ne ajunge a şti într-un mod categoric că emblema *bălaurului* o avuseseră dacii, cu cari ne leagă o filiaţiune genealogică sigură.

La daci acest fel de steag, adecă acest *bălaur*, purta un nume din care s-a format latinul l a b a r u m.

În adevăr, cuvîntul l a b a r u m nu este nici latin, nici grecesc, şi nu era cunoscut romanilor înainte de epoca împăratului Adrian, tocmai de atunci de cînd s-a introdus la dînşii şi „dracones", steagurile cele cu *bălaur*, cîte un steag la fiecare cohortă: „dracones etiam per singulas cohortes feruntur ad prealium" (Veget.). Apariţiunea cea simultană a lui l a b a r u m şi a figurei de şearpe înaripat imediat după Traian este foarte caracteristică. Cuvîntul l a b a r u m cu sensul de „grand serpent" era nu numai dacic, dar şi tracic în genere, deoarăce

se păstrează la albanezi sub forma ĭ u l i b e r, trecînd la înțelesul de „curcubeu“: „υλιβέρ = eine Art Schlange“ (Hahn, *Alb. Stud., Wtb.*, 138). Acest albanez ĭ u l i b e r presupune o formă tracică cu vocalismul scăzut: l u b a r.

v. *Curcubeu.*

Forma cea curat dacică a cuvîntului ni s-a transmis prin intermediul latinului l a b a r u m, adică l à b a r u m, italienește l a b a r o, cu tonul pe prima silabă. Din l à b a r u m românii trebuiau neapărat să facă l à u r, după cum din f à b r u m s-a făcut f à u r, din t a b à n u m — t ă ù n, din l a b r ù s c a — l ă u r ù ș c ă, din h e l l è b o r u m — a l è u r etc.

Așa dară termenul nostru poporan cel compus l a u r-*bălaur* nu însemnează altceva decît „dragon doré“ sau „dragon jaune“.

Finalul în *bălaur* nu este un sufix, ci o compoziție: b ă l - l a u r „flavus serpens“, care după ce s-a aglutinat pe deplin în *bălaur*, anticul l a u r „serpens“ s-a mai repetat apoi la început în formula cea sacramentală a descîntecelor poporane.

Să se observe că pe l a u r „dragon“ românii l-au transmis bulgarilor, la cari în dialectul de la Prileap el se aude în locuțiunea proverbială „к'од ла'γр іадит“ = ca un l a u r mănîncă“, „il avale comme un ogre“ (Stoilov, în Периодическо списание, t. IX, 1894, p. 819).

Este și mai interesantă trecerea românului l a u r „dragon“ la ruteni, cari au format din el deminutivul r a u l i k = l a u r i k cu sensul de „limaçon“, literal „petit dragon, dragonneau“. Spirala melcului asemănîndu-l cu un șearpe încolăcit, nemțește el se cheamă „Schnecke“, același cuvînt cu englezul *snake* „șearpe“ și cu scandinavul *snâkr* „șearpe“, ca și cînd am zice „șerpuleț“ sau „șerpușor“. La această asociațiune de idei mai adăugîndu-se coarnele melcului, coarne din cauza cărora românii îl numesc „bourel“, adecă „taurillon“, se naște o nouă metaforă de „serpent à cornes“, tocmai noțiunea de „dragon“. Astfel ruteanul r a u l i k = l a u r i k, ca deminutiv din vechiul român l a u r „dragon“, se justifică pe deplin. Forma l a u r i k, „лаврик“, există pînă astăzi la ruteni în grai alături cu metateticul r a u l i k, „равлик“ (Želechowski, *Ruth. Wtb.* I, 395), iar nu este nicidecum o formă ipotetică. Cuvîntul, dintre toți slavii, se găsește numai la ruteni, și nu i s-a aflat pînă acum nici o etimologie serioasă, căci acea din slavicul „ry creuser“ (Miklosich, *Etym. Wtb.*, 285) nu se împacă nici cu sensul vorbei, nici cu fonetica.

O compoziție morfologicește analoagă cu al nostru l a u r-*bălaur* este ruteanul r a u l i k - p a u l i k, epitet stereotip quasi-reduplicat al melcului și care rezultă dintr-o etimologie poporană. „Lauro = Laurentius“ este un nume de botez foarte obicinuit la ruteni. R a u l i k = l a u r i k, fiind considerat ca un deminutiv din acest nume de botez, poporul l-a asociat cu p a u l i k, deminutiv din numele de botez P a u l. Nașterea compoziției este neapărat dintr-o epocă posterioară, cînd împrumutatul de la români l a u r „dragon“ perduse deja la ruteni sensul său cel original, căci pînă atunci o asemenea etimologie poporană nu se putea naște.

În acest mod, filiațiunile lui *bălaur* se reduc la următoarea genealogie:

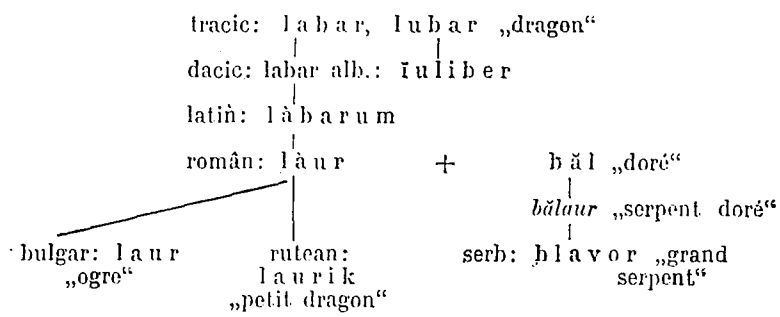

v. [2]*Bălaur*. — [3]*Bălaur*. — *Coclaură*. — *Idră*.

[2]**BĂLĂUR** s. **BALĂUR**, s.m.; 1. homme cruel et redouté, barbe-bleue; 2. Bohémien. Ambele sensuri se trag deopotrivă din b ă l a u r „dragon“, dar cel dentîi are în vedere natura interioară a b ă l a u r u l u i: cruzimea, iar cel al doilea se referă la natura exterioară: solzii, căci poporul zice în bătaie de joc că pelea țiganului luceste ca și cînd ar avea solzi.

1. *Bălaur* „homme cruel“:

Balada *Vulcan:*

„A-nviat ghiaurul
El este *balaurul*...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 557)

Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf* (Papiu, *Monum.* II, p. 210): „...slăbind (Pasvandu) au crepat ca un cîine spurcat, scăpînd țara și domnii de acest *bălaur* mare. Așa știe Dumnezeu birui pre cei puternici, că pe acest *bălaur* nu l-au putut birui oștile turcești împărătești, iar o bubă l-au biruit...“

2. *Bălaur* „Bohémien“:

Basmul *Țiganul cu trei suflete* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 303):

„Țiganului îi zîmbi musteața.

— Iacă prilejul! zise el.

Întră colo țanțoș în curte și zise rudelor care plîngeau și se văietau după mort:

— Ce-mi dați, măi, să înviez pe mortul?

— Fugi d-aci, *bălaure*, îi răspunse omul, că dau d-a azvîrlita cu tine...“

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. II, sc. 5:

„Lunătescu (către lăutar): Cîntă cu suflet, *bălaure!*

Alecu (mînios): Cine dracu au adus cioarele aeste?...“

Ibid., act. III, sc. 8: „Măi, *bălaure*, cîntă țiitura, dar pe gîtul scripcei...“

Basmul *Voinicul cel cu cartea în mînă* (Ispirescu, *Legende*, p. 109): „Tocmai pe cînd părerea de rău îl ajunsese și mai și decît pînă aci, erau trecînd printr-o pădure mare și deasă. Dodată auzi niște *bălauri* de lăutari trăgînd din viori de gîndeai că mănîncă foc...“, unde epitetul de *bălaur*, printr-o asociațiune de idei secundară, trece la noțiunea cea mitologică despre limbile de foc ale b ă l a u r i l o r.

v. [1]*Bălaur*. — *Țigan*.

[3]BĂLĂUR s. **BALĂUR**, s.m.; Dracon: 1. n. pr. pers.; 2. n. pr. top.

Ca nume personal bărbătesc, *Bălaur* figurează in vechiul pomelnic al Mitropoliei din București (Venelin, *Gramaty*, p. 342). La 1527 în Țara Românească era mare-logofăt *Balaur* (Arh. Stat., M-rea Căldărușani, pach. 51, nr. 4). La 1665, între țăranii mănăstirii Hurezul: „*Bălaur* cu fiiu-său Măteiu" (*Cod.*, ms. în Arh. Stat. din Buc., f. 64 a). La 1729 între moșnenii din Oltenia: „*Bălaur* cu nepotu-său Costandin și cu cetașii lor" (*Ibid.*, f. 569 b). Pe la 1330, fratele țarului bulgăresc Mihail purta numele B e l a u r; și d. C. Jireček (*Gesch. d. Bulg.*, 381) se-ntreabă: nu cumva să fie cuvîntul românesc b ă l a u r?

Ca nume propriu topic, unele localități, și mai ales înălțimi, poartă numele *Bălaur*, bunăoară dealul *Bălaur* în Tutova (Condrea, *Dicț. geogr.*, 17), muntele *Bălaur* și dealul B ă l ă u r e l în Buzău (Iorgulescu, *Dicț.*, 18, 29) etc.

A. Odobescu, *Scrieri* II, 186: „Cînd feciorul de împărat trecea pe d e a l u l *Balaurului* d-a stînga Slănicului, leghioana cea înfricoșată, cu o falcă în cer și cu alta în pămînt,

Șerpoaica cu solzii verzi,
Să n-o vezi,
Să n-o visezi,

de grabă se zvîrcolea, se pitula și se afunda pînă la gurile iadului, ca să n-o vază viteazul vînător..."

v. [1,2]*Bălaur*.

BĂLĂURĂ s. **BALĂURĂ**, s.f.; t. de myth pop.: dragonne, femelle du dragon. — v. [1]*Bălaur*.

BĂLĂ. — v. *Băl.*

[2]BĂLĂBĂN s. **BALABĂN** (plur. *bălăbani*, *balabani*), s.m.; t. de zool.: Falco subbuteo, Falco albus, hobereau. Un fel de șoim mic, dar foarte rău și îndrăzneț.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom., p. 16), enumără păserile rapaci: „precum iaste brehnacea, șoimul, uleul, cucunozul, coruiul, hîrățul, *bălăbanul*..."

Cuvîntul *bălăban* ca nume de pasere s-a păstrat într-un joc copilăresc din Ialomița: „cu fiecare vorbă arătînd la unul din cei adunați: una-lana, ș-o drăgana, ș-o păchița, măgărița, lanțura, parțura, corcodel, lișița, *balaban*..." (Th. Theodorescu, c. Lupșanu).

Se poate zice cu siguranță că *bălăban* ne-a rămas moștenire de la cumani. În limba cumanică (Kuun, *Codex Cumanicus*, p. 300): b a l a b a n „falco". Cuvîntul însă trebuia să fi fost comun diferitelor dialecte turanice, deoarăce îl au și turcii: „b a l a b a n, nom d'un épervier ou faucon blanc à tête épaisse" (Barbier de Meynard). Apoi de la tătari l-au căpătat rușii: балабанъ, cu același sens sau cu cel apropiat de „falco lanarius", pe cînd la poloni el a rămas numai cu sensul derivat

de hărțăgos sau bătăuș: „b a l a b a n — ein Eisenfresser, Bramarbas; b a ł a b a ń s k i = eisenfresserisch“ (Linde).

v. [2]*Balaban. — Bălăbănesc. — Bălăbănos. — Blende. — Corui. — Șoim...*

[2]**BĂLĂBĂN** s. **BALABĂN** (plur. *Bălăbănești*), s.m.; nom propre de famille qui correspond au français Hobereau. Fie ca poreclă personală, fie ca nume de neam, *Bălăban* e destul de răspîndit în România, însemnînd literalmente „Șoiman“ sau „Șoimulean“, fie ca voinic, fie cu o nunață ironică de voinicos.

Balada bucovineană *Ioviță:*

„*Balaban* și cu Ioviță
Ce-i este nepot de viță
Și fecior de Novăciță!
Și nepotul său Ioviță
Bea paharul neurat,
Sta la masă ne-nbiat;
Iară moșul *Balaban*,
C a r e - i b u n d e i a r t a g a n,
Spre Ioviță se-ntorcea
Și din gur-așa-i zicea...“

și mai jos:

„Venea turcii ca ploaia,
Tătari ca nisipul
De-acopereau pămîntul;
Iar v o i n i c u l *Balaban*,
Care-i bun de iartagan,
De nime nu se temea:
Vie! vie! tot zicea...“

(Marian, *Poez. pop.* I, 72, 84)

Balada *Novac și Balaban*, versiunea munteană:

„*Balaban* se năcăjea,
Mîna-n buzunar băga,
Buzduganul că scotea,
În voinic că-l îndrepta:
Mergea pe cer vijăind,
Ca sfete Petre trăsnind...“

(*Țara nouă*, 1887, p. 125)

Cîntec satiric din Moldova:

„Și spre sat au apucat,
Și la crișm-au alergat:
— Măi Ioane *Balabane*,
Scoal' de-aprinde-o lumînare,
Dă-mi rachiu de cinci parale...“

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 318)

A se vedea varianta bucovineană la S.F. Marian (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 153).

Despre un *Balaban* din timpul lui Duca-vodă, așezat dentii in Moldova și apoi dus cu negoț la Lemberg în Galiția, unde a ajuns milionar, vorbesc Nicolae Costin (*Letop.* II, p. 37) și Ion Neculcea (*Ibid.*, p. 246): „Alexie *Balaban*, negutitorul cel mare, carele au avut și cîteva bude în Țara Moldovei mai nainte..."

Dar familia cea mare boierească *Bălăban*, trecută tot din Moldova în Polonia, era în secolul XVI: „*Balaban*, Geschlechtsname einer berühmten adelichen Familie im Lembergischen" (Linde). Zubrzycki (*Kronika Lwowa*, p. 172) arată că un *Balaban* trăia în Galiția pe la 1432, iar un altul pe la 1461. Cuvîntul fiind de origine tătărească, nu urmează că acei *Bălăbani* să fi fost moldoveni, ba nici măcar neam unul cu altul, și-n orice caz ei nu aveau a face cu familia curat moldovenească *Bălăban*, din care era episcopul din Lemberg Arsenie *Balaban* și fiul său, episcop ortodox tot la Lemberg, Gedeon *Balaban*, după care cît p-aci era să-i urmeze pe scaunul episcopal nepotul său Isaia *Balaban* (Zubrzycki, *op. cit.*, 238), astfel că *Bălăbăneștii* erau să devină un fel de dinastie bisericească, toți oameni ambițioși, violenți, iubitori de femei și de vînătoare, mai mult soldați decît călugări (cfr. Zegota Pauli, *Starożytnosci galicyjskie*, p. 41-3). „În genere — zice Wiszniewski (*Historya literatury polskiéj*, t. 8, p. 267) — învecinata biserică moldovenească, care era la mijloc între Polonia și între Turco-Grecia, exercita nu o mică înrîurire asupra bisericei rusești din Polonia: atît Movilă precum și *Balaban* au fost moldoveni". *Bălăbăneștii* se așezară în Galiția de pe la 1520-30, grămădind o mare avuție, devenind nobili poloni și cîștigînd atîta putere politică, încît la 1549 Arsenie *Balaban* a apucat așa-zicînd cu d-a sila scaunul episcopal din Lemberg, și tot cu d-a sila, contra tuturor adversarilor, și l-a apropriat apoi Gedeon *Balaban*. Despre unul din acești *Bălăbănești* contimpuranul Paprocki (ap. Linde, *ad voc.*) zice: „Ion *Balaban* nu aude, nu vorbește, dar e un mare viteaz". Se vede că îndrăzneala, ereditară în această familie, procurase strămoșului lor porecla de *Bălăban*, adecă „șoim".

După numele personal *Bălăban*, un sat în Tutova se cheamă B ă l ă b ă n e ș t i.

Într-o descriere a „moșiilor din Moldova" de pe la 1850 (Codrescu, *Buciumul*, 1875, p. 89): „B ă l ă b ă n e ș t i i, la ținutul Tutovei, ocolul Tîrgului, moșie cu părți și răzășească, în care moșie are parte și d-lui slugerul Vasile Chiru, care face schimb cu cîțiva răzeși de acolo, anume capitanul Constantin, polcovnicul Nicolai *Balaban*, capitanul Dimitrie Tașcă și preotul Scarlat *Balaban*..."

Sînt și localități numite d-a dreptul *Bălăban*, între cari un munte în districtul Buzău (Iorgulescu, *Dicț. geogr.*, 18), o movilă în Ialomița (Frunzescu) etc.

v. [1]*Bălăban.* — *Bălăbănesc.*

BĂLĂBĂNEALĂ (pl. *bălăbăneli*), s.f.; état de celui qui se démène en luttant. Sinonim cu b ă l ă b ă n i r e, care însă exprimă acțiune, iar nu stare, și cu substantivul b ă l ă b ă n i t. Degeabă atîta *bălăbăneală* sau b ă l ă b ă n i t, tot nu vei izbuti a scăpa. Priveam *bălăbăneala* sau b ă l ă b ă n i t u l șoarecelui de a rumpe gratiile cursei.

v. *Bălăbănesc.*

BĂLĂBĂNÈSC *(bălăbănit, bălăbănire)*, vb.; ne pas rester tranquille, se démener, faire des efforts en luttant, lutter contre quelqu'un qui est plus fort, s'acharner à résister. Se aude numai sub forma reflexivă: a s e *bălăbăni.*

Laurian-Massim: „a s e *b ă l ă b ă n i* = a se lupta cu ceva mare și greu, a se lupta cu ceva mai pe sus de puterile sale: copilul se *bălăbănea* cu un petroi de cinci ocà".

Constantin Golescu, *Călătoria*, 1826, p. 99: „nu ne face cinste să înșiruim pricinile pentru care unele sate și unii din scutelnici și poslujnici oarecse să *bălăbănesc* în lume..."

A. Pann, I, 140:

„Așa, cinstite părinte, stau și mă mir ce să fac!
Că-n loc să-mi meargă-nainte, îmi sporește ca la rac:
Nu poci de loc să leg două, c-una mă *bălăbănesc*,
Mai mă rup, și mă sparg încă, în loc să mă mai cîrpesc..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 16: „să se mai *bălăbănească* țăranu-n umbletili dreptății, ali adevărului și ali muncii sterpe..."

Basmul *Coman Vînătorul* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 473): „Se zbătea strigoaica și se frămînta ca să scape din laț, cît un lucru mare. Duduia pămîntul și se cutremura prejmetele de trîntiturile ei, silindu-se să scape de moarte. Dară Coman, încordîndu-și toate puterile, ținu, și ținu bine, ochiul ce făcuse cu biciul în care era vîrît capul strigoaicei. S e *bălăbăniră* ei, se smucea dînsa, Coman n-o slăbi nici în ruptul capului..."

Basmul *Voinicul cel fără de tată* (Ispirescu, *Legende*, p. 121): „Cîteva zile se *bălăbăni* ea așa cu valurile apelor..."

Cuvîntul vine de la b ă l ă b a n „faucon" și însemnează literalmente: a nu se lăsa în luptă, a înfrunta chiar o putere mai mare, a se purta ca un șoim.

Cihac (II, 5) confundă pe *bălăbănesc* cu b ă l ă l ă i e s c și cu b ă n ă n ă i e s c, traducînd pe cîtetrele prin „balancer, brandiller, brimbaler" și trăgîndu-le deopotrivă din ruteanul v a l a n d a t i „brandiller, aller nonchalamment". O asemenea etimologie n-are trebuință de a mai fi combătută.

v. [1]*Bălăban.* — *Bălăbănos.* — *Bălălăiesc.* — *Bălăbun.*

BĂLĂBĂNÈȘTI. — v. [2]*Bălăban.*

RĂLĂBĂNÌRE.
[1,2]BĂLĂBĂNIT. } — v. *Bălăbănesc.* — *Bălăbăneală.*

BĂLĂBĂNÒS-OASĂ, adj.; ayant une expression offensive, ensanglanté, cruel, en parlant des yeux. Ochii *bălăbănoși*, privirea *bălăbănoasă* = ca la un b ă l ă b a n, ca la un șoim gata de a sfîșia victima.

Jipescu, *Opincaru*, p. 94: „păru aspru, nedărăcit, și-ntr-una stă vîlvoi; ochii *bălăbănoși*, gogonați și roșiți dă neodină or dă răutate..."

v. [1]*Bălăban.*

BĂLĂBÙN, adj. m.; „bavard, babillard, diseur de riens“ (Pontbriant). Cuvîntul se găsește numai la Pontbriant, dempreună cu derivatele:

a) b ă l ă b u n e a l ă „bavardage, caquetage, verbiage, commérage“;

b) b ă l ă b u n e s c „1. bavarder, babiller, dire des fadaises; 2. se tourner et se retourner dans son lit sans pouvoir dormir“;

c) b ă l ă b u n i r e „action de bavarder, de babiller, de caqueter“;

d) b ă l ă b u n i t o r „bavard, babillard, diseur de riens“.

Pontbriant trage pe *bălăbun* din балабонить, un cuvînt care există în adevăr cu același sens în limba rusească; dar întrebarea este: există oare în adevăr *bălăbun* la români? Laurian și Massim (*Gloss.*, 46) afirmă că dînșii: „nici l-au aflat, nici l-au auzit undeva“. Eu însumi am putut constata că în București o familie poartă numele *Bălăbun*, însă numai atîta. Cît se atinge de sensul „se tourner et se retourner dans son lit sans pouvoir dormir“, acesta aparține învederat cuvîntului b ă l ă b ă n e s c : „a se b ă l ă b ă n i cu somnul“, pe care Pontbriant nu-l cunoaște.

v. [1]*Rus.*

BĂLĂBUNEALĂ.
BĂLĂBUNÈSC.
BĂLĂBUNÎRE.
BĂLĂBUNITÒR. — v. *Bălăbun.*

BĂLĂCĂRÈSC *(bălăcărit, bălăcărire)*, vb.; gargouiller, dire ou faire des saletés, „baver = souiller par d'indignes paroles“ (Littré). *Lexicon Budan:* „Mă *bălăcăresc* = vorbesc spurcăciuni; spurce, obscoene loquor. B ă l ă c ă r i t u r ă sau b ă l ă c ă r i e = obscoenum dictum, spurciloquium“. Laurian-Massim: „Pre cît știm noi din cîte am auzit din gura poporului, acest verb înseamnă: a umbla cu mîna sau cu ciocul prin apă, și mai ales prin apă necurată și tinoasă, prin tină, prin noroi: vezi cum rațele *bălăcăresc* prin lac; nu lăsa copilul să *bălăcărească* în coafa cu apă“.

„A se *bălăcări* = a se certa cu vorbe proaste; de ex.: ei se *bălăcăresc* ca țiganii“ (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Este înveder at că acest cuvînt n-are a face cu rusul балагурить „jaser“ (Cihac), nici cu italianul b a l o c c a r e „tromper par des promesses“ *(Lex. Bud.)*, ci este o formațiune curat românească din b a l ă „bave“, după cum au observat-o deja Laurian-Massim, cari însă n-au explicat elementul sufixal.

Bălăcăresc nu vine d-a dreptul din b a l ă, ci din derivatul b ă l ă c e s c, de unde s-a născut dentîi substantivul b ă l ă c ă r i e prin sufixul cel pejorativ -r i e (= *-ar* + *-ie*), propriu tuturor dialectelor romanice, și apoi de acolo verbul *bălăcăresc.*

v. *Băbărie. — Jucărie.*

Laurian-Massim se-nșeală cînd înrudesc pe b ă l ă c e s c și pe *bălăcăresc* cu b a l e g ă, despre a cărui origine curat turanică noi am vorbit la locul său.

 v. *Baligă. — Bălăcesc.*

BĂLĂCĂRÎE (plur. *bălăcării*), s.f.; dévergondage, langage obscène, injure sale. *Lex. Bud.:* „B ă l ă c ă r i t u r ă sau *bălăcărie* = obscoenum dictum, spurciloquium".

v. *Bălăcăresc.*

BĂLĂCĂRÎRE. } — v. *Bălăcăresc.*
BĂLĂCĂRÎT. }

BĂLĂCĂRITÒR,-OARE, s. et adj.; „diseur d'obscénités, d'injures sales" (Pontbriant).

v. *Bălăcăresc.*

BĂLĂCĂRITÙRĂ. — v. *Bălăcărie.*

BĂLĂCEANU (plur. *Bălăceni*), n. pr. pers. m.; ancienne famille noble valaque. *Bălăcean* înseamnează „om de la B ă l a c i". *Bălăcenii* își trag originea anume din satul B ă l ă c i în Teleorman și n-au a face de loc cu Transilvania, de unde ar fi dispuși a-i aduce și pe dînșii partizanii fantasmagoriei despre descălecarea românilor din Făgăraș.

Amicul meu d. St. Greceanu mi-a pus la dispoziţiune o genealogie a *Bălăcenilor*, scrisă cam pe timpul Zaverei de cătră episcopul Iosif Argeșiul, carele zice acolo: „Această funie a neamului boierilor *Bălăceni* mi-au spus-o răposatul șătrar Ioan *Bălăceanul* sin răposatului pitar Hrizea *Bălăceanu*". Genealogia în cestiune sau „funie a neamului" este atît de interesantă, nu numai prin cuprins, dar chiar și prin formă, încît noi nu ne sfiim a o reproduce mai jos în facsimile.

După această genealogie, întemeiată pe documente de familie, punctul de plecare al *Bălăcenilor* este un Constantin: „pă acest Constantin îl arată létopiseţu că au fost căpetenie împreună cu alte 2 căpetenii ai oștilor Mircii-vodă Coziianul, care au domnit la anul 1387". Ce fel de l é t o p i s e ţ? — nu știm. Fiul lui Constantin se numea Dragomir; fiul acestuia purta de tot neobicinuitul nume de Giaicu, asupra căruia cată să ne oprim o clipă.

G i a i c u *Bălăceanu* fiind numai a doua generaţiune după fundatorul Constantin, cată să fi trăit puţin după anul 1400. În dialectul bulgăresc din Diulgher, în care ne întîmpină unele elemente lexice curat românești foarte interesante, bunăoară k a l „cheval" în loc de bulgarul k o n ĭ, sau m î n ţ „raison" pentru bulgarul u m, învederat din pluralul român m i n ţ i (de exemplu în: bagă-ţi m i n ţ i l e în cap, i-au furat m i n ţ i l e etc.) — în acel dialect g i a i c u (цанку), cu finalul *-u* cel flexionar românesc, vrea să zică „prêtre", „свѣщенник" (Сборник, t. XI, p. 185). Noi ne credem a fi în drept de a conchide de aci cum că în graiul românesc din Muntenia de pe la 1400 cuvîntul g i a i c u însemna p o p ă. Albanește se aude de asemenea în dialectul din Scutari g ĭ a c u e „cleric" (G. Meyer, *Etym. Wtb. d. alb. Spr.*, 80). Forma românească g i a i c u și acea albaneză g ĭ a c u e s-au dezvoltat ambele printr-același fonetism *gĭ* = *di*, dar fiecare pe o cale

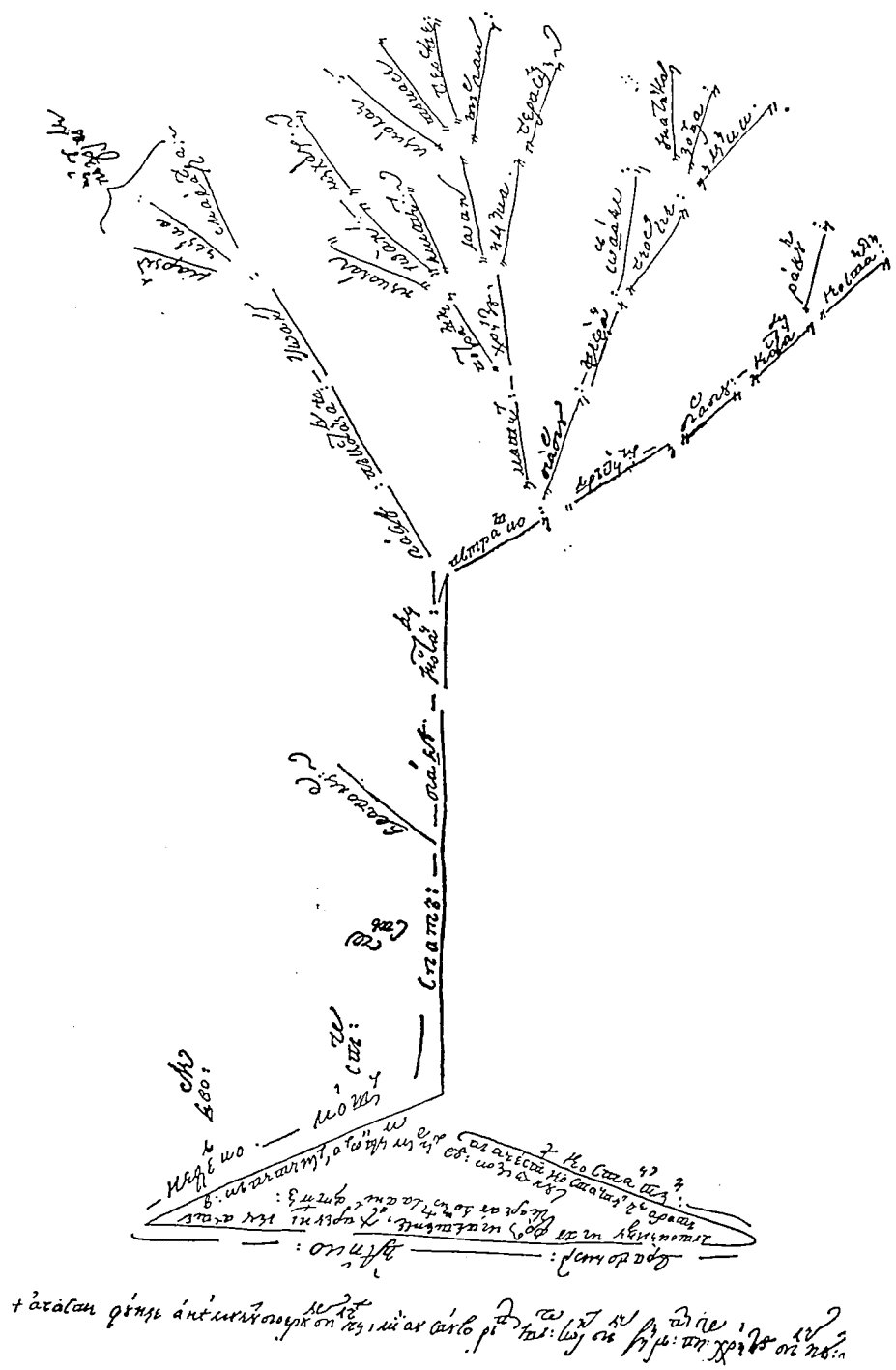

independinte, din termenul grec eclesiastic διάκονος, διάκος „diacre", de unde — printr-un alt fonetism și cu o altă nuanță de sens — s-au născut polonul și bohemul ž a k „écolier, étudiant" (Linde). Genealogia *Bălăcenilor* ne restituă astfel o vorbă perdută din grai, dar totodată prin această vorbă se confirmă până la un punct porțiunea cea veche din această genealogie, de vreme ce un nume ca G i a i c u nu putea să fi fost inventat sau imaginat. G i a i c u *Bălăceanu* se traduce prin: „P o p ă *Bălăceanu*". Fost-a el p o p ă în realitate sau numai prin poreclă? aceasta este o cestiune secundară.

Fiul lui G i a i c u se chema Nedelcu, formă slavică pentru numele „Dominic", și avea boieria de vornic. După cercetările d-lui St. Greceanu, acest vornic Nedelcu cu soția sa Ana au fundat în București biserica Sf. Gheorghe-Vechi la anul 1492, iar portretele amînduror soților s-ar fi aflînd la mănăstirea Tismana. Fiul lui Nedelcu și nepotul său, Moșul și Spata, au fost deopotrivă spătari. Spata a avut doi fii: pe Dragomir și pe Badea. Posteritatea celui dentîi e lăsată la o parte, ca ceva necunoscut, și genealogia urmează înainte numai cu linia lui Badea, al căruia nepot de fiu, numit de asemenea Badea, este un personagiu istoric foarte simpatic din epoca lui Mateiu Basaraba.

Bălăccnii au fost, pare-ni-se, cel dentîi neam boieresc din România care a căpătat de la Austria, adecă de la așa-numitul pe atunci „Sacrul Imperiu", titlul de „graf" (Sulzer, *Gesch. d. transalp. Daciens* III, 164; Engel, *Gesch. d. Wal.* II, 84) și l-a românizat foarte ciudat, introducînd în grai un nou cuvînt: c o n t e ș, format din amalgamarea latinului „comes" cu italianul „conte". Deja la 1654 se citește în cronica muntenească un „c o n t e ș *Bălăceanul*" (Șincai, *Chron.* III, 63). Acest „conteș" nu este altcineva decît al doilea Badea, ajuns mai tîrziu marevornic (*Arh. ist.* I, 60).

Pe cînd era încă numai „căpitan", Badea *Bălăceanu* își cîștigă porecla de U ș u r e l u l, fiindcă în interval ceva ca de 24 oare, „o zi și o noapte", el ajunsese călare de la București la Iași cu o scrisoare de la domnul muntenesc Constantin Basaraba către domnul moldovenesc Ștefan Gheorghie, o scrisoare prin care a scăpat de o moarte sigură pe frații Toma și Iordache Cantacuzinești. Și — zice Ion Neculce (*Letop.* II, p. 207) — „i-au pus muntenii nume de atunce Ușurelul, care după aceea multă milă au avut de la Cantacuzinești".

Călătoria căpitanului Badea este o adevărată minunație pentru acele timpuri: el trebuia să fi schimbat pe drum o mulțime de cai, „cai de olac", după cum se zicea pe atunce, și nu putea să se fi odihnit o singură clipă.

v. *Olac.*

La 1673, în bătălia de la Hotin între turci și între poloni, cînd domnul moldovenesc Ștefan Petriceicu a trecut în partea regelui Ion Sobieski, printre mulți boieri moldoveni era și munteanul c o n t e ș *Bălăceanul*, adecă „Ușurelul", care s-a distins și de astă dată, purtîndu-se în luptă foarte vitejește (Șincai, III, 113).

Cronica moldovenească a lui Amiras *(Letop.* III, p. 146) zice: „Multă vărsare de sănge s-au făcut, și care (turc) scăpa din șanțuri, din Nistru nu scăpa, iar care scăpa și din Nistru, din oastea ce era în ceea parte nu scăpa, că era mulți și de-ai noștri amestecați cu leșii, și Badea *Bălăceanu* C o n t o ș, de-i omoria de mai nici unul n-au scăpat..."

Aceeași cronică dă lui Badea *Bălăceanu* epitetul de: „tălhar rău", un epitet care pare a fi în legătură cu epizodul povestit de cronica mun- 453

tenească *(Magaz. ist.* V, 103): „Badea vornicul *Bălăccan* în zilele lui Antonie-vodă au ucis niște negutitori moscoviți, împreună cu cari era și călugări merși pentru milă la Mosc, pre toți omorîndu-i cu o soție a lui ce-l chiema Buta, averea le-o au luat..."

Despre fiul vornicului Badea, vel-aga Constantin *Bălăceanu*, ginerele lui Șerban-vodă Cantacuzin și cel mai înviersunat dușman al lui Brîncovan, vorbește pe larg Engel *(Gesch. d. Wall.* I, 336—42). Nu numai cronicele muntenești se ocupă de el, dar și letopisețele moldovenești; însă nimenea nu-l caracterizează mai nemerit ca ungurul Cserei (ap. Șincai, ad ann. 1690), care-l cunoscuse personal. Constantin *Bălăccanu* vroia cu orice preț să ajungă domn în Țara Românească și credea că va putea să reușească cu ajutorul Austriei, pe care cu acest scop o îndemna să ocupe România. Adevărat boier, el era foarte ambițios, dar și foarte viteaz totodată. În lupta contra turcilor, în care l-a văzut însuși Cserei, neminea nu s-a bătut mai bine decît *Bălăceanu*, care a și căzut acolo cu sabia în mînă, și numai mort a încăput apoi în mînile Brîncovanului.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 262: „Aga *Bălăceanu* au perit în războiu; dar au perit și sarascherul turcesc, că l-au lovit un glonț tocmai în gură. Zic că la acel războiu să fie fost mai mult izbănda despre partea căzacilor Brăncovanului, cărora le era cap un moldovan anume Costin Căpitanul de Focșani feciorul Nenului. După ce au aflat Brăncovanul-vodă pe aga *Bălăceanul* mort în războiu, trimesu-i-au capul la București de l-au pus într-un prepeleac în mijlocul ogrăzii lui, de i-au șezut vrun an capul în prepeleac, și au învățat de i-au răsipit și curțile și ograda de au rămas numai jărîște..."

Ca mai toate vechile neamuri boierești, *Bălăcenii* aveau și ei o Cronică a țării, compilată într-adins pentru dînșii și conservată în familie. Această Cronică, cunoscută sub numele de B ă l ă c e n e a s c ă, se începea cu anul 1629 și se termina cu 1724, vorbind despre Moldova și despre Țara Românească totodată. O B ă l ă c e a n c ă, care trăia la Viena, a împărtășit-o la 1770 vestitului Samuil Clain, de la care a căpătat-o apoi Șincai, iar de la acesta Engel *(Gesch. d. Wall.* II, p. 84).

În tot cursul epocei fanariotice, *Bălăcenii* reprezintau în România politica austriacă, din cauza căriia a perit în tortură sub Mavrocordați Ion *Bălăceanu*, fiul lui vel-agă Constantin (cfr. Engel, II, 12), iar în secolul nostru a suferit sub Caragea-vodă un alt Constantin *Bălăceanu*.

Ion Ghica, *Scrisoarea III:* „(Caragea) era neîmpăcat cu boierii cari, nevoind a fi instrumentele hrăpirii lui, îi făceau vreo împotrivire, sau chiar vreo simplă observație. Astfel, pe banul Constantin Filipescu l-a ținut doi ani la moșie, la Bucov, cu pază de arnăuți; pe banul Grigore Ghica l-a ținut doi ani închis în casă, oprit de a vedea față de om; pe vornicul Constantin *Bălăceanu*, de care se temea fiindcă acesta avea relațiuni de familie la Viena, l-a trimis surghiun la Castoria..."

Este de observat în genealogia de mai sus a *Bălăcenilor* că cele trei fiice ale lui Ioan *Bălăceanu*, nepoate ale vestitului Constantin vel-agă: Maria, Ilinca și Smaragda, sînt numite N e m ț o a i c e l e, fiindcă erau crescute la Viena.

Marca *Bălăcenilor* prezintă un scut împărțit în două cîmpuri printr-o fășie de aur, pe care figurează trei săgeți roșii așezate ca o stea exa-
454 gonă: pe cîmpul de sus, argintiu, este vulturul muntenesc pînă la picioare,

cu crucea în cioc, toate negre, avînd dasupra din dreapta soarele și din stînga luna, ambele roșii; pe cîmpul de jos, albastru, în mijloc un leu întreg în picioare, cu cumpăna într-o labă și cu sabia goală în cealaltă, iar în dreapta, la marginea inferioară a scutului, o apă de argint; capul leului, ca și al vulturului, e întors spre dreapta.

Dasupra acestui scut este aquila imperială austriacă, cu o coroană contală.

Întrucît titlul de conte al *Bălăcenilor* nu e fantastic, nu este fantastică nici această marcă nobilitară, care cată să le fi fost confirmată de către Curtea din Viena. Noi credem însă că emblema cea veche, curat românească, a *Bălăcenilor* au fost numai cele trei săgeți de la mijloc, către cari ei își vor fi adaos apoi pe leul cel justițiar, adecă cu spata și cu cumpăna, stînd în fața apei, ceea ce pare a simboliza puterea lor lîngă Dunăre în districtul Teleorman, și-n sfîrșit, mai tîrziu, ca semn de alianță cu familia domnitoare, s-a suprapus o parte din marca Țărei Românești.

Agă Constantin *Bălăceanu* este un personagiu epic în poezia populară. D.P. Gilorteanu *(Lumina pentru toți* III, p. 70—72) a publicat o baladă întitulată: „Aga *Bălăceanu*", despre care zice că a cules-o de la lăutarul Ioan Știrbu Purcel din Budești, bătrîn de 70 de ani, iar acesta o învățase în copilărie de la tatăl său lăutarul Gheorghe Știrbu de peste Olt. Balada se începe așa:

„Pe luncile Ciamrîului,
La poiana mărului,
Între Clejani
Și-ntre Bucșani,
S-a-ntîlnit, s-a-ntîmpinat
Doi domni cu două oști:
Da pe nume cum îi cheamă?
— Este aga *Bălăceanu*
Cu Costandin Brîncoveanu.
Frîngea aga *Bălăceanu*
Pe Costandin Brîncoveanu.
Cînd fu soarele colea,
Strigă Serafim pașa:
«Boieri! cine s-o afla

Și s-o adevăra
Să taie pe-aga *Bălăccanu?*
Cu bănia să-l măresc,
Cu bani mulți să-l dăruiesc.»
Nimenea nu se afla,
Nici un boier s-adevăra;
Se afla căpitan Costin,
Agăi *Bălăceanu* fin.
La domnie se ducea
Și din gură cuvînta:
«Ai, doamne, măria-ta,
Să-mi dăruiești bănia
Că o să-mi stric nășia».
Domnul dacă auzea
Bănia că-i juruia
Atunci căpitan Costin,
Agăi *Bălăceanu* fin,
A lui cal că-ncăleca
Și în oaste se ducea..."

Să se noteze concordanța acestei balade cu relațiunea de mai sus a cronicarului Neculcea, după care principala cauză a înfrîngerii lui agă *Bălăceanu* a fost tocmai un căpitan Costin: „Costin Căpitanul de Focșani feciorul Nenului".

Balada descrie apoi vitejia lui *Bălăceanu:*

„Nu mi-și taie cum se taie:
Stau tătari și turci tăiați
Ca și snopii secerați..."

În sfîrșit, căpitanul Costin îl înșeală și-l omoară prin trădare, de aci îi taie capul și:

„La domnie se ducea,
Sus pe scară se urca
Și din gură cuvînta:
«Ai, doamne, măria-ta,
Să-mi dăruiești bănia,
Că mi-am stricat nășia».
Domnia dac-auzea
Palme la obraz punea,
La trei ceasuri cuvînta:
«Bată-te Maica Precista,
Să-ți dăruiesc eu bănia,
Că ți-ai stricat nășia?
Tu ai tăiat pe nașu-to,
Mîne-i să tai și capul meu!»
Chip la gealat că făcea,
Capul lui Costin tăia..."

Este foarte curios că într-un cîntec poporan tocmai din Bucovina un „Constantin *Bălăceanu*" ne apare ca un fel de Don Juan, care scoate fetele din minți:

„Costantine *Bălăcene!*
Cu dulci ochi și dragi sprîncene
Și cu gura ca de miere,

Vin' la mama de mă cere.
De m-a da, de nu m-a da,
Scrie-n carte că-s a ta...
Pe fereastă m-oiu fura
Ş-oiu veni la dumiata...
Pe fereasta cea din jos,
Costantine cel frumos;
Pe fereasta cea din faţă,
Costantine chică creaţă:
Chică creaţă cît un smoc,
Gura ta de busuioc;
Chică creaţă mărunţele,
Gura ta de viorele..."

(Marian, *Poez. pop.* II, 156)

Să se observe însă că în variantul sucevean al acestui cîntec ne întîmpină B ă l ă ş e l în loc de *Bălăcean:*

„Costantine B ă l ă ş e l e,
Vin' la mama de mă cere..."

(*Şezătoarea*, 1893, p. 137)

Vom termina printr-o caracteristică generală a *Bălăcenilor*, pe care o dă un cronicar muntenesc duşman al lor: „*Bălăceanu* Costandin, acolo la Braşov şezînd, îi umbla mintea lui ceia ce cu vrednicie socotia că este, însă se înşela ca un *Bălăcean*, că *Bălăcenii* t o t d e a u n a î ş i î n t i n d e a m i n t e a d u p ă n i ş t e p ă r e r i n e b u n e, a d e c ă d u p ă v i t e j i i" (*Magaz. istor.* V, p. 103). În epoca Brîncovanului, care deschide pe acea fanariotică, „vitejia" începuse deja a fi privită ca o „părere nebună"!

v. *Boier. — Bălaci. — Bălaş. — Teleorman...*

[1]**BĂLĂCÈNI.** — v. *Bălăceanu.*

[2]**BĂLĂCÈNI,** n. pr. plur. top.: ancien nom d'un village en Moldavie. În *Dicţionarul* geografic al districtului Bacău de d-na Racoviţă (p. 111, 458), ni se spune că a treia parte din actualul sat Rîpile, în plasa Tazlăul-de-Jos, „era numită în vechime *Bălăcenii;* aci se afla o cetate pe dreapta Trotuşului, ale cării urme se văd încă şi azi. Poporul zice că aceste întăriri au fost făcute în timpul războiului dintre nemţi şi turci, pe cînd cătanele nemţeşti purtau părul făcut coadă, întocmai ca femeile: nemţii cu coadă." Apoi d-na Racoviţă ne mai spune că B ă l ă c e a n u l se numeşte un „deal în plasa Bistriţa-de-Sus, de pe marginea comunei Buda spre comuna Buhuş". În lista „moşiilor din Moldova" cam de pe la 1850 (T. Codrescu, *Buciumul*, t. I, p. 89) satul *Bălăcenii* e pus în districtul Tutovei, nu în al Bacăului. D. Radian (*Judeţul Bacău*, p. 612) nu vorbeşte de loc despre *Bălăceni.* Se vede a fi o încurcătură, pe care noi lăsăm s-o descurce alţii. Numele *Bălăceni* în Moldova, ba încă „în vechime", ar fi ceva interesant, care s-ar explica:

— sau prin migraţiunea vreunei ramure a familiei boiereşti B ă l ă c e a n u din Muntenia;

— sau prin faptul că numele personal B ă l a c i a existat şi la moldoveni, bunăoară în vechiul pomelnic al mănăstirii Bistriţa din Moldova (ms. în Acad. Rom., f. 62): „Лазара. Балача. Пжраска Петра..."
v. *Bălaci.* — *Bălăceanu.*

BĂLĂCÈSC *(bălăcit, bălăcire)*, vb.; gargouiller, patauger, patrouiller, Poienar-Aaron-Hill: „Gargouiller = a g î l g ă i, a b o r b o r o s i. a *bălăci*, a b u l b u c a, se zice de copii mici cari se joacă în apă. — Patauger = a *bălăci* în noroi, a s e t ă v ă l i în noroi. — Patrouiller = a *bălăci* cu mînile sau în alt chip în apă murdară."

Laurian-Massim: „Rațele *bălăcesc* în lac; copilul *bălăceşte* în apă; nu beți apa din păhar, ci numai vă jucați şi *bălăciți* în ea; să fi văzut cum băiatul se juca şi *bălăcea* în albie, cînd l-am scăldat".

Costinescu: „A *bălăci* = a s p ă l ă c i, a l i n c ă r i cu mîinile în apă necurată; a se muia, a se t ă v ă l i în noroi, în glod; a se scălda, a se îmbăia făcînd nebunii".

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 157: „Pare că văd colo pe un biet vînător, bondoc şi pîntecos, *bălăcind* ca vai de dînsul, pe ploaie şi pe sloată într-o luncă noroioasă..."

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 204: „copiii, desculți şi numai în cămăşi groase şi ridicate pînă la burta lor, doldoră de prune şi de mere, *bălăceau* prin şuvițele de apă..."

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Legende*, p. 34): „Ajungînd la marginea eleşteului, se aşează şi el acolo jos, şi privind cu nedomerire, ia aşa numai ca să zică şi el că face ceva, *bălăcea* cu nuiaua prin apă şi făcea haz cum săreau stropii de apă, cînd o lovea..."

Ghicitoarea despre „luntrea" (G.D.T., *Poez. pop.*, 233):

„Am o rață:
Cu ciocul *bălăceşte*,
Cu coada primitește..."

„Cînd rațele *bălăcesc* în apă, poporul crede că este a ploaie" (V. Popas, Covurlui, c. Slobozia-Conachi).

Fiindcă bulgarii au şi ei verbul b a l a k a m „gargouiller", Cihac (II, 6) afirmă că de la dînşii l-au luat românii, în loc de a constata pe viceversa, de vreme ce bulgăreşte această vorbă nu are absolut nici o etimologie slavică. Laurian-Massim au observat deja legătura între *bălăcesc* şi între b a l e; dar n-au explicat elementul sufixal *-c-*. *Bălăcesc* nu vine d-a dreptul din b a l e, ci din forma verbală b ă l, întrebuințată mai mult în compusul î m b ă l „salir, remplir de bave". Din b ă l se formează *bălăcesc* întocmai ca din s p ă l — s p ă l ă c e s c, poate chiar prin analogie formală cu acesta din urmă, de care se apropie şi prin sens.

v. *Bală.* — *Bălăcăresc.* — *Îmbăl.* — *Spălăcesc.*

BĂLĂCÈSCU (plur. *Bălăcești)*, n. pr. pers. m.: nom d'une famille noble valaque. Este patronimicul din numele personal B ă l a c i.

La 1737 egumen al Hurezului era Dionisie *Bălăcescul (Cond.*, ms. Arh. Stat. din Buc., f. 270), care era fiu al „Fotei căpitanul *Bălăcescul*" şi frate cu „Mariia jupîneasa dumnealui Iane Dîmboviceanul vel clucer" *(Ibid.*, f. 560, cfr. f. 710 b).

Nu ştim dacă din aceeaşi familie era poetul Constantin *Bălăcescu* din zilele noastre, cel cu:

„Ia-ţi căciula, fătul meu..."

Din patronimicul *Bălăcescu* se formează prin plural numele topic B ă l ă c e ş t i, după cum se cheamă un sat în Gorj (Frunzescu).

v. *Bălaci.*

BĂLĂCÈŞTI. — v. *Bălăcescu.*

BĂLĂCÌRE (pl. *bălăciri)*, s.f.; l'infin. de b ă l ă c e s c pris comme substantif: action de gargouiller, pataugement, patrouillage. Sinonim cu b ă l ă c e a l ă, care se deosebeşte numai prin aceea că exprimă o acţiune, iar nu o stare.

Costinescu: „B ă l ă c e a l ă sau *bălăcire* = fapta d-a b ă l ă c i; spălătura, scăldătura migăloasă a unui vas în apă murdară; scăldătură nebunatecă în apă".

Pasagiul din A. Vlahuţă: „Ce sarbădă *bălăcire* într-o mlaştină de convenţii şi de etichete ridicole", la Fr. Damé: „quel triste p a t a u g e m e n t dans un marécage de conventions et de ridicules étiquettes".

v. *Bălăcesc.*

[1]BĂLĂCÌT, -Ă; le part. passé de b ă l ă c e s c pris comme adjectif: patrouillé, gargouillé. Apă *bălăcită* de raţe. Copii *bălăciţi* în noroi.

v. *Bălăcesc.*

[2]BĂLĂCÌT, le part. passé de b ă l ă c e s c pris comme substantif: pataugement. Sinonim cu b ă l ă c i r e, b ă l ă c e a l ă, b ă l ă c i t u r ă: atîta *bălăcit* prin apă li s-a urît şi copiilor; prea mult *bălăcit.*

v. *Bălăcesc.*

BĂLĂCITÙRĂ (pl. *bălăcituri)*, s.f.; pataugement. O nuanţă mai deminutivă decît în sinonimii b ă l ă c i r e, b ă l ă c e a l ă, b ă l ă c i t. Spune copiilor să se lase de *bălăcitură* şi să iasă din apă.

v. *Bălăcesc.*

BĂLĂCÌŢA. — v. *Bălaci.*

BĂLĂCIUŞCĂ, s.f.; t. famil.: boisson trouble. Se zice cu despreţ la vin, rachiu sau altă băutură tulbure, literalmente; b ă l ă c i t ă.

Jipescu, *Opincaru*, p. 161: „Cînd să fîrşesc aci, îmi făcu argatu semn să ghiu să-mbuc ceva. Şi hincă mă aflu c-o *bălăciuşcă*, ţoi dă rachiu în mînă, să beau din plin. E! Noroc bun, hine!..."

v. *Bălăcesc.* — *-uşcă.*

BĂLĂIALĂ. — v. *Bălăiesc.*

BĂLĂÎCĂ.
BĂLĂIÈL. } — v. *Bălănel.*

BĂLĂIÈSC *(bălăit, bălăire)*, vb.; saliver, écumer de colère. Pontbriant traduce pe *bălăiesc* prin „gronder, bougonner". Laurian-Massim se-nșeală zicînd că acest cuvînt nu se află decît numai la Pontbriant. A *bălăi* însemnează literalmente a scoate multe b a l e din gură, a spumega de mînie sau de furie.

Cronica muntenească din timpul lui Brîncovean *(Magaz. ist.* V, p. 106): „(Radul postelnicul Golescul) mergînd l-au găsit pre Haisler t u r b u r a t d e *bălăia* ș i m ă n i o s ca pre un urs împușcat, și nici cum nu se apropia de vorba lui..."

Din *bălăiesc* se formează substantivii b ă l ă i a l ă, b ă l ă i r e, b ă l ă i t u r ă, b ă l ă i t, toate cu diferitele nuanțe ale sensului „spumegare de mînie sau de furie", și adjectivul b ă l ă i t, de exemplu: „vorbe b ă l ă i t e = cu spume la gură".

La Dr. Polyzu în loc de *bălăiesc* este „b ă l e s c = geifern, speicheln", pe care noi nu l-am găsit în grai sau în texturi.

Sufixul -ă i e s c în *bălăiesc* dă acestui verb un caracter onomatopoetic.

v. *Bală.* — *Băluiesc.* — *-ăiesc.*

BĂLĂIÒR s. **BĂLĂÒR,-OARĂ**, adj.; blond. Sinonim cu b ă l a n și cu b ă l a i, dar mai dezmierdător, fiind format prin sufixul deminutiv -o r. Variantul mai obicinuit *bălăior* vine din b ă l a i, iar variantul mai rar *bălăor* din b ă l a n, ca „bătrăor" din „bătrîn", „gălbăor" din „galbăn", „rumeor" din „rumen" etc. Se întrebuințează numai despre oameni, și mai ales femininul *bălăioară* despre femei, niciodată despre animale. Prin expresiunile „puica *bălăioară*" sau „căprioara *bălăioară*" se înțelege totdauna o fată.

I. Văcărescu, p. 550:

„Ești tainic-a vieții floare,
Cu cosițe *bălăioare;*
Spune-mi, draga mea, n-ascunde
Pe ce țărmuri, pe ce unde
S-află unul care are
Cu temei încredințare..."

Mai adesea fața *bălăioară* se însoțește cu păr g a l b e n.

Balada *Păunașul codrilor:*

„Pe cel deal, pe cel colnic,
Trece o puică ș-un voinic,
Puiculița *bălăioară*
Cu cosița g ă l b i o a r ă..."

Doină muntenească:

„Foaie verde ș-o crăiță,
Am avut d-o puiculiță,

Puiculiță *bălăioară*
Cu cosița g ă l b i o a r ă,
Dar dușmanii mi-o luară..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 82)

Colindă muntenească:

„O domniță smedioară,
Copiliță *bălăioară*
Ce nici rîde, nici nu joacă,
Ci plînge moarte să-și facă,
Păr g a l b e n dărăpănînd,
Fața a l b ă zgîriind..."

(*Ibid.*, 319)

Bălăior însoțit cu r u m e n:
Doina ardeleană *Gelozia:*

„D-ai lua o *bălăioară*,
Bălăioară, r u m e i o a r ă,
Dar-ar Dumnezeu să-ți moară!..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 64)

Doină din Banat:

„Frunză verde sălcioară,
Am avut o *bălăioară*
Cu numele *Mărioară*,
Cu ochii de porumbioară
Și cu gura r u m e i o a r ă..."

(Hodoș, *Poez. pop.*, 101)

O fată *bălăioară* este pentru român idealul frumuseței femeiești.
Doina *Haiducul:*

„Nu mă mai mîna la sapă,
Că prea e cu buza lată,
Bat-o pustiia s-o bată,
Și mi-e frică
Că mă strică;
Mînă-mă la vînătoare
După fete *bălăioare*... "

(G.D.T., *Poez. pop.*, 290)

Balada *Fagul Miiului:*

„Nuntă mare se-ntocmește,
Vestea-n lume se lățește
C-a fost vodă-n vînătoare
Și-a vînat o căprioară,
Căprioară *bălăioară*
Ce-a luat de soțioară..."

(*Ibid.*, 509)

Colindă muntenească:

„Sfînta cruce că-și făcea
Și-n vînat că mi-și pleca:
Vînătoare

'nsurătoare
După fete *bălăioare...*"

(*Ibid.*, 72)

Doina *Barbu:*

„— Ce cați, Barbule, la noi?
Nu sînt fete pe la voi?
— Ba sînt, da-s cam mititele,
Nu mă pot iubi cu ele;
La voi sînt mai năltișoare
Și de chip mai *bălăioare:*
Mi le-au făcut Dumnezeu
Tocmai de pe placul meu!..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 335)

Doina *Puica bălăioară:*

„Frunză verde sălcioară,
Puiculiță *bălăioară*,
Tu n-ai tată, eu n-am mamă,
Amîndoi sîntem de-o samă..."

(*Ibid.*, 242)

Cîntec din Bucovina:

„Copiliță *bălăioară*,
Ce-ai cercat pe la izvoară?
Ai dus apă la viței
Și guriță la flăcăi..."

(Marian, *Poez. pop.* II, 234)

Doină din Ardeal:

„Foaie verde sălcioară!
Aoleo, maică, mă doare,
Mă doare la inimioară
C-am auzit astă-seară
Că drăguțul meu se-nsoară
Și-și ia una *bălăioară*,
Dar-ar Dumnezeu să moară!..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 73)

Variantul *bălăor:*

Balada *Blăstemul* din districtul Suceava:

„Voinicel tras prin inel
Și cu trupul supțirel,
Copiliță *bălăoară*
Cu cosița g ă l b i o a r ă ..."

(*Șezătoarea*, 1893, p. 5)

Cîntec din Moldova:

„La Cristești între hotară
Cînt-un cuc de se omoară
Pentr-o puică *bălăoară;*
La fîntîna din răzoară
Beu voinicii de s-omoară
Pentru-o puică *bălăoară...*"

(Sevastos, *Cînt.*, 49)

Însoțirea cea aproape stereotipă a noțiunii b ă l a n cu noțiunea f r u m o s în estetica noastră poporană ne pare a nu fi fără legătură cu originea naționalității române din cele două elemente constitutive fundamentale: element italic și element tracic. Texturile antice sînt unanime a constata că vechii traci, ca și germanii, erau blonzi, ba încă se deosebeau de germani prin culoarea roșietecă, adecă aurie a părului. Aceste texturi sînt adunate de Diefenbach *(Völkerkunde Osteuropas*, p. 110), unde noi vedem pe traci „πυῤῥούς", „ἐρυθρούς" „flavos". „Omnes in Thracia r u b r i procreantur", zice Julius Firmicus în secolul IV. Romanii și grecii observau această particularitate tocmai pentru că la dînșii, în Italia și-n Elada, oamenii b ă l a n i formau o excepțiune, marea majoritate a ginții greco-italice consistînd din o a c h e ș i. În prima epocă a plămădirii naționalității române, întrucît legionarii veneau din Occident fără neveste, substratul etnic se compunea mai cu samă din femei dacice, adecă din femei blonde. De aci idealul cel blond al frumuseței femeiești: *bălăioară*, pe cînd la bărbat idealul de frumusețe prezintă un amestec de păr negru cu musteața galbenă, ca în admirabila baladă *Mieoara:*

„Mustecioara lui
S p i c u l g r î u l u i,
Perișorul lui
P a n a c o r b u l u i..."

Vom mai indica aci, ca obiect de cercetare pentru viitorul etnolog român, următoarele două fenomene, asupra naturei cărora noi din parte-ne ne abținem de a ne rosti:

a) o c h i i v e r z i la români, ca și l o s o j o s v e r d e s la spanioli, sînt priviți ca o trăsură de frumusețe femeiască, ceea ce ni se pare a fi străin germanilor și slavilor, la cari nici nu există vreun termen pentru acest fel de ochi;

b) în regiunile teritoriale apărute de ingrediente medievale turanice, mai cu deosebire în Oltenia și la munte, aproape toți copiii, pînă la o vîrstă destul de înaintată, sînt foarte blonzi, cu păr galben și chiar albui, care mai tîrziu se închide, se întunecă, devine „chatain foncé", iar nu se conservă deschis ca la slavi și la germani.

v. *Băl. — Bălai. — Bălan...*

BĂLĂÎRE.
BĂLĂÎT. } — *Bălăiesc.*

BĂLĂITÒR, -OARE, s. et adj.; „grondeur, bougon" (Pontbriant). — v. *Bălăiesc.*

BĂLĂITÚRĂ. — v. *Bălăiesc.*

BĂLĂLĂIALĂ s. **BĂNĂNĂIALĂ** (plur. *bălălăieli, bănănăieli*), s.f.; action de brimbaler, de vaciller, de chanceler, fig. action de flâner. „*Bălălăială* sau *bănănăială* = b ă l ă l ă i r e, b ă n ă n ă i r e, mișcarea într-o

parte sau alta a limbii clopotului sau a altui ceva asemenea" (Costinescu).

v. *Bălălăiesc.*

BĂLĂLĂIÈSC *(bălălăit, bălălăire).* s. **BĂNĂNĂIÈSC** *(bănănăit, bănănăire)*, vb.; brimbaler, balancer, vaciller, fig. flâner, perdre son temps. Se întrebuințează deopotrivă ambele forme, cea cu *l* și cea cu *n*.

Poenar-Aaron-Hill, la cuvîntul „brimbaler": „a *bălălăi*, a *bănănăi* = se zice despre clopote cînd le trage prea mult".

Laurian-Massim: „*Bălălăire* = a mișca într-o parte și într-alta, a clătina, a agita, a legăna, se zice mai ales de clopote și de corp: ce *bănănăiești* așa din cap și din mîni? ține-ți capul și nu-l tot *bănănăi*; vezi cum *bănănăiesc* clopotele..."

Alexandri, *Chirița în Iași*, act. II, sc. 4:

„Chirița: Iaca țuțuianu. Și-a pus livreaoa. Ian să videm, bine-o lucrat-o jidanu?

Feciorul: Mă cam strînge la coate și-n spate.

Chirița: Da ce vrei? Să *bălălăiești* ca într-un sucman?... Așa-i moda-n Iași..."

A. Vlahuță, *Nuvele*, p. 122: „fîntîna părăsită, o groapă astupată c-un maldăr de spini, asupra căriia a jale scîrțiia, *bălălăind* în bătaia vîntului, cumpăna ce tot se mai ținea pe crăcana unei furci butucoase..."

Ibid., 198: „Se clătina pe picioare, capul îi *bănănăia* pe umeri, brațele-i curgeau moi și grele d-a lungul trupului..."

Delavrancea, *Paraziții*, p. 200: „gros, roșu-verzui ca un ficat, și fără gît, cu ochii umflați și repezi, mînile îi *bănănăie* în toate părțile...", unde forma *bănănăie* presupune un verb de prima conjugațiune (v. *Bîlbîiese).*

Același, *Trubadurul*, p. 90: „Stomacul a rîșnit o zi întreagă, gura a clevetit, picioarele au purtat greutatea trupului, mîinile au *bănănăit*..."

Ibid., p. 169: „se pleca de mijloc, *bănănăia* cu mîinile moi în jurul trupului..."

Fraza adusă de d. Damé: „*bănănăiau* d-a-ncîtelea, celuiți de rachiu = ils titubaient à qui mieux mieux, ivres d'eau-de-vie".

Sensul figurat de „flâner" apare mai ales în substantivul bălău, despre care a se vedea la locul său.

Cihac *(Dict.* II, 5) confundă pe *bălălăiesc* sau *bănănăiesc* cu verbul bălăbănesc, care se deosebește cu totul prin sens și prin origine; apoi îl pune între „éléments slaves", trăgîndu-l din ruteanul valandati „brandiller, aller nonchalamment", rusul valanditĭsja „lambiner, chipoter", mai grămădind alături pe balbesŭ „flâneur", bolobanŭ „farceur" etc., cari n-au a face nici unul cu altul, nici toate la un loc cu vorba cea românească.

O etimologie serioasă este indicată de Laurian-Massim *(Gloss.*, 47): „italianul ballicare, vechi francez balloyer = a se mișca încoace și-ncolo, spaniolul balear = vînturare, care poate veni din ballare = săltare", către cari să mai adăogăm dialectalul comasc și piemontez bală, balè „vaciller, branler" și portugezul baltar „agiter, brandir". Prin urmare, ca și românul balancă sau balan-

g ă cu verbii b ă l ă n c ă i e s c și b ă l ă n g ă n e s c, *bălălăiesc* se trage d-a dreptul din tulpina rustică curat romanică b a l l, care însemna „s'agiter, hermuschwingen“ (Körting, *Roman. Wtb.*, 96). În *bălălăiesc* reduplicarea -l ă l ă- se datorează sensului celui onomatopoetic al cuvîntului, ca și sufixul -ă i e s c sau -ă n e s c, despre care a se vedea la locul său; iar forma cea neorganică b ă n ă n ă i e s c vine prin propaginațiune nazală din prototipul b ă l ă l ă n e s c, care este un simplu variant al lui *bălălăiesc*, întocmai ca în „bombănesc = bombăiesc“, „cloncănesc = cloncăiesc“, „grohănesc = grohăiesc“ etc.

v. *-ăiesc.* — *Balancă.*

BĂLĂLĂÎRE s. **BĂNĂNĂÎRE** (plur. *bălălăiri, bănănăiri)*; l'infin. de b ă l ă l ă i e s c ou b ă n ă n ă i e s c pris comme substantif: action de flâner. Sinonim cu b ă l ă l ă i a l ă și cu substantivul b ă l ă l ă i t, toate exprimînd deopotrivă acțiune, nu stare, de vreme ce însăși noțiunea acestui verb însemnează numai mișcare. *Bălălăirea* clopotelor. *Bălălăirea* mînilor.

v. *Bălălăiesc.* — *Bălălăială.*

[1]BĂLĂLĂÎT s. **BĂNĂNĂÎT**; le part. passé de b ă l ă l ă i e s c ou b ă n ă n ă i e s c pris comme substantif: action de brimbaler etc. *Bălălăitul* clopotelor. *Bănănăitul* mînilor.

v. *Bălălăire.*

[2]BĂLĂLĂÎT s. **BĂNĂNĂÎT, -Ă**; le part. passé de b ă l ă l ă i e s c ou b ă n ă n ă i e s c pris comme adjectif: brimbalant, vacillant, chancelant. În loc de adjectivul *bălălăit*, teoreticește corect, se întrebuințează mai mult în grai forma gerundivală b ă l ă l ă i n d : clopotul b ă l ă l ă i n d, brațele b ă l ă l ă i n d.

v. *Bălălăiesc.*

BĂLĂLĂU (pl. *bălălăi)*, s. et adj. m.; 1. balançant, vacillant, chancelant; 2. flâneur.

Primul sens este cel fundamental, cuvîntul fiind o formațiune substantivală din verbul b ă l ă l ă i e s c prin sufixul augmentativ pejorativ -ă u, ca în „molău“, „țingău“, „lingău“, „lălău“, „fătălău“ etc.

I. Creangă, *Povești* I, p. 322: „Ivan atunci se-ntoarce iar cu fața-n jos, cu capul *bălălău* într-o parte, și iar cu picioarele afară...“

Laurian-Massim: „*Bălălău* = care b ă l ă l ă i e ș t e, și de aci = care-și perde timpul cu nemicuri, un p e r d e - v a r ă, un b a t e - p o d u r i“.

Alăturea cu *bălălău* ar trebui să existe o formă *bănănău*, pe care însă noi n-o găsim indicată nicăiri.

v. *Bălălăiesc.* — *-ău.*

BĂLĂMĂ. — v. *Balama.*

BĂLĂNCĂNÈSC s. **BĂLĂNGĂNÈSC** s. **BĂLĂNGĂIÈSC** *(bălăncănit, bălăncănire; bălăngănit, bălăngănire; bălăngăit, bălăngăire)*, vb.; sonnailler, tinter. Derivat din b a l a n c ă sau b a l a n g ă prin sufixul cel onomatopoetic -ă i e s c = -ă n e s c.

Jipescu, *Opincaru*, p. 154: „Mai trecu ce trecu, ș-apăi auzi *bălăncănindă* nn clopot dă acioaie...", unde este de observat gerundiul cu -n d ă, întrebuințat pe alocuri de țăranii noștri, întocmai ca la macedo-români.

v. *Balancă*. — *Bălăngăit*. — *Bălălăiesc*.

BĂLĂNÈL, BĂLĂNÎCĂ, adj.; blondelet. Deminutiv dezmierdător din b ă l a n, întrebuințat despre oameni și despre unele animale domestice, mai ales însă forma cea feminină.

Jipescu, *Opincaru*, p. 100: „Dinsa e femeie naltă, *bălănică*, grăsulie..."

S.F. Marian: „*Bălănică*, b ă l ă i o a r ă, b ă l ă i c ă, nume de viță care aruncă în galben".

v. *Bălan*.

BĂLĂNÈSCU. — v. *Bălănești*.

BĂLĂNÈȘTI, n. pr. top. Numele propriu al unor sate, plural din B ă l ă n e s c u, care este o formă patronimică din B ă l a n.

Bălănești sat pe Tutova sub Ștefan-vodă la 1443 (Ulianitzki, Матеріалы для исторіи, p. 61).

Despre *Bălănești* din districtul Neamț, C. Negruzzi, *Scrisoarea I:* „Să nu trecem cu nebăgare-n seamă pe lîngă *Bălănești*. În iazul acesta, precum odinioară în fîntîna Ipocreni, ades se scaldă muzele..." Și-n notă: „Pe atunci locuia acolo prietenul nostru fabulistul A. Donici".

v. *Bălan*.

BĂLĂNGĂIÈSC.
BĂLĂNGĂÎRE. } — v. *Bălăncănesc*.

BĂLĂNGĂÎT, le part. passé de b ă l ă n g ă i e s c pris comme substantif: tintement. Sinonim cu substantivul b ă l ă n g ă i r e, dar mai energic.

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 155: „ar fi dat și cai și căruță numai să nu se despartă de Irina, care-l privi pînă îl perdu din ochi într-un nor de praf și într-un *bălăngăit* depărtat de clopote..."

Ibid., p. 259: „Cine n-ar fi ascultat cu plăcere întoarcerea vitelor de la păsiune cu *bălăngăitul* lor depărtat, cu strigătele flăcăilor perdute de orăcăitul broaștelor gălăgioase?..."

v. *Bălăncănesc*. — *Balancă*.

BĂLĂNGĂNÈSC.
BĂLĂNGĂNÎT. } — v. *Bălăncănesc*.

BĂLĂNÎCĂ. — v. *Bălănel.*

BĂLĂRÎE (plur. *bălării*), s.f.; gazon, mauvaise herbe, sorte de bruyère commune, endroit couvert de mauvaises herbes. Nu e sinonim cu b u r u i a n ă, care are totodată sensul special de „iarbă de leac" și care nu exprimă ca *bălărie* noțiunea de o colectivitate de ierburi netrebuincioase, un spațiu acoperit cu mai multe asemenea ierburi.

Doina *Frate răzneț:*

„Iar acum, de cînd nu vii,
Au crescut tot *bălării*,
Că de cînd ne-ai părăsit,
Bucuria mi-a lipsit..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 282; cf. Alex., 280)

A. Pann, *Moș-Albu* II, p. 12:

„Să-l ascundem, zice altul, uite acolo vedeți —
Și ducîndu-l, îl băgară în *bălării* p r i n s c ă i e ț i".

Același, *Povestea vorbei* III, 44:

„C-alta e mirosul floarei
Ș-alta este al putoarei,
Alt miros dă florăria
Ș-alt miros dă *bălăria*..."

unde locuțiunea este dată ca proverbială.

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 49: „Am auzit azi pe stăpînul viei zicînd: — Mă, da ce mare a crescut *bălăriile* astea. Săptămîna viitoare am să pui s-o sape..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 72: „nimini nu pornește goană să stîrpească mălura, măzărichea, neghina, *bălăriili*, pălămida, ghimpii și mătrăguna..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 148: „Înîntrul curții b u r i a n a crescuse naltă și abia se mai zărea în fund o groapă adîncă și mare, astupată p-alocurea cu surpături de zid, printre cari răsărise b o z i i l e și *bălăriile;* atîta mai rămăsese din falnicele case ale vornicului Socol..."

Delavrancea, *Paraziții*, p. 299: „în fața școalei o veche și murdară pivniță, plină cu gunoi; în jurul caselor, o curte mare cu *bălării*..."

A. Vlahuță, *Nuvele*, p. 122: „Casa de istov năruită; nu se mai arăta pe locu-i decît un morman înecat în *bălării*..."

Derivațiunea din slavicul БЪЛЬ, БЪЛИНІЄ „planta, herba" (Cihac, *Dict.* II, 7) ni se pare a fi singură admisibilă. Cuvîntul slavic a fost cunoscut în vechiul grai românesc și fără sufixațiunea cea curat romanică pejorativă -r i e. Așa la mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 13, f. 260 b: „la naltele vărvuri a munțâlorŭ au sosât și a pustieĭ nevoĭ bărbătiaște răbdând, vara pălitŭ, iarna de răceală și de ger căznitŭ, ĭară hrana âĭ era s a m o r a s l e b â l i ĭ, băutura cu măsură...", unde b ă l i e „iarbă" este preces de adjectivul de asemenea slavic s a m o r a s l ă „crescătoare de sine, sălbatecă". S-ar putea, negreșit, ca la mitropolitul Dosofteiu acest b ă l i e să fie un slavism numai literar, adecă nestrăbătut în popor. Chiar atunci însă originea vorbei *bălărie* ar rămînea tot slavică, cu simpla deosebire că românii vor fi amplificat

din capul locului pe împrumutatul b y l ĭ cu sufixul -r i c , prin care se exprimă o adunătură de ceva rău.

v. *Buruiană.* — *-rie.* — *Samoraslă.*

BĂLĂTÙȘ. — v. *Bălătușel.*

BĂLĂTUȘÈL, s.m.; ? Nu puteam preciza nici sensul, nici originea acestui cuvînt, care ne întîmpină în ghicitoarea din Ardeal despre „părul, fruntea, ochii, nasul, gura și barba“:

„Am o pădurice,
Din jos de pădurice
Am o poieniță,
Din jos de poieniță
Am doi luceferei,
Din jos de doi luceferei
Am o țarcă spurcată,
Din jos de țarcă spurcată
Am o moară ferecată,
Din jos de moară ferecată
Am un *bălătușel.*“

(*Tribuna din Sibiu*, 1885, p. 918)

unde *bălătușel* corespunde cu b a r b a .

Bălătușel este învederat un al doilea deminutiv din b ă l ă t u ș , care el însuși deminutivează pe b ă l a t . Dar ce să fie acest b ă l a t , care nu însemnează „barbă“, ci numai o caracterizare printr-o comparațiune? După cum părul e „pădurice“, fruntea — „poieniță“, ochii — „luceferei“, nas — „țarcă“ și gura — „moară ferecată“, tot așa b a r b a, sau mai bine b ă r b i a , este „un *bălătușel*“.

Încă o dată:?

BĂLĂȚÈSC. — v. *Măr.*

BĂLĂÙRĂ. — v. *Bălură.*

BĂLBÒS,-OASĂ, adj.; bégayant, brédouillant. Cu labializarea lui *bă* în *bo*, acest adjectiv s-a conservat la olteni în numele satului B o l b o ș i în Gorj (Frunzescu, *Dicț. top.*, 53); dar și mai bine, fără labializare vocalică, în numele personal B ă l b o s e a .

Act oltenesc din 1642 *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroș*, f. 85, în Arh. Stat. din Buc.), pintre mai mulți boierinași: „i ot Berivoeștĭ B ă l b o s e a ...“

Bălbos, amplificat din b a l b(us) prin sufixul -o s, nu însemnează tocmai „bègue“ sau „brédouilleur“, ci mai mult „enclin à brédouiller, à bégayer“.

v. *Bilbîiese.* — *Bălbut.*

BĂLBÛT, -Ă, adj.; qui bégaie, qui brédouille. Formă ardelenească, trecută în *Dicționarul* lui Bobb, din 1822: „*balbut* = balbus". *Bălbut* este format din b a l b(u s) prin analogie cu „limbut" (= ital. linguuto, proven̦ț. lengut) din „limbă".

v. *Bălbuțesc.*

BĂLBUTÀRE.
BĂLBUTÈZ.
BĂLBÛȚ. — v. *Bălbuțesc.*

BĂLBUȚÈSC *(bălbuțit, bălbuțire)*, vb.; bégayer, brédouiller. Nu se deosebește prin sens de b î l b î i e s c. Cihac credea că acest cuvînt se află numai în *Dicționarul Budan*, pe cînd el se găsește mai denainte în al lui Bobb: „*bălbuțesc* = balbutio" și în cel manuscris al lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din Buc.): „*bălbuțescu* = stammeln, stottern, lallen". În *Dicționarul Budan* se aduce și o formă scurtată: b ă l b u ț, corespunzătoare lui b î l b î i din b î l b î i e s c. Apoi la Bobb se mai dau ca derivate: substantivul b ă l b u ț i t o r „balbus" și adverbul b ă l b u ț e ș t e „balbute". În fine, Budai-Deleanu mai are forma b ă l b u t e z u cu infinitivul b ă l b u t a r e. Este învederat că toate acestea se urcă deopotrivă, direct sau indirect, la latinul b a l b u t i r e, italienește b a l b u t i r e, b a l b e t t a r e și b a l b u z z a r e, în vechea franceză b a u b e t e r.

v. *Bîlbîiesc.* — *Bălbut.*

BĂLBUȚÊȘTE.
BĂLBUȚÎRE.
BĂLBUȚITÒR. — v. *Bălbuțesc.*

BĂLCAN. — v. *Bilc.*

BĂLCÈSCU (plur. *Bălcești*), n. pr. pers.; nom d'une famille noble valaque. La feminin B ă l c e a s c ă. Literalmente, *Bălcescu* însemnează: din neamul lui B a l c. *Bălcești* sînt o mică familie boierească de peste Olt, pe care a ilustrat-o unul din membrii săi: vestitul istoric Nicolae *Bălcescu*, fiul pitarului Barbu *Bălcescu*. Despre Nicolae *Bălcescu* a se vedea studiul d-lui Gr. Tocilescu în *Columna lui Traian*, 1875, p. 49—82 și notița d-lui A.Odobescu în *Scrieri* III, p. 489—509.

v. [2]*Bale.* — *Bilc.*

BĂLCEȘTI. — v. *Bale.*

BĂLDE, s.m.; n. pr.: Baudouin. O formă scurtată din B a l d o v i n.

Act prahovean din 1596 *(Cuv. d. bătr.* I, 67): „Eu *Băldea* brat Puia ot Glodéni martur..."

Din *Bălde* femininul trebui să fie B ă l d o a i e, de unde se trage numele unei varietăți de struguri la Jipescu, *Opincaru*, p. 54: „b ă l d o a i e", în parentezi: „b ă l d o v a i e", cu silaba *-ov-* păstrată din întregul „Bald*ov*in".

Tot la Jipescu, în aceeași listă de varietăți de struguri se găsește „voiculeasă", feminin de la numele bărbătesc „Voicu", ceea ce prezintă o perfectă analogie etimologică. Se pare că b ă l d o a i a, ca și „voiculeasa", sînt nește struguri ce se cultivau oarecînd sau se vindeau mai cu deosebire de văduva unui *Bălde* și văduva unui Voicu.

v. *Baldovin.* — *Strugure.*

BĂLDIMÀN. — v. *Beldiman.*

BĂLDÎR s. **BĂLDIR** (plur. *băldiruri*, *băldire*), s.n.; ventricule, estomac, caillette des animaux ruminants; fig.: homme obèse, ventru, gros pansu. R i n z ă. B u r t ă. B u r d u ſ.

„*Băldir* se zice în Ilfov la stomacul vitelor. Figurat, cu ironie, la un om gras: cîtă *băldiru* are!" (Nic. Țincu)

În București se aude și la feminin b a l d î r ă sau b ă l d î r ă cu sensul figurat ironic de: femeie mare și grasă.

Cuvîntul este înrudit turcul b a l d y r „gras de la jambe, mollet chez les animaux" (Barbier de Meynard).

v. [1]*Turc.* — [1]*Osman.*

BĂLDÎRĂ s. **BALDÎRĂ,** s.f.; t. iron.: femme grasse et grosse. — v. *Băldîr.*

BĂLDOAIE.
BĂLDOVÀIE. } — v. *Bălde.*

BĂLEANU, (plur. *Băleni*), s.m.; n. pr. d'une illustre famille noble valaque. *Bălenii*, ca și Crețuleștii și alte cîteva neamuri boierești mai rămase pînă astăzi, făceau parte din casta B a s a r a b i l o r, căci cu mult înainte de anul 1600 noi vedem dintr-înșii „bani ai Craiovei", demnitate la care pe atunci nu se putea urca decît numai un Basarabă (v. *Basarabă*). În secolul XVI și mai încoace, cuibul lor erau cele două sate învecinate B ă l e n i i din districtul Dîmbovița, pe lîngă cari însă ei stăpîneau o mulțime de alte moșii în diferite regiuni ale țării, fiind una din familiile boierești cele mai avute. Amicul meu d. St. Greceanu mi-a atras atențiunea asupra unui manuscript autograf al cronicarului Radu Greceanu, aflător în Biblioteca Centrală din București și în care, vorbindu-se despre un crisov din 6976 (1468) de la „Radul voevoda Basaraba sin Vlad voevoda", dat „cinstit boierului jupan Mihail pentru moșia Rușii i proci", se adaogă: „dintr-acesta se trag boierii *Băleni*". Prin urmare, în epoca lui Constantin Brîncoveanu *Bălenii* mai aveau încă o genealogie a neamului lor, unde figura în cap „jupan Mihail" sub anul 1468. Acea genealogie mai există ea oare? Observăm că în vechile cri-

soave munteneşti calificaţiunea de „jupan“ se dă numai boierilor din divanul domnesc.

Este probabil că frate cu „jupanul Mihail“, în oricc caz o rudă foarte de aproape, a fost Gherghina, pîrcălabul faimoasei cetăţi Poienarii în aceeaşi epocă, om foarte bogat, care, neavînd copii decît pe marele păharnic Drăghici, mort fără posteritate, a fundat din temelie şi a înzestrat cu toată averea sa mănăstirea Nucetul din Dîmboviţa. În adevăr, *Bălenii*, după cum vom constata mai jos, au fost totdauna ctitori ai acestei mănăstiri sub cuvînt că ea fusese întemeiată de neamul lor. Despre acest pîrcălab Gherghina vorbeşte pe larg un crisov al lui Radu-vodă din 1502 *(Cond. ms. a mănăstirii Nucetul*, p. 2 sq., în Arh. Stat. din Buc.): „acea jumătate de Topoloveni fost-au de moşie a Milii feciorul lui Voico al Tatului, iar jupînul Milea el au fost fugit preste munte în zilele răposatului părintelui domniei méle Vlad-voevod Călugărul de au rădicat alt domn peste capul părintelui domniei méle, şi au dat Domnul Dumnezeu de au căzut Milea feciorul lui Voico al Tatului în mîinile părintelui domniei méle, deci l-au trimis de să-l arunce în cetatea Poenarilor, iar Voico al Tatului, tatăl Milii, au mersu înnaintea dregătoriului domniei méle Gherghinii pîrcălabul de au dat şi au închinat ce e mai sus zisă jumătate de sat den Topolovéni ca să-i scoaţă capul fii-său Milii de la cumplita moarte, şi i-au scos capul lui...“

Pe la finea secolului XVI, sub Mihnea-vodă Turcitul, ne întimpină doi *Băleni*. În crisovul lui Mihnea din 1582 (Arh. Stat., M-rea Câmpulung, pach. nr.1): „Ѕ болѣри стари по име Пътрꙋ баи ѡт Бълѣни, и Дръгаи баи, и Дръгич и Винтил ѡт Корнъцѣни и Строе арм ѡт Мънещи...“ (6 boieri bătrîni anume P e t r u b a n d e B ă l e n i, şi Drăgan ban, şi Drăghici, şi Vintilă de Cornăţeni, şi Stroe armaş de Măneşti...) Apoi în crisovul din 1585 (Arh. Stat., M-rea Radu-vodă, pach. 39, doc. 2): „boierul Radu clucer ot B ă l e n i“. Din aceşti doi, banul Petru *Băleanu* era deja „bătrîn“ la 1582, şi este anevoie a determina timpul b ă n i e i sale, ca şi felul de înrudire între dînsul şi între clucerul Radu *Băleanu*. Este de crezut că cel puţin de pe atunci, dacă nu dintr-o epocă şi mai veche, *Bălenii* erau deja despărţiţi în două ramure, din cari una s-a ilustrat prin banul Udrea *Băleanu* sub Mihaiu Viteazul, iar cealaltă în cursul secolului XVII prin banul Gheorghe *Băleanu*, unul din boierii cei mai neastîmpăraţi din întreaga istorie a Ţării Româneşti, amîndoi meritînd a fi studiaţi mai de aproape. Cele două ramure sînt indicate ca deosebite în următorul zapis din 1641 *(Cond. ms. a episc. Buzău*, t. I, p. 485, în Arh. Stat. din Buc.): „Adecă eu Badea postelnic de B ă l é n ĭ ot sudstvo Dămboviţă, fratele Udriĭ banul, scris-am şi mărturisescu cu acest zapis al mieu, ca să fie de mare credinţă la măna văru-mieu Barbuluĭ ĭuzbaşa de Bădéni, ca să se ştie: cînd au fost în zilele lu Şerban voevod, tămplatu-s-au văru-mieu ĭuzbaşa robie, ĭar eu Badea postelnic fost-am văndut lu Dumitru Bălăroĭul toată partea mea de ocină deîn Maxin în judeţul Buzău, şi am văndut şi partea văru-mieu Barbuluĭ cătă au avut şi el ocină în Maxin; ĭar după acéĭa încoace, cănd au fost acum în zilele domnu nostru Io Mateĭu Basaraba voevod, ĭar eŭ Badea postelnic m-am tocmit cu văru-mieu Barbul pentru partea luĭ deîn Maxin de ĭ-am dat Barbuluĭ ĭuzbaşa deîn partea mea de ocină deîn

Negreasca, dein partea Udrească jumătate, și de moșie, și de cumpărătoare de preste tot hotarul căt se va alége; și ne-am tocmit de a noastră bună voe, ca să fie moșie pentru moșie, și la tocmeala noastră fost-au boïarĭ mărturie anume: Gherghe spatar sin Ivașco biv vel dvornic ot B ă l ê n i, și egumenul Chiriță de la mănăstirea de la Măxinénĭ, i ot Sărata Dragomir dvornic, i ot Bădéni Crăcĭun armaș, i ot Vărăști Vladul armașul, i ot Chiojdu Balea logofăt, i Jipa logofăt ot Rătești; aceasta mărturisescu ca să se știe și să se crează; și pentru credința pus-am și pecétea; i ispisah az Lepădat logofăt u Trăgoviște mesța Ghen. 11 dni vŭ leat 7149."

În acest zapis noi vedem pe de o parte pe banul Udrea cu fratele său postelnicul Badea *Băleanu*, iar pe de alta pe spatarul Gherghe fiul marelui vornic Ivașco *Băleanu*. Înrudirea intre unii și intre ceilalți cată să fi fost foarte depărtată, adecă ei nu erau intre dinșii nici măcar veri, după cum cei dentii doi erau veri cu iuzbașa Barbu Bădeanu, mai tîrziu mare-logofăt, care însă putea să fi fost v ă r cu Udrea și cu Badea, *Băleni* numai din partea femeiască, căci B ă d e n i i era un alt neam, un mare neam boieresc, dar fără vreo insemnătate istorică.

Înainte de a trece mai departe, profit de această ocaziune pentru a indrepta o greșeală care s-a strecurat in *Cuvente den bătrini* (t. I, p. 140 sq.), unde eu am admis identitatea între b a n u l U d r e a și între „Andreĭu călugărul carile amu fostu banŭ" din aceeași epocă a lui Mihaiu Viteazul. Numele „Udrea" fiind o formă poporană din „Andrei", coincidința de timp și de rang justifică acea greșeală. Acuma însă, față cu noul material de care pot dispune, eu nu mă sfiesc a recunoaște că „banul Udrea" și „banul Andrei călugărul" au fost două persoane cu totul diferite. „Banul Andrei călugărul" a trăit încă după anul 1601, cind „banul Udrea" era deja mort; apoi el avusese o soră Samfira, măritată după un „Hrizea portarul", pe a cărora fiică numită „Malama" a ținut-o in căsătorie un „Para postelnicul", — amănunte genealogice absolut străine lui b a n u l U d r e a, după cum ne vom încredința îndată. E probabil că „banul Andrei călugărul" este același „Andrei" pe care in crisoavele lui Mihaiu Viteazul noi il găsim pe la 1594 citat intre boierii divanului ca mare-logofăt: „Жȣпан Андрею велики логофет" (Dr. Miletić și Agura, Дако-романитѣ, p. 158; *Cond. ms. a mănăstirii Vieroș*, în Arh. Stat. din Buc., f. 109) și care, înainte de a se călugări, va fi ocupat cîtva timp demnitatea de „ban".

Banul Udrea *Băleanu* este unul din cei mai buni hatmani ai lui Mihaiu Viteazul, „hatman" prin excelință, singurul pe care cronicele îl numesc uneori Хатман, deși acest rang nu exista în Țara Românească. El nu era un simplu cap de g u e r i l l a s ca Fărcaș-agă, ci un general în toată puterea cuvîntului, pe care Mihaiu-vodă îl întrebuința în expedițiunile cele mai grele, și mai totdauna cu izbîndă. Așa a fost, bunăoară, victoria lui Udrea asupra lui Hafiz-pașă la 1598, despre care

contimpuranul Stavrino zice (Papiu, *Tesaur* I, 300): „Sultanul trimite pe Afis-pașă, om foarte viteaz. Acesta își așează tabăra la Nicopole, avînd 16.000 ostași buni și 32 tunuri... Mihaiu mișcă înainte pe Udrea, cu contingentul de moldoveni, 1000 căzaci și 1000 dorobanți. Udrea trece îndată peste Dunăre cu oastea și sfăramă tabăra lui Afis-pașă“:

Τότε γοργὰ ἐπέρασεν ὁ Οὔδρας τὸ φουσάτον,
Τὸ τάμπαρον τ' Ἀφῆς Πασιὰ, φέρνειτο ἄνω κάτω.
Κ'οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐστάθησαν, διὰ νὰ πσλεμῆσουν,
Μὸν ἔδωκαν εἰς τὸ φευγιὸν, καὶ τρέχαν νὰ γυρίσουν.
Καμῆλαις, βίον, ἅρματα, τάφηκαν πομπιασμένοι,
Καὶ φεῖγαν, σὰν δὲν ἤθελαν, γυμνοὶ κ'ἐντροπιασμένοι...

După cucerirea Moldovei, Mihaiu-vodă pusese acolo pe banul Udrea în capul administrațiunii *(Magaz. ist.* IV, 297). Nu mai menționăm serviciile mai mărunte, fie în lupte de peste Carpați, fie în acelea contra polonilor (Heidenstein, 358 etc.). Contra polonilor, bunăoară, într-o bătălie de lîngă Argeș, comandînd avantgarda română, el a susținut de trei ori atacul unei armate mult mai numeroase și n-a dat dos decît după ce perduse 1500 de oameni, înlesnind astfel lui Mihaiu timpul de a se retrage și a se pune la adăpost.

Un oficer polon, Otfinowski *(Powodzenia w Multaniech opisanie*, Krakow, 1601), care fusese el însuși în acea luptă, a descris-o în versuri, unde mărturisește despre vitejia lui Udrea:

„...trzykroć mężnie z nami się potkali...“

Tot așa ne spune Miron Costin (*Letop.* I, 225): „pănă în de trei ori au dat războiu leșilor, iar a patra oară au purces în răsipă oastea Udrii“.

Banul Udrea a avut noroc să-l cînte poeții, nu numai grecește și polonește, dar și mai cu drept, negreșit, românește. Bolintineanu i-a consacrat o poemă întreagă întitulată: „Andrei sau luarea Nicopolului de români“. În această operă puțin nemerită a poetului — el singur o numea „slabă“ — Udrea este un tînăr moldovean care iubește pe mîndra și avuta Marie, dar, neputînd s-o ia, pleacă la război sub steagul lui Mihaiu Viteazul:

„Andrei se pornește de astăzi în lume
Să-și facă prin arme avere și nume,
Căci poate Mariei să fie el drag,
Dar lumea-i ciudată... Andrei e sărac.
Andrei se pornește; și cine nu știe
Cîți pleacă la arme să nu mai revie?“

În război cu turcii, frumoasa Bulbuli, fata pașei de Nicopole, vede pe Udrea și-l îndrăgește, deși el n-o cunoaște; travestită apoi în sclav negritean, ea îl însoțește la întoarcere în țară, unde, acum vestit și bogat, el se grăbește la Maria, care-i promisese că-l va aștepta, dar o găsește măritată, și eroul moare de apoplexie, iar pe mormîntu-i se jertfește, neapărat, și credincioasa Bulbuli.

Precum vedeți, Bolintineanu n-a brodit-o bine: poeticul Urdea nu era nici moldovean, nici sărac, nici apoplectic.

La 1598, în momentul de a pleca asupra lui Hafiz-pașa, Udrea *Băleanu*, pe atunci mare-armaș, a scris românește următorul testament, cu subscrierea și cu pecetea sa, pe care noi îl reproducem după originalul păstrat în Arhiva Statului din București printre documentele mănăstirii Nucetul:

„Să se știe ce las eu Udrea frăține-mieu Badiĭ: Maxinul tot și Negreasca și Muceștiĭ și viile toate de la Pripor și Bălteniĭ; și am lăsat suroru-mea Grăjdaniĭ Leurdeniĭ cu mori cu tot și cu viile, și Bobeștiĭ dă sus cu tot, și Stălpeniĭ parte me toată; ĭar mănăstiri Panaghiĭ ĭ-am lăsat Lu(pș)anul tot și Lunga toată și Ghigoĭasca toată și Culcațiĭ toț și Mărceștiĭ toț și Bărțiculeștiĭ toț și Fălfoiaștiĭ toț și Racovița cu rumăni cu tot; aceste toate le am lăsat sfintiĭ mănăstiri cu mare blestem; și cine va călca aceste să fie blestemat de Domnul Hristos. Avgust 21 dni vŭleat 7106. Udrea veliki armaș. (L.S.)“

Acest zapis este prețios nu numai prin limba românească, atît de rară în actele cele înainte de 1600, dar mai cu samă sub raportul sigilografic, fiindcă pecetea banului Udrea *Băleanu*, deși foarte grosolană, totuși reprezintă aci într-un mod necontestabil cele d o u ă c a p e t e d e s p ă r ț i t e p r i n t r-u n a r b o r e, pe care noi le-am demonstrat deja a fi fost marca cea nobilitară a Basarabilor: vezi mai sus la cuvîntul *Basarabă*, mai ales pe pag. 236—237 pecețile din epoca lui Mircea cel Mare și Vlad Țepeș. Necunoscînd acest strămoșesc blazon al neamului lor, *Bălenii* de astăzi și-au croit un altul de tot fantastic, care se poate vedea pe frontispiciul capelei lor în cimitirul Șerban-vodă.

Pe pecetea banului Udrea dasupra scutului celui cu ramuri se citește cu cirilica:

ꙋДРѢ
МШВЪТО

Rîndul de jos e anevoie de a fi înțeles. Primele două litere мш ar putea să fie o scurtare grafică din армаш, și atunci restul s-ar citi: вътор, slavonește „secundus“, adecă peste tot „armaș al doilea“, ceea ce ar însemna că pecetea fusese făcută de pe cînd Udrea nu era încă „велнкї армаш = mare armaș“, după cum îl vedem în subscriere.

Iată acum documentul întreg în fascsimile. Să observăm că sub veleatul o mînă modernă a scris greșit „716“, în loc de „7106“:

Cu aceeași dată „21 august 1598“ ca în actul precedinte, se află în Arh. Stat. (*M-rea Nucetul*, pach. 10, doc. 5) un alt act, nu însă original, ci o veche copie intitulată: „Izvodul zapisului Udrii ce au fost marele armaș, scos după sărbesc pre rumănie“, și fără iscălitura lui Udrea, în locul căriia se citește: „au scris Lupul logofăt“, iar pe dos: „s-au scris pă rumănie de Radul logofăt“. Acest act este transcris, foarte greșit, și în *Condica ms. a mănăstirii Nucetul*, compilată de „Radul logofețelul“ la 1745 (Arh. Stat., p. 140). Iată-l: „Scris-am eu jupan Udrea vel armaș aceasta a mea carte sfinteĭ și dumnezeeștiĭ mănăstirĭ den dealul Tărgoviștiĭ ci să chiamă sfănta Panaghia unde ĭaste hramul Uspeniĭa prea-sfinteĭ Bogorodiță, ca să-ĭ fie satul Cămpéniĭ, pentru că însum eu am dat sfinteĭ și dumnezeeștiĭ mănăstirĭ acest sat ci scrie maĭ sus, fiind den osteneala mea cînd am fost armaș mare, pentru sufletul mieu și pentru sufletul părinților mieĭ și a rudeniilor méle, ca să ne fie véčinica pomenire, ĭar sfintei mănăstirĭ de întărire și călugărilor de hrană; și ĭar am maĭ dat sfinteĭ mănăstirĭ satul Ghizdaveții toți cu tot hotarul, și în Luciĭani partea luĭ Bogdan toată den uscat și den apă și den pădure și de pretutindenea; și ĭar am maĭ dat sfinteĭ mănăstirĭ satul Belciugovul partea mea toată de peste tot, și ĭar am maĭ dat sfinteĭ mănăstirĭ satul Boldorogeștiĭ toți cu tot hotarul, și Cărmiceа ĭar cu tot hotarul, pentru că am dat acéste sate ci scriŭ maĭ sus sfinteĭ mănăstirĭ să-ĭ fie de hrană și de ajutor cu rumăniĭ; ĭar alte sate, anume Mărculeștiĭ toți cu tot hotarul, și Lupșanul cu tot hotarul, și Culcații partea mea toată, și Maxinul partea mea toată, și Negreasca partea mea toată, și B ă l e n i ĭ partea mea toată, și Racovița toată cu tot hotarul, și Mătileștiĭ toți, și Fundéniĭ toți, și Cănéniĭ toți, și Bretculeștiĭ toți, și Fălfoeștiĭ toți, și Micșaniĭ toți, și Săcuĭaniĭ toți, și Leurdéniĭ partea mea toată, și Stălpéniĭ partea mea toată, și Bercéniĭ toți, și Gărbobeștiĭ de sus toți, și Bobeștiĭ de jos toată partea mea, și toți țiganiĭ mieĭ căți am avut eu; și acestea ci sănt maĭ sus zise sate cu le-am dat în măna jupănéseĭ méle anume Mușa, ca să le ție după moartea mea și ca să mă pomenească după moarte; ĭară de se va mărita ĭa sau va muri, nimic dentr-ale méle moșiĭ să n-aĭbă treabă, ci numaĭ să aĭbă a lua frate-mieu Maxinul și B ă l é n i ĭ partea mea toată, și soru-mea Grăjdana să ĭa Leurdéniĭ și Bercéniĭ partea mea toată, ĭar alalte sate și țigani să fie toate la sfănta mănăstire ci scrie maĭ sus; ĭar de voĭu peri eu la războĭu, și cariĭ den călugări nu vor căuta de trupul mieu să-l îngroape în sfănta mănăstire, să fie procleți și să fie despărțiți de sfănta mănăstire; și ĭar cine va vrea să spargă această tocmeală a mea, ĭar să fie procleți și afurisiți și blestemați de 318 sfinți părinți iže vŭ Nikiea (cei de la Nikeia).“

Acest act ne arată:

1. colosala avuție a banului Udrea, după care putem judeca despre ceea ce aveau pe atunci ceilalți *Băleni;*

2. nevasta banului Udrea se chema Mușa și era încă tînără, dar nu avea copii;

3. afară de fratele său postelnicul Badea, banul Udrea mai avea o soră Grăjdana, traducere slavică a numelui „Urbana“, despre care noi știm, după alte documente din condica cea manuscrisă a mănăstirii Nucetul, că dînsa s-a măritat apoi după L e c a - a g a sau L e c a - s p a t a r, un alt vestit general de ai lui Mihaiu Viteazul (v. *Leca*).

La 1600, plecînd peste Carpați, Mihaiu Viteazul a lăsat Muntenia
476 pe mîna banului Udrea *Băleanu*, pe cînd Oltenia rămase în grija Buzeș-

tilor (v. *Buzescu*). Din această epocă s-a conservat interesanta epistolă, scrisă în Kaschau la 1 mai 1601, în care vodă comunică lui Udrea și celorlalți boieri planul său de a uni Moldova, Țara Românească și Ardealul sub protecțiunea sultanului, căci împăratul austriac cu toți ai lui sînt nește „insipientes et stulti homines" (Hurmuzachi, *Docum.*, vol. IV, part. I, p. 249). Pe cînd le scria însă acestea Mihaiu Viteazul, Simeon Movilă cu armata polonă a reușit a surprinde pe banul Udrea și s-a grăbit a-i tăia capul: „per causa di questi trattamenti di Michael in Valachia sono stati decapitati alcuni Boiari suoi seguaci, tra i quali gli primi furono Ban Udrae t Kluchar Negre", scrie Sigismund Batori într-o epistolă din 15 iunie 1601 *(Hurmuz.* IV, I, p. 255). — Despre această catastrofă vorbește, între altele, următorul act din 9 iulie 1601 (Arh. Stat. din Buc., *M-rea Nucetul*, pach. 10, doc. 6): „—Pișet jupan Radul clucĭar i jupan Stoĭca postelnic i jupan Radul postelnic siĭu naș knig svétéi bojestvenĭu monastir zovomag Panaghiĭa idej est hram uspenie précistii bogorodițe (= scrie jupîn Radul clucer și jupîn Stoica postelnic și jupîn Radul postelnic această carte a noastră sfintei dumnezeeștii mănăstiri numite Panaghia, unde este templul Adormirii Preacuratei Născătoare), ca să-ĭ fie acéste sate ale Udrei banul, anume Lupșanul tot și Luînga toată și Culcații toț și deîn Mărcești cât va fi partea lui toată și Mărculeștii toț și Fălfoeștii toț și Racovița toată cu rumânii și cu tot venitul ce va fi într-acéste sate; pântru ca acéste sate ĭale sântu ale Udreĭ ban, ĭar într-acéĭa lui se-au priîns perecĭune de Simion-vodă, deci atunce când au vrut să piĭară el au chemat călugării deîn sfânta mănăstire viș pis (= sus-scrisă) de ĭ-au învățat cumu-l va îngrupa în mănăstire, ș-au dat acéste sate viș piș (=sus-scrise) să fie mănăstirei și lui pomană în vecie, deci l-au luat călugării de l-au dus cu mare cinste la svânta mănăstire și l-au slujit și l-au îngrupat în mănăstire cum a zis la moartea lui, ș-am văzut și noi cartea lui Simion-vodă cum au fost lăsat Udrea ban acéste ce-s mai sus zise sate cu a lui limbă la moartea lui cu blăstem sfentei mănăstiri, însă cu mare blăstem, aș-au fost dat și Simeon-vodă acéste sate mănăstirei, așijdere am dat și noi sfentei mănăstirei viș pis ca să-ĭ fie acéste sate în vecie ocinu și ohab cum au fost lăsat Udrea ban la moarte lui, așa să-ĭ fie dat și de noi, amintrea să nu fie preste zisa noastră. Pis u stol grad Trăgoviște az Gheorghe ms. iulie, 9 dni, vleat 7109". (L.S.—L.S.—L.S.)

De aci rezultă că este cu totul greșită asertiunea lui Miron Costin *(Letop.* I, p. 226): „U d r e a după aceea curând a venit și el și s-au închinat la Simeon-vodă". Din contra, tocmai din cauza nestrămutatei sale credințe către Mihaiu Viteazul, banul Udrea *Băleanu* a fost decapitat de către Simeon Movilă, lăsîndu-i-se abia numai dreptul și timpul de a face un testament, despre care vorbește cu multă energie un crisov de la Alexandru-vodă Iliaș din 1617 *(Cond. ms. a Nucetului*, f. 120 b): „acéste moșiĭ și sate și țiganĭ au fost ale Udriĭ banul încă de demult de cumpărătoare din zilele răpăosatuluĭ Mihail voevod, ĭar Udrea banul el atuncea toate acéste moșiĭ și țiganĭ ce sânt maĭ sus zișĭ fostu-le-au dat și miluit la sfânta mânăstire încă maĭ denainte vréme fiind el viu și cu suflet, pentru că el fecĭorĭ de trup n-au avut; ĭar Udrea banul au perit de sabie în zilele luĭ Simeon voevod, ĭar Udrea banul el așa a u t r i g a t a t u n c e a c u m a r e g l a s ș i a u z i s toate moșiile și satele ce scrie maĭ sus să fie sfinteĭ mânăstirĭ, că au fost toate alése de preste tot neamul luĭ, și trupul luĭ s-au îngropat la sfânta mânăstire..." 477

Ambele ramure ale *Bălenilor* fiind considerate totdauna de către membrii lor ca un singur neam, descendinte din boierul Mihail cel din 1468, a urmat de aci că moartea banului Udrea a transmis fundațiunea sa, mănăstirea Panaghia, d-a dreptul sub patronagiul celorlalți *Băleni*, ctitori deja ai vechii mănăstiri Nucetul, și apoi la 1692 amîndouă mănăstirile au fost întrunite prin următorul act foarte interesant pentru genealogia *Bălenilor (Cond. ms. a Nucet*, p. 68): „Adecă eu Gligorie postelnic sin Ivașco biv vel logofăt nepotul răpăosatuluĭ Gherghe banul *Băleanul* împreună cu unchĭu-mieu Ivașco vornicul sin Pătru ceauș *Băleanul*, pentr-această a noastră mărturisim și adăvărăm sfinției-sale părinteluĭ igumenuluĭ Kir Ignatie și la tot soborul sfinteĭ mânăstirĭ ce să chĭamă Nucetul, la care ĭaste hramul mareluĭ mucenic Gheorghie, unde și noĭ ctitorĭ ne numim de la răpăosații moșiĭ-strămoșiĭ noștri, cum că maĭ având noĭ o mănăstire ce să chĭamă Panaghiĭa hramul Uspenie Bogorodiță, care ĭaste făcută și înălțată din temelie de s t r ă m o ș u l n o s t r u U d r e a b a n u l și au fost tot suptu a noastră chivernisire până acum...“

Din ramura cealaltă a *Bălenilor*, joacă un rol istoric în cursul secolului XVII succesivele patru generațiuni:

Ivașco mare-vornic;
Gherghe ban;
alt Ivașco mare-logofăt;
Grigorie, de asemenea.

Despre cel dentîi se știe că la 1633, în bătălia de la Dudești între Mateiu Basaraba și între rivalul său Radu Alexandru, în fruntea r o ș i l o r era „Ivașco vornicul *Băleanul*“ *(Cron. munten.*, în *Magaz. ist.* IV, p. 317).

Despre fiul său Gherghe *Băleanu*, a căruia biografie ar fi foarte interesantă, ne vom mulțumi a reproduce următoarele cîteva texturi din cronice:

La 1659, cînd Constantin Basaraba Cîrnul năvălise în Moldova contra lui Ghica-vodă Bătrînul, el avea cu sine și pe Gherghe *Băleanu*, care a și căzut atunci în robia tătărească.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 347: „Constantin-vodă au luat drumul cel mare spre Scăntee, călărimea care încotro au putut, unii pre Bahluiu, alții pren Cărligătură; și s-au topit mulți unguri, și den călărime, și mulți au dat și de pre iaz în helești, mulți și-au pus capetele și pren codri; eară carăle lui Constantin-vodă toate au rămas la mănăstirea Galata den dial. Și așa mult tătarii n-au gonit, ferindu-se de păduri. Atunci au căzut la robie banul de Craiova *Băleanul*...“

Cronica muntencască (Magaz. ist. IV, 353): „și avură răsboiu mare din josul tîrgului Iașilor, și cît clipeală fură biruiți ungurii și muntenii de tătari, și întrară în ei ca lupii în oi de-i răspîndiră și-i neroiră în Bahluiu; tăiară pedestrimea toată ca 2000, și călărimea așijderea, și-i robiră den destul; iară cîți scăpară prin codri, îi omora moldovénii, de abia au scăpat Costandin-vodă cu puținei oameni, iar pre Gheorghie vornicul *Băleanul* îl cuprinseră acolo viu, și-l duseră rob la Crîm...“

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 19, sub anul 1678 despre domnia lui Duca-vodă în Muntenia: „Duca-vodă trăsesă din boeri pe unii către sine de-i făcusă ai sei, anume pre *Băleanul* cel bătrăn, pre Staico păharnicul, avea și cîțiva din greci...“

Cronica muntenească (Magaz. ist. V, p. 5): „Antonie-vodă domnia foarte bine și cu pace despre toate părțile și avea libov cătră toți boiarii, iar vrăjmașul diavolul nu putu răbda, ci-și află lăcaș în inimile unor boiari, anume Gherghe vornicul *Băleanul* și cu ginere-seu Hrizea vistiarul..."

Ibid., p. 27: „Făcut-au Șerban-vodă căsătorie unei cocoane a lui anume Doamna Alexandra după feciorul lui Ivașco *Băleanul* ce au fost mare logofăt, anume Gligorașco postelnicul. O mare minune au făcut acel Șerban-vodă cu ginere-seu Gligorașco! Că tatăl lui, Ivașco, și moșu-seu Gherghe din B ă l e n i, fost-au mari vrăjmași asupra lui Șerban-vodă și a toată casa părinților lui, iar Dumnezeu nu le-au dat a izbândi după pohta lor, ci îndată au scurtat viața moșu-seu Gherghe *Băleanul*, și dăruind Dumnezeu pre Șerban-vodă cu domnia Țării Românești, iar tatăl lui, Ivașco biv vel-logofăt, știindu-se vinovat de cătră Șerban-vodă, n-au putut sta de față, ci încă din Țarigrad au fugit la Moldova, împreună cu Staico păharnicul din Bucșani, și acolo s-au pristăvit și Ivașco logofătul. Jupîneasa lui, coconii, încă au fugit la Moldova de aici din țeară. După petrecania lui Ivașco logofătul, iar jupăneasa lui, coconii și cu Staico păharnicul s-au rădicat de au pribegit la Ardeal..."

Constantin Filipescu, *Cron. (Magaz. ist.* II, p. 34): „Șărban-vodă (Cantacuzin) au făcut nuntă mare și cinstită, măritînd pre fie-sa Smaragda după Gligorie postelnic *Băleanul*, aducând sol den Ardeal pre Betlen Elec despre partea craiului, și den Moldova de la Cantemir-vodă Velicico hatmanul, fratele lui Miron logofăt, cu carii mare veselie au avut; pentru că această fiică a lui Șărban-vodă, fiind și frumoasă și înțeleaptă, foarte o iubia tată-său, și s-au nevoit prin multe vremi ca să-i găsească soț asemenea cu ea, de bun neam, frumos, înțelept, și negăsind aice în țară, fiind acest cocon de boiar den țară pribiag în Ardeal iar pentru frica lui Șărban-vodă, și fiind în casa lui Apafi Mihai craiu postelnic, auzindu-i-se politiile și frumusețea și înțelepciunea, au pus în gând să-l facă ginere, și trimițând pre Costandin Căpitan Filipescul (fiind văr cu muma lui Gligorie *Băleanul)* acolo unde era lângă craiu, l-au pornit și l-au adus în țară și i-au dat pre fie-sa nevastă..."

Sub Nicolae Mavrocordat, acest Gligorie *Băleanu* era unul din capii partitului austriac *(Magaz. ist.* IV, 54 etc.).

Nu mai urmărim istoria *Bălenilor* sub fanarioți și în secolul nostru.

Mai avem însă ceva de adaos.

Am spus la început că *Bălenii* erau din casta cea basarabească, deși familia lor n-a domnit niciodată, după cum n-au domnit nici Crețuleștii și nici Buzeștii. Între dînșii însă și între o ramură domnitoare a Basarabilor se vede a fi fost o veche înrudire, căci cronicarul polon contimpuran Heidenstein *(Rer. Polonicar. libri*, p. 362), vorbind anume despre banul Udrea *Băleanu*, zice că era rudă cu Petru-vodă Cercel, iar prin urmare și cu Mihaiu Viteazul: „complures propinquitate ei (Petro Circello) conjuncti venerant, interque eos Udra exercitus Michaelis praefectus". Pasagiul întreg este cam obscur.

v. *Boier.*

BĂLEGĂR s. **BĂLIGĂR** (plur. *bălegare*, *băligare*), s.n.; fumier, tas de fumier. Din b a l e g ă prin sufixul neutru -a r = lat. -a r i u m. *Lexiconul Budan*, Dr. Polyzu, Iser și alții fac la plural *bălegaruri*, ceea ce se aude foarte rar în grai.

Costinescu: „*Bălegariu* = grămadă de b a l i g i, de gunoi, de pămînt gunoios, putred".

Laurian-Massim: „*Băligariu* = b a l e g ă multă mestecată cu paie, pusă la un loc și care, după ce putrezește, se poate aplica sau la îngrășarea agrilor, sau la facere de foc sub numire de t e z e c".

Ion Ionescu, *Mehedinți*, p. 426: „*Bălegarul* cărat la ogor trebuie indată să se împrăștie bine și deopotrivă în toate părțile, căci, de va sta în grămezi și-l va apuca ploaia, se scurge mursa din el numai în locul în care a stat, și astfel acesta se îngrașă cu paguba celuilalt loc ce rămîne lipsit de mursa *bălegarului*."

v. *Mursă*.

Proverb: „Cine se ia după muscă, ajunge la *bălegar*" (A. Pann, I, 117), cu variantele citate de d. I. Zanne, *Proverb.* I, p. 562, unde aduce totodată explicațiunea lui Iordachi Golescu: „adecă cine ascultă pe nebuni, în blăstemății îl bagă". E și mai energic proverbul corespunzător italian: „E' se n'è andato in cacature di mosche" (Rolland, *Faune popul.* III, 309).

v. *Muscă*.

Basmul *Înșir-te mărgăritari* (Ispirescu, *Legende*, p. 69): „Cioroaica, cum văzu minunea asta, se duse de îngropă copilașii în *băligarul* de la grajd..."

Hora *Răvaș:*

„Și cămașa i-am spălat-o,
„Pe mărăcini i-am uscat-o,
Cu *băligar* i-am frecat-o..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 342)

O urație de nuntă:

„Pe la curțile dv., boieri mari,
„Cele cu var văruite,
Cu șindrilă acoperite:
Că noi avem nește bordeie tupilate,
Cu *băligar* de cal sînt lucrate..."

(P. Căderea, Neamț, c. Bistricioara)

Zilot, *Cron.*, 13, despre moartea fanariotului Hangerli: „l-au tîrît de picioare ca pe un cine din case de sus, jos în mijlocul curții domnești, aruncîndu-l pe zăpadă amestecată cu noroi și *băligar* de cai..."

v. *Baleg.* — *Balegă.* — *Tezec.*

[2]**BĂLEGĂR** s. **BĂLIGĂR** (plur. *bălegari*, *băligari*), s.m.; t. de zool.: Scarabaeus fimetarius, scarabé bedeau. „Gîndac negru care trăiește în b ă l e g a r" (Tutova, c. Epureni). Așa se zice și-n Bucovina (S.F. Marian). Cuvîntul se trage din b a l e g ă prin sufixul masculin - a r = lat. *-arius*, fiind astfel o formațiune diferită de neutrul b ă l e g a r.

v. [1]*Bălegar*.

 BĂLEGĂRE. — v. *Baleg.*

BĂLEGÀT s. **BĂLIGÀT, -Ă**; le part. passé de b a l e g pris comme adjectif: fienté, plein de fiente. Pisone: „*Balegat*, î m b ă l e g a t = minjit, souillé ou infesté avec des excréments". În privința animalelor, *bălegat* are sensul propriu de acoperit sau plin de b a l e g ă; în privința oamenilor, sensul figurat de murdar, soios, scîrbos.

Descîntec bucovinean „de ieșit din ură":

„Că eu m-am aflat,
Cînd am sinecat
Și am mînecat,
Din dos întinată,
În față *băligată*,
De ură-ncărcată..."

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 333)

v. *Baleg*.

BĂLEGĂRÈSC s. **BĂLIGĂRÈSC** *(bălegărit, bălegărire; băligărit, băligărire)*, vb.; 1. amasser du fumier; 2. engraisser la terre avec du fumier; 3. remplir de fumier ou de fiente. Derivă d-a dreptul din b ă l e g a r, nu din b a l e g ă, nici din b a [1] e g. Laurian-Massim: „*Bălegăresc* = 1. a pune la un loc multă balegă și a forma un b ă l e g a r ; 2. a așterne un agru cu b ă l e g a r ; 3. a umple tare de balegă, a amesteca cu multă balegă, de unde metaforic: a înjura cu vorbe proaste și spurcate; 4. a scoate multă balegă, a se bălega peste măsură, luat în acest înțeles mai mult ca reflexiv și vorbind în specie de boi sau cai, dar aplicîndu-se și la oameni, sau în înțeles material: a ieși mult afară, sau în înțeles ideal: a se dezonora cu fapte și mai ales vorbe spurcate și rușinoase."

v. [1]*Bălegar*.

BĂLEGĂRÎRE.
BĂLEGĂRÎT. } — v. *Bălegăresc*.

BĂLEGÒCI s. **BĂLIGÒCI**, s.m.; sobriquet pour un homme malpropre, saligaut. M u r d a r, s o i o s, însă numai ca poreclă. Din b a l e g ă prin sufixul pejorativ deminutival -o c i, scăzut din -a c i.

Zapis muntenesc din 1674 *(Cond. ms. a episc. Buz.*, t. I, p. 303, în Arh. Stat. din Buc): „au cumpărat Dumitru Chivărariul ocină de la Mihăilă fecorul lui Stan *Băligocîu* ot Stănceștĭ..."

c. *Balegă*. — *-aci*. — *-oci*. — *Murgoci*.

BĂLEGÒS s. **BĂLIGÒS, -Ă**, „1. plein de fumier, 2. mou comme la bouse" (Damé). Laurian-Massim: „*Bălegos* = plin de balegă, amestecat cu b a l e g ă în mai mare sau mai mică cantitate".

Este interesant un sat întreg purtînd epitetul puțin măgulitor de *Bălegoși*.

Act muntenesc din 1706 *(Cond. ms. a episc. Buzău*, t. II, f. 311 a, în Arh. Stat. din Buc.): „și dintr-acea piatră să apuce pe muche în sus păn' în deal în hotarul Grabicinii și a *Bălegoșilor*..."

Alt act din 1719 *(ibid.*, f. 319 a): „tréce peste apa Slănicului și să împreună cu moșiile *Bălegoșilor...*“

Apoi într-un act din 1665 *(ib.*, f. 379 b): „din *Băligoși* Ion sin Stan și din Schéi Tudor...“

v. *Balegă. — -os.*

BĂLEGÙȚĂ s. **BĂLIGÙȚĂ** (plur. *bălegute, băligute)*, s.f.; diminutiv de b a l e g ă fiente (Laurian-Massim).

v. *Balegă. — -uț.*

BĂLÈNI, s.m.pl.; t. de géogr.: nom de certains villages en Roumanie. Frunzescu *(Dicț.*, 22) indică în Moldova un singur sat *Băleni* în Covurlui, iar în Muntenia un sat *Băleni* în Mehedinți, unul în Gorj, unul în Ilfov și două mari sate învecinate în Dîmbovița: *Bălenii*-Pămînteni și *Bălenii*-Serbi. Numai aceste două din urmă reprezintă un interes istoric, fiind într-o strînsă legătură cu ilustra familie boierească a B ă l e n i l o r, care ne apare ca stăpîni acolo deja în secolul XVI și poate chiar mai denainte. În topografia din secolul trecut a generalului Baur *(Mémoires sur la Valachie*, Francf., 1778, p. 161) aceste sate se numesc *Băleni*-de-Sus și *Băleni*-de-Jos, cu interesantul adaos: „deux villages avec des églises et des maisons de Boyards“ — biserici și mai ales c a s e b o i e r e ș t i v e c h i, cari nu știm dacă mai există încă și astăzi, cînd ambele sate sînt proprietatea d-lui G.Gr. Cantacuzino. Ar fi important de a se cerceta, ceea ce nouă ni-a fost peste putință. Ne întoarcem la numele. *Băleni* este un plural din B ă l e a n, care la rîndul său derivă din B a l ă, adecă B ă l e a n însemnează un om venit din localitatea numită B a l ă. Pe cît știm, în România se află numai două sate cu acest nume, ambele în Mehedinți în apropiare unul de altul: Bala-de-Sus în plaiul Cloșani și Bala-de-Jos în plasa Motru-de-Sus. B ă l e n i i de acolo sînt toți moșneni, dar strîmtorați în locurile lor, săraci și siliți a emigra din cînd în cînd pentru a-și căuta mijloace de hrană pe aiuri. Este de crezut că *Bălenii*-de-Sus și *Bălenii*-de-Jos din Dîmbovița sînt o veche colonie din cele două B a l e oltenești, deci — direct sau indirect — și *Bălenii* de pe aiuri. În orice caz, acea colonie devenise în curînd o moșie de baștină a familiei B ă l e a n u, care și ea se trăgea din Oltenia, fiind o ramură din casta Basarabilor. Este de observat că în secolul XVI, și chiar în prima jumătate a secolului XVII, membrii acestei familii se numeau totdauna „de *Băleni*“, deși fiecare poseda în *Băleni* numai cîte o părticică și fiecare avea mai multe moșii mari întregi în afară. Aceasta pare a însemna că toți boierii B ă l e n i priveau *Bălenii* ca adevăratul cuib strămoșesc al neamului lor. Mai este de observat că-n vechime între țăranii din *Băleni* și între acești stăpîni ai lor exista un fel de intimitate patriarcală, ceva ca în clanurile scotlandeze. Așa într-un act de hotărnicie din 1736 *(Cond. ms. a mănăstirii Nucetul*, p. 158 și 162, în Arh. Stat. din Buc.) o samă de locuitori din *Băleni* mărturisind despre hotare în defavoarea lui Mateiu Băleanu, boierul răspunde: „acești[i]a sînt slugile cele bătrîne de la moșiia mea, și pe unde vor mărturisi acești bătrîni, pe acolo să se pue pietrile, că s î n t o d i h n i t“, urmînd apoi iscăliturile: „Gherghe părcălab ot *Băléni* crescut în casa boerească, uncheaș Dumitru ot *Băléni* om de casa boerească“ etc.

v. *Băleanu — Boier.*

BĂLÈRCĂ. — v. *Barilcă.*

BĂLERCÙȚĂ (pl. *bălercuțe)*, s.f.; petit baril, tonnelet. B u r i a ș. B u t o i a ș.

Ghicitoarea bucovineană despre „oul" (Sbiera, *Povești,* p. 321): „Am o *bălercuță* cu două feluri de băuturi în ea și nu se amestecă".

v. *Barilcă.*

BĂLÈSCU (plur. *Bălești)*, s.m., n. pr. de famille. Formațiune patronimică din numele masculin personal B a l e.

La 1593, un român în Rîmnic: *Bălescul (Doc. Rom.* I, nr. 63, în Arh. Stat. din Buc.).

v. *Bale. — Bălești.*

BĂLÈȘTI, s.m. pl.; t. de géogr.: nom propre de certains villages roumains. *Bălești*, ca nume de sat, se găsește în Moldova și-n Țara Românească. Este pluralul topic de la numele propriu personal B ă l e s c u, formațiune patronimică din B a l.e.

Băleștii din Oltenia se menționează deja în crisovul din 1429 dat mănăstirii Tismana de împăratul Sigismund (Venelin, *Vlacho-bolgarskiя gramaty*, p. 56) și în crisovul lui Vlad-vodă din 1493 (Miletić et Agura, Дако-романитѣ, p. 133). Într-un act oltenesc din 1650 *(Doc. Rom.* I, nr. 188, în Arh. Stat. din Buc.) boierul „Oprea postelnic ot *Bălești*" are următoarea pecete:

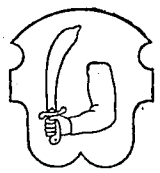

Act vrîncean din 1676 *(Doc. Rom.* I, nr. 79, în Arh. Stat. din Buc.): „au cumpărat Apostol sînŭ Dănilă ot Vrancĭa de la Neculaĭu Mertic de *Bălești* o vie..."; și mai jos: „Neculaĭu Dărjan ot *Bălești* și Toader Pépine ot tam..."

Despre *Băleștii* din Vaslui, d. Chiriță *(Dicț. geogr.*, 18) zice: „Se spune că pămîntul răzășesc din bătrîni se împărțea în două răzășii: una a unui răzăș Dima și alta a unuia Picioroagă; partea de pămînt a lui Dima se numea Domnești, iar a lui Picioroagă — *Bălești*".

v. *Bălescu.*

BĂLȚ. — v. *Beleț.*

BĂLFÈU. — v. *Bulfeu.*

BĂLGĂR (plur. *Bălgari*), s.m.; t.de géogr.: Bulgare. La mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 24, f. 236 b: „șo-ĭ dzâsă: vedzŭ oștile a uniĭa și a alțâĭa părț? și elŭ ĭiace: vădzŭ, Doamne, ĭacâ greciĭ tae pre *bălgari*...“ Deși pe aceeași foaie citim: „Nichiforŭ asupra b u l g a r i l o r ŭ mĭarsâ...“ totuși variantul cel cu -ă- nu este o eroare de tipar, de vreme ce el reprezintă forma cea indigenă bulgărească a cuvîntului: Бѣлгаръ. De altmintrelea, românii pînă-n timpii moderni nu obicinuiau a numi pe bulgari nici *bălgari*, nici b u l g a r i, ci le ziceau totdauna ș c h i a i (= ‘clavi,.

v. *Brașov*. — *Bulgar*. —*Șchiau*.

BĂLGĂRÀD. } — v. *Belgrad*.
BĂLGRÀD. }

BĂLHÀC sau **BULHÀC** (plur. *bălhacuri, bulhacuri)*, s.n., și **BĂLHOACĂ** (plur. *bălhoace)*, s.f.; marais, flaque, bourbier. M o c i r l ă. S m î r c. R o v i n ă. S m o l n i ț ă. N ă m o l...

1. Sub forma neutră, cea mai obicinuită:

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 153: „Apele cele mai bune de topit sînt tocmai acele în care obicinuiesc și moldovenii a topi; așa sînt toate b ă l ț i l e, toate b a h n e l e, *bulhacurile* și apele stătătoare...“

I. Creangă, *Scrieri* I, p. 75: „Pornește el și se tot duce înainte pe niște ponoare, pînă ce dă peste un *bulhac*. Și numai ce iată că vede în *bulhac* o scroafă cu doisprezece purcei, cari ședeau tologiți în g l o d...“

Doina cu blăstem din Moldova:

„Și-ncă te-oi mai blăstema,
Foc din gură mi-a pica,
Să ai casa racului
În fundul *bulhacului*
Și hrana gîndacului
În vîrful copacului...“

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 73, 175)

Doină din Covurlui:

„— Cuculeț cu pene verzi,
Ce nu vii să ne mai vezi?
Vara vii, vara te duci,
Mă mir iarna ce mănînci!
— Mănînc putregai de fag
Și beau apă din *bulhac*
Și cînt codrului cu drag!...“

(P. Boureanu, c. Tîrgu-Bujor)

Crisov de la Ștefan-vodă Tomșa din 1623 *(Cond. ms. Asaki*, t. I, f. 25, în Arh. Stat. din Buc.), numile mai multor bălți: „Rătundul i Cărligatul i Cărligățelul i Vlaĭcul i *Bălhacul*...“

B. Iorgulescu, *Dicț. geogr. al jud. Buzău*, p. 40: „*Bălhacu* (Lacul Călugărilor), lac în cătunul Cotu-Ciorii, format din mai multe basine legate între ele prin viroage...“

2. Sub forma feminină:

A. Vlahuță, *Nuvele*, p. 109: „copilul înainte și surioara după el, ș-amîndoi își tîrăsc picioarele în niște ciobote mari și grele, pline vecinic pe din afară și pe dinlăuntru de noroiul *bălhoacelor* de prin mahalale...“

Bălhac și *bălhoacă* sînt formațiuni deminutivale prin sufixul -a c. Alăturea cu ele mai există o formațiune b ă l h u i, cu sufixul -u i, care are o funcțiune mai mult augmentativă.

„B a l h u i, sinonim cu m o c i r l ă și cu n ă m o l, numește poporul pămîntul înmuiat peste măsură cu apa ce vine de pe scursura unei văi mari sau mici; cînd oamenii trec prin astfel de locuri cu carul sau numai cu vitele slobode, se înnomolesc sau se scufundă, încît abia cu mare greutate ies afară. Cînd b a l h u i u l nu e adînc, ci numai de 1-2 decimetri, atunci se cheamă ș l e a f sau t u r b u c a l ă“ (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

v. *-ac.* — *-ui.*

Cuvîntul dară, sub diferitele sale forme, circulează în România întreagă, așa că, despărțind sufixurile, tulpina b a l h trebui să fie la noi veche.

Cihac *(Dict.* II, 8) cunoaște numai forma neutră *bălhac* sau *bulhac*, pe care, fără nici o rezervă, el o identifică cu b ă l ‥ a c din b a l t ă, ca și cînd trecerea lui *t* în *h* ar fi ceva foarte obicinuit în fonetica română, pe cînd o asemenea trecere este o absolută imposibilitate.

În aparență *bălhac*, *bălhoacă*, b ă l h u i ar putea să aibă a face cu b a l t ă într-un mod indirect, anume prin fenomenul contaminațiunii între sinonimii b a l t ă și b a h n ă, ceea ce e cu totul independinte de legile fonetice ale graiului. Această ipoteză s-ar putea sprijini pe următorul fapt pozitiv:

În districtul Mehedinți se află o plasă numită B l a h n i ț ă, după numele părîului, B l a h n i ț ă. În secolul XV, într-un crisov din 1429 (Venelin, Блъхо-болгарския граматы, p. 56), aceeași plasă se numea B l a t n i ț ă: Блатница, Блатничко сѣдство. Este învederat că aci slavicul блат = b a l t ă a trecut cu timpul în блъх- nu prin *t* = *h*, ci prin confuziune cu b a h n ă. Să fie oare tot așa pentru *bălhac*, *bălhoacă*, b ă l h u i? Noi credem că nu.

În adevăr, între „Blahniță = Blatniță“ pe de o parte și între *bălhac* = b a l t ă + b a h n ă pe de alta, analogia e foarte depărtată, dacă vom admite că există o analogie. „Blatniță“, din paleoslavicul блато, era la noi un termen administrativ cărturăresc în care poporul nu mai recunoștea pe românizatul b a l t ă, și astfel îi căuta o înrudire cu poporanul b a h n ă, la deminutiv b a h n i ț ă. Confuziunea era înlesnită aci prin perfecta asonanță între „blatniță“ și între „bahniță“. O asemenea asonanță lipsește cu desăvîrșire între *bălhac* și între b a h n ă, chiar dacă între ambele vom pune la mijloc sinonimul b ă l t a c. În scurt, *h* din b a h n ă nu ne explică de loc pe *h* din *bălhac*.

În acest mod, originea cuvîntului rămîne docamdată necunoscută. Pentru acei ce o vor cerceta în viitor, noi ne vom mărgini a indica două poteci:

1. Grupul consonantic *-lh-* în *bălhac*, *bălhoacă*, b ă l h u i, adecă în tulpina b ă l h ă, poate să reprezinte pe un primitiv *o*, ca în s î l h ă din latinul s y l v a.

2. În limba provențală adjectivul b a l c, pentru care nu s-a găsit încă vreo etimologie serioasă, însemnează „umed“, bunăoară în textul

medieval citat de Raynouard *(Lex.* II, 173): „una terra trop b a l e a = une terre très h u m i d e".

v. *Bahlui*. — *Bahnă*.

BĂLHOACĂ. } — v. *Bălhac*.
BĂLHÛI. }

BĂLÎN. —v. *Bale*. — *Bălinești*.

BĂLINDEȚ. — v. *Bolindeț*.

BĂLINÈȘTI, s.m.pl.; t. de géogr.: nom d'un village historique en Moldavie. Sat pe malul Siretului, astăzi în districtul Dorohoi, altădată în al Sucevei, în epoca lui Ștefan cel Mare aparținuse celebrului logofăt Ion Tăutu.

Urechia, *Letop.* I, p. 146: „Bogdan-vodă, dacă au stătut domn, au socotit întâiu să-și întărească lucrurile cu mégieșii și să-și arăte nume bun. Pe învățătura tătâni-seu lui Ștefan-vodă trimis-au la împărăția turcilor pre Tăutul logofătul cel mare cu slujitori, pedestrime dărăbani, de au dus birul zece pungi de bani, și s-au închinat cu toată țeara la sultan Suleiman, împăratul turcesc; iară împărăția, de mare bucurie, cu dragoste i-au primit, și au dăruit toți banii Tăutului logofătului celui mare, și i-au adus în țeară, și s-au apucat cu acei bani de au zidit o iscusită biserică în sat în *Bălinești*, pe Siret în ținutul Sucevii, care trăește și până astăzi...."

Biserica logofătului Tăutu, așa cum se află ea astăzi, o descrie d. Filipescu-Dubău *(Dict. geogr. al jud. Dorohoi*, p. 14) în următorul mod: „Această biserică, construită pe dealul de pe laturea dreaptă a Siretului, este, în afară, de formă lungăreață cu fundurile poligonale; temelia de peatră naltă de un metru de la suprafața terenului, cu două rinduri de petre cioplite la partea superioară; pereții de cărămidă mare și tare; cimentul cu muruială calcarică formează un bloc în total; colțurile toate de jos pînă sus de peatră mare cioplită, precum și brîul de sub streșină de jur împrejur; ferestrele și ușele încadrate cu peatră mare sculptată în ciubuce; tencuiala în genere a dispărut, zidul pretutindene gol, conținînd în trupul său, din loc în loc, olane smălțuite simetric așăzate, pe a cărora funduri în bas-relief se vede marca Moldovei, adecă: zimbrul, steaua, doi delfini și o femeie. Înlăuntrul bisericei se vede că pereții au fost în totul zugrăviți cu chipurile sfinților și tablouri sacre; pe partea din dreapta a părețelui dispărțitor corul de amvonă sînt zugrăvite a-fresco portretele logofătului Ioan Tăutu, a soției sale Margareta și ale fiilor Petrașcu, Ioan și Anastasia, în superbul costum venețian brodat cu aur, cum se vede la portretele și-a altor logofeți mari, ceea ce ar lăsa a se crede că așa era uniforma demnității ce ocupau; cingătoarea cu paftale în petre scumpe, deasupra mantia măreață, cu mînecele despicate și gulerul de samur, iar pe cap tocul cu brodărie de aur în arcade. Pardoseala în peristil are zece morminte, pe deasupra cu lespezi pe cari abia la u n e l e se p o t d i s c i f r a c u g r e u i n s c r i p ț i u n i l e s l a v o n e;
 iar la 3 i m p o s i b i l, f i i n d s t r i c a t e..."

Acele inscripţiuni au fost reproduse de episcopul Melchisedec (*Notiţe istorice*, 1885, p. 293) după copiile făcute de pictorul bucovinean Bucevschi. Cea mai importantă, negreşit, este inscripţiunea de pe mormîntul lui însuşi logofătul Tăutu, şi tocmai ea a dat loc la o gravă eroare cronologică. Iată-o cu traducerea episcopului Melchisedec: „Сѣ ест грѡбъ пана Иѡан Тъѹтѹла велика логофета гдна стефана воеводы. иже и прѣставрс.ѧ влѣт ꙁ҃ѳ мсца..." (1501). (= Acesta este mormîntul panului Ioan Tăutul mare logofăt al domnului Ştefan voevoda, carele a răposat în anul 7009 luna...)"

Episcopul Melchisedec urmează:

„Aci dăm de o greutate: acest mare logofăt Ioan Tăutul moare încă trăind marele Ştefan. Prin urmare, nu este acel Tăutul carele, la începutul domniei lui Bogdan, în anul 1504, a închinat ţara la turci. Letopiseţul nu ne spune numele acestui din urmă Tăut logofătul. Trebuie dar să presupunem că Ioan Tăutul marele logofăt al marelui Ştefan va fi fost tată Tăutului marelui logofăt al lui Bogdan."

Deja mai denainte, la 1874 (*Chronica Romanului*, I, p. 153), episcopul Melchisedec se încercase a despica pe logofătul Tăutu în două personage diferite, sub cuvînt că într-un crisov din 1499 se zice: „панѹ тъѹтѹловн логофет", ceea ce — zice învăţatul prelat — „ne arată că acest T ă u t u l o v era fiul T ă u t u l u i precedent", pe cînd Тъѹтѹловн nu este de loc un patronimic „Tăutulov", ci pur şi simplu dativul slavic, însemnînd „lui Tăutu".

Tot atît de neîntemeiată este şi explicaţiunea epitafului de mai sus, în care după cifra ꙁ҃ѳ s-a şters pe lespede cifra ї. Restabilindu-se această cifră, noi avem ꙁѳї, adecă anul 7019 = 1511, iar nicidecum 7009 = 1501.

În scurt, marele logofăt Ioan Tăutu, care pînă la moarte se glorifică de a fi fost „al lui Ştefan voevoda", a murit în 1511. În adevăr, cu un an înainte, în februariu 1510, noi îl vedem în capul boierilor lui Bogdan-vodă, încheind în Iaşi un tractat de pace cu Polonia, unde este numit: „Ioan Tăutul logofăt" (Hurmuzachi, *Docum.*, *Suplem.* II, vol. I, p. 2, 6).

Din inscripţiunile bisericei din *Bălineşti* se constată că ea fusese zidită înainte de 1500, astfel că pasagiul din cronica lui Urechia nu se rapoartă la însăşi întemeiarea, ci numai la înfrumuseţarea templului.

Tot în districtul Dorohoi se află un sat numit B ă l i n ţ i, care n-are altă importanţă decît numai aceea că cuvîntul derivă din acelaşi nume personal B ă l i n, dar printr-un alt sufix. Mai are încă o însemnătate comică. Printr-o inexplicabilă zăpăceală, poate printr-o glumă a unui zeţar de la tipografie, eminentul agronom Ion Ionescu, în *Agricultura română din judeţul Dorohoi* (Buc., 1866, p. 399), a lăsat să se intercaleze următoarea notiţă: „Aici în B a l i n ţ i s-a găsit a s t ă z i d i m i n e a ţ ă un om bătrîn care s-a spînzurat înfigînd un par în streaşina casei şi legîndu-se cu brîul de gît..."

Un alt sat românesc B ă l i n ţ i se află tocmai în Bănat în regiunea Lugoşului (Hornyanszky, *Geogr. Lexikon*, 1858, p. 22), ceea ce probează că sufixul nu e rutenesc, după cum s-ar putea crede la prima vedere, ci trebui să fie o contracţiune din -u ţ: B ă l i n u ţ.

v. *Boier.* — *Tăutu.*

BĂLÎNȚI. — v. *Bălinești*.

BĂLIȘÒR, -OARĂ, adj.; blondinet. Unul dintre numeroasele derivate din b ă l, format prin dnplul sufix deminutival -i ș -o r, întocmai ca „albișor" din „alb" etc.

În districtul Buzău un vechi sat poartă numele *Bălișoară*.

Zapis muntenesc din 1669 *(Cond. ms. a episc. Buz.*, t. I, p. 481, cfr. p. 455, în Arh. Stat. din Buc.): „6 megiași pe nume: din Gomoești Vasilie Cârlig, din *Bălișoară* Radul Văleluĭ, din Răspopi Ștefan Roșul, din Lipia Neagul..."

Crisov de la Mihnea-vodă din 1580 *(Cond. ms. a episc. Buz.*, t. III, f. 26, 27 etc., în Arh. Stat. din Buc.): „ca să-ĭ fie luĭ satul Cornul *Bălișorului* tot cu tot hotarul până în apa Buzăuluĭ..."

v. *Băl. — -ișor*.

RĂLMĂJÉSC s. BĂLMĂȘÉSC *(bălmăjit, bălmășit; bălmăjire, bălmășire)*, vb.; embrouiller, mettre sens dessus dessous, désorienter, tourner la tête. D. Damé se-nșeală zicînd că această vorbă e un moldovenism și dîndu-i nește sensuri figurate neîntrebuințate.

Lexicon Budan: „*Bălmăjesc* sau *bălmășesc* = permisceo, turbulento".

Laurian-Massim: „*bălmeșire, bălmușire* și *bălmoșire* = a face ca un b a l m e ș, a amesteca, a încurca urît, a ameți".

Din sensul de „amețesc" se desfășoară apoi acela de „perd puterea": „S-a *bălmăgit* = s-a m u i a t" (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Noi am văzut deja originea cea turanică a cuvîntului la români. Este interesantă întrebarea: rusul балмошный sau вабалмошный „étourdi, embrouillé, désorienté", care este izolat, fără nici o familie, vine oare d-a dreptul de la turani? sau nu cumva prin mijlocirea românilor?

v. *Balmeș*. — *Bălmătrucă*.

BĂLMĂJÎRE. } — v. *Bălmăjesc*.
BĂLMĂJÎT. }

BĂLMĂJITÒR, -OARE, adj.; „qui embrouille" (Damé). — v. *Bălmăjesc*.

BĂLMĂJITÚRĂ s. BĂLMĂȘITÚRĂ (pl. *bălmăjituri, bălmășituri*), s.f.; „pêle-mêle, embrouillamini" (Damé). *Lexicon Budan*: „*Bălmăjitură* = colluvies, mixtura".

v. *Bălmăjesc*.

BĂLMĂȘ... — v. *Bălmăj...*

BĂLMĂTRÚCĂ s. BĂLĂMĂTÚCĂ, s.f.; t. culin.: sorte de talmouse. Cuvîntul se aude mai ales în Hațeg și-n Bănat.

„*Bălmătrucă* se face în ținutul Petroșenilor din caș cu apă și făină puțină; alții îi zic și u n t u r u ș“ (P. Olteanu, Trans., Hațeg).

„*Bălmătucă* = caș, unt și puțină făină, fiert în căldare“ (Pr. A. Bociat, Banat, Lugoș).

„*Bălmătucă*, un fel de mîncare din brînză“ (D. Angeloni, Banat, c. Păucinești).

„Între mîncările rustice de aice: chisăliță de tărîță, mazere frămîntată și cu zamă, plăcinte, *bălmătucă*, pupi, scoverzi...“ (N. Trîmbițoniu, Banat, c. Gradiște).

Sinonim cu b a l m o ș, *bălmătrucă* sau *bălmătucă* cuprinde în sine aceeași tulpină b a l m-, dar cu sufixul deminutival atonic -o t ă: b à l m o t ă, ca în „pipotă“, „Albotă“ etc., de unde prin a doua deminuțiune: *bălmătucă* = b ă l m-o t-u c ă. În forma hațegană *bălmătrucă*, *r* este inorganic, ca în „salatră = salată“ etc.

Românul oriental b a l m o t ă, conservat în derivatul *bălmătucă*, este foarte interesant, căci din Pannonia — negreșit prin migrațiunea medievală a românilor de acolo spre Epir — el a străbătut și la albanezi: în dialectul gheghic b u l' m e t „grăsime, unt“, cuvînt pentru care Gustav Meyer (*Alban. Wtb.*, 53) nu găsește o etimologie.

v. *Balmoș*. — *-ot*. — *-uc*. — *Unturuș*.

BĂLMĂTÙCĂ.—v. *Bălmătrucă*.

BĂLOASELE, s.f. plur. artic.; t. de botan. — v. *Bălos*.

BĂLÒI, -OAIE, adj. et subst.; très blond, blond clair. Din b ă l prin sufixul augmentativ -o i. Se întrebuințează mai ales despre animale domestice: boi, cîni etc., în Bănat și-n Hațeg cu sufixul nemuiat -o n ĭ u: *bălonĭu*.

Dicționarul ms. lugoșean circa 1670 (Col. *l. Tr.*, 1883, p. 405): „*Bălony*. Bos albus“.

Zapis muntenesc din 1685 (*Cond. ms. a episc. Buz.*, t.I, p. 241, în Arh. Stat. din Buc.): „oamenĭ moșnenĭ ot Cărlomănești pre nume: Stan i Neagul Scaunul ot Cărlomănești, Ion *Bălotul* i Neagul i Dragomir...“

Băloi — sat în județul Argeș (G. Lahovari, *Dicț. geogr.*, 32).

Tincu-Velea, *Istorioara* (Sibii, 1865), p. 143: „despre vechimea românilor în Vîrșeț, afară de spunerile oamenilor celor încă vii, români, serbi, pot servi numile vechilor familii românești de aici: Barbu, Șerban, Văcărescu, Bogdan, *Băloiu*...“

Crisov de la Constantin Brîncovean din 1694 (*Cond. ms. brîncovenească*, în Arh. Stat. din Buc., p. 49): „Radul Golescu vel agă ca să aibă a ținére și a stăpăni ale dumisale părțĭ de moșie ce are de moștenire și de cumpărătoare la satul Stoeneștii i B a l o ĭ a ș c a i den Dălmănești și den Preotească și den Hrizoae ot sud Prahova...“, unde B a l o i a s c a însemnează „a lui *Băloi*“, ca și „Preotească = a Preotului“. Este foneticește interesant în acest crisov că de patru sau cinci ori, de cîte se repetă cuvîntul, pretutindenea el este cu *a* clar: B a l o i a s c a, ceea ce indică rostirea *Baloi* în loc de *Băloi*.

În Oltenia danțul poporan B ă l u ț a se cheamă uneori „hora lui *Băloi*“, probabil după numele unui lăutar.

v. *Băl. — Bălai. — Băluță.*

BĂLÒS, -OASĂ, adj.; baveux, glaireux, visqueux. Laurian-Massim: „*Bălos* = 1. plin de b a l e; 2. cui curg b a l e multe; 3. de natura b a l e l o r, de ex.: unii pești scot prin scame sau pele o materie *băloasă*“.

Dicționarul ms. lugoșean circa 1670 *(Col. l. Tr.*, 1883, p. 426): „*Bălos* = Biliosus, Phlegmaticus“.

„Vinul poate fi la gust: acru, dulce, pelin, petros și *bălos*“ (N. Mereuță, Tutova, c. Minzați).

„Cu privire la gust, vinul poate fi acru, acriu și dulce sau dulcoag; acelui greu la băut i se zice *bălos*, și acela care are puțin miros i se zice că are iz“ (V. Popa, Covurlui, c. Slobozia-Conachi).

„P o l e i nu se zice pe la noi, dar se zice: g h i a ț ă l i ș t a v ă și p o l i g h i ț ă, sau: e *bălos* locul“ (R. Simu, Trans., c. Orlat).

„Între epitetele poporale ce se dau dracului este și acela de *bălosul*“ (G. Dobrin, Trans., Făgăraș).

De aci în descîntece se întrebuințează, între altele, epitetul: „voi *băloaselor*“, către duhuri rele femeiești.

În botanica poporană, un fel de ciupercă, „agaricus viscidus“, se numește b u r e t e *bălos* din cauza sucului său cleios. Se păstrează pe iarnă, se ferbe și se mănîncă cu usturoi.

Nu știm ce să fie:

„*Băloascle* se numește o iarbă ce se întrebuințează pentru dureri de spate“ (C. Nicorescu, Covurlui, c. Lupești).

v. [1]*Bală.*

BĂLOȘ, n. pr. m. O formă scăzută din B a l o ș, derivat el însuși din vechiul nume personal B a l ă sau B a l e.

Zapis moldovenesc din 1612 *(A.I.R.* I, 1, p. 71): „Toder Buzdug din Sălăvestre și *Băloș* ot tam...“

De aci numele topic B ă l o ș e ș t i *(A.I.R.* I, 1, p. 47).

v. [2]*Bale. — Balș.*

BĂLOȘÈȘTI. —v. *Băloș.*

BĂLOTÈȘTI. — v. *Balotă.*

[1]BĂLTĂC (plur. *băltacuri)*, s.n.; bourbier, mare, flaque. Costinescu: „*Băltac* = baltă mică, lac mic, mocirlos“. Format din b a l t ă prin sufixul deminutival -a c, neutrul *băltac* e sinonim cu femininul b ă l t o a c ă, format prin același sufix scăzut la -o c, și-n opoziție cu augmentativul b ă l t ă u. *Băltac* și b ă l t o a c ă exprimă o nuanță pejorativă, care lipsește în deminutivul b ă l t i ț ă sau b ă l t u ț ă. *Băltacul* inspiră totdauna dezgust.

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 343): „Dacă ajunse la fîntînă, se sperie bahnița, văzînd fata vie nevătămată, iară pe balaur mort într-un *băltac* de sînge".

v. *Baltă*. — *Băltoacă*. — *-ac*.

²BĂLTÀC. — v. *Băltag*.

¹BĂLTÀG s. **BĂLTÀC** (plur. *băltage*, *băltace*), s.n.; hache d'armes, hallebarde, hachette. Laurian-Massim: „*băltac* și *băltag*, armă în forma de secure cu două ascuțișuri, bipennis". Costinescu: „*Baltag*, toporel cu coadă lungă, astăzi se poartă de unii călători la oblîncul șelei".

În popor se rostește mai adesea cu ambii *a* clari: *baltac*, *baltag*, prin asimilațiunea celui netonic cu cel tonic.

„Armele ciobănești sînt: băț sau bîtă, cață și *baltac*" (N. Coman, Buzău, c. Macsenu).

„*Băltag* este un fel de toporaș pus în capul unui băț de corn" (T. Poppescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca; G. Bottez, Iași, c. Șipotele).

Băltagul la români era arma favorită de care haiducul nici chiar la culcare nu se desparte.

Balada *Vălean:*

„Vălcănaș ședea întins
Și cu greu de somn cuprins,
Cu *baltacul* la călcîi,
Cu hangerul căpătîi,
Cu mustața răsfirată
Și cu barba destramată..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 553)

La iarnă, ieșind din codru și așezîndu-se în sat, haiducul scoate și pune la o parte securea *băltagului*, lăsîndu-l numai coadă; apoi la primăvară:

Doina haiducului:

„Dat-a frunza fagului,
Pus-am cruce satului
Și coadă *baltacului*,
Că am gîndul dracului
Asupra bogatului..."

(*Ibid.*, 289)

Mai întîi, securea *băltagului* trebui bine ascuțită.

Balada *Badea:*

„Legătură mi-a făcut
Băltagul să i-l ascut..."

(*Țara-nouă*, 1885, p. 521)

Băltagele sînt nu numai cu toporaș, dar încă ț i n t u i t e sau f e r e c a t e.

Doină voinicească din Bucovina:

„Și-s voinici înarmați bine,
Nu le pasă, zău! de nime,
Căci au arme oțelite
Și *băltage* țintuite..."

(Marian, *Bucov.* II, 163)

Balada *Dobrișan:*

„Cu giubele narămzate,
Cu *baltage* ferecate
Tot cu petre nestimate..."

(Vulpian, *Texturi*, p. 43)

Călare, haiducul își acață *băltagul* la oblîncul șelei:
Doină voinicească:

„Bistrițo, apă de munte!
Bistrițo, șiroi de frunte!
Ce te făcuși Dunăre
Și te umflași tulbure?
De nu pot trece prin tine
Cu *baltagul* la ciochine..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 255)

Pedestru, haiducul se razemă în *băltag*, ca popa în cîrjă.
Balada *Codreanul:*

„În *baltag* se rezema,
Colea-n vale se lăsa,
Colea-n vale la strîmtoare
Unde trec mocani cu sare..."

și mai jos:

„Unde videam săracul,
Îmi ascundeam *baltagul*
Și-i dam bani de cheltuială
Și haine de primineală;
Iar unde zăream grecul,
Mult îmi ardea sufletul
Pîn' ce-i retezam capul..."

Observăm aci o curiozitate. În versul precedinte d. Damé *(Dict.* I, 116) a citit:

„Unde vedeam săracul,
Îmi ascundeam b ă l t u g u l..."

și-apoi fasonează cuvîntul imaginar b ă l t u g, căruia-i dă sensul de „bâton".

În mîna haiducului, *băltagul* este o armă teribilă.
Balada *Năluca:*

„— Ba, bădiță, ba, nu vreu,
Că mă tem de dragul meu...
— Nu te teme, fata mea,
Că el de s-a supăra,

Cu *baltagul* l-oi lovi,
Cu pămînt l-oi învăli..."

Cîntec bucovinean *Păscarul:*

„Eu frumoș îi mulțămii,
Dar apoi mă repezii,
Pusei stînga pe dîrlog
Și-i ținui fugariu-n loc,
Pusei dreapta pe *băltag*
Și-l pupai pe după cap:
El striga,
Se văieta..."

(Marian, *Bucov.* II, 59)

Balada *Vidra:*

„Las' să vie că nu-mi pasă,
Eu că l-oi pofti la masă,
Și de-a mai vrea altă hrană,
I-oi da trei *baltagi* pomană..."

Balada *Stanciu:*

„De ce să mă dau legat?
Muiere-s cu cîrpă-n cap?
Oți Jiean cu comanac?
Știu poterii ce-am să-i fac:
Am pus mîna pe *baltag*
Și m-am vîrtit rotiliță
Ș-am scăpat de-o poteriță..."

(Sevastos, *Cînt. moldov.*, 299)

Hora *Mariția din Ploiești:*

„— Albă ești, frumoasă ești,
Cu bărbatul cum trăiești!
— Trăiesc bine ca cu dracul,
Că ș-aseară mi-a spart capul,
Mi-a spart capul cu *baltacul*..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 316)

Despre o groaznică lovitură de *băltag* la o petrecere între voinici, vorbește crisovul de la Alexandru-vodă Radu din 1624 *(Cond ms. a episc. Buzău*, t. II, f. 460, în Arh. Stat. din Buc.): „această mai sus zisă vie fost-au de baștină a lui Coavăr tatăl Vladului, apoi Vladul au fost băut la o masă cu Șărbea fratele Radului, deci au fost lovit pe Șărbea cu un *baltag* peste o mănă și i s-au uscat mănа; apoi Șărbea au venit înaintea părinteluĭ domniĭ méle Io Radul voevod în rîndul dintăĭ, împreună cu Coavăr tatăl Vladuluĭ, de au dat gloabă domnească 2000 de aspri gata..."

La curtea domnească din Moldova, *băltagul* era într-o vreme semnul caracteristic al agăi, înlocuit apoi prin t o p u z.

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 292: „pănă la Grigorie-vodă în domnia a doua, aga purta *baltag* și cinstea i se păzia la această rînduială; iar atuncea Grigorie-vodă cu testament, care s-au cetit

în spătărie rândueala agăi, au suit agica după vel-comis, dându-i domnul cu mâna lui semn să poarte t o p u z, adecă b u z d u g a n, şi de atuncea s-au numit şi vel-agă..."

Slujitorii palatului domnesc aveau şi ei *băltage*.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 332: „iară Dimitru Saraciul sluga lui Dimitraşco-vodă au năvălit degrabă supt scara despre doamna, unde era închis Iordachi Rusăt vornicul cel bătrîn, şi au lovit lăcata cu *baltagul* de o au stricat-o şi au scos pre vornicul Iordachi afară..."

Negreşit, al nostru *băltac* sau *băltag* este turcul b ă l t à, b a l t a k „hache, cognée, hallebarde" (Cihac, II, 546), de unde însă nu rezultă că românii l-au luat neapărat de la osmanlii; este mai probabil împrumutul din vreun dialect turc medieval, bunăoară de la cumani sau de la pecenegi. Vorbim despre împrumutul cel lexic, căci însăşi arma, fiind una din cele mai primitive, trebuia să fi fost cunoscută mai denainte românilor sub un alt nume.

v. [2]*Băltag.* — *Băltăgaş.* — *Băltăcel.* — [1]*Coman.*

[2]**BĂLTÀG** s. **BĂLTĂGÀN,** s. m.; vent très fort, très violent, très perçant. Frumoasă formaţiune metaforică: vînt puternic = care bate, loveşte, doboară ca un b ă l t a g.

„La v î n t u l c e l m a r e se zice pe la noi *băltagul*" (D. Pop, Trans., Făgăraş, c. Copăcel).

„Vîntului de la răsărit i se zice *băltăgan*" (P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

În variantul *băltăgan* s-a adaos sufixul cel intensiv -a n, dînd astfel cuvîntului o nuanţă şi mai energică decît în simplul *băltag*.

Întrebuinţarea acestei vorbe în Făgăraş şi-n regiunea Brăilei totodată dovedeşte că ea trebuia oarecînd să fi fost răspîndită în întreaga Ţară Românească.

v. [1]*Băltag.* — *Vînt.*

[3]**BĂLTÀG**, n. pr. m. Poreclă analogă cu francezul „Hachette", şi de aceeaşi natură cu poreclele române M ă c i u c ă, B a r d ă etc.

În campania de la Prut din 1711, într-o nenorocită luptă între Dimitrie Cantemir şi între turci, zice Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 118, „a perit şi *Baltag* părcălabul de glonţ".

Act moldovenesc din 1778 *(Cond ms. a episc. Huşi,* t. 5, p. 139, în Arh. Stat. din Buc.): „şi ne-am dus din sus de satul Obilenii la cotul lui *Băltag* la gura unei gărliţe mici..."

v. [1]*Băltag.*

BĂLTÀN.
BĂLTÂNĂ. } — v. *Băltăreţ.* — *Bîtlan.*

BĂLTĂCÈL s. **BĂLTĂGÈL** (plur. *băltăcele, băltăgele)*, s.n.; diminutif de b ă l t a g hache d'armes. Termen dezmierdător pentru b ă l t a c sau
494 b ă l t a g, chiar dacă acesta este de o mărime obicinuită.

Colindă muntenească:

„Scrisă-i marea tulbure
Cam cu nouă vădurele,
Iar în nouă vădurele
Sînt cam nouă corăbiele
Şi stegari cu stegurele
Căpitani cu *băltăcele...*“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 52)

v. ²*Băltac.* — *Băltăgaş.*

BĂLTĂCEALĂ.
BĂLTĂCESC.
BĂLTĂCÎRE.
BĂLTĂCÎT. — v. *Bîltîcăiesc.* — *Bîltîcăială.*

BĂLTĂGÂN. — v. ²*Băltag.*

BĂLTĂGĂŞ (pl. *băltăgaşe*), s.n.; diminutif de b ă l t a g hache d'armes. Ca şi sinonimul b ă l t ă c e l, *băltăgaş* nu însemnează b ă l t a g în sens micşurător, ci în cel dezmerdător.

Doină din Bucovina:

„Mă luai seara pe lună
Cu flintuţa mea în mînă:
Cînd flintuţa mea plesnea,
Un ciocoi se prevălea!
I-aş mai da şi-un pumnuţ bun,
Să-i sară punga din sîn;
I-aş mai da şi-un *băltăgaş*,
Să-i sară vrun gălbenaş...“

(*Familia*, 1873, p. 115)

v. ²*Băltac.* — *Băltăcel.*

BĂLTĂRĂU (plur. *băltăraie?*), s.n.; marais. Cuvîntul ne întîmpină, de nu mă-nşel, numai la d. Damé *(Dict.* I, 116). Este un augmentativ din b ă l t a n, cu *n* trecut în *r*, întocmai ca în deminutivul corespunzător „băltăreţ = băltăneţ“.

v. *Băltăreţ.* — *Băltăreasca.* — *-ău.*

BĂLTĂREASCA, s.f. artic.; t. de choréogr. popul.: nom d'une danse. Un joc sau o horă cunoscută într-o mare parte a României, dar pe care au scăpat-o din vedere atît d. T. Burada *(Almanah muzical*, 1877) precum şi d. Vulpian *(Muzica populară)*.

„Unul din danţurile ţărăneşti de pe aice se numeşte *băltăreasca*“ (Teleorman, C. Popescu, c. Cioara; I. Stănescu, c. Odaea; Olt, S. Alexandrescu, c. Negreşti; Dolj, P. Chiriţescu, c. Poiana; I. San- 495

dulescu, c. Scăești; I. Ionescu, c. Îșalnița; Rîmnic-Sărat, A. Mogoș, c. Obilești; Covurlui, M. Țigăie, c. Folțești).

Numele *băltăreasca* este un rotacism în loc de b ă l t ă n e a s c a, adecă de la B ă l t a n a sau B ă l t a n e în Mehedinți, originea acestui danț poporan fiind probabil din Oltenia, unde este și mai răspîndit.

v. *Băltăreț*. — *Horă*. — *Joc*.

BĂLTĂRÉȚ, -EAȚĂ, s. et adj.; 1. marécageux, qui vient des marais; 2. qui habite près des marais; 3. vent qui souffle du sud et amène la pluie, autan. Laurian-Massim: „*Băltăreț* = 1. locuitor de pre lîngă bălți: *băltărețele* (muierile *băltăreților)* știu mîna luntrile ca și bărbații lor; 2. de baltă, de pe baltă, de lîngă baltă: păserile *băltărețe.*“ Costinescu: „*Băltăreț* = 1. care este de la baltă, care vine despre partea unde se află bălți, ape multe; 2. vîntul care bate despre bălți și care aduce ploaie.“

1. *Băltăreț* ca adjectiv.

„Porcii se deosebesc în: porci de țară și porci *băltărești.* Porcii *băltărești* sînt mai mari decît cei de țară, însă sînt foarte plăpînzi. Ei au urechile lungi și blegoșate, astfel că nu văd în lături“ (T. Popescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

2. *Băltăreț* ca substantiv.

Sensul cel mai obicinuit este acela de „vîntul care suflă despre regiunea Dunării“, o regiune care a purtat din vechime la români numele generic de B a l t ă în opoziținne cu regiunea Carpaților, numită M u n t e. De aceea e bine la Șava Bărcianu: „*Băltăreț* = der Donauwind“.

„*Băltărețul* suflă despre sud; e cald; se mai numește și v î n t d e-l a -n i m e a z i“ (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

„Vîntul care bate despre sud se numește *băltăreț. Băltărețul* este privit ca vîntul cel mai arzător; e însoțit mai totdauna de o ploaie caldă; nu e bun pentru recolte. Este o opoziținne cu vîntul despre nord, numit m u n t e a n u l.“ (P. Theodorescu, Ialomița, c. Șocariciu; M. Popescu, Olt, c. Crăciuna-de-Sus).

Prognostic țărănesc:

„Cînd bate *băltărețul,*
Ia-ți toiagul și săculețul.“

(Dr. Crăiniceanu, *Igiena țăranului*, p. 27)

În antiteză cu m u n t e a n ar trebui să se zică vînt b ă l t e a n, nu *băltăreț*, după cum nu se zice „muntăreț“. Forma b ă l t e a n circulează însă foarte rar ca vorbă comună și nici n-a trecut în dicționare, ci s-a păstrat mai mult în numele personal B ă l t e a n u și în numele a o mulțime de sate B ă l t e n i, atît în Moldova cît și-n Muntenia (Frunzescu, *Dicț. top.*, 27-8). De unde dară sufixațiunea -ă r e ț în *băltăreț?*

Nu s-a putut naște din colectivul b ă l t ă r i e, în care e sufixul pejorativ -r i e, pe cînd *băltăreț* presupune un sufix primar - a r.

Formațiunea b ă l t -ă r e ț este identică morfologicește cu l u n g-ă r e ț, care vine prin rotacism din l u n g -a n, adecă:

lungăreț = *lungan* + *-eț;*

băltăreț = b ă l t a n + -e ț.

În „lungan" sufixul este intensivul -a n, a căruia funcțiune e de a mări sau de a întări o noțiune (v. [3]*-an*): de tot lung. Tot așa prototipul b ă l t a n însemnează: de tot de la baltă, chiar de la baltă. În graiul comun acest b ă l t a n nu se mai aude, dar el ne mai întîmpină în nomenclatura cea topică, adesea foarte prețioasă pentru dezmormîntarea elementelor lexice despărute din circulațiune. Așa în Mehedinți este o localitate B ă l t a n a în plasa Motru-de-Jos, și B ă l t a n e în plasa Dumbrava (Frunzescu). Ceva mai mult, deja Cihac (II, 8) observase că numele de pasere b î t l a n, numită altfel „bou-de-baltă", nu este decît o formă metatetică din b ă l t a n, ceea ce confirmă cele de mai sus într-un mod definitiv.

v. *Baltă.* — *Bălțărău.* — *Bălțăreasca.* — *Bitlan.* — *R.* — *Vînt.*

BĂLȚĂRÎE, s.f.; „grand marécage" (Cihac), grande masse d'eau stagnante. Din b a l t ă prin sufixul colectiv pejorativ -r i e. *Bălțărie* este o mare întindere de pămînt acoperită cu ape stătătoare, pe cînd o mică întindere, prin același sufix -r i e acățat la deminutivul „băltică", se zice b ă l t i c ă r i e.

v. *Baltă.* — *-rie.*

BĂLTĂU (plur. *băltaie* s. *băltăie)*, s.n.; mare, flaque. Laurian-Massim: „*Bălțău* = masă de apă mai mică ca o baltă, dar mai mare ca un băltac". Figurat *bălțău* se aplică la orice licuid, dar totdauna în sensul rău, sufixul -ă u funcționînd obicinuit ca pejorativ.

Basmul *Gheorghe cel viteaz* (Ispirescu, *Legende*, p. 134): „Împărăteasa plecă singură la împăratul. Pe drum, cînd ajunse la locul de luptă, văzu un *bălțău* de sînge și alături o groapă mare unde erau îngropați oameni împărătești..."

v. *Baltă.* — *Băltac.* — *-ău.*

BĂLTE, n. pr. m. Nu ne putem rosti dacă numele personal *Bălte* are sau nu are a face cu b a l t ă, luat ca poreclă B a l t ă: Din *Bălte*, ca și din B a l t ă, poate să derive deopotrivă patronimicul B ă l t e s c u, de unde apoi topicul B ă l t e ș t i, numele unui sat în Prahova (Frunzescu).

Zapis muntenesc din 1741 *(Cond. ms. a episc. Buz.*, t. I, p. 255, în Arh. Stat. din Buc.): „Eu Iane dinpreună cu ciata mea anume Tudor i Mire i On *Bălte...*"

BĂLTEAN. — v. *Bălțăreț.*

BĂLTECEĂ s. **BĂLTECÎCĂ** (pl. *băltecele)*, bourbier, flaque. Ceva și mai mic, sau numit într-un mod mai dezmierdător decît b ă l t i c ă sau b ă l t i ț ă. La Baronzi, *Limba română*, p. 226, este numai *băltecică.*

v. *Băltiță.*

BĂLTECÎCĂ. — v. *Băltecea.*

BĂLTÈNI. — v. *Bălțăreț.*

BĂLTÈSCU.
BĂLTÈȘTI. } — v. *Bălțe.*

BĂLTÌCĂ. — v. *Bălțiță.* — *Bălticărie.*

BĂLTICĂRÌE, s.f.; petite masse d'eau stagnante. Cuvîntul se află la Baronzi, *Limba română*, p. 226.

v. *Bălțărie.*

BĂLTÌNĂ (plur. *bălține*), terrain marécageux près d'une rivière. Loc mlăștinos sau mocirlos lîngă un rîu. Un fel de b ă l t i ș, dar de o natură mai permanentă.

Acte muntenești din 1672 și 1699 *(Cond. ms. a Episc. Buzău*, t. II, f. 26 a și 50 b, în Arh. Stat. din Buc.): „pămînturĭ 4 arătoare dreptu taleri 4, anume unul în lazul Pordeștilor, altul la curmătura Altoeĭ, altul în *bălține* (бълтинѣ) pe malul Tăncabeĭ, altul în gorgane...“

Hotărnicia oltenească din 1749 *(Cond. ms. a mănăstirii Jitianu*, p. 69, în Arh. Stat. din Buc.): „și de acolo pe la capul moșii spre amiază-noapte direpț în ulmi, în crîngul lu Epure, și de acolea drept în *bâltină* (бълтинъ) în hotar, de aciia pe *bâltină* (бѫлтинъ) în jos pe lîngă otarul Bereștilor...“

Cuvîntul vine din slavicul b l a t o, însă printr-o formațiune curat românească, căci slavonește ar putea să fie b l a t i n a, niciodat b a l t i n a.

Așadară, cuvîntul fiind de o formațiune curat românească, este foarte interesant de a-l întîlni, ca un învederat românism, într-un manuscript slavo-bulgar din anul 1263, tot la plural ca și-n actele muntenești de mai sus: „бал'тины“ (Gorsky et Nevostruev, Описание славянскихъ рукописей Моск. Синод. Библ, t. II, part. 2, p. 23). Editorii îl explică prin: „văgăune în cari se scurge apa“ (впадины куда стекаетъ вода). De acolo, ca un exemplu unic, fără nici o lămurire, vorba a trecut la Miklosich *(Lex. palaeosl.*, 11).

Bălțină e aproape sinonim cu r o v i n ă, pe care Cihac (II, 319) îl traduce prin „fondrière, marais, bourbier“ și pe care graiul românesc l-a format din slavicul r o v ŭ, ровъ „λάκκος, fovea“ prin același sufix -i n ă, ceea ce prezintă un paralelism morfologic perfect.

v. *Baltă.* — *Bălțiș.* — *-in.* — *Rovină.*

BĂLTÌȘ (plur. *bălțișe* s. *bălțișuri*), s.n.; terrain bourbeux impraticable dans la saison des pluies. Sinonim cu b ă h n i ș, și de o formațiune analogă prin sufixul -i ș. Definițiunea dată de Costinescu: „*bălțiș* = baltă mică formată prin ploi“ nu e corectă. „*Bălțiș* se zice la un cîmp mocirlos“ (C. Decusară, Tecuci, c. Țigănești). „*Bălțiș* însemnează tot una cu s t u h ă r i e“ (R. Coman, Rîmnic-Sărat, c. Corbu).

Ambele pluraluri *băltişe* şi *băltişuri* ne întîmpină la A. Odobescu, *Scrieri*, t. III, p. 574: „O luptă destul de crîncenă se încăieră acolo, printre r o v i n e l e şi *băltişurile* după malu' Dunării...“

Ibid., t. I, p. 377: „un covor de iarbă fragedă şi măruntă, scăldată p-alocurea de *băltişe* răzlăţate ce se adunase din apele de ploaie...“

v. *Baltă*. — *Băhniş*.

BĂLTÎŢĂ (plur. *băltiţe*), s.f.; petit lac, marais. Deminutiv dezmierdător din b a l t ă prin sufixul -i ţ ă, pe lîngă care se aude cu acelaşi sens şi b ă l t i c ă prin sufixul -i c ă, ba încă b ă l t u ţ ă şi b ă l t u c ă prin sufixurile -u c şi -u ţ.

Zapis muntenesc din 1751 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurez*, f. 564, în Arh. Stat. din Buc.): „această livéde mérge în lung din ciutăriia domnească pănă în livadea ce au cumpărat dumnealui vornicul Pascale de la popa Ispas, şi în lat mérge din *băltiţă* pînă în mărăcinii de preste drum...“

Crisov de la Scarlat Ghica din 1752 despre o localitate de lîngă Prut din districtul Lăpuşnei *(Cond. ms. a Episc. Huşi*, t. 4, p. 83, în Arh. Stat. din Buc.): „să începe moşiia de iasta parte de Prut din mijlocul şesului din balta Simii din giumătate de toană şi cuprinde o *băltiţă* Hăjdeu şi altă *băltiţă* nouă din sus de Hăjdeu ce s-au făcut, şi în gios pănă în cracii Lungului...“

Figurat, doina bucovineană *Paserea străină:*

„Am în inimă un spin
Ş-o *băltiţă* cu venin...“

(Marian, *Bucov.* II, 26)

v. *Băltuţă*.

BĂLTOACĂ s. **BĂLTOAGĂ** (plur. *băltoace*, *băltoage*), s.f.; mare, bourbier, flaque. Laurian-Massim: „*Băltoacă*, aceeaşi însemnare ca şi b ă l t a c, cu diferinţa însă că *băltoaca* uneşte în sine şi ideea de profunditate: am scăpătat într-o *băltoacă* în care era să mă-nec“. Etimologiceşte, neutrul b ă l t a c prin căderea sufixului -ac la -o c deduse naştere unui neutru b ă l t o c, al căruia plural feminin b ă l t o a c e a făcut apoi să se nască prin analogie singularul feminin *băltoacă*.

„Poporul rostește dopotrivă *băltoacă* şi *băltoagă*“ (G. Creţu, Iaşi, c. Teuteşti).

Basmul *Stan Bolovan* (Reteganu, *Poveşti ardeleneşti* IV, p. 23): „Cînd a fost lîngă sat, dă pe neşte ţigani pescuind într-o *băltoacă*. El, în loc să-şi ţină drumul, se bagă-n *băltoacă* şi prinde peşti cu ţiganii. Şi stă pînă de cătră seară. Dar cînd merge acasă cu cîţiva pescuţi, însă fără de pungă, căci o scăpase-n *băltoacă*...“

Doina moldovenească:

„Foaie verde ş-o gherghină,
Rage-un bou într-o grădină,
Ies-o fată şi-l îngînă.
Taci, fată, nu mă-ngîna!
Cît îmi trăia soţia,
Beam apa izvoarelor,

Păsteam iarba munților,
Da de cînd ca mi-a perit,
Beau apa *băltoagelor*,
Pasc iarba priloagelor..."

(*Șezătoarea*, 1893, p. 236)

v. *Baltă*. — *Băltac*. — *-ac*. — *-oc*.

BĂLTOAGĂ.
BĂLTÒC.
BĂLTÒG. } — v. *Băltoacă*.

BĂLTÒS, -OASĂ, adj.; marécageux. Laurian-Massim: „*Băltos* = plin de b ă l ț i, coperit de multe b ă l ț i, vorbind de locuri; d. ex. ținut *băltos*".

v. *Baltă*. — *-os*.

BĂLTÙCĂ. — v. *Băltuță*.

BĂLTUIALĂ. — v. *Băltuiesc*.

BĂLTUIÈSC *(băltuit, băltuire)*, vb.; se déverser, inonder, se répandre au dehors (en parlant de l'eau). Se întrebuințează mai ales reflexiv: a se *băltui:* după atîtea ploi rîul s-a *băltuit*, ieșind din maluri; dar se poate zice și activ: după atîtea ploi, ieșind din maluri, rîul a *băltuit* tot împregiurul său. A *băltui* însemnează literalmente: a face b a l t ă, cu sufixul verbal denominativ -u i e s c. Este un termen foarte plastic, care însă se aude rar.

Lexicon Budan: „*Băltuiesc*, mă *băltuiesc* = inundo, exundo, austreten, überströmen oder schwemmen".

Substantival: b ă l t u i r e a, b ă l t u i t u l, b ă l t u i a l a apelor.

v. *Baltă*. — *-uiesc*.

BĂLTUÌRE.
BĂLTUÌT. } — v. *Băltuiesc*.

BĂLTÙȚĂ (plur. *băltuțe)*, s.f.; petit lac, petit étang. Se deosebește numai prin sufix de b ă l t u o ă, b ă l t i c ă, b ă l t e c i c ă, b ă l t i ț ă, avînd același sens dezmierdător.

Țichindeal, *Fabule*, 1814, p. 136: „Doao broaște petrecea într-o *băltuță;* însă acéia uscîndu-se vara de căldură au pornit mai departe să caute apă..."

v. *Băltiță*.

BĂLȚĂR (plur. *bălțari*), s.m.; celui qui fait ou qui vend des lacets, des bandes. Laurian-Massim: „*Bălțar* = care face sau vinde b a l ț e".

Act muntenesc din 1648 *(Cond. ms. a episc. Buz.*, t. II, f. 299, în Arh. Stat. din Buc.): „Badea săn Răzbicev i Dragomir *bilțar* ot Fureștĭ..."

v. *Balț.* — *-ar.*

BĂLȚĂRE. — v. *Bălțez.*

¹BĂLȚĂT, -Ă, adj.; bigarré, bariolé, tacheté, grivelé; homme ayant une dent proéminente; fig. inconstant, instable, versatile. Laurian-Massim: „Participiu pasiv din b ă l ț a r e, cuvîntul *bălțat* a devenit curat adjectiv și înseamnă: I. În înțelesul cel mai uzual, aplicat la vite: 1. mai des la boi și la vaci cu păr în genere negru, sau de altă față, numai să fie închis: — *a)* încins pe la mijloc cu un brîu sau b a l ț de păr alb, de ex.: vaca noastră a născut un viței *bălțat;* boii așa *bălțați* sînt mai rari; de aci proverb: a umbla după boi *bălțați*, a vrea boi *bălțați* = a dori lucruri anevoie de căpătat; nu ești tu mai *bălțat* ca alții = nu ești mai distins, mai bun; — foarte des ca substantiv, lăsînd să se înțeleagă cuvintele bou sau vacă: hăis Joian, cea *Bălțat! Bălțata* noastră rămîne stearpă și est-timp. — *b)* mai rar: cu pete albe pe diferite părți ale corpului, pete însă cari să aibă o mare întindere, așa încît să-nfățoare părți însemnate din corp, fiindcă la din contra vita n-ar mai fi *bălțată*, ci p e s t r i ț a t ă. — *c)* dacă boul sau vaca au în genere păr alb, atunci, ca să merite numele de *bălțat*, cată să aibă la mijloc, sau pe alte părți, fășii de păr negru sau de altă față închisă. — 2. după aceleași norme se aplică *bălțat* și la cai, cu diferința numai că iepele și caii *bălțați* fiind și mai rari ca boii și vacile *bălțate*, cuvîntul *bălțat* nu se zice pentru cai în mod absolut, fără substantiv, cum se zice pentru boi; *bălțatul*, *bălțata*, luate așa absolut, se înțeleg pentru bou, pentru vacă, iară pentru cal sau iapă cată să se zică: iapă *bălțată*, cal *bălțat.* II. În înțeles metaforic și mai rar: 1. de culori cari nu sînt bine precise, întunecat, vînăt, în doi peri etc.; 2. de stofe, pereți, tabeluri etc. colorate cu diverse culori, rău și fără artă combinate între dînsele; 3. de opere și producte ale spiritului, în cari întră idei luate de la răsărit și de la apus, fără nici o legătură între dînsele."

I. *Bălțat* despre animale domestice.

Să lămurim mai întîi că se aplică nu numai la boi și la cai, după cum s-ar înțelege din Laurian-Massim, ci de asemenea la oi și la capre.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Genes.* XXX, 33, 35.

„.... Tot ce nu va fi *bălțată* și alb întru capre și murg întru miei furat va fi cătră mine..."

„Și împărți întru zăoa acéĭa țapiĭ cei *bălțați* și cei albi și toate caprele céle *bălțate* și albe..."

„Omne quodcumque non fuerit s p a r s u m et subalbum in capris, et fuscum in agnis, furto ablatum erit apud me..."

„Et separavit in die illa hircos s p a r s o s et subalbos, et omnes capras s p a r s a s et subalbas..."

Tot aşa în *Biblia* din Blaj, 1795: „tot ce nu va fi *bălţatŭ* şi alb în capre şi săinŭ în mieĭ..."

Balada *Iancul mare:*

„Ia voi, turcilor, să-mi daţi
Vro cincizeci de boi *bălţaţi*,
Cu v ă r g i n e g r e p e s p i n a r e,
R o t o g o a l e
P e s u p t p o a l e..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 481)

Doina *Aoleo:*

„Vaca fuge,
Boul muge:
Ho, *bălţato*! na boiastră!
Staţi că nu e boala voastră,
Ci e chiar nevasta noastră!..."

(Alex., *Poez. pop.*[2], 352)

Pe acelaşi motiv satiric, cîntecul muntenesc *Naşul şi finul:*

„Merg cu toanta la obor,
Fug vacile de s-omor,
Gîndesc că e boala lor!
D-apoi un viţel *bălţat*
A rupt funea ş-a scăpat
Ş-a fugit pîn-a crăpat!..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 353)

Variantă:

„Iar viţelul cel *bălţat*
A fugit pîn-o crăpat..."

(*Şezătoarea*, 1893, p. 236)

Altă variantă:

„Ş-avui ş-un viţel *bălţat*,
Ş-a rupt cornul ş-a scăpat,
Ş-a fugit
Pîn-a plesnit..."

(*Ibid.*, 1892, p. 139)

„*Bălţat* despre culoarea vitelor = jumătate negru, jumătate alb" (R. Simu, Trans., c. Orlat).

„*Bălţat* = care are o vargă preste trunchi" (P. Olteanu, Trans., Haţeg).

„La boi *bălţaţi* li se zice f l o r e n i; cînd le este numai coada *bălţată* — c u d a l b i" (I. Bejan, Covurlui, c. Smulţii; v. Mircea, Iaşi, c. Copou).

v. *Codalb.* — *Florean.*

„La un cal *bălţat* se zice p a g" (D. Andriescu, Iaşi, c. Hermeziu).

v. *Pag.* — *Bălţuică.*

II. *Bălţat* despre alte animale.

La nunta țărănească, cînd vornicul miresei aduce o copilă de 4—6 ani, vornicul miresei zice:

„Pe d-voastră vă rugăm
Ca ciuta moțată,
Sub barbă *bălțată*,
Cu tundra neagră îmbrăcată,
Cu cizme roșii-ncălțată,
Să ni-o arătați..."

(Marian, *Nunta*, 428, 481)

Uneori în loc de *bălțat* se întrebuințează compusul î n b ă l ț a t:

„La cap cam bițată,
Sub barbă-n b ă l ț a t ă..."

(*Ibid.* 420)

unde este interesantă, ca fenomen de analogie, trecerea din „moțat" în „bițat" prin asonanță inițială cu *bălțat*.

Delavrancea, *Între vis și viață*, p. 130: „Grîul înfrățise pe brazdă, trecuse d-o șchioapă și, de s-ar fi dat afund ciocîrliile în stuful lui, și-ar fi ascuns și trupul cît un pumn, și ciocul limbut, și moțul *bălțat* ca și cum ar fi încondeiat de mîna omului..."

A. Odobescu, *Scrieri*, t. III, p. 181: „dumbrăvence cu aripi verzi, pupăze cu creste *bălțate*, grauri p e s t r i ț i, sitari, dropii și ierunci, toate picau ca fermecate, cînd ieșea el la vînătoare..."

Ibid., p. 42: „Erau unsprezece bursucei, cari se zvîrcoleau, chițăind și mierlăind sub ugerul mamei, unii negri, alții murgi și alții *bălțați*..."

v. *Bălțoi.* — *Bălțui.*

III. *Bălțat* despre oameni și lucruri.

Balada *Iancu Jianul:*

„Frunzuliță lemn uscat,
Aoleo, c i o c o i *bălțat*,
Sînt trei ani de cînd te cat,
Sînt trei ani ș-o săptămînă
Pîn'te dobîndii la mînă..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 293)

Cîntec poporan din Gorj:

„— Fie maică!... Eu mă duc
După ăst voinic haiduc,
Că mă topesc după el,
Mult e mîndru voinicel,
Ș-o să-mi facă norocul!
— Arde-l-ar să-l arză focul!
Norocul lui e *bălțat*,
De l-aș vedea spînzurat!..."

(*Col. l. Tr.*, 1873, p. 53)

Alexandri, *Creditorii*, sc. 4:

„Alecu: O! Aglăiță, Aglăiță! Dumnezeu trebuia să te facă împărat ca să scapi lumea de creditori... Acum sînt sigur că nu m-or mai opri pînă mîni.

Aglae: Ba zău, nu prea... că bate nu știu cine la ușă.

Alecu: Încă o l i g h i o a i e *bălțată!*..."

Basmul *Cele douăsprezeci fete* (Ispirescu, *Legende*, p. 242): „Apoi se cununară și trăiră o viață fericită, cum se trăiește pe lumea noastră asta *bălțata*...“

Rădulescu-Niger, *Rustice* III, p. 177: „Lui popa Toader nu-i păsa. Îi venise feciorul, care era soldat în Dobrogea, și nu se mai sfîrșeau chefurile de trei zilei și trei nopți. Hei, dar toate au capăt pe l u m e a a s t a *bălțată*. După ce trecură ale trei zile ca trei ceasuri, feciorul popei se porni iar la Dobrogea...“

Lexiconul Budan ne mai dă pe *bălțat* cu sensul de c o l ț a t, adecă un om avînd printre dinți unul mai mare, care iese ca un colț între ceilalți: „cui dens deformiter prominet, dem ein Zahn unförmlich hervorragt“.

Fie într-un sens, fie în altul, în orice caz cu o nuanță ironică, mai multe sate în România poartă numele de B ă l ț a ț i: în Mehedinți, în Rîmnic-Sărat, în Teleorman, în Olt, în Vaslui (Frunzescu).

v. *Bălțățel.*

Bălțat este o formă participială a verbului b ă l ț e z, derivat din substantivul b a l ț „bande, bandelette, bandeau“ = lat. b a l t e u m „ceinture, ceinturon, sangle“. De aci, din semnificațiunea cea fundamentală de „încins“, următoarea desfășurare de sensuri ulterioare:

1. purtînd o curea de altă culoare: bou *bălțat*, cal *bălțat* etc.;

2. nu de aceeași culoare, deci nestatornic, nesigur, rău: om *bălțat*, ciocoi *bălțat*, lumea *bălțată*, noroc *bălțat* etc.

În primul sens, *bălțat* se confundă uneori cu p e s t r i ț, v î r g a t, t ă r c a t. În sensul al doilea este un idiotism care nu poate fi înlocuit printr-un alt cuvînt fără a se perde energia și plasticitatea expresiunii.

v. *Balț.* — [2]*Bălțat.* — [3]*Bălțat.* — [4]*Bălțat.* — *Bălțez...*

[2]**BĂLȚÀT**, n. pr. m.; sobriquet ayant le sens de Bigarré ou Bariolé.

Zapis moldovenesc din 1757 *(Cond. ms. a episc. Huși*, t. 4, f. 62, în Arh. Stat din Buc.): „Adam Luca sulgériul încă l-au cumpărat de la Pavăl *Bălțatul* izbașea și de la Ifrim *Bălțatul* și de la Artenii *Bălțatul*, feciorii lui Apostol *Bălțatul* izbașa, și întrebînd noi pe acești răzeși...“

Din *Bălțat*, prin patronimicul B ă l ț ă t e s c u, vine numele topic al marelui sat B ă l ț ă t e ș t i din Moldova.

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 426: „au trimis Grigori-vodă pe sub munte, la Suceava, la Cîmpulung, la Neamț, la B ă l ț ă t e ș t i și la Grumăzești, la Bacău, la Comănești, de au strîns oaste tineri cu sinețe, ca vro trei-patru sute, de le da bani leafă...“

Axinti Uricarul, *Letop.* II, p. 186-8, povestește ciudatul proces pentru B ă l ț ă t e ș t i între mănăstirea Hangu și între familia Cantacuzin la 1715, un proces pe care Nicolae-vodă Mavrocordat l-a hotărît în favoarea călugărilor și după aceea — ceva și mai ciudat — a dăruit acea mănăstire cu B ă l ț ă t e ș t i i cu tot patriarhului Samuil din Alexandria, petrecător pe atunci în Moldova și care s-a și grăbit, firește, să se răpeadă „de au văzut mănăstirea ce i-au închinat-o Nicolai-vodă și ț a r a“.

v. [1]*Bălțat.*

[2]BĂLȚAT, s.m.; t. macédo-roumain: veillée de campagne. Ş e z ă t o a r e.

Bolintineanu, în *Macedonele* sale, are o idilă intitulată *La bălțat:*

„În serile de iarnă, la Meţova frumoasă,
Păstorii se adună cu toţii la un loc.
A tinerimii floare acolo e voioasă.
Lucrează, cîntă, joacă în casă lîngă foc.
Dar pînă să nu joace, cîntări de dor ei cîntă.
Deci iată cum o dată *bălțat*-a început..."

În notă, Bolintineanu zice: „*Bălțat*, nume ce românii din Macedonia dau unor adunări de seară între dînşii, ceea ce în România noi chemăm c l a c ă. Ei se adună în scopul de a lucra în comun pentru vreun nefericit; de multe ori pentru a face trusoul unei fete sărace ce are să se mărite. În aceste adunări ei danţă, cîntă sau spun basme, cinează..."

Numele de *bălțat* să aibă oare aci înţelesul de adunare sau petrecere p e s t r i ţ ă, un fel de t u t t i - f r u t t i? Dr. Obedenaru *(Dicț.*, ms. în Acad. Rom., t. II, p. 516) aduce un alt termen macedo-român şi mai curios: „C i c n a - p r e f t i, origine inconnue = şezătoare de fete, veillée, réunion de jeunes filles qui a lieu le soir, et où l'on raconte des histoires, on chante, on se dit des devinettes".

Cuvîntul c i c n a - p r e f t i ni se pare a nu fi altceva decît neogrecul τζικνοπεύτη, pe care Weigel *(Neugr. Wtb.*, 1796, p. 1182) ni-l dă cu sensul de: „der letzte Donnerstag vor Fastnachten, il giovedi grasso". Dar grecii oare l-au luat de la români? sau românii de la greci? aceasta o lăsăm pentru altă dată.

v. [1]*Bălțat.* — *Cicnesc.* — *Clacă.*

[4]BĂLȚÀT. — v. *Bălțit.*

BĂLȚAȚI, t. de géogr. — v. [1]*Bălțat.*

BĂLȚĂTÈSCU.
BĂLȚĂTÈȘTI. } — v. [2]*Bălțat.*

[1]BĂLȚĂTÙRĂ (plur. *bălțături)*, s.f.; bariolage, bigarrure, balzane. Costinescu: „*Bălțătură* = pestriţătură, amestecătură de feluri de colori, de picături". Trebui a se mai adăuga negreşit: *bălțătură* = pata sau cureaua de altă coloare, care face că un animal se zice b ă l ţ a t, adecă are o *bălțătură* pe păr.

v. [1]*Bălțat.*

[2]BĂLȚĂTURĂ, s.f.; t. de botan.: Marrubium vulgare, marrochemin. Acest termen este indicat de d. Damé *(Dict.* I, 116). Doctorul Brîndză *(Prodrom*, p. 398) ne dă numai sinonimii: v o r o n i c, u n g u r a ş, c ă t u ş n i c a - s ă l b a t e c ă. Floarea acestei plante, în adevăr, e pestriţă, ceea ce justifică numele de *bălțătură.*

v. *Cătuşnică.* — [1]*Bălțătură.*

BĂLȚĂȚÈL, -ȚEA, adj.; 1. diminutif de b ă l ț a t bigarré; 2. t. d'agric.: varieté de froment.

Cuvîntul circulează în Oltenia mai ales cu sensul al doilea.

„Numirile grînelor sînt: grîu de Banat, ghirca, arnaut și *bălțățel*" (G. Ionescu, Dolj, c. Coțofenii).

„...grîu c u r a t sau grîu *băltățel*" (P. Ionescu, Dolj, c. Șimnic).

„La grîu *bălțătel* se zice și p e s t r i ț" (D. Poppescu, Romanați, c. Gostaveț).

v. [1]*Bălțat.*

BĂLȚÈSC *(bălțit, bălțire)*, vb.; relâcher, déroidir, détendre. Reflexiv: a se *bălți* „se relâcher". Cihac (I, 22) pune acest verb alături cu b ă l ț e z „barioler", ca derivate deopotrivă din b a l ț, și are dreptate; dar n-are de loc dreptate cînd îl înrudește cu italianul b a l z a r e „sauter, rebondir", care este cu totul de o altă origine (Körting, *Roman. Wtb.*, ad v. *ballizo)*, și nici prin sensul de „sauter" nu se prea apropie de „relâcher". *Bălțesc* și b ă l ț e z s-au desfășurat, fiecare printr-un sufix verbal diferit, din cele două semnificațiuni ale românului b a l ț = lat. b a l t e u m, și anume:

1. semnificațiunea de b a l ț „bandeau", aplicîndu-se la bentele de altă culoare pe părul animalelor dumestice, a dus la sensul de b ă l ț e z „barioler";

2. semnificațiunea de b a l ț „voile de fiancée", avînd în vedere că acest văl se lasă și atîrnă în jos, a dus la sensul de *bălțese* „relâcher".

La participiul adjectivat b ă l ț i t noi vom arăta că diferențiarea cea sufixală nu este primitivă și că la început verbul în ambele sensuri făcea parte din prima conjugațiune.

Tot din b a l ț, pe o altă cale, s-a format prin sufixul -u i e s c un al treilea verb, b ă l ț u i e s c. Laurian-Massim: „b ă l ț u i e s c = a lega și strînge cu balțe, vorbind în specie de bucile roatelor.

v. *Balț.* — [1]*Bălțat.* — *Bălțit.*

BĂLȚÈZ *(bălțat, bălțare)*, vb.; barioler, bigarrer. Reflexiv: a se *bălța* „se barioler". Costinescu: „A *bălța* = a pestrița, a împestrița, a desemna cu feluri de culori, de picături". Acest verb avusese dentîi și semnificațiunea de „relâcher", pentru care mai tîrziu, prin trecere în a patra conjugațiune, s-a diferențiat forma b ă l ț e s c.

v. *Bălțesc.*

BĂLȚI, s.f. plur.; t. de géogr.: nom d'une ville en Bessarabie. Deși numele acestei localități nu este decît pluralul românesc de la B a l t ă, totuși rușii au botezat-o Бѣлцы „Bĭeltzy", ca și cînd s-ar trage din cuvîntul clasic бѣлъ „alb". Poziția orășelului între două rîulețe mocirloase, care-l preface toamna și primăvara într-un cuib de friguri, explică numele său de *Bălți.*

Doină din Basarabia:

„Maica s-a luat prin țară
Să ne strîngă grămăgioară

Să ne deie-n *Bălți* la școală,
Mai bine-am muri de boală:
Moscălește să-nvățăm
Și la școală să întrăm..."

unde Alexandri *(Poez. pop*², 404) observă: „*Bălțile* sînt un sat mare de pe malul Prutului în Basarabia".

Această notiță are numai două greșeli: 1. *Bălțile* nu sînt un sat; 2. *Bălțile* nu se află „pe malul Prutului", ci între rîulețele Răut și Răuțel, adecă mai aproape de Nistru decît de Prut.

Sat pînă la 1818, *Bălțile* au fost vizitate atunci în treacăt de împăratul Alexandru I, care aci a primit de la fratele său Nicolae știrea despre nașterea marelui duce Alexandru, devenit în urmă Alexandru II. De bucurie, plecînd din *Bălți*, țarul a poruncit ca acest sat să fie pe viitor oraș.

O bună monografie despre *Bălți* se poate citi la Zaščuk, Бессарабская область, t. II, p. 156—164.

v. *Baltă.*

BĂLȚÌRE. — v. *Bălțesc.*

BĂLȚÌT, -Ă, le part. passé de b ă l ț e s c pris comme adjectif: lâche, relâché, détendu, pendant.

În munții Sucevei: „*Bălțit* = lăsat, slăbit într-o parte" *(Șezătoarea,* 1893, p. 126), adecă întocmai ca b a l ț u l miresei.

Cihac: „O frînghie *bălțită* = une corde relâchée".

Sinonim și etimologicește aproape identic cu l ă b ă r ț a t, care nu este altceva decît o formă intensivă r ă b ă l ț a t, ca „răbufnesc" lîngă „bufnesc". Grație intensivului r ă-, verbul r ă b ă l ț e z cu derivatele sale a rămas în prima conjugațiune cu unicul sens „relâcher", pe cînd simplul b ă l ț e z, avînd două sensuri foarte disparate, a trebuit să diferențieze din sine la conjugațiunea a patra forma b ă l ț e s c cu sensul „relâcher", rezervîndu-și numai pe acela de „barioler". Astfel s-a născut *bălțit* în loc de primitivul b ă l ț a t.

În acest mod se rectifică originea lui l ă b ă r ț a t = r ă b ă l ț a t, pe care Cihac (II, 163) îl trăgea din serbul l a b r d a, dînd acestuia sensul cu totul falsificat de „lèvre pendante", pe cînd el nu însemnează în realitate decît „lèvre", ironic „museau", niciodată „quelque chose de pendant", iar al nostru l ă b ă r ț a t este „pendant", nu „lèvre". De almintrea se știe de demult că serbul l a b r d a, mai obicinuit l a b r n i a, nu este un cuvînt slavic, ci un împrumut modern prin Dalmația din italianul l a b b r o, l a b b r o n e (Matzenauer, *Cizi slova,* p. 235).

v. *Balț.* — ¹*Bălțat.* — *Bălțesc.* — *Lăbărțez.*

¹**BĂLȚITÙRĂ** (plur. *bălțituri)*, s.f.; relachement (Cihac). — v. *Bălțesc.*

BĂLȚÒI s. **BĂLȚÙI, -OAIE** s. **-ÙIE,** adj. et subst.; t. pastor.: animal de couleur bigarrée. Forme poporane augmentative din tulpina b ă l ț (a t). 507

„La un cine b ă l ț a t ciobanii ii zic *bălțoi*“ (V. Teodor, Rîmnic-Sărat, c. Domnița).

„Caprelor se dau numiri de: ciută, roșie, sultanică, muscurică, *bălțuie* etc.“ (I. Bădescu, Muscel, c. Boteni).

La deminutiv: b ă l ț u i c ă :

„La o vită bălțată ciobanii îi zic și b ă l ț u i c ă “ (C. Drăghicescu, Mehedinți, c. Bistrița).

v. [1]*Bălțat.*

BĂLȚÒS. — v. *Bălțoșez.*

BĂLȚOȘÀRE.
BĂLȚOȘÀT. } — v. *Bălțoșez.*

BĂLȚOȘÈZ *(bălțoșat, bălțoșare)*, vb.; rapiécer, rapiéceter, faire quelque chose de pièces et de morceaux. C î r p e s c . P e t e c e s c . Formațiune din adjectivul b ă l ț o s , ca „grețoșez“ din „grețos“, „blegoșez“ din „blegos“ etc.

Jipescu, *Opincaru*, p. 56: „Lucru peticit, crîmpotit și moșmîndit ie cîrpeală goală, și mai rău să coptorăște spărtura cînd o dregi cu potloage *bălțoșate...*“

v. [1]*Bălțat.* — *-os.*

BĂLȚÙI.
BĂLȚÙICĂ. } — v. *Bălțoi.*

BĂLȚUIÈSC. — v. *Bălțesc.*

BĂLÙCĂ. — v. *Băl.*

BĂLUIÈSC *(băluit, băluire)*, vb.; saliver, couvrir de salive. Prin cele două sufixuri specifice românești: *-ăiesc* și *-uiesc*, s-au format la noi din substantivul b a l e fina nuanță între verbul b ă l ă i e s c = a scoate bale din gură de necaz, și între verbul *băluiesc* = a acoperi ceva cu bale, a umple de bale.

Fragment biblic din sec. XVI *(Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 470): „dracul fiindu, de ce *băluiĭa* (бълꙋиꙗ) mintea și firea oamenilor...“

v. *Bălăiesc.* — *-uiesc.*

BĂLUÌRE.
BĂLUÌT. } — v. *Băluiesc.*

508 **BĂLÙR.** — v. *Bălură.*

BĂLÙRĂ s.f., sau **BĂLÙR, BĂLĂÙR** (plur. *bălure, bălăure)*, s.n.; t. de botan.: Colchicum autumnale, Tue-chien. Determinațiunea a fost făcută de d. dr. Grecescu, după exemplarul trimis nouă din Gorj de d. învățător Haiducescu sub numele de *bălură.*

„*Bălur* se zice la un fel de iarbă care se deosebește de pir, ciocîrlan, pălămidă, boz, troscot, grîul-dracului..." (P. Ciocălteu, Dolj, c. Galiciuica; N. Poppescu, Dolj, c. Piscu).

„Ierburile cunoscute pe aici sînt: sadină, pir, ştir, troscot, bolbură, *bălăur*, mohor, grașiță și păiuș" (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești; Elena Hurmuz, Teleorman, c. Caravaneț).

Cuvîntul pare a circula numai în regiunea Oltului, pe ambele sale maluri. Pe aiuri, aceeași plantă se numește b r î n d u ș ă-d e t o a m n ă sau b r î n d u ș e i (Dr. Brîndză). Ea are o rădăcină cepoasă sau bulboasă; de accea *bălură* sau *bălăur* ar putea să fie în legătură cu latinul b u l b u s „ceapă"; formațiunea însă, în orice caz, este anevoie de explicat, căci deminutivul latin b ù l b u l u s ne-ar fi dat b ò l b u r sau b ò l v u r, de unde ajungem la *bălùr, bălăùr, bălùră*, numai printr-o scădere a accentului, care trebui justificată.

BĂLÙȘCĂ, s.f.; t. de botan.: Ornithogalum umbellatum, ornithogale à bouquet. Dr. Brîndză *(Prodrom*, p. 438) aduce sinonimii: l u ș c ă, g ă i n i ț ă, p l i s c-p ă s e r e s c. Elenii numeau această plantă ὀρνιθόγαλον „lapte de pasere", din cauza frumoasei albețe a florilor ei. De aceea și franțuzește ea se zice „la dame d'onze heures". Este învederat că *bălușcă*, de unde scurtat l u ș c ă, vine prin sufixul dezmierdător -u ș c ă, din adjectivul b ă l „blond", însemnînd literalmente „blondinette".

v. *Băl. — Luşcă. — -uşcă.*

BĂLÙȚ, -ÙȚĂ, adj. et subst.; blondinet. Deminutiv din b ă l prin sufixul *-uț*. Prin analogie cu „drăguță", forma feminină *băluță* se întrebuințează și despre bărbați, mai ales ca poreclă.

Zapis muntenesc din 1657 *(Cond. ms. a episc. Buz.*, t. I, p. 373, în Arh. Stat. din Buc.): „adecă eŭ *Băluță* fecĭorul Lieĭ nepot luĭ Comăniciu din Scurteștĭ..."

Doină românească din Serbia (Picot, *Chants pop. d. Roumains de Serbie,* p. 15):

„Aid, *băluță* să fugim,
Să fugim, să pribegim!
Acuma e bun de fugă,
Acuma e iarba crudă..."

v. *Băl. — -uț.*

[1]BĂLÙȚĂ. — v. *Băluț.*

[2]BĂLÙȚĂ, s.f.; t. de choréogr.: sorte de danse populaire. Un joc poporan, care în Dolj se mai numește h o r a l u i B ă l o i (D. Pompiliu,

c. Cioroiaș), iar în Vîlcea m î n i o a s a (I. Haiducescu). Se pare a fi propriu regiunii Oltului pe ambele sale maluri.

„*Bălуță* se cheamă unul din dănțurile țărănești de aici" (B. Ionescu, Dîmbovița, c. Săcuieni; Pr. C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișetii-de-Jos; I. Popilian, Dolj, c. Plosca; C. Alimănescu, Olt, c. Bănănești; I. Popescu, Teleorman, c. Tufeni).

Muzica *bălуței* s-a publicat de d. Vulpian, *Jocuri de brîu*, nr. 16, așa cum a fost auzită în Vîlcea:

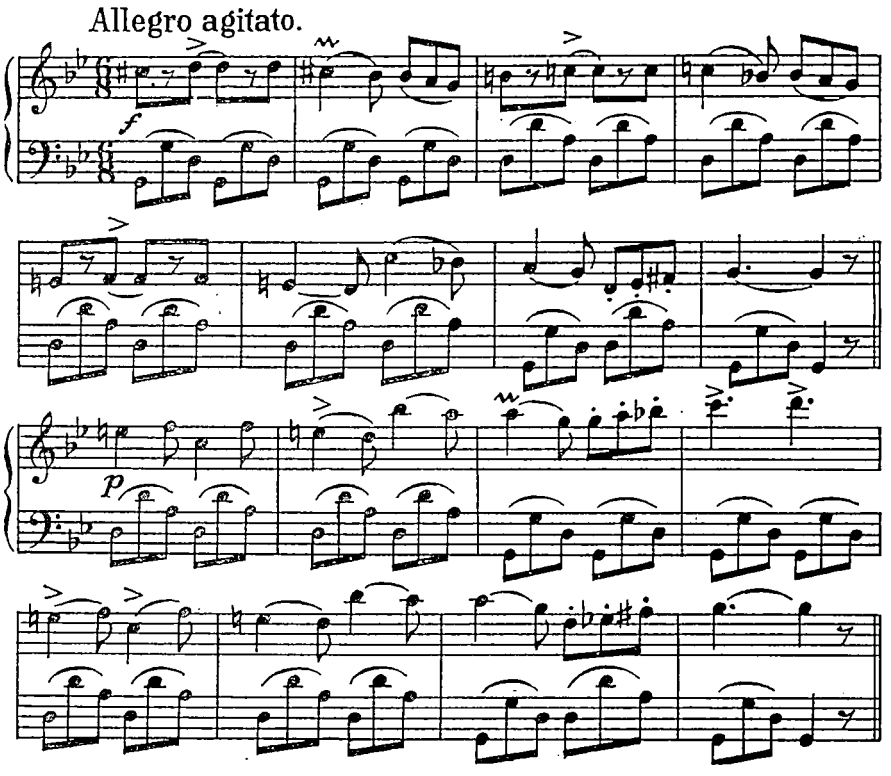

D. I. Haiducescu descrie în următorul mod pe *bălуța* din Gorj și Vîlcea:

„Această horă se începe în cerc, adecă de m î n ă r o t u n d ă, și se joacă făcînd doi pași înainte cu piciorul drept și doi pași înapoi, cu puțină înclinare spre dreapta, astfel că jocul se învîrtește încet. Lăutarul, sau mai cu samă un jucător gureș, strigă: Hi, *bălуță*, hi!

„Foaie verde busuioc,
Trageți hora mai în loc,
Ca la noi la Topolog,
La Marița peste Olt!
Foaie verde de richită,
Ia vedeți că e greșită!"

sau:

„Foaie verde busuioc,
Pe loc, *bălуță*, pe loc,
Să mai aibă ș-alta loc!"

După ce joacă aşa cîtva timp prinşi de mînă, conducătorul jocului strigă:

„Foaie verde de trifoi,
Şi la dreapta cîte doi!“

Atunci hora se rumpe îndată, jucătorii se întorc la dreapta cîte doi, obicinuit un bărbat şi o femeie, mîinile le pun pe după spate, şi hora urmează tot în cerc, dar perechi-perechi.

După cîtva timp capul jocului strigă:

„Foaie verde busuioc,
Faceţi hora iar la loc!“

şi perechile atunci se lasă de braţ, revin la front şi se iau cu toţii de mînă, reîncepînd hora ca întîi. După un interval, capul jocului iară strigă: „Şi la stînga tot aşa!“ sau:

„Foaie verde de trifoi,
Şi la stînga cîte doi!“

sau:

„Foaie verde ş-o lalea,
Şi la stînga tot aşa!“

Atunci se face acelaşi lucru ca şi la dreapta, dar cu piciorul stîng înainte“.

v. *Mînioasa.*

BĂLVÀN s. **BULVÀN** (plur. *bălvani, bulvani)*, s.m.; poutre, pieu, palis. Grindă. Tălpoaie. Tarac. Stobor. *Bălvan* este dublet cu bolovan, ambele din paleoslavicul БАЛЪВАНЪ „stipes vel statua“ (Miklosich), dar bolovan ne-a venit prin forma bulgară „boluvan“, care se aplică la peatră, iar *bălvan* prin forma serbă „balvan“, care se zice despre lemn. Forma *bălvan* nu circulează decît în Oltenia şi-n Bănat.

„*Bălvan* = grinda ce se aşează în temelia casei“ (I. Haiducescu, Gorj).

„*Bulvan* = un lemn mare. Părţile de lemn ale casei sînt: *bulvanii*, cari se pun pe fundament; în *bulvani* se bag căţeii, între căţei se pun bîrnele...“ (S. Liuba, Bănat, c. Maidan).

Crisov de la Constantin Şerban-vodă din 1656, *Cond. ms. a mănăstirii Hurezu*, f. 114 b, în Arh. Stat. din Buc.) „casăle şi pimniţile de piiatră şi toată curtea cumu-ş ïaste îngrădită cu *bălvanĭ*“.

v. *Bolovan.*

BĂNÀR (plur. *bănari)*, s.m.; monnayeur, employé ou ouvrier à la Monnaie. În graiul din epoca fanarioţilor taraphangiu. Acela care lucrează la monetăria statului, care face bani, anume bani buni, spre deosebire de calpuzan, care falsifică moneta.

Crisov de la Duca-vodă din 1670 *(Cond. ms. Asachi*, t. I, f. 165 b, în Arh. Stat. din Buc.): „şi au arătat înnaintea noastră nişte zapise făcute de mărturie, întăĭ un zapis de la mulţĭ oamenĭ buni şi boïarĭ anu- 511

me: Andoca ce au fostu clucĭar și Pintea pitarĭul și Pascal Corlaĭ uricarĭul și Alexandru *bănarĭul* d o m n e s c u ..."

Zapis moldovenesc circa 1666 *(Cond. ms. Asachi*, t. I, f. 50 b, în Arh. Stat. din Buc.): „Adecă eu Gheorghiță zlătarĭul, tatăl luĭ Enache zlătarĭul, și noĭ chizeșiĭ luĭ Enache, anume David starostele de neguțitorĭ, și Tudor cămănarĭul și Dumitrașcu Brașovanul, și alțĭ neguțitorĭ vro 30 lĭudi (oameni), scriem și mărturisim cu acest zapis al nostru cum au fostu Enache zlătarĭul *bănarĭu*, ș-au căzut la mare vină domnĭască la mărĭia sa Evstratie Dabije-vodă, pusu-l-aŭ la închisoare în temniță și era să dè mărĭĭ sale luĭ vodă 1000 de talerĭ; deci noĭ cu toțiĭ am mărsu de l-am luat în chizeșiĭa din temniță ca să-ș vănză ce are să plătĭască baniĭ gospod (domnești), și așè n-au fâcut, ce s-au sculat ș-au fugit la Rașcov în țara căzăcească..."

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 366, pintre „boierii și slujitorii" credincioși lui Dimitrie Cantemir, pune și pe: „Ioan *Bănarul* vel căpitan". Acest *Bănar* a murit apoi colonel în armata rusească *(Vita Constantini Cantemiri*, Moscva, 1773, p. 378).

v. [2]*Ban. — Bănăric. — Calpuzan. — Taraphanà...*

[1]**BĂNÀT** (plur. *bănaturi)*, s.n.; „chagrin, déplaisir, peine, ressentiment, ennui, dérangement" (Damé). Laurian-Massim n-a pus această vorbă nici măcar în *Glosariu*, deși ea este foarte poporană, foarte răspîndită și foarte trebuincioasă. Cihac (II, 478) traduce pe *bănat* prin „soupçon, réprimande; a fi cu *bănat*= blâmer quelqu'un d'avoir fait quelque chose" — nește sensuri pe cari acest cuvînt nu le are și nu le-a avut niciodată. Venit d-a dreptul din maghiarul b á n a t „chagrin, affliction, regret", al nostru *bănat* a păstrat întocmai aceeași semnificațiune, și nu trebui confundat cu b ă n u i e s c , b ă n u i r e , b ă n u i a l ă , de cari se deosebește cu totul sub raportul sensului. Sinonimii lui *bănat* sînt: n ă c a z , m î h n i r e , n e m u l ț u m i r e , mai ales s u p ă r a r e sau s u p ă r .

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, f. 110 a (noev. 6): „și nu să putĭa curăță, arătându greu *bănatŭ* de la milostivul Dumnedzău și închipuindŭ păcatele nelesne curățâte..."

Ibid., f. 146 b (noev. 23): „Dară de vrĭame ce tu, împărate, că astădzŭ eștŭ și mâĭne te topeștŭ ca omul, și l u a ș ŭ atâta *bănat* că ce nu ț-am cinstitŭ pre hiĭul tău, luîndŭ ocara pre tine și nebăgarĭa sămiĭ, dară cu cât maĭ mult să va mânĭia nemuritorĭul împăratŭ și-ș va l u a *bănat*, cându necurațâĭ pre fiĭulŭ svinției sale, pre celŭ sângurŭ născut și de o-mpreună ființă, âl ocărăscŭ și-l defaĭmâ?..."

Ibid., f. 177 b (noev. 30): „nice țâindu-ĭ rău că ce-l lăsarâ, nici âĭ lovi cu cuvântŭ de *bănat*, ce cu blândŭ și linicelŭ glasŭ le dzâsâ..."

Ibid., f. 42 (mart. 17): „nice dănăorâ n-au răpștit, nice le-au dzâsŭ cuvântŭ de *bănatŭ*..."

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom., p. 155): „Dările de pre an, de bună voe, fără lipsă, și fără *bănat* strîngîndu-le să le numere, cumpăniască, în pungi băgîndu-le să le lége și să le pecetluiască..."

Miron Costin, *Letop.* I, p. 218: „După acest răsboiu și perire a lui Razvan-vodă, s-au așezat domnia lui Ieremia-vodă fără grijă, nice Ba-
512 tor Jigmond nu s-au mai ispitit să trimiță oști în Moldova, ce, având

bănat pre leși de paguba oamenilor sei cu Răzvan, au trimis soli cu j a l o b ă la Rodolf împăratul..."

Ibid., p. 305: „nice o o p r e a l ă sau vrun *banat* despre cineva n-au avut, ce cum au venit fără grijă, așa cînd i-au fost voea au eșit..."

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 84: „avea și v ă t ă m a r e și *bănat* mare Nicolai vodă asupra lui Ilie Spatarul Catargiul pentru s u p ă r ă r i l e ce făcuse aice în țară pe vremea ce trecuse din Țara Muntenească cu Ilie Cantacuzino vist de închisăse fără poroncă și luase și bani de la slujitorii de Focșani"..., unde s u p ă r a r e are înțelesul cel fundamental de „asuprire".

Ibid., p. 95: „Pus-au (Nicolae Mavrocordat) de au făcut cărți să se strice daniile cele ce s-au făcut de domnii mai de curînd cu împuținarea locurilor tărgurilor domnești, că venise jalobele de la căți tărgoveți a căteva tîrguri cum n-au unde se hrăni; ce pe urmă, mai nainte de ce le-ar trimite prin țară să le sune, pricepănd acum *bănaturi* despre o samă de boieri, cărora li se didese daniile și miluirile acelor domni trecuți, socotind să nu-i măhnească, că, au părăsit...", unde „pricepînd *bănaturi* despre o samă de boieri" însemnează: „aflînd că o samă de boieri s-au s u p ă r a t".

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 204: „Leșii, văzănd așa, au început a scrie cu *bănat* la Vasilie-vodă..."

Ibid., p. 272: „puind Constantin Duca-vodă pe Lupul Gavriliță visternic mare, n-au agiuns acei bani două-trii luni de cheltueală visteriei, care apoi mai pe urmă l-au și scos din visternicie cu mare *bănat* pentru acea slujbă curată...", unde iarăși *bănat* nu este „prepus", ci „supărare".

De asemenea *ibid.*, p. 408: „arătat-au Dumnezeu greu *bănat* asupra creștinilor pentru multe păcatele și fărădelegile noastre..."

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 37: „De aceste nimărui cu *bănat* să nu fie, că pentru învățătura și aducerea-aminte s-au scris aice..."

Axinte Uricarul, *Letop.* II, p. 136: „care înțălegănd vizirul, i-au p ă r u t f o a r t e r ă u și au scris la caimacamul cu *bănat*, zicînd că nu s-au căzut să facă una ca aceia..."

Balada *Fata Radului:*

„Mă tînguiesc prunilor
De jalea părinților,
Și mă vaier brazilor
De *bănatul* fraților..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 84)

Doină din Ardeal:

„Ție ți-i destul de dor,
Și eu după tine mor;
Cîndu-i colea de luat,
Amîndoi t r a g e m *bănat:*
Tune-n tindă și prin casă
Și-n capul cui nu ne lasă!..."

(Jarnic-Bîrsanu, *Trans.*, 280)

Alta:

„Ne-am iubi, nu cutezăm;
Ne-am lăsa, nu ne-ndurăm;
De luat
Încă-i păcat,

De lăsat
E mult *bănat...*"

(*Ibid.*, 61)

Alta:

„Mai bine de-aș fi murit
Decît să ne fi-ntîlnit,
Și mai bine-aș fi șchiopat
Cînd peste prag ți-am călcat,
Decît să t r a g l a *bănat...*"

(*Familia* din Pesta, 1886, p. 251)

Alta:

„Măi bădiță, bădițele,
Mi-ai furat mințile mele,
Și cu dorul m-ai lăsat
Tot în j a l e și *bănat*,
Fără frică de păcat!..."

(*Ibid.*, p. 263)

Doină din Bănat:

„Nu mai poartă nici mărgele,
Nici în degete inele,
Și de dor și de *bănat*
Și cercei i-au aruncat!..."

(Hodoș, *Poez. pop.*, 218)

Doină din Bucovina:

„Că te culci sara cu soare,
Și te scoli la prînzul mare,
Și-ncă-ți pare cu *bănat*
Că de noapte te-ai sculat..."

(Marian, *Bucov.* II, 226)

Alta:

„De-a fi spre vro răutate,
Voi scrie răvaș de carte,
Pe de laturi
Cu *bănaturi*,
La mijloc
Pară de foc..."

(*Ibid.*, 39)

Balada bucovineană *Gheorghieș:*

„Moșule, te-aș întreba
De ceva de mi-i ierta;
Să nu-ți fie cu *bănat*,
Unde sună pușca-n sat?..."

(Marian, *Bucov.* I, 19)

Doină din Moldova:

„De se mărita-n alt sat,
Nu era nici un *banat;*
Dar așa-i în satul meu,
Sarmanul sufletul meu!
De la mine-a treia casă,
Of, inimioara mea arsă!..."

(Sevastos, *Cînt. mold.*, 64)

I. Creangă, *Povești*, p. 127: „Da nu-ți fie cu *bănat*, om bun, că am șuguit și eu..."

Povestea unei fete (Șezătoarea, 1894, p. 153): „î m i ț i n și eu c u *banat:* pututu-m-aș fi lasat în nădejdea unui liliac ca aista!"

Doină cătănească:

„Frunză verde din trei sate,
Arde-te-ar focul, cetate!
Pe trei părți cu lemne verzi,
Nici urma să nu-ți mai vezi;
Pe de-o parte,
Cu uscate,
Că prea mulți ț i i în *bănate*
Fără nici o dereptate!..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Trans.*, 313)

unde pluralul cel excepțional *bănate* s-a furișat numai din cauza rimei.

În cele de mai sus, sînt de observat următoarele locuțiuni:

„a lua *bănat*" (Dosofteiu);

„cuvînt de *bănat*" (Ibidem);

„a avea *bănat* pe..." (M.Costin);

„a avea *bănat* asupra..." (N. Costin);

„a trage *bănat*" (doina din Ardeal);

„a trage la *bănat*" (Ibidem);

„a-și ținea cu *bănat*" (basm moldovenesc)...

A desființa din grai, sau măcar din literatură, o vorbă atît de românizată, este o mare copilărie, „să nu fie cu *bănat*".

Noi credem că ceea ce a înlesnit cuvîntului *bănat* introducerea și răspîndirea la români a fost mai ales asonanța sa cu p ă c a t , de care se apropie și prin sens și grație căruia se părea poporului a fi o formațiune curat românească.

v. *Bănuiesc.*

²**BĂNÀT,** s.m.; t. de géogr.: Banat de Temesvar. În loc de *Bănat* cărturarii au introdus la noi termenul T e m e ș i a n a , uitînd că din *Bănat* se face b ă n ă ț e a n „habitant du Banat" și b ă n ă ț e a n „propre au Banat", b ă n ă ț e a n c ă „habitante du Banat", b ă n ă ț e n e ș c „appartenant au Banat", b ă n ă ț e n e ș t e „en dialecte de Banat", pe cînd T e m e ș i a n a rămîne stearpă. Cu toate astea, nici cuvîntul *Bănat* nu e vechi. El își poate urca originea cel mult pînă-n secolul XVI, cînd pentru prima oară în capul administrațiunii unei părți din *Bănat*, anume peste Lugoș și Caransebeș, fusese numit un b a n , pe cînd înainte existau în acea parte a Daciei numai c o m i ț i : „Comites Temesienses" în actele ungare, începînd de pe la 1203 (Féjer, *Cod. diplom.* V, I, 293).

v. ¹*Ban.*

Prin urmare *Bănat* a întrat în graiul românesc din terminologia oficială austriacă, care dă acest nume teritoriului cuprins între Murăș la nord, Dunărea la sud, Tisa la occident, iar la orient rîul Cerna și o ramură de Carpați întinsă în sus pînă la întîlnire cu Murășul; un teritoriu avînd drept capitală Timișoara, numită astfel după rîul Timiș, care șerpuiește prin interiorul acestei țări, așa că numele-i cel mai românesc ar fi „Țara Timișului", „timișean", „timișeancă", „timișenește", după cum

și trebuia să i se fi zis românește înainte de introducerea cuvîntului *Bănat*. Oricum să fie, o dată înrădăcinat în popor, acest cuvînt va rămînea și e bine să rămînă.

Cîntec cătănesc din Ciclova:

„Ei, *Bănat*, țară frumoasă!
Rămîi, mîndro, sănătoasă;
Rămîi acum vrednicită
Și de mine părăsită;
De-ai mei frați sînt depărtat
Ca și cerul de *Bănat;*
Dar veni-voi eu acasă,
Numai neamțul nu mă lasă..."

(*Tribuna din Sibiu*, 1886, p. 1086)

Doină bănățenească:

„Floare verde din *Bănat!*
Să știi, badeo, te-am lăsat;
Nu te las că ești urît,
Ci te las că ești pîrlit:
Că tu seara mă iubești,
Mîne-zi mă povestești..."

(S. Liuba, c. Maidan)

Doină din Ardeal:

„Las' să rabde, dacă șede;
Largă-i lumea; el n-o vede?
Că de-aici pînă-n *Bănat*
Și-ar afla loc așezat;
Și de-aici pînă sub munte
Și-ar afla loc oareunde..."

(*Gaz. Transilv.*, 1888, nr. 50)

Alta:

„Haid' mîndră cu mine-n lume,
La maica ta nici nu spune;
Ia-ți hainele de pe pat,
Haid' cu mine la *Banat*,
Că *Banatu*-i țară bună,
Aflăm popi de ne cunună..."

(Marian, *Nunta*, p. 155)

Alta:

„Aide mîndro, aide dragă,
Să trecem măgura neagră
La sfințitul soarelui
Prin frunzișul codrului
Și prin țara Oltului;
Cînd o fi codrul gătat,
Să fiu cu tine-n *Bănat*..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Trans.*, 62)

Alta:

„Cîntă, mîndră, trăgănat,
Să te-aud de la *Bănat*,
Că-s cu trei cai de furat..."

(*Ibid.*, 290)

Alta:

„— Vino, lele, la *Bănat!*
— Ba eu nu, că am bărbat!..."

(*Ib.*, 385)

Topografia *Bănatului*, statistica lui, împărțirea-i administrativă după timpuri, arheologia-i istorică și preistorică, toate acestea nu ne pot interesa de loc în cazul de față; ba chiar vicisitudinile sale politice ne preocupă aci abia întru atîta, întru cît ele sînt reductibile la o sinteză etnică a neamului românesc de acolo, adecă la o generalitate, iar în specie numai acelea din ele cari aruncă o lumină mai vie sau cu totul neașteptată asupra acestei sinteze.

Din toate regiunile locuite astăzi de români la nord de Dunăre, *Bănatul* și O l t e n i a , cu prelungirea lor cea comună în Țara H a ț e g u l u i , sînt singurele cari reprezintă o continuitate ne-ntreruptă geografico-istorică a neamului românesc — un cuib de unde se românîza treptat țările spre apus, spre crivăț și spre răsărit, ba indirect și cele de peste Dunăre, cuibul mereu descărcîndu-și prisosul, dar rămînînd totdauna plin.*

Și nici nu putea să fi fost un alt cuib, întrucît *Bănatul* și Oltenia au fost cele dentîi porțiuni pe cari le cuceriseră în Dacia legionarii Romei și fără mănținerea cărora ei nu puteau stăpîni restul Provinciei Traiane. Ar fi o curată absurditate de a crede cineva că colonizarea romană a fost mai compactă și mai solidă în Transilvania sau pe aiurî, unde ea era mai depărtată de Italia și totodată mai apropiată de lumea cea barbară din Orient.

Deși învecinate, totuși *Bănatul* și Oltenia nu se confundau întru cîtva decît numai pe la Orșova și pe la Mehadia, avînd o linie de demarcațiune firească prea bine determinată prin acel creștet al Carpaților care tocmai între ele se lasă în jos și trece Dunărea pentru a se uni de dincolo cu Balcanii. Din această cauză expansiunea elementului românesc din *Bănat* se opera mai în specie spre Fannonia, iar a elementului românesc din Oltenia tindea mai cu samă spre Nistru.

Migrațiuni de la Olt spre Timiș și viceversa, firește, s-au întîmplat nu o dată, și una din ele, bunăoară, în timpii moderni, a dat naștere în *Bănat* unei poporațiuni oltenești, așa-numiților b u f a n i , care nici pînă astăzi nu s-a confundat cu f r ă ț u ț i i sau bănățenii propriuziși. Tocmai aceasta însă dovedește că Oltenia și *Bănatul*, deși se întăreau din cînd în cînd reciproc prin revărsarea prisosului poporațiunii într-o parte sau în cealaltă, totuși își păstrau fiecare cîte o individualitate deosebită.

Lăsînd acum la o parte Oltenia, despre care se poate vedea mai ales la cuvîntul *Basarabă*, să ne oprim cu tot dinadinsul asupra *Bănatului*, examinînd în privința-i mai de aproape:

I. individualitatea dialectală;

II. individualitatea teritorială;

* Teza lui Hasdeu trebuie înțeleasă, așa cum el însuși precizează, din punctul de vedere al cronologiei procesului intens și rapid de colonizare romană în Dacia și raportată cu strictețe la acea epocă. Populația daco-romană, devenită poporul român, a continuat, neîntrerupt, să viețuiască pe întregul teritoriu din spațiul carpato-dunărean, care se identifică cu al României moderne *(nota editorului)*.

singurele două cestiuni cari intră d-a dreptul în cadrul „limbei istorice și poporane a românilor".

I. INDIVIDUALITATEA DIALECTALĂ A *BĂNATULUI*.

Această cestiune ni se prezintă sub două puncturi de vedere:

1. elementul lexic;

2. elementul fonetico-morfologic.

Este ciudat că pentru ambele aceste puncturi fruntașii literaturei române din *Bănat:* Iorgovici și Țichindeal, fără a vorbi de scriitorii cei noui de acolo, nu ne oferă aproape nici un material, căci dînșii n-au scris b ă n ă ț e n e ș t e, ci în limba literară cea tipică, răspîndită la toți românii prin cărțile bisericești. Tot atît de puțin se poate culege din gramatica cea scrisă de bănățeanul Diaconovici-Loga.

1. E l e m e n t u l l e x i c.

Într-o scrisoare din Pesta de la 1 august 1871, publicată atunci în *Columna lui Traian*, pag. 117, eu ziceam între altele:

„Școalele fiind în vacanțiune, Biblioteca Universității din Pesta este închisă. Mulțumită amabilității d-lui Dr. Francisc Toldy, profesor, bibliotecar și unul dintre învățații cei mai renumiți ai Ungariei, ea mi se deschise pentru vro trei oare. Acest interval, mai mult decît scurt, mi-a procurat totuși ocaziunea de a face două descoperiri foarte prețioase, mai cu samă din punctul de vedere al linguisticei române. Cea dentîi este un manuscript cu totul necunoscut întitulat: *Dictionarium Valachico-Latinum...*"

Mai tîrziu, pe la 1878, același manuscript ademenise în treacăt băgarea de samă a d-lui N. Densușianu, care-l menționează în interesantul său raport despre misiunea științifică ce i se încredințase din partea Academiei Române, *Anale*, ser. II, t. 2, secț. I, p. 202.

Nici eu însă la 1871, nici d. N. Densușianu mai în urmă nu studiarăm manuscriptul în cestiune mai de aproape, ci numai doară în pripă, ceea ce ne rătăcise pe amîndoi, astfel că eu îl consideram de proveniență transilvană și anume de pe la 1700, iar urmașul meu îl credea scris la 1742 și cuprinzînd „166 pag. + 9 foi"; patru aserțiuni — două ale mele și două ale d-sale — deopotrivă inexacte.

În vara din 1883, eu mă oprisem în Pesta mai multe zile pentru a trage o copie de pe o bună parte a manuscriptului. De aci, întorcîndu-mă în țară, el mi s-a trămis chiar la București, grație extremei amabilități a capilor Bibliotecei Universitare din Pesta, dd. Dr. Szilágyi și Dr. Szádeczky. În acest mod am putut să-mi întregesc lucrarea și s-o mai revăz, avînd originalul denaintea ochilor.

Înainte de 1742, *Dictionarium Valachico-Latinum* forma un volum nelegat de 172 pagine, aruncat undeva cu ne-ngrijire, așa că ultimele șease foi, începînd de la pagina 161, muceziseră de umezeală. Ajuns în această jalnică stare, manuscriptul a fost dat ca să se lege în pele la un loc cu 92 foi de hîrtie albă. Legătorul însă era atît de nedibaci, încît din unele foi a tăiat cîte un rînd scris, sau cel puțin o parte din litere. După ce s-a legat bine-rău, posesorii succesivi au început a scrie cîte ceva pe foile cele albe, dintre cari unul: „Itinerarium An. 1742 à 28 9bris ad 16 10bris. Cibinium. Szelendek vel Stolczenburg. Markseg etc.", iar altul: „Connotationes ex Adagiis. Anno Salutis MDCCLXX." Aceste diverse notițe fiind scrise toate în urma legării, rîndurile lor au rămas
 intacte la mărgini. Faptul este dară că *Dictionarium*, muced deja în

parte pînă a nu fi trecut prin foarfecile legătorului, e cu mult anterior anului 1742.

Înainte de a se da la legat, manuscriptul pare a fi colindat prin diferite mîni. Scris de autorul său cu o cerneală rădăcinie, aproape gălbuie, și cu o ortografie proprie, mai mult sau mai puțin rațională, despre care noi vom vorbi mai la vale, el s-a completat apoi din cînd în cînd cu cîte un cuvînt scris la margine de altcineva, ba chiar de alți doi și trei, cu o cerneală generalmente neagră sau negricioasă, cu ortografia curat ungurească și cu o învederată neprecepere a foneticei române. Cel mai vechi dintr-acești adăugători a scris întregele două pagine 171—172 de la fine. Un altul și-a însemnat numele „Loncsa Josika“ pe pag. 20. Mai sînt vro cîteva adaosuri cu mîna posesorului de la 1742, care tot el pe primele patru pagine s-a încercat a da sinonimica ungară a cuvintelor române, de ex.: „Abure. Vapor (Goz. Parah)“.

Iată și un facsimile de pe pag. 16:

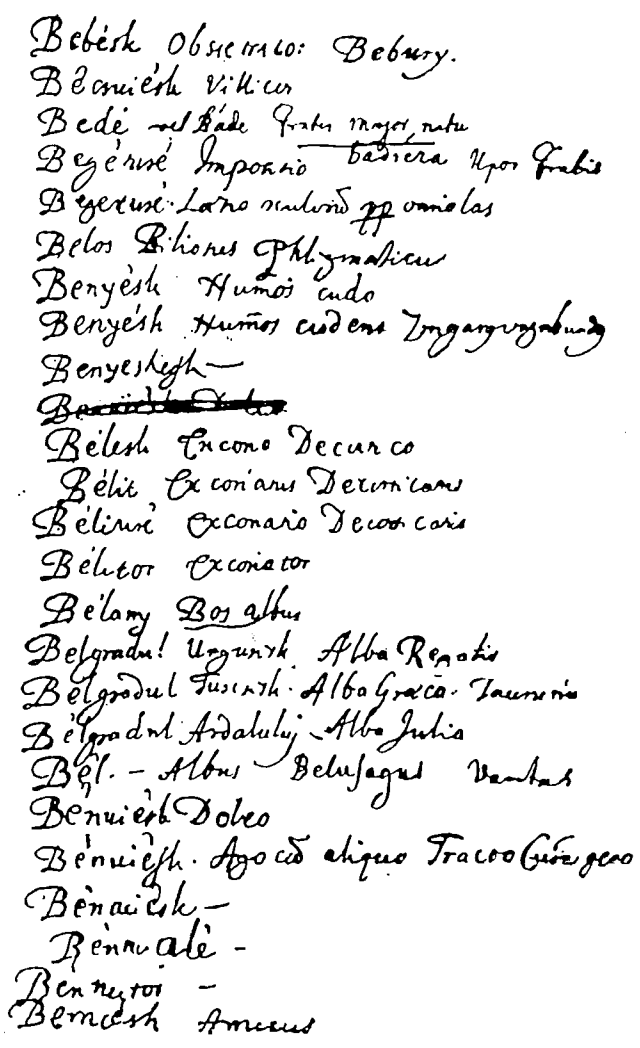

În acest facsimile totul e scris de aceeași mînă și cu aceeași cerneală, afară de:

„Vel Báde. Frater major natu".

„Badícza. Uxor Fratris".

„Belusagul. Vanitas";

adaosuri doveditoare că acela care le făcuse — și este anume adăugătorul cel mai vechi — nu știa bine românește, după cum o știau și mai puțin ceilalți adăogători posteriori; pe cînd autorul primitiv poseda limba română în perfecțiune, adecă dialectul său provincial.

Dacă vom considera acum că:

1. manuscriptul a fost legat nu mai tîrziu de anul 1742, probabilmente însă înainte de acel an;

2. pînă a nu fi fost legat, el trecuse prin vro doi sau trei stăpîni, cari îl adauseră pe rînd;

3. înainte de a fi fost adaus în acest mod, el zăcuse un timp oarecare în umezeală, unde cît p-aci era să se strice;

4. în teză generală, manuscriptele schimbă pe posesorii lor cu mult mai încet decît cărțile tipărite;

dacă — zic — vom lua în samă toate acestea, atunci va fi o socoteală foarte cumpătată de a pune data dicționarului în cestiune, așa cum ieșise din condeiul primului autor, cu vro cincizeci de ani înainte de 1742, adecă în a doua jumătate a secolului XVII.

Sub raportul hîrtiei, primele 172 pagine, adecă dicționarul propriu-zis, se deosebesc cu totul de cele 92 foi adause la legarea cărții. Aceste din urmă sînt de o hîrtie groasă fără nici un semn de fabrică. Cele dentîi sînt de o hîrtie fină, avînd ca semn de fabrică: de o parte, două chei încrucișate, de alta, acele trei gloanțe și două litere, cari aproape tot așa figurează în documentele române de pe la începutul secolului XVII și chiar de pe la capătul secolului XVI, de exemplu în actele de la 1596, 1605 și 1636, reproduse în *Cuvente den bătrîni*, t. 1, p. 66, 140 și 229. Același semn peste tot, atît gloanțele cu literele precum și cheile, ba încă întocmai aceeași calitate de hîrtie, ne întîmpină într-un zapis inedit din 30 decembre 1680 al episcopiei de Argeș, aflător în Arhivul Statului din București. Iată-ne dară iarăși în a doua jumătate a secolului XVII, ca și pe temeiul celor patru considerante de mai sus. Aci însă, ca și acolo, rămîne deschisă posibilitatea ca manuscriptul să fie mai vechi.

Să se observe că singurul oraș din Moldova pe care-l menționează *Dictionarium* este Suceava. Această particularitate, la prima vedere, ar permite a urca data manuscriptului pînă la anul 1600, și chiar mai sus, căci de atunci încoace Suceava perde orice însemnătate față cu Iașul, noua capitală a Moldovei. Noi totuși nu punem un mare temei pe această împregiurare, deoarăce autorul putea să fi cunoscut numele Sucevei din fîntîne mai vechi, în cari nu va fi găsit nemic despre Iași. Nu avem decît a cita un exemplu. Într-o carte a lui Paul Conrad Balthasar Han, intitulată *Alt und Neu Pannonia* și tipărită în Nürnberg la 1686, în 4, se dă următoarea enumerațiune a orașelor Moldovei: „Die vornehmsten Märkte (dann es gibt keine Stadt darinnen) in der Moldau sind Zuccavia oder Soczova (ein anderer Author nennets Suchana) da sich der Fürst aufhält, Niemeck, so allein mit dem Schloss Romaniwiwar, unter allen andern mit einer Maur umgeben, Vasluy, Totras, Barlaw, Varna (?), Orazzonia, Cutinari und Cocina". Pe prima linie Su-

ceava ca reședință princiară, apoi despre Iași — nicăiri, și aceasta la 1686! Iată dară că rămînem și aci deocamdată plus-minus în a doua jumătate a secolului XVII.

Un criteriu interesant în aparință este că autorul cunoaște deja porumbul: „kukurudz", pe care primul său adăugător îl are de asemenea în lista plantelor de la finea manuscriptului: „turcicum triticum — kukuriza." În România porumbul, moldovenește popușoi, s-a introdus cam pe la începutul secolului XVIII. Mai nainte, rolul acestei cereale juca la noi meiul, după cum o spune un misionar catolic din Moldova într-o scrisoare din 1670: „totus ille populus pane ex milio vescitur" (ap. Kemény, *Ueb. d. Bisthum zu Bakov*, în *Kurz's Magazin*, t. 2, p. 76). Aceasta însă nu formează o obiecțiune serioasă contra vechimii manuscriptului. În mai toată Europa, porumbul a fost bine cunoscut încă din secolul XVI, dacă nu în cultura de cîmp, cel puțin în grădinărie (cfr. Hehn, *Kulturpflanzen*, ed. 3, p. 443-4). Afară de aceasta, în manuscript figurează *kukurudz* fără nici o explicațiune. Cuvîntul *mamaligă* nu e de loc. Vorba *maiai*, „mălaj", e tradusă prin „milliaceus panis", adecă pîne de mei, „panis ex milio", după expresiunea misionarului de mai sus. Mai pe scurt, ne aflăm tot în secolul XVII.

Dacă nu timpul, încai locul unde s-a scris *Dictionarium*, iar prin urmare dialectul pe care-l reprezintă, se poate preciza cu destulă certitudine; și iată cum.

Din Moldova, precum am văzut, autorul cunoaște numai Suceava.

Din Țara Românească, el indică trei localități, toate de o însemnătate istorică:

„Argish. Oppidum in Valachia Transalpina".
„Bukureshty. Oppidum Valachiae Transalp."
„Kraiova. Oppidum Transalpinae".

Pe lîngă acestea, o particularitate interesantă:

„Olt. Aluthas fl."
„Oltan".

Din Transilvania următoarele:

„Bělgradul Ardaluluj. Alba Julia".
„Deva. Arx in Transylvania".
„Haczeg. Districtus sub Comitatu Hunyad".
„Koloshvar. Claudiopolis".
„Sibiny. Cibinium".
„Strej. Fluvius Haczagiensis".

Din acest tabel de unsprezeci numi, noi ne încredințăm deja că partea occidentală a Țărei Românești (Kraiova. — Olt. — Oltan) și a Transilvaniei (Sibiny. — Deva. — Haczeg. — Strej), adecă partea cea apropiată de *Bănat*, era mai familiară autorului, căruia Clujul îi este cunoscut numai sub forma ungurească Koloshvar, iar Brașovul și Făgărașul de loc.

Dacă trecem acum la *Bănat*, *Dictionarium* ne dă următoarea nomenclatură:

„Kricsova. Nomen pagi".
„Logosh. Logassium. Oppidum Hung. Infer."
„Macsově. Pagus in districtu Sebesiensi".
„Marga. Pagus in fine Portae ferreae".
„Marmure. Porta ferrea. Augustiae Transylvaniae ex parte Hungariae inferioris".
„Strem. Sirmium. Plateae Caranseb. Nomen".

„Teius. Tilietum. Promontorium Caransebesiense".
„Timish. Themisius fl."
„Timishan. Themisiensis".
„Timishorĕ. Themisvarium. Themisiopolis".
Să mai adăugăm:
„Krish. Fluvius Chrysius".
„Krishan. Accola Chrysij".
„Krishenesk. Chrysiensis".

Din toate acestea rezultă nu numai că autorul era bănățean, dar încă anume din regiunea Lugoșului.

În manuscriptul întreg nu sînt nicăiri menționate nește simple sate sau puncturi topografice fără vreo importanță, afară de cele cinci: Criciova, Maciova, Marga, Strem, Teiuș și mai încă altele trei, despre cari vom vorbi mai la vale, toate în vecinătatea Lugoșului, precum nu departe de acolo și Marmure. Căutînd în Hornyánszky *(Geograph. Lexikon d. Königreichs Ungarn*, Pest, 1858), noi vedem că Criciova (Kricsova) este un sat românesc cu vro 900 locuitori; Maciova (Macsova) un alt sat românesc cu vro 300 locuitori; Marga, zisă și Vama-Margă, iarăși un sat românesc cu vro 1200 locuitori; cîtetrele în așa-numitul „cerc al Lugoșului" (Bezirk Lugos), la marginea Hațegului, de unde vine cunoștința mai de aproape cu această singură parte a Transilvaniei.

Autorul dară, cu o perfectă siguranță, este un bănățean din Lugoș.

Și tocmai aceasta ne deschide un cîmp de cercetări, căci tocmai regiunea Lugoșului, cuprinzînd Caransebeșul cu hotarul hațegan, și tocmai în a doua jumătate a secolului XVII, între 1640—1700, era din partea românilor teatrul unei remarcabile mișcări literare oarecum omogene, adică românește cu litere latine.

Pe acest teatru ne sînt cunoscuți pînă aci trei actori: Ștefan Fogarasi, Mihaiu Haliciu și Ion Viski, cătră cari se mai adaugă acum un al patrulea, ba încă cel mai prețios.

Despre Fogarasi, a se vedea *Cuvente den bătrîni*, t. 2, pag. 724-27. Preut din Lugoș, „Symista Oppidi Lugas", el a publicat la 1647 în Alba-Iulia: *Catechismus Latino-Ungarico-Valachicus*, 48 foi în 8, unde se scrie românește cu litere latine, de ex.:

„Cred entrun Dumnedzeu, en Tatel á tot Puternik, roditorul tseruluj și á poementuluj" etc.

Haliciu, din Caransebeș, lîngă Lugoș, a publicat în Basel la 1674 un vers în onoarea amicului său dr. Franciscus Papai, retipărit apoi în *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*, Leipzig, 1774, p. 127-8, de unde l-a reprodus într-un mod cu totul greșit răposatul Pumnul în *Lepturariu rumânesc*, t. 3, p. 67-8, și pe care noi îl dăm aci după o copie corectă, făcută de d. N. Densușianu:

„Kent szenetate, szerund la voi, Romanus Appolo,
La totz ketz szvente-n Empereczie sedetz,
De unde kunostince asteptem, si stince: fericse
De Amstelodam, pren chetz szte-n omenie typar.
Legse derapte au dat frumosze csetate Geneva;
Ecz vine Franciscus, cinete Leyda, Paris!
Prindetz maene sorory, ku cseszt nou oszpe: nainte,
Fratzi, Fretaczi, Nymphele, pasze kurund
Domny buny, Mary Doctory, Daszkely, 's bunele Domnae
Cu patse ej fitz, cu payne și szare rugem."

În fine, Ion Viski este o interesantă descoperire a d-lui Dr. Gr. Silasi în biblioteca Colegiului Reformat din Cluj, unde d-sa a dat peste un gros manuscript intitulat: „A luj szvent David kraj si prorokul o szutye si csincs dzecs de soltari, cari au szkrisz cu menile lui Viski János en Boldogfalva 1697".

A se vedea studiul d-lui Silasi în revista *Transilvania*, 1875, nr. 12, 13 și 14, unde d-sa constată că *Psaltirea* lui Viski a fost „scrisă parte în Sîntă-Măria (Boldogfalva) lîngă Hațeg, parte în Gioagiul-de-Jos, în cari comune respectivul pare a fi fost predicator reformat".

Ceea ce a scăpat din vederea d-lui Silasi este că însuși numele scriitorului în cestiune indică o localitate, probabilmente aceea de unde se trăgea el însuși, sau cel puțin familia sa. Viski, cu postfixul ungurese adjectival *i*, însemnează „din Viska". Ei bine, peste Carpați se află trei sate românești numite Visca, din cari două în Țara Hațegului (Windisch. *Georg. d. Siebenb.*, 1790, p. 111-112), iar unul în *Bănat* lîngă Lugoș (Hornyánszky, *op. cit.*, p. 406). În acest mod, dacă nu prin locul unde trăia, încai prin origine, Ion Viski era hațegan sau lugoșan, una din două.

D. Silasi crede că *Psaltirea* din 1697 ar fi o copie după un original „de pre la mijlocul secolului XVII, de nu și mai demult". D-sa totuși nu ne dă despre aceasta nici o probă decisivă; ș-apoi puțin ne importă o distanță de cîțiva ani în plus sau în minus.

Lîngă Fogarasi, lîngă Haliciu, lîngă Viski, ca reprezintînd aceeași mișcare literară curat lugoșeană dintre 1640—1700, mai avem dară acuma pe acela cărui i se datorește *Dictionarium Valachico-Latinum* și pe care noi îl numim *Anonymus Lugoshiensis*, pe cît timp nu știm cum îl chiamă. În adevăr, pe pag. 172 a manuscriptului el scrisese ceva în curmeziș, de unde se mai poate recunoaște: „...Iacobus Olass". Dar oare să fie aceasta numele autorului, iar nu cumva al vreunui alt personagiu? Deși în apropiere de Lugoș se găsește un sat românesc numit Ollóság, de unde putea să fi fost acel Olass, totuși noi preferim a nu risca o soluțiune, pe care deocamdată nemic n-o argumentează.

Fogarasi, Haliciu, Viski și Anonymus Lugoshiensis scriu românește cu litere latine, luînd toți de bază ortografia ungurească, pe care însă ei o modifică deopotrivă într-un mod esențial, de exemplu:

— pentru *ă* și *â* sau *î* întrebuințează pe *e*, fie simplu, fie scurtat;

— pentru *j* întrebuințează pretutindeni același semn ca pentru *ș*, nefăcînd nici o distincțiune între ambele sonuri, deși ortografia ungurească are *zs* pentru al nostru *j*, iar *s* pentru *ș;*

— pentru *ea* întrebuințează pe *a*, iar pentru *oa* pe *o*.

Ortografia cea mai puțin ungurească este a *Anonimului*, care pe *s* nu-l scrie ungurește prin *sz*, nici pe *ș* ungurește prin *s*, ci pentru cel dentii pune pe *s*, iar pentru cellalt compoziținea *sh*, luată nu de la englezi, ci din grafica unor dialecte slavice meridionale, vezi bunăoară la Katancsich, *De Istro ejusque adcolis*, Budae, 1798, p. 283.

De altmintrelea transcripțiunea la toți e destul de confuză, scriindu-se același son *k* prin *k* și prin *c;* același son *ce*, *ci* prin *cs* și *ts;* același son *ț* prin *cz*, *tz*, *c;* același son *ge*, *gi* prin *ds* și *gs* etc.

Cea mai ungurească, ba chiar de tot lipsită de simțul foneticei române, este ortografia continuatorilor *Anonimului*, cari se recunosc de la prima vedere a fi fost maghiari. Ca specimen mai lung, iată o urare

poporană, transcrisă pe prima din foile cele albe adause la legarea manuscriptului:

„Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru Noj
amandoj. Si
Kusztanti lanoj.
Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru noj aman
doj
Pentru Kásza
Pentru Másza
Pentru drága sapo
nyásza."

Vom observa în parentezi curioasa coincidință a acestui cîntec cu un altul de pe la 1680, citat cu ortografia polonă în *Vita Constantini Cantemiri* (ed. Acad. Rom., p. 43):

„Constantine,
Fudze bine,
Niczi aj Casa,
Niczi masa,
Niczi draga dzupiniasa..."

Fogarasi scria la 1647, Haliciu la 1674, Viski la 1697. Pentru *Anonymus Lugoshiensis* nu se poate fixa o dată precisă. Din toate considerațiunile însă de mai sus, cată să-l punem mai aproape de Fogarasi decît de Viski, cam pe aceeași linie cronologică cu Haliciu, căruia el poate să-i fie anterior, dar nici într-un caz nu este mai nou decît acesta.

Oricum ar fi, *Dictionarium Valachico-Latinum* este cel mai vechi vocabular al limbei române, adecă traducînd din românește într-o limbă străină, iar nu viceversa, după cum traduc, de ex., din slavonește în românește acele glosare din secolul XVII, despre cari noi am vorbit în *Cuvente den bătrîni*, t. I, p. 260 etc. Și ce vocabular! Peste c i n c i m i i de cuvinte.

D.V.A. Urechiă, dintr-o călătorie făcută la Copenhaga, a fost adus însemnarea cum că în Biblioteca regală de acolo se află un vechi *Vocabularium Valachicum*. Nu ne aducem aminte unde anume și în ce fel de termeni a fost publicată acea notiță. Adresîndu-ne însă la d. Bruun, eruditul bibliotecar de la Copenhaga, iată ce ne-a răspuns într-o epistolă din 22 octobre, 1883: „Certes, j'ai devant moi un petit manuscrit intitulé: *Vocabularium Valachicum*, qui sur 17 pages contient un vocabulaire d'environ 170 mots valaques accompagnés d'une traduction latine. Mais ce manuscrit est composé à la dernière moitié du XVIII-e siècle par un dilettante danois, qui s'est occupé de beaucoup de choses littéraires et linguistiques; la valeur scientifique en est, sans doute, nulle." În scurt, manuscriptul de la Copenhaga abia merită de a fi menționat și nu merita de a fi descoperit.

Peste doi secoli după *Anonymus Lugoshiensis*, noi nu găsim decît vro 10.000 de cuvinte în marele *Lexicon Budan* de la 1825, lucrat
524 — după cum se zice pe frontispiciu — „de mai mulți autori în cursul a

treizeci și mai multor ani". Ce colosală muncă presupune dară prima încercare de această natură, făcută de un singur om!

Dictionarium Valachico-Latinum, așa cum îl posedăm noi, nu este terminat. De la cea dentîi pagină autorul începe deja a-și completa opera, adăugînd la margine cuvintele cele uitate. Așa în rînd cu „Acĕ. Filum", el pune acolo „Ac", rămas fără traducere. Aducem acest singur exemplu, căci aci s-a întîmplat ceva foarte ciudat. Adăugătorul cel de la 1742, găsind pe acest „Ac", scrise după el „zérna", ieșind astfel „A czérna", sinonim unguresc pentru „ață", pe cînd bietul „Ac = Acus" dispare cu totul.

Apoi ordinea alfabetică nu e păzită cu strictețe, fiindcă autorul se pregătea, firește, a recopia manuscriptul întreg, după ce o dată își va fi isprăvit lucrarea.

Multe vorbe sînt scrise numai românește. Se vede că, întîmpinînd vreo dificultate de a le traduce bine lătinește, autorul își rezerva această sarcină pentru urmă. În unele cazuri însă, traducerea lipsește numai pentru derivatele dintr-un cuvînt tradus deja mai sus, ceea ce indică din partea lexicografului dorința de a merge iute înainte cu adunarea materialului românesc, fără a se opri la treaba secundară a găsirii ecuivalentului latin. De exemplu: „Ferék. Polio. — Ferekĕturĕ.— Ferekĕtor".

Între cuvintele cele lăsate fără explicațiune vedem:

„Tinkova. —

Zegusheny. —

Zorlincze. —"

Cîtetrele sînt numiri de sate de lîngă Lugoș. După repertoriul lui Hornyánszky, Tinkova numără astăzi 750 locuitori, Zegușenii (Zagushen) vro 600, Zorlința (Zorlencz-mare și Zorlencz-mik) peste 3000 împărțiți în două comune.

Iată dară încă o probă, dacă ar mai fi nevoie după cele date mai sus, despre lugoșanismul autorului.

Și ceea ce adaugă foarte mult la valoarea operei sale este tocmai că el se ține cu stăruință de dialectul său natal, ca și cînd n-ar fi cunoscut de loc limba cea tipică de prin cărțile române din secolii XVI și XVII. După cum *Psaltirea Șcheiană*, popa Grigorie din Măhaciu și *Codicele Voronețian* ne-au conservat cu scrupulozitate un subdialect transilvănean stins fără altă urmă, după cum mitropolitul Dosofteiu fonografiază subdialectul moldovenesc, tot așa cea mai scrupuloasă conservare a subdialectului bănățean se datorește lui *Anonymus Lugoshiensis* pe prima linie, de aci pe a doua linie lui Ion Viski, apoi întrucîtva lui Fogarasi și lui Haliciu.

Judecînd din cele cinci mii și mai bine de cuvinte despre planul autorului, noi nu ne sfiim a afirma că, dacă lucrarea sa ar fi isprăvită, românii ar avea de doi secoli un cap-d-operă lexicografic, nu numai cu vorbe comune și cu numiri topice, dar încă:

— cu forme duple, de ex.: *mikutel* și *mitutel*, *nime* și *nimene*, *prĕnd* și *prĕndzesk*, *kurt* și *skurt*, *tikvĕ* și *tiukĕ*, *straitzĕ* și *traistĕ* etc.;

— cu expresiuni copilărești, de ex.: *abushile* „infantium incessus quadrupes", *papĕ* „panis infantili sermone", *placse* „nomen lusus cum lapides jaciuntur ad metam" etc.;

— cu termeni de coreografie poporană, de ex.: *iepuraska* „saltus hajdonicus", un fel de danț hoțesc;

— cu interjecțiuni țărănești, de ex.: *hesh* „vox gallinas pellentis", *ho* „vox continentis pecora", *hop* „vox saltantis", *aos* „heus" etc.;

— cu o bogată sinonimică, de ex. patru nume pentru șoarece: *sorecse* „mus“, *spurk* „mus“, *shomek* „mus“, *herez* „mus“...

Ca specimen, publicăm aci întreagă litera *M*, care se începe cu numărul 2390. Am pus cu litere rărite, pentru a atrage atențiunea, cuvintele cele mai remarcabile din punctul de vedere dialectologic.

Macsin. Molo.
Macsovĕ. Pagus in districtu Sebesiensi.
Macz. Intestinum.
Madzéré. Pisum.
Maj. Malleus.
Maj. Maius.
(Maj bine, maj ushor. Melius. Levius).
Majkĕ. Mater.
Mak. Papaver.
Makar. Quamvis. Licet.
Makarkare. Quilibet. Quivis.
Makarcsiné. Quicunque. Quivis.
Makarundé. Ubicunque. Quocunque.
Makardeunde. Undecunque.
Makarĕnkĕtro. Quocunque.
Mal. Argillosa terra.
Mamĕ. Mater.
Manĕ. Manna. Ros.
Maré. Mare. Pelagus.
Maré. Magnus, -a.
M a r ĕ. Pomum.
Mare lukru. Admirantis et spernentis exclamatio.
Martz. Mars. Feria 3-a.
M a r t z o l y a.
Marga. Pagus in fine Portae ferreae.
M a r v a r u s k ĕ. Malva hortensis.
M a r m u r é. Marmor.
Marmuré. Porta ferrea. Augustiae Transylvaniae ex parte Hungariae inferioris.
Margsiné. Margo. Finis.
(Martur. Testis).
(Marturiĕ. Testimonium).
M a s. Mansio.
Masĕ. Mensa.
Maskuré. Sus castratus.
Maskĕ.
Mecsinĕturĕ.
Mĕcsinish.
M ĕ c s ĕ s k. Aenygma propono.
M ĕ c s i t u r ĕ. Aenygma.
M ĕ c zĕ. Cattus. Felis.
Mĕczishorĕ.
Mĕczishor. Intestinum parvum.
Mĕdzerijkĕ. Cicer sylvestre.
Mĕdregunĕ. Mandragora.
Mĕgar. Asinus.
Mĕgĕrecz, idem.
Mĕgurĕ.
Me g y ĕ l ĕ u. Convivium natale.
(Mĕhneszk. Evanesco. Abscedo. Torpesco).
Méj. Millium.
Mĕjran. Amaracus. Maiorana.
Mĕjugsĕl. Malleolus.
Mĕjdan.
Mejmukĕ. Simia.
Mĕkrish. Acetosa.
Mĕlaj. Milliaceus panis.
Mĕlkom. Silentium.
Mĕlkomish. In silentio.
Mélcs. Limax.
M e l m e s i ĕ. Malvaticum.
Mĕmukĕ. Simia.
Mĕnĕ. Manus.
M ĕ n. Maneo.
Mĕn. Mitto.
Mĕnos.
(Mĕndria. Superbia).
Mĕnestérgurĕ. Mantile. Manutergium.
Mĕnyé. Cras.
Mĕnshesk.
M ĕ n y é k. Diluculo consurgo. Praevenio. Maturo.
Mĕnyĕkĕ. Manica.
Menyiĕ. Ira.
Menyios. Iracundus.
Mĕnunt. Minutus.
Menuntzèl, idem diminutivum.
Menuntedz. Minuo. Comminuo.
Mĕnkĕturĕ. Devoratio... ssio.
Mĕnkĕturĕ. Contentio.
Mĕnĕnk. Comedo.
M ĕ n ĕ n k u m ĕ. Contendo.

Mĕnushĕ. Chirotheca.
Menzalĕ.
Mĕr. Pomus. Pomum.
Mĕr vĕratek. Pomum aestivale. Praecox.
Mĕr iĕrnatĕk. Malum serotinum.
Mĕr bunebrut. Malum sparuceum.
Mĕr dulcse. Pomum dulce.
Mĕr gushat.
Mĕr kĕnyĕsk.
Mĕr kodĕsh.
Mĕr kukurbetaricz.
Mĕr de svĕnt Pietru. Malum praecox.
Mĕr mushkĕtaricz. Malum Apianum. Muscatellum.
Mĕr flokos. Malum muscosum.
Mĕr nevéstesk.
Mĕr ordzĕn.
Mĕr pestricz.
Mĕr rutilat. Malum orbiculatum.
Mĕr sĕlcsin.
Mĕr vĕrgat. Malum variegatum.
Merariu. Anethum.
Méreu. Rectus.
Merejĕ. Recta.
Merg. Eo. Pergo. Progredior.
Merg naintĕ. Proficio.
Merg napoj. Deficio.
Mĕrg ĕnderĕt. Retrocedo.
Mergeritar. Margarita.
Mergsenaretz. Finitimus.
Mereiesk.
(Merĕcsin. Spina).
Mĕrit. Marito. Nuptui trado.
Mĕritumĕ. Nubo. Maritum duco.
Mĕritatĕ. Nupta.
Mérindĕ. Merenda.
Mĕrië. Magnitudo. Magnificentia.
Mĕros. Superbus.
Mérniczĕ. Metreta.
Mĕroshië. Superbia.
Mĕrosheskumĕ. Superbio.
Mĕrunt. Minutus. Vide Menunt.
Mĕrsurĕ. Profectio. Progressus.
Mersurĕ nainte. Profectus.
Mĕrshav. Macer. Macilentus.
Mershavĕ. Macra. Macilenta.
Mersheveskumĕ. Macer fio.
Merturië. Testis. Testimonium.
Merturisesk. Testificor.
Mĕrtzishor. Martius.
Mertzenĕ.
Mertzinos.
Mĕsaj. Mappa.
Măsĕ. Dens molaris.
Mésh. Soccus.
Meshinĕ. Pellis ovina.
Meserere. Misericordia.
Meserernik. Misericors.
Meserniczĕ. Macellum.
Mesercsiu. Lanio.
Mĕskĕ. Dromadarius.
Mesték. Misceo.
Mestekĕturĕ. Mistio.
Mĕsurĕ. Mensura.
Mĕsor. Mensuro.
Méshtér. Magister. Artifex.
Mershtĕrgsindĕ. (?)
Meshteresk. Magistrum ago. Artificium.
Meshtershig. Artificium.
Mĕtanië. Reverentia. Inclinatio.
Metenagĕ. (?)
Metlikĕ. Artemisia tenuifolia.
Mĕtor. Purgo.
Mĕtur, idem.
Mĕturĕ. Scopae.
Mĕturat. Purgatus. Mundatus.
Mĕtrak. Baculus.
Mĕtricsĕ. Matrix.
Mè. Mea.
(Meure. Mora sylvestria).
Mĕzdralĕ.
Mĕzdresk.
Mezgaj. Inficio.
Mezgush.
Micz. Lana agnina.
Miczar.
Micsk. Moveo.
Micskumĕ. Moveor.
Micskĕturĕ. Motus.
Micskony. Pediculus gallinaceus.
Mjáon.
Mjèd. Medum.
Mjedar.
Mjèdz. Medium.
Mjèl. Agnus.
Mjelushel. Agnellus.
Mjerè. Mel.

Mjériu. Caeruleus.
Mjerič. Caerulea.
Mjèrcury. Mercurius.
Mjéu. Meus.
Miĕ. Mille.
Mik. Parvus.
Mikutél. Parvulus.
Mikĕ. Parva.
Mikshor. Parvulus.
Mil. Milliare.
Milĕ. Gratia. Clementia.
Milos. Clemens. Pius.
Milămi. Misereor.
Milostiv. Clemens. Misericors.
Milostiveskumĕ. Misereor.
Milostivnik. Misericors.
Milosté. Gratia. Clementia.
Milkuièskumĕ. Supplico.
Milkuit. Supplex.
Milkuitor. Supplex.
Milkuialĕ.
Miluiĕsk. Misericordiam facio. Misereor.
Miluitor. Elaemosynarius.
Mint. Mentior.
Minte. Mens.
Mintsinos. Mendax.
Mintsunĕ. Mendacium.
Mincsĕ. Pila.
Mirak. Miraculum.
Miraz. Prodigium. Spectaculum.
Mirh. Mirrha.
Mirhuiĕsk. Mirrha ungo.
(Mirosz. Odor).
(Mirele. Sponsus).
(Mirásza. Sponsa).
Mirumĕ. Miror.
(Misztujesk. Conquiesco).
Misshĕ. Missa. Sacrificium.
Mishesk. Caecutio.
Mishinĕ.
Misir. Aegyptus.
Miskič. Chalybs.
Mitutel. Parvulus.
Morè. Jus caulium.
Mort. Mortuus.
Mortĕ. Mortua.
Morté. Mors.
Mortĕcsuné. Lues. Morticinum.
(Morticsosz. Mortalis).
528 Morment. Sepulchrum.
Mormeièsk.
Morun. Huso.
Mosh. Avus.
Moshič. Avitieum bonum.
Moshnyag. Vetulus.
Moshè. Avia.
Moskul. Moskovia.
Moskovitan. Moscovita.
(Mostele. Reliquiae corporum SS).
Mosor.
Motĕ.
Motkĕ.
Motzok. Stupidus. Bardus.
Mozomajnĕ. Spectrum. Terriculamentum.
Mozgosesk. Moveo.
Mujĕdz. Mollio.
Mujat. Emollitus.
Muièré. Mulier. Foemina.
Muierèsk. Muliebris.
Muierotkĕ. Effeminatus.
Mujerushkĕ. Foemella.
Mujt. Obliviscor.
Muk. Pituita. Mucus.
Mukos. Pituitosus.
Mucsk. Mordeo.
Mucskĕturĕ. Morsus.
Mucskat. Morsus.
Mucskĕtor. Mordax.
Mukar. Emunctorium.
Mulg. Mulgeo.
Mult, -ĕ, Multus,-a. Multum.
Multzany. Deo Gratias.
Multzeny, idem.
Multzič. Multitudo.
Multzime, idem.
Multzenesk. Ago gratias.
Muncsèsk. Laboro. Torqueo.
Munkĕ. Labor.
(Münez. Hinulus).
Muncsitor. Laborator.
Muncseskumĕ. Torqueor. Conor.
Munté. Mons.
Mur. Morus.
Murĕ. Morum.
Murĕ. Intestinum....
Murar. Molitor.
Murericzĕ.
Murony.
Murg.
Murgseshtè. Advesperascit.
Muritor, e. Mortalis.

Murĕdz. Macero. Acesco.
Murat. Maceratus. Acidus.
Mursĕ. Mulsum recens.
Muskĕ. Musca.
Muskuliczĕ.
Mushkĕtaricz. Muscatellum apianum.
Mushkyu. Muscus.
Mushkyu. Musculus.
Mustaczĕ. Mistax.
Mustĕcsos.
Must. Mustum.
Mustĕraczĕ.
Mut. Mutus.
Mut. Muto.
Mutat. Mutatus. Mutatio.

2. Elementul fonetico-morfologic.

Tot ce s-a scris pînă acum mai nou, mai temeinic şi mai ne-ncurcat asupra foneticei şi morfologiei subdialectului bănăţenesc, se datorează d-lui Enea Hodoş *(Poezii poporale*, Caransebeş, 1892, p. 3-9), astfel că noi nu avem decît a reproduce aci literalmente cuvintele acestui june folclorist:

„Graiul ţăranului din *Bănat*, ca şi graiul ţăranului din alte provincii, asămănat cu limba literară, ne înfăţişează mai ales abateri fonetice.

O parte din însuşirile acestui grai le găsim în graiul ardelean, sau în cel moldovean, ba chiar în cel macedo-român; altele sînt ale sale particulare.

Însemnăm, din punct de vedere gramatical, următoarele însuşiri:

1. Una din cele mai distinctive caracteristice a graiului bănăţean este păstrarea lui *n* denaintea lui *i*. În *Bănat* nu se zice altfel decît: *vinĭe* (pentru vie de struguri), *călcînĭ, întînĭ, cunĭ, căpătînĭ, gutînĭ*; tot aşa în cîteva comune se zice *făninĭă* pentru *făină* sau *fărinĭă*. La verbe asemenea este păstrat sunetul *n*, de ex.: tu *rămînĭ, ţinĭ* (de la *a ţinea)*, *vinĭ, punĭ, spunĭ, a încunĭa, a descunĭa, am descunĭat* etc. Pentru sufixul augmentativ *-oi* şi *-oaie* există numai *-o n ĭ* şi *-o a n ĭ e : pietronĭ, pietroanĭe;* sufixul *- o a n ĭ e* mai adese e neaugmentativ: *ursoanĭe, vulpoanĭe, lupoanĭe, iepuroanĭe;* acelaşi sufix formează numi proprii feminine derivate din masculine: din *Popescu* se face *Popescoanĭe* (nevasta lui Popescu), *Bibescoanĭe, Gruescoanĭe* etc.

2. Sunetul *n* urmat de *i* sau *e* trece în *ñ* rostit ca în spanioal, sau ca *gn* în unele vorbe din franceza, sau ca *ny* în maghiara; dar, deşi îl găsim şi în limba asta din urmă, totuşi nu putem să-l considerăm drept influenţă a limbei maghiare; graiul bănăţean a fost mai ferit de influenţa acestei limbi decît este graiul din părţile ungurene şi unele ardelene. Afară de aceasta, în *Bănat* nu s-a prefăcut nici sunetul *t* sau *k* urmat de *e* ori *i* în *ty*, nici *d* sau *gh* urmat de aceleaşi în *gy* maghiar, după cum s-a prefăcut la românii din Ungaria şi la unii din Ardeal, unde s-au modificat în sens maghiar, ci în *Bănat* a suferit alte schimbări, cari se vor arăta mai jos.

3. Sunetele *b,p,f,v*, urmate de *i* (iar *v* urmat de *u* în cuvîntul *vulpe)* rămîn nemodificate, ca şi în limba literară; şi nu aflăm în *Bănat* nici pe *ghine*, nici *chită* (ca în părţile Sibiului), nici *bgyiñe* şi *ptyită* (ca în părţile ungurene), nici *bjiñe* şi *pcită* (ca pe la Năsăud); asemenea nu se zice *lupei* ori *luptyi.* nici *hiu*, nici *jităl* şi *jin* (ca pe la Blaj) ori *in* (ca la Braşov), ci numai *biñe, pită, lupi, fiu, viţăl, vin* etc. Însă *i c l e a n,* şi nu *viclean.*

4. S-au schimbat sunetele *t* şi *d* urmate de *i* sau *e*, în *ce* şi *ge (dje)*, de ex.: *frunce* (frunte), *ce* (te), *ciner* (tiner), *verge* sau *verdje* (verde), *Megìa* şi *Megìca* cu tonul pe *i* (Media şi Medica, numirile ce le dă poporul localităţilor cu numele oficial, Mehàdia şi Mehádica), *Valeagenii*, cu nume-

le oficial Valeadeni. În cuvintele *deget* și *dinte* sunetul *d* s-a prefăcut în *gh*, și astfel se pronunță: *ghejĭet* și *ghince;* de altă parte se zice *dă* pentru *de* (dar și: *djă), dîn* pentru *din* (dar și: *djin).* Sunetele *k* și *gh* urmate de *e* sau *i* rămîn nemodificate.

5. Sunetul *ce* se schimbă, ca și în graiul moldovenesc, și ca și în graiul poporului din comitatul Zărandului, într-un sunet apropiat de *ș*, pe care nu-l putem transcrie exact: *dulșie* (dulce), *șic mai fași* (ce mai faci) etc.

6. În comunele Țerova, Ilova, Zlagna, Prisian, Poiana, Visag, după cum îmi comunică d. asesor consistorial Ion Ionaș, precum și elevii din partea locului, în locul sunetului *ș* se pronunță pretutindenea *s*, de ex.: *sasă* (șasă), *supte* (șapte), *cocosu rosu* (cocoșu roșu), *sade* (șade). Învățătorii din amintitele comune, după cum mărturisesc înșiși, au greutăți cu copiii de școală pînă ce îi fac să rostească pe *ș*. Se pare curios că, pe lîngă toate acestea, cele spuse în punctul precendent (5) au valoare și pentru comunele aici pomenite, adecă în loc de *ce* se rostește acolo un *șie*.

7. Sunetul *z* se rostește mai totdauna ca *dz*, se zice nu numai *dzăc* (zic), *Dumnedzău*, ci și *dzamă*, *dzăhar*, *dzimbet*.

8. Deosebirea între *ge* (dj) și *j* consistă într-aceea că *ge, gi* s-ar putea transcrie cu *jie, jĭi*, de ex.: *mĭerjie* (merge), însă *jor* (jur).

9. Diftongul *ea* se aude mai mult ca *ĭa* la cuvintele de genul feminin terminate în *e* și articulate: *valĭa, vulpĭa, carcĭa* (cartea); mai adeseori *e* din diftongul *ea* se pierde cu totul și rămîne *a* singur: *sară, țară, înfrunzască, vorbască, bat* (beat), *șasă, șapce*; la imperfecte: *auzam, culejam, vegĭam* (vedeam), *șegĭam* (ședeam), *țînam* (țineam) ș.a. Adjectivul feminin *rea* se pronunță *rè* (cu *e* închis), pronumele feminin *ta* asemenea: *tè*.

10. Cuvintele terminate în *ea* nearticulate, ca *stea, nea, cățea* ș.a., se găsesc în vorbirea țăranului din *Bănat* aproape pretutindenea sub forma *-auă*, de ex.: *ñauă (neauă), stauă, cățauă, nuiauă, măsauă.*

11. În diftongul *oa* se pot deosebi două sunete: un *u* și un *a*.

12. Substantivele feminine terminate în *-ă* fac pluralul mai mult cu *i* decît cu *e;* pluralul de la *icoană* este *icoñi*, articulat: *icoñile; casă*, plur. *căși, cășile; fată*, plur. *fĭece*, art. *fĭecile; mamă*, plur. *mame*, art. *mamele*, dar și *mamile*, mai este și mumîñi, ca de la *tată*, tătîñi. În gen. și dat. sing. primesc numai *i: a icoñii, cășii, fecii (fetei), mamii* ș.a. Dar și altfel *e* la plural este foarte rar; de la *măr*, pl. este *mĭeră; pară, pĭeră; frumos, frumoasă* ș.a.

13. Sufixele *-ori, -ari* și *-eri* sînt întrebuințate exclusiv pentru *-or, -ar* și *-er*, de ex.: *învățători* (atît la sing., cît și la plur.), *frăgari* (sing. și plur.), *mîñeri* etc. Unii cărturari pretind că în cazurile acestea s-ar auzi la singular nu numai *i*, ci și un *u*. Atîta este sigur că acest *u* năzuiește să dispară și urma lui este deja cu totul efemeră, întocmai ca și la cuvintele terminate în consonantă.

14. Alăturea formelor *umblu* și *umplu* se mai întrebuințează uneori *îmblu* și *împlu;* însă numai *unghi*, și nu *înghi*.

15. Pe lîngă *rîd* și *vînd* se zice mai des *rid* și *vind*, asemenea *rît* și *rit*. *Vind* se conjugă așa: *vind, vindz, vinge, vingem, vingeț, vind;* perf.: *am vindut* ș.c.l. *Rid: mă rid, ce ridz, să rige, ñe rigem, vă rigeț, să rid;* perf.: *m-am ris* ș.c.l. tot numai cu pronumele reflexiv.

16. Articlul pentru vorbe de gen masculin a pierdut pe *l*. Se rostește articulat: *omu, porcu, tot natu, socru* (nearticulate cele două ultime
 sînt tot așa); *bou*, articulat *bòu* (două silabe). Exemple de nume proprii

art. şi neart.: *Gruescu*, *Pîrvănescu*, *Mănescu*, *Puiu* ş.a. formează genitivul şi dativul sing.: *lu Gruescu*, pl. *Grueştilor*, *lu Mănescu* ş.c.l.

17. Pentru articlii *al*, *ai*, *ale*, se foloseşte numai forma *a*.

18. Pronumele reflexiv se întrebuinţează şi duplicat în perfectul compus: *m-am bătutu-mă*, *ci-ai sculatu-ce (te-ai sculatu-te)*, *s-o-mbătatu-să*, *l-am văzutu-l*, *ñ-am dusu-ñe (ne-am dusu-ne)*, *v-aţi supăratu-vă*, *s-or dusu-să* ş.c.l.

19. La verbul *a fi* însemnăm următoarele forme:

Indic. prezinte: *io mis*, *tu ieşti*, *iel îi*, *noi ñis*, *voi vis*, *iei îs* şi *iei iăst*, acest din urmă numai ca verb predicativ. Exemple: *io mis bănăţan*, *noi ñis bănăţeñi*, *voi vis dîn ţară* ş.a. Se mai zice şi: *noi ñisăm* şi *voi visăţ* în unele locuri.

Ind. imperf.: *ieram*, *ierai*, *iera*, *ieram*, *ieraţ*, *iera*.

Ind. perf.: *fusăi*, *fusăş* (silaba ultimă tonică), *fu; fusărăm*, *fusărăţ*, *fură;* se mai conjugă şi: *fuşăi*, precum şi *fui*.

Ind. perf. compus: *am fost*, *ai fost*, *o fost*, *am fost*, *aţ fost*, *or fost*.

Ind. viitor: *oi fi*, *îi fi*, *o fi*, *om fi*, *îţ fi*, *or fi*.

În Meedica, mi se spune, e folosită şi forma întreagă: *voi fi*, *vii fi*, *va fi*, *vom fi*, *viţ fi*, *vor fi*.

Conjunctiv perfect: *să fiu fost*, *să fii fost*, *să fie fost*, *să fim fost*, *să fiţ fost*, *să fie fost*.

20. Perfectul simplu indicativ de la verbul *dau: io gegei* (*dedei*, cu acc. pe ultima), *gegeş* (şi *daşi*), *gege* (*dede*, cu acc. pe silaba primă), *gegerăm*, *gegerăţ*, *gegeră* (acc. pe prima silabă).

Se mai conjugă şi aşa: *dăgei* , *dăgeş*, *dège*, *dăgerăm*, *dăgerăţi* (acc. pretutindene pe *è* ori *e*), *dègeră*.

21. Imperativul are o formă a sa particulară cu sufixele: *-areţ*, *-îreţ*, *-ereţ*, *-ireţ*. Este de observat că sufixele aici înşirate se pun numai în propoziţiuni negative imperative; propoziţiunile afirmative imperative au aceeaşi formă ca şi limba literară. Exemple: *nu cîntareţi*, *nu strigareţi*, *nu bacereţi (nu batereţi)*, *nu vorbireţi*, *nu urîreţi* etc. Pretutindenea în *Bănat* este folosită forma aceasta; ici-colo, sub înrîurirea şcoalei, se foloseşte astăzi şi forma literară alăturea formei de mai sus.

22. Optativul prezinte se conjugă în comunele Vărădia şi Pătaş, după cum mi se comunică de elevii d-acolo, în modul urmpător:

io reaş veñi, *tu reai veñi*, *iel ar veñi*, *noi ream veñi*, *voi reaţ veñi*, *iei ar veñi*.

23. Pronumele demonstrative: *acesta*, *acela*, *aceasta*, *aceea* au numai formele:

masc. sing. nom. şi ac.: *ăsta*, *ahăsta; ăla*, *ahăla*.
masc. sing. gen. şi dat.: *ăstùia; ălùia*.
masc. plur. nom. şi ac.: *ăştea*, *hăştea*, *ahăştea; ăla*.
masc. plur. gen. şi dat.: *ăstòra*, *ahăstòra; ălòra*.
fem. sing. nom. şi ac.: *asta*, *ahasta; aia*, *ahaia*.
fem. sing. gen. şi dat.: *ăştèia; ăèia*.
fem. plur. nom. şi ac.: *eştea*, *heştea*, *aheştea; elea*, *ălea*.
fem. plur. gen. şi dat.: *ăstòra*, *ahăstòra*; *ălòra...*"

Alăturînd observaţiunile d-lui Enea Hodoş cu indicaţiunile fonetice din *Anonymus Lugoshiensis*, e lesne de a constata că numai palatalizarea dentalelor *de* şi *te* în *ge* şi *ce* este un fenomen posterior, care tocmai de aceea pare a fi datorit înrîuririi serbilor, la cari el ne întim-

pînă ca ceva organic. În celelalte privințe, doi secoli n-au adus absolut nici o schimbare.

Trăsura cea mai caracteristică a consonantismului bănățenesc, conservațiunea lui *n* denaintea lui *i*, distinge în același grad dialectul macedo-român; iar cu dialectul istriano-român unește pe bănățeni o particularitate morfologică foarte interesantă, anume optativul prezinte: *reaș*, *reai*, *ream*, *reați*, pe care noi l-am explicat deja altă dată (v. [1]*Aș*) în următorul mod:

„Poporul judecă limba după auz, nu după scris. În forme ca fire-*aș*, facere-*aș*, zicere-*aș*, alături cu *aș* fi, *aș* face, *aș* zice, urechea desparte silabic: fi-*reaș*, face-*reaș*, zice-*reaș*. De aci, în loc de *aș* s-a născut în dialectul istriano-român forma *raș*, trecută de la construcțiunea inversă la cea directă. Fraza istriano-română: „n-am punĭava cu ce me *raș* copri, ni stramas pre carle *raș* zacé“ (Miklosich, *Rumun. Untersuch.* I, p. 42; cfr. *Lautl.*, *Lautgruppen*, p. 10) se transcrie daco-românește: „n-am plapumă cu care m-*aș* acoperi, nici saltea pe care *aș* zace“ = „nici saltea pe care zacere-*aș*“. Ilustrul Ascoli, care atrăsese cel întîi atențiunea asupra acestei forme istriano-române *(Stud. crit.* I, 1861, p. 66), îi dă o altă explicațiune. El crede că *raș* ar rezulta din fuziunea lui *vrea* cu *aș*, fuziune ocursă numai la prima persoană singulară, pe cînd la celelalte persoane ar fi numai v r e a cu perderea lui *v*. În acest mod, condiționalul istriano-român:

raș ave
r a i ave
r a ave
r a m ave
r a ț ave
r a ave

ar fi, după Ascoli:

v r e r e - *aș* ave
v r a i ave
v r a ave
v r a m ave etc.

Ei bine, chiar în această ipoteză, prima persoană singulară *raș* ar rezulta, ca și-n explicațiunea noastră de mai sus, din construcțiunea inversă v r e - *reaș*. Noi credem însă că nu numai prima persoană singulară, dar și celelalte s-au născut din aceeași construcțiune inversă, cu sau fără verbul v r e r e, adecă cu orice verb, și anume:

raș ave = ave-*reaș* (= avere-*aș*)
rai ave = ave-*reai* (= avere-ai)
ra ave = ave-*rear* (= avere-ar)
ram ave = ave-*ream* (= avere-am)
rați ave = ave-*reați* (= avere-ați)
ra ave = ave-*rear* (= avere-ar)...“

În studiul *Strat și substrat*, noi am demonstrat că așa-numiții macedo-români și istriano-români de astăzi nu sînt altceva decît românii cei din Pannonia, pe cari în secolii IX-X i-a găsit acolo și i-a gonit peste Dunăre năvălirea ungurilor. Este aproape de mintea omului că dialectul acelor români din Pannonia, prin însăși poziționea lor cea geogra-

fică, pe care nici un creștet de munte n-o despărțea de șesul Timișului, trebuia să fi fost identic sau aproape identic cu al românilor din *Bănat*. Iată de ce este foarte important de a urmări acele puncturi de conservatism dialectal prin cari bănățenii și numai bănățenii se mai asociază pînă acum cu cele două dialecte române transdanubiane.

Există alte puncturi, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în cari graiul bănățenesc se întîlnește cu al moldovenilor, ca și cînd moldovenii, în specie cei de la nord, ar fi o veche migrațiune de la Timiș prin Țara Crișului și prin Maramurăș, contopită apoi în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc, care jucase un rol însemnat în formațiunea statului bîrlădean, cu mult înainte de descălecarea Moldovei în secolul XIV. Această cestiune noi o vom dezbate aiurea.

v. *Bîrlad*. — *Criș*.

II. INDIVIDUALITATEA TERITORIALĂ A BĂNATULUI.

Trei cuvinte:
1. T r o i a n;
2. A u ș o n ĭ u;
3. F i l m a;

ne vor ajunge pentru a demonstra nestrămutata continuitate a naționalității române în regiunea dintre Tisa și Cerna.

1. T r o i a n.

Într-un manuscript paleoslavic tocmai din secolul XII, reprodus întreg de Srezniewsky (Извѣстия Академіи Наукъ по отдѣлению русскаго языка, t. 10, 1863, p. 551—574) se citește următorul pasagiu mitologic:

„...Троꙗна Хърса Велеса Пероуна. на б҃ы ѡбратиша бѣсо ъ злыимъ бѣроваша...“

„... pe T r o i a n, Hărs, Veles, Perun, și-au făcut zei, în dracii cei răi credeau...“

Hărs sau Hors, Veles sau Volos și Perun sînt divinități slavice cunoscute, menționate nu o dată în străvechea cronică a lui Nestor (cfr. Sacharow, Сказания русскаго народа, t. 1, 1841, part. 1, p. 11—12). Ce caută însă printre aceștiia, ba încă mai pe sus de ceilalți trei, numele lui T r o i a n, pe care nu-l descrie și nu-l știe nici un mitograf al slavilor?

Un alt monument paleoslavic, după un manuscript din secolul XVI (Vostokov, Словарь церковно-славянскаго языка, 1861, t. 2, p. 232), așează pe același T r o i a n, deși nu la primul loc, între diferite divinități slavice:

„...мнѧще богы многы, Пероуна и Хорса Дыꙗ и Троꙗна и иніи миози...“

„... închipuindu-și mulți zei: Perun și Hors, Dîiu și T r o i a n, și alți mulți...“

și mai adaogă:

„... Пероунь въ Єлинѣхъ а Хорсь въ Купрѣ, Троꙗнь бѧше ц҃рь въ Римѣ...“

„... Perun la eleni, Hors la Cipru, iar T r o i a n fusese împărat la Roma...“

Aci este deja de tot învederată identitatea zeului slavic T r o i a n cu marele împărat T r a i a n, „Trajanus“, întemeietorul Daciei romane.

Să se observe că ambele manuscripte palcoslavice sînt anume de originea bulgară (Drinow, Заселение Балканскаго полуострова, p. 76).

Arheologul rus Kotliarewsky (Матерiялы для археологическаго словаря, p. 13—14, în Древности, t. 1, Moscva, 1865-67), combină aceste texturi cu următoarele trei puncturi:

1. Numele lui Troian figurează de mai multe ori în vestita poemă rusă medievală despre expediţiunea lui Igor la Dunăre, dintre cari o dată ca „drumul lui Troian“ (къ тропѣ Трояню) şi o dată ca „ţara lui Troian“ (къ землю Трояню);

2. Serbii şi bulgarii conservă pînă astăzi în legendele lor poporane memoria unui „împărat Troian“ (царь Троiан);

3. Aşa-numitul val sau şanţ „al lui Troian“, care se începe la noi în România şi se prelungeşte apoi departe în Rusia sudică, unde poporul îi conservă acelaşi nume, mai existînd acolo chiar o tradiţiune că fundatorul acestei imense construcţiuni ar fi fost un „Troian împărat rîmlenesc“ (Трояна царя Ѳрманланскаго=Римлянскаго).

Kotliarewsky trage de aci concluziunea că zeul Troian poate să nu fie în realitate decît divinizarea de către slavii meridionali a împăratului roman Traian.

Dar întrebarea cea fundamentală este:

1. Divinizare să fie oare cînd manuscriptul cel din secolul XII pune pe Traian între „dracii cei răi“?

2. Slavii cei meridionali, aşezaţi pe Peninsula Balcanică nu înainte de secolul VI, adecă patru secoli după moartea lui Traian, de la cine oare putut-au ei să împrumute memoria marelui împărat?

Vuk Karadžić (*Lex.*, 750) reproduce următoarea legendă serbească din Bosnia:

„Craiul Troian în fiecare noapte pleca în Sirmia, unde se iubea cu o nevastă sau fată, şi se întorcea de acolo înainte de zori, căci peste zi el se temea a ieşi la lumină, ca să nu-l topească soarele. Cum sosea la iubita sa, îndată dedea cailor ovăs şi apoi petrecea drăgostindu-se, pînă ce caii isprăveau nutreţul şi pînă ce cocoşii începeau a cînta. Într-o noapte însă, fratele sau bărbatul acelei muieri a legat limbile tuturor cocoşilor, ca să nu poată cînta, şi a dat cailor năsip în loc de ovăs. Cînd dară craiul, simţind vremea de plecare, întrebă dacă caii au isprăvit ovăsul, sluga i-a răspuns că nu. Mai tîrziu, înţelegînd cursa în care a căzut, craiul a încălecat în pripă ca să fugă spre oraşul său, dar în cale l-a ajuns soarele. Ca să scape de raze, el s-a ascuns sub un stog de fîn, însă vitele, din nenorocire, au împrăştiat fînul, şi astfel soarele a topit pe Troian.“

Peste Olt, în districtul Romanaţi, există la noi pînă astăzi aceeaşi tradiţiune. Împăratul cel topit de razele soarelui se numeşte aci „Domnul-de-rouă“, şi poporul asigură că drumul cel roman de peatră, care duce de la Dunăre la Olt prin Caracal, fusese făcut anume de către dînsul „ca să poată merge mai iute la amanta sa“.

Se ştie că răposatul Bolintineanu a transformat această tradiţiune olteană într-o frumoasă baladă:

„Cum se face noapte, de la Istrul mare
Către Olt te duci,
Ca să ştergi de lacrimi, cu o sărutare,
Ochii ei cei dulci!

Află că o dată soarele pe cale
De te va găsi,
Într-o rouă dulce cu zilele tale
Te va răsipi!"

Tot aşa cunoscutul scriitor rus Weltmann a compus din tradiţiunea serbă o poemă întreagă sub titlul de *Troian şi Angheliţa* (Moscva, 1846).

Este interesant — în parentezi — că imaginea omului topit de razele soarelui pare a fi o veche metaforă italică, pe care noi o găsim la Florus, cînd zice că celţii, neputînd suferi căldura, „parcă sînt topiţi de soare": „quasi sole laxantur". O altă metaforă înrudită tot despre celţi este la anticul poet grec Callimachus, care-i compară cu „fulgi de zăpadă" (Roget de Belloguet, *Ethnogénie gauloise*, p. 66).

În ce mod legenda română a putut să străbată în Bosnia, ne-o lămuresc cercetările d-lui C. Jireček, cari demonstră că acea ţară poseda în veacul de mijloc o numeroasă populaţiune curat românească, slavizată mai în urmă (*Die Wlachen in den Denkmälern von Ragusa*, Prag, 1879, p. 7—8).

Şi totuşi, însuşi d. C. Jireček, cu trei ani înainte (*Gesch. d. Bulg.*, 1876, p. 74—76), tocmai pe numele lui T r a i a n la slavii meridionali întemeia posibilitatea că în epoca cuceririi Daciei dînşii vor fi locuit în vecinătate sau „poate chiar în ţară (vielleicht auch im Lande selbst)"!

„Baladele bulgare — zice d. C. Jireček — cîntă pînă astăzi pe ţarul T r o i a n, stăpîn peste nenumărate comoare şi la care din 70 de fîntîne curge aur strălucit şi argint curat. Sub Balcan este un oraş T r o i a n cu o mănăstire. Pe Topolniţa, aproape de Tatar-Pazargik, este podul lui T r o i a n (Troianov most), de care nu departe se află neşte ruine numite de ţărani T r o i a n o v-g r a d şi o trecătoare T r o i a n o v a-V r a t a..."

Către acestea, negreşit, se mai adaoge T r o i a n o v-g r a d din Serbia.

Numai două lucruri scapă din vedere d-lui C. Jireček:

1. Necesitatea prealabilă de a demonstra într-un mod serios că serbii şi bulgarii au locuit în Dacia sau măcar în vecinătate în epoca împăratului Traian.

2. Împregiurarea cea capitală că în legenda serbo-bulgară personagiul lui T r o i a n este o fiinţă antipatică, duşmană, chiar diabolică, „un drac rău" ca în manuscriptul cel din secolul XII, ceea ce nu ne întimpină niciodată la români.

Să luăm balada cea bulgărească pe care o citează d. C. Jireček şi care a fost publicată de fraţii Miladinovtzi (Бѫлгарски народни пѣсни, 1861, p. 38—41). De la primul vers ea sună:

„Бог да біет кралїа от Троꙗна!..."
(Dumnezeu să bată pe regele de la Troian!)...

Apoi la serbi, după cum o constată însuşi d. C. Jireček, T r o i a n ne apare ca un monstru cu trei capete sau cu neşte urechi de ţap.

În fine, de la profesorul A. Weselowsky (Записки Акад. Наукъ, Petersburg, t. XXXVII, suplem. nr. 3, p. 89), noi aflăm că pînă şi oraşul T r o i a n din Bosnia în baladele poporane serbeşti se numeşte „cel afurisit, unde se petrec nelegiuiri":

„Дадоше јој проклетог Тројана
Ѹ коме се безаконје ради..."

La prima așezare a serbilor și a bulgarilor pe Peninsula Balcanică, dînșii au trebuit să susțină o crîncenă luptă cu vechiul substrat românesc de acolo, și acea luptă a avut drept efect, între altele, de a preface pe Traian cel „optimus" al românilor într-un element rău pentru slavi, întocmai după cum altădată lupta între erani și între indieni schimbase pe indianul „deva" (zeu) în eranicul „daiva" (demon). O asemenea înrăutățire a sensului este o consecință firească a raportului internațional între slavi și între români, pe cînd absolut nemic n-ar putea justifica fenomenul contrar al transformării T r a i a n u l u i celui rău al slavilor într-un T r a i a n bun la români.

În cele zise mai sus, noi ne-am ferit de a atinge măcar pe „bădica T r o i a n" în colinda *Plugului* cea publicată de Alexandri:

„S-a sculat mai an
Bădica T r o i a n
Ș-a încălecat
Pe-un cal învățat
Cu nume de Graur,
Cu șeaua de aur..."

Acest T r o i a n ni s-ar fi părut o simplă mistificațiune din partea lui Alexandri, dacă nu l-am regăsi în excelenta colecțiune de *Plugușoare* a d-lui G. Ghibănescu, anume într-o colindă din Trotuș (*Analele literare* II, 1888, p. 42):

„Și se sculară mai an
Bădica T r o i a n
Și-ncălecă pe-un cal negru ca corbul,
Iute ca focul..."

Dar în alte trei *Plugușoare* din aceeași colecțiune, T r o i a n este înlocuit prin „Machedon împărat" sau „Alexandru împărat", iar într-unul prin „Sfîntul Vasile", ceea ce ne face a crede că și dînsul nu este adevărat poporan, ci numai cărturăresc, datorit popilor sau dascălilor de prin sate.

Întru cît am putut urmări pînă acuma, numele personal T r o i a n nu există astăzi nicăiri la români și poate că nici n-a existat vreodată, de vreme ce nici în documente nouă nu ni s-a întîmplat a-l găsi, ceea ce arată că strămunii noștri îl considerau mai pe sus de calendarul omenesc, ca și cînd ar fi un nume de divinitate, după cum nu se află numele personal „Isus", iar numele personal „Cristea" este „Cristofor", nu „Crist". Nici la vechii romani nimenea nu se chiema „Jupiter" sau „Apollo". Iată de ce foarte rău fac aceia cari bagă pe furiș în colinde pe fantasticul „bădică T r o i a n". Dacă numele personal T r o i a n, după cum am văzut, circulează la slavi, aceasta este tocmai pentru că la dînșii nu era nici un motiv de a-l distinge de celelalte numi personale.

Pe la anul 1532, un italian din Padova, Francesco dalla Valle, călătorea prin Țara Românească. El ne-a lăsat „Una breve narracione", conservată în Biblioteca San-Marco din Veneția și reprodusă de Academia Maghiară (*Magyar Történelmi tár*, t. 3, p. 1—60). Ajungînd la Tîrgoviște, Dalla Valle trase cu ai săi la mănăstirea Dealul, ai căruia călugări — zice el — „ne fecero molte cortesie, et ne racontorno tutta l'historia della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese, che fu questa
 che havendo T r a j a n o I m p e r a t o r e debellato et acquistato

quel paese, lo divise a suoi soldati..." La români memoria lui T r o i a n nu se învăţa în şcoală, ci a fost totdauna vie în tradiţiunea poporului. Şi totuşi Cihac (II, 423) nu se sfieşte a susţine că t r o i a n este la noi un „élément slave"! Să observăm că el cunoaşte acest cuvînt numai cu următoarele sensuri: „levée de terre, rempart, prairie entourée d'une levée de terre ou d'une haie, grande prairie en général; monceau de neige fait par le vent, avalanche; chemin de St. Jacques, voie lactée".

Faţă cu forma T r o i a n = T r a i a n u s, este metodic de a-şi pune întrebarea despre cauza trecerii lui *-ra-* în *-ro-*, şi ar fi legitim chiar de a bănui în acest fonetism o înrîurire slavică, de vreme ce la slavi există un nume personal propriu al lor „Troian" de la трой „trei", adecă „triplu" sau „al treilea". Este învederat că o asemenea înrîurire slavică posterioară asupra unei vocale n-ar dezminţi întru nemic originea primitivă românească a cuvîntului, ci numai şi numai ne-ar duce la următoarea concluziune: din latinul „Traianus" românii făcuseră „Trăian" şi l-au împrumutat slavilor; apoi pe românul „Trăian", printr-o etimologie poporană de la трой, slavii îl prefăcură în „T r o i a n"; în fine, forma cea slavizată „Troian" s-a întors mai tîrziu la români, înlăturînd pe organicul „Trăian". Aşa dară, chiar în acest caz nu era permis lui Cihac de a băga pe al nostru Troian între „éléments slaves". Noi credem însă că pînă şi trecerea lui *-ra-* în *-ro-* a fost datorită la noi unei etimologii poporane curat româneşti, sau mai bine curat latine, cu totul independinţi de slavicul трой. Pe de o parte împăratul Traian fiind privit de către posteritatea cuceritorilor Daciei ca strămoş al lor, pe de altă parte, dintr-o epocă imemorială, cu mult înainte de Tit Liviu, toţi romanii privind ca strămoşi ai lor pe anticii troiani — în forma cea poporană T r o i a n se făcuse de către români din capul locului o fuziune între cei doi strămoşi: T r a i a n u s şi T r o i a n u s, astfel că T r o i a n datează la noi din prima epocă a graiului românesc, şi de la noi a primit-o slavii, nicidecum viceversa. Este curios că tocmai slavii au revenit în urmă la forma „Traian" printr-o etimologie poporană a lor de la трајати „a trăi", după cum ne-o spune însuşi d. C. Jireček *(Gesch. d. Bulg.*, 75): „Der Eigenname Trajan, Diminutiv Trajko, ist unter den Bulgaren allgemein gebräuchlich; der Accent auf der ersten Silbe: Trájan; die populäre Etymologie leitet den Namen von trajam duro, persevero auf, worauf sich auch ein bulgarischer Sittenspruch bezieht". Pentru Cihac dară ar trebui să fie un slavism chiar atunci cînd românii ar zice T r ă i a n !

Bunul simţ cel mai elementar ar fi de ajuns pentru ca oricine să vază că pe T r o i a n slavii l-au luat de la români şi că nu era chip să-l fi luat de aiuri decît numai de la români. Aceasta însă ar proba descendinţa românilor din legionarii lui Traian şi numai atîta, fără a dovedi totodată şi continuitatea lor cea teritorială pe ţărmul nordic al Dunării, căci memoria marelui împărat ei puteau s-o ducă cu dînşii în Balcani sau în Rodop, după teoria lui Rösler, şi-apoi s-o readucă înapoi peste mai mulţi secoli la întoarcere în Carpaţi. Pentru a demonstra această continuitate teritorială, să trecem acuma la periodul cel mai vechi, necunoscut încă, din istoria cuvîntului t r o i a n.

Din cele patru drumuri romane, cari duceau de la Dunăre spre fundul Daciei, două treceau prin Oltenia, celelalte două prin *Bănat*. Ele au fost făcute chiar în prima epocă a cuceririi, şi au trebuit apoi veacuri peste veacuri pînă ce pe alocurea să le distrugă timpul, căci

erau aşternute cu peatră, „strata saxea viarum“, şi încă nu cu un singur rînd de peatră, ci două straturi suprapuse, legate la mijloc printr-un puternic ciment. O inscripţiune, găsită la capătul sudic al unuia din cele două drumuri romane bănăţene, ne spune:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F
NERVA TRAIANVS AVG. GERM
PONTIF. MAXIMVS TRIB. POT. IIII
PATER. PATRIAE COS. IIII
MONTIBVS EXCISIS ANCONIBVS
SUBLATIS VIAM PATEFECIT

(Aschbach, *Trajans Donaubrücke*, p. 4; Hirschfeld, *Epigr. Nachlesc*, p. 419, *C.I.L.*, vol. III).

Întrucît descendinţii cuceritorilor rămîneau pe loc în Ţara Timişului, aceste drumuri nu puteau să nu fie identificate în tradiţiunea lor cu memoria împăratului Traian, o memorie care, firește, nu există acolo decît numai pentru dînşii, nu pentru alte neamuri, venite în aceeaşi regiune mai tîrziu.

Unul din cele două drumuri trecea din *Bănat* în Serbia actuală, sau, mai corect, era o prelungire făcută de Traian a unui drum roman mai vechi de peste Dunăre, cam de pe timpul împăratului Tiberiu, dar numit de către locuitori cu unul şi acelaşi nume de „drumul lui Traian“.

În secolul VII elementul românesc cel transdanubian începuse a slăbi în ajun de a dispărea apoi de tot sub invaziunea serbilor. Pe de altă parte, drumul cel roman de acolo, mai vechi cu vro şeaptezeci de ani şi executat în condiţiuni mai puţin trainice, se stricase. Ce a urmat de aci?

Pe la anul 600, generalul bizantin Commenţiol, afîndu-se de dincolo de Dunăre în faţa malului bănăţenesc, cerceta cu stăruinţă printre indigeni despre drumul lui Traian, „ὁδὸς Τραϊανοῦ“, şi nemini nu putea să-i răspunză nemic, pînă ce d-abia s-a găsit un moşneag de 112 ani, care i-a spus că un asemenea drum existase cu 90 de ani înainte.

Această naraţiune din bizantinii Teofilact şi Teofan noi o dăm aci într-adins după Rösler *(Slav. Ansiedlung an d. unteren Donau*, p. 36—7), duşmanul cel mai înverşunat al continuităţii românilor în Dacia.

Vrea să zică numele lui Traian în unire cu noţiunea unui drum roman de peatră putea să se uite după o trecere de timp, dacă condiţiunile de supravieţuire nu erau favorabile; pentru cazul contrariu însă, cînd adecă numele lui Traian în unire cu noţiunea unui drum roman de peatră nu se uită, ci persistă viu în gura poporului, se cer neapărat două postulate:

a) posteritatea cuceritorilor Daciei să se fi mănţinut pe acelaşi teritoriu;

b) urmele unui asemenea drum să nu înceteze de a se înfăţişa văzului acelei posterităţi.

Însuşi Rösler, dacă ar mai trăi, ar fi silit a recunoaşte această riguroasă logică a faptelor.

Ei bine, în secolul trecut, nu mai departe, bănăţenii numeau încă t r o i a n numai drumurile cele de peatră, precum vedem în *Dicţionarul Lugoşean*, circa 1670, despre care noi am vorbit mai sus şi unde se citeşte: „T r o i a n. Via strata“, adecă: t r o i a n se numeşte un drum de peatră.

Se putea oare permanența unui termen de această natură dacă romînii de la Timiș n-ar fi stat neclintiți acolo de la Traian și pînă astăzi? Să presupunem un moment, după ipoteza lui Rösler, cum că naționalitatea română s-ar fi format în Macedonia sau în Epir, unde ea nu văzuse drum de peatră și de unde va fi început a se așeza pe malul nordic al Dunării cu puțin înainte de secolul XII; să presupunem una ca aceasta, și atunci mai încercați-vă a explica pe acel „t r o i a n = via strata".

Răposatul Hunfalvy, într-un memoriu prezintat în 1887 Congresului Orientaliștilor la Viena, contesta românilor însăși existința cuvîntului t r o i a n, pe care dînsul l-a găsit în *Lexiconul Budan* cu sensul de șes și cu greșeala de tipar „troiun". Lăcuind în Budapesta, bietul Hunfalvy nu-și deduse osteneala de a consulta în biblioteca Universității de acolo vechiul vocabular bănățean! Și bine a făcut că nu l-a consultat, căci — pătimaș și dilettante cum era Hunfalvy, mai mult agitator internațional decît om de știință — ar fi fost în stare să suprime pe „troian = via strata".

Noi am văzut mai sus că și la oltenii din Romanați drumul cel roman de peatră a rămas în legătură cu numele lui T r o i a n, pe care însă, printr-o formă intermediară R o i a n, ca și cînd ar deriva de la „rouă", poporul l-a prefăcut acolo în legendarul „Domn-de-rouă".

De la noțiunea cea fundamentală de „via strata", „drum de peatră", conservată numai la bănățeni, t r o i a n lesne a trecut apoi la ceilalți români, prin diferite asociațiuni de idei, la noțiunile cunoscute lui Cihac, în cari toate predomnește una din două: sau trăsura cea caracteristică de drum: t r o i a n „voie lactée", sau acea de rădicătură dasupra pămîntului: t r o i a n „levée de terre, avalanche", sau chiar ambele la un loc: valul t r o i a n „retranchement prolongé".

v. *Cale.* — *Troian.*

2. A u ș o n ĭ u.

Am văzut că ar fi fost o absolută imposibilitate ca drumurile cele de peatră făcute în *Bănat* de împăratul Traian să fi păstrat pînă-n zilele noastre la românii de acolo numele cel stereotip de t r o i a n, dacă unul și același element românesc n-ar fi locuit fără întrerumpere între Tisa și între Cerna în curs de cei optsprezece veacuri de la cucerirea Daciei.

Prin urmare, pe la începutul secolului V, hunii lui Attila, alegîndu-și *Bănatul* drept centrul lor de operațiune contra Occidentului, se așezară tocmai în mijlocul românilor, cari erau atunci singurii autoctoni ai țărei.

Negreșit, aceasta nu se dovedește prin poemele germane medievale, cari sînt posterioare cu opt sau nouă secoli și unde mențiunea românilor pe lîngă Attila este istoricește interesantă numai doară întru cît privește timpul redacțiunii acelor poeme, cel mult timpul cu puțin anterior, adecă secolii XI—XII. De aceea, nici despre ducele român Ramung sau Nannunch din „Nibelungenlied", nici despre „Sigeher von Walachen" din „Klage", nici despre săgetarii români din „Biterolf und Dietlieb", eu nu voi vorbi aice. Dar nimenea nu poate contesta și n-a constestat niciodată că pentru epoca hunilor cea mai prețioasă fîntînă istorică este bizantinul Priscus, care literalmente împărțise pînea și sarea cu însuși Attila într-o localitate din actualul *Bănat*.

Priscus fusese născut în Tracia. El scria grecește, dar știa și lătinește, limba oficială de pe atunci; ba încă s-ar putea judeca după însuși numele

său că va fi fost mai curînd de originea latină. Amic cu consularul Maximin, Priscus l-a însoțit, cam pe la anul 448, într-o ambasadă, pe care împăratul bizantin Teodosiu II a trimis-o la Attila. Itinerarul acestei ambasade a fost de la Adrianopole la Sofia, apoi de la Sofia la Niș; prin urmare, ambasadorii călătoreau către Dunăre nu în linia dreaptă, ci curmeziș spre apus. Tot spre apus au plecat ei din Niș, și s-au mirat mult, zice Priscus, cînd într-un loc cotitura drumului îi făcuse să creadă că merg spre răsărit: „ὑπὸ δὲ τῆς τοῦ τόπου ἀνωμαλίας ἐπὶ ἀνατολὰς ἐκεῖνο τὸ μέρως ἔβλεπε τῆς ὁδοῦ“ (ed. Niebuhr, p. 172). Este foarte important a constata această direcțiune spre apus, căci ea răstoarnă cu desăvîrșire teoria acelora cari au susținut că ambasada a găsit pe Attila undeva în Moldova sau în Țara Românească, adecă într-o direcțiune de tot opusă spre răsărit de la Niș. Textul lui Priscus este în această privință de o claritate perfectă.

Păsind dară către Dunăre într-o direcțiune sistematică spre apus de la Adrianopole prin Sofia și prin Niș, ambasada trebuia să ajungă cam în regiunea Singidunului, nu departe de Bielgradul de astăzi. Despre rîurile pe cari le întîmpinase în calea de la Adrianopole pînă la Dunăre, Priscus nu vorbește nemic; după ce ajunge însă pe malul nordic al Dunării, el ne spune că, pînă a sosi de acolo la reședința lui Attila, ambasada a trebuit să treacă mai multe ape navigabile, dintre cari cele mai mari sînt: „ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφήσας“, pasagiu pe care Klassen îl traduce prin: „Drecon dictus, et Tigas, et Tiphisas“ (ed. Niebuhr, p. 183). Profesorul Gooss *(Geogr. u. Gesch. d. Tr. Daciens,* 1874, p. 22), cunoscînd numai traducerea latină, bănuiește că „Tigas“ și „Drecon“ sînt două numi ale Tisei: „Drecon dictus et Tigas“, adecă: „rîul Drecon numit și Tigas“. După această ingenioasă ipoteză, în textul grecesc ar fi a se citi: „ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ Τίγας“, în loc de „καὶ ὁ Τίγας“. În adevăr, „καὶ ὁ Τιφήσας“, care urmează imediat, ar fi putut să facă pe copist să adaoge un ὁ și denaintea lui „Τίγας“. Oricum însă, adaosul ar fi foarte vechi, deoarăce, un secol mai tîrziu, deja Iornande văzuse în textul lui Priscus trei rîuri: „Tisiam, Tibisiamque et Driccam“, răsturnînd numai ordinea numilor. Noi preferim dară a lăsa pasagiul întocmai cum este, fără a suprime pe un ὁ, și atunci Tigas, pus la mijloc între Drecon și între Tiphesas, nu poate să fie altceva decît Bega, un rîu bănățenesc intermediar între Tisa și între Timiș și care în unele locuri e navigabil chiar pentru vapoare. Cum că din cele trei rîuri cel mai important era Drecon, dovadă este că Priscus îl mai menționează o dată, numindu-l „Drencon“ (ed. Nieb., p. 213). Cu alte cuvinte, ambasada bizantină a trecut succesiv prin rîurile Tisa, Bega și Timiș, înainte de a sosi la reședința lui Attila.

Itinerariul a păsit dară de astă dată de la apus spre răsărit.

Aci se naște întrebarea: punctul obiectiv al călătoriei fiind o parte centrală a *Bănatului*, de ce oare ambasada să fi mers pînă la Dunăre într-o direcțiune occidentală, în loc de a scurta calea apucînd de la Sofia într-o linie aproape dreaptă, fără a trece prin Niș? La această întrebare răspunde însuși Priscus. Pentru a găsi pe Attila, ambasada trebuia să-l caute acolo unde era prevenită că-l va găsi, și-n adevăr l-a și găsit spre apus de Tisa, de unde el se pregătea a năvăli asupra provinciilor bizantine (ed. Nieb., p. 173). Sosind ambasada și prezintîndu-se lui Attila, a primit de la dînsul porunca de a merge la reședința lui și de a-l aștepta acolo. Astfel se explică ambele direcțiuni ale călătoriei, cea occidentală transdanubiană și cea orientală cisdanubiană.

Să se observe în relațiunea lui Priscus următoarele două puncturi:

a) după trecerea Dunării, ambasada a înaintat dentîi puțin spre nord, depărtîndu-se de țărmul danubian, de care nu s-a mai apropiat: „ἐπὶ τὰ ἀρκτικώτερα τῆς χώρας“ (ed. Nieb., p. 182);

b) după un timp nu îndelungat, s-a schimbat direcțiunea: „ἑτέραν ὁδὸν ἐτράπημεν“ (*Ib.*, *p.* 182—3).

Oare ce sens poate avea aci schimbarea direcțiunii? și-apoi o schimbare impusă anume de către conducătorii huni, cari însoțeau ambasada pînă la reședința lui Attila: „τῶν ξεναγούντων ἡμᾶς Σκυθῶν τοῦτο ποιεῖν παρακελευσαμένων“. Spre nord ambasadorii nu puteau înainta, căci n-ar fi fost schimbarea direcțiunii; spre sud și mai puțin, căci s-ar fi întors la Dunăre; dar nici spre apus dînșii nu puteau să apuce, căci acolo, în Ungaria sudică pînă la Budapesta și mai departe, n-ar fi dat peste mari rîuri navigabile. Prin urmare, singura schimbare posibilă a direcțiunii era acea spre răsărit, trecînd apoi Tisa, Bega și Timișul pentru a se înfunda în actualul *Bănat*.

Este curios că o comunicațiune epistolară foarte descusută din partea istoricului unguresc Szabó a putut să amăgească pe Amédée Thierry *(Hist. d'Attila*, 1864, t. 1, p. 89, 428) de a scrie următoarele: „On a beaucoup discuté sur le li eu exact où cette résidence était située: les uns ont cru reconnaître Tokaï, d'autres la ville actuelle de Bude, d'autres encore des localités diverses; mais tous s'accordent à décider que ce lieu se trouvait dans le pays qui est aujourd'hui la Hongrie. Le récit de Priscus ne laisse d'ailleurs aucun doute sur ce point.“

Narațiunea lui Priscus, vom zice și noi, nu lasă nici o îndoială că ambasada bizantină n-a călătorit prin Ungaria, ci prin *Bănat*, înaintînd pe un întins șes: „ἐν πεδίῳ κειμένην“ (ed. Nieb., p. 183), unde se împedeca numai doară de bălți: „τοὺς λιμνάζοντας τόπους“ (*Ib.*) și unde, deși erau destule rîulețe, totuși lipseau peatră și lemn de construcțiune, cari trebuiau aduse de aiurea: „οὐδὲ γὰρ λίθος, οὐ δένδρον παρὰ τοῖς ἐκεῖνο τὸ μέρος οἰκοῦσι βαρβάροις ἐστὶν, ἀλλὰ ἐπεισάκτῳ τῇ ὕλῃ κέχρηνται ταύτῃ“ *(Ibid.*, p. 188).

După această descripțiune este învederat că reședința lui Attila nu era în regiunea cea stîncoasă și păduroasă a Mehadiei, a Lugoșului, a Caransebeșului, ci în partea cea oablă și băltoasă a *Bănatului*, aceea pe care Griselini *(Gesch. d. temesiv. Ban.* II) o numea „Flachland“ sau „platte Land“. Dar unde anume?

Priscus ne spune (ed. Nieb., p. 185) că pe drum, oprindu-se într-un sat, bizantinii au dat acolo peste comitele Romulus și alți ambasadori cari veneau la Attila din Roma, și apoi împreună au urmat calea înainte. Pentru a înțelege această întîlnire, cată să admitem că ambasada cea rom nă venise pe teritoriul bizantin pînă la un oraș transdanubian așezat chiar în fața *Bănatului*, cel mai apropiat de reședința lui Attila, astfel ca să călătorească mai puțin pe pămîntul barbar, unde puteau s-o întîmpine neplăceri sau pericole. Plecînd dară de la Dunăre spre nord, era lucru firesc ca romanii să întîlnească pe bizantini, cari veneau din apus spre răsărit, ceea ce s-a întîmplat, după narațiunea lui Prisc, nu departe de reședința lui Attila. Dacă noi am putea ști orașul cel transdanubian prin care trecuse ambasada cea romană, am avea o indicațiune despre acea parte a *Bănatului* unde era atunci centrul puterii hunilor, căci am căpăta curat geometricește punctul de intersecțiune al ambelor ambasade.

regretat că colonelul Iannescu a scăpat din vedere caracterul cel strategic al Vărșețului în excelenta sa lucrare despre „geografia militară a *Bănatului*".

Pe alăturata hartă noi indicăm cu linia roșie călătoria ambasadei bizantine, iar cu linia albastră pe a celeilalte, însemnînd prin liniuțe negre cele două căi romane bănățene. Reședința lui Attila, spre răsărit pe lacul Alibunar, este reprezintată pe hartă printr-un cerc concentric roșu-albastru. Acea reședință nu era tocmai un oraș, ci un foarte mare sat: „μέγιστη κώμη" (ed. Nieb., p. 187), „vicus ad instar civitatis amplissimae" (Iorn., XXXIV, ed. Holder).

Este sigur dară, absolut sigur, că reședința lui Attila se afla nu departe de Vărșeț, în apropiare de drumul cel de peatră care se începea în dreptul orașului transdanubian Novae, și pe unde elementul românesc, după cum am văzut deja, de vreme ce n-a încetat de a locui din epoca lui Traian, a trăit firește și sub dominațiunea hunilor.

În adevăr, Priscus a întîlnit pe români petrecînd foarte bine în giurul groaznicului Attila.

Lăsăm aci cu totul la o parte ceea ce spusese în această privință ungurul Otrokocsi, după care s-a luat apoi bătrînul Petru Maior *(Începutul românilor*, ed. 1812, p. 64 sqq.). E puțin metodic însuși Laurian *(Magaz. istor.* V, 208), care nu ia osteneala de a citi pe Priscus în textul grecesc, mulțumindu-se cu o traducțiune latină nu pretutindenea exactă. Orice problemă istorică controversată trebui supusă unei minuțioase analize, din care să rezulte de la sine-și demonstrațiunea. Așa am procedat noi mai sus pentru a găsi reședința lui Attila; așa vom procede și acuma pentru a constata ceea ce înțelege Priscus prin „ἡ Αὐσονίων φωνή" sau „ἡ Αὐσονίων γλῶττα."

La Priscus nu există nicăirea L a t i n, după cum credea Laurian, ci se află numai R o m a n. El numește Ῥωμαῖοι pe locuitorii ambelor imperii, ai celui oriental ca și ai celui occidental, anume cu sensul politic de „cetățeni romani", „cives romani"; cînd este vorba însă de naționalitate, atunci pe greci îi numește e l e n i în opoziținne cu adevărații r o m a n i: „Ἕλληνές τε καὶ Ῥωμαῖοι" (ed. Nieb., p. 203); ba întrebuințează și numele Γραικός (*Ib.*, p. 190).

Pintre supușii lui Attila, neminea nu știa l ă t i n e ș t e, adecă limba în care vorbeau și scriau „romanii cei occidentali": „οἱ ἑσπεριοι Ῥωμαῖοι" sau „italienii": „Ἰταλιῶται", „Ἰταλοι". De aceea Priscus ne spune nu o dată că pentru corespundința cu Occidentul Attila trebuia într-adins să-și procure secretari de acolo: „πρὸς Κωνστάντιον, ὃν Ἰταλιώτην ὄντα ὑπογραφέα Ἀττήλα ἀπεστάλκει Ἀέτιος ὁ τῶν ἑσπερίων Ῥωμαίων στρατηγὸς" (ed. Nieb., p. 176, 185, 208).

Pînă a ajunge și a se opri la reședința lui Attila, Priscus nu ne vorbește nemic nicăiri despre A u s o n i. Aice însă acest nume ne întîmpină deodată de trei ori, în condițiunile cele mai caracteristice.

Primul pasagiu (ed. Nieb., p. 190) sună:

„...προσελθών τις, ὃν βάρβαρον ἐκ τῆς Σκυθικῆς ᾠήθην εἶναι στολῆς, Ἑλληνικῇ ἀσπάζεταί με φωνῇ, χαῖρε προσειπών, ὥστε με θαυμάζειν, ὅτι γε δὴ ἑλληνίζει Σκύθης ἀνήρ. ξύγκλυδες γὰρ ὄντες πρὸς τῇ σφετέρᾳ βαρ-

„... apropiindu-se cineva, pe care după haina lui cea scitică eu îl luam drept barbar, m-a salutat în limba elenă, zicîndu-mi: χαῖρε, așa că eu, firește, m-am mirat că unul dintre sciți vorbește elenește, căci, ameste-

βάρῳ γλώσσῃ ζηλοῦσιν ἢ τὴν Οὔννων ἢ τὴν Γότθων, ἢ καὶ τὴν Αὐσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία καὶ οὐ ῥᾴδίος τις σφῶν ἑλληνίζει τῇ φωνῇ, πλὴν ὧν ἀπήγαγον αἰχμαλώτων ἀπὸ τῆς Θρᾳκίας καὶ Ἰλλυρίδος παραλίου..."

cătură de neamuri, ci se mulțumesc cu propria limbă b a r b a r ă a fiecăruia, fie acea a hunilor, fie acea a goților, ba fie acea a a u s o n i l o r, aceia cari sînt mai amestecați cu romanii, și nu ușor le vine lor a vorbi elenește, afară numai doară de cei robiți din Tracia sau de pe coastele Iliriei..."

Aci Priscus ne spune foarte neted că a u s o n i i, cari sub dominațiunea lui Attila locuiau în *Bănat* alăturea cu hunii și cu goții, avînd o limbă a lor proprie, erau și ei b a r b a r i ca și ceilalți, dar amestecați cu romanii, ceea ce-i deosebea de goți și de huni.

În pasagiul al doilea (ed. Nieb., p. 206) la prînzul lui Attila ne apare un ghiduș sau măscărici numit Zercon, care făcea pe toți să rîză, împlotecind talmeș-balmeș la un loc vorbe luate din cele trei limbi ale țărei, anume limba a u s o n i l o r, a hunilor și a goților: „τότε δὲ διὰ τὸν τῆς εὐωχίας καιρὸν παρελθὼν τῷ τε εἴδει καὶ τοῖς ἐσθήμασι. καὶ τῇ φωνῇ καὶ τοῖς συγκεχυμένως παρ' αὐτοῦ προφερομένοις ῥήμασι τῇ γὰρ Αὐσονίων τὴν τῶν Οὔννων καὶ τὴν τῶν Γότθων παραμιγνὺς γλῶτταν πάντας διέχεεν..."

În fine, în al treilea pasagiu, Priscus ne spune că, la același prînz, un b a r b a r, care ședea la masă lîngă dînsul și care cunoștea limba a u s o n i l o r: „συνιεὶς τῆς Αὐσονίων φωνῆς", i-a vorbit în această limbă, și Priscus l-a și înțeles — ceea ce nu se putea întîmpla dacă a u s o n i i n-ar fi avut un grai foarte apropiat de limba latină cea vorbită de pe atunci.

Ce e dreptul, chiar astăzi, după patrusprezeci secoli, puțină lătinească ar trebui lui Priscus ca să poată înțelege cîntecul poporan adus de bănățeanul Murgu (*Wiederlegung*, Ofen, 1830, p. 53):

„De pe munte-n vale vin,
În vale vin la rîul lin,
Setea lungă să mi-o stîng
Care n-o puteam s-o frîng;
Vadul nu era în cale,
Ci în laturi mai în vale..."

„De monte in vallem venio,
In vallem venio ad rivum lenem,
Sitim longam exstinguam,
Qualem non poteram frangere;
Vadum non erat in calle,
Sed ad latus magis in valle..."

Cu atît mai vîrtos dialectul daco-latin cată să fi fost de tot înțelegibil în secolul V, cînd dicționarul său consista aproape exclusiv din elemente latine și prea puține dacice.

Față cu cele trei pasage de mai sus, și mai ales cu pasagiul al treilea, indicele la ediținea cea Niebuhriană a lui Priscus, p. 615, comentează foarte bine pe „Ausonica lingua" prin „Romana rustica".

Oricum s-ar citi și oricum s-ar interpreta textul lui Priscus, este mai pe sus de orice îndoială că în regiunea unde se afla reședința lui Attila locuiau r o m â n i și se vorbea r o m â n e ș t e, ba chiar unii dintre huni învățaseră limba română, dacă nu cumva barbarul, care vorbise românește lui Priscus la prînzul lui Attila, va fi fost el însuși un român ajuns la o înaltă demnitate pintre huni.

Dar pe acei români de ce oare Priscus îi numește a u s o n i? iată
 o cestiune pe care neminea încă nu și-a pus-o pînă acuma.

După cum la întîlnirea hunului care-i vorbea grecește, Priscus l-a întrebat cu mirare: cine este? tot așa el trebuia din capul locului să întrebe: cine sînteți? pe barbarii pe cari îi auzea vorbind într-o limbă asemănată cu acea latină; și dacă el îi distinge apoi de huni și de goți într-un mod sistematic prin numele de a u s o n i, se vede că chiar dînșii i-au spus că așa îi cheamă.

Este cea mai veche mențiune istorică a unei vorbe curat românești, care ne prezintă o tulpină latină și două sufixuri de asemenea latine, dar unite toate printr-o formațiune lexică proprie nouei naționalități latine din Dacia.

La întrarea goților și a hunilor în actualul *Bănat*, românii de acolo erau elementul etnic cel indigen, care avea tot dreptul de a se făli că ei sînt aborigeni, autoctoni, cei bătrîni, stăpîni ai țării; și tocmai aceasta cată să fi spus ei lui Priscus la întrebarea lui că cine sînt dînșii, căci tocmai aceasta vrea să zică românește a u ș o n i u.

Cuvîntul a u ș, din latinul „avus" prin sufixul „-uș", același sufix dezmierdător ca în femininul „mătușă" (=amita + -ușă), însemnează pînă astăzi pe „bătrîn" nu numai în dialectul macedo-român, dar și la olteni, în districtul Olt mai cu samă, de unde rezultă că altădată, înainte de separațiunea între daco-români și între macedo-români, a fost o vorbă comună tuturor românilor. Sufixul cel intensiv *-oi*, pe de altă parte, la bănățeni ca și la macedo-români se rostește totdauna *-oniu*, derivînd din sufixul latin *-òneus*. În scurt, vechiul bănățean a u ș o n i u are un înțeles ceva ca lătinește „senior" față cu simplul „senex". Să urmărim însă mai de aproape acest înțeles, care va arunca o neașteptată lumină asupra textului lui Priscus.

Mai întîi, pentru a nu lăsa nici o nedumerire în mintea cititorului, să lămurim pe deplin compoziționea cea morfologică a cuvîntului.

Am spus că a u ș o n i u este de trei ori romanic: prin tulpina „avus" și prin ambele sufixuri *-uș* și *-oniu*. Sufixul *-uș* este aci mai cu deosebire remarcabil, fiind nu numai latin prin origine, dar încă specific românesc prin formațiune, astfel că, grație lui, priscianul αὐσόνιος ni se prezintă ca un element exclusiv daco-latin, nu romanic în genere. În adevăr, acest sufix deminutival *-uș*, ca și sufixurile românești de funcțiune analoagă *-aș* și *-iș*, cîtetrele s-au născut din sufixurile latine primare „-ascus", „-iscus", „-uscus" amplificate prin sufixul latin secundar „-eus" sau „-ius", adecă din „-asceus (-ascius)", „-isceus (-iscius)", „-usceus (-uscius)". Mărginindu-ne la sufixul „-uscus", el ne întîmpină lătinește în „molluscum", „labrusca", „asinusca", „atrusca", „palusca", „Mutuscus", „Etruscus" etc. Amplificarea acestui sufix primar prin secundarul „-eus" sau „-ius" este tot așa de normală ca și amplificarea prin „-eus" sau „-ius" a sufixului „-ucus" în „Albucius" din „albucus" sau în „pannuceus" din „pannus" — forme rare în latina clasică, dar cu atît mai prețioase prin aceea că ele distingeau tocmai latinitatea cea vulgară. În acest mod, românul m ă t u ș ă reprezintă pe un latin „amituscea", românul a u ș pe „avusceus", românul intensiv a u ș o n i u din Priscus pe „avusceoneus" sau „avuscioneus". Grupul consonantic *sc* în sufixul „-usceus (-uscius)" a trecut la români în sonul palatal *ș* întocmai ca în *față* = ital. *fascia* = reto-roman. *faš* = lat. *fascia* sau în *ușă* = ital. *uscio* = reto-roman *uš* = lat. *ostium (oscium)*, un fonetism a căruia vechime se justifică pe deplin prin această concordanță italo-retică.

Acuma să aprofundăm sensul „senior“ al cuvîntului a u ș o n ĭ u la Priscus.

În România, pe lîngă a u ș, ba chiar mai răspîndit în grai, este deminutivul a u ș e l, despre care iată ce ne spune d. S.F. Marian *(Ornit.* I, 326): „Cea mai mică dintre toate păsărelele cîte provin în Europa și totodată una dintre cele mai frumușele este a u ș e l u l, numit în Bucovina «tartalac». A u ș e l u l e de nouăzeci și șease milimetri în lungime, de o sută cincizeci și patru în lățime, de patruzeci și opt în lungimea aripelor și de treizeci și opt în lungimea cozii. El e pe deasupra măsliniu, pe tîmple și laturile grumazului castaniu; marginile frunții și o trăsătură deasupra ochilor sînt deschise, zăbelele și cercul ochilor albii; vîrful capului galben, părțile inferioare ale corpului galben-aprinse și pe de lături ruginiu-castanii. Penele aripelor și a cozii castanii-închise și pe mărgini măslinii-deschise. Ochii castanii-întunecați; rostul negru; picioarele castanii. A u ș e l u l e răspîndit mai peste toată Europa. El petrece vara prin păduri, iară primăvara și toamna prin grădini. Nutrețul a u ș e l u l u i sînt diferiți cărăbuși, muște și alte insecte mici...“

În toate celelalte limbi neolatine, ba mai în toate limbile din Europa, numele a u ș e l u l u i este iarăși un deminutiv, dar anume de la cuvîntul „rege“. Așa: francez „roitelet“; italian „realino“ și „reillo“; spaniol „reyezuelo“; german „Zaunkönig“; rusesc „korolĕk“; bohem „králiček“; grec „βασιλίσκος“ etc.

Deja în latina clasică numele a u ș e l u l u i era „regulus“.

Dacă deminutivul din a u ș are sensul de „crăișor“, atunci intensivul a u ș o n ĭ u cată să fi avut sensul de „rege“, negreșit nu ca cel mai bătrîn în accepțiunea materială a cuvîntului, ci în accepțiunea cea morală: ca cel mai venerabil, de unde și latinul „senior“, literalmente „mai bătrîn“, a devenit la neolatini „seigneur“ și apoi „sire“, adecă tocmai rege.

Există o dovadă cum că românii de la curtea lui Attila, zicînd lui Priscus că ei sînt a u ș o n i, i-au și explicat totodată înțelesul vorbei; și era, în adevăr, un lucru cît se poate de firesc ca dînsul să le fi cerut o lămurire în această privință, căci după graiul lor cel lătinesc el trebuia să-i confunde cu anticii A u s o n i din Italia, despre cari nu se poate să nu fi citit vreodată, dar tocmai această confuziune îl încurca și mai mult. De ce sînteți voi A u s o n i ? ce însemnează pentru voi acest nume? cum de ați ajuns în țara hunilor? iată nește întrebări pe cari împregiurările le impuneau oricui față cu a u ș o n i i de la Dunăre.

Noi am văzut că în textul lui Priscus este întrebuințat pretutindenea, adecă de trei ori, numai genitivul plural „Αὐσονίων.“ Se știe că glosatorii medievali, cînd interpretau un cuvînt, îl luau în forma gramaticală în care îl găseau. După această particularitate caracteristică, este lesne de constatat că Suidas, lexicograful bizantin din secolul X, are în vedere anume pe Priscus, cînd pune glosa cu genitivul plural: „Αὐσονίων = Ἰταλῶν.“

Aci însă ne întîmpină o nedumerire. Aceeași glosă: „Αὐσονίων. Ἰταλῶν“ se află și la Hesychius, lexicograf alexandrin din secolul IV, care trăise înainte de Priscus, și prin urmare nu putea să-l cunoască. Este totuși nu mai puțin sigur că Suidas de asemenea nu cunoscuse lucrarea lui Hesychius nici măcar de nume, ci numai pe un istoric omonim din Milet. Astfel fiind, nemic nu ne împedecă a admite că la Hesy-

chius glosa de mai sus este o interpolațiune, făcută de către un copist posterior epocei lui Suidas. Să adăugăm că din lexiconul lui Hesychius ne-a rămas un singur manuscript, după care l-a editat Musurus la 1514, ceea ce face peste putință o confruntațiune de texturi, pe cînd de la Suidas există mai multe manuscripte. Nedumerirea se înlătură dară fără multă dificultate, întrucît este mai pe sus de orice îndoială că Suidas a utilizat textul lui Priscus, și aceasta nu o dată, ci de o mulțime de ori. Ediținea Niebuhriană (p. 225—28) reproduce treisprezeci fragmente, despre cari zice: „Sequentia, quae sine auctoris nomine apud Suidam leguntur, Prisco tribuenda esse videntur". Către cele treisprezeci fragmente, cată să mai adăogăm acum un al patrusprezecelea, luat de către Suidas tot din Priscus și tot „sine auctoris nomine".

Înainte de a merge înainte, să mai lămurim o împregiurare.

Descrierea călătoriei lui Priscus, așa cum a ajuns pînă la noi, este scurtată întru cîtva. Originalul cuprindea unele amănunte, cari au fost suprese de către copiști. Probă evidentă este următorul pasagiu din Iornande: „Ad quem (Attilam) in legationem se missum a Theodosio iuniore Priscus historicus t a l i v o c e i n t e r a l i a r e f e r t: Ingentia siquidem flumina, id est Tisia, Tibisiaque et Dricca transeuntes venimus in locum illum, ubi dudum Vidigoia, Gothorum fortissimus, Sarmatarum dolo occubuit". Deși Iornande afirmă aci în modul cel mai pozitiv că reproduce propriile cuvinte ale lui Priscus, totuși în textul grecesc cel ajuns pînă la noi întregul epizod: „ubi dudum Vidigoia" etc. lipsește cu desăvîrșire. În același chip copiștii au omis din Priscus cuvintele cari urmează în Suidas imediat și fără separațiune după glosa „Αὐσονίων. Ἰταλῶν", și anume: „καὶ Αὔσονες, οἱ βασιλεῖς", adecă: „iară ausonii însemnează regi".

Sîntem a u ș o n i, ceea ce vrea să zică cei mai bătrîni aice, adevărați băștinași, moșteni și domni ai acestui pămînt — au zis românii către Priscus; și dînsul a înregistrat întocmai declarațiunea lor, cu singura deosebire că alfabetul grecesc îl silea vrînd-nevrînd a pune un *s* în loc de ș.

Dionisie Fotino, care trăia pintre noi în zilele noastre și care știa bine românește, tot încă nu putea să scrie grecește altfel decît: Μουσάτ (Mușat), Ἀρμάσης (armaș), Ἰάσιον (Iași), Ῥόσοι (roșii), Καλαράσιδες (călărași), μπανισὸρ (bănișor) etc.

Pînă acuma era o nestrăbătută enigmă de a găsi în secolul V la Priscus, lîngă hunii și goții lui Attila, pe „Ausonii" sau „Ausones" din antica Italie, un termen etnic care atunci devenise deja de veacuri un simplu epitet poetic în literatura latină, și care nici chiar în Italia, cu atît și mai puțin în provinciile romane, poporan n-a fost niciodată.

Și cîte enigme de felul acesta mai rămîn nescotocite și nedezlegate în „istoria începutului românilor în Dacia"! enigme pintre cari foarte multe s-ar fi descifrat pînă acuma dacă istoricii noștri s-ar deprinde a studia izvoarele în texturi originale, nu în traduceri, și dacă ar fi mai tari în știința limbei, fără care istoria cea veche nu poate decît să șchiopăteze în cazul cel mai bun.

3. F i l m a

S-ar putea mira cineva cu drept cuvînt că în călătoria lui Priscus la curtea lui Attila nu se află nici o mențiune despre gepizi, deși se știe, din totalitatea fîntînelor istorice contimpurane, importantul rol pe care

l-au jucat ei în războaiele lui Attila şi apoi în căderea dominaţiunii hunice.

Faptul este că pe gepizi Priscus îi cuprinde sub numele generic de goţi, „Γότθοι."

Noi însă vom căuta aci a-i deosebi pe unii de alţii, căci cu gepizii naţionalitatea română cea de lîngă Timiş a avut mult a face, pe cînd cu goţii propriu-zişi ea nu s-a ciocnit mai niciodată.

Cine oare să fi fost gepizii?

Pe cînd goţii ocupau numai regiunea de peste Nistru, se afla alătura cu dînşii o creangă separată din tulpina gotică.

Erau aşa-numiţii gepizi.

Poziţiunea lor geografică în acea epocă rezultă foarte limpede din naraţiunea lui Iornande. El zice că ei locuiseră dentîi pe o insulă a Vislei, că de acolo s-au întins peste o ţară mai spaţioasă, fără a se depărta totuşi de reşedinţa primitivă, căci n-au încetat de a avea vecini o ramură a burgunzilor, pe care şi Ptolemeu *(Geogr.* III, 5) o pune lîngă Visla; şi, în fine, că această nouă patrie a gepizilor era numai munţi şi numai păduri, după propria expresiune a unui rege al lor, care, după Iornande: „inclusum se montium quaeritans asperitate, silvarumque densitate constrictum".

Cu aceste indicaţiuni în mînă şi cu o mapă denaintea ochilor, e peste putinţă a nu recunoaşte Galiţia la poalele creştetului răsăritean al Carpaţilor.

Din Galiţia gepizii au trecut în Ungaria, întocmai ca mai tîrziu maghiarii.

Textul lui Iornande este aci de o confuziune spăimîntătoare, pe care poate cineva s-o descurce numai doară aducîndu-şi aminte că entuziastul istoric al goţilor trăia pe la anul 550 şi că tot pe atunci scriau bizantinii Procopiu, Agathias şi Menandru, prin contexturile cărora sîntem datori a-l controla.

Iornande *(De reb. Get.* XII, L) repetă mereu că gepizii stăpînesc Dacia întreagă, pe care iarăşi întreagă — după el — o stăpîniseră mainainte goţii. Cînd ajunge însă a delimita topograficeşte hotarele acestei dominaţiuni a gepizilor, zice că ei şedeau lîngă fluviile Criş şi Mureş, între cari la mijloc mai bagă două rîuri cu nişte numi problematice: „Gepidae sedent juxta flumina Marisia, Miliare et Gilfil, et Grisia qui amnes supradictos excedit..." *(Ibid.*, XXII).

Aceasta-i „întreaga Dacie"?

Ş-apoi tocmai în astă regiune nici că a fost vreodată nu numai o dominaţiune, dar nici măcar o invaziune gotică, despre care să ne fi rămas o silabă în fîntînele anticităţii.

Într-un alt pasagiu *(Ib., V)*, Iornande trage hotarele teritoriului gepidic cu totul altfel, şi anume: „Prin ţara gepizilor curg rîuri mari şi renumite, căci despre nord şi apus o scaldă Tisianus, despre sud marea Dunăre, despre răsărit o curmă fluviul Tavsis, ale cărui unde iuţi şi spumînde se reped furioase în Dunăre."

Tisianus fiind Tisa; Tavsis, pe Tabla Peutingeriană Tivisco, în Priscus Τιφήσας, în Ptolemeu Τίβισκος, neputînd a fi altceva decît Timişul; Gepidia este dară pămîntul dintre Tisa şi Timiş.

Cum oare acum să împăcăm pe Iornande cu Iornande?

Procopiu, Agathias şi Menandru ne spun într-un glas că gepizii
548 stăpîneau oraşul Sirmiu cu regiunea învecinată, şi nu că o spun printr-o

nudă afirmațiune de felul aceleia a lui Iornande, dar înregistrează un șir de evenimente petrecute între gepizi și longobarzi, între gepizi și greci, între gepizi și franci etc., toate în actuala Serbie.

Un alt scriitor sincronic, Ennodiu, confirmă și el mărturia celor trei bizantini, punînd în Gepidia apa „Ulca", pe care o recunoscuse deja Katancsich *(Tab. Peuting.* I, 301), și-mi pare bine că și Rösler *(Rom. Stud.*, 74) o recunoaște a fi actuala Vukă, un rîu iarăși din regiunea Sirmiului (cfr. Fertig, *Ennodius und seine Zeit*, Passau, 1855).

Cum să explicăm oare cele două asertiuni contradictoare ale lui Iornande față cu necontroversabila unanimitate a lui Procopiu, Agathias, Menandru și Ennodiu?

Iornande scria departe în Italia, copiind pe Cassiodor sau compilînd de prin Ablavius și alți scriitori perduți, fără să observe vreodată că fîntînele sale nu sînt toate din aceeași epocă. Extrema negligență a lui Iornande este ceea ce l-a deochiat de demult în ochii criticilor (Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen*, 47—52).

Totul se limpezește dacă vom restabili următoarea ordine cronologică în migrațiunile gepizilor:

Primul stabiliment, lîngă Visla;

Al doilea, în Galiția;

Al treilea, lîngă Criș și Mureș;

Ultimul, între Tisa și Timiș, iar peste Dunăre, lîngă Sirmiu.

Cum dară Iornande, deși descrie pe larg el însuși hotarele gepidice în primele patru migrațiuni, totuși nu se satură de a celebra dominațiunea goților și gepizilor peste „t o t i u s Daciae fines"?

Aci iarăși el nu comite alt păcat decît pe acela de a nu fi înțeles fîntînele de cari se servise.

Și iată cum:

Bizantinul Procopiu este autoritatea autorităților în ceea ce privește ambii țărmi ai Dunării. Ca secretar al lui Belisariu, el luase parte la toate strălucitele expediții ale marelui căpitan și cunoștea de aproape tot felul de neamuri germanice: goți, gepizi, vandali, longobarzi etc. (cf. Dahn, *Prokopius v. Caesarea*, Berlin, 1865). Negreșit că neminea pe acest tărîm nu ne va putea conduce mai cu certitudine.

Ei bine, Procopiu zice într-un loc: „Gepizii, cari stăpîneau u r b e a S i r m i u și t o a t ă D a c i a, după ce împăratul Iustinian smulsese acea regiune de sub dominațiunea goților..."

Cu cîteva rînduri mai jos: „Împăratul a dat erulilor alte cîteva locuri din D a c i a î n g i u r u l S i n g i d u n u l u i, unde ei locuiesc și astăzi: *(De bello Goth.* III, 33: Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἁπάσας καταλαβόντες ἔσχον. Ἐπεὶ δὲ τάχιστα βασιλεὺς αὐτὸς Ἰουστινιανὸς ὀφείλετο Γότθους etc. καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρία δόντος βασιλέως Ἐρουλοι ἔσχον ἀμφὶ πόλιν Σιγγηδόνα)."

Într-un alt pasagiu:

„Mai-nainte, pe cînd D a c i a e r a t r i b u t a r ă g o ț i l o r, gepizii nu se mișcau din foastele lor locuințe de d i n c o l o d e I s t r u, căci atîta se temeau de goți, încît nu cutezau a trece fluviul" *(Ibid.*, III, 34).

Pentru scriitorul bizantin „dincolo de Istru" este naturalmente țărmul nordic. Prin urmare, pe țărmul s u d i c al Dunării se aflau goții, cărora le era tributară Dacia de a c o l o și de groaza cărora tremurau gepizii, așezați atunci lîngă Tisa.

Apoi iarăși:

„În D a c i a și în Pannonia sînt orașele Singidun și Sirmiu pe malul Istrului“ *(Ibid.*, I, 15).

Mai încă:

„Hotarele D a c i e i , unde se află urbea Sirmiu...“ (Procop., *Hist. arcana*, p. 18).

În fine:

„Gepizii stăpînesc Singidunul și Sirmiul cu r e g i u n e a î n v e c i n a t ă ...“ (Proc., *De bello Vand.* I, 2).

Dacă aceste șease citațiuni nu sînt de ajuns, Procopiu ne-ar mai procura altele vro două-trei nu mai puțin decisive.

Sirmiul, adică Mitrovitz de astăzi; Singidunul sau actualul Bielgrad; mai pe scurt Serbia, nicidecum România danubiană, iată dară t o a t ă D a c i a pe care o ocupaseră dentii goții după trecerea lor peste Dunăre, precum ne-o spune și însuși Iornande (LV), iar retrăgîndu-se aceștiia, au cuprins-o gepizii, pogorîți acolo din laturea vest-carpatină, unde locuiseră mai-nainte.

Confuziunea nominală între Dacia cisdanubiană pe de o parte, și pe de alta între cele două Dacii transdanubiane, ale cărora hotare au fost totdauna foarte rău definite, dar pe unde în realitate au stăpînit cîtva timp neamul goto-gepidic în urma invaziunii hunilor, această confuziune nominală a făcut pe compilatori de felul lui Iornande a plăsmui o fantastică dominațiune a goților și gepizilor peste toată Dacia d - a s t î n g a D u n ă r i i.

Un alt vechi scriitor tot atît de puțin scrupulos, „necriticul și istoricește nepăsătorul Eutropiu“, după cum îl califica Eichhorn *(Gesch. d. Litteratur*, Gott., 1805, p. 387), bagă și el în Dacia Traiană nu numai pe Tervingi și Taifali, dar încă și pe Victofali, pe cari adevăratele fîntîne nu-i arată nicăiri decît spre apus de Timiș (Amm. Marcell., XVII, 12; Capitolin. M. Anton., XVI) și despre cari nu ni se va cita un singur fapt pe teritoriul danubian al României.

Istoricii moderni, fără a-și da osteneala de a scăpăra lumină din confruntarea izvoarelor, s-au mulțumit a tot repeți fabula, pînă ce, sub eleganta pană a lui Rösler *(Rom. Stud.*, 62), a luat niște proporțiuni iperbolice pînă și-n cronologie.

Din istoria gepizilor ne preocupă de astă dată următoarele două puncturi:

1. Ei vorbeau un dialect gotic, fiind „ex Gothorum prosapia“ după Iornande, γοτθικὰ ἔθνη după Procopiu, Γότθοι după Priscus;

2. Ei au locuit foarte îndelungat într-o parte a *Bănatului*, fiind astfel vecini cu românii de acolo, cu a u ș o n i i cei de lîngă lacul Alibunar.

Pe la anul 600 un general bizantin mai dă încă lîngă Tisa peste urme de gepizi, cari însă nu mai sînt atunci o naționalitate compactă, ci niște șubrede rămășițe (Theophylact, ap. Stritter, *Gepaed.*, p. 387).

E remarcabil — în parenteză — că precum goții propriu-ziși ne-au lăsat un prețios monument arheologic cu o inscripțiune runică în tezaurul de aur cel descoperit la Petroasa în regiunea Buzăului, tot așa în *Bănat*, însă numai acolo, a rămas de la gepizi iarăși un prețios monument arheologic scris cu rune, anume tezaurul de aur dezmormîntat pe la finea secolului trecut în comitatul de Torontal, despre care
550 Dietrich *(Runeninschriften des banater Fundes*, în Pfeiffer, *Germania*,

1865, IX, 177—209) conchide că aparține unui popor gotic, dar diferit de goții propriu-ziși: „Fest steht aus der Sprache der Inschriften ein zum Kreis der Gothen gehöriger Stamm, und aus den Runen, dass es nicht genau derselbe war, dem wir den Ring von Bukarest, ursprünglich von Pietrossa, verdanken".

Oricum ar fi, gepizii au locuit într-o parte a *Bănatului* cel puțin pînă în secolul VII.

În acest mod, prin durata secolară a unui contact fie cît de indirect, ausonii lui Priscus au fost puși în stare și — am putea chiar zice — au trebuit să împrumute de la gepizi oarecari g o t i s m e . Cu alte cuvinte, urmele gotice, dacă există undeva la români, apoi numai doară în *Bănat.*

Acolo, în adevăr, ne întîmpină un gotism, singurul de astă dată, dar necontestabil.

Răposatul filolog bănățean Simeon Mangiucă, într-un studiu foarte interesant ca adunare de material pentru botanica poporană română *(Familia* din Pesta, 1874, nr. 43—49; cf. *Col. l. Tr.*, 1876, p. 360), zice între altele:

„Frumoase credințe are poporul nostru și despre locuința zînelor din Țara Românească, la locul cu apele albe, unde se scaldă zînele și unde crește și floarea cea misterioasă, a cării trupină este învălită în pînză de peatră, și care om poate căpăta acea floare, acela este norocos, căci dînsa-l conduce cu o atragere magică către locurile unde se află tezaurii îngropați, și acolo, punînd floarea pe pămînt, pe loc ies tezaurii pe fața pămîntului. Sufletul unei muieri care a vătămat zînele, purtat fiind de zîne spre chinuire și răsplătire, ajungînd cu zînele pînă la locul cu apele albe și văzînd acolo planta, cunoscînd-o a întins mîna să o rumpă din pămînt, dar observînd-o o zînă, i-a dat cu zbiciul peste mînă de i-a căzut floarea din mînă. De la locul cu apele albe din Țara Românească, pleacă zînele în călătoriile lor, trec peste munții Orșovei, peste stînca cea mare de la Berzasca, trag la cîrșiile Saschei și a Ciclovei, de aci fac excursiuni prin *Bănat*, apoi peste muntele Semenic de lîngă Caransebeș, și se întoarnă înapoi în Țara Românească. În călătoriile lor, zînele bucuros petrec pe poienele munților de iederă, de foiofiu, de semenic și de priboi (geranium macrorhizum, grosswürzeliger Storchschnabel), unde țin ele petrecerile, ospătările și jocurile lor, purtînd cu sine cete de suflete păcătoase spre pedepsire. Între zîne este una cu numele F i l m a , mai mică, dar mai rea, care mai tare chinuie sufletul celor morboși (căci sufletele le poartă ele cu sine, iar trupul stă ca și amorțit acasă în pat), și celelalte zîne nu strică voia ei. Despre această zînă cei morboși, venindu-și cînd și cînd ceva în fire, se zice că murmură din buze: F i l m o ! dar nu mă chinui așa tare, ci iartă-mă!"

Mangiucă mai adaugă:

„Toate aceste despre zîne le-am auzit și scris de la muierile știutoare din Sichevița, mai vîrtos însă de la Ana Jurescu de acolo".

Această narațiune este pentru noi cu atît mai prețioasă, cu cît se poate garanta perfecta ei autenticitate. Mangiucă nu întrevedea de loc marea importanță istorică și linguistică a celor povestite d-sale de către baba Ana de la Sichevița. Entuziast pentru elementele latine ale naționalității române, inamic a tot ce nu e p u r r o m a n, foarte rău dispus mai cu deosebire pentru orice lucru nemțesc, arheologul bănățean și-ar fi impus, desigur, patriotica datorie de a nu lăuda „frumoasele cre-

dințe ale poporului nostru despre locuința zînelor", dacă ar fi bănuit cîtuși de puțin că ele sînt tocmai... g o t i c e !

Patologicește vorbind, zîna Filma, așa după cum o vedem în scenarul din legenda lui Mangiucă, unde bolnavul o invoacă „din cînd în cînd venindu-și în fire", nu e altceva decît febra, al cării epifenomen ordinar este delirul, τὸ παραφρονεῖν al lui Ippocrat. Această explicațiune medicală concoardă, precum ne vom încredința îndată, cu înțelesul etimologic al cuvîntului.

Tremurul este punctul comun, unde febra se ciocnește și se confundă cu diversele faze ale spaimei, astfel că, luîndu-se una drept alta, în mai multe limbi însuși numele f e b r e i derivă din noțiunea s p a i m e i .

La francezi „frayeur" și „effroi", două nuanțe de spaimă, provin din latinul „frigor", de unde la noi *friguri* „febră".

La serbi febra se cheamă грозница, de la гроза „teroare", ultimul grad de spaimă.

Cuvîntul nostru *frică*, la albanezi *frikă*, este același cu grecul φρίκη „tremur", de unde φρικώδης πυρετὸς „febră".

Latinul *febris* „friguri" se află în legătură cu grecul φέβομαι (mă tem) și cu germanul „bebe" (tremur).

În monumentele paleoslavice, febra se numește трѧсавица, трѧскъ, трѧсьца, bulgărește „tresopatkă" sau „trescă", din aceeași radicală ario-europee cu sensul de tremurare, din care perșii au făcut „tars" (spaimă), la osetini „tharsin" (temere), în limba zendică „tarsti" (spaimă) etc.

Boemește „třas" însemnează spaimă, iar „třasawka" febră.

În limba persiană spaima se zice „bîm", boala în genere „bîmarî", un fel de febră în specie „bîmarî siah", literalmente spaimă neagră (Vullers, *Lex. Persic.* I, 304).

Mai pe scurt, zîna Filma, care reprezintă „febra" sub raportul medical, prin însăși aceasta ar putea să fie „spaimă" în privința linguistică; adecă, în vreo limbă oarecare — vom cerceta mai jos în care anume — cuvîntul f i l m a , mai-nainte de a trece la „febră", putea să fi avut semnificațiunea generală de „spaimă".

Omul primitiv, înzestrat cu „corpolentissima fantasia", după expresiunea lui Vico, dă obiectivitate tuturor impresiunilor sale, fie interne sau externe. Un pasagiu din cartea lui Iob (IV, 13—17) zice: „În gîndurile visurilor de noapte, cînd somnul cade peste oameni, teamă și cutremur m-au întimpinat și făcură să se cutremure toate oasele mele, și un duh trecu pe dinaintea mea, și părul mi se zburli pe cap; el stătu, dar nu cunoscui fața sa; un chip era înaintea ochilor mei..." În acest pasagiu, ca și în legenda bănățeană a lui Mangiucă, un bolnav, delirînd în friguri, vede „un chip înaintea ochilor săi", un chip atît de teribil încît „i se zburlește părul pe cap", și care totuși nu e în realitate decît „spaima-febră" personificată.

Asemeni fenomene, fie „spaimă", fie „febră", fie ambele întrunite, ne apar adesea în mitologia diferitelor popoare, cînd ca zei, cînd ca zîne, căci sexul depinde de genul gramatical al cuvîntului.

La vechii romani spaima era reprezintată prin zeii Pallor și Pavor.

La eleni — prin zeul Φόβος, din aceeași radicală φεβ (temere), din
552 care am văzut mai sus că derivă latinul „febris".

La slavii din Carniolia, zînele corespunzătoare Furiilor din mitologia clasică se cheamă дражепа şi страшница (Venelin, Болгаре, Moscva, 1829, t. I, p. 145); cel dentîi cuvînt de la дръжж (tremur), cellalt de la стра$ъ (frică).

Zeul de destrucţiune din mitologia indiană, teribilul Çiva, acela din sudoarea căruia — după Mahâbhârata — s-a născut febra (Muir, *Sanscrit texts*, t. IV, p. 314), se cheamă Bhîma, adecă „spaimă". Acelaşi nume îl poartă de asemenea în monumente sanscrite mai multe alte zeităţi răutăcioase secundare, iar sub forma-i cea femeiască Bhîmâ el se aplică la zeiţa morţii Durgâ şi la o nimfă din cele zise „apsarasas", a cărora principală misiune este de a perde pe muritori sau de a-i înnebuni (Roth-Böhtlingk, *Sanskrit-Wtb.*, t. V., p. 294; Gubernatis, *Mitol. Vedica*, 1874, p. 193).

Pentru spaima luată în sens exclusiv de febră, sălbatecii Mantra, cari locuiesc în Indochina pe Peninsula Malaică, au un zeu special numit Hantubara-sisip (Ujfalvy, *Revue de philol.*, t. II, p. 139).

La persi, febra este „o zînă roşie cu păr de flăcări" (Tylor, *Anfänge d. Cultur*, t. I, p. 292).

În literatura sanscrită, febra e „regele boalelor" (Roth-Böhtlingk, III, 168); rege, nu regină, căci sanscritul „jvara" (febră) e masculin.

Romanii, la cari febra era femeie, aveau pe zîna Febris. O inscripţiune găsită în valea Haţegului în secolul XVI (Ackner-Müller, *Inschr. in Dacien*, p. 19) sună:

FEBRI. DIVAE. FEBRI
SANCTAE. FEBRI. MAGNAE.
CAMILLA. AMATA. PRO.
FILIO. MALE. AFFECTO
P.

La eleni divinitatea febrei era Ἤπιαλος sau Ἐφιάλτης, aceeaşi — poate — pe care Omer *(Odyss.* V, 396) o numeşte „demon de spaimă", descriind cumplitele dureri ale unui bolnav.

În descîntecele ruseşti, febra este personificată prin douăsprezeci zîne „nepeptenate" şi „neîncinse" (Sacharov, Сказания русскаго народа, t. I, part. 2, p.24).

„...Druh — zice Pictet *(Origines indo-europ.*, ed. 1863, t. II, p. 635-6) — s'applique dans le Rigvêda à une espèce de démon mâle ou femelle, et signifie malfaisant, nuisible, de la racine druh, nocere velle, odisse. De là aussi drôha, drôgha, malice, offense, haine, drôgdhar, ennemi, offenseur, druhvan, drôhin, qui cherche à nuire, malin etc. Cette personnification du mal reparaît chez les Iraniens dans la Druj (au nomin. Drukhs) du Vendidad *(Farg.* VIII, *passim)*, le démon femelle qui se jette sur les cadavres et qu'il faut chasser par divers procédés. Les inscriptions de Persépolis offrent Druga comme le nom d'un esprit malin... Un correlatif du démon indien Druh est le lithuanien drugis, fièvre et surtout frisson fébrile. La fièvre, en effet, était considérée comme produite par un mauvais esprit, et personnifiée comme tel."

La boemi, după cum am văzut mai sus, třasawka este „febră", iar třas „spaimă"; dar acelaşi Třas ne apare în anticele poezii boeme de la Kraledvor ca „zeu al spaimei":

„...ze stienov lesniech virazi Třas..."

Nu vom căuta de a mai îmmulţi analogiile.

Ele sînt de ajuns pentru a ne convinge că Filma, prin care se idealizează febra la românii din *Bănat*, poate să aibă sensul etimologic de „spaimă".

Dacă însă Filma însemnează în adevăr spaimă, aceasta cată să fie anume în vreuna din acele limbi cu cari naționalitatea română va fi avut oarecînd vreun punct de atingere, iar mai în specie românii din *Bănat*.

Pentru a nu ne abate de la cererile metodei linguistice, să stabilim mai întîi condițiunile fonetice ale cuvîntului f i l m a .

În limba română silaba *fi-* este totdauna originală, adecă nu provine niciodată din *fa-*, *fe-*, *fu-*, sau din vreo altă combinațiune silabică. Ca exemple avem: *fiu (fio)*, *fiu (filius)*, *fiastru (filiaster)*, *ficat (ficatum)*, *fig (figo)*, *fir (filum)*, *fildeș* (turc. *fildiș)*, *fistic* (turc. *fistiq)*, *fitil* (turc. *fitil*), *fișec* (turc. *fișek)*, *filă* (φύλλα) etc. Din maghiarul „kép" românii au făcut „chip", dar pe maghiarul „fél" nu l-au schimbat în „fil", ci l-au lăsat „fel".

Încă o dată dară, oriunde se află la noi silaba *fi-*, aceeași silabă *fi-*, iar nu alta orișicare, trebui să fi fost în limba de unde s-a luat cuvîntul.

Prototipul cel imediat al Filmei române nu poate fi *falma*, *felma*, *fulma*, *flama* etc., ci neapărat *filma*.

Constatarea acestui punct fonetic ne înlesnește calea, înlăturînd orice etimologie nemetodică.

Să ne întrebăm dară: de unde oare să fi luat bănățenii pe zîna Filma?

Citind legenda pe care ne-o dă Mangiucă, ne-a izbit din capul locului caracterul vechi germanic al totalității:

1. Zînele călătoresc prin țară;
2. Ele poartă sufletele oamenilor morți;
3. Filma e cea mai mică din zîne;
4. Ea este totodată cea mai rea;
5. Celelalte zîne se tem de dînsa.

În mitologia scandinavă asemeni zîne se numeau Norne.

În saga *Nornagestr*, scrisă după celebrul scandinavist Rafn în secolii XI sau XII *(Antiquités russes*, t. I, p. 211), trei *Norne*, călătorind prin țară (thar fôru thâ um landit völvur), nemeresc la un copil în leagăn; pe cînd cele două mai mari îl binecuvîntează cu dărnicie, se scoală cea mai mică (hin yngsta nornin) și-l blastemă (Dietrich, *Altnord. Lesebuch.*, p. 320).

Iacob Grimm *(Deutsche Myth.*, 1854, p. 381) reproduce următoarea narațiune, nu mai puțin caracteristică, dintr-un poet german de pe la 1200:

„Trei surori zîne călătoreau prin țară (ziehen durchs Land) pentru a căuta de nevoile oamenilor. Cele dentîi două, prea bune și nesocotite, voiau cu grabă să zboare în ajutorul altora. Cea de a treia însă, la care ele se supuneau (als höhere Macht verehren), numind-o doamnă a lor, nu-i lăsa să facă binele (werden aber von der dritten zurückgehalten)..."

În *Istoria Danică* a lui Saxo Grammaticus, iarăși un scriitor scandinav din secolul XII, se descriu de asemenea trei zîne, de la cari depind sorțile omenești și dintre cari cele dentîi două sînt bune, iar cea mai mică rea: „tertia vero protervioris ingenii invidentiorisque studii femina" — pasagiu asupra căruia Grimm *(op. cit.*, p. 387) observă: „die dritte

Nymphe ist wiederum die bösgesinnte, das Geschenk der beiden ersten verringernde".

În fine, în vechea mitologie nordică zînele Norne ne apar și ca Valkyrii, adecă alegătoare, avînd misiunea de a lua și a purta sufletele celor morți.

Mai repetăm dară, nemic nu poate fi mai vechi germanic ca cele cinci trăsuri din legenda lui Mangiucă:

1. Zînele călătoresc prin țară;
2. Ele poartă sufletele oamenilor morți;
3. Filma e cea mai mică dintre zîne;
4. Ea este totodată cea mai rea;
5. Celelalte zîne se tem de dînsa...

Un asemenea complex de elemente constitutive nu ne întîmpină nicăiri aiuri, nici chiar în miturile slavice, atît de înrudite de alminterea cu cele germanice (cfr. Potebnia, О долѣ, în Древности, Moscva, 1865, p. 153—96).

Este remarcabil că la slavi, atunci cînd zînele lor se apropie în unele puncturi de Norne, totuși vedem că și acolo tocmai cele mai mari sînt mai grabnice a face rău, iar cea mai mică le mai reține, adecă un fenomen diametralmente opus aceluia din mitologia scandinavă (Potebnia, *op. cit.*, 192; Grohman, *Sagen aus Böhmen*, 1863, p. 4; Miladinovtzi, *op. cit.*, p. 16—19).

O excepțiune pînă la un punct formează croații.

La dînșii așa-numitele zîne Rodienițe sau Sudienițe se aseamănă oarecum cu Nornele scandinave. Profesorul Valjavec a scris în astă privință o monografie întreagă, foarte interesantă, în care constată că și la croați cea mai mică din zîne este generalmente mai rea (ap. Jagić, *Književnik*, 1865, t. II, p. 53). Dar această apropiare e numai parțială, nu totală ca asemănarea ce se observă între zînele germane de la nord și cele bănățene ale lui Mangiucă. Croații nu confundă niciodată pe Norna, adecă zîna prevestitoare a sorților, cu Valkyria, care poartă sufletele oamenilor morți. Apoi zînele lor nu călătoresc într-un mod sistematic. În fine, însuși d. Valjavec convine că, ceilalți slavi neavînd nemic analog, s-ar putea bănui că croații vor fi împrumutat concepțiunea lor despre zîne anume de la germani. Să nu uităm vechea observațiune a lui Šafarik *(Slow. starožitnosti*, p. 548) că dintre toți slavii cele mai multe gotisme se află la serbi.

Grimm *(D. Myth.*, p. 407) avusese dară și nu încetează de a avea dreptate cînd a zis: „noțiunea zînelor ursitoare nu s-a dezvoltat la slavi".

Aci este locul de a se încruci oricine denaintea lipsei de metodă a răposatului Cihac. Deși zîna Filma nu are absolut nemic slavic și deși niciodată slavicul *vi* nu trece la români în *fi*, totuși Cihac nu s-a sfiit a afirma *(Dict.* II, p. XVI) că Filma nu e altceva decît V i l a m a , dativul plural din serbul V i l a „zînă": „Le serbe moliti se Vilama est le datif pluriel que les Roumains du Banat ont changé en Filma". Cu o asemenea nouă teorie linguistică despre trecerea tuturor labialelor una într-alta și mai ales despre paternitatea dativului plural, Cihac ar fi putut să susțină că „episcop" se trage d-a binele din „vobiscum"!

Nici ceilalți vecini ai românilor — despre zînele ungurilor, bunăoară, se poate vedea monografia lui Ipolyi *(Magyar myth.*, 1854, cap. IV) — nimeni afară de vechii germani nu ne înfățișează întrunite cele cinci puncturi esențiale din narațiunea lui Mangiucă:

1. Zînele călătoresc prin țară;

2. Ele poartă sufletele oamenilor morți;
3. Filma e cea mai mică din zîne;
4. Ea este totodată cea mai rea;
5. Celelalte zîne se tem de dînsa...

După ce am constatat tiparul vechi germanic al întregei legende despre zîna Filma, acuma soluțiunea ni se prezintă de la sine.

În limba gotică, pe care o vorbeau nu numai goții propriu-ziși, dar și gepizii cei de lîngă Tisa, f i l m a însemnează „spaimă".

Textul lui Ulfila ne dă acest cuvînt de patru ori, de două ca nume și de două ca verb, în cîte-patru cazurile cu prepoziţiunea *us* (din), care însă este aci cu totul indiferinte, ca și-n goticul „*us*-agiths" (spăimîntat) din „agis" (spaimă), sau ca și prepoziţiunea analoagă *ex* în al nostru *s-paimă* din „expavimen".

Ca nume, goticul f i l m-, de genul feminin, se traduce totdauna prin „spaimă".

Iată texturile:

I. *Marc* XVI, 8:
Ulfila: „dizuh than sat ijos reiro jah us-f i l m e i..."
Vulgata: „invasit autem eas tremor et p a v o r..."
Românește: „erau cuprinse de cutremur și de s p a i m ă..."

II. *Luca* V, 26:
Ulfila: „jah us-f i l m e i dissat allans..."
Vulgata: „et s t u p o r prehendit omnes..."
Românește: „și s p a i m a a cuprins pe toți..."

Ca verb, goticul f i l m- se traduce prin „uimire", adecă situaţiunea în care omul își perde cumpătul:

III. *Marc* I, 22:
Ulfila: „jah us-f i l m a n s vaurthun..."
Vulgata: „et a t t o n i t i fuerunt..."
Românește: „și s-au u i m i t..."

IV. *Luca* XI, 43:
Ulfila: „us-f i l m a n s than vaurthun allai..."
Vulgata: „a t t o n i t i autem facti sunt omnes..."
Românește: „și se u i m e a u toți..."

Löbe, Gaugengigl, Diefenbach și alții confundă pe goticul ulfilian „film-" (spaimă) cu germanul — nu goticul — „film" (pele), explicînd spaima prin rădicarea pelei sau prin ieșire din pele. Precum românul „speriare" (= ital. spaurare) nu se înrudește cîtuși de puțin cu românul „păr" (= pilus), deși „sper-" și „păr" se aseamănă în aparință, tot așa germanul „film-" (pele) este absolutamente altceva decît goticul „film-" (spaimă).

„Film-" (pele), după legea corespundinței fonetice, nu diferă decît numai doară prin sufix de grecul πέλλα și de latinul „pellis", pretutindeni cu același înțeles concret de „pele"; cît despre „film-" (spaimă), Fick este cel dentîi care a izbutit să limpezească originea acestei vorbe. Ca temă verbală, goticul „film-an" (uimire) corespunde vechiului scandinav „fâlm-a" (tremurare) și grecului πελεμ-ίζω(zguduire); ca temă nominală, goticul „-film-ein-" (spaimă) ne conduce — poate — la grecul παλμός (bătaie de inimă); ca punct de plecare comun pentru această întreagă familie de cuvinte, este radicala „pal", conservată în latinul „pel-lo" (împing) și în grecul πάλ-λω (scutur); în fine, ca sens fundamental, o

mișcare violentă sau — mai bine — febrilă (Kuhn, *Zeitschr.* XIX, 262—3; Fick, *Vergl. Wtb.*², p. 373; *Idem, Ehemalige Einheit*, p. 234, 339).

Se știe că tulpina germanică primordială se despărțea din capul locului în trei ramure: cea gotică, cea scandinavă și cea teutonică. Toate popoarele germanice cu cari românii, direct sau indirect, mult sau puțin, au avut a face încoace de la secolul VII pînă astăzi, aparțin fără excepțiune ramurei teutonice. În această ramură teutonică, care se dezbină în sute de dialecte și subdialecte, cuvîntul f i l m- (spaimă), fie ca verb, fie ca nume, nu se găsește nicăiri. Chiar în ramura scandinavă, mai apropiată de cea gotică și de la care avem prețioase monumente literare începînd din secolul VIII, această vorbă nu se află cu vocala *i*, ci numai cu *â* în *fâlma* (tremurare), sau cel mult cu *e*, dacă vom admite ca făcînd parte din aceeași familie pe islandezul *felmr* „spaimă“ (Höfer, *Zeitschr. f. die Wiss. d. Spr.*, t. III, p. 58). Prin urmare, românii bănățeni au putut împrumuta pe zîna Filma exclusivamente din limba gotică, nu însă de la goții propriu-ziși, cu cari n-au fost niciodată în contact, ci de la acei gepizi de lîngă Tisa, cu cari s-au învecinat, la marginea occidentală a *Bănatului*, în curs mai mult de un secol.

Deja la gepizi, poate și la goții propriu-ziși, vorba f i l m-, afară de sensul său ulfilian de „spaimă“, cată să fi însemnat o zînă, o Nornă sau Valkyrie, căci românii bănățeni împrumutară de la dînșii nu un cuvînt comun, ci anume personificațiunea cea mitică, ba încă în legătură cu o legendă întreagă de un caracter vechi germanic foarte pronunțat: „zînele călătoresc, purtînd sufletele oamenilor morți, iar cea mai rea din ele, deși e mai mică, totuși poruncește zînelor celor bune“.

Negreșit însă că în fragmentul biblic al lui Ulfila, de vreme ce este biblic, nici se poate aștepta cineva de a întîlni o accepțiune păgînă a vorbei f i l m-. În acest mod, cercetarea noastră umple o lacună în mitologia gotică.

Din cele două cuiburi ale românismului, unul la Olt și celalalt la Timiș, Oltenia a fost scutită aproape cu desăvîrșire de invaziuni străine, și totuși nu se poate zice că ea și-a păstrat naționalitatea mai bine decît *Bănatul*, unde românul a fost necontenit în contact cu tot felul de neamuri barbare. Cei mai plugari dintre toți românii prin însăși natura unui pămînt roditor peste măsură, bănățenii se împăcau cu hunii, cu gepizii, cu avarii, cu slavii, cu ungurii, hrănindu-i pe toți rînduri-rînduri și lăsîndu-i apoi pe toți să plece înainte, pe cînd românul rămînea pe loc, adevăratul a u ș o n ĭ u al țărei de la Attila și pînă astăzi. Ne-ntrerupta atingere cu străinii l-a făcut pe de o parte mai gelos de propria sa naționalitate și mai conservator de frică de a n-o perde; dar totodată, pe de altă parte, memoria acelei atingeri s-a petrificat pe nesimțite, ca nește straturi suprapuse, în graiul și în legenda românilor din *Bănat*, astfel că numai la dînșii noi găsim unele tradițiuni etnice medievale, pe cari în deșert le-am căuta în Oltenia, cu atît și mai puțin în Ardeal.

Vom da un exemplu sau două.

Am vorbit mai sus despre gepizi, cari nu erau decît o ramură de goți. După acești goți, precum îi numește și Priscus, *Bănatul* a fost cotropit de avari, pe cari însă i-au nemicit francii, anume Carloman prin fiul său Pipin, gonindu-i din regiunea Tisei: „trans Tizam fluvium fugatis“, după expresiunea contimpuranului Eginhard (cf. Zeuss, *Die Deutschen*, p. 738). Bănățenii dară cunoscură acuma două mari popoare germanice: pe goți și pe franci. „În *Bănat* pînă-n ziua de astăzi — zice

Simeon Mangiucă (*Albina* din Viena, 1866, nr. 88) — cînd vine vreun neamț prin sate românești, se iau copiii după el și strigă drept semn de batjocură: Neamț! Neamț! G o t o-F r e a n ț! și tot mai departe făcînd versuri de batjocură, parte rușinoase, la ficcare sentență de două versuri în cadență repețesc: Neamț! Neamț! G o t o-F r e a n ț!" Din generațiune în generațiune mumele românce din *Bănat* au făcut pe copiii lor să urască pe vechii asupritori g o ț i și f r a n c i, cari vorbeau deopotrivă nemțește și ale cărora numi, întrunite în singurul G o t o-f r e a n ț, au ajuns acolo pînă la noi ca un arhaism supraviețuit în graiul cel copilăresc.

S-a repetat mereu că „Ler-Doamne", obicinuitul refren al colindelor române, este o reminiscență despre împăratul Aurelian. Această opiniune n-are nici un temei, și chiar nici un sens. În cursul meu de la Facultatea de Litere din București, eu am demonstrat deja că acel „Ler-Doamne" nu este altceva decît „Lar Dominus" al mitologiei romane, asupra căruia voi reveni pe larg la locul său (v. *Colindă*). Aurelian, în orice caz, nu putea să fi fost drag românilor din Dacia, pe cari tocmai dînsul i-a trădat, lăsîndu-i fără administrațiune și fără legiuni în prada barbarilor. O amintire despre Aurelian s-a păstrat totuși, însă numai la bănățeni; și cauza este că acest împărat, dac de origine și foarte celebru prin vitejie, se născuse la Sirmium, actualul Mitrovitz, în fața sau la coasta *Bănatului*. Legenda cea bănățenească despre Aurelian merită a fi atinsă aci măcar în treacăt.

Frații Schott, în colecțiunea lor cea germană de basmuri române din *Bănat* (*Walachische Mährchen*, Stuttg., 1845, p. 213, 357), au publicat unul întitulat „Mandschiferu", care le-a fost comunicat din Oravița. Neștiind românește, frații Schott explicau pe M î n g i f e r u prin francezul „mange-fer", ceea ce ar fi la noi M î n c ă-f e r u, niciodată însă „Mîngiferu", care e pur și simplu rostirea bănățenească cea dialectală pentru numele compus Mîn' -d e-f e r u, franțuzește „main-de-fer".

Să se observe că în Mîn-de-feru, „mîn" nu este o scurtare din forma obicinuită „mînă", ci forma românească cea veche organică „mînu", la plural „mînule", care nu o dată ne întîmpină în tipăriturile din secolii XVI și XVII, bunăoară în următoarele două exemple după Cipariu (*Principia*, p. 129):

1. *Pentateucul orăștian* din 1581: „m â n u l e-ĭ era flocoase ca a lui Isav fratelui său m â n u..."

2. *Omiliarul moldovenesc* din 1643: „și ai în cap cunună și în m â n u steag..."

„Mîn-de-feru" este dară arhaicul „Mînu-de-feru".

v. *Mînă*. — *Mîn-de-feru*.

În basmul din Oravița, sau mai bine în legenda transformată în basm, Mîn-de-feru este un om din popor care își începe cariera ca ostaș de rînd, foarte sărac și foarte cheltuitor, plăcîndu-i mai mult vinul decît femeile, dar de o forță fizică și de o vitejie atît de prodigioase, încît îngrozește pe toți și la urma urmelor ajunge împărat. Este caracteristic mai cu samă cum Mîn-de-feru tăia oameni cu sutele și cu miile, ca și cînd ar fi nește muște.

N-are cineva decît să alăture legenda bănățenească cu biografia
 lui Aurelian cea scrisă de Flavius Vopiscus, unde ni se spune întocmai

așa despre sărăcia și cheltuielile acestui împărat, ieșit din poporul de jos: „humiliori loco natus“, plăcîndu-i mai mult vinul decît femeile: „vini et cibi paulo cupidior, libidinis rarae“, ș-apoi de o forță fizică extraordinară: „nervis validissimis“, și atît de viteaz, atît de tăietor de oameni, încît într-o singură bătălie a ucis cu mîna sa patruzeci și opt de dușmani, iar în diferite bătălii din același război peste nouă sute cincizeci: „Aurelianum manu sua bello Sarmatico uno die quadraginta et octo interfecisse, plurimis autem et diversis diebus ultra nongentos quinquaginta“.

De ce însă bănățenii îl numesc pe Aurelian M î n-d e-f e r u? Îl numesc așa fiindcă tot așa îl numeau chiar vechii romani, tocmai legionarii cari serveau sub dînsul pe cînd el era încă numai colonel, „tribunus militum“, spre a-l deosebi prin această poreclă de un alt colonel Aurelian, mai puțin bătăios decît dînsul. Ne-o spune foarte neted Flavius Vopiscus: „quum essent in exercitu duo Aureliani tribuni, hic, et alius qui cum Valeriano captus est, huic signum exercitus apposuerat m a n u s a d f e r r u m, ut si forte quaereretur quis Aurelianus aliquid vel fecisset vel gessisset, suggereretur: Aurelianus m a n u a d f e r r u m, atque cognosceretur“.

Între latinul „Manu-de-ferrum“ și între românul „Mîn-de-feru“ există aceeași diferință prepozițională ca franțuzește între „main-de-fer“ și „main-au-fer“.

M î n-d e-f e r u, „manu ad ferrum“, iată dară singurul Aurelian cunoscut românilor, și numai celor de la Timiș, permițîndu-ne astfel a înșira acum cronologicește continuitatea cea teritorială a elementului românesc din *Bănat:*

sub Traian;
sub Aurelian;
sub huni;
sub gepizi;
sub franci...

v. *Abeș. — Almaș. — Broancă. — Bufan. — Frătuț. — Glad...*

[3]**BĂNAT (GRÎU-),** t. d'agric.: variété de froment. Se zice și „grîu de *Bănat*“. „Sub acest nume se cunoaște în agricultură, în comerciul de cereale și-n industria morăritului varietatea de grîu care se cultivă de preferință în *Bănat*, de unde-i vine numele. Această varietate este cu spicul alb, analog cu grîul bălan românesc, cu care are multă asemănare, deosebindu-se însă prin aceea că are un spic ceva mai lung și boabe mai rotunde, mai măricele și mai sticloase. Este unul din grînele cele mai căutate de morari pentru calitatea superioară a făinei ce se poate scoate din el. Introdus în România, acest grîu reușește bine în primii 3—4 ani, după care interval trebuie adusă sămînță nouă“ (P.S. Aurelian).

v. [2]*Bănat. — Grîu.*

BĂNĂTUL, s.m. artic.; t. de choréogr.: sorte de danse villageoise. Sub acest nume d. Vulpian *(Muzica populară*, nr. 35) pune un „joc de brîu“, despre care ne lipsește orice altă informațiune.

v. *Joc.*

BĂNĂNĂIÉSC
BĂNĂNĂÎRE
BĂNĂNĂÎT } — v. *Bălălăiesc.*

[1]BĂNĂRÈSC, -EASCĂ, adj.; propre à un monnayeur ou aux monnayeurs. Unelte *bănărești.* Muncă *bănărească.* Ceea ce distinge meseria de b ă n a r, de unde și adverbial: b ă n ă r e ș t e = așa cum fac b ă n a r i i.

v. *Bănar. — -ar.*

[2]BĂNĂRÈSC *(bănărit, bănărire)*, vb.; poser une somme d'argent, compter la monnaie au poids. A cîntări banii, fiind prea mulți, în loc de a-i număra unul cîte unul. Literalmente, a trage banii la cumpănă, cum se face .la o b ă n ă r i e de către b ă n a r i. Din acest verb a rămas în grai numai participiul substantivat b ă n ă r i t, cînd e vorba de o mare bogăție în bani.

v. *Bănărit.*

BĂNĂRÈȘTE. — v. [1]*Bănăresc.*

BĂNĂRÌE (plur. *bănării)*, s.f.; 1. hôtel des monnaies, monnaierie; 2. grande somme d'argent. În primul sens, astăzi se zice m o n e t ă r i e, în epoca fanarioților t a r a p h a n à. Derivă prin sufixul -i e din b ă n a r „monnayeur". Întrucît statul, fie în Moldova, fie în Muntenia, bătea bani în țară începînd din secolul XIV, poate și mai-nainte, este învederat că b ă n ă r i a nu e ceva nou la români.

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 5: „Făcut-au Dabija-vodă și *bănărie* de bani de aramă la Sučavă..."

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 10: „Era *bănărie* în cetatea Sucevei, care era de la Dabija-vodă și făcea șalăi de aramă, carii numai aice în țară îmbla, 4 șalăi la un ban bun..."

În colecțiunea numismatică a Academiei Române se află un șalău din *bănăria* lui Dabija-vodă:

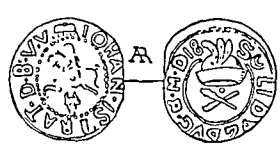

Este curios că acest bănuț a jucat un mare rol în istoria financiară a Poloniei. Sub anul 1662 scriitorul contimpuran Pasek *(Pamiętniki,* ed. Węglewski, Lwów, 1877, p. 226) ne povestește: „Prin specula unor supuși poloni s-au introdus atunci în Polonia șalăii moldovenești (szelągi woloskie), în schimbul cărora s-au exportat în străinătate o mulțime mare de bani de argint și de aur, pentru care faptă acei speculanți nu merită de a purta numele de poloni și vor trebui să dea o grea socoteală lui Dumnezeu, căci acei șalăi moldovenești (te woloskie szelągi)

au pricinuit o mare sărăcie, desperare și omor între oameni. Începînd de la Lemberg, la bîlciuri lumea se bătea pentru acești șalăi; după aceea însă ei s-au retras din Polonia-Mică și s-au încuibat în Polonia-Mare, întinzîndu-se pînă la fluviul Odra și pînă la Marea-Baltică, întocmai ca o cumplită locustă (jako owa okrutna szarańcza)..."

Iată ce poznă făcuse *bănăria* luiDabija-vodă!

În sensul al doilea, ca „grande somme d'argent", adus de Cihac (II, 8), se zice mai obicinuit b ă n ă r i t și b ă n e t.

v. *Bănar. — Bănărit.*

BĂNĂRÎRE. — v. [2]*Bănăresc.*

BĂNĂRÎT, s.n.; le part. passé de b ă n ă r e s c pris comme substantif: grande somme d'argent. Sensul propriu este: atîția bani, încît nu se poate număra unul cîte unul, ci trebui cîntăriți cu grămada, adecă trebui *bănărit*, cum fac b ă n a r i i la b ă n ă r i e. *Bănărit* este mai mult decît b ă n e t, care exprimă numai noțiunea colectivă de mulți bani.

I. Creangă, *Povești* I, p. 67: „boierul acela, de mult *bănărit* ce avea, nu-i mai știa numărul..."

Ibid., p. 228: „Mulți crai și împărați ieșeau înaintea lui Harap-Alb, și care dincotro îl ruga, unul să-i deie *bănărit* cît va cere el, altul să-i deie fata și jumătate de împărăție..."

v. [2]*Bănăresc. — Bănărie. — Bănet.*

BĂNĂȚEAN, -EANĂ sau **-EANCĂ,** s. et adj.; habitant du Banat, propre au Banat. Serbii, ungurii și nemții din B ă n a t sînt și ei *bănățeni*, dar cuvîntul se aplică mai în specie la românii de acolo. Între românii din Bănat se deosebesc așa-numiții frătuți de așa-numiții bufani, cei dentîi fiind *bănățeni* de baștină, ceilalți veniți acolo din Țara Românească. *Bănățeanca* se distinge întrucîtva prin port de romînca din Oltenia.

Cuvîntul funcționează și ca adjectiv, sinonim cu b ă n ă ț e n e s c, dar atunci femininul e *bănățeană*, nu *bănățeancă*. Grînele *bănățene* se bucură de multă căutare. Vin *bănățean*, scoarță *bănățeană*, cai *bănățeni* etc.

În Bănat se rostește *bănățan, bănățancă.*

Sub numele de *bănățancă*, d. Vulpian *(Jocuri de brîu*, nr. 21) a publicat muzica unui danț poporan, despre care însă noi nu cunoaștem amărunte.

v. [2]*Bănat.* — [1]*Bănățeană. — Bufan. — Codrean. — Frătuț...*

[1]**BĂNĂȚEANĂ,** s.f.; t. de vitic.: variété de raisin. „În comitatul Aradului, strugurii au mai multe numiri, și adecă: strugure alb numit mustăfer; strugure alb cam galben numit gălbănuț; strugure alb numit țîța caprei, coada oaiei, boldeană, *bănățeană*..." (Pr. D. Popoviciu, Bănat, c. Tincova).

v. *Bănățean. — Strugure.*

[2]BĂNĂȚEANĂ
BĂNĂȚEANCĂ } — v. *Bănățean.*

BĂNĂȚENÈSC, -EASCĂ, adj.; appartenant au Banat, propre au Banat. Graiul *bănățenesc* se deosebește mult de cel oltenesc. Cîntecele *bănățenești* au fost adunate de d. Enea Hodoș. Doină *bănățeneacă* etc.

v. *[2]Bănat. — Bănățean.*

BĂNĂȚENÈȘTE, adv.; à la façon du Banat, en dialecte de Banat. Așa cum fac sau vorbesc b ă n ă ț e n i i. *Bănățenește* nu se rostește „zic", ci „dzic", întocmai ca în Moldova. Am văzut la Mehadia o țărancă îmbrăcată *bănățenește.*

v. *Bănățenesc.*

BĂNCEÀ. — v. *Bănciuță.*

BĂNCÈSCU (plur. *Băncești)*, s.m.; nom d'une famille noble valaque. Un neam de moșneni în Buzău.

Zapis din 1705 *(Cond. ms. a episc. Buzău*, în Arh. Stat. din Buc., t.I, p. 109 a): „Adecă eu Părvul Odobeanul dat-am zapisul mieu la mâna dumnealui nepotu-mieu lui Anton sin Dragomir căpitan *Băncescul...*"; și-ntr-un alt act din același an *(Ibid.*, p. 109 b): „Anton căpitan sin Dragomir căpitan ot B ă n c e ș t i".

v. *[3]Ban. — Băncești.*

BĂNCÈȘTI, s.m. pl.; t. de géogr.: nom de village. Topicul *Băncești* este pluralul din B ă n c e s c u, formă patronimică din numele personal B a n c i u (v. *[3]Ban).* Un sat *Băncești* se află în Tutova, o altă localitate cu acest nume în Argeș (Frunzescu, *Dicț.*, 28), dar cel mai interesant este vechiul sat moșnenesc *Bănceștii* din Buzău, în legătură cu memoria legendarei Doamna Neaga, care fusese și ea moșneancă acolo.

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 175, reproduce povestirea unui țăran buzăuan: „În vremea de demult, pe cînd oamenii de pe lumea asta știau și puteau mai mult decît ce pot și știu cei de acum, pe cînd pruncul de trei zile îți număra numai într-o clipă toate stelele de pre cer și vedea cu ochișorii cum crește iarba cîmpului și auzea cu urechile cum sfîrîie fusele cînd toarce păiajinul, pe vremea de atunci trăia în plaiurile Buzăului o împărătească tare și mare, pe care o chema Doamna Neaga. Ea își avea palatele ei tocmai colo, în codrii Cislăului, unde se văd și astăzi, pe o măgură mare ocolită cu pîraie, temeliile de zid ale cetății ei, iar grădinile și livezile în cari ea se preumbla, cînd i se făcea urît acasă, și le avea pe colnicele Lapoșului, unde stă și acum puțul ei cu colac de peatră, săpat cu slove pe cari, zău, nici cei mai cărturari din zioa de astăzi nu le mai pot ghici. Din toți copiii cîți Dumnezeu îi dase și-i luase înapoi la sine, Doamna Neaga rămăsese în văduvie numai cu un fecior pe care-l iubea ca lumina ochilor. Era și drăgălaș — bată-l fericea — puiul de împărat!..."

Nu știm ce va fi făcut Doamna Neaga pe la Cislău și pe la Lapoș, dar știm că ea trăia încă pe vremea lui Mihaiu-Viteazul, căci la 1600 dăruise o admirabilă cruce unei mănăstiri rusești din Kiev (Воскресное чтение, 1840, p. 436 sq.), și mai știm că era văduva lui Mihnea-vodă Turcitul, cu care a făcut pe Radu-vodă Mihnea, unul din cei mai buni și mai înțelepți din vechii domni ai românilor.

Crisov de la Radu-vodă Mihnea din 1622 *(Cond. ms. a episc. Buzău*, în Arh. Stat. din Buc., t. III, p. 97): „ca să-ĭ fie sfinteĭ mănăstirĭ (Aninoasa) niște morĭ de la *Bănceşti* din apa Buzăuluĭ, pentru că acéste morĭ aŭ fost ale răposateĭ mumeĭ domniĭ mĕle Doamneĭ Neagăĭ, apoi când au fost la pristăvirea domnieĭ eĭ, ĭar răposata muma domniĭ méle Doamna Neaga singură aŭ dat și aŭ adaos acéste de maĭ sus-zise morĭ la sfânta și dumnezeĭasca mănăstire..."

v. *Băncescu. — Neagă.*

BĂNCÎLĂ. — v. ³*Ban.*

BĂNCILÙȚĂ (plur. *bănciluțe)*, s.f.; caparaçon. Ț o l de cal. P ă t u r ă de cal. Șăineanu *(Dicț. germ.*, 33): „*Bănciluță*, Satteldecke".

Doină din Dobrogea:

„Foaie verde alimon,
Să pun murgul la pripon,
Să-mi aștern o *bănciluță*
Și la căpătîi șeluță..."

(Burada, *Că'ăt.*, p. 240)

unde editorul explică în notă *bănciluța* prin „cerga de sub șea".

Bănciluță este un termen foarte interesant, fiind introdus la noi, probabilmente prin comerciu, dintr-o limbă neolatină medievală, unde b a n c a l e sau b a n c a l însemna cergă, „subsellii stragulum", bunăoară într-un text din Du Cange (ed. Carpent. I, 561): „duas cortinas, unum b a n c a l e, et sellam suam cum omni apparatu equestri". *Bănciluță* este a doua deminutivare din b ă n c e a (plural b ă n c e l e), care presupune pe un mediolatin b a n c e l l a.

v. *Cal.*

BĂNCIULÈSCU
BĂNCIULÈȘTI } — v. ³*Ban.*

BĂNCÙTĂ. — v. *Băncuță.*

BĂNCÙȚĂ (plur. *băncuțe)*, s.f.; petite pièce de monnaie, pièce de 50 centimes. Laurian-Massim: „*Băncuță* = monetă de hîrtie de mică valoare, de zece cruceri". În *Lexiconul Budan:* „B ă n c u t ă = ban de hîrtie, der Bankozettel".

Jipescu, *Opincaru*, p. 57: „negustoru încurcă lumea la cîntar și stoarce paisprece cîștiguri dîn spinarea muștiriului: pă mine cu trei leițe la sare, pă cumătra cu șapte bani la frunzișoară, pă Puican cu douo parale la lipiea dă pîine, pă Tîrcav c-o *băncuță* d-ali dă cinzeci dă bani..." 563

Delavrancea, *Paraziții*, p. 309: „nu le aveau decît cu ajutorul *băncuțelor* și a jumătăților de sfanț..."

Doină din Bănat:

„Tinerețe, haine scumpe,
Cumpăra-v-aș, n-am *băncuțe:*
Bătrînețe, haine rele,
Vinde-v-aș și n-am putere!"

(Hodoș, *Poez. pop.*, 153)

unde este de observat rima cea numai vocalică, întocmai ca la spanioli: *-u-e* (*scumpe* = *băncuțe*), *-e-e* (*rele* = *putere*).

Un cîntec ardelenesc cu forma b ă n c u t ă, vezi-l în *Ungaria*, 1892, p. 355.

Băncuță, cuvînt nou, deși foarte răspîndit, este o românizare din germanul „Bankozettel", adecă b a n c o ț(ettel). Transilvanul b a n c u t ă se apropie mai mult prin final de germanul „Banknotte". În ambele cazuri, asociațiunea de idei cu românul b a n a ajutat nu puțin la înrădăcinarea acestui cuvînt în popor.

v. [1]*Neamț.*

BĂNDÀR
BĂNDÀUR
BĂNDZÀR
BĂNDZÒI — v. *Bondar.*

BĂNDE, n. pr. m.; Benoit? Să fie oare o scurtare poporană din B e n e d i c t = bohemește B e n d a (Jungmann)? În România „Fata-*Băndei*" se cheamă o moșie în Muscel (Frunzescu), iar augmentativul B ă n d o i u „baltă în județul Brăila, plasa Balta, în mijlocul ei este și o insulă cu asemenea numire". În Moldova, între moșiile mănăstirii Aron-vodă (*Doc. Rom.* II, nr.6, în Arh. Stat. din Buc.) se menționează la 1762: „B ă n d e ș t i i de pe Prut", ceea ce presupune și pe un patronimic B ă n d e s c u.

v. [1]*Ungur.*

BĂNDÈSCU
BĂNDÈȘTI — v. *Bănde.*

BĂNDOALĂ, s.f.; t. famil.: femme lourde et paresseuse ou sans énergie. În munții Sucevei: „*Bandoàli* = o păpălugă de femeie care se tot duce încotro apucă, unde calcă se cutremură" (*Șezătoarea*, 1893, p. 126). Cuvîntul la noi este luat d-a dreptul de la ruteni, la cari b a n d ò l ĭ a figurează ca epitet feminin cu sensul de „rea, nenorocoasă": „Бандоля = Reimwort zu доля: böses Schicksal" (Želechowski, *Ruth. Wtb.* I, p. 12). Tot la ruteni verbul b a n d i k u v a t i însemnează a lucra încet, a fi lenevos: „бандикувати = langsam arbeiten" (*Ibid.*). Nefiind slavică, rămîne ca alții să cerceteze de unde anume vor fi căpătat rutenii tulpina acestor două cuvinte. La noi, în orice caz, *băndoală* e un rutenism.

v. [1]*Rus.*

BĂNEASĂ (plur. *bănesc)*, s.f.; épouse d'un ban. Soția unui b a n, de unde vine cuvîntul prin sufixul -e a s ă = lat. -i s s a.

Crisov de la Mateiu Basarabă din 1646 *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroș*, nr. I, p. 169, în Arh. Stat. din Buc.): „această jumătate de sat din Bezdéd fost-au maĭ denainte vréme a luĭ Șărban postelnic de Coĭanĭ și a măne-sa jupănésiĭ Ancâĭ *bănesiĭ* de moșie încă maĭ denainte vréme, ĭar după acéĭa când au fost în zilele răpăosatuluĭ Alexandru-voevod cel bătrân sinŭ Mircii-voevod 7080 (1572), ĭar Șărban postelnic dinpreună cu mumă-sa jupăneasa Anca *bănească*..."

Zapis din 1714 *(Cond. ms. a episc. Buzău*, t. I, p. 147, în Arh. Stat. din Buc.): „Adecă eu Mariia *bănească* Mileasca înpreună cu ginere-mieu Dumitrașco Brăiloiu vel căpitan za Cerneț..."

Mai multe sate în România poartă numele de *Băneasa* după boieria unei foste proprietare, dintre cari cel mai interesant este S t o r o b ă n e a s a, adecă „Bătrîna-băneasă" în Teleorman.

v. [1]*Ban.* — *-easă.* — *Storobăneasă.*

BĂNEASCA, s.f. artic.; t. de choréogr.: nom d'une danse villageoise. Nu avem amănunte asupra acestui joc țărănesc, ci numai o indicațiune.

„Danțurile cunoscute poporului pe aci sînt: brîul, sîrba, sultănica, ungureasca, lăzeasca, *băneasca*, floricica, birul, slănicul, mocăncuța, băluța, boiereasca, slătăreasca, siminocul, grădinița și dura" (B. Ionescu, Dîmbovița, c. Săcuenii).

E caracteristic un joc numit *băneasca*, adecă cum joacă b a n i i, alăturea cu un altul b o i e r e a s c a = cum joacă b o i e r i i mai de jos.

v. *Joc.*

[1]**BĂNÈSC, -EASCĂ,** adj.; pécuniaire, relatif à la monnaie. Laurian-Massim: „*Bănesc* = de bani, în bani, relativ la bani: interese *bănești*, afacere *bănească*".

v. [2]*Ban.*

[2]**BĂNÈSC, -EASCĂ,** adj.; relatif à la dignité d'un ban. Ceea ce se atinge de boieria b a n u l u i. Veniturile *bănești*. Puterea *bănească*. Portul *bănesc*.

Cantemir, *Chron.* II, p. 372: „s-au tras spre Severin și peste Olt, unde și la stăpîniia *bănească* unii dintr-înșii au agiuns..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 157: „o mulțime de panduri *bănești*, călcînd peste trupul tovarășului mort, se răpeziră cu săbiile scoase..."

v. [1]*Ban.*

[3]**BĂNÈSC** *(bănit, bănire)*, vb.; dépenser de l'argent. Format din b a n, acest cuvînt se aude în Ardeal. „A *băni* = a cheltui, de ex.: și-o *bănit* și el b a n i i, o rămas numai cu punga" (Reteganu).

v. [2]*Ban.*

BĂNÈSC *(bănit, bănire)*, vb.; être ban, avoir le rang de ban. „A *băni*" de la b a n prin analogie cu „a domni" de la „domn".

Colindă muntenească:

„Slujește-mi, slujește
Pîn' la Sîn-Văsii
Să-mpart boierii,
Că te-oi ridica
B a n la Craiova,
Și tu că-i *băni*
De te-i ferici..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 48)

v. [1]*Ban.*

[5]**BĂNÈSC** *(bănit, bănire)*, vb.; octroyer le rang de ban, élever à la dignité de ban. În vechiul grai administrativ, pe lîngă verbul generic b o i e r e s c = fac pe cineva boier, se întrebuințau verbi specifici pentru aproape fiecare boierie în specie: a vornici, a logofeți, a spătări etc. Astfel a *băni* pe cineva însemna a-l face b a n. Vodă a *bănit* pe Golescu. S-a *bănit* Ghica. Nu mă tot *băni !* cînd boierului i se ura să i se zică mereu „arhon bane".

v. [3]*Boieresc.*

BĂNÈSCU. — v. *Băneşti.*

BĂNÈȘTE. adv.; pécuniairement, en argent. Laurian-Massim: „*Bănește* = cu bani, pe bani, numerata pecunia".

v. [1]*Bănesc.*

BĂNÈȘTI, s.m. pl.; t. de géogr.: nom de certaines localités. Frunzescu *(Dicț. top.*, 29) înșiră o mulțime de sate cu numele *Băneşti:* în Prahova, în Argeș, în Dîmbovița, în Vlașca, în Botoșani. Cuvîntul derivă fie din numele personal B a n, fie din titlul b a n, prin intermediul patronimicului B ă n e s c u.

Crisov de la Mihnea-vodă din 1573 *(Cond. ms.* a *mănăstirii Govora*, p. 65, în Arh. Stat. din Buc.): „fecîorii luĭ Țalapie anume Barbul ot Lungeștĭ și Negrea ot *Băneștĭ*..."

Afară de *Băneștii* din Botoșani, indicați de Frunzescu, catagrafia satelor moldovenești, circa 1859 *(Buciumul român* I, p. 186), ne mai dă două sate *Băneşti* în Tutova și unul în Neamț.

v. [1]*Ban.*

BĂNÈT, s.n.; pécule, beaucoup d'argent, grande somme en numéraire. Laurian-Massim: „*Bănet* = mare sumă de bani, avere mare în bani: *bănetul* lui nu-l are neminea; s-a strîns mult *bănet* în vistirie; atita *bănet* n-ați putut strînge decît prădînd lumea".

Bănet s-a format din b a n prin sufixul colectival -e t = lat. -e t u m, care dintru-ntîi însemna numai o mulțime de arbori crescînd la un loc,
 dar pe care graiul românesc, în divergință cu celelalte limbi romanice,

l-a întins asupra noțiunii de mulțime în genere, aceasta însă mai cu samă în Muntenia și-n Moldova, foarte rar la românii de peste Carpați. Astfel între exemplele de mai jos despre *bănet*, transcarpatin nu este nici unul.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 232:

„— Dar bine, mă, ce a făcut atîta *bănet* ce i-a rămas de la tată-său?
— A dat tot în cărți..."

Delavrancea, *Paraziții*, p. 180: „Ce negoț, ce daraveri, ce *bănet* s-ar face!..."

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 182: „ei s-au așezat jos, la pămînt, tustrei, și-au numărat bani mulți între dînșii; vorbeau încet și se țistuiau unul pe altul; el asculta cu drag cum îi zuruia în urechi *bănetul* lor..."

Basmul *Trei frați împărați* (Ispirescu, *Legende*, p. 274): „Cel ce va mînca inima găinei, de cîte ori se va culca, se va pune la capul lui o pungă cu *bănet*, unde o va găsi cînd se va scula..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 46: „oamenii altor nății își înțesează pungoaili cu *bănet* din negustorie, și noi strîngem într-ali noastre sărăcie lucie și ofuri verzi..."

Colindă munteneascâ:

„Nouă mori de sub pămînt
Și-alte nouă mori de vînt
Măcinînd aur și-argint,
Cu piscoaie pe fereastră
Să pice *bănet* în casă..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 88)

Balada *Dobrișcanu:*

Vro cinci sute de mieoare
Ce ies vara fătătoare,
Buți cu vin și stupi cu miere,
Mult *bănet* și grea avere..."

(*Ibid.*, 474)

Balada *Corbea:*

„Iartă, Doamne, pe Corbea,
C-o da bir ca birnicii,
Găleata ca nemeșii,
Bănetul ca vameșii..."

(*Ibid.*, 519)

Balada *Stănislav Viteazul:*

„Palosul de la Șupel
Cu tăișul de oțel,
Mult *bănet* cerea pe el..."

(*Ibid.*, 571)

Balada *Bolboceanu:*

„Bolbocean negustorea,
Dar *bănet* ce cîștiga
Cu săracii-l împărțea..."

(*Ibid.*, 604)

Prin același sufix -e t, din „galben" se face „gălbenet = mulți galbeni", bunăoară în balada *Badiul:*

„La negoț negustorim
Și cu el măcelărim,
G ă l b e n e t
Agonisim,
Cu *bănet*
L-îmbogățim..."

(*Ibid.*, 539)

v. [2]*Ban.* -- *Bănărie.* — *-et.*

BĂNÈZ. — v. *Bană.*

BĂNGĂU (plur. *băngăi*), s.m.; homme qui n'est remarquable que par sa longueur. L u n g a n. D e ș i r a t. În munții Sucevei: „*Bangău* = mare, lung" (*Șezătoarea*, 1893, p. 126). Vine din maghiarul b a n g a „prost, nătărău".

v. [1]*Ungur.* — *Nătărău.*

[1]BĂNÌCĂ. — v. [3]*Ban.*

[2]BĂNÌCĂ, s.f.; t. de botan.: Phyteuma, raiponce. Dr. Brîndză (*Prodrom.*, p. 327) indică patru varietăți din această plantă, dar nu-i dă nici un nume românesc. Termenul *bănică* se găsește, pare-ni-se, numai la d. Damé (*Dict. fr.* I, 118). Ar trebui verificat. Noi bănuim că la d. Damé *bănică* este o greșeală în loc de b ă n i ș o r, după cum în adevăr se numește această plantă în unele localități.

v. [3]*Bănișor.*

BĂNICIOARĂ (plur. *bănicioare*), s.f.; petit boisseau. Deminutiv din b a n i ț ă. Țăranul, cînd roagă pe cineva să-l împrumute cu o baniță de mălai sau de altceva, nu zice niciodată b a n i ț ă, ci *bănicioară:* ce mare lucru să-mi faci bine cu o *bănicioară* sau două! În Oltenia, b a n i ț a de la moară se numește totdauna la deminutiv *bănicioară* (M. Ciocîlteu, Dolj, c. Plenița).

v. *Baniță.*

BĂNÌE, s.f.; dignité ou fonction de ban. Boieria de b a n, veche și cea mai mare la munteni, nouă și printre cele mici în Moldova. Pînă pe la 1600, în Țara Românească, numai cei din neamul Basarabilor puteau să ajungă la *bănie.*

Balada *Aga Bălăceanu:*

„Ai, doamne, măria-ta,
Să-mi dăruiești *bănia*
Că o să-mi stric năsia,

Domnul dacă auzea,
Bănia că-i juruia;
Atunci căpitan Costin,
Agăi Bălăceanu fin,
A lui cal că-ncăleca
Și în oaste se ducea..."

(*Lumina pentru toți* III, 71)

Ion Neculcea *(Letop.* II, p. 313): „pre Lupul Bogdan iar l-au pus hatman, pre Maxut vel-postelnic, pre Ilie Cantacuzino vel-spatar, pre Savin Zmucilă vel-b a n; și de atunce se așază această boierie cu temeiu în Moldova de este așezată la rând, că mai înainte vreme, deși era la vreun domn, uneori ședea mai sus, iar alteori mai gios: dupre cum le fusăse alte boierii, așa ședè și cu *băniea* la divan; iar de aci înainte i s-au așezat rândul după spatarul cel mare..."

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 292: „această boierie a *băniei* în vechile vremi n-au fost, și nu de mult s-au adaos și această boierie, făcîndu-i-se și venit un ban de drobul de sare de la ocnă..."

v. [1]*Ban.*

BĂNÎRE. — v. [3,4,5]*Bănesc.*

[1]**BĂNIȘÓR** (plur. *bănișori)*, s.m.; monnaie, argent (avec une nuance de cajolerie). Laurian-Massim: „*Bănișor*, deminutiv din b a n, mai vîrtos cu înțeles de răsfățare: a strîns băiatul *bănișori;* cine era să-mi mănînce *bănișorii* mei!" *Bănișor* e sinonim cu b ă n u ț, care însă exprimă o nuanță mai puțin dezmierdătoare, sau chiar exclusiv deminutivă.

Fragment biblic din sec. XVII *(Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 271): „diîn ce vom avea, să dâm și să-i ajutăm, au *bânișorŭ*, au păĭne, au hăinișoare, au încălțămintŭ, măcarŭ unŭ pâharŭ de apâ réce..."

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 157: „În sănătatea săracilor țărani, cărora le dăm fum de ardei și le punem ferul roșu pe pept, ca să le luăm *bănișorii* din pungă..."

I. Creangă, *Povești* I, p. 49: „Nu te pune în poară, măi omule, cu împăratul iadului, ci mai bine ia-ți *bănișorii* și caută-ți de nevoi..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 157: „Binili ce-l avem noi dă la stăpînire să cază pă capu, în casa și pă chieptu ălor dă ne mănîncă nouo *bănișorii...*!"

Balada *Darie:*

„Măi Darie, pui de lotru,
Ce ții drumul strîmt din codru,
Și despoi pe călători
De-avuții, de *bănișori...*"

(Marian, *Bucov.* II, 12)

Plugușor din Dobrogea:

„Dați-ne doi-trei l e i ș o r i
De *bănișori,*
Că doar nu-i marea
Cu sarea;

Dați-ne doi-trei l e i ș o r i
De *bănișori*,
Să facem un boldișor,
Să-mboldim cel boușor..."

(Burada, *Călăt.*, p. 36)

Ca o gradațiune logică față cu sinonimul b ă n u ț, în balada *Ghcorghelaș:*

„Toți b ă n u ț i i și-a cărat
Și la mine i-a-ngropat:
Cată colo după ușă
C-am un ulei cu cenușă,
Și ia cinci sute de lei,
C-au fost *bănișorii* tăi..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 599)

Singularul *bănișor* însemnează b a n i sau a v e r e, în locuțiunea adusă de Dr. Polysu: „El are *bănișor* = er hat Geld, er ist reich".

v. ²*Ban.* — *Bănuț.*

²**BĂNIȘÒR** (plur. *bănișori*), s.m.; t. admin.: délégué du ban de Craïova pour juger ou exécuter parmi les paysans les choses de peu d'importance. Deminutiv din b a n prin sufixul compus -i ș o r, precum prin sufixul de asemenea deminutival -e l erau formați vechii termeni administrativi analogi: *vornicel*, *spătărel*, *stolnicel* etc., din *vornic*, *spătar*, *stolnic*...

Bănișorii erau dintru-ntîi numai în Oltenia ca subalterni ai b a n u l u i; cu timpul însă, deja în secolul XVII, documentele ne arată *bănișori* și pe aiuri în Țara Românească. În crisoavele cele scrise slavonește ei sînt generalmente numiți сѫдцн, adecă „judecători", ceea ce ne dă prima idee despre natura funcțiunii lor.

„În vechime — zice Fotino ('Ιστ. τ. Δακίας, t. III, p. 457) — banul avea sub dînsul *bănișori*, cari judecau diferite certuri, adultere și alte afaceri în cele cinci județe".

Era un fel de judecători ambulanți, „missi dominici", sau mai bine „missi discurrentes" din legislațiunea medievală occidentală (v. Du Cange, ad v. *Missi*).

Această veche instituțiune a fost desființată în secolul trecut de către fanariotul Constantin Mavrocordat, care a concentrat atribuțiunile *bănișorilor* în mînile celor cinci i s p r a v n i c i (Sulzer, *Gesch. d. Trans. Dac.* III, 128; Baur, *Mém. sur la Val.*, p. 51).

Bănișorii nu aveau leafă, ci căpătau o plată oarecare proporțională de la cei judecați de dînșii, ceea ce constituia un venit destul de bun. Din acest venit o parte anuală fixă se cuvenea banului, care astfel primea de la toți *bănișorii* împreună suma de 500 lei pe an, ceea ce se numea venit al b ă n i ș o r i e i: „ἐκ τῆς Μπανισορίας" (Fotino, III, 458). Desființîndu-se *bănișorii*, această sumă o plăteau banului ispravnicii.

Județele din Oltenia fiind cinci, urmează că din fiecare județ se plătea banului 100 lei. Numărul satelor celor vechi în fiecare județ oltean fiind cam de 150—200, erau foarte de ajuns cîte zece *bănișori* pe județ, cîte unul adecă la 15—20 sate. Erau dară în Oltenia întreagă plus-minus 50 *bănișori*, fiecare contribuind la b ă n i ș o r i e cu cîte 10 lei pe an.

E de prisos a mai adăuga că *bănișorii* erau din boieri.

Crisov de la Alexandru-vodă Iliaș din 1629 *(Cond. ms. a mănăstirii Govora*, p. 170, în Arh. Stat. din Buc.): „satul Cernețul din județul Mehedinți ca să fie volnic cu această carte a domniĭ-méle să facă sat să fie slobozie să să strângă oameni striini sărbi și arbănași și ungurénĭ și oameni fără bir și fără dajde; ĭar de câtră domniĭa mĭa să aĭbă milă și să fie în pace de bir și de găleată și de făn și de dijmă de stupĭ și de gorștenĭ de oĭ și de porcĭ și de mĭĭare și de ceară și birul bouluĭ și al caluluĭ și de oaĭa seacă și de *bănișoriĭ* din j u d e ț și de caĭ de olac și de toate dăjdili și mâncăturile căte sânt preste an în țara domniĭ-méle pentru că ĭ-am ertat domniĭa mĭa ca să să strângă oameni streinĭ dintr-alte țărĭ, oameni fără bir și fără dajde, numaĭ să aĭbă a dare de un om căte 2 galbinĭ într-un an, însă de la sveti Dimitrie 1 galbin și la sveti Gheorghie 1 galbin, ĭar de alte dăjdĭ să fie de toate în pace cum scrie maĭ sus, drept acéĭa și voĭ, birarilor, și voĭ toate slugile domniĭ-méle, orĭcariĭ de ce slujbă veț umbla într-acest județ, în vréme ce veț vedea cartea domniĭ méle, ĭar voĭ să căutațĭ să vă feriț și foarte în pace să lăsațĭ satul Cernețul..."

Crisov de la Mateiu Basaraba din 1649 *(A.I.R.* I., 1, p. 107): „forte să vă feriț și în pace să-i lăsați (pe călugării din Argeș), să nu mai scorniț cuvinte ca aceste; și voi potropopilor, și voi *bănișorilor*, și voi armășeilor, și voi toate slugile dumnie-méle carii veț fi și vornicei, încă să aveț a vă feri de sfânta mănăstire și de călugări și de satul mănăstirii..."

De la același, din 1637 *(Cond. ms. a mănăstirii Govora*, p. 228, în Arh. Stat. din Buc.): „să nu aĭbă nimenea treabă să j u d e c e satul Glodul, nici cămărașiĭ de la Ocnele céle marĭ, nicĭ *bănișoriĭ* d e j u d e ț, nicĭ nimenea, ci să aĭbă a-ĭ judeca pre dânșiĭ de toate părinte egumenul cu tot soborul, și cine dintru dânșĭ va avea vină mare, să aĭbă a-l aduce pre el la domniĭa mea, ĭar alțiĭ întru dânșiĭ să nu între..."

v. [1]*Ban.*

[3]**BĂNIȘÒR** (plur. *bănișori)*, s.m.; t. de botan.: raiponce, Phyteuma. Poate să fie și „Campanula rapunculus", numită franțuzește de asemenea „raiponce". Rădăcinele ambelor acestor plante servesc deopotrivă ca salată. „*Bănișori*, îi mănîncă țăranii cu oțet în loc de lăptuci" (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus; St. Istrătescu, Dîmbovița, c. Cobia). *Bănișor* e deminutiv din b a n „monnaie", ca și termenul botanic b ă n u ț e i, despre care a se vedea la locul său.

v. [1]*Bănică.* — [1]*Bănuței.*

BĂNIȘORÌE. — v. [2]*Bănișor.*

BĂNIȚÀRE
BĂNIȚÀT } — v. *Băniței.*

BĂNIȚÈZ *(băniță, bănițare)*, vb.; mesurer au boisseau. Costinescu: „A *bănița* = a măsura grîne cu b a n i ț a".

v . *Baniță.*

BĂNÓS, -OASĂ, adj.; qui rapporte de l'argent, riche, opulent. Laurian-Massim: „*Bănos* = 1. pentru persoane: plin de bani, avut în bani: om așa de *bănos* încît nu-și mai numără banii, ci și-i măsoară cu baniță; 2. pentru lucruri: care aduce mulți bani, mult cîștig: moșie *bănoasă*, negoț *bănos*, măiestrii *bănoase*".

Balada *Chira:*

„Sculuri de mătasc,
D-ale mai *bănoase*,
Fir și ibrișin,
Postav d-ăl mai bun..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 649)

Varianta din Dobrogea:

„Ghiuluri de mătasă,
Marfă femeiască,
Că e mai *bănoasă*
Și e mai frumoasă..."

(Burada, *Călăt.*, 107)

Balada *Darie:*

„Nopți și zile-ntregi pîndeam,
Și pre cei *bănoși* prindeam
Și de bani îi despoiam..."

(Marian, *Bucov.* I, 10)

Doină din Ardeal:

„De mi-aș mai găsi o fată,
N-aș vrea să mor niciodată;
Și de n-o fi ea *bănoasă*,
Numai să fie frumoasă..."

(Bibicescu, *Poez. pop.*, 177)

Cîntec din Ardeal:

„Așa zice popa nost
Cînd moare cel fără rost;
Mergeți tare,
Că bani n-are;
Dar cînd moare vrun bogat,
Unde-ți cîntă trăgănat:
Puneți jos,
Că-i *bănos!*..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Trans.*, 408)

v. ²*Ban.*

BĂNTĂLESC. — v. *Bintuiesc.*

BĂNUIALĂ (plur. *bănuiele* și *bănuieli*), s. f.; soupçon, doute, pré-
572 vention. Laurian-Massim: „*Bănuială* = acțiunea sau rezultatul acțiunii

de a b ă n u i: a întra în *bănuială* = a începe să prepună; a băga la *bănuială* = a face să prepună".

Pe cînd verbul b ă n u i e s c exprimă ambele sensuri de „soupçonner" și de „prendre en mauvaise part", cei doi substantivi b ă n a t și *bănuială* s-au specializat fiecare în cîte un sens diferit, astfel că *bănuială* însemnează numai „soupçon", iar b ă n a t numai „regret" sau „reproche", fără a se confunda vreodată. Infinitivul substantivat b ă n u i r e, avînd ambele sensuri, este sinonim cu b ă n a t și cu *bănuială* totodată. Sinonim cu *bănuială* în specie este p r e p u s.

Pravila Mateiu Basarabă, 1652, p.1: „să nu crează lesne și fără de întrebare p r e p u n e r i l e și p ă r ă l e și *bănuĭalele*..."

Ibid., p. 237: „Cela ce așteaptă să moștenească ocinele și avuțiia cuĭva, acela face p r e p u s și *bănuĭală* cum să fie otrăvit pre acéĭa rudă a luĭ..."

Ibid., p. 523: „Cade-se a ispiti *bănuĭalele* celor ce p ă r ă s c ŭ pre episcopi sau pre clirici..."

Ibid., p. 586: „nevoința lorŭ nu ĭaste altŭ ceva fără numaĭ ce a face și a lipi cinstiĭ preoților *bănuĭale*, batjocuri, spurcăcĭuni și ocărŭ și numaĭ de aducerea netocmiri și valure..."

Ibid., p. 609: „fămeile obrază deîn céle fără *bănuĭală*, adecă mumăni, surori și mătuși de tată sau de mumă..."

Ibid., p. 112: „nu o știe adevăratŭ că curvește, ce numaĭ ce are așa oarece *bănuĭală*..."

În *Pravila* lui Vasile Lupul, 1646, în loc de *bănuială* se întrebuințează pretutindenea sinonimul p r e p u s, de exemplu f. 35:

„Un omŭ de va fi săracŭ, și va începe a cheltui bani mulți, f a c e p r e p u s ŭ cumŭ să fie furatŭ..."

„Cela ce va avĭa în casa sa cinii bune ca acélĭa de furtușagŭ, f a c e p r e p u s ŭ și acesta cum să fie elŭ furatŭ..."

„Cela ce-are putĭa face unŭ furtușagŭ ce va să să facă să-l sminteascâ să nu sâ facâ, ĭarâ elu-l lasâ de să face, acesta f a c e p r e p u s ŭ cum să fie cu știrĭa lui acel furtușagŭ..."

„Aceste p r e p u s u r i nu sămtŭ nice de o treabâ gĭudețului, mai vărtos cănd ŭ vor fi înprotiva vreunui om bunŭ și vestitŭ de lucrure bune..."

Locuțiuni:

a a v e a *bănuială* = „soupçonner";
a d a *bănuială* } = „prêter aux soupçons";
a d a l o c d e *bănuială* }
om d e *bănuială* = „soupçonnable, sujet à caution";
a î n t r a î n *bănuială* = „être pris de soupçons";
a s c o a t e d i n *bănuială* = „écarter les soupçons"...

Radu Popescu, *Cron. (Magaz. ist.* IV, p. 147): „A pomeni toate bunătățile pre deplin căte avea domnul, nu mă lasă obiceiul istoriei, pentru ca să nu d a u *bănuială* de colachie, care rumânește se chiamă ciocoinicie..."

Crisov de la Mihaiu Racoviță din 1742 *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroș*, nr. I., p. 77, în Arh. Stat. din Buc.): „Dar Necolae polcovnicul încă au mai răspuns cum că a r e *bănuială* că, fiind la o vréme toate scrisorile casei socru-său la sfânta mănăstire, să nu să fie luat cărțile lui de această moșie de cătră călugări; care domniia-mea, pentru *bănuiala* lui ce are asupra călugărilor, așa am hotărît..."

Legiure Caragea, 1818, p. 57: „de iaste om de *bănuială*, sau risipitoriu, sau de veţuire urîtă, sau alt feliu încît şi chizăşie să nu fie vréduic...“

I. Văcărescu, p. 333:

„Zioa de astăzi ţi-a fost fatală:
Ce-ţi făcu soarta, n-a i *bănuială!*...“

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 42:

„Văzînd că soţul ei foarte pironiţi ochii-şi ţinea
Şi cu luare-aminte pe păstoriţa privea,
A î n t r a t î n *bănuială* că are amor cu ea...“

A. Odobescu, *Scrieri*, t. I, p. 170: „Un neîncetat susur de tainică trădare îi şoptea la auz; mintea-i se muncea cu tot felul de *bănuieli*...“

I. Creangă, *Poveşti* I, p. 4: „Şi bărbatu-mieu, Dumnezeu să-l ierte! nu s-a putut plînge că l-am înşelat sau i-am risipit casa, deşi cîte o dată erau *bănuiele*...“

Basmul *Voinicul cel fără tată* (Ispirescu, *Legende*, p. 127): „Zîmbi Zîna cînd auzi şi văzu urcioarele ce-i dase Zmeul. Nu zise însă nimic care să-i d e a vro *bănuială*...“

Poveste ţărănească (Ibid., p. 257): „Ca să te credem că tu ai făcut o aşa vitejie, arată-ne vrun semn care să ne s c o a t ă d i n *bănuială*...“

Balada *Ilinuţa Sandului:*

„Ci tu, soro, să-mi aşterni
Lîngă tine la picioare
În iatacu-ţi de culcare,
Că-i iatacul de fereală,
Adăpost la *bănuială*...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 642)

Balada *Tudorel:*

„Tu ibovnic ţi-ai găsit
Şi cu el te-ai îndrăgit;
Dar lasă c-ai nemerit!
O să te pui la-ncercare
Să mă s c o ţ i d i n *bănuială*...“

(*Ibid.*, 674)

Proverb:

„Nu se poate
Moarte fără *bănuială*
Şi nuntă fără căială“.

(A. Pann, II, 118)

Altul:

„Fii la orice în fereală,
Nu da l o c d e *bănuială*...“

(*Ibid.*, I, 168)

v. [1]*Bănat.* — [1]*Bănuiesc.* — *Bănuire.* — *Prepus...*

BĂNUICIÒS, -OASĂ, adj.; 1. soupçonneux; 2. suspect, sujet à caution. Laurian-Massim: „*Bănuicios*=1. aplecat a bănui; 2. supus la bănuire“. Costi-

nescu are forma: „*Bănuincios* = b ă n u i e l n i c, care bănuiește lesne, care se îndoiește despre ceva, despre cineva“ — printr-o falsă analogie cu „putincios“, care derivă din „putință“, pe cînd corespunzătorul „bănuință“ nu există. Numai prin sensul „soupçonneux“ *bănuicios* e sinonim cu b ă n u i t o r, dar prin ambele sensuri cu b ă n u i e l n i c.

v. *Bănuiesc.*

BĂNUIÈLNIC. — v. *Bănuicios.*

1BĂNUIÈSC *(bănuit, bănuire)*, vb.; 1. soupçonner, supposer, se douter; 2. prendre en mauvaise part, reprocher, regretter, se repentir. La Laurian-Massim se găsește numai primul sens, deși subîmpărțit în două, fără ca această bifurcațiune să fie tocmai de trebuință: „*Bănuiesc*= 1. a prepune, a presupune, a-și imagina, a crede: îmi *bănuiesc* pe cineva = cred că el a făcut sau comis ceva; pe tine îmi *bănuiesc* că mi-ai furat caii; neavînd un ceasornic, îmi *bănuiam* că e foarte tîrziu; — 2. a suspecta, a teme: nu e bine să-ți *bănuiești* fără cuvînt muierea; cel cui s-a furat ceva, *bănuiește* toată lumea...“ În *Lexiconul Budan*, din contra, ne întîmpină numai sensul al doilea: „*Bănuiesc* sau î m i *bănuiesc*=îmi pare rău, doleo, me poenitet“. Luîndu-se, pesemne, după *Lexiconul Budan*, d. Damé (I, 118) se înșeală cînd afirmă că sensul al doilea, „regretter, se repentir“, este propriu Transilvaniei, ca și cînd ar fi necunoscut pe aiuri, pe cînd de fapt în România Dunăreană ambele sensuri sînt deopotrivă răspîndite în grai și-n texturi. Adevărul este că românii transcarpatini nu cunosc primul sens, pe care nu-l are nici prototipul cel unguresc al cuvîntului.

I. *Bănuiesc* „soupçonner“.

La Laurian-Massim aproape toate exemplele, cu o singură excepțiune, ni se prezintă construite reflexiv: î m i *bănuiesc*, ceea ce este foarte exagerat, uzul cel obicinuit fiind numai *bănuiesc.*

Pravila Mateiu Basarabă, 1652, p. 252: „Cine se va vădi întru curvie, măcarŭ de nu va eși de față, acela nu poate să o ia muĭare, că l-aŭ *bănuitŭ* oamenii că au înblat cu dînsa, ca să nu se adeveréze b ă n u ĭ a l a...“

Zapis din 1745 (*Cond. ms. a episc. Buzău*, t. II, p. 97, în Arh. Stat. din Buc.): „*bănuind* noi cum că ne-ar fi mai rămas și nouo moșie nevăndută de părinții noștrii într-acest hotar al Pîrscovului, alunecăndu-ne după niște terfeloage de scrisori vechi, ne-am sculat cu toții de am dat mare jalobă...“

I. Văcărescu, p. 352:

„Moșnegii cum mi-a-mpărtășit
Ascunsa lor știință,
Din număr eu am *bănuit*
A Ielelor ființă...“

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 43:

„Deci dorind să-și vază soțul ce pasuri va apuca
Și ce urmare va face, din somn cînd să va scula,
A mers într-un loc d-o parte și-n niște frunze s-a pus,
Fără să o știe altul unde și-n ce loc s-a dus.

Și de multă nerăbdare inima ei se bătea,
Pînă să se-neredințeze despre care *bănuia*...“

Gr. Alexandrescu, *Încă o zi*:

„Apoi dac-al tău suflet l-am *bănuit* vrodată,
Dacă nemulțumirea-mi adesea te-a mîhnit,
E vremea de iertare; vecia ne-mpăcată
Mă cheamă: cerul iartă acelor ce-au iubit...“

Delavrancea, *Paraziții*, p. 210: „înainte de a-i auzi bine, le *bănuiam* șoaptele...“

Basmul *Luceafărul de zioa* (Ispirescu, *Legende*, p. 385): „Busuioc, *bănuind* pe Siminoc că s-o fi îndrăgostit cu femeia lui, nu voi să-l creadă cînd acesta îi mărturisi adevărul...“

Satira poporană *Cucul*:

„Coase-n pat, coase-n gherghef,
Dar de cusut n-are chef,
Ci-mi iese-afară pe prag
Să vază pe cin' i-e drag.
Dac-o-ntrebi, dac-o cîrtești,
Ea zice c-o *bănuiești*,
Cu belea te pomenești:
Taci, bărbate
Fermecate,
Nu le băga-n samă toate...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 345)

Cu sensul „soupçonner“, construcțiunea „a-și *bănui* pe cineva“ este rară și e mai mult posesivă decît reflexivă: „soupçonner quelqu'un des siens“.

Radu Popescu, *Cron.* (*Magaz. ist.* IV, p. 33): „nu socotia că au venit bătaia lui Dumnezeu de le plătește după faptele lor, ci și i-a u *bănuit* pre o sor a măne-sii, mătușa doamnii, anume Olimbiada, călugăriță de mulți ani, că ca ar fi făcut fermece...“

Dionisie Eclesiarhul, *Cron.* (Papiu, *Tesaur* II, p. 178): „s-au întors turcii înapoi la oraș, și *bănuindu*-și pe boieri că ei au pricinuit spaima lor, au chemat pe toți boierii și i-au jurat să ție credința cu ei...“

Construcțiunea cu dativul în loc de acuzativ poate să aibă în aparență sensul de „soupçonner“, în realitate însă însemnează totdauna „prendre en mauvaise part“, ca la Conachi, bunăoară, p. 224:

„Mă laud de frumusețe, dar nu poți să-mi *bănuiești*,
Căci le trag chiar de la tine, căci tu mă împodobești...“

II. *Bănuiesc* „prendre en mauvaise part“.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Luc.* XIII, 14:

„... mai marele sinagogului, *bănuind* căci o vindecă sâmbăta Isus, zicîa...“

„... archisynagogus, indignans quia sabbato curasset Jesus, dicebat...“

în contextul grecesc: ἀγαναχτῶν.

Tot așa în *Noul Testament* de la Bălgrad din 1648.

În *Biblia lui Bobb*, 1795: „mă niindu-să căci o vindecasă Isus sîmbăta...“

Biblia Șerban-vodă, Regn. I, XVIII, 9:

„... Și era Saulŭ *bănuindŭ* pre Davidŭ den zioa acéĭa și înnainte..." | „Et erat Saul i n v i d e n s David ab illa die et deinceps..."

în contextul grecesc: ὑποβλεπόμενος.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, dec. 17, f. 24 (*Daniel*, XII, 27):

„Și deaca audzârâ vavilonĭaniĭ, *bănuirâ* foarte și să pornirâ asupra împăratuluĭ..." | „... ut audierunt Babylonii, i n d i g n a t i sunt vehementer et congregati adversus regem..."

Același, *Synaxar*, 1683, oct. 20, f. 75 a: „nu divi, frate, nice *bănui;* gudețulŭ luĭ Dumnedzău ĭaste direptŭ, č-aĭ poftitŭ aĭ dobânditŭ..."

Ibid., oct. 9, f. 56 a: „Ce ți-ĭ, nevastâ? a ce nu laș să odihnească carii sântŭ aicĭa? — ĭară ĭa răspunsâ și dzâsâ: nu *bănui* dumneata a s u p r a șĭarbeĭ tale, că mare doru-mi-ĭ, c-am avutŭ numaĭ doĭ cuconĭ și ĭ-am îngropat astădz pre amândoĭ..."

Ibid., oct. 29, f. 94 a: „cu minunĭ și cu miracurĭ ĭ-au făcutu-ĭ fiĭ luminiĭ, pentr-acĭaĭa *bănuindŭ* jidoviĭ și neputând răbda îndrăzniria luĭ, cu grabnică și fără vĭaste moarte l-au umorâtŭ..."

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 371: „oblicind Împăratul pentru Șeremet că-i este jale de fecior, tare i-au *bănuit* și l-au m u s t r a t..."

Ibid., p. 405: „Atunce și Grigori-vodă, după ce au venit la Iași din oaste, trimis-au arzu de jalobă la Împărăție pentru stricăciunea ce au făcut tătarii țării și pentru boierii pribegi, ce sănt rude lui Mihai-vodă, cum au făcut atâte amestecături la tătari, fiind și cu îndemnarea lui Mihai-vodă de s-au făcut aceste. Deci Poarta au *bănuit* tare l u i Mihai-vodă..."

I. Creangă, *Povești* I, p. 6: „Și dacă Enachi se punea pe gene-i, ea îndată lua apă rece și-și spăla fața, ca nu cumva s-o vadă neadormita soacră și să-i *bănuiască*..."

Ibid., p. 107: „iepele erau ale lui, și cînd le grijea, grijite erau, iară cînd nu, n-avea cine să-i *bănuiască*..."

Ibid., p. 223: „așa a trebuit să se întîmple și n-ai c u i *bănui*, pentru că nu-i după cum gîndește omul, ci-i după cum vrea Domnul..."

Ibid., I, p. 154: „Stăpîne, să nu *bănuiești*, d a am să zic și eu o vorbă: de ce nu te însori?..."

Ib., p. 190: „Luminate crăișor, să nu *bănuiești*, dar nu te iuți așa de tare, că nu știi de unde-ți poate veni agiutor..."

În ultimele două pasaje, este de observat restrictivul d a sau d a r în legătură cu „să nu *bănuiești*". Tot așa în următoarele două texturi:

Doină din Ardeal:

„Frunză verde-acuma crește,
Iubește, mîndră, iubește,
D a ia sama ce iubești,
Nu cumva să *bănuiești*:
Să nu iubești o năluță,
S-o iubești și să se ducă..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Trans.*, 251)

Alta:

„De lacrămi nu-mi *bănuiesc*,
D a-m i *bănuiesc* de obraz,
Că-i de tînăr cu năcaz..."

(*Tribuna* din Sibiu VI, p. 149)

Doină din Moldova:

„Cucul zice, mierla zice:
Nu-ți bea banii, măi voinice!...
Cucule, jivină rea,
Nu purta de grija mea!
Mierluşcă, pasere sură,
Nu-mi tot *bănui* din gură..."

(Alex., *Poez. pop.*², 298)

Invitare la nuntă:

„Pîn' la pămînt m-oi pleca
Şi tot vouă m-oi ruga
Să veniți
De binevoiți,
Însă să nu *bănuiți*!..."

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 300)

Bănuiesc „prendre en mauvaise part" se construieşte foarte des cu reflexivul dativ: î m i *bănuiesc.*

La românii din Biharia: „î m i *bănuiesc* = îmi pare rău" (*Conv. lit.*, 1887, p. 1005).

Psaltirea din Bălgrad, 1651, f. 92 a, rezumatul psalmului L: „că-ş cunoaşte păcatele şi-ş *bănuĭaşte* de ĭale..."

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 10, f. 209 a: „prosticĭa mâncare acĭa ce mânca era plină de ţânţari, acĭasta o răbdâ treĭ aĭ încheĭaţ, şi nemicâ n-au suspinatŭ nice ş-au *bănuitŭ*..."

Ibid., f. 210 b: dodeit nu o datâ sau de daori, ce 11 aĭ încheĭaţŭ, şi nu ş-au *bănuit*..."

Ibid., oct. 26, f. 88 b: „acĭastĭa de vom dzâce cătră-mpăratulŭ, ne tĭamemŭ să nu-ş *bănuĭascâ* p r e svinţia ta..."

Acelaşi, *Psaltirea*, 1673 (ed. Bianu, p. 276):

„Dumnedzău stătu-n zborŭ mare
De Dumnedzăĭ, de domnĭ tare,
De-ĭ mustrâ pentru ğudĭaţe,
Bănuindu-şĭ schimbînd fĭaţe,
Şi le grăĭaşte cu scrăbâ..."

Ioan Canta, *Letop.* III, p. 154: „... să le dee (boierilor pribegi) giupănesele şi toată averea, cu laude despre Adăl-Gherei Sultan, că de nu le va da Grigorie-vodă giupănesele, apoi să nu-ş i *bănuească*..."

Doină din Ardeal:

„Busuioc cu foaia verde
Drăguţul cu alta-mi şede!
Şează şi prubuluiască,
Numai să nu-şi *bănuiască*
Nici piciorul n-oi întinde
Şi trei-patru m-or cuprinde,
Nici afară n-oi ieşi
Şi — zău — altul mi-oi găsi..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Trans.*, 248)

Alta:

„Auzit-am auzit
Că mîndra s-a logodit;
Las-o să se logodească,
Numai să nu-ș i *bănuiască*..."

(Bibicescu, *Trans.*, p. 391)

Alta:

„Măgeran cu fir ciuntat,
Văd, bade, că m-ai lăsat;
Măgeran verde domnesc,
Lasă-mă — nu-mi *bănuiesc*..."

(*Familia* din Pesta, 1884, p. 240)

Ca cei mai mulți verbi cu sufixele -ă i e s c și -u i e s c, *bănuiesc* are o formă poporană scurtată mai energică: *bănui*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 61: „Pă chip îți joacă mereu suferinții și grijili, ca flăcăraia unde s e *bănuie* de comoară..."

Ibid., p. 156: „Mă bate gîndu să *bănui* că ne-nșală ca pă copii și ne papă banii..."

v. *Bănuială.*

²BĂNUIÈSC *(bănuit, bănuire)*, vb.; traiter avec quelqu'un une affaire, administrer ou gérer.

În *Dicționarul ms. bănățean* circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 427) ne întîmpină:

„B ă n u i e s c = Doleo.

Bănuiesc = Ago cum aliquo. Tracto. Curam gero."

Este greu a admite identitatea de origine a ambelor cuvinte. Primul este verbul cel obicinuit *bănuiesc* „regretter" din maghiarul b á n n i. Al doilea se deosebește cu desăvîrșire prin sens, apropiindu-se mai mult de b a n „monnaie", cu care lesne îl unește asociațiunea de idei: a da și a lua bani, a se îndeletnici cu treburi bănești, a face socoteli.

v. ²*Ban.*

BĂNUINCIÒS. — *Bănuicios.*

BĂNUÌRE (plur. *bănuiri*), s.f.; l'infin. de b ă n u i e s c pris comme substantif: 1. action de soupçonner; 2. action de regretter, de prendre en mauvaise part. Peste Carpați circulează numai sensul al doilea. *Lexicon Budan:* „*Bănuire* = dolor, poenitudo".

Colindă din Bucovina:

„Cînd își aducea aminte
De traiul de mai-nainte,
Plîngea tot cu t î n g u i r e
Și cu mare *bănuire*
De muia chiar petrile
Vărsîndu-și lacrimile..."

(Sbiera, *Colinde*, p. 56)

v. *Bănuiesc.* — *Bănuială.*

BĂNUÎT, -Ă; le part. passé de b ă n u i e s c pris comme adjectif; 1. soupçonné; 2. mécontent.

Cu primul sens:

Zilot, *Stihuri* (Tocilescu, *Revista* V, p. 345):

„Că mulți ziceam: Manul Grecul, ba și unchiu lui Ipsilant,
Bănuit la turci urmează, deci nu scapă de gelat..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 103: „Acele strigăte, repetițiie de mii de glasuri, porniră gloată cu volbură după piață și toți se răpeziră la locașele *bănuiților* omorîtori..."

Cu sensul al doilea:

Doină din Bucovina:

„Nu fi, bade, c u b ă n a t
Că ți-a fost plugul stricat!
Nu fi, bade, *bănuit*
Că ți-e plugul hîrbuit!
Nu știu plugu-i hîrbuit,
Ori de cap ești amețit?
Da de te ții *bănuit*
Că ți-e plugul hîrbuit,
Să vii joi
Pîn' la noi..."

(Marian, *Bucov.* II, 43)

v. *Bănuiesc.*

BĂNUITÒR, -OARE, adj.; soupçonneux, ombrageux, jaloux. Laurian-Massim: „*Bănuitor* = care bănuiește, care e aplecat a bănui".

A. Pann, *Moș-Albu* I, p. 9:

„De-o fi, ziceam în sine-mi, vrun om *bănuitor*
Și cu arțag la beție, bătăios, gîlcevitor,
Cum va vedea pe mine la miez-de-noapte șezînd
Cu nevasta lui în casă, te miri ce i-o da prin gînd..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 138: „Grecul *bănuitor* și întărîtat smulse pe biata Ancuță din zadarnicele îngrijiri ale jupînițelor curtence..."

Balada *Cucul și turturica:*

„Pentru dumneata
Eu n-aș zice ba,
Dar zic și zic ba
Pentru maica ta,
Că-i *bănuitoare*
Și fermecătoare:
Ea-mi va b ă n u i
De te-oi prea iubi..."

Doină din Ardeal:

„Duce-m-aș în lume, duce,
Dragostea iară m-aduce;
Duce-m-aș departe-n țară,
Dragostea mă-ntoarnă iară.
Dragoste *bănuitoare*,

Rea copilă ești sub soare,
Că oriunde-a merge voi,
Tu mă-ntorni iar înapoi!..."

(*Familia* din Pesta, 1885, p. 91)

v. *Bănuiesc.* — *Bănuicios.*

BĂNULÊSCU. — v. *Bănulești.*

BĂNULÊȘTI, s.m. pl.; t. de géogr.: ancien nom d'un village en Valachie. Astăzi, judecînd după dicționarul lui Frunzescu, nici o localitate în România nu se numește *Bănulești*, pluralul topic de la patronimicul B ă n u l e s c u, derivat el însuși din numele personal B a n, articulat B a n u l. Ce s-a făcut dară cu vechiul sat *Bănulești* din județul Buzău, des în actele din epoca lui Mateiu Basaraba și unde pe atunci se întrebuința nu o dată acel nume personal B a n?

Crisov din 1649 (*Cond. ms. a episc. Buz.*, t. I, f. 171): „...și iar (au cumpărat) de la Cărnileag 1 loc din *Bănulești* drept 100 aspri gata, și iar au cumpărat Nan de la Stănae fata Voinii un loc la fața B a n u l u ĭ drept 140 aspri..."

Alt crisov din același an (*Ibid.*, f. 189 b): „și au fost mărturiĭ la acéste cumpărătorĭ anume de acolo din sat *(Bănulești)* Stancĭul și Fătul și Moș și Vlădan și Mihaĭ și Cărstiĭan și Stroe și Crăcĭun și Drăguș și Stoica și B a n u l..."

În secolul trecut *Bănulștii* s-au prefăcut în B ă l u n e ș t i, bunăoară într-un zapis din 1780 *(Ibid.*, f. 389): „Înaintea noastră avuse judecată egumenul Samoilă ot schit Alunișul cu Vasile ot B ă l u n e ș t i sin Moisică pentru moșiia de la B ă l u n e ș t i..."

Tot așa găsim B ă l u n e ș t i în repertoriul topografic al lui Fotino ('Ιστ. τ. Δαχίας, t. III, p. 199): „Μπελουνέστι".

În fine, în zilele noastre *Bănulștii* prin B ă l u n e ș t i s-au metamorfozat în B ă l ă n e ș t i, ca și cînd ar deriva din B ă l a n, uitîndu-se cu totul orice tradițiune a vechiului nume. Este un mare sat moșnenesc despre care d. B. Iorgulescu *(Dicț. geogr. Buz.*, p. 28) ne spune: „În timp de invaziuni teritoriul acestei comune, mai cu samă valea Băjenarilor și Vîrful-stînei, au servit multora ca un sigur azil. Numele pare a fi luat de la un B ă l ă n e s c u, căci ne întîmpină des numirile: Nucul B ă l ă n e s c u l u i, Tufele B ă l ă n e s c u l u i etc."

Am adus într-adins acest specimen despre modul cum poate să dispară un vechi nume topic, nu printr-o schimbare propriu-zisă, ci printr-o treptată sărire sau înlocuire a cîte un sunet, pînă ce te pomenești la urma urmelor cu un nume radicalmente diferit, care poate să dea naștere chiar la o nouă legendă locală.

v. [3]*Ban.*

BĂNUȚ (plur. *bănuți)*, s.m.; petite monnaie. Laurian-Massim: „*Bănuț* = deminutiv din ban, b a n micuț: *bănuți* de argint, de aramă, de aur etc." Sinonim cu b ă n i ș o r.

A. Pann, *Povestea vorbei* III, p. 75:

„Că stăpînul casei un *bănuț* pierduse
Și slugile toate era de el puse:
Unii așternutul scutura din case,
Alții cernea praful care-l măturase..."

Delavrancea, *Vis și viață*, p. 95: „Scoase punga; se uită în ea; dar ce să vază? În loc de dimon, *bănuți* de aur ce luminau ca jeratecul..."

Ibid., p. 108: „Trînti căciula, aruncă zăbunul, scoase punga din sîn, o lărgi la gură ș-o puse pe tarabă. *Bănuții* de aur sclipeau parc-ar fi fost vii..."

Balada *Gheorghelaș*:

„Și cîți ani l-am tot slujit,
Bănuți mi-am agonisit,
Avere mi-am întocmit..."

(G.D.T., *Pocz. pop.*, 595)

Doină din Bucovina:

„Frunză verde de-un *bănuț*,
Ce mi-e mie de-un drăguț!
Din cap cînd voi clătina,
Șeapte-opt mi-oi căpăta..."

(Marian, *Bucov.* II, 155)

„Ursita sau ursitoarea hotărăște soarta fiecărui copil în cele trei zile de la naștere. Pentru aceea în noaptea a treia pune moașa în mijlocul casei, lîngă femeia ce a născut, o masă rotundă, pe ea așterne o pînză curată, pe pînză o azimă de pîine unsă cu miere de stup și dasupra trei *bănuți* în trei părți înfipți în azimă; mai pune pe masă un pahar cu apă, puțină mătasă, un fir de busuioc, o pereche de bete și o bucată de pînză nouă..." (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

v. [2]*Ban.* — [1]*Bănișor.*

[2]**BĂNUȚ** (plur. *bănuți*), s.m.; t. de zool.: germe de l'oeuf. Metaforă din b ă n u ț „petite monnaie".

S.F. Marian, *Ornit.* II, p. 256: „...cînd e să pună ouăle sub cloșcă, atunci mai întîi le cearcă în zarea luminei spre a vedea cari sînt bune de pus și cari nu. Cele ce au *bănuț* în partea rotundă și nu sînt ciuruite, acelea sînt bune..."

v. [1]*Bănuț.*

[1]**BĂNUȚÈI.** — v. *Bănuți.*

[2]**BĂNUȚÈI,** s.m. pl.; t. culin.: sorte de pâte. Un fel de t o c m a c i sau t ă i e ț e i. Mîncare țărănească în Bănat: „*Bănuței*, un aluat tăiat mărunt în cuadrat, se fierbe în zamă de carne de vită" (M. Juică, Grădiștea-Mică).

v. [1]*Bănuț.*

BĂNUȚĚL. — v. *Bănuți. — Bănuței.*

BĂNÛȚI sau **BĂNUȚĚI,** s.m. pl.; t. de botan.: 1. Bellis perennis, paquerette; 2. Buxus, buis. „Bellis perennis = f r u ș i ț ă, *bănuței*, n ă s t u r e i, f l o a r e-f r u m o a s ă“ (Barcianu, *Nomenclatura plantelor*, p. 9); și tot acolo (p. 10): „Buxus sempervirens = *bănuței*, m e r i ș o r, c i m i ș i r“. *Lexicon Budan:* „*Bănuți* sau *bănuței* = buxus semper virens“.

Laurian-Massim: „*Bănuți*, o plantă ce stă totdauna verde, m e r i ș o r, din cauza formei frunzelor plantei, carî sînt mărunțele și rotungioare ca nește b a n i mititei. *Bănuței*, cu aceeași însemnare ca și *bănuți*, plural din b ă n u ț e l, care, ca deminutiv din deminutivul b ă n u ț, exprimă și mai bine una din calitățile plantei, adecă micimea și rotunzimea frunzelor ei.“

Doină din Ardeal:

„Frunză verde ș-un *bănuț*,
Aseară mi-am prins drăguț;
Dar l-am prins într-o cercare,
Să vedem ce fire are...“

(Jarnik-Bîrsanu, *Trans.*, 66)

Alta:

„Frunză verde ș-un *bănuț*,
Nu stă lumea-ntr-un drăguț...
Ba stă, zău, dacă-i mîndruț!
Frunză verde ș-o f r ă g u ț ă,
Nu stă lumea-ntr-o drăguță...
Ba stă, zău, dacă-i mîndruță!...“

(*Ibid.*, 405

Alta:

„Frunză verde trei pătace,
Zis-a mîndra că mi-a face
O pană de *bănuței*
Frumoasă ca ochii ei.
Frunză verde de gutuie,
Eu am zis că nu-mi trebuie
Făr' pană de m ă d e r a n,
Să ne mai iubim un an...“

(*Ibid.*, 43)

v. [1]*Bănuț.* — [2]*Bănuței.*

BĂR, élément lexique constitutif du mot d e z b ă r. În limba română sînt mai mulți verbi compuși din prefixul romanic negativ d i s- și din cîte o tulpină despărută din grai. Așa sînt bunăoară:

d e z g u r z e s c = d i s - g u r d-;
d e z m i e r d = d i s - m e r d-;
d e z - *băr*...

În d e z g u r z e s c tulpina este învederat latinul g u r d u s „prost, greoi“, de unde spaniolul g o r d o „gros, épais, imbécile“ și francezul

g o u r d „perclus par le froid". Românul d e z g u r z e s c corespunde perfect francezului d é g o u r d i r „redonner du mouvement à ce qui était engourdi" (Littré).

În d e z m i e r d, pe care Cihac (II, 495), printr-un adevărat saltum mortale etimologic, îl trage din maghiarul g y ö n y ö r i t n i „délecter", negativul d i s- este urmat de latinul m e r d a (fr. *merde*, span. *mierda*), însemnînd literalmente „décrotter", a spăla și a curăța de gunoi, cum fac mumele cu copiii lor, mai ales la animale, la cari această acțiune este o adevărată d e z m i e r d a r e.

În *dezbăr* însă, pe care Cihac (II, 94) îl incumetrește fără sfială cu slavicul b r a t i „prendre", eu nu găsesc nici o tulpină latină care să corespundă lui *băr*. De aceea prefer a crede că acest verb este o simplă contracțiune din d e z b a i e r „délier".

v. *Baier*.

[1,3]**BĂRĂC.** — v. [1,2] *Barac*.

BĂRĂCĂ (plur. *băracĕ*), s.f.; brouillard épais; gellée blanche, givre. *Lexicon Budan:* „*Bărăcă* = negură groasă, nebula crassa, item pruina". Este un deminutiv din b a r ă „loc băltos", cu aplicațiunea noțiunii de umezeală la atmosferă.

v. *Bară*. — *Bărăcie*.

BĂRĂGĂ. — v. *Barangă*.

***BĂRĂN,** s.m.; t. milit.: ancienne machine de siège pour battre les murailles.

v. *Bărănesc*.

BĂRĂNGĂ. — v. *Barangă*.

BĂRĂNȚĂ. — v. *Borantă*.

[1]**BĂRĂT,** s.n.; privilège, brevet. Din turcul b e r a t „diplôme". Prin *bărat* se înțelegea la noi c r i s o v u l dat unui individ sau unei asociațiuni, însă nu de domnul țărei, ci de Poarta Otomană.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 217: „să scoată u r i c de domnie neschimbată în zilele lui, care uric în limba lor (turcilor) se chiamă *berat*..."

Constantin Căpitanul, *Cron. (Magaz. ist.* II, 14): „Într-acest an ș-au înnoit Duca-vodă domnia de al treilea an, după cum era obicciul, aducându-i caftanul Lascarache Roset și cu un agă mare, înaintea căruia i-au eșit domnul cu boiarii, cu slujitorimea, aducându-l cu cinste în București, și îmbrăcând caftanul după ce au citit *baratul* de domnie, au dat cu 12 tunuri..."

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 257: „Ear când au fost vineri mart în 3, s-au pogorit la Împăratul la Ealikioșk, trimeţind de au rădicat pe Constantin-vodă şi l-au adus la Kiuntruk, şi pe Linţul l-au dus înaintea Împăratului; şi fiindcă avea *băratul*, el văzând pe Împăratul au scos *băratul*, care îndată au apucat şi l-au dat la Împăratul, şi acolo unde îl cetia, au făcut cu mâna..."

v. [1]*Turc.*

[2]BĂRÀT *(plur. bărați)*, s.m.; prêtre ou moine catholique. Șăineanu, *Semas.*, p. 37: „Preotul catolic se numeşte în Bucureşti *barat* din ungarul b a r á t (călugăr) de la paleoslavicul b r a t (frate), de unde B ă r ă ţ i a, numele bisericei catolice din Bucureşti..."

Nu numai în Bucureşti, ci şi pe aiuri în România preuţii catolici purtau numele de *bărați*, de unde şi numele satului B ă r a ţ i i în Moldova, în care „se află o biserică catolică foarte veche" (Ort. Racoviţa, *Dicţ. geogr. Bacău*, p. 116).

Crisov de la Constantin Mavrocordat, 1742 *(Cond. ms. a mănăstirii Nucetul*, f. 50 b, cfr. *ibid.*, f. 54): „să aibă a luare sfînta mînăstire tot vinăriciul domnesc den dealul Topolovénilor după valea Glămbocelului de la tot omul cîţi vor avea vii într-acest deal al Topolovénilor pre moşiia sfintei mînăstire, afară den viile *Bărăţilor* cele vechi ce sînt e r t a t e de alţi răposaţi domni mai denainte vreme..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 101: „Toată obştea cuvioasă, muieri şi bărbaţi, asculta cîntările latineşti ale *băratului* şi răsunetul măreţ al organului..."

v. *Bărateş.* — *Bărăţie.*

BĂRÀTĂ (plur. *bărăți*), s.f.; béret, toque de laine ou de feutre. Din italianul b e r e t t a, cuvîntul a ajuns la români prin turcul b a r a t a „bonnet long de drap rouge que portaient les bostangis" (Șaineanu).

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 225: „...şi sosind (Iordache Spatarul) în Iaşi, au conăcit în curtea domnească la cămară, prinzând trebele cu mare tărie şi nebăgătoriu în samă, păn' şi ciuhodari cu *bărăţi* îşi făcusă, care acest lucru altă dată n-au mai fost ca să facă alt boier, făr' de domnie şi beizedele, mândrie peste samă..."

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 315: „...şi vănătorii ce se făcuse până la 100 de oameni în 2 steaguri, şi Roşii ce se făcuse iar până la 100 de oameni, carii se purta în haine roşii şi în *bărăţi* arnăuţăşti..."

v. [1]*Turc.*

BĂRÀTEȘ, s.m.; ami. P r i e t e n. Din maghiarul b a r á t „ami". Cuvîntul ne întîmpină numai în *Dicţionarul ms. bănăţean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 426): „*Bărateş.* Amicus".

v. [2]*Bărat.*

BĂRÀȚI, n. pr. top. — v. [2]*Bărat.*

BĂRĂ, n. pr. pers. m. Vom începe prin a reproduce următoarele texturi, luate numai din *Condica manuscriptă a episcopiei Buzău* (în Arh. Stat. din Buc.):

Zapis muntenesc circa 1690 (*Cond. ms. a episc. Buz.*, t. II, f. 36): „Adecă eu Vișa și Rada, fetele *Bărăĭ* fecĭorul Cărsteĭ Dănculescul, făcut-am zapisul nostru...“

Zapis din 1712 (t. III, f. 35): „Adecă eu Neagoe diiaconul sin Ion Bărăscul dat-am zapisul mieu la sfănta episcopie din Buzău și la cinstită măna sfinții sale părintelui kir Ioasaf episcupul Buzăului, precum să să știe că eu de a mea bună voe și de nimenea silit am închinat sfintei episcopii schitul nostru de la Preajma în moșiia Cislăului, care schit iaste făcut din temelie din moșu-mieu popa *Băra* și de Iosif fiiu-său...“

Zapis din 1673 (*Ibid.*, t. I, f. 304): „Adecă eu Stoĭan cu fămeĭa mea Bărcă și cu fecĭoriĭ mieĭ...“

Zapis din 1762 (*Ibid.*, t. III, f. 168): „care loc mi l-au dăruit și mie călugărița Băroae...“

Așa dară din numele personal *Bără* se forma patronimicul Bărăscu și femininul Băroae = nevasta sau văduva lui *Bără*, pe lîngă care există și o formă femeiască deminutivă Bărcă.

O localitate din județul Roman se numește *Bărca* și tot așa se cheamă o altă localitate în Ilfov.

La macedo-români Bărcă se întrebuințează ca nume bărbătesc (I. Caragiani).

Din patronimicul plural Bărăști mai multe sate poartă acest nume: în Olt, în Argeș, în Suceava, în Rîmnic-Sărat, în Buzău, în Putna.

Prin -ilă, sufix favorit al numilor bărbătești personale, *Bără* se amplifică în Bărilă. Numele cel mirenesc al nemuritorului mitropolit Dosofteiu era Dimitrie Bărilă, iar după numile de botez ale părinților săi: „Leontar“ și „Misira“ (*A.I.R.* I, 118), se vede că dînșii nu erau moldoveni de baștină, ci neşte macedo-români stabiliți în Moldova, unde fiul lor a ajuns apoi un adevărat luceafăr de credință și de știință.

Cu vocalism scăzut, *Bără* și Bărilă devin Bere și Berilă. Ambele aceste forme ne întimpină, între altele, într-un crisov de la Mihaiu Viteazul din 1594 (Tocilescu, *Rev.*, t. II, p. 311).

Deja între anii 1222-28, sub țarul serbesc Stefan, sînt menționați într-un crisov al acestuia trei români, fiecare cu numele Berilă: „а се Власи чьть сьмо дали сѣи црькви, имена си соуть... Даиша, Берило, Нѣгь... Микь, Добриш, Берило... Берило, Мирошь, Белѣнь...“ (Miklosich, *Monum. Serbica*, p. 12, 13), alăturea cu cari figurează acolo numi românești ca: *Bucur*, *Bală*, *Dedul*, *Singur* etc.

Din Berilă numele patronimic Berilescu și numele topic Berilești.

Zapis din 1690 (*Cond. ms. a mănăstirii Snagov*, f. 93, în Arh. Stat. din Buc.): „și din Berileștĭ Stoĭca biv vel agă“, care iscălește apoi: „Stoĭca agă Berilescul“.

Forma scăzută Beră nu e rară în nomenclatura vechilor familii boierești din Ardeal (Pușcariu, *Date istorice*, t. II, *passim*); așa:

Bera de Margina la 1437;
Bera de Mundra la 1600;
Bera de Livadia la 1640;
Bera de Venicze la 1667...

De la scăzutul Bere sau Beră vine patronimicul Beresc u şi topicul Bereşti în loc de Bărăscu şi Bărăşti. Localităţi cu nume Bereşti sînt numeroase: în Bacău, în Covurlui, în Putna, în Iaşi, în Dorohoi, în Argeş, în Dolj, în Gorj, în Mehedinţi, pe lîngă cari Bereasca în Prahova, în Argeş, în Iaşi, în Vaslui (Frunzescu).

Deminutivul Berică în zapisul muntenesc din 1627 (*Doc. Rom.* II, nr. 140, în Arh. Stat. din Buc.): „az Berica logofăt...“

Corelativ deminutivului feminin Bărcă, pe care l-am văzut mai sus, cu acelaşi sufix primar *-c-* este format numele bărbătesc Bărc sau Berc, de unde printr-o sufixaţiune secundară Bărciu, Berciu, Bărce sau Berce. Dintre românii din Ardeal: Bercse de Bikszád la 1500, Bercse de Hétbük la 1615, Barcsi de Alba-Iulia la 1631, Barcsan etc. (Puşcariu, *l.c.*). În România, numele personal Bercia într-un crisov din 1573 (*Cuv. de bătr.* I, p. 252), într-un zapis muntenesc din 1696 (*Ib.*, 152), într-un zapis moldovenesc din 1656 (*A.I.R.* III, p. 233) etc.; apoi satul Bercioi în Argeş, satul Bărcioae în Putna, pîrăul Bărceşti etc., fără a mai vorbi despre intensivul Bărcan, cărui îi rezervăm un loc deosebit.

Din forma Bărilă se naşte prin dezmierdare numele personal Bîrle cu patronimicul Bîrlescu, de unde topicul Bîrleşti în Buzău, în Suceava, în Iaşi, în Gorj, iar una şi aceeaşi localitate din Romanaţi se zice Bărăşti şi Bărlui, această din urmă formă fiind un augmentativ din Bîrle.

Din forma scăzută Berle prin patronimicul Berlescu a ieşit topicul Berleşti: în Ialomiţa, în Vîlcea, în Gorj, în Brăila (Frunzescu).

Bîrle sau Berle e des la românii de peste Carpaţi: Barle la 1471, Barla de Karansebes la 1537, Barla de Dragomirfalva la 1663, Berla de Karansebes la 1594, Berle de Kisbuny la 1666 etc. (Puşcariu, *l.c.*).

Prin sufixele onomastice *-oc [=-oaie]* şi *-ac*, foarte obicinuite la români, se formează Băroe sau Beroe şi Bărae sau Berae. Beroe se găseşte în secolul XIV în Serbia printre românii cei mulţi de acolo din acea epocă: Κεροϊε (Miklosich, *Monum. Serbica*, p. 97, 123), iar Bărae, mai sufixîndu-se prin -ac, a produs curioasa formă Bărăiac, după cum se numeşte o localitate în Mehedinţi (Frunzescu), şi într-un zapis moldovenesc din 1697 (*Cond. ms. a episc. Huşi*, t. V, f. 79 b, în Arh. Stat. din Buc.): „şi la tocmala noastră s-au tămplat şi oameni buni anume Bărăiacul egumenul de Căpriiana...“

În fine, din *Bără* prin sufixul deminutival -ac s-a format numele personal Bărac, conservat în topicul Bărăceşti din Prahova (Frunzescu); apoi o formă scăzută Bărag, din care intensivul Bărăgan ne întîmpină ca nume personal la olteni într-un crisov de la Radu-vodă Mihnea din 1615 (*Cond. ms. a mănăstirii Hurezu*, f. 410 a, în Arh. Stat. din Buc.): „de-aciia în lacul cu crucea, la puţul luĭ Bărăgan“.

Astfel numele personal *Bără*, lăsînd la o parte formele cele patronimice şi topice, se ramifică în:

Beră,

Bere,

B e r i c ă,
B ă r c,
B e r c,
B ă r c ă,
B ă r c i u,
B e r c i u,
B e r c e,
B ă r c i o i u,
B e r c i o i u,
B ă r i l ă,
B e r i l ă,
B î r l e,
B e r l e,
B ă r l u i,
B ă r o e,
B e r o e,
B ă r a e,
B e r a e,
B ă r ă i a c,
B ă r a c,
B ă r a g,
B ă r ă g a n...

Marea răspîndire a lui *Bără* la români este cu atît mai interesantă, cu cît originea lui rămîne problematică.

Moroškin (*Славянскій именословъ*, p. 31) pune pe *Bără* (**Бкрь**) și B ă r c ă (**Бкрько**) între numi slavice, dar singurul exemplu pe care-l aduce este luat din așa-numitul Sinodic al țarului Boris, o fîntînă bulgară plină de numi curat românești: A l b u l, B a d e, B a l a c i u, B a r b u l, B u c u r etc. Orice ar fi, numai slavic *Bără* nu este.

Ar putea să fie un nume de origine ciobănească în legătură cu interjecțiunea b î r și cu verbul b î r ă i e s c, care însemnează a bîlbîi sau a borborosi.

v. *Bîr*. — *Bîrîesc*. — *Bărcan*...

BĂRĂBAR, adj. invar.; égal, de compagnie, d'accord. Un provincialism din Bănat, din serbul **барабар** „in einer Linie“, de unde **барабарење** „das Gehen in gleicher Linie“, **барабарити се** „sich in gleiche Linie stellen“, pe cari serbii, la rîndul lor, le-au luat din perso-turcul b a r a b a r „ensemble, parallèle“.

„*Bărăbar* = d e o p o t r i v ă sau a s e m e n e a; a b ă r ă b ă r i = a asemăna, a se împăca unii cu alții; b ă r ă b ă r i t = împăcat, doi sau mai mulți“ (S. Liuba, Bănat, c. Maidan).

v. [1]*Turc*.

BĂRĂBĂRÈSC
BĂRĂBĂRÎRE
BĂRĂBĂRÎT — v. *Bărăbar*.

588 **BĂRĂC**. — v. *Burec*.

BĂRĂCÍE (plur. *bărăcii*), s.f.; petite flaque. „*Bărăcie* sau b o l b o c h i ț ă numește poporul o micuță adunătură de apă, în care se scaldă rațele și gîștele. *Bărăcia* e făcută de oameni într-adins. Tot *bărăcii* se numesc și micșoarele bolbochițe ce se văd pe drum sau prin alte locuri în urma unei ploi zdravene“ (D. Basilescu, Prahova, c. Drajna-de-Sus).

Cuvîntul, ca nume propriu al unui loc apos, ne întîmpină deja în crisovul de la Mihnea-vodă din 1589 (*Cond. ms. a episc. Buz.*, t. II, p. 135, în Arh. Stat. din Buc.): „ca să-ĭ fie un vad de moară ce se numéște *Bărăcie*...“

Este și mai interesant de a se găsi acest cuvînt în dialectul macedo-român: „una b ă r i c ă, una b ă r i c ĭ e = mic helești“ (I. Caragiani).

Bărăcie este format prin sufixul colectival - i e din b ă r a c, deminutiv de la b a r ă „terrain bourbeux“. Din b ă r a c, printr-un alt sufix, vine forma ardelenească b ă r ă c i u n e: „B ă r ă c i u n e se zice la o apă stătută, împuțită, de ex.: nu lăsa să beie jitele din b ă r ă c i u n e; sau: tătă ziua am băut și io b ă r ă c i u n e d-aceia, că nu-i p-acolo nici fîntînă, nici izvor, numai apă acea cu b ă r ă c i u n e“ (I. Reteganu).

v. *Barâ*.

BĂRĂCIÙNE. — v. *Bărăcie*.

BĂRĂGÀN. — v. *Baragan*.

BĂRĂIÀC. — v. *Bărâ*.

¹BĂRĂNÈSC *(bărănit, bărănire)*, vb.; tendre ardemment vers quelque chose. „*Bărănesc* după ceva = n ă z u i e s c, mă bat; aliquid inhio, avide adpeto, alicui rei avide studeo; etwas sehnlich verlangen, nach etwas streben, sich nach etwas sehnen.“

Numai în *Lexiconul Budan* sensul cuvîntului e explicat destul de bine. La Pontbriant se începe deja încurcătura: „*bărănesc* = soupirer après, désirer ardemment, envier, convoiter“. De asemenea la Cihac: „*bărănesc* = attendre, désirer quelque chose“. Această încurcătură mai crește apoi la d. Damé: „*bărănesc* = attendre, désirer quelque chose, envier, convoiter, bougonner, grommeler“.

Niciodată *bărănesc* nu însemnează „attendre“. Niciodată „bougonner, grommeler“. Niciodată „désirer, soupirer après, envier, convoiter“, deoarăce toate acestea nu exprimă o mișcare externă, și anume violentă sau împetuoasă. De aceea chiar la Laurian-Massim: „*bărănesc* = a dori foarte, a umbla cu gura căscată după ceva, a-i curge balele după ceva“ nu este exact, căci „dorința“, fie ea cît de „foarte“, nu este o mișcare externă, iar „gura căscată“ și „curge balele“ nu indică de loc violență sau impetuozitate. O altă greșeală la Laurian-Massim este de a crede că *bărănesc* se întrebuințează numai în Ardeal, pe cînd în realitate cuvîntul circulează mai cu samă în Moldova.

Costachi Conachi, p. 260:

„Deci, patimile-ți măsoară, omule, și le slăbește,
Dacă către fericire inima ta *bărănește*,
Căci a le opri pornirea într-o dreaptă măsurare
Îi a asculta pe minte și-nțelepciunea cea mare..."

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 25): „poate că tu ăi *bărăni* atunci să-mi iei sufletul din mine, ori mai știu eu ce dracul ți-a veni în cap să ceri!..."

Exemple comunicate de d. A. Naum:

„au *bărănit* cu toții asupră-i = s-au aruncat repede asupra lui..."

„*bărănește* mereu, și vei izbuti..."

Cuvîntul n-are a face cu italianul baronare, care nici nu există, ci pare a fi în *Lexiconul Budan* o simplă greșeală de tipar în loc de bramare; n-are a face nici cu maghiarul várni „attendre" (Cihac), dar și mai puțin cu bîrăiesc și cu bale (Laurian-Massim), ci este o foarte interesantă rămășiță din vechea terminologie ostășească a românilor.

La împresurarea și baterea cetăților, pînă la introducerea relativ modernă a tunurilor, arma cea mai puternică era o unealtă numită la vechii greci „κριός", iar la romani „aries", adecă „berbec", fiindcă ea consista dintr-un lemn gros și lung, în capul căruia figura o bucată de fer în formă de cap de berbec: ostașii, ținînd în mîni această unealtă, se aruncau impetuos și cu capul berbecului izbeau și doborau zidul cetății.

Slavonește berbecul se zice **баранъ** și tot așa se numea și unealta cea de asediu. Ca termen ostășesc, polonul baran cată să fi pătruns în secolul XIV la moldoveni, de unde a despărut apoi cînd acea unealtă încetase de a mai fi întrebuințată, dar a despărut lăsînd românilor în grai verbul *bărănesc*, literalmente: a se repezi furios cu bărănul pentru a atinge sau a izbi ceva. Tot așa lătinește din sinonimul „aries" se formase verbul „arietare", cu un sens apropiat de al nostru *bărănesc*, iar substantivul „arietatio" ne întîmpină în mediolatina, bunăoară: „dum portas robustissima arietatione concutere tenderent" (Du Cange).

Este de constatat că românii luaseră de la slavi pe bărăn numai cu sensul de „bélier comme machine de guerre", căci pentru sensul de „bélier comme gros billot servant à enfoncer des pieux", care slavonește se cheamă de asemenea **баранъ**, noi am păstrat pe vechiul latin „aries": „ariéte = o unealtă de bătut pari", în *Lexiconul Budan*.

v. [2]*Arete*. — *Berbece*.

*[2]**BĂRĂNÉSC** *(bărănit, bărănire)*, vb.; t. milit.: lancer contre une forteresse la machine de guerre nommée bélier.

v. [1]*Bărănesc*.

BĂRĂNÎRE, **BĂRĂNÎT** — v. *Bărănesc*.

590 **BĂRĂTĂT, -Ă**, adj.; décrété, prédestiné, fatal. Ursit. Menit.

Cunoaștem deocamdată acest cuvînt numai din Dolj. „*Bărătat* = destinat, de ex.: așa e *bărătat* omul să muncească și pămîntul să facă bucate“ (N.P. Guran, Craiova).

Întrucît turcul b e r a t, de unde românul b ă r a t și neogrecul μπαράτι, însemnează „décret, privilège“, de aci verbul b ă r ă t e z „décreter, privilégier“, de unde apoi forma participială *bărătat*.

v. [1]*Turc.*

BĂRĂTĂIÈSC *(bărătăit, bărătăire)* sau **BĂRĂȚÈSC** *(bărățit, bărățire)*, vb.; vociférer, outrager en paroles.

Balada *Badea:*

„Tu nainte să te duci,
Drumul drept să nu apuci;
Eu în urmă am să viu
Tot r ă c n i n d,
Bărătăind
Și din pistoale trăsnind...“

(*Țara nouă*, 1885, p. 225, 226

Colindă din Dobrogea:

„Tot s t r i g î n d
Și *bărățind*,
Striga tare
'n gura mare...“

(Burada, *Călăt.*, 52)

Balada *Dobrișan* tot de acolo:

„Mihnea-vodă că dormea,
Și apoi mi se trezea,
El pe slugi le *bărățea*,
Și din gur-așa grăia...“

(*Ibid.*, 186)

unde editorul explică în notă pe *bărățesc* prin o c ă r e s c.

Forma *bărătăiesc*, cu sufixul onomatopoetic -ă i e s c, vine d-a dreptul din termenul latin ostășesc b a r i t u s, strigăt de război, pe lîngă care romanii mai aveau cuvîntul b a r r i t u s „răcnet de elefant“, două vorbe identice prin sunet și atît de asemănate prin sens, încît era peste putință ca graiul poporan să nu fi ajuns a le privi ca o singură vorbă. Se crede că pe b a r i t u s romanii îl împrumutaseră de la germani; fie; nouă ne ajunge a ști că acest împrumut avusese loc înainte de formațiunea națională a românilor, la care cuvîntul a trecut ca o moștenire curat romană.

Forma posterioară *bărățesc*, cu același înțeles fundamental, se raportă către *bărătăiesc* ca „tîrăsc“ către „tîrăiesc“. Perzînd elementul cel onomatopoetic -ă i e s c, ea pe de o parte a căpătat o nuanță de sens mai puțin frecuentativă, iar pe de alta a devenit mai puțin energică, astfel că în texturile de mai sus *bărătăiesc* se asociază cu r ă c n e s c, pe cînd lui *bărățesc* îi corespunde s t r i g și chiar numai o c ă r e s c.

Este foarte interesant de a urmări în limba românească asemenea rămășițe ale vechilor termeni ostășești, fie ele latine, fie barbare.

La Laurian-Massim (*Dicț.* I, 119) ne întîmpină o a treia formă a aceluiași cuvînt, anume: „B ă r e t a r e, b a r e t, b ă r e t a t = 591

a-și vărsa focul în vorbe, a nu mai tăcea din gură, a blăstăma, cînd pentru una, cînd pentru alta: muierea asta nu face decît b a r e t ă toată ziua; b a r e t ă bărbatul, b a r e t ă copiii, b a r e t ă argații, b a r e t ă toată lumea; de b ă r e t a t u l ei toți avem să luăm lumea în cap". Laurian-Massim propun derivațiunea dintr-un prototip latin „*balitare*, zberare continuă, ca formă iterativă din *balare* = zberare". Este învederat că e mult mai aproape iterativul b a r r i t o din verbul latin b a r r i o „răcnesc", ceea ce ne readuce la etimologia cea ostășească de mai sus.

v. *Atîrn.* — *Bălaur.* — *Bărănesc.* — *Merindă.* — *Tăbărăsc...*

BĂRĂTUI *(bărătuit, bărătuire)* sau **BĂRĂȘTUI** *(bărăștuit, bărăștuire)*, vb.; 1. se faire passage, passer à travers; 2. solliciter. Cu ambele sale sensuri, cuvîntul ne e cunoscut numai din Ardeal.

„A *bărătui* = a răzbate la tîrg cînd se tocmește marfa" (R. Simu, Trans., c. Orlat).

La moții din Ardeal: „*bărătuie* sau *bărăștuie* = umblă, trage nădejde la ceva" (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 98; cfr. *Foișoara din Sibii*, 1886, p. 4).

Etimologia = ?

BĂRĂȚÎE, s.f.; églises catholiques. Mai în specie, acest cuvînt se întrebuințează despre biserica franciscană din București; în genere însă, orice biserică de rit catolic este o *bărăție*, cuvîntul derivînd din b ă r a t „prêtre catholique". Este o greșeală cînd răposatul Dimitrie Berindei (*Revista română* I, 621) zice: „Am vorbit de dificultățile ce întîmpinară catolicii în cercările lor de a-și stabili o biserică în București; în fine, prin stăruința ambasadorilor austriaci, preotul catolic obținu de la Poartă un înadins b e r a t. Aceasta făcu ca poporul să-l numească p r e o t u l c u b e r a t u l, sau prin abreviațiune b e r a t u l, iar bisericei lui să-i zică *Bărăție.*"

Astfel graiul românesc posedă pentru noțiunea de „temple" următoarea diferențiare de termeni:

b i s e r i c ă „temple orthodoxe";
bărăție „temple catholique";
c a p i ș t e „temple arménien";
h a v r ă „temple juif";
g i a m i e „temple musulman"...

v. [1]*Bărat.* — *București.*

BĂRBÀNȚĂ. — v. *Bărbunc.*

[1]**BĂRBÀT** (plur. *bărbați*), s.m.; 1. homme, mâle; 2. mari, époux. În primul sens, *bărbat* este în antiteză cu f e m e i e sau m u i e r e; în sensul al doilea, cu s o a ț ă sau n e v a s t ă. În ambele sensuri corespunde perfect adjectivului latin b a r b a t u s „bărbos", de unde italianul b a r b a t o, spano-portugezul b a r b a d o, provențalul b a r b a t.

Însușirea de a avea sau de a putea să aibă b a r b ă este ceva care
592 de la cea dentîi vedere deosebește pe *bărbat* de f e m e i e sau de m u-

i e r c. De aceea un copil, deși de sex masculin, adecă de partea b ă r b ă t e a s c ă, totuși nu este încă *bărbat*. De aceea iarăși unui spîn i se poate zice că nu e *bărbat*. Această însușire însă fiind caracteristică numai la om, sau mai bine zicînd numai la o mare parte a omenirii, de vreme ce și-ntre oameni există neamuri fără barbă — este curios că neogrecii din latinul b a r b a t u s au făcut pe al lor βαρβάτος „animal non châtré“ și βαρβάτον ἄλογον „cheval amblier“, ceea ce n-are a face de loc cu noțiunea de barbă. Cu același sens de la neogreci la albanezi v a r v a t (G. Meyer). Este învederat că neogrecii n-au luat cuvîntul d-a dreptul din latina, care nu duce la o asociațiune de idei cu „animal non châtré“, ci l-au împrumutat dintr-o altă limbă, în care se operase deja, anume în privința omenirii, trecerea sensului de „bărbos“ la „sex cu barbă“, de unde apoi „sex masculin în genere“, iar prin urmare βαρβάτος este un curat românism în neogreaca.

Afară de limba română, în toate celelalte dialecte romanice latinul b a r b a t u s, mai adesea un tip poporan b a r b u t u s, a conservat pretutindenea într-un mod exclusiv înțelesul cel literal al adjectivului „bărbos“, fără a se substantiva ca sinonim cu al nostru *bărbat* „homme, mâle“. Această divergință între limba română și între surorile-i din Occident dă naștere la o cercetare despre cauza fenomenului.

În timpul colonizării Daciei, după cum se poate constata pe basrelievurile Columnei Traiane, toți legionarii romani erau rași și numai doară în cetele cele auxiliare, compuse din barbari, se văd oameni bărboși; dacii însă toți purtau barbă, adecă erau b a r b a t i în toată puterea cuvîntului. Cu chipul acesta, înainte de cucerirea romană, pentru o femelă indigenă noțiunea de b a r b ă era într-o strînsă legătură c u noțiunea de sex masculin, astfel că cuvîntul nostru *bărbat* mi se pare a fi o simplă traducere latină a unei vorbe dacice despărute din grai.

Un admirabil specimen de asemenea dacisme travestite lătinește este cuvîntul nostru o m u ș o r „luette, uvule, noeud de la gorge“. Ca înfățișare materială, cine oare se poate îndoi că acest o m u ș o r este un deminutiv din o m, adecă din latinul h o m o? Și totuși ca fond, el n-are absolut nemic lătinesc, fiind o asociațiune de idei dacică, mai corect daco-tracică, pe care noi o regăsim întocmai în sinonimul albanez *nĭeridh*, deminutiv de la *nĭer* „om“, dar nicăiri în celelalte limbi:

lătinește *uvula* „strugușor“,
spaniolește *campanilla* „clopoțel“,
nemțește *Zäpfchen* „dopușor“,
rusește язычекъ „limbuță“ etc.

Pentru o m u ș o r = n ĭ e r i d h paralelismul româno-albanez este decisiv (*Cuv. d. bătr.*, *Suplem.* (1880), p. LXXVI; cf. G. Meyer, *Etym. Wtb.* (1891), p. 313). Pentru *bărbat*, deocamdată, ne lipsește un termen de comparațiune; dar faptul e absolut de aceeași natură, și este foarte important de a urmări în limba română asemenea dacisme mascate.

I. *Bărbat* „homme, mâle“.

Laurian-Massim: „opusul m u i e r i i în genere prin sex; de ex.: numărul *bărbaților* născuți este aproape egal cu al m u i e r i l o r“.

Mai trebui adăogat că, în sfera sexului bărbătesc, *bărbat* este opus c o p i l u l u i sau — după cum se zice în graiul vechi — c o c o n u l u i, de ex.: nu mai ești c o p i l și ți-a venit timpul să te porți ca un *bărbat*. 593

Adesea în loc de *bărbat* se zice o m, mai ales la singular, de ex.: am văzut un o m și două femei. Rar se aude la plural. Nu se zice: am văzut doi o a m e n i și o femeie, ci: doi *bărbați* și o femeie, căci în pluralul „oameni" se cuprind ambele sexuri.

Codicele Voronețian, circa 1500, *Act. Ap.* XXII, 1:

„*Bărbați* frați și părinți, ascultați..."	„V i r i fratres et patres, audite..."

Ibid., XXV, 14:

„Un *bărbatu*, gice, oarecarele fuglu ïaste lăsatu de Filicu..."	„... dicens: V i r quidam est derelictus a Felice vinctus..."

Ibid., XXIII, 27:

„*Bărbatul* acesta priînsu de iudei..."	„V i r u m hunc comprehensum a Judaeis..."

unde în *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „pre acesta o m ŭ fiindŭ prinsŭ de Jidovi..."

Ibid., XXV, 17:

„... dzișu se aducă *bărbatul*..."	„... jussi adduci v i r u m..."

unde la Șerban-vodă: „porunciiu să să aducă o m u l ŭ..."

Ibid., XXIV, 5:

„... aflămu acestu *bărbatu* pierdzătoriu..."	„... invenimus hunc h o m i n e m pestiferum..."

unde la Șerban-vodă: „aflândŭ pre o m u l ŭ acesta..."

Coresi, 1577, ps. V, 7:

„*Bărbatŭ* cruntŭ și hitleanŭ nu agonisește Domnului..."	„V i r u m sanguinum et dolosum abominabitur Dominus..."

Ibid., XXXIX, 5:

„Ferecatŭ *bărbatŭ* ce ïaste numele Domnului upovăire lui..."	„Beatus v i r cujus est nomen Domini spes ejus..."

Ibid., LXXIX, 18:

„Fie mâna ta spre *bărbatŭ* dereapta ta..."	„Fiat manus tua super v i r u m dexterae tuae..."

Ibid., XCL, 7:

„*Bărbatŭ* fără mente nu cunoaște..."	„V i r imprudens non cognoscet..."

la Silvestru, 1651: „o m u l ŭ nebunŭ nu cunoaște..."

Ibid., CXXXIX, 12:

„*Bărbatŭ* limbutŭ nu derége-se în pământŭ; *bărbatulŭ* nedereptŭ rău vănează în putredire..."	„V i r linguosus non dirigetur super terram; v i r u m injustum mala venabuntur in interitum..."

Noul Testament din Bălgrad, 1648, *Matth.* XIV, 21:

„... era bărbaț ca la cinci mie, fără m u i e r i și c o c o n i..."	„... fuit numerus quinque millia v i r o r u m, exceptis mulieribus et parvulis..."

Ibid., XIX, 4:

„... făcătorĭul au făcut dintâi *barbatul* și m u ĭ a r e a."

„... qui fecit hominem ab initio, m a s c u l u m et feminam fecit eos..."

Ibid., *Marc.* X, 6:

„... bărbatulŭ și m u ĭ a r e a ĭ-aŭ făcutŭ Dumnezău..."

„... m a s c u l u m et feminam fecit eos Deus..."

Ibid., *Luc.*, I, 27:

„... să va scula la gĭudețŭ cu bărbații rudeĭ aceștiĭa și-ĭ va osăndi pre eĭ..."

„... surget in judicio cum v i r i s generationis hujus, et condemnabit illos..."

Ibid., XXIII, 49—50:

„Sta toț cunoscuții luĭ departe și m u i e r i l e carele venise dupâ el deîn Galilea, văzănd acéstea. Atuncea ĭaca unŭ *bărbat* anume Iosifŭ, sfétnicŭ..."

„Stabant autem omnes noti ejus a longe, et mulieres quae secutae eum erant a Galilaea, haec videntes. Et ecce v i r nomine Joseph, qui erat decurio..."

Ibid., *Io.* I, 30:

„... după mine vine unŭ *bărbat*, carele înnainte mi e pus..."

„... post me venit v i r qui ante me factus est..."

Ibid., *Act. Ap.* I, 10:

„... ĭaca doi *bărbaț* stătură înnaintea lorŭ..."

„... ecce duo v i r i adstiterunt juxta illos..."

Ibid., VIII, 27:

„... și ĭaca un *bărbatŭ* Arapŭ famăn..."

„... et ecce v i r Aethiops, eunuchus..."

Ibid., XVII, 12:

„Și mulți deîntr-ănși crezură, și deîn m u e r i l e grecilor céle de frunte, și *bărbați* nu puținei..."

„Et multi quidem crediderunt ex eis, et mulierum gentilium honestarum, et v i r i non pauci..."

Ibid., XXII, 4:

„... legăndŭ și dăndŭ în temniță *bărbațŭ* și m u e r i ..."

„... alligans et tradens in custodias v i r o s ac mulieres..."

Ibid., *Ep. Jac.* I, 8:

Că *bărbatulŭ* cu inimâ îndoită neașezatu e..."

„V i r duplex animo inconstans est..."

Ibid., *Paul. Corinth.* XIII, 11:

„Căndera c o c o n, ca coconul grăĭa, ca coconulŭ"

„Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sa-"

[1]**BÎC**, s.m.: n. pr. pers.: nom de famille. Între numele de familie la moţii din munţii Ardealului. Frîncu şi Candrea *(Românii din Munţii Apuseni*, p. 117) pun: *Bîcu*. De asemenea în Moldova există în districtul Sucevei nume ţărăneşe de familie: *Bîcu (Sezătoarea*, 1893, p. 13). *Bîcu*, adecă *Bîcul*, este forma articulată din *Bîc*.

Un deminutiv din acest nume este B î c e, articulat B î c e a, format ca „Petre" din „Petru", „Sturze" din „Sturz" etc. Act moldovenesc din 1610 *(Arh. ist.* I, 1, p. 22) despre neşte sate de la munte: „oameni buni şi bătrâni din megiiaşi, anume Vasilie din Urecheni şi Pătraşco aprodul de acolea şi B ă c î a (Бъчѧ) cel mai bătrân de acolea...", iar mai jos: „B ă c e a (Бъчѣ)..."

Un augmentativ sau intensiv din *Bîc* ar putea să fie numele personal *Băcan*. Zapis muntenesc din 1662 *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroşul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 69): „Adică noi megîaşiî ot Unghiîani anume Manea, B ă c a n i Stan ot tam, care am fost hotarnici la moşiia satului Vulpeştiî cu Radu logofăt Dudescul..."

v. *-an*.

Din B ă c a n, dacă nu din vreun nume topic B î c, vine vechiul sat B ă c a n i în Moldova. Ion Neculce, *Letop.* II, 265: „strînsu-s-au toţi feciorii lui Gavriliţă şi cu alţi boieri mulţi de Ţara de Gios la nunta lui Ioan Paladi, la B ă c a n i din sus de Bărlad..."

Poate de asemenea din *Bîc*, ca o formă amplificată sau compusă, se va fi trăgînd numele personal B ă c ă l a e. Zapis muntenesc din 1692, despre o moşie din Romanaţi *(Cond. ms. a mănăstirii Vieroşul*, în Arh. Stat. din Buc., f. 110): „din măgura Cîobanului la poîana Dracei, din poîana Draciî pe den sus den grindul luî *Băcălae* până la Fântânéle..."

În fine, tot din *Bîc*, de nu cumva din B a c i (v. [1]*Baci*), derivă numele mai multor sate B ă c e ş t i şi B ă c e n i, ba şi B ă c i o u, atît în Moldova cît şi-n Muntenia.

Acest *Bîc* să fie oare slavicul быкъ „taur"? La slavi B i c ca nume propriu personal nu e rar, mai ales în Rusia şi în Bohemia (Moroškin, Славянскій именословъ, p. 31). Cu toate astea, *Bîc* la români ar putea să fie foarte bine de originea turanică, de la pecenegi sau de la comani, căci în dialectul djagataic b e k însemnează „tare, îndesat", de unde — după cum se va vedea mai jos — graiul românesc a format pe b î c s a i, b î c s ă u, b î c s e s c e şi b ă c u i a ţ ă.

Atît în Moldova, cum şi în Ţara Românească, se află sate cu numele *Bîc* (Frunzescu), afară de rîul *Bîc* în Basarabia, despre care se vorbeşte pe larg la locul său. Ca şi numele personal, acest nume topic poate să fie slavic, dar ar putea să fie şi de vreo altă proveniinţă, fiecare caz concret trebuind a fi supus unei cercetări aparte.

v. [2]*Bîc*. — *Băcilă*. — *Băcioc*.

[2]**BÎC**, s.m.; t. de géogr.: Byk, petite rivière en Bessarabie, très remarquable sous le rapport archéologique. Riul *Bîc*, care s-ar putea zice mai mult riuleţ, îşi ia începutul în partea cea muntoasă a Basarabiei de sus, trece pe lîngă Chişinău şi se varsă în Nistru lîngă satul numit G u r a-*Bîculuî*. E mocirlos, şi-n multe locuri seade de tot în timpul verei. Se pare însă că în trecut *Bîcul* era mai mare.

Miron Costin, *Letop.* I, 345: „Rămăind Ghica-vodă numai cu boierii, n-au cutezat să mai zăbăvească la Lăpuşna, ce au purces pre *Bîc*

spre Tighinea pănă la Luţeni...“; şi mai jos: „s-au mutat şi Ghica-vodă de pre *Bîc* spre Botna...“

v. *Botna.*

Pe timpul cînd partea de jos a Basarabiei aparţinea tătarilor şi se numea Bugiac, *Bîcul* era foarte apropiat de hotarul tătăresc, şi uneori tătarii îl şi uzurpau de la moldoveni.

Nic. Costin, *Letop.* II, 49: „Tătarii, cari s-au fost tras de şi-au fost făcut Giaun-Mărzea şi cu alţi mărzaci sate la ţinutul Lăpuşnii, din gios de Chişânău, de de îmbe părţile de *Bîc*, încă au lăsat locul ţării şi au lipsit de acea stăpînire...“

Dacă noi am avea în vedere numai monosilaba *B-î-c*, originea acestui nume ar rămînea foarte obscură, căci mai în toate limbile se pot afla asemenea monosilabe, ba chiar în terminologia geografică, de exemplu germanul B a c h, vechiul englez b e c k „părîu“. Din fericire, există un mijloc metodic de a găsi etimologia *Bîcului.* Cea mai veche menţiune despre acest rîu pe care o cunosc eu ne întimpină în crisovul lui Alexandru cel Bun din 1420, publicat de Venelin (Влахо-долгарскія граматы, p. 61), unde de două ori acest rîu este numit B î c o v e ţ: Быковци“, ceea ce înlătură orice altă origine a cuvîntului decît numai aceea din slavicul быкъ „taur“, căci B î c o v e ţ este o formaţiune exclusiv slavică din быкъ prin forma adjectivală быковъ „al taurului“ cu sufixul deminutival -ецъ. Astăzi un părîu ce se varsă în *Bîc* se cheamă B î c o v e ţ. Poate că şi crisovul lui Alexandru cel Bun va fi avut în vedere anume acest părîu; în cazul de faţă însă aceasta este indiferent, de vreme ce deminutivul B î c o v e ţ, fie el nume al rîului, fie al părîului, nu poate să derive decît din slavicul Быкъ. B î c o v e ţ însemnează literalmente „al tauraşului“, iar simplul *Bîc* — „taur“. Acest nume, negreşit, trebuia să fi avut din capul locului o legendă a sa, după cum are, bunăoară, izvorul „Vaca-babei“ din Neamţ, satul „Bourenii“ din Bucovina etc.; o legendă din timpul cînd, după cum vom vedea mai la vale, Basarabia de jos era ocupată de triburi slavice. Un vechi nume de rîu *B î c*, Быкъ „taur“, se găseşte şi-n Rusia meridională, tocmai în vecinătate de un alt rîu numit „Apele oilor“: Овечьи-воды (Книга Вольшой чертежъ, Moscva, 1846, p. 88), care cată să fi avut şi el o legendă a sa, de astă dată cu „oile“ în loc de „taur“.

v. *Boureni.*

Într-un crisov de la Iliaş-vodă, scris la 1436 în Vaslui (Hurmuzache, *Documente*, t. I. part. 2, p. 870), se citeşte nu B î c o v e ţ, ci *Bîc;*

„...и на Иткилѣ межꙋ Кротолчи полиже, где камень стоить, повыше Оцелово мѣсто и близь Быкꙋ по тои сторонѣ на долинꙋ цюпадает против Акбашева Кешенева оу кръници, где ес Татарскаѧ селиціа, против лѣска...“

„... şi pe Ichel între Crotolci mai jos, unde stă peatra, mai sus de locul lui Oţel, şi lîngă *Bîc* de ceea parte în valea ce se pogoară în faţa Chişinăului lui Akbaş spre fîntîna unde sînt săliştele tătăreşti, în faţa păduricii...“

Partea finală e tradusă latineşte de d. profesor Kalužniacki aşa: „et prope a B y c o ex hac parte secundo fluvio, qui contra Acbasevum Chesenevium in Fontinam cadet, ubi coloniae Tatarorum sunt, luco ex adverso...“

Dacă numele *Bîc* n-ar fi slavic, deminutivul cel poporan din el ar suna B î c u l e ţ, ca în „lăculeţ“ din „lac“, „rîuleţ“ din „rîu“ etc.

Slavic însă este aci numai numele, și nu prin nume *Bicul* are o importanță istorică, ci printr-un monument dintr-o epocă imemorială, cu mulți secoli mai veche decît prima apariție a slavilor pe țărmii Dunării.

Acel monument se cheamă în popor C h e i l e *Bicului*.

Iată textul lui Cantemir *(Descr. Mold.*, ed. Papiu, p. 15): „Kissnou, ad flumen *Bycul*, non magni momenti urbecula. Haud procul ab ea conspicitur series maximorum lapidum, ita in recta linea dispositorum, ac si humana industria illuc essent collocati. At hoc credere impedit et ipsorum lapidum magnitudo, et spatii, per quod extenduntur, longitudo. Continent enim aliqui trium aut quatuor ulnarum spatium in tetragono eorumque series trans Tyratem usque ad Crimaeam pergit. Vernacula lingua k i e i l e *Bykului* vocant, diabolorumque opus esse rustica refert simplicitas, obstruere amnem *Bycul* conjuratorum. Certum, aliquot principes alveum hujus amnis, qui longo tractu inter montes decurrit, obstruere tentasse, quo vicina loca, non nisi secandis foenis apta, in lacum converterentur, at nunquam opus potuisse perficere."

Adecă:

„Chișinău, lîngă rîul *Bic*, este un tîrgușor fără însemnătate. Nu departe de el se vede un șir de petroaie foarte mari, așezate în linie dreaptă, ca și cînd le-ar fi pus acolo meșteșugul omenesc, deși aceasta nu se poate crede atît din cauza mărimii lor, precum și din acea a mărimii spațiului pe care ele se întind. În adevăr, unele din acele petroaie sînt niște patrate de trei sau patru coți, și șirul lor, trecînd peste Nistru, merge pînă la Crîm. Locuitorii le numesc C h e i l e *Bicului*, și naivitatea țărănească crede că ele sînt opera dracilor, cari au voit printr-însele să astupe rîul *Bic*. Ce e dreptul, unii principi plănuiseră de a face un lac prin astuparea albiei acestui rîu, care curge pe o lungă întindere între munți pe un pămînt bun numai pentru fînețe, dar acel plan nu s-a pus niciodată în lucrare..."

În povestirea lui Cantemir este o lipsă.

El nu ne spune: de unde anume se începe șirul de petroaie? De la Chișinău? sau nu cumva înainte de Chișinău de la Prut?

Legenda despre astuparea *Bicului* prin acele petroaie, legendă auzită la Chișinău, face a conchide că undeva pe aproape de acolo acele C h e i treceau de pe un mal al *Bicului* pe celălalt mal, adecă o b s t r u i a u rîul.

Cît se atinge de afirmațiunea că șirul de petroaie înaintează nu numai pînă la Nistru, dar încă trece Nistrul mergînd pînă la Crim, aceasta urmează a se cerceta în Rusia meridională; putem totuși să spunem mai denainte că, orice s-ar constata pe acolo, rezultatul nu va zgudui concluziunile studiului de față.

În urma lui Cantemir, cestiunea C h e i l o r *Bîcului* a fost atinsă nu o dată.

La 1781, Sulzer *(Gesch. d. transalp. Daciens I*, 405), după ce reproduce cele din Cantemir, zice că acel mur a putut să fi fost construit sau de avari, sau de romani, sau de goți, adecă nu se rostește de loc, mulțumindu-se a protesta că nu este o operă a dracului: „Bei einer von diesen Gelegenheiten sind diese Steine sicherlich dahin gekommen, und weil es seither niemanden daran gelegen war, sie wegzuschaffen, dorten liegen geblieben, ohne dass man den Teufel darbey zu bemühen nöthig gehabt hätte".

Puțin după aceea, colonelul rusesc Meier din timpul împărătesei
598 Ecaterina vorbește despre C h e i l e *Bîcului* ceva altfel decît Cantemir,

El le numeşte (Описаніе Очарковскія земли, Peterb., 1794, p. 126): „cărare de peatră, care dintr-o parte atinge *Bîcul*, iar din cealaltă merge pe o întindere destul de mare şi se perde lîngă Orhei“ (каменная стежка, примыкающаяся съ одной стороны къ Быку, а съ, другой по довольно великомъ продалженіи теряющаяся подъ Орхѣмъ). Meier crede că această construcţiune a fost făcută de Ion Huniade spre a trage hotar între Moldova şi Basarabia — o ipoteză cu totul absurdă, asupra căriia noi nu ne vom opri. Meier vorbeşte despre C h e i l e *Bîcului* numai de pe auzite şi fără a se fi uitat măcar pe o hartă geografică, unde ar fi văzut că Orheiul este despărţit de *Bîc* prin alte două rîuri: Ichel şi Răut.

La începutul secolului nostru, grecul Dimitrie Philippide, altfel zis călugărul Daniil, vorbeşte şi el despre această construcţiune, pe care o asemănează cu zidurile ciclopice, zicînd că românii o numesc nu numai C h e i l e *Bîcului*, dar şi „Cheile Răutului“: „Κέϊ Μπόκουλουϊ κάὶ Κέϊ Ρέουτουλουϊ“ (Γεωγραφικου τῆς Ρονμουνίας, p. 57). Ca şi colonelul Meier, Philippide n-a înţeles ceea ce auzise de la alţii. El nu ştia bine româneşte, după cum dovedeşte „Κέϊ“ în loc de „Κέϊλε“. Spunîndu-i-se că poporul numeşte zidul în cestiune „Cheile rîului“, lui Philippide i s-a părut că e vorba de „Cheile Răutului“, ceea ce constituă o imposibilitate topografică, de vreme ce între *Bîc* şi între Răut se află la mijloc rîul Ichel, şi deci înainte de „Cheile Răutului“ ar fi trebuit să fie „Cheile Ichelului“.

De aci poetul Constantin Stamati, care locuia chiar în Chişinău, într-o notiţă scrisă ruseşte despre anticităţile Basarabiei (Записки Одесс. Общ. Ист., 1850, t. II, p. 812) zice: „Ca la trei verste mai jos de Chişinău se vede un şir în linie dreaptă de lespezi foarte mari, îngropate pînă la jumătate în pămînt, pe cari locuitorii le numesc c h e i l e r î u l u i *Bîc*. Acest şir de petre se începe de la Prut (отъ Прута), construit în chip de părete (въ видѣ стѣны), trece prin codrii Căprianei şi taie în lat întreaga Basarabie. Locuitorii însă din timp în timp dezgroapă acele petre, astfel că v e c h i u l z i d s e d i s t r u g e (древняя стѣна сия уничтожается...)“

Apoi căpitanul Zaščuk, în cea mai bună descriere statistico-geografică a Basarabiei (Бессарабская область, Peterb., 1862, t. 2, p. 240), pe care o scrisese din însărcinarea guvernului rusesc ca ofiţer de stat major, zice: „De la actualul Chişinău în direcţiunea către Prut prin codrii Căprianei se întindea odată un şir de lespezi pe jumătate îngropate în pămînt. Acele lespezi s-au mai conservat încă î n u n e l e l o c u r i, iar despre altele mai povestesc ţăranii, cari le-au luat rînduri-rînduri pentru trebuinţele lor. Nu cred că cineva se va apuca a dovedi că acele petre formau oarecînd un zid compact, din dosul căruia vechii locuitori se vor fi apărat contra invaziunii răpitorilor vecini. Acele petre mergeau fără întrerupere prin păduri, prin bălţi şi prin rîpe. După toată probabilitatea, ele serveau, ca şi şanţurile de pămînt, drept semne de hotar...“ Şi Zaščuk adaugă în notă: „În delimitările posterioare ale unor moşii monastireşti din Basarabia, mai ales ale celor din zona cea păduroasă a districtelor Chişinău, Orhei şi Iaşi, se menţionează în acte şiruri de petre sau lespezi, împlîntate în pămînt şi rămase din timpuri vechi“.

Cu vro 40 de ani înainte de Zaščuk, vizitase Basarabia diletantul rus Svinîin (Свиньинъ), care n-a făcut nici o cercetare ştiinţifică la faţa locului, dar căruia i se vor fi povestit minuni despre C h e i l e *Bîcului*, aşa că în capul bietului călător se făcuse o adevărată arababură: el ne spune că ele formează un creştet de munţi, unii trecînd peste 1000 picioare de înălţime (apud Zaščuk, p. 43; cfr. Зап. Од. Общ., t. VI, p. 179).

Tot ca munţi foarte nalţi figurează C h e i l e *Bîcului*, sub ciudata desfigurare în „Каïï Добыкуло", în articolul lui Stürmer despre Basarabia, publicat la 1838 în Enciclopedia rusească (Энциклопедическій Лексиконъ, t. 2, p. 304—308).

În fine, după o notiţă manuscriptă rămasă de la tatăl meu se constată că el însuşi a văzut acele „blocuri de peatră înfipte în pămînt" aproape de Chişinău, pe moşiile Petricani şi Ghidighiş — singura indicaţiune topografică precisă, pe care o avem pînă astăzi.

Din cele de mai sus, înlăturindu-se mărturiile cele confuze ale colonelului Meier şi a călugărului Daniil, precum şi fantasmagoria cea orografică a lui Svinîin şi a lui Stürmer, al cărora folos este numai doară de a se şti că pe timpul lor se vorbea despre C h e i l e *Bîcului*, ne vor rămînea următoarele date:

a) Acest zid se începea la Prut, înainta de acolo spre răsărit prin vestiţii pînă astăzi codri ai Căprianei, trecea la nord de Chişinău prin satele Ghidighiş şi Petricani, cari se află lîngă *Bîc*, şi mergînd înainte se izbea de malul Nistrului;

b) Din zidul cel primitiv locuitorii de penpregiur răpeau treptat petroaie ce le era de trebuinţă, aşa că construcţiunea se desfiinţa mereu pe nesimţite şi, dacă n-a ajuns încă, dar este desigur ameninţată de a ajunge peste puţin la o nimicire totală;

c) Expresiunea lui Cantemir: „în linia dreaptă" nu trebuie să fie înţeleasă literal, deoarăce de la Prut pînă la Nistru, adecă de la apus spre răsărit sau viceversa, o linie dreaptă nu poate să treacă prin satele Ghidighiş şi Petricani totodată, căci aceste două sate sînt aşezate unul în privinţa celuilalt într-o direcţiune aproape de la nord spre sud.

Prin linie dreaptă, „recta linea", Cantemir înţelege că petroaiele nu sînt aruncate într-un mod neregulat, ci că înfăţişează ceva avînd un rost, o direcţiune. Dar ce fel de direcţiune anume? Iată o întrebare de cea mai mare importanţă în cazul de faţă. Pentru a lega Prutul cu Nistrul trecînd pe lîngă Chişinău, sînt cu putinţă trei direcţiuni: 1. o linie ne-nchinată de la vest spre ost; 2. o linie închinată de la sud-vest spre nord-ost; 3. o linie închinată de la nord-vest spre sud-ost. Cursul rîului *Bîc* este în această din urmă linie: de la nord-vest spre sud-ost. În aceeaşi linie este raportul între cele două sate Ghidighiş şi Petricani. În sfîrşit, tot aceeaşi poziţiune are Chişinăul faţă cu punctul unde rîul *Bîc* se varsă în Nistru. Putem dară afirma, fără nici o sfială, că construcţiunea numită C h e i l e *Bîcului* tăia în două părţi Basarabia nu printr-o linie de la vest spre ost, nici printr-o linie de la sud-vest spre nord-ost, ci printr-o linie de la nord-vest plecîndu-se spre sud-ost, ceea ce se poate
600 reprezinta g r o s s o m o d o prin următoarea figură, în care săgeata

indică aproximativ punctul unde zidul trecea de pe un mal al *Bîcului* pe malul celalalt:

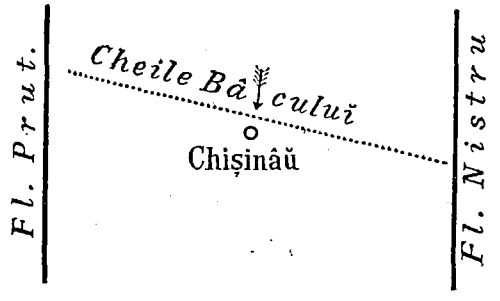

Acuma, preliminarele fiind limpezite, să cercetăm originea C h e i l o r *Bîcului.*

Legenda poporană înregistrată de Cantemir, despre dracii cari au grămădit bolovani pentru a împedeca cursul *Bîcului*, este de o natură antropologică. Pretutindeni, fie la români, fie la germani, fie la sălbateci, se găsesc asemenea legende. Orice construcțiune foarte veche și neobicinuită prin mărimea sau prin poziţiunea sa, omul primitiv o crede a fi opera demonilor. Astfel la nemți se numesc „ziduri ale dracului", „Teufelsmauern", numeroase rămășițe de castre sau fortificațiuni romane, împrăștiate în Bavaria, în Würtemberg și pe aiurea (Grimm, *Deutsche Myth.*, p. 75, 500, 975). Profesorul Brandes *(Die Teufel in den geographischen Namen*, Lemgo, 1866) a strîns o mulțime de exemple de atari „construcțiuni drăcești". Bunăoară: nu departe de Mölk pe Dunăre, între Linz și Viena, sînt blocuri de petroaie despre cari poporul zice că le-a zidit dracul pentru a astupa Dunărea; sau: la Harz lîngă Blankenburg se vede un zid de stînci, lungit cale de un ceas și despre care se povestește că-i făcut de dracul pentru a despărți moșia sa proprie de moșia lui Dumnezeu. Așadară, fie un fenomen natural, fie o lucrare a brațelor, destul numai ca o grămadă de blocuri să fie antică și extraordinară, pentru ca omul primitiv s-o atribuie dracului. În privinţa C h e i l o r *Bîcului* în specie, orice ar zice Cantemir, este învederat că ele nu pot fi un joc al naturei, căci nu sînt stînci sau roce, nu constituă o formațiune geologică, nu formează mase prelungite, ci sînt neşte blocuri izolate, aduse de aiurea, așezate unul lîngă altul și adîncite într-un teren care în apropiarea *Bîcului* este aproape pretutindenea foarte moale și chiar mocirlos.

Dar atunci cine oare le-a zidit?

În crisovul de la Alexandru cel Bun din 1420, citat mai sus, ne întimpină:

„Я хотары тѣмь селомь, цю сѹть на Быковци. Кишновързарева монастырѣ на верхъ пасикѣ Ячивковы по верхь городища на верхь Лозовы на мостъ Гръланичь отъ малои на великую кръницѹ, а отъ великои кръницы верхомь на Терновскоу полѣноу отъ Коприанови полѣны моловати емѹ на Быковци отъ малого

„Iar hotareie acelor sate cari sînt pe *Bîcoveț*: de la Chișinăul mănăstirii Vărzar în sus la prisaca lui Acibec, pe vîrful gradiștei în sus la Lozova, la podul lui Grălan, de la fîntîna mică pînă la cea mare, iar de la fîntîna mare în sus la poiana de la Ternova, de la poiana Căpriană mergînd pe malul lui *Bîcoveț* și de la luncușoara

лоужка и къ Поросѣчои, а отъ Поросѣчеи на оустив Питѹшка на Тигомирово селище..."

mică către Peresecina, iar de la Peresecina la Gura lui Pituşoc la săliştea lui Tigomir..."

Venelin, după obiceiul său, nu și-a dat osteneala de a reproduce exact textul, astfel că lectura și traducerea de mai sus nu pot a nu fi în mare parte ipotetice; sigure însă, în orice caz, sînt următoarele patru puncturi:

a) Între anii 1420—1435, intervalul între crisovul lui Alexandru cel Bun și între acela al fiului său Iliaș-vodă, Chișinăul era împărțit între doi stăpîni: pe de o parte o colonie tătărească, din care era prisăcarul Acibek, tătărește „domn sărac", și în fruntea căriia se afla Ak-baș, tătărește „cap-alb"; pe de altă parte, o mănăstire numită „Vărzar" sau „a lui Vărzar".

b) Posesiunea lui Ak-baș privea spre Nistru, de vreme ce moșiile enumărate în crisovul lui Iliaș-vodă ating nu numai rîul *Bîc*, dar și rîurile Ichel și Răut; iar posesiunea cea mănăstirească privea spre Prut, de vreme ce, vorbindu-se despre ea, se pomenește Căpriana, care se află între Prut și între Chișinău.

c) Numele Chișinăului este scris în crisovul lui Iliaș-vodă Кешенев, ceea ce dovedește că era o localitate curat tătărească, unde se afla o capelă pe mormîntul vreunui mare tătar, căci tătărește k e ș e n è însemnează „capelă pe mormînt".

d) Spre apus de Chișinăul cel mănăstiresc, adecă în direcțiunea Căprianei, hotarul mergea „pe vîrful g r a d i ș t e i": „по верхъ городища".

Ce însemnează oare городище, forma ruteană din paleoslavicul градище, de unde al nostru g r a d i ș t e?

În România sînt o mulțime de localități numite „Gradiște" (Frunzescu, *Dicț. top.*, 222). Românii din Ardeal numesc așa în Țara Hațegului locul unde fusese Sarmigethusa, — nume pe care ungurii îl traduc prin „Várhely" de la „vár = cetate", iar nemții prin „Lagerdorf", de la „Lager = tabără" (Windisch, *Geogr. d.* Siebenb., Pressburg, 1790, p. 130). Chiar în Basarabia sînt vro două-trei localități numite pînă astăzi H o r o d i ș t e, mai ales frumosul schit așezat în districtul Orheiului, pe vîrful unui munte în fața Nistrului (Skalkowski, Описание Новороссийскаго края, t. I, p. 190). La Miklosich *(Lex. palaeosl.*, 140) градище se explică prin „φρούριον, castrum", iar sensul cel fundamental al primitivului градъ se dă la dînsul ca: „τοῖχος, murus". De la acel градъ limba românească are familia de vorbe: „gard", „îngrădesc", „zgardă", „ogradă" etc. Sufixul slavic augmentativ -ище, trecut și la români ca *-iște* în „miriște", „porumbiște" și altele, indică în nomenclatura topică locul unde fusese ceva altădată sau pe unde mai este ceva învechit. Astfel g r a d i ș t e vrea să zică: locul unde a fost sau este o zidărie veche, o ruină, neapărat de o întindere însemnată, cel puțin cît o cetățuie. Polonul Broniovius, scriind la 1579, explică foarte bine „Horodisce" prin „territorium ruinosum lapideum" (*Tartariae descriptio*, Colon., 1595, p. 1). Ei bine, în apropiarea Chișinăului neexistînd nici o zidărie de felul acesta afară numai și numai de C h e i l e *Bîcului*, este evident că tocmai despre o parte din ele se vorbește la 1420 în crisovul lui Alexandru cel Bun: „hotarul merge pe vîrful g r a d i ș t e i de la prisaca lui Acibec în sus pînă la Lozova". Să se observe că în acest pasagiu, dacă ar fi vorba numai de vreun castru așezat pe o înălțime, textul ar fi zis: „на верхъ городища",

cu prepoziţiunea „на“ ca în restul crisovului: „на вєрхъ пасикѣ“, „на вєрхъ Лозова“, „отъ вєликои кръницы вєрхомь на“, pe cînd prepoziţiunea „но“, întrebuinţată numai despre городище, arată că aci g r a d i ş t e nu era un punct, ci o linie, un mur, un lung zid, dasupra căruia înainta hotarul între două puncturi.

Orice g r a d i ş t e presupune o existenţă cel puţin de un secol a împregiurării care dete naştere acestui nume. Prin urmare, menţionate ca „gradişte“ deja pe la 1420, C h e i l e *Bîcului* cată să-şi urce originea mai sus de anul 1300, ba şi de 1200. Să cercetăm dară ca ce fel de popor înainte de 1200—1300 ar fi putut să clădească uriaşul mur care, de la Prut pînă la Nistru, tăia oarecînd în lat Basarabia actuală aproape în două jumătăţi.

Ar fi ridicol de a atribui executarea unei asemenea construcţiuni unui popor care n-a locuit mult timp în porţiunea sudică a Basarabiei, ci numai doară a pustiit-o în treacăt, sau unui popor care ocupase nu numai această regiune, dar îşi întindea stăpînirea şi mai sus la nord, astfel că ar fi fost din parte-i a înstrăina el însuşi tot pămîntul dincolo de zid. De aci rezultă ca ceva de bun simţ, chiar fără probe istorice, că constructorii C h e i l o r *Bîcului* au fost:

a) un neam aşezat statornic, în curs de mulţi ani, în Basarabia mai jos de *Bîc* pînă la gurele Dunării;

b) un neam pe care nu-l interesa Basarabia pe sus decît numai întru cît el trebuia să se apere de năvălitorii străini din acea parte.

Prin aceste două criterii eliminative cercetarea se uşurează foarte mult, deoarăce se exclud din ea cumanii, pecenegii, ungurii etc., cari nu întrunesc condiţiunile de admisibilitate. Dar mai este un al treilea criteriu, nu mai puţin important.

Tătarii, cînd cuprinseseră partea de jos a Basarabiei, au numit-o B u g i a c, ceea ce în toate dialectele turce însemnează „unghi“: „boudjaq = angle, coin; sifri boudjaq = angle aigu; gueuniè boudjaq = angle droit; gueut boudjaq = angle obtus“ (Barbier de Meynard). Dar de ce „unghi“? Dacă e vorba de Basarabia actuală întreagă, nici o asemănare cu un „unghi“. Dacă e vorba numai de Basarabia de jos, apoi unde oare anume trebui să te pui pentru ca să-i poţi închipui forma de „unghi“? Dacă te uiţi de la Nistru spre Prut sau viceversa, nu vezi nici un fel de „unghi“. Dacă te uiţi de la gurile Dunării sau de la Akkerman în sus, şi mai puţin.

Cantemir cel întîi, dacă nu mă-nşel, spusese că B u g i a c u l seamănă cu un unghi, ba încă un unghi ascuţit: „Budziak Tartarica lingua angulum significat, eo quod ipsa regio Danubium inter atque Tyratem versus Pontum Euxinum longe sese protendat, et in acutum angulum desinat“ *(Descr. Mold.*, 19). Totuşi chiar pe harta făcută de însuşi Cantemir se dezminte cu totul vreo asemănare de configuraţiune între Bugiac şi vreo categorie de u n g h i. Pe Cantemir l-au întrecut însă învăţaţii ruşi. Unul din ei, Nadeždin (Зап. Од. Общ. Ист., t. I, p. 252), zice: „ţărmul Mării-Negre între gurele Dunării şi între gura Nistrului prezintă prin figura sa geografică un adevărat u n g h i“. Un alt învăţat rus, Venelin (Граматы, p. 74), ne lămureşte că, pentru a dobîndi această figură, trebui să se uite cineva anume din Galaţi. O comedie întreagă!

Oricum s-ar uita cineva la Basarabia, fie peste tot, fie în parte, nu va putea descoperi în configuraţiunea teritoriului ei nici o asemănare de u n g h i. Ceea ce spun Nadeždin şi Venelin este o curată fantasie. Ş-apoi

să presupunem că partea de jos a Basarabiei ar avea în adevăr forma de u n g h i. Ce ar urma de aci? La o țară atît de întinsă, configurațiunea totală se poate recunoaște numai doară pe o hartă, sau urcîndu-se cineva în balon și uitîndu-se de sus în jos „à vol d'oiseau" de la o mare înălțime. Tătarii nu aveau hărți și nu aveau baloane. Pentru ca dînșii să fi dat Basarabiei sudice numele de u n g h i, trebuia să fi fost vreo împregiurare teritorială susceptibilă de a fi lesne observată de către oricine fără hărți și fără baloane. Trecînd Nistrul, la întrarea lor în Basarabia, ce fel de împregiurare teritorială anume întimpina oare pe tătari? și noi vorbim aci nu de tătarii cei propriu-ziși „bugeceni" de prin secolii XVI și XVII, ci avem în vedere pe tătarii cei așezați pe acolo cu mult mai denainte, pe acei A k-b a ș i și A c i-b e k i cu „săliștile tătărești" de lîngă K e ș e n è, pe cari îi găsise deja la *Bîc* Alexandru cel Bun pe la 1420. Aceștiia, nu altcineva, fuseseră în partea locului primii fabricanți ai nomenclaturei tătărești topice, pe care tătarii cei posteriori au găsit-o gata și n-au avut decît să și-o aproprieze.

Chiar la începutul studiului de față noi ne dădurăm osteneala de a constata direcțiunea pe care o aveau C h e i l e *Bîcului:* ele se începeau la Nistru lîngă gura *Bîcului* pe malul cel nordic al acestui rîu și mergeau de acolo pe lîngă *Bîc* pînă la Chișinău, în apropierea căruia, undeva nu departe de satul Ghidighiș, petroaiele treceau *Bîcul*, ca și cînd ar fi vrut să-i astupe cursul, și apoi, depărtîndu-se întru cîtva de malul sudic al *Bîcului*, înaintau prin codrii Căprianei pînă la Prut, oprindu-se... unde?... Priviți pe o hartă în această direcțiune, și nu va fi greu să dați îndată peste satul U n g h e n i i. „Ungheni" însemnează locuitorii de la u n g h i, întocmai după cum „munteni" se cheamă locuitorii de la munte, „cîmpeni" locuitorii de la cîmp, „văleni" locuitorii din vale etc. Prutul, cotind pe lîngă Ungheni ca și pe aiurea, nu formează acolo nici o figură de u n g h i; din dată însă ce vom restitui zidul cel numit C h e i l e *Bîcului*, pămîntul închis între Prut și între acel zid va lua aspectul:

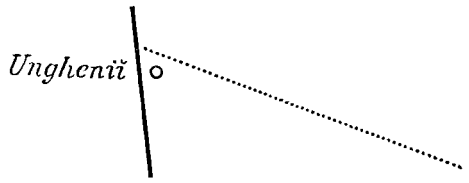

adecă devine un u n g h i în toată puterea cuvîntului, un u n g h i foarte ascuțit, pe care nu putea să nu-l observe din capul locului oricine se apropia de el și pentru care „Ak-bașii" și „Aci-bekii" nu aveau nevoie de hărți sau de baloane. Iată de unde numele B u g i a c.

În acest mod noi căpătăm un al treilea criteriu, și anume:

a) C h e i l e *Bîcului* sînt anterioare epocei cînd s-a dat numele de „unghi" porțiunii meridionale a Basarabiei.

De aci putem să ne urcăm d-a dreptul la năvălirea bulgarilor către gurile Dunării în secolul VII. Despre ea în secolul VIII vorbesc bizantinii Nicefor și Teofan, ambii după fîntîne contimpurane evenimentului (cfr. Krumbacher, *Gesch. d. byzant. Litt.*, p. 127), pe cari însă Nicefor le-a utilizat în această privință cu mai multă exactitate, după cum se unesc a recunoaște toți, începînd de la Schafarik *(Slow. starož.*, p. 573, nota 52)

pînă la Jireček *(Gesch. d. Bulg.*, p. 129). Oare ce ne spun Nicefor și Teofan? Cam pe la anul 650 principele bulgar Asparuch, despărțindu-se de ceilalți frați ai săi din regiunea Volgei și a Donului, a venit să se așeze la Dunăre între Nistru și între Prut, în țara numită de locuitori O n g l u: Ὄγκλος, sau „Ὄγγλος," adecă din punct în punct cuvîntul paleoslavic жглъ (citește: *onglŭ*), care însemnează „unghi", întocmai ca și numele posterior tătăresc „Bugiac". Nici în privința poziției geografice a acestei țări, nici sub raportul numelui „Ὄγγλος" nu există controversă. Se știe însă că bulgarii lui Asparuch nu erau slavi, ci turani din ramura fineză, și prin urmare nu dînșii au numit o n g l u Basarabia de jos, ci găsiră acest nume dat de mai-nainte de către slavi. Mai adăugăm că șederea bulgarilor între Prut și între Nistru a fost de foarte scurtă durată, urmînd fără zăbavă trecerea lor peste Dunăre.

Așadară înainte de anul 650, pe cînd Basarabia meridională era ocupată de slavi, existau deja C h e i l e *Bîcului;* ș-apoi pe atunci, firește, ele existau nu prin acele slabe rămășițe despre cari vorbesc Stamati și Zaščuk, ba nici chiar așa cum le văzuse Cantemir, ci existau în deplinătate, ca un adevărat zid ciclopic de blocuri de peatră pătrată, nalt de trei sau patru coți, întins de la Prut pînă la Nistru și tăind latul Basarabiei actuale în două jumătăți. Orice popor trecea Nistrul în intervalul dintre Dubasari și Bender trebuia să dea peste acest zid, care-l ducea drept la u n g h i sau drept în u n g h i.

Călăuziți pînă aci, să mai facem un pas înainte.

La Ammian Marcellin (XXXI, 3) se află un prețios pasagiu despre pregătirile regelui Athanaric contra hunilor, cari îl bătuseră deja o dată în Galiția actuală pe malul Nistrului nu departe de Carpați, trecuți pe neașteptate printr-un vad al acestui fluviu, destul de mic pe acolo. Scăpat în munți și apoi pogorîndu-se spre Dunăre, Athanaric concepuse atunci un plan măreț: a rădica un zid înalt care să unească Prutul (Gerasus = la Ptolemeu, Hierasus) cu Dunărea și din dosul căruia dînsul să se poată apăra contra năvălirii de la nord a hunilor. Iată textul: „a superciliis Gerasi fluminis adusque Danubium, Taifalorum terras praestringens, muros altius erigebat: hac lorica diligentia celeri consummata, in tuto locandam securitatem suam existimans et salutem. Dumque efficax opera suscitatur, Hunni passibus eum citis urgebant..." În adevăr, hunii fiind groaznici numai călări, se zăpăceau denaintea unui zid; dar zidul lui Athanaric, chiar să fi fost destul timp pentru a-l realiza, totuși rămînea nefolositor, pe cît timp hunii din Galiția puteau să străbată la Dunăre prin Basarabia și să treacă de acolo în refugiul lui Athanaric prin vreunul din vadurile Prutului. Rezultă dară că din partea Basarabiei Athanaric se credea asigurat, și nu putea să fie asigurat dacă n-ar fi existat deja de pe atunci C h e i l e *Bîcului* cele de la Nistru pînă la Prut, astfel că el nu întreprinsese altceva decît anume a prelungi linia acelei fortificațiuni de la Prut pînă la Dunăre. Se poate chiar zice că opera lui Athanaric era să fie o simplă imitațiune a zidăriei din Basarabia, căci asemenea construcțiuni erau cu totul străine germanilor, ca și slavilor.

Astfel dară pe la anul 370 aceste C h e i erau deja în ființă, și ne vine rîndul de a ne întreba: înainte de acea dată, atît de depărtată, cine oare au putut să fie constructorii lor?

Dintre popoarele cari în anticitate au ocupat mai mult sau mai puțin Basarabia sudică cel mai remarcabil și cel mai caracteristic au

fost bastarnii. Cu doi secoli înainte de Crist ei apar în istorie ca aliați ai regelui macedonean Perseu contra romanilor, pe cînd despre germani nu se știa încă nimica. Polybiu, Plutarc, Appian și alții îi descriu ca teribili prin mulțime, prin stature uriașe și prin vitejie. În război bastarnii erau călăreți și pedestri totodată. Cuibul lor, din care ei se revărsau din cînd în cînd și unde se întorceau iarăși, era la gurele Dunării în țara dintre Prut și Nistru. Strabone (lib. VII, c. 1, 1; c. III, 17; etc.) zice lămurit că ei se învecinau cu tyrigeții, cari ocupau regiunea la răsărit de Nistru, și că o parte dintr-înșii stăpîneau gurile Dunării cu insula Peuce, din cauza căriia o ramură de bastarni purta numele de peucini. Istoricii germani, cu Grimm (*Gesch. d. deutschen Spr.*, 458) în frunte, sînt plecați a crede că bastarnii erau germani. Niebuhr însă (*Kleine Schr.* I, 386) admite posibilitatea ca ei să fi fost celți germanizați: „wenn man nicht die Möglichkeit gelten lassen müsste, dass ein gallisches Volk, ohne seinen Namen zu verlieren, bis zum Tausch der Sprache mit Deutschen hätte gemischt werden können"; și aceasta ni se pare a fi părerea cea mai apropiată de realitate. În adevăr, scriitorii cei mai vechi, Polybiu, Plutarc, Tit Liviu și alții ni-i arată ca celți; ba Tit Liviu (XL, 57) zice anume că „ei aveau aceeași limbă și aceleași moravuri cu scordiscii", al cărora celtism este recunoscut de către toți: „Facile Bastarnis Scordiscos iter daturos, nec enim aut lingua aut moribus aequales abhorrere". Numai scriitorii posteriori ni-i prezintă ca germani, căci în epoca gotică, fără îndoială, ei s-au și fuzionat pe deplin cu germanii, părăsind totodată gurile Dunării. Pe noi însă ne preocupă aci într-un mod exclusiv primii doi secoli înainte de Crist, atunci cînd bastarnii locuiau în Basarabia de jos și cînd o importantisimă inscripțiune pontică de la Olbia în apropiare de Crîm, o inscripțiune tocmai de pe la anul 218 înainte de Crist, îi numește foarte limpede celți: „Γαλάται", după cum e silit a mărturisi însuși Zeuss (*Die Deutschen*, p. 61): „Galater, unter denen man nur die nahen Bastarnen verstehen kann". Pe atunci, repet încă o dată, bastarnii locuiau deja la gurele Dunării, de unde făceau invaziuni spre răsărit pînă la Crîm. Inscripțiunea de mai sus ne spune că sciții și toți locuitorii de pe-mpregiur nu se temeau de nemine ca de acești celți. Întăriți la sud prin stăpînirea insulei Peuce, nu cumva bastarnii vor fi fost aceia cari au căutat a se întări la nord prin Cheile *Bîcului?* Din partea lor ar fi avut un sens chiar acea prelungire a Cheilor *Bîcului* pînă la Crîm, despre care vorbește Cantemir și pe care noi am lăsat-o afară din dezbatere în studiul de față. Să nu uităm apoi că tocmai celții — nu slavii, nici germanii — au fost în vechime clăditori speciali ai monumentelor de peatră brută: „cormlechi", „peulvani", „menhiri", „barow'i", „galgali" etc., și să ne aducem aminte, față cu destrucțiunea actuală a Cheilor *Bîcului*, ceea ce spune Boucher de Perthes (*Antiquités celtiques* I, 506) despre destrucțiunea petroaielor celtice din Occident: „Allant un jour pour revoir des monuments que j'avais admirés quelques mois auparavant, je les ai cherchés en vain; ils avaient disparu. La sappe, la mine et la civilisation avaient fait en trois jours ce que le temps et la barbarie n'avaient pu faire en trente siècles."

Deci singura concluziune la care ne este permis pînă acum a ajunge, printr-o cercetare științifică metodică, este că originea Cheilor *Bîcului*, anterioară erei creștine, se datorează naționalității celei celtice
606 a bastarnilor: dînșii și-au fost format din Basarabia sudică o formidabilă

cetate, încongiurată din trei părți de Prut, Nistru, gurele Dunării și Marea Neagră, iar din partea a patra apărată de o zidărie gigantică, din care — după o durată de două mii de ani — secolul viitor nu va mai găsi nici o urmă:

„nec locus ubi fuit Troja..."

Despre Basarabia, cele mai nouă scrieri, remarcabile prin numărul paginelor, sînt două: o *Istorie a Basarabiei* rusește de d. Alexie Nacu, în 2 tomuri, și un mare studiu oficial asupra Basarabiei, negreșit tot rusește, de vestitul spion Batîuškov. În ambele — nici o vorbă despre C h e i l e *Bîcului.* Batîuškov ca Batîuškov, căci lui cel puțin i se aplică vorba lui Montesquieu (*Esprit d. lois* XIV, 2): „Il faut écorcher un Moscovite pour lui donner du sentiment", dar d. Nacu, ca român, mai bine ar fi făcut să studieze anticitățile Moldovei de peste Prut, decît să ne spună (I, 13) că: „Prin unire cu Rusia Basarabia întră în cercul culturei europeene", și apoi mai departe că: „sub umbra autocraților protectori, perfecționîndu-se în regiunea cugetării și a spiritului, Basarabia înaintează cu pași repezi pe calea civilizațiunii". Apoi de! „Italiano tedescato è un diabolo incarnato".

v. *Budjac. — Cetate. — Chișinău. — Gorgan. — Gradiște. — Jidov. — Movilă. — Șanț. — Troian.*

[3]**BÎC.** — v. *Bîca. — Bîcîiesc. — Bîldîbîc.*

[1]**BÎCA,** adv.; à la culbute, la tête la première. A d a *bîca,* a f a c e *bîca* = a cădea busta cu capul în jos.

S.F. Marian, *Nașterea la români*, p. 340: „Dacă un copil se apropie de vreun obiect de care ar putea să se împedece și să pice, sau vrea să se suie într-un loc de unde lesne ar putea să cază și să se zdruncineze, atunci romîncele din Bucovina, făcîndu-l atent ca să se ferească, spun: *bîca*! feri că-i da *bîca*! nu te sui că acuși îi da *bîca!...*"

Alexandri, *Chiriția în Iași*, act. III, sc. 1: „Carnacsî! că era să facă *bîca!...*"

Bîca este compus din amplificativul *-a* ca în h o p a, ț u p a etc. și din elementul interjecțional b a c, prin care, ca și prin varianturile sale vocalice b o c și b u c, se exprimă o lovire zgomotoasă, bunăoară la Corbea, *Psaltirea*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. IX:

„Ochii lui la cel săracŭ
Căută să-i dea în cap b a c ŭ (бакъ)..."

O formă lungită b ă c a l ă, cu o nuanță de sens, se aude în Moldova: „B a c a l â = belea pe cap, de care nu te mai poți discotorosi: cade b a c a l â, pkicĭ b a c a l â = cade necaz pe capul omului" (*Șezătoarea*, 1893, p. 126).

Bîca ne apare în balada muntenească *Buruleanu* ca nume personal al unui vestit bandit, dușman și ucigaș al acestui boier (v. *Burilean):*

„*Bîca* rizînd îi zicea:
Burulene dumneata,
Nu mai țecăni cu pușca!
Vezi că iarba s-a udat

Și viața ți s-a scurtat.
Iară *Bîca* ce-mi făcea?
Mîna-n cizmă că-mi băga,
Un pistolaș că-mi scotea,
Un pistolaș ruginit
De cinci luni neslobozit.
Cum a tras, foc a luat,
Pe Burulean l-a pușcat..."

(Vulpian, *Texte*, p. 18)

v. *Bîcîiesc. — Boc! — Buc!*

²BÎCA, s.m.; n. pr. pers. — v. ¹*Bîca.*

BÎCE. — v. ¹*Bîc.*

BÎCÎIALĂ (plur. *bîcîieli*), s.f.; o b î c î i r e care nu se mai isprăvește sau care se urăște. Are un sens mai frecuentativ decît substantivul b î c î i t, care este și el mai frecuentativ decît b î c î i r e.

v. *Bîcîiesc.*

BÎCÎIÈSC *(bîcîit, bîcîire)*, vb.; tinter. A produce un răsunet prelungit și monoton, dar puternic. Fraza citată de d. Damé: „*băcăie* inima" nu este corectă, căci la inimă și la ceasornic, al cărora răsunet nu este nici prelungit, nici puternic, ci numai monoton, se aplică verbul t î c î i e s c. *Bîcîiesc* derivă din elementul onomatopoetic b a c, de unde și locuțiunea adverbială b î c a.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Paul. ad Corinth.* I, XIII, 1:

„De voiu grăi cu limbile oamenilorŭ și cu ale îngerilorŭ, și dragoste nu amŭ, făcutu-m-am aramă răsunândŭ au tâmpănă *băcăindŭ*..."

„Si linguis hominum loquor et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes sonans, aut cymbalum t i n n i e n s..."

în contextul grecesc: ἀλαλάζος.

v. *Bîca — Tîcîiesc.*

BÎCÎÎRE (plur. *bîcîiri*). — v. *Bîcîiesc. — Bîcîială.*

¹BÎCÎÎT. — v. *Bîcîiesc.*

²BÎCÎÎT. — v. *Bîcîială.*

BÎCSÀI s. BUCSAI, s.m.; 1. „ramassé, trapu, gros et court, se dit surtout des enfants" (Damé); 2. sorte de polenta frite dans de la graisse de porc.

În primul sens, Laurian-Massim: „*Buesai*, mic, scurt și gros; cuvînt, pre cît știm, necunoscut dincoace de Carpați; se aude însă și în această parte: b u c ș ă sau b o c ș ă, b o c z ă, b o g z ă, aplicat la o femeie groasă, îndesată și măruntă..."

Înlăturăm aci din discuțiune termenii b u c ș ă și b o g z ă, două cuvinte cu totul deosebite, pe cari Laurian-Massim le amestecă cu *bîcsai;* și înlăturăm cu atît mai vîrtos pe b o c z ă, o formă care nu există nicăiri și care este chiar foneticește imposibilă, de vreme ce *c* denaintea lui *z* nu poate să nu treacă în *g*.

v. *Bogză*. — *Bucșă*.

„*Băcsai* = î n d e s a t. Un *băcsai* d e f a t ă = o fată scurtuță și groasă; un *băcsai* d e b ă i a t" (Th. Speranția, Iași, c. Șipote).

În sensul al doilea:

În graiul din Biharia: „*Bocsai*=turtă de mălai copt, d-abia scoasă din cuptor, ruptă bucățele, cari se ung cu grăsime de porc" (M. Pompiliu, în *Conv. lit.*, 1887, p. 1005).

„*Băcsai* = mămăligă friptă în unsoare; se zice și g ă g ă u" (R. Simu, Trans., c. Orlat). La Damé: „*Bocșai* (Trans.), galette de farine de maïs, qui se mange chaude avec du saindoux".

Ambele sensuri ale cuvîntului revin la un singur sens fundamental: î n d e s a t, adecă mic, gras și tare totodată, fiind de aceeași origine cu verbul b î c s e s c sau b u c s e s c, precum și cu termenul botanic b î c s ă u sau b u c s ă u, despre cari a se vedea mai la vale.

v. *Bîcsău*. — *Bîcsesc*. — *Găgău*. — *Balmeș*. — *Mămăligă*.

BÎCSĂILĂ s. **BUCSĂILĂ**, s. m., enfant dodu. Sinonim cu b î c s a i și cu b î c s ă i o s, dar cu o nuanță mai ironică, datorită sufixului intensiv -i l ă. Se află înregistrat numai la Costinescu: „B u c s a i, *Bucsăilă*, copil îndesat, gras și scurt".

v. *Bîcsăios*.

BÎCSĂIÒS s. **BUCSĂIÒS, -OASĂ**; adj.; ramassé, trapu. Același sens cu substantivul b î c s a i sau b u c s a i, dar întrebuințîndu-se ca adjectiv, de ex.: „iată un băiat foarte *bîcsăios*", în loc de: „b î c s a i de băiat". La d. Damé este numai forma *bucșăios*. La Costinescu: „*bucsăios* = îndesat, scurt și gras, se zice copiilor".

v. *Bîcsai*.

BÎCSĂU s. **BUCSĂU**, s.m.; t. de botan.: 1. Typha latifolia, massette d'eau; 2. Sparganium ramosum, ruban d'eau. Două plante de genul typhaceelor, pe cari poporul la noi, ca și pe aiuri, obicinuiește a le confunda. Sinonimi: p a p u r ă, b u z d u g a n, poate și s p e t e a z ă, care aparține însă mai mult genului foarte apropiat al juncaceelor (Dr. Brîndză). Spaniolește și portugezește „typha latifolia" se cheamă e s p a d a n a (Nemnich), ceea ce concoardă cu al nostru s p e t e a z ă.

Laurian-Massim: „*Bucsău*, o specie de papură, numită și s p e t e a z ă, probabil după latele sale foi ce seamănă oarecum cu s p a t a, precum numirea de *bîcsău* poate veni de la împregiurarea că aceste foi sînt d e s e"; și zicînd aceasta Laurian-Massim se referă la cele ce spuseseră despre b î c s ai.

v. *Bîcsai*. — *Bîcsesc*. — *Buzdugan*. — *Papură*. — *Rogoz*. — *Speează*...

BÎCSEALĂ s. **BUCSEALĂ** (plur. *bîcseli, bucseli*), s.f.; tassement, presse, serrement, comblement. *Bîcseală* însemnează o îndesire prelungită, nu momentană ca în b î c s i r e.

v. *Bîcsesc.* — *Îmbîcseală.*

BÎCSÈSC s. **BUCSÈSC** *(bîcsit, bîcsire; bucsit, bucsire)*, vb.; mettre ensemble, bourrer, remplir jusqu'au bord, tasser, serrer, combler. Î n d e s . T i c s e s c . Se întrebuințează cu același sens compusul î m b î c s e s c.

Laurian-Massim: „*bucsire* sau *bîcsire*, cu înțelesul de a îndesa, și mai ales ca reflexiv: a s e *b î c s i* = a se îndesa, a se lipi și intra unul prin altul: mi s-a *bîcsit* părul; orzul e prea b î c s i t sau î m b î c s i t, compusul î m b î c s i r e și î m b î c s a r e fiind încă și mai des uzitat ca simplul *bîcsire*...“

Balada *Corbea:*

„Dar să nu uiți, maica mea,
O perniță de supt șea,
Nici prea lungă,
Nici prea scurtă,
Cusută cu fețe multe,
B î c s i t ă cu petre scumpe,
Și cioltarul de argint...“

(G.D.T., *Poez. pop.*, 521)

Delavrancea, *Trubadurul*, p. 20: „slăbisem ca niște moaște, de capul meu nu rămăsese decît părul vulvoi, î m b î c s i t de praf...“

Ibid., p. 166: „Negru, uscat și ars în obraji, cu ochii mari și albi, cu luleaua stinsă și pleoștită într-o parte a gurei, cînd pipăie aruncă scrumul în sus, și-și dezvălește, din buzele mari și din barba și mustățile cărunte și î m b î c s i t e de cenușe, dinții lați și petrecuți pe din două c-o largă strungăreață...“

„S-au *bîcsit* în mine și m-au strîns de nu mă puteam răsufla. Cîrciuma era b î c s i t ă de lume; podul era b î c s i t de șoareci; era cu nările b î c s i t e de colb; era cu urechile b î c s i t e de lînă“ (Th. Speranția, Iași, c. Sirca).

Basmul bucovinean *Ion Săracul* (Sbiera, *Povești*, p. 160): „Eu am o arie b u c ș i t ă de șîrezi și de stoguri. Într-astă noapte să mi le îmblătești toate...“

Altul, *Finul lui Dumnezeu (Ibid.*, pag. 187): „Pe lîngă sărăcia lui mai avea încă și o casă b u c ș i t ă de copii...“

S.F. Marian: „B u c ș i t = plin, îndesat; de ex.: un sac plin de grăunțe, că nu mai au unde încăpea, se zice că e b u c ș i t ; un porc, sau un viței, care din cauza păduchilor hitionește, se zice că e b u c ș i t de păduchi și de aceea nu se poate îndrepta“.

În Bucovina dară ne întîmpină o formă palatalizată *bucșesc* în loc de *bucsesc*, după cum am văzut mai sus (v. *Bîcsai)*, o formă palatalizată b o c ș a i pentru b î c s a i, palatalizare care se datorează acomodațiunii cu guturalul *c*. De altmintrelea formele cele palatalizate n-au aci nici o importanță pentru etimologie, ci numai dezbinarea vocalică între *bîcsesc* și *bucsesc*, b î c s a i și b u c s a i, ceea ce presupune că exista oarecînd și o formă b î c s ă u, deși astăzi se aude, pare-ni-se, numai b u c s ă u.

Pe lîngă forma cca bucovineană *bucșesc* să mai adăugăm o formă bănățeană: „b u ș i t = plin, îndesat“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan), în care guturala, după ce produsese palatalizarea sibilantei, a despărut apoi ea însăși.

În fine, chiar forma *bîcsesc*, puțin stropșită, se regăsește tocmai la moții din fundul Ardealului: „a se *begsi* și a se *îmbegsi* = a se înghioldi“ (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 98).

Care este oare vocalismul cel organic?

Negreșit acela cu *băc-*, în care *-ă-* a trecut apoi în vocala labială *u*, pe cînd viceversa dintr-un *buc-* nici un motiv fonetic nu putea să provoace trecerea lui *u* în *ă*.

Care este acuma sensul cel fundamental?

Cînd alăturăm pe cei trei membri ai familiei: *bîcsesc*, b î c s a i și b î c s ă u, pe lîngă cari se va mai adaoga la locul său b ă c u i a ț ă, înțelesul comun tuturora, după cum au nimerit-o deja Laurian-Massim, este acela de î n d e s a t.

Avem dară forma cea mai veche și cunoaștem și sensul cel fundamental; să mai amintim că familia acestui cuvînt este foarte poporană, cunoscută peste tot în Dacia Traiană.

Să trecem acum la etimologie.

Cihac nu știe pe *bîcsesc* = *bucsesc*, nici pe b î c s a i, cu atîta și mai puțin pe b ă c u e a ț ă, dar pe b u c s a i îl cunoaște și-l trage *(Diet.* II, 485) din maghiarul b u c k ó, b u c k ó s „ramassé, trapu, gros et court“, cari se citesc „buțco“ și „buțcoș“, de unde pînă la b u c s a i, chiar dacă n-ar fi o formă mai veche b ă c s a i, este mai departe decît de la „puț“ pînă la „pușcă“.

Laurian-Massim *(Gloss.*, p. 97) pe de o parte confundă pe *bîcsesc* cu b u c ș ă, pe de alta caută pentru amîndoi o origine comună în latinul b u x u s „plantă ce crește foarte î m b î c s a t ă“, uitînd că forma cea organică este *băcs-*, iar nu *bucs-*, și silindu-se a uita că latinul *x (cs)* niciodată nu se conservă în graiul românesc, ci totdauna, fără nici o excepțiune, trece în *s* sau în *ps*, astfel că derivațiunea din latinul b u x u s este absolut imposibilă, chiar dacă sensul acestuia ar fi mai apropiat de *bîcsesc.*

La greci, la slavi, la unguri, eu am căutat în deșert originea acestui cuvînt.

El trebuie să fie la noi o moștenire de la vreun trib turanic din veacul de mijloc: pecenegi sau comani. Turcii osmanlii nu ne dau nici o soluțiune, dar în turca cea orientală sau djagataică adjectivul b e k însemnează „compacte, solide, très dur“, adecă î n d e s a t, sensul cel fundamental al lui *bîcsesc*, iar în dialectul uiguric b a k „lien, corde“, unealta pentru a strînge, a î n d e s a la un loc (Vambéry, *Čagat. Sprachstud.*, 252; *Etymol. Wtb.*, 192). Totuși prin singurul b e k sau b a k nu s-ar explica finalul *s*. Aci ne vine în ajutor principiul analogiei, de vreme ce sinonimul lui *bîcsesc* este t i c s e s c, după care era lucru firesc de a se forma un verb din turanicul b a k sau b e k. Este ceea ce se numește în linguistică contaminațiune sau fuziunea a două teme:

bîcsesc = b a k + (tic) s e s c,

după cum francezul „girouette = gyro + (r)ouette“ sau „massacrer = masso + (s)acrare“; după cum italianul „tambussare = tamb(urare) + (b)ussare“ sau „stamberga = stan(za) + (al)bergo“ (cfr. Caix, *Stud. di etim.*, p. 199—203).

Verbul *bîcsesc* odată format, graiul poporan nu putea să considere pe b î c s altfel decît ca tulpină față cu obicinuitul element verbal formativ *-esc*, și din acea tulpină b î c s s-au născut apoi b î c s a i și b î c s ă u prin sufixele nominale curat românești *-ai* și *-ău*.

v. *-ai*. — *-ău*.

Din cele de mai sus rezultă că t i c s e s c este la români mai vechi decît *bîcsesc*. În adevăr, cunoștința noastră cu slavii e mai veche decît acea cu pecenegii și cu comanii. Etimologia lui t i c s e s c a fost bine nimerită de Cihac (II, 405). Din slavicul t e a s e, тѣсѣ, românii au făcut verbul denominativ t e s c u i e s c, do unde apoi prin metateză t e c s u i e s c sau t i c s u i e s c, formă întrebuințată pînă astăzi peste Carpați *(Lexic. Bud.)* și în fine contrasul t i c s e s c.

v. *Îmbîcsesc*. — *Ticsesc*. — *Băcuiață*. — *Coman*.

BÎCSÎRE s. BUCSÎRE (plur. *bîcsiri*, *bucsiri)*, s.f.; l'infin. du verbe b î c s e s c ou b u c s e s c pris comme substantif. Acțiunea de a b î c s i sau b u c s i, de a îndesa la un loc. Sinonim cu t i c s i r e. Se întrebuințează mai mult compusul î m b î c s i r e.

v. *Bîcseală*. — *Bîcsesc*. — *Îmbîcsire*.

BÎCSÎT. — v. *Bîcsesc*. — *Îmbîcsesc*.

BÎCULUI (CHEILE-), — v. [1]*Bîc*.

BÎHĂ, s.f.; déni, refus d'avancer. Sinonim cu t ă g a d ă, dar cu un înțeles mai puțin general. Este o împrotivire de a înainta, de a merge înainte, fie sub raportul material, fie sub cel moral.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1699, f. 83 a: „au pildă nu ai avut? au învățătură sau învățătoriu ț-au lipsit? au nebunu ai fost, și accastia a cunoaște înțelepciune n-ai avutu? carile a t ă g ă d u i și *bâhă* (ѫхъ) a p r i n d e nu vei putia, căci ție înțelepciunea duhului, caria iaste viață, ți s-au dat..."

Cartea de judecată a mitropolitului Teodosie din 1669 *(Magaz. ist.* I, p. 408): „Iar Stroie vornicul el p r i n d e a *bâha* cum că nu știe de acea știre nimică. Deci acești boïarĭ eĭ scoaseră o carte a luĭ Grigorie voevod, carele îl da și-l mărturisiia că el l-aŭ îndemnat și ĭ-aŭ zis să omoare pre Costandin postelnicul, încă puindu-ĭ și blestem mare căcĭ l-aŭ adus la acea cale rea. Iar Stroie vornicul ĭar p r i n s e *băha* și de aceĭa, zicând că-ĭ éste voĭa să scrie ce-ĭ va fi voĭa. După aceĭa acești boïarĭ maĭ scoaseră 3 răvășale scrise cu singură mănа luĭ la Costandin comisul Vărzarĭul, în care răvașă scriea tocma deplin vănzare și îndemnare a nu-l lăsa viŭ, ci a-l omorâ. Atuncĭa el singur se cunoscu și se vădi aĭave că éste Iuda..."

„Dă *bîha* — însemnează pe aici: nu vrea să meargă" (R. Simu, Trans., c. Orlat).

„Pe la noi un om care a comis ceva rău, ca să nu-l judece p u n e *bîva*, adecă nu spune. Un cal care poate, dar nu voiește să tragă, se zice b î v a ș" (S. Liuba, Bănat, c. Maidan).

Prin urmare, cuvîntul e vechi și există deopotrivă în Moldova, în
612 Muntenia, în Ardeal și-n Bănat.

Există şi ca nume propriu personal, neapărat pentru a caracteriza pe un individ obicinuit a p r i n d e *bîhă* sau a da *bîha*.

Act din 1779 *(Cond. ms. a Episc. Huşilor*, t. V, f. 139, 141, în Arh. Stat. din Buc.): „Toader Bătcă căpitan i Pavăl *Băha* i Simion Beşliaga..."

Cuvîntul circulînd pînă acum în graiul românesc de peste Carpaţi şi figurînd totodată în limba cea curat moldovenească a lui Cantemir, e învederat că este sau că a fost oarecînd destul de răspîndit şi că nu e de loc nou. Este totuşi foarte anevoie de a constata adevărata-i origine. La serbi, tocmai în dialectul de la Ragusa şi numai într-acela, b a h (бах) însemnează „déni", „das Läugnen, infitiae" (Karadžić), şi se ştie că regiunea Ragusei pînă în secolul XV era plină de români (Miklosich, *Wander d. Rum.*, 3—6).

La bulgari *băhă* este un învederat împrumut de la români, care există numai în locuţiunea „a prinde *bîhă*" cuprinsă în proverbul: бъхъ не хваща, а не плаща = „nu tăgăduieşte, dar nici nu plăteşte" (Duvernois, Словарь болгарскаго языка, p. 182, 2478).

Al nostru *bîhă* să nu fie oare înrudit cu latinul vulgar b a f a sau b e f a , trecut la italieni în b e f f a , la proveņţali în b a f a , la francezi în b e f f e (Körting, *Roman. Wtb.*, 108), pretutindeni cu sensul de „nesocotire, batjoc, luare în rîs", care nu e prea departe de „déni"? În acest caz, finalul -f ă a devenit la români -hă într-un cuvînt disilabic cu iniţialul *b* întocmai ca în b u h ă = b u f ă , portugezul b u f o = spaniolul b u h o , unde tranziţiunea lui *f* în *h* nu este nici germanică la spanioli, după cum crede Diez *(Etym. Wtb.* II², 106), nici slavică la români, după cum afirmă Cihac (I, 30), ci prezintă pur şi simplu fenomenul disimilaţiunii prin guturalizarea uneia din cele două labiale: în latina clasică era b u b o , de unde rusticul b u f o este primul grad de disimilaţiune, iar ulteriorul provincial b u h o constituă un al doilea grad, acesta din urmă operat anume la spanioli şi la români, adecă în singurele dialecte neolatine în cari deopotrivă *b* şi *h* se încumetresc sistematiceşte în unele condiţiuni (v. *B*). Este de observat că şi în italiana s-a întîmplat o a doua disimilaţiune, de o altă natură, dar tot prin guturalizarea uneia din labiale: din b u f o — g u f o .

v. *Tăgadă*.

BÎHLÈSC. — v. *Bîhlit*.

BÎHLIRE. — v. *Bîhlit*.

BÎHLIT, -Ă, adj.; croupi, ranci. Sinonim cu s t ă t u t , cînd se vorbeşte despre apă, dar cu o nuanţă totodată de m u c e d sau r î n c e d . Fraza din I. Creangă: „Apa era *bîhlită* şi ne-am fi putut îmbolnăvi", d. Damé o traduce: „l'eau était croupie..."

Şezătoarea, 1893, p. 149: „*Bîhlit* = s t ă t u t , î n v e c h i t şi p u t u r o s , apă stătută într-un vas necurat".

Cuvîntul se aude numai în Moldova.

Cihac (II, 14) reproduce locuţiunea: „a mirosi a *bîhlit* = sentir le relent, corner", pentru a trage apoi concluziunea că *bîhlit* este bohemul

t u c h l y „qui sent le relent“ = rusul тухлый „pourri“ și că, deci, *bîhlit* vine din t î h l i t .

Dar în ce fel de limbă oare sonul *t* se identifică cu *b?*

Bîhlit este învederat o formă participială dintr-un verb b î h l e s c . Finalele verbale -l e s c și -n e s c uneori se confundă, ceea ce știe însuși Cihac, cînd reproduce alăturea (II, 44) varianturile fonetice s c o r m o n e s c și s c o r m o l e s c . Ei bine, verbul b î h n e s c există în faptă, după cum iarăși o știe însuși Cihac, care-l citează (II, 5): „b î h n e s c = devenir marécageux; b î h n i r e = croupissement de l'eau“; iar prin urmare forma participială *bîhlit* vine d-a dreptul din b î h l e s c = b î h n e s c . B î h l e s c = b î h n e s c nu poate fi altceva decît o derivațiune din b a h n ă , ca și „mocirlesc“ din „mocirlă“. Și tocmai analogia cu sinonimul m o c i r l e s c pare a fi concurs a preface pe b î h n i t în *bîhlit*. Apă *bîhlită* însemnează literalmente apă de b a h n ă „eau de marais, eau bourbeuse“.

v. *Bahnă*. — *Băhniș*.

BÎIGÀT s. **BUIGÀT** s. **BULGÀT**, **-Ă**, adj.; délirant, troublé, confus. Sinonim cu b î i g u i t .

Basmul ardelenesc *Doftorul Toderaș* (Reteganu, *Povești* II, p. 77): „Deci umbla ca *buigat* d e c a p prin cea pădure săcreată, ar fi voit să deie ceva bidiganie de el și să-l mănînce...“

D. Reteganu ne mai comunică din Ardeal următoarele exemple de întrebuințarea acestui cuvînt: „Bag-seama, e *buigat* ori ce-i cu el: i-o luat Dumnezeu mintea. Dar nu fi *buigat*, că nu-i așa. De cînd i-o murit muierea, îmblă tot *buigat*, sălecuțu de el.

De frigure zaci în pat,
De dragosti umbli *buigat*...“

Despre importanța acestei forme,

v. *Bîiguiesc*.

BÎIGUIALĂ s. **BUIGUIALĂ** s. **BULGUIALĂ** (plur *-eli)*, s.f.; délire, confusion trouble, radotement. Costinescu: „*Buiguială*, b u i g u i r e , b u i g u i t u r ă = vorbire într-aiurea“. Poienar-Aaron-Hill, la cuvîntul „délire“: „*bulguială* = aiurire, mișcare mare, turburare ce o ațiță în suflet patimele silnice“.

v. *Bîiguiesc*. — *Bîiguire*.

BÎIGUICIÙNE. — v. *Bîiguire*.

BÎIGUÌESC s. **BUIGUIÈSC** s. **BULGUIÈSC** *(bîiguit, buiguit, bulguit; bîiguire, buigure, bulguire)*, vb.; délirer, radoter, divaguer, extravaguer. Costinescu: „A *buigui* = a vorbi într-aiurea, a aiuri, a spune lucruri extravagante, fără nici un înțeles“.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Lament. Jerem.* III, 20:

„... și va *buĭugui* бѹюгѹи asupra mea sufletul mieu“	„... et r e c o l e t super me anima mea...“

grecește: „καὶ καταδολεσχήσει ἐπ' ἐμὲ ἡ ψυχή μον...“

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1681, oct. 22, f. 76 b: „casele şi zidĭurile schimbate, şi oamenii schimbaţ, âĭ părĭa că doarâ v i s a d z ă saŭ *buĭguĭaşte*...“

Ibid., noemvr. 24, f. 154 a: „şi l-au învăţat să creadzâ întru Hristos, şi să nu maĭ dzâcâ că-ĭ nărocŭ şi cĭalĭa ce-a să paţâ omulŭ, cumŭ *buĭguĭa* întâĭ, ce să creadzâ în adevăratulŭ Dumnedzău...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., f. 80): „pînă într-atîta pre muritori *buigueşti*, î m b e ţ i şi n e b u n e ş t i , cît şi spre tabăra adevărului desfrînate oştile nebunelor sale socotéle a-ş slobozi nu să ruşiniază...“

Ibid., f. 200: „cînd capul să ameţiaşte, picioarele dovedesc; şi cînd mădularile *buiguiesc*, lipsa crierilor arată...“

Cantemir, *Chron.* II, p. 348: „şi altele cîte *buiguiaşte*, tuturor sînt ştiute; ce aceste cît de crude m i n c i u n i să fie, din istoriia trecută s-au dovedit...“

C. Stamati, *Muza* I, p. 136:

„Goală au încungiurat
Ca o furie din iad
Focuşorul ce ardea,
Pe Scaraoschi chemînd,
Şi vorbe diavoleşti
Bîiguind din dinţi scrîşca,
Din ochi scîntei slobozea...“

Cîntec din Moldova:

„De urît zac pe picioare
Şi nici capul nu mă doare,
Bîiguiesc ca de lungoare...“

(*Şezătoarea*, 1892, p. 50)

Se întrebuinţează şi sub forma reflexivă.

Mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, na văznesenie, f. 72 b: „cereştile a celorŭ fără trupŭ şiraguri, de minune înspaĭmându-sâ, s ă *buĭguĭa* miraţŭ şi de tremurŭ cuprinşŭ...“

Ibid., mai 21, f. 43 b, *Esai.* LX, 5:

„... şi te veĭ tĭeme şi te veĭ *buĭgui* cu inema...“ | „... et timebis, et stupebis corde...“

greceşte: „καὶ ἐκστήσῃ τῇ καρδίᾳ...“

Lex. Bud.: „m ă *buiguiesc* d e c a p = deliro, in phantasiam incurro“.

Forma *bulguiesc* e foarte răspîndită în viul grai: o cunosc atît Laurian-Massim *(Gloss.*, 103), cum şi Cihac (II, 32), care indică cîtetrele varianturile fonetice: *buiguiesc*, *bîiguiesc*, *bulguiesc*. La Sava Bărcianu nici nu există altă formă decît *bulguiesc* „betäubt sein, irrereden, phantasiren“; de asemenea la Poienar-Aaron-Hill, la cuvîntul „délirer“: „a *bulgui* = a se afla în mare mişcare sau turburare dinlăuntru“; iar la Budai-Deleanu *(Dicţ.*, ms. în Muz. ist. din Buc.): „*buiguiesc*, *bulguiesc*“. Faţă cu cele trei varianturi, este învederat că cuvîntul n-are a face cu slavicul ѕѣй „insipidus, temerarius, crudelis, petulans“, căci de acolo nu se poate explica nici *ă* în *băiguiesc*, nici *l* în *bulguiesc*; dar nici cu latinul „v a g o r , quia tunc divagatur mens“ *(Lex. Bud.)* iarăşi n-are a face, căci de acolo nu se poate explica *i* în *băiguiesc*, nici *l* în *bulguiesc*.

Sub raportul vocalismului, *u* după *b* fiind o labializare din *ă*, iar sub raportul consonantismului un *i* corelativ unui *l* fiind o muiare din acesta, prototipul românesc comun pentru cele trei varianturi trebui să fie: b ă l g u i e s c . În acest prototip sufixul verbal cel totdauna denominativ -u i e s c arată că tulpina cuvîntului este o formă nominală b ă l g, pentru care noi nu găsim o origine mai potrivită decît latinul v a l g u s .

Neștiind ca ce fel de nuanță de sens va fi avut v a l g u s în latinitatea rustică, sîntem siliți a lua ca punct de plecare clasicitatea. Lătinește v a l g u s însemna „oblique, de biais, de travers", de unde și adverbul v a l g i t e r la Petroniu în „commovebat valgiter labia" = „strîmba gura", „*bîlguia* din buze". Acest sens general se constată de Nonius: „v a l g u m est proprie i n t o r t u m " (ap. Corssen, *Ueb. Aussprache*, I², 544). Se pare că la vechii romani v a l g u s se aplica foarte des la buze, căci, afară de textul de mai sus din Petroniu, iată un altul din Plaut *(Mil. glor.* II, 1, 15):

„Itaque hic meretrices labiis dum ductant eum,
Majorem partem videas v a l g i s s a v i i s ..."

Această aplicațiune a lui v a l g u s la gură a supraviețuit aproape singură în medio-latina, judecînd după următoarele texturi din Du Cange:

„...mille v a l g i a et contorsiones l a b i o r u m ";

„V a l g i a pro retorsione l a b i o r u m quam facimus quando deridemus aliquem...";

„V a l g i a r e , v a l g i r e , l a b i a habere extrorsum prominentia...".

În fine, într-un glosar medieval latino-francez: „v a l g i a , moè", adecă francezul modern „moue", care însemnează gură strîmbă „scălîmbătură, strîmbare din gură pentru a-și bate joc sau spre a-și arăta nemulțumirea" (Poienar-Aaron-Hill).

Față cu aceste texturi este anevoie de a nu recunoaște identitatea cea fundamentală de sens între latinul v a l g u s și românul b ă l g -: de la o extravagantă strîmbare curat materială din buze, graiul românesc **n**-a făcut decît a trece în sfera morală la *bîiguire* d i n g u r ă = „parler de travers", „valgiter loqui". De la *bîiguiesc* d i n g u r ă s-a operat apoi d-a dreptul tranziținea logică la „mă *bîiguiesc* d e c a p ", „b î i g u i t d e m i n t e ", „b î i g u i t d e f i r e " și alte locuțiuni, cari ne întîmpină în vechile texturi.

Afară de v a l g u s , păstrat în denominativul b ă l g u i e s c , românii cată să mai fi moștenit din latina și o formă vulgară participială v a l g a t u s , de unde ardeleanul b ă i g a t = b ă l g a t , despre care se vorbește la locul său.

v. *Bîigat.* — [1,2] *Bîiguit.* — *Bîiguire...*

BÎIGUÌRE s. **BUIGUÌRE** s. **BULGUÌRE** (plur. *bîiguiri*, *buiguiri*, *bulguiri)*, s.f.; l'infin. de b î i g u i e s c pris comme substantif: délire, extase, trouble, divagation. Sinonim cu substantivul b î i g u i t și cu b î i g u i c i u n e .

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1681, sept. 28, f. 34 b: „acélĭa č-au vădzut Ieremiĭa în *buĭguire*..."

Ibid., noemvr. 23, f. 149 a: „nu în v i s ŭ , ce în *buĭguire* să vădzu
616 la scaunŭ de ğudeţŭ ședzând..."

Ibid., oct. 16, f. 68 b: „o femĭac de cinste, luminatâ cu duhulŭ luĭ Dumnedzău, fu în *buĭguire* de i s t â p l e n i e ...“, unde „istâplenie“ este paleoslavicul истѫплѣниѥ „extase“.

Ibid., noemvr. 4, f. 106 a: „*buĭguire* m-au lovitŭ astădz, nu-ĭ ačasta cetatĭa, m-am r ă t ă c i t ŭ ...“; și mai jos: „cercâ și n-aflâ pre nime cunoscutŭ, și ĭarăș dzâsâ: blagoslovit Dumnedzău, mare *buĭguire* m-au lovitŭ...“; și apoi: „aicĭa voĭ să ședz până cândŭ Dumnedzău va rădica de pre mine b u ĭ g u i c ĭ u n ĭ a ...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., f. 98): „Comedie ca aceasta și *buiguire* într-acesta chip, din gura papagaii în mințile tuturor dihaniilor răvărsindu-să...“

Ibid., f. 202: „Deci vrăjitorii jertfa priimind, descîntecul *buiguirii* le citiră...“

Sava Bărcianu: „*Bulguire* = das Irrereden, Phantasiren“.

v. *Bîiguiesc.*

[1]**BÎIGUÌT** s. **BUIGUÌT** s. **BULGUÌT,** le part. passé de b î i g u i e s c pris comme substantif: délire, extase. Sinonim cu b î i g u i r e și cu b î i g u i c i u n e .

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1681, oct. 26, f. 88 b: „Acĭastĭa le adeveriĭa acelŭ svințitŭ Illustrie, că le-au vădzutŭ a v i d o m â au în *buĭguit*...“

Ibid., ghen. 20, f. 270 a: „și trecândŭ 2 dzâle, să războli Petrŭ acesta Patrichie și cădzu în *buĭguit*, și să vădzu unde-ĭ ĭau sama de păcate...“

v. *Bîiguiesc.*

[2]**BÎIGUÌT** s. **BUIGUÌT** s. **BULGUÌT,-Ă,** le part passé de b î i g u i e s c pris comme adjectif: délirant, confus, troublé. Sinonim cu b î i g a t .

Miron Costin, *Letop.* I, p. 354: „(Ștefăniță-vodă) n-au ascultat, și adăogăndu-se boala, și ales toamna fiind, așa de greu l-au cuprins herbinteala, căt până la Tighinea au stătut f r ă n i t i c , adecă *buiguit* d e h i r e ...“

Nic. Costin, *Letop.* I, p. 65 (cfr. p. 9): „toate celelalte basne, căte unii au însămnat de tine den neștiință rătăciți, alții den zavistie care în lume din neamuri n-au lipsit niciodată, alții den *buiguite* s c o r n i t u r i și d e ș e r t e ...“

Mitropolitul Dosoftei, *Synaxar*, 1681, oct. 5, f. 45 b: „ș-aŭ eșitu-ș din sâmțâre și ședĭa *buĭguitŭ*, cu ochiĭ stlăpițŭ în susŭ la podul casiĭ și mișcăluindŭ cu budzele șoptâ ne-nțăleasâ și ne-ncheĭatâ...“

Același, *Psaltire*, 1673, ps. CXV:

„Ce eŭ, *buĭguitŭ* d e m i n t e,
Dzâșŭ de totŭ omulŭ că minte...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., f. 99): „Iară tu frate, împedecat de bătrînéțe și *buiguit* de căruntéțe fiind, pre prorocul ce nu-i știi știința, locul și țara, vii să-i încarci asupră-i ocara...“

Ibid., f. 100: „În care vréme pardosul vărgat și rîsul cu negru picat, cu alalți ai lor depreună, cel de demult în inimile sale ascuns vicleșug ce avea, la ivală și într-a tuturor privală a-l scoate începură, și ca cum de urgiia pizmei nebuniți și *buiguiți* ar fi fost fără nici o rușine...“

I. Slavici, *Novele*, p. 63: „Ceasurile treceau, şi în trecerea lor ea tot mai mult se a m e ţ e a, încît, sosind ziua de sîmbătă, ea umbla *buiguită*, fără de a-şi mai putea da samă despre vreun gînd hotărît...“

v. *Bîiguiesc.* — *Bîigat.*

BÎIGUITÒR s. **BUIGUITÒR** s. **BULGUITÒR, -OARE**, subst. et adj.; extravagant, confus, fantasque. Acela sau aceea care b î i g u i e ş t e. Poienar-Aaron-Hill la cuvîntul „délirant“: „*bulguitor* = care vorbeşte aiurea“.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 341: „Mihnea-vodă, domnul muntenesc, om fără de nice o frică de Dumnezeu, fără de nice un temeiu, direpţ f a n t a s t i c, adecă *buiguitoriu* în g ă n d u r i...“

Cantemir, *Chron.* II, 177: „unii *buiguitori*, carii pentru începătura neamului moldovenesc cu b a s n e au muruit hîrtiia...“

Acelaşi, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., f. 99): „numai pre cît a mia proastă şi acmu de bătrînă *buiguitoare* socotială iaste...“

Doină din Banat:

„Busuioc chitat ca noru,
Mă mîncaşi, mîndro, cu doru;
Dar nu-i dor ca dorurile,
Ce e dor *bulguitor*,
Că tresar noaptea din somn;
Dau cu mîna după tine:
Dau de păreţi, vai de mine!
Sărutai şi perina,
Gîndind că eşti dumneata...“

(Hodoş, *Pocz. pop.*, 162)

v. *Bîiguiesc.*

BÎIGUITÙRĂ s. **BUIGUITÙRĂ** s. **BULGUITÙRĂ** (plur. *-uri*), s.f.; trouble, radotement, balbutiement. Sinonim cu b î i g u i a l ă, cu b î i g u i r e, cu b î i g u i c i u n e, dar exprimînd în specie o stare măruntă frecuentativă.

Cantemir, *Chron.* II, p. 356: „Aşea b a s n e şi b l o j e r i t u r i şi *buiguituri* sînt, cîte cătră aceste Simeon Măzacul prepune şi adaoge...“

Acelaşi, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., f. 263): „Şoimul după ce prin multă vréme nu cu puţină dosadă b o l b ă i t u r i şi *buiguituri* ca aceasta de la Hameleon ascultînd, mai mult a-l mai răbda nu putu...“

Ibid., f. 79: „Cucunozul acéstia toate în loc de basnă şi în *buiguituri* d e b ă t r î n é ţ e le lua...“

v. *Bîiguiesc.*

BÎJA! interj.; t. enfantin: avis de prendre garde à quelque chose qui brûle. „*Bîja* se zice la copii cînd se apropie de ceva ferbinte“ (Pr. T. Petricu, Vaslui, c. Micleşti). Pare a fi o simplă onomatopeie a b î z ă i r i i focului: b î j cu amplificativul *-a*.

v. *Bîca.* — *Bîzîiesc.*

BÎJBÎC s. **BOJBÎC** (plur. *bîjbîci, bojbîci)*, s.m.; celui qui s'exprime difficilement, qui n'a pas les mots à sa disposition. Acela care vorbește dibuind cuvintele sau pe pipăite. Deși cunoaștem numai forma masculină, totuși credem că se poate zice și la feminin: b î j b î c ă sau b o j b î c ă. Derivă din tulpina verbului b î j b î i e s c, dar nu prin sufixul -a c, ci prin imitațiunea finalului din onomatopoeticul „bîldîbîc" pentru a da astfel termenului o nuanță mai comică. *Bîjbîcul* nu e acela care b î l b î i e ș t e sau care g î n g ă v e ș t e, ci acela care niciodată nu nimerește cuvintele cele proprii pentru a exprime o idee, și de aceea vorbește încurcat și lungește vorba, ca doară-doară să le brodească. Exemplu: prietenul meu e așa de *bîjbîc*, încît trece un ceas pînă ce-mi spune ceea ce i se-nvîrtește pe limbă.

v. *Bîjbîiesc.* — *Bîldîbîc.*

BÎJBÎIALĂ s. **BOJBĂIALĂ** (plur. *bîjbîieli, bojbăieli)*, s.f.; marche à tâtons mouvement dans l'obscurité en cherchant quelque chose. „*Bojbăială* b o j b ă i r e, căutare a ceva prin întunerec, pe pipăite, fără a vedea" (Costinescu). Toată noaptea auzeam un fel de *bîjbîială* în odaia de alături. E sinonim cu b î j b î i t, b î j b î i r e, b î j b î i t u r ă, dar arătînd o stare mai prelungită.

v. *Bîjbîiesc.*

BÎJBÎIÈSC s. **BOJBĂIÈSC** *(bîjbîit, bojbăit; bîjbîire, bojbăire)*, vb.; 1. tâtonner, chercher à tâtons, aller à tâtons, se mouvoir dans l'obscurité en cherchant quelque chose; 2. avoir la difficulté de s'exprimer, chercher et ne pas trouver facilement les mots en parlant.

În p r i m u l s e n s :

Costinescu: „A *bojbăi* = a căuta ceva prin întunerec, a dibui cu ochii închiși în cale".

Balada *Corbea:*

„Aicea cînd am întrat,
Ce-am văzut cînd m-am uitat?
Bîjbăiau șerpoaicele
Și erau ca acele,
Broaștele ca nucile,
Năpîrci ca undrelele..."

(G.D.T., *Poez. pop.*, 518)

Basmul din Bucovina *Cei trei tîlhari* (Sbiera, *Povești*, p. 272): „își legă ochii bine cu un tulpan și începu a *bojbăi* ca prostul prin casă ca să pună mîna pe unul dintr-înșii..."

I. Creangă, *Povești* I, p. 267: „Păsărilă atunci se lățește cît ce poate, începe a *bojbăi* prin toate buruienele..."

Th. Speranția, *Țiganul la fugă:*

„Un țigan întrase noaptea
Într-o curte undeva,
Ca să cumpere, se vede,
O găin', un pui, ceva;
Și umblînd el pe-ntunerec,

Bîjbîind încetinel,
Hop că omul cel cu casa
Dă dodată peste el..."

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 33: „...închise cărțile și se duse în dormitor. Era întuneric și cam frig acolo. *Bîjbîind*, merse la patul lui..."

Ibid., p. 55: „Unii spun c-au văzut un om umblînd încet pe dealuri, uitîndu-se pe jos, *bîjbîind* prin buruieni și răspunzînd trist cui îl întreba ce caută..."

Ibid., p. 133: „Pîrvu stete puțin în întuneric și ascultă, stăpînindu-și răsuflarea. Apoi ieși iar în tindă, călcînd rar pe vîrful degetelor, *bîjbîi* în ungher sub rîșniță, găsi toporul..."

Nu numai omul *bîjbîiește*, ci se poate zice tot așa de bine că: *bîjbîiesc* șoarecii, *bîjbîiesc* furnicile etc.

Avînd două forme: *bîjbîiesc (=bîjbăiesc)* și *bojbăiesc*, e evident că cea mai veche este *bîjbîiesc*, scăzută apoi la *bojbăiesc*, adecă din *ă* sau *î* la *o* sau *u*, printr-o acomodațiune de labializare cu învecinatul *b*, întocmai ca în „buiguiesc" din „bîiguiesc", „buimac" din „băimac", „bucsit" din „bîcsit", „budui" din „bădui", „bobîrnac" din „băbîrnac", „bobău" sau „bobou" din băbău" etc.

După Cihac (II, 15) *bîjbîiesc* este același cuvînt ca b î z î i e s c și însemnează: „bourdonner, chuchoter, murmurer, grommeler, agacer, irriter, piquer au figuré, fouiller, fureter", adecă are vro nouă sensuri, dintre cari nici unul nu se potrivește pe deplin. E păcat că d. Damé *(Dict. roumain*, p. 113 și 147), luîndu-se după Cihac, traduce și el pe *bîjbîiesc* prin „bourdonner, fourmiller, grouiller", deși — printr-o ciudată neconsecință — sub forma *bojbăiesc* el dă numai sensul cel adevărat: „chercher â tâtons, tâtonner". Cihac citează numai două texturi: unul din I. Creangă: „*bojbăind* prin toate buruienele", pe care noi îl dăm mai sus pe de-ntregul, și altul din Alexandri: „cînd auzi dracii șoptind și prin oală *bojbăind*", în cari amîndouă este numai și numai sensul de „tâtonner, chercher à tâtons". Și toate astea Cihac le face pentru a ajunge cu orice preț la polonul b z i k a ć, la maghiarul b i z g a t, la germanul b i e s e n, cari nici ele n-au a face unul cu altul. *Bîjbîiesc* n-are românește decît sensul general de a căuta fără a nemeri, de unde apoi două accepțiuni derivate:

1. a căuta fără a nemeri u m b l î n d, la G. Baronzi *(Limba română*, p. 100): „A *bisbăi* = a umbla rasnă, rôder, errer";

2. a căuta fără a nemeri v o r b i n d, de unde s-a născut interesantul substantiv „b o j b î c = om ce vorbește rău, *bojbăiește;* se zice mai cu samă despre dascăl" *(Șezătoarea*, 1893, p. 150).

Cu a doua accepțiune, *bîjbîiesc* se apropie de italianul b i s b i g l i a r e „murmurer, chuchoter, rendre un bruit sourd et confus". Să nu uităm că sub raportul morfologic sufixul verbal românesc -ă i r e are întocmai aceeași funcțiune deminutivo-frecuentativă ca italienește sufixul verbal -i g l i a r e (v. *-ăiesc)*, astfel că rămîn față-n față tulpinele b ă j b- (b î ș b-) = b i s b-.

Italianul b i s b i g l i a r e este generalmente privit ca o onomatopeie (Littré, v. *Bisbille)*. Fie! Onomatopee în acest caz este și românul *bîjbîiesc*. Important e că această onomatopee b i s b, întrucît ea nu se găsește la slavi, la germani și la alte neamuri, este un element co-
620 comun româno-italic.

Dar să fie oare în adevăr o onomatopee? sau nu cumva va fi avînd numai o aparență onomatopoetică prin reduplicarea lui b i?

Mai întîi, cată să despărțim pe italianul b i s b i g l i a r e de sinonimul „pispissare“ sau „pispigliare“, care acela poate să fie o adevărată onomatopee, fără ca să fie neapărat onomatopoetic și b i s b i g l i a r e.

În dialectul venețian „a șovăi, a umbla într-un mod nesigur, a fi nehotărît, a zăbăvi în mers sau în vorbă“ se zice b i b i a r: „bibiar in t'un logo = fermarsi oziosamente in un luogo, senza saperne uscire“ (Boerio, *Diz. Venez.*, p. 79), adecă ceva foarte aproape de *bîjbîiesc*. În acest b i b i a r s-a recunoscut latinul b i v i u m „chemin croisé“, fiindcă un om se oprește pe gînduri nehotărît cînd dă peste o răscruce: „b i b i a r = gleichsam zweifelnd am Scheidewege stehen“ (Körting, *Roman. Wtb.*, p. 121). Latinul b i v i u m însă, conservat în limba clasică, se știe că este o formă asimilativă din b i s v i u m (= b i s + v i a), care putea să se fi păstrat pe alocuri în latinitatea cea rustică și care, în orice caz, e mai sigur decît b i s-v i d u t a, de unde se trage francezul „bévue“ (Körting, *Wtb.*, 121).

Dacă venețianul b i b i a r vine din latinul b i v i u m, atunci italianul b i s b i g l i a r e, dempreună cu românul *bîjbîiesc*, poate să se urce la prototipul latin b i s v i u m. Numai prin trecerea mijlociului *v* în *b* cuvîntul va fi căpătat apoi un aer de onomatopee.

Cît se atinge de consonantismul formei române, apoi în organicul b î s b ă i e s c a trebuit fiziologicește ca *s* naintea lui *b* să treacă în *z:* b î z b ă i e s c (Miklosich, *Lautl. d. rumun. Dialect., Conson.* II, p. 86), iar ulterioara trecere a lui *z* în *j* (ž) este aci mai legitimă decît în „mijloc = mizloc“.

Așadară, fie ca onomatopee, fie ca derivațiune din b i s v i u m, *bîjbîiesc* este la români un rest din latinitatea cea rustică.

v. *Bîiguiesc.* — *Bîjbîc.*

BÎJBÎÎRE s. **BOJBĂÎRE**, l'infin. de b î j b î i e s c pris comme substantif: action de marcher à tâtons, difficulté de trouver les mots en parlant.

v. *Bîjbîiesc.* — *Bîjbîială.*

[1]BÎJBÎÎT s. **BOJBĂÎT, -Ă,** le part. passé de b î j b î i e s c pris comme adjectif: tâtonné, cherché à tâtons.

v. *Bîjbîiesc.*

[2]BÎJBÎÎT s. **BOJBĂÎT**, le part. passé de b î j b î i e s c pris comme substantif: tâtonnement.

v. *Bîjbîiesc.* — *Bîjbîială.*

BÎJBÎITÒR s. **BOJBĂITÒR, -OARE**, subst. et adj.; celui ou celle qui tâtonne, qui marche dans l'obscurité en cherchant quelque chose. Care b î j b î i e ș t e. Nu e sinonim cu b î j b î c, care se aplică numai la vorbirea cea încurcată prin căutarea cuvintelor.

v. *Bîjbîiesc.* — *Bîjbîc.*

BÎJBÎITÚRĂ s. BOJBĂITÚRĂ, s.f.: tâtonnement. Între sinonimii b î j b i i a l ă. b î j b i i r e și b î j b i i t. *bîjbîitură* exprimă cea mai scurtă durată și cea mai puțină intensitate, cu o nuanță totodată de dispreț.

v. *Bîjbîiesc.* — *Bîjbîială.*

BÎLBÎI.
BÎLBÎIÀRE.
BÎLBÎIÀT. } — v. *Bîlbîiesc.*

BÎLBÎIÈSC *(bîlbîit, bîlbîire)* s. BÎLBÎI *(bîlbîiat, bîlbîiare)*, vb.; balbutier, bégayer, bredouiller. A g î n g ă n i. A vorbi p e l t i c. A vorbi c e p e l e a g. A se î n c u r c a în vorbire. „A pronunța rău ca copiii ce abia învață a vorbi" (Laurian-Massim).

Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „își iau căciula or pălăria din cap, fac trei cruci, *bîlbîiesc* cîteva cuvinte dă rugăciune și apăi iar o așază pă cap..."

Ibid., p. 110: „Ferească sfîntu! *bîlbîi* rumânu..."

Ion Ghica, *Scrisoarea XIV:* „*Bîlbîia* zapciul somnoros și speriat, nu știa unde să se ascunză de frică..."

Pe cît timp în limba latină există absolut cu același sens b a l b u s și b a l b u t i r e, este mai mult decît curioasă încăpățînarea lui Cihac (II, 7) de a slaviza cu orice preț pe românul *bîlbîiesc* trăgîndu-l din paleoslavicul БЪБАІѪ „blaesum esse" și din diferite forme neoslavice, cari toate sînt foneticește mai depărtate decît cea latină, de unde *bîlbîiesc* vine d-a dreptul prin sufixul nostru cel onomatopoetic -ă i e s c. Cihac nu uită sinonimul b ă l b u ț e s c, aproape identic cu latinul b a l b u t i o, dar contestă pur și simplu întrebuințarea lui în popor, deși această întrebuințare este foarte reală la românii din Ardeal. Apoi pe cellalt sinonim de aceeași origine: b o l b o r o s e s c, asupra căruia noi vom vorbi pe larg la locul său, Cihac (II, 21) îl trage iarăși de la slavi, dar de astă dată nu din БЪБАІѪ, pe care-l înlocuiește prin bulgarul brŭborĭ. Este învederat că *bîlbîiesc*, b ă l b u ț e s c și b o l b o r o s e s c, către cari se mai adaogă b ă l b u t, b ă l b u t e z, b ă l b o s, toate necunoscute lui Cihac, formează la români o singură familie lexică, ai căriia membri nu se pot dezbina unii de alții și nu pot fi despărțiți de latinul b a l b u s. Întrucît acest b a l b u s reprezintă el însuși o tulpină onomatopoetică indo-europee, din care derivă de asemenea sanscritul b a r b a r a s și grecul βάρβαρος (Curtius, *Griech. Etym.*[5], 290; Corssen, *Krit. Beiträge*, 385), tot pînă acolo se urcă și unele din formațiunile slavice cele citate de Cihac, nu toate însă, căci dînsul după obicei grămădește și aci sub o singură rubrică o *mulțime* de lucruri disparate; dar pentru români în specie, în orice caz, este importantă numai filiațiunea cea directă, care ne duce la latinul b a l b u s, iar nicidecum la filiațiunile cele laterale antelatine. A procede ca Cihac, este ca și cînd ar susține cineva că românul „ochi" nu vine din latinul „oculus", ci din slavicul „oko". Negreșit, nemine nu se îndoiește că cuvîntul slavic și cuvîntul latin sînt frați din punctul de vedere cel indo-europeu; însă cuvîntul românesc în parte n-are nevoie de a urmări
 acea frăție, mulțumindu-se cu sorgintea cea imediată latină.

Cei mai mulţi verbi cu -ă i e s c pot fi scurtaţi în -î i pentru a da tulpinei o nuanţă mai energică, trecînd astfel din a patra în prima conjugaţiune:

bîzîiesc — bîzîi
ghiorăiesc — ghiòrăi
scîrţîiesc — scîrţîi
fîlfîiesc — fîlfîi
gîfîiesc — gîfîi
pipăiesc — pìpăi
zbîrnîiesc — zbîrnîi etc.

Tot aşa în loc de *bîlbîiesc* o formă mai energică este *bîlbîi.*

La Cantemir însă, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., f. 124): „la vîrstă brudie, la limbă b î l b ă e, jigăniuţa aceasta tuturor în ştire a fi să cade...", b î l b î i este un adjectiv cu sensul de b î l b î i t.

v. *-ăiesc.* — *Bîlbîilă.* — [1, 2, 3]*Bîlbîit...*

BÎLBÎILĂ, s.m.; type de bègue, type de bredouilleur. La Cihac: „*bîlbîilă*, bègue, bredouilleur", ceea ce se exprimă prin simplul b î l b î i t, pe cînd *bîlbîilă* se formează din b î l b î i e s c cu acel sufix -i l ă, care dă totdauna noţiunii cuprinse în tulpina cuvîntului o nuanţă de ceva tipic sau legendar. Tocmai de aceea formaţiunile cu -i l ă n-au plural.

Un *bîlbîilă* este nu numai un b î l b î i t, ci anume un bîlbîit cunoscut tuturora, devenit aşa-zicînd proverbial, după cum un „surzilă", chiar la Cihac (I, 271), este nu numai „sourd", ci „sourdaud". *Bîlbîilă* se deosebeşte dară atît de b î l b î i t, precum şi de b î l b î i t o r, b ă l b o s, b ă l b u t.

v. *Bîlbîiesc.* — *-ilă.*

BÎLBÎIRE (plur. *bîlbîiri*), s.f.; l'infin. de b î l b î i e s c pris comme substantif: action de bégayer, bégaiement. Fapta de a b î l b î i. Sinonim cu b î l b î i a l ă, b î l b î i t u r ă şi cu substantivul b î l b î i t.

v. *Bîlbîiesc.*

[1]**BÎLBÎIT, -Ă,** adj.; qui bégaie, qui bredouille. Se întrebuinţează mai mult substantival. Versul din Eminescu:

„*Bîlbîiţi* cu gura strîmbă..."

e tradus de d. Damé: „des b r e d o u i l l e u r s à la bouche torse."

v. *Bîlbîilă.* — *Bîlbîitor.*

[2]**BÎLBÎIT,** s.n.; bégaiement, bredouillement. *Bîlbîitul* unui copil. *Bîlbîitul* unui străin, care n-a învăţat încă limba ţărei.

v. *Bîlbîire.*

[3]**BÎLBÎÎT,** adv.; en bredouillant, en bégayant. C e p e l e a g. P e l t i c. B ă l b u ţ e ş t e.

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 19: „bietul preot nu că nu știa că sitească; vorbea cam *bîlbîit* și se temea să nu rîză lumea de el...“

v. *Bîlbîiesc*. — *Cepeleag*.

BÎLBÎITÓR, -OARE, subst. et adj.; qui bégaie, qui bredouille. Sinonim cu adjectivul b î l b î i t.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 316): „Acmu în vîrsta caria mă aflu, nu numai a grăi, ci nici a asculta cuvinte *bălbăitoare* nu priimesc...“

v. [1]*Bîlbîit*.

BÎLBÎITÚRĂ (plur. *bîlbîituri*), s.f.; bredouillement, bégaiement. Sinonim cu b î l b î i a l ă, dar cu o nuanță deminutivală.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 263): „prin multă vréme nu cu puțină dosadă *bălbăeturi* și b u i g u i t u r i ca aceasta de la Hameleon ascultînd, mai mult a-l mai răbda nu putu...“

v. *Bîlbîiesc*. — *Bîlbîială*. — *-ură*.

[1]**BÎLC** (plur. *bîlcuri*), s.n.; **BÎLCĂ, BĂUCĂ** (plur. *bîlce, băuce*), s.f.; vallée étroite et marécageuse dans les montagnes. Se apropie prin sens de v ă g ă u n ă, dar într-o regiune muntoasă sau păduroasă și într-un loc mocirlos. Cihac (II, 714) traduce pe *bîlc* prin „flaque, mare“, fără altă lămurire, numai pentru a-l putea înrudi astfel cu albanezul p e l k „flaque, étang“, cu turcul b a l ĕ y k și cu maghiarul b a l k á n y „marais“, cari nici ele nu se înrudesc unul cu altul și dintre cari, după cum vom vedea mai jos, numai termenul cel unguresc are a face cu românul *bîlc;* apoi tot de acolo Cihac trage numile proprii personale și topice B ă l c e s c u și B ă l c e ș t i, cari derivă învederat prin sufixul patronimic -e s c u din numele propriu B a l c (v. [2]*Bale*), cu totul de o altă origine.

Hotărnicia moldovenească din 1644 (*A.I.R.* I, p. 87): „...culmea dealului Bănilă până într-un ștejar unde am aflat boorul vechiu și de acolo tot culmea în jos păn-tr-un plop întru carele am aflat boorul vechiu și păn în *bălcul* lui Balhic, și apucă chičorul din mijloc și pogoară în gura părăului răchiții...“

Într-o urare de c o l ă c ă r i e din districtul Suceava:

„A trimis carăle în jos la Hîrlău
Și au fost drumul rău:
Au fost drumul grunzuros
Și au picat buțile din car jos,
Și au umplut fundurile
Unghiurile,
Și doagele
Preloagele,
Și cercurile
Bîlcurile;
Au rămas o buticică oloagă
Dintr-un fund și o doagă...“

(*Șezătoarea*, 1892, p. 38)

Într-o povestire țărănească tot de acolo *(ibid.*, 1895, p. 112): „Ion Ungureanu, tatăl lui Gheorghe Ungureanu, săpînd nu demult în d î m b u l de la Gheorghe Suliță, ca să astupe un *bîlc*, a dat peste o groapă arsă...“, unde editorul explică în parentezi pe *bîlc* prin l a c.

Forma feminină *bîlcă* ne întîmpină în terminologia topică a unor localități (I. Ionescu, *Agricultura din Putna*, p. 471); iar forma *băucă* se aude în grai la munteni tocmai cu sensul de mai sus al lui *bîlc*.

„Cuvîntul *băucă*, pronunțat și *beucă*, însemnează în regiunea Muscelului o adîncătură strîmtă între dealuri acoperite cu păduri, totdauna cu sensul de loc rău; de ex.: a dat în *băucă*, a întrat în *băucă*, se zice vorbindu-se de un om care a condus căruța într-o astfel de văgăună“ (prof. M. Vlădescu).

Cu același sens noi am auzit *băucă* în districtul Olt.

Românul *bîlc*, *bîlcă*, *băucă* este învederat același cuvînt cu ruteanul b a l k a, балка „vallon“, „Niederung, Thal in der Steppe“ (Želechowski, *Ruth. Wtb.* I, 11). Cuvîntul există și-n unele dialecte ruseşti cu sensul de „văgăună într-o pădure“: „балка = оврагъ въ лѣсу“ (Опытъ областнаго словаря, 1852, p. 6), iar masculinul b a l k a n, балканъ, însemnează acolo o vălcică așezată la mijloc între un deal și o pădure *(Ibid.)*. Să observăm că și la români amplificatul b ă l c a n este un nume de munte în Gorj, al unui alt munte în Vîlcea, al unui sat în Neamț. După Szinnyei (ap. Gr. Moldovan, *Ungaria*, 1893, p. 286) de la români au luat ungurii cuvîntul b a l k a n y sau b a l k á n „mocirlă, loc apătos care în vreme ploioasă e ca un lac“, provincialism întrebuințat numai în părțile Ungariei cele învecinate cu elementul românesc.

Se naște acum întrebarea: oare românii au luat pe *bîlc (bîlcă, băucă)* de la ruteni? sau nu cumva viceversa?

Matzenauer *(Cizí slova*, p. 103) constată că ruteanul b a l k a „vallis angusta“ nu e de loc slavic, ci cu certitudine străin: „bez pochyby cizí“. Nici românesc însă, adecă romanic sau tracic, el nu este, ci cată să fie și la noi un termen împrumutat. Considerînd teritoriul pe care se aude această vorbă, teritoriu ocupat întreg într-o epocă din veacul de mijloc de către neamuri turanice, mai ales de pecenegi și apoi de cumani, ni se pare a fi mai mult decît probabil că românii, ca și rutenii, l-au căpătat dopotrivă d-a dreptul de la vreo semințe turcă; și atunci ni se explică în același timp termenul orografic B a l c a n din Bulgaria, care nici antic nu este, nici slavic, fiind curat turcesc: „Der Name B a l k a n ist türkisch und bezeichnet einfach ein Gebirge“. Acest pasagiu din Jireček *(Gesch. d. Bulg.*, 6*)* trebui rectificat întrucîtva. Turcește b a l q a n însemnează nu un munte în genere, ci în specie: „chaine de montagnes escarpées“, iar b a l q a n l y k „pays couvert de montagnes escarpées et boisées“ (Barbier de Meynard). Sensul fundamental al tulpinei b a l c este „rîpă“, de unde apoi într-un mod firesc s-au desfășurat atît sensul de „vale între munți“ sau „vale între păduri“, precum și acela de „loc acoperit cu munți și păduri rîpoase“.

În forma *băucă* = *bîlcă* este interesantă trecerea lui *l* în *ŭ (w)*, un caz foarte rar în fonetica română, dar nu fără exemple, bunăoară „piuă = lat. pila.“

Deminutivul de la *bîlcă* este b ă l c u ț ă, după cum se numește o localitate în Putna; iar din masculinul *bîlc* se formează augmentati- 625

vul b ă l c o i, numele unei insule dunărene in dreptul Calafatului (Frunzescu).
v. [1]*Coman.*

[2]BÎLC, n. pr. pers. m. O formă scăzută din vechiul nume românesc B a l c, deminutiv din B a l c. Ea ne intimpină în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* din Moldova, in partea cea din secolii XV—XVI (ms., in Acad. Rom., f. 60 bis): „Помѧни Господи доушѧ рабь своих Б ѣ л к а, Єодwра, Софіѫ, Доумиа Романа...“
v. [2]*Balc.*

BÎLCĂ. — v. *Bilc.*

BÎLCEAN (plur. *bîlceni)*, s.m.; celui qui va à une foire ou qui en revient. Formațiune oltenească din b î l c i „foire“, care ne întimpină în descîntecul de obrintit din Vîlcea: „Împărțiră turta cu toți drumașii, cu toți *bîlcenii...*“ (Dr. Manolescu, *Apărătorul sănătății* II, p. 264).
v. *Bîlci.*

BÎLCI s. BÙLCI, rostit monosilabic (plur. *bîlciuri*, *bulciuri)*, s.n.; foire, marché, fête de village ou patronale. Laurian-Massim: „*Bîlci* = tîrg ce se face la epoce fixe, mai ales pre la sărbători“. Cu acest sens, care este cel mai răspîndit, în Moldova se aude mai mult i a r m a r o c, introdus prin poloni sau prin ruteni, dar care nu este decît germanul „Jahrmarkt“.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Ezech.* XLVI, 11:

„Și întru sărbători și întru *bulciuri...*“	„Et in solemnitatibus et in n u n d i n i s...“

Tot așa în *Biblia* din Blaj, 1795.

Mitropolitul Dosofteiu, *Liturgiar*, 1681, f. 103 b.: „te găsește unde-s a îngerilor d z ă č d e m i i, a întăi născuțâlor *bulcĭulŭ*, s c a u n e l e apostolilor, p r e s i d e n ț i i l e prorocilor, s t e a g u r i l e patriarșilorŭ...“, adecă *bulciu* este luat cu sensul general de „mulțime“, „assemblée“.

Același, *Synaxar*, 1683, dec. 12 (f. 213 b): „și să face *bulčulŭ* luĭ, adecă p r a z n i c u l ŭ luĭ, în besĭarica svântuluĭ și vârhovnicŭ apostolŭ Petrŭ...“

Ibid., dec. 13 (f. 217 b): „Judecară direptŭ lucru să-ĭ facâ pomĭanele, dzuâ de *bulčŭ* și s ă r b ă t o a r e de bucurie...“

Ibid., apr. 23 (f. 96 a): „...la Mitilinŭ ĭaste o svântă besĭaricâ vestitâ a svântuluĭ mare mucenicŭ Gheorghie, și să strâng la dzua svințiiĭ sale multŭ nărodŭ de facŭ *bulčŭ* și p r a z n i c ŭ mare...“

Ibid., dec. 19 (f. 229): „și să face *bulčulŭ* lor la mâcenicĭĭa luĭ svetyĭ Filimon“.

Cu sensul de serbare religioasă păgînă, *ibid.*, f. 164: „și ș-aŭ obărșitu-șĭ pângăritul *bulčiu...*“

Dionisie Eclesiarhul, *Chron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 222): „bea horelcă de la marchitani, măcar să fie fost ocaoa un galbin, dar era cu îndestulare la marchitani de toate, că făcea mare negustorie ca la un *bîlciu* mare, și cîștiga bani în greu...“

Zilot, *Cron.*, 51: „negutătorii își întinseră mrejile negutătoriilor, împrăștiindu-se pe la *bîlciuri* și făcîndu-și tot felul de pornire fiește-care întru a sa negutătorie...“

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 22:

„Bunioară ca odată, un sătean la *bîlci* plecînd,
Veni copilul la dînsul și îl întrebă zicînd:
Unde vei să mergi, tătică? el: la *bîlci*, copilul meu.
Fiul: cumpără-mi un fluier, de nu vei să merg și eu.
Tatăl său, făgăduindu-i, și la *bîlci* dacă s-a dus,
Ca să-i cumpere un fluier aminte și-a și adus...“

Ion Ghica, *Scrisori*, p. XVII: „la malurile vadurilor stau carăle și căruțele, adunate ca la *bîlci*, cîte o săptămînă, așteptînd să scază apa să poată trece...“, unde „ca la *bîlci* = grămadă, mulțime“ este o locuțiune proverbială.

I. Slavici, *Novele*, p. 99: „Dar *bîlciul* e mai ales o sărbătoare de întîlnire și de veselă petrecere. Lumea cea multă, oamenii ce vin ca să vază și să se arăte, fetele și nevestele tinere gătite ca de nuntă, flăcăii sprinteni și gata de a se prinde la horă, călușerii mlădioși și iuți la pas, întreaga lume veselă nu se adună decît duminică...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 107: „un s b o r, un *bîlci*, un t î r g, unde streinii d-afară dă hotare și dinăuntru își vînd mărfurili lor...“

Poporul numește de asemenea *bîlci* unele sărbători mitologice, bunăoară: „Ielele, zice poporul, sînt nește chipuri femeiești cari umblă pe vînturi și sînt foarte zburdalnice; se serbează și o zi a lor, numită *Bulciul*-R u s a l i i l o r...“ (Severin, Tecuci, c. Codinești).

Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 54: „Crișenii sub numirea *bulci* înțeleg tîrgurile cari se țin în zi de sărbătoare; astfel se zice: *bulciul* Sîn-Toaderului, *bulciul* Sîn-Barbarei, *bulciul* Sîntă-Măriei etc. *Bulciul* Sîn-Toaderului de la Hălmagiu, de care ne ocupăm, se mai numește și *bulciul* s ă r u t a t u l u i...“

În ce consistă oare acesta din urmă?

„Dacă în ziua de Sîn-Toader e timp frumos, *bulciul* de la Hălmagiu geme de neveste tinere, care fiind fecioare s-au măritat în timpul fruptului. La acest tîrg merg nevestele nouă din comunele Țermure, Ociu, Ocișor, Poenari, Țuhești, Bănești, Hălmăgele etc. și la care se asociază și nevestele nouă din Hălmagiu. Trebuie să însemnăm că numai nevestele cari au fost fete mari merg la tîrg, iar nu și văduvele căsătorite din nou. Nevestele cari au soacre merg împreună, iar cari n-au se însoțesc cîte două și cîte trei, foarte frumos gătite și cu cununile de mirese pe cap. De multe ori le duc socrii sau chiar bărbații lor cu carul și cu căruțele pînă la Hălmagiu, unde nu se preumblă de loc singure prin tîrg. Fiecare are în mînă cîte un ulcioruț frumos împestrițat și umplut cu vinars. Ajungînd nevestele la Hălmagiu, tîrgul are o înfățișare interesantă. Voia bună, rîsul și gluma e caracteristica acestui tîrg. Des-de-dimineață nevestele încep a umbla prin tîrg însoțite de soacre sau cîte două și cîte trei, cari întîlnind consîngeni și cunoscuți, sau văzîndu-i din depărtare, aleargă la ei și-i sărută; iar aceștia le c i n s t e s c cu bani, începînd de la creițari și pînă la fiorini. Cu străinii sînt în mare rezervă, căci a rămînea nesărutată e cea mai mare ocară. Numai cînd nevasta e pozitiv informată că nu va fi refuzată, sărută și pe străin. Sărutatul se întîmplă pe strade, prin birturi și prin case pe la cunoscuți. După sărutat nevasta primind c i n s t e a, ea mulțu-

meşte închinînd din ulcior. A nu bea înseamnă a batjocori nevasta şi pe ai săi. A fi sărutat de o nevastă în Hălmagiu la Sîn-Toader însemnează a fi un om de frunte şi de omenie. Oameni prăpădiţi, ticăloşiţi sau rău îmbrăcaţi sînt ocoliţi..."

După Cihac (II, 486) românul *bîlci* sau *bulci* se trage d-a dreptul din maghiarul b u c s ú sau b ú c s ú, care însemnează „congé, fête de la dédicace d'une église". De unde însă în cuvîntul nostru consoana *l*? Analogia cu „belşug = ung. böség" nu poate fi citată, căci pe de o parte există o variantă românească „biuşag" fără *l*, pe care o aduce însuşi Cihac (II, 481), pe cînd o variantă românească „bîci" sau buci" nu se află; iar pe de altă parte, forma „belşug" sau mai bine „bilşug" a rezultat din fuziunea maghiarului „böség" cu sinonimul slavic обилк „abundantia", astfel că numai sufixul a rămas unguresc. Noi nu respingem înrudirea termenului românesc cu cel maghiar, dar contestăm că cel dentii a putut să se desfăşoare din cel al doilea, ci preferim a crede că ambele dopotrivă s-au născut dintr-un cuvînt cumanic, a cărui urmă noi o găsim în dialectul turc djagataic: b u l č a r „lieu pour le ralliement d'une armée", b o l č a ś „rendez-vous, congé, terme" (Vámbéry, *Čagat. Sprachstud.*, 249). În acest mod dintr-un cumanic b u l č- au ieşit atît maghiarul b u c s u cu perderea lui *l*, precum şi românul *bulci*, mai bine conservat nu numai sub raportul fonetic, dar şi sub acela al sensului.

v. *Bulciug.* — [1]*Coman.*

BÎLCÒI.
BÎLCÙŢĂ. } — v. *Bîlc.*

BÎLDÎBEALĂ. — v. *Bîldîbesc.*

BÎLDÎBÈSC *(bîldîbit, bîldîbire)*, vb.; s'exténuer de chaleur, languir à cause d'une chaleur excessive. Acest verb circulează pe alocuri în partea cea dunăreană a Ţării Româneşti. Noi îl cunoaştem din regiunea Bărăganului. El exprimă noţiunea cea fundamentală de „cădere" ca şi-n *bîldîbic*, dar anume „cădere de căldură".

„*Bîldîghesc*, ca substantiv b î l d î g h e a l ă, b î l d î g h e l i = slăbiciunea sau ne-ndămîna pe care o simte omul vara după o căldură prea mare" (D. Pavelescu, Ialomiţa, c. Chioara).

Noi am constatat deja de demult că în graiul ţărănesc din Ialomiţa *ghi* înlocuieşte pe *bi* întocmai ca în Moldova, astfel că *bîldîghesc*, b î l d î g h e a l ă, b î l d î g h e l i reprezintă acolo pe: *bîldîbesc*, b î l d î b e a l ă, b î l d î b e l i, cari foneticeşte, ca şi prin sensul de „cădere", nu pot fi despărţite de b î l d î b î c, măcar că nu e tocmai uşor de a preciza modul de formaţiune. Este probabil că etimologia poporană a considerat în b î l d î b î c pe finalul -î c ca sufix, şi atunci din tulpina b î l d î b- a format verbul denominativ *bîldîbesc*.

v. *Bîldîbîc.*

BÎLDÎBÎC, interj.; crac! paf! pouf! vlan! à la culbute, la tête la première. *Bîldîbîc* însemnează totdauna o cădere repede şi neaşteptată într-un gol, fie adînc, fie acoperit sau ascuns, fie cu apă.

A. Pann, *Povestea vorbei* I, 87:

„Nu-i venea prin minte că o să mai paţă;
Azvîrli securea să dea într-o raţă;
Nu înnemereşte; raţele zbor, scapă,
Şi securea cade *bîldîbîc* în apă..."

Basmul *Luceafărul de ziuă* (Ispirescu, *Legende*, p. 385): „Alergă calul ce alergă, şi *bîldîbîc!* dete în fîntîna în care căzuse şi Siminoc..."

Basmul *Busuioc şi Musuioc* (D. Stăncescu, *Basme*, p. 208): „Şi nu se mai gîndi mult, ci *bîldîbîc!* s-aruncă şi el în apă. Acolo, dacă căzu, nu se înecă, ci se întîlni cu frate-său..."

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 41: „Păunica luă un bolovan de peatră şi *bîldîbîc*! îl aruncă în puţ..."

Marion, *Viaţa la mahala*, p. 19: „se împiedecă de fuste şi *bîldîbîc*! în mijlocul odăii peste spatele măcelarului care snopise pe grec..."

Deşi interjecţiunea *bîldîbîc* este la noi tot ce poate fi mai poporan, totuşi la Cihac ea nu se află. E peste putinţă a presupune că el n-a cunoscut-o, de vreme ce ea se găseşte în autorii cei consultaţi de dînsul, bunăoară la Anton Pann. Dacă dară el n-o menţionează, cauza este numai şi numai că nu putea să-i potrivească nici o etimologie, fie măcar atît de fantastică ca „hoţ" din slavicul „zlodêĭ".

Bîldîbîc este sinonim cu b î l t î c, astfel că Dr. Polyzu, în *Vocabularul* său cel revăzut de G. Bariţ, la cuvîntul бжлджбжк zice: „vezi бжлтжк", iar pe acesta din urmă îl traduce prin „platsch, plumps". Este învederat că b î l t î c derivă din b a l t ă, însemnînd literalmente „a cădea în baltă". La prima vedere s-ar putea crede că *bîldîbîc* ar fi o amplificaţiune din b î l t î c; privind însă mai de aproape, lucrul este foneticeşte absurd ca un *t* să se amplifice în silaba *dîb*, pe cînd nici chiar simpla trecere a lui *t* în *d* nu există în graiul românesc. Între *bîldîbîc* şi între b î l t î c se poate admite numai o filiaţiune sufixală analogică, şi anume b î l t î c s-a format din b a l t ă prin acăţarea finalului -î c ca în *bîldîbîc*, adecă *bîldîbîc* a dat naştere lui b î l t î c, iar nu viceversa. În adevăr, b î l t î c, deşi foarte poporan, totuşi este cu mult mai rar decît *bîldîbîc*, şi se ştie că analogia pe terenul linguistic lucrează totdauna prin modelarea unui element mai rar după un alt element mai des.

v. *Bîltîc.*

Grupul fonetic b î c, de ex: „a da b î c a", „a face b î c a", este o onomatopee specifică românească pentru noţiunea de „culbute", „la tête la première".

v. *Bîca.*

Grupul fonetic b ă l, pe de altă parte, este tulpina verbală romanică b a l l, înrudită cu grecul βάλλω, păstrată în mai toate dialectele neolatine occidentale cu sensul fundamental de „s'agiter, herumschwingen" (Körting, *Rom. Wtb.*, p. 96) şi pe care noi am întîlnit-o deja în unele vorbe române.

v. *Balancă.* — *Bălălăiesc.*

În acest chip *bîldîbîc* pare a nu fi altceva decît o compoziţiune: b ă l-d e-b î c, scurtat din b ă l-d e-b î c a, în care prepoziţiunea „de" joacă acelaşi rol sintactic ca în: „dai d e rîpă", „îţi faci d e cap" etc. B ă l-d e-b î c va fi însemnînd atunci literalmente: „tomber en faisant

la culbute". Cele două noțiuni sinonime „tomber" și „culbute" s-au asociat pentru a exprime astfel noțiunea cea comună într-un mod mai energic. Acest soi de reduplicare semasiologică, același sens fiind repetat prin aglutinarea a două elemente lexice diferite, este un fenomen de compoziție cunoscut în toate graiurile. Sintacticeşte, b ă l-d e-b î c se apropie de așa-numita „figura etymologica" în gramatica greco-latină.

Bildibic, afară de b î l t î c, mai e sinonim cu t u m b a și cu b e r b e l e a c, de cari se deosebește:

1. sub raportul morfologic, *bildibic* fiind totdauna interjecțional, b e r b e l e a c totdauna adverbial: „de-a berbeleacul", iar t u m b a putînd să funcționeze ca interjecțiune și ca adverb;

2. sub raportul semasiologic, b e r b e l e a c și t u m b a exprimînd o acțiune în glumă sau după voință, pe cînd *bildibic* este o cădere foarte serioasă, neprevăzută sau pe neașteptate.

Oricum să fie, este interesant a constata că cei trei termeni sînt deopotrivă romanici, căci b e r b e l e a c e în legătură cu b e r b e c, însemnînd literalmente „marcher en bélier", iar t u m b a e de aceeași origine latină ca și francezul „tomber", spaniolul „tumbar" etc. (cfr. Cihac, I, 24, 290).

v. *Berbelcac. — Tumbă. — Bildibesc.*

BÎLDÎGHÈSC. — v. *Bildibesc.*

BÎLIE. — v. *Bălărie.*

BÎLTÎC, interj.; pouf! paf! vlan! Laurian-Massim: „*Biltic*, expresiune onomatopoetică, prin care se exprimă căderea în apă și sonul ce rezultă din acea cădere, sau mersul greu prin ape, lacuri, noroaie sau gloduri, sinonim cu b î l d î b î c, cu diferința că acesta din urmă este mai expresiv ca *biltic*. Reduplicat: a merge *biltic-biltic* = greu și scăpătînd din lac în lac".

E lesne de înțeles că reduplicatul *biltîc-biltic* nu mai e interjecțiune, ci un adverb, după cum îl și indică d. Damé *(Dict.* I, 116), traducîndu-l prin: „difficilement, avec précaution".

Cihac (II, 8) a scăpat din vedere pe *biltic*, deși are pe derivatul b î l t i c ă i e s c.

Originea lui *biltic* din b a l t ă noi am explicat-o deja la cuvîntul b î l d î b î c. Este o formațiune onomatopoetică curat românească, deși tulpina b a l t- derivă din slavicul b l a t o, polonește b ł o t o, rusește b o ł o t o, de unde s-ar fi putut forma la slavi o interjecțiune analogă „blat-", „blot-", „bolot-", niciodată „bălt-"; și-apoi nici nu există la dînșii o asemenea interjecțiune. Rușii însă au împrumutat pe de-ntregul cuvîntul românesc, fie prin intermediul vecinilor noștri ruteni, fie mai curînd prin desele invaziuni în România în secolul trecut și-n secolul actual, cînd muscalii nu putea să nu ia de la noi cîte o vorbă și s-o
630 ducă departe la nord, unde ea devenea apoi un provincialism rusesc,

enigmă pentru viitorul filolog. Astfel în Dicţionarul Academiei din Petersburg (ed. 1847, t. I, p. 88) noi găsim:

„Бултыхъ, межд, означающее паденіе въ жидкость: И не замѣтили, какъ онъ бултыхъ съ воду.“

„B u l t î h, interjecţiunea care însemnează căderе într-un licuid, de ex.: ei nici n-au observat cînd dînsul b u l t î h! în apă“

şi după aceea verbul derivat:

„Бултыхнуться. упасть въ жидкость.“

„A face b u l t î h, a cădea într-un licuid.“

Pentru acest muscălesc b u l t î h! = *bîltîc*! nu e cu putinţă nici o etimologie slavică.

De multe ori, sub Ecaterina, sub Alexandru, sub Nicolae sau sub vreun alt ţar, românul va fi exclamat „*bîltîc*!“ la vederea unui căzac beat căzînd în mocirlă, pentru ca această interjecţiune să se fi întipărit în mintea muscalului şi să plece cu dînsul la Volga şi poate chiar la Siberia!

v. *Bîldîbîc*. — [1]*Rus*.

BÎLTÎCÎIALĂ (pl. *bîltîciieli*), s.f.; action de barboter. Costinescu: „*Bîltîcîială* = lucrarea, fapta de a b î l t î c ă i; zburarea cu zgomot ce fac paserile prin baltă“. Sinonim cu substantivii b î l t î c ă i r e şi b î l t î c ă i t, între cari nu există aproape nici o deosebire, putîndu-se zice deopotrivă bine, de exemplu: *bîltîcîiala*, b î l t î c î i r e a şi b î l t î c î i t u l raţelor prin stufiş. Nu se aud mai niciodată în asemenea caz formele: b ă l t ă c e a l ă, b ă l t ă c i r e şi b ă l t ă c i t.

v. *Bîltîciiesc*.

BÎLTÎCÎIESC s. **BĂLTĂCĒSC** (*bîltîcîit, bîltîcîire; băltăcit, băltăcire*), vb.; barboter, patauger. Laurian-Massim: „*Bîltîcăire* şi *băltăcire* = a merge prin lacuri sau tină; a sări, a se arunca, a sălta, a se bate prin apă; a merge greu printr-un loc băltos sau tinos“. Costinescu: „A *bîltîcîi*, a *băltăci* = a alerga prin baltă înotînd sau zburînd; a zbura cu peptul pe dasupra şi picioarele prin apă; se zice de paseri.“

Fie atunci cînd e vorba de păseri, fie despre oameni, *bîltîcăiesc* sau *băltăcesc* nu e tocmai sinonim cu b ă l ă c e s c sau b ă l ă c ă r e s c, de cari se deosebeşte şi prin origine. Ambii termeni au în vedere aproape aceeaşi acţiune, dar produsă prin diferite motive şi însoţită de diferite senzaţiuni. B ă l ă c e ş t e cineva jucîndu-se, cu plăcere sau de bună voie, pe cînd *bîltîcăieşte* cu dezgust, de nevoie şi cu anevoie.

Bîltîcăiesc este format d-a dreptul din interjecţiunea b î l t î c prin sufixul onomatopoetic -ă i e s c. *Băltăcesc* este o formă mai rară, care s-a putut naşte pe o cale independinte din substantivul b ă l t a c, ca „mocirlesc“ din „mocirlă“. Între ambele forme se observă o nuanţă de deosebire, *bîltîcîiesc* exprimînd o noţiune mai frecuentativă.

v. [1]*Băltac*. — *Bîltîc*. — *-ăiesc*.

BÎLTÎCÎIRE.
BÎLTÎCÎÎT. } — v. *Bîltîcîială*.

BÎNTUI. — v. *Bîntuicsc.*

BÎNTUIALĂ (plur. **BÎNTUIELI**), s.f.; vexation, sous le rapport matériel ou moral; comme terme de théologie: tentation. Sensurile de: „lésion, dommage, nuisance, attaque, insulte, outrage, perte", pe cari le dau dicționarele româno-franceze (Pontbriant, Damé), sînt puțin exacte, ca și sinonimica română din *Lexiconul Budan:* „*Bîntuială* = v ă t ă m a r e, î n t ă r î t a r e, i s p i t i r e".

Accepțiunea cea teologică: *bîntuială* „tentation", ca sinonim cu i s p i t ă, ne apare foarte limpede în *Biblia Șerban-vodă* din 1688:

Deuter. VII, 19:

„*Băntuélele* céle mari carele au văzut ochii tăi..."	„T e n t a t i o n e s magnas quas viderunt oculi tui..."

Job. XIX, 12:

„Și totŭ odată au venitŭ *băntuĭalele* luĭ preste mine..."	„Unanimiter autem venerunt t e n t a t i o n e s ejus super me..."

Luc. XXII, 28:

„Iară voi sânteți carii ați rămasŭ cu mine întru *bântuélele* méle..."	„Vos autem estis qui permansistis mecum in t e n t a t i o n i b u s meis..."

Ca termen juridic, în actele administrative *bîntuială* e sinonim cu v a l.

Crisov de la Radu-vodă Leon din 1665 *(A.I.R.* I, 1, p. 56): „dă nemic v a l sau *băntuĭală* să n-aibă..."

Crisov de la Șerban-vodă din 1684 *(Cond. ms. a episc. Buzău*, t. III, p. 333, în Arh. Stat. din Buc.): „de cătră domniia mea vor fi acești oameni în pace și ertați de bir de țară, de miere cu ĕară, de găleată cu făn, de seama a doao și a treĭa, de cară de oaste, de zaharéle, de sursat, de birul oștiĭ, de birul lefilor, de birul untuluĭ și de orănduĭalele și sataralele ce să pun pă siliște, și de alte dăjdiĭ și mâncăturĭ căte vor fi peste an în țara domniĭ méle, de nicĭ unele v a l sau *băntuĭală* să n-aĭbă..."

Una din *bîntuielile* cele mai obicinuite și totodată cele mai triste în istoria română era atunci cînd boierii vroiau, prin tot feluri de tertipuri, să robească pe țăranii cei liberi, cari stăpîneau de capul lor cîte un petec de pămînt și se numeau cu mîndrie j u d e c i sau c n e j i, adecă „judices" și „principes". Acest fel de nelegiuire se zicea: *bîntuială* d e r u m â n i e.

Crisov de la Constantin-vodă Șerban din 1654 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurez*, f. 322, în Arh. Stat. din Buc.): „... alțĭ săténĭ toțĭ câțĭ sânt și să vor afla moșténĭ din satul Craĭovița și cu feciorii lor câțĭ Dumnezeu le va da, ca să fie j u d e c ĭ de acum înainte, în pace și slobozĭ de rumânie, eĭ și feciorii lor și cu toțĭ moșiĭ lor și cu tot hotarul de cătră boĭarĭul domnieĭ méle Dĭicul spatar și de cătră feciorii luĭ și de cătră toate rudeniile luĭ, de nimenea *băntuĭală* d e r u m ă n i e să nu aĭbă, nicĭ de el, nicĭ de feciorii luĭ, pentru că acest sat Craĭovița ce scrie maĭ sus eĭ aŭ fost c n é j ĭ cu ocinele lor încă maĭ denainte vréme..."

Crisovul lui Constantin-vodă Brîncovean din 1693 *(Cond.*, ms. în
632 Arh. Stat. din Buc., p. 18): „nepoții Neculii Pupăză den sat den Runcu

ot sud Gorjiĭ şi cu feĉorii lor ce le va da Dumnezeu, ca să fie în pace şi slobozi de rumănie, ei şi cu toţi feĉorii lor, de cătră Costandin postelnic feĉorul Paraschivei peharnic nepotul Radului Banul Buzescul şi al jupănésii Elincăi Bănésii şi de cătră feĉorii lui şi de cătră toate rudeniile lui şi de cătră tot neamul cine s-ar trage den Radul Banul Buzescul, de cătră nimene nici un v a l şi nici o *băntuială* să n-aibă d e r u m ă n i e..."

v. *Cneaz.* — [2]*Judec.* — [2]*Rumân.*

Ion Canta, *Letop.* III, p. 185: „Acest domn (Teodor Calimac) cu chiverniselele dreptăţii sale în trei ani au purtat poroncile împărăteşti, împlinindu-le fără sminteală şi fără nici o *băntuială* a Porţei, odihnind pre saraci cu dreptatea lor şi apărându-i de toate împrotivirile, şi au măntuit ţara de a s u p r e l e l e lajilor, carii împresurase ţara...", unde „*băntuială* a Porţii" însemnează „asupreli din partea turcilor".

Zilot, *Cron.*, p. 50: „Ia să venim acum iarăşi a mai arăta *bîntueala* săracei ţări ce au cercat despre hoţii Pazvangii..."

Pe lîngă a s u p r e a l ă, *bîntuială* e sinonim cu n ă p a s t e şi cu vechiul d o d e i a l ă.

v. *Bînţuiese.* — *Asupreală.* — *Dodeială.* — *Năpaste.*

BÎNTUIÈSC *(bîntuit, bîntuire)*, vb.; vexer, molester matériellement ou moralement.

Este ciudat că dicţionarele româno-franceze, explicînd pe *bîntuiesc*, tocmai pe „vexer" şi pe „molester" le-au uitat cu desăvîrşire, traducînd *bîntuiesc* prin: „occasionner une perte, un dommage, léser, nuire à, offenser, choquer, blesser, attaquer" (Pontbriant şi Damé), din cari cele mai multe, aproape toate, nu se potrivesc de loc cu sensul cuvîntului nostru.

E puţin exactă chiar sinonimica din *Lexiconul Budan:* „*bîntuiese* = v a t ă m, î n t ă r î t, t u l b u r".

Pe toţi însă i-au întrecut Laurian-Massim *(Gloss.*, 58), afirmînd că *bîntuiese* ar trebui înlocuit prin b a t: „oricum, e mai bine a-l înlătura, precum s-a înlăturat în faptă (?), mai ales cînd, pe lîngă alte multe expresiuni, se poate supleni foarte bine şi cu b a t e r e, de ex.: inimicii sau lotrii *bîntuiese* ţara = b a t ţara; peatra a *bîntuit* rău bucatele = le-a b ă t u t".

Bîntuiesc nu este tocmai „faire tort", după cum îl traduce Cihac (II, 478), căci „a face rău cuiva sau la ceva" poate să fie pe furiş, într-ascuns, pe nesimţite, pe cînd *bîntuiesc* exprimă totdauna o acţiune pe faţă şi cu o violenţă oarecare, ceea ce corespunde pe deplin cu „vexer" şi „molester", cu „vexer" mai cu deosebire, întrucît acesta, ca şi *bîntuiesc*, se aplică mai în specie la un rău pricinuit de cătră o autoritate, de cătră cineva sau ceva mai puternic.

Biblia Şerban-vodă, 1688, *Deuter.* XXIII, 16:

„Împreună cu tine va lăcui întru voi, va lăcui în tot locul unde va plăcea luĭ, să nu-l *băntueşti* pre elŭ..."

„Tecum habitabit, in vos habitabit ubicunque placuerit ei, non t r i b u l a b i s eum..."

Ibid., *Tobit*, VI, 7:

„... inima şi ficaţii, de va *bântui* pre cineva drac sau duhŭ viclean, acéstea trebue a le afuma înnaintea omuluĭ sau a fămeii, şi nu să va mai *bântui*..."

„... cor et jecur, si quem t u r b a v e r i t daemonium vel spiritus malignus, haec oportet suffire coram homine, vel muliere, et non ultra t u r b a b i t u r..."

Ibid., *Dan.* VI, 18:

„.... încuè Dumnăzău gurile leilor şi n-au *bântuit* pe Daniil..."

„.... concluserat Deus ora leonum, et non affecerant molestia Danielem..."

Ibid., *Psalm.* XXXIV, 13:

„Şi eu, cândŭ ei mă *bântuïa*, mă îmbrăcamŭ cu sacŭ..."

„Ego autem cum mihi molesti essent induebar cilicio..."

În *Psaltirea Scheiană*, circa 1500 şi la Coresi 1577, figurează în acest pasagiu vechiul sinonim dodeesc (= paleosl. ДОДѢІЖ „molestum fieri"): „E eu cându ei dodeiĭa-mi, înveştia-me în sacu..."

La mitropolitul Dosofteiu, 1680: „cândŭ eĭ supăra mie, m-am înbrăcat în zăblău".

Sinonimul dodeesc ne întîmpină şi la Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 82 b: „acolo rélele chitiri sau vrăjmaşile ispitiri, carile ca demonii sau ca diavolii îi *bîntuia* şi-i dodiia, nu vor tréce, nice cătră dînşii vreo putére vor avea..."

Cu sensul figurat la Cantemir, *Chron.* I, p. 171: „ca un stîrv lîngă drum mort, carele nările drumeţilor *bîntuiaşte*..."

Frumoasă locuţiune proverbială la Ianache Văcărescu, *Cron.* (Papiu, *Tesaur* II, p. 299): „şi nu s-au *bîntuit* nici măcar cu un paiu".

Zilot, *Cron.*, p. 17: „hoţii Kărgialii, care de multă vreme *bîntuia* oraşele şi satele din ţara turcească..."

Ibid., p. 41: „eşirea Pazvangiilor din ţară au fost prin postul Paştelor; apoi iar au început cînd şi cînd a face supărări şi a o *bîntui*, trecînd, cînd pe faţă, cînd printr-ascuns, dincoace pe marginea Dunării şi făcînd jafuri şi hrăpiri..."

C. Negruzzi, *Scrisoarea VI:* „Alexandru cel Bun făcu la 1402 o bisericuţă de lemn în cinstea S. Ioan Teologul, pe lîngă care se adunară cîţiva monahi; şi pentru adăpostirea lor şi a altor creştini, în timpurile acelea pe cînd Moldova s e *bîntuia* de războaie şi de răscoale, zidi aproape de biserică şi un turn de peatră..."

A. Odobescu, *Scrieri* I, p. 106: „Mircea fusese aşezat domn cu sila în ţară de Poarta turcească, şi numai hulă şi ură îşi rădicase asupră-şi prin năpăstuirile sale; iar mai ales pe boieri îi *bîntuia* şi-i muncea cu răutate, ca doară să le plătească cu amar şi cu chinuri omorul tătînisău Mihnea...", unde este de observat năpăstuiesc ca sinonim cu *bîntuiesc*.

I. Creangă, *Poveşti* I, p. 306: „După bucluc umbli, peste bucluc ai dat, măi jupîne Scaraoski. Să te înveţi tu de altă dată a mai *bîntui* oamenii, Sarsailă spurcat ce eşti!..."

Basmul *Fata cu pieze rele* (Ispirescu, *Legende*, p. 394): „Se silea, bietul împărat, cu toţi cei 12 fii ai săi, să facă pace, să fie între oameni bună învoire, să oprească relele ce-l *bîntuia*, dar geaba, pagubele curgeau gîrlă..."

În graiul administrativ de altădată *bîntuiesc* devenise un adevărat termen juridic, foarte des în crisoave şi-n zapise.

Crisov de la Simeon-vodă Movilă, 1602 *(Doc. Rom.* II, nr. 25, în Arh. Stat. din Buc.): „dereptu acéĭa şi vooa, tuturor slugilor domnii-
 méle carii veţi înbla preîn mesereri şi slujbele domnii-méle, de vréme

ce veţi vedea cartea domnii-méle, ĭară voi să avăţi a vă feri de acel sat şi de svănta monastire să nu-i *băntuiţi* d e nimic, nice să se plăngă calugherii..."

Zapis moldovenesc din 1606 *(Cuv. d. bătr.* I, p. 151): „„şi a rămaso acestă săracă Udrisca să n-ou *băîntoĭască* (бъ҂ѧтоıаскъ) nemene..."

Cartea mitropolitului Luca al Ungro-Vlachiei către logofătul Hera, 1629 *(Doc. Rom.* I, nr. 282, în Arh. Stat. din Buc.): „dumneata-l *băntueşti* să-i ĭai acéle moşii de la măna lui; derept acéĭa-ţ grăesc vlădiciĭa mea, ca unui boĭarin bun şi înţilept şi bătrăn, să socoteşti dumneata că nu-ţ ĭaste cu cale a-l *băntui*..."

Crisov de la Constantin-vodă Brîncovean din 1707 *(Cond. ms. a episc. Buzău*, t. I, p. 67, în Arh. Stat. din Buc.): „...sfinţii sale părintelui Damaschin episcopul ot Buzău şi altor oameni ce vin să macine la morile sfinţii sale, ca să fie în pace de căpitanul cu toţi călăraşii ot Buzău, să nu-i *băntuiască* d e o l ă c ă r i i şi d e p o d v o a d e, să nu le iea cai de olac şi carăle de podvoade, ci să-i lase în bună pace..."

Ca termen juridic, *bîntuiesc* ne apare la români deja în crisoavele munteneşti cele scrise slavoneşte în secolul XV sub forma бантовати.

Crisov de la Dan-vodă din 1430 *(A.I.R.* I, 1, p. 73): „да их не смѣет бантꙋвати ни сѫдец ни глобник ни бирчи..."

Crisov de la Vlad-vodă din 1490 *(A.I.R.* I, 1, p. 6): „нитко да их не смѣет бантовати."

În vechiul stil juridic, *bîntuiesc* e sinonim cu î n v ă l u i e s c, iar substantivul „bîntuială", după cum vom vedea la locul său, cu substantivul „val".

Crisov de la Leon-vodă din 1630 *(Cond. ms. a mănăstirii Nucet*, f. 33, în Arh. Stat. din Buc.): „şi voĭ părcălabiĭ, cariĭ veţĭ fi de acum înainte în oraşul domnieĭ mele la Tărgovişte, în vreme ce veţĭ vedea această carte de ertăcĭune a domnieĭ mele, ĭar voĭ foarte să vă încredinţaţĭ şi în pace să lăsaţĭ toate bucatele sfinteĭ mănăstirĭ Nucetul de vamă, orĭcăte va vinde în tărgu, de nimene b ă n t u ĭ a l ă să n-aĭbă, pentru că singur am ertat domniĭa-mea, precum ĭaste maĭ sus scris; ĭar cine să va ispiti a *băntui* saŭ a î n v ă l u i pre sfănta mănăstire Nucetul de vamă, acela om rău va petrece..."

Alăturea cu *bîntuiesc (bîntuieşti, bîntuieşte)* se aude în grai o formă scurtată *bîntui (bîntui, bîntuie)*, ceva mai energică.

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 341): „Apoi d-ta nu ştii că aici în fîntînă este un balaur mare de şearpe care *bîntuie* omenirea?..."

Românul *bîntuiesc*, ca şi serbul b a n t o v a t i, vin d-a dreptul din maghiarul b á n t a n i; e probabil însă că la unguri cuvîntul este de proveninţă administrativă medio-latină din b a n d i r e „proscribere, multam imponere" (cfr. Daničić, *Rječnik iz starina*, t. I, p. 26).

„Tot din b á n t a n i — zice d. Mîndrescu *(Elemente ungureşti*, p. 136) — s-a format şi b ă n t ă l e s c, verb ce se aude prin Sălagiu, întocmai ca confiscăluiesc, contrăluiesc etc.".

v. *Bîntuială. — Dodeiesc. — Năpăstuiesc. — Învăluiesc...*

BÎNTUÌRE (plur. *bîntuiri)*, s.f.; l'infin. de b î n t u i e s c pris comme substantif: action de vexer, de molester. A s u p r i r e. Î n v ă l u i r e. N ă p ă s t u i r e. D o d e i r e.

Zilot, *Cron.*, p. 80:

„Pădurile gemea tot pline de băjănii,
Prin găuri petrecînd, prin găuri de jigănii;
Dar unde s-au simțit de hoți vro *bîntuire?*
Păr din capul cuivași nu au cercat clătire!...“

C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* I: „Am auzit, urmă Alexandru, de *bîntuirile* țării și am venit s-o mîntui...“

A. Odobescu, *Scrieri*, t. I, p. 441: „El (Constantin Cantacuzino) mijlocise atunci să așeze în scaunul domniei pe junele Grigorașcu Ghica, care-i făgădui să-l scutească în toată viața lui de orice grijă, de orice *bîntuire...*“

v. *Bîntuiesc.* — *Bîntuială.*

BÎNTUÎT, -Ă, adj.; le part. passé de b î n t u i e s c pris comme adjectif: vexé, molesté. A s u p r i t. Î n v ă l u i t. N ă p ă s t u i t. D o d e i t.

Ianache Văcărescu, *Cron.* (Papiu, *Tesaur* II, p. 277): „Sultan Mustafa, care fu cel mai cu multă înțelepciune împodobit decît toți împărații osmanlii a acestui strălucit neam, și cel mai mare politic între musulmani, așijderea și cel mai *bîntuit* de nenorocire....“

I. Creangă, *Povești* I, p. 183: „pe vremile acele, mai toate țările erau *bîntuite* de războaie grozave...“

Negativul n e b î n t u i t e sinonim cu n e s i l i t.

Crisov de la Constantin Brîncovean din 1695 *(Cond. ms. a mănăstirii Hurezu*, f.6, în Arh. Stat. din Buc.): „Venit-aŭ la domniia mea de a lor bună voe, de nimenea n e s i l i ț ĭ și n e b â n t u i ț ĭ...“

v. *Bîntuiesc.*

BÎNTUITÒR, -OARE, subst. et adj.; celui qui vexe, qui moleste. A s u p r i t o r, Î n v ă l u i t o r. N ă p ă s t u i t o r. D o d e i t o r.

Biblia Șerban-vodă, 1688, *Job.* XVI, 10:

„... scârșni asupra mea dinții, săgețile *băntuitoriului* lui pre mine căzură...“

„... fremuit super me dentibus, sagittae p i r a t a r u m ejus super me deciderunt...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 152): „Ales și mai vîrtos, pre unii carii și poruncilor noastre ca niște obraznici îndrăznesc neascultători, și supușilor noștri *băntuitori*, și publecăi răscolitori aiavia s-au văzut și s-au arătat...“

v. *Bîntuiesc.*

BÎR sau **BÎRRR**, interj.; t. pastor.: cri du berger qui conduit et dirige ses moutons.

„*Bîr* este o exclamațiune ciobănească, de ex.: *bîr*, țintato, la strungă! *bîr*, ciolo, înapoi! *bîr*, laie, bîr! *bîr*, bucălaie, *bîr*! ...“ (I. Simionescu, Tutova, c. Cîrlomănești).

„*Bîrr*, oaie de acolea! sau: *bîrrea*, oaie de acolea!“ (Învăț. Miron, Tecuci, c. Găiceana), unde interjecțiunea este amplificată prin *-a* ca în „haida“ etc.

„Cînd mînă oile, se zice: *bîrr;* la capre: t î r r ; la mîță: h î r r...“ (Pr. R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

Satira poporană *Luptele ţiganului:*

„Avea dada, avea,
Avea o oaie
Laie
Bucolaie,
Mîndră şi lînoasă,
Tare sperioasă.
Eu ziceam: *bîrrr*!
Ea făcea: hîrr!...
Eu — hap dă lînă,
Ea — hap dă mînă,
Eu — hap dă barbă,
Ea — hap dă iarbă..."

(Marian, *Satire*, p. 322)

Interjecţiunea *bîr* n-are a face cu latinul b e l a r e, de unde o trage Laurian-Massim *(Gloss.*, 60); cu toate acestea, poate să fie o onomatopeie romanică, de vreme ce o găsim şi-n Occident: „Pour appeler les moutons on leur dit: b r r r! b r r r! Rozoy-en-Brie (Seine-et-Marne), communiqué par M. Leclerc; b r r r! b r r r! ta-â! ta-â! Suisse romande, Blavignac; b e r i - b e r i! ou b e r o u - b e r o u! languedocien, Azaïs" (Rolland, *Faune popul.* V, 128).

Să se observe totodată că din acelaşi grup fonetic s-a născut însuşi numele oaiei în albanezul b e r r, pe care Gustav Meyer *(Alb. Wtb.*, 27, 33) îl alătură pe de o parte cu b e r r, b a r b e r o în mai multe dialecte italiene, iar pe de alta cu numele albanez al ciobanului: „b a r i, wahrscheinlich altes Hirtenwort und mit b e r r zu verbinden".

v. *Oaie.* — *Bîrîiesc.*

BÎRĂC. — v. *Burec.*

BÎRÎIÈSC *(bîrîit, bîrîire)*, vb.; 1. crier en conduisant les moutons; 2. chuchoter, parler indistinctement. Din interjecţiunea b î r prin sufixul onomatopoetic - ă i e s c.

Laurian-Massim: „*Bîrîire* = a mîna oile, a le face să meargă strigîndu-le b î r...."

Lexicon Budan: „*bîrîiesc* = oves ad mulctam compello; b î r î i t = compulsio ovium ad mulctam".

Descîntec din Bucovina:

„De-a fi cu văduvă grasă,
De-a fi cu fată frumoasă,
Cu dînsa să nu grăiască,
Să nu *bîrîiască*,
La mine să se pornească..."

unde d. S.F. Marian *(Vrăji*, p. 15) observă: „Sub verbul a *bîrîi* se înţelege aici atîta cît a borborosi sau a şopti, adecă a vorbi ceva pe sub nas ca să nu-l poţi înţelege ce vorbeşte. Iar verbul acesta este format de la adverbul b î r, cu care îndatinează românii de pretutindenea a chema oile."

v. *Bîr.*

BÎRÎÎRE
BÎRÎÎT } — v. *Bîrîiesc.*

ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE

DICȚIONARUL LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE A ROMÂNILOR

TOMUL IV

NEGRU-VODĂ

UN SECOL ȘI JUMĂTATE DIN ÎNCEPUTURILE STATULUI ȚĂREI ROMÂNEȘTI

(1230-1380)

CA ÎNTRODUCERE LA TOMUL IV

din

„ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE“

NEGRU-VODĂ

UN SECOL ȘI JUMĂTATE DIN ÎNCEPUTURILE STATULUI ȚĂREI ROMÂNEȘTI
(1230 — 1380)

Fiecare tom din *Magnum Etymologicum* este precedat de cîte o introducere, cuprinzînd o monografie istorico-filologică, prea întinsă sau prea generală pentru a putea figura ca un simplu articol în șirul cel alfabetic al cuvintelor, dar menită a arunca o lumină metodologică asupra operei întregi. Toate aceste introduceri vor forma cu timpul o colonadă de propilee la Acropolea limbei române.

Ca introducere la tomul al patrulea, mi-am ales anume pe N e g r u-v o d ă, cu care m-am ocupat foarte mult; sînt acum treizeci de ani, numai astăzi însă nu mă mai sfiesc de a crede că am reușit pe deplin în dezlegarea acestei anevoioase probleme. În studiul meu despre B a s a-r a b i am limpezit mai întîi elementul cel mai legendar; îmi mai rămîne dară momentul cel istoric despre întemeiarea Țărei Românești. Mai lămurit, din colectivitatea voievozilor noștri celor *Negri* din veacul de mijloc, dintre acei Basarabi cari stăpîniseră numai cîte o porțiune din teritoriul muntenesc înainte de unificarea statului, trebui să precizăm acum într-un mod definitiv pe cel întîi unificator sau pe unificatorii cei dentîi, o reprezentațiune concretă, personalitatea sau mai bine epoca lui *Negru-vodă* celui în specie.

Atît în privința „Basarabilor", cît și-n acea a lui „Negru-vodă", sînt fericit de a constata că din capul locului nemerisem punctul de plecare cel adevărat, astfel că tot ce-mi mai lipsea atunci erau numai unele fapte documentale, oarecari amărunte necesare pentru o desăvîrșită demonstrațiune. Îmi mai lipsea încă ceva: temperamentul. Vrîsta cu multă greutate mi-a dat sîngele rece de a putea judeca fără supărare greșelile uneori foarte supărăcioase ale altora. Greșelile altora, greșelile mele, greșelile tuturor acelora cari se silesc a sparge o cale viitoare sau a îndrepta calea cea trecută, sînt simptome ale transformațiunii succesive, sînt crize ale progresului; neiertate sînt numai greșelile celor îngurziți de a sta pe loc sau de a se opri în ruptul capului îndărît. Iată de ce să nu se mire neminea cînd voi vorbi adesea cu amicie și chiar cu admirațiune, cel puțin niciodată cu dușmănie, despre acei muncitori cari nu se împacă sau întîrzie de a se înțelege cu vederile mele. Zic „despre muncitori"; cît despre secături, nu voi vorbi nemic: „de m i n i m i s non curat practor".

Studiul de față se împarte în trei capitole:

1. Literatura înainte de *Istoria critică a românilor*.
2. Literatura după *Istoria critică a românilor*.
3. Întemeiarea Țărei Românești.

Așezînd *Istoria critică a românilor* la mijloc între ceea ce-i precede și între ceea ce-i urmează, între literatura prealabilă și între cea ulterioară, îmi este dat de a putea studia întreaga evoluțiune a propriei mele idei într-un sens hegelian: dentîi controlai afirmațiunea veche cea neverificată, controlul meu fiind controlat apoi de către ceilalți după mine, pe cari controlîndu-i eu însumi la rîndul meu, controlul cel multiplu ambilateral îmi va aduce o nouă afirmațiune verificată.

Pentru a constitui *întreaga evoluțiune*, după cum am numit-o, voi notifica în literatura cea prealabilă toate punctele care îmi serviseră ca jaloane pentru *Istoria critică* și voi notifica nu mai puțin în literatura cea ulterioară toate cîte mă ajută mai departe la concluziunea de astăzi, adecă la ideea cea definitivă actuală.

Primele două capitole sînt premerse fiecare de a sa proprie bibliografie, pentru a nu se repeta mereu în cursul textului nește citațiuni obositoare pentru atențiunea lectorului. În capitolul al treilea însă fiecare paragraf își are bibliografia sa aparte, fiind de tot specială.

Cele trei capitole se încheie printr-un duplu *apendice documental* și prin cîteva importantisime *facsimile*.

I

LITERATURA ÎNAINTE DE „ISTORIA CRITICĂ A ROMÂNILOR"

§ 1. Bibliografia

Cantemir, *Hronicul romano-moldo-vlachilor* alcătuit la anii 1710, Iași, 1835—6, in-8, t. II, p. 359—402, XX. O copie mai corectă, executată de d. Gr. Tocilescu după manuscriptul original, în Biblioteca Academiei Române. — Filipescu (Constantin Căpitanul), *Istoriile domnilor Țării Românești*, la Laurian-Bălcescu, *Magazin istoric*, t. I, p. 83—7; cfr. ib., p. 10—12. — Radu Greceanu, *Fragmente*, în *Revista română*, t. I, p. 577, II, p. 250 sq. — Ștefan Ieromonahul, *Viața lui Nicodim Sinaitul*, București, 1883, in-8, p. 30 sqq.; cfr. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 18. — Samuil Clain (Micul), *Annales Principum Transalpinorum*, ap. Engel, I, p. 90—4; cfr. N. Densușianu, *Monumente pentru istoria Țărei Făgărașului*, p. 104 sq. — Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, in-4, t. I, p. 57, 59, 63, 91—6, 148—9. — Idem, *Geschichte der Bulgarey*, 1797, p. 436. — Idem, *Geschichte von Serwien*, 1801, p. 235. — Miron Costin, *Cartea pentru descălecatul dintîi a Țării Moldovei*, la Cogălniceanu, *Letopisețele*, t. I, p. 31. — Idem, *Chronika ziem moldawskich y multańskich*, la I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 160, 167. — Idem, *Opisanie ziemie Mołdawskiej i Multańskiej*, la Dunin-Borkowski, *Pisma*, Lwów, 1856, cfr. Hasdeu, *Archiva istorică*, t. I, p. 159 sqq. — Luccari, *Copioso ristretto degli Annali di Rausa*, Venetia, 1605, in-8, p. 48, 96, 104—5. — Gebhardi, *Geschichte der mit Hungarn verbundenen Staaten: Bulgarien, Walachey, Moldau*, Leipzig, 1782, in-8, p. 280 sqq. — Φωτεινός, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, τὰ νῦν Τρανσιλβανίας, Βλαχίας καί Μολδανίας, Wien, 1818, in-8, t. I, p. 288-94, t. II, p. 2—8, 20—21. — Filstich, *Schediasma historicum de Valachorum historia annalium Transilvanensium multis in punctis magistra et ministra*, Jenae, 1743, in-4, p. 18. — Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, București, 1879, in-8, t. I, p. 227—32, 258; cfr.

Hunfalvy, *Rumänische Geschichtschreibung*, p. 52. — I. Eder, *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae*, Cibinii, 1803, in-16, p. 53—4. — Şincai, *Chronica românilor*, Iaşi, 1853—4, in-4, t. I, p. 248—9, 288, 290, 298. — Laurian, *Istoria românilor*, ed. IV, Bucureşti, 1873, in-8, p. 243. — Φιλιππίδης, Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας, Leipzig, 1816, in-8, t. I, p. 437 sq. — Florian Aaron, *Idee repede de istoria principatului Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1835, in-8, t. I, p. XIX, 35 sq. — Heliade, *Historia românilor*, ed. II, Bucureşti, 1870, in-8, p. 48, 89, 92, 98, 101 sq. — B(auer), *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipsic, 1778, in-8, p. 32. — Безсоновъ, Болгарския пѣсни, Moscva, 1855, in-8, p. 6—9, 18, 42, 43, 69, 70, în Временникъ Общ. Ист. и Древностей, t. XX. — Idem, Былины Рыбникова, Moscva, 1862, in-8, p. CCCXXX sqq. — Roesler, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Wien, 1867, in-8, p. 6 sqq. — Idem, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, in-8, p. 268 sqq. — Kogalnitchan, *Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie*, Berlin, 1837, in-8, t. I, p. 47 sq. — Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens*, Wien, 1781—2, in-8, t. II, p. 33, t. III, p. 631. — C. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, Bucureşti, 1855, in-8, I-II. — Tunusli fraţi, *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti*, trad. de G. Sion, Bucureşti, 1863, in-8, p. II, 8, 12 sq.; originalul: Ἱστορια τῆς Βαλαχίας πολιτική καὶ γεωγραφική, Wien, 1806, in-8. — Vaillant, *La Romanie ou histoire, langue etc. des Ardialiens, Vallaques et Moldaves*, Paris, 1844, in-8, t. I, p. 138 sqq. — Налаузовъ, Румынския господарства Валахия и Молдавия, studiul publicat în revista Отечественныя Записки, 1858, p. 254—7. — Ubicini, *Provinces d'origine roumaine* (L'univers, Paris, 1856, in-8), p. 29 sqq.

§ 2. Cronicele muntenești — Miron Costin

Punctul cel culminant al începuturilor Ţării Româneşti este Mircea cel Mare (1387—1418), după cum pentru Moldova punctul cel culminant este Alexandru cel Bun (1399—1432), amîndouă puncturile cele culminante încălecînd anul 1400 şi formînd'o trăsură de unire între ambii secoli al XIV-lea şi al XV-lea.

Într-o epocă anterioară lui Mircea cel Mare şi lui Alexandru cel Bun, ceva mai curînd sau ceva mai tîrziu, se întîmplase naşterea celor două staturi româneşti de la Dunăre, aşa-numita d e s c ă l e c ă t o a r e, adecă un domn în Moldova şi un alt domn în Ţara Românească sosind d-a-călarelea din părţile Ardealului şi oprindu-se pe loc pentru a d e s c ă l e c a şi a rămînea aci pentru totdauna într-un chip hotărît şi aşezat.

Înlăturînd acum Moldova, mă voi mărgini de astă dată numai cu Ţara Românească.

Toate cronicele muntenești, dintre cari cele mai vorbăreţe sînt a lui Radu Greceanu şi a lui Constantin Căpitanul Filipescu, se unesc asupra următoarelor cinci particularităţi:

1. Întemeietorul se numea N e g r u -v o d ă.
2. Întemeietorul venise din Făgăraş.
3. Întemeietorul stăpînea peste Carpaţi nu numai Făgăraşul, dar şi Amlaşul.
4. Întemeietorul a fost primit în Oltenia cu braţele deschise fără luptă.
5. Întemeietorul a înfiinţat mai multe oraşe în Muntenia, nu în Oltenia.

Repet încă o dată, aceste cinci particularităţi sînt comune tuturor cronicelor muntenești, tuturora fără excepţiune; şi — notaţi bine de pe acuma — numai aceste cinci particularităţi, aşa cum sînt ele redactate mai sus, se vor constata în fond a fi adevărate.

Diverg nţele se încep printr-o simplă amplificaţiune a primei particularităţi: unele cronice lasă singuratec numele N e g r u, pe cînd cele mai multe îi acaţă pe R a d u, făcînd astfel pe R a d u N e g r u.

Apoi dezbinarea cea mare este acea cronologică: 1080, 1215, 1241, 1280, 1290, 1313...

Între cronicarii munteneşti nu trebui să perdem din vedere pe Miron Costin, cronicar moldovenesc, dar care utilizase totuşi o veche cronică muntenească, necunoscută astăzi. El pune numai pe N e g r u - v o d ă, fără amplificativul R a d u, vorbind cu trei ocaziuni despre acest întemeietor al Ţării Româneşti:

1. În *Cartea pentru descălecatul dintîiu*, Miron Costin zice: „Iară după ce s-au pustiit de Atila, că unii mutaţi preste Dunăre la Dobroge, unii preste munţi asupra Oltului cei din Ţara Muntenească, cestilalţi la Maramorăş pînă la vremea lui Laslău craiul creştin unguresc, la a căruia vreme s-au descălecat al doele rînd: de Dragoş-voevod ţara noastră şi de N e g r u-v o e v o d Ţara Muntenească. Care craiu unguresc au stătut la veleatul de la Hristos *1080*...“

În scurt, Miron Costin aşează în Oltenia pe N e g r u - v o d ă la anul 1080, făcîndu-l totodată contimpurean cu Dragoş-vodă din Moldova.

2. Într-o altă lucrare analoagă, în limba poloană, Miron Costin urcă la acelaşi an 1080 pe ambii întemeietori, pe cel muntenesc numindu-l N e g r u, de două ori aşa, fără nici un R a d u. După legendă — mai adaogă el — acel întemeietor era bastard al unui voievod ardelenesc. Apoi dezvoltă pe larg împregiurarea că toţi muntenii sînt n e g r i c i o ş i la faţă şi că deci nu cel dentîi domn la dînşii purtase numele de N e g r u: „zla consequentia że czarnym tego pierwszego ich hospodara zwano“. În fine, Miron Costin pune această împregiurare în legătură cu epitetul „Kara-iflak“, adecă „Negri-români“, pe care turcii îl dau muntenilor: „dla czego y Turcy postrzegszy to Karawłachami to iest czarnymi Włochami ich zowią“. Acest întreg epizod e foarte interesant, dar este confuz şi totodată Miron Costin scapă din vedere că şi pe moldoveni turcii îi numeau de asemenea n e g r i: „Kara-bogdan“.

3. În poema despre amîndouă ţările române, scrisă tot polonește, anume la 1684, Miron Costin ne lămureşte mai întîi că se razimă pe cronice de prin mănăstiri moldovenești şi muntenești: „żywoty et annales Hospodarów po monasterach Mołdawskich y Multańskich“, apoi repetă legenda despre N e g r u - v o d ă ca bastard al unui voievod ardelenesc, numindu-l de mai multe ori numai N e g r u, fără nici un R a d u; în sfîrşit, precizează epoca descălecării cu totul altfel decît în lucrările cele precedinţi: nu la 1080, ci tocmai între anii 1280 — 1290, adecă „după socoteala muntenilor sînt aproape patru sute de ani“: „blisko czterech set lat swych od Negruła liczą“, calculîndu-se ca bază data 1684 cînd scria Miron Costin, şi mai adaogă că întemeietorul Moldovei este mai nou numai cu 20 de ani, prin urmare între 1300—1310.

În secolul trecut, generalul rus Bauer, care petrecuse mai multă vreme în Ţara Românească, a cunoscut, direct sau indirect, o cronică muntenească cu Radu Negru la anul 1313, dar şi cronica moldovenească a lui Miron Costin cea cu Negru-vodă la 1080.

Cam tot pe timpul lui Bauer, cronica lui Miron Costin cea cu anul 1080 a fost consultată de stolnicul Constantin Cantacuzin, a căruia lucrare e publicată greceşte la 1806 de fraţii Tunusli.

Vom vedea mai jos că acea dată 1080 din Miron Costin a fost cercetată de asemenea de Fotino.

Contipuranitatea lui Negru-vodă cu vodă Dragoş şi coincidinţa lui Negru-vodă cu Negrii-români, acestea două ne pregătesc deja la teoria lui Cantemir, care însă nu mai este cronicar ca Miron Costin, ci istoric în toată puterea cuvîntului.

§ 3. Boierul Murgul — Ştefan Ieromonahul

Cronica muntenească cea mai veche, din cele cunoscute pînă acum, s-a păstrat numai în vro cîteva extracte la raguzanul Luccari, care o utiliza pe la anul 1590. Pentru cea dentîi dată în tipar ne întîmpină acolo, ca întemeietor al Ţării Româneşti, un „Negro Voievoda", fără adaos de „Radu". Acest N e g r u- v o d ă ne este dat la anul 1310 ca tată al lui Vladislav-vodă, prin urmare nu altcineva decît Alexandru Basarabă. Aci, ca şi în cronicele cele obicinuite, întemeiarea statului muntenesc se atribuie unei descălecări din Ardeal.

La Luccari se vorbeşte dopotrivă despre întemeiarea Moldovei ca şi a Ţării Româneşti, înşirîndu-se primii domni pînă pe la anul 1450. Luccari ne spune că el avea la mînă o relaţiune scrisă de boierul muntenesc „Murgul", pe care-l trimisese Dan-vodă ca să se împace cu sultanul Amurat pe la anul 1450. Acelaşi an final 1450 este pentru Moldova şi Ţara Românească. Această indicaţiune cronologică corespunzînd pe deplin, este invederat că anume Murgul a fost autorul acelei cronice moldo-muntene, o cronică scrisă numai vro treizeci sau patruzeci de ani după moartea marelui Mircea.

Boierul Murgul fiind cel mai vechi, cel mai nou cronicar muntenesc în privinţa lui Negru-vodă, este un călugăr de la mănăstirea Tismana pe la începutul secolului nostru, „ieromonahul şi duhovnicul Ştefan", care se spune că: „adunînd de prin hrisoavele cele vechi ale sfintei mănăstiri şi de la cei cu ştiinţă bătrîni părinţi monahi ai sfintei mănăstiri ce au vieţuit mai-nainte de noi, precum au avut ştiinţă de la alţi bătrîni cu ştiinţă mai din vechime decît ei, aşa o am scris şi o am aşezat..."

Crisoavele mănăstirii Tismana aflîndu-se acum depuse în Arhiva Statului, am putut constata deplina exactitate a tuturor datelor cronologice; nu mai puţin exactă, prin urmare, trebui să fie la ieromonahul Ştefan tradiţiunea cea culeasă din gura bătrînilor, cari auziseră ei înşii „de la alţi bătrîni mai din vechime decît ei". O tradiţiune monastică, în genere, transmiţîndu-se din secol în secol într-un cerc foarte restrîns, se conservă fără alăturare mai bine decît o tradiţiune poporană propriu-zisă. Iată de ce quasi-cronica cea de la Tismana are o importanţă a sa incontestabilă, cu atît mai ales că această mănăstire este cea mai veche din toate cele existente în întreaga Românie.

După ieromonahul Ştefan, Radu Negru este tatăl lui Mircea cel Mare. Acest Radu Negru a descălecat Ţara Românească, dar nu singur, ci împreună cu fratele său mai mare Vladislav-vodă, care el anume se pogorîse din Ardeal. Pînă la amîndoi fraţii, teritoriul Munteniei era trunchiat: numai dînşii au izbutit a uni ambele laturi ale Oltului cu părţile

de peste Carpați. Așadară descălecarea s-a îndeplinit treptat între anii 1365—1385. În trăsuri esențiale, aceasta este tradițiunea cea strecurată prin zece generațiuni de călugări în curs de cinci secoli, de cînd ființează mănăstirea Tismana.

La ieromonahul Ștefan s-a repercutat totodată o altă legendă, care nu este o tradițiune monastică: despre rolul românilor într-o luptă a regelui unguresc Vladislav contra tătarilor. Amestecul acestei legende constituă în tradițiunea cea de la Tismana un corp străin, care lesne se extrage și care n-are a face de loc cu Negru-vodă. Acea legendă despre regele unguresc Vladislav, altfel Laslău, noi o înlăturăm aci cu desăvîrșire, insistînd din nou exclusivamente asupra fondului celui documental și tradițional din relațiunea ieromonahului Ștefan: Radu Negru nu se numea altcineva decît tatăl marelui Mircea, iar unificarea statului muntenesc, așa-zisa descălecare din Ardeal, a fost opera colectivă a amîndurora fraților Basarabi — Vladislav-vodă și Radu Negru.

Raza de lumină cea mai vie asupra întemeierii Țării Românești pleacă astfel din mănăstirea Tismana, care este ea însăși întemeiată tocmai din acea epocă. Începuturile cele înainte de 1365 îi rămîn cu totul necunoscute. Ieromonahul Ștefan nu știe nemic despre Alexandru Basarabă. Cu atît mai vîrtos el nu se dumerește a bănui măcar dinastia N e g r i l o r, căci oltenii în genere nu cunosc pe N e g r i, ci numai pe B a s a r a b i.

Vom vedea mai jos că d. A. Xenopol este acela care a arătat toată importanța cronicarului Murgul, iar d. Onciul are meritul de a fi apreciat pe Ștefan Ieromonahul.

§ 4. Cantemir

Cel întîi istoric care și-a dat osteneala de a studia personalitatea lui Negru-vodă a fost Cantemir, un cap genial, căruia niciodată nu i-a lipsit puterea de a străbate prin problemele cele întunecoase ale trecutului, dar mai totdauna s-a izbit de lipsa materialelor. El însuși ni-o spune într-o românească admirabilă: „Mărturisim, și nu fără puțină tîngueală ne cutremurăm de mare și de nepurtat greuința, care asupră-ne vine, căci mari stînci în mijlocul drumului ca neclătite stau, și multe și împletecite împedecături înaintea pașilor ni se aruncă, carile și pașii înainte a-i muta ne opresc, și calea cronicului nostru slobod a alerga tare astupă; și ca troianii omeților de vifor și vicol, în toate părțile spulberați și aruncați, cărările cele mai denainte de alții călcate atîta le acopăr și le ascund, că nu fără mare frică primejdia ne este, ca nu cumva pîrtea rătăcind și cărarea, pe care a merge am apucat, perzînd, cursul istoriei noastre în adînci vîrtopi și neumblați codri, de povață lipsit, să cadă, și așa la doritul popas și odihnă să nu putem ajunge...“

În privința lui Negru-vodă, între alte puncturi obscure din istoria română, cele „multe și împletecite împedecături“ au încurcat și pe marele nostru Cantemir; l-au încurcat însă fără a putea să-l sperie și să oprească o minte atît de ageră și pătrunzătoare de a-și croi totuși o nouă cale.

Iată elementele asupra cărora Cantemir își clădește edificiul:

1. Pe la 1274 exista deja o domnie în Țara Românească, de vreme ce tocmai pe atunci regele serbesc Milutin luase în căsătorie pe o fată a domnului din Țara Românească, ceea ce se constată într-un mod pozi-
650 tiv la bizantinul Nicefor Gregoras.

2. De aci urmează că nu putea să se fi întîmplat mai tîrziu decît pe la anul 1274 întemeiarea Țării Românești de către „Radul-vodă Negrul de la Ardeal", nu pe la 1290 ca în acea cronică a domnilor muntenești, despre care Cantemir regretă că o cunoaște numai după un singur exemplar foarte nou, anume: „de la Radul-vodă începînd pînă la domnia lui Constantin-vodă Brâncoveanul".

3. Fundatorul Moldovei, fie Bogdan, fie Dragoș, trebuia să fi fost din aceeași familie N e g ru ca și fundatorul Țării Românești, căci altfel nu s-ar putea înțelege epitetul de N e a g r ă al Țării Românești și al Moldovei totodată: „Acestui Bogdan-vodă să-i fie fost „porecla Negrul se dovedește că și Radul-vodă în Țara Muntenească s-au chemat Negrul, și țările amîndouă una s-au chemat Vlahia-Neagră, iară alta Bogdania-Neagră..."

4. Nici Bogdan sau Dragoș în Moldova, nici Radu-vodă în Țara Românească, nu se văd de nicăiri a fi fost cuceritori sau cotropitori din afară, ci ne apar ca nește moșneni porniți într-o vreme de pe cîmpia cea dunăreană, adăpostiți cîtva timp în munții Ardealului și re-ntorși apoi ca stăpîni netăgăduiți după o lungă înstrăinare; cu alte cuvinte, străini fuseseră ei în Făgăraș și-n Maramureș, iar nu erau străini în Moldova și-n Țara Românească.

În modul acesta, Cantemir urcă întemeiarea Țării Românești la anul 1274 cel mai puțin, rectificînd cifra pe care o găsește în cronica muntenească, unde „eșirea Radului-vodă Negrul o pune la anul de la Adam 6798, carele este de la Cristos 1290, adecă cu 16 ani mai pre urmă decît domnul de la Gregoras pomenit". Apoi în cronica lui Nicolae Costin, „precum în izvodul ce au avut el însemnează", Cantemir află că Moldova a fost întemeiată de către un Dragoș-vodă venit din Ardeal „la anul de la Adam 6807, carele este de la Hristos 1299, adecă cu 9 ani mai pre urmă de eșirea Radului-vodă și cu 25 ani mai pre urmă de domnul românilor de la Gregoras pomenit". Fiind astfel între ambele întemeieri, a Țării Românești și a Moldovei, o deosebire abia de 9 ani, Cantemir nu se sfiește a fixa pentru Moldova aceeași cifră ca și pentru Țara Românească, adecă amîndouă domniile se vor fi întemeiat pe la același an 1274. Încă un pas mai departe. Întrucît Radu Negrul și Dragoș sînt contimpurani, veniți în același timp de peste Carpați amîndoi din aceeași familie N e g r u l, Cantemir îi înrudește pe întemeietorul Moldovei cu al Țării Românești, numindu-i veri între dînșii sau chiar frați, fii ai unui domn din Ardeal. Și așa fiind, de ce oare acel tată „domn din Ardeal" să nu fi fost același „Bogdan-vodă", pe care istoria Moldovei îl menționează înainte de Dragoș? În sfîrșit, după Cantemir d e s c ă l e c a r e a spre Dunăre a tatălui fraților Dragoș și Radu Negrul n-a fost în realitate decît o r e -n t u r n a r e din Ardeal „la moșiile lor" cele străbune pe șesul României dunărene, unde părinții lor domniseră din vechime și de unde fuseseră goniți de năvala mongolilor pe la anul 1237.

Aceasta este teoria lui Cantemir, din care — după cum ne vom încredința mai jos — vor rămînea trei fapte autentice:

1. Negru-vodă n-a fost deloc un ardelean, ci numai s-a întors din Ardeal în Țara Românească, de unde era din moși-strămoși de baștină.

2. Întoarcerea lui Negru-vodă din Ardeal în Țara Românească s-a întîmplat aproape tot atunci cînd s-a descălecat Moldova.

3. N e g r u- v o d ă, o personalitate istorică precisă, trebui deosebit de viața cea domnească colectivă a N e g r i l o r, din care erau toți: și Bogdan și Dragoș și Radu.

§ 5. Samuil Micul

Cantemir, cu tot dreptul, este și merită de a fi o ilustrațiune europeană. O ilustrațiune curat românească a fost transilvăneanul Samuil Klain, mai corect Micul, căruia îi plăcuse a-și germaniza porecla. Teolog, filolog și istoric, mai ales ca istoric, el strălucea între românii de peste Carpați pe la sfîrșitul secolului trecut.

Micul a cunoscut Cronicul lui Cantemir și n-a putut să nu observe pe prima linie marea importanță a bizantinului Gregoras despre domnul românesc cel înainte de anul 1290, adecă înainte de data cea atribuită lui Negru-vodă ca întemeietor al Țărei Românești. Pentru a înlătura această dificultate cronologică, Micul presupune că Gregoras vorbește nu despre vreo căsătorie înainte de 1290, ci după 1290: „nihil est, quod computum annorum impediat, quin dictus Radu Negru inchoaverit Valachiae Principatum anno 1290, et dein non multo post Filiam suam nuptui Regi Serviae dedit".

Micul a uitat că pasagiul din Gregoras se află anume sub anul 1299, referindu-se atunci la un eveniment întîmplat cu cel puțin douăzeci de ani înainte, adecă după următoarea socoteală: la 1299 regele serbesc Milutin se căsătorește cu o greacă, înainte de care avusese deja succesiv alte trei neveste — o bulgară și o călugăriță, iar ca pe cea dentîi ținuse pe o fiică a domnului celui românesc, prin urmare cronologicește cea mai depărtată de anul 1299. Micul nu băgă în samă că cronologia lui Gregoras în această privință fusese foarte bine limpezită de către Cantemir, cînd el zice: „Avem datorie a arăta precum acest Milutin craiul sîrbilor să fie luat pe fata domnului românesc pe la anul 1274, precum noi mai sus am pomenit. Pachimeres istoricul scrie precum nunta acestui Milutin cu Simonidis fata lui Andronic împărat să să fie făcut la anul 1299, fiind atuncea Milutin la vîrstă de 45 ani. Această vîrstă a lui Milutin o sămălueşte Posonie în notele lui Gregoras la capul VI. De vreme — zice — ce singur Gregoras scrie că atuncea Milutin era cu 5 ani mai bătrîn decît Andronic Împăratul; iară Andronic, cînd ș-au dat fata după dînsul, era de 40 de ani; iată că Milutin cînd au luat pe fata lui Andronic au fost de 45 ani. Acum de aice lesne putem socoti că Milutin cînd s-au însurat întăi de va fi fost la vîrstă de 20 ani, iată că cu 25 ani de această nuntă a Simonidei mai înainte au luat pe fata domnului muntenesc, care an cade, precum am zis, în anul 1274. Iară de va fi fost și mai tînăr de 20 ani (care se și poate crede), așea încă mai cu mulți ani înainte se dovedește precum acel domn românesc să fie fost în țara sa cu domnie întemeiată și așezată..." Argumentațiunea lui Cantemir e perfectă nu numai prin textul lui Gregoras, dar încă prin confruntarea-i cu textul lui Pachymeres. Căsătoria fiicei „domnului românilor" la 1290 e peste putință; și mai peste putință mai tîrziu, după cum o admite Micul. Rămîne sigur un minimum de anul 1274 ca la Cantemir.

Publicînd pasagiul din Micul, Engel afirmă că prin domnul „τῆς Βλαχίας" la Gregoras se înțelege principele bulgăresc Terteres — o afirmațiune cu desăvîrșire nepermisă, căci la Gregoras Βλάχοι nu se confundă cu Βουλγάροι. Chiar același pasagiu despre ἄρχων Βλαχίας vorbește alăturea deosebit despre ἄρχων Βουλγαρίας. Ceva mai mult, anume tocmai pe Terteres îl menționează Gregoras zicînd că stăpînea
652 Bulgaria: τῶν Βουλγάρων ἀρχήν. Asupra afirmațiunii lui Engel noi

vom reveni mai jos (§ 6). În orice caz, ea este mai puțin științifică decît ipoteza lui Micul, de altmintrelea o simplă ipoteză, la care istoricul ardelean nu ține prea mult, ci se grăbește a recurge la o altă teorie.

În satul Vineția-de-Jos, în Țara Făgărașului, Micul a găsit zidită în păretele casei protopopului Ionaș Mone o peatră cu următoarea inscripțiune, pe care într-o copie mai exactă decît la Engel a reprodus-o d. N. Densușianu și a transcris-o cu completarea abreviațiunilor: „Vixit Gregorius primus Venetus Anno Domini 1185. Genealogia authentica Monestica. Gregorius Venetus Thesaurarius V a i v o d a e N i g r o (sic), a quo donatus quatuor vallibus cum silvis et campis; genuit Gregorium secundum Anno 1216. Hic genuit Gregorium ex quo Mailath, 1250 filia Komana et secundus Gregorius. Hi divisi (1279) Mailath primam vallem Kutsulata, Komana secundam vallem, Gregorius tertiam vallem (1390), hoc est Venetia(m) et Rivulum salsum sortiti sunt, et Gregorius genuit tertium Gregorium, Komanum, Stoicam, Thomam; divisi Gregorius quartam integram sortitus genuit Stephanum, (et) Gregorium (1449). Hic genuit Salamonem (a matre Mone dictum) et Stephanum Mone. Salamom genuit Man Mone 1499. Hic genuit Stephanum Mone secundum. Hic genuit Voik Mone. Hic genuit secundum Man Mone. Hic genuit Ioannem Mone, ex quo Ionas Mone venerabilis Vicarius generalis. 1728.“ În traducerea d-lui Densușianu: „A trăit Grigorie cel dentîi Venețianul în anul Domnului 1185. Genealogia autentică a familiei Monea (e următoarea). Grigorie Venețianul, vistierul lui N e g r u - v o d ă, din partea căruia a fost dăruit cu patru văi, cu păduri și cîmpuri, a născut pe Grigorie al doilea (anul 1216). Iar acesta a născut pe Grigorie, din care s-a născut Mailat (1250), fiica Comana și Grigorie al doilea. Aceștia împărțindu-se (1279), Mailat a căpătat valea dentîi Cuciulata, iar Comana valea a doua, Grigorie valea a treia (1390), adecă Veneția și Părîul Sărat. Și Grigorie a născut pe al treilea Grigorie, pe Coman, pe Stoica și pe Toma. Aceștia împărțindu-se, Grigorie a căpătat întreagă valea a patra, și a născut pe Ștefan și pe Grigorie (1449). Iar acesta a născut pe Solomon (care după mumă-sa s-a numit Monea) și pe Ştefan Monea. Și Solomon a născut pe Man Monea (1499). Acesta a născut pe al doilea Ștefan Monea, iar acesta pe Voicu Monea, acesta pe al doilea Man Monea, și acesta pe Ion Monea, din care s-a născut Ionașcu Monea, venerabilul vicariu general. 1728.“

Tot d. Densușianu observă cu drept cuvînt că data 1185 din inscripțiunea de mai sus cată să fi fost cunoscută sasului Filstich, care în disertațiunea sa din 1743 pune de asemenea pe Negru-vodă în secolul XII, zicînd că așa o aflase el de la bătrînii români după o tradițiune străbună.

Deși inscripțiunea datează abia din începutul secolului XVIII și deși între anii 1279—1390 în genealogia cea lapidară este o lacună, totuși Micul zice că protopopul Ionaș Mone nu putea să născocească o minciună: „non enim credibile est talem virum mentiri voluisse“, și deci admite că acea peatră este o fîntînă istorică pentru secolul XII și că un „Negru-vodă“ existase în realitate pe la anul 1185, dar nu „Radu Negrul“, ci numai un simplu „Negrul“, adecă cu numele de familie „Negrul“, vreun străbun al lui „Radu Negrul“. Cu alte cuvinte, Micul îmbrățișează în fond explicațiunea lui Cantemir că a fost un neam întreg N e g r u - v o d ă tradițional, din care s-a tras N e g r u - v o d ă cel istoric, o personalitate deosebită, descălecător al Țărei Românești.

Ideea, o idee foarte luminoasă, Micul a împrumutat-o de la Cantemir, dar a modificat-o așa-zicînd ardelenește, împăcînd amorul propriu al Transilvaniei: el stăruiește adecă cu orice preț a lăsa intactă în textul cronicei muntenești întemeiarea Țării Românești de către un făgărășean de viță Radu Negrul la 1290, pe cînd la Cantemir acel întemeietor fusese numai cîtva timp pribeag în Făgăraș, re-ntors de acolo în patria sa România dunăreană pe la 1274.

Cum oare ajunge Micul a argumenta această întorsătură? I-a servit ca punct de plecare inscripțiunea cea atît de șubredă a protopopului Ionaș Mone, susținută apoi de diploma regelui unguresc Bela IV din 1247, unde se menționează voievozii românești Lynioy și Seneslav: aceștia — zice Micul — erau nește voievozi Negri din Țara Făgărașului, pogoritori din Negru-vodă cel de la 1185 și din cari s-a tras în urmă Negru-vodă cel de la 1290, toți făgărășani. Din nenorocire pentru această teorie, regele Bela IV nu vorbește nicăiri în acea diplomă despre regiunea Făgărașului. Textul este aci tot ce poate fi mai lămurit: voievodul Lynioy era din Oltenia propriu-zisă, numită „tota terra de Zewrino", iar voievodul Seneslav era în direcțiunea Moldovei, specificată prin „tota Cumania".

Între Cantemir și între Micul este un punct comun în principiu: Un Negru-vodă, personalitatea istorică cea reprezintată ca întemeietor al Țării Românești, mai corect ca unificator al statului muntenesc, era din familia cea princiară a Negrilor, cari domniseră cu mult mai denainte, dar pe o întindere teritorială mai mică sau bucățită.

Cheia problemei, sîmburele soluțiunii, se afla deja pe de-ntregul la Micul și mai cu samă la Cantemir. După dînșii însă, perzîndu-se pîrtea începutului, cestiunea s-a încurcat din nou, s-au încîlcit țițele țesăturei, mai ales la Engel, a căruia operă se bucura de o autoritate precumpănitoare.

§ 6. Engel — Gebhardi — Eder

Prin cele două tomuri de *Istoria Valachiei și a Moldovei*, publicate la 1804 și făcînd parte din voluminoasa *Istorie a statului unguresc*, austriacul Engel aduse pentru timpul său un serviciu neprețuit românilor. Lesne i se iartă direcțiunea cea rătăcită politică de a băga națiunea română sub coroana Sîntului Ștefan: o simplă etichetă, ca și cînd ar lipi cineva un petec de hîrtie scrisă „vin unguresc" pe o sticlă de „Bordeaux", ceea ce n-ar strica întru nemic calitatea Bordoului. Meritul cel netăgăduit al lui Engel este de a fi cules cel întîi o foarte mare grămadă bibliografică de materialuri asupra totalității istoriei române, ușurînd astfel sarcina urmașilor, pe prima linie a lui Șincai.

Dar a grămădi, numai a grămădi, era singura preocupațiune a lui Engel, zorit de a ticlui în scurt timp pentru România ca și pentru Bulgaria, pentru Serbia, pentru Galiția, pentru căzaci etc. El nu avea destul răgaz pentru a poposi asupra analizei critice, măcar că adesea avea multe mijloace la dispozițiune. Tot așa de pripit a fost el și în privința lui Negru-vodă.

Deși cunoaște pe Cantemir, deși reproduce din manuscript pe Samuil Micul, deși cetește pe Luccari, adecă pe boierul Murgul, și citează diferite diplome ungurești foarte importante, totuși Engel, cînd ajunge la

capitolul său pragmatic despre întemeiarea Țării Românești, uită toate și repetă fără nici o controversă afirmațiunea cronicei muntenești: „Radu Negrul sau Negru-vodă, 24 ani, între 1290—1314". Nici o scînteie de lumină!

Neputînd a mînui cu înlesnire nămolul de materialuri pentru o mulțime de țări totodată, Engel adesea se contrazice, scăpînd din vedere ceea ce o mai spusese deja. Așa mai sus, de exemplu, cu ocaziunea lui Samuil Micul despre însurătoarea regelui serbesc Milutin în prima căsătorie cu fata „domnului românilor" din Gregoras, noi am văzut că Engel pe acel „domn al românilor" îl identifică cu bulgarul Terteres. Ei bine, cu trei ani înainte, în *Istoria Serbiei*, el identificase pe același „domn al românilor" cu sebastocratorul Ion Angel din Tesalia. Contradicțiunea e și mai mare cu șeapte ani înainte, în *Istoria Bulgariei*, unde Engel vorbea nu despre regele serbesc Milutin, ci despre fiul acestuia Ștefan Uroș, pe care-l căsătorește dentîi cu fata sebastocratorului Ion Angel, apoi cu fata lui Terteres, ș-apoi, schimbîndu-se imediat, pe cea dentîi o numește „romîncă": „die erste wlachische Frau". Este o confuziune spăimîntătoare. Și totuși Engel face mereu confuz pe Luccari, pe care-l desprețuiește fără nici o vină serioasă, cel puțin sub raportul istoriei române.

Mai vechi decît Engel și mai puțin erudit, Gebhardi este mai critic și mai metodic. El construiește un edificiu armonic, iar nu se mulțumește a strînge material peste material, fără a alege sau fără a ști să aleagă, elemente bune și elemente rele, adesea împoncișate, fără a avea în vedere vreun plan combinat mai denainte. Ca și Engel, Gebhardi intercalează România în fantazia giganticului stat unguresc, o adevărată caricatură a Imperiului Roman sau a Imperiului lui Carol-Magnul, pe cînd în faptă maghiarii nu reușiseră de a clădi vreodată, nici măcar momentan, un fel de Imperiu al lui Cinghis-han. Ca și lui Engel, această utopie, această copilăroasă vanitate a ungurilor, trebui s-o iertăm de asemenea lui Gebhardi. Despre Negru-vodă în specie, Gebhardi are meritul de a fi înțeles importanța lui Luccari, pe care-l nesocotește totdauna Engel, prefăcîndu-se obicinuit că parcă n-ar cunoaște nici pe Gebhardi. El fixează descălecarea lui Negru-vodă între anii 1310—1313, explicînd-o prin starea anarhică de atunci în Ungaria după moartea regelui Ladislau Cumanul. Fiul acestui Negru-vodă — zice Gebhardi — era Vladislav Basarabă. Deosebind însă pe acel Negru-vodă de către Alexandru Basarabă, adevăratul tată al lui Vladislav Basarabă, Gebhardi e silit a admite un al doilea Vladislav, făcînd astfel două persoane dintr-una singură, ceea ce îl încurcă.

Înainte de Engel, dar după Gebhardi, sasul Eder, un spirit foarte ager, cunoștea deja cronica muntenească a lui Radu Greceanu, dar despre întemeiarea statului Țării Românești el nu se hotărăște nici pentru anul 1215, nici pentru 1290, nici pentru o descălecare din Făgăraș, zicînd că sigur este numai faptul contrariu al unei descălecări tocmai din Țara Românească în Făgăraș pe la 1372 sub domnul muntenesc Vladislav Basarabă, a cărui diplomă vorbește limpede despre o „nova plantatio" românească pe acolo. Eder cel întîi a atras atențiunea asupra acestui punct, care constituă un nou element de discuțiune.

Despre Sulzer n-am nemic de zis. El consideră ca întemeietor al statului Țării Românești pe un Radu Negru pe la 1290 întocmai după cronica muntenească cea tipică, dar în amărunte el nu intră, căci această cestiune îi era rezervată pentru partea a doua a operei sale, pe care n-a publicat-o.

§ 7. Șincai — Laurian

Șincai cunoștea pe Cantemir și pe Micul prin extractele din Engel, totuși pe dînșii i-a trecut cu vederea, fără a menționa măcar pluralitatea N e g r i l o r, admițînd numai pe un singur N e g r u - v o d ă. El respinge cu drept cuvînt anul *1290* cel admis de către Engel ca an al întemeierii Țării Românești, dar rătăcește de a găsi o altă cifră mai potrivită.

Pe de o parte, nenorocirile lui Șincai de a pribegi mereu din loc în loc, fără a putea să lucreze liniștit într-o bibliotecă posedînd mai multe mijloace la îndemînă, pe de altă parte, forma cea strict analistică a Cronicei sale, împedecîndu-l întru cîtva de a concentra într-un singur punct o cestiune cronologică controversată asupra diferitelor date — acestea justifică încurcătura.

Șincai argumentează sub anul 1215: „Știu că Andreiu III în decretul său din anul 1291 apriat zice că Făgărașul este al lui Ugrin și a fost mai-nainte al mai marilor lui, de unde încheiu și eu că Făgărașul n-a putut fi al lui Negru-vodă în anul 1290 cînd zice cronica cea veche că a trecut Negru-vodă în Valahia; drept aceea a trebuit să treacă cu mult mai-nainte". Apoi sub anul 1258 combinat cu 1247, Șincai ajunge la concluziunea că Negru-vodă a putut să fi domnit la 1215, dar adaogă că nici acesta, nici urmașii lui pînă la 1300, nemine „n-a domnit peste toată Țara Muntenească, ci numai peste cîte o parte a ei". Așa fiind pînă la anul 1300, nu fusese încă nici un „Negru-vodă" în sensul de întemeietor al statului, deoarăce, după Șincai, statul era pe atunci bucățit în mai multe voievodaturi și chinezaturi mărunte ca în diploma cea din 1247 a regelui Bela IV. Rezultatul e negativ.

Șincai cunoaște prețiosul pasagiu din Nicefor Gregoras cel cu „domnul românilor"; nu cutează totuși sub anul 1299 a se rosti asupra numelui „Vlachia" din acel text: „eu nu pociu hotărî prin Vlachia carea trebuie să se înțeleagă: cea de acuma care se chiamă și Țară Muntenească, au Vlachia cea mare ce se zice și Moglena". Această îndoială, negreșit, îi era foarte permisă; noi o vom studia cu d-amăruntul mai departe; oricum însă, e constatat că la Șincai, Negru-vodă rămîne cu mult mai întunecos de cum l-am văzut la Cantemir și la Micul.

Tot așa de nedecisă stă problema la Laurian, care se ține într-o rezervă absolută, foarte prudentă mai cu samă într-o carte didactică. Ajungînd la anul 1290, el intitulează capitolul „Radu Negru" și apoi urmează:

„Pe timpurile acestea spun cronicele Țărei Românești că trecu Radu Negru, ducele Făgărașului și al Amnașului, peste munți în Dacia australă, și așează scaunul la Cîmpulung, de unde apoi se mută la Argeș, edifică o curte domnească și o mănăstire. Sub dînsul se uniră diversele ducate într-un principat. Radu Negru domni cu multă glorie 24 ani. La Făgăraș, pe la anul 1291 domnea magistrul Ugrin, precum se vede dintr-o diplomă foarte însemnată de la regele Andrei III..."

Astfel — ne face a înțelege Laurian — din cronice s e s p u n e despre un Radu Negru, s e v e d e însă dintr-o diplomă foarte însemnată un Ugrin în locul lui Radu Negru, deci: Ugrin este un personagiu isto-
656 ric, Radu Negru — o legendă.

§ 8. Fotino — Cogălniceanu — Palauzow

Pe la începutul secolului nostru, un grec de neam și de limbă, dar om de casă al banului Dinu Filipescu, Dionisie Fotino, simțea românește și numai din iubire pentru țară a scris o „Istorie" a tuturor românilor, foarte importantă pentru acea epocă. El nu cunoștea pe Engel, nici pe Gebhardi. Izvoarele sale sînt deosebite. Întru cît se atinge de începuturile Țării Românești, Fotino ne interesează prin fîntînele sale cele serbești și românești manuscripte, poate unele dispărute.

Despre timpul lui Negru-vodă în specie, pe care-l numește „Ῥάδουλ Βοέβοδας Νέγρος Βασσαράβας", Fotino a stat multă vreme la nedumerire. În tomul I el a dezbătut una după alta diferite date începînd de la Miron Costin cu 1080 pînă la 1215 a mănăstirii Cîmpulung și pînă la 1290 a cronicelor muntenești, dar le-a respins pe toate, ajungînd la concluziunea că data cea mai conformă cu mersul evenimentelor este anul 1241, cînd năvala mongolilor a trebuit să producă o mare mișcare generală în regiunea Carpaților. După aceea, în tomul II, primind data 1241 ca acea cernută și recunoscută deja definitiv, Fotino descrie apoi domnia lui Radu Negru după cronice, mai adăogînd rădicarea episcopului de Făgăraș la scaunul mitropolitan al Țării Românești și presupunînd că epitetul N e g r u i se va fi dat descălecătorului din cauza că era negricios la față: μελαγχρινός.

Mai jos este foarte important capitolul despre Radu-vodă „fratele lui Vladislav-vodă și tatăl lui Mircea cel Mare" la anul 1376. Între altele, Fotino ne spune aci că la mănăstirea Tismana se află un crisov de la Dan-vodă din 1386, fratele lui Mircea cel Mare, unde pe tatăl lor îl numește Radu-vodă N e g r u. Cu această ocaziune Fotino constată că unii dintre urmașii descălecătorului Negru-vodă au purtat de asemenea numele N e g r u ca titlu sau epitet: „τὸ Νέγρος ὡς τίτλον, ἢ ὡς ἐπίθετον".

În acest mod Fotino ghicise cel dentîi dualitatea sau chiar pluralitatea Negrilor-voievozi în prima perioadă a istoriei Țării Românești, așa că-i lipsea numai doară de a identifica numele N e g r u cu numele B a s a r a b ă.

Un adept direct al lui Fotino a fost marele nostru Cogălniceanu, cînd la vîrsta de 18 ani, student atunci la Berlin, el a publicat franțuzește o istorie a românilor. Deși consulta mereu pe Engel, el a preferit totuși pe Fotino.

După Fotino, sau mai adevărat după Cogălniceanu, urmează Palauzow, mai observînd că epoca emancipării lui Radu Negru de sub dominațiunea coroanei Sîntului Ștefan era cea mai potrivită anume pe la jumătatea secolului XIII, deoarăce tocmai atunci Ungaria era încurcată într-un război contra Veneției (1244) și contra Austriei (1248—53), mai fiind amenințată de tătari (1261).

Din celelalte două cărți grecești contimpurane lui Fotino, nu mă opresc de loc asupra lui Dimitrie Filippide, iar despre frații Tunusli mă mărginesc a menționa notița mea intercalată în prefața lui Sion la traducerea românească a publicațiunii lor. Despre Dimitrie Filippide în parte mă tem a mă atinge în orice mod, în bine sau în rău, căci nepotul sau strănepotul său, d. profesor Alexandru Filippide de la Iași, se supără foc cînd eu vorbesc despre Dimitrie Filippide, se supără iarăși

foc cînd eu nu vorbesc despre Dimitrie Filippide, și desigur se va supăra foc și acuma cînd eu, fără a vorbi, zic numai că nu vorbesc despre Dimitrie Filippide. Iertе-mă!

§ 9. Aron Florian — Heliade

La români primul manual didactic de istorie națională a fost *Ideea repede* a lui Aron Florian sau Florian Aaron, după cum se numea el la început. Publicată la 1835, cartea lui Florian este foarte remarcabilă pînă astăzi, nu ca o lucrare critică, ci *ad narrandum*, cu mult bun simț și într-o limbă curat românească. În prefață Florian ne spune: „Într-această vreme, cînd rumânii sînt puși pe drumul înaintării, cînd duhul și chipul lor de a se gîndi le chezășuiește tot binele, trebuința de istoria țării s-a simțit mai mult și mai adînc decît totdauna. Dar o astfel de istorie a patriei, care să corespunză cu trebuința și dorința de obște și care să se potrivească cu adevărul ce se cere într-acest veac și după cea d-acum stare a lucrurilor, este un fapt foarte îndrăzneț, supus la mii de pedice nebiruite și care aduc la deznădăjduire și pe cel mai înfocat și mai întreprinzător duh de rumân. Izvoarele ce poate cineva consulta spre a scoate fapte și întîmplări spre a le clasifica după vreme, loc și persoane, ca să urzească și să țească o istorie a Țării Rumânești, sînt multe; aici însă pentru pildă numesc numai două: hronografurile țării și istoriile străine, și din cercetarea acestora se va vedea greutatea la care e supusă alcătuirea de istoria Țării Rumânești. Dintr-o mulțime de hronografuri ce se află pe la unii-alții nu se potrivesc două; istoriile străine, afară că nu conglăsuiesc nicidecum cu hronografurile țării, apoi și ele singure își contrazic una alteia..."

Necunoscînd pe Fotino, căci nu știa grecește, iar pe Samuil Micul și pe Șincai cunoscîndu-i numai din auzite, căci nu erau publicate, Florian se conducea aproape exclusiv de cronica muntenească cea obicinuită și de Engel. El a lăsat neatins pe Radu Negru cel de la 1290, apoi rău a încîlcit pe urmașii lui, pe Mircea cel Mare îl face fiu al lui Dan-vodă, pe adevăratul Radu Negru de la 1373 îl uită cu desăvîrșire etc. Și totuși o lungă generațiune de români învățaseră în școală istoria română numai după Florian, atît de ademenitor prin frumusețea limbei de pe atunci. Pentru mine însumi, departe în Basarabia, cea dentîi carte românească pe care o citii încîntat și o știam pe dinafară la vrîsta de șease ani, au fost extractele din Florian intercalate în Crestomatia cea ruso-moldovenească a lui Hîncu.

Al nostru Heliade nu era poet, nu era filosof, nu era istoric; dar totuși era un om de geniu. Geniul nu știe, nu vede, ci brodește. Dacă geniul a învățat multă carte, el poate să controleze, să verifice și să rectifice ghicitura sa pe o cale metodică. Dacă n-a învățat, rămîne numai cu ghicitura, o ghicitură necontrolată, neverificată, nerectificată, adesea o singură picătură de adevăr între o mulțime de greșeli. Acea picătură însă merită de a fi semnalată, după cum merită a se scoate dintr-o movilă de năsip o foiță de aur. Bătrînul Asachi, pe care unii îl compară cu Heliade, era învățat, foarte învățat, dobă de știință și de artă totodată, mai vorbind vro zece limbi — dar Asachi nu avea nici o schinteie
 de geniu: de la dînsul nu va rămînea nemic.

În privința lui *Negru-vodă*, Heliade a dibăit că punctul de plecare cel luminos se află numai la Cantemir. Apucînd însă punctul de plecare, Heliade a împins concluziunile prea departe, lipsit cu desăvîrșire de metoda științifică. El recunoaște că tuturor vechilor voievozi din familia Basarabilor li se putea zice *Negri*, începînd tocmai din epoca de formațiune a naționalității române. Dintre acei Negri aproape în același timp s-a tras deopotrivă cîte un deosebit descălecător pentru Țara Românească, pentru Moldova și pentru Imperiul româno-bulgar. Cît despre Țara Românească în specie, Heliade nu primește anul descălecării 1215, nici pe 1290, ci preferă de la Fotino pe 1241, fiind mai apropiat de domnul românilor cel din 1274, menționat de către Nicefora Gregoras.

Am dat scheletul teoriei lui Heliade, înlăturînd cu totul amăruntele și nomenclatura.

§ 10. Hurmuzaki — Hunfalvy

Mare, imens este serviciul adus istoriei române de *Codicele diplomatic* cel în șeapte volume al lui Eudoxiu Hurmuzaki. Așa este publicațiunea cea întitulată *Documente privitoare la istoria românilor*. Aci mă-nchin. Dar cu totul altceva este propria operă a lui Hurmuzaki: *Fragmente*. N-ar fi trebuit ca Ministeriul Instrucțiunii Publice să se grăbească a publica această neisprăvită lucrare a răposatului benedictin, căci el însuși, desigur, n-ar fi dat-o la lumină în starea în care a lăsat-o. Modest și răbdător, s-ar putea zice chiar sfiicios, totodată copleșit de nește ocupațiuni oficiale în privința cărora era foarte migălos, Hurmuzaki lăsa ani întregi fără a îndrepta și fără a mai completa prima redacțiune a notițelor sale. Cînd l-am cunoscut eu personal în Viena la 1868, venerabilul bătrîn — eu eram tînăr pe atunci — îmi spunea că mai are mult, mult de făcut, dar n-are deocamdată destulă vreme pentru a se întoarce la manuscriptul său. Peste cinci sau șease ani, el a murit. Repet încă o dată, pentru a nu știrbi nemuritoarea memorie a ilustrului bucovinean, am fi datori să păstrăm cu sfințenie, dar nu să ne pripim a publica nerevăzute *Fragmentele din istoria românilor* ale lui Hurmuzaki, cari în orice caz ni se înfățișează ca ceva negata.

Despre Negru-vodă, Hurmuzaki nu aduce nemic în sprijinul afirmațiunii sale, absolut nemic. Zicînd că: „spune tradiția lesne de împăcat cu fapta istorică“, el ne asigură că Radu Negru „proclamă Valachia neatîrnată ca stat propriu“ în 1290, apoi domnește între 1290—1314, la 1304 înființează episcopia Rîmnicului, lasă doi fii, Dan și Radu, dintre cari cel întîi domnește „imediat“ după tată-său la anul 1333 (la 1333 imediat după 1314!), în fine descrie pe larg instituțiunile politice și juridice la descălecarea Țărei Românești, și despre toate acestea nici o citațiune, decît numai pe Miklosich despre cuvîntul „boier“.

Repet dară încă o dată, lucrarea lui Hurmuzaki este o confuză schiță preliminară pentru uzul intim *ad referendum*, care nu trebuia publicată pe cît timp nu era încă de publicat și pe care noi nu avem dreptul de a o imputa autorului, de vreme ce totul s-a făcut contra voinței sale. Recunoștința românilor se datorează lui Hurmuzaki pe deplin pentru bogata colecțiune de documente, nu însă pentru așa-numitele *Fragmente*, considerîndu-le ca nule și neavenite.

Este instructiv că din totalitatea literaturei istorice a românilor faimosul agitator maghiar Hunfalvy își găsise pe gust numai și numai *Fragmentele* lui Hurmuzaki, declarînd că acesta singur „se mișcă pe un teren cu totul istoric (bewegt sich durchaus auf historischem Boden)". O asemenea apreciațiune ne scutește de a vorbi despre Hunfalvy în privința lui Negru-vodă în specie, iar cît se atinge de originile cele medievale ale naționalității române în genere, acest polemist nu este decît o foarte palidă repercuțiune a lui Rösler.

În adevăr, Hunfalvy n-ar trebui să figureze aci în capitolul de față, deoarăce el este posterior *Istoriei critice a românilor*. Dar fie înainte, fie după, o minte de acest calibru fiind subiectivă pînă în măduva creierului, o asemenea minte în orice epocă și-n orice situațiune știe nu ceea ce este în realitate, ci numai ceea ce vrea să știe. Chiar peste un secol, Hunfalvy ar persista tot la punctul *Fragmentelor* lui Hurmuzaki.

§ 11. Bezsonov

Publicînd o colecțiune de poeziile poporane bulgare în textul original, eruditul rus Bezsonov își dă modestul titlu de „editor", pe cînd mai mult decît jumătatea volumului întreg este o lucrare proprie foarte interesantă și importantă, nu numai adnotațiuni, un glosar și un tractat de gramatică, dar mai cu samă un vast studiu introductiv despre: *Eposul serb și bulgar în raportul reciproc istoric și topografic* — o lucrare magistrală pentru timpul cînd s-a scris și care rămîne în picioare pînă astăzi.

Adînc cunoscător al poeziei epice serbo-bulgare, Bezsonov a urmărit în ea cu dinadinsul rolul românilor între eroii slavilor meridionali și totodată antagonismul între ambele neamuri. Acest antagonism în specie ne preocupă aci. Bezsonov nu știe nemic despre Basarabi, nici despre descălecarea Țărei Românești; el nu cunoaște de loc pe Cantemir și pe Miron Costin, cari ar fi putut să-i deștepte o suggestiune; și totuși, prin simpla concepțiune internă a texturilor poporane, el a descoperit cel întîi că în veacul de mijloc serbo-bulgarii caracterizau adesea pe dușmanii români ca N e g r i și tocmai ca A r a b i. Scriind dentîi la 1855, Bezsonov a revenit apoi din nou în 1862 la aceeași cestiune, dar și de astă dată fără a-și căuta un razem în istorie.

Aserțiunea lui Bezsonov, mai mult un fel de vagă divinațiune, mi-a dat o mînă de ajutor pentru a cerceta mai departe în aceeași direcțiune, a controla, a completa a r a b i z a r e a românilor, a o combina cu rezultatele altor direcțiuni și a ajunge în sfîrșit a destăinui, din ce în ce mai pe deplin, adevărata origine a lui N e g r u - v o d ă.

§ 12. Rösler

După cum pentru istoria Romei antice era necesară critica cea negativă a lui Niebuhr, tot așa de necesar e Rösler pentru perioadele cele obscure din istoria românilor. Niebuhr moștenise o idee a lui Beaufort; Rösler pe a lui Sülzer; totuși Beaufort și Sulzer, adevărații părinți ai ideei, rămîn departe în umbră, posteritatea lor apărînd prea luminoasă
660 pe primul plan prin pătrunderea spiritului și puterea muncei.

Închipuiți-vă un peisagiu ale căruia elemente constitutive abia se zăresc la o distanță prea depărtată. Este o pădure, zic unii; este o insulă pe un lac, zic alții; este un oraș pe un munte, zic o samă. Niebuhr și Rösler răspund: nu se vede; și ei demonstrează că nu se vede. O asemenea negațiune este un merit necontestabil de a opri pe cei pripiți și de a-i ageri să meargă din ce în ce mai aproape de peisagiu. Acela care demonstrează că nu se vede nu demonstrează prin aceasta că nu este, dar împinge pe ceilalți de a cerceta cu stăruință pentru a se vedea ceea ce e s t e.

Un Niebuhr sau un Rösler produc o impresiune profundă atît de durabilă, încît sîntem datori a recunoaște mărimea lor chiar atunci cînd nu se mai mănține mai nemic în picioare din negațiunea lor, căci dînșii ne-au silit a ieși fără voie din lenea noastră cea rutinară, a zgîndări, a munci, a ajunge în sfîrșit la adevărul total sau parțial, pe care-l înlocuiam în trecut printr-o minciunoasă afirmațiune.

Rösler a murit tînăr încă. El era pe cale de a se întări tot mai mult și mai mult treptat. De la 1871, cînd publicase *Studiele românești*, pînă la 1873, cînd a scris *Punctul cronologic al așezării slavilor la Dunărea de jos*, el crește prin vigoarea analizei. Rösler nu prea știa deocamdată românește și era foarte slab în metoda linguistică, pe care cu timpul și-ar fi apropriat-o, devenind poate mai groaznic prin scepticism, poate însă renunțînd măcar la o parte sceptică, dar în orice caz și mai util ca îndemn la urmărirea adevărului. Vorbind ca în filosofia hegeliană, aș putea zice că Rösler reprezintă negațiunea afirmațiunii nu pentru a nimici ideea, ci pentru a servi la dobîndirea integrațiunii din ce în ce mai perfecte.

Să ne mărginim cu N e g r u - v o d ă. Rösler cunoaște aproape întreaga literatură a cestiunii. El respinge cu despreț așa-zisa Cronică a lui Huru din 1495 și Actul Magistratului Sas-Sebeșului de la 1396, două învederate falsificațiuni, pe cari noi n-am crezut de cuviință nici de a le menționa măcar, deși ele n-au uitat, între altele, de a atinge descălecarea Țării Românești. Data 1290 din cronicele muntenești, ca și datele cele admise de Miron Costin, de Cantemir, de Șincai, de Fotino etc., Rösler le respinge deopotrivă pe toate, mai respingînd și inscripțiunea cea cîmpulungeană din quasi-1215. Despre Basarabi în secolul XIII Rösler nu știe nemic. Nici o pogorîre din Făgăraș nu s-a întîmplat. Pasagiul din Nicefor Gregoras este citat în treacăt, dar fără a i se acorda vreo importanță. Tot așa nu se dă nici o importanță lui Ottocar de Horneck, pe care-l citează. Pe Luccari nu-l cunoaște Rösler, nici pe Gebhardi. Rezultatul final este ștergerea cu buretele a orice întemeiare a Țării Românești. Nici vechimea Basarabilor, nici vreun Negru-vodă, nemic. După o lungă și laborioasă cercetare, executată într-un mod magistral, Rösler ne lasă o foaie albă, rămînînd ca alții s-o umple.

Fără negațiunea cea foarte serioasă a lui Rösler, eu n-aș fi simțit imperioasa datorie, fără a mai amîna, de a întreprinde *Istoria critică a românilor*, urmată apoi de lucrările d-lui Onciul și de opera d-lui Xenopol, eu cel dentîi în această cruciată pentru redobîndirea Sîntului Mormînt.

II

LITERATURA DUPĂ „ISTORIA CRITICĂ A ROMÂNILOR"

§ 13. Bibliografia

Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, Bucureşti, 1873, in-4; ed. II, 1874. — Idem, *Histoire critique des Roumains*, édition entièrement refondue, trad. p. F. Damé, 1er fascicule, Bucarest, 1878, in-8. — Idem, *Originile Craiovei 1230—1400*, Bucureşti, 1878, in-8. — Idem, *Basarabii: cine? de unde? de cînd?* Bucureşti, 1894, in-4 (cfr. *Etym. Magnum*, t. III, p. 2540—92). — Idem, *Strat şi substrat: genealogia popoarelor balcanice*, Bucureşti, 1893, in-4 (cfr. *Etym. Magnum*, t. III, p. V—XXXVII). — Idem, *Românii bănăţeni*, Bucureşti, 1896, in-4. — A. Xenopol, *Istoria românilor de la întemeiarea ţărilor române pînă la Petru Rareş*, Iaşi, 1890, in-8, p. 13—35, 68—77; cfr. la Tocilescu, *Rev. pentru istorie*, 1885, p. 13—28. — Idem, *Istoria românilor*, pentru clasele primare, ed. IV, Bucureşti, 1881, in-8, p. 47—8, 116—7; ed. X, Iaşi, 1891, in-8, p. 63 sq. — Idem, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris, 1896, in-8, t. I, p. 194 sqq. — D. Onciul, *Radu Negru şi originile principatului Ţării Româneşti*, în *Conv. lit.*, t. XXIV, p. 817—33, 944—58, 1044—55; t. XXV, p. 41—50, 100—10, 520—39; t. XXVI, p. 24—68, 257—58, 332—7. — Gr. Tocilescu, *Manual de istoria română*, pentru şcoalele secundare, Bucureşti, 1894, in-8, p. 25, 26, 30; cfr. D. Dan, *Toponimia*. — Puşcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892—5, in-4, t. I, p. 154, t. II, p. 256, 322, 388. — S. Krzyżanowski, *Początki Wołoszczyzny*, Kraków, 1889, in-8. — N. Şoimescu, *Domnul B.P. Hasdeu şi Radu Negru*, Bucureşti, 1885, in-8. — Dr. Réthy, *Az Oláh nyelv és nemzet megalakulása*, Nagybecskereken, 1890, in-8, p. 164 sqq; cfr. Sercambi, *Le croniche lucchese*, t. I, p. 326—8. — Idem, *Dezlegarea cestiunii originii românilor*, trad. de I. Costa, Budapesta, 1896, in-8, p. 24 sq.; cfr. Rakovsky, Българска старина, p. 124, 194. E. Kałużniacki, *Historische Notizen*, in Miklosich, *Wanderungen der Rumunen*, p. 39 sqq.; cfr. Hasdeu, *Pe unde sînt şi pe unde au fost românii*, în *Calendar pentru toţi*, ed. II. Wartha, Buc., 1867, in-8, p. 1—8; Петрушевичъ, Кто были Волоховскій князи? în ziarul Слово, Lemberg, 1877, nr. 94—5; Дашкевичъ, Волоховская земля, în Труды археологическаго съѣзда, Kiev, 1878. — T. Tamm, *Ueber den Ursprung der Rumänen*, Bonn, 1891, in-8, p. 136. — Miletič et Agura, Дако-ромъните и тѣхната славянска писменность, Sofia, 1893, in-8, p. 17 sq., 36, 48. — V.A. Urechia, *Comisiunea însărcinată de Ministeriul de Interne cu corectarea stemelor Regatului şi ale judeţelor*, Bucureşti, 1891, in-4, p. 9—10. — N. Beldiceanu, *Elemente de istoria românilor*, Iaşi, 1894, in-16, II, p. 25, III, p. 19. — A. Mihaelescu, *Istoria Ţării Româneşti*, Ploieşti, 1894, in-8, p. 25. — Idem, *Legende istorice*, Ploieşti, 1894, in-8, p. 17—20. — B. Dragoşescu, *Estract din istoria românilor pentru uzul şcoalelor primare*, ed. IX, Ploieşti, 1889, in-8, p. 21. — B. Secărceanu, *Prescurtare din istoria românilor pentru elevii şcoalelor primare*, ed. X, Bucureşti, 1893, in-8, p. 25, 30. — C. Gallin, *Leţiuni din istoria românilor pentru şcolile primare*, ed. III, Botoşani, 1893, in-8, p. 27. — Preut A. Popescu, *Noua metodă pentru învăţămîntul istoriei României*, Bucureşti, 1881, in-8, p. 12—14. — E. Ropală, *Noţiuni de istoria românilor pentru şcoalele primare*, ed. III, Iaşi, 1883, in-8, p. 23—5. — M. Andreian, *Mic curs de istoria românilor*, Piteşti, 1886, in-16, ed. III, p. 42—8. — A. Puiu, *Prescurtare din istoria românilor*, Iaşi, 1887, in-16, ed. IV, p. 8 sqq. — I. Vasilin, *Curs de istoria românilor*, Bîrlad, 1883, in-8, ed. I, p. 20—1; 1891, ed. V, p. 29. — G. Cristescu, *Manual de istoria românilor pentru şcoalele primare*,
662 Iaşi, 1877, in-8, p. 39—41, 170—72. — G. Hrisoscoleu, *Elemente de istoria românilor*,

Iaşi, 1878, in-32, ed. II, p. 21. — C. Handocă, *Prescurtare din istoria românilor*, Galaţi, 1877, in-8, p. 19 sq. — M. Florenţiu, *Noţiuni de istoria românilor*, Bucureşti, 1882, in-8, ed. XIII, p. 26—31. — Serafim Ionescu, *Istoria română conform nouei programe*, Fălticeni, 1893, in-8, I, p. 13, II, p. 30—32. — M. Ţintă, *Curs elementar din istoria românilor*, Focşani, 1881, in-32, p. 22—26. — C. Moşescu, *Primele cunoştinţe după istoria românilor*, Brăila-Constanţa, 1880, in-8, p. 14 sq. — G.R. Melidon, *Istoria naţională*, Bucureşti, 1876, in-8, p. 6, 36 etc. — Scraba, Negulescu şi Teodosiu, *Carte de citire*, Bucureşti, 1897, in-8, p. 114—15. — Ghenadie Enăccanu, *Creştinismul în Dacia şi creştinarea românilor*, Bucureşti, 1878, in-8, p. 184, 222; cfr. V. Predeanu, *Existenţa şi organizaţiunea ierarhiei bisericeşti la români*, Bucureşti, 1896, in-8, p. 76 sq. — A. Densusianu, *Negriada*, epopee naţională, Bucureşti, 1879—84, in-8.

§ 14. Istoria critică a românilor şi suplementele

Imediat după publicarea *Studiilor româneşti* ale lui Rösler, zguduit prin acea măiastră lucrare, eu m-am apucat a scrie şi am publicat la 1873 prima ediţiune din *Istoria critică*, după care a urmat apoi a doua ediţiune „revăzută şi foarte adaosă" la 1874. Titlul special al volumului era totodată ca o programă: *Pământul Ţărei Româneşti în secolul XIV: întinderea teritorială — nomenclatura — acţiunea naturei — reacţiunea omului — urbile danubiane — urbile carpatine — urbile cîmpene — sinteza. Primul cap din istoria analitică a formaţiunii staturilor române.* Din acea programă apăruse numai primele trei puncturi, iar primul punct singur, întinderea teritorială, foarte amplificat în mai multe privinţe, a fost publicat franţuzeşte la 1878, fiindu-mi cerut atunci de Ion Brătianu pentru Congresul de la Berlin. Este de regretat că ediţiunea franceză a rămas aproape necunoscută specialiştilor şi nu mai este de vînzare.

Aparţiunea operei mele produse o impresiune fără exemplu la noi. Din prefaţa ediţiunii a doua extrag următorul pasagiu:

„Publicînd prima ediţiune în făscioare, înainte de a fi început volumul II, se cerea deja o a doua ediţiune a volumului I. Parlamentul, în şedinţa din 16 februariu 1873, votă un premiu pentru continuarea *Istorici critice a românilor*. Sîntem datori în această privinţă a mulţumi mai cu samă principelui Demetriu Ghica, d. B. Boerescu, d. C. Grădişteanu, d. Gună Vernescu, d. G. Chiţu, d. T.L. Maiorescu, d. C. Aninoşianu etc. Domnitorul se prenumără la mai multe exemplare şi a binevoit a ne exprime dorinţa de a vedea o ediţiunea franceză sub auspiciile Măriei-sale. Afară de aceasta, printr-un decret din 3 februariu 1874, Domnitorul a decernut autorului marea medalie de aur pentru istoria naţională. D-nii E. Caligari, Dr. Davila, N. Cretzulescu, August Pişacov din Craiova, N. Mandrea, Dr. V. Vlădescu şi alţii au concurs mult la răspîndirea operei, iar d. librar Socec s-a grăbit din propria iniţiativă a ne oferi hîrtie în condiţiunile cele mai înlesnitoare. Sîntem recunoscători d-lui Ion Brătianu de a fi conceput ideea înfiinţării unei societăţi pentru susţinerea întreprinderii noastre, deşi proverbul despre copil cu două moaşe ne făcuse, conservînd simţimîntul de gratitudine, a declina propunerea. D. prim-ministru Lascar Catargiu a încuviinţat a se tipări a doua ediţiune la Imprimeria Statului, iar d. General Tell, atunci ministru de culte, luă prin prenumeraţiune un număr însemnat

de exemplare pentru a fi distribuite la examene scolastice. În fine, ceea ce ne-a mișcat nu mai puțin, Consiliul Permanent al Instrucțiunii Publice admise ca obligatoare în învățămîntul primar cartea de istoria română a d-lui M.C. Florentiu, bazată pînă la anul 1400 pe rezultatele cercetărilor noastre, pe cari le-am văzut adoptate de asemenea în manualul colegial de geografie a d-lui Anghel Demetrescu, în *L'annuaire général de la Roumanie* a d-lui Frederic Damé etc."

În străinătate, ca prim răsunet al acestui succes în România au fost profesorii Hugo Schuchardt și Gustav Meyer.

Lăsînd acum la o parte din *Istoria critică* mai multe cestiuni foarte importante, dezbătute acolo pentru cea dentîi dată, dar fără o legătură directă cu lucrarea de față, mă voi mărgini a indica după a doua edițiune în studiul al doilea următorii paragrafi, în cari se limpezește raportul între B a s a r a b ă și N e g r u-v o d ă, precum și realitatea cea concretă a unui R a d u N e g r u:

§ 43. Doi Negri-voievozi.
„ 45. Personificarea originilor naționale la români.
„ 46. Originea fabulei despre venirea lui Negru din Făgăraș.
„ 47. Originea fabulei despre închinarea Basarabilor lui Negru-vodă.
„ 49. Rezumat despre mitul lui Negru-vodă.
„ 50. Cine a fost Negru-vodă cel adevărat.
„ 52. Radu Negru și Radu Greceanu.
„ 53. Originea mănăstirii Tismana.
„ 54. Originea mănăstirii Cozia.
„ 55. Originea mănăstirii Cotmeana.
„ 56. Originea mănăstirii Cîmpulung.
„ 57. Rezumat despre Radu Greceanu.
„ 63. Rezumat despre adevăratul Radu Negru.
„ 64. Țara Negrilor în sagele scandinave.
„ 65. Neagra-Bulgarie, Neagra-Ungarie și Marea Neagră.
„ 66. Charta epică a Arabiei de la Dunăre.

Rezultatul cercetărilor mele a fost:

În munții Olteniei, ai Hațegului și ai Temișianei elementul românesc, începînd din epoca lui Traian, s-a mănținut nestrămutat în tot cursul veacului de mijloc.

Pe această întindere teritorială, mai ales în Oltenia, domnea peste români neamul Basarabilor, a cărora marcă nobilitară, adecă emblema pe steag, era capul n e g r u.

Basarabii, răspîndindu-se treptat afară din Oltenia spre răsărit, capul cel negru de pe steag a dat naștere legendei poporane despre N e g r u - v o d ă, de unde apoi N e g r i toți românii din regiunea Dunării.

Statul Țărei Românești n-a fost întemeiat vreodată de un singur principe, ci opera succesivă a mai multora, dintre cari cel mai însemnat a fost Alexandru Basarabă între 1310—1360.

Ca personalitate concretă, n-a existat în istoria noastră nici un alt R a d u N e g r u afară numai de fiul lui Alexandru Basarabă, tatăl lui Mircea cel Mare, vestit mai ales prin fundarea de mănăstiri.

Dintre predecesorii lui Alexandru Basarabă, doi au fost cu desăvîrșire necunoscuți înainte de *Istoria critică;* înșuși tatăl acestui principe, Tugomir, mai corect Tehomir, înainte de 1310, iar la 1240 „banul Basarabă", deja atît de puternic încît cutezase a se opune teribilei invaziuni a mongolilor lui Batu-han.

După apariţiunea *Istoriei critice*, n-a încetat de a mă preocupa aceeaşi teorie, căutînd a o completa şi a o perfecţiona, anume cele trei elemente esenţiale: dentîi continuitatea naţionalităţii române în Dacia lui Traian, apoi originea Basarabilor, în fine epoca şi modalitatea formaţiunii statului Ţărei Româneşti. Ca suplemente ulterioare la opera cea fundamentală, am publicat astfel succesiv:

Strat şi substrat şi *Românii bănăţeni*, ca răspuns definitiv la prima întrebare;

Basarabii şi *Originile Craiovei*, relativ la întrebarea a doua, către care în *Marele Etimologic* se mai poate adăoga articlul *Asean*.

Mai rămîne acuma pentru a treia:

Negru-vodă.

Mai întîi de toate, voi rezuma întreaga literatură a acestei ultime probleme în intervalul de aproape un pătrar de secol de la 1874 pînă la 1897.

Tată al teoriei, am aşteptat destul timp, lăsînd-o să se cearnă printr-o îndelungată critică. Ascultai tăcînd douăzeci şi doi de ani. Regret a constata că nu tocmai mult m-au folosit observaţiunile altora. Îmi reiau dară pe N e g r u-v o d ă pentru a mă rosti eu însumi asupră-i într-un mod definitiv, cel puţin pentru mine, căci bătrîneţile îmi anunţă oara plecării, pe jumătate fiind deja plecat.

§ 15. A. Xenopol

Din cele două redacţiuni ale lucrării speciale a d-lui Xenopol despre Negru-vodă, una din 1885 şi cealaltă din 1890, deosebindu-se una de alta prea puţin, voi avea aci în vedere numai pe cea dentîi, fiind îndreptată şi mai completă.

Adversarul cel mai fără rezervă al teoriei mele din *Istoria critică* este d. Xenopol, adversar foarte cuviincios şi mai cu samă foarte meşter.

El nu primeşte pe nici un Negru-vodă afară de acela din cronica muntenească cea din epoca lui Mateiu Basarabă, adecă nu primeşte decît pe Radu Negru cel descălecat din Făgăraş anume la anul 1290. După d. Xenopol acest Negru-vodă era tot din familia Basarabilor, dar nu severinean, ci ardelean neaoş.

Pe lîngă cronică, d. Xenopol se razimă pe documentele cele de la Cîmpulung. Într-o notă el zice: „Este de observat că d. Haşdeu, pentru a-şi întemeia argumentarea, nu aminteşte prin nici un cuvînt de cele 6 documente cari pomenesc despre hrisovul lui Radu Negru". În aparenţă, obiecţiunea e zdrobitoare. În realitate însă, cele 6 documente ale oraşului Cîmpulung, chiar dacă ele ar fi originaluri, nu neşte simple copii ca cele existente, sînt î n t o c m a *i* omogene cu documentele cele despre Tismana, Cozia, Cotmeana, ba şi despre mănăstirea tot de la Cîmpulung, a cărora absolută falsitate eu am demonstrat-o în *Istoria critică*. Prin urmare, faţă cu o asemenea perfectă omogenitate, nu eu trebuiam să mă mai opresc degeaba asupra mistificaţiunii celei cronologice ale celor 6 documente relative la oraşul Cîmpulung, ci însuşi d. Xenopol era dator să se oprească asupra Tismenei, Coziei, Cotmenei, mai în specie asupra mănăstirii de la Cîmpulung, pe cînd pe toate acestea el „nu le aminteşte prin nici un cuvînt". A mă-ntreba d. Xenopol pe mine, în loc ca să se-ntrebe pe sine însuşi, iată ceea ce este o culme de abilitate.

Încă ceva ca un apendice la acea abilitate. D. Xenopol se face a nu fi citit în *Istoria critică*, la pag. 148, un crisov original din anul 1576, în care se constată limpede că numele *Negru-vodă* îl purtase tatăl lui Mircea cel Mare, adecă Radu-vodă cel de pe la 1370. Despre acest R a d u N e g r u — un adevărat R a d u N e g r u — este un crisov original, nu copie, și este un crisov cu mult mai vechi decît toate cronicele muntenești cele păstrate pînă astăzi. D. Xenopol nu vrea să știe nimic despre acest crisov, iar pe tatăl lui Mircea cel Mare îl numește numai *Radu*, fără nici un adaos de *Negrul*. O asemenea adîncă tăcere despre un act necontestabil este inexplicabilă altfel decît numai doară ca un fel de abilitate, un hazliu *neznai* al muscalului.

O altă abilitate este aserțiunea d-lui Xenopol că: „Cronica anonimă, care *a fost redactată în partea lui cea veche cam pe timpul lui Radu cel Mare (1493—1508), așadar cu vreo 200 de ani în urma coborîrii lui Radu Negru*, raportează etc.“ Dar cine oare a dovedit vreodată că acea parte a cronicei anonime este de pe la 1493? În acea cronică s-a intercalat viața patriarcului Nifon, scrisă în adevăr în prima jumătate a secolului XVI, atîta tot; restul întreg, fie înainte de Nifon, fie în urmă, este din a doua jumătate a secolului XVII, mult mai încoace decît crisovul de mai sus din 1576, mult și mai încoace mai ales decît relațiunea lui Luccari.

Despre acest Luccari, la care am ajuns, d. Xenopol vorbește foarte frumos: „Raguzanul *Giacomo di Pietro Lucari* scrie pe la 1590 niște anale ale patriei sale. Pentru a prețui însemnătatea arătărilor lui Lucari asupra împregiurărilor istoriei române, trebuie să știm că mai mulți membri din familia lui au jucat roluri însemnate în țările de la Dunăre. Așa un străbun al său, Marcu Lucari, fusese ambasador al republicei Raguzei la regele Serbiei Uroș în anul 1323. Un altul, Nicolae Lucari, mijlocise ceva mai tîrziu căsătoria fiicei lui Vladislav Basarab, domnul Munteniei, Slava, cu Uroș al V-lea al Serbiei. Matei Lucari deveni ban al Slavoniei în timpul tinerețelor lui Ioan Corvin de Huniade și ajută mult acestuia a se urca în fruntea statului unguresc. Se vede deci că antecesorii lui Giacomo di Pietro se purtase și prin țările române sau trăise în vecinătatea lor, încît el putuse culege informațiile sale din însemnările lăsate de ei. Aceasta este cu atîta mai necesar de admis cu cît între izvoarele consultate de Giacomo di Pietro, pentru alcătuirea cronicei sale, se văd arătați numai Bonfinius, Botero și Cromer, cari tocmai nu conțin nimic asupra faptului descălecării Munteniei, încît se cunoaște din această împregiurare că el a trebuit să-și fi luat științele privitoare la această parte a relațiunilor sale din alte izvoare...“

Pînă aci foarte frumos. Acum însă se încurcă. Pe la 1450, după bătălia de la Cossovo, domnul muntenesc Dan-vodă trimise la sultanul Amurat pe boierul Murgul ca să încheie cu Turcia un tractat de pace. Am văzut mai sus (§ 2) că acel ambasador românesc scrisese pe la 1460 o prețiosisimă notiță cronologică moldo-muntenească, pe care o poseda în manuscript Luccari. D. Xenopol recunoaște epoca și extrema importanță a acelei notițe. Este cea mai veche schiță de cronica românească tocmai de pe la jumătatea secolului XV, sub generațiunea imediat următoare după marele Mircea. Încă o dată, d. Xenopol o recunoaște. Ei bine, acea cronică confirmă ea oare pe un Radu Negru de la 1290? Nicidecum. Luccari ne spune că „Negro-Voievoda“ domnea la 1310 și era tatăl lui Vladislav Basarabă, adecă nici un fel de R a d u, ci celebrul Alexandru Basarabă, bunicul marelui Mircea.

Izbindu-se de acest text, d. Xenopol zice: „Deosebirile în privirea datei, pe care Lucari o pune la 1310 în loc de 1290, și numele nedeplin al întemeietorului Negru-vodă în loc de Radu Negru, ne arată tocmai că Lucari nu reproduce tradiția curată, astfel cum ea se află în gura poporului, și deci tocmai această variațiune, precum și greșeala învederată care face din descălecător tatăl lui Vladislav Basarab, dau o mai mare valoare spuselor sale". O mai mare valoare, da, nu însă în favoarea teoriei d-lui Xenopol, pe care o dărămă cu desăvîrșire cronica lui Murgul. Cînd se va apuca cineva a lăsa numai partea finală din numele d-lui Xenopol și-i va atribui d-lui Xenopol o paternitate minciunoasă, fi-va aceasta „a da o mai mare valoare spuselor sale"? Ce fel de pledoarie este una ca asta?

Tot așa „bonne mine à mauvais jeu" face d. Xenopol în privința căsătoriei regelui serbesc Milutin cu fiica unui domn al românilor, o căsătorie pe care atît de bine o fixează Cantemir la anul 1274 prin confruntarea textului lui Gregoras cu textul lui Pachymeres. D. Xenopol nu bagă în samă pe Pachymeres și zice: „Nu poate deci să se refere Valachia lui Nicefor Gregoras decît la Muntenia, iar principele a cărui fiică Milutin o ținuse în prima lui căsătorie nu poate fi decît Radu Negru, întrucît în cei 10 ani trecuți de la 1290, data întemeierii statului muntean, pînă la 1300, epocă cînd Milutin voiește să încheie a patra lui căsătorie, el avuse timpul de a ținea și a lepăda pe cele trei ale lui femei". A lepăda 3 neveste în 9 ani, fie, dar d. Xenopol uită că la 1299 Milutin era de 45 ani, deci pentru prima oară se va fi căsătorit în 1290, la vîrsta de 36 ani, flăcău unguresc, întîrziind peste măsură pentru hatîrul teoriei, deși — tot după aceeași teorie a d-lui Xenopol — regele sîrbesc era așa de grabnic de a schimba 3 neveste în 9 ani! Cantemir fixa acea căsătorie la anul 1274, Engel la 1276, bunul simț nu permite a pogorî data mai jos; dar atunci ce facem cu 1290?

În sfîrșit, actul unguresc cel din 1291 despre Ugrin ca stăpîn al Făgărașului nu se pare d-lui Xenopol a fi o incompatibilitate pentru a așeza la 1290 pe un Radu Negru ca duce al Făgărașului: unul — argumentează d. Xenopol — era stăpîn peste orașul Făgăraș, celalt era duce al întregei țări a Făgărașului. Urmează dară că Radu Negrul era senior direct, iar Ugrin vasal. Fie. Cum de se întîmplă însă că vasalul Ugrin se duce a se judeca departe tocmai la Belgrad, fără a se menționa măcar în diplomă seniorul cel direct? S-ar putea întîmpina că Radu Negrul își va fi perdut ducatul cu un an înainte prin plecarea peste Carpați. Dar perzînd ducatul, cum de mai rămînea el duce? Despre Ugrin eu unul susțin pur și simplu că el n-a stăpînit niciodată vreo moșie în Țara Făgărașului, ci numai căpătase un drept pe hîrtie. D. Xenopol a scăpat din vedere acest motiv de recurs, singurul serios, dar prin care procesul lui Radu Negru cel de la 1290 totuși nu se cîștiga.

În sfera lui Negru-vodă d. Xenopol profită din *Istoria critică* numai de două puncturi, cari amîndouă i-au fost de rău ogur.

Pînă la mine niminia nu știuse că tatăl lui Alexandru Basarabă se numea Tugomir. D. Xenopol adoptă acest punct documental și zice: „Tatăl lui Alexandru Basarab este deci după documentul maghiar Tugomir, după acel muntenesc Negru Basarab, de unde se vede că ambele aceste numi erau purtate de una și aceeași persoană și că întemeietorul Munteniei era el însuși un Basarab". D. Xenopol ține foarte mult ca întemeietorul Munteniei să fie totodată Radu. Acum dară acest întemeie-

tor poartă nu un dublu, ci un triplu nume: Tugomir-Radu-Negru Basarab, ceva des la spanioli, fără exemplu la români.

D. Xenopol mai ține în același mod la titulatura lui Negru-vodă cel din 1290 ca duce al Amlașului și Făgărașului, fiindcă așa este în cronică. Nesocotind această particularitate, cînd ajunge apoi la diploma lui Vladislav Basarabă din 1372, unde titulatura se publica totdauna înainte: „dux novae plantationis *terrae* Fagaras", d. Xenopol observă: „Credem cu d-l Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 19, că trebuie citit novae plantationis *et de* Fagaras, căci Făgărașul, ducatul vechi de baștină al voievozilor munteni, numai „*nova plantatio* nu putea fi". Dar la mine acea „nova plantatio" în diploma din 1372 se explică prin „Amlaș". D. Xenopol va trebui dară să șteargă Amlașul din titulatura lui Negru-vodă cel de la 1290. Ștergînd pe Amlaș de ce să nu șteargă și pe Făgăraș?

Să mai adaog că tot de la mine d. Xenopol adoptează intact pe „Basarabă-ban" cel de la 1240.

Erudit, muncitor și foarte abil, dar mai pe sus de toate ultra-conservator în știință, dușman instinctiv al vederilor nouă, al radicalismului științific, d. Xenopol este un factor necesar în literatura noastră istorică. Amîndoi sîntem prea îndrăzneți, eu a sparge căi nebătăturite, d. Xenopol a propti cu orice preț drumul cel vechi, eu nemulțămit cu ceea ce este, d. Xenopol îngrijit ca nu cumva să iasă mai rău. Este o absolută diferință de tendințe. Ca d. Xenopol, nu știe niminea la noi a susține mai cu tărie și a argumenta mai cu meșteșug datele cele înrădăcinate în istorie. Este dară bine ca inovațiunile să treacă mai întîi prin antagonismul d-lui Xenopol. Dacă acest antagonism nu reușește, dacă inovațiunea rezistă pînă la capăt biruitoare, atunci d. Xenopol ar trebui să se retragă, n-are încotro, dar se va retrage folositor ca mareșalul Massena prin Elveția. A trecut și *Negru-vodă* prin d. Xenopol, uf!

Am spus că eminentul istoric se va retrage. Este mai bine a zice că el se va întoarce la matcă. În adevăr, d. Xenopol începuse din capul locului de a împărtăși aproape pe deplin teoria mea, anume în manualul său de *Istoria românilor pentru clasele primare*. În primele edițiuni, dintre cari eu am denainte-mi pe a patra „revăzută și corectată", la 1881, d. Xenopol nu ținea la anul 1290, se pleca mai mult către anul 1210, afirma cucerirea Făgărașului de către Basarabi între anii 1170—1180, recunoștea că Radu Negrul cel istoric este numai tatăl lui Mircea cel Mare etc.; iar în „Note pentru profesor" la finea volumului d. Xenopol invoacă mereu autoritatea *Istoriei critice*. Acele prime edițiuni nu seamănă însă de loc cu cele ulterioare, dintre cari am la îndemînă pe a zecea „revăzută, corectată și adaosă", la 1891, publicată peste un an după apariținea operei celei vaste a d-lui Xenopol, unde tatăl lui Mircea cel Mare este numai „Radu", fără „Negru", iar Radu Negru se așează țeapăn la 1290, întocmai în conformitate cu cronica cea tipică. În primele edițiuni d. Xenopol îmi strînge mîna, în cele următoare îmi întoarce spatele. Eu eram cam supărat pentru aceasta, dar nu mă mai supăr...

§ 16. I. Puşcariu

Cele două volume: *Date istorice* ale d-lui I. Pușcariu, sînt de o mare importanță pentru istoria românilor peste tot, nu numai ca o foarte
668 bogată adunare de materialuri, ci mai ales ca un colosal îndreptător pentru

a întreprinde și a utiliza cercetări și descoperiri ulterioare. Ni se mai promite un al treilea volum, pe care-l așteptăm cu o legitimă nerăbdare. Să observăm că d. Pușcariu ne dă material și iarăși material, dar nu pretinde a descoase el însuși acele „date istorice", a le armoniza, a trage din ele concluziuni definitive totale, și nici măcar pe cele parțiale.

Cunoscînd bine literatura istoriei române, d. Pușcariu o întrebuințează din cînd în cînd pentru a adnota unele puncturi documentale din colecțiunea sa, se ferește însă cu stăruință de a se rosti într-un mod decisiv asupra cestiunilor celor controversate.

Tot așa în privința lui Negru-vodă.

Reproducem in extenso un lung pasagiu:

„Negru-vodă, numit și Radu Negru-vodă, domnul Țărei Românești, duce al Făgărașului și Amlașului. Despre existența istorică sau mitică a lui Radu Negru-vodă au scris mai mulți savanți mai vechi și moderni fără d-a fi putut veni la un rezultat pozitiv. Sînt unii cari indigitează că trecerea românilor din părțile Făgărașului și Amlașului peste munți în Valachia s-a întîmplat în urma strîmtoririi lor prin colonizarea sașilor în Ardeal cu ocaziunea expedițiunilor cruciate pe la mijlocul secolului XII. Alții aduc ocuparea Valachiei prin Negru-vodă în legătură cu fundarea Imperiului Blacho-bulgar sub Asanizi (1186—1205). Inscripțiunea de la Cîmpulung arată că mănăstirea de acolo e zidită de Negru-vodă la 1215, prin urmare descălecarea lui a trebuit să se întîmple mainainte de aceea. Hasdeu admite că românii din Țara Făgărașului între 1200—1210 au ocupat regiunile de la Cîmpulung și Argeș, și de aci încolo pe la 1270—1280 pînă în direcțiunea Kiliei; dar ține pe Negru-vodă numai de o firmă ce o au purtat Basarabii și mai-nainte și după aceea, iar o persoană pozitivă istorică numită Radu-Negru-Basarab află el numai în Radu tatăl lui Mircea I. Fotino pune descălecarea lui Radu Negru de la Făgăraș în Valachia la 1241 ca urmare a invaziunii mongolilor. Istoricii unguri, începînd de la Engel, Sulzer etc., ca să lase loc liber celor cuprinse în diploma lui Bela IV dată Ioaniților în 1247 și să poată urma imediat și diploma lui Andreiu III din 1291, dată lui Ugrin ca stăpînitor al Făgărașului și Sîmbetei, strîmtoresc descălecarea lui Negru-vodă între marginile anului 1290. Din toate acestea, precum și din tradițiunile poporului, care și astăzi mai numește ruinele din Colții Brezei lîngă Făgăraș Cetatea lui Negru-vodă, — din inscripțiunea mănăstirii Cîmpulung din 1215 și din nenumărate texte istorico-cronice, se poate deduce fără îndoială că un Negru-vodă, care, descălecînd de la Făgăraș și trecînd peste munți cu o mulțime de locuitori, a fundat statul Valachiei, a existat negreșit; timpul însă cînd a trăit și cînd a urmat descălecarea lui, pînă acum n-o a putut fixa nimenea și cred că n-o va putea determina nicicînd..."

În pasagiul de mai sus, rezumînd părerea mea din *Istoria critică*, d. Pușcariu a scăpat din vedere afirmațiunea mea că mișcarea cea medievală din Făgăraș spre Cîmpulung, spre Argeș, spre Kilia, nu se datorea făgărașenilor de baștină, ci severinenilor celor cuceritori mai denainte ai Făgărașului.

Cu toată rezerva sa, într-un alt pasagiu, d. Pușcariu se arată dispus, foarte dispus, a atribui lui Negru-vodă, ca întemeietor al Țărei Românești, anul ceva înainte de 1215, iar unui alt Negru din aceeași familie anul 1290, recunoscînd totodată că acei Negri nu erau făgărășeni, ci severi-

neni. Acest pasagiu sună: „Radu Negru-vodă, domnul Țărei Românești, duce al Făgărașului și Omlașului, a trecut cu o mulțime mare de români peste Carpați încă înainte de 1215, pentru că inscripțiunea ce se vede la mănăstirea lui Radu Negru-vodă din Cîmpulung spune că el o a zidit la 1215. Se vede că el a reintemeiat statul Valachiei îndată după înființarea Imperiului Bulgaro-valah sub Asanizi, întrînd cu aceștiia în oarecare confederațiune, din care apoi au urmat multe controverse cu statul Ungariei, carele aspira nu numai la Valachia, dar exercita oarecare jurisdicțiune suzerană și peste ducatul Făgărașului, unde domnii Valachiei confereau donațiuni etc. La 1291 în adunarea regnicolă a nobililor: secuilor, sașilor și olahilor, oarecare Ugrin reclamă și cîștigă dominiul Făgărașului ca ereditate de la protopărinți. Eu sînt de părere că și Ugrin acesta a fost un următor din dinastia lui Negru-vodă, transformîndu-se *Negru* în *Ugrin*.“

Uitînd o distanță aproape seculară între 1215—1291, un interval de 86 ani, d. Pușcariu ne spune în sfîrșit într-un alt loc: „După ce Radu Negru-vodă, domnul Făgărașului, curînd înainte de actul lui Ugrin mai sus amintit (1291), a fost trecut peste Carpați, venim la prezumțiune că el a trebuit să fie unul dintre protopărinții lui Ugrin, și că deosebirea între numirea de *Negru* și *Ugrin* nu provine de aiurea decît numai de la diferința dialectică dintre limba română și cea maghiară. De altcum numele Ugrinus ocure și între voievozii Ardealului la 1274 și între banii Severinului la 1268—75.“ Într-un alt pasagiu, ceva mai rezervat, d. Pușcariu pune un nota bene: „După ce Radu Negru-vodă, domnul Făgărașului, curînd înainte de actul lui Ugrin mai sus amintit, a fost trecut peste Carpați, oare n-a fost și el unul dintre protopărinții lui Ugrin? și oare deosebirea numirii de *Ugrin* și *Negru* nu e numai o schimonositură stilistică?“, unde descălecarea lui Negru-vodă o pune puțin înainte de anul 1291, nicidecum înainte de 1215.

Contradicțiunea între diferitele pasage se explică prin nesiguranța d-lui Pușcariu față cu divergința părerilor și a indicațiunilor. Pe de o parte, impresionat foarte mult de inscripțiunea cea din 1215 a mănăstirii de la Cîmpulung, o inscripțiune pe care o adoptase și Șincai, dar care este învederat apocrifă, de vreme ce nici o mănăstire n-a existat în Țara Românească înainte de anul 1366, cea mai veche fiind aceea de la Vodița sub Vladislav Basarabă; pe de altă parte, văzînd în *Istoria critică* demonstrațiunea că au fost mai mulți *Negri-voievozi*, cari erau toți din Țara Severinului, iar nu din Făgăraș; în sfîrșit, neputînd a nu recunoaște importanța faptului documental al lui Ugrin din 1291, asupra căruia insistase mai ales Laurian, d. Pușcariu a căutat să-și formeze un al său *modus vivendi*, care să-l mulțumească într-un chip provizor, deși nu este de loc mulțumitor nici chiar pentru dînsul. Orișicum, prin pluralitatea *Negrilor* veniți de la Severin și trecuți prin Făgăraș, d. Pușcariu se apropie în principiu de *Istoria critică*, mai mult în orice caz decît de oricare altă teorie.

§ 17. Gr. Tocilescu

În privința lui Negru-vodă, d. Tocilescu se ține aproape de *Istoria critică*, dorind totuși a nu se prea depărta de cronica cea muntenească,
670 adecă totodată de d. Xenopol. Din cronică el ia anul descălecării la 1290,

dar din *Istoria critică*, ca și d. Xenopol de astă dată, adaptează la acea epocă pe Tugomir, punînd: „Tugomir Basarab numit în domnie R a d u N e g r u - v o d ă (1290—1320)", către care aplică iarăși amăruntele cronicei, încheind că: „Tugomir putu să unească pe toți românii și să-și statornicească stăpînirea asupra întreg Principatului", lăsînd însă la o parte Făgărașul, contra d-lui Xenopol, pentru a nu se ciocni cu Ugrin. După aceea, tot din *Istoria critică* d. Tocilescu admite pe un al doilea „Radu Negru", anume pe tatăl lui Mircea cel Mare: „Radu-vodă Basarab numit și N e g r u-v o d ă (1372)".

Acestea le dau după ediținea din 1894 a *Manualului* d-lui Tocilescu. Mai tîrziu, în anul trecut, el a revenit asupra cestiunii într-o conferință, pe care însă, nefiind publicată, eu regret de a o cunoaște numai după o notiță anonimă foarte confuză în ziarul *Epoca* (3 decembrie 1896). Această notiță conchide: „D. Tocilescu e dispus — după toate aparențele — să identifice pe Radu Negru cu Barbat, fratele lui Lythuon, pomeniți în documentul lui Ladislau Cumanul din 1355". Este o învederată greșeală de tipar „1355" în loc de 1285. Noua teorie a d-lui Gr. Tocilescu aproape coincidă cu anul 1274 la Cantemir după Nicefor Gregoras.

Această frămîntare critică e bucurătoare.

În *Manualul* d-lui Tocilescu s-a strecurat o indiscreținne foarte scuzabilă, pe care tocmai de aceea eu mă cred dator a o înregistra în treacăt. Vorbind despre Litean-vodă, d. Tocilescu zice: „Cel dentîi care a încercat să unească pe toți românii din Țara Românească fu Litean-vodă. El văzînd (în 1272) pe tronul Ungariei un copil numai de 10 ani, Ladislau IV sau Cumanul, cuprinse în unire cu frații săi banatul Severinului, se declară neatîrnat de orice legătură de supunere către unguri și nu mai voi să le plătească nici o dare. Pînă ce aceștiia să vină cu armele, *se scularâ serbii. Litean îi bătu în nenumărate rînduri, și așa de tare, încît pînă astăzi ei îl pomenesc în cîntecele lor ca pe un vodă viteaz și războinic...*". Despre războiul între serbi și Litean-vodă istoria nu ne spune nemic. Cîntecele serbești nu vorbesc de loc despre acest domn românesc. De unde dară? Faptul este că într-o comunicațiune amicală orală eu împărtășii d-lui Tocilescu că am descoperit pe al nostru Litean-vodă într-o baladă poporană sîrbească, care povestește o luptă pentru căsătorie, nemic însă despre amestecul cu ungurii, nemic despre „nenumărate rînduri", nemic despre mai multe „cîntece". Comunicațiunea mea, poate nu destul de clară, fiind orală, a încurcat pe d. Tocilescu, și nu mă sfiesc a mărturisi vina mea. Cît despre acea baladă poporană sîrbească despre Litean-vodă, o baladă foarte prețioasă, eu voi vorbi pe larg mai jos.

Încă ceva. În *Manualul* d-lui Tocilescu ni se spune că pe la anul 1240: „Tot pe atunci în Țara Românească la răsărit de Olt se afla un principat român cu capitala în Tîrgoviște. Peste el domnea voievodul Seneslau; din orașe existau: T.-Severin, Craiova, R.-Vîlcii, Brăila, Giurgiu, Cîmpu-Lung, Argeș, Pitești, Slatina, Cetatea-de-Floci, Buzău și București; iar din mănăstiri: Govora, Glavacioc și Snagov. Țara era împărțită în județe, avea o administrațiune regulată, o armată bine întocmită..." Toate acestea pe la 1240! Acest pasagiu întreg, o adevărată Fata Morgana, se va fi furișat în *Manual* fără știrea eruditului meu amic, atît de cumpătat, atît de păzit, atît de neîncrezător chiar în privința *Istoriei critice*. Fiind prea grăbit uneori, pesemne, îi va fi scăpat de asemenea, mai zilele trecute, de a pune un elogios *imprimatur* pe o altă Fata Mor-

gana, o teză de licență curat alandala, pe care eu o respinsei, dar pe care d. Tocilescu o recomandă ca „metodică", metodică numai doară în felul paratoponimiei de mai sus.

§ 18. V.A. Urechia

Într-o lucrare oficială, d. Urechia studiază între altele „stema Țării Românești". Din cîte aprofundează acolo, mă voi mărgini asupra pasagelor celor relative la *Istoria critică*. Pentru a nu mă prea întinde, voi numerota:

1. Convins că blazonul cel cu „capete negre" al Țării Românești nu se află decît numai la Levinus Hulsius, d. Urechia declară că „diferă de părere cu d. B. P. Hasdeu" și urmează: „N-au avut Basarabii sau Mușătești, dacă aceștiia sînt rude cu Basarabii, n-au avut ei nici trei, nici două capete de arapi ori de negri în stemele lor, și nici au fost aceste capete în herbul Munteniei și al Moldovei, ci au existat numai sub penelul ori condeiul ignorantului desemnator, ori și mai ignorantului scriitor străin". Mai jos d. Urechia adaogă că: „D.D. Sturdza se unește cu opiniunea mea (a d-lui Urechia) cît privește teoria d-lui B.P. Hasdeu despre cei trei negri ai lui Hulsius".

Pentru a nu mă opri asupra „condeiului ignorantului desemnator ori și mai ignorantului scriitor", căci ignoranța în genere mă dezgustă, trimit fără discuțiune pe d. Urechia la studiul meu *Basarabii*, unde va vedea capetele negre pe stema cea oficială a dinastiei muntenești cu mai bine de un secol și jumătate înainte de Hulsius, sub Mircea cel Mare și sub Vlad Dracul, pe timpul Conciliului de la Constanța la 1417, da: *1417;* și totodată va citi acolo propria definitiva opiniune a d-lui D. Sturdza, care în orice caz este un bărbat serios.

D. Urechia a reușit deocamdată a desființa numele de botez al lui Miron Costin, făcînd din Miron un nume de familie, astfel că bietul cronicar a rămas nebotezat; Miron fie, Costin fie, dar capetele cele negre ale dinastiei Basarabilor d. Urechia n-a putut a le desființa.

O nostimadă extremă este că d. Urechia cunoaște „un vechi portulan italian *din secolul V*, care reprezintă litoralul Mării Negre, și asupra localităților de la Dunărea de jos este desemnat un scut cu trei capete". D. Urechia a văzut acel portulan din *secolul V* în „Biblioteca regală din Madrid, secțiunea manuscriptelor LXII B". Încă o dată: „din secolul V", tocmai din epoca lui Ammian Marcellin. Să-mi permită d. Urechia a-l trage de mînecă. Un portulan italian din secolul V, chiar „din timpul hunilor" — mai adaogă însuși d. Urechia pentru ca să se știe că nu este o eroare de tipar. O mare minune se află la Madrid. Tot în Madrid se vor fi păstrînd ochilarii lui Attila.

2. În diploma lui Vladislav Basarabă din 1372 eu îndreptai titulatura princiară altfel de cum fusese ea publicată pînă acuma, adecă, în loc de: „Dux novae plantationis *terrae* Fogaras", eu preferii lectura: „Dux Novae plantationis *et de* Fogaras". Corecțiunea mea a fost admisă și de d. Xenopol. D. Urechia mă acuză pe mine de a nu ști latinește. Chiar dacă ar fi „et de" în originalul diplomei, d. Urechia tot încă s-ar îndoi. Vladislav Basarabă nu trebuia să facă o greșeală de gramatica latină. „Ș-atunci — observă d. Urechia — m-aș fi întrebat: oare putea un latinist zice:
672 *Dux de Fogaras?* Genitivul acesta n e l a t i n era, desigur, cel puțin

înlocuit cu adjectivul în *-ensis*". Cu alte cuvinte, după d. Urechia, s-ar putea „Dux Fogarasensis", niciodată „Dux de Fogaras". Fără a controversa despre gramatica latină, pe care eu nu contest că o știu altmintrelea decît d. Urechia, constat numai că în diplomele cele latine ale domnilor Țării Românești, multe-puține cîte se conservă din secolul XIV, figurează anume: „Dux *de* Fogaras". Așa:

pe sigilul diplomei lui Vladislav Basarabă din 1368: „Dux *de* Fugras" la Marienburg;

în textul diplomei de la același din 1369: „Dux *de* Fogaras" la Battyanyi;

în diploma lui Mircea cel Mare din 1395: „Dux *de* Fogaras" la Pray etc.

Pîrdalnica de gramatica latină!

Cu această ocaziune voi atrage atențiunea asupra unui altfel de specimen latinesc al lui însuși d. Urechia, care a reprodus din sarcina Academiei Române și a rezumat pe *Codex Bandinus*. Acolo, la pag. CLX, 156, textul latin sună: „Csöbörcsök. Est oppidum in ripa fluvij Nester situm, unde tribus Ungaricis milliaribus Album Castrum seu Nester Alba distat", adecă ni se spune că pe malul Nistrului se afla orașul *Ciubărciu trei mîluri ungurești departe de Cetatea-Albă*, iar d. Urechia rezumă: „orașul *Cetatea-Albă sau pe ungurește Csöbörcsök*". Cu felul acesta s-ar putea zice: București, pe turcește Giurgiu".

D. Urechia e nu numai „latinist", dar este totodată nu mai puțin geograf. El publicase oarecînd o *Cartografie română*. Cunoscînd pînă și portulanul cel „din timpul hunilor", e de mirare că pe vechea cartă a Moldovei de Reichersdorf d. Urechia n-a văzut pe acel *Csöbörcsök*, anume *Tuborcza*: pe malul Nistrului între Bender și Akkerman.

D. Urechia e nu numai latinist și geograf, dar mai este încă totodată nu mai puțin slavist, deoarăce oarecînd îmi îndrepta traducerea mea din polonește cu ocaziunea poemei lui Miron Costin sau Costin Miron. Mă mir dară că în *Zapiski* a Societății Istorice din Odesa, t. 2, p. 563, d. Urechia n-a văzut pe același *Csöbörcsök* sub vodă Petru Rareș, anume pe „Tomșa părcălabul de *Ciobărciu*", adecă — iertare — nu „de Ciobărciu", ci „Ciobărcensis", după gramatica latină.

3. D. Urechia a citit *Istoria critică*, cel puțin o citează luînd-o peste picior: prăpădește pe ignorantisimul Hulsius și scapă din ignoranță pe genitivul latin, dar pe Radu Negru cel de la 1290 îl primește cu brațele deschise ca ceva sfînt fără discuțiune, și-l așează chiar pe marca Țării Românești. „Voievozii transalpini—zice d. Urechia—au întrodus în sigilul lor icoana noului recent eveniment: pogorîrea lui Radu Negru". Pecețile cele domnești cu un om de o parte și o femeie de alta, stînd amîndoi lîngă un arbore, nu reprezintă pentru d. Urechia altceva decît pe acel Radu Negru, negreșit cu cucoana d-sale, despre care se zice că era catolică, dar tocmai aceasta ar caracteriza un duios simbol de toleranță religioasă.

În scurt, studiul d-lui Urechia avea toată buna voință de a dărîma *Istoria critică* pe de-ntregul; se acăța însă de mine prea de departe și fără nici o armă, fără nici o custură măcar, cît de la Ciubărciu pînă la Cetatea-Albă, „tribus Ungaricis milliaribus distans", rămînînd astfel la o mare distanță cu o simplă gesticulațiune organică, o gesticulațiune gratuită și obositoare pentru el însuși, ceea ce-mi pare foarte rău.

Din respect pentru d. Urechia, eu eram dator a-i răspunde; din respect pentru mine însumi, eram dator a-i spune adevărul.

§ 19. Cărțile didactice

Laurian, Heliade, Aron Florian, d. Xenopol și d. Tocilescu fiind fruntași, manualurile lor de istoria română au fost menționate fiecare deosebit la locuri de onoare. Aci voi înșira laolaltă restul literaturei noastre didactice, în care — cu prea puține excepțiuni — *Istoria critică* a produs o mișcare generală, fie d-a dreptul, fie prin compromisul d-lui Tocilescu.

Voi preveni totuși că manualurile de acest fel nu-mi sînt toate cunoscute. De o bucată de timp, fiecare institutor la noi, fiecare învățător, pînă și dascălii de prin sate, doresc de a fi autori cu orice preț, contribuind cu mult zel la o colectivă galimatie pedagogică. A vinde o carte de școală este privit de către dînșii ca un legitim suplement la leafă. Rezultatul este un talmeș-balmeș în creierii școlarilor.

D. Dragoșescu se ține întocmai de cronică. Nici măcar despre Tugomir el nu știe nemic. Are însă pretențiunea de a judeca printr-o notă: „Trecerea lui Radu Negru se arată de istorici în deosebite timpuri. Din aceste arătări, c e a m a i c r e z u t ă este cea de la 1290.“

D. G. Hrisoscoleu nu cunoaște *Istoria critică*, dar nici de altă autoritate habar n-are . El auzise despre un Radu Negru „pe la anul 1215, alții pe la 1245 și alții pe la 1290“, dar nu-și bate capul cu asemenea mărunțișuri și conchide că: „tot ce se știe c u s i g u r a n ț ă este că Radu Negru, domnul Almașului și al Făgărașului din Transilvania, a venit la Cîmpulung...“ Halal de fericitul de Cîmpulung, care n-are nevoie de cronologie!

Cam tot așa este manualul d-lui C. Handocă. El se rostește însă hotărît în favoarea anului 1290, punînd pe descălecătorul Țării Românești sub protecțiunea d-lui doctor Rîmniceanu, căruia-i dedică opera chiar pe titlu.

De Heliade se ține preutul C. Moșescu.

D.A. Puiu urmează după *Istoria critică*, înlăturînd orice altă teorie.

Preutul A. Popescu a utilizat *Istoria critică* cum a putut: „Statul român s-a întemeiat sub Alexandru Basarab. Alexandru Basarab a fost fiul lui Tugomir. El ocupă tronul Țării Românești la anul 1310. Alexandru Basarab domni 50 de ani...“ Apoi pe tatăl lui Mircea cel Mare îl pune ca „Radu Negru Basarab“.

D.I. Vasiliu în primele edițiuni se ține de *Istoria critică*, în cele din urmă se conformează cu variațiunea d-lui Tocilescu.

Tot de d. Tocilescu se ține, cu Litean-vodă cu tot, d. Serafim Ionescu, care mai ticluiește în versuri o „legendă națională“ despre Radu Negru:

„De la Făgăraș
Trece la Almaș,
Pe români unește
Și cu ei pornește...“

D. Gallin se ține de d. Tocilescu pînă și cu „Litean-vodă bătu în mai multe rînduri pe serbi“, mulțumindu-se a perifraza pînă și greșelele.

D. Secăreanu urmează și el după eclectismul d-lui Tocilescu.

D. E. Ropală s-a încercat a împăca *Istoria critică* cu teoria lui Șincai, dar într-un mod ciudat. El știe pe Tugomir Basarab înainte de 1310 și recunoaște că Radu Negru este numai tatăl lui Mircea cel Mare între 1372—82; totuși pune pe un descălecător al Țării Românești la 1215,
 pe care-l numește Radu Basarab fără „Negru“.

Mai priceput într-o încercare analoagă, d. M. Andreian începe cu Șincai, fixînd pe întemeietorul Țării Românești după 1210, dar nu pe un Radu, ci pe simplul „Negru-vodă, ducele Făgărașului", iar pe Radu Negru îl așează la 1372. Despre lungul interval de un secol întreg de la 1210 pînă la Alexandru Basarabă în 1310, d. Andreian se strecoară din încurcătură prin: „urmașii acestui domn nu se cunosc".

Tocmai acel lung interval sperie cu drept cuvînt pe d. G. Cristescu. El zice: „A spune copiilor din școalele primare că în curs de un veac au urmat la tronul țării mai mulți domni fără a se ști numele lor, este pentru mintea copiilor un lucru greu de înțeles". De aceea d. Cristescu urmează după *Istoria critică* despre cucerirea Făgărașului de către Basarabi înainte de 1210, apoi după Șincai despre Radu Negru și ceilalți domni pînă la Alexandru Basarabă, și-n fine de la 1310 iarăși după *Istoria critică.*

Din aceeași direcțiune, foarte pe scurt, este d. M. Țintă.

D. N. Beldiceanu nu se desparte de d. Xenopol. Statul muntenesc a fost fundat la 1290: „Tugomir Basarab, numit mai apoi Radu Negru, trecu munții Carpați în fruntea unui mare număr de români din ducatul Făgărașului în Muntenia". După aceea d. Beldiceanu desființează pe Vladislav Basarabă, unul din cei mai iluștri domni ai românilor, și chiar pe Radu Negru cel adevărat, tatăl lui Mircea cel Mare, zicînd: „După Alexandru Basarab, mai mulți d o m n i s l a b i ocupară pe rînd tronul Țării Românești pînă la anul 1386".

D.A. Michaelescu urmează de asemenea d-lui Xenopol, mai reproducînd legenda lui Bolintineanu despre Radu Negru:

„Radu Negru-ntinde brațul spre hotare,
Și sub el românii fac o țară mare..."

În cartea didactică cea mai nouă, institutorii asociați dd. Scrabă, Negulescu și Teodosiu proced cu mult tact, deosebind legenda de cronică, iar cronica de *Istoria critică*, toate acestea foarte metodic pe înțelesul copiilor.

Mai încă una.

Cartea d-lui G. Melidon poartă pomposul titlu: *Istoria națională pentru popor sau neamul, sapa, arma, casa și mintea românilor prin toate timpurile și locurile.* Ca deviză: „Virtus Romana rediviva". Pe frontispiciu nemaiîncăpînd alte cuvinte, nu se spune că este o carte didactică; în prefață însă autorul o spune, mai adăogînd: „Nu am nicicum pretențiunea de a fi un descoperitor în domeniul istoriei și mărturisesc chiar că toate datele istorice din această carte le-am luat numai din acea scrisă de d. Laurian. Dar istoria noastră prezintă încă atîtea lacune și o așa confuziune, cît și istorici din cei mai eruditi, ca d. Hasdeu spre exemplu, sînt siliți încă a procede în urmăririle lor mai mult prin inducțiune. În așa situațiune, ocupîndu-mă cu studiul istoriei naționale ca profesor în curs de mai mulți ani, am avut și eu ocaziune a mă gîndi cum fiecare din evenimentele, cari se prezintă uneori în mod atît de încurcat sau contrazicător, ar fi putut a se urma în mod natural, și astfel a nemeri poate mersul cel mai adevărat al istoriei noastre. Pentru mine sper și sînt convins că v i i t o r u l v a a d u c e d e s c o p e r i r i c a r i s ă j u s t i f i c e m a i t o a t e i n d u c ț i u n i l e m e l e..."

În așteptarea unui „viitor" foarte problematic, despre manualul d-lui Melidon eu nu mai pot vorbi.

§ 20. D. Onciul

D. Onciul mă pune din capul locului în antiteză cu Rösler: „Cu mai mult succes decît Rösler a minuit stilul criticei d. Hasdeu în *Istoria critică a românilor*. În cestiunea noastră, atinsă numai în lineamente generale cu ocazia cercetărilor făcute asupra altor întrebări, critica constructivă a d-lui Hasdeu ajunge la rezultate mai îndestulătoare decît cele ale criticei mai mult destructive a lui Rösler. Ea privește cu deosebire analiza tradițiunii indigene despre originile Principatului, înlăturată de Rösler fără a fi înlocuită prin o teorie întemeiată, care să explice ceea ce tradițiunea tinde a explica." Și apoi urmează: „Dacă și ingenioasa teorie a d-lui Hasdeu, dezvoltată cu cunoscuta-i măiestrie, nu va putea fi susținută în întregimea ei, de bună samă însă direcțiunea dată de d-sa e singura de la care în mare parte putem aștepta rezolvirea cestiunii".

D. Onciul combate pe d. Xenopol, pe care-l numește „cel mai hotărît apologist al școalei vechi" în privința lui Negru-Vodă de la 1290; spulberă cele șease pretinse crisoave ale Cîmpulungului, cari toate la un loc formează o colecțiune de copii după un singur crisov de la Mateiu Basarabă, și constată că Radu Negru cel descălecător al Țărei Românești din cronicele muntenești este Radu-vodă, tatăl lui Mircea cel Mare, un domn foarte bisericos, pe care călugării l-au rădicat în slavă.

Desființîndu-se astfel mistificațiunea cea scrisă, mai rămîne totuși în picioare legenda cea poporană. Un *Negru-vodă* mai trăiește pînă astăzi pe ici, pe colo, în gura muntenilor și a ardelenilor. O asemenea legendă nu poate să fie ștearsă cu buretele. Criticul este dator s-o limpezească, cel puțin s-o scotocească.

D. Onciul rezumă următorul mod al meu de a vedea această problemă: „Negru-vodă al tradițiunii poporale nu e decît o personificațiune a dinastiei Basarabilor pentru timpul mai vechi, nume poetic format de fantazia poporului din numele Basarab prin preschimbarea părții *arab* cu *negru* (= *arap*). Din argumentele aduse în sprijinul acestei ipoteze, numim mai ales epitetul de *negru* dat Munteniei de către vecini, la cari se găsește chiar și forma *arap* pe lîngă *negru*, și capetele de *arap* în stema Munteniei după Levin Hulsius (1597)". Apoi în notă, despre epitetul „Arapi" și „Negri" aplicat românilor în eposul slavilor meridionali, d. Onciul adaogă: „Arabizarea românilor în poezia poporană sud-slavică, asupra acestui punct p r e a p u ț i n l ă m u r i t nu mă pot pronunța hotărît, neavînd la mînă colecțiunile cîntecelor respective. Sub „Arabia" din *Nibelungenlied* și din cronicele unguresti cred însă că trebuie să se înțeleagă numai imperiul arabilor din timpul Cruciatelor."

D. Onciul are o deplină dreptate că eu am greșit despre „Arabia" din *Nibelungenlied* și din cronicele unguresti. Așa este. Această greșeală e un epizod care se va suprime în noua edițiune a *Istoriei critice*, fără a fi cîtuși de puțin solidară cu restul textului. Regret că am greșit, dar regret și mai mult că însuși d. Onciul n-a putut să controleze pe românii cei a r a p i în baladele poporane bulgare și serbe; regret și mai mult că stema cea cu N e g r i i a Basarabilor d. Onciul a cunoscut-o — ca și mai sus d. Urechia — numai din Levin Hulsius de la 1597; ba încă aș putea să mai zic că regret și mai mult că un bărbat ca d. Onciul, un istoric fruntaș necontestabil, nu o reputațiune uzurpată, nu un savant de reclamă, s-a grăbit a afirma că B a s a r a b ă n-are a face cu N e g r u l, s-a grăbit a
 afirma înainte de a-și fi procurat întîi „colecțiunile cîntecelor respective"

și înainte de a se fi încredințat totodată că deja în secolii XIV și XV scutul cu N e g r i i era stema dinastică cea oficială a Basarabilor, după cum eu am demonstrat-o. Oriunde în afară din Oltenia se arătau cetele unui Basarabă, tocmai în afară din Oltenia era lucrul cel mai firesc ca steagul atît de caracteristic cu stema N e g r i l o r să inspire altora pentru acele cete epitetul de N e g r i - r o m â n i având în frunte pe un N e g r u - v o d ă. Nesocotind acest „punct prea puțin lămurit", pe cel mai lămurit după convicțiunea mea, pe cel mai plastic și mai simplu, d. Onciul a fost silit a presupune că de la tătari căpătaseră românii cei din Muntenia epitetul de N e g r i, iar după acești munteni s-a zis apoi unui domn al lor N e g r u - v o d ă, toate acestea anume în afară din Oltenia Basarabilor.

D. Onciul zice: „D. Hasdeu a caracterizat mitul lui *Negru-vodă* ca personificare a originilor statului la românii numiți cu epitetul de *Negri*. Acest punct de plecare trebuie recunoscut ca cel mai nimerit și mai sigur. În istorie întîlnim, mai la toate popoarele, nenumărate cazuri de analogie pentru asemenea personificări, încît ne putem crede dispensați de a ne mai opri la acest punct. Întrebarea ce are să ne preocupe este: cine sînt *Negrii-români?*" La această întrebare, pe care și-o pune d. Onciul, eu răspunsei: Basarabii având pe stindarde imaginea unui cap n e g r u, de aci pentru domn epitetul de N e g r u - v o d ă, iar pentru cei supuși N e g r i - r o m â n i, ambele epitete înrădăcinîndu-se nu în Oltenia, deoarăce acolo nu era ceva nou care să impresioneze imaginațiunea poporană, ci înrădăcinîndu-se anume afară din Oltenia. La aceeași întrebare d. Onciul răspunde: „Avem a face cu o particularitate a popoarelor turanice, care distingea poziținea dominantă sau centrul cu epitetul *alb*. Centrul fiind *alb*, o parte a periferiei devine prin contrast *neagră*. Zicem numai o parte, căci nu toată periferia e neagră, ci numai partea din afară de teritoriul principal. Cu alte cuvinte: „țara improprie sau supusă se numește *neagră*, spre deosebire de „țara proprie sau dominantă numită *albă*". Prin urmare, turanii au calificat N e g r i pe românii cei supuși, de unde domnul acestora N e g r u - v o d ă. De aci concluziunea: „Deci și mitul lui Negru-vodă poate fi primit numai ca personificare a originilor statului la Negrii-români, nu însă și ca personificare a dinastiei Basarabilor". Mărturisesc eu unul că nu înțeleg, dar nu înțeleg de loc, întreaga doctrină a d-lui Onciul: cu centrul, cu periferia, cu nu toată periferia, cu numai partea din afară etc.

A fost o poticneală nenorocită, care nu s-a oprit cel puțin la timp, ci din pas în pas l-a împins pe d. Onciul la o teorie excentrică, o teorie nouă, pe care am putea-o numi b u l g ă r e a s c ă. Din dată ce N e g r u - v o d ă nu este un Basarabă, trebui să căutăm pe altcineva ca să nu fie din dinastia cea oltenească, astfel ca să se potrivească neapărat cu „tradițiunea despre închinarea Basarabilor, care va fi având oarecare temei istoric", căci singurul punct la care d. Onciul mănține cu stăruință în totalitatea relațiunii din cronice muntenești este închinarea Basarabilor la Negru-vodă, deși — fie zis în parentezi — aceleași cronice muntenești afirmă că Negru-vodă era și el unul din Basarabi, ceea ce este mult mai important decît particularitatea cea cu „închinarea". Urmărind dară pe atare Negru-vodă, căruia să i se închine Basarabii, d. Onciul îl află din B u l g a r i a.

S-ar putea argumenta că primii Asani, adecă cei trei frați, erau originari din România carpatină, iar nu din cea balcanică. S-ar mai putea argumenta că prin această origine se explică ajutoarele ce le veneau lor de la

cumani și de la românii cis-danubiani în lupta contra Bizanțiului. Acestea s-ar putea argumenta, dar d. Onciul nu le utilizează, nu le atinge măcar, ci privește pe primii Asani ca români de peste Dunăre, și totuși susține că ei stăpîneau peste Bulgaria și peste Țara Românească totodată: „Mitul lui Negru-vodă, căruia se închină și Basarabii din Oltenia, caută deci să reprezinte, în forma sa originală (fără adaosul posterior despre pretinsul descălecat din Amlaș și Făgăraș) domnia Asneștilor în Țara Românească"; și d. Onciul mai întărește: „Trebuie să ținem la Asnești. Ei au pus temelia statului român în stînga Oltului, și lor s-au închinat banii din Oltenia".

Această teorie nu se dovedește absolut prin nimic, de vreme ce ea se întemeiază pe următoarele imaginare temeiuri:

1. Despre diploma lui Ioan Caliman Asan din 1250, în care împăratul se intitulează „domn al bulgarilor și grecilor și peste *Moldo-Vlachia*", d. Onciul mărturisește că este un „document falsificat", dar observă: „Părerea falsificatorului că Moldo-Vlachia făcea parte din imperiul româno-bulgar trebuie să aibă de bază tradițiunea".

2. D. Onciul dă o mare importanță așa-numitului *Tzarstvennikŭ*, o istorie bulgărească scrisă la 1762 de către starețul Paisie din Sintagora, o lucrare modernă fără nici o valoare serioasă, care ne spune că: „Asan a luat în stăpînirea sa și amîndouă Vlachiile", ceea ce constituă o goală afirmațiune, o afirmațiune cu atît mai goală cu cît ea este în concordanță cu *Moldo-Vlachia* din diploma cea falsă de mai sus, aflătoare tocmai la Sintagora, unde scria autorul.

3. În diplomele cele slavice ale Asanilor: „Împărat al bulgarilor și grecilor și *al celorlalte părți*", d. Onciul ne asigură că prin „celelalte părți" se înțelege Țara Românească, adecă Țara Românească este un „et caetera", „καὶ τὰ λοιπὰ", un argument ca „lucus a non lucendo"

4. În diploma regelui maghiar Bela IV din 1239, pasagiul: „circa partes Bulgariae in terra quae Zeuren nominatur", adecă: în vecinătatea Bulgariei țara numită Severin, d. Onciul explică: „ceea ce va să zică cam atîta cît și în părțile Bulgariei", ceva ca proverbul: „baculus in angulo, ergo pluit".

Atîta tot.

Unde este dară acea stăpînire a Asanilor asupra Țărei Românești? Un vechi document fals, de care se folosește un nou călugăr agramat, apoi un *et caetera*, și-n sfîrșit un „înlăuntru" în loc de un „aproape".

Chiar dacă Asanii și Basarabii n-au fost din aceeași castă oltenească a Sarabilor, totuși legătura de amicie sau de alianță între dînșii este sigură. Există despre aceasta un prețios document din 1235, pe care eu îl voi reproduce mai jos — un document nu ca cele patru argumente de mai sus. Un fiu al bătrînului Asan s-a luptat în Oltenia pentru români contra ungurilor. Iată un fapt istoric. Dar o stăpînire bulgărească în regiunea Carpaților, nici după Asan, nici înainte de Asan, nu înfățișează nici o umbră de probă. Tocmai documentul cel din 1235 învederează că întemeietorul statului muntenesc n-a fost și nu putea să fi fost din Bulgaria.

Avînd o considerațiune cu totul excepțională pentru foarte remarcabila activitate științifică a d-lui Onciul, mai știind că este încă tînăr și are denainte-i un lung strălucit viitor pentru a se perfecționa din ce în ce mai mult, de aceea voi mai atrage atențiunea-i asupra uneia din
 nește greșeli destul de grave.

Pentru a explica anexarea Făgărașului către Țara Românească, d. Onciul zice: „se află în posesiunea domnilor români *prima dată* în timpul lui Vladislav I ţinutul numit mai tîrziu Amlaș la 1366, și *Țara Făgărașului la 1369*". De ce dară Făgărașul nu înainte de 1369? Fiindcă d. Onciul cunoaște din colecțiunea Hurmuzachi diploma lui Vladislav-vodă din 20 ianuarie 1368, unde domnul își dă titlul: „Woyevoda Transalpinus et Banus de Zeurino" fără Făgăraș. Ei bine, în colecțiunea Hurmuzachi diploma în cestiune nu este reprodusă întreagă, anume fără pecete. Documentul original se păstrează în arhivul municipal al Brașovului. Acest original a fost pentru întîia oară reprodus la 1806 de către Marienburg cu amărunta descriere a peceții. Pe pecete titlul lui Vladislav-vodă sună: „Weyvoda Transalpinus Ban de Zeurinio et D u x d e F u g r u s". Diploma fiind din ianuariu 1368, este învederat că peceţea fusese deja în ființă cel puțin din 1367, adecă: titlul cu „Făgăraș" este cu mult anterior anului 1369. Necunoscînd pecetea, d. Onciul trage concluziunea greșită că Basarabii stăpîniseră Amlașul înainte de Făgăraș, și prin aceasta motivează în titulatura diplomelor ulterioare *Amlașul* înainte de *Făgăraș*. Motivarea este tot așa de neîntemeiată ca și concluziunea. Nu urmează de loc că Amlașul va fi aparținut lui Vladislav-vodă înainte de Făgăraș, ci este probabil tocmai contrariul de a se da în titulatură prioritatea unei acuiziţiuni proaspete, întrucît ea era mai importantă pentru Basarabi prin poziţiunea mai în inima Transilvaniei. Iată de ce Amlașul, ca o acuiziţiune mai proaspătă, se numea o „ţară nouă" în alăturare cu Făgărașul cel stăpînit mai denainte. În diploma lui Vladislav-vodă din 1372 titlul este: „Dux Novae Plantationis e t d e F u g a r a s", însemnînd: „ducele Amlașului și al Făgărașului", după cum l-am stabilit eu în *Istoria critică* și după cum a admis-o și d. Xenopol, iar nicidecum „Novae Plantationis t e r r a e Fugaras", după cum o afirmă dd. Urechia și Onciul, uitînd amîndoi că în diplomele latine ale lui Vladislav-vodă ne întîmpină numai „de Fugaras", fără „terra".

§ 21. Dr. L. Réthy

În privința istoriei și a filologiei specifice române, d. Réthy este considerat între unguri și se consideră el însuși ca cel mai competinte; ba încă printre românii de peste Carpați el și-a găsit un disciplu admirator pe d. Ioan Costa, care susține că d. Réthy ne-a pus în coafă pe noi toți ceilalți: „Numele lui Clain, Șincai, Maior, Cipariu și Hasdeu vor stîrni în noi totdauna simțul devotamentului și reverenței adevărate, pe cari, convinși noi de greșelile lor, nu-i vom batjocori, ci, închinîndu-ne naintea genialității lor, le vom arăta smeriți calea cea veche greșită — a lor — și acea nouă a adevărului", adecă a d-lui Réthy. Mersi personal că cel puțin „nu mă va batjocori" d. Costa, și mersi totodată din partea românilor cis-carpatini că a acordat măcar unuia din ei un locușor lîngă cei patru trans-carpatini.

Nu voi dezbate aci teoria foarte nostimă a d-lui Réthy despre venirea românilor de peste Dunăre în veacul de mijloc, nu din vreo altă cauză, ci numai și numai fiindcă — argument serios — fonetica românească se aseamănă așa de mult cu fonetica italiană, ceea ce înainte de d. Réthy neminea n-a observat-o. O las la o parte. Sînt silit a mă mărgini cu problema lui Negru-vodă.

Neștiind că slavonește *-in* este un sufix adjectival și genitival, d. Réthy citește într-un document serbesc: „басарабину землю“, cazul acuzativ de la „басарабина земля“, adecă „țara *basarabească*“, „terra Basarabica“, și apoi conchide că numele cel organic nu e „Basarabă“, ci este „Basarab*in*“. Acățîndu-se de flexionarul slavic *n*, care de loc n-are a face cu tulpina numelui celui românesc, d. Réthy găsește pe *n* în „*busurman* sau *musulman*, precum numeau popoarele tătare și slave ale Rusiei sudice pe mohamedani“, ungurește „böszörmény“, și iată-l că exclamă: „*Basarabin* este *busurman*!“, iar prin urmare Basarabii nu erau români, ci cumani de cei mahometani. Pentru a face pe Basarabi să-și pearză naționalitatea și religiunea dintr-o dată, era de ajuns d-lui Réthy sufixul slavic genitivo-adjectival *-in*, care n-are absolut nici un fel de legătură cu numele Basarabă. Răposatul bulgar Rakovski, om foarte cumsecade, dar care nu știa latinește, zărește la Amédée Thierry o citațiune latină din Cicerone: „Belgarum“, adecă genitivul plural din „Belga“ despre poporul celtic belgi, și declară cu o profundă convicțiune că Cicerone vorbea despre „bulgari“. Pe Rakovski l-a bucurat cazualul latin *-r*, pe d. Réthy cazualul slavic *-n*.

Dar măcar lătinește știe oare d. Réthy cel apoteozat de d. Ioan Costa? Pentru a identifica pe „Basarabă“ cu „Busurman“, d. Réthy citează două diplome foarte interesante despre un român din Transilvania de pe la jumătatea secolului XIV. În diploma din 1350 este: „Egidius filius Johannis de Bezermen-Zanchal“; în diploma din 1361: „Egidius filius Bazarab de Zanchal“. D. Réthy argumentează: „Prin aceste două documente se elucidează că numile Bezermen și Bazarab în veacul XIV au aceeași valoare, cea dentîi formă a numelui fiind maghiară, cea din urmă slavo-română“. O curioasă ecuivalență. Ambele documente se completează laolaltă așa: „Egidius filius Iohannis Bazarab de Bezermen-Zanchal“. Este vorba despre fiul unui Ion Basarabă: „filius Iohannis“ la 1350, „filius Bazarab“ la 1361, avînd satul Beszermény-Szancsal: la 1350 „de Bezermen-Zanchal“, la 1361 „de Zanchal“, adecă „Bazarab“ despre om, „Bezermen“ despre pămînt, iar d. Réthy zice: „Bazarab“ este „Bezermen“. Ceva mai minunat. Însuși d. Réthy ne spune că numai la 1350 regele Ludovic a dăruit acelui Egidiu moșia Bezermen-Zanchal, pe care o stăpîniseră înainte „filii Pauli dicti Pyrus de eadem“. Deci pînă la 1350 Egidiu nu avea pe „Bezermen“. Totuși tatăl său se numea „Bazarab“. Dacă dară „Bezermen“ însemnează „Bazarab“, în cazul de față „Bazarab“ nu putea să fi existat înainte de 1350. Consecuența firească este că pînă la 1350 Egidiu trăia deja, dar nu avea încă pe tată. Rezultă clar că Bazarab, tatăl lui Egidiu, nu se născuse încă el însuși, pînă ce fiul său n-a reușit a căpăta mai întîi satul Bezermen, de vreme ce Bazarab și Bezermen sînt tot una. Iată de ce eu mai întreb încă o dată: măcar lătinește știe oare d. Réthy? Cît despre d. Ioan Costa, îl las să admire „calea cea nouă a adevărului“.

Sufixul slavic *-in* și teoria „filius ante patrem“, atîta a putut s-o scoață la lumină d. Réthy pentru a dovedi mahometismul Basarabilor. El singur mărturisește că n-are alte probe d o c u m e n t a l e, ci numai combinațiuni e t n o g r a f i c e, dintre cari cea mai originală este o domnie a ungurilor Iazigi pe la 1330 în Țara Românească. Și cum așa?

Sub regele maghiar Carol Robert, sașii din Ardeal ajunseseră la o
 însemnătate politică atît de mare, încît pe la 1320 ei nu s-au temut

chiar de a se răscula contra Ungariei cu arma în mînă, conduși de contele lor Henning: „comes Henningus de Villa Petri erecto vexillo, aggregata multitudine Saxonum“. Sașii dară aveau pe atunci o armată proprie a lor, de care își permiteau a dispune într-un mod independinte de Ungaria. La 1330 bulgarii și românii purtînd un război contra regelui serbesc Ștefan Milutin, cu dînșii erau aliați și sașii, o ceată trimisă în ajutorul lui Alexandru Basarabă, desigur fără autorizațiunea Ungariei. Vorbind despre acel război, un act serbesc menționează pe sași: „господство сашко“, adecă „dominium Saxonum“, după cum obicinuiau a se întitula cele șeapte cetăți ale Ardealului. Printr-o eroare de lectură, editorul actului a publicat: „господство ташко“, ca și cînd ar fi „dominium Iasonum“, ceea ce n-are nici un sens istoric. Profitînd de confuziunea grafică cirilică între сд și ш, d. Réthy ne asigură că aliații românilor erau unguri iazigi, așezați în Țara Românească, ba încă mai adaogă o ipoteză topografică: „Principatul iazigilor din Muntenia nu putem să-l circumscriem deocamdată, dar bănuim că putea fi între Olt și între Ialomița“, afirmînd că acei iazigi erau anume mahometani, căci mahometani îi trebui pretutindeni cu orice preț d-lui Réthy. De astă dată el mahometizează pe sași: sași mahometani — nu glumă.

Astfel la sufixul slavic *-in* și la „pater post filium“, se mai acață acum un puternic principat unguresc mahometan între Olt și între Ialomița, înființat prin dreptul de cucerire al unui *i* în loc de *s*. Dacă ar citi cineva greșit *Béthy* pentru *Réthy*, d. Réthy s-ar metamorfoza într-o femeie *Elisabetha*, ceea ce n-ar fi mai de mirare decît mahometizarea sașilor. Iar d. Ioan Costa se răzgîie de mîndrie, mai-mai gata de a b a t j o c o r i pe „Clain, Șincai, Maior, Cipariu și Hasdeu“.

Încă un argument de aceeași natură din arsenalul d-lui Réthy, nu documental, nici etnografic, ci oarecum din sfera belelor-arte. Ca probă că stema cu capetele cele negre a Basarabilor caracterizează pe mahometani, d. Réthy ne spune că într-o biserică ungurească din Ardeal se află următoarea veche icoană:

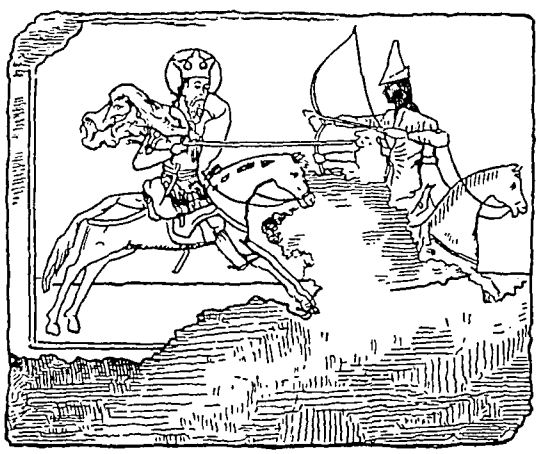

unde este reprezintată lupta între regele maghiar sîntul Ladislau și între un tătar sau un peceneg sau un cuman, un mahometan în orice caz. Pentru a face d-lui Réthy o deosebită plăcere estetică, îi atrag atențiunea asupra miniaturelor din secolul XIV, reproduse în cronica italiană lucchesă a lui Sercambi, unde, în bătălia de la Nicopole din 1396, pe steagul turcesc figurează un cap negru, mai negru decît chiar în biserica cea secuiască din Ardeal. Arabii fiind poporul ales al lui Mahomet, iar arabii cei mai cuceritori în Europa fiind maurii, adecă „negrii", de aci creștinii se apucaseră a figura pe musulmani în genere prin negri. Aceasta o știe și d. Réthy. Nici arabii însă, nici turcii, nici ceilalți mahometani, ceea ce d. Réthy nu vrea s-o știe, nu-și atribuiau vreodată ei înșii blazonul cel cu capetele negre. După creștini este negru și dracul, dar nici dînsul nu se zugrăvește așa, nici nu joacă vreun rol în eraldică. Ceea ce iarăși n-o știe d. Réthy este că, înainte de nașterea creștinismului și cu mai mulți secoli înainte de Mahomet, deja sub Cezar (Strab., XVI, 4, 27) grecii numeau uneori pe arabi n e g r i, „ἐρεμνοὺς", confundîndu-i cu etiopii. D. Réthy dară să lase în pace mahometismul cu musulmanii sau busurmanii lui. Un englez numit Muryson poartă în stema nobilitară un „cap negru", fiindcă „Mury" seamănă cu „Maurus" însemnînd pe arab. Întocmai așa românul Basarabă poartă în stema nobilitară de asemenea un „cap negru", fiindcă numele se termină prin -a r a b. Nici Muryson, nici Basarabă nu erau mahometani. N-au fost mahometani nici italianii saraceni, nici românii sărăcini — dintre cari este în zilele noastre generalul austriac Sărăcin din Banat. Ei au dreptul de a purta în stema lor nobilitară un cap negru, întrucît numile lor se aseamănă cu „Saracenus = Arab = Maurus". Să se observe însă că la români — de cari se interesează d. Réthy — numele de familie S ă r ă c i n, de unde numele cel topic S ă r ă c i n e ș t i, nu se trage de loc din arabii „Saraceni", ci este o simplă formațiune din adjectivul s ă r a c „pauvre", întocmai după cum Mușatin din cronica moldovenească este aceeași sufixațiune din adjectivul mușat = frumos. Așanumitul r e b u s în eraldică nu cere o ecuivalență etimologică, cu atît și mai puțin o proveniență etnică, mulțumindu-se cu o simplă asemănare fonetică.

A afirma dară, după cum o face d. Réthy, cum că orice stemă nobilitară cu un cap negru indică prin aceasta o origine mahometană, este un curat „non-rebus". Cu o astfel de interpretare naturalistă a blazonului ar fi permis d-lui Réthy să susțină într-o zi că moldovenii au purtat oarecînd coarne pe frunte, de vreme ce au un zimbru în stema lor. Nemic, absolut nemic nu poate fi de mirare la d. Réthy, care excelează totdauna prin extrema naivitate a expunerii. Încă un exemplu. Pentru a apropia pe *Basarabă* de *musulman*, d. Réthy are aerul de fineță de a ne da a înțelege într-un loc că forma cea corectă este *Masarabă*, fiindcă într-un text unguresc rău descifrat el a găsit: „Mazarath wayuoda". Mai încolo, vorbind despre chinezii români din diploma de la 1247, acolo unde regele maghiar Bela IV ne spune el însuși că dînșii erau români, „olachi", anume Ioan, Farkas și Seneslav, d. Réthy ne spune că Farkas era ungur, iar Seneslav era bulgar. De ce oare nu mai adaugă că acel al treilea chinez Ioan era sevreu, de vreme ce numele este de originea ebraică? O asemenea copilărie compromite știința maghiară.

D. Réthy a citit *Istoria critică*. O citează nu o dată. Recunoaște
682 chiar că s-a folosit de cartea mea: „Hasdeu meg éppen nagy apparatus-

sal bizonyitja (adataink jó részét neki köszönhetjük)". Ei bine, ar fi trebuit să se încredințeze de acolo cel puțin atîta că provincia cea românească dintre Prut și Nistru se cheamă întreagă Basarabia abia de la anul 1812 încoace, iar în trecut se numea așa numai acea porțiune dunăreană care aparținuse într-o vreme domnilor munteneşti Basarabi, mai ales sub Mircea cel Mare. Înainte de acea epocă nu exista vreo Basarabie peste Prut. Și totuși d. Réthy crede cu tărie că teritoriul dintre Prut și Nistru era o țară mahometană numită Basarabie înainte de a fi fost Basarabi în Oltenia, înainte de Mircea, Radu Negru, Vladislav și Alexandru. Așa trebui să fie, zice d. Réthy; documente nu sînt, dar nu poate să fie altmintrelea, adaugă d. Réthy; „desfășurarea istorică este acum evidentă", conchide triumfal d. Réthy: „e történetek folytatása már világos". Ce să-i faci d-lui Réthy? D. Réthy a convins pe d. Ioan Costa. Mă mai aștept de acum înainte pe d. Réthy descoperind „calea cea nouă a adevărului" că eu însumi sînt un mahometan renegat.

§ 22. Dr. Krzyżanowski

Pe cele 28 pagine ale broșurei sale, d. Krzyżanowski ne ia la răspăr pe cîte-trei: și pe mine, și pe d. Xenopol, ba și pe Rösler; iar pe d. Onciul nu-l cunoaște, căci altmintrelea nici pe dînsul, de sigur, nu l-ar fi iertat.

Chiar pe titlul lucrării sale d. Krzyżanowski manifestă un fel de superb despreț pentru români în genere. Aceasta ar fi instructiv, dacă n-ar fi comic. Acel titlu: „Początki Woloszczyzny" însemnează: „Începuturile *Valahimii*". După cum în trecut românii numeau pe poloni Leși sau Polonia Lehie, tot așa polonii numeau altădată pe români Wołochy, iar Țara Românească Wołoszczyzna. Dar un român bine crescut nu mai zice astăzi polonilor „leși", decît numai doară în semn de supărare. Un polon bine crescut, dacă nu e supărat, zice astăzi românilor „Rumuny", despre România — „Rumunjia", despre Țara Românească — „Ziemia Rumuńska". De ce oare pe noi se va fi supărînd d. Krzyżanowski? Înainte de a întra în materie, începînd deja de la frontispiciu, „le ton fait la musique".

Constatînd tonul, mă interesează acum numai cîte mă privesc pe mine.

D. Krzyżanowski citează nu numai textul românesc al *Istoriei critice*, dar și traducerea franceză. El zice: „Istoria critică a lui Hasdeu nu prea corespunde titlului său". O condamnațiune prealabilă, scurtă și cuprinzătoare. Să vedem.

Observ din capul locului că d. Krzyżanowski, deși polon, totuși scrie foarte încurcat polonește. Stilul e greoi și expunerea confuză. Cu anevoie îl poți traduce cu destulă claritate. Așa d. Krzyżanowski analizează *Istoria critică* în următorul chip, așa că nici eu însumi n-o mai înțeleg bine: „Hasdeu nu numai crede, în continuitatea elementului românesc în Dacia, dar încă îi permite a persista pe șesurile României, unde apoi, împreună cu partizanii imigrațiunii, vede renăscîndu-se mai tîrziu statul, și poruncește voievozilor românești să plece de acolo pentru a cuceri în Ungaria în secolul XIII banatul Severinului, Amlașul și

Făgărașul, silindu-se a lega într-un mod oarecare istoria cu tradițiunea". D. Krzyżanowski habar n-are de argumentațiunea mea. Între altele, e caracteristic că pentru d. Krzyżanowski banatul Severinului se afla în Ungaria. De ce oare tot în Ungaria nu se află Lembergul, deoarăce regii Ungariei își ziceau: „reges Galitiae"? Apoi după d. Krzyżanowski românii n-ar fi putut funda un stat în Dacia, dacă ar fi locuit mai denainte tot în Dacia, ci trebuiau neapărat veniți de peste Dunăre *ad-hoc*. O curioasă logică. Presupun că am priceput pasagiul de mai sus.

D. Krzyżanowski mă mustră foarte aspru, pe mine ca și pe d. Xenopol și pe Rösler, că noi toți am atribuit lui Alexandru Basarabă victoria asupra ungurilor la 1330. După d. Krzyżanowski, Alexandru nu era de loc Basarabă, ci fusese Basarabă numai tatăl lui Alexandru, și nici tatăl acestui tată nu era Basarabă, ci fusese numai Tugomir, căci — iarăși după d. Krzyżanowski — Basarabă era numele personal al unuia singur, nicidecum un nume de familie sau de dinastie, acățindu-se acel nume personal mai în urmă pe nedrept de către urmași ca un epitet onorific: „potomkowie przybierali pózniej chętnie czcią powszechną otoczone imie". Pentru a completa această sumeață galimatie, d. Krzyżanowski ne mai mustră cu aceeași asprime pe noi toți, într-o lungă notiță, că am cutezat noi toți a confunda în documentele ungurești numele *Bazarad* cu numele *Bazarab*, căci *Bazarab* nu este *Bazarad:* „o nazwę się nie t r o s z c z ą, czy b r z m i Bazarad czy Bazaradi, bo przemieniają ją zawsze na Bassarab lub Bazarab". Aci d. Krzyżanowski întrece prin nonsens chiar... chiar pe d. Réthy, ceea ce mi s-ar fi părut a fi peste putință.

D. Krzyżanowski ține morțiș că înainte de anul 1330 nu existase în istoria română numele Basarabă. Ce face dară cu Fazel-ullah-Rașid cel din *Istoria critică*, utilizat apoi de d. Xenopol? Acel text sună sub anul 1240: „după ce a trecut *țara Aluta*, îi iese înainte *Bazaran-bam* cu o armată" etc., apoi mai jos: „trecu peste munți, întrînd la *Kara-ulaghi*, și a bătut popoarele *ulaghiee...*" Despre *ulaghi* și *Kara-ulaghi*, adecă români și negri-români, d. Krzyżanowski nu vorbește nemic, întocmai ca o miță care, cînd își închide ochii, crede că neminea n-o vede; iar despre *Bazaran-bam* cel de lîngă Olt d. Krzyżanowski zice că nu poate să fi fost un ban Basarabă. Este o născocire a lui Hasdeu. „Cît de meșteșugită este o asemenea combinațiune — mi-o taie scurt d. Krzyżanowski — aceasta nici n-are trebuință de a fi dovedit (Jak sztuczną jest cala kombinacyja, nie potrzeba dowodzić)". Adevărul cel adevărat este că pe cele 28 pagine, nu numai de astă dată, ci la fiecare pas, nu se găsește nicăiri vreo umbră de dovadă. Pretutindeni d. Krzyżanowski zice că „n-are trebuință de a dovedi". Cine oare să fi fost *Bazaran-bam* cel de la 1240? Cine? — pentru d. Krzyżanowski lucrul e foarte simplu: era un „general unguresc (wodz węgierski)". Apoi de! Cu același temei d. Krzyżanowski ar putea să pretinză că regele polon Ion Sobieski era un general rusesc.

Într-o singură cestiune nici chiar d. Krzyżanowski nu mă contrazice. El recunoaște că Radu Negrul n-a fost altcineva decît numai tatăl lui Mircea cel Mare. Aprobarea d-lui Krzyżanowski nu mă bucură.

§ 23. Kałużniacki — Tamm

D. Kałużniacki nu s-a ocupat în specie cu originile Țării Românești. În principiu însă el nu numai se unește cu *Istoria critică* contra lui Rösler, dar încă mai adaogă unele nouă considerațiuni importante, mai cu samă faptul că deja înainte de anul 1230 o poporațiune curat românească reușise a se așeza departe peste Nistru în regiunea Voliniei, fundînd acolo cîteva mici principate confederate, cunoscute în cronica rusească sub numele de „Principi Bolohovești".

Sînt acum treizeci de ani, într-un modest *Calendar pentru toți pe 1867*, editat de librarul bucureștean Wartha, eu publicai un articol întitulat: *Pe unde sînt și pe unde au fost românii*, în care la pag. 4 este următorul pasagiu: „În provincia numită Podolia, la hotarele Basarabiei, pe la anii 1230—40 cronicele locale menționează «Bolohovskaia zemlia», adecă *Țara Românească*, care se întindea pe un spațiu destul de vast, de la malurile Nistrului pînă la fluviul Buh. Românii posedau în această regiune o mulțime de orașe sau tîrgușoare, precum Bakota, Kudin, Kornetin și altele, iar fiecare din acele republice era administrată de cîte un prințușor, toți uniți prin cea mai strînsă alianță defensivă și ofensivă, luptînd cu forțele comune contra învecinatei Polonie, de la care ei au reușit a cuceri o parte a Voliniei. După un moment de existință politică destul de zgomotoasă, numele acelor români despare pentru totdauna din istorie. Puși la mijloc între polonii din Mazovia și rutenii din Galiția, nu e îndoială că timpul i-a deznaționalizat și pe ei, precum deznaționalizase pe românii din Moravia."

Acestea le spuneam eu la 1867. După zece ani, canonicul Petruszewicz de la Lemberg emise întocmai aceeași părere într-un articol publicat rusește la 1877, fără a mă menționa, ca și cînd ar fi conceput-o el cel întîi. D. Kałużniacki dară, necunoscînd notița mea, a atribuit canonicului Petruszewicz paternitatea ideei: „Diese Ansicht wurde z u m e r s t e n M a l e von Petruszewicz geäussert" — ceea ce e greșit. Vina este a mea, în adevăr, că în *Istoria critică* la 1873 eu n-am mai revenit asupra „Principilor Bolohovești", așteptînd atunci a mai strînge elemente de argumentațiune, a le mai coace pînă la o altă ocaziune.

Unele asemeni elemente de argumentațiune coroborează tocmai în lucrarea d-lui Kałużniacki.

Sub anul 1164 bizantinul Niceta Choniates ne arată că cete de români locuiau în vecinătate cu Galiția; un prețios pasagiu, care îmi scăpase cu totul din vedere în *Istoria critică* și pe care contra lui Rösler îl aduce d. Kałużniacki în legătură cu istoria Principilor Bolohovești.

Pe de o parte, o împregiurare, observată mai întîi de mine în *Istoria critică* și reprodusă apoi de d. Kałużniacki, cum că o localitate în Volinia, cu mult înainte de secolul XVI, era cunoscută sub numele „Vadul lui *Basarabă*"; pe de altă parte, tot din *Istoria critică*, textul dintr-o veche cronică polonă sub anul 1259: „Thartari, subiugatis *Bessarebenis*, Lithvanis, Ruthenis", unde indicațiunea topică se potrivește pe deplin cu regiunea Voliniei; aceste două fapte concoardă cu ipoteza că acei „Principi Bolohovești" erau anume dintre B a s a r a b i .

Asupra acestui punct eu voi insista pe larg în studiul meu despre Bîrlad.

Astăzi mă mărginesc numai de a nu uita pe d. Kałużniacki. 685

Tot aci voi înregistra pe d. Tamm, un alt adversar al lui Rösler, dar care atinge *Istoria critică* abia în treacăt și mi se pare că a cunoscut-o numai pe la capătul lucrării sale, ceea ce eu regret mult, căci mi-ar fi limpezit, poate, unele puncturi controversate.

D. Tamm, ca și-n *Istoria critică*, nu recunoaște pe nici un Radu Negrul de la 1290 în sensul cronicei muntenești. „Toate cîte i se atribuie — zice el — nu aparțin unui singur principe, ci unui întreg șir de principi".

D. Tamm respinge însă cu desăvîrșire itinerarul cuceririlor succesive ale Basarabilor din Severin în sus la Făgăraș și apoi de acolo în jos la Cîmpulung și spre Marea Neagră, după cum încercai a o stabili eu în *Istoria critică*. D. Tamm are deplină dreptate. Acel itinerar nu-l mai primesc nici eu. Îi mulțumesc dară eu însumi pentru îndreptarea unei greșeli.

§ 24. Dr. Miletici și Agura

În importanta publicațiune bulgară oficială *Sbornik*, dd. Miletici și Agura, profesori la Universitatea din Sofia, au intercalat două studii, reproduse apoi deosebit: 1. *Notițe despre o călătorie științifică în România;* 2. *Daco-românii și literatura lor cea slavică.*

O colaborațiune în genere a doi sau mai mulți la o singură monografie, fie literară, fie științifică, are tocmai marele păcat de a fi o poligrafie: unitatea de concepțiune și de execuțiune lipsește, înlocuindu-se printr-un fel de contract synallagmatic. Prin concesiuni dintr-o parte și din cealaltă, armonia aparentă maschează o contradicțiune reală, iar în cazul cel mai bun lasă goluri asupra punctelor celor ne-mpăcate.

Așa au pățit-o dd. Agura și Miletici: fiecare din ei, luat în parte, ar fi fost în stare de a produce o lucrare mai solidă.

Autorii cunosc *Istoria critică*, opera d-lui Xenopol și studiile d-lui Onciul. Despre mine ei se pronunță: „ilustrul profesor și cel mai vechi slavist în România (знаменитиятъ професоръ и най-старинятъ приятель на славистиката въ Ромъния г. Б.П. Хъждеу)". Apoi comparînd pe d. Xenopol cu d. Onciul, ei se rostesc în favoarea d-lui Onciul: „oricum ar fi, Onciul e mult mai aproape de adevăr (бєкакъ, Onciul e много по-блиэу до истината)." Ei bine, acolo unde ei se opresc pe larg asupra lui Negru-vodă, dd. Miletici și Agura mă uită pe mine cu desăvîrșire, pe d. Onciul îl trec cu vederea și se asociază pe de-ntregul cu d. Xenopol, adecă cu Radu Negru de la 1290 cel cu faimoasele crisoave ale Cîmpulungului.

Dd. Agura și Miletici cîștigă un *plus* prin ambilaterala erudițiune a amîndurora, dar obțin un *minus* sub raportul consecuenței celei dualistice, ieșind drept rezultat un *plus-minus*.

Rău calculînd matematicește că doi lucrează neapărat de două ori mai spornic decît unul singur, ambii autori nu numai și-au făcut unul altuia nește conciliațiuni reciproace în dauna sintezei, dar încă au zorit a isprăvi lucrarea cu orice preț prea iute, s-au precipitat fără cale, căpătînd astfel o valoare efemeră.

Un exemplu.

Dd. Agura și Miletici știu bine că Rösler dete o lovitură de moarte așa-zisului Notar anonim al regelui Bela. Orice punct dintr-un asemenea izvor suspect trebui respins fără cruțare, întru cît acel punct nu se poate întemeia pe vreo altă fîntînă sigură sau pe mai multe fîntîne convergînți.

 Între altele, contra unor autorități atît de respectabile ca Dümmler și

Büdinger, Rösler a răsturnat cu toptanul din sfera Notarului anonim teoria anterioară despre existența medievală la nord de Dunăre a vreunui stat bulgăresc. Bulgarii stăpînind undeva în Dacia cea medievală, este o curată fantazie, zice Rösler. De aceea Jireček, istoricul cel mai recent și mai critic al bulgarilor, se ferește cu stăruință de a vorbi despre Salanus, despre Kean, despre ceilalți „duces Bulgarorum" din regiunea Carpaților înainte de Asani. Dd. Xenopol și Onciul s-au alunecat pe acest pripor; dar nici într-un caz nu trebuiau s-o facă dd. Miletici și Agura, de vreme ce ei sînt specialiști pe terenul istoriei bulgare; iar de pretind că bine au făcut-o, atunci erau datori a demonstra eroarea lui Rösler. Neavînd destul timp și socotind de prisos a lucra încetișor pentru a aprofunda cestiunea, dd. Miletici și Agura nu se sfiesc a vorbi cu siguranță despre stăpînirea cea veche a bulgarilor pe malul nordic al Dunării: principele bulgar Kean, principele bulgar Salanus, principele bulgar Achtum, principele bulgar Glad, principele bulgar Menumorut, bulgari peste bulgari. Nici după Asani, nici înainte, nici în Temișiana, nici în Ardeal, nici în Țara Românească, nici în Moldova, o dominațiune bulgărească istoricește dovedită n-a ființat. Bulgari b e j e n a r i în diferite timpuri și locuri au fost, fără îndoială, ca bunăoară Bolgar-Cserged în Transilvania sau mai multe sate numite Șchei pe aiurea; dar nicăiri bulgarii la nord de Dunăre n-au fost niciodată stăpîni sau cuceritori, afară numai de prima epocă a trecerii bulgarilor, adecă a slovenilor, în secolii VI-VII la Iornande și la Procopiu. Am văzut mai sus cît de șubredă a fost documentarea d-lui Onciul despre un stat bulgăresc cisdanubian postasanic; tot așa de șubredă este contra lui Rösler orice documentare pentru perioadele cisdanubiane cele anteasanice. Ș-apoi dd. Agura și Miletici nici nu se încearcă măcar de a documenta bine-rău.

Insistînd asupra unei fictive perioade bulgărești în România, dd. Xenopol, Onciul, Miletici și Agura, negreșit și d. Krzyżanowski, toți laolaltă combat în *Istoria critică* o interpretare a mea în legătură cu cea mai veche așezare a românilor dunăreni în Făgăraș, adică a n e g r i l o r r o m â n i.

O voi reproduce aci in extenso:

„Cea mai veche mențiune despre Făgăraș ne întîmpină într-o diplomă din 1231. Primul punct care ne izbește într-însa este că laturea făgărășeană se numea totdauna, chiar cu mult înainte de secolul XIII, «Țara Românilor»: *terra Blacorum*. Acest dat, expres în modul cel mai clar, se ciocnește cu o altă indicațiune de tot obscură, care nu poate fi descurcată fără ajutorul unei laborioase critice. Actul povestește în ce chip satul Boia, deși primitivamente nu făcea parte din jurisdicțiunea Făgărașului, totuși mai la urmă i s-a supus prin forță: „a temporibus jam, quibus ipsa terra Blacorum *terra Bulgarorum* extitisse fertur". Adecă: *Numai de cînd se zice c-au venit bulgarii în această țară a românilor.* Bulgarii năvăliți în Făgăraș și anexînd către el un sătuleț de la margine, carele ținuse mai-nainte de un alt scaun, iacă o adevărată cimilitură. Ș-apoi să se bage de samă o împregiurare. Între anul diplomei și între anul acelei cuceriri bulgare cată să fi trecut cel puțin vro cincizeci de ani, deoarăce naratorul precizează timpul evenimentului numai printr-un *se zice*, ca nește lucruri depărtate, aflate de la bătrîni, nu văzute și auzite. Ar urma dară că bulgarii vor fi cuprins Făgărașul pe la 1160—1180. Însă tocmai atunci ei zăceau în sclavia grecilor, de unde s-au smuls abia între 1190—1200. Este învederat că *bulgarii* din diplomă însemnează altceva. 687

Să aruncăm o căutătură asupra geografiei din evul mediu, şi totul se va împăca. Bizantinul Leone Gramatic din secolul XI, vorbind despre transportarea unor compatrioţi ai săi pe malul nordic al Dunării în Ţara Românească, zice: în *Bulgaria* de peste Istru. Cartea catalană din 1375 dă României danubiane numele corupt de *Burgaria*, pe cînd Bulgariei propriu-zise îi rezervă forma cea corectă: *Bulgaria*. Cronicarul oriental Raşid, carele trăia în Persia între 1250—1300 şi lucra după fîntîne oficiale, cînd descrie o invaziune mongolă din 1240, numeşte *Bulgarie* acea regiune unde se afla „Ţara *Karavlachilor* şi a lui *Basarab-ban*“, şi să se observe că în acea expediţiune tătarii nu trecuseră de loc peste Dunăre. Această confuziune nominală avea în vedere mai ales banatul Severinului, despre care la 1237, numai şease ani după datul documentului de mai sus, regele maghiar Bela IV scria către papa Gregoriu IX: „terram Zemram *circa partes Bulgariae*“, iar într-o diplomă din 1239: „*Circa partes Bulgariae* in terra quae Zeuren nominatur“. Cu alte cuvinte, oltenii pentru transilvani erau „bulgari“ *prin vecinătate cu Bulgaria*, întocmai precum pentru românii ciscarpatini sînt pînă astăzi „ungureni“ fraţii noştri din Transilvania *prin vecinătate cu Ungaria*: „circa partes Hungariae“. Pînă în timpii mai noui, ardelenii ne botezau pe noi cîteodată cu epitetul de bulgari, încît suburbiul muntenesc de la Braşov, remarcabil prin biserica lui Neagoe Basarabă şi unde nu veţi auzi o singură vorbă bulgărească, se porocleşte în limba maghiară „Bolgárszék“ sau *scaunul bulgarilor*, iar românește se zice „Şchei“, precum cronicele noastre cele vechi numeau pe *bulgari*. Sasul Reichersdorfer, scriind în prima jumătate a secolului XVI, se rosteşte despre suburbiile Braşovului: „unum incolunt *Bulgari*, alterum Hungari, Saxones agricolae tertium“. Cine oare nu recunoaşte aci sinteza celor trei naţionalităţi ale Ardealului? Cu cîteva rînduri mai jos, însuşi Reichersdorfer pune în loc de *bulgari* pe „valachi“. Dar de ce să mai vorbim despre Braşov, cînd avem o mărturie tot atît de pozitivă chiar în privinţa Făgăraşului? Un poet săsesc de pe la 1550 îl descrie în următorul mod:

„Arx iacet ad ripas piscosae dives Alutae
Cui Fogaras prisci nomen tribuere coloni,
Undique cum fossis valido circumdata muro...
Hanc habitant *circum fodientes rura Traballi*
Innumeri, quibus arx leges et iura ministrat.“

Adecă: „Pe malurile pescosului Olt stă vestita cetate, căriia vechii locuitori îi impuseră numele de Făgăraş, încungiurată de pretutindeni cu şanţuri şi cu puternicul zid, unde *locuiesc împregiur, dedaţi plugăriei, nenumăraţii tribali*, supuşi legilor şi dreptului dictate din acel castel“. Celebrul sas Eder, editînd poema lui Schesaeus, observă: „*Sub epitetul de tribali, sinonim cu bulgarii, sînt înţeleşi românii de lîngă Făgăraş, precum tot bulgari se numesc Românii de la Braşov*“. Aşadară asupra numelui *bulgari* în înţeles de români danubiani noi avem marturi: 1. Leone, scriitor grec de pe la anul 1010; 2. Raşid, analist oriental din secolul XIII; 3. Mapa catalană din secolul XIV; 4. Reichersdorfer, autor transilvan din secolul XVI; 5. Schesaeus, compatriot şi contimpurean al acestuia din urmă; 6. Accepţiunea actuală a vorbei „Bolgárszék“ la Braşov. Primele trei mărturii sînt preţioase prin epoca lor dintre secolii XI—XIV; ultimele trei sînt nu mai puţin importante prin aceea că emană
 tocmai din neşte sorginţi transilvane, iar Schesaeus mai cu samă se referă

anume la Făgăraș. Ne rezumăm: Brașovul ca și Făgărașul, dopotrivă așezate la marginea Munteniei, primiseră în cursul evului mediu din porțiunea danubiană a Daciei un nou contingent de element românesc, pe care sașii, ungurii și chiar frații noștri de peste Carpați nu știau cum să-l distingă decît numai atribuindu-i porecla de *bulgari*, fiindcă veneau din regiunea „circa partes Bulgariae“, pe cînd românilor transcarpatini li se rezerva mai cu preferință, precum vedem în documentul din 1231, epitetul de *blachi*. Și totuși în puține regiuni ale Provinciei Traiane viața română e mai neamestecată cu elemente străine, mai pură ca în Țara Făgărașului. Făgărășenii — zice d. Bariț — nu se încuscresc niciodată cu neromâni. Exegeza unui singur cuvînt, asupra căruia noi ne-am dat osteneala de a grămădi probe peste probe, împrăștie toată negura. Termenul „bulgari“ din actul de la 1231 capătă o deplină claritate: erau români de la Dunăre...

Argumentațiunea mea din *Istoria critică*, oricine s-o fi dezaprobat, eu o mănțin și astăzi în fond.

Pasagiul din diploma de la 1231: „terra Bulgarorum e x t i t i s s e fertur“ poate să nu fie tradus: „se zice că s-au a ș e z a t bulgarii“, căci latinul *exto* înseamnează: a răsări, a se arăta, a fi de față. Schimbîndu-se expresiunea orișicum, sensul rămîne același.

Argumentațiunii mele neminea încă n-a opus o contraargumentațiune. Dd. Agura și Miletici în specie, cu obicinuita lor pripă colectivă, înlătură orice discuțiune: „Provincia Făgărașului aparținuse în vechime bulgarilor (областьта Фогарашъ е принадлежала въ прѣдишни врѣмена на Българитѣ).“ Pentru ei rămîne necontestabil, „несъмненно“, o nediscutabilă axiomă că: „la Făgăraș în anul 1231 se mai aducea încă aminte primul imperiu bulgăresc, care stăpînise și peste Transilvania (първото българско царство, което е имало власть и въ Трансилвания)“. Atîta, și tot. Aceasta se cheamă a face istorie *à vol d'oiseau*.

O singură contraargumentațiune s-ar putea opune argumentațiunii mele, și tocmai eu însumi o voi face. În actul de la 1231 între termenii „bulgari“ și „blachi“ nu se manifestă un antagonism etnic, nu se vede nicidecum o vrăjmășie internațională, ci numai se menționează o schimbare de situațiune juridică: de cînd s-au întrodus o nouă stare de lucruri. În acest act nu se zice că „bulgarii“ nu mai sînt în Țara Făgărașului la 1231; din contra, ei persistă, de vreme ce mențiunea lor este o necesitate practică; dar se constată că nu existaseră acolo oarecînd în „terra Blacorum“, fiind atunci foarte de demult o altă situațiune juridică. De cînd făgărășenii figurează în istoria Transilvaniei, trăsura lor juridică cea mai caracteristică este instituțiunea b o i e r i l o r, cari nu ne apar nicăiri la ceilalți ardeleni, afară de Făgăraș și de Hațeg, cele două regiuni strîns legate cu casta nobilitară cea oltenească a Basarabilor. *Boiar*, în paleoslavica *bolĭar*, „болѣре“, este la români un bulgarism, negreșit, însă nu însemnează de loc că boierii români erau sau trebuiau să fie bulgari, după cum tot slavic este la noi *kinez*, paleoslavicul *knĭanzĭ*, „кнѧзь“, pe care slavii îl împrumutaseră din germanul *kuning*, măcar că nobilimea lor nu erau nemți. Așadară, cu mult înainte de anul 1231, Basarabii întroduseseră la ardelenii din Făgăraș, în „terra Blacorum“, o schimbare de situațiune juridică, un nou raport de proprietate teritorială, anume „țară b o i e r e a s c ă“. După vechea fonetică românească se zicea

boliari. În paleografia latină este anevoie a deosebi pe *g* de *y*. În actul din 1231 e dară permis de a ceti textul: „a temporibus jam quibus ipsa terra Blacorum terra b u l y a r o r u m extitisse fertur". Deci ajungem tot la Basarabi, nicidecum la bulgari.

Dd. Miletici și Agura, în conformitate chiar cu titlul celor două lucrări ale lor, ar fi adus un mare serviciu românilor și slavilor totodată, dacă s-ar fi apucat a grupa elementele românești istorice cele împrăștiate cu prisos în poezia poporană a bulgarilor, mai ales în acea epică. Între altele, bunăoară, cu cîțiva ani înainte de dd. Agura și Miletici, d. Draganov a descoperit tocmai la bulgarii din Macedonia un cîntec despre cei doi voievozi românești: Iancul-vodă și Negriță-vodă (Янкул войвода и Мигрица войвода), poetizînd cunoscuta dușmănie a lui Ioan Huniade contra lui Vlad Dracul, pe care-l omoară la 1446. Prin acest cîntec, unde Vlad Dracul poartă numele de Negru-vodă, dd. Agura și Miletici ar fi priceput că epitetul de N e g r u se aplică deopotrivă bine la oricare B a s a r a b ă, toți Basarabii avînd pe steagul lor c a p e t e n e g r e. Începînd din vremile cele mai vechi ale relațiunilor internaționale, românii n-au încetat niciodată de a ajuta pe bulgari; iar bulgarii, drept o recunoștință inconștientă, în baladele lor au cîntat mereu bogata memorie a Basarabilor: pe Radu, pe Mircea, pe Dan și alții. Despre acestea, dd. Agura și Miletici tac mutește. Desigur, nu printr-o nerecunoștință conștientă.

Cele cîntărite în capitolul de față, începînd de la d. Xenopol și pînă la dd. Miletici și Agura, mi-au adus o vie lumină.

Ele m-au luminat a mă convinge prin contraprobă că *Istoria critică* în privința lui Negru-vodă a avut o desăvîrșită dreptate.

Verificarea făcută, planul aprobat, temelia fiind tare și încercată, pot merge mai departe cu cugetul împăcat, clădind acum un edificiu definitiv, pentru care — după ce nu voi mai fi pe pămînt — reparațiunile ulterioare, necesare din timp în timp la orice clădire, nu vor compromite opera arhitectului. Pentru asemenea reparațiuni vor fi suficienți nește simpli calfe de arhitectură.

În capitolul următor, prin care se încheie munca mea, unele pasage din *Istoria critică* vor fi intercalate întregi, servind ca un fel de soclu arhitectonic la completarea și terminarea operei, deoarăce-l aveam gata mai denainte, nezguduit printr-o durată de treizeci de ani.

III

ÎNTEMEIAREA ȚĂREI ROMÂNEȘTI

Boierul Murgul, cel mai vechi analist al Moldovei și al Munteniei totodată, scriind pe la 1460, ne spune că statul Țării Românești fusese întemeiat la anul 1310 de către tatăl lui Vladislav, adecă de către Alexandru Basarabă, pe care-l numește N e g r u-v o d ă.

Abia peste un secol după boierul Murgul, două crisoave muntenești
690 de cea mai perfectă autenticitate, păstrate în Arhiva Statului printre

ale mînăstirii Tismana și reproduse aci în facsimile, unul din 1569, celalalt din 1576, ambele numesc Negru-vodă deopotrivă pe Vladislav și pe Radu, cei doi fii ai lui Alexandru Basarabă, anume crisovul din 1569 pe Vladislav îl califică „Negru-vodă cel întîi întemeietor al Țărei-Românești“ (ещеж ѡт създаніе влашкое земле пръво ѡт Негрꙋл воевода), iar crisovul din 1576 lui Radu îi zice simplu: „Negrul-voevoda“.

Mărturia celor două crisoave din 1569 și 1576 este pe deplin conformă cu biografia sfîntului Nicodem, pe care, după tradițiunea bătrînilor călugări de la Tismana, a scris-o ieromonahul Ștefan, spunîndu-ne că statul Țărei Românești fusese întemeiat dentîi de către Vladislav Basarabă, pe a doua linie de către fratele mai mic Radu.

Despte boierul Murgul și despre ieromonahul Ștefan eu am vorbit deja pe larg mai sus în §§-fii 3 și 13.

Așadară, după cele mai vechi și cele mai necontestabile date cronistice, întemeiarea Țărei Românești, treptata unificare a teritoriului pe ambele laturi ale Oltului denpreună cu o parte din Ardeal, se întîmplase nu deodată și nu sub un singur principe, ci în interval de trei pătrare de secol, între anii 1310—1385, de către Alexandru și apoi succesiv de către fiii săi Vladislav și Radu, cîte-trei apărîndu-ne sub același epitet de Negru-vodă.

Luînd ca punct de plecare pe boierul Murgul din 1460 și cele două crisoave din 1569 și 1576, eu voi începe prin a dezbate mai întîi întreagă epoca cea preliminară de la 1230 pînă la 1310, ș-atunci voi ajunge cu dezlegarea definitivă, ca punct de sosire, la aceeași măreață triadă: Alexandru-Vladislav-Radu, tatăl cu fiii săi, cei trei Negri în cuintescență, floarea Basarabilor, dintre cari Radu formează apogeul, expresiunea cea mai completă a trinității, întemeietorul cel final al statului Țărei Românești, dînsul care — într-un crisov din 1379, reprodus în facsimile, se intitulează înainte de fiul său Mircea: „marele voievod și domn, oblăduind și stăpînind toată Țara Ungrovlahiei și laturile de peste munți și încă țările cele tătărești și ducele Amlașului și al Făgărașului și ban al Severinului și pe ambele maluri ale Dunării întregi chiar pînă la Marea cea mare și al orașului Silistria stăpîn“.

§ 25. Mehedințul în stăpînirea ungurilor

Bibliografia: *Istoria critică*, t. I, p. 26—8. — *Arhiva istorică*, t. III, p. 191—93. — Kemény, *Ueber die Knesen*, în *Kurz's Magazin*, t. II, p. 304—5. — Olahus, *Hungaria et Atila*, Vindobonae, 1763, in-8, p. 76. — Pesty, *A Szörenyi bánság*, Pest, 1878, in-8, t. I, p. 248 sq. — Idem, *A. Temesi bánság*, Pest, 1868, in-8, p. 10. — Fejér, *Codex diplom. Hungariae*, t. III, vol. 2, p. 348, t. IV, vol. I, p. 22, vol. 3, p. 552. — Marienburg, *Kleine siebenbürgische Geschichte*, Pest, 1806, in-16, p. 224. — Moldovan-Bariț, *Diplomatariul în Transilvania*, 1871, p. 55. — Szabó, *Székely Oklevéltár*, Kolozsvártt, 1872, in-8, t. I, p. 7. — Синодикъ царя Ворнса, în Раковскi, Нѣколко рѣчи о Асѣню, Bielgrad, 1860, in-4, p. 51. — Stritter, *Memoriae* etc., t. II, p. 459. — Ph. de Mouskes, în Du Cange, *Histoire de l'empire de Constantinople*, Paris, 1657, in-f., t. 1, p. 229. — Katona, *Historia critica* etc., t. V, p. 653, 688, 714.

Cel dentîi ban unguresc al Severinului a fost Luca: „Lucas Banus de Scevrin“ într-o diplomă din 1233. Prin urmare, ceva înainte de acel an ungurii cuceriseră pentru prima oară Severinul.

Prin „banat de Severin", din punctul de vedere al ungurilor, nu se înțelegea Oltenia întreagă, ci numai o parte a districtului Mehedinți, anexată către o parte orientală a Temeșianei.

Acest punct de vedere trebuie bine lămurit.

Despre secolii XIV și XV întinderea teritorială a banatului celui unguresc al Severinului este necontestabilă.

Pentru secolul XV, Nicolae Olah, trăind în prima jumătate a secolului următor, ne spune foarte limpede că la unguri banul Severinului stăpînea cetatea Severin, căruia îi erau supuse Orșova, Mehadia și Peth, nu mai mult decît atita: „Severinum arx, infra Trajani pontem, cum trihus aliis, Orsova, Peth, Mihald, illi subditis, harum praefectus Banus..."

Cam tot atita, plus valea Almașului în Temeșiana, era în secolul XIV, după cum rezultă din alăturarea a trei acte autentice: unul unguresc și două românești, toate din același an 1387.

Cel unguresc sună: „Noi Stefan Losonczy, ban de Severin și pintre celelalte demnități comitele Temeșianei, facem cunoscut pe viitor prin actul de față cum că avînd în vedere demnele de laudă merite ale credincioaselor servicii pe cari Petru fiul lui Deș, kinez din districtul numit Almaș al castelului regesc Mehadia, precum și frații săi uterini Cristea și Mihaiu, expunîndu-și averea și viața în mai multe pericole și de mai mult timp, le-au adus maiestății regești sub predecesorii noștri bani ai zisului nostru banat, și chiar nouă pe cînd lucram pentru liberarea doamnei regine Maria, deci în răsplata acelor servicii, precum și pentru a-i mai îndemna la altele și de acum înainte, li-am conferit în virtutea oficiului nostru un sat regesc numit Patak în districtul suprascrisului castel Mehadia, cu toate foloasele și dependințele de orice natură, lor și moștenitorilor lor, ca să-l aibe și să-l țină sub condițiunile și dările de mai jos, adecă etc. Dat în Ineu, a doua zi după sărbătoarea sîntului confesor Alexiu (18 iuliu), anul Domnului 1387." Să se observe că Losonczy, deși nu numai ban de Severin, dar și comite al Temeșianei în același timp, totuși dăruiește fraților Deșeni satul din regiunea Almașului anume în calitate de ban de Severin și pentru nește servicii făcute anume pe teritoriul banatului de Severin: „videlicet Banis dicti nostri Banatus". Almașul, „districtus vocatus Halmagy", împreună cu castelul Mehadia, „castrum Mihald", făcea dar o parte integrantă nu din comitatul Temeșian, „comitatus Themesiensis", ci din banatul de Severin, „banatus Sewrinensis". Pe cînd Losonczy, dîndu-și titlul de *Banus Sewrinensis*, dăruia la 1387 unor români din Almaș un sat din acea latură, în același an noi vedem pe Mircea cel Mare întitulîndu-se de asemenea *Ban de Severin*. Cum oare „banatus Sewrinensis" putea să li aparțină amîndurora în același moment? Nu cumva titulatura marelui Mircea va fi fost numai de paradă? Prin un azard fericit, tocmai din acel an 1387 ne-au rămas două crisoave mirciane relative la Oltenia, din cari una poartă datul de 21 iuniu, adecă este posterioară abia cu o lună donațiunii lui Losonczy. Acest crisov arată limpede, printr-un șir de localități: Tismana, Vodița etc., cum că ungurii puteau stăpîni atunci țărmul danubian cel mult pînă la Orșova, iar teritoriul spre răsărit de rîuleț ul Cerna era întreg al muntenilor. Mai pe scurt, Losonczy se întitula *Banus Sewrinensis*, însă poseda numai Mehadia și Almașul. Chiar actul său e scris nu în Oltenia și nici în apropiare, ci la Ineu, actualmente Boroș-Ineu, o localitate în părțile Aradului.

Pentru unguri dară, din totalitatea Olteniei numai Mehedințul
692 făcea parte din „banatul de Severin". Chiar la români banatul de Seve-

rin, luat din punctul de vedere cel unguresc, se numea uneori „banat de Mehedinț", bunăoară în actul latinesc de la Vlad-vodă din 1511: „Radulo Bano de Mehedince". Legătura între Mehadia, mai românește „Mehedia", și între banatul de Severin a fost atît de intimă și îndelungată, încît nu numai porțiunea vest-sudică a Olteniei conservă pînă astăzi numele de *Mehedinț*, dar uzul poporan întinde cîteodată această denominațiune chiar asupra Olteniei întregi, bunăoară în doina la Alexandri:

„Frunză verde maghiran,
Voinicel *mehedințean*,
Sînt născut pe frunzi de fag
Ca să fiu la lume drag,
Și-s scăldat de mic în Olt
Să mă fac viteaz de tot..."

Urcîndu-ne mai sus în secolul XIII, nu rezultă de nicăiri ca banatul de Severin să fi fost pe atunci pentru unguri mai mult decît Mehedințul, total sau chiar numai în parte. În diploma regelui Bela IV din 1247, Oltenia peste tot se numește „tota terra de Zewrino", dar tocmai caracteristicul „tota" arată că din totalitate numai o parte constituia „banatus de Zewrino"; ș-apoi însăși Ungaria nu pretindea acolo asupra acestei totalități altceva decît o simplă suzeranitate. Învățatul ungur Pesty a publicat o vastă lucrare în trei tomuri despre banatul Severinului, începînd din secolul XIII. El reproduce o grămadă de documente. Ei bine, nu se află la dînsul absolut nici o indicațiune de stăpînirea ungurilor în Oltenia afară din regiunea Severniului.

Așadară, ceva înainte de anul 1233, Ungaria apucase de la olteni regiunea Mehedințului, numind acolo pe Luca și dîndu-i titlul de „Banus de Scevrin". Mai în urmă acest titlu a putut deveni în ierarhia curții de la Buda un ce de tot fictiv, dîndu-se tradiționalmente cîte unui favorit regesc chiar cînd ungurii nu stăpîneau în fapt nici un petec în Oltenia; dar pentru prima oară, ca temei al deprinderii curat nominale ulterioare, trebuia să fi fost la anul 1233 o rațiune serioasă, o posesiune oarecare reală asupra unei părți din teritoriul oltean.

Peste șeapte ani, la 1240, vedem pe un al doilea ban unguresc de Severin, numit Oslu: „Oslu Bano de Zevreno". De la acesta ne-a rămas nu numai o mențiune în diplome maghiare, dar încă — lucru mai semnificativ — suveniri topografice în regiunea occidentală a Olteniei: în districtul Gorj valea *Oslea* și muntele *Oslea*, ambele la hotar, iar în Mehedinț doi munți *Oslea*, de asemenea la hotar, pe cînd nici un nume local analog nu ne întîmpină nicăiri în interiorul țării și pe aiuri în restul României. Ar fi important de a cerceta dacă nu cumva mehedințenii și gorjenii vor fi păstrînd vreo legendă despre acel ban Oslu.

Este sigur dară, mai repetăm încă o dată, între anii 1230—1240 ungurii cuceriseră de la români Mehedințul, cel mult cu o fășie mărginașă a Gorjului și a Doljului, înființînd un banat al Severinului.

Cucerind Mehedințul, în capul căruia puseră pe Luca pe la 1233 ca ban al Severinului, ungurii pe de o parte au respins de acolo pe români, iar pe de alta s-au văzut în vecinătate cu Bulgaria, cu care pînă atunci ei nu se învecinau nicăiri la Dunărea de jos. Trebuiră dară să continuie o luptă, în care pe români nu puteau să-i ajute mai bine decît bulgarii, mai corect dinastia cea românească a Asanilor. Domnea atunci împăra-

tul Ioan Asan, fiul primului Asan, al fundatorului imperiului româno-bulgar. Era unul din cei mai mari principi ai epocei, acela despre care episcopul francez contimporan Filip de Mouskes zicea că era foarte viteaz și foarte înțelept: „Ki mult ot valor et haut sens". În adevăr, bulgarii n-au zăbovit contra ungurilor în ajutorul oltenilor.

În arhivul Szecsénian de la Pesta se păstrează în original o diplomă cu data 1235, pe care și-a copiat-o contele Kemény, de unde fragmentată de canonicul Ștefan Moldovan în Foaia Asociațiunii Transilvane pentru literatura română, însoțită de sumarul adnotat de răposatul Bariț. Prin acea diplomă regele Bela IV dăruiește magistrului Dionisiu trei sate în Ungaria, drept răsplată pentru serviciile aduse într-un crincen război contra lui Alexandru, fratelui împăratului bulgăresc: „contra exercitum Alexandri fratris ipsius Imperatoris Bulgarorum".

Ca frate al lui Ioan Asan, Alexandru este cunoscut de demult. În așa-numitul Sinodik din secolul XIV, între membrii familiei Asanilor, el este numit după Ioan Asan: „Sebastocratorul Alexandru, fratele marelui împărat Asan". Bizantinul contimporan Akropolita zice: „Primul rege bulgăresc Asan avusese doi fii, pe Ioan și pe Alexandru". De aci genealogia la Stritter:

Asan

Ioannes II Asan (1221—1245)

Alexander

Callimanus II (1257)

Reproducînd fragmentul după canonicul Moldovan, Bariț observă: „Vede oricine că aceste bătăi erau între unguri-secui și între vecinii români confederați pe atunci cu bulgarii". Canonicul Moldovan scurtase peste măsură diploma cea din 1235, făcînd astfel pe Bariț să creadă, ba chiar să fie convins că bulgarii se băteau cu secuimea în Ardeal, fiind aliați cu românii de acolo. A ascunde dintr-un text o porțiune esențială nu e cinstit. Canonicul Moldovan indusese într-o gravă eroare pe venerabilul Bariț. Mai corect a fost profesorul Szabó de la Cluj în diplomatariul secuiesc, unde publică de asemenea un fragment, dar mai complet, anume următorul pasagiu, care lipsește la Bariț: „Dum in obsidione Castri Budung essemus constituti, egredientibus e Castro militibus ex adverso, iam dictus Dionysius primus inter alios conflictum iniens cum eisdem, ipsos in Castrum redire compulit, absque ulla nostrorum lesione", adică: acel Dionisiu se luptase contra bulgarilor și i-a respins atunci cînd regele Bela IV asedia cetatea Vidinul. Nici o aluziune la Ardeal. Tocmai Vidinul, „castrum Budung", este acela care ne luminează. Diploma ne spune că în aceeași expedițiune contra Vidinului sebastocratorul bulgar Alexandru surprindea mereu pe unguri, împrăștiați pentru a despuia și a pustii țara cea de lîngă Vidin, lovindu-i pe dinșii fățiș sau prin stratageme, ba și robise chiar pe comitele Bogomir fiul lui Zuboslau, capul secuilor: „qui (Alexander) per multas acies et latentes insidias, nostros homines ad depopulandam et spoliandam terram dispersos frequenter invadere consveverat, qui etiam Bogomerum

filium Zubuslay comitem et Ductorem Siculorum captiverat". Din cauza canonicului Moldovan, Bariț înțelegea că bulgarii „despuiau și pustiiau" Transilvania, pe cînd textul este foarte lămurit: ungurii despuiau și pustiiau regiunea Vidinului.

Nici profesorul Szabó n-a făcut bine de a se mărgini cu un fragment. Numai diploma întreagă limpezește pe deplin situațiunea cea istorică. Acea diplomă figurează întreagă în colecțiunea lui Fejér, unde ni se arată — pe prima linie — că data 1235 e greșită, ci data cea autentică este 1236, de vreme ce datează din anul al doilea al regelui Bela IV. Apoi — pe a doua linie — din textul diplomei întregi rezultă că războiul cel de la Vidin fusese înainte de alte două evenimente, cari amîndouă se întîmplaseră în anul 1233: un război în Galiția și un război cu Austria, ambele înregistrate la Katona. Războiul în Galiția este mai cu samă precis, fiindcă între anii 1233—1236 n-a mai fost altul, pe cînd cu Austria regele Bela a mai avut o luptă cu Austria la 1235, în ambele însoțind pe tatăl său regele Andreiu. Deci războiul sebastocratorului Alexandru contra ungurilor avusese loc ceva înainte de 1233. Am constatat că tot ceva înainte de 1233 avusese loc victoria maghiarilor asupra românilor din Mehedinț, cînd s-a și înființat pentru prima oară banatul cel unguresc al Severinului. Mehedințul este față-n față cu regiunea Vidinului de peste Dunăre. E peste putință de a nu recunoaște strînsa legătură între ambele războaie. Oltenii și bulgarii ne apar aci ca aliați contra ungurilor. Mehedințul fiind cucerit, ungurii au trecut imediat în Bulgaria pentru a pedepsi pe aliații oltenilor. După ce ungurii numiseră pe „Lucas Banus de Scevrin", tot atunci la 1235, iarăși pentru prima oară, coroana Sîntului Ștefan își bagă Bulgaria în titulatura cea regească: „rex Bulgariae".

Alianța bulgarilor cu oltenii, mai în specie alianța cu dinastia cea românească a Asanilor, este foarte semnificativă. Între altele, diploma din 1235, adecă acea din 1236, dăramă cu desăvîrșire teoria d-lui Onciul — mai sus, §-ful 20 — despre întemeiarea statului Țărei Românești de către acea dinastie. Dacă o asemenea întemeiare nu s-a îndeplinit sub împăratul Ioan Asan, apoi mai tîrziu ea era cu totul peste putință din partea bulgarilor, căci după moartea acestui mare principe, adecă de la 1245 în jos, puterea imperiului transdanubian începe a scădea repede, stingîndu-se totodată posteritatea cea românească a primilor Asani.

§ 26. Doljul și Romanațul sub stăpînirea cumanilor

Bibliografia: *Originile Craiovei*, București, 1878, in-8. — *Arhiva istorică*, t. III, p. 192 etc. — Albericus Trium fontium, *Chronicon*, ed. Leibnitz, Lipsiae, 1698—700, in-4, part. II, p. 573, 578—9. — Du Cange, *Hist. de Constantinople*, t. II, p. 121. — Joinville, *Mémoires de Saint Louis*, Paris, 1859, in-16, p. 150—2. — Kuun, *Codex Cumanieus*, Budapestini, 1880, in-8. — Rabbi Petakhia, ap. Lelewel, *Géographie du moyenâge*, Bruxelles, 1852, in-8, t. III, p. 201. — Венелинъ, Влахо-болгарския граматы, Petersb., 1840, in-8, p. 10, 56 etc. — Fotino, Ἱστορία, t. I, p. 282—3. — Tunuslii, trad. Sion, p. 10—11. — Bolliac, *Topographie de la Roumanie*, Paris, 1856, in-8, p. 23. — Pappazoglu, *Guide du voyageur de Séverin à la Mer Noire*, București, 1863, in-16, p. 29. — Margot, *O viatorie în cele 17 districte ale României*, București, 1859, in-8, p. 51. — Ubicini, *Provinces roumaines*, p. 29.

— Раковски, Нѣколко рѣчи, p. 64. — Tincu-Velea, *Istorioară bisericească*, Sibiu, 1865, in-8, p. 245—6. — Laurian-Bălcescu, *Magazin istoric*, t. I, p. 10. — A. Xenopol, *Istoria românilor*, t. I, p. 525—6.

Puțin după cucerirea Mehedințului de către unguri, cam pe la 1235 plus-minus, cumanii cuprinseră restul cel dunărean al Olteniei: Romanațul și Doljul.

Mai întîi, cine oare să fi fost cumanii?

S-a găsit de demult în Veneția și s-a dat la lumină un manual întreg de limba cumană, scris în anul 1303, cînd cumanii ocupau încă mai toată partea orientală a României. Ca model, iată cuvintele de sub rubrica intitulată „calitățile timpilor", în care alături cu formele cumane noi punem pe cele turce, așa după cum se pronunță în Constantinopole:

răsărit,	cumănește	*cum tousin,*	turcește	*ghĭun dogusu*
apus	—	*cun batisi*	—	*ghĭun batîsi*
timp	—	*ouad*	—	*'aht*
noros	—	*bulud*	—	*buluth*
timp ploios	—	*ĭamgurlu haua*	—	*ĭagmurlu hava*
obscur	—	*carangu*	—	*qaranli*
nori	—	*bulutlar*	—	*buluth-lar*
zăpadă	—	*char*	—	*qar*
negură	—	*touman*	—	*duman*
brumă, rouă	—	*çig*	—	*çih*
vînt	—	*ycl*	—	*ĭel* etc.

În curs de vro trei secoli, această odraslă turcă s-a aflat într-un contact de toate zilele cu strămunii noștri, și-apoi nu numai în Moldova, dar și în Muntenia pînă la Olt. Districtul Teleorman conservă pînă astăzi un nume curat cumanic. După fonetica turcă ar fi *Deli-orman*, adecă „pădure deasă", literalmente „pădure nebună". Așa se cheamă, între altele, o pădure din Dobrogea. După fonetica cumană, turcului inițial *d* îi corespunde totdauna *t*, încît *Deli-orman* trebui să ne apară aci sub forma de *Teli-orman*. În vocabularul cuman din 1303 noi găsim în fapt ambele elemente constitutive ale acestui nume: „*teli* — stultus" și „*orman* — boscus". Cumanismul „Teleormanului" este dară matematicește sigur. Rîul căpătase acest nume după vreo pădure de pe mal, iar după rîu s-a numit apoi districtul.

În dialectul peceneg, înainte de dominațiunea cumanilor în România, se chema tot așa un munte de prin Buzău sau Rîmnic-Sărat, pe care bizantinul Cinnam, vorbind sub anul 1152 despre un război între greci și pecenegi, îl numește ὄρος Τένουορμον. Această formă „Tenuormon" prezintă acea particularitate dialectală că pecenegul *tenu-* corespunde cumanului *teli-*, adecă *n* între vocale alternează cu *l*. Din puținele graiuri turanice ale căror dicționare îmi sînt la dispoziție, în limba tungusă nebunul se zice *tenäk*, în limba buriată *tenek* și-n dialectul tatar karagassic *tenäk*, ceea ce abia diferă de pecenegul *tenu*, poate mai corect *teneh*, căci Cinnam și bizantinii în genere nu excelează printr-o transcripțiune perfect exactă a numirilor barbare. Pecenegii și cumanii vorbeau aceeași limbă; variantele *Teli-orman* ne arată totuși între ambele popoare niște divergințe dialectale destul de pronunțate, cel puțin sub raportul fonetic.

În orice caz, cumanii au ocupat Teleormanul, și l-au ocupat un timp atît de îndelungat sau într-un mod atît de durabil, încît memoria lor se mai păstrează în numele districtului.

Judecînd după poziționea relativă a localităților, tocmai de pe aci trebui să fi ieșit pe la 1235 cete de cumani, pășind prin „Vadul cumanilor" de la Olt în direcțiunea Craiovei, de unde mai în urmă, prin „Vadul cumanilor" de la Dunăre, dînșii au trecut în Bulgaria și s-au dus la Constantinopole.

În districtul Olt, lîngă mărețul rîu de la care și-a împrumutat numele, se află în plasa Șerbănești un sat numit *Comanii*, despre care Frunzescu ne spune că are 1600 locuitori și este reședința subprefecturei.

În districtul Dolj, lîngă Dunăre, în plasa Cîmpului, se află un alt sat numit *Comanii*, despre care iarăși Frunzescu ne spune că face o singură comună cu învecinatele sate Maglavit și Golenț, avînd peste tot 2590 locuitori.

În dicționarul lui Frunzescu se găsesc o mulțime de localități numite *Comana* (Vlașca), *Comanca* (Romanați, Vîlcea, Argeș), *Comănești* (Bacău, Mehedinț, Covurlui, Gorj, Dorohoi), *Comanița* (Olt) și *Coman* (Neamț, Bacău); dar numai cele două de mai sus se cheamă *Comanii*.

Aruncînd o căutătură asupra mapei, iată poziționea relativă a ambelor sate:

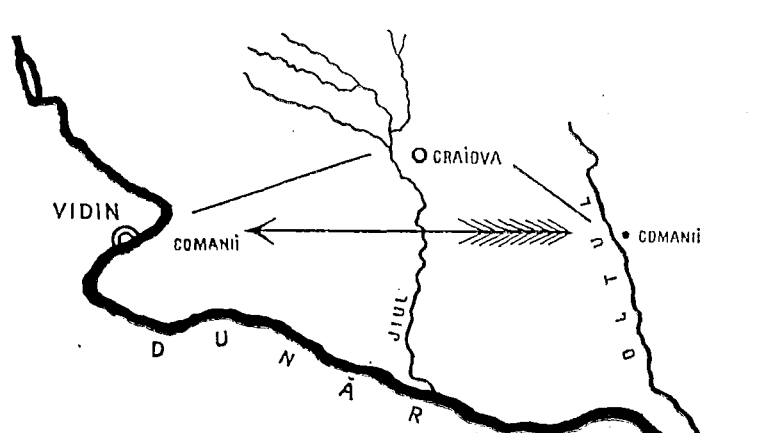

În acest mod, dacă vom trage un segment de la Comanii-pe-Olt pînă la Comanii-pe-Dunăre, spațiul intermediar va cuprinde partea sudică a districtelor Romanați și Dolj, avînd Craiova în vîrf.

Omonimitatea celor două sate și poziționea lor perfect analogă la puncturile de trecere peste cele două fluvii, să fie oare un simplu efect al azardului?

Cată, mai întîi de toate, să restabilim forma cea corectă a numelui.

Satul „Comanii" din Dolj este o proprietate a Tismenei.

Grație avutului arhiv al acestei vechi mănăstiri, depus în Arhivele Statului și care consistă din două mari condice vechi, trei condice nouă și sute de documente originale, istoria satului Comanii s-ar putea urmări în sus pînă pe la jumătatea secolului XIV.

Cea mai veche diplomă existinte este din 1385, de la vodă Dan, fratele și predecesorul lui Mircea cel Mare, ambii fii ai lui Radu Negrul, nepoți ai lui Alexandru Basarabă. Acest crisov sună literal:

„... mai confirmă domnia mea *toate cîte dedese sînt-răposatul parinte al domniei mele Radu-voevod: satul* *V a d u l C u m a n i l o r* cu Toporna, și balta Bistreț de la Toplița pînă la gîrla cea repede mai sus de Covacița cu satul Hrisomuinții, și Tismana pe ambele părți cîtă a fost Ligăcească și Rușească; apoi mai confirm și toate cîte dedese în scris mănăstirii sîntului Antoniu unchiul domniei-mele sînt-răposatul Vladislav-voevod: satul Jidoștița cu părîul, și toată pescăria dunăreană cea din mijloc...“

„... къ сем потврънжда г'во н н єлнка с͠топочнвшн родітєл г^с^вімн радоүль воєвода прнложн. село к о ү м а н с к ы б р о д с топорна. н блато бнстрєц. шт топлъца до бръзого гръла вышє ковачнцѧ. съ сєлшм хрьсомѹнннцн. н тнсмєнж по шбою странѹ єлнко бѣ лнгачєшско н рѹшєшско къ снм потвръждам. н єлнка мшнастнрю с͠тго антонїа прнложн н подпнса стрнц г'вамн с͠топочнвшн владнслав воєвода. село жндовцнца с потоком. н на дѹнавѣ срѣднын внр вєс...“

și la sfîrșit:

„Toate acestea s-au scris în Argeș din porunca domnului voevod Dan, in anul 6894, indictionul 9, a lunei octobre ziua 3.“

„сїа всѣ запнсаш' ж оү аргншн повєлѣнїєм г'на воєводж дана. Блѣт Ѕѿ, ч͠ д. нндн ктїшн θ. м'ца шктоврїа д н͠ ь, г͠.“

De aci rezultă că satul Cumanii, cu mult înainte de anul 1385, a existat deja sub caracteristicul nume de **Коүманскын бродъ**, adecă „Vadul Cumanilor“. Cu același nume îl găsim în toate documentele Tismenei din secolii XIV și XV. Abia în secolul XVI numele *Vadul Cumanilor* se înlocuiește printr-o formă mai scurtă: *Cumanii* sau *Comanii*, bunăoară în crisovul de la Alexandru-vodă din 28 aprilie 1576: „**село єж сє зовєт команїн єж сѹт блнз код ідін**“ (satul ce se cheamă Comanii, care se află aproape de Vidin).

Ei bine, ce fel de înțeles putea să fi avut numele cel vechi „Vadul Cumanilor“? Sub anul 1475, vorbind despre înfrîngerea turcilor de către Ștefan cel Mare, cronicarul Urechea zice: „Iar Ștefan-vodă pornitu-s-a după dînșii cu moldovenii săi și acei 2000 de leși, și au gonit pe turci pînă *i-a trecut Siretul la Ionășești, unde se chiamă Vadul Turcilor și pînă astăzi...*“ Pe mapa lui Reichersdorfer de pe la 1550 această localitate se pune slavonește: *Tureczky broth*, mai corect: **Тоүрєцкын бродъ**. „Vadul Cumanilor“ sau **Коүманскын бродъ** și „Vadul Turcilor“ sau **Тоүрєцкын бродъ** exprimă două fapte analoage: pe de o parte retragerea turcilor din Moldova peste Siret, pe de alta retragerea cumanilor din Oltenia peste Dunăre.

Dacă însă cumanii a u i e ș i t din Oltenia prin „vadul“ dunărean de lîngă Vidin, se naște întrebarea: pe unde oare să fi î n t r a t ei în această țară? Negreșit printr-un oarecare „vad“ al Oltului. Iată-ne aduși vrînd-nevrînd la satul Cumanii-pe-Olt, unde trecerea rîului, în adevăr, este înlesnită — după mijloacele de transport pe apă din acea epocă — prin existența cîtorva insule, întocmai ca și-n Dunăre denaintea Vidinului. Zic „după mijloacele de transport pe apă din acea epocă“, căci un martur ocular, călătorul evreiesc Rabbi Petakhia, ne spune că cumanii nu aveau corăbii sau luntri, ci treceau rîurile pe pei de cal cusute,

ceea ce, firește, îi silea a căuta o plutire pe cît se putea mai scurtă: de la o insulă la alta.

Cumanii-pe-Olt este „Vadul Cumanilor" cu același drept ca și Cumanii-pe-Dunăre, cu singura deosebire că cel întîi a servit cumanilor la întrare, iar cellalt la ieșire. Dar între momentul întrării și între momentul ieșirii cată să fi fost un interval de timp în cursul căruia cel puțin o parte din districtele Romanați și Dolj s-a aflat sub dominațiunea cumanilor.

Fiindcă din secolul XIV nu avem nici o urmă de o asemenea dominațiune, ba nici măcar o probabilitate, de vreme ce cumanii au despărut atunci aproape cu desăvîrșire de pe scena istoriei, faptul trebuia să se fi întîmplat în secolul XIII.

Acuma, răzămîndu-ne pe dezvoltările de mai sus, unde nomenclatura topografică ne-a procurat cea mai neașteptată lumină, nu ne va fi greu de a înțelege narațiunea călugărului Alberic despre un *Rex Jonas*, „crai Ion", de pe la 1235, pe care acest cronicar contimpuran îl numește: „major in Regibus Comanorum" (cel mai mare dintre regii cumanilor), iar un alt scriitor de asemenea contimpuran, celebrul Joinville, îi dă epitetul de: „le grant roy des Commains" (marele rege al cumanilor).

Scriitorul bizantin Georgiu Acropolita, carele descrisese cele petrecute în timpul său între anii 1204—1261, ne spune sub 1239 că o armată cruciată de 60 000 franci, venită prin Ungaria contra grecilor în ajutorul latinilor din Constantinopole, unde abia se urcase atunci pe tron junele Baldovin de Courtenay, a fost bine primită în cale de către bulgari și avusese ajutoare de la „sciți". Sub epitetul de „sciți", se știe că Acropolita înțelege pe cumani.

Acea expediție a francilor cronicarul Alberic ne-o povestește cu nește amărunte pe cari nu le găsim aiuri.

El ne spune că în armata cruciată, deși erau 700 cavaleri și 30 000 de călăreți, afară de pedestrime, totuși ea cu anevoie ar fi putut străbate prin Bulgaria, dacă n-ar fi fost ajutată de cumani, cu cari — zice Alberic — s-au încuscrit doi din capii cavalerilor: „vir nobilis Nargoldus de Toceia (Corceio) duplex fecerat matrimonium, ipse scilicet et Conestabulus".

Acest pasagiu cronica lui Alberic îl explică și-l completează sub anul 1241 în următorul mod:

„Soronius insuper Traditor quidam duas habuit filias baptizatas in Constantinopoli, quarum unam duxit Guillelmus Conestabuli filius, alteram Balduinus de Hainaco; filiam vero regis Jonae, qui videbatur esse major in Regibus Comanorum, duxerat Nargeldus (Nargoldus) Balivus, qui Nargeldus hoc anno decessit et praedicta uxor ejus facta est monialis".

De aci rezultă că cumanii, cu cari armata francă s-a întîlnit în Bulgaria și de către cari a fost susținută într-un mod atît de eficace, aveau în fruntea lor doi principi mai însemnați: pe *craiul Ion*, „considerat ca cel mai mare dintre regii cumanilor" și pe un altul numit, sau mai bine latinizat sub numele de „Soronius"; din aceștiia pe fiica craiului Ion a luat-o de soție ilustrul cavaler Nariot de Toucy, regentul imperiului latin de Constantinopole după moartea împăratului Robert de Courtenay, iar celc două fiice ale lui Soronius s-au căsătorit cu seniorii Baldovin de Hainaut și Guilelm fiul Conetabilului; peste puțin însă, murind

Nariot de Toucy, fiica craiului Ion, rămasă văduvă, s-a făcut călugăriță.

Tot așa interpretează pasagiul Du Cange, care scria pe la jumătatea secolului XVII, astfel că cronica lui Alberic i-a fost cunoscută încă numai în manuscris; cu singura deosebire — puțin esențială — că el pune cele trei căsătorii deja după întrarea armatei france în Constantinopole, ceea ce este mai probabil, deși nu se cuprinde în text.

Iată comentarul său:

„Au printemps ensuivant il (Baudouin) mit son armée en campagne, qui fut fortifiée d'un grand nombre de Comains, qui lui arrivèrent sous la conduite de Ionas et de Soronius leurs rois ou princes... Ces deux princes vinrent à Constantinople avec leurs familles et y furent très bien accueillis par les barons français: lesquels afin de les intéresser et de les engager fortement dans leur parti, firent épouser à Guillaume fils de Geoffroy de Méry connétable de Romanie l'une des filles de Soronius et une autre à Baudouin qu'Alberic surnomme de Haynaut, par ce que peut-être il était originaire de ce comté, l'une et l'autre ayant reçu le baptême. Nariot de Toucy, seigneur puissant, qui avait été Bail de l'Empire probablement après le décès de Robert, étant lors veuf de la fille de Branas, épousa la fille de Ionas, qui était le plus grand d'entre les princes des Comains."

Epitetul de „trădător", pe care Alberic îl dă lui Soronius, Du Cange îl comentează într-un alt loc prin trecerea ulterioară a acestui principe cuman în partea grecilor contra francilor; înainte însă de a adopta o asemenea interpretațiune, care nu se justifică prin fapte, ar trebui consultate toate manuscrisele existinți ale cronicei, pentru a vedea dacă nu cumva „traditor" ar fi o lecțiune greșită. În loc de: „Soronius insuper *Traditor quidam* duas *habuit* filias...", s-ar putea citi: „Soronius insuper *traditur quidem* duas *habuisse* filias...", și atunci sensul ar fi pur și simplu: „cît despre Soronius, se zice că el a avut două fiice etc". Acest „traditur quidem" (se zice), care indică o îndoială din partea lui Alberic asupra numărului fetelor celor căsătorite ale lui Soronius, se potrivește cu pasagiul de sub anul 1239, unde cronicarul, vorbind despre ambii principi cumani, craiul Iona și Soronius, zice: „duplex matrimonium" (îndoită căsătorie), acordînd prin urmare fiecăruia din ei cîte o singură fiică.

Oricum să fie, nu Soronius, fie el trădător sau ba, ne preocupă în cazul de față, ci numai craiul Iona, în privința căruia textul lui Alberic este de o perfectă claritate, și mai adaogă apoi: „Mortuus est hoc anno (1241) Rex Jonas praedictus nondum baptizatus, et idcirco sepultus est extra muros civitatis (Constantinopolis) in altissimo tumulo et octo armigeri suspensi sunt vivi a dextris et sinistris, et ita voluntarie mortui, et viginti sex equi vivi similiter sunt ibi appensi". Adecă: „În același an 1241 a murit menționatul rege Iona, și, fiindcă nu se botezase încă, de aceea a fost îngropat afară din murii Constantinopolii sub o măgură foarte înaltă, iar dasupra-i, la dreapta și la stînga, au fost spînzurați opt ostași, cari s-au sacrificat de bună voie, și douăzeci și șease cai vii".

În acest mod, ieșit din Cumania propriu-zisă, adecă Moldova și porțiunea orientală a Munteniei, mai în specie prin Teleorman, de unde au trecut apoi în Oltenia, lăsînd aci urmele sale în cele două vaduri ale cumanilor, „marele crai Iona" s-a aliat în Bulgaria la 1239 cu o ceată de cruciați francezi, s-a încuscrit acolo cu unul din capii lor și a venit împreună cu ginerele său la Constantinopole, unde, murind nebotezat

la 1241, a fost îngropat păgînește sub o măgură, cu oameni și cai omoriți pe mormîntul său.

Trecerea regelui Iona din Oltenia peste Dunăre în Bulgaria se întîmplase ceva înainte de 1239, anul alianței lui cu francii cea descrisă de călugărul Alberic. Trebui să admitem dară că șederea cumanilor în Romanați și în Dolj durase un interval oarecare între 1235—1238, adecă tocmai după stabilirea administrațiunii unguresti în Mehedinți și după războiul regelui Bela contra sebastocratorului Alexandru. Sub primii Asani, cumanii din România dunăreană, uniți cu românii de la noi, erau necontenit în raporturi amicale cu bulgarii, cărora le trimiteau mereu ajutoare. Este mai mult decît probabil că așezarea regelui Iona în partea Olteniei cea învecinată cu Vidinul fusese provocată anume contra ungurilor în împregiurările fundării Banatului de Severin. Cu alte cuvinte, cumanii nu veneau ca dușmani împrotiva oltenilor și ai Asanilor, ci ca prieteni, împrietenind apoi cu bulgarii pe franci, cu cari au păsit ei înșii mai departe spre Constantinopole. Plecînd craiul Iona, românii au rămas singuri în Romanați și în Dolj, conservînd suvenirea celor două Vaduri ale cumanilor și tradițiunea despre un „crai Ion", „marele rege", după cum îl numeau contimporanii, „major in Regibus Comanorum" la Alberic, „le grand roy des Commains" la Joinville.

Fotino și anonimul publicat de frații Tunusli, ambii de pe la începutul secolului nostru, au combinat cei dentîi, dacă nu mă înșeală memoria, o teorie despre originile actualei capitale a Olteniei.

Fotino zice: „Pe timpul acela craiul Ioan al bulgaro-românilor stăpînind și peste cele cinci districte de peste Olt ale Daciei, sub el s-a fundat Craiova, numită astfel după numele lui, fiindcă românește și bulgărește Ioan se cheamă *Iova* sau *Ivan*, iar regele *kral*, de unde *Craliova:* domnia lui Ioan. Acest crai Ioan, la 1205, a clădit în Craiova și vechea biserică numită Bănească cu hramul marelui martir Dimitrie." De unde va fi luat Fotino că împăratul Ioniția din dinastia Asanilor „stăpînea și peste cele cinci districte ale Olteniei" și că lui i se datorește biserica „bănească" a sîntului Dumitru din Craiova, pe care o va fi clădit anume la anul 1205, nici mai curînd, nici mai tîrziu? Aceasta nu se știe.

Anonimul Tunusliilor, rostind o părere analogă, are aerul de a o sprijini pe o fîntînă istorică; în realitate însă, cînd îl cumpănești mai de aproape, este și el tot atît de obscur ca și Fotino. Iată cuvintele sale: „Petru și Asan, doi frați români, cari făcuseră în țara lor o biserică în numele marelui martir Dimitrie..." Apoi, mai departe: „Aice cată să spunem că acești doi frați erau din domnitorii celor cinci districte ale Craiovei, căci acolo este și biserica cu serbarea marelui martir Dimitrie, numită Bănească, *precum din hrisovul fundatorului ei se vede*". Ce fel de hrisov al fundatorului", de vreme ce se pretinde a fi fost doi fundatori, iar nu unul? Oricîți fundatori să fi fost, unde oare și în ce condițiuni se va fi aflînd acel problematic „hrisov"?...

O dată azvîrlindu-se în circulațiune de către Fotino și frații Tunusli această genealogie a Craiovei alții s-au grăbit a o reproduce fără control, uneori mai împodobită cu ipoteze secundare tot atît de nedovedite.

„Craïova — zice Cesar Boliac — doit son nom et sa fondation à un empereur roumain, nommé Ionitza-Atsan, qui régnait au commencement du treizième siècle." Aci lucrul se afirmă deja pur și simplu, ca și cînd ar fi o axiomă asupra căriia nu se discută.

„Craïova — zice Pappazoglu — ville bâtie au 10-me siècle par le roi Iovan qui lui donna son nom." Iată împăratul Ioniţiu strămutat pe negîndite în secolul X, sărind în sus peste două sute de ani!

„Craiova — zice T. Margot — este un oraş foarte antic; se pretinde că mai intîi fu o cetate dacică ce se dărîmă de către romani, cari apoi înălţară pe locul acela un oraş nou cu numele de *Castra-nova* (tabără nouă); în urmă *Craiul Iovan* (Ioaniţă), regele bulgarilor şi al românilor, îl mări, îl înfrumuseţă şi îl ocoli cu fortificaţiuni nouă şi mai întinse pe la anul 1180, şi îi dede numele său şi d-atunci se numi Craiova." Ce de mai floricele, începînd de la Castra-nova pînă la „ocolire cu fortificaţiuni nouă şi mai întinse" de către împăratul Ioniţiu „pe la anul 1180", adecă cu vro douăzeci de ani înainte de urcarea sa pe tron!

„Jean, roi des Valaques et des Bulgares — ne spune Ubicini — possédait aussi le banat de Craïova. Il passe pour le fondateur de la ville qui porte ce nom, formé du sien *(Cral* ou *Craï*, *Ioc* ou *Ivan*, Jean). Il y fit, dit-on, construire l'église Banesa, qui existe encore aujourd'hui"... Şi zicînd acestea, Ubicini citează pe Fotino.

Fotino şi anonimul Tunusliilor, susţinînd originea asanică a lui St. Dumitru din Craiova, se pare a fi avut în vedere un text din bizantinul Niceta Choniat, scriitor pe la finea secolului XII, care ne spune, ca fîntînă contimpurană, cum că fraţii Petru şi Asan ar fi zidit o biserică în onoarea lui St. Dumitru. Acea biserică însă a fraţilor Petru şi Asan va fi fost ea clădită în România? Nu. Biserica în cestiune se afla anume în acea parte superioară a Balcanilor care se cheamă „Munţii de la Sliven", unde primul Asan, după fîntînele istorice bulgare, înfiinţase vro douăzeci şi patru de mănăstiri, formînd ca o republică călugărească în felul aceleia de la Sîntul-Munte. Toate acestea n-au a face cu capitala Olteniei. Fotino şi anonimul Tunusliilor nu înţelesese textul lui Choniat.

Dînşii nu sînt mai fericiţi în privinţa etimologiei Craiovei din *Craï-Iova*.

Forma cea obicinuită în vechile noastre crisoave este *Cralĭeva*. Forma modernă *Craiova* este o simplă muiare din slavicul *Kralĭeva*, sau mai bine dintr-un tip vulgar *Kralĭova*. *Kralĭeva* sau *Kralĭova*, la rîndul său, nu e decît un adjectiv posesiv femeiesc din кралъ „rege", întocmai ca *Bucova* din *bukŭ* „fag", *Sadova* din *sadŭ* „plantă", *Rogova* din *rogŭ* „corn", şi atîtea alte localităţi din România, unele chiar în vecinătatea Craiovei. Deci, în compoziţiunea cuvîntului *Craiova* nu intră nicidecum numele personal *Iova*. Oraşul unui rege Andrei, Petru, Mihai, Constantin etc. se poate numi *Kralĭeva* sau *Kralĭova* cu acelaşi drept ca şi oraşul unui rege Ion; şi nu numai un oraş, ci orice fel de localitate, fie rîu, fie baltă, fie măgură, căci semnificaţiunea vorbei este aci de tot generală: „lucru regesc".

În acest mod, singura concluziune legitimă, pe care trebui s-o tragem din cuvîntul „Craiova", este că va fi avut oarecînd, direct sau indirect, a face cu vreun „crai". Acel „crai" putea să fi fost Ion, precum s-a şi întîmplat a fi; dar aceasta nu rezultă cîtuşi de puţin din istoria bisericei sîntului Dumitru, unde nu este nemic anterior anului 1500 sau chiar 1652, şi nu rezultă cîtuşi de puţin din numele Craiovei, în care nu figurează nici un element personal.

Fotino şi anonimul Tunusliilor cată să fi auzit peste Olt o tradiţiune despre un „crai Ion", o personalitate legendară pe care, neştiind cum să şi-o explice, ei au legat-o cu pasagiul din Niceta Choniat şi cu

numele Craiovei, identificînd-o într-un mod destul de ingenios cu celebrul împărat Ionițiu.

Ceea ce însă Fotino și anonimul Tunusliilor n-au știut este că o legendă analogă s-a conservat la românii din Temeșiana. Un preut de acolo, Nicolae Tincu-Velea, zice: „Poporul român în Almaș păstrează din veacuri o tradițiune curioasă ale cării urme cel puțin autorul nu le află în istoria Banatului. Iacă tradițiunea: cum că pre rîpa de lîngă satul Lăpoșnicel, unde se văd și astăzi ruine de zidire, să fi fost un castel, unde să fi reședut regentul Almașului, numit de popor «Crai-Iova» (Iovan-Iovian-Ioan); cum că acesta, după un timp oarecare, cu foarte multe familii s-a dus în România și acolo a întemeiat orașul de astăzi Craiova, numit așa după numele său; cum că și rîul ce cură pre sub rîpa unde a stat acel castel, apoi și întreg ținutul acela se cheamă și pînă astăzi «Craiova», dar și «Crăină» sau «Crainâ». Tot acolo, ceva mai departe către răsărit, în lunca Iablaniței sub dealul Străgița, iarăși se află rămășițe de un castel mare și larg, unde tot tradițiunea zice că ar fi locuit un domn mare. Aci săpînd oamenii au scos mai multe monete antice romane, dintre cari una de aur cu inscripțiunea: «Traianus Hadrianus an. 60»(?) se află astăzi — am văzut-o însumi — în posesiunea parocului Iablaniței Nicolae Tatuc..."

Această tradițiune, așa cum o avem aci, ne prezintă o imposibilitate logică.

Memoria unui popor reține cîteodată în curs de secoli suvenirea unei localități văzute, dar nu a unei regiuni pe care n-o cunoscuse. Dacă o parte oarecare din locuitorii Temeșianei de pe malurile Carașului ar fi emigrat în Oltenia d-a stînga Jiului, fie cu un „crai-Iova" sau cu oricine altul, atunci în Almaș ar fi putut să rămînă o vagă aducere aminte despre plecarea pribegilor, nu însă amăruntul că: „s-au dus la Dolj și au întemeiat acolo Craiova". În Dolj, da, ar fi fost logică tradițiunea că strămbunii craiovenilor vor fi venit în vechime din Almaș; ar fi fost logică, fiindcă pentru acei strămbuni Almașul fusese ceva cunoscut, a căruia noțiune, prin urmare, ei a putut-o transmite posterității; în Almaș, din contra, o asemenea legendă nu este logică, deoarăce bănățenii cei rămași nu avuseseră niciodată a face cu Doljul, ba nici chiar cei plecați dintre dînșii nu erau în stare de a lăsa vorba acasă că se duc la Craiova, căci Craiova nu era încă în ființă. Coloniștii englezi din Boston sau din Washington știu prin comunicațiune orală de la părinți și moși cum că moșii sau părinții lor au trecut din Anglia în America; nu există însă nici o localitate în Anglia unde să ni se spună din gura poporului, fără ajutorul cărților, că o ceată de acolo se va fi dus într-un timp pentru a funda în America Bostonul sau Washingtonul.

Singura cale posibilă de a scăpa pe „craiul Iova" al bănățenilor din acest impas este de a interverti itinerariul său: el n-a venit din Almaș la Craiova, ci din Craiova la Almaș. Cu alte cuvinte, o emigrațiune olteană din Dolj a dus cu sine în Temeșiana legenda despre fundațiunea Craiovei și, găsind acolo la îndemînă nește ruine din epoca romană, ruine unde se descopăr pînă astăzi monete de ale lui Adrian, au aplicat către aceste vechituri din noua patrie, după obiceiul tuturor pribegilor, numirile și reminiscințele patriei celei vechi. Tincu-Velea ne spune că localitatea cea din Almaș se cheamă nu numai „Craiova", dar și „Craina". *Crăina* însemnează slavonește „loc mărginaș" și nu are radicalmente nici o legătură cît de depărtată cu *Kralĭeva* „loc regesc". Există însă, negreșit, o mare asemănare curat fonetică între *Craina* și *Craiova*. Aceas- 703

tă asemănare a fost de ajuns pentru ca coloniștii din Dolj să prefacă cu atît mai lesne „locul mărginaș", unde au venit să se așeze, „loc regesc", de unde plecaseră și pe care — leagăn al lor — cu greu puteau să-l uite.

Numai astfel se explică cunoștința almășenilor din Banat cu Craiova cea din Oltenia.

O dată acest punct stabilit, tradițiunea se limpezește în toate amăruntele sale.

Modul nostru de a interpreta prețioasa legendă, pe care ne-o comunică Tincu-Velea, decurge nu numai din bunul simț, dar se confirmă și prin istoria cea pozitivă a Banatului, a căruia populațiune a fost adesea re-noită prin stoluri de țărani fugiți din Oltenia, pe cînd fenomenul contrar al emigrațiunilor din Temeșiana către Olt nu ne întîmpină nicăiri. Ne ajunge a spune că între anii 1641—1646, peste 10.000 de familii oltene s-au așezat în Banat, colonizînd acolo districtul Vărșețului și al Timișoarei. Asemeni migrațiuni s-au întîmplat nu o dată. O bună parte din împoporarea actuală a Temeșianei, mai ales toți așa-numiții „țărani" de acolo, sînt veniți din Oltenia.

Unele din aceste colonizări succesive cată să fi fost foarte vechi, astfel că cele mai antice două cronice ale Țărei Românești, în cari — observați bine — se vorbea foarte mult anume despre „originile banatului Craiovei", probabil și despre „craiul Iova", au fost scrise tocmai în Banat. Iată ce zice despre ele neuitatul Bălcescu: „Cele mai vechi cronice ale Țărei Românești ce am găsit sînt din veacul XVII. Două cronice, *cari le credem mult mai vechi*, nu le-am putut încă găsi. Acestea sînt: *Cronologia de la Vărșeț* (oraș în Temeșiana) și *Cronologia Ianculuivodă* (Huniade). După mărturia ierodiaconului Naum Clococeanu, care le citează într-o precuvîntare a sa asupra cronologiei domnilor Țărei Românești, ele sînt foarte interesante și *vorbesc cu d-amăruntul despre întemeiarea banatului Craiovei.*"

În orice caz, tradițiunea despre „craiul Iova", legendarul fundator al Craiovei, a colindat într-o epocă oarecare din Oltenia în Temeșiana.

Copia cea proaspătă din Almaș întărește originalul cel învechit din Dolj.

Lăsînd la o parte biserica sîntului Dumitru și numele Craiovei, cari ambele au încurcat pe Fotino și pe anonimul Tunusliilor, să ne mărginim dară a lua drept punct de plecare această tradițiune, al căriia caracter poporan se probează prin variantul său din Banat. Zic „caracter poporan", căci istoricul cată să se ferească cu spaimă de acele pretinse legende pe cari le inventează din cînd în cînd semiștiința, ba cîteodată reușește chiar a le altoi prin propagandă în unele localități.

Ceea ce distingea pe craiul Iona al cumanilor cată să fi fost acea înfățișare plină de demnitate, acel aer de impunere, acel prestigiu exterior à la Agamemnon sau à la Frederic Barbarossa, care deosebește cîteodată chiar pe capii sălbatecilor și impresionează adînc pe toți acei ce se apropie de un asemenea favorit al naturei, deși în realitate el poate fi de o capacitate foarte mediocră: numai astfel despre acest crai Iona se explică epitetul de „mare rege" la Alberic și la Joinville, considerațiunea ce-i arătau superbii baroni feudali, conservarea memoriei sale peste Olt...

Sînt acum douăzeci de ani, la 1876, eu publicai pentru prima oară cercetarea mea despre trecerea cumanilor prin Oltenia. Asupra acelui studiu, d. Xenopol a făcut următoarea observațiune: „Toate cele spuse de d. Hasdeu despre craiul Ionas sînt adevărate; dar în ce legătură stă
704 acest mare rege al cumanilor cu orașul Craiova, iată ceea ce nu reiese

din scrierea d-lui Hasdeu, și desigur că acesta era punctul interesant în originile Craiovei. D-sa singur combate pe Fotino și Tunusli, cari deduc acest cuvînt de la *craiul Ioan*, arătînd că *Craiova* conține în sine cuvîntul *Craiul*, nicicînd însă cuvîntul *Ioan*. D. Hasdeu, care respinge pe *Ioniță* al lui Fotino ca întemeietor al Craiovei, îi substituie pe *Ionas* al cumanilor. Pe ce temei oare?"

D. Xenopol a scăpat cu totul din vedere vechea legendă poporană cea foarte prețioasă despre un *crai Ion* sau *crai Iova* ca fundator al *Craiovei*. Întrucît nu poate fi vorbă despre împăratul româno-bulgar Ioniță, care nu stăpînise niciodată în Oltenia, ș-apoi Asanii în genere pentru români erau totdauna împărați, iar nu crai; întrucît însuși d. Xenopol admite și reproduce întocmai după mine că marele rege Iona al cumanilor stăpînise Romanațul și Doljul, fie un timp oricît de scurt; întrucît cuvîntul *Craiova* însemnează „al craiului", fără a se putea constata în regiunea Doljului în secolul XIII și chiar în secolul XIV vreun alt crai afară de „major rex Ionas"; întrucît Craiova se află singurul punct strategic în calea regelui Iona de la Olt spre Dunăre între cele două „Vaduri ale cumanilor"; toate acestea constituă un suficient „temei", răspunzînd pe deplin la întrebarea d-lui Xenopol. Negreșit, *Craiova* nu însemnează că craiul a fundat-o așa după cum Petersburgul aparține lui Petru cel Mare, adecă n-a fost o nouă creațiune edilică, ci numai s-a pus un nume nou, dîndu-se unei vechi localități o aducere aminte a evenimentului că pe aci locuise craiul. În scurt, Craiova pe la 1235 fusese conacul regelui Iona, un conac — nemic mai mult decît atîta. Cred că ne-am înțeles.

§ 27. Sașii în Vîlcea

Bibliografia: *Istoria critică*, p. 22. — Teutsch-Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, Wien, 1857, in-8, p. 56, 83. — Fejér, *Cod. diplom.*, t. VI, vol. I, p. 350; t. VII, vol. 4, p. 81, 129; t. VIII, vol. 5, p. 276; t. X, vol. 2, p. 332; t. XI, p. 467—87, 502. — Trausch, *Diplomatarium Transilvano-Saxonicum*, in-4, t. 1, ad. ann. 1322—36, ms. în Bibl. Evangelică din Brașov. — Eder, *Exercitationes diplomaticae*, 1802, in-4, ms., ibidem. — Köleseri, *Auraria romano-dacica*, Posonii, 1780, in-8, mapa. — Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, in-4, mapa. — Sulzer, *Gesch. d. transalp. Daciens*, t. I, p. 178. —Tunuslii, trad. Sion, p. 185. — Schuller, *Umrisse und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1872, in-16, part. II, p. 144, III, p. 37—8. — Springfels, *Beschreibung der österreichischen Walachey*, în *Ungrisches Magazin*, t. III (1738), p. 183. — C. Iannescu, *Studii de geografie militară*, București, 1894, in-8, t. I, p. 174. — A. Napoleon, *Curs de geografie militară*, București, 1897, in-8, p. 29, 33, 37.

Pe la anii 1230—32, atunci cînd ungurii cuprinseră Mehedințul, ceva înainte de a se pripăși cumanii în Romanați și în Dolj, tocmai în același timp sașii au străbătut în Vîlcea, reușind a pune mîna pe o fășie foarte importantă.

Într-o diplomă din 1233, regele Bela IV vorbește pe larg despre marile merite ale contelui Corlard fiul lui Cryspann: „comitis Corlardi filii Cryspanni", care servise cu rîvnă, obosind și cheltuind de mai mulți ani în toate chipurile, fie în Ungaria, fie în străinătate: „sumptibus suis multiplicibus non pepercit, et labores corporales in regno et extra reg-

num alacriter tolleravit", ba încă se aflase pe lîngă însăși persoana regală din copilărie: „a primevis pueritie nostre temporibus". Drept toate acestea, diploma dăruiește contelui Corlard pămîntul numit Loviște de la riul Lotru pînă unde se varsă în Olt: „terram convenientem Loystha vocatam, ab aqua Lothur vocata, que fluit ad aquam Olth". Dar acel conte Corlard era oare sas? Să observăm că în documente numele variază: Corlard, Corland, Corrard, reducîndu-se la forma cea corectă Conrad. Așadară, mai întreb încă odată: acel conte Conrad era oare sas de neam?

Schuller a atras deja de demult atențiunea, măcar că numai în treacăt, asupra unui alt conte săsesc, anume stăpînul Cisnădiei „Petrus dictus Cseh de Disznajou", care figurează în istoria Transilvaniei mai tîrziu, cu vrun secol în urmă, dar în legătură de înrudire cu contele Conrad. Ei bine, numele de familie *Csch*, adecă „Ceh", însemnează b o h e m, indicînd astfel o origine cu totul nesăsească și chiar negermană. Tot atît de negerman este numele tatălui contelui Conrad „filii C r y s p a n n i". *Cryspann* este curat bohem: K r y s p a n, contras din K r y s t-p a n, corespunzînd pe deplin în onomastică lui „Crăciun", născut cineva în ziua nașterii Mîntuitorului sau botezat după acea zi, bohemește „Narozenj Krysta Pana". K r y s p a n dară nu poate să fie german, și nici altceva decît numai bohem. Căpătînd de la coroana Sîntului Ștefan un întins teritoriu în părțile Ardealului, cavalerul bohem Conrad, venit de departe, om de casă al părinților regelui Bela: „patri nostro et matri nostre reverendus", nu era sas, ci numai peste sași.

Neamul contal Ceh și neamul contal Kryspanovič erau deopotrivă boheme și totodată strîns legate unul cu altul prin poziținea teritorială. Ambele familii se înrudeau prin alianță. Grație numeroaselor documente, mai cu deosebire acelora din colecțiunea lui Fejér, genealogia se stabilește în următorul mod:

contele Conrad, din două căsătorii, avusese doi fii: Nicolae și Ioan, și trei fiice: Elisabeta, Caterina și una anonimă;

din cei doi fii, Nicolae nu avuse nici un băiat, ci numai o fiică, măritată cu contele Hezo de Insula Christiani, adecă senior de Grossaue de lîngă Sibii;

fiul celalt, Ioan, avuse un băiat Mihai;

din cele trei fiice, Elisabeta a fost măritată cu nobilul Nicolae de Spindorf, din care doi băieți Mihai și Paul;

anonima a fost măritată cu nobilul Hennyngh de Fenyőfalwa de lîngă Sibii, din care fiul Cristian;

Caterina a fost măritată cu contele Petru Ceh de Cisnadia, nemțește Heltau, din care doi fii Nicolae și Ioan.

Astfel contele Petru Ceh de Cisnădia era ginere al contelui Conrad „filii Cryspanni". Amîndoi bohemi, ei se născuseră afară din cele șeapte scaune ale sașilor, unde s-au germanizat apoi prin proprietăți și prin încuseriri. Paternitatea contelui Petru Ceh este cunoscută prin documente. Tatăl său era „Michaël Castellanus de Solmus", adecă avusese mai întîi în Temeșiana un sat românesc numit ungurește Solymos în regiunea Aradului, unde se află pînă astăzi ruinele vechiului castel. Un alt sat cu numele Solymos se află și în Transilvania, însă în regiunea Turdei, afară din teritoriul sașilor. În orice caz dară „Michaël Castellanus de Solmus" nu era din țara săsească. E foarte remarcabil în genere de a indica și de a urmări între sașii din Ardeal elemente aristocratice negermane, pe cari istoricii indigeni, unii de prima ordine, ca Schuller,

Eder, Marienburg, Teutsch și alții, le scapă din vedere sau le înlătură. Asemeni elemente se învederează aci tocmai în părțile Sibiiului în contact direct cu Oltenia și cu Țara Făgărașului.

Să fac în parentezi o apropiare linguistică. În actul de donațiune din 1233 ambii termeni topici *Lotru* „aqua Lothur" și *Loviștea* „terra Loystha" sînt deopotrivă bohemi. Din toate dialectele slavice, *lotr* cu sensul „hoț", nemțește *Lotterbube* din latinul *latro*, italienește *ladrone*, se află exclusiv la bohemi și la poloni, ungurește *lator* cu o diferință fonetică, ca și la croați *lotar* cu o altă nuanță logică; iar *lovište* cu sensul „loc de vînătoare", deși se trage dintr-o rădăcină panslavică ЛОВ- totuși, nu ne întîmpină ca o formațiune lexică decît la serbi și la bohemi, căci sinonimul polon *lowisko* are un alt sufix. *Lotr* și *lovište* nu se găsesc la bulgari și la ruși. Deci în toponimia oltenească numai bohemilor sînt proprii ambii termeni. La moldoveni cuvîntul comun *lotru* se datorează vecinătății polonilor; ca termen însă topic oltenesc, *Lotrul* e bohem aplicîndu-se foarte nimerit ca „hoț" unui rîu de munte iute și violent, „die Lotoira ein schnelles und reissendes Wasser", după expresiunea maiorului austriac Springfels. Nu mai puțin de bine s-a dat bohemește numele *Lovișce* unui teritoriu vestit prin vînătorie, fie de animale sălbatece, fie de pești.

Aci e necesară o lămurire.

Astăzi „Loviște" se cheamă o plasă sau un plai, adecă un arondisment, la nordul districtului Argeș; în secolul trecut însă, acest nume se aplica totodată și cătră partea nordică învecinată a Vîlcii, la Sulzer și la Tunuslii cuprinzînd ambele laturi subcarpatine ale Oltului, acea din Vîlcea și acea din Argeș, laturi unite deja în epoca romanilor printr-o trecătoare: „Pons Aluti".

Pe la 1720, cînd Oltenia se afla sub dominațiunea austriacă, un inginer german a schițat o mapă a celor cinci districte: „Valachia cis-alutana in suos quinque districtus divisa", în care numele de „Lovista" se dă actualului arondisment de Cozia al Vîlcii, în așa fel că cuprinde în sine tot cursul rîului Lotru pe amîndouă malurile, dar trece în același timp și-n districtul Argeș, acolo unde la Del Chiaro o altă mapă din aceeași epocă, scrisă italienește, pune „Monte di Lobisto".

Cu cinci sute de ani înainte, pe la 1233, aceeași porțiune a Vîlcii purta același nume de „Loviște", precum și rîul ce o străbate se chema tot „Lotru" ca și astăzi: „terra *Loystha* vocata, ab aqua *Lothur* vocata, fluit ad aquam Olth..."

Acuma, pentru a ne da bine sama despre rolul contelui Conrad în Oltenia față cu Basarabii, la cari vom ajunge în paragraful următor, cată mai întîi de toate să aruncăm o privire asupra schiței de mai jos.

Contele Conrad apucă Loviștea cea de lîngă Lotru tocmai atunci cînd ungurii, la capătul celalalt al Olteniei, apucaseră Mehedințul. Regele Bela pe de o parte numește la sud un ban al Severinului, iar pe de alta, la nord dăruiește o plasă întreagă din Vîlcea unui senior foarte devotat tronului unguresc. De aci două împregiurări rezultă din capul locului: 1. Contele Conrad trebuia să fi cuprins de la români Loviștea înainte de 1233 printr-o posesiune de fapt anterioară, situată într-o regiune cu totul netransilvană și neungurească, și-apoi mai denainte deja dînsul botezase bohemește *Lotrul* și *Loviștea*. 2. Această cucerire trebuia să fi fost prevăzută în planul ungurilor contra Olteniei, adecă contra Basara-

bilor, deoarăce ar fi anevoie de a privi ca un simplu azard coincidența cea semnificativă între mișcarea la sud și între mișcarea la nord, o mișcare în Mehedinți și cealaltă în Vilcea, ambele pornind deopotrivă în interesul regelui Bela.

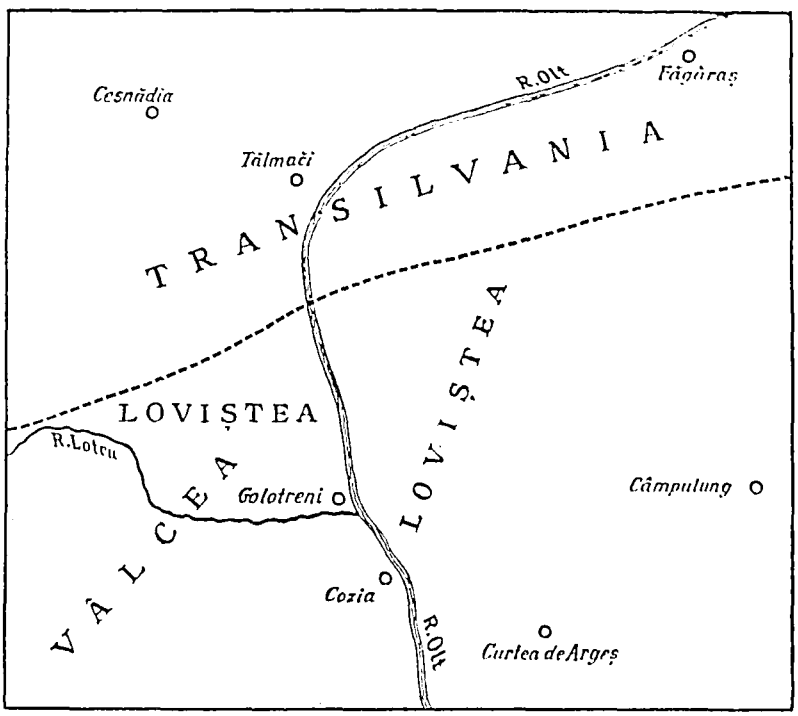

Importanța strategică a Loviștei a fost studiată de curînd de către doi eminenți militari români. Colonelul Iannescu zice: „Munții Lotrului formează un tot care înglobează întregul basin al Lotrului. Ei apar la sudul Lotrului într-o puternică creastă, care, cu munții Părîngului, formează ca un adevărat zid ne-ntrerupt din Jii pînă în Olt; pe cînd în stînga Lotrului ridică ei o creastă și mai impozantă ...“ și mai adaogă că „țara Lotrului“ servea în secolul XIII ca „o redută în care se încuibă viața de stat a românilor ce-și găsesc aci scăpare la adăpostul munților pe timpul invaziunilor“. Locotenentul Napoleon observă de asemenea: „Ca valoare defensivă, valea Lotrului posedă bune poziții care pot intercepta mersul oricărui detașament care ar scobori valea acestui rîu, în scop de a amenința sau întoarce linia Oltului de la frontieră pînă la gura lui“; și mai jos zice că din totalitatea așa-numitului defileu al Oltului, „secțiunea cuprinsă între gura Oltului și Călimănești e cea mai importantă“. Ambii autori, atît de competinți, ne explică astfel marele interes pe care-l avea regele Bela de a pune mîna pe malul Lotrului, în specie pe cel sting, de unde i se deschidea o mare ușă de intrare în Oltenia din partea Transilvaniei, mai cu samă în concordanță atunci cu cucerirea Mehedințului.

Basarabii se aflau într-o poziţiune cu atît mai periculoasă, cu cît contele Conrad n-a întîrziat de a se fortifica prin artă în excelentul său retranşament natural, înălţînd la gura Lotrului o cetate cunoscută după aceea sub numele de *Lothorvăr*, „cetatea de lîngă Lotru", asupra căriia saşii nu încetau de a rădica pretenţiuni contra românilor chiar în secolul XV. La 1453, regele maghiar Vladislau autoriza pe cei de la Sibii de a o restaura contra turcilor: „prout melius poterunt fortificare, et praefatam viam muris et aliis fortalitiis ita praecludere debeant, ut hostium insultus etc." Nu e de mirare că saşii, cu toată autorizaţiunea cea regală, n-au putut restaura acel „castrum Lothorwar", de vreme ce dînşii nu-l stăpîneau; dar rămîne totuşi constatat că pe la 1453 acea cetate era deja de demult dărîmată, firește de către români.

Ruinele mai existau încă pe la 1720, cînd le-a văzut Springfels, care ne spune următoarele: „Lotrul este o apă iute. La revărsarea sa în Olt, se văd pitulate d-a stînga, pe vîrful muntelui, rămăşiţele unui vechi castel numit *Domnişor*. După spusa locuitorilor, a fost un castel de hoţi." Cu această ocaziune editorul Seyvert bănuieşte cu drept cuvînt că acolo trebuia să fi fost vechiul Lothorwár: „Sollte ich wohl irren, wann ich dieses gedachte, verfallene Bergschloss darunter die Lotoira fliesset, für das alte Lothorwár halte?" În adevăr, Lotrul fiind mic şi aparţinînd întreg Olteniei, de la izvor pînă la gură, castelul contelui Conrad nu putea să fie aiurea.

De aci trei concluziuni:

1. Castelul contelui Conrad se afla în apropiare de actualul sat Golotreni, al căruia însuşi numele, atît de bine românizat, dar necunoscut nicăiri în nomenclatura topografică a României, nu este altceva decît *Göu-Lothor* (sat de lîngă Lotru), traducerea medio-germană a maghiarului *Lothor-vár;*

2. Ţăranii vîlceni ziceau lui Springfels că locul era *Cetatea Lotrului.* Printr-un qui-pro-quo foarte scuzabil, neamţul a înţeles „cetatea l o t r i l o r" traducînd-o prin „ist es ein Raubschloss g e w o s e n", „un castel de hoţi", ceva ca în Europa cea feodală, mai ales pe Rin. Niciodată în România hoţii nu năvăleau din ziduri, ci numai din păduri la aer slobod. După tradiţiunea noastră poporană cea povestită de Springfels, stăpînul *Cetăţii Lotrului*, din contra, nu era un hoţ, ci tocmai un boier: *Domnişorul.*

3. După cum memoria invaziunii cumane în Dolj a străbătut veacuri în persoana „craiului Ion", tradiţionalul fundator al Craiovei, aşa în Vîlcea poporul român n-a uitat pe contele Conrad din aceeaşi epocă, fundatorul castelului celui de la gura Lotrului, numindu-l *domnişorul*, cuvînt întrebuinţat în cronicele noastre totdauna în sensul „uzurpator" sau „pretendent la domnie", bunăoară la cronicarul Urechea sub Petru Şchiopul: „în anul 1578 iulie 26 nişte căzaci cu un *domnişor* au venit la Nistru, şi aceia toţi şi-au pus capetele...", iar la 1592 sub Aron-vodă: „s-au rădicat orheienii şi sorocenii cu un *domnişor* ce-i zicea Ionaşco, pre carele l-au fost ales dintre ei cap şi-i pusără nume Bogdan-vodă..."

În scurt, profitînd de o epocă foarte grea pentru Oltenia, contele Conrad izbutise a-şi întemeia un mic principat în Vîlcea, de unde acest *domnişor* se pregătea să uzurpeze apoi mai departe posesiunile Basarabilor. Pe la 1235, din întreaga Oltenie Basarabii mai aveau abia Gorjul cu o parte mai puţin însemnată din Vîlcea, restul aparţinînd ungurilor, cumanilor şi contelui Conrad. Înstrăinarea Loviştei în specie era nu nu-

mai o perdere directă, dar încă o dureroasă lovire piezișă. Pus la mijloc, contele Conrad împedeca orice legătură a Basarabilor cu Țara Făgărașului, căci contactul nu era cu putință decît prin regiunea Lotrului. Din toate punctele de vedere, sașii trebuiau goniți din Loviștea. Peripețiile luptei ne sînt necunoscute, dar este sigur că înainte de 1241, fie surprindere, fie trîntă pe față, contele Conrad a fost silit a părăsi pentru totdauna superbul său domen din Vîlcea, conservîndu-și drept mîngăiare diploma cea din 1233 și retrăgîndu-se peste Carpați în direcțiunea Sibiiului, unde și-a înjghebat mai tîrziu, mult mai tîrziu, un alt nou domen: orășelul Tălmaciu cu o mulțime de sate.

La 1233 contele Conrad nu stăpînea încă Tălmaciul. Nici dînsul atunci, nici tatăl său Kryspan înainte, nu erau „de T o l m a c h". Numai la 1265 contele Conrad ne apare pentru prima oară „comes Corlardus de T o l m a c h", cînd roagă pe regele Ștefan de a întări diploma cea din 1233: „super concessione et donatione terre Loysta vocate confectum, petens a nobis humiliter, et devote, ut ipsum privilegium ratificare et nostro dignaremur privilegio confirmare". Fiul său „comes Nicolaus de T o l m a c h" obține o nouă confirmațiune la 1311 de la regele Carol Robert. De aci într-un lung șir de acte figurează Tălmaciul cu alte proprietăți număroase, atît ale contelui Nicolae precum și ale fratelui său Ioan, toate stăpînite de fapt sau trecînd prin tranzacțiuni din mînă în mînă; dar cît despre *Loviștea* cea de pe *Lotru*, contele Conrad la 1265 și posteritatea-i în urmă, de cînd ei deveniseră „de T o l m a c h", păstrau numai doară repetata confirmațiune a diplomei din 1233, însă vreun petec de pămînt în Oltenia — nu. Prin atari confirmațiuni succesive le rămînea, negreșit, un drept pe hîrtie care se putea realiza la caz de cucerirea Olteniei de către unguri, ceea ce totuși nu s-a întîmplat. La 1241, năvălind mongolii în Țara Făgărașului, la trecerea Oltului ei nu se întîlnesc de loc cu contele Conrad, care atunci nu se vede încă nici vreundeva pe la Tălmaciu, ci hanul Orda, fratele lui Batù, dă d-a dreptul față-n față cu un Basarabă.

§ 28. Invaziunea mongolilor și un Radu Negrul

Bibliografia: *Istoria critică*, p. 68.— Fotino, Ἱστορία, t. I, p. 291. — Ulianitzkii, Матеріалы для исторіи въ XIV-XVI вѣкахъ, Moscva, 1887, in-8, pag. 44. — D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, La Haye, 1834, in-8, t. II, pag. 627—8, cfr. ib., t. I, p. XXXV. — Klaproth, *Asia polyglotta*, Paris, 1831, in-4, p. 4. — Pertz, *Monumenta Germaniae historica*, Scriptores, t. XXIV, p. 65; cfr. N. Densușianu, *Documente*, București, 1887, in-4, p. 188, 190. — S. Moldovan, *Țara noastră*, Sibii, 1894, in-16, p. 147 sq. — Rogerius, în Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849, in-8, p. 267. — Kemény, *Diplomatariul*, în foaia *Transilvania*, 1871, p. 55, cfr. 1874, p. 18. — Karamzin, Исторія государства россійскаго, ed. Einerling, Petersburg, 1842, in-8, t. IV, nota 8. — Brătescu. Moruzi și Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Prahova*, Tîrgoviște, 1897, in-8, p. 77; cfr. *Inventarul Cotrocenilor*, p. 14, ms. în Arhiva Statului; de asemenea, ibidem, *Condica ms. a Nucetului*, p. 14, *Letopisițile*, ed. I, t. I, p. 140, t. II, p. 231, 236; I. Văcărescu, *Poezii*, p. 352 etc. — Marienburg, *Karte der beiden Decanate*, în *Archiv. d. Vereines f. siebenbürg. Landeskunde*, 1871, t. IX.

Faptul cel mai prețios și cel mai autentic asupra originilor statului muntenesc din secolul XIII, adecă cel întîi domn oltean numit în istorie Basarabă, arătîndu-se deja ca un principe puternic și foarte îndrăzneț, a fost descoperit de către tatăl meu, căruia i se datorează de asemenea singurul document explicit asupra originilor statului moldovenesc al Bîrladului în secolul XII.

Despre Bîrlad nu e aci locul. Știu că d. I. Bogdan a contestat autenticitatea documentului celui bîrlădean din 1134, fiindcă nu se potrivește cu paleografia paleorusească, măcar că nu este în dezacord cu paleografia cea paleoserbească. Contestabilă în această privință este numai doară argumentațiunea d-lui Bogdan. Un nerusism sau chiar un antirusism, înlocuit printr-un serbism într-un act scris rusește în România, unde se ciocneau diferite curenturi slavice, cele orientale ca și cele occidentale, este departe de a fi o probă de falsitate, întrucît nici o altă probă de neautenticitate nu există. Tot ce ar fi fost permis d-lui Bogdan era de a conchide: așa-numita diplomă bîrlădeană nu e pe deplin rusească. Iată tot. Așa cred și eu că trebuia să fie, de vreme ce Bîrladul nu era rusesc decît într-o mică parte: se aflau pe acolo ruteni, cumani, bulgari, mai ales români. Dar las în lături deocamdată Bîrladul și mă-ntorc la olteni, zic la oltenii cei de la Jii, căci de altmintrelea pînă în secolul XV în crisoavele moldovenești o parte din regiunea Bîrladului purta tocmai numele O l t e n i i , nume nu proaspăt pe atunci. Ar fi de dorit ca d. Bogdan să explice actul din 1435, publicat de Ulianitzkii la 1887, unde „ținutul Tutovei" cuprinde în sine „Oltenii" la un loc cu Bîrladul, Covurluiul și Tecuciul: „Державу от Тутову и тръгъ Бръладскыи съ усею волостию и млины Коворлуйскыи и мисто Текучъ съ усею волостию и Олтѣны", adecă întreaga topografie a diplomei bîrlădene din 1134, deși actul din 1435 a fost de tot necunoscut pînă la 1887. Scurt, rămîne nezguduită în picioare autenticitatea acelei diplome; și trec la cealaltă descoperire a tatălui meu, pe a căriia mare importanță nici însuși d. Bogdan n-a contestat-o.

Așadară tatăl meu observase înainte de toți extrema însemnătate a următorului pasagiu din cronica persiană a lui Fazel-ullah-Rașid, care scria pe la anul 1300 după raporturile oficiale ale autorităților mongole, astfel că narațiunea-i oferă toată ponderozitatea unei mărturii oculare:

„În primăvara anului 1240 principii mongoli trecură munții Galiției (وراتبان) pentru a întra în țara bulgarilor (دوه) și ungurilor. Ordà, carele mergea spre dreapta, după ce a trecut *Țara Aluta* (ايلوت) îi iese înainte *Bazaran-bam* (لزونبام) cu o armată, dar e bătut. Cadan și Buri au mers asupra sașilor și i-au învins în trei bătălii. Bugek din țara sașilor trecu peste munți, întrînd la *Kata-ulaghi*, și a bătut popoarele *ulaghice*..."

Din capul locului o lămurire cronologică. Pasagiul de mai sus este dat aci după D'Ohsson, care transformează prin anul creștin 1240 pe cel mahometan 638. În principiu, transformațiunea e corectă, cu singura însă deosebire că anul Hegirei 638 se începea în luna lui iuliu, după primăvara anului nostru 1240, iar prin urmare invaziunea mongolilor în Transilvania avusese loc în primăvara nu din 1240, ci în 1241. În adevăr, toate fîntînele contimpurane sînt unanime în această privință. E mai cu samă precisă notița din jumătatea secolului XIII cea reprodusă de Pertz, unde vorbește tocmai despre Transilvania și în specie

despre Țara Bîrsei: „Anno incarnationis domini 1241. Ipsa *die resurrectionis dominice* Tartari per alpes et silvas irrumpentes Rodanam quoddam opidum Ungarie intraverunt et IIII. mil. hominum vel amplius ibidem interemerunt. *Eodem die* alter exhercitus eorundem tartarorum *ingrediens provinciam que Burza dicitur ducem exhercitus transilvane terre* cum omnibus suis interfecit..." După calendarul medieval, „Resurrectio Domini" este 26 marte. Aceeași dată o fixează regele Bela IV în scrisoarea către papa Grigoriu IX: „circa festum dominice resurrectionis". Deci pe la sfîrșitul lui marte din 1241 și pe la începutul lui aprile s-au întîmplat cele povestite de Fazel-ullah-Rașid.

În acea expediție capul suprem era vestitul Batù, cel mai în virstă și cel mai cu vază dintre toți nepoții lui Cinghis-han; dînsul însă, grăbit a păși d-a dreptul asupra centrului Ungarici, încredințase cucerirea Transilvanici la patru frați sau veri ai săi: Cadan fiul lui Ogotai, Buri fiul lui Ciagatai, Bugek fiul lui Tuluiu, și Ordà fiul lui Djuci. Primii trei năvăliseră asupra sașilor în Țara Bîrsei, unde i-au și zdrobit. Doi dintre aceștiia, Cadan și Buri, se opresc aci; dar al treilea, Bugek, și mai cu deosebire al patrulea, Ordá, cari s-au îndrumat mai departe în două direcțiuni contra românilor, ne preocupă în specie.

Despre Bugek cronica persiană ne spune că „din țara sașilor el t r e c u p e s t e m u n ț i, întrînd la Kara-ulaghi", iar Ordà, „mergînd spre dreapta", se înțelege la apus de Brașov, n-a t r e c u t m u n ț i i, ceea ce arată limpede că „Țara Aluta", pe unde el ținea calea, însemnează la Fazel-ullah-Rașid nu Oltenia ciscarpatină, ci anume „Țara Oltului" cea făgărășeană, la marginea căriia, undeva nu departe de Tălmaciu, mongolii au fost întîmpinați de „Bazaran-bam cu armată".

Nomenclatura din pasagiul de mai sus nu cere aproape nici o explicațiune, fiind foarte lămurită. Așa:

1. Regiunea Făgărașului se cheamă pînă astăzi „Țara Oltului" și nici nu poartă ea la români vreun alt nume. D. Silvestru Moldovan ne spune că făgărășenii nu se consideră ca „ardeleni", ci ca „olteni", iar ținutul lor nu este pentru dînșii „Ardeal", ci numai „Țara Oltului".

2. Numele „Bazaranbam" la Fazel-ullah-Rașid poate să fie o compoziție contrasă din B a s a r a b ă-b a n, dar și mai bine s-ar putea lua fără titlul b a n ca simplul B a s a r a b ă sub o formă nazalizată. În orice caz, fie într-un chip sau în altul, este tot una în fond.

3. Ulaghii, „popoarele ulaghice", pe cari la Fazel-ullah-Rașid munții îi despărțeau de sașii din Ardeal, sînt învederat românii cei sub forma ungurească „Oláh"; iar prin „Kara-ulagh", literalmente „Negrii-români", cu „*kara = negru*" în toate limbile tătărești, cronica persiană califică muntenii cei izbiți de Bugek imediat după trecerea Carpaților, adecă pe cei din Prahova.

Dintre cei patru nepoți de ai lui Cinghis-han, năvăliți în Ardeal după relațiunea lui Fazel-ullah-Rașid, de la Cadan există într-o latinitate ultrabarbară un act din 1242, unde se intitulează „Kalka-zultan seu supremus Dux", poruncind sașilor, secuilor și românilor: „Flandry, Zycly et Blachy", ca moneta mongolică: „nummos nostros wulgo Keser chunich Tatar Pensa", s-o primească ei în circulațiune întocmai ca și moneta bizantină: „tanquam nummos Byzantinos". Acel Cadan își organizase în grabă o administrațiune proprie: „committimus vobis Rugas, Bylany, Korus, Castellani Comites". Ungurul contimpuran ca-
712 nonicul Rogerius în „Miserabile Carmen super destructione regni Hun-

garie per Tartaros facta", ne spune el însuși că dintre toți regii mongolilor de atunci Cadan se bucura de reputațiunea de a fi cel mai drept: „Cadan in probitate melior dicebatur". După actul din 1242, care nu se pare a fi fals, Cadan se adresează numai către autoritățile din regiunea Clujului și a Turdei, poate și a Belgradului, nicidecum către Brașov și Sibii.

Strins la un loc cu Cadan, cronica persiană pune pe a doua linie pe Buri, despre care eu nu mai știu nemic remarcabil. La Karamzin cronica cea numită a lui Nikon numește de asemenea strins la un loc pe amîndoi „voievozii", dar în ordinea inversă, punînd pe Buri mai sus de Cadan: „Бурю и Кадана.". Mai jucat-a oare Buri vreun rol în Transilvania? Oricum, pe români, și în specie pe Basarabi, acești doi principi mongoli nu-i prea interesează.

Deosebit de Cadan și de Buri este menționat la Fazel-ullah-Rașid principele Bugek — în cronica rusească Bucek — care „din țara sașilor trecu peste munți, întrînd la Kara-ulaghi și a bătut popoarele ulaghice". Memoria acestui năvălitor s-a eternizat în toponimia română, după cum văzurăm deja că s-au păstrat în același mod ungurul Oslu-ban în numele de munte, cumanul Iona craiul în al unui oraș și săsescul conte Conrad „Domnișorul" în nește ruine. Întrînd la noi din părțile Brașovului, mongolii trebuiau să lovească mai întîi în Prahova, unde tocmai în drumul lor se aflau munții numiți în urmă B u g e c i sau B u c e g i din B u c e g sau B u g e k, numele teribilului năvălitor. Întrucît este istoricește știut că la 1241 acel Bugek îngrozise pe prahoveni; întrucît e nu mai puțin sigur că groaza se năpustise atunci asupra Prahovei pornind din direcțiunea acelor munți; întrucît alte localități au fost botezate de către români într-un mod analog în aceeași epocă dintre anii 1230-1250; întrucît, în fine, nici o origine lexică obicinuită pentru „Bucegi" sau „Bugeci" nu ni se înfățișează, etimologia cea propusă e aproape ne-ndoioasă. Să mai adaog că unul din munții aceluiași grup poartă un nume de asemenea mongolic: C a r a i m a n, adecă C a r a m a n, probabil din aceleași vremuri turanice medievale, întemeindu-se și el pe vreo legendă uitată sau necunoscută încă, totuși perpetuîndu-se în onomastică. Ce e dreptul, autorii Dicționarului geografic al județului Prahova ne spun următoarele: „Priviți din valea Ialomiței, Bucegii se văd pătați pe lîngă coastele de lîngă muchie de o mulțime de tufișe de jnepi. Poporul numește *hueiu*, *hucceag* și *buccag* un păduriș des și jos, prin care nu poți străbate decît cu greu. Cu putință e ca cuvîntul de *bugeag* luat de plural să fi dat naștere vorbei ce servește să denumească toată seria de înălțimi ce se înfățișează privirii acoperită cu jnepi. Din toți munții Carpaților, Bucegii sînt cei mai înalți etc." Vorba *hucceag* există; vorba *buccag* însă ar trebui mai întîi dovedită; eu n-am auzit-o și n-am cetit-o nicăirea. Să presupunem că această vorbă există, și tot încă sensul de „păduriș des și jos" nu se potrivește de loc cu ideea de „din toți munții Carpaților cei mai înalți", chiar dacă ar fi la plural, măcar că în faptă acest plural nu e organic, ci modern. În limba veche figurează totdauna singularul *Bucegiul* sau *Buccciul*. La Enachi Văcărescu:

„*Bucegiul* l-au de Elicon..."

În Inventarul mănăstirii Cotroceni din 1681: „și iară să hie svintii mănăstiri o moșie în muntele *Bucéciului*..." În crisovul lui Neagoe Basarabă din 1516, dat mănăstirii Nucetul, de asemenea: *Bucéciu*. Eu mănțin

dară etimologia de la mongolul *Bugek* = *Bucek*, cu finalul *k* trecut la popor *în č* întocmai ca în „copaci = copac", „melci = melc" etc. Această tranziţiune fonetică e şi mai justificată în *Bugeci* = *Buccci*, de vreme ce finalul *č* sau *ğ* rezultă prin asimilaţiune cu medialul *č* sau *ğ*, pe cînd în „copaci" sau „melci" asimilaţiune nu este. Voi mai adăoga la finea finilor că după acelaşi nume mongolic *Bugek* sau *Bucek* din aceeaşi epocă a rămas în Podolia în vecinătatea Basarabiei orăşelul polonez *Buczacz*, pe care cronicele moldovene îl transformă în *Bucceiu*, de exemplu la Urechia sub anul 1498: „cetatea *Bucceiul* multă nevoe au avut", iar la Neculcea sub Dimitraşco-vodă Cantacuzin: „din Nistru de la *Bucci* pe la Satonova şi pănă la Nejiboje şi pe la Leticicva cît cuprinde Podolia toată..." Las pe alţii să cerceteze originea tîrgşorului *Buccc* în districtul Botoşani, a căruia vechime nu-mi e cunoscută.

Primul loc în pasagiul din Fazel-ullah-Raşid aparţine principelui Ordà. El era frate bun al lui Batù. Contimpuranul Plano Carpini ne spune că Ordà avea o prioritate între toţi generalii mongoli. Dînsul năvălise în Transilvania anume asupra Ţărei Făgăraşului, pe care a ocupat-o întreagă fără rezistenţă pînă la margine; dar acolo, lîngă Olt, undeva nu în depărtare de actualul Turnu-Roş, i-a ieşit înainte Basarabă în fruntea unei oştiri. Erau românii din Oltenia. Ei au fost bătuţi. Cronica persiană nu ne arată consecinţele luptei, lăsîndu-ne totuşi a vedea că mongolii n-au înaintat mai încolo, de vreme ce ei n-au trecut Carpaţii în acea direcţiune, şi deci bătălia fusese foarte cruntă, astfel că Ordà, mai izbindu-se în acelaşi timp de dificultăţi strategice ale terenului, a lăsat pe Basarabă fără a-l mai urmări. Bătălia, mai repet încă o dată, trebuia să fi fost foarte cruntă, mai cruntă decît cele trei ciocniri în Ţara Birsei şi celelalte în Prahova, deoarăce acelea toate sînt anonime, pe cînd despre lupta de lîngă Olt se menţionează cu preciziune adversarul mongolilor: Basarabă.

Dacă Basarabă n-ar fi stăpînit mai denainte Vîlcea, dacă n-ar fi gonit din Lovişte pe Contele Conrad şi n-ar fi apucat de la saşi o făşie de pămînt mai jos de Sibii la hotarul Făgăraşului înainte de anul 1241, întîlnirea cu Ordà ar fi imposibilă. Acest rezultat istoric devine dară absolut sigur. Nu sigură docamdată, ci *numai probabilă*, dar foarte probabilă, este posesiunea lui Basarabă în Ţara Făgăraşului, mai mult sau mai puţin, în momentul invaziunii mongolilor. Faţă cu textul lui Fazel-ullah-Raşid, este milităreşte legitim următorul comentar: din dată ce ajunge vestea despre năvală, Basarabă se precipitează din Ţara Făgăraşului la graniţa cea opusă întrării mongolilor, concentrînd lîngă Olt toate forţele sale de ambele laturi ale Carpaţilor şi aşteptînd acolo pe Ordà. În acelaşi mod ar fi procedat oricare bun general, căutînd a oferi lupta în punctul cel mai rezistinte prin puterea numerică a armatei şi prin condiţiunile topice totodată.

Pentru Ordà era nu numai anevoios de a pătrunde în Oltenia prin munţii Lotrului, dar nu era tocmai uşor de a înainta măcar pînă acolo, căci spaţiul intermediar dintre Făgăraş şi Haţeg, mai jos de Sibii şi mai sus de Carpaţi, era pe atunci un imens codru, numit în diploma regelui unguresc Andreiu II din 1224: „Sylva Blacorum", „Pădurea românilor", după cum a demonstrat-o Marienburg — un codru pe care nu-l stăpîneau şi nici nu pretindeau a-l stăpîni saşii, ci se mulţumeau a-l utiliza împreună cu românii şi cu resturile pecenegilor: „silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum predictis scilicet
714 Blacis et Bissenis eisdem contulimus". Într-o asemenea regiune Basarabă a

fost bătut de către mongoli, dar nu putea să fie fugărit, ci numai s-a înfundat într-un codru necunoscut dușmanilor și greu de străbătut, de unde românilor le da mîna de a negoția cu Ordà. În orice caz, mongolii au apucat pe o altă cale, iar Basarabă rămase stăpîn nu numai în Oltenia pe admirabilul bulevard al Lotrului, dar încă și la nord peste acea „Sylva Blacorum", unde mai tîrziu s-a format așa-numitul „ducat al Amlașului".

Pasagiul din Fazel-ullah-Rașid scapără multă lumină. Între altele, el confirmă vechea confuză credință oltenească despre o luptă a Basarabilor contra lui Batù în legenda sîntului Nicodim cea scrisă de Ștefan Ieromonahul după tradițiunile mănăstirii Tismana. În adevăr, în capul mongolilor din Făgăraș nu era însuși Batù, dar totuși era tocmai fratele acestuia: Ordâ. Mai cu deosebire interesantă e divinațiunea lui Fotino despre un Negru-vodă pogorîndu-se din Transilvania în Oltenia la 1241 din cauza invaziunii mongolilor: Δῆλον οὖν ἐκ ταύτης τῆς ἀψευδους ἱστορίας, ὅτι ὁ Νεγροβόδ ἐν τούτῳ τῷ 1241 ἔτει μετέθεσε τὸν θρόνον του ἐκ Τρανσιλβανίας εἰς τὴν Βλαχίαν, καὶ οὐχὶ πρότερον ἢ μετέπειτα..."

Cronica persiană conservă numai numele de familie sau de castă *Basarabă*, fără nici un nume personal. Întrucît lipsește vreo altă lămurire, acel Basarabă din Fazel-ullah-Rașid putea să fi fost un Mircea, un Vlad, un Dan, un Radu sau orișicum altfel. Să presupunem că era *Radu; Negru-vodă* era de sigur; cu *Făgăraşul* și cu *Amlaşul* avusese a face.

Ajunge a constata că:

1. Între 1230—1235 Basarabii perduseră din totalitatea Olteniei Mehedințul, pe care l-au cucerit ungurii, mai perzînd totodată nordul Vîlcii, cuprins de sași.

2. Între 1235—1240 Basarabii au reușit a goni pe sași din Vîlcea și au apucat peste Carpați hotarele Amlașului și ale Făgărașului, fără totuși a redobîndi Mehedințul.

3. La 1241 Basarabii au rezistat cu vigoare invaziunii mongolilor.

Reprezentantul Basarabilor la 1241 nu se vede a fi fost altul decît același care se luptase la 1235 și la 1230: un principe călit prin războaie și puternic printr-un îndelungat prestigiu, voievodul adecă peste toți kinezii oltenești de atunci, căci vom vedea îndată că dintre mai mulți kinezi se alegea la olteni un singur voievod.

Este un fapt pozitiv că românii din Răşinar, un vechi mare sat din regiunea Sibiului, mai corect din sfera fostului „ducat al Amlașului", după cum o voi dovedi mai la vale, asigurau într-un proces la 1833 că peste părțile lor și ale Cisnădiei un „Radu-vodă Negrul domnise la anul 6740": „Principis Radul voda Negru anno 6740 regnantis", iar anul de la zidirea lumii 6740 corespunde anului creștin **1232** — tocmai Radul, tocmai atunci și tocmai pe acolo unde trăia Basaraba cel din cronica lui Fazel-ullah-Rașid.

Este o adevărată problemă.

Răşinărenii susțineau în aceeași ocaziune că această cronologie a lui Radu Negru o ştiuseră deja strămoșii lor în timpul regelui Mateiu Corvin la 1488.

Neapărat, o asemenea aserțiune nu poate fi considerată ca o fîntînă istorică propriu-zisă. Ea se potrivește însă de minune cu fîntînele istorice cele mai necontestabile dintre anii 1230-1241, pe cari răşinărenii la 1833 nu le puteau bănui de nicăiria, iar textul lui Fazel-ullah-Rașid abia la 1834 s-a publicat și s-a făcut cunoscut în Europa. Ș-apoi anul precis 1232 are o învederată originalitate, care se deosebește de toate da-

tele cronologice anterioare, fie din cronicele românești, fie cele străine de pe aiurea despre Radu Negru. Mai amintesc că răsĭnărenii n-au în vedere o întemeiare a statului muntenesc, nu o „descălecare", ci simplu un memorandum biografic relativ la „Sylva Blacorum".

Repet încă o dată: este o adevărată problemă.

A afirma nu cutez; a așeza însă o ipoteză foarte ponderoasă o socotesc chiar ca o datorie. Față cu împregiurările de mai sus și față cu anonimitatea lui Basarabă în cronica lui Fazel-ullah-Rașid, cu științificește îmi permit a admite provizoriu numele personal R a d u, pînă la o probă contrară. Acel prim Radu Negru, pogorîndu-se din Făgăraș și din Amlaș pe la 1232 din cauza contelui Conrad și-n urmă a doua oară la 1241 din cauza mongolilor, va fi rămas în tradițiunea poporană un fond durabil, cu care peste o sută cincizeci de ani s-a fuzionat un alt Radu Negru, de astă dată autenticul întemeietor al statului muntenesc.

§ 29. Mihaiu-vodă Liteanul

Bibliografia: Fessler, *Geschichte von Ungarn*, ed. Klein, Leipzig, 1867, in-8, t. I, p. 386, 394. — Katona, *Historia critica*, t. VI, p. 911—16, 959, cfr. p. 748. — A. Xenopol, *Istoria*, t. I, p. 547 sqq. — Șincai, t. I, p. 267, 270. — Onciul, în *Conv. lit.*, 1891, p. 944 sqq. — N. Densușianu, *Documente*, p. 240, 249 sq.; cfr. Theiner, *Monumenta Hungariae*, t. I, p. 208 sq.; Fejér, *Cod. dipl.*, t. IV, vol. I, p. 447 sq.; Pesty, *A. Szörényi Bánság*, t. I, p. 332 etc. — Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, p. 245. — Hanka, *Zbjrka nejdáwnègšjch slownjkuw*, Praha, 1833, in-16, p. 76; cfr. Jungmann, *Slownjk česko-německy*, t. II, p. 341. — Pachymeres, *De Palaeologis*, ed. Bekker, Bonnae, 1835, in-8, t. II, p. 271 sq. — Gregoras, *Byzantina historia*, ed. Schopen, Bonnae, 1829, in-8, t. I, p. 203. — St. Novaković, *Ueber Legjan-grad*, în *Archiv. f. slav. Philol.* III, p. 124 sqq.; cfr. ibid., p. 644. — Караџић, *Српске народне пјесме*, Wien, 1845, in-8, t. II, p. 132 sqq. — Pavlinović, *Narodna pjesmarica*, Zadar, 1879, in-8, p.41 sqq. — Daničić, *Рјечник из књижевних старина* 1864, in-8, t. III, p. 169 sq. — Pejacsevich, *Historia Serviae*, Colocae, 1799, in-f, p. 219; cfr. Schafarik, *Gesch. d. südslawischen Liter.*, Prag, 1865, in-8, t. III, p. 241—2. — Șăineanu, *Semasiologia limbei române*, București, 1887, in-8, p. 235—7; cfr. Cihac, *Dict.* II, p. 173. — Alecsandri, *Poezii poporale*, Iași, 1852—3, in-16, t. II, p. 30—34; ed. II, București, 1866, in-8, p. 175—78. — Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Buc., 1872, in-8, p. 132; cfr. Marian, *Nunta la români*, Buc., 1890, in-8, p. 610 sq. — Bezsonow, *Болгарскія пѣсни*, p. 39. — Miladinovtzi, *Бьлгарски пѣсни*, Agram, 1861, in-8, p. 26—7, 117 — 23, 395, — Cojković, *Пѣванія черногорска*, Leipzig, 1837, in-8, p. 122, 288 sq. — *Сборник*, Sofia, 1896, in-8, t. XIII, p. 104 sq.; cfr. Duvernois, *Словарь болгарскаго языка*, Moscova, 1888, in-8, t. V, p. 1106. — Fotino, Ἱστορία, t. II, p. 8. — Constantin Căpitanul, în *Magaz. ist.*, t. I, p. 87 sq. — etc.

Deja înainte de invazia lui Batù la 1241 autoritatea ungurilor asupra Olteniei era aproape nulă, de vreme ce nu numai contele Conrad fusese gonit din Vîlcea, dar încă, fugărindu-l spre Sibii, Basarabă izbutise a apuca la nord de Carpați mărginile Făgărașului, unde s-a și luptat atunci cu mongolii și pe unde românii îl numeau pe dînsul Radu-vodă Negrul. După retragerea cea definitivă din hotarele Ungariei a pîlcurilor lui Batù la 1243, lucrul firesc este că nu așa deodată maghiarii au putut să se gîndească la subjugarea Basarabilor. La 1246 regele Bela IV abia-
716 abia fost-a în stare de a se bălăbăni cu ducele Frederic al Austriei, carele

cuprinsese de la unguri un teritoriu necontestabil al coroanei sîntului Ștefan; cu atît mai puțin în același an 1246 ar fi putut Ungaria, fără nici o bătaie de cap, să cucerească pe nesimțite ambele maluri ale Oltului pînă la Dunăre, pe cînd pe la 1240, în preziua năvalei mongolilor, regele Bela nici măcar din singura Oltenie nu stăpînise decît numai Mehedințul. E fictivă dară, cu desăvîrșire fictivă, faimoasa donațiune din 1247, prin care Ungaria cedează Cavalerilor Ioaniți de la Rodos întreagă România cu toptanul, „tot terra de Zeurino" și „tota Cumania"; o donațiune foarte pompoasă, dar rămasă pe hîrtie. Oricît de fictivă însă, oricît de platonică, acea donațiune totuși este de o mare însemnătate din punctul de vedere al unor amărunte istorice contimpurane, pe cari nu le cunoaștem docamdată din alte fîntîne.

Actul de donațiune, neapărat, trebuia să fi avut o rațiune oarecare teoretică. Pe de o parte, tronul unguresc datorea multă recunoștință Cavalerilor Ioaniți, căci — după cum observă Șincai sub anul 1244: „plinind tătarii trei ani în Ungaria, în anul de acum o au lăsat deșeartă și năcăjită, iară Bela IV, craiul Ungariei, prin ajutorul Ospitalilor din Rod sau al Ioaniților s-a înturnat acasă și a început a lecui cele stricate". Pe de altă parte, avînd aerul de a răsplăti pe Ioaniți, Ungaria nu le dăruia în fapt altceva decît dreptul de a lua ei înșii România dacă o vor putea, un „jus occupandi" care la caz de izbîndă ar fi adus fără îndoială nește mari foloase Ungariei și Cavalerilor totodată, Ungariei mai cu samă. Cu alte cuvinte, unul acorda altuia autorizațiunea formală de a prinde pe ursul în pădure, indicînd cu preciziune bîrlogul unde se află și cum anume este, cu condițiunea de a fi împărțită apoi prada în două. Dar ursul fost-a el prins? Ba. „Tractatul — zice Fessler — n-a ajuns de loc la îndeplinire"; și mai adaogă cu naivitate că bine că nu s-a îndeplinit una ca aceasta, fiindcă mai tîrziu ar fi fost foarte periculoasă introducerea unui puternic stat străin preoțesc în sînul statului mirean celui unguresc: „Dieser Vertrag, der in der Folge für Ungarn sehr gefährlich hätte werden können, indem er einen ausgedehnten Priesterstaat im Schose des Reichs schuf, kam nicht zur Ausführung". Ungaria dară după Fessler a scăpat de un mare pericol. A scăpat însă cum? Prin aceea că Ioaniții n-au putut să capete de la regele Bela un ceva pe care însuși regele Bela nu-l avea la dispoziție. Este de regretat că d. Xenopol consideră actul din 1247 ca o probă de domnirea Ungariei peste Oltenia, ca un fel de punere în posesiune a Cavalerilor, pe cînd i se poate da cel mult valoarea de o informațiune prealabilă, o însemnătate oarecare descriptivă.

La 1247 nu rezultă de nicăiri că Ungaria va fi stăpînit în cuprinsul Olteniei nici măcar Mehedințul, căci un „Banus de Zeurino" dispare din diplomele ungurești la 1243 în persoana unui „Stephanus filius Chak" și nu mai reapare tocmai pînă la 1249, ceea ce arată că pe la finea dominațiunii mongolice Basarabii apucaseră Mehedințul, profitînd de extrema slăbiciune de atunci a Ungariei: „das furchtbare Elend welches nach dem Abzuge der Mongolen in Ungarn herrschte", după expresiunea lui Fessler. Un episcop unguresc de Severin la 1246, „Episcopus Zeurinien-sis", pe care-l menționează Pesty și pe care-l admite d. N. Densușianu, este o învederată greșeală de lectură în loc de „Episcopus Geurinensis", după cum foarte bine o citise Fejér — un vechi episcopat curat unguresc făcînd parte din archiepiscopatul de Strigonia sau Gran și intercalat deja în statutele regelui Bela III, tocmai în aceeași poziție ierarhică,

iată cum la Bela IV: „Bartholomaeo Quinque-Ecclesiensi, Gregorio *Geurinensi*“, iar la Bela III: „Episcopus Quinque-ecclesiensis habens mille et quingentas marcas, episcopus *Geuriensis* habens mille...“ N-are a face cu Severinul, ci cu orașul Raab, în latinitatea medievală Geurinum și Jaurinum, civitas Geuriensis sau Geurinensis, ungurește Győr. Înființarea unui episcopat ungurese la Severin în 1246 este un nonsens istoric. Vom vedea la locul său că un episcopat catolic, ca și un episcopat ortodox, n-a existat în Oltenia pînă la Alexandru Basarabă după anul 1350. Unde dară să fie vreo umbră de autoritate maghiară la Severin, fie civilă, fie ecclezіastică, în momentul actului din 1247? Chiar în acest act termenul cel concret „Banatus de Zeurino“ nu se află, ca și cînd n-ar fi fost niciodată, ci se întrebuințează numai într-un mod vag despre Oltenia întreagă „tota terra de Zeurino“ pe aceeași linie cu „tota Cumania“ despre restul României, unde nedefinitul „tota“ e caracteristic.

Este foarte interesant că în actul din 1247 regele Bela uită fără nici o urmă pe celebrul conte Conrad, căruia același rege Bela îi dăruise la 1233 Țara Lotrului și care trăia încă mult mai tîrziu la 1265, cînd cerea o confirmațiune regală asupra aceluiași teritoriu. Despre Țara Lotrului acest act vorbește lămurit: „terra Lytira“; ne spune însă, mărturisind-o tot așa de lămurit, că ea aparține românilor, fără nici o virgulă despre sași. Năvala lui Batù desființase pe contele Conrad ca și „Banatus de Zeurino“, măturînd din Oltenia orice element unguresc, nu d-a dreptul în interesul mongolilor, ci indirect în folosul Basarabilor.

În sfîrșit, singurul bun simț ar fi de ajuns pentru a ne încredința că la 1247, mai mult decît oricînd, Ungaria nu avea de unde să dea la mînă Ioaniților Oltenia, pe care regele Bela n-o avea el însuși în mînă și nici o avusese vreodată întreagă. Păcăliți printr-o dărnicie închipuită, Cavalerii n-au zăbăvit de a se plînge lui Innocențiu IV peste patru ani, la 1251. Papa s-a grăbit a confirma donațiunea, ceea ce nu-l costa nemica. Unica consecuență practică a confirmațiunii a fost că textul actului s-a conservat la Vatican în Regestele Pontificatului, de unde d. N. Densușianu ne procură importantele facsimile ale unor pasage pînă acum controversate sau rău descifrate. Mai jos, cu ocaziunea diplomei regelui Ladislau Cumanul din 1285, noi vom vedea pretențiunea *maxima* a Ungariei asupra românilor din Oltenia; prin acel *maximum* vom putea judeca acolo și mai în cunoștință de cauză cît de fantastică era suveranitatea coroanei sîntului Ștefan asupra Basarabilor în actul din 1247.

Grație acestui act, noi știm că la 1247 în Țara Românească domneau doi voievozi români deosebiți: unul în Muntenia „Szeneslaus“, mai corect Semeslav, căci în onomastica slavică acest nume figurează totdauna cu *m*; iar în Oltenia un alt voievod românesc „Olacorum“, al cărui nume a fost în trecut foarte problematic: la Fejér, *Lirtioy*, la Pray și la Theiner, *Lynioy*, d. Onciul însă a demonstrat prin analiza paleografică a facsimilului că trebui citit *Lytuon*. Afară de acest Lituon, mai erau încă alți doi principi români, cari totuși nu purtau titlul de voievozi: Ion și Fărcaș. Istoricii noștri, între cari și d. Onciul, au scăpat din vedere că tustrei, adecă Ion și Fărcaș ca și Lituon, erau deopotrivă kinezi: „cum Kenazatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Olth, excepta terra Kenazatus Lytuon Woiavode“. Numai unul din cei trei kinezi era voievod în Oltenia, după cum și-n Muntenia Semeslav

era un singur voievod. În actul din 1247 kinezii cei voievozi ne apar foarte superiori celor simpli kinezi, pe cari regele Bela în planul său îi tractează fără rezervă, dăruindu-i oarecum pe deplin Cavalerilor, pe cînd kinezilor voievozi în același plan li se acoardă o neatîrnare excepțională: „excepta terra Kenazatus Lytuon Woiavode“ și „excepta terra Szeneslai Woiavode“. Această mare superioritate din punctul de vedere al regelui Bela concordează totodată și cu înalta pozițiune pe care în titulatura ungurească o avea pe atunci voievodul, în specie acela din Transilvania, unde de asemenea era unul singur peste țara întreagă. Ungurii, ca și românii, căpătaseră prin împrumut de la slavi aceeași nomenclatură oficială: voievod, kinez, jupîn sau ișpan etc., aplicînd-o însă într-un mod original, diferit întrucîtva de sorgintea cea slavică. Este de observat în privința *voievodului* pînă și contracțiunea cea analoagă: *vodă* la români și *vajda* la unguri. Sensul dară al cuvîntului „woiavoda“ în actul din 1247 nu este supus la nici un fel de îndoială sau nedumerire; și tocmai de aceea acest text aruncă o vie lumină asupra celor două voievodaturi înainte de unificarea statului Țărei Românești.

Mă mărginesc acuma nu numai cu voievodatul cel din Oltenia, deși voievodul Semeslav din Muntenia era și el din casta Basarabilor, căci purta și el capete negre pe steag, deoarăce domnea peste acei „negri români“ despre cari, abia cu cinci ani înainte, vorbește Fazel-ullah-Rașid. În Oltenia dară erau mai mulți kinezi, nu cu înțelesul cel redus sau scăzut pe care-l aveau kinezii români pe aiuri sau mai în urmă ca primari ai satelor și chiar ca țărani liberi, ci cu înțelesul feodal de principi, sensul fundamental în paleoslavica: „кнѧзь, кънѧзь = ἄρχων princeps; ἡγεμών = dux; μεγιστάνων = magnatum unus“; iar ca verb: кнѧжити = regnare. Acești kinezi se aseamănă foarte mult cu kinezii români cei din Podolia, așa-numiții „principi Bolohovești“ din aceeași epocă, cari se distingeau prin strînsa lor solidaritate și despre cari eu am vorbit mai sus (§ 23). În Oltenia dintre toți kinezii unul singur era voievod, cap recunoscut peste ceilalți, reprezentant al tuturor Basarabilor de acolo, un Basarabă prin excelință, ca Radu Negrul cel din lupta cu mongolii. Oricare kinez, oricare Basarabă, putea deveni voievod după moartea sau încetarea voievodului precedinte. Această fundamentală instituțiune oltenească, de fapt sau cel puțin în principiu, după întemeiarea cea definitivă a statului se mai păstra încă în Țara Românească, apoi în Moldova după urmașii lui Petru Mușat, rămînînd în crisoave ca o formulă tradițională sacramentală pînă și sub domnii cei mai autoritari. Ca specimen, iată acea formulă dintr-un crisov al teribilului Țepeș: „după moartea domniei mele, ori pe cine va binevoi a-l alege Dumnezeu de a fi domn Țărei Românești, *fie din rodul de inimă al domniei mele, fie din rudele domniei mele, fie chiar din păcatele noastre un alt neam* (по смерти господствами кого произволит господъ Богъ бити господинъ Влашкои земли, или ѡт сердечнаго плода господствами, или ѡт съродник господствами, или по грѣхом нашим ѡт иноплеменик).

Un alt specimen, de la Alexandru cel Bun, din colecțiunea lui Venelin: „iar după viața mea, pe cine îl va alege Dumnezeu a fi domn al țărei noastre moldovenești, *fie din copiii noștri, fie din neamul nostru, ba fie și altcineva* (или отъ нашихъ дѣтеи, или отъ нашего племени, или бо дрꙋгъ кто).

De la Mircea cel Mare, de la marele Ștefan, de la alți domni pînă la 1500, această formulă ne întîmpină adesea. O găsim deja în crisovul românesc cel mai prețios, anume de la Vladislav Basarabă din 1372, posterior numai cu un secol actului din 1247, unde acest principe, atît de puternic, nu zice de loc că pe tron vor urma din fiii săi sau din familia sa, ci se exprimă despre urmașii săi într-un mod dubitativ: „nostris Successoribus, qui in nostro Vajvodatus Dominio erunt Successores", și pe acei urmași îi pune într-o intimă legătură cu kinezii, calificați lătinește ca baroni: „ac Baronibus supplicamus". O formulă de felul acesta e fără exemplu la unguri, la poloni, la ceilalți vecini ai românilor.

La olteni dară voievodatul era eligibil dintre și de către kinezii din casta Basarabilor. Putea să fie ales d-a dreptul fiul fostului voievod, dar aceasta trebuia să se întîmple rar, și raritatea cazului lesne se explică. Un voievod prea tînăr nu avea destul prestigiu și se presupunea a nu fi în stare de a apăra întreaga țară în împregiurările cele grele. Tocmai din cauza vrîstei se alegea imediat mai de preferință fratele mai mic, iar fiul răposatului rămînea să mai crească și numai uneori reușea în urmă a se alege după moartea unchiului. La prima vedere, o asemenea sistemă prejudecă în familia voievozilor o necontenită vrajbă între frați de pe o parte, între unchi și nepoți pe de alta; ceea ce astîmpăra însă acest motiv de dușmănie era mulțimea kinezilor, avînd fiecare același drept de a deveni voievod; iar prin urmare frații, unchii și nepoții din aceeași familie, ajunsă odată la voievodat, aveau interesul comun de a trăi în armonie unii cu alții pentru a nu fi înlocuiți printr-o altă familie din casta Basarabilor, adecă, după expresiunea formulei celei tradiționale, de a nu „fi ales la domnie din păcatele noastre un alt neam". Sistema dară se întemeia pe o rațiune de stat, bine cumpănită din toate punctele de vedere.

Putem acuma să ne oprim de aproape asupra voievodului oltenesc celui din actul de la 1247. Era el oare același „Basarabă" de la 1241? Același „Radu Negrul" de la 1232 din *memoria* răsînărenilor? Vechiul luptător contra contelui Conrad și contra mongolilor? Nu e de crezut. El trebuia atunci să fi fost un bărbat de demult vestit printre kinezii oltenești, cel puțin de vro treizeci de ani pe la 1230, născut cam pe la 1200. Poate să se fi născut chiar înainte între anii 1180—1200, astfel că la 1241 va fi fost de vro șeasezeci de ani. Voievodul însă cel numit „Lytuon" în diploma din 1247 a regelui Bela a mai trăit în puterea vîrstei pînă pe la 1278, purtînd același nume de Litean (Lytuon, Lythen, Litua), cînd a murit cu sabia în mînă într-o crîncenă bătălie contra ungurilor, ceea ce nu se prea potrivește pentru un octogenar.

Litean-vodă de la 1247 n-a fost dară același cu voievodul de la 1241, ci numai urmaș pe tron. Nu era nici un frate al aceluia, căci Litean-vodă avea el însuși mai mulți frați mai mici pe la 1278, încît iarăși s-ar încurca cronologia. Deci putea să fi fost un fiu sau nepot de frate al lui Basarabă de la 1241, poate chiar un Basarabă dintr-o altă familie „din păcatele noastre un alt neam." Nu risc deocamdată nici o ipoteză.

Un punct foarte important în actul din 1247 este mențiunea Hațegului, al cărui nume ne întîmpină aci pentru prima oară în istorie, desfigurat în „Harszoc", dar topograficește definit într-un mod ne-ndoios prin vecinătatea sa cu Țara Lotrului: „ab Olacis terram Lytira habitantibus, excepta terra Harszoc". Litean-vodă stăpînea dară pe ambele laturi ale Jiului de la izvorul său în regiunea Hațegului prin Gorjiu (= Jiul-de-sus) pînă la revărsarea în Dunăre prin Doljiu (= Jiul-de-jos),

întregul curs al acestui fluviu, fluviu caracterizînd în adevăr pînă mult mai tîrziu cuibul B a s a r a b i l o r, cari păstrau acolo în specie titlul de k i n e z i. Vom vedea îndată că tocmai Hațegul pare a fi fost cauza războiului, în care a perit la 1278 Litean-vodă, combătînd pretențiunea ungurilor de a numi dînșii pe un „comes de Hatzek" alături cu „Banus de Zeurino". Înainte de 1247 Radu Negrul cel de la 1241 cată să fi stăpînit deja Hațegul, de vreme ce-l lăsă el d-a dreptul urmașului său Litean-vodă, căci în scurtul interval dintre 1241—1247 n-a fost nici o cucerire. Este de crezut că tot de la Radu Negrul va fi conservat Litean-vodă teritoriul cel transcarpatin la răsărit de Hațeg, adecă acea „Sylva Blacorum" unde la marginea Făgărașului avusese loc la 1241 lupta cu mongolii. Într-un cuvînt, Litean-vodă ne apare ca un principe foarte puternic, „princeps potentissimus", după cum peste un secol numeau ungurii pe Alexandru Basarabă. Prin aceasta se explică încuscrirea voievodului oltenesc cu regele serbesc Ștefan Milutin pe la 1274. Să sărim însă peste epizodul încuscririi, limpezind mai întîi documentele cele ungurești relative la moartea lui Litean-vodă.

În diploma regelui Ladislau Cumanul din 1285, păstrată în original la familia nobilă maghiară Soos din Soovár, ni se spune următoarele: „cum nos in etate puerili post obitum karissimi patris nostri regnare cepissemus, Lython (al. Lythen) Woyuoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem aliquam partem de Regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparat, et prouentus illius partis nobis pertinentes nullis admonicionibus reddere curabat, sepedictum Magistrum Georgium contra ipsum misimus, qui cum summo fidelitatis opere pugnando cum eodem ipsum interfecit, et fratrem suum nomine Barbath captiuauit et nobis adduxit, super quo nos non modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere, et sic per eiusdem Magistri Georgij seruicium tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum"; adecă: „pe cînd apucarăm noi coroana regală, fiind în vrîsta copilărească încă după moartea prea iubitului tatălui nostru, atunci Litean-vodă de-npreună cu frații săi, călcînd credința, cuprinse pe sama sa o porțiune a regatului nostru cea aflătoare peste munți, și nici într-un chip nu se lăsa a ne restitui veniturile ce ni se cuveneau de acolo; deci asupra lui trimiserăm pe descitatul magistru Georgiu, care cu o extremă credință s-a luptat contra aceluia și l-a și ucis, iar pe fratele aceluia, numit Bărbat, l-a robit și ni l-a adus nouă, ceea ce ne-a făcut să stoarcem de la dînsul mulți bani, și astfel, prin serviciul acestui magistru Georgiu, s-a restabilit tributul cel datorit nouă în acea țară". Însuși magistrul Georgiu, într-un act particular din 1288, menționează același război cu Litean-vodă și captivarea lui Bărbat. În ce an însă petrecutu-s-a acel eveniment atît de însemnat pentru olteni? Contextul diplomei din 1285 precizează data în cestiune, arătîndu-ne că moartea lui Litean-vodă și robirea fratelui său Bărbat s-au întîmplat anume după înfrîngerea bohemilor de către unguri aliați cu împăratul Rudolf, prin urmare nu înainte de anul 1278. Această dată o mai confirmă Katona printr-o altă diplomă din 1288, relativă cu mai multă claritate la același rol al magistrului Georgiu în victoria asupra bohemilor. Încă o dată, catastrofa lui Litean-vodă cade pe la finea anului 1278 sau în cursul anului 1279, mai tîrziu poate, cu siguanță însă în orice caz nu înainte de 1278. Istoricii noștri, dd. Xenopol, Tocilescu, Densușianu și alții, au comis o gravă eroare de a pune moartea lui Litean-vodă îndată după 1272, ceea ce s-a petrecut cu șease ani mai

tîrziu. Numai anul 1278 corespunde textului documental și se potrivește atît cu încuscrirea lui Litean-vodă cu Ștefan Milutin pe la 1274, precum și cu părăsirea de către acest rege serbesc a fiicei voievodului oltenesc după 1278, cînd dînsa rămîne orfană. Litean-vodă moare dară pe la 1278. Regele Ladislau mai învederează în diploma sa că revolta lui Litean-vodă izbucnise deja mai de demult înainte de război, de vreme ce lupta cea definitivă fusese precedată de refuzuri repetate din partea voievodului oltenesc de a satisface pe unguri: „nullis admonicionibus reddere curabat". Nu voi fi departe de adevăr, dacă voi căuta începutul dușmăniei pe la anii 1275—1276, și iată cum.

La 1247 Litean-vodă stăpînea asupra Olteniei întregi, cu Mehedințul și cu Hațegul. Nu mult după aceea ungurii au reușit din nou a pune mîna pe Mehedinți, re-nființînd banatul de Severin, mai cu dinadinsul de la 1263 încoace, cînd aproape în fiecare an ne întîmpină în diplomele regale un „Banus de Zevrino", mai adesea un Laurențiu, un Ugrin, un Paul și un Micud, acesta din urmă strămoș al familiei Văcărești lor, după cum vom vedea la locul său. Aliați obicinuiți ai românilor, bulgarii nu încetau în acest interval de timp de a turbura administrațiunea cea ungurească din banatul de Severin, iar într-un rînd însuși împăratul Svetislav „terram nostram de Zeurino miserabiliter devastasset", după expresiunea regelui Ștefan V, astfel că maghiarii fuseseră atunci siliți de a întreprinde peste Dunăre cinci războaie, „quinque vicibus", după o altă diplomă de la același rege. Se pare însă că Litean-vodă nu se amesteca fățiș în acea luptă, mulțumindu-se cu restul Olteniei. Este probabil că pentru prima oară sub regele Ștefan V, un principe foarte neastîmpărat și războinic, voievodul oltenesc începuse a recunoaște suzeranitatea cea factică a Ungariei, nu imaginară ca la 1247, plătind coroanei sîntului Ștefan un tribut oarecare pentru posesiunea cea transilvană, „aliqua pars de Regno nostro" și „proventus illius partis nobis pertinentes", în specie pentru Hațeg. După moartea lui Ștefan V, adecă după anul 1272, urcîndu-se pe tronul unguresc un copil de zece ani, Litean-vodă crezu sosit timpul cel mai oportun pentru a se emancipa, cu atît mai vîrtos cînd însuși s-a simțit și mai tare prin alianța cu Serbia pe la 1274. Oltenii nemaiplătind tribut pentru Hațeg, pe de o parte Litean-vodă respingea pretențiunile ungurilor „nullis admonicionibus", pe de altă parte ungurii s-au hotărît a pedepsi pe nesupusul vasal, „suam infidelitatem". La 1276, cînd regele Ladislau era abia de cincisprezece ani, într-o diplomă ne apar între marturi: „Ugrino Woievoda Transilvano Comite de Zonuk, Stephano magistro Dapiferorum Comite de Bors, M i c u d B a n o d e Z e v e r i n o, *Petro Magistro agasonum Comite de Hatzek...*" Întrucît titularul Petru ocupa o funcțiune efectivă la curtea regală: „magister agasonum", comis sau cap al grajdurilor, e cu putință că demnitatea de comite al Hațegului era docamdată numai un „honor"; acest titlu însă în orice caz însemna o ostilitate, o rumpere de legături cu Litean-vodă. Războiul cel foarte îndîrjit și îndelungat contra marelui rege bohem Ottocar nevoise pe unguri a mai amîna vro doi ani lovitura contra Basarabilor. La 1278 Ottocar perind pe cîmpul de bătălie, unul din eroii acelei victorii ungurești, magistrul Georgiu, a fost trimis contra lui Litean-vodă. Viteazul voievod oltenesc a murit cu sabia în mînă întocmai ca și viteazul rege bohem. Kinezul Bărbat, unul din frații lui Litean-vodă, a fost prins și dus rob denaintea curții maghiare. Concluziunea e descrisă într-un mod foarte mercantil în diploma din 1285: „Bărbat s-a răs-
722 cumpărat din robie prin mult bănet": „non modicam quantitatem pe-

cunie fecimus extorquere", și oltenii sub noul voievod au fost constrînși a plăti din nou ungurilor tributul cel cuvenit suzeranului pentru porțiunea cea vasală a teritoriului: „aliquam partem ultra alpes", adecă pămîntul cel nu de aiurea decît din Transilvania, anume Hațegul cu certitudine, poate și „Sylva Blacorum" cea spre răsărit de la Hațeg pînă la Olt, viitorul ducat al Amlașului.

Domnia lui Litean-vodă se începuse cel puțin de pe la 1246, cel mult de pe la 1242, și a durat apoi maximum pînă pe la 1279, ceva ca douăzeci și patru de ani [sic] — intervalul pe care cronicele muntenești îl atribuie întemeietorului statului Țării Românești. Întemeietor al acestui stat el n-a fost; necontestabil însă era un principe foarte remarcabil. Din viața lui un eveniment important a fost încuscrirea cu regele serbesc Ștefan Milutin. Dar înainte de toate să mă opresc o clipă asupra onomasticei.

Litean nu este un nume de botez, nici un nume românesc poporan. Întrucît *Litean* nu figurează într-o proprie subscriere personală, ci numai din partea altora, este mai curînd o poreclă, după cum poreclă era C u m a n la regele unguresc contimpuran: „Ladislaus C u m a n u s". Lui Ladislau ungurii îi ziceau „Cumanul" din cauza legăturilor celor intime ale acestui rege cu cumanii. Românește L i t e a n u l are o accepțiune foarte apropiată, însemnînd „păgîn". Etimologia cuvîntului e interesantă. Din toate popoarele indo-europee ale Europei, acela care a îmbrățișat creștinismul mai tîrziu și mai cu anevoie decît celelalte, au fost litvanii. În secolii XIII și XIV ei toți erau idolatri. De aci la români „liftă spurcată", „liftă rea", „litean", au rămas ca sinonimi cu „păgîn". Tot așa în limba bohemă medievală, anume în Vocabularius lui Rozkochany:

„Barbarus = L y t w e n y n;
Saraceni = L y t w y e n e";

iar într-un text din 1556 l i t w a se întrebuințează la bohemi cu sensul de „păgînătate". Nu urmează că Litean-vodă va fi fost necreștin, dar se vede orișicum că era rău creștin, nu era un creștin ortodox, era aplecat cătră ritul grecesc mai puțin decît cătră cel latin, această din urmă explicațiune confirmîndu-se mai la vale. Alexandri zice: „l i t f ă e sinonim de neam rău și fără credință". Cihac traduce tot așa l i t f a prin: „homme sans foi et honneur". Pe larg și foarte bine ne dă d. Șăineanu următoarea exemplificațiune, pe care mă cred dator a o reproduce întreagă:

„C. Negruzzi în *Sobieski și Românii (Opere* I, 170): «... Craiul a trimis răspuns călugărului, care ședea în clopotniță, să deschidă, ori face mănăstirea praf și pulbere.

— Auzit-ați acolo *litfa* cea p ă g î n ă!...

Litfă însemnează înainte de toate nepravoslavnic și, ca atare, înzestrat cu toate însușirile ce carateriză pe eretici.

În balada *Grue Grozovanu* (Alexandri, p. 80):

«Negrul meu să nu mi-l vinzi:
Să nu-l vinzi la ungurean,
Nici la turc țarigrădean;
Să nu-l vinzi nici la *litean*,
Că *liteanu*-i om v i c l e a n!»

Generalizîndu-se cuvîntul *litfă* în sens de om sau popor necredincios, el fu aplicat, sub formele *litfă* sau *liftă*, tuturor celor străini de credința pravoslavnică.

În balada *Vulcan (Ibid.*, 138):

«Alei! feară veninoasă!
Litfă rea, n e c r e d i n c i o a s ă!
Ce rău, spune, ți-am făcut,
Turcilor de m-ai vîndut?»

În balada *Constantin Brîncovan (Ibid.*, 212):

«Cîni turbați! T u r c i, *liftă* rea!
De-ți mînca și carnea mea,
Să știți c-a murit creștin
Brîncovanul Constantin.»

Într-o doină bucovineană (Marian, II, 164):

«Un pantir, *liftă* s p u r c a t ă,
Zi și noapte mă tot cată...»

Jipescu, *Opincar*, p. 25: «Liniștea ne-o tulbură vrăjmașu dă ungur, dă tătar, dă poleac, dă neamț, dă turc, dă muscal și cîte alte *litfe*, lighioi s p u r c a t e...»

În povestirea *Moș Nichifor Coțcariul* de Creangă (*Conv. lit.* X, 378): «De aș avea eu atîția gonitori în ocol și d-ta băieți cîți c a z a c i, c ă p c î n i și alte *litfe* s p u r c a t e au căzut morți la Grumăzești din vreme în vreme».

Alexandri, în piesa *Creditorii (Teatru*, p. 1062): «*Litfa* de z a r a f s-au spăriat de mine ș-au fugit, parcă l-au umflat năbădaica...

— Auzi I u d a ? poate că venea să-ți ceară parale?»

Același, în *Cetatea Neamțului*, unde e vorbă de leși *(Ibid.*, 1483): «Și voi cu toții, bărbați, femei, copii, pe apărare!... Înarmați-vă cu ce-ți găsi și dați de moarte, ca să nu zică *litfa* c-o întrat în țara noastră ca într-un sat fără cîni».

Același, în poema *Dumbrava-Roșie (Poezii*, III, 2, 8):

«Și călărași din fugă prin sate, prin orașe
Crainesc: Săriți cu toții pe *litfele* trufașe!
Viteazul Ștefan-vodă vă cheamă-n vitejie;
Cine-i mișel să fugă, cine-i român să vie!»

În *Dan, căpitan de plai (Ibidem*, p. 97):

«Tătarii ca zăvozii pe dînsul dau năvală!
În lături, *litfe!* strigă la ei viteazul Dan,
Punîndu-se de pază la capul lui Ursan.»

Aceeași considerațiune religioasă a făcut ca vorba *letin* (= *latinus)* să capete în limba română accepțiunea pejorativă de eretic...“

Pentru viteazul voievod oltenesc dintre anii 1246—1279 numele L i t e a n, „Lythen Wayuoda“, iar într-un document chiar L i t f a, „Lytua Wayuoda“, nu era altceva decît o poreclă cu sensul de „păgîn“ și mai în specie cu acela de „eretic“ sau „papistaș“. I se zicea „Litean-
724 vodă“, întocmai după cum mai tîrziu fiul și nepotul lui Mircea cel Mare,

ambii Vladislavi, erau porocliți de către alții ca „Dracu-vodă" și „Țepeș-vodă". Neortodoxia, mai propriu catolicismul lui Litean-vodă este în legătură cu energica propagandă papală în Oltenia tocmai din acea epocă. Într-o bulă din 1238, înainte de urcarea pe tron a lui Litean-vodă, pe cînd el era încă un simplu kinez, papa Gregoriu IX ne spune că în Țara Severinului s-a îmmulțit atît de tare numărul catolicilor, încît era lipsă de un episcop deosebit. Episcop nu s-a înființat, dar misionari trebuia să fi fost destui. Pentru Litean-vodă papismul poate să nu fi fost decît o dibăcie politică; oricum însă, această șovăire religioasă, această „lepădare de lege", se vede a-i fi atras porecla de L i t e a n. Se naște dară întrebarea: care să-i fi fost lui Litean-vodă numele de botez? Sper că voi nemeri mai jos.

Cantemir descoperise cel întîi că pe la 1274 regele serbesc Ștefan Milutin ținea în căsătorie pe fiica unui domn din Țara Românească; o descoperise întemeindu-și această aserțiune pe texturile combinate din cei doi bizantini: Nicefor Gregoras, născut pe la finea secolului XIII, și George Pachymeres, născut în prima jumătate a aceluiași secol, amîndoi contimpurani cu evenimentele. Cestiunea despre acel ἄρχων τῆς Βλαχίας eu am discutat-o deja mai sus în §§-ii 4 — 7 și 13. Aci voi începe prin a confrunta cele două pasage, cel din Gregoras și cel din Pachymeres, relative la fiica acelui domn, cari concordează perfect:

Ea fusese prima din cele trei neveste ale regelui serbesc și singura legitimă, de care fără divorț s-a despărțit după cîțiva ani, *trimițînd-o* înapoi în România, iar cu celelalte două succesive a fost necununat și s-a putut cununa apoi numai cu o a patra la 1299, cînd el însuși ajunse la vrîsta de 45 ani și cînd s-a întîmplat a muri nevasta sa cea dentîi, adecă românca, desfăcîndu-se astfel de prima însoțire bisericească;

Cînd se căsătorise cu fiica *domnului* românesc, fiind cea dentîi căsătorie din cele trei legate și dezlegate pînă la 1299, Milutin trebuia să fi fost atunci plus-minus de 20 de ani, iar prin urmare, de vreme ce la 1299 el era de 45 de ani, scoțîndu-se 25, prima căsătorie avusese loc pe la 1274;

Căsnicia cu fiica *domnului* românesc *durînd* trei-patru ani, χρόνους τινὰς συνοικήσας, mai mult de doi și mai puțin de cinci, despărțirea cată să fi avut loc pe la 1277—1278, în timpul războiului lui Litean-vodă cu ungurii sau — mai bine — după moartea acestui principe;

Fiica domnului românesc căsătorindu-se pe la 1274, ea trebuia să fi fost atunci de vro 16 ani, bărbatul fiind de vro 20, și deci murind ea în 1299 la vrîsta de peste patruzeci ani, s-a fost născut pe la 1258;

În fine, domnind Litean-vodă în Oltenia de la 1246 minimum pînă la 1279 maximum, prima nevastă a lui Ștefan Milutin era și nu putea să fie altcineva decît fiica lui Litean-vodă.

Căpătînd această trainică temelie istorică, să trecem acum la poezia epică a serbilor, pînă la un punct și a bulgarilor totodată, de unde vom ajunge apoi la Litean-vodă într-o baladă poporană românească.

După moartea regelui serbesc Ștefan Uroș, la 1272 urmă fiul său Ștefan Dragutin, certîndu-se apoi mereu cu fratele său mai mic Ștefan Milutin, căruia peste puțin la 1275 a fost adus a-i lăsa tronul. La anii intermediari 1273—1274 se rapoartă o baladă poporană despre ambii frați Dragutin și Milutin, iar prin urmare tocmai la epoca însoțirii lui Milutin cu fiica lui Litean-vodă. Această baladă, care ne întîmpină în

colecțiunea lui Karadžić sub titlul: „Milan-beiu și Dragutin-beiu", se începe prin:

„Два се брата врло миловала..."
(= Cei doi frați mult se iubeau unul pe altul)

Milutin vrea să se-nsoare. Dragutin îl sfătuiește de a nu-și lua nevastă, căci prevede prin aceasta o dezbinare între frați. Milutin însă nu ascultă și se-nsoară, iar prima faptă a nevestei este că-l îndeamnă să omoare pe Dragutin. Așa se face; dar Milutin nu zăbăvește de a se căi, și atunci își omoară și pe nevasta. După istorie nu s-au întîmplat cele două omoruri, ci numai o dublă separațiune: Milutin a gonit pe nevasta și a răsturnat pe Dragutin. Fondul istoric este necontestabil. E totuși mai prețioasă o altă baladă din aceeași colecțiune a lui Karadžić sub titlul: „Însurătoarea lui Dușan" — un titlu necorect — în locul căruia ar fi trebuit să fie: „Însurătoarea lui Ștefan".

Toți primii regi ai Serbiei din dinastia lui Nemania purtaseră unii după alții același nume de Ștefan aproape în curs de doi secoli: Ștefan Nemania, Ștefan Întîi-Încununatul, Ștefan-Radoslav, Ștefan-Vladislav, Ștefan Uroș, Ștefan Dragutin, Ștefan Milutin, Ștefan de la Decian, Ștefan Dușan. Daničić ne arată că Ștefan devenise atunci la serbi un adevărat nume dinastic, astfel că regii la încoronare și-l adăugau la cel de botez, sau chiar îl purtau singur părăsind pe cel de mainainte. Toți se făceau Ștefani. Din cauza acestei omonimități nu e de mirare dacă tradițiunea serbă confundă pe cei mulți „Ștefani" și dacă, mai cu seamă, memoria poporană atribuie faptele anterioare celui mai nou și mai celebru dintre dînșii, anume lui Ștefan Dușan, supranumit „cel tare". Confuziunea, repet încă o dată, n-ar fi de mirare; adevărul însă este că balada cea publicată de Karadžić nu prea confundă, căci nu menționează de loc pe Dușan, ci pe împăratul Ștefan, „цар Стјепане" ceea ce se aplică deopotrivă bine la Ștefan Milutin, deși el însuși nu-și dedea titlul de împărat, ci numai de rege: краљ. În poezia epică serbă titlul „împărat" se dă și tatălui lui Dușan, iarăși numai rege; ba chiar însuși Dușan fusese numai rege în prima parte a domniei sale. În orice caz, balada în cestiune nu întrebuințează nici numele „Dușan", nici supranumele de „cel tare". Încă o dată, aci este în joc însurătoarea lui Milutin cu fiica lui Litean-vodă. Împăratul Ștefan — zice balada — a trimis pe petitori să-i aducă mireasă de departe din orașul păpistășesc cel numit Ledian:

„У Ледјану граду Латинскоме..."

Las mai întîi la o parte toate celelalte particularități, mărginindu-mă docamdată cu termenul Ledian în acea baladă. Îmi înlesnește această sarcină eminentul filolog serbesc Stoian Novaković, dezbătînd pe larg opiniunile emise în trecut și ajungînd el însuși la concluziunea că — după el — dezlegarea enigmei trebui căutată: „din popoarele cele locuind la nord de Serbia numai doară la unguri și la poloni (bleiben unter den nördlich von Serbien gelegenen Völkerschaften nur noch die Magyaren und Polen übrig)"; și anume ungurește lengyel însemnează polon, și așa dară balada ne spune că împăratul Ștefan va fi trimis petitori în Polonia. Fiind însă că nici unul din regii Serbiei nu avusese o nevastă din Polonia, d. Novaković crede că acea baladă cuprinde în sine o interpolațiune de pe la începutul secolului XVII, cînd poetul dalmat Gundulić

deșteptase la slavii meridionali o mare simpatie pentru poloni: „kein Zeitpunkt geeigneter war als der Anfang des XVII Jahrh., in welchen die Sympathien der Südslaven für die Polen der Muse Gundulić's so herrliche Töne entlocken". Să observăm că, aproape imediat după publicarea monografiei sale, d. Novaković a dat peste o variantă a aceleiași balade, scrisă tocmai în secolul XVII, într-o colecțiune manuscriptă de vechi cîntece serbe poporane, unde se începe:

„Kad se Ženi car srbski S t i e p a n
I z L e g j e n a od kralja djevojka..."

și deci o baladă *veche* în secolul XVII nu putea să fie *nouă* în același secol, de unde rezultă că L e d i a n este un termen mult mai de mai-nainte. Știind că românii, afară de unguri și de poloni, figurează și ei „din popoarele cele locuind la nord de Serbia", fără comparațiune mai aproape decît polonii, d. Novaković, desigur, ar fi descoperit cel întîi adevărata geneză a baladei celei serbe, dacă ar fi aflat cuvîntul românesc L i t e a n, și mai cu deosebire dacă ar fi cunoscut o baladă românească identică cu același L i t e a n.

Iată acuma subiectul după redacțiunea cea serbă. Împăratul Ștefan vrea să-și ia nevastă din străinătate pe fiica regelui catolic din Ledian. Regele din Ledian primește încuscrirea, dar impune nește mari dificultăți pe cari împăratul Ștefan el însuși sau trimisul său să le poată birui, cea dentîi condițiune fiind de a sări peste trei cai sau de a sări călare peste *porți*, iar cea din urmă de a recunoaște pe domnița dintre mai multe fete deopotrivă toate la chip și la vrîstă. Acesta este fondul, care întocmai așa se întîmplă în balada românească intitulată *Bogdan*, publicată de Alexandri în două variante. După una mirele este fiul lui

„Ștefan-vodă cel vestit
Domnul cel nebiruit..."

după cealaltă este fiul lui

„Lăpușneanul cel cumplit,
Stă pe scaun poleit..."

dar în ambele variante tatăl fetei este același

„...L i t e a n bogat
Și de lege lepădat..."

Urmează textual:

„Nuntașii încăleca,
Cu Bogdan vesel pleca;
Ei pleca pe la Sînpetru
Ș-ajungea pe la Sînmetru
La L i t e a n u l cel bogat
Și de lege lepădat.
Iar L i t e a n u l de-i vedea,
Poarta curții închidea,
Cu lanțuguri o lega
Și din gură-așa striga:
«Care este mirele,
Mirele, ginerele,
Sară el zidurile

Să deschidă porțile!»
Cît Bogdan îl auzea,
Desîrg mi se răpezea,
Calul își înfierbînta
Ș-un răpez voinic îi da:
Calul rîndunel zbura
Și în curte că era!
Iar în curte cum sărea,
Bogdan timpul nu perdea,
Poarta curții deschidea,
Și nuntașii toți întra.
L i t e a n u l că se mira
Și musteața-și răsucea
Și din gură iar zicea:
«Care este mirele,
Mirele, ginerele,
Sară el teancurile
Să-și ia postavurile».
Cît Bogdan îl auzea,
Calul iar își răpezea,
Peste teancuri el zbura,
Apoi le desfășura,
Și le da pe la nuntași
Cari în lupte sînt fruntași.
Cum era și nuntașul
Așa-i da și postavul:
De era el năltișor,
Îi da postav roșior
Să fie strălucitor;
De era el medior,
Îi da postav gălbior
Ca să-l prinză binișor;
De era el mititel,
Îi da postav albăstrel,
Ca să se mîndrească-n el!
L i t e a n u l se bucura,
El în casă că întra,
Lui Bogdan că-i arăta
Trei copile tot de-un stat,
Tot de-un chip asemănat,
Albe gingașe tustrele
Ca trei flori de viorele.
Domnul tînăr le privea
Cu ochi dulci care steclea,
Iar L i t e a n u l mi-i zicea:
«Care este mirele,
Mirele, ginerele,
Cunoască-și el mireasa,
Cunună-se cu dînsa!»
Bogdan mintea nu-și perdea,
Inel din deget scotea,
Pe covor îl arunca

Și din gură-i cuvinta:
«Care-mi este mireasa
Să mă iubesc cu dînsa,
Culeagă-mi ea inelul,
Inelul cu degetul,
Căci am sabie-nsetată
Ce dorește cap de fată».
Din trei două nici mișca
Iar mireasă se pleca,
Pe covor îngenunchea,
Ca o floare se-ndoia,
Și inelul culegea
Și-n degețel și-l punea.
Ochii mirelui steclea,
Inima-i se-nveselea,
El mireasa-și ridica,
Pe ochi dulce-o săruta
Și pe brațe mi-o purta
Și-n rădvan că o punea,
Și spre țară purcedea.
După ei încă venea
Car mare cu druscele
Grădina cu florile,
Și o sută de nuntași
Toți aleși din tăbărași,
Ei pleca pe la Sinpetru
Ș-ajungea pe la Sinmetru,
Și pe loc cît ajungea
Mîndră nuntă că făcea,
Veștile că se ducea
La vecini și-n depărtări
Peste nouă țări și mări!"

E foarte surprinzător că nemînea dintre filologii slavi n-a văzut încă absoluta identitate de fond între redacțiunea serbă și cea românească. Același fond a fost însă urmărit deja în nește variante ale redacțiunii bulgare. Mai întîi, balada bulgară poporană cea intitulată „Vălko" în colecțiunea lui Bezsonow, unde eroul pețește pe o fată de împărat de o altă religiune, adecă „de lege lepădat", și se supune la condițiunile cele finale, dar despre L e d i a n nu se vorbește acolo. Acest oraș ne reapare într-o altă baladă bulgară, de asemenea necunoscută d-lui Novakovič, anume intitulată: *Regele Smeletin și împăratul Constantin*, unde ni se spune că împăratul Constantin își caută pentru fiul său „Zmeul" (Orucnun) o mireasă fiică a regelui Smeletin din orașul Ledian.

Dintre români, este nu mai puțin foarte surprinzător că acea absolută identitate de fond a scăpat din vederea d-lui G. Dem. Teodorescu în excelenta sa ediție a poeziilor noastre poporane, unde în genere îi place a cita paralelurile serbe și unde a grupat mai multe variante românești afară de cele două din Alexandri, și anume:

1. Varianta bănățenească *Coconul Răducan și Iancu Sibincanul* în colecțiunea d-lui Marienescu, cea mai slabă din toate.

2. Varianta dobrogeană *Saca Letinul*, reprodusă în călătoria d-lui Teodor Burada.

3 — 4. Două variante muntenești, culese de însuși d. Teodorescu: *Nunul mare* și *Nunta lui Iancu-codă*.

În variantele nr. 2—4 L i t e a n u l se preface în sinonimul L e t i n:

„Pe fata L e t i n u l u i
Pe fata hainului,
Săvai L e t i n u l bogat
Și de lege lepădat...“

sau

„Săvai L e t i n u l bogat,
Săvai cinele spurcat
Și de lege lepădat
Și-n cruce nebotezat...“

În varianta bănățenească: „colo-n țara L i t ă n e a s c ă“.

Pe poporanul L e t i n d. Teodorescu îl explică foarte corect prin „un unit, un ortodox trecut la catolicism“, ceea ce însemnează și L i t e a n. Același sens și totodată o mare asemănare fonetică între L e t i n și L i t e a n au făcut că în variantele românești aceste cuvinte, deși etimologicește diferite, totuși figurează într-un mod indiferent, cînd unul, cînd celalalt, nicăiri amîndouă la un loc. În redacțiunea sud-slavică e altceva. Neexistînd serbește și bulgărește o sinonimitate între L i t e a n și L e t i n, ambii termeni acolo nu se identifică, dar se amplifică unul prin altul: „Ledian-grad Latinski“, literalmente: „orașul lătinesc al lui Litean“. Este rezultatul contactului viu între nuntașii români și între nuntașii slavi la 1274 față cu persoana lui L i t e a n-v o d ă, despre care românii au lămurit serbilor catolicismul voievodului oltenesc, și atunci serbii au căpătat două noțiuni: L i t e a n și L e t i n, pe *cînd* la români sinonimii L i t e a n și L e t i n formau o singură noțiune. Nici românii n-au imitat o baladă serbă gata, nici serbii n-au imitat pe cea gata românească, ci unul și același eveniment a fost văzut și apoi cîntat de români și de serbi îndeosebi, reprezintînd unul și același fond pe două căi neatîrnate, dentîi chiar în secolul XIII, în urmă cu modificări ulterioare.

Varianturile cele grupate de d. Teodorescu ne permit a clasifica, sub raportul fondului celui primitiv, pe de o parte punctele cele esențiale, iar pe de alta pe cele înlăturabile.

Puncturi esențiale din secolul XIII:

a) După toate variantele mirele nu trăiește în aceeași țară cu socrul, ducînd pe mireasa într-o regiune depărtată:

„Ei pleca pe la Sînpetru
Și-ajungea pe la Sînmetru“

adecă o distanță de la iuniu pînă la octobre.

b) După toate variantele socrul este un papistaș, L i t e a n sau L e t i n, și totodată foarte avut.

c) După toate variantele mirele sau nuntașul cel de căpetenie este un mare călăreț, izbutind a învinge orice greutate:

„Bine vorba nu sfîrșea,
Bidiviu-și repezea...“

d) În fine, după toate variantele mirele sau nuntașul cel de căpetenie recunoaște pe mireasa dintre mai multe fete.

Puncturi înlăturabile posterioare secolului XIII:

a) Numele ginerelui: Bogdan, cuconul Răducan, Bădislav...

b) Numele nunului: Mihnea-vodă la unii, Iancu-vodă la alții, pe aiurea Iancu-vodă e mirele, în unele variante mirele luptîndu-se el însuși, în altele luptîndu-se numai nunul, pe cînd mirele

„..... amuțea
Și din umeri că-nălța,
Înălța umerele
Ca șoimul aripele
Cînd îl bat paserile
Toate-n toate părțile;
Iar nașu-său de-l vedea,
El din gură ce-i zicea..."

c) În unele variante se menționează tatăl sau muma ginerelui: Ștefan-vodă, Lăpușneanu, cocoana Zinca...

Numai cele patru puncturi esențiale se găsesc de asemenea în redacțiunea serbă; aproape tot așa și la bulgari.

Printr-o comparațiune fundamentală nu e greu de a constata două prototipuri, independente unul de altul dar întemeiate ambele deopotrivă pe aceeași întîmplare epică sau poetizată: un prototip românesc, cu tatăl fetei catolic numit L i t e a n și un prototip serbo-bulgar, cu tatăl fetei de rege din orașul catolic numit L i t e a n; iar mai departe în prototipul serbo-bulgar se mai poate deosebi originalul serbesc cel cu numele „Ștefan" și imitațiunea bulgară cea cu introducerea altor personaje. În scurt

căsătoria fiicei lui Litean-vodă

redacțiunea română — redacțiunea serbă — redacțiunea bulgară

Să mai adaog că în redacțiunea română subiectul e foarte simplu, lipsind cu desăvîrșire mențiunea diferiților petitori, cari figurează la serbi și la bulgari, complicînd peripețiile acțiunii. Înlăturîndu-se redacțiunea cea bulgărească, de vreme ce ea este învederat secundară, să alăturăm acuma numai celelalte două redacțiuni, cea românească și cea serbească.

Fiind în joc încuscrirea unui principe serbesc cu un principe românesc pe pămîntul românesc, nu pe cel serbesc, urmează de la sine că elementul românesc, din cauza localității, trebui să cîntărească mult chiar în redacțiunea cea serbească, pe cînd iarăși din cauza localității elementul străin în redacțiunea românească poate să se întunece. În adevăr, în balada românească nu se zărește nemica special serbesc. În balada cea serbească, din contra, ne izbesc din capul locului patru sau cinci particularități curat românești:

1. L e d i a n - g r a d = orașul lui L i t e a n.

2. Din partea miresei un erou numit B a l a c i̯ k o, deminutiv din B ă l a c i u, nume eminamente românesc.

3. Intercalarea voievodului românesc Radul.

4. Jocuri nupțiale ecuestre, proprii românilor.

5. Recunoașterea miresei.

Primele două puncturi, foarte interesante, le voi dezbate aparte în următoarele paragrafuri, studiind de astă dată numai celelalte trei puncturi.

Unul din obiceiele cele mai vechi la români înainte de nuntă era o întrecere de cai: „equorum certamen et praemium", pe care-l descrie Cantemir. La serbi, această datină nu există, deși slavii, ca și diferite alte popoare moderne și antice, cunosc vreun fel de luptă simbolică pentru obținerea mirelui nevestei, nu însă anume alergarea cailor. Acest obicei curat românesc trebuia să fi fost o splendoare deosebită la răstrăbunele nunți domnești, astfel că Litean-vodă, a căruia bogăție o înregistrează pînă și diploma regelui Ladislau Cumanul la 1285, ca și balada cea românească despre „Liteanul c e l b o g a t", cată să fi uimit pe serbi prin acele jocuri ecuestre. Între altele, reprezentantul mirelui a sărit călare peste trei cai înșeuați, pe fiecare șea fiind înfiptă cîte o sabie cu vîrful în sus:

„Ето царе, под Ледјаном градом
На ливаде три конја витеза
Под седлима и под ратовима,
И на њима три пламена мача,
Врхови им небу окренути;
Да прескочиш три конја витеза:
Ако ли их прескочити не тјеш.
Не тјеш изитј, не извест' дјевојке..."

Un alt obicei de nuntă străvechi la români este recunoașterea miresei de către pețitorii mirelui. Părinții prelungesc în tot felul ascunderea fetei prin diferite travestiri. E mai ales caracteristic aci deznodămîntul că pețitorii nu pot dobîndi pe mireasa pînă ce nu recurg la amenințări și la arme: „tandem ubi v i m e t a r m a m i n i t a n t u r p r o c i, parentes filiam educunt", zice Cantemir. În balada serbească luptătorul Miloș scoate sabia:

„Тад извади мача зеленога,
На говори трима дјевојкама...„

în balada românească:

„Care-mi este mireasa
Să mă iubesc cu dînsa,
Culeagă-mi ea inelul,
Inelul cu degetul,
Căci a m s a b i e - n s e t a t ă
C e d o r e ș t e c a p d e f a t ă..."

sau în una din cele două variante muntenești:

„Bine vorba nu sfîrșea,
S p a t a d i n t e a c ă t r ă g e a,
În mînă că și-o lua,
Către fete se ducea..."

În vechea nuntă românească, chiar după ce pețitorii biruiesc toate greutățile și reușesc a recunoaște pe mireasa, îi mai așteaptă acum o nouă luptă, un adevărat simulacru de război, cel mai specific românesc: rudele miresei pregătesc pețitorilor o cursă, îi prind în drum, îi leagă cot la

cot și-i aduc robi sub pază. Iată textul din Cantemir: „ Die dominica ad accersendam sponsam, omnes sponsi consanguinei et affines congregantur, legatosque praemittunt, sponsi adventum nunciaturos. His insidias in via struunt ad sponsam convocati, eosque, antequam ad illius aedes pervenerint, intercipere student, ut caveant, legati celerrimis uti solent equis. Si autem capti fuerint, inter inferioris conditionis homines stricte et inclementer ligantur, inversiquo equo imponuntur, inter nobiliores autem a sponsae patronis septi quasi sub custodia ad illius usque domum ducuntur. Eo cum pervenerint, interrogati, quid sibi vellent, respondent, se missos esse ad bellum indicendum, militem autem expugnandae arci sufficientem statim adfuturum..."

Prin acest război, „bellum indicendum", se încheie balada serbească. Serbii, cei trei sute de peținători, iau mireasa și pleacă, ducînd-o la mirele. Atunci tatăl fetei, adecă Litean-vodă, trămite după dînșii pe furiș șease sute de L e t i n i, шест стотин' Латинских катана, ca să atace pe serbi și să răpească pe mireasa:

Отидоше китìени сватови,
Одведоше лијепу дјевојку,
Оста Милош у гори зеленој
И са њиме три стотине Друга.
Кад одоше свати из Ледјана,
Кралј дозива Балачка војводу:
О Балачко, моја вјерна слуго!
Можеш ли се у се поуздати,
Да раштјераш цареве сватове
И да отмеш Роскапду дјевојку?"

Urmează drept final un teribil duel între serbul Miloș și românul Bălaciu.

Într-o variantă muntenească a redacțiunii românești, nu tatăl fetei pîndește pe peținători, ci nunul mirelui izbutește a prinde în cursă pe rudele miresei, îi îmbată și:

„Dacă-i, măre, îmbăta,
Călușeii le prindea,
Coame, coade le tăia,
Gurile le proțăpea,
Urechile ciumpăvea,
P e L e t i n i apoi lua,
Cu zarpale mi-i gătea,
Sus pe cai mi-i așeza...
Spate-n spate mi-i punea..."

„punea spate-n spate pe cai", „inversi equo", după expresiunea lui Cantemir. Pe cînd însă în balada serbească concluziunea e foarte serioasă, ba chiar sîngeroasă, căci pentru serbi nu era un simplu obicei cunoscut de nuntă ca la români, balada românească din contra se termină printr-o glumă:

„Cînd Letinul și-i vedea,
Din guriță cuvînta:
Cine-o mai face ca mine,
Ca mine să pațe-n lume;
Cin' s-o pune c-un nun mare

La luptă de rămăşeală,
Face o mare greşeală.
Eu am făcut-o cu vîrf,
El cu vîrf şi îndesat,
Mai pe jos de m-a lăsat..."

Este învederat că balada serbească descrie o nuntă curat românească:

„În palatele domneşti
Unde nunta se făcea
Cum e domnilor legea,
Şi legea şi datina..."

Afară de aceste obiceiuri nupţiale româneşti, cu totul neslavice, cel puţin străine slavilor transdanubiani, balada serbească mai cuprinde apoi o indicaţiune directă la România. Miloş, principalul luptător în balada serbească, travestit în haine bulgăreşti, însoţeşte pe peţitori. Nerecunoscîndu-l, aceştiia nu pot a nu se mira de tovărăşia lui şi cată să-l întrebe: de unde vine şi cu ce rost călătoreşte cu dînşii la oraşul lui Litean? Miloş, pe care-l învăţaseră mai denainte fraţii săi, răspunde că este din România „din Ţara Negrilor-români", unde servise „domnului Radu-vodă":

„Кад, Милошу, достигнеш сватове,
Питатје те, тко си и откуд си;,
Ти се кажи земље Каравлашке:
Служио сам бега Радул-бега..."

Un asemenea răspuns n-ar avea nici un sens dacă drumul ducea pe peţitori din Serbia la Polonia sau pe aiuri departe de Bulgaria. Întrucît însă mireasa era româncă, fiica unui voievod oltenesc pururea aliat cu bulgarii, răspunsul este tot ce e mai potrivit. În această baladă numele „Radu-vodă din Ţara Negrilor români", un domn românesc Radu Negrul, poate să fie o intercalaţiune posterioară, fie din secolul XIV, fie mai tîrziu din secolul XV, relativ la alţi Basarabi cu numele Radu; e cu putinţă totuşi nu mai puţin ca să fie chiar din epoca evenimentului, deoarăce tocmai aşa se numea predecesorul lui Litean-vodă: Radu Negrul cel de la 1232 al răşinărenilor.

În sfîrşit, balada serbească ne destăinuieşte numele de botez al lui Litean-vodă, pe care nu ni-l spune balada românească, mulţumindu-se cu supranumele cel poporan Liteanul, după cum se mulţumeşte ea şi cu „Lăpuşneanul" fără „Alexandru". Strămutînd supranumele Litean „papistaş" asupra oraşului, balada serbească ne arată că principele se chema din botez Mihail:

„У Ледјану граду Латинскоме
У латинског кралја Мијаила..."

(În Ledian, oraşul cel catolic, la regele catolic Mihail).

Acest nume Mihail se repetă mereu în baladă:

„Моме тасту, краљу Мијаило...
Пријателју Мијаило краљу...
Тада рече Мијаило краљу...
Што говори краљу Мијаило...
Добро зборн краљу Мијаило..."

Într-o variantă bulgară Litean-vodă poartă numele Smeletin, „Смелетин“ care ar putea să fie o fuziune etimologico-poporană din ambele numi: M i u - L e t i n:

„Да ми поидиш во Легьена града
Таму има крала Смелетина...“

Un nume personal *Smeletin* nu se află în onomastica bulgară, nici în calendarul slavic în genere. Dacă nu e o transformațiune din M i u - L e t i n, atunci bulgarii n-au făcut altceva decît a aplica socrului numele ginerelui M i l u t i n, ceea ce mi se pare a fi mai probabil: *Smeletin* = *Smilutin*. În ambele cazuri inițialul *S* este protetic, adăogîndu-se pentru ca numele cel neobicinuit să se apropie de termenul bulgăresc смил: un fel de floare de cîmp. Să ne mai aducem aminte că un împărat bulgăresc se chema S m i l e ț, tocmai contimpuran cu Litean și cu Milutin.

M i h a i l, ca nume de botez al lui Litean-vodă, răspîndește o lumină cu totul neașteptată asupra unei probleme nedescurcate pînă acum din cronica muntenească: Mihail Basarabă urmînd pe tron după Radu Negrul.

§ 30. Nedeia-cetate și Vermeghia

Bibliografia: *Originile Craiovei*, p. 52 sqq. — *Românii bănățeni*, p. 26 sq. — *Arhiva istorică* III, p. 155 sq. — Fotino, Ἱστορία, t. II, p. 8, t. III, p. 299; cfr. Bauer, *Mémoires*, p. 206. — Гласник друштва српске словесности, t. V, p. 66 sq., t. XXI, p. 245. — Mauro Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, in-f., p. 251, 255. — Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae, 1858, in-8, p. 54 sqq. — Weselofsky, Гадъскания въ области духовныхъ стиховъ, în Записки Академии Наукъ, nr. 3 (Peterb., 1880), p. 90. — Idem, Христіанская легенда, în Журналъ Мин. Просвѣщения, t. CLXXXIX (1877), p. 130. — G.D. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, 1885, in-8, p. 653—58; cfr. p. 639, *nota*. — Ispirescu, *Fiul vînătorului*, în *Col. l. Traian*, 1876, p. 86—7. — Marienescu, *Balade*, Viena, 1867, in-16, t. II, p. 68—74. — T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, in-16, p. 211—217. — (M. Drăghicescu), *Dunărea de la Orșova la Mare*, Galați, s.a., in-4, p. 51—2. — Karadžić, *op. cit.*, t. II, p. 2, 132 sq. — Verković, Народне песме Македонски Бугара, Belgrad, 1860, in-8, t. I, p. 229 sq., 293. — Miladinovtzi, *op. cit.*, p. 26 sq., 117 sq., 395. — Сборник (Пѣсни), t. II, p. 100, t. IX, p. 81, t. XIII, p. 104. — Heyd, *Le colonie commerciali degli Italiani in Oriente*, Venezia, 1868, in-16, t. II, p. 5 sqq.; cfr. Tafel, *Symbolae criticae ad geographiam Byzantinam*, München, 1849, t. I, p. 7 sqq. — I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești*, București, 1891, in-4, p. 185. — Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice*, București, 1885, in-8, p. 37. — Șăineanu, *Basmele române*, București, 1895, in-8, p. 331. — *Condica sfintei mănăstiri Sadova*, 1793, in-f., ms. în Arhiva Statului din București, f. 36 sqq. — Du Cange, *Glossarium Latinitatis*, ed. Carpenterii, t. IV, ad voc. *Nundinae*. — *Pravila lui Vasile-vodă Lupul*, Iași, 1646, in-f, p. 127. — G. Iannescu, *Studii de geografie militară*, București, 1894, in-8, p. 206, 215. — Karamzin, *op. cit.*, IV, nota 387. — Mutinelli, *Del commercio dei Veneziani*, Venezia, 1835, in-8, p. 73-5. — Sagredo, *Arti edificative in Venezia*, Venezia, 1856, in-8, *passim*. — Boerio, *Dizionario del dialetto Veneziano* etc.

După fîntîne istorice pozitive, în secolii XIII și XIV se contractară numai două încuscriri domnești între Serbia și România: căsătoria regelui Ștefan Milutin cu fiica „domnului României" pe la 1274 după bizantinul Nicefor Gregoras, și căsătoria regelui Vucașin pe la 1370 cu o fiică a lui Alexandru Basarabă după mărturia autentică a unei bule papale. Prin urmare, întrucît se atinge de acei doi secoli, XIII și XIV, orice cronică serbească mai nouă va vorbi despre încuscrirea unui voievod românesc cu vreun principe serbesc numit Ștefan, nu poate să fie în realitate altcineva decît Milutin. Iată dară un criteriu necontestabil.

Am spus deja o dată (§ 29) că la serbi toți regii și împărații din dinastia lui Nemania purtaseră unul după altul același nume de Ștefan. De aceea nu numai literatura poporană, dar și cronicele serbești sînt expuse a confunda pe acei mulți Ștefani. Să iau aci ca cel dentîi specimen pe învățatul raguzan Mauro Orbini de pe la 1600. El însuși știa foarte bine că: „tutti i Rè di Servia, che furono di casa Nemagna, si chiamarono Stefano"; ș-apoi cu vreo două foi mai jos, uitînd de a se feri de un qui-pro-quo, el însuși aplică pasagiul din Nicefor Gregoras la Ștefan Uroș cel Orb, fiul lui Ștefan Milutin: „La sua prima moglie fù figliuola del Principe di Valachia, laquale dopò essere stata congionta seco in matrimonio etc." și citează lămurit: „come dice Niceforo Gregora." Să se calculeze matematicește absurditatea aserțiunii. Ștefan Milutin a murit la 1321. La 1321 se urcă pe tron fiul său Ștefan Uroș cel Orb. Căsătoria în cestiune cu fiica domnului românesc se află nu numai la Gregoras, dar se confirmă și de George Pachymeres. Acest George Pachymeres a murit între anii 1308—1310, cel puțin zece ani înainte de urcarea pe tron a lui Ștefan Uroș cel Orb. Astfel George Pachymeres moare, și apoi peste zece ani după moarte scrie despre căsătoria regelui serbesc cu „la figliuola del Principe di Valachia".

Ceea ce mărește confuziunea este că Milutin în crisoavele sale își dă totdauna numele duplu de Ștefan-Uroș: Стефань Оурошь. Întocmai așa se subscriu amîndoi, tatăl său și fiul său cel orb: Стефань Урошь. În urmă strănepotul lui Milutin, fiul lui Ștefan Dușan, se iscălește iarăși: Стефань Урошь. În acest chip patru din aceeași dinastie sînt nu numai Ștefani, dar și Uroși totodată, așa că faptele lui Milutin, fără ca să mai vorbim de tată-său, se pot foarte lesne atribui fiului și strănepotului, ceea ce s-a și întîmplat, ba încă eu însumi mă zăpăcisem oarecînd. O astfel de zăpăceală a orișicui în cursul studiilor istorice se aseamănă cu un fenomen obicinuit în călătoria cu drumul de fer: cînd ședzi într-un tren care stă pe loc la o gară, de unde pleacă alăturea un alt tren, ți se pare cu siguranță că s-a mișcat nu celalalt, ci chiar trenul tău, măcar că în realitate el rămîne nemișcat, și nu te poți dumeri altfel decît uitîndu-te împregiur la obiectele cele nemișcătoare din gară. Cînd istoricului i se întîmplă o asemenea nevinovată greșeală de a lua un ceva drept un altceva, cată să-și fixeze atențiunea asupra *împregiurimilor*, iar dacă cumva împregiurimi nu sînt sau nu le bagi de samă, atunci vrînd-nevrînd înșelat vei stărui într-o părere minciunoasă.

Am văzut că Mauro Orbini înlocuia pe Milutin prin Ștefan Uroș cel Orb, adecă prin „regele de la Decian", după cum îl supranumesc ser-
 bii.

Și mai explicit se exprimă în același mod o cronică sîrbească din secolul XVII:

«Басараба воєвода дарова дащери своеи и зету Стефану кралю дечанскомъ частъ державе своеа каравляшку Кралѣво и граде сеи ѡдъ текущагѡ Дунава до Ѡлту и до планинскїа гори.“

Adică: „Basarabă-vodă a dăruit fiicei sale și ginerelui său Ștefan regelui dela Decian o parte craioveană a voievodatului negru-românesc, atît orașul precum și litoralul dunărean de la Olt pînă la munte“.

O altă cronică sîrbească nu mai veche vorbește despre Ștefan Dușan:

«И воевалъ на Угровлахїю и ѡт них вза некаа мѣста, ѡбаче потомъ возвратилъ на миру, егда Басараба дъщерь ѡбручилъ за сина своего младаго Уроша».

Adică: „Avusese și un război cu Ungrovlachia și apucase de la ea nește locuri, pe cari însă le-a înapoiat la încheiarea păcii, cînd s-a logodit fiica lui Basarabă cu fiul său tînărul Uroș“.

Întrucît criteriul cel necontestabil de mai sus, pînă a nu i se opune vreo nouă fîntînă istorică pozitivă, ne asigură că acele pasage și altele analoage se rapoartă toate la regele Ștefan Milutin, nu la vreun alt Ștefan, prin urmare și nu la alt Basarabă decît anume la Litean-vodă, rezultă că cele două cronice sîrbești pot fi interesante dintr-un singur punct de vedere: în acele cronice oricîte amănunte nu se află la Nicefor Gregoras, ele trebuie să fie luate din vreun izvor necunoscut dintr-o epocă nedefinită, fie un text, fie o tradițiune. Atari amănunte interesante sînt:

1. A fost un război între sîrbi și români înainte de încuscrirea domnească.

2. Scena întîmplării s-a petrecut în județele Dolj și Romanați, de la Dunăre prin Craiova pînă la Olt și pînă la munții Gorjului.

Ambele aceste amănunte coincidă cu balada cea sîrbească din paragraful precedinte: lupta cea epică de acolo a socrului contra petitorilor, mai ales concluziunea despre duelul între sîrbul Miloș și între românul Bălaciu, s-a transformat într-un mare război închipuit; iar orașul Ledian al regelui Mihail trebui căutat undeva în regiunea Craiovei. Fondul dară e curat tradițional, dar foarte important devine el prin critica istorică.

Basarabă cel de la 1241, Radu-vodă Negru al rășinărenilor, într-un mod documental ne apare pogorîndu-se de la nord, din regiunea Amlașului și de la hotarele Făgărașului. Tot așa pe Radu -vodă Negru îl vedem și-n cronica muntenească. În aceeași cronică muntenească ne întîmpină imediat un Mihail-vodă, despre care se zice că fusese mai întîi ban al Craiovei, adecă un Basarabă nu de la nord, nu un kinez din Vîlcea, ci de la sud, un kinez din Dolj. Ei bine, după istoria cea legendară a sîrbilor încuscrirea regelui Milutin cu un Basarabă numit „Mihail“ are loc tocmai în Dolj, și tocmai Mihail era numele cel de botez al domnului românesc Litean-vodă. În scurt, datele tradiționale ale românilor fiind pe deplin conforme cu datele tradiționale ale sîrbilor, cele două curenturi tradiționale independente ar constitui un fapt istoric verificat, chiar de nu i-ar veni în ajutor alte considerațiuni concordante.

Dacă n-ar fi acel „Mihail-vodă Liteanul“ dintre anii 1246—1278, ar trebui să admitem că cronicarul muntenesc a strămutat după Radu Negrul pe singurul alt „Mihail“ din întreaga serie a vechilor Basarabi, adecă pe fiul lui Mircea cel Mare numit de asemenea Mihail-vodă, care după moartea lui tată-său domni abia un an la 1418. O ipoteză atît de forțată, atît de puțin verisimilă din cauza unei domnii prea efemere și a unei sărituri peste un secol și jumătate, se înlătură acuma de la sineși. În cronica muntenească se justifică astfel cu desăvîrșire succesiunea unui Mihail-vodă după un Radu-vodă Negru, negreșit numai ca nomenclatură, nu ca ordinea pragmatică. De altmintrea însăși cronologia se apropie și chiar se identifică în genialul calcul al lui Fotino, unde așează pe acel Mihail-vodă al cronicei între 1264—1283, dintre cari între 1264—1278 a domnit în adevăr Mihail-vodă Liteanul cel istoric. De ar fi putut să cunoască izvoarele documentale ungurești, Fotino ar fi brodit de demult a reconstitui veritatea întreagă.

Reședința lui Litean-vodă, a lui „Mihail“ din balada cea serbească, era dară în Dolj. Acolo acel „Mihail“ cerea pe prima linie de la ginerele său ca să-și arate vitejia sărind peste mai mulți cai:

„Да прескочиш три коња...“

Este foarte interesant tocmai la doljeni proverbialul M i h a i s ă r i n d p e s t e m a i m u l ț i c a i într-un cîntec poporan aplicat mai tîrziu la Mihaiu Viteazul, dar a căruia origine trebui să fie cu mult mai veche:

„Auzit-ați d-un Mihai
Ce s a r e p e ș e a p t e c a i...“

Alăturarea acestei locuțiuni oltenești cu textul baladei serbești, o locuțiune care nu se explică de loc în privința lui Mihaiu Viteazul, nu poate să fie trecută cu vederea. A nu se trece totodată cu vederea că imaginea cea iperbolică a săririi peste mai mulți cai este românească, străină serbilor.

Reședința dară a lui Litean-vodă era în Dolj. Totuși ea nu este Craiova, deși Craiova exista deja mai denainte de epoca trecerii cumanilor pe la 1235, cînd conăcise pe acolo regele Iona și cînd Litean-vodă era un simplu kinez. Pe de o parte, tocma de pe atunci din cauza cumanilor el trebuia să fi avut o altă reședință, desigur nu la Craiova, probabil nici în direcțiunea de acolo spre Vadul Cumanilor, ci mai spre răsărit; pe de altă parte, mai cu deosebire, orașul L e d i a n cel din poezia epică a serbilor și a bulgarilor nu se potrivește cu Craiova, care se află departe de Dunăre, pe cînd acel L e d i a n avea a face cu navigațiunea, ba și variantele baladei celei românești indică o pozițiune dunăreană.

Mă opresc mai întîi asupra texturilor poporane sud-slavice relative la L e d i a n sau L e g h e n. Prototipul acestor forme este învederat românul L i t e a n, de unde d-a dreptul serbul L e d i a n, Ледјан, apoi prin serbi bulgarul L e g h e n, Леген. Voi urmări mai jos înrîurirea fonetică a tranziționii românului *t* în serbul дј, care nu este normal, de vreme ce ar trebui тј. Acuma texturile.

În balada serbească cea fundamentală nu este un oraș deschis, ci o cetate, „a l b u l Ledian“:

„Да ми идјеш бијелу Ледјану“

avînd porți închise:

„Ал' Ледјанска брата затворена"

și turnuri înalte:

„Под највишу кулу у Ледјану..."

dominînd o cîmpie:

„Па он оде у поље Ледјанско..."

În balada bulgărească cea cu regele Smeletin, este un mare oraș maritim sau în apropiare de mare:

„Си преплива она Сино море
Ми испадна пот Легьена града"

avînd palaturi:

„Ми лъснжжхж Легьенски сарап..."

Un cîntec bulgăresc, cules de frații Miladinovtzi, ne spune că: „de la mare pînă la Dunăre sînt șeaptezeci și șeapte orașe, dintre cari însă nici unul nu e mai mare decît Ledianul:

„Колку имат от море до Дунав.
Седумдесет и седум градо'и,
От Легена поголем град немат..."

unde e foarte instructivă mențiunea Dunării, care nu înseamnă altceva decît 77 orașe dunărene în sus de la revărsare în Marea Neagră, iar între ele strălucind orașul lui Litean.

Dar caracteristica sud-slavică cea mai comună a Ledianului este aceea de a fi un cuib de eretici, de răi creștini, de l e t i n i.

Unul din motivele epice cele mai răspîndite la serbi și la bulgari este așa-numita împărțire a pămîntului între sfinți. Voi semnala mai întîi redacțiunea cea bulgară. În varianta din colecțiunea fraților Miladinovtzi, Fecioara Maria și Maria Magdalena denunță sfîntului Ilie pe creștinii cei din Ledian, cari nu serbează vinerea și duminica:

„Ние бѣхме по земя Легенска,
Бог да биет Легенски християни
Не сѣ знаит постаро, помладо,
Не си слават свѣтци от година,
Не си джржат Петка и Неделя..."

unde l e t i n i i de acolo nu sînt numiți păgîni, ci creștini, християни, dar călcători de obiceiele bisericești. O altă variantă bulgară, culeasă de Verković în Macedonia, înlocuiește Ledianul prin România sau „Negrii-români" și revarsă asupra lor cele mai cumplite blăsteme, rugînd pe Dumnezeu „ca să-i șteargă de pe pămînt, trimițîndu-le trei ani de ciumă":

„Јој ты Боже, мили Боже!
Ја пустни ми в'рла чума
Да сотрiим тие Каравласи
Та си пустна в'рла чума,
Та их была три години..."

În loc de „Ledian = România“ din redacțiunea cea bulgărească, în cea serbească ne întîmpină pe de o parte „blăstămata I n d i e“:

„Кад ја идем из земље Индије
Из Индије из земље проклете?
У Индије тешко безаконје
Не поштује младји старијега
Не слушају дјеца родитеља...“

unde acea I n d e i a nu e decît o formă metatetică din românul N e d e i a, la care voi trece mai jos îndată, iar pe de altă parte, „blăstămatul oraș T r o i a n“:

„Дадоше јој проклетог Тројана,
У коме се безаконје ради...“

acel „Troian“ al slavilor meridionali, a căruia origine românească eu am demonstrat-o în studiul meu despre Banat.

Rezumînd dară tradițiunea serbo-bulgară, poziținea cea mai probabilă a orașului L e d i a n este undeva în România un port comercial lîngă Dunăre, acolo pînă unde pluteau corăbiile din Marea Neagră și unde era răspîndit catolicismul.

Marele nostru culegător de basmuri Petre Ispirescu, cu atît mai important aci cu cît nu știa de loc carte, auzise în Muntenia — nu la olteni — o poveste întitulată *Fiul vînătorului*, din care trag următorul lung pasagiu:

„— Fiule al vînătorului, mi s-a spus de un oarecine că tu te-ai fi lăudat că poți să aduci *meșteri de la Nedeia-cetate*, să-mi zidești un palat cum nu s-a mai văzut pînă acum, cu oasele astea de fildeș, și să-l învălești cu piele de aspidă ce mi-ai adus.

— Eu, prea mărite împărate, răspunse fiul vînătorului, nici că mi-a trecut prin minte una ca aceasta. Dar cu vrerea lui Dumnezeu crez că voi putea arăta celor pîrîtori ce poate românul cînd voiește și cînd are nădejde în Cel-de-sus. Mîine îți voi aduce răspunsul.

După ce află de la moașă-sa ce trebuie să facă ca să împlinească porunca împărătească, se întoarse a doua zi la împăratul și zise:

— Prea mărite împărate, ca să mă pot închina cu slujba ce mi-ai dat măria-ta, am trebuință de mila măriei-tale.

— Cere și vei avea, răspunse împăratul .

— *Să-mi dai, zise fiul vînătorului, o sută de corăbii cu sare.*

— Să ți se împlinească cererea, porunci împăratul.

Luînd cele o sută de corăbii pline cu sare, fiul vînătorului plecă cu dînsele pe mare.

Acuma nu-i mai părea rău de slujba ce-i dase împăratul. Bucuria lui era fără margini cînd se văzu pe mare, lucru ce nu mai văzuse de cînd îl făcuse mă-sa. Lui îi plăcea prea mult să se uite la corăbiile care mergeau la rînd ca cocorii. Sălta de veselie cînd vedea dimineața că soarele, ieșind din poarta raiului, se îmbăia în mare mai întîi, și apoi își făcea călătoria pe cer...

Și stînd astfel pe gînduri, legănat de valurile apelor, adormea.

Acestea și altele, despre care nici prin gînd nu-i plesnea pînă ce nu călătorise pe mare, îl făcea să se silească a sfîrși slujba cît se poate mai bine.

După o călătorie lungă foarte, ajunse la Nedeia-cetate.

Această cetate era vestită pentru meșterii ei, care învățase meșteșugul de la zîne, și nu putea nimeni să între acolo.

Fiul vînătorului, dacă ajunse, se coborî la uscat și *voi să între în cetate, dară la porți îl opriră ostașii...*"

Acea c e t a t e, ale căriia p o r ț i sînt închise și pînă unde călătoresc c o r ă b i i p e m a r e, fiind un oraș foarte industrial, v e s t i t p e n t r u m e ș t e r i, *Nedeia* din legenda cea românească, nu se deosebește prin fond de legendarul serbo-bulgar *Ledian*. Aci totuși în legenda românească se mai adăogă pe față ceva importantissim, care abia se subînțelege în legenda slavică. Stăpînii cei din Nedeia-cetate căutau de pretutindeni s a r e, sare cu orice preț, luînd sare din țări depărtate și dîndu-le în schimb industrie, mai ales pe m a r i z i d a r i. În veacul de mijloc aceste două amărunte distingeau în specie pe venețiani, numai pe venețiani, despre cari habar n-avea răposatul Ispirescu și asupra cărora eu voi insista mai la vale. A se mai citi la capătul acestui paragraf într-un *nota-bene* pasagiul din Mutinelli despre sarea la venețieni.

În geografie există oare vreundeva o localitate Ledian, care să se potrivească cu datele tradițiunii? Nu. Verković ne spune că în Rumelia, pe un costiș al Rodopului, la depărtare de vro trei ceasuri de la Seres, se găsește un sat numit L e g h e n s k o. Potrivelă topică nu este, iar sub raportul onomastic nu mi se pare a fi altceva decît bulgarul l e g h e n „bassin, cuvette, aiguière", românește l i g h e a n, derivat din turcul l e ï e n cu același sens.

Din contra, românul *Nedeia* este o realitate geografică. În districtul Doljului, în plasa Bălții, chiar lîngă Dunăre, în apropiare de gura Jiului, se află o mare comună rurală *Nedeia*, așezată la o baltă ce-i zice de asemenea *Nedeia*, care comunică cu Dunărea printr-un mic curs de apă numit și el „Gîrla *Nedeilor*". Pentru a se înțelege bine natura acestei poziții, iată o schiță de cartă:

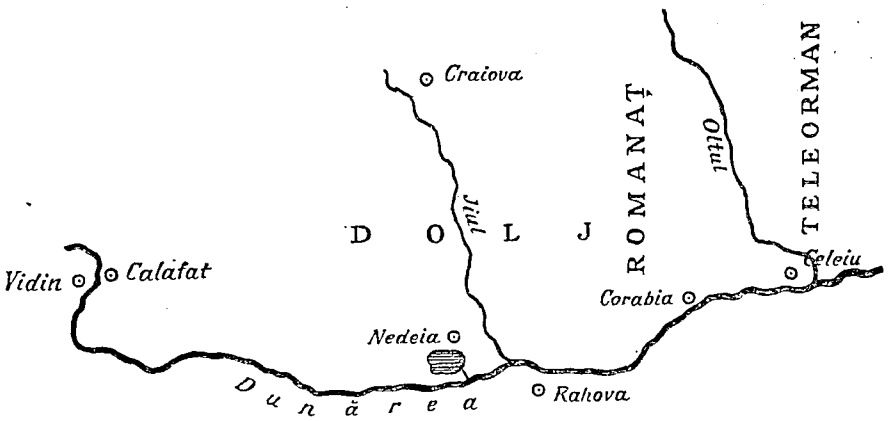

Nedeia dară formează pe Dunăre un punct intermediar între Calafat pe de o parte, între Celei și Corabia pe de alta, nu departe de Rahova din Bulgaria. Trag mai denainte cu tot dinadinsul băgarea de samă asupra celor două puncturi: *Calafat*, *Corabia* și voi reveni apoi mai jos cu un nou capital de observațiuni, din observațiune în observațiune, căci critica istorică trebui să procedă în același mod ca și dobîndirea rezultatelor în științele naturale.

La olteni *nedeie* însemnează b î l c i sau t î r g. Cuvîntul însă în vechime pare a fi fost comun tuturor românilor. Astfel în Moldova, pe la jumătatea secolului XVII, se chema *nedeie* o numeroasă adunare de oameni. Iată un pasagiu foarte precis din Pravila lui Vasile Lupul: „Маи маре сꙋдалмѫ съ кꙗмъ кънидь ва сꙋдꙋи нещние пре алтꙋль ѧ вре ꙋнь лок ка ачела де чнисте, ꙋнде вор ѯи мꙋлци ѡамени стрънши, кꙋмꙋи ѧ мижлокꙋл тръгꙋлꙋи, саꙋ ла вре ѡ недѣе саꙋ ѧ кꙋртѣ домнѣскѫ саꙋ ла врꙋи празникь.“ Acest cuvînt n-are a face cu slavicul недѣлꙗ „duminică“, termen numai bisericesc chiar la slavi și-n care finalul *-lĭa* s-ar fi păstrat la noi ca ș-n „jalea“ din slavicul жалꙗ. Romînul *nedeie* reprezintă perfect prin sens pe latinul n u n d i n a, n u n d i n a e „bîlci, tîrg“, în glosele mediolatine: „nundinae = locus mercati, nundinae = commercia, stationes“. Sub raportul fonetic, *nedeie* = *nudeie*, cu *ne* = *nu* ca în particula cea negativă latină n e = n o n, implică pe un rustic n u n d ì n e a întocmai ca „femeie = femînea“. Fie însă latin sau nelatin, cuvîntul este foarte vechi la români, astăzi aproape despărut din grai, avînd o semnificațiune concretă, necontroversată, care nu se poate aplica decît la o localitate comercială, într-un mod permanent sau periodic — tot una. Iată dară ce este prin origine satul cel dunărean *Nedeia* din Dolj. Nici un alt sat cu acest nume neexistînd absolut nicăiri în întreaga Românie, deci la el și numai la el se rapoartă N e d e i a-c e t a t e cea din basmul muntenesc al lui Ispirescu.

Nu știu nemic despre mărimea sau însemnătatea actuală a Nedeii. Fotino citează această „Νεδέγια“ între cele cinci porturi sau șchele din Dolj. Generalul Bauer o menționează: „Nedéya village avec une église“. În dicționarul lui Frunzescu i se dă peste 1000 de locuitori. În orice caz, de vro doi secoli încoace Nedeia a scăzut, perzînd din ce în ce mai mult rolul ce-l va fi jucat oarecînd mai-nainte, ceea ce se dovedește pe o cale documentală, grație condicei manuscrise a mănăstirii Sadova. Cel mai vechi act este crisovul lui Vlad-vodă din 1530, unde se zice că Nedeia „cu toate hotarăle pe unde au fost hotarăle céle bătrîne“ aparținuse lui „Pîrvul ban al Craiovei“, adeca unui Basarabă de pe la finea secolului XV, a căruia moșie era „prin moștenire“, prin urmare o veche proprietate a Basarabilor din Dolj. Pînă la secolul XVII această moșie o stăpînise mănăstirea Sadova, cînd s-a lăcomit s-o ia Constantin Brîncovan, dîndu-i în schimb alte două moșii. La 1777 s-a născut apoi un proces între călugări și între clucerul Manolache Brîncovean, de unde s-a constatat că Nedeia avusese o întindere foarte mare, astfel că o parte se chema N e d e i a propriu-zisă, iar cealaltă parte, formînd o moșie deosebită, se chema N e d e i ț ă, care această din urmă se învecina cu pămîntul satului Zăvalul, acum destul de departe de Nedeia de astăzi. Tocmai din cauza celor două N e d e i de altădată, gîrla de acolo se numește la plural: a N e d e i l o r.

Locuitorii din *Nedeia* sînt n e d e i a n i. Într-o epocă nedeterminată un număr oarecare dintre dînșii au emigrat, mutîndu-se în munții Moldovei și întemeind acolo un mare sat în districtul Neamțului, numit N e d e i a n i, de unde prin metateză I n d e i a n i, metateză identică cu acea serbească, pe care am văzut-o mai sus. La 1657 acel sat Indeiani = Nedeiani avea o biserică, despre care episcopul Melchisedec a publicat o notiță: „ficiorul popii Gligorii de I n d e i a n i (Индеѧни)...“, afirmînd din greșeală învățatul prelat că: „Indeani este cu greșală scris numele satului“. Astăzi acel sat se numește G h i n d ă o a n i, printr-o

etimologie poporană de la „ghindă", sătenii nemaiînțelegînd numele cel vechi, pe cînd derivațiunea cea istorică este de la N e d e i a din Dolj, singurul sat românesc cu acest nume.

După ce am vădit că satul Nedeia din Dolj, „Nedeia-cetate" din basmuri muntenești, era o vastă străbună proprietate a Basarabilor, putem să trecem la l e t i n i i de acolo.

În secolii XII și XIII, înainte de a cunoaște pe genovezi, românii cunoscuseră mai întîi pe venețiani, ale cărora corăbii, patronate de imperiul bizantin, cutreierau Marea Neagră și nu puteau de acolo să nu viziteze din cînd în cînd Dunărea pînă unde e navigabilă, mai ales dară pînă la Vidin, deci pînă la Calafat. Însuși numele C a l a f a t este un termen italian, care însemnează că corăbiile se opreau aci și se reparau pentru întoarcere: italienește c a l a f a t o, c a l a f a t a r e, la bizantini καλαφάτης. „Calafatul" ne explică „Corabia", prin care trebuiau mai întîi să treacă c o r ă b i i l e cele venețiane, iar la mijloc între Corabia și între Calafat este N e d e i a, „Nundînea", punctul cel mai comercial la revărsarea Jiiului în Dunăre.

Venețianii au fost cei dentîi italieni cu cari d-a lungul Dunării, începînd negreșit din țara Bîrladului, mai cu samă însă în Oltenia cea avută, românii făcuseră cunoștință în veacul de mijloc, de unde rezultă că:

1. Asupra tuturor străinilor s-a generalizat în graiul românesc termenul v e n e t i c, care prin etimologia poporană se leagă în aparență cu noțiunea de „venire", în realitate însă nu este altceva decît numele bizantin al venețianilor: Βενετικός, Βενετικοὶ. Cu sensul românizat, de la noi cuvîntul a trecut la unguri: v e n e d e k „oaspe". E ciudat că pe românul *venetic* și pe maghiarul *venedek* Cihac le trage deopotrivă din turcul *Venediklu* „venețian", necunoscînd de loc bizantinul Βενετικός, pe care l-a scăpat din vedere și Körting, aducînd pe al nostru *venetic* d-a dreptul din latinul clasic *Veneticus*.

2. Fie străbătuți prin Ungaria, fie înaintînd de la Dunăre, venețianii reușiseră în evul mediu a se coloniza chiar pe alocurea în România; și proba cea mai izbitoare despre aceasta este V e n e ț i a cea din Făgăraș, astăzi două mari sate românești: Vineția-de-Sus și Vineția-de-Jos, o localitate veche deja la 1372, cînd Vladislav Basarabă a dăruit-o străbunului Văcărești lor, după cum o voi arăta mai la vale. O familie făgărășeană boierească de acolo (vezi mai sus, § 5) își pune în capul genealogiei pe un venețian tocmai din anul 1185: „Vixit Gregorius primus V e n e t u s Anno Domini 1185", adecă numai vro jumătate de secol înainte de Litean-vodă. Sînt nu mai puțin interesanți venețianii cei de la nordul Olteniei. După o informațiune căpătată de la d. W. Rola-Piekarski, care cu multă rîvnă nu încetează de a studia Gorjul, așa-numiții „aurari" de la Novaci nu pot fi, după convingerea mea, decît posteritatea unei colonii venețiane. Ei nu sînt de loc țigani ca obicinuiții „rudari", cei mai mulți sînt blonzi cu ochii albaștri, toți vorbesc numai românește, dar păstrează tradițiunea de a fi fost aduși în vechime la noi „pentru a lucra aur", iar ceilalți gorjeni îi privesc ca „un alt neam, nu români neaoși, ci frați cu românii". Această problemă merită de a fi urmărită, și chiar eu însumi voi da îndată o dovadă dialectologică decisivă despre v e n e ț i a n i s m u l acelor aurari. Oricum însă, primul contact medieval cu venețianii și marea asemănare a graiului nostru cu dialectul lor a fost singura împregiurare care dete naștere unei

foarte curioase aserțiuni într-una din cele mai vechi cronice moldovenești cum că românii se trag din Veneția. Acea cronică, scrisă slavonește înainte de 1520, începe prin venirea fabuloșilor patriarhi ai neamului românesc: doi frați Roman și Vlahata „отъ града Виницки приидоша" — o geneză venețiană pe care n-a explicat-o și nici n-a atins-o măcar d. Bogdan.

Să revenim la aurarii cei de la Novaci. D. Rola-Piekarski îmi împărtășește vro zece cuvinte din graiul lor pe cari nu le întrebuințează ceilalți gorjeni și cari totodată sînt necunoscute românilor de pe aiuri. Din zece, am recunoscut din capul locului că două sînt exclusiv venețiane, și cu acestea două mă cred în drept de a mă mulțumi pe deplin, deoarăce ele, mai repet încă, sînt e x c l u s i v v e n e ț i a n e. Unul din cele două este un termen de zidărie. Acoperișul casei, „streșină" la ceilalți gorjeni, în graiul aurarilor se cheamă s u g r u n d e, la venețiani s o t o g r o n d a l, în glosarul lui Boerio: „Sottogrondal, quella parte del gocciolatoio della cornice per la banda al di sotto, che si forma incavata onde l'acqua non s'appicchi alle membra della cornice o altre, ma necessariamente si spicchi e cada". Cuvîntul celalalt este și mai convingător, căci face parte din viața poporană cea mai familiară intimă a venețianului. La aurari, zice d. Rola-Piekarski — „c o l i e însemnează ceva fraged, slab, neînsemnat, mai cu samă despre copii mici, de ex.: erai o c o l i e pînă mai deunăzi". Iată acum după Boerio: „C u l i a, c o l i a, maniera vezzeggiativa molto usata da' Veneziani nel parlar familiare, detta ancora talvolta per apostrofe: cara colei! Espressione d'affetto e di tenerezza verso persona che si ama e che non è presente: cuor mio; anima mia dolce; ben mio; occhi del cuor mio e simili, son frasi analoghe di tenerezza, ma la nostra è più efficace ed espressiva"...

Sînt dator de a recunoaște aci d-lui Rola-Piekarski o perspicacitate cu atît mai remarcabilă, cu cît nu e filolog. În epistola sa către mine el bănuiește că aurarii din Gorj sînt posteritatea „unor dalmatini aduși în Oltenia pentru lucrarea minelor de aur". Dalmatini sau venețiani, aproape tot una, Dalmația din evul mediu fiind tot ce putea fi mai venețian.

Numele, sensul și poziținea cea dunăreană a Nedeii între Corabia și între Calafat ar fi ele singure destule pentru a întrevedea acolo amestecul vènețianilor în secolii XII—XIII. Tradițiunea muntenească despre portul cel industrial „Nedeia-cetate" și identitatea lui cu tradiționalul mare oraș românesc Ledian al serbo-bulgarilor vin apoi a întări acea bănuială. Să mai adaog acuma cercetările d-lui colonel Iannescu, fruntașul geografiei noastre militare, care constată că „lacul Nedeia întra altădată în matca Dunării", iar prin urmare comuna Nedeia era atunci imediat fluvială, după cum și figurează ea în secolul trecut pe harta lui Sulzer; apoi. d. Iannescu ne mai procură următoarele două observațiuni prețioase:

a) „la Nedeia se află urme de zidării vechi";

b) „la Nedeia pe marginea Dunării se află urmele unui pod peste fluviu".

E regretabil că arheologii noștri, cari nu odată s-au învîrtit prin Romanați, prin Dolj și prin Mehedinți, totuși parcă într-adins au ocolit Nedeia într-un mod sistematic.

Venețianii erau catolici, adecă l i t e n i sau l e t i n i. Mercantili însă la culme, zarafi, negutitori și meseriași mai pe sus de toate, dînșii
744 dintre italieni au fost totdauna cei mai răi creștini chiar din punctul de

vedere al papismului. Întrucît ei trebuiau să aibă o importantă staţiune dunăreană la Nedeia, poate chiar o colonie, mai ales cînd şi domnea acolo un principe român trecut la catolicism, kinezul şi-n urmă voievodul Mihail Basarabă supranumit L i t e a n sau L e t i n cel „lepădat de lege", blăstemele cele ortodoxe asupra acelui oraş în poezia poporană a serbo-bulgarilor se justifică.

După moartea doljeanului Litean-vodă şi după ce genovezii au izbutit a goni cu totul din comerciul Mării Negre pe veneţiani, Nedeia nu putea să-şi mai mănţină mult timp fosta-i strălucire. În secolul XIV îi mai rămîne totuşi memoria internaţională într-un fragment geografic de atunci, intercalat în cronica rusească aşa-zisă Voskresenskaia. Numele slavic al Nedeii cată să fi fost „Nedin-grad" sau „Nedin", fie cu sufixul adjectival topic -инъ, care este foarte obicinuit, fie prin analogie cu apropiatul transdanubian „Vidin". Ei bine, în acel fragment geografic se înşiră mai multe oraşe pe Dunăre, dintre cari în Ţara Românească ne întîmpină o singură localitate: Мединъ, а объ ону страну Дуная Терновъ (Medin, iar pe cealaltă parte a Dunării Tărnov)", unde acel *Medin* = *Nedin* nu e chip să fie altceva decît *Nedeia*. Însuşi Karamzin, reproducînd pasagiul, adnotează despre *Medin:* „oraş în Ţara Românească (Мединъ въ Валахии), iar iniţialul *M* în loc de *N* în onomastică este un vechi rusism, aşa că pe aceeaşi pagină la Karamzin (nota 386) figurează într-un alt text Микифоръ pentru Никифоръ = „Nicephorus". *Nedeia* în acel fragment geografic din secolul XIV pune un fel de pecete ca un punct final la dezvoltările precedente...

Ajung aci la momentul de a limpezi foneticeşte pe epicul sud-slavic L e d i a n; ba mai bine zicînd, se limpezeşte acum el însuşi, fiind la serbi şi la bulgari un învederat compromis poporan între numele oraşului N e d i n şi între numele stăpînului L i t e a n.

Mai este ceva de lămurit.

Varianta dobrogeană şi cele două munteneşti îmi permit a reconstitui în prototipul baladei româneşti numele *Nedeia*, despărut în aparenţă, conservat însă ca într-un fel de palimpsest. Este o reconstituire foarte îndrăzneaţă, o mărturisesc, dar ea nu mă sperie, căci chiar dacă de astă dată n-aş avea dreptate, totuşi eroarea va forma o simplă anexă la cele demonstrate mai sus, astfel că ea n-ar putea să le zguduie.

Să presupunem că în prototipul baladei va fi fost:

„Şi fata de unde-o ia?
Din oraş din Nedeia..."

În locul acestui distic ipotetic noi găsim în varianta dobrogeană:

„Dar fata de unde-o ia?
Kez din tîrg din Dobrogea..."

în prima variantă muntenească:

„Şi fata de unde-o ia?
Tot din tîrg din Dobrogea,
Din oraşul Hîrşova..."

în a doua variantă muntenească:

„Dar fata de unde-o ia?
De colo din Rasova..."

Rima cea eminamente poporană între „unde-o ia“ și „Nedeia“ încurca pe lăutarul posterior, care nu mai știa nemic despre „Nedeia“ oltenească cea de demult căzută în uitare, și iată că o înlocuiește prin localități cunoscute lui: cînd „Dobrogea“, cînd „Hîrșova“, cînd „Rasova“, cari însă rimează foarte rău cu „unde-o ia“.

Conservindu-se pretutindenea versul inițial din prototip:

„Și fata de unde-o ia...“

eu nu mă sfiesc a reconstitui în același *prototip* versul cel singur pe deplin corespunzător:

„Din oraș din Nedeia...“

Varianta cea moldovenească din colecțiunea lui Alexandri este radicală: ne-nțelegînd pe *Nedeia* și negăsind în locu-i vreun alt termen topic cu *-eia*, cîntărețul a preferit s-o desființeze dodată cu inițialul „unde-o ia“, înlăturînd disticul întreg. Tot în Moldova poporul nemerise mai expeditiv a scăpa de nemaiînțelesul nume *Nedeia*, cînd — după cum am văzut-o mai sus — pe N e d e i a n i i din Neamț țăranii i-au înlocuit prin G h i n d ă o a n i, de la „ghindă“, pe care dînșii o înțeleg. Acestea sînt *nește* procedeuri poporane pe cari eu le-am asemănat cu palimpsestele din paleografie: peste ceva scris în vechime s-a scris altceva nou, iar criticul descifrează ceea ce se pitește ascuns.

Mihail-vodă Liteanul fusese de baștină un bogat kinez doljean; devenind însă în urmă voievod, el trebuia mai întîi să fie ales și recunoscut de către toți ceilalți Basarabi într-un alt punct: un centru politic al Olteniei întregi. De la *Nedeia*, necunoscută pînă acum istoricilor noștri, să trecem la *Vermeghia*, cea și mai necunoscută, atît de necunoscută încît ca nu figurează nici pe o mapă a vreunui stat major, nici în vreunul din numeroasele dicționare ale Societății geografice.

Cronicarul Urechea, vorbind despre urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, zice: „Ștefan-vodă au strîns boiarii și mari și mici și altă curte măruntă împreună cu Theoctist Mitropolitul și cu alți călugări l a D i r e p t a t e, și i-au întrebat pre toți: este cu voia tuturor să le fie domn?... Și de acolo au luat Ștefan-vodă schiptrul Țării Moldovii și au mers la scaonul domnesc l a S u c e a v ă.“ Vrea să zică, în vechea Moldovă alegerea domnească nu se făcea atunci la Suciava, ci la D i r e p t a t e, de unde pînă la capitală era o cale de mers, deoarăce Ștefan cel Mare „au mers“. Acea D i r e p t a t e nu este un nume de oraș sau de sat, ci totuși o localitate oarecare nu prea departe de Suceava, deci un fel de cîmp consacrat alegerii domnești, numit tocmai de aceea D i r e p t a t e, adecă „la justice“, unde la actul suprem de punerea la cale a țărei să se poată întruni la ziua hotărîtă toți alegătorii, însă numai alegătorii, fără participarea tîrgoveților sau sătenilor celor fără vot. În secolul XIII cam în același mod procedau mongolii după moartea lui Cenghis-han: toți principii din familia imperială, chemați ad-hoc, se adunau pe o cîmpie și alegeau dintre dînșii pe noul stăpîn. Prin cumani sau prin pecenegi, această instituțiune turanică pare a se fi introdus de demult la români în toiul veacului de mijloc, mai întîi probabil între kinezii cei Basarabi din Oltenia.

În secolul XIII, pe cînd voievodatul oltenesc se întindea la nord asupra Hațegului și peste „Sylva Blacorum“ pînă la Făgăraș sau chiar
 în Făgăraș, atunci punctul politic cel mai central, cel mai apărat din toate

părțile, era regiunea superioară a Jiiului. În adevăr, din toate orașele oltenești numai unul poartă pînă astăzi numele specific de T î r g, adecă πόλις κατ'ἐξοχήν, urbe prin excelență. Deși Craiova e lîngă Jii, deși lîngă Jii era Nedeia, totuși punctul cel din Gorj se numea exlusiv T î r g u l J i i u l u i. Ca scaun domnesc, el se zicea și C u r t e, de unde o comună rurală învecinată se cheamă pînă acum deminutiv C u r t i ș o a r ă. Basaraba cel numit de către răsinăreni Radu Negrul trebuia să fi plecat din Tîrgu-Jii cînd a gonit pe contele Conrad din Vîlcea și din „Sylva Blacorum". Tot din Tîrgu-Jii cată să se fi urnit Mihaiu-vodă Liteanul, cînd s-a dus să combată pe năvălitorii unguri în Hațeg. Pentru olteni Tîrgu-Jii era într-o vreme ca Suceava în urmă pentru Ștefan cel Mare. Dar unde să fi fost D e r e p t a t e a gorjenilor? Pe ce cîmpie oare, fără orășeni și fără țărani, se adunau kinezii pentru a răspunde la întrebarea despre „voia tuturora de a le fi domn"?

Sînt mai mulți ani de cînd mă preocupă Tîrgu-Jii, a căruia mare importanță medievală îmi rezulta din logica faptelor, îmi lipseau însă faptele logicei. Cînd d.d. A. Ștefulescu și Rola-Piekarski s-au încercat de a înjgheba un cerc literar serios în centrul Gorjului, m-am grăbit a le adresa următoarea comunicațiune: „Nu mă îndoiesc că la gorjeni nu poate să nu fie vreo tradițiune despre Litean-vodă". După o cercetare îndelungată mi s-a răspuns mai întîi că chiar în regiunea Tîrgu-Jiiului, în plaiul Novacilor, mai ales în comunele Novaci și Stăncești, „poporul cunoaște foarte bine pe Letin-vodă, un mare viteaz vestit pe Gilort în sus la V e r m e g h i a și care se bătuse cu ungurii dincolo peste munți. *La Vermeghie* se numește pînă astăzi o cîmpie, unde se mai cunosc urmele arăturilor." Și d. Rola-Piekarski adaogă: „Vermeghie, cuvînt întrebuințat chiar acum în Ardeal, ungurește V á r m e g y, însemnează ocolul orașului, Stadt-kreis".

În acest mod, știind mai denainte că Tîrgu-Jii fusese oarecînd scaun al voievodatului oltenesc, mi s-a destăinuit în fine acea cîmpie, acea D e r e p t a t e, acel loc retras unde, cînd era vacant tronul, se întruneau Basarabii pentru alegerea domnului și unde, mai în specie, s-a eternizat memoria eroicului Mihaiu-vodă Liteanul: V e r m e g h i a.

Catolic, crescut la Nedeia printre venețiani, este de crezut că tot Litean-vodă adusese la Novaci acea colonie venețiană de a u r a r i, despre care s-a vorbit mai sus. Puternic prin vitejie, prin bogăție și prin cultura occidentală totodată, acest principe nu degeaba devenise un personagiu epic la români și la slavii de peste Dunăre, poate că mai trăiește chiar undeva în tradițiunea ungurească, ceea ce ar merita s-o cerceteze alții, căci eu unul sînt prea puțin știutor în folcloristica maghiară. Cît despre Gorj, în regiunea Novacilor, există un vechi cîntec bătrînesc despre Letin-vodă, pe care-l auziseră în tinerețile lor și-și mai aduc încă aminte următorii locuitori: Ion Surdul, cioban, de 80 ani; Dumitru Gheburel, 76 ani; Ion Furdui, aurar, 80 ani; Nicolae Dragă, 70 ani; Gheorghe Bircea, peste 70 ani, toți din Novaci sau din comuna învecinată Cernadia, iar din satul Stăncești o cunoștea țăranul Gheorghe Barbea de 75 ani. Acea baladă o cînta mai ales un vestit lăutar gorjean Rodocan, care a murit de vro 10—15 ani. Este de sperat că ea n-a perit încă de tot și o să se regăsească undeva într-o zi...

Nota-bene. Pentru a fi înțeles pe deplin v e n e ț i a n i s m u l portului Nedeia-cetate din basmul muntenesc, unde erau bine primite numai corăbiile cele încărcate cu sare, reproduc aci textual cuvintele lui

Fabio Mutinelli, intemeiate pe istoria cea documentală a comerciului venețian de Marin *(Storia del commercio dei Veneziani)* și de Filiasi *(Saggio sull'antico commercio dei Veneziani)*: „Somministrato una volta il sale ai Goti e agli altri barbari, i Veneziani continuarono ad esserne i provveditori ad una gran parte dei popoli della terra ferma d'Italia. Avvenendosi però, che le proprie saline bastevoli non erano a saziare le ricerche dei forestieri, alle saline di Chioggia e di Cervia si rivolsero da prima, indi a quelle dell'Istria, della Dalmazia, della Sicilia, di Astracano, ed a quelle dei Berberi. *Salis Clugiae* chiamavasi il sale Veneziano, *salis maris* lo straniero. Acquistati adunque i sali, ponevansi in certi magazzini o canove dette *Saliniere*, e chi voleva farne compera volgevasi a coloro, i quali, in numero di quattro constituiti in magistrato, presiedevano alla regolare amministrazione di questa interessantissima merce, nel di cui spaccio usavasi di ogni maggiore diligenza; giacchè, posta prima la salimbacca sopra ciascheduna soma di sale, stendevasi poscia, a risparmio di adulterazione, una credenziale, in cui era descritto il nome del conduttore, la quantità e qualità del sale stesso, ed il luogo per cui era diretto, credenziale che dovea consegnarsi a chi rappresentava la repubblica nel paese, dove il sale stava per essere inviato. Eransi inoltre certe compagnie appellate dei *Salinari*, le quali per appalto recavano e somministravano il sale ai forestieri. E siccome i Veneziani giunti erano a tale da conoscere a qual gente meglio piacesse un sale anzichè un altro, così una di queste società provvedeva, per esempio, di sale chioggioto e di africano Pavia, Novara, Tortona, Alessandria della paglia, Valenza, Vigevano, Casale, Domodossola e tutto il Lago Maggiore; un'altra del nostrale Milano, Cremona, Crema e Brescia, vendendolo poi a un prezzo tanto vile che i Genovesi, ben più vicini dei Veneziani alle città anzidette, non potevano fare altrettanto. Squadre di barche armate invigilavano in golfo, e alle foci dei fiumi, onde non fosse turbato questo commercio; e se gli Scaligeri, i Carraresi ed altri principi osarono per questo soggetto molestare alcuna volta i Veneziani, essi non ebbero che a dolersi della loro temerità: nel 1381 imponevasi allo stesso rè di Ungheria di chiodere le miniere di sale fossile, che aveva egli nella Croazia, per un'annua pensione di scudi d'oro settemila..."

§ 31. Originea Bălăcenilor

Bibliografia: *Etymologicum magnum*, t. III, p. 2981, verbo: *Bălăceanu*. — Karadžić, *Lex.*, v. *Balačko*. — Pejacsevich, *op. cit.*, p. 266. — Danilo, Животи краљева, ed. Daničić, Agram, 1866, in-8, p. 110-12; cfr. Šafarik, *Gesch. d. serb. Literatur*, Prag, 1865, in-8, t. I, p. 116. — Engel, *Geschichte von Serwien*, Halle, 1801, in-4, p. 237.

Pe la 1235 (v. § 26) cumanii regelui Ionas retrăgîndu-se din Teleorman, trecînd prin Romanați și prin Dolj, apoi plecînd pe la 1239 peste Dunăre, de unde nu s-au mai întors, litoralul danubian de la Olt spre răsărit în direcțiunea Vlașcăi s-a deschis slobod pentru răspîndirea treptată a elementului românesc din Oltenia către Marea Neagră. O poporațiune cumană, firește, n-a despărut acolo întreagă, astfel că resturile lor trebuiau, ca și pe aiurea, să se contopească cu românii, cu cari fraterni-
748 nizaseră mai denainte. Retragerea regelui Ionas profita Basarabilor din

Romanaț și din Dolj, iar în specie kinezului Mihaiu Liteanul, mai cu samă după încetarea dominațiunii mongolilor pe la 1243, cînd el devine voievod oltenesc. Se poate afirma că unificarea statului Țării Românești prin lipirea Munteniei de Oltenia nu s-a început la nord, după cum greșit se crede pînă acuma, ci în lungul Dunării, anexîndu-se mai întîi Teleormanul, unde ne apare atunci deodată în istorie un kinez oltenesc: B a s a r a b ă d e l a B ă l a c i u.

Bălăcenii sînt unul din neamurile noastre boierești cele mai strălucite. Sub Mateiu Basarabă ei căpătară de la Austria titlul de conte: conteșul Badea Bălăceanu, unul din spiritele cele mai aventuroase. În fruntea genealogiei lor figurează: „Constantin ce-l arată létopisétul că au fost căpetenie înpreună cu alte 2 căpetenii ai oștilor Mircii-vodă Coziianul care au domnit la anul 1387". Cu vrun secol înainte, pe la 1270—80, un bunic sau străbun al acelui Constantin, al acelui fruntaș sub Mircea cel Mare, joacă un interesant rol, epic și istoric totodată, pe timpul lui Litean-vodă.

Mai multe sate muntenești poartă numele B ă l a c i u: în Ialomița, în Vîlcea, în Teleorman. Numai cel din Teleorman însă este privit ca baștina Bălăcenilor. Tradițiunea lor familiară asigura din vechime că strămoșii lor stăpîniseră acolo lîngă Dunăre. Partea cea fundamentală a blazonului lor, confirmat de Curtea din Viena:

leul cel judiciar cu sabia și cu cumpăna în fața unui fluviu reprezintă demnitatea de kinez în Teleorman.

O caracteristică ereditară a neamului Bălăcenilor din tată în fiu, care nu s-a contrazis în curs de veacuri pînă la celebrul agă Constantin cel din vremea Brîncovanului, este înscrisă într-o cronică muntenească din secolul XVII: „Bălăcenii totdauna își întindea mintea după niște păreri nebune, adecă după vitejii".

Primul Bălăcean, cel dentîi n e b u n d e v i t e j i e din neamul său, ne întîmpină în faimoasa baladă poporană serbă, pe care eu am studiat-o în cele două paragrafuri precedente. Acolo singurul luptător român de care se temeau serbii este Балачко, deminutiv din Балач, ca și cînd s-ar zice „Bălaciu cel mic", în antiteză cu statura lui cea de uriaș: „Name eines Riesen", după definițiunea lui Karadžić. În acea baladă gigantul Bălaciu este cap al oștirii românești, serbește војвода cu sensul cel exclusiv milităresc, nu administrativ sau politic. El e favoritul lui Litean-vodă și al doamnei, al „regelui Mihail" și al „reginei", cari într-un glas îl roagă de a spulbera ceata lui Milutin și de a smulge din mînile lor pe domnița cea prinsă și dusă:

„О Барачко, моја вјерна слуго!
Можеш ли се у се поуздати,
Да раштјераш цареве сватове..."

Adversarul lui Bălaciu este eroul serbesc Miloș. Amîndoi ei se cunosc bine de demult unul pe altul prin renumele lor de vitejie, ceea ce dă a înțelege că românul va fi luat parte oarecînd în războaiele de pe atunci de peste Dunăre. Despre vechea lor cunoștință Miloș zice:

„Обдје има у Ледјану граду,
Има један Балачко војвода,
Ја га знадем, и он ме познаје..."

Bălaciu de asemenea:

„Ветј је оно Милош Вojновитј,
Ни цар Стјепан њега не познаје,
Ал' ја њега одавно познајем..."

Miloș descrie apoi firea cea apucată a lui Bălaciu, zicînd că el are trei capete, din cari unul arunca flacări asupra dușmanului, iar un al doilea suflă un vînt rece: cînd arde, cînd frige. Această imagine poetică se potrivește de minune despre întregul neam al Bălăcenilor după judecata cea posterioară a cronicarului muntenesc: „păreri nebune după vitejii":

„На Балачку јесу до три главе:
Из једне му модар пламен бије,
А уз друге лаган вјетар дува;
Кад два вјетра из глава изидју,
Балачка је ласно погубити..."

În baladă deci furiosul Bălaciu, punîndu-se în fruntea a șease sute de români, pornește în goană după serbi. Miloș însă îl biruiește, îl omoară și „azvîrlă capul lui Bălaciu denaintea împăratului, primind drept răsplată o mie de galbeni":

„Пред њег' баци Балачкову главу,
Цар му даде хиљаду дуката..."

Capul lui Bălaciu a fost în realitate închinat lui Milutin, dar nu tocmai cu ocaziunea cea nepotrivită a nunței regelui cu fiica lui Litean-vodă, cînd desigur românii și serbii nu se omorau unul pe altul, ci mai tîrziu, peste vro trei-patru ani, cînd domnea în Oltenia un alt voievod și cînd, domnița cea românească fiind alungată cu rușine din Serbia, s-a întîmplat un adevărat război, război menționat într-o cronică sîrbească chiar din acea epocă, nu poetizat numai într-o baladă poporană.

Noi știm deja că Litean-vodă căzuse într-o bătălie contra ungurilor la 1279. Dintr-o diplomă a regelui Ladislau Cumanul noi știm de asemenea că după Litean-vodă fratele său Bărbat a urmat pe tronul oltenesc și mai trăia încă pe la 1285, cînd s-a scris acea diplomă. Noi știm apoi că pe la 1278, ceva înainte de moartea lui Litean-vodă, se rupsese deja legătura de amicie între Serbia și Oltenia, și astfel noul voievod, Bărbat, unchiul domniței celei gonite de către regele Milutin, era acum vrăjmaș al serbilor. Noi știm, în sfîrșit, că Teleormanul, o regiune pînă atunci cumanică, ba încă mai-nainte pecenegică, întrase de curînd în sfera de acțiune a Basarabilor celor din Oltenia și avea în capu-i kinezi Bălăceni, cari stăpîneau acolo peste un element românesc amestecat cu rămășițe turanice, de unde serbii începuseră a-i numi uneori tătari,

bunăoară „Tartari Bassarabi“ într-un text la Pejacsevich. Știindu-se toate acestea, lesne vom putea înțelege un eveniment foarte interesant din anul 1282 sau 1283.

Arhiepiscopul Daniil, unul din scriitorii serbești cei mai vechi, care în tinerețe servise la curtea regelui Milutin, prin urmare fîntînă istorică în toată puterea cuvîntului, ne spune că imediat după urcarea pe tronul bizantin a împăratului Andronic Paleolog o puternică armată de greci, cu cari se aliase o mulțime de alte neamuri, tătari, turci și italieni (иноплеменвны іезыкы, татары, тоурькы и фроугы) năvăliseră asupra Serbiei. Milutin s-a retras, ferindu-se de luptă. Bizantinii au pustiit tot ce le sta înainte pînă unde au ajuns, și apoi încărcați de pradă s-au întors toți, afară de o singură ceată, care a mers înainte pustiind pînă la rîul Drin. Hatmanul lor era numit C a p-n e g r u: „старѣишиноу ихь глагалıемааго Чрьноглава“, la Engel: „ihr Aeltester genannt Tchernoglawi oder S c h w a r z k o p f“, adecă un Basarabă de cei cu cap negru pe steag. Între aliații Bizanțiului era dară și un contingent de români, trimiși de Bărbat-vodă contra lui Milutin și pe cari îi ducea un Basarabă cu c a p u l n e g r u pe steag. Era kinezul Bălaciu cel devenit mai denainte vestit prin vitejie peste Dunăre. Deși Drinul era mare, oltenii și teleormănenii s-au bizuit pe puterea cailor și „ca neşte fiare flămînde“ s-au repezit în apă pentru a nemici pe serbii de pe cellalt mal: „ꙗко звѣри несыти оустрьмише се на стадо христово и оуповаюште на силоу конь своихь вьнидоше.“

Cei mai mulți s-au înecat, între cari și hatmanul lor C a p-n e g r u. Serbii l-au prins, i-au tăiat capul, i-au făcut o cunună de mărgăritare, l-au înfipt pe o suliță și l-au adus în dar regelui Milutin: „отьрѣзавьше главоу ıемоу оукрашепоу бисеры чьстьныими и вьньзьше на копиıе принесоше кь благочьстивому кралю ꙗко дарь“

Iată capul acela pe care Miloș îl închină lui Milutin în balada cea serbească. Poezia poporană și cronica se completează una pe alta, restituindu-ne siluetul îndrăznețului Basarabă de la Bălaciu, care cu drept cuvînt s-a arătat un „nebun de vitejie“, un „cap cu flăcări și cu vînt“.

Acum ne despărțim de prețioasa baladă serbă, care concordează atît de bine cu datele cele mai documentale. Ea se compune din două părți constitutive deosebite: jocurile cele ecuestre la pețirea fiicei lui Litean-vodă pe la 1274, și peirea cavalerescului răstrămoș al boierilor Bălăceni într-o luptă contra serbilor pe la 1283. Balada peste tot, prin ambele sale părți, se referă la împregiurări internaționale serbo-oltenești din prima jumătate a domniei regelui Ștefan Milutin, al cărora sîmbure, trăsura lor de unire, este domnița cea românească, dentîi luată, apoi căutînd a fi răzbunată — o miniatură de Iliadă.

O importanță cu totul deosebită pentru desfășurarea formațiunii succesive a statului Țărei Românești ne oferă aci Teleormanul, ca prima verigă prin care Basarabii de la Jii se apucară a făuri cu o stăruitoare răbdare un lanț ferecat din zală în zală pînă la gurele Dunării. După frații voievozi Litean și Bărbat, un pas mai depare îl face un Dan-vodă.

§ 32. Dan-vodă

Bibliografia: *Istoria critică*, p. 15 sq. — *Cuvinte den bătrîni*, t. I, p. 402. — N. Densușianu, *Documente*, t. I, p. 454, 483. — *Fotino*, Ἱστορια, t. II, p. 9. — Pachymeres, *De Palaeologis*, lib. III, 26. — Laurian-Bălcescu, *Magazin*, t. I, p. 91,

t. IV, p. 233. — *Istoria Țărei Românești*, ed. Ioanid, București, 1859, in-8, t. II, p. 3. — I. Bogdan, *Ein Beitrag*, în *Archiv. f. slav. Philologie*, t. XIII, p. 526, 530, *nota*. — Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, in-8, p. 282, 285. — Dozon, *Chansons populaires bulgares*, Paris, 1875, in-16, p. 67. — Периодическо списание, Brăila, 1870, in-8, t. II, p. 106. — Draganow, Македонско-славянскiи сборникъ, Petersb., 1894, in-8, p. 216. — Сборник за народни умотворения (пѣсни), t. II, p. 4—6, t. V, p. 16, t. VII, p. 16, t. IX, p. 13; cfr. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, t. I, p. 231. — Locusteanu, *Dicționar geografic*, București, 1889, in-8, p. 84.

Bărbat-vodă domnise desigur pînă la 1285, poate să mai fi trăit încă pe la 1288, cînd îl citează un document unguresc, nu însă destul de limpede. Cronica muntenească nu-l menționează de loc, ca și cînd l-ar identifica într-o singură personalitate cu fratele său mult mai celebru Mihaiu-vodă, și d-a dreptul după acel Mihaiu-vodă pune pe un Dan. Acordîndu-se lui Bărbat-vodă intervalul cel istoricește admisibil de vro zece ani dintre 1279—1289, urmează că un Dan-vodă putea în realitate să se fi urcat pe tron cam pe la 1289. Această ipoteză se împacă și cu calculul lui Fotino, care se întemeiază pe un text. El cunoștea o cronică slavică inedită a unui Simeon, unde se zice că Dan-vodă a perit peste Dunăre la 1298 ajutînd pe un Μιχαὴλ Κράλης contra unui Δεσπότης Σίσμαν. Cine oare să fi fost acel crai Mihail și acel Despot Șișman din anul 1298? De la dezlegarea acestei întrebări atîrnă verificarea existenței unui Dan-vodă după Bărbat-vodă, întregindu-se șirul voievozilor oltenești din secolul XIII.

În adevăr, arhiepiscopul serbesc Danilo, scriitor contimpuran, vorbește pe larg despre principele Șișman, care înainte de anul 1300 stăpînea la Vidin și peste întreaga Bulgarie de pe-mpregiur, fiind atît de puternic încît susținuse un crîncen război ofensiv contra regelui Milutin. Șișman se vede a fi fost aliat dentru-ntîi cu Basarabii, căci într-un rînd el trecuse Dunărea și se adăposti în Dolj atunci cînd serbii izbutiră a cuprinde Vidinul. În urmă însă el s-a împăcat, ba chiar s-a încuscrit cu Milutin, și a putut să se certe cu Basarabii. Acesta dară este „Despot Șișman" cel de la 1298 din cronica lui Simeon cea cunoscută lui Fotino.

Cît privește pe „craiul Mihail", este de asemenea o personalitate reală tocmai din anul 1298, despre care vorbește mult bizantinul Pachymeres, anume o ramură destronată din dinastia Asanilor. Acest Mihail, fiul împăratului Constantin Asan, era un pretendent la coroana imperială din Tîrnov contra adversarului său Svetislav. Susținut de bizantini, el năvălise în Bulgaria cu o oștire grecească, dar a fost respins.

Așa stînd lucrurile, rezultă că Dan-vodă, amic al bizantinilor ca și predecesorul său Bărbat-vodă, totodată într-o strînsă legătură cu dinastia cea românească a Asanilor după cum erau Basarabii în genere, a trecut peste Dunăre în ajutorul pretendentului Mihail contra căruia, de astă dată și contra Basarabilor, era Șișman de la Vidin, închizîndu-i calea. Urmă o bătălie și Dan-vodă a fost ucis.

Pînă aci dară e foarte importantă prin verificare fîntîna cea necunoscută a lui Fotino; dînsul însă mai la vale pe acel „crai Mihail", care n-a domnit niciodată, îl confundă cu regele serbesc Milutin, socrul lui Litcan-vodă — o eroare de altmintrea ușoară de îndreptat, și iată cum. Fotino mai cunoscuse o altă fîntînă slavică, „ἐκ τῆς Σερβικῆς χρονολο-
752 γίας", după care acel Mihail ținuse în căsătorie pe fata lui Dan-vodă:

„διότι ὁ Μιχαὴλ συνεζεύχθη γυναῖκα πρώτην τήν θυγατέρα τοῦ Δὰν Βοεβόδα ἡγεμόνος Βλαχίας.“ E cu putință. În acest caz sînt două căsătorii, pe cari le-a amalgamat Fotino:

a) fiica lui Litean-vodă cu regele serbesc Milutin, după Nicefor Gregoras;

b) fiica lui Dan-vodă cu principele bulgar Mihail, după o cronică slavică.

Două căsătorii cu totul deosebite și ambele deopotrivă importante pentru istoria Olteniei din secolul XIII. Repet încă o dată: e cu putință; și indicele fiind odată căpătat, ar trebui urmărit. Sigur totuși este numai atîta că Dan-vodă era foarte amestecat în afacerile Bulgariei și atît de iubit acolo, încît numele lui a rămas pînă astăzi ca cel mai răspîndit domn românesc în poezia poporană a bulgarilor, ceea ce o voi arăta îndată.

Cronica muntenească a contopit pe Dan-vodă cel de la 1298 cu Dan-vodă fratele lui Mircea cel Mare: „Dan-vodă au domnit ani 23. Acesta au fost frate cu Mircea-vodă bătrînul, și *l-au ucis Șușman-vodă domnul serbilor*, cînd era cursul anilor 6864 (1356).“ Constantin Căpitanul urcă cronologia ceva mai sus la 6841 (1333) și numește mai cu rezervă pe un „frate Mircea“, nu pe cel Mare: „Acesta au stătut domn în Țara Românească după *Mihaiu-vodă*, avea și frate pre Mircea. Însă ce să fie făcut în 23 de ani ai domniei lui, nu se pomenește, fără numai scrie că *l-au ucis Șușman voivodul sărbilor*, dar pentru ce și cum nu se știe“. Cine a fost „Mihaiu-vodă“, am văzut-o; cine a fost „avea și frate pre Mircea“ o vom vedea la locul său; aci mă mărginesc a constata numai că Dan-vodă cel ucis de Șișman a trăit pe la 1290, pe cînd Dan-vodă cel cu un secol mai nou muri într-o luptă fratricidă cu Mircea cel Mare la 1386, descrisă în cronica ungurească la Thurocz. Să mai adaog că pe la 1333 și 1356 n-a domnit nici un Șișman în Bulgaria, ci mai tîrziu între anii 1365—1393 a fost la Tîrnov un alt Șișman, care pe fratele marelui Mircea nu putea să-l ucidă, de vreme ce-l ucisese altul. Despre acest alt Șișman se va vorbi mai jos sub domnia lui Radu-vodă Negrul cel din secolul XIV, unde voi reveni asupra confuziunii între cei doi Dani.

În scurt, un Dan-vodă, un Dan-vodă cel dentîi, domnise în Oltenia pe la 1290, înainte de întemeiarea statului Țărei Românești. Negreșit, era un Basarabă; dar de unde oare? Să fi fost frate cu Litean-vodă și cu Bărbat, sau fiu al vreunuia din aceștiia, adecă dintre Basarabii cei catolici de la Nedeia? Să fi fost fiu al lui Radu Negru cel de la 1241, sau din ramura Basarabilor din Vîlcea? Nu. Nici vîlcean, nici doljean; ba nici din Gorj sau din Mehedinți. Acest Dan-vodă fusese un kinez nu de aiuri decît din Romanați, foarte legat cu politica transdanubiană înainte de a ajunge voievod, căci domnirea lui, de vro zece ani cel mult, dintre 1288—1298, n-ar explica marea lui popularitate printre bulgari, cari îl cunosc nu numai ca „voievod“, ci adesea ca pe ban, uneori chiar ca pe „gelepin“ sau „celebi“, adecă b o i e r = k i n e z. Este de adaos în același timp că, voievodul oltenesc stăpînind peste Teleorman deja din epoca lui Litean-vodă, românățeanul Dan Basarabă se va fi întins peste Vlașca, poate încă peste Ialomița, învecinîndu-se cu Bulgaria mai întreagă, în contact intim cu regiunea Vidinului, dar mai ales cu împărăția Tîrnovului.

Înainte de a păși mai departe, voi observa în treacăt că numele D a n, pe care-l purta acest Basarabă din Romanați și-n neamul căruia

se pare a fi fost familiar, după cum o voi arăta într-un alt loc, este o simplă scurtare poporană din B o g d a n, măntinîndu-se numai finalul, întocmai ca în „Din = Constandin", „Tache = Dumitrache", „Fănică = Ștefănică", „Sandu = Alexandru", italienește „Colà = Nicolà" etc. Forma nominală întreagă B o g d a n o conservase acea ramură a Basarabilor din Romanați, care tot în secolul XIII emigrase în Maramureș, dînd acolo naștere dinastiei moldovenești a lui Dragoș. Rezervîndu-se această cestiune pentru §-ful următor, putem trece acuma la Dan-vodă în literatura poporană a bulgarilor.

Ținînd cu partitul bulgar grecofil, care își aducea din Constantinopole pe pretendentul Mihail, „einige griechenfreundliche Boljaren", după expresiunea lui Jireček, Dan-vodă prevedea deja pericolul cuceririi otomane, și tocmai aceasta o cîntă o frumoasă baladă poporană bulgară, tradusă franțuzește de Dozon sub titlul: „Les commencements de l'empire turc". Textul se începe așa:

„Дане бане ѹелепине
Дан ми бан ми вино пије..."

În traducere: „Banul Dan boierul, banul Dan bea vin cu sătenii, cu fruntașii. Sătenii îi zic lui: Banule Dan boierule, am băut noi destul vin profir: iată sînt trei luni întregi de cînd bem noi vin profir, la Dumnezeu nu ne gîndim, nu dăm nimic sfîntului; haide dară să clădim biserici tot de argint și de aur. Banul Dan le vorbește: O, săteni! o, fruntași! nu trebuie să mai clădim biserici tot de argint și de aur, căci împărăția noastră se isprăvește, se începe împărăția turcilor: ei vor dărîma bisericile, din argint vor făuri șelele cailor, din aur vor topi frîne. Haide mai bine să clădim biserici din peatră albă și din marmură, var alb, pămînt galben. L-au și ascultat pe dînsul sătenii..."

Sub raportul acestei balade este de adnotat că, după cronica bulgărească cea publicată de d. Bogdan, la slavii de peste Dunăre prima grijă de turci este tocmai sub anul 1296: „въ лѣто 6804 въста нѣкто Отманъ...", adecă tocmai cînd domnea Dan-vodă, atît de îngrijit de „împărăția turcilor".

Tot ca „boier", „Дано Челебия", apare Dan-vodă într-un cîntec bulgar macedonean, publicat de d. Draganov, unde editorul știe că e vorba de un domn românesc și că a fost ucis de bulgarul Șișman, dar îl face Dan tată al marelui Mircea, ceea ce e fals, și-i fixează moartea la anul 1378, cînd nu domnea nici un Dan-vodă, ci Radu-vodă.

Într-o colindă bulgărească, găsită de d. Iakimov, Dan este „voievod": „Дан воіевода", și e pus în legătură tocmai cu Șișman: „Цар Шишман", dar amîndoi sînt foarte prieteni. Faptul istoric este că Șișman fusese odată adăpostit în Oltenia, cînd trebuia să fugă din Vidin denaintea lui Milutin; acuma în colinda bulgărească pe voievodul oltenesc Dan îl primește Șișman cu multă cinste în Vidin, îl poftește ca naș la botez, pune copilului numele nașului, iar cîntecul se încheie prin sănătatea lui Dan-vodă:

„Oi на здрави Дан воівода!..."

Este de observat că în poezia poporană bulgară în genere Dan-vodă e un tînăr, un voinic, mai totdauna încălecînd, gata să plece la o nuntă,
 sau la o vînătoare, sau la război, sau după o fată: „curtea e deschisă,

calul e înșeuat și închingat, lîngă cal e sulița, lîngă suliță sînt ogari sau prepelicari“:

„Дане бане, Дан воіводо!
Што ти стои двор отворен,
Двор отворен кон подседлјан
Кон подседлјан кон постегнат,
И воз конја буіно конје
И воз конје бжрз ржтки?
Дали мислиш лов да ловиш?
Дали шислиш боі да биеш?
Или мислиш далек д'идеш
За девоікја другоземка?
Дане бане одговара:
Нито мисла далек д'ида
За девоікја другоземка;
Нито мисла боі да биіа
Нито мисла лов да лова
Сношти ми са дофтасали
От три страни три калески....“

Poezia poporană serbă cunoaște pe Litean-vodă cu groaznicul Bălaciu și celebrează nu o dată pe Radu Negrul cu fratele său Vladislav și cu fiul său Mircea cel Mare; niciodată însă nemic la serbi despre Dan-vodă, absolut nici o pomenire, pe cînd la bulgari acest Dan-vodă e foarte simpatic și figurează în cîntece el singur mai des decît toți ceilalți voievozi românești la un loc. Este învederat că Dan-vodă nu petrecea în vecinătatea serbilor sau în apropiare, adecă în Mehedinț sau în Dolj, ci lucra departe în Romanați și de acolo spre răsărit față-n față cu întregul mal dunărean al Bulgariei.

Într-o colindă din Kotel, în fundul Bulgariei, se indică expedițiunile cele ostășești ale lui Dan-vodă chiar în interiorul României, prin urmare în afară din Oltenia: „se gîndește oare voievodul Dan a da fugă pe-n Țara Românească sau a face pradă?...“

„Хорâтâ câ чуду чугьет:
Чи шу мисли Дан-войвода,
Дали мисли бяг да бягâ,
Бяг да бягâ ф влашкâ зиме,
Или мисли плень да плени!...“

Într-o baladă intitulată „Deli-Marco“ indicațiunea e și mai precisă. Banul Dan este aci un domn românesc locuind într-un sat de asemenea românesc, unde el are un palat cu porți aurite și petrece mereu în ospețe, iar satul se află pe un șes întins, numit Sat-din-Vale:

„Ште да идем доле, доле,
Доле, доле в Влашко село,
Влашко село, в Долна село,
Влашку Бапу на слугата,
Сега тамо госкье ходат,
И пиіа ште госкье д'идем.
Па очели па надоле
На надоле в Долно село,
В Долно село, Влашко село.

Отидоха у Данови,
Портите му позлатени.
Повикаха, почукаха:
— Излез, излез, Влашко Бано!...“

După cum mai sus (§ 30) noi văzurăm că în Gorj s-a păstrat un sat numit Curtișoară în preajma unui oraș cu scaunul domnesc, tot așa există în Romanați o Curtișoară, despre care d. Locusteanu zice: „Azi e un sat neinsemnat, dar în vechime fu un scaun domnesc“, negreșit numai după o tradițiune locală. Curtișoara însă se află în partea de sus a Romanațului, pe cînd e sigur că Dan-vodă ședea de preferință lîngă Dunăre. Lîngă Dunăre cată să fi fost acea reședință a „Banului Dan“, numită în balada de mai sus Долносело: „Sat-din-vale“ sau „Valea-satului“, unde dînsul locuia așa-zicînd printre bulgari, cari tocmai de aceea ne procură amănunte pînă și despre viața lui cea intimă: într-un cîntec ni se spune că Dan-vodă are o soră iubită foarte vitează, după un alt cîntec el nu e însurat încă, într-o a treia ni se povestește moartea nevestei sale celei aduse dintr-o țară străină de lîngă Marea Neagră. Față cu bogata literatură poporană bulgară despre Dan-vodă, kinezatul acestui Basarabă este nu numai în Romanați, dar neapărat în partea cea dunăreană, undeva în regiunea Corabiei, adecă în sfera aceleiași înrîuriri venețiane, pe care o resimțiseră cei doi voievozi precedenți. S-ar putea zice că Litean-vodă, Bărbat-vodă și Dan-vodă reprezintă între 1246-1298 o perioadă italiană a istoriei oltenești, totuși cu acea mare deosebire — asupra căriia voi reveni în §-ful următor — că Basarabii doljeni trecuseră pînă la un punct la catolicism, iar românații mănțineau cu stăruință ritul grecesc: Mihaiu-vodă era un „letin lepădat de lege“, pe cînd Dan-vodă pune la cale pe bulgarii cei ortodoxi la clădirea bisericilor.

Pe cît timp Dan Basarabă fusese un simplu kinez din Romanați, sau numai „boierul Ban Dan“, după graiul poeziei poporane bulgare, el nu avea a face cu Ungaria. E adevărat că regele Bela IV în diploma sa din 1247 se pretindea a fi stăpîn și peste gura Oltului, menționînd acolo anume bogatele pescării de la Celei: „piscationes Danubii ac piscine de Cheley“, cari trebuiau să fi aparținut atunci tatălui lui Dan-vodă; dar noi am văzut deja (§ 29) că acel act nu era decît un proiect pe hîrtie, fără a se fi realizat vreodată. Din momentul însă cînd kinezul Dan a devenit voievod oltenesc, el trebuia acum să recunoască suzeranitatea coroanei sîntului Ștefan, întrucît el stăpînea o însemnată bucată de pămînt peste Carpați, pentru care Bărbat-vodă se îndatorise a plăti un tribut. De la plata regulată anuală depindea prietășugul cu Ungaria, la care Basarabii în genere nu țineau de loc, încercîndu-se din timp în timp a se emancipa de tribut. Tot așa s-a întîmplat după moartea lui Bărbat-vodă.

O baladă bulgărească ne spune că „dușmanul ungur pîndește pe Dan-vodă...“

„На друм седи цѫрно Вагре...“

și acest vers e foarte semnificativ, cu atît mai semnificativ că termenul etnic Вагр=Вѫгръ „Hungarus“ este astăzi necunoscut în limba bulgară, fiind deci o prețioasă supraviețuire epică din redacțiunea cea prototipică a acelei balade. Forma paleoslavică la Miklosich este: Вѫгрinъ, Вьгринъ, Вѫгрьскъ; în cel mai vechi crisov slavo-românesc,

anume de la Vladislav Basarabă înainte de 1372: Вѫгровлахиꙗ; în dialectul sloven „vôger" sau „vogrin"; dar pe bulgarul Barp eu în deșert l-am căutat pretutindenea, și totuși el nu poate fi altceva decît „ungur".

Aci este locul cel mai propriu de a arunca o privire sintetică asupra Țării Făgărașului, începînd de la lupta Basarabilor contra contelui Konrad (§ 27) și de la primul act făgărășean cel din 1231 (§ 24) pînă la Dan-vodă inclusiv, adecă un interval de vro șeaptezeci de ani.

Pe la 1230 ungurii atacă Mehedințul. Voievodul oltenesc de atunci se repede în acea direcțiune, lăsînd astfel mai puțin ocrotite posesiunile sale nordice. Atunci sașii, conduși de contele Konrad, profită de acea slăbire și apucă partea de sus a Vîlcii. Perzînd Loviștea, Basarabii din Oltenia se văd dodată despărțiți de Amlaș și de Făgăraș, pînă unde ei nu mai puteau străbate prin Țara Lotrului. În același moment, simțindu-se pe deplin la adăpost contra Basarabilor, sașii pun mîna pe Făgăraș, cînd s-a și scris actul făgărășean la 1231. Din concursul tuturor acestor fapte documentale, cari sînt într-o vederată înverigare unele cu altele, rezultă că Basarabii nu mai stăpîniseră Țara Făgărașului la 1230, dar o stăpîniseră deci înainte de 1230.

Pe la 1240 contele Konrad fiind gonit din Vîlcea și împins mai departe spre Sibii, voievodul oltenesc cuprinde Sylva Blacorum, adecă Țara Amlașului, în ajunul năvălirii mongolilor, pe cari la 1241 dînsul îi întîmpină la hotarul Făgărașului și rezistă acolo. Pe la 1243 mongolii părăsesc Ungaria și Ardealul. De nicăiri nu se vede că pînă atunci voievodul oltenesc va mai fi perdut din nou posesiunile cele recîștigate prin alungarea contelui Konrad. De la anul 1231 încoace în curs de șeasezeci de ani nu se mai arată cea mai mică urmă administrativă ungurească în Țara Făgărașului. Din toate acestea rezultă că Basarabii, după ce o perduseră pe la 1230, o stăpîniseră apoi ne-ntrerupt după 1240 pînă la 1291, cînd iarăși ei sînt amenințați a o perde.

În acest mod, mai întărit prin cercetări ulterioare, eu mănțin intacte cele afirmate în următorul pasagiu din *Istoria critică:*

„De la 1170 pînă la 1360, Făgărașul se pare a fi șovăit între munteni și maghiari. În 1231 el era al Ungariei, dar nu de demult, căci actul din acel an îndreaptă în favoarea unui maghiar o strîmbătate comisă în intervalul stăpînirii muntene. În 1291 el este din nou unguresc, însă iarăși de puțin timp, precum se vede din famoasa diplomă, mereu citată și niciodată explicată, prin care regele maghiar Andreiu III acordă orașul Făgăraș și un sat din aceeași țară ungurului numit Ugrin, fiindcă: „i s-au fost răpit pe nedrept". Ceea ce caracterizâ dopotrivă ambele aceste documente, din 1231 și din 1291, este tendința lor comună de a desființa pe tărîmul proprietății consecințele succesivelor ocupațiuni muntene. De cîte ori Basarabii apucau Făgărașul, boiarii lor luau acolo prin donațiuni princiare pămînturi, sate, munți și ape, confiscate cu drept sau fără drept pe sama fiscului de la posesorii unguri, cari însă profitau și ei de cea dentîi ocaziune pentru a revindeca moșiile lor, din dată ce autoritatea maghiară reușea a înlocui pe cea română. Pe la 1300 Făgărașul depindea iarăși de Ungaria, căci voievodul transilvan Ladislau îl fortifică atunci, negreșit contra vreuneia din cele dese tentative din partea Munteniei. De la 1300 pînă la 1369 nici un act maghiar, întrucît ne aducem aminte, nu menționează Țara Făgărașului, deși există sute de pergamente pentru aproape toate localitățile Transilvaniei, ceea

ce probează că noua cetate n-a putut reziste Basarabilor, încît chiar de pe la începutul secolului XIV regiunea întreagă redeveni munteană. Puținătatea cea extraordinară a documentelor ungare despre Făgăraș a fost de demult observată cu mirare. Nimeni însă n-a voit să ghicească adevărata sorginte a ciudatului fenomen: maghiarii nu puteau regula adesea afacerile unei provincii care li aparținea din cînd în cînd numai în treacăt"...

În *Istoria critică* eu nu cunoșteam încă pe Dan-vodă cel din secolul XIII, căci aserțiunea lui Fotino nu se putea admite fără a fi verificată mai întîi prin cele două fîntîne contimporane: arhiepiscopul Danilo și George Pachymeres, mai completate mai cu samă prin literatura poporană bulgară. Cunoscînd acuma bine pe voievodul oltenesc cel din Romanați, istoria Făgărașului se limpezește.

Dan-vodă certîndu-se cu ungurii:

„На друм седи цѫрпо вагре..."

regele Andreiu III se hotărăște a relua de la Basarabi Țara Făgărașului; dar diploma cea din 1291 rămăsese atunci deocamdată curat platonică, de vreme ce magistrul Ugrin n-a întrat nici el, nici posteritatea lui, în posesiunea frumoasei donațiuni. Este probabil că Dan-vodă se va fi împăcat cu regele Andreiu III într-un fel oarecare, și numai după șeapte ani mai tîrziu, perind voievodul oltenesc peste Dunăre în lupta contra lui Șișman de la Vidin la 1298, ungurii s-au grăbit a cuprinde Făgărașul, și-ndată l-au și fortificat la 1300, cînd domnea deja Mircea, fratele lui Dan-vodă.

§ 33. Letinii și Romanații

Bibliografia: *Etymologicum magnum*, verbo *Antina*. — Katona, *Hist. critica*, t. VI, p. 904 sqq., 998. — Fessler, *Gesch. v. Ungarn*, t. I, p. 439. — I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 65 sq., 185 sq., 235 sq. — Onciul, *Zur Geschichte der Romänen in Marmarosch*, în *Romänische Revue*, 1890, nr. I-II. — Schlözer, *Geschichte von Littauen*, Halle, 1785, in-4, p. 93 sq. — Karamzin, Исторiя, t. IV, nota 388. — Onciul, *Dragoș și Bogdan*, în *Conv. liter.*, 1884, p. 306 sqq. — Picot, *La famille de Dragoș*, la Tocilescu, *Rev.*, 1885, t. V, p. 310 sq. — Szilágyi, *Máramarosmegye általános történelméből*, ap. Onciul. — G. Wenzel, *Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez*, în *Magyar Akademiai értesitö*, 1857, p. 326 sq. — Engel, *Geschichte der Bulgaren in Mösien*, Halle, 1797, in-4, p. 430 sq. — Rösler, *Román. Stud.*, p. 119. — Mangiuca, *Die Chronik des Huru*, in *Romänische Revue*, 1887, p. 400 sqq.; cfr. Pușcariu, *Date istorice*, t. II, p. 92 etc.

Prin divinațiune sau prin așa-zisul azard, descopere cineva într-o zi o frîntă lespede purtînd o scurtă inscripțiune. Acea bucată de peatră a fost de ajuns pentru a atrage atențiunea asupra localității. Același călător sau altul se-ntoarce a doua zi și se apucă de astă dată a săpa cu tot dinadinsul. Peste puțin timp se dezmormîntează acolo treptat-treptat un oraș întreg, care ar fi rămas îngropat pentru totdauna dacă nu se întîmpla acea frîntură. În același mod, cîteva răzlățite legende serbe și bulgare, dentîi ghicite, apoi controlate, mi-au permis a reconstitui pe de-ntregul doi mari domni românești cu totul necunoscuți pînă acuma:
758 pe catolicul Mihaiu Basarabă din Dolj și pe ortodoxul Dan Basarabă

din Romanați, cari amîndoi, o dată reconstituiți în legătura lor cea organică, aruncă o neașteptată întinsă lumină asupra unei străbune tradițiuni maramureșene de cea mai mare importanță — o tradițiune ne-nțeleasă în trecut și peste putință de a fi înțeleasă de aci înainte altfel decît numai prin acei doi Basarabi rechemați la viață.

Am vorbit deja mai sus (p. 742) despre cronica moldovenească cea scrisă înainte de 1520, care trage neamul românesc din Veneția. D. Bogdan a reprodus-o întreagă în text și-n traducere, observînd foarte drept că: „Importanța cronicei anonime constă în partea ei de la început". Tocmai „de la început" însă d. Bogdan a scăpat din vedere el însuși o scăpare din vedere a ediției anterioare, sau poate a manuscriptului, care trebuia orișicum neapărat îndreptată, cu atît mai vîrtos că era suficientă o simplă punctuațiune. Traducerea d-lui Bogdan debută așa: „Povestire în scurt despre domnii moldovenești, de cînd s-a început Țara Moldovenească. La anul 6867 (= 1359) pornit-au din cetatea Veneției doi frați, Roman și Vlahata, ce erau de legea creștinească și fugeau de goana ereticilor împotriva creștinilor, și ajuns-au la locul ce se cheamă Vechiul Rîm și și-au zidit șie-și cetate după numele lor Roman, și și-au trăit traiul, ei și neamul lor, pînă ce au trecut Formos papa de la pravoslavie la lătinie." Papa Formosus trăind între 891—896 după ce românii plecaseră din Veneția la 1359, urmează dară că secolul XIV este înainte de secolul IX! Cauza acestei absurdități e că textul s-a publicat: „Сказание вкратцъ о молдавскыхъ государехъ, отколѣ начасн молдавская земля. Въ лѣто 6867 отъ града Виницъи пріидоша два брата..." și d. Bogdan a tradus-o literalmente, pe cînd punctuațiunea corectă cere așa: „...отколѣ начася молдавская земля въ лѣто 6876. Отъ града Виницъи придоша...", și atunci traducerea cea normală este: „Povestire în scurt despre domnii moldovenești, de cînd s-a început Țara Moldovenească la anul 6867 (= 1359). Pornit-au din cetatea Veneției doi frați" etc. Deja Karamzin, vorbind despre cronica cea anonimă, despărțise plecarea cea legendară din Veneția de data cea istorică 1359, care aparține exclusiv întemeierii Moldovei: „въ 1359 г. началося Княжество Молдавское".

Cronica cea anonimă se împărțește dară în două: ultima parte cea cronologică e moldovenească, începînd de la Dragoș-vodă la 1359 pînă la moartea lui Ștefan cel Mare la 1504; prima parte însă, fără cronologie, este numai maramureșeană, poate scrisă chiar din secolul XIV. Eu am arătat deja că legenda despre originea românilor din Veneția nu se putea naște aiurea și-ntr-o altă epocă decît în Oltenia în secolul XIII, cînd venețianii se așezaseră la Nedeia și de acolo din Dolj au înaintat prin Gorj pînă la Novaci. Acolo atunci pentru prima oară, surprinși de asemănarea dialectală cea izbitoare între graiul românesc și între cel venețian, oltenii au constatat că ei sînt frați cu venețianii, și de aci apoi credința despre venirea într-o antică epocă a românilor din Veneția. Fiind aceasta un oltenism, nu cumva tot oltenesc să fie restul din prima parte a cronicei celei anonime?

Iată pasagiul în text cu traducerea d-lui Bogdan:

«И по отлученіи вѣры Христовы создаша себѣ Латина новый градъ и прозваша его Новый Римъ и зваша къ севѣ въ латыньство Романовъцовъ въ Новый Римъ: Романовъци же не восхотѣша и начаша велію

„Și după despărțirea legii lui Hristos și-au zidit l ă t i n i i o nouă cetate și i-au pus numele Noul Rîm și au chemat pe r o m â n e n i la sine în lătinie, în Noul Rîm; dar r o m â n e n i i n-au voit, ci au înce-

брань съ ними чинити и не отлучишася отъ вѣры Христовы; и отъ того же времени быша во брани до дръжавы Владислава короли Угорьского. А Владиславъ краль бѣ братень сынъ Савъ, архіепископу Серьпъскому. и крещенъ бысть отъ него и дръжаше вѣру Христову во сердци тайно, a языкомъ и кральвьскимъ украшеніемъ бъше латынинъ.»

put luptă mare cu dînşii şi nu s-au despărţit de legea creştinească. Şi de atunci încoace au fost mereu în luptă unii cu alţii pînă la domnia lui Vladislav, craiul unguresc. Iar Vladislav craiul era nepot de frate lui Sava, arhiepiscop serbesc, şi fusese botezat de dînsul şi se ţinea de legea creştinească înlăuntrul inimei sale, dar după vorbă şi după podoabele crăieşti era lătin.“

Schlözer recunoscuse cel dentîi de demult, şi este chiar imposibil de a n-o recunoaşte, că „Vladislav craiul“ din acest pasagiu este anume regele Ladislau Cumanul, care în adevăr se şi înrudea cu sfîntul Sava al serbilor, deoarăce nepotul de frate al acestuia, Ştefan Dragutin, ţinuse în căsătorie pe o soră a acelui rege unguresc, astfel că „Vladislav craiul“ se putea numi în realitate nepot de frate al lui Sava; ş-apoi, în acelaşi timp, Ladislau Cumanul era în faptă „latin numai după vorbă şi după podoabele crăieşti“, căci toţi catolicii cu papa în frunte îl considerau ca eretic. Aşa fiind, d. Onciul desnaturează pe deplin textul cronicei anonime, cînd preface pe Vladislav în Ludovic, schimbînd secolul XIII în secolul XIV, şi toate acestea fără a ajunge cel puţin bine-rău la o explicaţiune plauzibilă a acelui text. „Vladislav craiul“ — repet încă o dată — este pur şi simplu regele maghiar Ladislau Cumanul, care domnise între anii 1272—1290. În această privinţă este mai corect Engel, urmat de Szilagyi, de Wenzel şi de alţii, cari încai au meritul de a conserva intact adevăratul punct de plecare cronologic şi nominal. Teoria lor cea explicativă, admisă şi de Rösler, cum că acei români din cronica anonimă însemnează pe neşte vlahi veniţi de peste Dunăre, nu se întemeiază absolut pe nemic serios, după cum îi obiectează cu drept cuvînt d. Onciul; dar vreo altă teorie mai solidă, nici dînşii, nici însuşi d.Onciul, nu erau în stare de a o găsi, pe cîtă vreme nu era cunoscută istoria celor două ramure ale Basarabilor: una catolică din Dolj şi cealaltă ortodoxă din Romanaţ. Aceste două ramure fiind în sfîrşit destăinuite, cronica cea anonimă încetează de a mai fi fabulă, „lauter Fabeln“ după cum zicea Fessler; şi n-ar mai avea nici măcar trebuinţă de a fi comentată, căci ea se limpezeşte acuma de la sine însăşi şi se confirmă pe deplin în toate trăsurile cele esenţiale.

Tocmai în intervalul de timp cît domnise regele Ladislau Cumanul, la voievodatul oltenesc, cel mai puternic stat românesc atunci şi pînă atunci, se aşezaseră unul după altul Mihaiu-vodă L e t i n u l cel de la Nedeia şi Dan-vodă cel p r a v o s l a v n i c din Romanaţ. De la urcarea pe tron a doljeanului Mihaiu-vodă, adecă ceva după 1242, catolicismul Basarabilor celor „lepădaţi de lege“, deveniţi mai tari prin voievodat, cată să fi exercitat o presiune din ce în ce mai simţită asupra Basarabilor celor protivnici papismului, dintre cari cei mai hotăriţi erau kinezii din Romanaţ, foarte legaţi cu bulgarii. Fiind un domn mare prin braţ, prin minte şi prin pungă, Mihaiu-vodă nu lesne putea să fie răsturnat. Murind el la 1279 pe cîmpul de bătaie, fratele său Bărbat uzurpă tronul, înţelegîndu-se cu ungurii, cărora le-a recunoscut suzeranitatea. Este învederat că kinezii cei ortodoxi se răsculau mereu, fie pe faţă, fie pe ascuns, în cazul cel mai bun murmurau contra voievodului celui

letin, așteptînd momentul propice de a-l premeni, ceea ce s-a și întîmplat la moartea lui Bărbat-vodă, pe la 1286 sau ceva mai tîrziu. Întruniți atunci la Vermeghia, kinezii au înlăturat de la tron pe Basarabii cei de la Nedeia și au ales voievod pe românățeanul Dan.

Cronica anonimă vorbește dară despre frămîntări înainte de izbînda lui Dan-vodă. Ele ajunseseră la culme sub voievodul Bărbat. Era o luptă înverșunată între letinii, „латини" de la Nedeia = „Roma cea nouă" papistașă a doljenilor, care se întinsese pînă în Gorj, și între românii cei pravoslavnici din Romanați, unde exista chiar din zilele lui Traian după inscripțiuni orașul Romula, adevărata „Romă veche" a Daciei. Însuși termenul de două ori repetat în cronica anonimă Романовъци, formațiune de tot neslavică, tradusă aproximativ de d. Bogdan prin „Românеni" și pe care Schlözer o traducea prin „Romanenses", însemnează d-a dreptul românățeni: „Romanați = Romulates", cu $n = l$, întocmai ca în „semen = simile".

Să urmăm înainte textul, revăzut și tradus de d. Bogdan:

«И въ лѣта Владислава коралевъства воздвижеся на Угры брань отъ Татаръ, отъ князя Неимета съ своихъ кочевищь, съ рѣкы Прута и съ рѣкы Молдавы, и преидоша чрезъ высокіе горы и поперегъ земли угорьскіа Ерделя, и пріидоша на рѣку Морешь и ста ту. И слышавъ же Угорьскій краль Владиславъ нахожениє Татарьское, и послаша вскорѣ въ Римъ къ кесарю и папѣ, дабы пришли къ нему на помощь, къ новымъ Римляномъ и къ Романовцемъ послаша же. Новые же Римляне и старые Римляне совокупишася и пріидоша во Угры Владиславу королю на помощь »

„Și în vremile lui Vladislav craiul s-au pornit cu război împotriva ungurilor tătarii cu cncazul Neimet din pustiile lor de la apa Prutului și de la apa Moldovei și au trecut peste munții cei înalți din Ardeal și de la Țara Ungurească și au ajuns la apa Moreșului și s-au oprit acolo. Auzind Vladislav, craiul unguresc, de năvala tătarilor, trimise îndată la Rîm, la împăratul și la papa, să-i vie în ajutor; trimise și la noii rîmleni și la români. Atunci s-au unit noii rîmleni cu vechii rîmleni și au venit la Țara Ungurească spre ajutor craiului Vladislav."

Voi corege mai întîi în treacăt o scăpare din vedere. Textul: „преидоша чрезъ высокіе горы и поперегъ земли угорскіа Ерделя" e tradus la d. Bogdan: „au trecut peste munții cei înalți din Ardeal și de la Țara Ungurească", pe cînd traducerea cea corectă foarte clară este: „au trecut peste munții cei înalți și curmeziș prin țara cea ungurească a Ardealului".

Așadară tătarii pornind de la Prut și de la Moldova asupra Ungariei, regele Ladislau Cumanul chemă pe românii letini și pe cei romanați, cari i-au și venit împreună în ajutor. Erau români nu din Ungaria, ci de afară, din vecinătate, deci olteni. Cînd însă? Invaziunea s-a întîmplat tocmai în anul 1285, nu pe urmă și nu înainte. Punctul cronologic nu admite altă controversă decît numai doară cu vro cîteva luni mai sus în anul 1284, prin urmare în orice caz tot sub domnia lui Bărbat-vodă.

Deja vechiul istoric unguresc Katona a elucidat perfect sub anul 1285 invaziunea tătarilor, ale cărora ciambuluri ajunseseră pînă la Pesta, unde curtea regală tremura închisă în castelul de la Buda, astfel că regina mărturisește ea însăși într-o diplomă: „quum in Castro Budensi inclusae propter metum Tartarorum fuissemus simul cum fidelibus Baronibus". Retrăgîndu-se încărcați de pradă și de robi, tătarii

au fost surprinși și zdrobiți în apropiare de Transilvania. Din cele citate de Katona, documentul cel mai important chiar după dînsul este cronica austriacă, din care iată pasagiul textual: „*MCCLXXXV*. Comani et Tartari cum innumerabili multitudine intraverunt Ungariam, et vastaverunt eam, et occiderunt et deduxerunt ex ea innumerabiles viros et mulieres et parvulos eorum. Tandem vero *ab incolis terrae circa septem castra turpiter sunt de terra fugati*, occisa ex eis innumerabili multitudine; reliqui vero, qui evaserunt quamvis pauci, fugientes, latitantes inter montes et valles nemorosas, divino iudicio ibidem fere omnes perierunt...“ Și Katona comentează acest text: „Non est dubium: Tartaros etiam ab incolis terrae circa septem castra, *seu Transilvanis*, fusos et caesos esse“. Neapărat, „Septem castra“, nemțește „Siebenbürgen“, slavonește Седмиградъ, literalmente „Șapte-cetăți“, însemnează Transilvania; Katona însă nu bagă în samă prepoziținea „circa“. Expresiunea: „incolae terrae circa septem castra“ nu vrea să zică: „locuitorii Transilvaniei“, ci: „locuitorii de lîngă Transilvania“. Numai „reliqui“, resturile cele scăpate din bătălia cea mare, întraseră în interiorul Transilvaniei și au fost lovite acolo de către săcui, după cum o atestă o diplomă din 1289: „quum perfida gens Tartarorum regnum nostrum hostiliter et crudeliter adijsset, et maximam partem regni nostri vastibus duris et spolijs peragrasset, ac infinitam multitudinem incolarum regni nostri in sua feroci captivitate abduceret, et ijdem Tartari spolijs, bonis et rebus regni nostri honerati, ad propria remearent, predicti Siculi contra insultum et rabiem eorundem Tartarorum pro liberacione patrie gentis sub castro Turuskou (Toroczkó) se viriliter obiecerunt, et contra eosdem Tartaros laudabiliter dimicarunt, et in eosdem conflictu ultra quam mille homines de miserabili et enormi captivitate eorundem Tartarorum liberarunt....“

Cronica anonimă este într-un acord deplin cu prețioasa relațiune a cronicei austriace: bătălia cea decisivă cu tătarii nu se întîmplase chiar în Ardeal, ci numai în apropiare: „circa septem castra“. Armata creștină se compunea din unguri și din oștirea auxiliară cea oltenească, pe care ca vasal o trimise Bărbat-vodă. Mers-a în capul ei însuși voievodul? Nu se știe. Cînd o ceată de olteni trecuse Dunărea în ajutorul bizantinilor contra serbilor, Bărbat-vodă rămase în Oltenia, trimițînd în locul său pe Basaraba de la Bălaciu; e probabil că și-n rîndul acesta în fruntea contingentului oltenesc se afla vreun Basarabă devotat lui Bărbat-vodă, desigur dintre cei catolici. Primind porunca voievodului, letinii și romanații cu kinezii lor trebuiau să meargă vrînd-nevrînd împreună: „совокупишася“, măcar că ortodoxii și catolicii nu trăiau bine unii cu alții. Bărbat-vodă fiind catolic, i se înfățișa acum ocaziunea cea mai proprie de a expune la moarte pe cei mai primejdioși dușmani ai săi dintre ortodoxi. Aceasta ne și face o a înțelege cronica anonimă, imaginînd următoarea epistolă din partea letinilor către regele Ladislau:

«Имѣютъ съ нами брань о вѣръ старые Римлѣне, не хотяше съ нами въ новый римъскый законъ и живяше во греческой вѣръ во старомъ Римѣ; а нынѣча они всѣ пріидоша съ нами къ тебѣ на помошь, едины жены и дѣти малые оставиша во Старомъ Римѣ; и мы есмя съ

„Vechii rîmleni sînt în luptă cu noi din pricina legii, căci n-au voit să treacă cu noi la legea nouă latinească, ci trăiesc în legea grecească în vechiul Rîm. Iar acum au venit cu toții împreună cu noi spre ajutorul tău, lăsîndu-și în vechiul Rîm numai femeile și copiii cei mici. Iar noi

тобою одинъ законъ, пріятелемъ своимъ есмя заодинъ пріятели и непріятелемъ своимъ есмя заодинъ непріятели; а ихъ бы еси послалъ напреди всѣхъ людей противъ Татаръ, чтобы они побиты были, или отъ таковыхъ ихъ Богъ свободитъ, и ты бы ихъ оставилъ у себи во своей земли, толко бы они не возвратилися во старой Римъ, и мы жены ихъ и дѣти поемлемъ къ себѣ въ римскый законъ.»

sîntem de aceeaşi lege cu tine, prietinilor tăi sîntem prietini, duşmanilor tăi duşmani; deci bine ai face dacă i-ai trimite pe ei înaintea tuturor celorlalţi oameni împotriva tătarilor, că doară vor cădea cu toţii în luptă; iară dacă Dumnezeu îi va feri de tătari, să-i laşi în ţara ta, ca să nu se mai întoarcă în vechiul Rîm, iar pe femeile şi copiii lor îi vom lua în legea noastră lătinească."

Ca epistolele cele intercalate în orice cronică medievală, scrisoarea de mai sus nu este nici ea autentică, dar serveşte foarte nimerit a caracteriza situaţiunea Olteniei sub voievodatul celor doi succesivi Basarabi catolici.

Urmarea din cronica anonimă:

«И не многу времени минувшу, и бысть битва велика Владиславу королю Угорьскому съ Татары, съ Неиметомъ княземъ, на рѣкѣ на Тисѣ, и поидоша Старые Римляне напередъ всѣхъ и опослѣ многие люди Угрове и Римьляне одинъ латиньскій законъ, и побиша Татаръ преже старые Римьляне и потомъ Угрове и новые Римьляне, и немного падоша старыхъ Римлянъ. Краль же Владиславъ Угорьскый вельми радовашеся о таковѣмь пособіи Божіи, а старыхъ Римлянъ велми жалуя и милуя за ихъ храбрость, и показаша имъ грамоту новыхъ Римлянъ, что о нихъ писали и о ихъ женахъ и позваша ихъ къ собѣ служити, дабы не пошли въ Старой Римъ, да не погибли отъ новыхъ Римлянъ...»

„Şi nu după multă vreme s-a dat luptă mare între Vladislav craiul unguresc şi între Neimet cneazul tătăresc la apa Tisei; şi mai întîi de toţi au întrat în luptă vechii rîmleni, după ei unguri mulţi şi rîmlenii cei de legea lătinească, şi au bătut pe tătari mai întîi vechii rîmleni, apoi ungurii şi noii rîmleni şi n-au perit mulţi dintre vechii rîmleni. Vladislav, craiul unguresc, foarte s-a bucurat de acest ajutor dumnezeiesc, iar pe vechii rîmleni i-a cinstit şi i-a miluit foarte pentru vitejia lor, şi le-a arătat apoi scrisoarea noilor rîmleni, ce i-au fost scris-o aceştiia de ei şi de nevestele lor, şi i-a chemat la sine în slujbă ca să nu se mai întoarcă în vechiul Rîm şi să peară de mîna noilor rîmleni..."

În fine, ultimul pasagiu:

«Владиславъ же король прія ихъ съ великымъ хотѣніемъ и даде имъ землю въ Мараморешъ, межи рѣками Морешемъ и Тисею, нарицаемое мѣсто Крижи, и ту вселишася и собрашася Римляне и живяше ту и пояше за себя жены Угоркы отъ латыньского закону во свою вѣру христіяньскую даже и доныня. И бѣ въ нихъ человѣкъ разуменъ и мужественъ, именемъ Драгошъ...»

„Iar Vladislav craiul cu mare bucurie i-a primit şi le-a dat pămînt în Maramureş, între apele Murăşului şi Tisei, locul ce se cheamă Criş, şi acolo s-au adunat şi s-au aşezat rîmlenii, şi trăind acolo, au început a-şi lua femei unguroaice de legea lătinească şi a le întoarce la legea lor creştinească, şi astfel trăiesc pînă astăzi. Şi era între ei un bărbat cu minte şi viteaz cu numele Dragoş..."

Porțiunea cea mai veche a cronicei anonime se încheie aci cu întemeiarea Moldovei de către Dragoș-vodă la 1359. Întreaga bucată, de la început pînă la sfîrșit, nu cuprinde în sine absolut nemic fabulos, afară numai doară de originea românilor din Veneția, care s-a explicat și ea mai sus prin coloniile cele venețiane în Oltenia în secolul XIII, mai cu samă la Nedeia. Datoria vasalului Bărbat-vodă de a ajuta pe suzeranul rege Ladislau, invaziunea tătarilor în Ungaria la 1285, lupta cea de lîngă Tisa „circa Septem-castra", dezbinarea religioasă între doljeni și între românățeni, toate acestea limpezesc d-a-păr-a-fir elementele curat istorice ale porțiunii celei vechi a cronicei anonime.

Așadară strămoșii lui Dragoș-vodă, plecați din Oltenia pe la 1285, fuseseră kinezi din Romanați, din aceeași ramură a Basarabilor de unde se trăgea Dan-vodă cel de la 1290, al căruia frate Tihomir rămase apoi tulpina tuturor domnilor Țării Românești pînă la Mircea cel Mare și mai jos. Se poate dară afirma cu tot dreptul că întemeietorii ambelor staturi românești, Muntenia și Moldova, au fost din aceeași familie, deși nu tocmai frați, după cum o bănuia genialul Cantemir.

Cuvintele lui Miron Costin din poema sa polonă:

„Jest wieś Kucha nazwana w Maramorskiey ziemi,
Tam Dragosz syn Bogdanow mieszkając ze swemi,
Bogdan z dawnych Dominow sczycił się krewnoscią..."

adecă: „Este un sat numit Cuha în Țara Maramurășului, unde locuia cu ai săi Dragoș fiul lui Bogdan, iar *Bogdan era mîndru de înrudirea sa cu vechii domni*" — nu se confirmau pînă acuma, de vreme ce nu se știa încă originea lui Dragoș, pe cînd astăzi prin cercetarea de față neamul cel vechi domnesc al voievozilor din Maramureș, ca descendinte din Basarabii cei românățeni, cosîngeni cu posteritatea voievodului oltenesc Dan, se adevărește. După date istorice pozitive, Dragoș-vodă nu era fiu al lui Bogdan-vodă, ci amîndoi erau chiar rivali și vrăjmași, dar totuși din aceeași mare familie kinezială, care s-ar putea numi a Bogdăneștilor.

După retragerea străbunului lui Dragoș-vodă la 1285 prin goana letinilor de la Nedeia, peste puțin Bărbat-vodă a murit, dacă nu cumva va fi fost răsturnat sau omorît din cauza tendinței sale catolice. Deochiați, Basarabii din Dolj au căzut pentru mult timp, și kinezii oltenești n-au mai voit a alege voievod pe altcineva decît pe ortodoxul Basarabă din Romanați. Dan-vodă perind el însuși în război la 1298, i-a urmat pe tron fratele său Mircea.

Cronica anonimă, enigmă pînă aci, capătă o neașteptată valoare istorică, confirmîndu-se prin epizodul fraților Litean-vodă și Bărbat-vodă, pe care ea însăși îl confirmă la rîndul său. Înviersunata luptă de vro jumătate de secol în Oltenia între catolicism și între ortodoxie de la 1246 pînă pe la 1290, terminată apoi prin definitiva dărîmare a propagandei papistașe, este un moment de o extremă importanță în istoria națională românească, pe care a scăpat-o biserica răsăriteană mai mult chiar decît vitejia neamului. Dacă ar fi reușit l e t i n i i, dacă Oltenia — cuibul staturilor românești — ar fi încăput pe ghiara clerului celui mai necetățenesc și a celui mai corumpător, a celui mai puțin evangelic și a celui mai cosmopolit totodată, Muntenia și Moldova, despărțite de orientul Europei, ar fi ajuns de demult ungurească și polonă...

Un *post-scriptum:*

D. Pușcariu zice: „După datele lui S. Mangiucă *(Romän. Revue*, 1887, p. 400—490), bazate pe diplomele regelui Ladislau Cumanul din 1281 dată lui Seraphin de Akalich și din 1288 dată Magistrului Toma, s-ar fi întîmplat două migrațiuni a românilor din Maramurăș în Moldova, una în anul 1277 sub Dragoș fiul lui Bogdan I, și alta la 1359 sub Bogdan II voievod de Maramurăș. Prin aceste descoperiri s-ar altera mult și cronologia și seria voievozilor moldoveni. Pînă nu se va constata mai apriat existența lui Dragoș la 1277, noi etc.“ D. Pușcariu se oprește, și n-ar fi trebuit nici măcar să-și dea ocaziunea de a se opri. Îmi pare foarte rău, dar nu pot pricepe: de unde oare le va fi luat toate acelea? Nu există nicăiri nici o diplomă a regelui Ladislau Cumanul, unde să se afle ceva despre vreun Dragoș-vodă sau vreun Bogdan-vodă la 1277 sau la un alt an orișicare. Cele două diplome citate din 1281 și 1288 nu cuprind direct sau indirect nici o silabă despre românii din Maramurăș sau din Moldova sau fie de oriunde. D. Pușcariu m-ar îndatora nemărginit dacă îmi va arăta contrariul. Las însă la o parte pe răposatul Mangiucă, ultimul apărător al cronicei lui Huru.

§ 34. Originea Mailaților

Bibliografia: *Istoria critică*, p. 136. — Moroškinŭ, Славянскіи именославъ, Petersb., 1867, in-8, p. 193 sq. — Fotino, Ἱστορία, t. II, p. 12. — Tunuslii, trad. Sion, p. 127. — Șincai, ad an. 1258, 1300. — Katona, *Hist. critica*, t. VI, p. 1077, 1151. — Teutsch u. Firnhaber, *Urkundenbuch*, p. 134, 144, 195, 198. — Fejér, *Cod. Diplom.*, t. VIII, vol. 3, p. 625. — Pușcariu, *Date istorice*, t. I, p. 152 sq., t. II, p. 223 sq. — Gr. Majláth, *Majláth Család tragediaja*, 1875, ap. Pușcariu, *op. cit.*

În *Istoria critică* eu constatai cel întîi numele tatălui lui Alexandru Basarabă, menționat într-o diplomă din 1332 de la regele unguresc Carol Robert: „in terra transalpina per Bazarab, *filium Thocomery*“. Pe acest „Thocomerus“ eu l-am transcris prin „Tugomir“, și apoi după mine au repetat toți istoricii noștri: *Tugomir*, fără a-și da osteneala de a cerceta dacă transcripțiunea mea este sau nu este corectă. Ei bine, ea corectă nu este. Numele personal *Tugomir*, „Тугомиръ, Tugemirus, Tangomir“, a existat la slavi, derivat din radicala тѫг-, de unde la români cu nazala conservată: *tîngă*, *nătîng*, *tînguire*, astfel că nu putea să fie la noi „Tugomir“, ci ar fi fost „Tîngomir“. Așa dară latinul *Thocomerus* din diploma de la 1332 cată să fie un alt nume personal, foarte cunoscut în onomastica slavică: Тихомиръ, „Techomerus“, „Teichomerus“, după cum se numea chiar un principe bulgăresc din secolul XI. În adevăr, pe cînd *Tugomir* e necunoscut la români, numele *Tihomir* din contra se întrebuința oarecînd tocmai la olteni, de unde un sat moșnenesc în Mehedinț se cheamă pînă astăzi *Tihomir* sau la plural *Tihomiri*. Să renunțăm dară cu toții la greșitul *Tugomir*.

Din numeroasele numi slavice cu finalul *-mir: Tihomir*, *Dobromir*, *Dragomir*, *Vladimir* etc., graiul românesc și-a format un singur nume comun *Mir*, după analogia altor finaluri nominale, de exemplu din *Bogdan — Dan — Dancu — Danciu*, sau din *Șerban — Ban — Bănică — Bance*. Românul *Mircea* n-are nici o altă origine calendaristică decît numai finalul slavic *-mir*, deminutiv apoi prin *-cea* ca în: *Mihalcea*,

Grigorcea, *Neculcea*, *Onceа* etc. Și la slavi a existat numele personal *Mir* cu deminutivul *Mirko*, iar pe românul *Mircea* serbii îl amplificau în *Mirceta*. Alăturea cu *Mircea* românii au pe *Mirea*, care este un deminutiv poporan din „Dimitrie", astfel că *Mircea* se diferențiază numai pentru finalul slavic *-mir*. În acest mod, Tihomir-vodă tatăl lui Alexandru Basarabă se identifică perfect cu primul Mircea-vodă fratele primului Dan-vodă din cronica muntenească, această cronică confundînd totuși pe amîndoi cu cei doi frați Dan și Mircea din secolul XIV. După cum primul Dan cel ucis la 1298 s-a demonstrat mai sus pe calea documentală, primul Mircea începe deja a se demonstra de asemenea prin identitatea acestui nume cu al tatălui lui Alexandru Basarabă în diploma cea necontestabilă de la 1332.

În locul acestui Mircea I, care completează șirul cel tradițional verificabil al voievozilor oltenești din secolul XIII, ne întîmpină deodată un alt nume nou: Ștefan-vodă Mailat, pe care nici Radu Greceanu, nici Constantin Căpitanul Filipescu, nici cronica cea „de cînd au descălecat românii", nu-l au de loc și despre care chiar aceia ce-l intercalează mărturisesc în același timp că: „în létopiseț nu se află".

Cată dară, înainte de a trece la Mircea I, să limpezesc acest punct de controversă, care — o vom vedea îndată — nu se întemeiază pe o născocire sau pe vreun anacronism, ci formează în realitate un interesant epizod din istoria lui Dan I.

La frații Tunuslii, cari reprezintă manuscriptul stolnicului Constantin Cantacuzin din secolul trecut, după primii cei trei voievozi Radu Negru, Mihaiu-vodă și Dan-vodă figurează un „Ștefan-vodă Mailat în anul 1300". Despre acesta ni se spune că: „în létopiseț nu se află înscris, dar cronograful domnilor Serbiei arată că el domnea la anul 1304, cînd a pre-noit cetatea Făgărașului".

De asemenea la Șincai: „Anul 1300. La anul acesta așa scrie anonimul românesc: Ștefan-vodă Mailat leat 1300 , la létopiseț nu este, iară la hronica stăpînitorilor serbești îl arată că la acest veleat domnind au făcut cetatea Făgărașului". Se știe că Șincai admite pe cei trei voievozi anteriori, făcînd însă o remarcabilă rezervă: „au domnit Radul Negru, Mihail și Dan-vodă, dar n-au domnit preste toată Țara Muntencască, ci numai preste o parte a ei"; despre Ștefan Mailat însă el se îndoiește, observînd că „cetatea Făgărașului s-au făcut prin orînduiala lui Ladislav voivodului din Ardeal", și deci Ștefan Mailat lui Șincai îi rămîne suspect.

În fine, Fotino cunoaște și el pe același voievod, pe care-l numește și Basarabă: Στέφανος Βοεβόδας Μαϊλὰτ Βασσαράβας", citînd tot o fîntînă slavică: „ἡ Σερβικὴ χρονολγία", o altă însă mai pe larg decît cea citată de Cantacuzin și de Șincai, căci sub același Ștefan Mailat se menționează trei fapte:

1. Fortificarea Făgărașului.

2. O luptă contra regelui unguresc Andreiu III, biruitoare, dar împăcată.

3. Trimiterea de un ajutor de oaste regelui serbesc Ștefan contra tătarilor.

Durata cea atribuită domnirii lui Ștefan Mailat de la 1298 pînă la 1325 este o combinațiune proprie, după obicei, a lui Fotino, care uneori o nemerește de minune, nu însă pretutindenea; și tot propriu lui Fotino este amăruntul cel greșit că regele serbesc Ștefan cel în cestiune a fundat mănăstirea Decian în Serbia, ceea ce se referă la un alt

rege serbesc mai tîrziu. Lăsîndu-se dară la o parte aceste două date subiective, cele trei de mai sus merită de a fi studiate, și anume prin ele eu ajung la concluziunea că Ștefan Mailat nu putea să fie altcineva decît un Basarabă kinez oltenesc din timpul lui Dan-vodă dintre 1288 — 1298, un simplu cap de oștire numit serbește „voevoda", întocmai după cum sub Mihaiu-vodă Liteanul serbii numeau „voevoda" pe Basarabă de la Bălaciu.

Mai întîi să se constate absoluta imposibilitate a celor trei date de a se fi petrecut după moartea lui Dan-vodă la 1298 și apoi lesne se va dovedi posibilitatea și chiar realitatea lor înainte de 1298.

Regele Andreiu III a murit în ianuariu 1301. Între 1298—1301 n-a fost nici un război sau vreo răzmiriță în regiunea Carpaților. Prin urmare, în acel interval de timp oltenii n-au putut să aibă nici o luptă contra regelui Andreiu III. Una la mînă.

Regele serbesc Ștefan Milutin n-a avut nici o ciocnire contra tătarilor după anul 1298, iar cu atît și mai puțin ulteriorul rege Ștefan de la Decian, urcat pe tron la 1321, care nu s-a bătut niciodată cu tătarii; și deci în acel interval de timp oltenii nu puteau să dea serbilor un ajutor contra tătarilor. Două la mînă.

Cît se atinge de fortificarea Făgărașului de către olteni la 1300 sau ceva mai încoace, deja Șincai a observat neprobabilitatea faptului.

Rezultă dară că nici un Ștefan Mailat n-a făcut ceea ce i se pune pe socoteală ca voievod oltenesc după anul 1298; nu rezultă însă că înainte de anul 1298 dînsul nu putea să le fi făcut în parte sau peste tot, adecă sub domnia lui Dan-vodă, ca unul dintre Basarabii cei subalterni. Și așa a și fost.

Să mă opresc mai întîi asupra M a i l a ț i l o r. De veacuri ei sînt unul din neamurile românești cele mai răspîndite în Țara Făgărașului. Cel mai celebru dintre ei purtase tocmai numele de Ștefan, trecuse la catolicism, ajunsese voievod unguresc al Transilvaniei, a stăpînit chiar Făgărașul, a trăit foarte rău cu domnii din Țara Românească și din Moldova, mai ales cu Petru Rareș, a fost prins prin trădare de turci și a murit rob la Constantinopole în 1551. O ramură a Mailaților a întrat în aristocrația ungurească, dintre cari unul, contele Coloman Majláth, se fălește de a fi din neamul Basarabilor. Ramura cea mai documentală, scăzută de demult la țărănie, sînt Mailații din Dejani de lîngă Făgăraș, cari păstrează un crisov muntenesc de la Vlad-vodă, dat boierului Stanciu Mailat la 1452. Fiind la mijloc numai vreo 150 de ani, este foarte probabil că toți Mailații se trag din kinezul oltenesc Ștefan Mailat cel de pe la 1300, unul dintre Basarabii cei devotați lui Dan-vodă, însărcinat a întări și a apăra Făgărașul contra agresiunii din partea ungurilor.

O asemenea însărcinare este într-o legătură învederată cu actul din 1291, prin care regele Andreiu III dăruise Făgărașul ungurului Magistru Ugrin. A urmat apoi în adevăr o scărmăneală între olteni și între maghiari, dar iată cum. Cam peste un an, la 1292, adecă în curînd după expediționea ungurilor contra Austriei: „exercitum contra ducem Austriae et Stiriae, tunc capitalem inimicum regni", s-a răsculat magnatul săcui Rorand (Roland și Lorand în alte texturi), voievod al Transilvaniei încă de pe la 1280 din timpul regelui Ladislau Cumanul. Rădicînd steagul revoltei în Săcuime, voievodul Rorand era foarte periculos pentru Ungaria. Regele Andreiu III s-a grăbit a păși el însuși, după cum o spune într-o diplomă din 1296: „quum contra Rorandum voyvodam et

fratres suos, filios Thomae, cum nostrae militiae multitudine armatorum processissemus et castrum eorum, Adrian vocatum, facerimus obsideri". Este aproape de minte că Rorand nu s-ar fi bizuit a se răscula dacă nu avea vreun aliat puternic din vecinătate, și nu putea să fie altcineva mai potrivit decît voievodul oltenesc Dan-vodă, supărat tocmai de curînd contra Ungariei. Olteniĭ, conduși de Basaraba Ștefan Mailat, vor fi lovit posesiunile unguresti de lîngă Țara Făgărașului. Regele Andreiu III n-a întîrziat însă a împăca pe Dan-vodă, temîndu-se, negreșit, ca revolta din Ardeal să nu se generalizeze.

Astfel se explică fortificarea Făgărașului la 1291 și lupta contra ungurilor la 1292, cele două fapte înregistrate în cronica cea slavică din Fotino. Nu mai puțin plauzibil este ajutorul oltenesc cel dat lui Ștefan Milutin. Dușman al letinilor Mihaiu-vodă și Bărbat-vodă, prin însăși aceasta Dan-vodă era prieten cu regele serbesc, pe care la 1293 l-au atacat tătarii hanului Noga, stăpîn atunci în Moldova și-n Bulgaria. Dan-vodă nu avea nevoie de a trimite peste Dunăre o ceată în ajutorul serbilor, deoarăce-i ajungea o energică diversiune, amenințînd hotarele tătărești, cari nu erau depărtate la sud de Vlașca și la nord de Făgăraș. În ultimul caz brațul drept al lui Dan-vodă a putut să fie tot Ștefan Mailat.

Rectificăm cronologia fără a schimba faptele. Critica cea pătrunzătoare nu destruge personalitatea lui Ștefan Mailat, ci numai precizează pe acest însemnat factor din istoria Olteniei de pe la finea secolului XIII, un factor atît de însemnat încît numele lui a putut să apară posterității sub aureola mărită de domn al Țărei Românești. Cu această ocaziune se verifică încă o dată importanța datelor analistice celor culese de Fotino.

Ștefan Mailat Basarabă pe lîngă Dan-vodă, poate și pe lîngă Mircea-vodă, joacă același rol ca mai sus Basarabă de la Bălaciu pe lîngă Mihaiu-vodă Liteanul și Bărbat-vodă; același rol ca mai jos Ivanco Basarabă pe lîngă Alexandru-vodă; cîte trei numiți deopotrivă „voievozi" în fîntînele istorice serbe, deși ei nu erau decît niște fruntași dintre kinezii oltenești.

Acuma dară se curăță terenul pentru istoria adevăratului voievod oltenesc de la 1298 încoace, anume Tihomir sau Mircea I, fratele și succesorul lui Dan I din ramura Basarabilor din Romanați.

§ 35. Mircea I și robia regelui Ottone în Oltenia

Bibliografia: Ottokar von Horneck, *Chronicon*, în Pez, *Scriptores rerum Austriacarum*, Ratisbonae, 1745, in-f, t. III, p. 759—61. — Schacht, *Aus und über Ottokar's von Horneck Reimkronik*, Mainz, 1821, in-8, p. 17, 202 sq.; cfr. Jacobi, *De Ottocari chronico Austriaco*, Vratislaviae, 1839, in-8. — Katona, *Hist. critica*, t. VIII, p. III, 139 sq. — *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, Budae, 1838, in-8, p. 227 sq. — N. Densușianu, *Monumente pentru istoria Făgărașului*, p. 57. — Eder, *Observationes*, p. 26—7. — Orban, *A Székelyföld*, Pest, 1869, in-4, t. III, p. 86 sq. — Rösler, *Rom. Stud.*, p. 295. — Haner, *Das Königliche Siebenbürgen*, Erlangen, 1763, in-4, p. 135, nota. — N. Densușianu, *Documente 1199—1345*, p. 569. — Fejér, *Cod. diplom.*, t. VIII, vol. 5, p. 51—52; cfr. Marienburg, *Geographie*, t. II, p. 31. — Karadžić, Пјесме, t. II, p. 379: cfr. Bezsonow, Болгарскія пѣсни, p. 43. — Čojković, Пѣванія черногорска, p. 115. — Laurian-Bălcescu, *Magazin istoric*, t. I, p. 92. — A. Xenopol, *Istoria*, t. II, p. 70, nota 2.

Mircea-vodă domnise cel mult vro unsprezece ani, între Dan-vodă mort la 1298 și între Alexandru-vodă urcat pe tron la 1310. În acest răstimp voievodatul oltenesc se pare a fi fost preocupat mai ales de trebile Ardealului, începînd de la 1300 cînd ungurii apucă Făgărașul și-l fortifică. Cronica cea municipală a Făgărașului zice: „1300. Ist Fogaras abermahl erbaut", iar analele mănăstirii catolice de acolo: „Anno 1300 Fogar denuo aedificata". Orașul nu se află în interiorul țării, ci la margine. Se naște dară o întrebare firească: nu cumva ungurii vor fi cuprins numai orașul? În orice caz, stăpînirea lor a durat prea puțin. Apucarea Făgărașului și perderea lui de către unguri, una și alta se explică deopotrivă prin evenimente politice bine cunoscute. Apucarea Făgărașului ceva înainte de 1300 coincidă tocmai cu moartea lui Dan-vodă, cînd va fi ocurs în Oltenia o turburare pînă la noua alegere domnească, de care ușor a putut să profite voievodul transilvan Ladislau Apor; la 1301 însă moare regele unguresc Andreiu III, cînd s-a întîmplat o turburare și mai mare în Ungaria, ba chiar o anarhie de mai mulți ani, și atunci la rîndul său profită Mircea-vodă pentru a relua Făgărașul. Redobîndirea de astă dată se pare a nu fi provocat luptă între unguri și între olteni, ci s-a petrecut fără război, căci peste puțin după 1301 noi vedem pe Ladislau Apor în legătură de amicie cu Mircea-vodă, voievodul transilvan avînd acum zor de ajutorul voievodului oltean, și deci de bună voie a trebuit să nu-i mai dispute Țara Făgărașului cu orașul cu tot.

După regele Andreiu III, mort fără moștenitor, s-au ivit trei pretendenți: doi copilandri, principele Carol Robert din Neapole și principele Venceslau din Bohemia, plus un flăcău: ducele Ottone din Bavaria; un italian, un slav și un german, toți mai mult sau mai puțin înrudiți prin alianțe cu vechea dinastie arpadiană a Ungariei. Cel mai cu drepturi și susținut singur de papa era Carol Robert; cu toate astea s-a ales mai întîi Venceslau, care însă n-a întîrziat a se retrage dezgustat în Bohemia, cedînd bavarezului Ottone. Magnații maghiari erau dezbinați, iar cel mai puternic dintre dînșii și cel mai îndrăzneț era voievodul transilvan Ladislau Apor.

Deja regele Andreiu III se speriase de voievodul Rorand, predecesorul lui Ladislau Apor. Acest din urmă însă pe toți voievozii transilvani fără excepțiune i-a lăsat departe în coadă. El deveni ca un principe aproape neatîrnat al Ardealului. Eder ne spune că Ladislau călca în picioare privilegiile sașilor, își lua pe socoteala sa veniturile țării, nu se temea nici de regele, nici chiar de papa. Voievodul Rorand fusese aliat cu Dan-vodă; voievodul Ladislau era acum aliat cu Mircea-vodă; Basarabii în genere pentru toți cei răzvrătiți în Transilvania contra Ungariei fiind ingredientul cel mai energic.

Ladislau Apor avea o fiică de o rară frumuseță. Regele Ottone, o dată încoronat în Buda, dorind de a deveni foarte popular între maghiari, a fost îndemnat de a merge în Transilvania pentru a lua în căsătorie pe minunata fiică a voievodului de acolo. A fost o cursă. Ladislau Apor a prins rob pe regele Ottone și-l ținea ferecat, astfel că tronul unguresc devenea din nou vacant, ceea ce convenea ultimului pretendent Carol Robert.

Descrierea cea mai importantă contimporană a robiei regelui Ottone se cuprinde în cronica rimată a stirianului Ottocar de Horneck, născut pe la 1250 și care s-a amestecat nu o dată în afacerile Ungariei.

Pe noi ne interesează din această cronică cele două capitole 769 și 770. În rezumat ne ajung următoarele sumare ale lor: „Cap. DCCLXIX. Nach vielen angethanen Trangsalen, und auf Bedrohung deren Königen aus Servien und Bulgarien entlasset Hertzog Ladislaus König Ottonem, und übergiebt ihn dem Wallachischen Fursten; Dieser Furst trachtet mit Gewalt von ermeldten König die Ungarische Reichs-Kleinodien zu erzwingen; Nach vergeblich angewendter Muhe entschlosse er sich, auff einrathen der Wallachen ihn erbärmlich umb das Leben zubringen; Erkrancket hierauf tödtlich, und durch Vermittlung etwelcher Frauen ertheilte er ihme zwar die Freyheit, und wird darauf gesund, liesse ihn aber nach erlangter Gesundheit auf ein neues gefangen nehmen. Cap. DCCLXX. Der Furst aus der Wallachey stellet endlichen König Ottonem auff freyen Fuss, nachdem er wegen dessen gewaltthätiger Anhaltung zu zweymahlen kranckh, und auff dessen Losslassung eben so offt widerumb gesund worden; König Otto kommt hierauf in Reussen zu König Georgen seinen Verwandten, und von dannen zum Herzogen von Glogau, allwo er sich mit dessen Tochter in eine Ehe-Verbundnuss einlasset."

Așadară: după ce Ladislau Apor ținuse în robie cîtva timp pe Ottone, regele Serbiei și regele Bulgariei au intervenit amîndoi cu amenințări, cerînd ca să-l libereze; atunci Ladislau a dat pe Ottone în mînile *domnului* românilor, care s-a arătat și mai crud, ba cît p-aci era chiar să omoare pe regele, căruia însă i-au venit în ajutor femeile de la curte, amețind pe domnul prin tot felul de mijloace băbești, sperjindu-l mereu, mai cu samă doamna, ceea ce sumarele de mai sus nu ni-o spun, dar iată textual:

„Nu hört, was da geschach.
Dem laydigen Walach
Ward aber wider we,
Verrer wirs denn e.
Da sprach aver sein Fraw:
Nu siech und schaw,
Wer wider Got vicht,
Wie er das richt!..."

astfel că domnul românilor lasă în sfîrșit vrînd-nevrînd pe regele să plece, făcîndu-l scăpat în Galiția, iar de acolo în Prusia.

Fîntînele cele grupate de Katona confirmă unanim relațiunea lui Ottocar de Horneck în trăsurele-i cele esențiale, mai explicit în specie Henricus Oettinganus: „MCCCVII. Rex Otto ut magis Ungariam tenere posset, consilio Ungarorum ei despondetur filia ducis Ladislai Transsilvani; sed postea insidiis Alberti caesaris per Ungaros et ipsum Ladislaum capitur: plus anno detinetur. MCCCVIII. Otto rex liberatur; per Prussiam, Russiam venit; ducis Glogaviae filiam in via despondet." Numai particularitatea robiei la Mircea-vodă, unde regele Ottone era să fie chiar omorît, nu se găsește aiuri decît la Ottokar de Horneck, măcar că o aluziune se află și-n *Chronicon Salisburgense:* „diu in captivitate detentus, et mortis periculum vix evasit".

Este foarte suggestivă la Ottocar de Horneck intervențiunea regelui Serbiei și al Bulgariei în favoarea lui Ottone, sub cuvînt că ei se înrudesc cu dînsul prin alianță cu regele ungurese Bela:

„Nu gestund darnach unlang,
Daz der Kunig von Syrvey

Und der von Pulgrey
Fur die Warhait vernomen
Von Kawflewten, dy dar chomen,
Daz derselb Man
Sew von Sypp gehort an:
Wann sy warn auch an Underwint
Kunig Welans Tochter Chind,
Als auch der Kunig Ott was..."

În adevăr, principele bulgăresc Mihail de la Vidin era ginerele regelui serbesc Ștefan Milutin, care într-una din căsătoriile sale ținuse pe o nepoată a regelui Bela IV, amîndoi dară, „der Kunig von Syrvey und der von Pulgrey", erau direct sau indirect rubedenii cu regele Ottone. Nemic nu poate fi mai doveditor despre valoarea informațiunilor lui Ottocar de Horneck, pe cari totuși Rösler nu se sfiește a le boteza legendare: „der ganze Bericht hat etwas von dem Zuschnitt einer Legende".

Ambasada cea serbo-bulgară avusese o consecință de o notorietate așa-zicînd europeană, și anume fiica cea frumoasă a lui Ladislau Apor, motivul robiei regelui Ottone, a fost căsătorită cu fiul lui Ștefan Milutin, provocînd din partea papei o excomunicațiune a voievodului transilvan la 1309: „quod inter Nobilem virum Ladislaum Wayvodam Transilvanum et dominum Stephanum Regem Servie tractatus habitus fuerat de filia ipsius Ladislai, catholica quidem et ex catholicis orta parentibus..." Ambasadorii dară aveau aerul nu atîta de a scăpa pe regele Ottone pe cît mai mult acela de a depărta pe un logodnic: promisă bavarezului, fata a fost dată serbului, mîndra săcuiancă trecînd de la un rege la un alt rege. Orișicum, plecînd din Ardeal, ambasada duse peste Dunăre vestea cea patetică despre suferințele regalului prizonier, ceea ce mi se pare a fi format sîmburele unei balade poporane serbe, după cum o vom vedea mai jos.

Unde oare fost-a închis regele Ottone, dentîi la Ladislau Apor și apoi la Mircea-vodă? Ottocar de Horneck nu ni-o spune, dar nu e tocmai greu de a nemeri cele două reședințe, mai bine zicînd cele două temnițe.

La 1309 Ladislau Apor reședea în Deva, de unde scria „amicis suis charissimis universitati Saxonum de Cibinio" și de unde în afaceri ecleziastice corespundea cu cardinalul Gentile. Cu atît mai vîrtos la 1307 voievodul transilvan trebuia să fi șezut tot acolo și ținea închis pe regele Ottone la Deva, cel mai puternic vechi castel din Transilvania întreagă, pe care pînă astăzi îl admiră călătorul și de unde neminea n-ar fi fost în stare de a smulge pe cineva din mînile lui Ladislau Apor. Deva n-a fost niciodată a Basarabilor, deși nu e departe la nord de Hațeg, pe care în secolul XIII îl stăpîniseră fără întrerumpere voievozii oltenești și unde se vede a fi stat atunci Mircea-vodă, astfel că regele Ottone dintr-o temniță în alta a trecut sub o bună pază în apropiare, căci o asemenea pradă nici nu putea să se expună la o mare distanță. Astfel ambele reședințe sînt indicate: voievodul unguresc în Deva la 1307 și cel românesc în Hațeg la 1308. Prin ambasada lui Ștefan Milutin numele Hațegului străbătu cu acea ocaziune la serbi cu reputațiunea de o vestită închisoare. Cu schimbarea „craiului Ottone" în eroul poporan „Marco Crăișorul", o baladă serbă ne povestește același motiv epic al scăpării

dintr-o teribilă robie prin ajutorul femeii, întocmai ca și-n relațiunea lui Ottocar de Horneck, iar localitatea aci se precizează ca „afurisita temniță din Hațeg“:

„Боже мили! на свем' тебе вала!
Какав бјеше делибаша Марко!
Какав ли је данас у тамници,
У тамници Азачкој проклетој“

de unde vine scăparea prin fiica regelui de Hațeg:

„Но угледа лијепу дјевојку,
Милу штјерцу краља од Азака.“

Să nu uit a observa că deja Bezsonov a explicat prin „Hațeg“ termenul topic serbesc Азак din punctul de vedere fonetic, fără a fi dat totodată peste firul istoric. Ambasada lui Ștefan Milutin la Deva și apoi căsătoria fiicei lui Ladislau Apor cu fiul lui Ștefan Milutin limpezește acuma prima origine a baladei poporane serbe, unde un procedeu folcloristic obicinuit a suplantat pe regele Ottone prin stereotipul Marco Crăișorul, un personagiu real de pe la finea aceluiași secol, cunoscut dușman al românilor, dar care n-a fost niciodată la Hațeg.

Plecînd din Hațeg, nu de pe aiuri, regele Ottone ajunse în Galiția fără a cădea din nou în mînile lui Ladislau Apor, căci nu trecuse nicăiri prin Transilvania și nici prin cercuri ungurești, ci prin Crișiana și prin Maramureș, pe unde l-au condus printre români nește călăuze de ale lui Mircea-vodă. Ottone mai avea cu sine un amic devotat maghiar, Emeric de Serény, căruia drept gratitudine i-a acordat în urmă nobleța bavareză.

Aducerea lui Ottone rob la Szegedin și gonirea de acolo, pe cari le povestește numai Chronicon Posoniense, întemeiat pe un zgomot fals, sînt desmințite prin unanimitatea fîntînelor și chiar prin bunul simț. O dată stăpîn pe Ottone, Mircea-vodă nu l-a dat înapoi lui Ladislau Apor, măcar că era o legătură la mijloc; cu atît și mai puțin dară ar fi avut nevoie de a-l trimite la Szegedin; iar Ladislau Apor la rîndul său, dacă ar fi reluat pe Ottone de la Mircea-vodă, iarăși nu l-ar fi dat partizanilor lui Carol Robert, căruia i-a fost vrăjmaș pînă la 1310. Apoi mai este ceva. Din Szegedin regele cel gonit ar fi fost dus la Dunăre și pe apă în sus, nu expulzat prin Galiția.

Rumoarea cea culeasă în Chronicon Posoniense este învederat absurdă, dar totuși e interesantă prin rolul ce se dă aci Magistrului Ugrin, aceluiași care, cu 17 ani înainte, se încercase prin favoarea lui Andreiu III de a răpi de la Basarabi Făgărașul și care de astă dată, devotat lui Carol Robert, umbla pe semne să apuce pe Ottone: „Ladizlaus Boyvoda Ottonem Magistro Ugrino pre manibus, faventi Karolo regi, in Zegedino tradidit ad suum libitum, qui postmodum dictum Ottonem Ducem de regno expulerunt“. Dușman cu Dan-vodă, Magistrul Ugrin va fi uneltit acum contra lui Mircea-vodă. În adevăr, voievodul oltenesc căuta recunoștință de la viitorul rege al Ungariei, oricare va putea să izbutească, fie Carol Robert, fie altul, după cum o spune Ottocar de Horneck:

„. . . . . Frum und Er
Von dem Chunig chunftigen“

deci acea recunoștință o cîștiga nici prin mijlocirea tocmai a Magistru-
772 lui Ugrin, nici predînd pe Ottone d-a dreptul lui Carol-Robert care si-

gur nu era încă, ci mai înțelepțește decît toate a scos pe Ottone imediat afară din Ungaria, ba chiar și acesta îi rămînea îndatorit la caz de a recăpăta coroana, ceea ce era foarte cu putință în starea lucrurilor.

Să recapitulez. Urcat pe tron la 1298, Mircea-vodă perde pe la 1299 Făgărașul, pe care însă îl reia de la unguri înainte de 1307, devenind aliat cu voievodul transilvan Ladislau Apor. Preocupat de Transilvania, el nu se mai amestecă în afacerile Bulgariei ca în trecut fratele său Dan-vodă, ci se așează la capătul opus al Olteniei în Hațeg, unde la 1308 primește rob spre păstrare pe regele Ottone, prins de Ladislau Apor; dar după un interval de timp se răzgîndește și-l face scăpat în Galiția. Povestind acest epizod, contimpuranul Ottocar de Horneck ne spune că domnul românilor era în toate privințele mai puternic decît voievodul transilvan și decît principii cei de peste Dunăre:

„Zu den Walachen,
Der an allen Sachen
Herre ob den andern was..."

§ 36. Alexandru-vodă: Periodul sub regele Carol Robert

Bibliografia: Hasdeu, *Basarabii*, p. 6. — *Arhiva istorică*, t. II, p. 7. — Fotino, Ἱστορία, p. 14 sqq. — A. Xenopol, *Istoria*, t. II, p. 77 sq. — Luccari, *Copioso ristretto*, p. 49; cfr. Gebhardi, *Gesch. d. Wal.*, p. 281. — D'Ohsson, *Hist. des Mongols*, t. IV, p. 755 sq.; cfr. Врунь, în Журн. Мин. Нар. Просвѣщенія, 1878, t. CC, p. 235. — Boliac, *Topographie de la Roumanie*, Paris, 1865, in-8, p. 25. — Theiner, *Monumenta Hungariae*, Romae, 1859, in-4, p. 513. — Io. Cantacuzenus, *Historiarum*, 1, IV, ed. Schopen, Bonae, 1828, in-8, t. I, p. 175, 475. — Гласник друштва српске словености, t. XII, p. 450. — Danilo, Животи краљева, p. 181. — Engel, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 445. — Katona, *Hist. critica*, t. VIII, p. 642. — Heinrich von Muglein, în Kovachich, *Sammlung kleiner Stücke*, Ofen, 1805, in-8, t. I, p. 92 sq. — Fejér, *Cod. Diplom.*, t. IX, vol. 2, p. 307. — Walther, *Res Michaelis*, în Papiu, *Tesaur*, t. I, p. 31; cfr. Bauer, *Mémoires sur la Valachie*, Francfort, 1778, in-8, p. 180; Sulzer, *Gesch. d. transalp. Daciens*, t. I, p. 337...

Se întîmplase ca doi principi contimpurani din orientul Europei să domnească deopotrivă fiecare cîte o jumătate de secol: cincizeci de ani stătuse pe tron împăratul bizantin Ioan Paleolog, de la 1341 pînă la 1391, și tot cincizeci de ani domnul românesc Alexandru Basarabă, de la 1310 pînă pe la 1360: o regilongevitate excepțională chiar în istoria universală.

Afară de Ștefan cel Mare, nici un voievod moldovenesc sau muntenesc n-a îndeplinit fapte mai strălucite decît Alexandru Basarabă, cunoscute și recunoscute în străinătate, viteaz fără seamăn și minte politică la culme; dar totuși cronicarii noștri îl micșurează, îl ciuntesc, îl desfigurează, ba unii nici nu-l ating măcar. Pînă și cel mai critic, Constantin Căpitanul Filipescu, se mulțumește de a zice: „Ce să fi lucrat el în domnia lui, nimeni nu scrie".

Înainte de a se fi urcat pe tron, Alexandru-vodă luase în căsătorie pe fiica kinezului oltenesc Ivancu din ramura Basarabilor celor doljeni, dintre cari fuseseră voievozii Mihaiu Liteanul și Bărbat, astfel că vechea dușmănie între letini și între românățeni s-a stins în persoana fiului

lui Mircea I. În primele două-trei decenii din domnirea lui Alexandru-vodă, socrul său Ivancu Basarabă exercita o mare înrîurire asupra afacerilor statului. În următoarele decenii o înrîurire tot așa de mare o exercita Vladislau Basarabă, fiul lui Alexandru-vodă din prima căsătorie. Din cauza acestor mari înrîuriri succesive s-a produs o încurcătură în istoria muntenească, ștergîndu-se pînă la un punct propria personalitate a lui Alexandru-vodă.

În unele izvoare slavice cunoscute lui Fotino: „Συμεὼν Γοσποδὰρ“ și „ἡ σερβικὴ χρονολογία“, Ivancu Basarabă și Vladislav Basarabă figurînd în locul lui Alexandru-vodă cu titlul de „voievozi“, care după obiceiul serbesc nu însemnează pe domni, ci pe hatmani, de unde o firească confuziune, Fotino a pus pe „Ἰὼν Βασσαράβα Βοεβόδας“ și pe „Βλαδισλὰβ Βοεβόδας Βασσαράβας“ ca nește domni deosebiți înainte de Alexandru-vodă. Ivancu apare aci ca fost ban al Craiovei, „Μπάνος τῆς Κραγιώβας“, mai corect Basarabă din Dolj, ceea ce se potrivește; și pe dînsul, ca și pe Vladislav Basarabă, îi face Fotino pe amîndoi frați cu Alexandru-vodă, ceea ce de loc nu se potrivește. Căpătînd astfel două numi, cărora le trebuia o ordine cronologică, Fotino combină pentru Ion Basarabă durata de la anul 1325 pînă la 1340, iar pentru Vladislav Basarabă 1340—1345, lăsînd apoi 1345—1356 pentru Alexandru-vodă.

D. Xenopol așează pe Vladislav Basarabă la locul cel cuvenit, adecă după Alexandru-vodă, și acoardă acestuia din urmă o domnie de patruzeci de ani: 1320—1360, însă totuși îi răpește un deceniu 1310—1320, în care bagă pe același Ivancu Basarabă. D. Xenopol nu se întemeiază aci pe fîntînele lui Fotino, ci pe un alt text slavic, pe care eu l-am analizat deja în studiul despre „Basarabi“, de unde iată pasagiul: „Aci este locul de a vindeca un text pe care rău l-au îmbolnăvit unii istorici ai noștri, deși în fond el este tot ce poate fi mai sănătos. Vestitul împărat serbesc Ștefan Dușan, vorbind despre coalițiunea tuturor popoarelor învecinate cari năvăliseră asupra tatălui său Ștefan de la Decian la 1330, numește între dușmani: Алеѯендра цара Блъгаромъ и Басарабꙋ Иванка таста Алеѯендра цара сумегъ живꙋщихъ Чрьныихъ Татарь и господство сашко и прочїихъ съшиимь господа “, adecă: Alexandru țarul bulgarilor, și Ivanco Basaraba socrul țarului Alexandru al învecinaților negri-tătari, și domnia săsească, și alți domni cu dînsul. În paleografia cirilică lesne confundîndu-se grupul са cu grupul ꙗ, fiindcă în acesta din urmă *i* este legat cu *a* printr-o liniuță care-l aseamănă cu cirilicul *s*, în loc de „господство сашко“, editorul Novaković *(Zakonik*, 1870, p. XXIII) citise господство ꙗшко, ca și cînd ar fi vorba despre I a ș i i din Moldova sau cine mai știe despre ce, pe cînd sînt în joc numai s a ș i i din Transilvania, „dominium Saxonum“, сашко fiind în vechea serbească un adjectiv de la Сась, de ex.: сашкимь пꙋтемь=via Saxonum“ (Daničić, *Rječnik*, III, 81). Apoi pe Ivanco Basarabă istoricii l-au prefăcut în domn al Țărei Românești, pe cînd el era numai socrul domnului: „таст Алеѯендра цара“, iar acel domn nu era Alexandru din Bulgaria, menționat deja deosebit în același text, ci era celebrul Alexandru Basarabă, pe care Ștefan Dușan îl numește aci țar al negrilor-tătari, înțelegînd prin aceasta „Nigra Cumania“, după cum numeau atunci ungurii România *(Ist. crit.*, I, 99). Cînd d. Xenopol zice: „Ivancu Basarab, 1310—1320, este urmașul și probabil fiul lui Radu Negru sau Tugomir Basarab. Despre acest Ivancu se spune în legile sîrbești ale lui Ștefan Dușan că el ca domn al Valahiei ar fi ajutat țarului

bulgar Mihail (1323—1331) în lupta acestuia contra imperiului bizantin. Ivancu Basarab, urmînd exemplului dat de tatăl său Radu Negru, măritä pe fata lui după Alexandru, nepotul și urmașul în tronul bulgăresc a lui Mihail etc. etc." — în toate acestea ne surprinde mai ales aritmetica autorului, în puterea căriia un domn mort la 1320 merge totuși la război între anii 1323-1331, după ce de demult murise..."

Încă o dată, în textul serbesc cel de mai sus se vorbește foarte limpede despre doi Alexandri:

1. Alexandru „цар Блъгаромъ",
2. Alexandru „цар Чрьнынчъ Татарк",

iar Ivancu Basarabă este numit socru al celui de al doilea, nicidecum al celui dentîi, și deci nu poate fi nici o umbră de îndoială că nu e vorbă de socrul principelui bulgăresc Alexandru, ci anume al principelui românesc Alexandru. Ceea ce zăpăcise pe d. Xenopol este că în textul serbesc se menționează doi țari bulgărești: atît pe Mihail, care domnea în realitate în momentul luptei și a și fost ucis în acea bătălie, precum și pe Alexandru, care a devenit țar în urmă imediat după război și luase de asemenea parte la acea bătălie, amîndoi astfel țari bulgărești în cursul aceluiași an 1330, fiind menționați cu același titlu în textul serbesc cel scris mai tîrziu.

Nici un voievod oltenesc Ivancu Basarabă ca la d. Xenopol n-a existat; Ivancu Basarabă însă din Fotino, deși n-a domnit, totuși e interesant prin particularitatea că fusese din Dolj, Μπάνος τῆς Κραγιώβας", ceea ce nu se spune acolo despre ceilalți; era dară din ramura cea doljeană a Basarabilor, poate fiu al lui Mihaiu-vodă Liteanul sau al lui Bărbat-vodă, rudă de aproape în orice caz. Pe cînd trăia încă Mircea-vodă, căsătoria fiului său Alexandru cu fiica lui Ivancu era o alianță de o înaltă înțelepciune politică, stingînd vrăjmășia între cele două puternice ramure băsărăbești și asigurînd la ulterioara alegere domnească ginerelui celui românățean sprijinul socrului celui doljean.

Desființîndu-se voievodatul cel imaginar al lui Ivancu Basarabă, după cum am desființat mai sus pe al lui Ștefan Mailat Basarabă, să restituim lui Alexandru Basarabă întreaga durată reală a domnirii sale cu începere de la 1310, data ce-i fixează cronica muntenească cea veche din Luccari.

Sub Mircea-vodă trebuia să fi început deja a se ilustra fiul său Alexandru, care nu mai era copil. Vrîsta acestui principe se poate calcula în următorul mod. La 1330, în războiul contra ungurilor, el avea deja fii în capul oștirii, desigur pe cei doi mai mari, Nicolae și Vladislav, cari nu puteau să fie atunci mai mici de vro 20-25 de ani, prin urmare născuți pe la 1305—1310, așa că tatăl lor era pe la 1305 cel puțin de 20 de ani. Așadară Alexandru, născut el însuși pe la 1280, era de vro 30 de ani cînd s-a urcat pe tronul oltenesc. Pînă atunci, pe cînd Mircea-vodă era reținut în Hațeg, fiul său Alexandru, viitorul prim întemeietor al statului Țării Românești, începuse a se căli la lupte, pogorîndu-se din Făgăraș și cuprinzînd poalele Carpaților la stînga Oltului, mai întîi Muscelul, apoi Argeșul.

Cronica lui Constantin Căpitanul Filipescu nu știe nemic despre faptele lui Alexandru Basarabă, dar îi dă un supranume foarte caracteristic, pe care el însuși nu-l pricepe: „După ce au perit Dan-vodă, au stătut la domnie Alexandru-vodă, carele zic să fie fost de feliul lui cîmpulungean", iar în sumar îl numește: 775

„Alexandru-vodă C î m p u l u n g e a n". Ca fiu al lui Mircea I, ca nepot de frate al lui Dan I, Alexandru-vodă era românățean, în orice mod oltean, nicidecum muscelean. De unde dară această poreclă de C î m p u l u n g e a n? Pe Mircea cel Mare unii (§ 31) îl numeau „Cozianul", fiindcă clădise măreața mănăstire a Coziei, de care s-a îngrijit totdauna. Alexandru-vodă însă n-a clădit niciodată vreo mănăstire, nici pe aiuri, nici la Cîmpulung. Supranumele său de C î m p u l u n g e a n cată dară să aibă altă sorginte.

Pe la finea secolului XIII, pe timpul lui Dan-vodă sau ceva mainainte, un „Laurentius", fie ungur, fie săcui sau sas, căci numele nu lămurește, român nu era nici într-un caz, apucase Muscelul și-și dedea titlul de „Comes de Campolongo". Tot ce se știe despre dînsul este o peatră funerară cu inscripțiunea: „Hic iacet Laurentius Comes de Campolongo Anno MCCC". La 1300 dară el a murit. Nu cumva în război? Alt conte străin n-a mai fost în urmă la Cîmpulung; dar tocmai anul 1300 coincidă cu tinerețile acelui Alexandru-vodă, căruia poporul îi pusese poreclă de „Cîmpulungeanul", nu pentru că se născuse acolo, ci pentru că acolo a fost primul voievod oltenesc, așezat în scaunul Muscelului ca într-un punct strategic, de unde să-și întinză posesiunile mai departe, neapărat mai întîi Argeșul. De aci tradițiunea despre un Negru-vodă venit din Făgăraș la Cîmpulung și apoi la Argeș, trecînd mai tîrziu Oltul și ales domn de către Basarabi, da, ales Alexandru-vodă la 1310 după moartea tatălui său Mircea I, ales însă nu pentru că era fiu de domn, ci pentru că se arătase deja ca cel mai vrednic dintre kinezi.

La urcarea sa pe tron, afară de Oltenia, afară de Hațeg și de Făgăraș cu o fîșie teritorială intermediară din Sylva Blacorum, Alexandru-vodă stăpînea în Muntenia Teleormanul și Vlașca la Dunăre, Muscelul și Argeșul în Carpați. În intervalul dintre 1310-1330 sarcina cea mare a noului voievod era de a mai umple lacunele Munteniei în direcțiunea spre gurele Dunării. După prețioasa cronică din Luccari, Alexandru-vodă, numit aci expres N e g r o V o i e v o d a: „fabricò la città in Campolongo, e tirò alcune cortine di matoni in Bucuriste, Targoviste, Floc, e Busa". El terminase dară mai întîi de toate Cîmpulungul, pe care în adevăr îl apucase de la contele Laurențiu încă sub Mircea-vodă pe la 1300, și începu în urmă a întemeia treptat Tîrgoviștea, Bucureștii, Buzăul și Orașul-de-Floci. El n-a fundat nemic în Oltenia, căci acolo nu era trebuință de cucerire; nici în Teleorman și-n Vlașca, cucerite mai denainte de către unchiu-său Dan-vodă, căruia i se datorează poate direct sau indirect Turnul-Măgurele și Giurgiul. Pînă la Brăila și pînă la Rîmnicul-Sărat Alexandru-vodă nu ajunse în prima perioadă dintre anii 1310-1340.

Pe teritoriul cel cucerit erau mai mulți voievozi sau kinezi români, așezați acolo din trecut, după cum o știm deja din diploma regelui Bela IV din 1247, și o mulțime de cumani cu căpeteniile lor, întinzîndu-se spre răsărit peste Moldova, unde mai rămăseseră încă tătari sau mongoli după moartea faimosului han Noga. Este de regretat că orientalistul D'Ohsson, istoricul posterității lui Cinghis-han pînă la Tamerlan, nu se preocupă de regiunea Dunării; din fericire însă el reproduce un extract din scriitorul arab Nowairi chiar din secolul XIV, de unde noi vedem că ceva după anul 1300 mongolii ocupau încă o parte răsăriteană din Țara Românească, apropiată de Dunăre și pe care o numeau dînșii „Avalac", ceea ce deja profesorul Brun a explicat-o prin „Valah". E
776 de crezut că mongolii se întindeau cam pînă la Ialomița, unde vechiul

Oraș-de-Floci, la Luccari Floc, n-are a face cu cuvîntul „Flota": „ville des flottes", după cum o presupunea Boliac, care nu știa că „Flota" nu avea sensul de corăbii nici chiar în limbile neolatine din Occident pînă la secolul XVI, ci Orașul-de-Floci este pur și simplu o românizare din tătarul „Iflok". Districtul Ialomița pentru mongoli era I f l o k =români, precum districtul învecinat era slavonește pentru bulgari cu același înțeles: V l a ș c a. Cuprinzînd Iflocul, Alexandru-vodă găsise acolo pe Dunăre o localitate importantă, întemeind Orașul-de-I f l o c, adecă întărind un punct strategic și comercial. De aceeași natură cată să fi fost celelalte creațiuni topice — Tîrgoviștea, Bucureștii și Buzăul, nește sate anterioare devenind tîrgușoare și-n urmă tîrguri: „tirò alcune cortine di matoni".

Cucerirea Munteniei de către Alexandru-vodă fusese înlesnită pe de o parte prin număroasa populațiune curat românească de acolo, constituită mai denainte din kinezaturi sau mici stătulețe solidare între dînsele, pe de altă parte prin principiul de subordinare, nu de subjugare; cu alte cuvinte, voievodul oltenesc cel biruitor, acuma domn al Țării Românești, nu se făcea stăpîn, ci numai suzeran, iar kinezii cei biruiți nu cădeau în robie, ci deveneau numai vasali, plătind un tribut pe an și ajutorul de oaste la caz de trebuință, nemic mai mult. Raportul kinezilor muntenești către domnul Țării Românești era același ca și raportul kinezilor oltenești, unii și ceilalți deopotrivă din casta Basarabilor. Afară de marele drept politic de a alege pe domn și de a fi eligibili, aceeași pozițiune kinezială o aveau căpeteniile cumanilor din Muntenia, „șoldanii" și „olanii", cari însă, dacă rămîneau în țară, nu întîrziau de a se româniza.

Împuternicit printr-o muncă de vro douăzeci de ani, considerat acum cu drept cuvînt de către slavi transdanubiani ca „țar al negrilor-tătari", căci stăpînea peste o mare parte de cumani, Alexandru-vodă pe de o parte a gonit pe unguri din Severin, dînd țării pentru prima oară numele de „Ungrovlachia", adecă teritoriu românesc și unguresc sau pe ambele laturi ale Carpaților, iar pe de altă parte s-a amestecat foarte energic în afacerile Bulgariei. La 1323 rămînînd vacant tronul imperial din Tîrnov, îl apucă domnul Vidinului Mihail, susținut mai cu samă de Alexandru-vodă, care i-a dat o însemnată oaste de români și de cumani: „ὁ δὲ τήν τε ἰδίαν στρατιὰν συναγαγὼν καὶ ἐξ Οὐγκροβλάχων κατὰ συμμαχίαν οὐκ ὀλίγην, ἔτι δὲ καὶ Σκυθικὴν παραλαβὼν", scrie cu această ocaziune contimpuranul Cantacuzen. Într-un alt pasagiu, după moartea lui Mihail, tot Cantacuzen ne vorbește sub anul 1331 despre un alt puternic ajutor românesc trămis bulgarilor contra bizantinilor, unde ne spune totodată că românii se bat întocmai ca și tătarii, fiind mai toți călări arcași și chiar buciumînd tătărește: „νομίσας δὲ ὁ βασιλεὺς οὐ Σκύθας εἶναι, ἀλλὰ τοὺς πέραν Ἴστρου Γέτας, οἳ ὁμόσκευοι τοῖς Σκύθαις ὡς τὰ πολλά εἰσιν ἱπποτοξόται, κατὰ συμμαχίαν παρόντας πρὸς ἔκπληξιν τῇ Σκυθικῇ σάλπιγγι χρῆσθαι..." Se poate zice că ambii împărați succesivi de la Tîrnov, Mihail și Alexandru, datoriseră coroana mai cu deosebire domnului Țării Românești. Este interesant că în vechiul pomelnic al unei mănăstiri bulgare din Macedonia între binefăcători e înscris Alexandru-vodă, al căruia nume are aci o scurtare curioasă Olur: „Олура воеводе Влах", apropiată de scurtările slavice ale aceluiași nume: *Olel*, *Olelko*, *Olui*, dar diferind prin final. Se pare că lui Alexandru-vodă îi ziceau cumanii „Olur-vodă",

căci un nume cumanic aproape identic „Ovlur“ ne întîmpină de două ori în vestita poemă rusească medievală despre expediţiunea principelui Igor contra cumanilor.

Sub raportul religios Alexandru-vodă era din capul locului de o toleranţă extremă. Amic cu cumanii, între cari erau mahometani şi erau şi budişti, el trăia frăţeşte cu pravoslavnicii bulgari, dar nu era rău văzut nici la Roma. La 1327 Papa Ioan XXII îi adresă o bulă „Dilecto filio nobili viro Bazaras Woyvode Transalpino“, unde îl numeşte bun catolic: „tanquam princeps devotus catholicus“, întocmai după cum se adresa cu aceeaşi ocaziune către voievodul Transilvaniei, către banul Slavonici şi către contele Salomon al Braşovului. Acesta din urmă, prieten cu Alexandru-vodă, se vede a fi fost acela care la 1330 a dat românilor o ceată auxiliară de saşi contra Serbiei. Să se constate că între 1320-1330 elementul săsesc din Ardeal arată, mai mult ca oricînd altădată, o vioaie nesupunere la autoritatea ungurească, o neastîmpărată veleitate de neatîrnare, şi desigur că nu puţin a concurs la aceasta îndemnul lui Alexandru-vodă. Într-o bulă papală contele Braşovului pus la 1327 pe aceeaşi linie cu voievodul Transilvaniei, este ceva care merită de a nu fi trecut din vedere.

Despre războiul contra Serbiei cu am vorbit deja. Cronica contimpurană a arhiepiscopului Danilo ne spune că împăratul bulgar Mihail cu toţi aliaţii săi se mişcă anume din Vidin: „вьздвигъ се царь съ силами своими отъ града своіего силавьнааго Бьдина отъ рѣкы глаголіємыіе Доунава.“ Prin urmare, contingentul românesc trecînd Dunărea la Calafat, e evident că se compunea din doljeni, cu atît mai vîrtos că în fruntea lor se afla tocmai kinezul craiovean, Ivancu Basarabă, socrul domnului, iar cu dînsul se aflau şi saşii, cari figurau în război pe lîngă români şi nici nu puteau străbate în Serbia decît numai prin Oltenia. După textul serbesc cel de la Ştefan Duşan se înţelege că tot Ivancu Basarabă, afară de români şi de saşi, mai conducea alte cîteva cete senioriale aliate cu saşii, poate din săcuii cei nemulţumiţi de Ungaria: „господство сашко и прочіихъ съшинмь господа.“ Aceasta se petrecea în luna lui iuliu. Izbînda serbilor a fost strălucită, graţie mai ales lui Ştefan Duşan, atunci băiat abia de 18 ani. Împăratul Mihail a fost ucis. Poate şi Ivancu Basarabă, despre care nu se mai ştie nemic, deşi după fîntîna cea slavică a lui Fotino s-ar putea admite că socrul domnului s-a întors în ţară şi va fi luat parte în lupta contra ungurilor, luptă urmată nu mai departe decît în septembre din acelaşi an. Regele unguresc Carol Robert, crezînd pe români zdrobiţi şi voind a-şi răzbuna pe prima linie pentru perderea Severinului, porneşte o formidabilă armată asupra Olteniei, unde însă a dat pept cu însuşi Alexandru-vodă însoţit de fiii săi: „Bazarab Olacum et filios ejus“, adecă de Nicolae şi de Vladislav, căci al treilea fiu, Radu Negru, nu se născuse sau se afla încă în copilărie.

Niciodată ungurii n-au fost bătuţi într-un chip mai spulberat şi mai ruşinos. Războiul a durat peste tot vro şease săptămîni, pînă pe la 10 noiembre. Îl descrie nu numai incidental o mulţime de diplome de la Carol Robert şi de la fiu-său Ludovic, dar mai ales pe larg doi contimpurani: fîntîna din Thurotz sau din Chronicon Budense şi Enric de Muglein. Carol Robert întră în Oltenia, apucă Severinul şi puse acolo un ban unguresc. Alexandru-vodă s-a grăbit a-i trimite o solie, propunînd patru puncturi: 1. cedează de bună voie Severinul cu ocolul
778 lui; 2. plăteşte 7000 marce de argint drept cheltuieli de război; 3. se

îndatorează a plăti regulat tributul anual; 4. va da ostatec pe unul din fiii săi la curtea regală. Să plece dară măria-ta în pace, zise Alexandru-vodă drept încheiare, căci, dacă vei merge mai departe, o vei păți-o: „si veneritis ulterius, periculum minime evadetis". Carol Robert a răspuns solilor printr-o insultă grosolană și a mers înainte, căutînd să întîlnească oștirea românească, pe care însă n-o găsea nicăirea. Locuitorii din drum doseau la munte cu hrană, cu vite, cu tot. Falnica armată ungurească nu mai avea ce mînca. Pînă unde? Punctul de plecare fusese Severinul; punctul de ajungere a fost cetățuia Argeșului, după cum ni-o spune foarte precis regele Ludovic, fiul lui Carol Robert, într-o diplomă din 1347 la Katona: „quum genitor noster ad recuperandas regni sui partes Transalpinas cum valido suo exercitu accedendo, a n t e c a s t r u m A r g a s castra metatus fuisset..." Față cu acest text pozitiv, indicațiunea localității e necontroversabilă. Deci de la Severin pînă la Argeș Carol Robert mersese prin regiunea cea mai muntoasă și cea mai păduroasă a Olteniei, prin Gorj și prin Vîlcea, cu o oștire murind de foame: „in terra ignota, inter alpes et montes silvarum, victualia invenire nequiret, famis inedia ipse Rex, Milites, et equi sui laborare protinus inceperunt".

Cetățuia Argeșului, „castrum Argas", nu e Curtea-de-Argeș, care n-a fost niciodată întărită, ci mai la nord în creierul Carpaților, chiar pe malul Argeșului, într-o pozițiune sălbatecă, este ruina numită C e t a t e a l u i N e g r u - v o d ă. Aci, ca și-n cronica din Luccari, Negru-vodă e nu altcineva decît Alexandru Basarabă cel supranumit „Cîmpulungeanul". Pogorît din Făgăraș pe la 1300 pentru a goni pe ungurii contelui Laurențiu din Cîmpulung, în Muscel și-n Argeș el este Negru-vodă cel istoric al legendei poporane, mai mult decît anteriorii Basarabi cei cu capetele negre pe steag și mai mult decît fiii săi Vladislau și Radul, cari găsiră cuibul deja gata.

D. Xenopol nu cunoaște „castrum Argas", întemeindu-se numai pe pasagiul cel citat de mine în *Archiva istorică* din călătorul polon Strykowski, unde zice: „Regele ungar Carol rădicînd un război năprasnic asupra domnului muntenesc Basaraba, fu bătut cu desăvîrșire prin stratagemă de către munteni și moldoveni, astfel încît cu puțini ai săi abia-abia putu scăpa cu fuga în Ungaria. *Pe locul bătăliei domnii muntenești zidiră o biserică și rădicară trei stîlpi de peatră, precum văzui cu însumi în 1574, întorcîndu-mă din Turcia, dincolo de tîrgușorul Gherghița*, două zile de drum de la orașul transilvan Sibii, în munți..." Strykowski confundă. Sau că el n-a înțeles informațiunea, ori că n-a fost bine informat, ori mai probabil a încurcat propriile sale notițe de călătorie, în loc de „Negru-vodă" din Argeș, care în adevăr este în direcțiunea Sibiiului, punînd tîrgușorul Gherghița din Prahova, care are a face numai cu Brașovul. Biserica, despre care vorbește Strykowski, se afla în realitate la cetățuia lui Negru-vodă încă în secolul trecut, cînd o pomenește generalul rusesc Bauer: „Ces villages sont situés le long de la rivière d'Arges: C i t a d e N e g r u l i W o d i, c h a p e l l e sur une très haute montagne". De asemenea la Sulzer: „T s c h e t a t i e N i e g r u l u i W o d i, eine auf einem hohen Berge nächst dem Ardschisch stehende K a p e l l e". Tot ce poate fi mai interesant este rolul strategic al acestei localități sub Mihaiu Viteazul, doi secoli și mai bine după Alexandru-vodă, cînd ea era deja o veche ruină și purta atunci același nume de N e g r u - v o d ă. Contimpuranul Walther, scriind în

1597 după o relațiune a logofătului muntenesc Teodosie, tradusă polonește, ne spune că pe la 1594, pe cînd turcii se intăreau in Tirgoviște, Mihaiu Viteazul, „așteptînd ajutoare din Ardeal (vicini Transilvaniae Ducis desiderans auxilia)", se retrăsese „in fundul munților în vechea *cetate Negru-codă* (in montium quasi fauces, ubi munitae olim *arcis Negra-woda*)", pe care „o dărîmaseră de demult turcii (a Turcis olim demolitae apparent rudera)" și care totuși in timp de războiu „rămînea un excelent loc de adăpost (loco receptui aptissimo)". Neștiind românește, ci traducînd din polonește, Walther voia cu orice preț să înțeleagă numele local *Negru-codă*, și pe *Negru* l-a priceput bine prin latinul „nigor", dar pe *codă* prin polonul „woda" care vrea să zică „apă", și astfel a explicat peste tot prin: „Nigra aqua". Lăsîndu-se la o parte acest qui-pro-quo, pasagiul din Walther e foarte important. Sub Alexandru-vodă castelul purtase dară mai intîi numele de Cetatea Argeșului, după cum il vedem în diploma regelui Ludovic; apoi după moartea lui Alexandru-vodă, în memoria victoriei acestui mare principe, s-a păstrat la popor pînă astăzi „Cetatea lui Negru-vodă".

Carol Robert nu înaintase dară mai departe de Argeș, „castrum Argas", și aci a fost bătut pentru prima oară. Istoricii noștri nu menționează două bătălii, dar au fost două in faptă, recunoscute intr-un mod expres de către insuși Carol Robert intr-o diplomă din 1335, intărită apoi de regele Ludovic la 1354: „nobis in terra Transalpina, ubi per Bazarab Olacum et filios eius dictam terram nostram Transalpinam, in praeiudicium Sacri Diadematis Regii et nostri infideliter detinentes, nobis et validum genti nostrae, ibidem nobiscum habiti insultus hostilis, s e m e l e t s e c u n d o in quibusdam locis districtis et silvosis indaginibus, firmis exstirpatis saevissime obviavit..." Deci „semel et secundo" au fost două bătălii, din cari prima lîngă Argeș, unde Carol Robert a fost atît de strimtorit, încît se văzu silit a cere pace: „treuga ordinata cum Bazarad et data fide". Ce a făcut atunci Alexandru-vodă?

Batjocorit de către semețul suveran al Ungariei, de către unul din cei mai puternici monarhi ai Europei, de către acela care stetea cu un picior la Neapole și cu celalalt la Buda, Alexandru-vodă trebuia cu orice preț să-l zdrobească, fiindcă altfel Carol Robert ar fi revenit asupra României cu setea de răzbunare, cu forțe nouă și mai bine pregătit. Generozitatea pentru dușman însemna în cazul de față o trădare către patrie. După prima bătaie se mai impunea o a doua: „semel et secundo". Alexandru-vodă a dat călăuze cari să scoată pe unguri din țară în direcțiunea cea mai scurtă spre Timișoara, trecînd din nou Oltul. S-a întins o groaznică cursă în Gorj aproape de hotar. Maghiarii s-au simțit dodată într-o văgăună ripoasă, încungiurată de stînci peste stînci, din vîrful cărora românii le aruncau săgeți și bolovani în curs de trei zile, fără putință de fugă sau de apărare. Eram noi — zice cronica cea ungurească — prinși ca peștii într-o mreajă: „sicut pisces in gurgustio vel in reti comprehensi"; ai noștri — adaogă ea — cădeau împregiur ca niște muște: „cadebant in circuitu quasi muscae". Travestit, regele a scăpat cum a scăpat cu puțini ai săi, dar pînă la moarte nu s-a mai gîndit vreodată de a se întoarce în România. A mai domnit el vro doisprezece ani, în intervalul cărora Alexandru-vodă n-a mai avut nici o supărare din partea Ungariei. Peste un secol și mai bine, Ștefan cel Mare a scos pe socoteala polonilor o nouă ediție a învățăturei marelui Basarabă. Polonii dintr-o parte, ungurii din cealaltă, acuzau pe români
780 de perfidie. Negreșit că Goliath numea trădător pe David. Denaintea

lui Dumnezeu și denaintea oamenilor, a scăpa țara sa este culmea virtuții în orice împregiurare și cu orice armă — orice armă și orice împregiurare.

În armata lui Carol Robert era o mulțime de misionari papali, siguri mai denainte de înfrîngerea românilor, pe cari se pregăteau deja a-i întoarce la catolicism cu voie sau fără voie. Mai toți au fost măcelăriți. Cronica ungurească deplînge mai cu amărăciune această avangardă a papei: „Proh dolor! propinavit illis amaritudinem, cuius memoria flebilis est; nam ibi occubuerunt tres Prepositi, videlicet Magister Andreas Prepositus Ecclesie Albensis, vir valde venerabilis, Vice-Cancellarius Regie Maiestatis existens, cum Sigillo Regis periit. Item Michael Prepositus de Posoga, et Nicolaus Prepositus de Alba Transilvana. Item Andreas Plebanus de Sarus, et Frater Petrus de ordine Predicatorum, vir honestus, dire mortis poculum acceperunt; quia in cerebra capitum eorum ligneos clavos miserabiliter affixerunt. Quidam etiam Sacerdotes, qui erant Capellani Regis, sunt occisi..." Cronica slavică din Fotino observă și ea: „Românii ucideau și sfărîmau cu ciomegele, ca pe nește lupi turbați, mai ales pe călugării papistași, cari se țineau de oastea ungurească". Totuși personal Alexandru-vodă nu ura pe unguri, după cum nu ura nici pe catolici. Ceva înainte sau ceva după 1330, prima sa nevastă, româncă, fiica kinezului Ivancu Basarabă, muma viitorilor doi domni Nicolae și Vladislav, a murit; și Alexandru-vodă, bărbat deja de peste cincizeci de ani, luă în noua căsătorie pe Clara, catolică, fiică a unui magnat ungur, muma lui Radu Negru și a două fiice. Despre ambele aceste însoțiri voi vorbi pe larg mai la vale.

§ 37. Alexandru-vodă: Periodul sub regele Ludovic

Bibliografia: *Etymologicum magnum*, v. *Alimoș; Ibid.*, v. *Bădești.* — Ioannes de Kikullew, în Schwandtner, *Script. rer. Hungaricar.*, t. I, p. 174, 177. — N. Densușianu, *Documente*, vol. I, p. 697, vol. II, p. 22, 25, 37, 58, 60, 99, 149, 181. — Fotino, Ἱστορία, t. II, p. 18. — Tunuslii, trad. Sion, p. 123. — Villani, *Croniche*, Trieste, 1859, in-8, t. II, p. 83, 124. — Karamzin, Исторія, t. IV, nota 253. — *Chronicon Dubnitzense*, ap. Podhradczky, *Chronicon Budense*, p. 277. — Miklosich et Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Vindobonae, 1869, in-8, t. I, p. 383 sqq. — Radu Greceanu, *Letopiseț*, ms. in-4, la d. Gr. N. Mano. — N. Iorga, *Acte și fragmente*, București, 1895, in-8, t. I, p. 9. — Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 146. — G. Wenzel, *Okmányi kalászat*, Pest, 1856, in-8, I, p. 18. — Xenopol, *Istoria*, t. II, p. 73, 77 sq.

La 1342 moare Carol Robert, fiul său Ludovic urmînd pe tronul unguresc. Necunoscînd apucăturile noului rege și preferind în orice caz a-l lovi din capul locului, pînă cînd nu s-a întărit încă, Alexandru-vodă și-a strîns oastea și a îndemnat la revoltă pe sașii din Ardeal, cu cari trăise bine încă din timpul lui Carol Robert. Unii dintre boierii olteneșți opunîndu-se războiului contra Ungariei, voievodul i-a pedepsit cu o extremă asprime, astfel că unii din ei au fugit la regele Ludovic, bunăoară Carapat cu tot neamul Zărneștilor, despre cari vorbește diploma regească din 1359: „nos attendentes fidelium serviciorum merita Karapath, Stanislai, Negoe, Wlayk, Nicolai et Ladislai filiorum Ladislai filii Zarna, Olachorum nostrorum fidelium, qui e o t e m p o r e q u o A l e x a n- 781

der Bazaradi, Vajvoda Transalpinus, nos pro Domino naturali recognoscere renuebat, ut ipsos non rerum damna, non vastus Possessionum, nec mortis iniurie, nec aliorum periculorum terrores poterant ab huiusmodi fidelitatis constantia revocare: imo relictis omnibus possessionibus eorum et bonis in Transalpinia habitis, nostrae Maiestati se obtulerunt fideliter servituros". Voievodul avea dară dreptul de a recurge la cea mai mare strășnicie în privința boierilor celor nesupuși în timp de război: confiscarea averii, tortura și moartea. Cei patru boieri olteni, fugind în Ungaria, s-au distins acolo prin vitejie, mai ales în luptele contra Veneției la 1345, și au căpătat o mulțime de moșii de la regele Ludovic. În Transilvania însă război nu s-a întîmplat. Arătînd multă energie și dibăcie, regele Ludovic în 1343 pe de o parte a intrat în Ardeal cu oastea contra sașilor, cari s-au potolit, iar pe de altă parte a izbutit a împăca pe Alexandru-vodă, care era mulțumit de a-și asigura stăpînirile ardelenești cele vechi ale Basarabilor: Hațegul, Sylva Blacorum și Făgărașul, căci Severinul de demult nu aparținea ungurilor decît mai mult de nume. Domnul Țării Românești merse dară în Transilvania la întîlnire cu regele Ludovic, recunoscu pe suzeran și i se închină ca vasal feudal. Relațiunea contimpuranului Ion de Kikullew respiră marea bucurie a tuturor ungurilor față cu supunerea unui principe atît de puternic și atît de viteaz, pe care Carol Robert, smerit de dînsul, nu putuse a-l smeri niciodată: „Cum autem esset Rex in partibus Transilvanis, quidam Princeps seu Baro potentissimus, Alexander Waivoda Transalpinus, ditioni ejusdem subiectus, qui tempore quadam Caroli regis, patris sui, a via fidelitatis divertendo, rebellaverat, et per multa tempora in rebellione permanserat"; și din ziua aceea — adaogă cronicarul ungurese — Alexandru-vodă a rămas pentru totdauna credincios regelui Ludovic: „ab illo tempore fidelitatem conservavit". Aceasta însemnează că niciodată regele Ludovic n-a atins stăpînirile cele ardelenești ale voievodatului oltenesc; ceva mai mult: ungurii pe olteni și oltenii pe unguri s-au ajutat unii pe alții frățește contra tătarilor; pe la sfîrșit însă, după cum o vom vedea, Alexandru-vodă a crezut de cuviință de a supăra pe unguri.

Cronica lui Radu Greceanu, după o fîntînă necunoscută, reprezintă împăcarea lui Alexandru-vodă cu regele Ludovic ca silită prin năvălirea ungurilor în Țara Românească, ceea ce e absolut fals, de vreme ce Ion de Kikullew, contimpuran și chiar transilvănean, nu numai fixează locul, dar mai constată că Alexandru-vodă a venit de bună voie: „sua sponte". Fîntîna lui Greceanu e totuși interesantă prin finalul: „merse la craiul cu mari daruri, cu o mie de grivne de aur, de s-au închinat și se făgădui că-i va da dajde pe an; de aceasta foarte bine păru craiului și-l dărui cu frumoase daruri și-l slobozi ca să domnească în pace". Aceeași fîntînă necunoscută a lui Greceanu mai cuprinde o altă notiță fără alăturare mai importantă, pe care o voi reproduce îndată mai jos.

Este învederat că cronicarii noștri posedau din cînd în cînd cîte un fragment foarte vechi, rămas necunoscut nouă, pe cari însă uneori ei nu le înțelegeau bine. Așa este și fîntîna cea slavică a lui Fotino, cînd ne spune că: „la 1347 Alexandru-vodă se alie cu hanul tătăresc de peste Prut, năvălind amîndoi în Ardeal din două părți, astfel că regele Ludovic a fost silit a face pace". Năvala tătarilor contra ungurilor în Transilvania e adevărată; anul 1347 este iarăși adevărat; participarea domnului Țării Românești e de asemenea adevărată; dar totalitatea naraț-
 iunii e greșită. De Fotino se apropie apoi fîntîna cea necunoscută din

Tunuslii, care zice: „După letopiseț se vede că Alexandru-vodă la anul 1345 a avut război cu Ludovic regele Ungariei, și că la anul 1346 a întrat în Ardeal ca ajutor al tătarilor". De unde oare toate acestea?

Rolul cel mare al lui Alexandru-vodă în al doilea period al domnirii sale a fost întregirea statului prin gonirea desăvîrșită a elementului tătăresc din Muntenia și chiar dintr-o mare parte a Moldovei. Prin urmare, nu cu tătarii trebuia să se alieze voievodul românesc contra ungurilor, ca în fîntîna lui Fotino și a Tunusliilor, ci viceversa. Sînt fericit de a putea grupa aci destule materialuri pentru a limpezi aproape definitiv această cestiune pînă acum atît de obscură.

Fîntîna lui Greceanu scrie: „Iar cînd la leat *6856 (1348)* merse Laioș craiul într-ajutor lui Cazmir craiul leșesc ca să scoață Cracăul de la Ianoș craiul cehilor, și l-au scos cu mare război, *într-acea vară loviră tătarii în Ardeal. Deci craiul trimise oști și porunci lui Alexandru-vodă să fie el mai mare preste oști și să se bată cu tătarii, și s-au bătut la Săcui 2 zile și au biruit pre tătari, și i-au tăiat și i-au robit foarte rău, și au prins și pre Atlam sultanul tătăresc și i-au tăiat capul, iar alții robi mulți și steaguri i-au trimis legați la craiu în Vățișigrad.*"

Anul 1346 la Tunuslii, 1347 la Fotino, 1348 la Greceanu, este fără îndoială același fapt, care s-a încurcat la Fotino și la Tunuslii, s-a potrivit bine numai la Greceanu, și același fapt ne întîmpină la Ion de Kikullew, care însă nu precizează data, ci pune numai după anul 1345, adecă după ce regele Ludovic ajutase polonilor contra bohemilor, iar despre Alexandru-vodă nemic, mărginindu-se a menționa pe voievodul transilvan Andreiu Latzkofi cu săcuii: „cum Siculis nobilibus et valida gente". Numele hanului tătarilor poartă aci același nume ca și la Greceanu: „cum principe eorum nomine *Athlamos*". Tot așa în *Chronicon Budense*, care ne mai lămurește că s-au petrecut succesiv două lupte cu tătarii în Moldova: „Tartari Anno 1346 duplici pugna in Moldavia victi".

În dezacord cu cronicele muntenești, cronicarii maghiari se feresc de a celebra victoria domnului Țărei Românești, sub care se aflau săcuii cu voievodul transilvan. Să observ că acest voievod se pare a fi fost amic din tinerețe cu Alexandru-vodă, fiind fiu al acelui faimos Ladislau Apor, care fusese atît de strîns legat cu Mircea-vodă. Dacă Ladislau Apor recunoștea pe la 1307 lui Mircea-vodă că e mai puternic decît voievodul transilvan, cu atît mai mult Alexandru-vodă întrecea acuma foarte departe în putere pe Andreiu Latzkofi, pentru care nu era deci o înjosire de a figura pe a doua linie.

O altă cronică de proveniența ungurească, așa-numitul *Chronicon Dubnitzense*, iarăși nu vorbește nemic despre Alexandru-vodă, nici despre voievodul transilvan, numai în genere despre unguri: „Siculi cum paucis Hungaris". Aci ni se spune că au fost două lupte: la 1345 și 1346, ambele afară din teritoriul ardelean, ci la tătari, „in terra Tartarorum", adecă în Moldova, din cari în cea dentîi a perit „Othlamus", cumnatul marelui han tătăresc: „princeps valde potens, secundus post Kanum, qui habebat in uxorem sororem ipsius Kani".

Așadară fîntînele românești atribuie lui Alexandru-vodă victoria asupra tătarilor, fără a tăgădui participarea cea activă a ungurilor, pe cînd fîntînele ungurești păstrează o tăcere absolută asupra românilor, rezervînd gloria întreagă numai ungurilor, unele și altele avînd în vedere totuși același fapt, petrecut după războiul cel între poloni și între bohemi,

care avusese loc anume la 1345. O curioasă analogie: cronicarii unguresti ne asigură că ungurii ajutaseră pe poloni contra bohemilor; cronicarii poloni, deopotrivă, nu vorbesc nemic despre ajutorul ungurese; de aci istoricul maghiar Katona se plînge cu drept cuvînt că polonul ascunde pe unguri pentru a-și lăuda exclusiv pe compatrioții săi: „nullam tamen mentionem Hungarorum auxiliarium facit, ut totam profligatorum Bohemorum *gloriam suam Polonis vindicet*". Dar oare nu tocmai astfel procede ungurul, ascunzînd pe români? Să cercetăm.

Prima luptă cu tătarii, coincidînd cu războiul cel polon-bohem, se fixează la anul 1345. Ea a fost cea mai celebră prin peirea hanului Atlamos, devenit la români — cred eu — un personagiu epic *Alimoș* în balada poporană:

„Departe, frate, departe,
Departe și nici prea foarte,
Sus, pe șesul N i s t r u l u i,
Pe pămîntul turcului..."

care este învederat un erou tătăresc:

„Haiduc din Ț a r a d e J o s,
Nalt la stat,
Mare la sfat
Și viteaz cum n-a mai stat"

pe care adversarul îl mustră:

„Ce ne calci moșiile
Și ne strici fînețele?"

Răspîndită în Moldova, în Muntenia și-n Banat, această baladă, exprimînd în culori admirabile motivul foarte simplu de un minunat călăreț cotropind pămînturile altora și murind vitejește cînd e surprins și lovit pe neașteptate, este veche de tot și păstrează pretutindenea un caracter mongolic.

După prima luptă, *Chronicon Budense* și *Chronicon Dubnitzense* menționează o a doua la 1346. E sigur însă că au mai urmat contra tătarilor alte expediții pînă pe la 1352, în cari toate Alexandru-vodă trebuia să fi jucat rolul cel de căpetenie, prin însăși poziția geografică a noului stat românesc, și-n cari toate românii au fost ajutați de unguri, fiind și aceștia interesați de aproape, mai ales săcuii.

Cheia tuturor acelor expediții ni-o dă cronicarul florentin contimpuran Mateo Villani în capitolul LXXII din cartea II, în care ne povestește războiul între hanul tătarilor și între regele proslavilor: „il re de' Proslavi", care nu era catolic: „infedele", și era totodată vasal al Ungariei: „suddito al re d'Ungheria", în cursul anului 1351, căci vestea s-a aflat în Florența în aprilie 1352: „questa novella avemmo da più e diverse parti in Firenze del mese d'aprile 1352". Singurul posibil rege necatolic vasal al Ungariei învecinat cu tătarii era Alexandru-vodă, a cărui poreclă B a s a r a b a, trecută prin B r o s r a b, a ajuns la italieni ca P r o s l a v o, ceva așa cum germanul „Burggraf" a devenit la unguri „porkoláb", de unde al nostru „pîrcălab". Numind pe Basarabi „Proslavi", etimologia poporană italiană îi considera ca „pro-slavi": slavizați sau pe jumătate slavi. Afară de *Basarabi*, este absolut peste putință de a pricepe pe *Proslavi* din Villani. Istoricul polon Naruszewicz și istoricul rus Karamzin explicau *Proslavia* prin orașul polon *Braclaw* sau *Bratzlaw*, dar nu se puteau

înțelege unul cu altul asupra vreunui principe feodal măcar mititel de acolo, căci nu se găsea de loc, ș-apoi nici țara nu era vasală Ungariei.

Prin urmare, cronicarul florentin vorbește necontestabil despre „rè de' Basarabi" sau rè di Basarabia", după cum tot atunci serbii numeau Țara Românească Басарабина, de exemplu într-un tractat comercial cu Raguza tocmai din 1249, adecă sub Alexandru-vodă: „оружиа да не носѣ ни у Бугаре ни Басарабину землю..." A se băga de samă în treacăt că raguzanii mai în specie răspîndeau în Italia în secolul XIV noutăți politice din Serbia, din Bulgaria și din România, astfel că de la dînșii a putut să străbată peste Adriatica numele Basarabilor.

Villani ne spune că înainte de 1351 Basarabii fuseseră deja în luptă cu tătarii: „Avvenne in quest' anno, che un re del lignaggio de' Tartari, avendo avuta la sua gente briga col re di Proslavia infedele, avegnachè suddito al re d'Ungheria, e fatto danno l'una gente all' altra, il detto re de' Tartari sentendosi di grande potenza, per prosunzione della sua grandezza, ovvero per trarre la gente del suo paese che aveano a quel tempo grandissima fame, uscì del suo reame con infinito numero di gente a piè e a cavallo, ed entrò nel regno de' Proslavi". După acest text, războiul din 1351 nu este decît o consecință a războaielor celor anterioare între Alexandru-vodă și între tătari, începînd de la 1346, cînd perise Atlamos, cumnatul hanului. Tătarii erau iritați cu tot dinadinsul contra domnului românilor. De astă dată, ca și înainte, regele Ludovic i-a trămis cu grabă în ajutor o armată maghiară, desigur din Ardeal, pînă cînd Alexandru-vodă, singur cu românii, oprea nenumăratele cete ale tătarilor: „Il re de' Proslavi colla sua gente si fece incontro a quella moltitudine per ritenerli a certe frontiere, tanto che avesse il soccorso dal re d'Ungheria, il quale di presente vi mandò quarantamila arcieri a cavallo: e aggiuntosi colla gente del re de' Proslavi, di presente commisono la battaglia co' Tartari..."

Bătălia a turnat șiroaie de sînge: „la lena mancò agli uomini, e lo taglio alle spade, e le saette agli archi". Perzînd mii și mii de morți, totuși tătarii au rămas neclintiți pe loc. Românii și ungurii au fost siliți a se retrage, așteptînd ajutoare. Atunci însă, nemaivăzînd pe dușmani, o panică cuprinzînd pe tătari, ei au părăsit cîmpul și s-au întors în țara lor: „si tornarono addietro in loro paese".

De la 1345 pînă la 1352, avut-au dară și românii un al lor război de șeapte ani. În acel interval Alexandru-vodă cuceri restul Țărei Românești: Rîmnicul-Sărat și Brăila, peste cari se va mai fi întins asupra Moldovei de jos spre gurele Dunării: întregul stat așa cum l-a lăsat fiilor. Peste doi ani, la 1354, românii au mai întreprins o ultimă expediție contra tătarilor, acuma nu pe teritoriul propriu, ci departe peste Nistru pînă la Bug, însoțind pe însuși regele Ludovic cu ungurii și cu polonii, peste tot 200.000 de călăreți: „in quest' anno e in questo medesimo tempo — scrie Villani în capitolul V din cartea IV — Lodovico re d'Ungheria accolse suo sforzo, e di quello di Polonia e di quello di Proscla-via suoi uomini, e apparecchiato grande carregio di vittuaglia, con dugento migliaia di cavalieri andando quindici dì per luoghi diserti con grande travaglio, passò nel reame d'un gran re della gesta de' Tartari..." Nu se știe dacă în capul românilor va fi fost însuși Alexandru-vodă, om deja de vro 74 de ani; mai curînd vreunul din fiii voievodului: Nicolae, Vladislav sau Radu Negru.

În tot timpul expediţiunilor tătăreşti regele Ludovic se afla într-o deasă corespondenţă cu Alexandru-vodă. O probă despre aceasta ne întimpină în diploma din 1355, unde se zice că în trecut episcopul catolic din Oradea, se vede un prelat foarte familiarizat cu românii, făcuse din partea regelui mai multe drumuri la Alexandru-vodă în interesul înţelegerilor diplomatice: „ad Alexandrum Bozorabi Wayvodam nostrum Transalpinum occasione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae, disponendae, et firmandae, p l u r i e s p r o f i c i s c e n d o effectione sedula studuit exhibere, et exhibet in omnibus nostris negociis, quae occurunt successive..."

La acelaşi interval de timp, în legătură cu acelaşi episcop de Oradea cel atît de legat cu Alexandru-vodă, se rapoartă o bulă foarte remarcabilă a Papei Clemente VI din 1345, de unde pe de o parte rezultă că domnul Ţărei Româneşti se arăta bine dispus pentru catolicism, avînd negreşit un mare folos politic al momentului, iar pe de altă parte se înşiră aci mai mulţi voievozi şi kinezi români: „... Episcopo Waradiensi necnon Nobilibus viris Alexandro Bassarati, et aliis tam Nobilibus quam popularibus Olachis Romanis, Nicolao principi de Remecha, Ladislao Voyavade de Bivinis, Sanislao de Sypprach, Aprozye Voyavade de Zopus et Nicolao Voyavade de Auginas". D. Xenopol are dreptate cînd zice: „Alexandru Basarab este voievodul Munteniei; ceilalţi însă nu sînt neşte voievozi vasali ai acestuia din Muntenia". În adevăr, papa zice în bulă că se adresează către fruntaşii români din Ungaria, Transilvania, Muntenia şi Banat: „in partibus Ungariae, Transilvanis, Ultralpinis et Sirmiis". Afară de Alexandru-vodă, figurează dară ardeleni, bănăţeni, crişeni şi maramureşeni, pe unde şi erau voievozi şi kinezi români pe atunci; însă numirile topice din text nu se pot preciza, şi eu unul nu admit de loc ecuivalenţele cele propuse de d. Xenopol, bunăoară că Syprach este satul ardelean Siplac, iar Zopus este satul Ţap de pe Tîrnava. Sigur este numai doară că „Ladislaus Voyavada de Bivinis" era voievodul românesc de la Beiuş, ungureşte Belényes, în evul mediu Bulenus în Biharia, unde ceva mai tîrziu la 1363 este indicat documental un voievod românesc: „Iwan Woywoda de Bulenus". Cu cît mai vîrtos nu mă-mpac cu d. Xenopol cînd traduce „Sirmiis" prin Bulgaria, pe cînd e vorba de Banat. Ceea ce e interesant în această bulă, lăsîndu-se la o parte onomastica cea îndoielnică, este că graţie lui Alexandru-vodă deveniră mai cunoscuţi în occident toţi românii de pretutindenea, fie ei vasali sau nevasali ai Munteniei, şi că pentru prima oară li s-a dat lor în străinătate numele de R o m a n i: „Olachi *Romani*". Mărturisesc că mai-nainte eu bănuiam o greşeală paleografică în loc de „Komani". Prin următorul facsimile însă e lesne de a constata cu o perfectă certitudine că papa scrie „Romani" foarte clar de două ori:

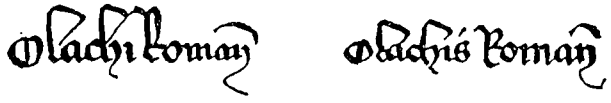

Sub Clemente VI, probabil prin stăruinţa aceluiaşi episcop de Oradea, mai cu samă însă a Doamnei Clara, Alexandru-vodă înculviinţă un episcopat catolic în Ţara Românească, adecă pe un episcop special subordinat episcopului superior din Transilvania. Acel episcop a
 fost confirmat apoi la 1369 de către Vladislav-vodă, care se rosteşte:

„a temporibus Praedecessorum nostrorum ac bonae memoriae condam Alexandri, Patris nostri charissimi..." Prin „predecesori" Vladislav-vodă va fi înțelegînd oarecari începuturi ierarhice ale catolicismului în Oltenia sub cei doi voievozi l e t i n i: Mihaiu-vodă și Bărbat-vodă; un episcopat însă catolic nici chiar acolo n-a fost recunoscut desigur de către Dan-vodă și Mircea-vodă, capi ai reacțiunii ortodoxe, iar peste Țara Românească întreagă, pe cît timp ea nu exista încă, un asemenea episcopat nu putea să aibă ființă pînă la Alexandru-vodă.

Negoțiind cu Papa Clemente VI, domnul ținea totuși a se afirma ca ortodox. Pînă atunci românii nu aveau un vlădică pămîntean și absolut nici o mănăstire. O fi fost pe alocuri din cînd în cînd călugări pribegi din Bulgaria sau din Serbia, în realitate însă era un fel de organizare prezbiteriană primitivă, fiul popei devenind popă prin moștenire sau popa hirotonind la trebuință pe dascăl. Asemenea preuți erau de ajuns, și speriaseră într-atîta pe Papa Gregoriu IX, încît într-o bulă din 1234 el regretă că românii din Ungaria au izbutit a întoarce la credința lor pînă și pe unii unguri și nemți: „tam Ungari, quam Theutonici et alii orthodoxi, morandi causa cum ipsis transeunt ad eos". A crede în Dumnezeu, a simți pe Crist, a se teme de răspunderea prin nemurirea sufletului și a se jertfi pe sine însuși pentru alții, acest creștinism fundamental n-are nevoie de călugări. Alexandru-vodă știa bine cîte și mai cîte fost-au în stare de a făptui românii fără episcopi; dar rațiunea de stat îi dicta cimentarea legăturelor religioase cu orientul Europei, și el s-a adresat la împăratul bizantin Ion Paleolog și la patriarcul constantinopolitan Calist I. După multă corespondență cu sinodul ecumenic, la 1359 grecul Ioakinth Kritopul, cunoscut mai denainte lui Alexandru-vodă și dorit de dînsul, a fost recunoscut ca mitropolit a toată Ungrovlahia: „μητροπολίτης πάσης Οὐγγροβλαχίας." În scrisorile sale către vodă, patriarcul îi dă suveranului român următorul titlu: „Bine-născut, prea-înțelept, prea-viteaz mare voievod și domn a toată Ungrovlahia, prea-legitim, prea-iubit fiu al smereniei mele domn Alexandru (Εὐγενέστατε, συνετώτατε, ἀνδρικώτατε μέγα βοϊβόδα καὶ αὐθέντα πάσης Οὐγγροβλαχίας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι γνησιώτατε, ποθεινότατε υἱὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, κῦρ 'Αλέξανδρε...") și arată onoarea ce o avea Kritopul de a fi plăcut „unui v o i e v o d a ș a d e m a r e: „τῷ τοιούτῳ μεγάλῳ βοϊβόδᾳ;"; apoi se bucură de amicia lui Alexandru-vodă cu însuși împăratul Bizanțiului: „καθαρὰν εὔνοιαν καὶ ἀγάπην καὶ εἰς τὸν ἐκ θεοῦ κράτιστον καὶ ἅγιόν μου αὐτοκράτορα, τὸν ὑψηλότατον βασιλέα τῶν 'Ρωμαίων."

Alexandru-vodă în același timp era în cele mai intime relațiuni cu serbii și cu bulgarii. Din cele două fete ale sale cu Doamna Clara, pe una el a dat-o în căsătorie lui Vucașin, în urmă rege al Serbiei, iar pe cealaltă împăratului bulgar Strașimir. Cu toate astea, el n-a vrut să ia pe mitropolit nici de la patriarcul serb din Ipek, nici de la patriarcul bulgar din Ochrida, căci privea Țara Românească ca egală cu Bulgaria și Serbia: egali capii statelor, egali deci și capii bisericelor. Închinîndu-se numai denaintea superiorității împăratului bizantin, el își ceru mitropolit de la patriarcul din Constantinopole. Tot din mîndrie, după 1359, știind că principii bulgari își prepuneau numelui personal ca un fel de titlu imperial pe Ἰῶ saŭ Іωаннъ în memoria marelui împărat Ioniță Asan, Alexandru-vodă l-a adoptat de asemenea, astfel că pe mormîntul fiului său Nicolae apare pentru prima oară această titulatură, trecută la următorii domni ai Țării Românești și apoi la domnii Moldovei. Acest

„Ioan“ era totodată, poate, ca un omagiu adus Constantinopolii, fiindcă ambii împărați de atunci, Paleolog și Cantacuzen, erau deopotrivă I o a n i.

Tătarii fiind goniți la 1351, de atunci, în ultimul deceniu al semisecolarei sale domnii, față cu apropiata moarte, Alexandru-vodă a crezut de cuviință, desigur prin înțelegere cu kinezii ceilalți Basarabi, cu voie sau fără voie, de a întări poziținea celor trei fii, din cari primii doi erau deja bătrîni.

Pe fiul cel mai mare, Nicolae, Alexandru-vodă și l-a asociat la tron ca al doilea voievod. Iată de ce de la dînsul Fotino cunoscu un crisov domnesc din 1352, și ne mai adaogă, după o cronică inedită, că același principe trimisese 2000 de călăreți peste Dunăre în ajutorul Bulgariei contra turcilor. După moartea lui Alexandru-vodă, fiul său Nicolae, în scurtul interval cît a domnit singur, își dedea duplul nume de Nicolae-Alexandru, ceea ce mă împinsese în trecut la greșeala de a identifica pe ambii voievozi, cu totul deosebiți unul de altul. Cel mai credincios tovarăș al tatălui său, Nicolae-vodă își perde în istorie aproape cu desăvîrșire propria sa individualitate. Pe mormîntul său inscripțiunea îl numește: „fiul m a r e l u i B a s a r a b ă“, și aceasta este deja o biografie.

Pe fiul al doilea, Vladislav, cel mai viteaz din tustrei, Alexandru-vodă l-a pus peste Carpați ca duce al Făgărașului, unde se certa cu sașii de la Sibii pentru hotarele ducatului de Amlaș și din care cauză în tradițiunea mănăstirii Tismana la Ștefan Ieromonahul el figurează sub titlul de „crai al Ardealului“.

În fine, pe Radu Negru, fiul cel mai tînăr, Alexandru-vodă l-a făcut ban al Severinului, ceea ce în poezia poporană serbă i-a dat porecla de „Severineanul“, după cum o vom vedea mai la vale.

Cea de pe urmă sublimă acțiune sau cel puțin atitudine a marelui întemeietor al statului Țărei Românești nu reiese d-a dreptul din materialul istoric, dar pare a se impune de la sine-și prin concursul împregiurărilor. Moldova fusese fundată înainte de moartea lui Alexandru-vodă. Coincidința o observase deja Fotino. „Bogdan, voievodul românilor din Maramureș — zice contimpuranul Ion de Kikullew — adunîndu-și români din acea parte, s-a adăpostit pe ascuns în Țara Moldovei, supusă coroanei regatului Ungariei, dar de demult pustiită prin vecinătatea tătarilor, și, deși oștirea ungurească adesea l-a lovit pe Bogdan, totuși marele număr de români așezîndu-se acolo, s-a făcut un regat deosebit“. Se întîmplase aceasta cam între 1345-1350. La 1345 se începuse șirul luptelor lui Alexandru-vodă contra resturilor dominațiunii mongolice dintre Siret și Nistru. Tot de atunci de pe la 1345 se mișcă din sus în direcțiunea Prutului românii din Maramureș contra acelorași resturi ale dominațiunii mongolice. De la 1352, după definitiva retragere a tătarilor, Alexandru-vodă stăpînea partea de jos a Moldovei. Noi știm deja (§ 33) că voievozii români din Maramureș erau Basarabi românățeni, plecați din Oltenia după 1280, veri cu românățeanul Basaraba Mircea-vodă, tatăl lui Alexandru-vodă. Oare nu Basaraba cel devenit domn al Țărei Românești, întărit în Moldova dunăreană, îndemnat-a și ajutat-a pe Basaraba cel din Maramureș de a se pogorî în Moldova cea carpatină? Oare micul voievod Bogdan ar fi putut să susțină desele atacuri ungurești, „per exercitum ipsius regis saepius impugnatus“, dacă nu avea la spate pe marele voievod Alexandru, ajuns a fi „potentissimus princeps“ după mărturia maghiarilor? Acest Alexandru-vodă, atît de dibaci în toate încurcăturile vieței sale, nu vedea el oare interesul cel capital
788 pentru noul stat al Țărei Românești de a b a s a r a b i z a întreaga

Moldovă? Da, așa este, răspunde un fapt documental, care a scăpat pînă acum din vedere. De la 1343 Alexandru-vodă nu încetase de a fi aliatul cel mai nestrămutat al regelui Ludovic, pe cît timp avusese o neapărată trebuință de ajutorul Ungariei. Ei bine, tocmai în ajunul anului 1360 regele Ludovic și Alexandru-vodă se ceartă, adecă tocmai atunci cînd Ungaria observă pe Bogdan-vodă.

În 1358 regele Ludovic și Alexandru-vodă erau încă foarte amici. Posedînd acum la Dunăre cele două mari porturi Orașul-de-Floci și Brăila, domnul Țărei Românești atrăgea în această direcțiune comerciul Bîrsei, pe care însă îl împedecau autoritățile ungurești din Ardeal la pasul Predeal și la pasul Buzău, adecă între rîurile Prahova și Buzău. Pentru a satisface pe brașoveni, ceea ce pe prima linie era interesul lui Alexandru-vodă, regele Ludovic dete la mînă sașilor un ordin: „ut vos cum vestris mercimoniis et quibuslibet rebus inter Bozam et Prahom, a loco Uz, ubi fluvius Iloncha vocatus in Danobium, usque locum, ubi fluvius Zereth nominatus similiter in ipsum Danobium cadunt, transire possitis libere et sicure". Puncturile dunărene între Siret și între gura Ialomiței indică direct Orașul-de-Floci și Brăila. Îndatorind dară regele Ludovic pe Alexandru-vodă la 1358, cum dară de se turbură prietenia lor imediat de-ndată ce se simte periculoasă pentru unguri mișcarea din Maramurăș a lui Bogdan-vodă?

Alexandru-vodă, după ce domnise vro zece ani împreună cu fiul său Nicolae, moare între anii 1360—1362 sau 1363. Efemeră, abia de vreun an, a fost domnia cea deosebită a lui Nicolae-vodă, înmormîntat la 1364 în mănăstirea Cîmpulung sub o peatră cu următoarea frumoasă inscripțiune, descoperită de d. Tocilescu, dar menționată inexact deja de Fotino:

МЦ҃А НОЕБ҃РЇА·ѕ҃Ї ДН҃Ь·ПРѢСТАВИСА́ВЕ
ЛИКЇИ́ И САМОДРЬЖАВНЫ҃Н ГДР҃Ь·ІѠ·НИ
КО́ЛА АЛЕѮАНДРЬ ВОЕВОДА·СН҃Ь ВЕ
ЛИКА́ГО БА́САРАБѪ ВОЕВОДѪ·ВЬЛѢ҃Т·
Ѕ·Ѿ ОГ҃·ЕН҃·Г҃ ВѢЧНАѦ ЕМѸ НА́МѦТ·:

(† luna noiembre 16 zile a răposat marele și autocratul domn Io. Nicolae Alexandru-voevoda, fiul marelui Basarabă voevoda, în anul 6873 indiction 3, fie-i eternă memoria).

Murind Nicolae-vodă, se urcă pe tron neastîmpăratul Vladislav-vodă și-ndată la 1364, chiar înainte de a părăsi ducatul său de Amlaș pentru a trece în Țara Românească, amenință Ungaria, dînd foc orășelului săsesc Tălmaciu. Regele Ludovic convoacă la Timișoara toată oștirea maghiară printr-un act, care motivează totodată declarațiunea de război lui Vladislav-vodă. Reproduc întreg după Wenzel, cu lacunele în original, pasagiul cel categoric despre dușmănia cea inexplicabilă a lui Alexandru-vodă în ultimii ani: „Quia *quondam (Alexander) Wayvoda Transsalpinus tanquam in memor a beneficiorum a nobis receptorum et ingratus fidem suamet litteras utrobique super certis pactis, censibus et an — — — nostri dominii naturalis nobis debitis inter nos et ipsum initam et emanatas ipsa adhuc vita mundiali perfruente temerariis ausibus — — — — are non expavit;* demumque ipso ab hac luce decesso Ladislaus eius filius pra-

vos mores imitatus paternos, nos tanquam suum dominum naturalem minime — — — ssens, inconsultis nobis et inrequisitis in eadem terra nostra Transsalpina, que iure et ordine geniture nobis debetur, titulum suum fictum erigens in contumeliam Domini, a quo sua debent dependere insignia, in ipsius terre nostre dominium ex perfida voluntate et connivencia Olachorum et habitatorum terre eiusdem *loco patris* — — — — ericus se subrogare..." Se poate stabili dară aci un paralelism între Alexandru-vodă și între Vladislav-vodă, ceea ce din cuvintele regelui Ludovic se citește ușor printre rînduri. Fiul, temperament iute și nepregetat, scoate din țițini răbdarea ungurilor și-i silește grabnic la luptă pe față; tatăl, foarte diplomat, lucra vrăjmășește contra coroanei sîntului Ștefan și supărase la culme pe regele Ludovic, căruia în adevăr îi datorea multă recunoștință la nemicirea tătarilor, dar totuși păstra măiestrește formele, astfel că război nu se întîmplase. Care deci putea să fie acea lucrare vrăjmășească diplomatică din partea lui Alexandru-vodă după 1358, de vreme ce pînă la 1358 inclusiv totul mergea prietenește? Bogdan-vodă, Basarabă cel românățean din Maramureș, susținut puternic pe sub mînă fără ostentațiune de către Alexandru-vodă, întemeiază Moldova, scutură suveranitatea Ungariei, și toate zbuciumările protivnice ale regelui Ludovic au rămas deșerte. Moldova era atunci numai „țara de sus", pe cînd „țara de jos" în mare parte, cucerită de la tătari, aparținea deocamdată muntenilor.

Logica întemeierii Moldovei mi se pare a fi foarte lămurită. În curs de abia de o jumătate de secol după 1280 relațiunile nu s-au putut întrerumpe și a se uita între Basarabii românățeni cei rămași în Oltenia și între cei pribegiți în Maramureș. Este probabil că Mircea-vodă la 1308 nu fără concursul verilor săi Bogdănești trimisese pe regele Ottone în Galiția anume prin Maramureș. La 1345, cînd s-a auzit despre strălucita victorie a lui Alexandru-vodă asupra tătarilor celor din Moldova, Basarabii din Maramureș s-au încercat a se folosi la rîndul lor, apucînd regiunea învecinată, adecă Moldova nordică propriu-zisă. La început însuși regele Ludovic îi îndemna, sau cel puțin nu se împotrivea, la această mișcare, cu atît mai vîrtos că unii din ei erau de demult cunoscuți prin devotamentul lor Ungariei. Alexandru-vodă însă a paralizat așteptările regelui Ludovic, împingînd tendința cea antimaghiară a lui Bogdan-vodă și ajutînd-o din ce în ce mai energic, astfel că pe la 1360 Moldova nu mai putea să fie ungurească, iar curtea de la Buda se făcu foc de supărată pe domnul Țărei Românești...

Născut pe la 1280, Alexandru-vodă văzuse voievodatul oltenesc sfîșiat între ortodoxi și între catolici, ba chiar din neamurile lui fiind siliți o samă a fugi în Maramureș, iar din corpul Munteniei erau unite cu Oltenia numai Teleormanul și Vlașca. În timp ce mai bine de 50 de ani, avînd a se bălăbăni cu colosalul regat unguresc și cu colosala putere a tătarilor, el a biruit toate, a întins hotarele pînă la Prut, dacă nu pînă la gurele Dunării, a construit orașe, cetăți și porturi, a organizat biserica ortodoxă și a mulțumit pe cea catolică, a fraternizat cu suveranii Bizanțiului, Ungariei, Bulgariei și Serbiei, a întemeiat puternicul stat al Țărei Românești și a lucrat totodată la întemeiarea statului Moldovei. În întreaga istorie a românilor a fost domnirea cea mai fecundă în rezultate neperitoare. Iată cine a fost N e g r u-v o d ă cel mai mare, „marele Basarabă", după cum se cheamă el pe mormîntul fiului său.
790 Peste douăzeci de ani după moartea acestui Negru-vodă, pe la 1389,

în occidentul Europei România purta tot încă viu numele de „țara lui Alexandru", „la terre d'Alixandre de Basserat en Abblaquie" în manuscriptele celebrului Philippe de Mézières.

§ 38. Familia lui Alexandru-vodă și neamul Doamnei Clara

Bibliografia: *Arhiva istorică*, t. I, 1, p. 37. — *Histoire critique des Roumains*, p. 101. — Fridvaldszki, *Reges Ungariae Mariani*, Vienae, 1775, in-4, p. 80—84. — Muglein, in Kovalchich, *Sammlung kleiner Stücke*, Ofen, 1805, in-8, t. I, p. 26. — Fotino, Ἱστορία, t. II, p. 16. — Tunuslii, trad. Sion, p. 128. — N. Densușianu, *Documente*, t. I, v. II, p. 158 sq., 198 sq., 222. — Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 180. — C. Jireček, Българскій царь Срацимиръ, în Періодическо списание, 1882, t. I, p. 39, cfr. *Gesch. d. Bulgaren*, p. 356. — Venelin, Влахо-болгарскія граматы, Petersb., 1840, in-8, p. 11. — Eder, *Observationes criticae*, Cibinii, 1803, in-16, p. 53. — Engel, *Gesch. d. Wallachey*, t. I, p. 147. — Heliade-Rădulescu, *La înmormîntarea lui Ioan Văcărescu*, București, 1863, in-32, p. 5. — A. Odobescu, *Poeții Văcărești*, în *Revista Română*, t. I, 1861, p. 488. — *Genealogia Cantacuzinilor*, în *Buciumul*, 1863, nr. 27, p. 108. — Pușcariu, *Date istorice*, t. II, p. 409. — Șincai, *ad. an. 1372*. — Teutsch-Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, Wien, 1857, in-8, p. LVI, LXVII, 2, 137, 138, 142, 192, 203 sq. — B. Orbán, *A Székely föld*, Pest, 1871, in-4, t. III, p. 142, t. V, p. 62, 107. — *Chronicon Budense*, p. 50. — Nagy Ivan etc.

Murind după 1360, Alexandru-vodă își vedea în giurul său o numeroasă familie, din care măricei deja erau și nepoții săi Dan și Mircea.

Aci este locul cel mai potrivit de a îmbrățișa într-o panoramă și de a completa după putință genealogia Basarabilor românățeni pînă la finea secolului XIV, înlăturîndu-se din lipsă de material pe cei plecați la Maramureș.

Prima schiță și fără femei, începîndu-se prin doi frați Dan și Mircea și terminîndu-se prin alți doi frați Dan și Mircea, strănepoți ai celorlalți:

Kinezul NN Basarabă de la gura Oltului

Dan-vodă I (1288—1298) — Mircea-vodă I (1298—1310)

Alexandru-vodă (1310—1363)

Nicolae (1352—1364) Vladislav (1364—1373) Radu-Negru (1373—1385)

Dan II (1385—1387) Mircea II (1387—)

Alexandru-vodă a fost căsătorit de două ori. Tînăr, înainte de 1310, el luase pe fiica kinezului Ivancu Basarabă din Dolj, rudă cu foștii voievozi Mihaiu Liteanul și Bărbat. Numele ei nu e sigur. După Genealogia Cantacuzinească ea se zicea Chiajnă, ceea ce slavonește însemnează numai „fiica kinezului": „Княжьна principis filia". După fîntîna lui Fotino și a Tunusliilor se poate admite numele Margarita sau Marghita.

Din acea primă căsătorie rămăseseră lui Alexandru-vodă doi fii, Nicolae și Vladislav, cari erau flăcăi pe la 1330, cînd ajutau pe tatăl lor în lupta contra regelui Carol Robert.

Ceva înainte sau ceva în urmă, Alexandru-vodă, fiind văduv, luă în a doua căsătorie pe o străină catolică numită Clara, cu care a avut trei copii: două fete și pe un al treilea cel mai mic fiu Radu Negru.

Despre fiicele lui Alexandru-vodă în specie fîntîna cea fundamentală este bula lui Urban V din 1370, adresată Doamnei Clara: „nobili mulieri Clare, relicte quondam Alexandri Wayvode in Wlachia vidue", pe care papa o laudă pentru că ea întoarse la catolicism pe fiica sa împărăteasa Bulgariei: „Imperatricem Bulgarie Illustrem natam tuam", și o îndeamnă a converti de asemenea pe cealaltă fiică regina Serbiei: „alteram natam videlicet Ancham reginam Servie Illustrem". Într-o bulă ulterioară din același an papa scrie lui Vladislav-vodă, fiului vitreg al Doamnei Clara, bucurîndu-se că dînsa lucrează cu rîvnă la răspîndirea catolicismului în Țara Românească: „catholicorum et religiosorum virorum, quorum multi in tuo dominio, presertim ex operatione dilecte in Christo filie nobilis mulieris Clare, noverce tue..."

Din cele două fiice ale lui Alexandru-vodă, una era nevasta regelui serbesc Vucașin. Bula papală o numește „Ancha", desigur însă era L e a n c ă, fiindcă îi zice „Aleana" însuși Vucașin într-o diplomă chiar din anul 1370, unde menționează și pe doi fii ai lor: Andreiu și faimosul Marcu Crăișorul, eroul epic al serbo-bulgarilor, dușman al românilor, totuși român el însuși după mumă, văr primar cu Mircea cel Mare: „сь прѣвьзлюблєнномь кралєвьства ми кралицомь курь Алѣномь и сь прѣвьзлюблєнними синови кралєвьства ми Маркомь и Аньдрѣ ꙗшемь..."

A doua fiică a lui Alexandru-vodă din Doamna Clara era nevasta împăratului bulgăresc Strașimir sau Srațimir de la Vidin. Numele ei nu se cunoaște, și-n zădar l-a căutat d. Jireček. Se știe că ea avusese doi copii, pe Constantin, mort în Serbia la 1422, și pe Doroslava sau Doroteia, căsătorită ceva înainte cu regele Ștefan Tvertko al Bosniei, vară primară cu Mircea cel Mare.

Alexandru-vodă permitea Doamnei Clara de a catolici pe amîndouă fetele, deși pe una ea n-a putut-o convinge; oricum însă domnul a luat o înțeleaptă măsură așa-zicînd de asigurare ortodoxă pentru băiatul său Radu Negru, căsătorindu-l cu o bizantină, care desigur nu va fi trăit prea bine cu soacră-sa cea catolică. Se pare că Doamna Clara se împăca mai puțin cu propriul său fiu decît cu fiul cel vitreg Vladislav-vodă. De aceea Papa Urban V nici nu vorbește Doamnei Clara despre fiul ei, devenit ortodox înflăcărat, negreșit grație covîrșitoarei înrîuriri a nevestei sale greaca Kalinikia, muma lui Dan-vodă și a lui Mircea cel Mare, acesta din urmă menționînd-o anume într-un crisov pintre binefăcătorii mănăstirii Tismana: „и водѣницѫ що е приложила монастирю мати господсва ми госпожа Калиникіꙗ...„ Numele femeiesc Kalinikia era întrebuințat exclusiv la bizantini. Alexandru-vodă fiind prieten personal cu grecul Iacint Kritopul, pe care-l și adusese la 1359 ca mitropolit al Ungrovlahiei, este de crezut că prin mijlocirea acestuia se va fi însoțit Radu Negru cu Doamna Kalinikia, greacă fără îndoială în orice caz, poate chiar din familia imperială bizantină, o Paleologină sau o Cantacuzină, nu se știe deocamdată. Dan-vodă, primul fiu al Doamnei Kalinikia, cată să fi fost cel puțin de vro 25 de ani la 1385, cînd s-a urcat pe tron, astfel că însurătoarea lui Radu Negru se urcă la anii 1359—1360, tocmai atunci cînd Alexandru-vodă se afla în deasă corespondență cu împăratul Ion Paleolog și cu patriarcul ecumenic Calist I.

În acest mod noi dobîndim următoarea spiță genealogică mai completă despre a doua căsătorie în specie a lui Alexandru-vodă:

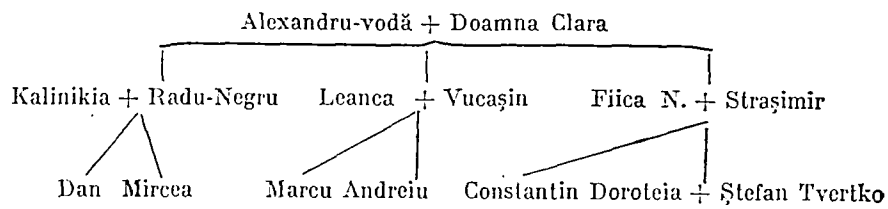

Întreaga posteritate a lui Alexandru-vodă, din care Nicolae și Vladislav din prima căsătorie se stînseră fără urmă, a fost datorită nevestei a doua, străina cea catolică Doamna Clara; și tot ei s-a datorit în același timp întinsa rețea de alianțe a Țării Românești în secolul XIV cu Bulgaria, cu Serbia, cu Bosnia și cu Bizanțiul. Cine oare să fi fost dară acea Doamna Clara, muma lui Radu Negru, bunica lui Mircea cel Mare și a Crăișorului Marco, aceea către care se adresa d-a dreptul Papa Urban V și care avea o mare trecere chiar la Vladislav-vodă, deși îi era mumă vitregă?

Voi începe prin a da un răspuns aprioric, după care voi procede apoi a-l demonstra.

Doamna Clara, a doua nevastă a lui Alexandru-vodă, era o maghiară, nepoata puternicului senior transilvan Micud, oarecînd ban unguresc al Severinului, din antica familie Kukenus, a cărîia descendință actuală românească este neamul Văcăreștilor.

În secolul trecut era deja cunoscută vechea tradițiune despre originea Văcăreștilor din Țara Făgărașului și stema lor cea nobilitară reprezintînd o cetate oarecare. Despre această particularitate vorbește la 1803 Eder, după care apoi Engel la 1804. Amîndoi presupuneau că străbun al Văcăreștilor va fi fost Magistrul Ugrin cel vestit, de la 1291, pe care ei îl consideră ca român: „Ugrinus Valachus", „ein gebohrner Walach Namens Ugrinus". Nu o dată pe acel Ugrin, mare dușman al Basarabilor, eu l-am pomenit în cursul operei de față. Fie român, fie neromân, fie din Făgăraș sau de pe aiuri, faptul este că nici un Ugrin n-are a face cu tradițiunea cea proprie a Văcăreștilor, cari au putut să-l bage în genealogia lor *post festum*, luîndu-se mai tîrziu după Eder și după Engel. Ugrin este o personalitate istorică de la 1291 sub Dan-vodă, mai figurînd încă o dată în istoria română sub Mircea-vodă la 1308 (§ 35), iar spița neamului Văcăreștilor, așa cum am văzut-o eu de demult la d. Teodor Văcărescu, debută cronologicește abia cu anul *1380*, cînd apare străbunul lor *Negoiță*, nu mai departe decît sub *Radu Negru* tatăl lui Mircea cel Mare.

Răposatul meu coleg A. Odobescu cunoscuse acea spiță a neamului înainte de 1861, cînd a brodat asupră-i următoarea improvizațiune, foarte fantastică în amărunte, adevărată însă în fond: „Pintre tovarășii lui Negru-vodă se zice că ar fi fost și junele N e g o i ț ă, domnesc c o c o n al lui Dan, voievodul Făgărașului și nepot de soră al căpeteniei românilor; acesta întemeie sate și biserici douăsprezece pe malurile Dîmboviței cuprinse de dînsul; el avu șease fete și doi feciori, Radul și Șerban, cărora le lăsă moștenire, cu numele de Văcărești, scutul părintesc

ce purta gravat pe dînsul Cetatea Făgărașului..." Mai departe Odobescu vorbește despre: „un urmaș al coconului Negoiță, Radul Comisul".

Cu același miez adevărat ca și la Odobescu, Heliade zicea la 1863 pe mormîntul lui Ioan Văcărescu: „Venii a vorbi de Văcărești în genere. Originea acestei familii ilustre în istoria noastră este din Făgăraș; strămoșii răposatului trecură de peste Carpați o dată cu duca de Făgăraș Radu Negru, descendentul Nigerilor Basarabi, și fură dintre primii fundatori ai domniatului României..."

Data *1380*, atribuită lui Radu Negru, într-o genealogie a Văcăreștilor scrisă înainte de 1860, este foarte remarcabilă din punctul de vedere al criteriului, căci ea era cu totul în dezacord cu Radu Negru cel de la 1290 din cronica muntenească cea admisă de Engel, și deci data *1380* nu putea să fi fost imaginată ad-hoc. Data 1380 pentru Radu Negru a fost stabilită prima oară în a mea *Istoria critică* la 1873. Pînă atunci nici un istoric român sau străin nu susținuse acea dată. Este dară pe deplin autentificat punctul cel de plecare al genealogiei Văcăreștilor, în care ni se înfățișează ca cel întîi strămoș la 1380: Negoiță Coconul din Făgăraș, rudă cu Radu Negru, adecă patru elemente de dezbătut:

1. Negoiță.
2. Coconul.
3. Făgărășean.
4. Rudă cu Radu Negru.

Neagu, *Neagoe*, *Negoiță*, este o formă poporană pentru obicinuitul nume creștin Nico = Nicolaus. La țărani un Neagoe își serbează numele la sfîntul Nicolae. Cînd sînt doi Nicolai într-o familie, unul se diferențiază în Neagoe. E interesant un exemplu contimpuran cu strămoșul Văcăreștilor. La 1371 din familia boierească oltenească a Zărneștilor fiind patru frați, din cari doi erau Nicolai și doi Vladislavi, cei doi Nicolai se deosebiseră în Neagoe și Nicolaus, iar cei doi Vladislavi în Layk și Ladislaus.

Ceva mai anevoie este de a explica pe *Coconul* cel acățat la *Negoiță* în genealogia Văcăreștilor. Cuvîntul nu are sensul de „enfant" sau de „fils", după cum este în fraza lui Odobescu: „Domnesc Cocon al lui Dan Voievodul", căci Negoiță nu putea să fie fiu al lui Dan-vodă, de vreme ce tot la Odobescu ni se spune că prin alianță femeiască el era „nepot de sor" lui Radu Negru, pe cînd Dan-vodă era tocmai fiu al acestuia. A fi cineva „nepot de fiu" și „nepot de sor" pentru una și aceeași persoană este o absurditate. Cocon dară nu însemnează „enfant" sau „fils", ci este numai doară porecla sau numele de familie al lui Negoiță. Neamul Văcăreștilor dară se numea la început Coconi sau Coconești, înainte de a se fi zis după o moșie boieri *ot-Văcărești*, ceea ce apare în documente abia pe la finea secolului XVI.

Limpezindu-se acum începutul genealogiei Văcăreștilor: 1380, Nicolae Cocon din Făgăraș, o rudă prin alianță cu Radu Negru — e peste putință de a nu se deștepta imediat bănuiala: oare nu cumva era din aceeași familie cu Doamna Clara, muma lui Radu Negru? În acest caz Nicolae Cocon ar fi înrudit și cu Vladislav-vodă, deși mai departe decît cu Radu Negru, oricum însă tot consîngean, „consanguineus", Vladislav fiind legat prin sînge patern cu Radu, care era legat prin sînge matern cu Nicolae Cocon, iar după dreptul canonic legătura prin tată
794 și prin mumă se califică deopotrivă „consanguineitas".

Trec d-a dreptul la demonstrațiunea cea documentală, pe care mă mir că n-a observat-o încă niminea și pe care nici eu însumi n-o observai în trecut, măcar că documentul în cestiune a fost de demult cunoscut tuturora. Mărturisind aci o scăpare din vedere, pe care nu mi-o iert eu însumi, profit de aceeași ocaziune pentru a mai mărturisi din parte-mi o grosolană greșeală, pe care am comis-o odată, cînd mă alunecai de a confunda pe cei doi socri ai lui Alexandru-vodă, adecă pe Ivancu Basarabă cu Ianoș de Doboka. Erorile analizei se rectifică prin sinteză, căci numai sinteza completează lacunele. În istorie, în filologie, în filosofie, în științele fizico-naturale, pretutindenea progresul se operează prin sinteză peste sinteză concentrică, din ce în ce mai vastă.

Cea mai importantă diplomă de la Vladislav-vodă este actul de donațiune din 1372, depus oarecînd în arhivul mănăstirii catolice din Cluj, de unde în secolul trecut l-a copiat Kornides și l-a publicat tot atunci Frivaldszky. Vladislav-vodă dăruiește tîrgul Șercaia și mai multe sate, toate în Țara Făgărașului: „in terra Fuguras prope Alt", boierului Magistru Ladislau, fiul Magistrului Ianoș de Doboka, nepotul lui Mikudban: „magister Ladislaus, strenuus miles, filius quondam Ianus Meister de Dobka, nepos Mikedbani", pe care de vro cinci sau șease ori îl numește iubit și credincios consîngean al său: „noster consanguineus dilectus et fidelis", apoi îl mai face carne, sînge și neam al său: „noster caro et sanguis et genitura", mai repetă iarăși despre legătura consîngenității: „propter consanguinitatis connexionem qua ligati sumus". Afară de înrudire, Vladislav-vodă arată acestui străin o nemărginită prietenie, o adevărată frăție de cruce: „nostro dilecto consanguineo et fratri", amîndoi luptători împreună împotriva turcilor: „contra Thurcos infideles". Expansiunea amiciei exagerează învederat termenii, mai adăogîndu-se totodată latinitatea cea de tot barbară a acestei diplome, dar faptul înrudirii rămîne necontroversabil. O asemenea înrudire se explică numai prin Doamna Clara, străină și catolică, muma bună a lui Radu Negru și muma vitregă foarte socotită de Vladislav-vodă, păstrînd multă autoritate la curtea domnească chiar după moartea lui Alexandru-vodă, precum se vede din bula Papei Urban V. Magistrul Ladislau, iubitul „consîngean" al lui Vladislav-vodă, trebuie dară să fie frate cu Doamna Clara, amîndoi copii ai Magistrului Ianoș, care era fiu al lui Micud-ban. Ceea ce mai întărește această concluziune este că în diploma din 1372 noi regăsim pe însuși Negoiță cel din capul genealogiei Văcărești lor, făgărășean și rudă de aproape cu Radu Negru: „si et quando ipsum Ladislaum de Dobka, filium Janus Meister de Dobka, nepotem Miked Bani, praedictum contingeret transire universae carnis viam, Nicolaus filius ipsius Ladislai de Dobka etc." Acelui Negoiță i se asigură moștenirea moșiilor părintești celor din Țara Făgărașului.

În diploma lui Vladislav-vodă trebui explicat în parenteză o particularitate: predicatul nobilitar „de Dobka", dat lui Ianoș, iar prin urmare independinte de satul Dobka din Țara Făgărașului, care se dăruiește pentru prima oară lui Ladislau și nu aparținuse de loc înainte tatălui său Ianoș, ba chiar se zice explicit că în trecut acel sat era proprietatea unui Vîrnav: „villam Dobka cum omnibus suis iuribus et pertinentiis, quemadmodum possideband et in possessione habebant olim filii Barnabae". Predicatul corect al familiei lui Ianoș nu este „de Dobka" ci „de Doboka", după numele vechiului castel Doboka în Săcuime, în regiu-

nea căruia Micud-ban stăpînea o mulțime de moșii. De almintrelea baronul Orbán a îndreptat deja de demult forma cea rău citită a predicatului.

Să întregim dară filiațiunea de mai sus a lui Alexandru-vodă:

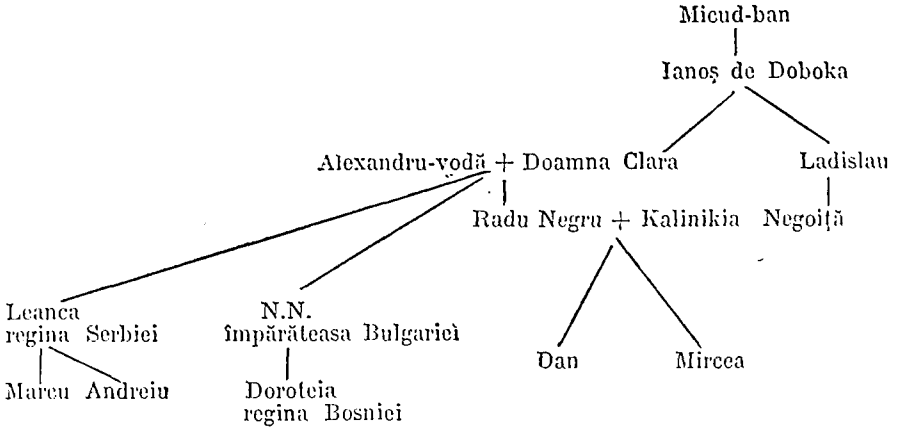

Deci Negoiță, nepot de frate al Doamnei Clara, era văr primar cu Radu Negru, unchi prin alianță lui Dan-vodă și lui Mircea cel Mare, „consanguineus" ca și tatăl său Ladislau cu întreaga familie a lui Alexandru-vodă. Văcărești mă preocupă exclusiv în privința acestui Negoiță Cocon de la 1380. De la anul 1560 în jos, amicul meu d. Ștefan Greceanu a urmărit descendința Văcăreștilor cu obicinuita pătrundere în eraldica română. Pentru a termina cu demonstrațiunea de față, cată să mai lămurească porecla C o c o n, prin care se va verifica definitiv filiațiunea lui Negoiță cu străbunul său Micud.

Micud purta titlul „ban" fiindcă ocupase funcțiunea de „ban al Severinului", „banus de Zeurino" din partea Ungariei, anume între anii 1275—1279, atunci cînd Mihaiu-vodă Liteanul domnea în Oltenia. Tatăl său se numea tot Micud, avînd titlul de conte: „comes Mykud" Numele de botez al lui Micud-ban era Ștefan, după cum se vede într-un act din 1276, pe care Teutsch și Firnhaber l-au publicat greșit sub anul 1176, unde se vorbește despre niște proprietăți în Săcuime: „possessionis Zent Myklos magnifici domini Stephani Mikud bani..." *Mikud* dară nu este decît un fel de poreclă. Adevăratul însă nume de familie ne apare într-un act din 1288; „Nos Mykud banus filius comitis Mykud d e g e n e r e K u k e n u s - r e n n o l t h". În „Kukenus-rennolth" sînt două numi întrunite prin alianță a două familii maghiare deosebite, amîndouă de originea spanioală: K u k e n u s și R e n n o l t h. Despre ambele la un loc vorbește *Chronicon Budense* din secolul XV: „Kikinus et Renoldus Hispani. Kyquini quidem et Rynaldi origo est de Hispania, cum regina Margaretha coniuge Bele Regis filii Zaar Ladislai Pannoniam adeuntes", adecă niște seniori spanioli așezați în Ungaria pe la anul 1160. Tot așa la Enric de Muglein, cronicar mai vechi din secolul XIV: „Kugnyn und Rynoldi gesleht ist van Hyspanien". Numele de familie a lui Negoiță era dară K u k e n u s, pe care românii nici nu puteau să-l popularizeze la noi altfel decît prin C o c o n, ca și cînd ar însemna „enfant" sau „fils", cu atît mai mult că porecla aceleiași familii era M i k u d, așa de asemănată cu vorba românească m i c sau m i c u ț.

Micud-ban avea mai mulți copii, afară de Ianoș, socrul lui Alexandru-vodă și rădăcina neamului Văcăreștilor. Într-un act din 1297, el menționează alți trei fii ai săi: „magistri Nicolai, D e m e t r i et Petri, filiorum nostrorum". Din aceștiia unul, Dimitrie, avînd predicatul „de Doboka", ca și fratele său Ianoș, dispare de asemenea din Transilvania, unde rămaseră numai frații Nicolaus și Petrus. El s-a așezat în România cu ocaziunea căsătoriei nepoatei sale Doamna Clara, a trecut la ortodoxie, și-a prefăcut numele în D ă b ă c e s k i și apoi D ă b ă c e s c u din „de Doboka", lăsă o posteritate Dăbăcești în Gorj: на Жалеши оу Дабачещомь și la moartea sa pe la 1385 făcu Tismenei o donațiune, astfel că Mircea cel Mare îl pomenește într-un crisov unde figurează numai titorii din neamul domnesc: „еще що е приложилъ Димитръ Дабачещскы на смерти монастирю предреченному, що е была 4-а часть тогова ѡтъ Давачещохъ..." Frate cu Ianoș, Dimitrie Dăbăcescu era bunic prin alianță pentru marele Mircea. Dacă Dăbăcești mai ființează undeva, fie în Gorj sau pe aiurea, scăzînd poate printre moșneni sau chiar țărani, nu știu.

Genealogia Doamnei Clara se mai poate completa. La 1374 Ladislau de Doboka, tatăl lui Negoiță, cumpără o bucată de pămînt în Țara Făgărașului de la un frate al său uterin: „fratri suo couterino", anume „Petrus dictus Chewgh filius Ioannis de Venche", adecă — transcriindu-se din ortografia ungurească cea medievală — „de la Petru zis Ceug fiul lui Ion de Vineția". Urmează dară că muma lui Ladislau de Doboka luase în altă căsătorie pe un făgărășean Ion din satul Vineția, din care s-a născut Petru Ceug, mai bine Ceuc. Familia Ceug mai exista în Țara Românească în secolul următor. Un crisov de la Vlad-vodă din 1483 e scris în Tîrgoviște de gramaticul C e u c u ț, deminutiv din C e u c: „азъ Чеукуц граматик".

Afară de Ianoș de Doboka și de Dimitrie Dăbăcescu, eu n-am atins pe ceilalți doi fii ai lui Micud-ban: Nicolae și Petru, „Miklos mester és Péter, Dobokai Mikud bán fiai" la baronul Orbán. Ei vor fi rămas în Transilvania printre săcui. Dintr-înșii se crede a se fi tras acolo familia maghiară cea contală Mikes, a căriia descendință totuși nu e de loc argumentată. După cunoscutul genealogist unguresc Ivan Nagy, conții Mikes se urcă abia la anul 1500.

Iată deci genealogia finală a Doamnei Clara:

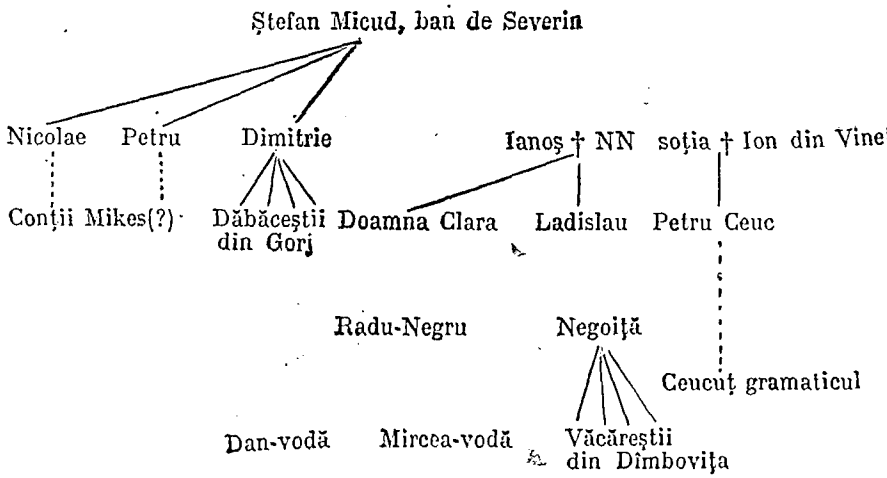

§ 39. Vladislav-vodă

Bibliografia: *Istoria critică*, p. 22, 30, 45, 128, 139 sq. — *Histoire critique des Roumains*, p. 58 sq., 104 sq. — *Etymologicum Magnum*, v. 2, *Ban.* — *Basarabii*, p. 14. — N. Densușianu, *Documente*, t. I, v. I, p. 132, 136, 144, 148, 150, 158 sq. — Katona, *Historia critica*, t. X, p. 393 sq., 540 sq. — Engel, *Gesch. d. Wallachey*, t. I, p. 151, 153 sq.; cfr. idem, *Gesch. v. Serwien*, p. 319, 321. — Șincai, *ad. ann. 1309, 1368.* — Trausch, *Regesten siebenbürgischer Urkunden*, ms., în Biblioteca Evanghelică din Brașov; cfr. National-Archiv din Sibii, ms. U. III, 192. — A. Xenopol, *Istoria*, t. II, p. 81 sq. — Tunuslii, trad. Sion, p. 128. — Fotino, Ἱστορία, t. II, p. 17. — C. Jireček, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 327 sq. — Fessler, *Gesch. v. Ungarn*, ed. Klein, t. II, p. 150, 154 sqq. — Assemani, *Calendaria ecclesiae universae*, Romae, 1755, in-4, t. V, v. I, p. 61. — Farlatti, *Illyricum sacrum*, Venetiis, 1818, in f., t. VIII, p. 242. — Miklosich-Müller, *Acta patriarchatus*, t. I, p. 535 sq., t. II, p. 19, 312, 494, 519 etc. — Venelin, Влахобогарскія грамати, p. 5. — Bogišić, Народне пјесме, Belgrad, 1878, in-8, t. I, p. CXXIII, 126. — Karadžić, Српске пјесме, t. III, p. 54. — Miletjević, în Гласник, t. XXI, p. 37. — Cipariu, *Acte și fragmente*, p. XII. — Golubinski, Краткій очеркъ, p. 173, 222, 350 sq., 668. — Bellanger, *La Kéroutza*, Paris, 1846, in-8, t. II, p. 443 sqq. — Mauro Orbini, *Il regno degli Slavi*, p. 471 sq. — Ștefan Ieromonahul, *Viața lui Nicodim*, Buc., 1883, in-8, p. 17 sqq. — Thurocz etc.

După ce cunoaștem pe Alexandru-vodă, lucrarea mea este aproape terminată, căci avem pe N e g r u - v o d ă întreg. Fiii săi Vladislav și Radu îl completează numai în nește direcțiuni trase deja de cătră tatăl lor.

La urcarea sa pe tron, Vladislav-vodă era de peste cinzeci de ani. Începînd de la omerica luptă contra regelui Carol Robert la 1330, el luase parte la mai toate faptele lui Alexandru-vodă și fusese însărcinat în specie după 1352 de a cîrmui ducatul Făgărașului. Murind fratele său Nicolae-vodă la 1364, el se pogorî de acolo la Cîmpulung și la Argeș, întocmai ca tradiționalul N e g r u - v o d ă; și ceea ce mai concurse de a-i mai întări acest epitet este că forma poporană a numelui Vladislav era *Laiotă* sau *Laicu*, după cum îi ziceau și străinii, iar românește, *lai* este sinonim cu n e g r u.

Ca și despre Alexandru-vodă, cronica muntenească este aci aproape mută. Nici fîntînele lui Fotino nu adaogă nemic de astă dată, decît numai doară confuziunea între trei principi omonimi contimpurani cu totul deosebiți: Lațco sau Vladislav-vodă din Moldova, Laiotă sau Vladislav-vodă din Țara Românească, și un voievod transilvănean Latzkofi, adecă unul din fiii lui Ladislau Apor. Fotino a putut cum a știut să descurce pe Laiotă-vodă de cătră ceilalți doi, dar pe ceilalți doi i-a mai încîlcit și mai rău el însuși, ceea ce totuși nu mă interesează.

Omonimitatea între voievodul Ladislau Apor din Transilvania, unde locuiau români, și între Vladislav-vodă din Țara Românească, care stăpînea peste o parte din Transilvania, această omonimitate atît de complicată a dat naștere unei alte confuziuni mai serioase decît aceea din Fotino. Faptul istoric documental este că Ladislau Apor fusese socru al regelui serbesc Ștefan Uroș de la Decian — vezi mai sus, §-ful 35. De aci Luccari s-a alunecat în qui-pro-quo de a face pe Vladi-
798 slav-vodă socru al regelui serbesc Ștefan Uroș cel tînăr: doi Ștefani Uroși

și doi Vladilslavi identificați fără cale. Greșeala introducîndu-se în unele cronice serbești posterioare, mireasa fiind numită cînd Slava, cînd Elena, dentii Engel a primit-o cam cu îndoială, apoi Șincai cu tot dinadinsul, fără ca să mai vorbim despre Mauro Orbini, despre Du Cange, despre Gebhardi și alții, poate chiar eu însumi altădată în total sau în parte, toți întemeiați pe aceeași primă eroare, pe cînd nici o probă temeinică nu există. Tot așa nu există nici o umbră de dovadă că: „în anul 1368 Laico s-a sculat cu război asupra lui Vucașin pentru uciderea ginerelui său Ștefan Uroș", ceea ce Șincai afirmă din Engel, iar Engel invoacă fără nici o lămurire o fîntînă obscură neargumentată: „ein serwischer Rodoslow". Nici un război contra serbilor n-a avut Vladislav-vodă, nici o fiică nu se știe să fi avut, ba nu se știe nici dacă a fost sau n-a fost însurat. De la 1230 pînă la 1380, după cîte știu eu, românii nu s-au bătut cu serbii decît o dată contra lui Ștefan Milutin sub Bărbat-vodă și o dată contra lui Ștefan de la Decian sub Alexandru-vodă, ambele războaie prin alianță cu bulgarii, cari au fost deopotrivă bătuți.

Înlăturîndu-se dară din capul locului elementele cele false, să întrăm în istoria cea veridică a lui Vladislav-vodă.

Chiar înainte de a trece Carpații pentru a-și cuprinde scaunul domnesc, în novembre 1364, Vladislav-vodă din Țara Făgărașului întră în Sylva Blacorum sau ducatul de Amlaș și se opri aci pentru a pedepsi, mai întîi de toate, neamul faimosului conte Konrad de Tălmaciu, marele dușman al Basarabilor și a căruia posteritate nu înceta de a rădica mereu, din cînd în cînd, pretențiuni asupra Loviștei din Vîlcea. Despre acea familie a se vedea mai sus §-ful 27. La Tălmaciu în mănăstirea catolică Sîn-Nicolae se păstrau toate documentele contelui Konrad și ale urmașilor săi, cari se lăudau necontenit cu drepturile lor cele teritoriale. Vladislav-vodă a năvălit în Tălmaciu și a dat foc mănăstirii, din care n-a mai rămas peatră pe peatră: „quod claustrum per Layk Wayvodam Transalpinum crematum extitisset, in quo claustro omnes literae et instrumenta combusta et cremata extitissent", atestă un act ulterior din 1369, cînd familia contelui Konrad avea trebuință de a-și susținea un proces și nu mai găsea documente. De la 1365 pînă la decembre 1369 românii n-au atacat de loc pe unguri, astfel că actul în cestiune se raportă cu certitudine la un eveniment din anul 1364. Prin arderea Tălmaciului Vladislav-vodă aducea Ungariei o înfruntare atît de cutezătoare, încît regele Ludovic s-a grăbit a-și chema oștirea imediat la Timișoara pentru a porni războiul asupra Țărei Românești. În acel manifest de convocare Vladislav-vodă este acuzat de a-și fi dat șie titlul regal: „titulum suum fictum erigens in contumeliam Domini, a quo sua debent dependere insignia". Așa înțelege și Fessler: „Wlaiko ging noch weiter und legte sich ohne Vorwissen seines Oberherrn den königlichen Titel bei". Această acuzațiune e foarte interesantă, căci în tradițiunea mănăstirii Tismana la Ștefan Ieromonahul Vladislav-vodă e numit tocmai „craiul Ardealului", și vom vedea mai jos că și străinii contimpurani îi ziceau uneori „Rex". Fegele Angliei era pe atunci vasal al regelui Franciei pentru posesiunile sale continentale, și deci nemic nu împedeca pe domnul Țărei Românești de a fi „rege" și totodată de a recunoaște suzeranitatea Ungariei pentru ducaturile cele de peste Carpați. Nu titlul dară supăra în realitate pe regele Ludovic, ci călcarea vasalității

prin arderea Tălmaciului. Proclamațiunea de război se făcuse la 5 ianuarie 1365, nici două luni încă după moartea lui Nicolae-vodă, iar convocațiunea oștirii se fixa pe 24 februariu. Pripă mare! Dar ungurii nu s-au zorit de a merge înainte decît numai doară pe hîrtie, aducîndu-și aminte, pe semne, catastrofa de la 1330, fiul lui Carol Robert ferindu-se de o pățanie creditară de la fiul lui Alexandru-vodă. Lăsînd la o parte Oltenia, regele Ludovic a trecut Dunărea și a izbit pe neașteptate Bulgaria occidentală, unde domnea cumnatul lui Vladislav-vodă. Vidinul fu luat și Strașimir împreună cu nevasta sa cea româncă au fost duși amîndoi robi în Croația, iar în cetate s-a așezat un ungur cu titlul de „Capitaneus civitatis et districtus Budiniensis regni nostri Bulgariae." Imediat o mulțime de franciscani din Roma s-au repezit ca un stol de locuste asupra bulgarilor celor zăpăciți și s-au lăudat că în 50 de zile 200.000 de locuitori deveniră papistași.

Planul ungurilor, bun pentru papa, a fost totuși cu desăvîrșire greșit din punctul de vedere strategic. Înainte de a lovi pe olteni, regele Ludovic voise a cuprinde mai întîi Vidinul pentru a lipsi astfel pe Vladislav-vodă de ajutorul cumnatului său Strașimir și a izbi apoi din partea Dunării România cea rămasă fără aliați. Ce s-a întîmplat însă? Celalt împărat bulgăresc, Șișman cel de la Tîrnov, aducea acuma spre Vidin asupra ungurilor o armată turcească, un nou vrăjmaș cu care nu se întîlniseră încă maghiarii și pe care cu groază, într-o baladă poporană bulgară (§ 32), îl prevestise pe la 1290 Dan-vodă, bunicul lui Vladislav-vodă. Regele Ludovic nu era nicăiri la îndemînă, ci contra turcilor s-a repezit singur peste Dunăre în direcțiunea Tîrnovului domnul Țării Românești: Șișman a fost bătut și turcii alungați. Era 20 000 de români pe 80 000 de adversari. Ungurii au răspîndit știrea că a lor a fost victoria, și pe la 1407 un vienez, Johann Menesdorfer, scria că regele Ludovic a zdrobit pe turci; ba într-o biserică la Mariazell în Stiria se mai vede pînă astăzi o inscripțiune: „Ludovicus Rex Hungariae per Matrem Misericordiae victoriam Turcorum gloriosam obtinuit". În faptă niciodată regele Ludovic n-a dat față cu turcii. Biograful său contimpuran Ion de Kikullew nu menționează nicăiri ceva așa, dar nici despre Vladislav-vodă el nu vorbește nemic, întocmai după cum mai-nainte nu vorbise nemic despre izbînda lui Alexandru-vodă asupra hanului tătăresc Atlamos: o reticență sistematică de invidie patriotică. Ungurii însă n-au fost în stare de a ascunde adevărul. Gloria lui Vladislav-vodă ajunse departe la Roma, și Papa Urban V îi scrise cu bucurie în bula din 1370: „impios Turchos catholice fidei hostes pro Dei et prefate sedis reverentia persequeris et tuos reputas inimicos". Vladislav-vodă își vărsa sîngele în ajutorul Ungariei, negreșit; dar nici un contingent unguresc nu era atunci cu armata românească, nici o ceată cît de mică, afară de vro cîțiva amici personali ai domnului, în specie ruda sa Ladislau de Doboka, fratele Doamnei Clara, căruia Vladislav-vodă îi scrie la 1372: „exercitum contra Turcos infideles et Imperatorem de Tyrna in Bulgaria proclamari f e c i m u s; ipse Magister Ladislaus Dobka strennus miles supradictus, noster caro et sanguis et genitura, nobiscum et cum e x e r c i t u n o s t r o viriliter contra saevissimos et infideles Thorcos et Imperatorem de Tyrna, ipsosque invadendo perpetravit actus militares nobiles et honorificos ibidem exercendo, propter fidem christianitatis et gratiam Serenissimi Principis

800

Ludovici Regis". În acel război cată să fi participat energic fratele domnesc și nepotul de soră al lui Ladislau de Doboka, Radu Negru, deocamdată ban al Severinului. O altă particularitate mai importantă a aceluiași război a fost cucerirea Dobrogei, mai corect zicînd a gurelor Dunării, adecă fără regiunea Varnei, căci și ea se numea Dobroge; dar despre aceasta voi mai avea ocaziunea de a vorbi mai jos.

Prin victoria sa asupra turcilor Vladislav-vodă se împăcă, sau cel puțin avu aerul de a se fi împăcat cu regele Ludovic. În adevăr, în același an 1366 s-a făcut o regulare oficială a teritoriului Sylvei Blacorum, ale căruia hotare au fost totdauna foarte șovăitoare și mereu disputate. Însuși regele Ludovic se afla la Orșova, la marginea Olteniei, adresînd de acolo o poruncă la voievodatul transilvan de a delimita imediat satele Săcel, Orlat, Icilău și Tilișca, toate foarte apropiate de Sibii, astfel ca ele să nu mai împresoare teritoriul aparținînd lui Vladislav-vodă: „a parte terrarum sub Woyvodatu Domini Ladislai Woyvode nostri Transalpini existentium". Delimitarea s-a executat în 1366, iar în anul următor 1367 întărită de către regele Ludovic. Iată ce era ducatul de Amlaș cel la sud de Sibii între Țara Hațegului și între Țara Făgărașului. Delimitarea fiind terminată și confirmată, domnul Țării Românești s-a grăbit a-și asigura mai bine acea întindere de pămînt, colonizînd-o cu noui locuitori români și dîndu-i numele de „Ducatus Novae Plantationis", după cum îi zice el însuși în diploma sa din 15 iulie 1372, iar sub urmași i s-a zis „Ducat de Amlaș", după un orășel săsesc de acolo. Chiar însuși Vladislav-vodă își punea uneori în titlu Amlașul în loc de „Nova Plantatio", bunăoară într-o altă diplomă despre satul Șinca din Țara Făgărașului din 8 maiu 1372, pe care o citează două documente din 1640, conservate în Arhivul din Alba-Iulia și unde se zice că s-a dat de: „Bassaraba, baro terrarum Fogaras et O m l a s qui eo tempore terram Fogaras tenuit". Acel teritoriu aparținuse Basarabilor deja pe timpul mongolilor (§ 28), și mai denainte, dar îi lipsea pînă atunci o denumire statornică. Din cele patru moșii învecinate cu ducatul de Amlaș, Săcelul și Orlatul rămaseră familiei contelui Konrad, foarte scăzută din vechile-i pretențiuni de a stăpîni pînă în Vîlcea, iar celelalte două, Icilăul și Tilișca, erau: „Ioannis dicti Tompa comitis Alpium nostrarum de partibus Transilvanie", adecă ale unui „Ion zis Tompa contele munților Sibiului" — un nume și un titlu foarte enigmatice. Eu bănuiesc că era un român, și anume dintr-o ramură transcarpatină a Basarabilor. Între manuscriptele lui Trausch se găsește o copie după un act din 1383, aflător în Arhivu din Klus-Monostor *(Neoregestr.*, nr. 84), de unde se vede că posteritateal contelui Konrad împreună cu același Ioan Tompa arătau drepturi asupra mai multor sate dintre orașele Sibii și Miercurea; aci însă lui „Ion zis Tompa" i se dă adevăratul nume de familie: „Ioannes I o v i z a de Ecsellö", adecă *Ioviță*, nume curat românesc, nici săsesc, nici unguresc. Chiar peste un secol, sub anul 1476, între vasalii Sibiiului figurau: „Mane k n e s i u s de Vinczberg" și „Butza B a s s a r a b de Vinczberg", iar satul Vinczberg se numea lătinește „Mons Cibinii", „Muntele Sibiiului", în legătură cu titlul de „ comes Alpium" al acelui Ioviță.

Vladislav-vodă, învingătorul turcilor, recunoscînd totuși suzeranitatea Ungariei, regele Ludovic era așa de mîndru de un asemenea vasal, încît drept semn de supunerea Țării Românești el începu a intercala pe unele monete unguresti capul negru, emblema eraldică a N e- 801

g r i l o r-v o i e v o z i. dintre cari Vladislav-vodă ajunse atunci atît de celebru. Reproduc aci următoarele figure cu observațiuni din studiul meu asupra Basarabilor:

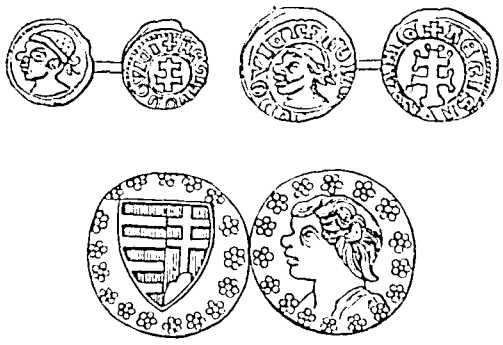

„Pe alte monete de la regele Ludovic asupra cărora mi-a atras atențiunea amicul meu d. D.A. Sturdza, același c a p - n e g r u nu ocupă scutul întreg, ci se află numai la o parte sau dedesuptul efigiei regești, ceea ce reprezintă și mai expresiv triumful cel jubilat al Ungariei asupra lui Vladislav Basarabă:

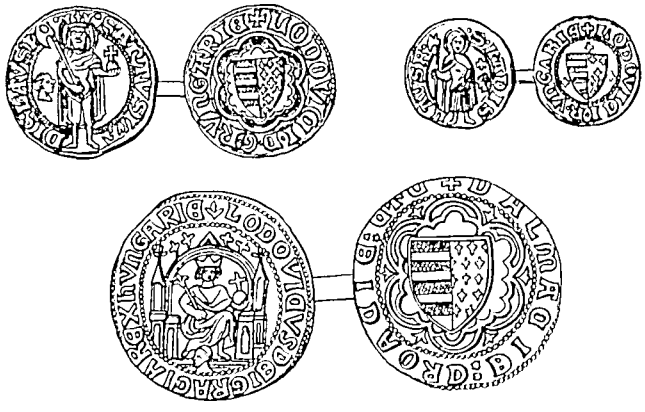

„Acest c a p - n e g r u nu poate fi marca Sicilici, care va fi avut a face cu familia Anjou a regelui Ludovic, dar în orice caz nu avea a face de loc cu Ungaria; cu atît mai vîrtos un cap figurînd alăturea cu efigia regească, sau chiar ocupînd scutul întreg, nu poate fi marca vreunui fabricant de monetă. Singura explicațiune serioasă rămîne dară „subjectio Valachiae“, după cum presupuneau deja în secolul trecut arheologii unguri: „hoc esse Mauri caput, eoque subjectionem Valachiae notari autumant“ (Schönvisner, *Notitia Hung. rei num.*, p. 206)“.

După războiul contra turcilor, vro cîțiva ani în șir Vladislav-vodă a trăit într-o perfectă armonie cu regele Ludovic, recunoscînd chiar cu un fel de afecțiune suzeranitatea Ungariei. La 25 ianuariu 1368 el își dă titlul: „Ladislaus Dei et *regie Maiestatis gracia* Woyvoda Transalpinus et Banus de Zeurino“ și acordă brașovenilor un tractat comercial foarte interesant, prin care întărește privilegiile analoage de la voievozii anteriori din vechime: „ut eosdem Brassovienses in universis eorum liber-

tatibus per eos a b a n t i q u o in terra nostra transalpina habitis conservando confirmaremus", adecă de la Alexandru-vodă și de la Mircea-vodă, dacă nu și mai denainte. Orașul muntenesc de căpetenie pentru brașoveni la mergere și la întoarcere este Cîmpulungul: „in Longo Campo", unde se plătește vama; iar la Dunăre transportul și vămuirea se fac în diferite puncturi: „circa Danubium solvant", punctul însă cel obicinuit fiind Brăila: „per dictam viam Braylam". Aci se ivește o cestiune de discutat. Vladislav-vodă scutește pe brașoveni de „vama cea nouă la Slatina": „tributum novum in Salatina omnino relaxamus". Să fie oare vorba despre orașul Slatina pe Olt? Invederat că nu, de vreme ce între Oltenia și între Muntenia nu mai era de demult nici o graniță. „Salatina" însemnează dară o localitate undeva în Moldova, la hotarul oriental atunci al Țărei Românești pe drumul spre Nistru la tătari. Aceasta se confirmă pe deplin printr-o diplomă a regelui Ludovic din același an 1368, unde încuviințează brașovenilor fără nici o plată de vamă negoțul internațional cu tătarii: „tricesimam, quam mercatores Domini Demetry, Principis Tartarorum, de suis rebus mercimonialibus in Regno nostro solvere debeant, non faciemus recipi; ita ut et vos in terra ipsius Domini Demetry securi et liberi possitis transire sine solutione tricesime cum rebus vestris et bonis mercimonialibus". „Princeps Tartatorum" nu era un principe creștin „Demetrius", ci un han tătăresc D e m i r sau T e m i r. Tractatul lui Vladislav-vodă cu brașovenii fiind făcut prin înțelegere anume cu un trimis expres al regelui Ludovic, de astă dată un adevărat Dimitrie: „Magister Demetrius dictus Lepes, aule regie miles", nu putea să nu se prevază acolo scutirea de vama cea acordată deja pentru mărfuri tătărești, și deci localitatea Slatina de mai sus nu este aiuri decît la marginea cea răsăriteană a Țărei Românești, adecă undeva în Moldova.

Chiar în ajunul anului 1370 Vladislav-vodă se arăta încă foarte credincios regelui Ludovic. Printr-o diplomă scrisă în Curtea-de-Argeș: „datum in Argyas", la 25 novembre 1369, el își dă titlul: „Ladislaus, Dei et *regis Hungariae gratia*, Vajvoda Transalpinus et Banus de Zeverino nec non Dux de Fogaras", confirmînd catolicilor drepturile încuviințate lor de cătră Alexandru-vodă: „Alexandri Patris nostri charissimi". Cu toate acestea, abia după cîteva zile, la 30 novembre din același an, noi vedem pe regele Ludovic convocînd oștirea maghiară contra domnului Țărei Românești: „exercitus regalis contra Layk Woywodam". Se vede că ostilitatea cea ascunsă a lui Vladislav-vodă fusese mai denainte cunoscută ungurilor, cari voiau să-l prevină la timp, dar n-au izbutit, căci românii erau deja gata de tot în faptă, pe cînd convocarea cea regală rămăsese pe hîrtie. În decembre 1369, cel mult la începutul anului 1370, Vladislav-vodă trecu la Calafat Dunărea și, mai denainte înțeles cu bulgarii, au surprins Vidinul, robind sau gonind pe unguri.

Îndrăzneala bătrînului voievod românesc, acum de vro șeasezeci de ani, entuziasmase pe slavii meridionali. În poezia poporană serbă memoria lui trăiește pînă astăzi în legătură cu stăpînirea Vidinului. Așa într-o baladă: „În orașul cel alb Vidin a fost moșul Vladislav, iar în țara neagră-românească negrul român Radu":

„На Видину граду бијеломе,
Ондје бјеше старец Владусаве,
А на равној земљи Каравлашкој,
Ондје бјеше Каравлах Радуле..."

E prețioasă mai ales o altă baladă poporană foarte veche, publicată în Veneția la 1556 de către serbul Hektorović, născut pe la 1487, adecă posterior abia cu un secol lui însuși Radu Negru. Ea mai avu alte trei edițiuni ulterioare: la 1638, la 1846 și-n fine la 1878 de către profesorul Bogišić. Această baladă are ca motiv următorul eveniment curat istoric. Deja pe la 1352 Alexandru-vodă pe fiul său cel mai mic Radu îl pusese ban al Severinului, și acolo rămase el apoi sub frate-său Vladislav pînă la 1370, astfel că devenise în toată puterea cuvîntului S e v e r i n e a n; și-n acel interval de timp, religios cum era, el se împrieteni cu călugărul serb Nicodim și clădiră amîndoi peste Dunăre în Serbia o bisericuță numită Manastiritza, în apropiarea Cladovei, unde pe poarta altarului se mai descifrează inscripțiunea: Радул бег... Cuprinzînd Vidinul și voind să se întărească în noua sa cucerire, fără a perde totuși posesiunile cele vechi, Vladislav-vodă se credea a fi de ajuns el singur la Dunăre, iar la nord, în stăpînirile cele de peste Carpați, unde era trebuință de un braț sigur și tare la caz de năvălirea ungurilor în acea parte, pe fratele său mult mai tînăr l-a trimis acolo ca duce al Făgărașului. Depărtarea lui Radu Negru din Severin de către Vladislav-vodă, poezia poporană serbă a luat-o ca o prigonire, ca un act de vrăjmășie, și tocmai acesta este motivul baladei în cestiune între cei doi voievozi: Radoslav de la Severin (Војвода Радосав Северински) și Vlatco de la Vidin (Влатко Удбински војевода). Balada se începe printr-un admirabil *adio*: „Cînd Radu-vodă se despărțea de al său minunat oraș Severin, adesea se uita îndărăt la Severin și așa îi vorbea cetății albe: Iată că eu te părăsesc, cetate albă Severin, minunatul meu oraș; nu știu dacă te voi mai vedea eu, nu știu dacă tu mă vei mai vedea...“

„Када ми се Радосаве војевода одиљаше
Од својега града дивнога Северина,
Често ми се Радосав на Северин обзираше,
Тере то ми овако белу граду бесидјаше:
Ово ми те остављам, бели граде Северине,
Мој дивни граде,
Не знам ветје видју ли те, не знам ветје видиш ли ме!...“

Sînt două fîntîne despre luarea Vidinului de către Vladislav-vodă: una, contimpurană, este pasagiul din analele călugărilor Minoriți sub anul 1369, reprodus la Assemani și la Farlatti și unde pe Vladislav-vodă îl numește regele Basarabă: „Rex de Bassarath“; cealaltă, o cronică serbă dintr-o epocă indecisă, este la Mauro Orbini. În capul garnizoanei unguresti, cu titlul de „ban al Bulgariei“, era Benedict Heem de Remethe, a cărui origine nu e cunoscută, deși d. N. Densușianu îl crede român; în orice caz era un favorit al regelui Ludovic, un mare boier din Banat și ducînd-o într-o ceartă ne-ncetată, el și întreg neamul său, cu toți kinezii români de acolo, de almintrelea un vestit ostaș. Nefiind tunuri nici dintr-o parte, nici din cealaltă, luarea unei cetăți atît de puternice s-ar fi trăgănat mult timp, dacă prin trădare bulgarii nu se grăbeau de a deschide porțile. Patru sute unguri și vro șeasezeci de genovezi au scăpat din oraș și au reușit a se adăposti în două forturi deosebite, unde Vladislav-vodă s-a mulțumit de a-i încongiura, iar pe cîți din garnizoană prinsese, i a trimis pe toți sub pază la Calafat, dempreună cu locuitorii cei îndoielnici, știind din experiență — pe semne — că trădătorii într-un sens sau în altul nu erau rari printre bulgari, catolici sau necatolici. În adevăr, cei mulți

de curînd papistășiți, iute s-au întors la ortodoxie; au răsărit dodată ca din pămînt o droaie de călugări pravoslavnici; și toți s-au aruncat cu furie asupra a cinci misionari papali de acolo, tirîndu-i denaintea lui Vladislav-vodă și cerînd să-i taie. Lăsați-mă în pace! — răspunse cu dispreț voievodul românesc: „nihil decrevit", căci dînsul — zice notița contimpurană — se gîndea mai mult la asigurarea victoriei sale: „stabiliendae suo sub imperio urbi magis intentus". Atunci, fără a mai aștepta judecata, călugării au măcelărit pe misionari. O moarte de popă catolic fără miracol e aproape peste putință. Din dată ce au murit cei cinci neomartiri, la 12 februariu 1370, biografiul lor ne spune că: „o lumină cerească s-a pogorît pe cadavre și au răsunat în aer nește cînturi angelice. Vestea minunii ajungînd la știrea principelui, el încălecă și plecă s-o vază el însuși. Apropiindu-se, calul se opri spăimîntat și nu vru să-nainteze. Atunci principele descălecă și porni singur. Iată că un spectru oribil se rădică denainte-i, dar principele scoase sabia ca să-l lovească: evaginatum gladium per aërem vibrat"... În veacul de mijloc, poate chiar astăzi în țările ultramontane, a se repezi cu spada asupra unui spectru, fie demon, fie înger, era culmea vitejiei. Pasagiul de mai sus caracterizează pe Vladislav-vodă, ba încă pe cîteșitrei N e g r i - v o i e v o z i cei din secolul XIV: netemători o singură clipă de tătari și de turci, cari îngrozeau Europa peste tot; netemători de regele Carol Robert și de regele Ludovic, cari se considerau ca monarhii cei mai puternici prin întinderea teritorială.

Văzînd pe Vladislav-vodă în Vidin, regele Ludovic se mișcă în fine asupra primejdiosului vasal, cu o armată ungurească formidabilă, împărțită în două mari corpuri: unul de la nord prin Ardeal, celalt de la sud prin Bulgaria, astfel ca Oltenia și Muntenia să fie tot dodată strivite. În fruntea corpului sudic era însuși regele Ludovic; peste corpul cel nordic era voievodul transilvan Nicolae, unul din fiii cunoscutului Ladislau Apor.

Noi cunoaștem deja din trecut obiceiul cel sistematic al cronicarului maghiar contimpuran Ion de Kikullew de a micșura sau de a ascunde cu totul izbînzile românilor; ei bine, de astă dată, chiar din relațiunea acestui martur atît de părtenitor pentru Ungaria, totuși e lesne de a ne convinge că războiul a fost victorios pentru Vladislav-vodă.

Din punctul de vedere curat milităresc, planul strategic al celor două corpuri ungurești e foarte semnificativ. Dintr-o parte, regele Ludovic se ferește cu tot dinadinsul de munți, unde Alexandru-vodă nimicise întreaga oștire a lui Carol Robert, ci caută a ataca pe șes dinspre Dunăre. Din cealaltă parte, voievodul transilvan Nicolae se ferește iarăși cu tot dinadinsul de Țara Făgărașului și Amlașului, unde îl aștepta Radu Negru, care putea să dea naștere printr-o scînteie la răscoala tuturor românilor ardeleni, ci străbate în Muntenia anume prin țara săcuilor la răsărit de Brașov. Acestui plan strategic, care vădește de la sine-și frica cea mare a regelui Ludovic, Vladislav-vodă îi opuse un contraplan, care nu putea să nu-l ducă la victorie: la sud, pe malul Dunării, a refuza o luptă decisivă și a se retrage treptat spre munți; la nord, în regiunea de la Săcuime spre Ialomița, a atrage pe unguri pe un teren impracticabil pentru dînșii de păduri și de bălți, unde îi vîna o catastrofă sigură.

Așadară Vladislav-vodă părăsește Vidinul, pe care-l ocupă regele Ludovic. Românii, așezați la Calafat, își fac dentîi datoria de a împedeca trecerea Dunării, apoi neputînd-o face, ei se împrăștie fără bătălie, astfel 805

că ungurii jubilează triumf și ocupă Severinul; „ipsum regium exercitum, ultra Danubium, contra insultus bellatorum et sagittariorum ipsius Layk Vayvodae, velut imbres sagittas emittentium Olachorum, per navigia, moenibus et fortalitiis firmatum, transducente, inimici in fugam conversi, velut fumus evanuerunt, et residui totius exercitus terram versus Zewrinum intraverunt, et eandem occupaverunt". Ungurii dară sînt în Severin, întocmai după cum fuseseră sub Carol Robert. Ce urmează însă? Regele Ludovic nu înaintează. Nici un pas mai departe.

În același timp, tot așa de frumos, cu o mare oștire, cu nobili și cu săcui, pășește din Ardeal voievodul Nicolae: „ultra terram Siculorum cum valido exercitu ac nobilibus et Siculis partis transilvanae". În Muntenia hatman al lui Vladislav-vodă era contele Dragomir, adecă un kinez dintre Basarabi, care comanda în Dîmbovița: „capitaneus erat comes Dragmer Olachus, castellanus de Domboycha". În lungul Ialomiței el avea la dispoziținne mai multe puncturi întărite: „fluvium Iloncha, ubi fortalitia et propugnacula erant". Era un general cu mult sînge rece, necesar pentru a potoli primul avînt al ungurilor, și totodată un bărbat foarte religios, căci dînsul mai tîrziu, sub Dan-vodă la 1385, el se făcu stareț al mănăstirii Cotmeana, iar fiul său omonim, de asemenea „comes Dragmer", „jupan Dragomir", dărui sîntului lăcaș un clopot. După o sîngeroasă bătălie, „certamine fortissimo commisso", kinezul Dragomir părăsește cîmpul și se retrage, lăsînd pe victoriosul voievod Nicolae să-l urmărească: „ipsum capitaneum, multis interfectis, in fugam convertit", zice Ion de Kikullew, vorbind numai despre români căzuți în luptă, dar despre cei prinși — ba, ceea ce însemnează o izbîndă necompletă, mai adesea o stratagemă. Fuga simulată era o tactică tradițională a tătarilor, iar românii se țineau atunci întocmai de tactica tătărească (§ 36, p. CLXXXVII). Fuga kinezului Dragomir cea povestită de Ion de Kikullew nu este altceva decît din punct în punct ceea ce povestise la 1241 ungurul canonic Rogerius despre fuga cea prefăcută a hanului tătăresc Kadan: „respiciens multitudinem armatorum, terga dedit, fingens fugam ante eos". În adevăr, voievodul Nicolae fu prins în cursă. Acuma să-l auzim pe cronicarul maghiar despre nimicirea cea totală a armatei ungurești, pe care kinezul Dragomir o ademenise în strîmtori băltoase, unde a secerat apoi fără cruțare floarea nobilimii săcuiești, iar cadavrul voievodului Nicolae abia-abia a putut fi smuls din mînile românilor: „incaute ulterius procedens, inter indagines et veprium densitates, ac passus strictissimos conclusus, per multitudinem Olachorum, de silvis et montibus invasus, ibidem, cum strenuo viro Petro, suo Vicewayvoda, nec non Deseu dicto Wos et Petro Ruffo, castellano de Kykyllewar, Petro et Ladislao Siculis, viris bellicosis, et aliis militibus quam pluribus, et nobilibus potioribus, extitit interfectus; et cum gentes Hungarorum, de ipso exercitu, terga vertissent et se in fugam convertissent, in locis lutosis et paludosis, indaginosis, conclusi, multi ex eis per Olachos occisi extiterunt, et aliqui, cum magno periculo personarum, et rerum damno, evaserunt; et funus eiusdem Nicolai Wayvodae, cum magna pugna, de manibus Olachorum ereptum..."

Campania era terminată într-un mod strălucit: o armată ungurească distrusă, o altă armată ungurească petrificată în Severin, pe cînd cele două armate românești se puteau uni la orice moment, una victorioasă, cealaltă intactă, ambele gata a se arunca împreună, iar Radu Negru din Făgăraș putea să se miște în orice direcțiune, deoarăce în Transilvania nu mai

exista oștire maghiară, fiind nemicită de către kinezul Dragomir. Nu e de mirare că regele Ludovic s-a grăbit de a se împăca fără multă vorbă cu Vladislav-vodă. Domnul Țării Românești recunoscu suzeranitatea Ungariei, Ungaria însă a redat Bulgaria occidentală împăratului Strașimir, care s-a și întors din Croația la Vidin, iar Vladislav-vodă și-a reluat Severinul, începînd a se intitula din nou: „Vayvoda Transalpinus, Banus de Zeurinio et Dux Novae Plantationis et de Fugaras". Ungaria din parte-i, prin două dureroase ispite, sub Alexandru-vodă și sub Vladislav-vodă, convinsă acum că nu e de glumit cu Basarabii, s-a crezut datoare a-și întări hotarele Transilvaniei contra Țării Românești, anume la două puncturi: castelul Landskron în regiunea Sibiiului, iar în a Brașovului castelul Törzburg, acesta din urmă numit românește Bran. Printr-o confuziune între teatrul războiului și între rezultatul luptei, fîntîna Tunusliilor și a lui Fotino fixează acțiunea la Bran, adecă în Transilvania, pe cînd kinezul Dragomir bătuse pe unguri foarte lămurit în Dîmbovița. Această greșeală însă este o nemica în comparațiune cu colosala negreșeală a d-lui Xenopol, care a uitat cu desăvîrșire — fără nici o pomenire de un cuvințel măcar — întreaga măreață campanie a lui Vladislav-vodă, una din cele mai frumoase în istoria militară a românilor. Mai puțin vinovat e Fotino, cînd mută bătălia din Dîmbovița la Bran, căci cel puțin el simte însuși că greșește fîntîna lui, astfel că se-ncearcă a o îndrepta într-un mod oarecare, zicînd că Branul e în Muscel, nu în Ardeal. Dar unde oare să fie scuza d-lui Xenopol, într-o lucrare nouă și atît de voluminoasă?

Regele Ludovic a fost dară învins, îi era rușine lui însuși, și în diplomele sale ulterioare, cînd îi vine neapărat de a cita acel război, îl îmbracă într-o formulă eufemică de „redobîndirea Severinului": „reoptentio civitatis et terrae Zeuriniensis", deși în realitate Severinul fusese imediat înapoiat lui Vladislav-vodă. Un specimen foarte interesant de acea formulă eufemică ne întîmpină într-o diplomă din 1376, păstrată în arhivul conților Kendeffi, de unde mi-a procurat o copie profesorul K. Szábo de la Cluj. Românii boieri din Temeșiana țineau atunci unii cu ungurii, alții cu Vladislav-vodă. Așa unul din ei, Vlad Lehăcescu, și-a părăsit moșia Balașnița de lîngă Mehadia și a fugit în Oltenia pentru a servi domnului Țării Românești: „quandam possessionem Balasnicha vocatam iuxta fluvium Balasnicha nominatum in districtu de Myhald existentem, quae propter infidelitatem Ladislai filii Lehach, qui derelicta fidelitatis via, ad partes fugit transalpinas, in despectum nostrae Maiestatis et nostro adhesit emulo, ad nostras manus et regiam nostram collationem devoluta fore perhibetur". Acea moșie confiscată, regele o dăruiește la alți patru boieri români de acolo, fiii lui Raicu, cari serviseră cu credință în oștirea ungurească contra lui Vladislav-vodă: „nos attendentes fidelitatem et servicia Suriani, Bogdani, Demetrii et Blasii filiorum Rayk Olachorum nostrorum, quae iidem in plerisque nostris expeditionibus et specialiter in exercitibus nostris adversus Rascenos et etiam contra Bulgaros motis, signanter vero in reoptentione civitatis et terrae Zeuriniensis nostrae studuerunt exhibere Maiestati et exhibent in praesenti...". „Redobîndirea Severinului" e ceva nostim.

Regele Ludovic își redobîndise momentan un petec din Mehedinți, numai pentru ca Vladislav-vodă să-l stăpînească, și voievodul românesc n-a mai încetat de a-l stăpîni, nemaiavînd alți dușmani decît pe vechiul

vrăjmaș Șișman cel de la Tîrnov, împăratul Bulgariei orientale, care aducea mereu asupra Vidinului cete de turci, într-un rînd năvălind și asupra Olteniei. Acea invaziune o descrie o cronică serbească la Mauro Orbini. Turcii trecînd Dunărea, Vladislav-vodă le-a luat toate bărcile ca să le taie chip de scăpare, apoi îi bătu înfricoșat, și toți au perit, unii de sabie, alții înecați: „onde il voievoda de' Valachi levate loro le barche, nelle quali havevano tragettato quel fiume, diede loro adosso, e gli ruppe nella giornata; e quelli, che non morirono nella battaglia, credendo di potersi salvare nelle barche, e quelle non trovando, saltavano nel acqua, per non venire in mano del' nimico, e così tutti perirono".

Tot atunci în Țara Românească s-a ivit prima monetă națională, de argint și foarte elegantă:

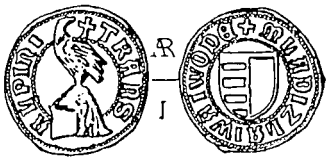

Descrierea de d. D.A. Sturdza:

„*Av.* + M LADIZLAI WAIWODE între două cercuri de perle; în mijloc un scut împărțit d-a lungul în două, în care în dreapta 4 grinzi transversale, în stînga un cîmp gol.

Rev. + TRANS|ALPINI între două cercuri de perle, în mijloc un coif închis, dasupra vulturul spre dreapta cu capul spre stînga".

Următoarele trei observațiuni asupra acestei importantisime monete:

1. Este cel întîi monument numismatic al Țărei Românești, căci sub Alexandru-vodă nu exista la noi monetărie.

2. Pe revers este aquila muntenească, pe avers însă e marca Ungariei, prin care Vladislav-vodă își recunoaște vasalitatea.

3. Legenda e latină, denotînd cultura occidentală, după cum și diplomele acestui principe sînt aproape toate lătinește, deși cîtetrei N e g r i - v i e v o z i din secolul XIV au fost deopotrivă foarte ortodoxi.

Și tocmai la această ortodoxie vom trece acuma.

Temelia bisericei române o pusese Alexandru-vodă. Vladislav-vodă a mers înainte mai departe pe aceeași cale. Pe lîngă primul mitropolit Iacint Kritopul, înființat la 1359 cu titlul de a toată Ungrovlahia: „πάσης Οὐγγροβλαχίας", s-a mai adaos la 1370 un al doilea mitropolit, întitulat al părții Ungrovlahiei: „μητροπολίτης μέρους Οὐγγροβλαχίας", anume Daniil Kritopul, fratele primatului, numit în călugărie Antim, care figurează ca cel întîi în vechea listă a mitropoliților Țărei Românești.

Care să fi fost oare rațiunea de stat a acestei reduplicări? Din capul locului se poate răspunde pozitiv că interesul era nu al patriarcatului, căci nu patriarcatul o ceruse, după cum rezultă chiar din actele patriarcatului. În adevăr, înainte de 1370 mitropolitul Iacint fusese chemat cu stăruință la Constantinopole pentru a da acolo informațiuni despre Ungrovlahia. Vladislav-vodă, invocînd diferite pretexturi, nu-i permitea cu nici un preț să plece, nici nu l-a lăsat să trimită pe altcineva în locu-i,
 astfel că patriarcatul era foarte supărat: „τὸ πῶς οὐκ ἦλθον, δέσποτά

μου ἅγιε, κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα κατὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς μεγάλης ἁγιωσύνης σου, ἐμπόδισέ μοι ὁ βοεβόδας, προβαλλόμενος τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ καὶ τὸ δέος τοῦ φόβου...“ Acuma dară, în 1370, după terminarea războiului cu ungurii, domnul şi boierii cei mari trimit ei la patriarcat o cerere urgentă de a se înculviinţa o a doua mitropolie a Ungrovlahiei; „τοῦ μεγάλου βοεβόδα καί τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ“. Interesul era al ţării, nu al patriarcatului, după cum o presupune istoriograful rus Golubinski. Ambasada românească argumentează înfiinţarea unei a doua mitropolii prin îmmulţirea cea extremă a poporului: „τοῦ δὲ καιροῦ προϊόντος, ἐπεὶ, τοῦ ἔθνους ἐκείνου τοῦ τόπου πολλοῦ τυγχάνοντος καὶ ἀπείρου σχεδόν, οὐκ ἔστιν εἷς μόνος ἀρχιερεὺς ἱκανὸς πρὸς τὸ τοσοῦτον ἔθνος...“

Extrema îmmulţire a poporului necesita întemeiarea unei a doua mitropolii, şi-n acelaşi mod ni se explică „nova plantatio“ a lui Vladislav-vodă, acea răsădire peste Carpaţi a prisosului elementului românesc dunărean, acea colonizare a ducatului de Amlaş, o mai puternică barieră contra saşilor din Sibii şi contra familiei contelui Konrad de Tălmaciu. Era dară nu numai una, ci mai multe raţiuni de stat.

Actele ulterioare ale patriarcatului din secolul XIV specifică cele două mitropolii ale Ungrovlahiei. Cea a doua, creaţiune proprie a lui Vladislav-vodă, privea la judeţele cele oltenești cu Severinul în frunte: „τοῦ μέρους Οὐγγροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβερῆνον.“ Prin urmare, mitropolia cea anterioară, fundată de către Alexandru-vodă, se referea numai la restul Ţării Româneşti, adică la Muntenia şi la cele două ducaturi transcarpatine, având titlul: „τῆς Οὐγγροβλαχίας καί πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν.“

În acelaşi timp, sau puţin mai târziu, fratele domnesc Radu Negru fiind pro-duce al Făgăraşului şi Amlaşului, mitropolitul primat al Ungrovlahiei a hirotonit un episcop aparte pentru acea latură a ţării, ceea ce face pe cronicarul muntenesc la Fotino să atribuie lui Radu Negru că aduce cu sine ca să pună mitropolit pe episcopul din Făgăraş: „τὸν Φαγαρασίου ἐπίσκοπον.“ Se pare că acel întîi episcop al Făgăraşului fusese un Chariton, acela care în urmă la 1380, tocmai Radu Negru ajungînd domn, devine dodată d-a dreptul mitropolit primat al Ungrovlahiei, sărind peste dreptul de înaintare al lui Antim, deja de zece ani mitropolit al Severinului. Este evident în orice caz că acel Chariton se bucura de o favoare specială la Radu Negru, şi dacă dînsul fusese mainainte episcop al Făgăraşului, după cum cred eu, atunci aserţiunea cronicei muntenești se justifică pe deplin. Episcopatul românesc cel fundat la Făgăraş sub Vladislav-vodă a persistat nu mai puţin de vro nouăzeci de ani, căci Samuil Micul găseşte documental acolo pe un Macarie, întitulat: „episcop al Galaţului“: „1469 Macarius Episcopus Galatiensis obtinet a Principe mandatum ad magistratum Cibiniensem ut cathedraticum suum a presbyteris valachis accipere possit“. Se ştie că Galaţ se cheamă în Transilvania un sat lipit de oraşul Făgăraş.

Cele două mitropolii ale Ungrovlahiei au durat numai sub ambii fraţi Vladislav-vodă şi Radu Negru, desfiinţîndu-se apoi cea oltenească de la Severin şi generalizîndu-se numai cea din Muntenia, a cărîia reşedinţă nu putea să fie aiurea decît la Curtea-de-Argeş, de vreme ce acolo reşedeau de preferinţă domnii, începînd de la Alexandru-vodă.

În privinţa organizării bisericeşti, în specie la olteni, mîna dreaptă a lui Vladislav-vodă şi a lui Radu Negru a fost ilustrul călugăr serbesc Nicodim. După unii grec, după alţii din familia cea regală a Serbiei, el

trăise mult timp la muntele Atos și era foarte considerat la patriarcatul constantinopolitan. Pe timpul lui Alexandru-vodă, Nicodim șezuse un interval oarecare peste Dunăre în regiunea Cladovei, de unde prin vecinătate cunoscuse pentru prima oară pe Radu Negru, atunci ban al Severinului, căci amîndoi au clădit acolo o bisericuță numită Manastiritza.

O cronică rimată din secolul trecut, scrisă peste Carpați de către un călugăr de la Prislop din Țara Haţegului, atribuind lui Nicodim fundaţiunea acestei mănăstiri, cuprinde între altele:

„O, Prislop!
Numite loc,
Cum fuseși făr' de noroc!
— Ba eu bine am fost norocit,
Căci sfîntul Nicodim aici s-a sălășluit,
Și întîi sfîntul Nicodim mie
Mi-a pus temelie,
Care stă de veacuri multe
Acum de oameni trecute:
Mai-nainte cu mulți ai
De domnia lui Matiaș crai;
Că acestui prea-cuvios părinte și sfînt
De la Dumnezeu Domnul i s-a vestit
Locul pișătoarelor să-l găsească
Și acolo mănăstire să zidească;
Și în Țara Românească preste munte
A trecut și a cercat locuri multe,
De și-a tocit toiagul de fer
Privind pe pămînt și pe cer.
Locul cel ales mai întîi
Este în Surtuc sus pe Jii:
Acolo peșteră a găsit
Și într-însa tot s-a sălășluit,
Care peșteră și pîn-acum se găsește
Ș-a sfîntului Nicodim se numește.
Apoi s-a dus în țară și mai în întru
Pînă la apa ce se zice Motru:
Acolo puțin a conăcit
Și după vremi mănăstire s-a zidit.
De acolo s-a dus spre Vodița,
Unde-i acum schitul Topolnița;
După aceasta pișătoarele a găsit,
Unde și sfînta lavră Tismana s-a zidit,
Unde și moaștele sfîntului se găsesc
Și minunile toate i se vestesc.
Deci de la sfîntul Nicodim s-a făcut
Tuturor de obște început
În Țara Românească la munte zidiri:
Biserici, schituri și mănăstiri.
A doua lavră Cozia Mircea a zidit
Și sfîntul Nicodim o a sfințit..."

Ori de unde ar fi luat necunoscutul versificator ardelean izvoarele sale, narațiunea de mai sus, afară de eroarea de a confunda Vodița cu

Topolnița, două sate apropiate, dar deosebite, este de o remarcabilă exactitate.

Ea pune pe sama lui Nicodim următoarele șease lăcașuri, toate în Oltenia:

1. Prislopul în Hațeg.
2. O peșteră lîngă Jii.
3. Schitul de la Motru.
4. Vodița.
5. Tismana.
6. Cozia.

Tismana și Cozia fiind posterioare lui Vladislav-vodă, celelalte patru, anterioare Vodiței, sînt toate din epoca acestui principe, ba și începutul Tismenei, numai terminarea datorindu-se lui Radu Negru, după cum și Cozia fusese începută de Radu Negru și terminată de Mircea del Mare. Despre Vodița s-a conservat însuși crisovul de fundațiune, care sună așa: „Fiindcă eu, cel în Crist Dumnezeu binecredinciosul voievod Vladislav, din grația lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia, am binevoit din inspirațiune divină a rădica o mănăstire la Vodița în numele marelui și de Dumnezeu purtătorului Antonie, *ascultînd pe onestul între monahi Nicodim*, încît de la domnia-mea să fie pornire și donațiune, iar *munca lui kir Nicodim* și a călugărilor săi etc.“ Apoi încheie: „După moartea lui *kir Nicodim*, nici domnul, nici mitropolitul, nici alții să nu fie liberi a pune egumen în acel lăcaș, ci *după cum va zice și va regula însuși kir Nicodim...*“

La peștera de la Jii s-a păstrat pînă astăzi o tradițiune poporană despre Nicodim, iar la Motru o altă legendă a fost culeasă în secolul XVII de către călătorul Paul de Aleppo, care zice: „Mănăstirea Motru se consideră ca mai veche decît Tismana, căci sîntul Nicodim fusese cel întîi om ce venise a locui acolo într-o cuvioasă solitudine, apucîndu-se a clădi o biserică și numai cu mult timp mai în urmă tot dînsul s-a dus de a zidit Tismana...“

Înainte de 1365, sub Alexandru-vodă, exista biserici, mai ales cele două mari domnești, una la Cîmpulung și cealaltă la Curtea-de-Argeș; primele mănăstiri însă, în adevăratul înțeles al cuvîntului, s-au rădicat anume sub Vladislav-vodă, toate în Oltenia și toate prin rîvna lui Nicodim.

Deși ambele mitropolii ale noastre au fost puse sub patronagiul patriarcatului constantinopolitan, totuși domnul Țării Românești n-a încetat de a fi în bună înțelegere cu tronul patriarcal bulgăresc de la Tîrnov, pe care ședea Eutimie, unul din prelații cei mai celebri ai bisericii ortodoxe de atunci. Între numeroasele lucrări inedite ale acestuia se păstrează o epistolă către mitropolitul Antim de la Severin și o altă către Nicodim de la Tismana.

Să mai adaog că Vladislav-vodă trimitea daruri pioase și la Muntele Atos, unde o icoană din partea acestui principe o văzuse acolo răposatul Odobescu în Lavra sîntului Atanasie.

Pentru a isprăvi cu cele bisericești, nu știu, zău nu știu de loc, ce s-ar putea spune despre moaștele sîntei Filoteia de la Curtea-de-Argeș. E frumoasă legenda, foarte frumoasă, mai cu samă cum e meșter de a broda francezul Bellanger; dar ea nu oferă absolut nemic istoric, cel puțin cronologic. Pe cît timp mărturia contimpurană necontestabilă a mitropolitului Iosaf de la Vidin constată că acolo la Vidin acele moaște au fost aduse de la Tîrnov la 1394, deci înainte de *1394* ele nu puteau fi

așezate la Curtea-de-Argeș, nici sub Alexandru-vodă, nici sub Vladislav-vodă, nici sub Radu-vodă, adecă sub nici unul din cei trei N e g r i - v o i e v o z i, ci neapărat cîndva după 1394. Cercetez dară alții, pe prima linie însă cronologie.

Voi încheia istoria lui Vladislav-vodă printr-un episod foarte întunecos. De la 1330 domnea pe tronul de la Tîrnov țarul Alexandru, despre care eu am vorbit mai sus cu ocaziunea războiului serbo-bulgar. El avusese două neveste: dentîi o creștină, din care trei fii, cel mai mare Strașimir de la Vidin, cumnatul lui Vladislav-vodă; apoi pe o evreică, din care s-a născut Șișman, fiul cel mai mic. Strașimir, căpătîndu-și de timpuriu de la tată-său Bulgaria occidentală ca apanagiu, se mutase la Vidin și a scăpat astfel de uneltirile evreicei. Ceilalți doi fii din prima căsătorie, rămînînd la Tîrnov pe lîngă teribila mumă vitregă, au murit în curînd unul după altul, și țarul Alexandru n-a întîrziat de a-și numi ca moștenitor al tronului pe Șișman, fiul evreicei, deși prioritatea se cuvenea lui Strașimir. Între ambii frați era o ură ne-mpăcată, și tot așa de aprig ura Sișman pe Vladislav-vodă și pe Radu Negru, cei doi protectori ai Vidinului. La 1365 Sișman se proclamă deodată țar al Bulgariei și-și începe stăpînirea imediat printr-o mișelie, prinzînd rob pe împăratul Ion Paleolog, care venise la Tîrnov ca oaspe pentru a cere un ajutor contra turcilor. Tatăl lui Șișman murise oare? și cînd anume? Iată un adevărat mister. Jireček presupune că țarul Alexandru trebuia să fi murit în 1365, de vreme ce-i urmează pe tron Șișman, dar nu aduce nici o probă. Engel credea, iarăși fără nici o probă, că a murit țarul Alexandru la 1353, ceea ce ar implica o absurdă vacanță de 12 ani fără nici un principe. Cronica oltenească a lui Moxa afirmă că țarul Alexandru a murit la 1371: „ani 6879, atunce muri Alexandru, domnul Trănovului". Cum dară de se urcă pe tron Șișman la 1365 cu șease ani înainte de moartea tatălui său? Faptul este că țarul Alexandru nu era încă mort nici la 1371. La 1365, tocmai atunci cînd Vidinul fusese luat de unguri și însuși Strașimir era în robie, țarul Alexandru se retrăsese dezgustat de toate din Bulgaria în Țara Românească, petrecîndu-și restul vieței, bătrîn neputincios, pe lîngă Vladislav-vodă, singură rudă pe deplin generoasă, care-i dete să trăiască din venitul județului Muscel, unde îl mai găsim apoi într-un mod documental sub Radu Negru. Dar despre aceasta în §-ful următor.

Prismă a neamului basarabesc: dintr-un tată Basarabă și dintr-o mumă Basarabă, mare viteaz peste orice vitejie, o minunată agerime politică, foarte cavaler și foarte cumpătat totodată, Vladislav-vodă își încununa atîtea și atîtea însușiri frumoase printr-o nemărginită bunătate de inimă...

§ 40 Radu-vodă Negrul

Bibliografia: *Arhiva istorică*, t. III, p. 192. — *Istoria critică*, p. 84 sqq. — *Histoire critique*, p. 8, 66, 86, sq., 111. — *Etymologicum Magnum*, v. *Banovec*. — *Cuvente den bătrâni*, t. I, p. 402. — Fotino, Ἱστορία, t. II, p. 20—24. — A. Xenopol, *Istoria*, t. II, p. 84, 136 sqq. — *Magazin istoric*, t. IV, p. 231 sq. — Engel, *Gesch. v. Serwien*, p. 332, 478. — Jireček, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 324, 329. Pray, *Dissertationes historico-criticae*, Vindobonae, 1775, in-f, p. 140. — Miklosich, *Monumenta serbica*,

p. 215. — *Condică a sfintei mănăstiri Coziei*, 1778, in-f., p. 25—6, 249, ms. în Arhiva Statului din București. — Kemény, ms. în Biblioteca Universității din Cluj: *index Kenderesianus*, t. II, ad voc. *Stroja*. — Benkö, ms. ibidem: *Collectaria ad res Transilvanicas*, t. XIV, p. 273, 293. — *Archiv des Vereins f. siebenbürg. Landeskunde.*, Kronstadt, 1853, p. 49. — Foaia *Transilvania*, 1871, p. 238 sqq., 1872, p. 172 sq., 183 sq., 198 etc. — Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României*, Buc., 1882, in-16, p. 232. — Rykaczewski, *Inventarium privilegiorum*, Paris, 1862, in-8, p. 250, 378. — A. Odobescu, *Revista Română*, 1861, p. 709 sqq. — I. Bogdan, în *Archiv f. slav. Philologie*, t. XIII, p. 530, nota. — Dr. Miletić, Нови влахо-български грамоти, Sofia, 1896, in-8, p. 45, 47. — Сборник за народни умотворения, t. V, p. 77; cfr. Miladinovtzi, Български народни пѣсни, pag. 281 sqq. — Акты западной России, t. I, Petersb., 1846, in-4, p. 1, 21. — Karadžić, Српске народне пјесме, t. II, p. 444.— Чойковичъ, Пѣванія, p. 60. — Draganov, Македонско-славянскій сборник, t. I, p. 100. — Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vîlcea*, Buc., 1893, n-8, p. 86. — Onciul, în *Conv. liter.*, 1884, p. 1 sqq., 1886, p. 266 sq. — N. Densușianu, *Documente*, t. I, v. II, p. 73, 160, 242, 276. — Ștefan Ieromonahul etc.

O mare parte din viața lui Radu Negru se petrecuse sub tată-său Alexandru-vodă și sub frate-său Vladislav-vodă, astfel că din §§-furile precedente ne ajunge aci de a reaminti în scurt următoarele puncturi:

— născut pe la 1330 plus-minus, fiu din a doua căsătorie a lui Alexandru-vodă cu Doamna Clara din familia contală ungurească Kukenus;

— din aceeași mumă avînd două surori: una căsătorită cu împăratul bulgăresc Strașimir, cealaltă cu regele serbesc Vucașin;

— după 1352 pus de către Alexandru-vodă ca ban al Severinului, unde se face popular la vecinii serbi, și atunci intră în relațiuni cu călugărul Nicodim, în urmă fundator al primelor mănăstiri la români;

— pe la 1360, prin intervenirea mitropolitului Iacint Kritopul, căsătorit cu Doamna Kalinikia, greacă;

— sub Vladislav-vodă luînd parte în 1366 la războiul contra turcilor, aduși de împăratul Șișman de la Tîrnov;

— pe la 1370, după luarea Vidinului de către Vladislav-vodă, lăsînd Severinul și trecînd peste Carpați ca duce al Făgărașului și Amlașului;

— înființînd acolo pe un episcop ortodox, adus în urmă pe scaunul mitropolitan din Curtea-de-Argeș;

— rămînînd apoi în Făgăraș pînă la moartea lui Vladislav-vodă. Vladislav-vodă moare pe la 1373.

Al treilea N e g r u - v o d ă, frate și fiu al celorlalți doi, Radu se pogoară și el din Făgăraș la Cîmpulung și la Argeș, de unde iarăși tot așa pășește în Oltenia pentru a fi primit și recunoscut de către Basarabii de acolo.

Este a patra ediție a aceleiași legende poporane, numărîndu-se ca *editio princeps* acea necompletă de la 1240, cînd Radu Basarabă, numit și dînsul la ardeleni Negru-vodă, gonise din Amlaș pe contele Konrad și oprise pe mongoli la hotarele Făgărașului, întorcîndu-se apoi triumfal în Țara Severinului, fără însă a fi trecut prin Cîmpulung și prin Argeș, singura particularitate stereotipă care-i lipsește.

Ajungînd noi acum la al doilea Radu Negru, aci este locul cel mai potrivit de a reveni o clipă la primul Radu Negru cel de la 1230, un Basarabă din Vîlcea, după care urmară la voievodatul oltean Basarabii cei din Dolj: Mihaiu Liteanul și Bărbat, înlocuiți în urmă ei înșii prin ramura

Basarabilor cea din Romanaț: Dan, Mircea, Alexandru, Vladislav și-n fine Radu.

Astăzi, aproape după șeapte secoli, memoria lui Radu Negru celui vîlcean se mai păstrează tocmai în cnihul său din Vîlcea într-un mod foarte caracteristic. Iată tradițiunea, pe care, fără a-și fi putut da samă de importanța ei, o reproduce institutorul C. Alessandrescu, vorbind despre schitul Cetățuia de lîngă Rîmnicul-Vîlcea: „În vremile vechi de tot ședea un domn numit Basarabă în chiliile bisericuței Cetățuia. El avea cu sine tunuri și ostași, cu cari se păzea de vrăjmași. Ast Basarabă era în mare vrăjmășie cu un alt domn numit Olea, ce se așezase în mănăstirea Fedelești de peste Olt, ce este în dreptul Cetățuiei (în Arges) și ăl Olea avea asemenea tunuri și ostași. Basarabă și Olea, de vrăjmași ce erau, slobozeau de multe ori tunuri unul asupra altuia, cu gînd să se omoare, ca să rămînă unul stăpîn peste toată țara. Basarabă se spune că era mai dibaci decît Olea și-i făcea mare pagubă. Pentru această dibăcie poporul scornise următorul cîntec:

Olea face oale,
Basarabă i le sparge;
Olea oale o mai face,
Basarabă i le-o sparge...

și acest cîntec îl cîntau toți cetățenii pentru cinstea Basarabului. Chiar și copiii îl cîntau păscînd vitele. Așa, se spune că nește fetițe ședeau cu gîștele la poalele dealului, în vîrful căruia e bisericuța, și cîntau: Olea face oale etc. Se întîmplase că tocmai atunci Basarabă se plimba pe culmea dealului. Auzind fetițele cîntînd cîntecul acesta, le-a ascultat cu mult drag, fără să fie văzut de ele. După isprăvirea cîntecului, Basarabă le-a chiemat la sine și le-a dat cîte o farfurie de galbeni și cîte o pereche cercei frumoși și scumpi. E de notat că acest cîntec îl cîntă copiii de prin Cetățuie. Rămîne a se cerceta ce Basarabă se vorbește și cine este Olea..."

Basaraba cel legendar al copiilor e înveder at Radu Negru cel de la 1230, care apărase în adevăr bărbătește Oltenia contra contelui Konrad și contra mongolilor, iar dușmanul său *Olea* era un *olan* cumanic, cuvîntul *ulan* însemnînd tătărește un principe sau un crăișor. Sub acel prim Radu Negru, pus strajă la Cetățuia Vîlcii, tătarii stăpîneau întreaga latură a Munteniei pînă la Olt; sub al doilea Radu Negru cel de la 1380 nu mai era aci tătari nicăiri, decît numai doară pe la marginile Moldovei spre Prut sau spre Nistru, și chiar peste cei de acolo domnea acum Basarabă cel din Oltenia, astfel că în titlul său domnesc vom vedea mai jos: „stăpîn peste țări tătărești". Mare deosebire între unul și celalalt, deși amîndoi s-au contopit într-o singură persoană colectivă mitică.

Un punct din legendă, care se potrivește cu Radu Negru din 1380 mai bine decît cu ceilalți N e g r i - v o i e v o z i, este că, ungur prin mumă-sa și petrecut mai mulți ani pintre ungurii din Ardeal, i se poate aplica pasagiul din cronica muntenească: „rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade, români, papistași, sași de tot felul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviței..." În adevăr, sub Radu Negru noi vedem pentru prima oară la 1382 un episcop catolic cu pomposul titlu „al Severinului și al părților Țărei Românești": „Gregorius Dei apostolice sedis gracia Episcopus Severini nec non parcium Transalpinarum", consacrînd pe un preut ungur: „filium Valentini de Korospatak"

în biserica papistașă din Cîmpulung, unde sub Vladislav-vodă era un sas, pe al căruia mormînt se gravase la 1373: „Hic requiescit in pace generosus dominus Ioannes P. huius s a x o n i c a l i s ecclesiae custor qui obiit MCCCLXXIII".

Fiul cel mai mic al lui Alexandru-vodă, Radu, era N e g r u nu numai ca tatăl său și ca frații săi în însușire de Basarabă în genere, prin emblema celor capete negre pe steagul nobilitar al familiei, dar purta, în specie la popor porecla personală de *negru*, fiindcă avea o față foarte negricioasă, după cum o văzură o dată pe portretul din biserica Curții-de-Argeș Fotino și apoi Cogălniceanu. Pînă a nu se fi desființat acel portret prin așa-numita restaurațiune a bisericei, răposatul pictor Tătărescu făcuse după el o bună copie, pe care o posedă astăzi Academia Română dempreună cu ale altor Basarabi. Pe acel portret Radu e mult mai brun decît tatăl său Alexandru și decît fratele său Vladislav, ba mult mai brun totodată și decît fiul său Mircea. Există o probă contimpurană foarte interesantă despre porecla lui Radu-vodă ca c e l n e g r u. Eberhard Windek, născut pe la 1380, biograful împăratului Sigismund, ne spune că Mircea cel Mare, pe care-l cunoscuse, se numea c e l a l b: „der Weisse". *Cel alb* pentru Mircea este evident o antiteză cu *cel negru* pentru tatăl său Radu. În acest mod, fiul cel mai mic al lui Alexandru-vodă era N e g r u chiar la olteni, nu numai la munteni și la ardeleni, deși oltenii de almintrelea nu traduceau pe Basarabi prin rebusul eraldic de Negri. Să mai adaog că Radu-vodă niciodată nu-și dedea el însuși epitetul de „Negru", ci-i zicea așa numai poporul și ne întimpină uneori în nește crisoave mult posterioare. Fiii săi Dan și Mircea, ca și fiii acestora, nu-l numesc totdauna altfel decît „Радул воевода".

Un crisov original din primii ani ai domniei lui Radu Negru, fără dată, probabil însă din 1374, se află în arhivul municipal al Brașovului, de unde l-a reprodus Dr. Miletić. În acest crisov se confirmă tractatele comerciale de la Vladislav-vodă și de la predecesorii săi, se menționează pentru prima oară Rucărul, domnul își dă de două ori prenumele de „Ioan" și nu-și pune de loc porecla cea personală de „Negru"; dar ceea ce e mai cu samă instructiv este apariţiunea ț a r u l u i A l e x a n d r u, despre care s-a vorbit în §-ful precedinte și care mai trăia încă deci în 1374, dacă nu și ceva mai tîrziu, deși cronica lui Moxa îi fixează moartea la 1371 — un interval nu tocmai depărtat. Acel crisov fiind scurt și foarte important în același timp, iată-l întreg în text și în traducere:

«Іѡанъ Радулъ, великыи воивода и самодръжавии господинь въсеи земли оугровлахыискои, дават господствоми сїе ѡризмо господства ми пръгарем Брашевским и Ражновцем и въсеи земли Бръсѣнскои, ꙗко що имъ ест сътворило господство ми хрисовул и закони, що сѧ имале ѡт прѣродїтелеи господства ми, такождере да имъ сѧ узимат и при господствѣ ми. Тѡго радї, царю Алеѯандре, варе кто ти ест вамеш въ, Рукеръ, да му запрѣтиш, да узимат вамѫ що ест закон, а инако да не

„Ion Radu, marele voievod și autocratul domn a toată țara Ungrovlahia, am dat domnia-mea această poruncă a domniei-mele pîrgarilor de Brașov și Roșnovenilor și întregei țări Bîrsei, ca lor cele încuviințate de domnia-mea crisov și lege, după cum avuseseră de la strămoșii domniei-mele, așa să li se primească și pe timpul domniei-mele; prin urmare, *țarule Alexandre, oricine va fi la tine vameș în Rucăr, să-i poruncești a lua vamă după lege, iar altfel să nu cuteze*

смѣеть учинит. И коилибо щет бить вамеш под Дѫбовицѫ и тои таждере да имъ узимат, понеже кто сѧ би покусил да имъ възмет прѣзь закон, имат прїѫти велико зло и ѡргїѫ ѡт господства ми. А ино по нѣст ѡризму господства ми.

† Іѡанъ Радулъ воевода, милостїѫ божїеѫ господинь»

a face, și oricine va fi vameș sub Dîmbovița, să facă și el tot așa, căci oricine se va ispiti a lua peste lege, va primi o mare pedeapsă și urgie de la domnia-mea; și altfel să nu fie decît după porunca domniei-mele.

† Ion Radu-voievod, din mila lui Dumnezeu domn."

Felul de înrudire a țarului bulgăresc Alexandru cu omonimul său domnul românesc Alexandru-vodă se reprezintă prin următoarea spiță:

Marghita † *Alexandru-vodă* † Clara Teodora † Țar *Alexandru* † Teofana

Vladislav Radu Negru *Fiica* N.N. + *Strașimir* Șișman

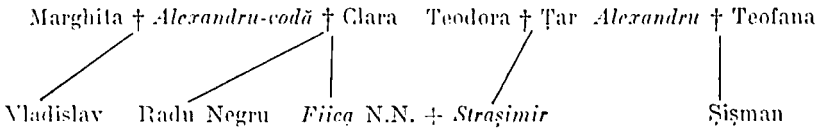

Țarul Alexandru și Alexandru-vodă erau dară cuscri, iar Radu Negru era cumnat lui Strașimir fiul țarului Alexandru. Alianță depărtată negreșit, depărtată mai ales cu Vladislav-vodă, care nu era frate din aceeași mumă cu nevasta lui Strașimir. Amîndoi Alexandri avuseseră copii din două căsătorii; la Alexandru-vodă însă copiii din românca Marghita se iubeau frățește cu copiii maghiarei Clara, pe cînd la țarul Alexandru fiul Strașimir al serbei Teodora se ura la cuțite cu Șișman fiul evreicei. Din cauza evreicei, țarul Alexandru nedreptățise pe fiul mai mare Strașimir, lipsindu-l de dreptul primogeniturei în favoarea fiului mai mic Șișman al evreicei, pe care îl și făcu tovarăș la împărăție. Supărat pe tatăl său, Strașimir domnea în apanagiul său la Vidin. Cînd semievreul Șișman, un rar specimen de răutate și de viclenie în tot cursul vieței sale, a dezgustat pe tatăl său, atunci unde oare mai putea să se adăpostească nenorocitul țar Alexandru? Nu la Vidin, căci tocmai la 1365 Strașimir căzuse rob la unguri. Țarul Alexandru a fost îmbrățișat cu dragoste numai în România de către familia răposatului cuscru Alexandru-vodă. Vladislav și apoi Radu Negru i-au oferit unul după altul o respectată poziţiune de vicerege al județului Muscel, ceva așa cum în secolul trecut regele Ludovic XV dete în Franța alungatului rege polonez Stanislaw Leszczynsky modesta demnitate de duce al Lorrenei.

Documentul cel descoperit de Dr. Miletić rădică pe neașteptate un prețios colț de perdea de pe un mister ne-nțeles pînă acuma din istoria internațională a românilor și a bulgarilor: subita dispariţiune a țarului Alexandru, necertitudinea cea contrazicătoare despre anul morții sale, mai cu samă ne-mpăcata dușmănie a lui Vladislav-vodă și a lui Radu Negru împotriva împărăției bulgărești celei de la Tîrnov. Și totuși vom vedea îndată că împregiurările au adus fără voie ca să se mai înrudească odată fiul cel mai mare al lui Radu Negru cu hainul împărat Șișman.

În *Istoria critică* eu mă arătam adesea prea aspru pentru Fotino din cauza că fîntînele lui inedite cele slavice nu se potrivesc mai niciodată cu datele istorice cele cunoscute de pe aiuri. În opera de față, lăr-

gindu-mi sfera de cercetări, eu avui din contra dese ocaziuni de a mă convinge că acele fîntîne, foarte veridice în fond, uneori numai nepricepute sau încurcate de către însuși Fotino, ceea ce cu atît mai bine vădește nevinovăția lui, servesc anume a completa lacunele celorlalte izvoare. S-ar putea zice că el însuși nu înțelegea textul slavic și că altcineva din cînd în cînd i-l traducea sau i-l explica într-un mod greșit sau prolix. Nu este greu însă, în cele mai multe cazuri, de a limpezi printr-o critică omnilaterală pasagele cele necorecte, și un caz de această natură ni se și înfățișează în privința familiei lui Radu Negru.

După o cronică slavică, „ἐκ τῆς Σερβικῆς χρονολογίας", Fotino ne spune că regele serbesc Lazar, cel urcat pe tron la 1371 după moartea lui Vucașin, avusese cinci fiice, măritate așa: 1. cu principele serbesc Vuk Brankovici; 2. cu principele albanez Balsa; 3. cu împăratul bulgăresc Șișman; 4. cu sultanul turcesc Amurat I; în sfîrșit 5. cu Dan-vodă fiul lui Radu Negru; și despre această din urmă căsătorie Fotino o mai afirmă într-o notă: „ὅτι τὴν μὲν θυγατέρα τοῦ Λαζάρου Δεσπότου Σερβίας ἔλαβεν εἰς γυναῖκα οὗτος ὁ Δὰν Βοεβόδας".

Să analizăm.

După sorginți autorizate, Engel înșiră cinci fiice ale regelui Lazar: 1. Mara, măritată după Vuk Brankovici la 1363; 2. Elena, măritată între 1359—1368 după magnatul unguresc Nicolae de Gara, în urmă după voievodul Sandal din Bosnia; 3. Despa, măritată dentîi după Șișman de la Tîrnov, apoi cu principele montenegrin George Balsa; 4. Vucosava, măritată după marele erou serbesc Miloș Obilici; 5. Mileva, dată sultanului Baiezid I.

Pentru Dan-vodă nu încape dară nici un loc. Ceva mai mult, afară de fata cea mai mică, trecută în haremul sultanului, celelalte erau prea bătrîne pentru Dan-vodă, care la 1385, după moartea lui Radu Negru, era de vro 25 de ani. Este însă foarte cu putință, apriori deocamdată, ca Dan-vodă să fi ținut în căsătorie nu pe o fiică, ci pe o nepoată de fiică a regelui Lazar, adecă pe o fată a lui Vuk Brankovici, care luase pe Mara la 1363, prin urmare la 1380 putea să aibă o fiică de 16 ani, tocmai potrivită pentru Dan-vodă.

Introducem dară o ipoteză rectificativă în pasagiul din Fotino, și acuma să procedem a o verifica.

Printr-o diplomă din 1396 principele serbesc Ștefan, fiul și urmașul regelui Lazar, dăruiește mănăstirilor oltenești Vodița și Tismana zece sate în Serbia, mai adăogînd că deja tatăl său fusese binefăcător al acestor două locașe. Dacă Dan-vodă ținea pe o fiică a lui Vuk Brankovici, atunci Ștefan fiul lui Lazar era unchi bun al doamnei Țării Românești. Printr-o înrudire așa de apropiată s-ar înțelege o asemenea mare dărnicie, cu atît mai vîrtos că niciodată nici un alt principe serbesc n-a făcut nici un fel de donațiune în Țara Românească. Prin singura înrîurire a starețului Nicodim, aceasta nu se explică; se poate admite însă că intervenirea starețului Nicodim, despre care se crede că era chiar

rudă cu regele Lazar, va fi concurs mult la căsătoria lui Dan-vodă cu fiica lui Vuk Brankovici.

Tatăl lui Vuk Brankovici, voievodul serbesc Branko Mladenovici din timpul împăratului Ștefan Dușan, îngrijise a se scrie pentru propriul său uz personal la 1346 o psaltire slavică, rămasă ca un odor în familie. Cine oare altul, dacă nu doamna lui Dan-vodă, în ipoteză nepoata de fiică a lui Branko Mladenovici, putea să aibă la sine-și prin moștenire un asemenea tezaur și să-l lase apoi în România anume la posteritatea lui Dan-vodă? Ei bine, acea psaltire strămoșească a Brankovicilor, răposatul Obobescu o descoperise la mănăstirea Bistrița din Oltenia, lăcașul favorit al lui Barbu Basarabă din neamul Dăneștilor. Odobescu presupune că manuscriptul se va fi adus din Serbia pe timpul lui Neagoe-vodă pe la 1512. Doamna Milița a lui Neagoe-vodă, ce-i dreptul, era fiica unui Brankovici, dar nu dînsa — observați bine — nu dînsa a dat mănăstirii Bistrița acea psaltire, ci a hărăzit-o acolo un strănepot a lui Dan-vodă. Eu nu mă îndoiesc dară că opera lui Branko Mladenovici străbătuse în România nu altfel decît prin căsătoria fiicei lui Vuk Brankovici cu fiul lui Radu Negru.

Mai iată încă ceva. În lista domnilor muntenești și moldovenești, căpătată în secolul trecut de către ungurul Pray, Țara Românească se începe cu voievozii Dan și Mircea, al cărora tată nu se știe, dar dînșii sînt numiți n e p o ț i a i r e g e l u i s e r b e s c L a z a r: „Pater nescitur, sed dicuntur esse *nepotes Lazari regis Serviae*". Dacă Dan-vodă ținea pe o fiică a lui Vuk Brankovici, atunci prin alianță fiii lui Radu Negru se puteau în adevăr considera ca nepoți ai regelui Lazar, adecă:

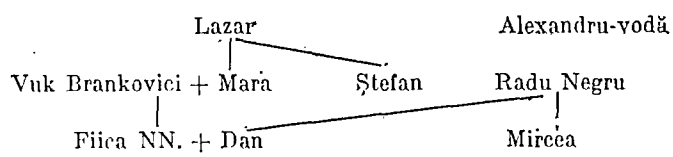

În secolul XVII Brankovicii din Serbia afirmau a fi același neam cu Brîncovenii din România, susținînd că străbunii lor comuni, toți pogorîți din Vuk Brankovici, erau din vechime încuscriți cu Basarabii. Întrucît nici Brankovicii, nici însuși regele Lazar, nu erau din dinastia lui Ștefan Milutin, căsătoria lui Dan-vodă cu o nepoată a regelui Lazar este singura cheie a acestei încuscriri.

Vuk Brankovici avusese trei fii: Grigorie, Georgiu și Lazar, afară de fete pe cari le lasă fără nume într-un act familiar din 1390: „синовомь Грьгѹрѹ и Гюргю и Лазарѹ и дрѹгои дѣци". Dintre acele fete dară era și doamna lui Dan-vodă. Nu aice voi cerceta originea Brîncovenilor, a cărora filiațiune cu primul străbun Branko Mladenovici o las pe sama altora. În orice caz, numai prin înrudirea cu Dăneștii ei întrară între Basarabi, așezîndu-se în Romanaț nu înainte de secolul XVI.

În acest mod fîntîna lui Fontino cea despre regele Lazar, odată rectificată și controlată, își dobîndește o necontestabilă însemnătate, căci ne procură acuma un măreț tabel sinoptic de alianțele lui Radu Negru cu suveranii din întreaga Peninsulă Balcanică:

Lazar regele Serbiei
Alexandru-vodă + Doamna Clara
Mileva cu sultanul Baiezid
Elena cu Sandal voievodul Bosniei
Despa cu Șișman, apoi cu Balsa de la Muntenegro
Vucosava cu Miloș Obilici
Mara + Vuk Brancovici
Kalinikia + Radu Negru
N.N. fata + Staşimir împărăteasa Bulgariei
Leanca + Vukașin regina Serbiei
N.N. fata + Dan
Mircea
Doroteia + Tvartko regina Bosniei
Marko
Andreiu

Sînt mai puţin norocos de a putea rectifica un alt pasagiu din Fotino, care fals nu poate să fie, dar e încîlcit peste măsură. După un „vechi fragment slavic" el ne spune că regele Vucaşin, pregătindu-se contra turcilor şi cerînd ajutor de la greci şi de la români, Radu Negru îi trimise din parte-i pe fiu-său mai mare Dan cu un contingent de oaste în Macedonia, dar sultanul Amurat rămase biruitor, şi Dan abia a scăpat cu fuga de peste Dunăre. Lupta cu turcii lîngă rîul Mariţa avusese loc în 1371, cînd a şi perit regele Vucaşin împreună cu frate-său Ugleşa, deci sub Vladislav-vodă, nu sub Radu Negru; ş-apoi la 1371 Dan era un copilandru de vro zece ani. Este o învederată nepotriveală. Să recitim dară textul din Fotino, unde trebuie să fie neapărat o greşeală de traducere din slavoneşte în greceşte: Iată-l: „ὁ τῶν Βουλγάρων Δεσπότης Μαυροκρακοβίκης, καὶ ὁ τῆς Σερβίας Βουλκασὴν Κράλης, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Οὔγγλες..." Numele cel pus în frunte „Μαυροκρακοβίκης" este evident vestitul *Marko Kralievici*, fiul regelui Vucaşin, nepot de frate al lui Ugleşa. Într-o confederaţiune este absurd de a pune în cap pe un fiu mai pe sus de tată şi de unchi. Originalul slavic, pe care l-a desfigurat Fotino, cată să fi fost cam aşa: Marko Kralievici, fiul lui Vucaşin, nepot al lui Ugleşa etc., astfel că singura persoană activă era Crăişorul Marco, care dînsul va fi cerut ajutor de la greci şi de la români. Faptul însă este că, după moartea lui Vucaşin şi a lui Ugleşa, acest nepot de soră al lui Radu Negru, deşi a mai trăit mulţi ani, totuşi n-a combătut niciodată pe turci, ci încă trecu în serviciul sultanului şi deveni chiar un vrăjmaş făţiş al românilor.

Textul cel foarte încurcat despre expediţiunea lui Dan-vodă peste Dunăre mă-ndeamnă, prin asociaţiunea de idei, a examina tot aci neşte texturi nu mai puţin încurcate din alte cronice slavice: despre omorîrea aceluiaşi Dan-vodă de către împăratul Şişman de la Tîrnov. Cronica lui Moxa, scrisă la 1620 după „cărţi slavoneşti", ne spune sub anul 1389: „Pre acĭa vréme ucise şi Şuşmanŭ domnulŭ Şchéilorŭ pre Danŭ voevod domnul rumânescŭ". Într-o cronică bulgărească, descoperită de d. I. Bogdan, ne întîmpină: „Шишмань царь бльгарскы оубить Дана воеводѫ, брата Мирчѣ воеводѣ въ лѣто 6902, мѣсѧца сентембрїа 23", adecă: „Şişman, împăratul bulgăresc, ucise pe Dan-vodă, fratele lui Mircea-vodă, în anul 1393, septembre 23" — cu o fenomenală preciziune cronologică. Cronica lui Constantin Filipescu Căpitanul se cam îndoieşte: „scrie că l-au ucis Şuşman voevodul sărbilor, dar pentru ce şi cum nu se ştie". La 1356 Dan-vodă nu se născuse încă, de vreme ce tată-său se căsătorise pe la 1360; la 1389 şi 1393 Dan-vodă nu mai trăia de demult, deoarăce căzuse în luptă contra fratelui său Mircea cel Mare la 1386. De n-ar fi în această privinţă o relaţiune la Thurocz, tot încă ni-ar ajunge pe deplin crisovul marelui Mircea din 27 iuniu 1387, în care zice foarte lămurit: „свѣтоночившїи брат господства ми Іѡ Данъ воевода" = „sînt-răposatul fratele domniei-mele Ion Dan-vodă", ba o mai repetă încă o dată în acelaşi crisov. Deci nici la 1356, nici la 1389, nici la 1393 şi nici altă dată de către împăratul Şişman de la Tîrnov, Dan-vodă n-a fost omorît. Cum dară se explică o aşa greşeală? Cronicele cele posterioare pe principele bulgăresc Şişman de la Vidin, care ucisese la 1298 pe voievodul oltenesc Dan, îl confundă din cauza duplei omonimităţi cu împăratul Şişman de la Tîrnov şi cu domnul Ţărei Româneşti Dan-vodă,

ambii de pe la 1385. Confuziunea era cu atît mai ușoară: printr-o omonimitate nu numai dublă, ci chiar triplă, fiindcă Dan cel de la 1385, ca și cel de la 1298, aveau cîte un frate Mircea-vodă. Găsind înregistrat într-o cronică veche evenimentul cel adevărat cu cele trei numi: *Șișman* omoară pe *Dan* fratele lui *Mircea* — cronicele cele mult mai nouă i-au adaptat fiecare cîte o dată cronologică, combinată în diverse moduri din considerațiuni diverse. În fîntînele istorice nu există în genere mai niciodată o minciună, ci mai totdauna ceea ce ni se pare a fi o minciună este un adevăr ne-nțeles sau rău înțeles, o realitate trunchiată sau îmbrobodită, iar prin urmare într-un asemenea caz critica nu trebui să tăgăduiască sau să respingă cu dispreț, ci trebui să limpezească dacă se poate.

Vladislav-vodă și Radu Negru împreună combătuseră pe împăratul Șișman de la Tîrnov; îl mai combătu apoi în urmă Mircea cel Mare; Dan-vodă însă nu putea să-l fi combătut: nici sub Vladislav-vodă, căci era copil încă; nici sub Radu Negru, căci nu s-a întîmplat atunci vreun război contra bulgarilor; nici devenind el însuși domn pe la 1385, căci Șișman era un vechi aliat al turcilor, iar Dan-vodă ținea de asemenea cu turcii.De aceea și poezia poporană serbo-bulgară vorbește despre vrăjmășia lui Șișman contra lui Radu Negru, dar despre Dan nici o vorbă. În baladele slavice de peste Dunăre figurează numai Dan-vodă cel de la 1288—1298, cavalerescul kinez din Romanați, mare prieten al bulgarilor și cel dentîi dușman al otomanilor, despre care vezi §-ful 32, o personalitate caracteristic diferită de al doilea Dan-vodă.

Serbo-bulgarii cunoșteau, firește, cumplita zizanie între frații Dan și Mircea după moartea lui Radu Negru, și acest motiv epic a fost utilizat foarte frumos în poezia poporană sudo-slavică; dar nici acolo Dan-vodă nu se pomenește, ci este înlocuit prin tatăl său, astfel că Radu ne apare ca frate cu Mircea, iar dușman direct al lui Radu e Șișman, adecă s-au fuzionat la un loc două motive independente. Balada cea cu motive fuzionate circulează în mai multe varianturi, pretutindenea aceeași în fond la serbi și la bulgari. Ea se începe prin cearta între frați pentru domnie, apoi Radu aruncă pe Mircea într-o temniță, de aci Șișman cheamă pe Radu la botez, unde vrea să-l prinză în cursă și să-l omoare, dar e omorît el însuși și capitala sa Tîrnovul e despoiată:

„Он потрже мача зеленога,
Те могуби краљја Шишманина,
Око њега дванаест риџала,
Трново му похараше благо,
Одведеше коије и соколе,
Отидоше ка Букрешу граду...“

După o altă variantă serbească, e omorît nu numai Șișman, dar încă nevasta sa și copilul:

„Пак јој чедо о кам' уларіо,
Нек од врага неостае трага.
А куму е за млатом удріо,
Ни живу је земљја нашчекала,
Сад нек' вара на кумство юнаке...“

iar într-o variantă bulgară, Șișman fiind omorît, împărăteasa cheamă pe „vitejii Tîrnovului“ pentru ca să ajungă și să prăpădească pe Radu- 821

vodă cu cele trei slugi ale lui; se adună dară trei mii de tîrnoveni și pleacă în goană, dar sînt snopiți și dînșii în luptă:

„Oi ле вие. Терновци іупаци,
Чуіте мене, што кју да ви кажа:
Дума доіде Бегу Радул Бегу
И сус него ду три добри слуги,
Та погубиа краљу Шишманино,
Па си белаа ках бели Дунава.
Сбираіте се, та и подгонете,
Подгонете, та и достигнете,
Достигнете, та и погубете,
Собраа се Терновци іуваци
Собраа се три илјади души...“

În această baladă serbo-bulgară, întrarea voievodului românesc în Tîrnov și victoria-i asupra lui Șișman își are o temelie istorică în campania lui Vladislav-vodă din 1366 „contra Thurcos infideles et imperatorem de Tyrna in Bulgaria“, cînd Radu Negru luase și el parte la război, fiind atunci ban al Severinului.

Mai este de observat în aceeași baladă, după toate varianturile, că din cei trei tovarăși credincioși ai lui Radu-vodă unul e serb și un al doilea grec — nestrămutata politică balcanică confederativă a primilor N e g r i - v o i e v o z i, inaugurată mai ales de Alexandru-vodă. Ideea unei confederațiuni balcanice în legătură cu Radu Negru răsare admirabil mai cu deosebire într-un cîntec poporan bulgar din Macedonia, întitulat „Радил воевода и Сокол (Radu-vodă și șoimul)“, în care se zice: „Hora joacă pe poiană, pe poiana cea mare, dincolo de horă șeade Radu-vodă, ținînd pe mîni un pui de șoim. Șoimul țipă jalnic-duios, iar Radu îi vorbește șoimului:—Foame ți-i oare? sete ți-i, o! surule șoimuleț? De ce țipi tu și de ce te vaieți? — Aleleu, Radule-vodă! Nu mi-i sete mie, nu mi-i foame, ci mă uit eu la hora cea mare, cum joacă rînduri-rînduri frate după soră, joacă ei, și nu se cunosc...“

„Хоро играе на поляна та,
На поляна та на полѣма та,
Слѣд хоро сѣди Радул войвода,
На рѫка дьржи птиче соколово.
Сокол пишчи жално-милно,
Радул соколу думаше:
— Гладно ли си, жедно ли си
О, сиво соколче?
Шчо си пискашь и жално плачешь?
— Ой, ми та Радул войвода!
Аз не сум жадно, не сум гладно,
Но я си погледни' оро голѣмо,
Како си играят ред до ред
И брат до сестра
Како играт, а се не познават...“

Nemic mai trist decît de a vedea pe frați și pe surori jucînd împreună într-o mare horă și totuși a nu se cunoaște unii pe alții — sublimă imagine a popoarelor balcanice din secolul XIV, tocmai atunci cînd se-ntindea asupră-le potopul otomanilor, și numai românii rămaseră singuri în picioare.

Isprăvesc aci epizodul despre Dan-vodă. El luase în căsătorie, cam pe la 1380, pe fiica lui Vuk Brankovici, nepoata regelui serbesc Lazar; dar cu împăratul Șișman de la Tîrnov nu avusese nemic a face dînsul personal, ci numai tatăl său Radu Negru încă din vremea lui Vladislav-vodă. Pentru a încheia de tot acest epizod, mai este de adaos o consideraţiune nu indiferentă. Ceva după 1300 se înfiinţase datina de a se aşeza ca pro-duce la Făgăraș pe fiul mai mare, sau pe fratele domnesc în lipsă de fiu: pe „Dauphin" al Țării Românești. Așa Mircea-vodă rînduise pe Alexandru; Alexandru-vodă își asociase pe Nicolae, iar peste Carpaţi merse Vladislav; Vladislav-vodă duse acolo pe Radu Negru; și este mai mult decît probabil că însuși Radu Negru, ajungînd domn, la rîndul său numi duce al Făgărașului pe Dan, ceea ce concordă și cu legenda Văcăreștilor la Odobescu: „Dan voievodul Făgărașului" (§ 38).

Deși nu se vede deocamdată de nicăiri că Dan va fi întreprins o expediţiune peste Dunăre, e de crezut totuși că Radu Negru avea obiceiul de a călì pe fiii săi la război, cînd pe unul, cînd pe altul, în capul oștilor, căci trimise desigur într-o expediţiune foarte importantă pe fiul său mai mic Mircea. Eu am demonstrat-o cel întîi în *Istoria critică* și neminea pînă acuma n-a contrazis-o. Demonstraţiunea mea de atunci eu o mănţin, modificînd numai întrucîtva marginile cronologice, a cărora lărgire mi se impune în urma unui studiu mai de aproape. Încep dară prin a o reproduce *in extenso*, înlăturînd, se-nţelege, citaţiunile.

„Maramurășeanul Bogdan, cărui i se cade cu tot dreptul paternitatea voievodatului moldovenesc, avusese fiu pe Teodor, zis altfel Lațcu.

Nemuritorul mitropolit Dosofteiu încă în secolul XVII văzuse în anticul diptic al scaunului mitropolitan, tezaur de demult perdut, căci nu mai exista pe la 1790, următoarea linie genealogică:

1. Bogdan-vodă și Doamna Maria;
2. Fiul lor Teodor Lațcu și Doamna Ana.

El o rezumă în versuri:

„.....Bogdan-vodă,
Cu doamnă-sa Maria *lăsînd bună roadă:*
Pre Fedor Bogdanovici, Lațcu se numéște,
Cu doamnă-sa cu Ana de se pomenéște".

Expresiunea „se pomenește" însemnează că erau înscriși în *pomelnic.*

Cronica cea veche a Moldovei, scrisă în mănăstirea Putna sub Ștefan cel Mare, adecă abia un secol în urma evenimentelor, confirmă această serie, zicînd că după Bogdan a domnit fiu-său Lațcu, iar lui Lațcu i-a succes Petru fiul lui Mușat.

Să se noteze aci cu atenţiune că Petru nu este în cronica cea veche a Moldovei fiu al lui Lațcu, nici fiu al lui Bogdan, ci *fiu al lui Mușat.*

Un nou neam s-a furișat prin încuscrire în dinastia maramurășeană.

Roman Mușat, fiu al lui Costea Mușat și frate al lui Petru Mușat, se însoară cu Domnița Anastasia, fiica lui Lațcu-vodă și nepoata primului Bogdan.

Acest fapt de o extremă însemnătate îl știe lista lui Pray, în care citim: „Romanus habuit uxorem *Anastasiam filiam Principis Laczko,* et peperit sex filios, ex quibus Alexander Senex est ultimus filius ejus". 823

Îl știa nu mai puțin mitropolitul Dosofteiu tot din prețiosul diptic mitropolitan:

„Petru-vodă pre urmă purcese, *cu viță*
Carele-i zic Mușatin; în bună priință
Stătut-a dup-această luminată roadă
Stăpin Țărei Moldovei domnul Roman-vodă;
Acesta, ce se scrie-ntr-a țărei urice
Mare samoderzavet, și-n bună ferice,
C-a stăpinitu-și țara din plaiu pînă-n Mare,
Lăsatu-și-a în scaun puternic mai tare
Ce-a născutu-și *din doamna din Anastasia*
Pre Alexandru cel Bun..."

Mitropolitul Dosofteiu arată foarte lămurit că Petru și Roman n-au fost din sîngele lui Bogdan și Lațcu, ci din: viță carele-i zic *Mușatin.*

Tot așa am văzut mai sus în cronica cea veche a Moldovei.

Lista din Pray face pe acești Mușatești din neam princiar, *ex familia regum*, ceea ce se justifică nu numai prin căsătoria lui Roman Mușat cu fiica lui vodă Lațcu, dar încă și mai mult prin însurătoarea lui Petru Mușat din familia putintelui rege polon Vladislav Iagello, carele — să se noteze bine — cu nici un preț nu s-ar fi aliat cu un om de vro origine puțin ilustră.

Prin urmare, ei nu erau din dinastia moldovenească a maramureșeanului Bogdan, în care s-au introdus unicamente prin încuscrire, dar totuși erau dintr-o dinastie românească oarecare.

Nefiind din familia domnească de la Suceava, Mușateștii trebuiau să fi fost vrînd-nevrînd din familia domnească din Oltenia, adecă Basarabi.

Această dilemă este dictată de logica lucrurilor.

O mai întăresc însă mai multe alte considerațiuni.

Nomenclatura chorografică a României e foarte ponderoasă, fiindcă aproape toate localitățile sînt botezate la noi după vreun nume propriu bărbătesc.

Astfel cele derivate de la *Vlad: Vlădaie, Vlădeni, Vlădășești, Vlădești, Vlădilă, Vladislava, Vladnic, Vlad, Vlăduleni, Vlăduța*, sînt cele mai multe în Muntenia, dar nu lipsesc vro cîteva nici în Moldova, ceea ce dovedește că Vlad avusese trecere pe ambii țărmi ai Milcovului.

Localitățile cu radicala *Udrea: Udrești, Udriște, Udricani*, sînt toate în Muntenia și absolut nici una în Moldova.

De la *Nan* s-a format peste tot vro cincisprezeci numiri topografice: *Nănaci, Nandra, Năneasca, Nănești, Nani, Nanoveni, Nanov, Nan*, dintre cari unsprezeci în Muntenia și numai patru în Moldova.

Să vedem acum pe *Mușat.*

În Țara Românească sînt:

Mușatești, sat în Gorj;
Mușatești, sat în Argeș;
Mușatești, săliște tot acolo;
Parte-din-*Mușatești*, munte în Muscel;
Mușatesc, alt munte tot acolo;
Mușaterca, moșie nelocuită în Brăila;
Mușatoiu, munte în Gorj.

În Moldova avem numai și numai o singură localitate de această formațiune: satul *Mușata* în Fălciu, despre care însă nu se uite că întreaga regiune a Prutului de jos făcea parte în secolul XIV din teritoriul Țării Românești.

În Transilvania se găsește iarăși abia muntele *Mușat*, carele și acesta se află nu departe de hotarele muntene spre Hațeg; și tot acolo, iar nu în restul Ardealului, noi dăm de urmele numelui propriu bărbătesc *Mușat* în documente din secolul XIV.

Prin urmare, limba geografică vine la rîndul său a se pronunța pentru muntenismul Mușateștilor.

Aci însă nu se mărginește în cestiunea noastră misiunea filologiei.

Frații Petru Mușat și Roman Mușat, ca și tatăl lor Costea Mușat, ne apar în cele mai vechi fîntîne istorice sub o formă nominală foarte curioasă.

Am văzut deja că anticul diptic al mitropoliei moldovene, o sorginte contimpurană de prima ordine, pune: viță ce-i zic Mușa*tin*.

Lista din Pray, a căriia conformitate cu dipticul îi dă multă greutate, se exprimă de asemenea: Koste Mușa*tin*.

În cronica putneană, începută a se scrie pe la jumătatea secolului XV, vedem nu mai puțin: fiul lui Mușa*tin*.

În fine, o altă cronică moldovenească, pe care o consultase raguzanul Luccari pe la 1600, încît în orice caz ea este anterioară lui Ureche, zice: Musa*tin*.

Ce-i oare acest *Mușatin* în loc *Mușat?*

Muntenii, și mai cu samă cei de peste Olt, adaugă un *in* către numile proprii personale, mai ales cele finite prin *r* sau *t*.

Această particularitate n-a observat-o încă nimeni.

Lui *Tudor* oltenii îi zic Tudor*in*.

Din *Flor* ei fac Flor*in*.

Un munte în Gorj și altul în Muscel se numesc Carpat*in*, naturalmente în loc de *Carpat*.

Două sate în Olt se cheamă Dobrot*in*, după numele bărbătesc *Dobrotă* sau *Dobrot*, de la care derivă mai multe localități *Dobroteșți*.

În dreptul Mehedințului avem insula Floren*tin* și alta Floren*tina*, provenite din *Florentie*.

Un sat și o insulă în Ilfov se numesc Tat*ina* de la *Tatu*.

O săliște în Dolj, nește ruine în Vlașca și două sate în Romanați se zic Marot*in* după vechiul nume *Marot*.

Un sat în Gorj și un alt în Argeș se zic Sîmbot*in*, de la numele personal *Sîmbătă* (Sabbatius).

În Dolj avem: Valea Robot*inei*.

Forma Mușa*tin* în loc de *Mușat* ne apare dară ca o particularitate filologică în favoarea basarabismului dinastiei Mușateștilor din Moldova.

Urcarea pe tron a lui Petru Mușat nu urmase îndată după vodă Lațcu.

A fost un interval cînd reușise a cuprinde domnia moldoveană un duce străin, de la care s-a conservat următorul crisov:

„Cu mila lui Dumnezeu, noi principe litvan Iurga Koriatovici voevod, Domnul Țării Moldovei, și cu toți boiarii domniei mele, facem cunoscut prin această carte a noastră oricărui om bun, ce o va vedea sau o va auzi citindu-se, cum că această adevărată slugă a noastră, credin- 825

ciosul pan Iacșa Litavor, locuțiitor de la Cetatea-Albă, ni-a servit cu dreptate și credință, încît noi, văzînd a sa dreaptă și credincioasă slujbă către noi, și mai ales vitejia sa în lupta cu tătarii la satul Vlădiciu pe Nistru, am miluit pe această slugă a noastră sus-scrisă cu unul din satele noastre, numit Zubrouț, pentru cari toate este credința domniei mele și a boiarilor moldoveni, iar spre mai mare tărie a acestei cărți a noastre am poruncit credinciosului Ivan... Scris-a Iațcu, în Birlad, anul 1347, iuniu în 3."

Cronicele litvane cele vechi cunosc foarte bine această introducere a lui Iuga Koriatovici în șirul domnesc din Moldova.

Cea mai veche din ele zice:

„L-au poftit moldovenii să le fie vodă și l-au dus acolo".

Gebhardi și după dînsul Wolf au spus cei întîi și singuri dintre istoricii noștri că obscurul Iuga-vodă din cronica moldoveană poate să fie anume acel Iurga Koriatovici.

Această asertiune însă e adevărată numai pe jumătate.

În Moldova au fost în secolul XIV doi principi dopotrivă efemeri cu numele de Iurga sau Iuga: unul pe la 1374, de la care vine actul de mai sus, și altul precedînd la domnie pe Alexandru cel Bun pe la 1399, de la care noi posedăm de asemenea o diplomă foarte autentică.

Ceea ce a făcut cronica moldovenească este de a-i fi confundat pe amîndoi într-un singur personagiu, deși-i despărțea în realitate un spațiu intermediar de vro treizeci de ani.

Textul lui Urechea sună în ajunul anului 1400:

„Iuga-vodă întrecut-a pre domnii cei trecuți de mai-nainte de dînsul; că a trimis la patriarhia de Ochrida și a luat blagoslovenie, și a pus mitropolit pre Teoctist; și a descălecat orașe prin țeară tot la locuri bune, și ales sate, și le-a făcut ocoale pe-mpregiur; și a început a dăruire ocine prin țeară la voinici ce făceau vitejii la oști; și a domnit doi ani, și l-a luat Mircea-vodă domnul muntenesc la sine".

Ceea ce aparține în această relațiune lui Iuga II poate fi, afară de datul cronologic, numai doară vro corespondență cu patriarcul bulgar din Ochrida, căci tocmai între anii 1395—1400 Moldova era cam certată cu patriarcatul grec de la Constantinopole.

Restul privește din punct în punct pe Iuga Koriatovici.

În adevăr:

1. Dăruirea ocinelor prin țară la voinici ce făceau vitejii la oști — și să se observe că sub Iuga II n-a fost nici un război — se verifică prin însuși crisovul din 1374, unde boiarul Iacob Litavor capătă satul Zubrăuț în urma unei bătălii cu tătarii lîngă Nistru.

2. Descălecarea orașelor prin țară tot la locuri bune, și ales sate, și facerea ocoalelor pe-npregiur, este o caracteristică distinctivă a întregei familii Koriatovici, încît lor li se atribuie re-nnoirea aproape a tuturor urbilor din Podolia: Bakota, Smotricz, Kamieniec, Braçlaw, Winniça etc., iar unul dintr-înșii, principele Teodor, fratele mai mic al lui Iurga, emigrînd în Ungaria, a strămutat această ereditară pasiune de edificare pînă-n fundul Maramurășului.

Mai rămîne dar un singur punct de lămurit: „a domnit doi ani și l-a luat Mircea-vodă domnul muntenesc la sine".

Mai întîi, ce poate fi oare: „l-a luat la sine?"

Un domn nu se ia de bună voie.

Este evident că Urechea trebuia să fi înțeles rău sau desfigurat
826 cuvintele unei fîntîne mai vechi, pe care o va fi avut la dispozițiune.

Cunoștința limbei slavice, în care scriau pe atunci românii, descurcă această enigmă.

Vzĭati sau *uzĭati* însemnează „a lua"; *vezati* sau *uzati* însemnează „a lega"; *uznik* sau *uzien*, polonește *więzeń*, însemnează „captiv"; toate aceste expresiuni omofone confundîndu-se una cu alta, cronicarul a tradus zisa slavică a sorginții sale prin *a luat* în loc de *a prins în război.*

E și mai ușor de a înlătura o nedomerire cronologică.

La 1374 nu domnea în Muntenia Mircea cel Mare, ci tată-său Radu Negru, frate și urmaș al lui Vladislav Basarabă.

Cu toate astea se știe că:

1. Fiii domnești în România purtau titlul de *voievozi.*

2. Cînd suveranul era împedecat de a ieși el însuși la luptă, trimitea generalmente în locu-i pe cineva din familie.

Astfel se înțelege în ce mod marele Mircea comandînd oastea părintelui său Radu Negru, fără a fi încă el însuși „domn muntenesc", după cum îl califică Urechea, învinge și chiar omoară pe uzurpatorul principe al Moldovei, litvanul Iuga Koriatovici.

În martiu 1375 acesta din urmă nu mai trăia, precum dovedește un act de atunci din partea fratelui său Alexandru Koriatovici, carele-i succesese pe tron în micul principat ruten transnistrian al Podoliei la marginea orientală a Moldovei..."

Aci opresc reproducerea pasagiului din *Istoria critică*, căci am comis o gravă eroare, pe care sînt dator a o îndrepta. Actul din martiu 1375 de la Alexandru Koriatovici nu numai că nu dovedește de loc că fratele său Iuga „nu mai trăia", ci dovedește din contra că el trăia în martiu 1375, de unde rezultă că putea să mai trăiască mai mulți ani și, prin urmare, nu la 1374 l-a omorît Mircea cel Mare. În adevăr, acel act sună textual și-n traducere:

«Мы князь Литовскій, князь Александръ Коріатовичъ, Божьею милостію князь и господарь Подольской земли, чинимъ свѣдочно своимъ листомъ всѣкому доброму, кто жъ на сей листъ посмотритъ: штожъ былъ братъ нашъ князь Юрій Коріатовичъ придаль млинъ къ церкви къ Матцѣ Божіей у Смотричи, то и мы князъ Александръ потверживаемъ...»

„Noi principe litvan, principele Alexandru Koriatovici, cu mila lui Dumnezeu principe și domn al Țărei Podoliei, facem cunoscut prin a noastră carte oricui o va vedea că ceea ce fratele nostru principele Juri Koriatovici a dăruit o moară bisericei Maicei Domnului la Smotricz, aceea și noi principele Alexandru o întărim..."

Unde oare să fie aci măcar o virgulă despre moartea lui Iuga? Înainte de a fi devenit domn al Moldovei, el stăpînise Podolia, unde făcuse oarecari donațiuni; plecînd apoi și cedînd acel principat fratelui său Alexandru, acesta trebuia după obicei să întărească donațiunile făcute, deoarăce era o schimbare de domnie, dar nicidecum vreo moarte. Dacă Iuga ar fi murit înainte de martiu 1375, actul desigur îl numea răposat: „почившій".

În cronica lui Urechea cei doi ani de domnie se referă la Iuga II cel de la 1399, care nici n-a făcut mai nimica; Iuga Koriatovici însă, un principe care „întrecut-a pe domnii cei trecuți de mai-nainte" și căruia i se atribuie o întreagă organizare sau reorganizare a țărei: descălecarea orașelor, alegerea satelor, facerea ocoalelor, dăruirea ocinelor la voinici ce făceau vitejii la oști — toate acestea nu se realizează în fugă, ci necesitează un interval cel puțin de vro cinci-șease ani. Nu e îndoială

că după Iuga Koriatovici a domnit Petru Mușat; dar istoria cea documentală îl menționează pe acesta pentru prima oară după anul 1380, niciodată înainte; și-apoi însuși Mircea cel Mare nu putea să aibă mai jos de vro optsprezece ani cînd Radu Negru îl trimitea contra lui Iuga Koriatovici. La vrista de 18 ani serbul Ștefan Dușan, înainte de a se fi urcat pe tron, obținuse strălucita victorie asupra țarului bulgăresc Mihail; cam tot așa, nu mai mult decît atita, i se poate acorda marelui Mircea. Născut ceva după 1360, el bătu dară pe uzurpatorul litvan între anii 1378—1379. Deci, plus—minus, Iuga Koriatovici a domnit în Moldova de la 1373 pînă la 1378.

Răsturnarea domnului moldovenesc Lațco avusese o cauză cunoscută religioasă: el trecuse la catolicism, precum o constată Papa Urban V într-o bulă din 1370: „nobilis vir Laczko dux Moldaviensis, partium seu nationis Wlachie, nobis per dilectos filios Nicolaum de Melsac et Paulum de Swidinicz ordinis fratrum Minorum professores notificare curavit, quod ipse et suus populus ducatus seu terre Moldaviensis licet christianitatis nomine gloriantur, tamen ipsi et eorum progenitores scismatici fuerunt hactenus..." Răsturnînd pe acest l e t i n, moldovenii au adus la domnie pe Iuga Koriatovici, care nu era român, dar ortodox. Revoluțiunea a fost curat religioasă. Noul principe fiind însă străin, și-n specie ne-Basarabă, dealmintrelea un domn de frunte și foarte popular, Iuga Koriatovici a fost răsturnat la rîndul său, nu de astă dată printr-o reacțiune internă, ci din afară de către Radu Negru. Motivul imediat al războiului a fost hotarele. Deja Alexandru-vodă cucerise de la tătari Moldova de jos, a cării graniță era la Bîrlad. Iuga Koriatovici se încerca din capul locului de a-și întinde posesiunile spre Dunăre. Cu acest scop el își alese reședința la Bîrlad, unde a și fost scris crisovul cel din 1374, și tot nu departe de Birlad a fost el învins și ucis de către Mircea cel Mare. Călătorul polon Strykowski zice: „Iuga Koriatovici a fost înmormîntat într-o mănăstire de peatră ca o jumătate de zi mai jos de Bîrlad, unde am fost eu însumi la 1575".

În urma *Istorici critice* se încinse o polemică între dd. A. Xenopol și Onciul despre cei doi Iuga. Această cestiune, firește, nu poate să nu mă intereseze. D. Xenopol afirmă cu drept cuvînt că Iuga de la 1374 n-are a face cu Iuga cel de la 1399. D. Onciul, din contra, susține că amîndoi sînt unul și același Iuga, că adecă cel dentîi nu fusese ucis în lupta cu Mircea cel Mare, ci a reapărut apoi peste 25 de ani teafăr-sănătos, devenind domn al Moldovei din nou peste un pătrar de secol. În loc de a învia pe Iuga Koriatovici după moarte, d. Onciul ar fi putut mai bine să-i studieze biografia înainte de 1374, de cînd există un document autentic, publicat sub nr. 1 pe pagina 1 în Акты западной Россіи, anume: tractatul de pace din partea principilor litvani cu regele polon Cazimir și cu principii din Mazovia, scris puțin după anul 1340. Atunci Iuga Koriatovici era minimum de treizeci de ani, căci în tractat el reprezintă singur pe toți frații săi și întreaga familie a lui Koriat: „Вѣдаи то каждыи человѣкъ кто на тыи листъ посмотрить ѡже и князь Еоунутий и Кистютий и Любартъ, Юрьий Наримонътовичъ, Юрьий Коръѭтовичъ, чинимы миръ твердыи ис королемь Казимиромъ..." După teoria d-lui Onciul, Iuga Koriatovici va fi fost de vro 90 de ani cînd s-a prezintat a doua oară candidat la tronul Moldovei în 1399. Să zicem că era numai de 80 de ani, ba fie chiar de 70 și tot încă *credat*

 Judaeus Apella!

Pentru aserțiunea d-lui Onciul nu se află absolut nici un temei; ba se află tocmai un colosal n e t e m e i. Printr-o extremă ușurință, neobicinuită la un bărbat atît de serios, d. Onciul citează două documente cu desăvîrșire imaginare. Cazul fiind foarte grav, sînt dator a-l demasca. D. Onciul ne asigură că Iuga Koriatovici „este adeverit cu documente ca în viață încă în anii 1387 și 1401", și drept probă ne trimite la paginile 250 și 378 din *Inventarium privilegiorum, litterarum etc. quaccunque in Archivio regni in arce Cracoviensi continentur, confectum anno 1682*, publicat de Rykaczewski. În acel inventar nu se găsește nicăiri nici un document din anii 1387 și 1401 despre Iuga Koriatovici. La pag. 250 din 1387 este un „Georgius Belzensis" și „Georgius Slucensis", dar nici un „Georgius Koriatowicz". La pag. 378 din 1401 este un „Georgius Mihalowicz dux cum Andrea fratre suo", dar iarăși nici un „Georgius Koriatowicz", care niciodată nu se numea „Michalowicz", măcar că tată-său se zicea Mihail din botez și care nu avusese nici un frate Andreiu, ci numai pe frații Alexandru, Constantin, Teodor și Vasile. Din acești patru, Vasile e menționat pe aceeași pagină 378: „Basilius Koriatowicz dux", nici dînsul „Michalowicz". Editorul inventarului Rykaczewski adnotează că „Georgius Michalowicz este Iuga Koriatovici cel perit în Moldova la 1432", iar d. Onciul nu se sfiește de a se întemeia pe o asemenea enormitate. Între anii 1340—1350 Iuga Koriatovici era de vro 30 de ani; pe la 1373 el se alege domn în Moldova; atîta după nește adevărate documente; de aci însă după d. Onciul Iuga Koriatovici se întoarce în Moldova la 1399 și moare apoi la 1432 după Rykaczewski, pe care nu-l desminte d. Onciul. Cu o cronologie atît de elastică, atît de mathusalemică, Ștefan cel Mare nu s-ar fi împedecat de a trăi pînă la Nicolae Mavrocordat.

Zdrobind pe Iuga Koriatovici, tînărul Mircea, biruitor asupra biruitorului tătarilor, nu putea să nu profite de o asemenea victorie. Triumfînd lîngă Prut, el trebuia să treacă Prutul, pășind înainte pe pămîntul tătăresc în direcțiunea Kiliei. Nici o cronică n-o spune, dar o probează faptul că de atunci încoace Kilia aparținea muntenilor, deși în intervalul domniei lui Mircea cel Mare o expediție muntenească peste Prut nu s-a făcut. Chalcocondylas menționează de două ori Kilia ca oraș muntenesc:, „τὸ Κελίον πόλιν οὕτω καλουμένην τοῦ Βλάδου." Ceva mai decisiv este că la 1379, adecă îndată după înfrîngerea lui Iuga Koriatovici de către Mircea, Radu Negru începe a-și da titlul de: „stăpînind toată țara Ungrovlahiei și laturile de peste munți și î n c ă s p r e ț ă r i l e c e l e t ă t ă r e ș t i".

Ajungem aci la un al doilea crisov de la Radu Negru.

La 1874, scriind *Istoria critică*, eu nu cunoșteam acest crisov, pe care l-am citat pentru prima oară la 1878 în ediția franceză: „une chrysobulle de 1379", găsindu-l în Arhivele Statului din București printre niște hîrtii întitulate „netrebnice", ceea ce însemnează în stilul biurocratic pe cele nerelative la proprietăți teritoriale. Pe dosul pergamenei e însemnat cu mîna răposatului Pești, vechi translator slavic al Arhivelor: „6927 (1419) mart 18, cartea Radului-voievod către mănăstirea Cozia pentru apărarea carălor mănăstirești de vamă". Această adnotațiune a cunoscut-o Ioan Brezoianu, amplificînd-o la 1882 în următorul mod foarte curios: „6927 (1419) mart 18. Crisovul lui Radu duce și domn, fiul lui Mircea duce și domn, prin care scutește carele mănăstirii de verce taxe pe la trecători (Mon. Cozia)". Data *1419* din partea unui *Radu-vodă* mi s-a părut mie din capul locului problematică. Desfășurînd dară

crisovul, după care se dă un facsimile la capătul volumului de faţă, m-am convins imediat că anul „҂Sцкз“ e scris grosolan cu o altă cerneală peste o scrisoare anterioară ştearsă, din care se mai recunoaşte luna martie: „мц҃а март“, iar din veleat se mai zăreşte cifra п (80). Prin concordanţa numelui Radu cu cifra 80 eu nu puteam să nu conchid la Radu Negru, căci de la anul 1372 pînă la 1381 figurează consecutiv cifra п (80) în toţi anii de la zidirea lumii: 6880 (1372) — 6889 (1381). După cuprinsul crisovului, pe de altă parte, referindu-se textul la mănăstirea Cozia, trebuia să fie din domnia lui Radu Negru anul cel mai apropiat de marele Mircea, fundatorul cel definitiv al acestui lăcaş, iar prin urmare una dintre ultimele trei cifre 6887 (1379), 6888 (1380), 6889 (1381). În sfîrşit, căutînd a fixa pe una din cele trei cifre, eu nu putui alege nici una într-un mod hotărîtor, lipsindu-mi atunci orice fel de criteriu, care-mi lipseşte şi astăzi. Pînă la proba contrară, mănţin cifra provizorie 1379. Oricare din cele trei cifre indicate este deopotrivă posterioară victoriei asupra lui Iuga Koriatovici.

Prima cestiune preliminară în faţa documentului din 1379 este: existat-a oare mănăstirea Cozia sub Radu Negru? Fundaţiunea din temelie se atribuie totdauna lui Mircea cel Mare, şi şi-o atribuie el însuşi în crisovul său din 1388, în care — după traducerea românească din vechea Condică — el zice: „bine am vrut domnia-mia de am ridicat din temelie mănăstirea“, dar constată chiar dînsul în acelaşi crisov că la Cozia, înainte de clădirea cea măreaţă a mănăstirii, chiliile cu călugării erau deja mai denainte în fiinţă sub Dan-vodă, începute din timpul lui Radu Negru: „la Rîmnic moară care a d a t-o D a n v o e v o d, şi vii iar acolo a închinat jupîn Buda d u p ă v o i a p ă r i n t e l u i d o m n i e i-m é l e R a d u v o e v o d“. Cestiunea cea prealabilă fiind dară rezolvită, iată textual şi-n traducere crisovul din 1379:

«†Азь благовѣрныи, и христѡлюбивыи. Іѡ Радоуль великыи воевода и господинь ѡбладажщюмꙋ и господствужщюмоу въсеи земли вытровлахїискои, и запланинскым. еще же и къ татарскыимь странамь. и амлашꙋ и фаграшоу херцег. и сѣверинскомоу банствꙋ господинь и ѡба поль по въсемоу подꙋнавїоу. даже и до великааго морѣ. и дръстрꙋ градоу владалець. благопроизволи господство ми своим благымъ произволениемь, и чистыимь сердцемь. и дарова господство ми съи въсечестный и благоѡбразныи и настоѫи хрисовꙋль господства ми. Монастырю свѧтѣи и живопачѧлнѣи троици. пастоателюже старцꙋ кѵр Софрѡнїю, телѣгамь мѡнастырскым. да хѡдѧть по земли господства ми. и гдеже сѧ ѡбрѧщеть коумеркь или коупень, или некꙋпень. да сѧ нихто смѣеть покꙋсити ѡт коумеркѣрь и да позадавит единого власа выше писанныим рѣчем. тонзи имать приѧти гнѣвь божїи.

„† Eu binecredinciosul şi de Crist iubitorul Ioan Radu, marele voevod şi domn, stăpînind şi domnind toată ţara Ungrovlahia şi peste munţi şi *încă spre ţările tătăreşti*, şi ducele Amlaşului şi al Făgăraşului, şi domn al Băniei Severinului şi pe ambele laturi ale Dunării pînă la Marea cea mare, şi stăpîn al Silistriei. Am binevoit domnia mea cu buna voinţă a mea şi din inimă curată de am dat domnia mea acest preacinstit şi binecuviincios şi adevărat crisov al domniei mele mănăstirii sfintei şi de viaţă începătoarei Treimi, precum şi stareţului actual Kyr Sofronie, pentru căruţele mănăstireşti, ca să umble ele pe pămîntul domniei mele, astfel că oriunde se dă vamă pentru lucruri de negoţ sau fără negoţ, nimenea dintre vameşi să nu cuteze a se ispiti şi a opri măcar un fir de păr peste cele spuse mai sus, căci altfel va primi mînia dumnezeiască şi blăstemul celor 318 părinţi,

и клятвж сватыхъ тїи ωтцъ. и наказь и ωргиж ωт господства ми. ико прѣстжпшикь. мѣсца март...»

și pedeapsă și urgie de la domnia mea ca un călcător. Luna martie..."

Un titlu atît de lung pentru un act așa de scurt și așa de puțin însemnat prin cuprinsul său, o simplă poruncă de scuteală de vamă, nu se poate explica decît numai printr-un motiv psicologic lesne de înțeles: fericit de campania cea din Moldova și de peste Prut, Radu Negru în primul entuziasm își dă un nou titlu domnesc, și cancelaria princiară s-a apucat în pripă a-l aplica la toate actele, pînă și la cele mai secundare. Ceea ce era mai cu samă nou în acel titlu este: țările tătărești. Deja Vladislav-vodă cucerise Silistria cu gurele Dunării în războiul său transdanubian cel din 1366. Deja și mai denainte Alexandru-vodă, cucerind Moldova de jos, se va fi războit nu o dată cu tătarii de peste Prut. Victoria lui Mircea pînă la Kilia era însă un mare pas înainte, mai ales în condițiunile în cari s-a obținut. Radu Negru avea acum nu numai dreptul de a se zice stăpîn spre țările tătărești, dar devenea pînă la un punct chiar suzeran al Moldovei. Războiul între Țara Românească și între nenorocitul Iuga avusese în vedere pur și simplu stabilirea dinastiei Basarabilor în Moldova, unde ramura Mușătești lor a fost admisă de către popor cu atît mai ușor cu cît unul dintr-înșii se căsătorise mai denainte cu o fiică a lui Latcu-vodă din dinastia maramureșeană a Bogdăneștilor. Printr-o consecință de origine și de gratitudine, Petru Mușat în tot cursul domniei sale îndura superioritatea Țărei Românești asupra Moldovei. În anul 1389 ambasadorul său la curtea polonă numește pe marele Mircea: „domn al meu", ceea ce ar fi fost ne-nțeles fără un grad de vasalitate sau cel puțin de subordinațiune.

Autenticitatea crisovului lui Radu Negru din 1379 se controlează și se întărește definitiv prin alte două crisoave de la Mircea cel Mare din același arhiv al mănăstirii Cozia. Le voi întrebuința aci în traducerea românească din vechea condică. În crisovul din 1387 ne întîmpină același titlu ca la 1379: „Io Mircea marele voievod, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpînind și domnind toată țara Ungrovlahiei și preste munți, *încă și spre țările tătărești*, și Amlașului și Făgărașului herțeg, și stăpînitor banatului celui de la Severin, și de amîndouă părțile de peste toată Dunărea pînă la Marea cea mare, și cetății Dîrstorului stăpînitor"; iar mai jos figurează ca egumen al mănăstirii același Sofronie: „rugătorului domniei mele starețului Sofronie și tuturor fraților mănăstirii". Deci de la 1379 pînă la 1387, în intervalul de opt ani, noi vedem la Cozia pe același Sofronie. El încetează însă de a mai fi stareț peste un an, căci în crisovul din 20 mai 1388 îl înlocuiește un Gavrilă: „după moartea popei lui Gavril să nu aibe nimenea ca să puie egumen, nici eu Mircea voievod, nici alt domn carele bine va voi Dumnezeu a fi după mine, nici mitropolit, nici altcineva, numai frații pre carele îl vor alege dintre dînșii, după așezămîntul popei lui Gavril..." Cu alte cuvinte, după 1387 chiar dacă ar fi un alt Radu-vodă, totuși cu anevoie s-ar fi putut găsi ad-hoc un alt stareț Sofronie, ș-apoi chiar dacă se găsea cumva amîndoi aidoma, totuși după Mircea cel Mare nu se mai putea potrivi același titlu din apogeul puterii N e g r i l o r-v o i e v o z i.

După cum se învederează prin crisovul din 1379, Radu Negru nu înceta de a stăpîni „țările de peste munți", „Amlașul și Făgărașul", „banatul de Severin", întinsul teritoriu cel în formă supus Ungariei.

Această vasalitate se manifestă pe moneta de argint a lui Radu Negru, ceva mai mică decît a lui Vladislav-vodă, cu inscripțiunea latină „Radul Waiwoda Transalpinus“ și unde, pe lîngă cele trei rîuri ale Ungariei, mai figurează un crin: stema familiară de Anjou a regelui Ludovic. Țara Românească recunoștea dară suzeranitatea coroanei sîntului Ștefan pe bani, prin bani însă n-o recunoștea de loc. Radu Negru nu plătea nici un tribut regelui Ludovic, măcar că acest puternic suzeran, de la 1371 încoace, devenise totodată rege al Poloniei, stăpînind de la Marea Adriatică pînă la Marea Baltică, astfel că Țara Românească părea acum ca o sorbitură dintr-un păhar, o sorbitură totuși care putea să otrăvească păharul întreg. Regele Ludovic se pregătea mereu s-o înghiță, dar nu-i prea venea la socoteală. Într-o diplomă foarte importantă din 1377 el zice că noului său castel Törzburg de lîngă Brașov îl va hărăzi tributul ce se plătea la Rucăr altădată Ungariei de către Țara Românească, dar care nu se mai plătește, ci e speranță în Dumnezeu pe viitor: „spondemus, quod, si, Deo volente, terra Transalpina, ut speramus, ad manus nostras deveniet, et tunc tributum, iuxta Rufam arborem pro nostra maiestate dare consuetum, circa ipsum novum castrum exigi etc.“ Promisiunea e naivă. În faptă regele Ludovic se mulțumise la 1373 de a opri exportul sării din Oltenia: „ut sales transalpini nequaquam in regnum nostrum adducantur“, iar la 1383, după moartea regelui Ludovic, atunci cînd se apropia de moarte însuși Radu Negru, tronul unguresc a dăruit pe hîrtie Amlașul cu cîteva sate familiei episcopului catolic Goblin din Transilvania, ceea ce pe Mircea cel Mare nu-l împedeca în urmă de a rămînea „duce al Amlașului“. Aci se referă o notiță pusă pe documentul cel din 1488 al rășinărenilor de lîngă Sibii. Documentul în sine e fals, notița însă, un *pro memoria* scris la margine despre zestrea vechei biserice din Rășinar, cuprinde următoarea tradițiune, care nu înfățișează nemic suspect: „Patrona ecclesiae antiquae est beata Parasceva. Dos ecclesiae *tres fundi sunt collati a principe Radul Negru Voda* in inferiori campo ex via claustri superius pene in strimt. Medietas a silva est ecclesiae, alter fundus infra claustrum, qui *collatus est a principe Mirtse Voda Bassarab...*“ Este dară vorba nu despre Radu Negru cel de la 1230, pe care de asemenea îl cunoscuseră rășinărenii, ci despre tatăl și fiul Radu Negru și Mircea-vodă cei din secolul XIV, cari ambii stăpîniseră pe rînd ducatul de Amlaș, hărăzind atunci consecutiv nește pămînturi bisericei sîntei Vineri din Rășinar.

Din posesiunile cele transcarpatine ale lui Radu Negru e obscură numai Țara Hațegului, de care nici sub Alexandru-vodă și nici sub Vladislav eu nu m-am atins într-adins, rezervînd-o pentru capăt.

Pe la 1247 parte integrantă a Olteniei, Hațegul văzuse la 1278 pe doljeanul Mihaiu-vodă Liteanul perind vitejește în luptă contra ungurilor, iar în 1308 pe romănățeanul Mircea-vodă ținînd aci în robie pe regele maghiar Ottone.

În tot timpul îndelungatei domniri a lui Alexandru-vodă nu există nici o dovadă de posesiunea maghiară în Hațeg. Singurele documente discutabile se ivesc numai pe la anul 1360, și anume cele relative la două neamuri române boierești de acolo: Mușătești, din cari se pogoară familia nobilă ungurească Zalasdi, și Cîndești, de unde magnații maghiari conții Kendeffi.

La 1359 văduva lui Mihaiu Cîndescu, supranumit Fecior, „dictus
832 Fychor“, se plînge că nește Basarabi: „Dan Parvus S a r a c h e n u s,

Ogh Vanchuk, Ladislaus Draguzlon S a r a c h e n u s, Wadazon B o z a r a b filii Pop et Brahyl" îi răpiseră trei moșii de lîngă castelul regesc Hațeg: „prope castrum nostrum Haczak", care uzurpațiune a fost întărită pe nedrept de către voievodul transilvan Andreiu Apor, și deci regele Ludovic desființează acel act, foarte interesant prin doi Basarabi zișI S ă r ă c i n i, adică A r a b i.

La 1362 și 1363 regele Ludovic dăruiește românului conte Ladislau fiul lui Mușat, „comiti Ladislao filio Musath de Almas", o moșie de lîngă Deva. Contra acestei donațiuni au protestat doi kinezi români din Țara Hațegului, cari pretindeau a avea ei drepturi asupra satului în cestiune. Vicevoievodul transilvan, însoțit de cîțiva nobili din Deva, se transpoartă în persoană la Hațeg: „in villa Haczak", unde judecă procesul împreună cu „toți kinezii și bătrînii români" de acolo: „ambabus partibus, cum earum instrumentis universis in facto ipsius possessionis Zalasd, coram nobis et Regni nobilibus de Comitatu Hunyad, ac universis Kenoziis et Senioribus Olachalibus Districtus Haczak comparendi assignassemus".

Acestea sînt tot ce se știe despre amestecul ungurilor în Hațeg de la 1310 pînă la 1380 în răstimpul domnirii celor trei Negri-voievozi. În realitate este aproape nemic. Un lucru decisiv s-ar părea împregiurarea că regele Ludovic numește Hațegul „castrum n o s t r u m", dar în calitate de suzeran, după stilul cel feodal de atunci, el numea de asemenea pe însuși domnul Țării Românești „n o s t r u m wayvodam". Restul celor două procese se explică pe deplin prin poziținea personală a celor impricinați, dintre cari unii erau din districtul Devei, supuși Ungariei, iar ceilalți din districtul Hațegului, supuși Olteniei, ba mai aveau chiar proprietăți teritoriale în ambele părți, necesitîndu-se astfel, după dreptul medieval, fie o judecată mixtă, fie o hotărîre a suzeranului.

În privința diplomei din 1359 este de observat o particularitate. Cei cinci Basarabi din Hațeg uzurpaseră moșiile lui Cîndescu pe la 1344, de vreme ce atunci era voievodul transilvan Andreiu Apor, „quondam wayvoda", după expresiunea regelui Ludovic. La 1344 Alexandru-vodă era în cele mai bune relațiuni cu Ungaria. Cum dară de se plînge văduva lui Cîndescu la 1359 după atîția ani? Tocmai pe la 1359, din cauza ajutorului muntenesc dat maramurășeanului Bogdan în Moldova, regele Ludovic începu a se supăra pe Alexandru-vodă; război însă nu s-a făcut, și văduva lui Cîndescu a trebuit să mai aștepte mult pînă la realizarea diplomei din 1359, redobîndindu-și în faptă moșiile numai doară după moartea lui Radu Negru.

Abia între anii 1390—1400 Hațegul se dezlipește cu desăvîrșire de Oltenia. Primul castelan unguresc, dacă nu mă-nșel, a fost Styborius de Dobusky la 1398. Acest castelan însă nu judeca altfel decît în fruntea unui tribunal compus din 12 kinezi români. Devenind atunci stăpînă peste românii din Hațeg, Ungaria n-a zăbăvit de a primi stăpîni peste dînsa tocmai pe românii din Hațeg: Ion Huniade și Mateiu Corvin. Cine oare să fi fost mai stăpîn?

La 1383 se încheie cei trei N e g r i-v o i e v o z i, întemeietori ai statului Țării Românești, cărora li s-a datorit de asemenea, aproape peste tot, întemeiarea statului Moldovei, ba încă de două ori: dentîi după 1352 ajutînd pe Bogdan, apoi pe la 1379 așezînd la Suceava pe Petru Mușat. Ultimul din cei trei descălecători, Radu Negru a fost cel mai norocos: mai puțin înțelept-războinic decît Alexandru-vodă, mai

puțin războinic-înțelept decît Vladislav-vodă, el avuse mîndra stea de a fi avut de o parte un așa tată și un așa frate, iar pe de altă parte pe un fiu numit Mircea cel Mare.

§ 41. Concluziunea

S-au terminat pînă aci p o l e m i c a (§§ 1—24) și e x e g e z a (§§ 25—40). Trecutul problemei mi se închide mie personal pentru totdauna. Progresul însă cel impersonal nu se oprește niciodată, în cursul timpului indefinit, asupra nici unei probleme. Pentru a se așterne mai curînd calea ulterioară, voi clasifica eu însumi rezultatele cele dobîndite printr-o vastă panoramă d o g m a t i c ă, unde urmașii mei cu mult mai lesne să poată observa lacunele, cari sînt inevitabile, și greșelile, cari sînt posibile.

Iată dară a treia și ultima parte a studiului meu: C r o n i c a B a s a r a b i l o r.

CRONICA BASARABILOR

DINTRE ANII

1230 — 1380

NB. Cifrele marginale cele cursive sînt aproximative, de ex. anul 1363 însemnează o șovăire între anii 1362 și 1364, sau cu unul din ei.

1220. În același timp, aproape în același an: o parte din Basarabi, emigrați de demult din Oltenia, fundează cîteva kinezaturi românești peste Nistru în Podolia și-n Volinia, numiți în cronicele rusești contimpurane Principi Bolohovești, mereu în luptă cu rutenii și cu polonii; pe de altă parte, Basarabii cei rămași în Oltenia, avînd un voievod în capul kinezilor, se afirmă ca un element energic într-o dușmănie ne-ncetată cu ungurii și cu sașii.

I. VOIEVOZII OLTENEȘTI

1230—1245. Radu Basarabă

1230. Kinez din Vîlcea, ales voievod al Olteniei, Radu Basarabă, în Ardeal zis Radu Negru, stăpînește totodată peste Hațeg, Amlaș și Făgăraș.

1231. Maghiarii cuceresc o parte din Mehedinț și pun acolo pe Luca, prim ban unguresc al Severinului, apoi trec peste Dunăre contra principelui bulgăresc Alexandru Asan de la Vidin și-l împedecă de a veni în ajutor lui Radu-vodă.

„ „ În același timp, profitînd de strîmtorarea oltenilor, contele săsesc Konrad Kryspanowić, bohem de origine, cunoscut la români sub epitetul de „Domnișorul“, surprinde Țara Amlașului și apucă partea de sus a Vîlcii, unde rădică lîngă Olt la gura Lotrului un puternic castel numit Lothorvar.

„ „ Tot atunci, Oltenia fiind îndepărtată prin posesiunile contelui Konrad, sașii pun mîna pe administrațiunea Țărei Făgărașului, de cînd anume datează actul de revendicațiune cel din 1231 despre satul Boie.

„ „ Lovit de pretutindeni, Radu Basarabă își concentrează toate forțele în Gorj.

1233. Chemat de către Radu-vodă în ajutor contra ungurilor, Iona, regele cumanilor din Teleorman, trece în Oltenia, ocupînd o parte din Romanați și din Dolj, unde reședința lui poartă de atunci numele de Craiova (a regelui), mai conservîndu-se tot-

odată despre dînsul o legendă poporană la olteni și chiar în Temeșiana.

1237 Radu Basarabă gonește pe contele Konrad din Vîlcea, îl împinge spre Sibii, redobîndește Țara Amlașului și caută a se întinde din nou asupra Țării Făgărașului.

1238. Papa Gregoriu IX constată înmulțirea catolicilor în Oltenia.

1239. Regele Iona al cumanilor deșertează Oltenia, părăsind totodată Teleormanul, și trece în Bulgaria la Vidin, unde se aliază cu bulgarii și cu cruciații pentru a păși spre Constantinopole contra grecilor.

„ „ Reluînd Romanațul și Doljul după retragerea cumanilor, Radu-vodă se vede din nou stăpîn peste țara întreagă, afară de Mehedinț.

1240. Temîndu-se de un atac din partea lui Radu-vodă, ungurii pun un nou ban al Severinului, pe Oslu, bărbat foarte energic, al cărui nume mai trăiește în toponimia din Mehedinț și din Gorj.

1241. Mongolii lui Batu năvălind asupra Ungariei, o oaste sub conducerea hanului Ordà străbate în Țara Făgărașului, iar cetele hanului Bugek trec Carpații în Prahova, unde memoria lui Bugek s-a perpetuat în numele munților Bugeci, și se răspîndesc de acolo la dreapta și la stînga în Muntenia.

„ „ Mongolii lui Ordà învîng într-o bătălie crîncenă pe Radu-vodă la marginea Țării Făgărașului, dar nu sînt în stare de a pătrunde mai departe prin codrii Țării Amlașului, astfel că Oltenia rămîne neatinsă.

1242. Tradițiunea luptelor ulterioare între mongolii cei din partea Munteniei și între Radu-vodă, care le oprea trecerea Oltului, mai trăiește pînă astăzi la poporul din Vîlcea sub figurele a doi vrăjmași: Basarabă și Olan.

1243. Văzînd slăbirea Ungariei prin invaziunea mongolică, Radu-vodă alungă administrațiunea maghiară din Severin, astfel că voievodatul oltenesc se restabilește în deplina sa întregime.

1245—1278. Mihaiu Basarabă Liteanul

1245. După moartea lui Radu-vodă zis Negru, kinezii oltenești aleg voievod pe kinezul doljean Mihaiu Basarabă, supranumit Liteanul, adică Papistașul, fiindcă era din orașul dunărean Nedeia-cetate, slavonește Nedin-grad, port al venețianilor, unde trecuse cu familia sa la catolicism.

1247. Regele unguresc Bela IV, atribuindu-și suveranitatea asupra Olteniei și Cumaniei întregi, deși în realitate nu mai stăpînea nici măcar Severinul, face Cruciaților Ioaniți de la Rodos o donațiune *in spe* peste acel teritoriu, de care nici el însuși nu s-a folosit niciodată.

„ „ Kinezii oltenești cei mai importanți sub voievodatul lui Mihaiu Basarabă sînt Ion și Fărcaș.

„ „ În Muntenia se află un deosebit voievod românesc numit Semeslav și mai mulți kinezi, a cărora coordinațiune și subordinațiune nu sînt cunoscute, precum nici raporturile lor către căpeteniile cumanilor de acolo.

1249. Regele Bela IV reușește a relua Severinul, reînființînd banatul unguresc.

1250. După plecarea regelui Iona pe la 1239, cumanii din Teleorman fiind slăbiți, și din contra întărindu-se kinezii români de acolo, acest district se anexează către Oltenia, cel întîi adaos teritorial din corpul Munteniei, compensîndu-se astfel lipsa Severinului.

1251. Cruciații Ioaniți se plîng papei Inocențiu IV că regele Bela nu se ține de promisiunea de a le da lor Oltenia și Cumania.

1255. Mihaiu-vodă recunoaște suzeranitatea Ungariei, îndatorindu-se a-i plăti un tribut anual pentru Hațeg și pentru celelalte posesiuni transcarpatine.

1260. Propaganda catolică, susținută de Basarabii din Dolj, deșteaptă o reacțiune ortodoxă din ce în ce mai vie din partea Basarabilor din Romanați.

1270. Mihaiu-vodă aduce în Gorj la Novaci o colonie de venețiani pentru a lucra la minele de aur.

„ „ Nașterea tradițiunii într-o cronică despre originea românilor din Veneția.

1274. Căsătoria fiicei lui Mihaiu-vodă cu regele serbesc Ștefan Milutin, petirea fiind sărbătorită la Nedeia-cetate prin strălucite jocuri ecuestre.

1275. Simțindu-se destul de tare, Mihaiu-vodă refuză de a mai plăti tribut Ungariei.

1276. Pentru a-l constrînge la supunere, regele Ladislau Cumanul amenință a lua Țara Hațegului și numește titular pe un „Comes de Hatzek", Ungaria fiind însă împedecată deocamdată prin războiul cu Bohemia.

1277. Regele serbesc Ștefan Milutin se divorțează de fiica lui Mihaiu-vodă și o trimite înapoi în țară.

1278. O armată maghiară întrînd în Țara Hațegului, Mihaiu-vodă o întîmpină cu o oaste oltenească, dar este bătut și cade în luptă, iar fratele său Bărbat Basarabă e prins și dus în robie.

1278—1288. **Bărbat Basarabă**

1278. Bărbat Basarabă se răscumpără din robie, recunoscut și introdus în țară ca voievod oltenesc vasal de către regele Ladislau Cumanul, fără a fi fost ales de adunarea kinezilor.

1283. Bucuros de a-și răzbuna contra regelui Ștefan Milutin, Bărbat-vodă trimite peste Dunăre în ajutorul împăratului bizantin Andronic Paleolog contra Serbiei un contingent de olteni și cumani din Teleorman sub povața kinezului Basarabă de la Bălaciu, cunoscut la slavii transdanubiani sub numele de Balacico cu capul negru.

„ „ Contingentul românesc, după ce pustiise tot drumul în Serbia, în mare parte pere în fluviul Drin împreună cu kinezul de la Bălaciu.

„ „ Originea boierilor Bălăceni.

1284. Ferberea Basarabilor din Romanați contra catolicismului, ocrotit pe față de către Bărbat-vodă.

1285. Făcîndu-se o mare invaziune a tătarilor în Transilvania și-n Ungaria, regele Ladislau Cumanul cere o oaste auxiliară oltenească, pe care i-o trimite imediat Bărbat-vodă, alegînd mai cu samă

pe cei din Romanaț pentru a depărta astfel din țară pe dușmanii cei mai aprigi ai catolicismului.

1285. Sîngeroasa bătălie lîngă Tisa între tătari și între unguri, victoria fiind datorită mai ales vitejiei oltenilor din Romanaț.

„ „ În lipsa oștirii din Romanaț, Bărbat-vodă prigonește pe ortodoxii de acolo.

„ „ O samă de kinezi din Romanaț, în urma victoriei de la Tisa, primesc drept răsplată de la regele Ladislau Cumanul mai multe moșii în Maramureș.

„ „ Originea voievozilor maramureșeni Bogdănești, mai tîrziu fundatori ai statului Moldovei.

1286. Dan Basarabă din Romanaț, stăpîn peste regiunea de la Corabia și de la Celeiu, unde abordau corăbiile venețiane mergînd la Nedeia, se face cunoscut prin bogăție și prin vitejie, totodată foarte popular la bulgari, și se pune în capul reacțiunii ortodoxe contra propagandei catolice.

1288. Răscoala contra lui Bărbat-vodă.

1288—1298. **Dan Basarabă**

1288. Basarabii din Dolj fiind răsturnați din cauza catolicismului, kinezii aleg pe Dan din Romanaț.

1290. Dan-vodă încetează de a plăti tribut Ungariei.

1291. Ungurul Magistru Ugrin Csák se încearcă a apuca Făgărașul, căpătînd o diplomă de donațiune de la regele Andreiu III, dar nu izbutește a intra în stăpînire.

„ „ Kinezul Ștefan Mailat din Basarabi întărește Făgărașul contra ungurilor.

„ „ Originea Mailaților.

1292. Dan-vodă, îmbărbătînd pe voievodul transilvan Roland de a se răscula contra regelui Andreiu III, îi trimite în ajutor o ceată de făgărășani sub kinezul Ștefan Mailat.

„ „ Șișman, principele bulgar de la Vidin, fiind bătut de regele sîrbesc Ștefan Milutin, îl adăpostește Dan-vodă în Oltenia.

1293. După răsturnarea lui Bărbat-vodă încetînd dușmănia între români și între serbi, Dan-vodă se aliază cu regele Ștefan Milutin.

„ „ Hanul tătăresc Noga, stăpînind atunci peste Moldova și Bulgaria, atacă Serbia, iar Dan-vodă, pentru a face o diversiune, trimite spre Siret o oaste oltenească sub kinezul Ștefan Mailat.

„ „ Dan-vodă cuprinde de la cumani Vlașca și o parte din Ialomița.

1295. Dan-vodă dă pe o fiică a sa după Mihail, fiul fostului împărat bulgăresc Constantin Asan și atunci pribeag la Constantinopole.

1296. După poezia poporană bulgară, Dan-vodă prevestește cel întîi apropiarea jugului turcesc.

1297. Dan-vodă se aliază cu Imperiul Bizantin.

1298. Mihail Asan, ginerele lui Dan-vodă, înaintează din Constantinopole cu o oștire greacă pentru a cuprinde imperiul bulgăresc de la Tîrnov.

„ „ Dan-vodă, trecînd Dunărea cu un contingent oltenesc pentru a merge în ajutorul lui Mihail Asan, e oprit de către principele Șișman de la Vidin și cade în bătălie.

1298—1310. **Mircea Basarabă**

1298. Mircea, fratele lui Dan-vodă, e ales voievod oltenesc.
1299. Voievodul transilvan Ladislau Apor surprinde Făgărașul.
1300. Făgărașul e fortificat de unguri.
„ „ Alexandru, fiul lui Mircea-vodă, trece din Țara Făgărașului în Muntenia și apucă Cîmpulungul, pe care îl stăpînise pînă atunci un conte săsesc Laurențiu.
1301. Murind regele Andreiu III și urmînd o anarhie în Ungaria, Ladislau Apor se-mpacă cu Mircea-vodă și-i înapoiază Făgărașul.
„ „ Mircea-vodă numește pe fiul său Alexandru duce al Făgărașului.
1302. Fiul domnesc Alexandru își întinde posesiunea din Muscel asupra Argeșului.
1307. Ladislau Apor prinde pe noul rege unguresc bavarezul Ottone și-l închide în castelul Devei.
1308. În fața unor protestațiuni internaționale în favoarea regelui Ottone, Ladislau Apor îl dă pe mîna lui Mircea-vodă, care-l închide în Hațeg.
„ „ Magistrul Ugrin Csák, fostul pretendent la stăpînirea Făgărașului, caută în zădar să apuce pe regele Ottone.
„ „ După o robie grea, Mircea-vodă eliberează pe regele Ottone și-l face să scape din Ungaria prin Maramureș în Galiția.
„ „ Scăparea regelui Ottone din Hațeg se datorează în mare parte Doamnei, muma lui Alexandru-vodă.
„ „ Memoria robiei regelui Ottone în Hațeg se mai păstrează în poezia poporană serbă.

II. DOMNII ȚĂREI ROMÂNEȘTI

1310—1363. **Alexandru Basarabă**

1310. După moartea lui Mircea-vodă, kinezii oltenești aleg voievod pe fiul domnesc Alexandru, poreclit „Cîmpulungeanul" din cauza cuceririi Cîmpulungului de la contele săsesc Laurențiu.
„ „ Prin căsătoria sa cu Marghita, fiica lui Ivancu Basarabă de la Nedeia, Alexandru-vodă împacă desăvîrșit pe Basarabii din Romanați cu cei din Dolj, certați de la 1288 încoace prin înlocuirea lui Bărbat-vodă de către Dan-vodă.
1315. Ceva înainte și ceva în urmă, stăpînind din trecut în Muntenia județele Argeș, Muscel, Teleorman și Vlașca, Alexandru-vodă cuprinde treptat în mare parte restul teritoriului cumanic: Dîmbovița, Ilfovul, Prahova, Buzăul și întreaga Ialomiță.
„ „ Întemeiază sau întărește Tîrgoviștea, Bucureștii, Buzăul și mai ales Orașul-de-Floci, tătărește Iflok.
„ „ Zidește pe munte castelul numit al Argeșului, zis în urmă cetatea lui Negru-vodă.
1320. Se amestecă și exercită o mare înrîurire în afacerile imperiului bulgăresc.
1323. Trimițînd peste Dunăre o oaste de români și de cumani, ajută pe principele Mihail de la Vidin de a se urca pe tronul de la Tîrnov.
„ „ La bulgari Alexandru-vodă poartă numele cumanic de *Olur-voevoda*.
1327. Alexandru-vodă se află în relațiuni cu papa Ioan XXIII.

1328. Încetează de a mai plăti tribut Ungariei.
„ „ Moare Doamna Marghita, muma primilor copii domnești Nicolae și Vladislav.
1329. Alexandru-vodă ia în căsătorie pe Doamna Clara, catolică, din familia contală maghiară Kukenus.
1330. Trimite pe socru-său Ivancu Basarabă cu o oaste românească și cu un contingent săsesc de la Brașov împăratului Mihail de la Tîrnov contra regelui serbesc Ștefan de la Decian, unde bulgarii au rămas bătuți.
„ „ Regele unguresc Carol Robert, profitînd de ne-nțelegerea între români și între serbi, năvălește în Oltenia cu o puternică armată și ocupă Severinul.
„ „ Alexandru-vodă propunînd condițiuni de pace, Carol Robert refuză, înaintează prin Gorj și prin Vîlcea, trece în Muntenia și asediază castelul Argeșului.
„ „ Alexandru-vodă înfrînge pe unguri și silește pe Carol Robert a cere de astă dată el însuși încetarea de la arme.
„ „ Simulînd pacea, impune ungurilor retragerea din țară prin Gorj spre hotarele Temeșianei, îi ademenește într-o cursă și nimicește întreaga armată maghiară, însuși regele abia scăpînd travestit.
„ „ Fiii domnești Nicolae și Vladislav concurg bărbătește la victoria românilor.
„ „ Alexandru-vodă reia Severinul.
1331. Bizantinii atacînd pe noul împărat bulgăresc Alexandru de la Tîrnov, Alexandru-vodă îi trimite un ajutor de oaste români și cumani. Cu această ocaziune bizantinul Cantacuzen constată că tactica militară a românilor e identică cu a tătarilor.
„ „ Alexandru-vodă începe a-și lua titlul de domn a toată Ungrovlahia.
1332. Ascultat de bulgari și temut de unguri, Alexandru-vodă, în curs de mai mulți ani de pace, organizează și întărește țara.
1342. Murind Carol Robert, fiul său Ludovic urmează pe tronul Ungariei.
„ „ Pentru a încerca pe noul rege unguresc, Alexandru-vodă îndeamnă la răscoală pe sașii din Ardeal și se pregătește el însuși la război.
„ „ Pedepsește cu o mare strășnicie cîțiva boieri olteni devotați regelui Ludovic, mai ales pe Zărnești, cari sînt siliți a fugi în Ungaria.
1343. Regele Ludovic intră în Ardeal și potolește răscoala sașilor.
„ „ Alexandru-vodă merge el însuși în Ardeal la întîmpinarea lui Ludovic și, primit cu multă considerațiune, recunoaște suzeranitatea Ungariei pentru Severin, Hațeg, Amlaș și Făgăraș.
1345. Hanul tătăresc Atlamos din Moldova face o invaziune în Ardeal.
„ „ Rugat de către regele Ludovic, care era ocupat atunci cu afacerile Poloniei, Alexandru-vodă se pune în fruntea unei oștiri din români și ardeleni, mai ales săcui, gonește pe tătari, îi urmărește în Moldova și-i biruiește, căzînd în luptă însuși hanul Atlamos.
„ „ Memoria acelui han se păstrează în balada poporană română despre moartea lui Alimoș.
„ „ Vestea despre puterea politică și militară a lui Alexandru-vodă ajungînd la Roma, mai cu samă prin episcopul catolic Dimitrie de la Oradea, amic al românilor, papa Clemente VI adresează o bulă către domnul Țărei Românești și totodată către mai mulți fruntași români de peste Carpați, numindu-i pe toți „Romani“.
„ „ Alexandru-vodă autorizează înființarea unui episcop vizitator peste bisericele catolice din țară, subordinat episcopului titular din Ardeal,

1346. Primind de la regele Ludovic un ajutor de săcui, Alexandru-vodă face o nouă victorioasă campanie în Moldova contra tătarilor.

1347. 1348. 1349. 1350. Repetite expediţiuni spre Siret şi spre Prut, în urma cărora se anexează către Ţara Românească Rîmnicul-Sărat, Brăia şi Moldova de jos la sud de Bîrlad.

„ „ Dese negociaţiuni diplomatice între regele Ludovic şi între Alexandru vodă prin intermediul episcopului catolic Dimitrie de la Oradea.

1351. Întărîtat prin neastîmpărul românilor, hanul tătăresc cel mare din regiunea Nistrului se mişcă cu o oştire formidabilă, contra căreia înaintează Alexandru-vodă numai cu românii, reţinîndu-l cîtva timp lîngă Siret în aşteptarea unui contingent unguresc.

„ „ Regele Ludovic trimiţînd în ajutorul lui Alexandru-vodă 40.000 de oameni din Ardeal, se încinge o groaznică bătălie foarte încăpăţinată, în care nici o parte n-a obţinut o victorie decisivă, şi totuşi tătarii, cuprinşi de panică, se retrag, fără a mai reveni în Moldova.

1352. În luptele precedente distingîndu-se prin vitejie nu numai Nicolae şi Vladislav, dar încă şi fiul domnesc cel mai mic Radu Negru din căsătoria cu Doamna Clara, Alexandru-vodă pe Nicolae şi-l asociază la domnie, pe Vladislav îl pune duce al Făgăraşului, iar pe Radu Negru îl face ban al Severinului.

1353. Înlesnit prin participarea la domnie a celor trei fii, Alexandru-vodă îşi concentrează personal atenţiunea asupra organizării noualor sale posesiuni din sudul Moldovei.

1354. Regele Ludovic, aliindu-se cu polonii şi avînd cu sine pe Alexandru-vodă cu o ceată de români, devastează teritoriul tătăresc de peste Nistru pînă la fluviul Bug.

„ „ Din acea expediţiune, trecătoarea rîului Slucz în Volinia mai purta încă la poloni în secolul XVI numele învechit de „Vadul lui Basarabă", „antiquis Bassarabei vadum", după numele lui Alexandru-vodă mai probabil decît după Basarabii aşa-zişi principi Bolohoveşti cei de pe la 1220.

1355. Alexandru-vodă pe fie-sa Leanca o dă în căsătorie principelui Vukaşin, devenit în urmă rege al Serbiei.

1356. Pe a doua fiică o măritată după împăratul bulgăresc Straşimir de la Vidin.

1358. Alexandru-vodă negociază cu Imperiul Bizantin şi cu patriarcatul constantinopolitan.

„ „ Pe ruda sa Bogdan-vodă din Maramureş, descendinte din kinezii cei emigraţi din Romanaţ sub Bărbat-vodă, Alexandru-vodă îl îndeamnă de a ocupa Moldova nordică şi de a se substrage coroanei ungureşti.

„ „ În acelaşi timp arată pe faţă multă amicie regelui Ludovic, dîndu-i şi obţinînd în schimb condiţiuni favorabile pentru comerciul internaţional cu Transilvania.

„ „ Lucrează pentru înflorirea porturilor dunărene Brăila şi Oraşul-de-Floci.

1359. Se încuviinţează de către patriarcul ecumenic Calist I o mitropolie românească la Curtea-de-Argeş, numindu-se primul titular Iacint Kritopul cu titlul de: a toată Ungrovlahia şi al Plaiurilor.

1360. Fiul domnesc Radu Negru se însoară cu o principeasă bizantină Kalinikia.

1360. Alexandru-vodă, pe lîngă titlul de mare-voievod, mai adoptează prenumele imperial Ioan după modelul titulaturei bulgăreşti, fără a fi aceasta vreun semn de înrudire, întocmai după cum germanul *Kaiser* şi rusul *ţar* derivă din latinul *Caesar*, fără a însemna vreo descendinţă din romanul Cesar.

„ „ Nicolae-vodă, asociat la domnie, trimite 2.000 de călăreţi peste Dunăre în ajutorul lui Vukaşin contra turcilor.

„ „ Alexandru-vodă nu încetează de a da ajutoare pe sub mînă lui Bogdan-vodă din Moldova de sus contra ungurilor.

1361. Regele Ludovic află aceste uneltiri şi începe a ameninţa pe Alexandru-vodă, dar se fereşte de un război.

„ „ Bogdan-vodă reuşeşte a respinge toate succesivele atacuri din partea ungurilor şi întemeiază voievodatul moldovenesc, graţie ajutoarelor lui Alexandru-vodă.

1363. Trecut de octogenar, moare „marele Basarabă", după cum îi ziceau românii lui Alexandru-vodă, şi lasă fiilor săi o puternică ţară, pe care mult timp în urmă străinii din occident o numeau „ţara lui Alexandru Basarabă".

1363—1364. Nicolae Basarabă

1364. Asociat la domnie încă de la 1352, Nicolae-vodă domneşte singur abia un an după moartea lui tată-său, în memoria căruia ia numele duplu de Nicolae-Alexandru.

„ „ Saşii de la Sibii, în specie posteritatea contelui Konrad de la Tălmaciu, încep a rădica pretenţiuni asupra ducatului de Amlaş.

„ „ Nicolae-vodă moare şi e înmormîntat în biserica din Cîmpulung, pe care o înzestrase de pe la 1352.

1364—1373. Vladislav Basarabă

1364. Vladislav-vodă, numit îm popor L a i o t ă, sinonim cu N e g r u, pleacă din Făgăraş, aflînd despre moartea fratelui său Nicolae.

„ „ Mai întîi îngrozeşte pe saşii de la Sibii, pustiind Tălmaciul şi dînd foc mănăstirii catolice de acolo, unde erau depuse toate documentele familiei contelui Konrad.

„ „ De aci se pogoară la Cîmpulung, apoi la Curtea-de-Argeş, în fine trece în Oltenia, unde e recunoscut de către Basarabi, cari îi dau titlul de rege.

1365. Supărat mai denainte pe Alexandru-vodă pentru ajutoarele date lui Bogdan-vodă din Moldova, mai indignat acuma de îndrăzneaţa ardere a Tălmaciului de către Vladislav-vodă, regele Ludovic proclamă război Ţărei Româneşti.

„ „ Ştiind că românii sînt gata a respinge invaziunea, ungurii ocolesc Oltenia, trec peste Dunăre în Bulgaria, surprind Vidinul, prind pe împăratul Straşimir, cumnatul lui Vladislav-vodă, şi aşează acolo o garnizoană maghiară.

„ „ În acelaşi timp celalt împărat bulgăresc, Alexandru de la Tirnov, e gonit de fiul său Şişman şi se adăposteşte la Vladislav-vodă, care-i dă să trăiască din venitul judeţului Muscel.

1366. Șișman de la Tîrnov, însoțindu-se cu o oștire turcească, se pregătește a ataca Vidinul și Oltenia.

„ „ Vladislav-vodă, împreună cu fratele său Radu Negru, atunci ban al Severinului, pre-ntimpină mișcarea turcilor, trece Dunărea cu 20.000 de români, lovește 80.000 de inamici și-i înfrînge, fugărindu-i pînă la Tîrnov.

„ „ De aci surprinde Silistria și cucerește Dobrogea pînă la gurele Dunării.

„ „ În această campanie se distinge prin vitejie ungurul Ladislau de Doboka, fratele Doamnei Clara, străbun al Văcăreștilor, căruia Vladislav-vodă îi dăruiește drept răsplată mai multe moșii în Țara Făgărașului.

„ „ În legătură cu Văcăreștii, datează tot de atunci familiile boierești Ceucuții din Făgăraș și Dăbăcești din Gorj, ambele stinse.

„ „ Vestea strălucitei victorii asupra turcilor se răspîndește în Europa; se bucură papa Urban V; regele Ludovic și-o atribuie și-și ca suzeran al lui Vladislav-vodă, se împacă cu domnul Țării-Românești, poruncește sașilor de a nu mai turbura ducatul de Amlaș, și pe unele monete ungurești întipărește capul negru al Basarabilor ca semn glorios despre vasalitatea învingătorului turcilor.

1367. Cu ocaziunea delimitării ducatului de Amlaș, între vecinii din partea Transilvaniei apare un Ioviță Basarabă, poreclit Tompa, purtînd titlul de conte de Wintzberg sau al munților Sibiiului.

„ „ Pe de o parte poporul înmulțindu-se peste măsură în Oltenia, pe de altă parte fiind trebuință de întărirea elementului românesc în posesiunile transcarpatine, Vladislav-vodă aduce și așează o număroasă colonie de olteni în ducatul de Amlaș, căruia îi dă latinește numele de „ducatus Novae Plantationis".

„ „ Înființează lîngă Prut, la marginea teritoriului muntenesc din Moldova, la localitatea numită Salatină, un nou punct de vămuire pe calea spre stăpînirile hanului tătăresc.

1368. Acordă brașovenilor un tractat comercial, confirmînd cele anterioare din partea lui Alexandru-vodă și a lui Mircea-vodă.

1369. Vladislav-vodă întărește clerului catolic drepturile acordate mai denainte de către Alexandru-vodă.

1370. Fără a renunța în formă la suzeranitatea Ungariei, adecă urmînd de a-și da titlul „Dei et regis Hungariae gratia", Vladislav-vodă trece pe neașteptate în Bulgaria și gonește din Vidin garnizoana ungurească, ceea ce-i procură o mare popularitate la serbi și la bulgari.

„ „ Declarînd moștenitor al tronului pe Radu Negru, îl depărtează din Severin și-l trimite peste Carpați ca duce al Făgărașului.

„ „ O admirabilă baladă poporană serbă despre plecarea lui Radu Negru din Severin, cunoscută sub forma-i actuală deja în secolul XV.

„ „ Vladislav-vodă ocupă Vidinul în numele cumnatului său Strașimir, mănținut în robie la unguri.

„ „ Regele Ludovic se mișcă cu o formidabilă armată pentru a strivi întreaga Țară Românească: dintr-o parte însuși regele prin Temeșiana asupra Vidinului și de acolo asupra Olteniei; din altă parte, voievodul transilvan prin Săcuime asupra Munteniei.

8. Niciodată să nu uite românii că ei fac parte din Peninsula Balcanică, avînd interese familiare comune.

9. Să nu-ți intinzi țara decît numai pas la pas, printr-o asimilațiune treptată, nu printr-o cucerire pripită.

10. Față cu dușmanii din afară, toate vrăjmășiile și zizaniile dinlăuntru să dispară într-o clipă, iar cine nu se supune — strivește-l!

Pe aceste zece învățături s-a întemeiat statul Țării Românești de către Negru-vodă cel în trei ipostazuri.

FINE

Hic semel jacit semper redivivus.

846

APENDICE I

TEXTURI DIPLOMATICE

NB. În acest *Apendice* s-ar fi putut intercala in extenso toate texturile diplomatice relative la Țara Românească înainte [de] 1380, precum corespundința Patriarcatului Constantinopolitan cu Alexandru-vodă și cu Vladislav-vodă, bulele papale cu amîndoi acești voievozi, toate diplomele lui Vladislav-vodă etc. Ca specimen, reproduc aci un singur act, poate cel mai important din mai multe puncturi de vedere, despre care a se vedea pag. 667, 673, 679, 719, 795, 800, 807.

Vladislaus Vajuoda Transalpinus, Banus de Zeurinio et Dux Nouae Plantationis et de Fugaras, notum facimus vniuersis praesentibus et futuris: Quod magister Ladislaus, strenuus miles, filius quondam Ianus Meister de Doboka, nepos Mikud Bani, noster consanguineus dilectus et fidelis, cum esset liber factus ab Excellentissimo Principe Ludouico, illustri Rege Hungariae, adhuc nos semper eramus sub iugo, sed in gratia principis praedicti, exercitum validum contra Thurcos infideles et imperatorem de Tyrna in Bulgaria proclamari fecimus. Ipse Magister Ladislaus de Doboka strenuus miles supradictus, noster caro et sanguis et genitura, nobiscum et cum exercitu nostro viriliter contra saeuissimos et infideles Thurcos et imperatorem de Tyrna, ipsosque inuadendo perpetrauit, actus militares nobiles et honorificos ibidem exercendo, propter fidem christianitatis, et gratiam Serenissimi Principis, Ludouici Regis Vngariae ita, quod ipse Lasla Meyster de Doboka, in inuasione in infideles supradictos, causa Omnipotentis Dei, gratia et praedicti Regis, caput suum causa timoris declinando retrorsum nunquam mouebatur; et cum tantam fidelitatem semper in Ladislao percepimus, vidimus et inuenimus ex parte Domini Regis et nostri, dedimus et assignauimus propter huiusmodi seruitia fidelia nobis semper exhibita, et propter consanguineitatis connexionem, qua ligati sumus, forum dictum Schenkhengen, situm in terra Fugaras, prope Alt cum suis pertinentiis, item villam dictam Venecze, villam Koczalad, villam quae vocatur Calidae aquae, villam Dobka cum omnibus suis iuribus et pertinentiis, quemadmodum possidebant, et in possessione habebant olim filii Barnabae, perpetuo possidenda. Etiam ipsum Ladislaum de Doboka, nostrum consaguineum dilectum, qui vna nobiscum semper fidelis, et subiectus Serenissimo Principi Ludouico, Illustri Regi Hungariae fuit, Domino nostro naturali, inuestimus et perpetuamus in haereditatibus et possessionibus supra dictis fide nostra mediante, tali conditione, si et quando ipsum Ladislaum de Doboka, filium Janus

Meister de Doboka, nepotem Mikud Bani, praedictum contingeret transire vniuersae carnis viam, Nicolaus filius ipsius Ladislai de Doboka, aut filia, quae post ipsum in vita manserit, seu alter ipsorum, et ab ipsius in posterum venientibus genitura, praedictum forum Schenkhengen, villas et possessiones supra notatas debent iure hereditario Successorie perpetuo possidere; quod sub iuramento fidei et capitis nostri affirmamus, omni reuocatione semota, nec reuocare valeamus et debeamus, sicut iuramento nostro concessimus, et confirmauimus. Quam donationem sic fecimus nostro dilecto consaguineo Ladislao de Doboka, eiusque Successoribus perpetue, cum eramus in gratia copiosa Domini nostri, Ludouici Regis Hungariae. Quare supplicamus Serenissimo Domino nostro, Ludouico R.H. Domino nostro naturali, eiusque Successoribus, quatenus litteras nostras praesentes in vigore suo confirment, et corroborent, et donationem nostram, sic nostro dilecto consanguineo et fratri, secundum quod profertur, confirment et stabiliant. Causa ea nostris Successoribus qui in nostro Vajuodatus Dominio erunt Successores, ac Baronibus supplicamus, et committimus similiter, vt litteras nostras praesentes non violent, nec reuocent, ne iuramentum meum disrumpant, contra salutem et in detrimentum animae nostrae; et quod donatio nostra facta nostro dilecto consanguineo Ladislao de Doboka, strenuo militi, scilicet secundum quod in praesenti pagina continetur, quod seruitiis suis fidelissimis apud nos meruit, et eam donationem obtinuit, perpetuo vna cum suis Successoribus praedictas possessiones possideat, etiamsi nos vel aliquis Successorum nostrorum imposterum litteras nostras praesentes, et donationem praesentem suprascriptam reuocare intenderet, impedire reipsa vellet, et praesenti chartae contradiceret, et donationi, fiat super talem, aut tales furor et indignatio Dei, B.V. Mariae, omnium Sanctorum indignatio Sanctorum Regum Stephani, Ladislai, et Emerici. In quorum omnium suprascriptorum testimonium firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras nostri maioris Sigilli appensione fecimus roborari. Datum in Argios in nostra Residentia, sub Anno Domini M.CCC.LXXII, in die diuisionis Apostolorum, proxime praeterito.

APENDICE II

TEXTURI EPICE

NB. În acest *Apendice* s-ar fi putut intercala in extenso toate texturile epice relative la Țara Românească dintre anii 1230—1380, precum baladele și cîntecele poporane serbe și bulgare despre Mihaiu-vodă Liteanul, despre Dan-vodă, despre Vladislav-vodă și despre Radu Negru. Ca specimen, reproduc aci o singură bucată, cea mai interesantă din punctul de vedere al vechimii, deoarăce exista deja în secolul XV sub forma ei cea actuală și despre care a se vedea pag. 803.

ВОЈВОДЕ РАДОСАВ СЕВЕРИНСКИ И ВЛАТКО УДБИНСКИ

Када ми се Радосаве војевода однљаше
Од својега града дивнога Северина,
Често ми се Радосав на Северин обзираше,
Тере то ми овако белу граду бесидјаше:
«Ово ми те остављам бели граде Северине,
Мој дивни граде,
Не знам бетје видју ли те, не знам ветје видиш ли ме!»
Сва је тада дружина брзе конје устегнула,
Тере ставши Радосава дружина упрашаше:
«Једа нам си, војевода, зле билиге кê видно,
Опета се завратимо к граду Северину».
А он ми се јунаком тихим муком ујимаше, Радосаве,
Удрио је строгами јуначкога добра конја,
Тере то ми одјизди нрид јунаци црном гором.
И када је био сриди оне црне горе,
Паднуо је Радосаве с дрижином вино пити;
Да прво то бише стражице разредно.
Истом стража припаде к Радосаву војеводу,
Северинцу:
«Да ти је у знање, нају мили господине,
Ово ти се броде турске кириџије караване,
Нека то их пођемо јунаци разјагмити».
Радосав ми стражици војевода одбесиди:
«Немојте их по ништо дружине, разјагмити.»
«Да истом им вазмите једно бриме добра вина,
Јунаци братјо;
Лино им га вазмите и добро им га платите».
Лино га су вазели, и лино га су платили.

И када су падиули јунаци винце пити,
Друга стража припаде к Радосаву Северину:
«Ело си винце попио, Радосаве војеводо,
На те се је справио Влатко удбински војевода,
Северине!»
Брзо ми су јунаци брзе конје похитали,
Тере ми су посели јуначке добре конје,
Радосав ми не може свога коња ухватити,
За што му се брз конј више но ливади разиграо.
За њим то ми потичутји војевода кликоваше:
«Стани јуре, конју, стаии јуре, брзи конју,
Ај давори коњу,
Стани јуре, брзи, конју, да би, конју, загинуо!
Како је мени тебе цитје загинути.»
Када ми га не може Радосаве сустигнуть,
Поклопио се је својим штјитком пререним:
Тере ми је отишао за дружином без конјица,
Својом свитлом саблјицом, свитлим копјем на
раменку, Северине,
За њим се је упустио Влатко, удбински војвода,
На својему витез Влатко јуначкому добру конју;
И када ми Радосава Северинца сустизаше
Смирио га више међу плетје ударити,
Положивши вито конје брзу конју међу уши.
Ветј ми се је Радосаве јуначки извриуо, Војевода,
Тере тому витез конје на перен штјитак прија,
На перен га штјитак прија а соблјицом га опсиче.
Ставши то ми витез Влатко Радосаву узбесиди:
«Ото сам те кушао Радосаве Северинце,
Би ли ми се умио у потреби извриути;
А сада ти вера буди, Радосаве, Влаткова,
Витешко кожјје,
Да те хотју прид дружином поставити.
Одметни то од себе јуначко оружје,
Нека да се међу собом јунаци поздравимо».
Радосав ми отпаса своју саблју јуначку,
К њему ми је приступио Влатко, удбински војвода,
Тере му је причео беле руке везати, Северинцу,
А сам га је одвео на своје дивне дворове.
К њему су се купиле све девојке и невисте,
И оне млајахне, дружино, удовице.
Тере то ми Радосаву Северину кликоваху:
«Ај даворп, даворп, Радосаве Северине,
Мнозим ти нам си црно рухо поставио, Војеводо!
Ветј то ми је хотила ника сритја Влаткова,
Да те је јупака на вери приварио:
И његова би дјубовца црно рухо проносила».
Туј ми се је, Радосаве, на Влатка ражалило,
Тере то му јунак из гласа кликоваше:

850

«Неверна ти, Влатко, вира, и неверна ти љубовца,
Витеже Влатко!
Када га је зачуо витез Влатко кликујутји,
Веле т' се је на њега војвода разгњивао,
Тере ми је дозвао оне своје верне слуге,
Којим то је придао Радосава Северинца,
Тере га је послао јунака загубити.
А сада ми и вазда добра срића с тобом буди,
Наш господару!
И здраво нам свуда ходи и весело домом дојди.

INDICE DE CUVINTE*

ROMÂNA

-a (ăsta) II 513
a (așa, abia) I 51; II 96
abagerie I 79
abagiu I 79
abia II 569
-abil I 39
acera I 144
aci I 117
acilea I 167
acioaie I 476
acioală I 162
acirat I 144
acnù I 191
acnuma I 166
acoace II 102
acreață I 177
acrime I 182
acriș I 381
acrù av. I 166
acrum I 191
acși II 569
acù I 188
acu-doamnei I 112
acufunda I 341
acumu I 187
acuși II 17
acușică II 17
adàoră vb. I 207
adauge I 195
adăugi I 207
adăpa I 195
adăpost I 195; II 225
**adăvcs* vb. I 220
ademană I 227; III 168
ademeni I 576
ademinare III 168
ademină I 195
ade(n) av. I 259
adevăr I 195
-adia I 697
adicătc(le) I 226
adiemant I 201
adoară I 207
adormita I 276
adulmeca II 660
aduna I 195
Adunare I 300
adurmeca I 291; II 660
afară de I 317
afuma I 195

* Sînt înregistrate în aceste liste numai cuvintele și afixele asupra cărora se fac observații etimologice. Cuvintele-titlu figurează în indice numai cînd apar în altă parte decît în articolele consacrate. Cuvintele din alte limbi decît româna sînt trecute numai dacă prezintă o importanță comparatistică reală sau dacă sînt discutate din punct de vedere etimologic. Nu sînt notate variantele fonetice ale cuvintelor-titlu, cu excepția celor care comportă precizări etimologice speciale, precum și a celor care se disting prin variație la inițială. Prin particularități de etimologie se justifică prezența în indice și a cîtorva forme flexionare românești. În toate grupele de cuvinte, ordonate pe limbi, elementele dialectale sau populare sînt puse laolaltă cu cele comune, fără indicații speciale. Cuvintele prevăzute cu asterisc sînt reconstrucții în româna comună. Apartenența cuvintelor la clasele morfologice este indicată numai în cazurile strict necesare. Trimiterea la o singură pagină din text a unui cuvînt înregistrat nu exclude posibilitatea reapariției lui și în paginile imediat următoare ale articolului respectiv.

afunda I 195
afurisanie II 45
agale I 468
agănău II 727
ager II 169
aghios II 45
agreață II 64
agud II 686
aidoma II 678
aiminte I 417
aimintre I 649
ainin II 75
aiorel I 310
aire I 429
aist I 117
aiuș I 401
ajutora I 459
-al III 329
alacru I 471
alagea I 81
ala-obghiala I 477
-ală III 331, 371
Alăman I 607; II 35
alăpta II 149
alba vb. I 518
albastru II 525
**albat* I 514
albatarițâ I 514
albău II 727
albează I 515
albie I 528; III 106
albin I 528
Albinarii I 529
albină II 384
Albinești I 529
albiu I 532
alboare I 538
Alborea I 504
aldan II 34
aldaș II 551
**aldă* I 546
aldămaș II 551
Aldea I 546
al doilea I 465
Aldomir I 551
àldur I 547
Aledărești I 578
alèur I 623; III 444
alfior I 622
aliluia II 45
alimănit I 608
alime I 479
Alimoș III 784
Alimpu I 613
alina I 195
alinor I 621
alinta I 195
alior I 620
Almaj I 629
Almaș I 629
altiță I 547
altmintre I 415
altoană II 296
altoi I 613
alui I 479
alunga I 195
Amaradia I 248
Amărăzoae I 250
amărunt I 66
amin II 45
amînduror(a) I 753
amnar II 229
amorți I 195
amù I 188; II 17
amuși I 192
an II 19
-an II 423
anasîna II 693
anason II 82
ànderete II 48
Andrășești II 61
Angheluș II 70
anglie I 728
anhoră II 71
anin III 106
anison II 82
anotimp II 20
Antănăsii II 98
anteriu II 62
Antofiță II 97
anțerț II 19, 32
anutimp II 20
aori I 67
Apadia I 248
**apare* sb. II 139
apărie II 108, 109
apăt vb. II 143
apătos II 143
apătoșa II 109, 143
apă-vioară II 145
aplecă I 195
aprig I 81
aprînjor II 179
apune I 195

apus I 215
**apuşă* II 191
-ar II 551, 552
araca-nde-mine II 726
arame I 183
Arborcanca I 504
arcanauă II 727
Arcan(i) II 271
arcar II 552
arcaş II 552
Arcești II 271
archiş II 278
arcior II 428
are sb. I 309
-are II 297
arct sb. II 255
arete I 576
argat I 576
argel II 312
argintariţă II 373
arhişiret II 345
arie I 309
arină II 81
arinde II 76
armăn II 392
armăsar I 528; II 229
armur(e) II 375
armurariţă II 373
**arn* sb. II 404, 405
Arnotă I 535; III 217
Arpadia I 248
arşea I 82
arţag I 349
arvin sb. II 448
arzoi II 470
arzos II 259
Asachi I 149; II 456
ascultoi II 452
asta vb. I 217
astrupa II 527
aş aux. I 684
-aş II 377
aşchie II 589
-aşco II 554
-aşcu II 33, 554
aşi I 94, 117
aşice II 569
aşijdere II 421, 566
aşişi av. II 566
aştepta II 193
-àtec II 603; III 413
ateia I 134
atita mar de... I 696
au aux. I 50
aulmeca I 291
auran II 696
auric II 667
auriu II 667
auş I 401; III 545
auşcl III 546
auşoniu III 545
avalma I 410
avam II 683
avănit II 683
Avrentie II 445
azi I 67; II 519
-ăci II 603
ăl I 117
-ărcasă II 229
-ăriţă II 229
-ăş III 177
-ăt II 603
-ăţ II 603
-ău I 357; II 423

babeca III 71
Babeş II 314
bahniţă III 100
baicu III 45
baioş III 101
baiu III 45
balamuc III 116
balancă-talancă III 127
Bale III 122
Balccanu III 122
balhui III 99
Balică III 122
Baliţă III 122
Balomir III 122
Balotă I 535; II 405; III 121
baltă I 83
barag III 186
Barzotă III 217
başboicr III 286
başbulucbaşa III 285
başccauş III 285
başciohodar III 285
başconacciu III 285
başmarghiol III 286
Başotă II 405; III 217
batalisi III 331
bădărău III 377
bălai III 418

bălaie I 399
bălan III 418
bălăior III 418
Bălănești III 581
Bălăun III 424
bălbuți III 622
Bălcan III 625
Bălcescu III 122
bâlic III 467
Bălinți III 487
bâltăci III 631
Bălunești III 581
Băncasa III 139
bântăli III 635
bănuțel III 164
Bărac III 587
bărăciune III 186
Bărăgan III 186, 587
Bărăiac III 587
Bărăția III 585
bârc III 186
bârdac I 115
Bârzogirlă III 217
bătaci I 151
bătaie I 400
bătălău III 329
bătăuș II 727
bătrîn II 33
bătrînatec II 607
băucă III 625
beicachi I 351
Beiuș I 427; III 786
Bejan II 34
beli III 425
belșug III 628
berbece I 576
berbelcac III 630
Berești III 587
beșoandră III 289
beucă III 625
bică III 75
bica III 425
bîrău II 727
bîță III 75
biltic III 629
Birlad II 316
Birlc III 587
Birzota III 217; 292
bîcaș III 612
blatniță III 485
blăstem I 346
blind I 46
boare I 106
bob I 25
bobotaie I 400
boier III 689
Bolboși III 468
bolborosi III 622
boldan II 33
boli II 528
Bootă III 217; 292
Borfotă III 292
borilă I 106
bori III 168
borit III 169
boscani I 702
bour I 547
Brahăș III 177
brașon III 213
Brateș II 314
brățare II 297
breaslă II 686
Brèotă II 405
brezaie I 400
briceag I 349
broancă I 492
brotac II 607
brumar II 229
brumă I 106
bua I 100
bubat II 603
bubă I 101
Bucegi III 713
bucium I 163; II 29; III 412
Bucova III 702
bufă III 613
Bugeac III 603
buhă III 613
buiac I 115
buimatec III 413
bumb III 354
bumbac I 115; III 354
buratec II 607
burdăhan II 34
burcază vb. I 106, 109
busta (a da —) II 414, 424
bute III 375
Buteș II 314
buzat II 603
Buziană II 37

ca I 140
ca acela I 140
cadă sb. III 375

calabalic I 357
Calafat III 743
calfă I 57
Calotă I 535; III 122
camătă II 500
capac I 115
Căpotă III 217
Capșa III 131
Caraiman III 713
Caraman III 713
Carpatin III 825
catîr II 499
caţă I 123
căi vb. II 528
călcîi I 399
căldare II 297
cămăraș II 552
căpcăun III 424
căpușă I 126
cărare II 297
cărindar II 229
cărunt I 725
căţăra I 124
căuta II 254
-cea III 765
ceară sb. I 529
ceatără I 492
celalalt I 636
ceprag I 349
cercală I 478
cercetaș II 550
cerdac I 115
cerni II 528
cesală III 331
chemin I 744
cheșaie I 399
Chiajna III 791
chiar II 589
chilimbar I 720
chindie I 150
Chișinău III 602
cia av. I 155
cicală I 478
cice I 157
Cilibiu II 457
cimpoi I 767
Cinadia I 248
cincar(ă) II 229
cinde av. I 418
cinste I 550
cinteză III 190
cioaie I 160
cioban III 73
Ciocadia I 248
Ciocăzan I 250
ciocoi III 376
Ciocotă III 292
ciocotniţă III 376
cioltar I 82; II 418
ciomag I 349
Ciorogîrla III 217
ciorpac I 115
cireșar II 229
Cisnădia I 248
cîti II 528
ciubote pl. II 184
ciucoare I 163
Ciumaţi I 340
ciumpoi I 163
cîrnat II 603, 632
cîrnaţ II 632; III 206
clănţăni III 317
clăti II 528
Climouţi III 382
clucer II 229
coacăză III 190
cocostîrc III 217
Codrul II 289
colic III 744
colo I 170
colun II 498
Comanii III 697
Comșa III 131
conac I 115
Conachi I 149
conteș III 453
copercmînt I 175
coperi I 174
Corneș II 314
cosac I 115
Cosmandin II 41, 87
Costa II 271
Costachi II 456
cot III 191
cotei I 516
coţofană II 33
covăsit I 180
Covurlui III 98
Craina III 703
Craiova III 702
cramă III 231
Crăciun I 436
Crevedia I 248
crezare II 579

crină II 80
Cristea III 536
cring II 716
croi II 528
cucăi II 642
cugeta I 364
culbec II 607
culeg I 569
cuminecă II 169
cumnat II 603
cumpăra II 134
cunună II 78
curechi II 423
Curtișoara III 747
cutare I 117, 127
cute II 481
cuțit II 481

dafin I 323; II 74, 449
dalb I 324
daltă III 135
Dan III 753
danț I 628
Dăbăcești III 797
dărvală I 478
de-a I 61
de-a bună I 103
deadevăr I 235
de afară I 317
de-a firea I 60
deapoaie pl. II 158
deapoiuri pl. II 158
deavalma II 677
deavaloma II 677
deavălomi II 677
deci I 153
de geaba I 320
deget I 225
denapoiuri pl. II 158
desagă I 116; III 416
descuia II 55
destul I 756
devăsit I 292
dezbaier vb. III 113
dezbăra III 113, 584
dezgurzi III 583
dezmierda III 584
diată I 250
dică (la ~) I 223
Diiu II 96
dimie I 80
dinioară I 255
Doamne-ajută I 454
dobîndi II 500
Dobra II 38
Dobrotin III 825
dodei vb. I 710; III 634
dojană I 227
Doljiu III 720
dolofan II 34
Dòlotă II 405
domname I 724
domn-de-rouă III 539
domnișor III 709
Donca II 98
Donici II 98
doniță III 173
dorobanț III 206
dosădi II 528
Dragată I 535
dram III 231
drăgaică I 400
drăgaie I 400
Drăgan II 34
drept II 254
drit II 107
dropică II 129
drum I 25
dud I 384
duducă III 50
dulaucă II 727
dulău II 727
Duman II 34
dumbră II 110
durhan I 547
duvalmă II 678

-că I 107, 478
-can II 34
-casă I 376
-ci II 289
-cl I 116
Enachi I 148
Enăcachi I 149
Enăchiță I 149
epilepsie II 216
-er II 229
crete I 576
esaflu vb. I 335
-eș II 60, 314, 554
-et III 566
eticat II 604

etimologie I 13
-eț II 303

fagur I 529, 547
farmec I 702
fasoli vb. I 618
fasoni vb. I 618
fașă II 554; III 545
falcariță II 373
fătălău II 727; III 329
fățare II 297
făurar II 229
feciorame I 724
femeiatec I 318
femeie III 742
ferdelă III 171
fetișcană II 33, 553
ficat II 603
fiiastru II 525
Filma III 552
fior I 622
finaț II 632
fîntînă I 528; II 384
firtat II 603; III 80
flăcăraie I 400
flăcău III 727
florar II 229
Florentin III 825
florile dalbe I 502
Florin III 825
foaie III 106
Foca II 41
focare II 297
fraged II 169
fras II 216
frăgariu I 384
Frăteuți III 382
frică III 552
friguri pl. III 552
fruntare I 306; II 297
Frunteș III 422
fugaci I 151
fumega I 336
funinginc II 78
furtușag I 209

Gahița I 352
gazdă I 57
găinaț II 632
gălbează I 515
găleată III 375
gărgăun III 424
gărnă I 357
gărniță I 357
găsi băcăul III 70
gerar II 229
Ghighiuță I 368
Ghindăoani III 742
ghindură II 51
giaicu III 451
gîlcariță II 373
gîndăcel I 116
gînsoc I 116
gligan II 33
goldan II 695
Golotreni III 709
gonaci I 151
Gorjiu III 720
gorun II 449
gotofreanț III 558
grad III 602
Gradiște III 602
grăi I 380
grămadă III 231
grămădi I 380
greață I 381
grivei I 516
grîu II 33
grosolan II 33
Groteș II 314
gunoi I 433
gurariță II 373
gust sb. I 387
gustariu I 387

habà I 79
habă I 89
haidați I 406
haidău I 406
haide I 405, 406
haiduc I 411
haiducame I 723
haitău I 406
haitic I 425
hală I 479
halcà I 540
haldan I 545
halic I 604
Halmaj I 630
halui vb. I 479
hambac II 231

hambar I 719
handur I 547
harac I 115
harag I 81, 349
harta-parta II 423
harţag I 349
Haţeg II 636
hăoli II 105
hărgăi pl. II 312
hărtăni II 423
hărtăpăli II 423
hăţiş II 637
hcleştău II 727
hirdău II 727
Hirgotă II 405; III 292
hoit I 424
hojină I 740
hojma I 410; II 678
Holban II 33
holercă III 209
homoc II 365
horă I 356
horvat II 442
hram III 231
hrănaci I 151
hultoan I 650
Hurmuzachi I 149

iabraş I 97
iacă I 117
iad I 195
iagod I 384
iapă II 121
iară II 717
iarmaroc III 626
iarnă I 528; II 384
iarvant II 449
iasmin II 502
iasomie II 502
iatac I 115; II 604
iată I 223
ibric II 55
ibrişin II 55
-ic II 423
ice I 404
iernatec II 607
ieşi I 314
ifos I 577
-ig II 423
iglice I 372
igumen I 577
-ilă I 107, 478; III 365, 623
Iliodor I 577
imaş II 551
-in III 13, 825
-ina II 96
-ină III 289
Io III 787
-ior I 116
Iorgovan II 33
iorgovană II 296
iosag II 687
irou I 577
-iş I 490, 671; II 80, 553
-işcu II 33
-işte III 602
-iu I 538
-iu I 672; II 246
iuo I 57
iurăş II 454
ivi I 413
izaflu vb. I 335

împroora I 769
în I 65
înainte I 419
înapoi II 158
înapoişi II 158
înapoişurea II 158
înăcri I 176
înăspri I 176
îmbăla III 458
îmbălţa III 136
îmbi aj. I 720
îmbla I 46
încind vb. II 172
încuia II 55
înde II 49
îndelung II 49
îndemînă II 49
îndeplini II 49
înde-sinc II 49
îndoapăr vb. II 49
îndupleca II 49
înger I 46; II 67
înşela III 276
întii I 399
intr-acoace I 117
între I 420
înţelege I 569
înţina II 639
în zădar I 320

jeratec II 607
jigăraie I 399
joi I 57
Joian II 34
joz I 220
jucăuș II 727
jugastru II 525
jupla I 609; II 33, 35; III 78

kinez III 689, 719

lai III 421, 798
Laicu III 798
Laiotă II 405; III 798
laur II 448; III 442, 444
laur-balaur I 468
laurin II 449
laurint II 449
Lavrentie II 445
lavre-palavre I 468
lăbărțat III 507
lăcaș II 551
lăcustă I 472
lălău II 727
lămioară I 482
lămtie I 485
lămtiță I 481
**lăndă* II 51
lătiță I 648
lătra I 478
lăurușcă II 555; III 444
lăută I 491, 628
-le I 464
legumă I 183, 611
Leon II 501
Ler I 579
Ler-Doamne III 558
leșui I 599
letin III 724
levantă I 626
licur I 605
licuri I 605
licurici I 605
ligni I 606
lihni I 606
limbaref II 303
limbariță II 373
limbric I 605
limbricariță I 514; II 373
lingău II 727
lipan II 34
Litean III 723
litfă III 23, 723
Livente I 628
**limă* I 575
lină I 46
logofăt III 139
lotrame I 723
Lotru III 707
Loviște III 707
lucra I 378
lucroi II 452, 470
-lui III 98
lunaie I 399
lunatec II 607
luncă II 716
lungăreț III 496
luni I 57
luntre I 605; II 110
luminare II 297
Lupșa III 131

Machi II 456
macriș I 177
macru I 177
madem III 105
maică I 424
mainte I 420
mal III 330
mantaluță I 83
Mantofiță II 97
mar I 696
Maria I 708
Marotin III 825
Martin II 38
marți I 57
maseur II 552
matahală I 478
mateă I 529
măciucă III 370
mădular II 229
măduvă I 57
măgar II 498
mălduc I 116
măngălău II 727
Mărțian II 34
mărțișor II 24
mărunt I 716, 725
măruntaie I 400
măsălar I 387; II 229
mătreață II 55, 56
mătură II 56
mătușă III 545
Mehadia I 248

mehlem I 606
melc III 714
-mente I 39
meraie I 400
Mercan II 34
merge I 583
merindă II 617
merță III 173
mesera vb. I 164
meseri vb. I 164
mesteca I 728
Meșotă II 405; III 292
Micotă I 535; II 405
mielăriță I 126
miercuri I 57
miere I 529
miez II 579
miji II 660
Milan II 34
milostivă II 700
minieră III 105
Mircea III 765
Mirea III 766
mirișug I 749
mișelame I 722
mititel III 190
miță II 404
Mînăradia I 248
mîncău II 727
Mîn-de-feru III 558
mîndraie I 399
-mînt II 582
mîntui II 14
mînu III 558
mînz III 190
moacă III 413
moare sb. I 611
molău II 727
molfăi II 722
morfoli II 722
morișcă II 553
moșneag III 51
moțat II 603
movilă II 682
mucegai I 399; III 95
mulțam II 30
mulțămesc III 412
mulțumesc II 29, 30
muncă I 25; II 716; III 16
mur I 384
murgaie I 399
Murgilă I 773
muscă I 528
Mușat III 824
Mușata III 825
Mușaterca III 824
Mușatesc III 824
Mușatești III 824
Mușatin III 682, 825
Mușatoiu III 824
muschi II 552
mușchi I 201
mușdei I 427
mutălău II 727

na prep. I 67
naforă II 41
naiba I 675
Nan III 824
Nandra III 824
Nanov III 824
Nanoveni III 824
Nataliță II 41, 70
Nataloi II 41
năbădaie I 400
năframă III 231
nălbi I 517
nălbitoare I 517
nălbitor I 517
nălbitorie I 517
nălbitură I 517
Nănaci III 824
Năneasca III 824
Nănești III 824
năproor I 768
năsărîmbă III 230
năsărîngă III 231
născare II 297, 579
nătărău II 727
nătărîmbă III 231
nătîng III 765
năvală II 454
năzbutie III 349
Neagoe III 794
Neagu III 794
Neamț I 40, 609
neapărat II 136
neapătat II 143
neața-luj I 437
Nedeiani III 742
nedeie III 742
netare II 727
nevoie I 381

ni...ni I 639
-nic I 697
nimeri (orbul Brăila) III 70
noian II 29
noră I 357, 611
nostim II 86

o aux. I 50, 684
-oaia II 336
-oaie I 376
oară sb. I 67
oblînc II 716
ocări II 528
ocheșaie I 399
ocolisi I 169
odaie I 399
oft I 393
oglice I 374
oglindă III 16
ogradă III 602
ohabă III 300
ohoat II 215
-oi I 167; II 452, 470
ojină I 740
olaltă I 635
oltar I 645
oltoàn I 650
oltoi I 650
omidă I 374
omușor III 593
or aux. I 684
-or III 460
Orașul-de-Floci III 777
Oravea II 243
-os II 259
osame I 723
Oslea III 693
ostaș II 550
-otă I 535; II 405; III 217, 289, 292
oțel I 25

pagubă III 216
paispreci I 424
pajură III 112
Palotă I 535
pandela sb. I 740
pantă III 169
paos II 108
papistaș II 551
pavă I 648
păcală I 478
păcat II 603
pădure III 132
păgîn I 46; II 33
pălălaie I 400
pălăvatec II 607
pănură I 80
părțag I 349
păs sb. II 141
păstramă III 231
păstură I 529
pătrar II 229
pe II 441
pe afară I 317
peantă III 169
Petrolie II 87
pierzare II 297
pio I 57
piuă III 625
pivă I 57, 648
pivnicer II 229
pivniță III 173
pizmătareț II 303
pînză I 24
pîrcălab III 784
pîrliile II 42
pîrî II 528
plămîn I 357
plăpău II 727
plicsis III 396
poi(a) II 153, 163
poimîni II 153
politie I 474
pomană I 227
Ponoare I 575
ponos I 25
Popșa III 131
porcame I 723
poruncă I 25; II 716; III 16
posnic I 438
post I 434
potaie I 400
potrivi I 220
poveste III 252
poznatec II 607
pregeta I 364
premieza II 579
presură I 620
prier II 171; III 168
prihană I 227
primar aj. II 229
prisacă I 529

priveghi I 611
Proca II 271
proprietar II 186
prostame I 723
prostatec II 607
prostănac I 116
prour I 768
puicană II 35
pupăză III 190
purcegînd vb. III 95
pururе I 430
putregai I 399; III 95

Racotă I 535; III 122
Radovan II 33
Rareș III 422
rariță III 173
razna II 243
rădașcă II 555
Rădăuți III 382
Răducan II 33
răntaș II 551
răspîntie II 716; III 16
răzălău II 727
-re inf. II 528
repaos II 108
rînd III 16
rîndunea II 54
Robotina III 825
Rogova III 702
roib I 611, 679
Romanați II 95; III 761
romașcan II 33, 556
Romașcu II 556
român II 33
Romonați II 95
roura I 769
rourușcă II 555
rovină III 498
Roxandra I 600
rudașcă II 555
Rusalii I 578

Sadova III 702
salbă I 499
samă II 493
Samurachi I 149
saraca-nde mine I 554
sarbed I 499
săbier II 229
săhastru II 526
sălaș II 551
săptămînă II 33
sărăcin II 236; III 682
sărăcinesc II 247
Sărăcinești III 682
scăpa II 12, 13
scărăbuș III 230
schimboaie II 470
scoate I 125
scorțar II 429
scorțotină III 289
scovardă III 205
scutura I 125
semen II 491
semui II 493
senin II 78
sfînt II 494
Sfînta Agură I 385
Sfinții Voievozi II 342
sigur II 497
siguripsi II 497
Sima II 271
sîlhă III 485
Sîmbotean II 34
Sîmbotin III 825
sînt aj. II 494
-ski III 201
slădun II 449
Slăveni III 13
Slăvin III 13
slugă I 57
smîntînă I 24
smulge II 710
soc II 505
sog vb. II 505
spătar III 139
Spedeș II 314
spetează III 190, 609
spinare II 297
spîn II 33
spînatec II 607
spînz III 190
spre II 538
stafie I 702
stavă I 57
stavăr II 686
stoarce II 710
stolnic III 139
Storobăneasa III 565
strachină II 408, 651
strat II 601

strămurare II 297
striga III 95
strugur I 547
stup I 529
stupă II 530
sturlubatec II 607
sucală I 478; III 331
sudit II 107
suflet I 105
sugrunde III 744
sulă II 55
sumbră II 110
sumete I 735
sumuța II 503
suraie I 399
surată II 603; III 80
surcea II 55
surdatec II 607

-șa III 131
-șag I 209
șaispreci I 424
șaizeci I 424
șaugău II 727
șchiau III 21
ședea II 579
Șendre I 601
Șendreni I 601
Șendrești I 601
Șendriceni I 601
Șerban II 33
**șez* sb. II 579
-și (atunceși) II 631
-și (același) I 142
șindilă II 56
șopîrlaiță II 373
șuiera I 430
șurub I 433

Tachi II 456
taică I 424
talancă III 116
Talion II 478
talisman III 113
talmeș III 127
talmeș-balmeș I 468
tanda-manda III 127
tare I 127
Tarta-Cot III 190
tartar I 195, III 190
Tașcu II 555
tată I 56
Tatina III 825
tavan III 97
tăndălău II 727
tărîm II 29; III 412
tătănească II 701
tăun II 617
teamăt II 589
teasc III 612
Teleorman II 316; III 696
tescui III 612
Teslui III 98
tiară III 228
Tichiuță I 368
ticsui III 612
tidvă II 526
tigaie I 399; II 572
Tihomir III 765
Tiia II 96
tinghie I 150
tivgă II 526
tîmp II 716
tîndală I 478
tîngă III 765
tîngui II 716
tînguire III 765
tînjală I 478; III 331
tîrnă II 617
-toare I 704
Todorusale II 87
Topală I 613
Toplița III 109
Toporouți III 382
totdauna II 661
tranca-fleanca III 127
trăgaci I 151
treapăd II 184
trimete I 735
trîntor I 529
Troian I 198; III 536
Trotuș II 316
trufaș II 551
Tudorin III 825
Tugomir III 765
tulburatec II 607
tulpină II 722
tumba III 630
-tură I 305
turba I 125
turbura I 125
turcame I 724
turchez II 137

țandără II 56
țărănume I 723

țesală I 478
țigaie I 399
țingău II 727
țințar II 229

-uc II 193
ucig vb. III 95
ucigaș III 95
Udre(a) II 59; III 824
Udrești III 824
Udricani III 824
Udrișie III 824
-ugă III 392
ulei I 529
-uleț I 185
ulma I 291
ultoàn I 650
ultui I 650
umizi II 660
-un II 449; III 424
unealtă I 640
Ungheni III 604
-ură II 51; III 67
ureche I 19
uriaș II 551
uric III 300
urzoaie II 470
urzoi II 452
ustunoi II 470
usturoi II 452, 470
-uș II 279, 553; III 545
ușă II 554; III 545
-ușcă II 248
ușer II 229
-uță I 94
-uți III 381

va aux. I 49
Vadul Cumanilor III 698
valeu II 103
valmă II 676
Varadia I 248
Vascouți III 382
Vaslui III 98
vă vb. III 96
văcălaș II 551
Vădastra II 526
văgaș II 551
văgăună III 424
vălătaș II 551
vălmășag I 209
văpaie I 105, 400
văpsea III 94
vărhovnic II 164
Văscan II 33
vătui III 329
văz sb. II 672
văzdurel I 107
veleat II 25
venetic III 743
Verdeș III 422
vergea II 55, 313
verigă I 25
verișană II 33
verișcan II 33
Vermeghia III 747
Vestița II 689
vinaț II 632
vineri I 57
Vineția III 743
vior II 145
Viorian II 34
Viski III 523
Vișan II 34
vitame I 723
vitreg I 81
Vîlcea I 40
vînăt I 505
vînzare II 297, 579
vînzaș II 550
Vlad III 824
Vladislava III 824
Vladnic III 824
Vlașca III 777
Vlădaie III 824
Vlădășești III 824
Vlădeni III 824
Vlădești III 824
Vlădilă III 824
Vlăduleni III 824
Vlăduța III 824
vodă III 719
voinicame I 722
vomut vb. part. III 169
vorbareț II 303
vornic III 139
vrăjmaș II 550
Vulcan II 34
vultan II 33

za III 119
zamă I 25
zaraf III 285
zavistie II 641
-ză I 515; III 190
zăbală I 478; III 331
zăbavă II 641
zălog II 641
zămisli II 641
zănatec II 607
zări II 528
zăvod II 641
zbanț III 174
zberare I 121
zberet I 121
zbințui III 176
zeciuială II 706
zgardă III 602
zgripțor III 112
zio I 57
zmeu III 431
zori pl. I 38
Zorilă II 34
zvînta II 692
zvîrli II 710

AROMÂNA

acloci av. I 171
acși I 117
afinchĭu I 322
afrandză I 322
aleptor I 570
alic I 605
alin vb. II 78
alĭutre I 417
alumache I 653
apoia II 162
apriar II 171
arăndrunea II 51
aràpită II 371
àrpită II 371
Babușcu II 555
călișoară II 553
cărșalie I 400
Chiacușa II 555
cicna-prefti III 505
Culuș II 555
gĭoname I 724
gulișan II 33, 553
în cotu III 190
lăire III 421
lăndură II 51
Marușa II 555
minar(e) I 756
mulĭerame I 724
mulĭerașcu II 555
nafoară I 313
Nașcu II 555
Nicuruș II 555
vătrahie I 648

ISTROROMÂNA

acmoce I 191
așava II 569
avrilu II 171
krelută II 372
racăț vb. I 124
raș aux. II 550

LATINA

ab III 168
abhorresco III 168
abomino III 169
-aceus II 551
acrimen I 182
acrumen I 182
aeucula I 115
admissarius (equus~) II 384
aër I 309
agens I 18
Alburnus I 99
alipes II 372
-alis II 297
allenare II 78
allium ursinum I 428
-amen I 721
amuletum III 113
anguis I 20
anima I 105
animus I 105
apiscor II 193
appensare II 139
appropio II 186
apucare II 193
-arius II 228, 552
arreto II 255
arsineum II 415
-ascus II 554
asinusca II 554

-asius II 552
astracum II 529
astricum II 529
astrucum II 529
astrum II 529
-astrum II 525
atat I 423
atrusca II 554
audax I 115
auricula I 20
balascius III 117
balbus III 622
balnea III 106
barbarum III 193
battuacare II 193
benna III 405
brevis I 20
canistrum III 405
cantillo I 252
capa II 12, 14
carmen I 14
cerebrum III 229
ciconia III 216
cineraceus I 115
clavicula II 55
cuniculus II 313
-culus I 22; II 553
dianaticus II 608
dica I 225
dicare III 95
duracinus I 115
ebenus I 83
edax I 115
effete I 321
-ensis III 13
-erna II 617
Etruscus II 554
ex- II 110
examen I 721
Faliscus II 554
febris III 552
ferax I 115
focus I 756
fugax I 115
galleta III 375
gallinaceus I 115
gravis I 20
halvenacius I 115
halvenacus I 115
hordeaceus I 115
ignis I 756
-illo I 252
-iscus II 554
Jugaster II 525
labrusca II 554
lentiscus II 554
levis I 20
libet I 605
Liguscus II 554
limax I 115
lingulaca I 115
loquax I 115
manducare II 193
mariscus II 554
mentastrum II 525
meracus I 115
molluscum II 554
murmurillo I 252
mutire II 503
Mutusca II 554
nundina III 742
oculus I 22
oleaster II 525
olmen I 291
-onius II 470
oscillo I 252
palliastrum II 525
palusca II 554
parare II 134
patraster II 525
pilla I 57
pinaster II 525
pingus I 20
rapax I 115
regulus III 546
repotia I 91
repto II 254
sagax I 115
salicastrum II 525
scribillo I 252
scutriscum II 554
sedare III 95
sorbillo I 252
stupesco II 641
suavis I 20
tenax I 115
tenuis I 20
tiliacineus I 115
trans II 316
-umus I 410
uncus I 271
-uscus II 554; III 545
uvula III 593
vacillo I 252

vadare III 95
vapor I 105
ventus I 106
verbascum II 554
vix I 93
vopiscus II 554

AFGANA

kōtāh III 191

ALBANEZA

abaĭa I 82
agoĭa I 369
akoma I 191
as II 557
ašie II 557
ašien II 557
avul I 106
baĭgă III 124
bală III 426
balla-balla I 468
baltă III 135
bardhă III 216
berr III 637
bessă I 91
boră I 106
buĭ vb. I 101
bulmet III 489
delanduše II 51
Endré II 53
frikă III 552
gavn(ar) II 682
ghreștă I 177
gĭakue III 451
haĭdut I 411
hannă II 37
hannăză II 37
mbă kot III 190
laĭ III 421
lakăr I 471
largă I 583
lărguem I 583
ndelandiše II 51
nĭeridh III 593
-oš II 553
perăndi II 495
perănduem II 495
tĭatără I 636
varvat III 593

AVARA

Baian III 104

BULGARA

Adilenka II 51
araniia III 365
avran II 701
bábitzy III 65
bačiia III 365
bačilo III 73
Baian III 104
Bance III 166
Barbur III 202
băhă III 613
bucimiș III 365
bunica III 365
dragan II 34
fărliti II 710
glavan II 34
guberka II 55
haĭduk I 411
lunička I 671
lunitza I 671
okan II 34
pladnĭa I 741
tikvă II 526
vatala III 332

CATALANA

assi II 569
atiar II 646
axam I 722
exam I 722

CEHA

agrešt I 177
baleš III 127
Ban III 166
damašek I 202
haban II 682
hagdáti I 405
hawan II 682
králiček III 546
laĭka III 421

litwa III 723
trašawka III 552
wawřjn II 449

ENGLEZA

bee-cather I 530
piles II 55
red batchelors buttons II 415
to inf. I 61
useful I 14
viper's garlick I 428

FRANCEZA

ablette I 533
accrocher I 123
accuser I 193
ades I 257
aïeul I 402
aigret I 177
aigrun I 182
aiguillon I 114
ail d'ours I 428
ailleurs I 430
aillie I 424
ail serpentin I 428
ainsi II 569
allécher I 412
alogne I 662
aloigner I 666
ambre I 720
août I 387
argentine II 701
arve II 443
arzel I 97
aspic II 506
assembler II 485
attiser II 646
aubade I 502
aube I 502
aussi II 569
auster II 670
autant II 624
autrement I 417
avérer I 243
baba III 61
bagne III 106
barbe de capucin III 186
barbichon III 186
bardet III 216
bedeau III 377
bedel III 377
bčīola I 530
benus I 83
besace III 417
blanc I 499
blanchâtre II 525
caramel I 177
carogne I 662
charme I 14
chataigne I 662
chêne II 74, 448
contrée I 32
croque-noisette I 657
cousin(et) I 323
dimanche I 57
échapper II 13
effroi III 552
essain I 722
faner I 327
fener I 327
fillâtre II 525
frayeur III 552
gensemil II 502
girouette III 611
guingan I 599
iqui I 152
jeûner I 434
jour I 57
légume I 183
locar I 471
luth I 492
mâle II 552
massacrer III 611
massue III 370
mâchef III 232
millet I 183
morfe II 724
morfer II 723
morfiailler II 723
morfier II 723
moût-d'ail I 427
muguet I 183
muscle II 552
myrtille I 323
pape I 57
parapet II 134
parapluie II 134
pâtre II 372
pêle-mêle I 468
poison I 212

enragée II 289
II 35
I 108
II 299
II 254
III 546
selon I 108, 207
siège II 579
Suisse II 399
sûr II 497
talmouse III 127
toupet II 427
veille I 435

GERMANA

alamousan (v.) I 486
Ammei I 744
Antel II 87
Baldrian II 701
Ballen III 120
Bart III 194
Beisbeere II 289
Bienenfresser I 530
Enzian II 701
Estrich II 528
Gegend I 32
Gute-Nacht I 277
Hanfnessel I 547
-hard II 35
-hart II 35
Haselmaus I 657
Igel II 357
Kardinalsblume II 415
Karmelzucker I 117
koge (v.) III 46
Laute I 492
Lotterbube III 707
murpfen II 725
Nadel II 55
Nimmersatt III 64
Schlafkraut I 277
Schlangenlauch I 428
Schlüsselbein II 55
Schwamm I 183
Siebenschläferchen I 277
Tageschlaf I 277
unc (v.) I 20
Wolfmon II 57
Zäpfchen III 593
Zaunkönig III 546

GREACĂ

ἄγων I 18
αγκινάρα II 69
-άκης I 149
ἄλικος I 605
ἄλυσσον I 534
'Αλωάδαι I 480
'Αλωεύς I 481
ἀμανέτι I 687
ἄμολγος I 772
ἀμπανός I 83
ἀμπᾶς I 79
ἅπτω II 193
ἄργιλλα II 313
αρκτο σκόροδον I 428
βαζω III 94
βάλτη III 135
βάλτος III 135
βαρβάτος III 593
βασιλέυω II 495
βασιλίσκος III 546
βάταλος III 330
ἔβενος I 83
ἔμπανος I 83
'Εφιάλτης I 481
ἔχις I 20
-ίσκος II 553
καπνός I 105
κόρυμβος III 229
κορυφή III 229
λαούτα I 492
λεμόνι I 485
μαγεύω I 702
μπαρμποῦνι III 203
μπάσι III 285
μπαστοῦνι III 284
σίγουρος II 497
φρίκη III 552
χαϊντούτης I 411
χαλβᾶς I 672

ITALIANA

acciaino I 161
acciaio I 161
acciaro I 161
accusare I 193
adesso I 257
addolcire I 289
aere I 309
affuori I 312
agliata I 424
agone I 167
agresto I 177
agro I 382
agrume I 182
aguglia I 112
aguglione I 114
aia I 402
aio I 402
alba I 502
albugine I 536
allato I 490
alleno I 613
allettare I 412
altramente I 417
altrettanto II 625
altrove I 430
ammortare I 765
ammortire I 765
ammorzare I 765
ammutesco II 18
argilio I 97
arronco II 433
assembrare II 485
assordesco II 548
assordo II 548
-astro II 525
attillare I 134
attizzare II 646
austro II 670
avverare I 243
badaluccare III 413
bagno III 106
balascio III 117
bedello III 377
Bergamasco II 554
bestiame I 721
biancastro I 505; II 525
bianco I 499
bisbigliare III 620
bissaccia III 417
ci I 152
Comasco II 554
contadiname I 721
contrada I 32
così II 569
cotale I 117, 127; II 605
cotanto II 624
crai I 437
Cremasco II 554
cusì II 569
dappoi II 157
davvero I 235
ecco I 117
ellèboro I 623
figliastro II 525
gelsimo II 502
gelsomino II 502
gentame I 721
giobbia I 57
giorno I 57
giuggiola I 82
giunare I 434
gufo III 613
ladrone III 707
lastrico II 528
legname I 721
levato I 652
limone I 485
limosina I 486
liuto I 492
lumaca I 115
luni I 57
mannaja I 758
marti I 57
maschio II 552
mercore I 57
mirtillo I 323
morfia II 724
morfire II 724
muscolo II 552
ontano II 74
ossame I 721
parapetto II 134
paravento II 134
quercino II 74
quì I 152
quici I 157
rame II 235
realino III 546
reillo III 546
rendita II 299
ricciolo II 357
saetame I 721

scarlatea II 415
sciame I 722
sedio II 579
seggio II 579
sicùro II 497
spigo II 506
stamberga I 108; III 611
tambussare III 611
velame I 721
venere I 57
zoba I 57

LITUANIANA

angis I 20
kvápas I 105
rumokas II 396

MAGHIARA

aba I 79
afonya I 324
alakor II 471
András II 53
Aranyos II 364
armáda II 375
atracél II 628
bacs(a) III 73
bacso III 73
bakonyás III 364
balkany III 625
bánya III 107
bátya III 79
berbecs III 73
bodony III 375
bucsu III 628
csimpolya I 767
egres I 177
Erdély II 289
lator III 707
lémonya I 485
medve hagyma I 428
Ompoly I 767
páha I 648
pakular III 73
pálla I 648
porkaláb III 784
tök II 525
török foghagyma I 432
vajda III 719
venedek III 743

PERSANA

sarabara III 229

POLONA

adamaszek I 202
agrest I 177
aminek I 744
antal II 87
Antalowicz II 87
ba III 45
bacza III 73
bagnet III 97
bai III 45
bajorek III 111
balaban III 447
baszta III 291
bulany III 424
chaba I 79
haba I 79
hajda I 405
inderak II 62
karamelek I 117
rumak II 396
upust II 225
wawrin II 449
wawrzyn II 449
żmurek I 433

PORTUGHEZA

aborrecer III 169
aborrescer III 169
agro I 382
alaud I 492
àlemo II 74
alfeloa I 672
alva I 502
alvo I 499
alvorada I 502
ameaçar I 725
amortecer I 765
amortiçar I 765

amortiguar I 765
amortir I 765
amortizar I 765
aqui I 152
arambre II 235
argel I 97
arjentina II 701
asi II 569
atal II 605
atildar I 134
attizar II 646
auna II 661
austro II 670
avellano I 662
aya I 402
ayo I 402
ayunar I 434
babosa III 102
balax III 117
baño III 106
bedel III 377
bestiame I 721
botamen I 721
Buenos-noches I 277
buho III 613
campanilla III 593
cochambre I 721
cras I 437
dia I 57
ebano I 83
enjambre I 722
enmudecer II 18
escapar II 13
fuera I 312
garza III 216
gorracho III 216
gurò III 216
hallar I 334
hijastro II 525
limosna I 486
masclo II 553
menoscabo III 232
mirtilo I 323
muscolo II 552
osambre I 721
otramente I 417
renta II 299
reptar II 254
retar II 254
reto II 255
reyezuelo III 546
roble I 84
roblizo I 84
segùro II 497

TRACO-DACA

Ἀβρολέβα I 99
Abrudava I 99
Amadoc I 115
ἄργιλος II 313
Attalus III 330
-bara III 186
βασσάρα III 249, 289
Bithoc I 115
cattu III 190
Deusara III 229
Diszatral III 330
Dizala III 330
Germisara III 229
kattuza III 191
μανδράκης I 115
Μουκατράλης III 330
Sadoc I 115
Σαδάλας III 330
Saprisara III 229
sara III 229
Sargetia III 229
Sarmizegethusa III 229
Sparadoc I 115
Spartac I 115
Spartoc I 115
Susag I 115
tutastra II 525
Zantiala III 330
Zurobara III 186

TURCA

čelebi II 457
efendi I 318
enghinār II 70

hafif I 322
hajdud I 411
haydamak I 405
lăut I 492

UCRAINEANA

afena I 324
andarak II 62
Bábitĭa III 65
badica III 79
badĭo III 79
baĭur III 113
balka III 625
balmuš III 127
banta III 177
bantina III 177
bar III 186
belega III 124
boriwka I 324
haba I 79
laĭistyĭ III 421
laurik III 444
odomaš I 551
opust II 225
raulik III 444

ZENDICA

azhi I 20
çārabāra III 229
kutaka III 190

Lector : DACIANA VLĂDOIU
Tehnoredactor : POMPILIU STATNAI

Bun de tipar 19.XI.1975. Tiraj 1 570 ex. legate 1/1. Coli ed. 75,25. Coli tipar 55. Planșe 11 offset.
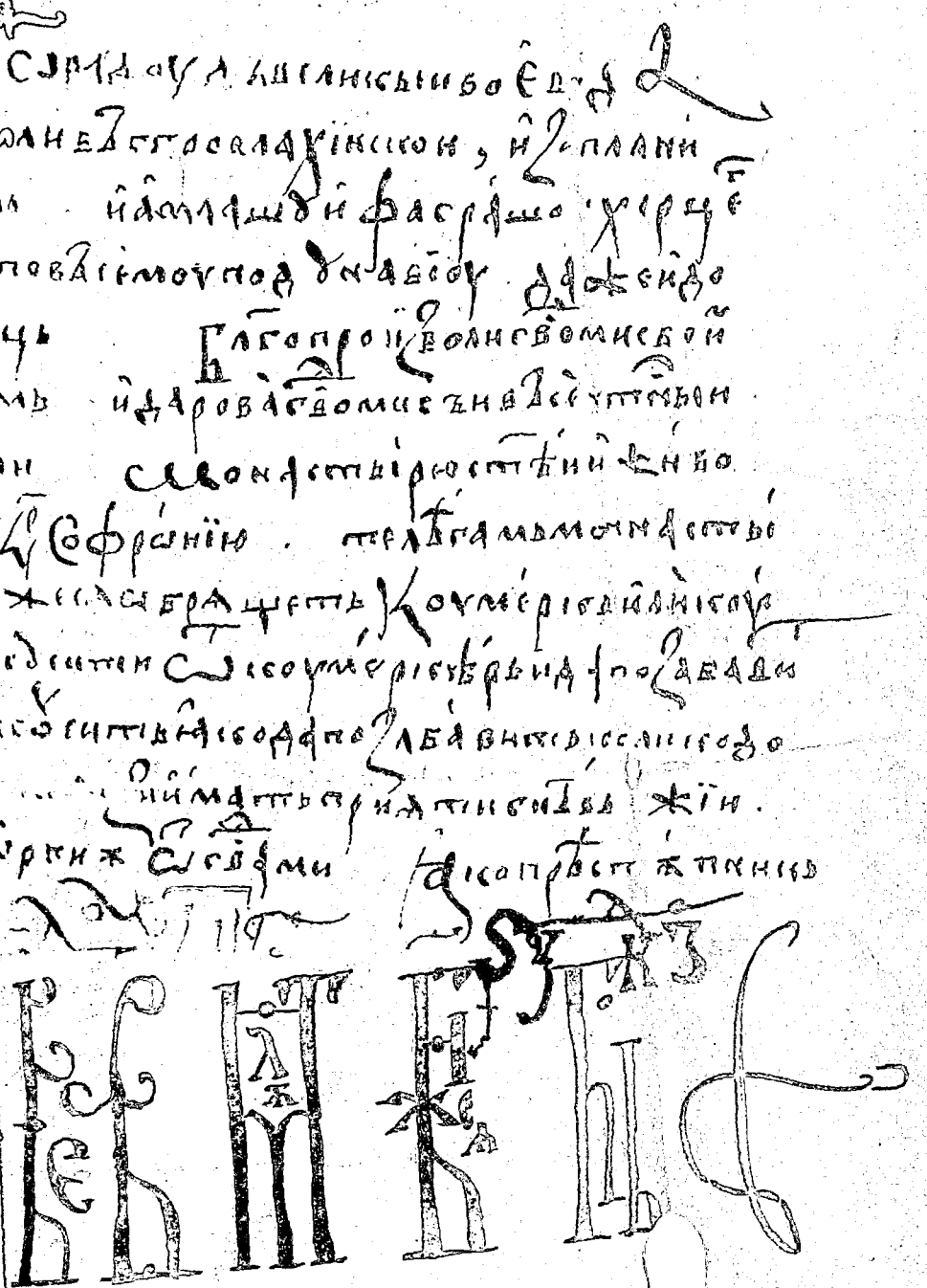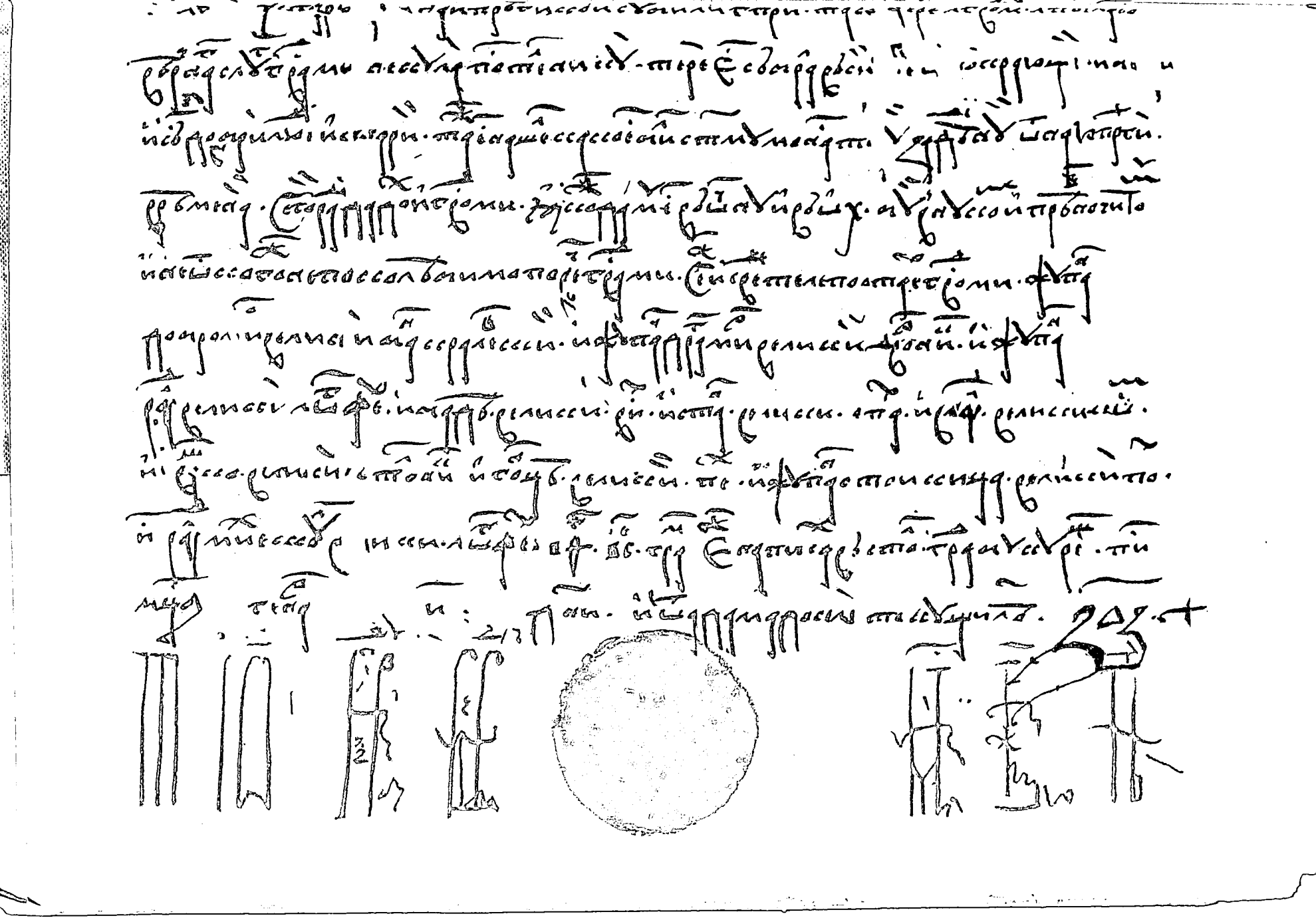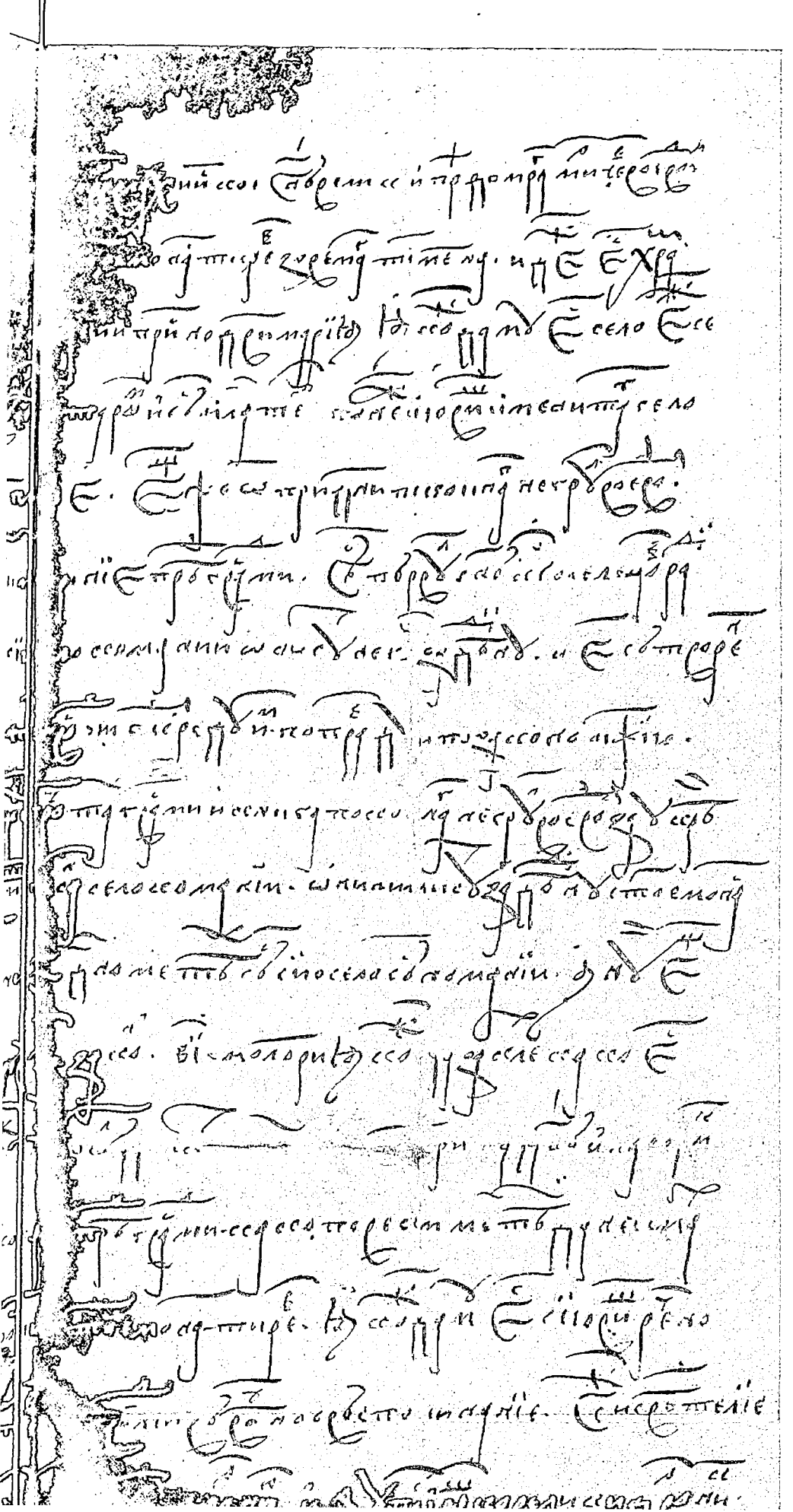
Tiparul executat sub comanda nr. 50 073
la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii",
Piața Scînteii nr. 1, București
Republica Socialistă România